MENGELWERK.

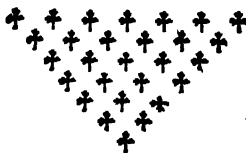
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,
WAAR IN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

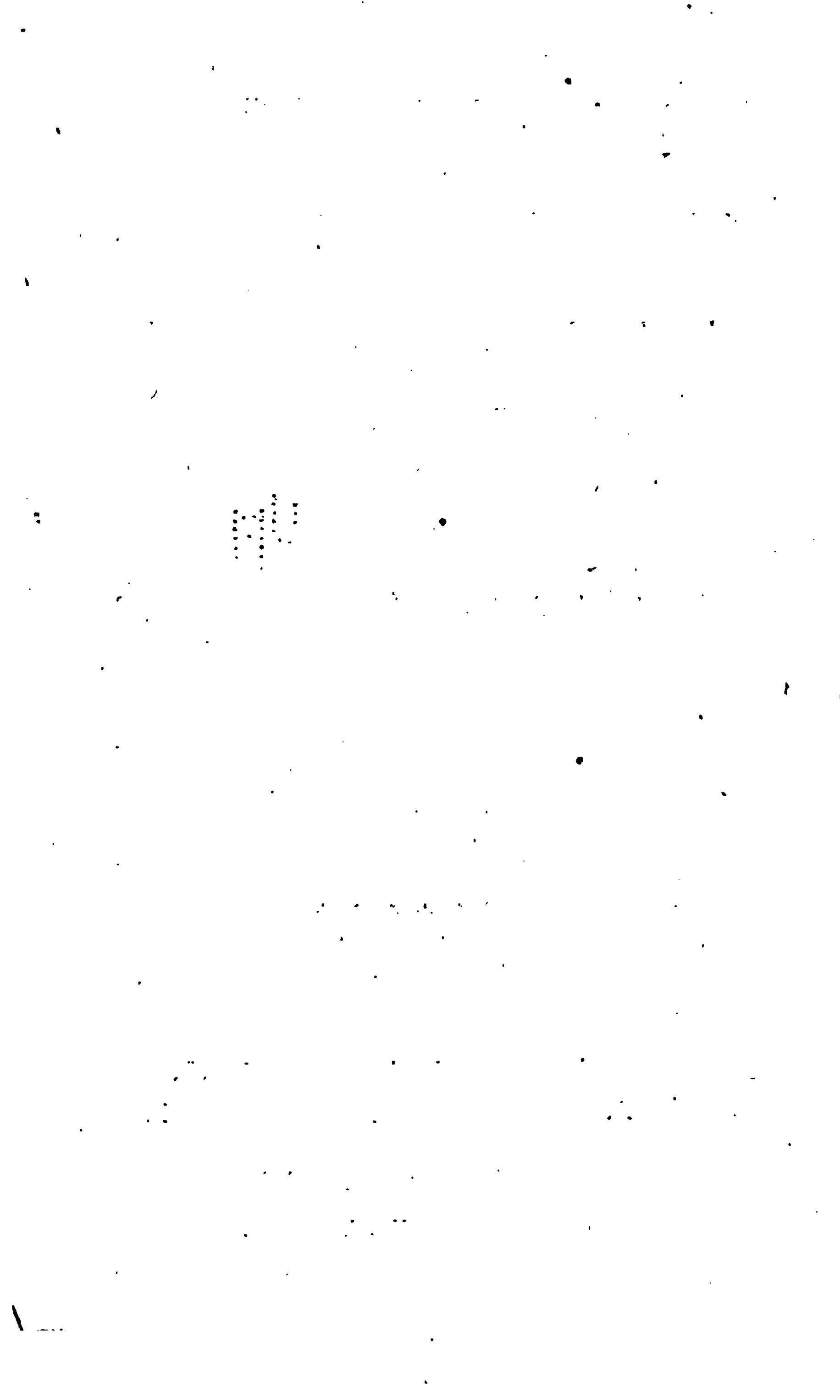
MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Derde Deels, Tweede Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXXI.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het Derde Deels, Tweede Stuk.

Oordeel- en Taalkundige Bedenking, over *Psalm* VII. 12. bl. 1
Waarneeming, wegens het gebruik der verschillende Tincturen van Spaansche Vliegen. Door de Heeren ANDRY en CARRERE. 6
Natuurlyke Historie van den *Leeurik*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON. 7
Algemeen Berigt van *Ysland*, door Dr. VON TROIL, *Capellaan des Konings van Zweeden*, die de Heeren BANKS, SOLANDER en LIND, op hunne Reis na 't Noorden, vergezelden. 16
Verhandeling over de nuttigheid, en Beschryving van een nevensgaand afgebeeld Werktuig, om by eene Slangbrandspuit te gebruiken. Door CORN. WILH. RENSING, *Mr. Zilversmit te Zwolle*. 23
De Gebluschte Brand. 26
Nieuwjaars-Bespiegeling. 31
Geschiedkundig Verslag van de onderscheide wyze van Vryen onder verschillende Volken. Door Dr. ALEXANDER. 34
Zedelyke Bedenkingen. 42
Het Paard en de Wesp. *Dichtstukje*. 44
Aanmerkingen over de Onverdraagzaamheid der Hervormers. 45
Waarneeming wegens een Scharlaken Koorts, (*Febris Scarlatina*) en zeere Keel, die met zonderlinge toevallen vergezeld was. 53
Natuurlyke Historie van den *Boom-Leeurik*, den *Gras-Leeurik*, den *Pieper-* en den *Springhaan-Leeurik*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 55

Naauwkeurig Berigt der Uitbarstingen van den Berg *Vesuvius*, in de Maand Augustus des Jaars MDCCLXXIX, ontleend uit een Brief van den Heer WILLIAM HAMILTON aan JOSEPH BANKS. 61
Berigt, (XVII) wegens een Prentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heer C. PLOOS VAN AMSTEL, *Jac. Cornelisz.* 74
Aanmerkingen over de natuur en den oorsprong van het Vermaak. 76
Proeve over den gelukkigen Invloed, welke de Verkeering met de Vrouwen op de Mannen heeft. Door Dr. ALEXANDER. 80
De Boetvaardige en tot inkeer gekomen Zondaar. 84
De Vrygeest verbeterd. 89
De Mode. 90
De Oorsprong van Onbeschaamdheid en Zedigheid. *Eene Allegorie.* *ald.*
Aan myne Vaderlanderen. *Dichtstukje.* 92
De Onbestendigheid van het Ondermaansche. 93
Verhaal wegens een geval van een Rheumatismus, door het *Elixirium Guajaci Volatile* geneezen, in een Brief aan Dr. DUNCAN, door Dr. THOMAS FOWLER. 101
Natuurlyke Historie van den grooten en kleinen *Gekuifden Leeuwik.* Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 103
Verslag van de Schaaphoederyen in Spanje. Ontleend uit de *Travels trough Spain.* Door JOHN TALBOT DILLON. 107
Concept van verbetering van het Ezelshoofd, op 's Lands Oorlogschepen. 113
Aanmerkingen over de natuur en den oorsprong van het Vermaak. (*Vervolg en Slot van bl.* 79.) 114
Proeve over de Vrouwlyke Opvoeding. Door Dr. ALEXANDER. 120
De Kerkgestoelten. 130
Gemengde Aanmerkingen. 135
't Leerzaam Buiten. *Dichtstukje.* 138
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *January*, 1781. 140
De verbrooken Vrede. 141
Verhandeling over de *Retama.* 1 *Kon.* XIX. 4. *Job* XXX. 4. *Ps.* CXX. 4. Door D. DE GORTER. 148
Natuurlyke Historie van den *Nagtegaal.* Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 153
Beschryving van den *Noorder-Archipel*, tusschen *Asia* en *America*, met een keurig Berigt van de Zeden en Ge-
woon-

wootten der Inwoonderen, als mede van den Koophandel der Rusfen op die Eilanden. Door WILLIAM COXE. 161
Uitkomst der Waarneemingen, en byzondere Aanmerkingen, nopens de Lugtsgesteldheid des Jaars 1780. 170
Probus. 186
De Dwaasheid der Vrydenkerye. 188
Liefdespoor aan de Nederlanders. By gelegenheid der droevige Overstrooming in het Ampt *van Maas en Waal*, en *het Ryk van Nymegen.* 189
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *February.* 192
Geschiedkundig verslag van 't geen, langzaamerhand, aanleiding gegeeven heeft tot de Kerklyke Verdraagzaamheid der *Protestanten* in de *Pruisfische Staaten.* 193
Waarneeming wegens de goede uitwerking van de *Asa Fœtida*, in eene hevige Maag- en Darmpyn, door uitzetting van winden veroorzaakt. Door A. DUNCAN. 203
Natuurlyke Historie van den *Nagtegaal.* (*Vervolg en Slot van Bl.* 161.) 205
Concept, om de Spillen, waar mede het Anker wordt opgewonden, op 's Lands Oorlogschepen, van meerder nut te doen zyn; door eenige verandering en verbetering in dezelve te maaken. 213
Aanmerkingen over de Huwelyks-Contracten. 216
Geldzugt, de Bronwel veeler ongelukkige Huwelyken. 219
Het Ledige Graf. 222
De waarheid van den ouden Stelregel: *de Wyze is alleen gelukkig*, onderzogt. 228
Zedelyke Bedenkingen. 233
De Onsterflyke Dichter. *Dichtstukje.* 235
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *Maart.* 236
Geschiedkundig verslag van 't geen, langzaamerhand, aanleiding gegeeven heeft tot de Kerklyke Verdraagzaamheid der *Protestanten* in de *Pruisfische Staaten.* (*Vervolg van Bl.* 202) 237
Waarneeming wegens eene Zenuwen-ziekte. Door Mr. CAZAUBIEL. 247
Natuurlyke Historie der *Bastaard-Nagtegaalen.* Volgens den Heer DE BUFFON. 248
Nauwkeurig verslag van de Vervolgingen, die Prinses ELIZABETH, naderhand Koningin van *Engeland*, leedt, onder Koningin MARIA. Behelzende verscheide voorvallen, tot dat Tydperk behoorende, die nimmer voorheen het

licht zagen. Uit Mr. WARTON's *Life of Sir* THOMAS POPE. 256
Bedenkingen over het toelaaten van het kwaad, in de Wereld. 266
Het Huwelyk. *Een Fragment.* 276
De Patriot. 281
De Havik en de Ojevaars. *Dichtstukje.* 282
Een Ontdekking. *Dichtstukje.* 283
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *April.* 284
Geschiedkundig verslag van 't geen, langzaamerhand, aanleiding gegeeven heeft tot de Kerklyke Verdraagzaamheid der *Protestanten*, in de *Pruisfische Staaten.* (*Vervolg en Slot van Bl.* 246.) 285
Waarneeming wegens de goede uitwerking van de Thebaische Tinctuur, (*Laud. Liq. Syd.*) in ontsteeking der Oogen. Door JAMES WARE. 293
Natuurlyke Historie van de *Muur-Nagtegaal* en den *Roodstaart.* Volgens den Heer DE BUFFON. 295
Het Character des Aardsbisschops FENELON, geschetst. Door den Heer D'ALEMBERT. 309
Bedenkingen over de Zamenstemming van Aandoenlykheid en Rede. Door DANALDSON. 312
Damon, treurig over het afzyn van zyne *Silvia.* *Eene Alleenspraak.* 318
Brief van ARMIDA AMAZONE, aan *de Uitgeevers der Algemeene Vaderlandsche Letter-oeffeningen*, over de Manlyke Dwinglandy. 320
De gestrafte Gemaaktheid. *Eene Geschiedenis.* 325
De Held. *Dichtstukje.* 326
In Insulam St. Eustatium, a Rodneo *captam et direptam.* Dichtstukje. 327
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *May.* 328
De Godsdienst, een voorwerp van 't algemeene Menschenverstand. 329
Nadere bedenkingen over het leezen en van buiten opzeggen der Leerredenen. 339
Waarneemingen wegens eene œdemateuse zwelling, zynde een gevolg van een Scharlaken Koorts. Door JOHN CLARK, M. D. 344
Natuurlyke Historie van den *Vygen-eeter.* Volgens den Heer DE BUFFON. 345
Gereed, gemaklyk, en onkostbaar middel om de Mieren te verdryven. 348
Dichtkundige Bespiegelingen over de Alpische Gebergten.

INHOUD.

Naar het Hoogduitsch van HALLER. Door L. STOPPENDAAL, P. Z. 349
Zamenspraak tusschen LUCIANUS en Lord LYTTLETON, in de Elizeesche Velden. 355
Zedelyke Gedagten. 367
Oorlogzang der Bezetting te Berlyn, toen dezelve den 10 April, 1778, ten Velde trok. Door den Heer RAMMLER. 371
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *Juny*. 372
Onbeschroomd Onderzoek in den Godsdienst. 373
Waarneeming wegens het nut van de *Mercurius* in de *Hydrocephalus Internus*. 378
Nieuwe Proefneemingen van het pooten der Tarwe. 380
Natuurlyke Historie van het *Roodborstje* en het *Blauwborstje*. Volgens den Heer DE BUFFON. 383
Vraag, ten opzigte der Genegenheid van eenigen, en des Afkeers van anderen, omtrent zommige Huisdieren. 389
Dichtkundige Bespiegelingen over de Alpische Gebergten. Naar het Hoogduitsch van HALLER. Door L. STOPPENDAAL, P. Z. (*Vervolg en Slot van Bl.* 355.) 390
Aanmerkingen over de Regelmaat der Dichterlyke Vinding. Door JAMES BEATTIE. 397
Sentimenteele Wandeling. 408
Zedelyke Bedenkingen. 409.
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *July*. 412
Gedagten over de openbaare Godsdienstoefeningen der Protestantsche Christenen. 413
Natuur- en Geneeskundige Waarneeming, aangaande eene tegennatuurlyke en onwillige aflooping van de Pis, door de Electriciteit geneezen. Door WILLEM BROUWER BOSCH, *Med. Doct. te Haarlem*. 428
Natuurlyke Historie van het *Paapje* en het *Zwartkapje*. Volgens den Heer DE BUFFON. 433
Gissing, waarom het, ten Zuiden van de Middaglinie, kouder is dan ten Noorden, op gelyke Graaden van Breedte. Door ALEXANDER WILSON, M. D. 436
Antwoord op de Vraag, ten opzigte der Genegenheid van eenigen, en des Afkeers van anderen, omtrent zommige Huisdieren. 437
Beschryving eener Algemeene Volksvergadering van het Canton *Glaris*. Door den Heer RAMOND. 440
Leevenswyze van den overleden Graaf HODIZ; een der zonderlingste Mannen deezer Eeuwe. 447

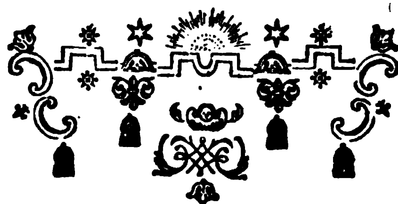
De

De Omkoopbaare Regter. 454
Op en aan 's Lands Helden. *Dichtstukje.* 455
Aanmerkingen over den Oorsprong der Afgodery. 457
Waarneeming wegens een hevige Maagpyn, door het uitbraaken van vreemde Lichaamen geneezen. Door Mr. GUILLAUME FILS. 466
Natuurlyke Historie van den *Witstaart.* Volgens den Heer DE BUFFON. 468
De Herfst-morgen. Naar S. GESZNER. 470
't Leeven en Character van den Heer JEAN JACQUES ROUSSEAU. 472
Brief, wegens de verpligting tot het in agt neemen der Burgerlyke Instellingen by het aangaan van het Huwelyk. 480
Waare en valsche Beleefdheid, met elkander vergeleeken. Door RICHARD HURD. 484
Zedelyke Bedenkingen. 487
De Gelukkige Schipbreuk. *Eene Vertelling.* 490
De Physiognomiekunde. *Dichtstukje.* 494
De Ledigheid schuwende. *Dichtstukje.* 495
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *Augustus.* 496
Aanmerkingen over de Afgodery der beschaafde en verlichte Volken. 497
Waarneeming, wegens de goede uitwerking van de *Calomel* en de *Tinctura Jalappæ*, in het uitdryven der Spoelwormen, (*Lumbrici.*) Door ANDREW DUNCAN. 502
Natuurlyke Historie van den *Witten Kwikstaart.* Volgens den Heer DE BUFFON. 504
Gedagten over de Ontbranding der Gewasfen, en boven al van opeengehoopt Hooi, waar in men mogelyk het rechte kenmerk zal vinden om de drie soorten van Gisting te onderscheiden. Door JEAN SENEBIER. 507
Berigt, (XVIII) wegens een Prentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, *Jac. Cornelisz.* 513
Ophelderingen, ten opzigte van den Godsdienst en de Taal der *Sabeërs.* Door den Heer NORBERG. 515
Herderskout tusschen *Menander* en *Damon.* 517
De Vermaaken der Verbeelding. 521
Bedenkingen over de Zamenstemming van Aandoenlykheid en Rede. Door DONALDSON. (*Vervolg en Slot van Bl.* 317.) 526
Pedro en *Theresia. Eene Spaansche Geschiedenis.* 531

De Gift. *Eene Allegorie.* 537
De snedige Kok. *Dichtstukje.* 538
Lugtsgesteldheid, te *Amsterdam*, in *September*. 540
Het Character van HAZAËL, of Redenvoering over 2 *Kon.* VIII. 12, 13. Door HUGH BLAIR, D. D. 541
Waarneeming wegens de goede uitwerking van de *Asa Foetida*, in ongemakken der Zenuwen. Door P. C. WOUTERS, *Med. Licent.* te *Wetteren.* 555
Natuurlyke Historie van het *Loopentje*, het *Winterkoningje*, en het *Goudhaantje.* Volgens den Heer DE BUFFON. 556
Opmerkenswaardige Omstandigheden, die het sterven vergezelden van JEAN JACQUES ROUSSEAU; met eene Beschryving der Tuinen van *Ermenonville*, en van de Graftombe, te zyner gedagtenisse, op het Populieren Eiland vervaardigd. 560
Vertoog, strekkende om aan te toonen dat de Dichtkunst een Stelzel der Natuure opgeeft, eenigzins van het weezen der Dingen verschillende. Door J. BEATTIE. 568
Medegedeeld Berigt, nopens het hoogst pryzenswaardig gedrag van den Heere J. BELTON, *Jongste Luitenant op het Schip* de Nestor. 576
Bedenkingen over de *Opregtheid* en *Openhartigheid.* Door den Heer DE TRESSBOL. 580
Over de Gelykheid van Gevoelens, voor zo verre deeze het Geluk der Maatschappye betreft. Door Lord KAMES. 582
De Gehoorzaame Burger. *Dichtstukje.* 584
Vergelyking van de voorgaande Eeuwen met de Tegenwoordige. 585
Aanmerkingen over de Winterhanden en Wintervoeten. Door JACOB VAN DER HAAR. 592
Natuurlyke Historie der *Meezen*, in 't algemeen. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 598
Brief aan *de Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandsche Letter-oeffeningen*, wegens een daar nevensgaand Berigt over het gebruik der Eikels. 603
Vertoog, strekkende om aan te toonen dat de Dichtkunst een stelzel der Natuure opgeeft, eenigzins van het weezen der dingen verschillende. Door J. BEATTIE. (*Vervolg en Slot van Bl.* 576.) 608
Proeve over het menigvuldig vloeken, en byzonder het ydel gebruiken van Gods naam, onder de Roomschgezinde Christenen, hier te Lande. 616

Raad-

Raadgeevingen tot het vermeerderen en bewaaren der Vrouwlyke Schoonheid. 621
Treffend voorbeeld van Gastvryheid en Kinder-opvoeding, aangetroffen, by een Landman, in *Neder-Silesie*. 624
Amyntas. Naar GESZNER. 626
De Droefheidbaarende Troost. *Dichtstukje*. 627
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *October*. 628
Verhaal van een Kinderlyk Muzikant. Door CH. BURNEY, *Dr. in de Muzyk*, aan W. HUNTER. 630
Het onverwagte Huwelyk. *Eene Aandoenlyke Geschiedenis*. 636
Verhaal van de Jaarlyksche Feesten der Chineezen, ter eere van den Landbouw. 642
De Deugd. *Dichtstukje*. 646
Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *November*. 647
———————————— *December*. 648

MEN-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OORDEEL- EN TAALKUNDIGE BEDENKING OVER PS. VII. 12.

Het is, naar het onderwys der Rede, en volgens de onderrigting der Openbaaringe, eene ontegenzeggelyke waarheid, dat God goed is: indiervoege, dat hy, als een goeddoend Weezen, eene zuivere zugt bezitte, om zynen Schepzelen zo veel goeds te doen, als met de natuure hunner bestaanlykheid en den aarte der omstandigheden, in zyne volmaakt wyze bestuuringe van 't gantsche Heelal, kan overeenkomen. Dat Opperweezen, 't welk wy eeren en dienen, is gevolglyk, om de spreekwyzen van Gods Woord zelve te gebruiken, *barmhartig*, *genadig*, *weldaadig*, *langmoedig*, *groot van goedertierenheid*, een *God der vertroostinge*, *der vergeevinge*, *aller genade*, en een *Vader der barmhartigheden; die lust heeft tot goedertierenheid en weldaadigheid*; in zo verre zelfs, dat hy, wanneer hy *straft*, *een vreemd werk*, *eene vreemde zaak doe*, en *der menschen kinders niet plaage*, *noch bedroeve van harte*; des 'er, ter dier oorzake, *een oogenblik in zynen toorne*, *maar een leeven in zyne goedgunstigheid zy*. —— Een ieder, die met zulk een aanminnig denkbeeld van het allerbeminnelykste Opperweezen recht bezield is, moet natuurlyk, op het leezen van des Dichters voorstel, Ps. VII. 12, volgens onze gewoone Overzetting, *Godt is een rechtveerdigh Richter*, *ende een Godt*, *die alle dage toornt*, denken of zeggen: „ deeze rede is hard, wie kan dezelve hooren"? Gedagten althans van die natuur kwamen my voor den geest, toen zich voor eenigen tyd myne aandagt op dit voorstel bepaalde. Het schynt ons, dus uitgedrukt, een denkbeeld in te boezemen van een Weezen, dat *haastig is tot toorn*; het welk, (strydig met het denkbeeld, dat ons de Godlyke Schryvers elders inboezemen, daar ze ons God meermaals beschryven als *traag tot toorn* (*),) hoe zeer ook verzagt, niet

(*) Meermaals komt God in 't Hebreeuwsch voor, als ארך אפים

niet wel overeen te brengen is met die kundigheid, welke en Rede en Openbaaring ons verleent van Gods zagtmoedigheid; waar door hy, zo lang het mogelyk zy, tot weldoen genegen is. Dit bewoog my, in afzigte van onze gebruikelyke overzetting, het oog te vestigen op de eigene spraak van David, of ook, door menschlyke feilbaarheid, die in alle, zelfs in de beste, Vertaalingen, plaats heeft, in deeze eenige misslag begaan ware. En ziet een nader onderzoek van den Grondtekst deed my wel dra ontdekken, dat dit voorstel, volgens de betekenis der woorden in 't oorspronglyke, even gegrond te vertolken zy, op deeze wyze: *Godt is een rechtveerdig Richter; doch hy toornt niet ten allen dage.* —— 't Is niet wel te ontkennen, dat dit voorstel, *Godt toornt niet ten allen dage*, gereeder, dan het voorstel: *Hy is een Godt die alle dage toornt*, instemt, met de opgemelde kundigheden, die wy van God hebben. De groote vraag is nu maar, komt dit voorstel wel overeen met den zamenhang van dit Lied; en is men geregtigd den Grondtekst in zo tegenstrydig eene betekenis te vertolken? Een weinig oplettendheid moet, naar ons inzien, elk hier van overtuigen.

Wat het eerste, den zamenhang van het Dichtstuk, betreft, hieraan voldoet deeze overzetting zo volledig als begeerd kan worden. David schynt in dit Lied het oog te hebben, op eenige beschuldigingen zyner vyanden tegen hem; die, door hunnen invloed op Koning Saul, David in 't uiterste gevaar bragten. Zulks doet hem, in 't smeeken om Gods hulp, de kragtigste betuigingen zyner onschuld geeven, *vs.* 2—6. Hieraan hegt hy een ernstig gebed, biddende den regtvaardigen God, dat die hem, als eenen regtvaardigen, verlosse; maar zyne vyanden, als godloozen, verdelge, *vs.* 7—10. Daarop geeft hy, *vs.* 11, in vertrouwen van de verhooring zynes gebeds, te kennen, met hoe veel zekerheid hy steune op zynen God, als *die de oprechte van herten behoudt.* En dit doet hem, *vs.* 12, betuigen: *Godt is een rechtveerdigh Richter;* die zou hem-

eigenlyk *lang van toorn*, dat is, *traag tot toorn*, als iemand die niet haastig toornt, het welk onze Vertaalers, klaarheidshalve, zeer wel overzetten door *lanckmoedigh*. Exod. XXXIV. 6. Ps. LXXXVII. 15, en elders: zynde dit het tegenovergestelde van קְצַר אַפַּיִם *kort van toorn*, insgelyks zeer wel vertaald *haestig tot toorn*. Spr. XIV. 17.

hem zeker het afgesmeekte regt doen wedervaaren: *doch*, vervolgt hy, *hy toornt niet ten allen dage.* De Dichter begreep, hoe 't wel zyn konde, dat zulks niet terstond wierd uitgevoerd, gemerkt God langmoedig is over de Zondaars, om hun tyd te geeven ter bekeeringe. Maar dit uitstel kon Davids vertrouwen niet doen wankelen; indien zyn vyand zich niet bekeerde, en dus niet afliet van hem te vervolgen, zou God, als regtvaardig, hem eindelyk zeker straffen; en dus David redden, gelyk de Dichter betuigt, *vs.* 13—18: dat ook in den ondergange van Sauls Huis, en de verheffinge van David tot Koning, volkomen is bewaarheid geworden. —— 'Er is dus niets in den zamenhange, dat deeze vertaaling eenigzins wederstreeft; alles in tegendeel, zo wel het voorgaande als het volgende, beantwoordt 'er volkomen aan. En dit, gevoegd by het bovengemelde, dat het voorstel des Dichters aldus instemt, met de onbetwistbaare kundigheid, die wy van God hebben, begunstigt de keuze deezer vertolkinge boven onze gewoone overzetting niet weinig. —— Voegt hier by, en men zal veelligt nog gereeder tot deeze keuze overslaan, dat de oude Vertaalingen van den Hebreeuwschen Tekst ons ook derwaards leiden. De Syriër heeft uitdrukkelyk, *hy toornt niet t'allen dage:* de Grieksche overzetting is van denzelfden zin; *hy brengt den toorn niet over t'allen dage*; en zo geeft ons de Arabische en Ethiopische Vertaaling deeze woorden mede in de ontkennende wyze; waarby nog komt, dat de gewoone Latynsche overzetting hier insgelyks in 't ontkennende vraagt: *toornt hy ook t'allen dage?* (*)

Veelligt beneemt deeze eenstemmigheid dier Vertaalingen reeds eenigermaate de bevreemding over de strydigheid der bygebragte vertolkinge met onze gebruikelyke overzettinge: dan met dit alles zal egter by veelen de vraag nog overblyven, is men geregtigd den Grondtekst in zo tegenstrydig eene betekenis te vertolken? Om alle bedenkelykheid hier omtrent weg te neemen, zonder in onnoodige taalkundige aanmerkingen uit te weiden, die den geoefenden over bekend zyn, en waaraan min geoefenden niets zouden hebben, zy het volgende genoeg.

In de eerste plaatze zy kennelyk, dat de Hebreeuwsche letter *Vau*, hier vooraan geplaatst, meermaals *ende* betekent;

(*) Vide *Biblia Sacra Polyglotta*, ed. B. WALTONO.

kent; maar dat ze ook dikwerf in de betekenisse van *doch* voorkomt (†). Daar benevens weete men, ten tweede, dat het Hebreeuwsche woord אל beduidende *God*, ook even gereed geleezen kan worden אַל, wanneer het de betekenis van *niet* heeft (§). ואל zegt dus *ende een Godt*; en ואל betekent *doch niet*; elke overzetting is taalrigtig, naar de verschillende ondertekening der letter *Aleph* (§§.) De groote verandering ontstaat hier derhalve uit het verschil van de klinkletter *a* of *e*, met welke men het woord אל even regtmaatig kan leezen. De Hebreeuwen naamlyk hadden oudtyds, of hunne klinkletters in 't geheel niet, of ten minsten niet op zodanig eene wyze getekend, als heden in de Hebreeuwsche Bybelboeken geschiedt; 't welk eerst ongeveer 250 jaaren naa 's Heillands geboorte tot stand gebragt zal zyn: weshalven men de klinkletters naar vereisch van zaaken, en den zamenhang der woorden, hebbe te stellen; wanneer zich daaromtrent eenige twyfelaggtigheid opdoet. En dan pleit, in dit geval, het bovengezegde vry sterk voor de leezing אל, boven die van אֵל. — Daarbenevens is 't, uit kragte der aangehaalde oude Overzettingen, hoogwaarschynlyk, dat men oudtyds, hoe men dan ook de klinkletters getekend zou mogen hebben, geleezen heeft, niet *El*, maar *Al*; waaruit dan de eenstemmigheid dier Overzettingen voortgesprooten zal zyn. Ook is het, volgens de hedendaagsche tekenwyzen der Klinkletters, zeer ligt te begrypen, dat men, schoon 'er oudtyds אל stonde, in laatere dagen אֵל geschreeven en geleezen kan hebben. Zulks kan ligtlyk uit eene geringe on-

op-

(†) Een overvloed van bewyzen hier voor kan men vinden in de *Concordantie* van A. TROMMIUS, op de woordjes *Doch* en *Maer*.

(§) Eene menigte van voorbeelden deezer ontkennende betekenisse van 't woord אַל zie men insgelyks in de aangehaalde *Concordantie* op het woordje *Niet*.

(§§) Eene soortgelyke verscheidenheid heeft 'er in dit woord plaats, Job XXIV. 25. Volgens onze overzetting, *wie zal myne reden tot niet* לְאַל *brengen?* maar in andere vertaalingen, *wie zal myne reden voor God* לאל *brengen?* Zo ook Sp. XII. 28. *ende* [in] *den weg* [hares] *voetpadts is de dood niet.* אַל מָוֶת: waar tegen andere vertaalingen hebben; *maar het pad, dat 'er van afwykt*, of *der gramsteurigen, leydt tot den dood.* אֶל מָוֶת.

oplettendheid of schryffeil des Schryvers ontſtaan weezen; gemerkt 'er, in 't eerſte geval, een klein dwarsſtreepje -, en in 't laatſte twee kleine titteltjes ·· ſtaan; hoedanig eene verandering gereedlyk heeft kunnen voorvallen.

De vertaaling, *Godt is een rechtveerdigh Richter, doch hy toornt niet ten allen dage*, is dus niet willekeurig; zy heeft integendeel haaren toereikenden grond; wordt onderſteund door de oude Overzettingen; beantwoordt aan den zamenhang van het Dichtſtuk, en komt overeen met de onbetwistbaare kundigheid, die wy van God hebben; welk alles dezelve, mynes eragtens, ten hoogſte aanpryst (*).

(*) Hier geldt eenigermaate de aanmerking van CALVINUS, over de woorden, Zach. XI. 7. *den anderen ſtock hebbe ick genoemt* חבלים, waar over hy in deezen zin ſchryft. Zy, die חֹבְלִים vertolken door *Verdervers*, vertaalen wel het Hebreeuwſche woord zelve, als wy ons aan de klankſtippen houden; dan gemerkt חֲבָלִים *touwen* of *koorden* betekent, zo twyfel ik niet of de Propheet verſtaat 'er hier door *koorden* of *t'zamenbindingen*. [En zo hebben ook onze Vertaalers *t'Samenbinders*.] Maar, zegt men, dit duldt de Spraakkunst niet: even als of Zacharia de klankſtippen 'er by geſchreeven had, welke toen nog niet in gebruik waren. Ik erken gaarne, dat de oude Schryvers met veel oplettendheid de klankſtippen uitgedagt hebben, toen de Hebreeuwſche taal niet meer zo algemeen en gewoonlyk in gebruik was. Het ontbreekt hun derhalve aan verſtand en oordeel, die de klankſtippen veronagtzaamen of geheel aan een zyde ſtellen; maar intusſchen is 'er egter eene verſtandige keuze omtrent in agt te neemen. 'Er is toch geen zin in deeze woorden, als men hier leest *Verdervers*: en als men *Koorden* leest, wordt 'er geen letter veranderd; men verandert alleenlyk twee klankſtippen. Nademaal nu de zaak zelve dit vordert, zo komt het my vreemd voor, dat de Schriftverklaarders zig zo ſlaafs hebben laaten dwingen, dat zy daar door geen agt geſlaagen hebben op de meening van den Profeet. —— Dus ver CALVINUS.

WAARNEEMING WEGENS HET GEBRUIK DER VERSCHILLENDE TINCTUREN VAN SPAANSCHE VLIEGEN. Door de Heeren ANDRY en CARRERE.

(*Histoire de la Societé de Medecine. Tom. II. Année 1777 et 1778.*)

De eerste deezer Geneesheeren madde, by eenen Lyder die de Kinderziekte had, het aanleggen van Spaansche-vliegen-Pleisters; dog, vermits de naabestaanden van den Lyder dit niet wilden toestaan, zo liet hy de voeten en de beenen des Lyders tot aan de kuiten, met linnen doeken, die met de Tinctuur van Spaansche vliegen bevogtigd waren, beleggen.

De Apotheker gaf, uit onvoorzichtigheid, in stede van de eenvoudige Tinctuur, die van *Fuller*, welke uit een Once poeijer van Spaanschevliegen, een Once zoeten Salpetergeest, en drie Oncen Campher Spiritus bestaat.

Deeze Tinctuur werkte ten uitersten schielyk, verscheiden groote blaaren waren getrokken, en uit ieder Been loosde zig meer dan een kan geel water. De Heer *Andry* liet de opperhuid niet wegneemen, maar de blaaren, met versche Boter en Mangoldbladeren, verbinden. Den daaraanvolgenden avond was het windsel en bed vogtig; de pols beter, en de toevallen begonnen, van dien tyd af, merkelyk te verminderen.

Uit deezen misslag des Apothekers zien wy, dat de Fullerische Tinctuur een sterk blaartrekkend middel is, 't welk binnen agt uuren zyne werking doet, en, uit dien hoofde, in gevallen, waar men schielyke hulpe noodig heeft, zeer nuttig zyn kan.

Een jong Mensch wierd in de Maand November 1773, zonder voorafgaande merkbaare oorzaake, aan de geheele zyde verlamd. Alle middelen, die men tot herstel aanwendde, waren vrugteloos. De Lyder had niet het geringste gevoel nog beweeging, en de verlamde deelen waren geheel slap en bleek.

Men liet, eindelyk, naa dat het Toeval reeds vyf vierendeel jaars geduurd had, den Heer *Carrere* roepen, die eene Tinctuur van Spaansche vliegen, met wyngeest vervaardigd, voorschreef, waarmede de verlamde deelen alle uuren gevreeven wierden.

Dit

Dit middel had zulk eene goede uitwerking, dat de Lyder, na verloop van een week, wederom gaan en staan konde, en, door het aanhoudend gebruik van het zelve, eindelyk, geheel hersteld wierd.

Men kan ook nog op eene andere wyze van de Tinctuur der Spaansche vliegen gebruik maaken, wanneer men naamentlyk zwakke deelen, of zodanige die verstopt zyn, daar mede laat vryven. Ook kan men zig daarvan in Rheumatike pynen bedienen. Men neemt gemeenlyk een Koffylepel vol, waarmede men het deel bevogtigt en vervolgens invryft, wel zorg draagende, dat het deel niet vogtig blyft, vermits het anders blaaren zoude trekken; ook is het zeer dienstig, voor dat men de vryving doet, te zorgen, dat de Lyder Stoelgang hebbe.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN LEEURIK.

(Volgens den Heer de MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer de BUFFON.)

De *Leeurik*, by de Oude Grieken Κορυδὸς of Κορυδαλλὸς, by de hedendaagschen Τρυλλίτις, by de Latynen *Alauda*, by de Italiaanen *Allodola*, by de Spaanschen *Cugniada*, by de Duitschers *Lerch*, by de Zweeden *Laerka*, by de Engelschen *Lark*, geheeten, thans zeer verspreid, schynt, in vroegere dagen, aan *Gallie* meer dan aan *Italie* eigen geweest te zyn, dewyl de *Latynsche* naam *Alauda*, volgens PLINIUS, een woord is van *Gallischen* oorspronge (*). De *Celtische* naam is *Alaud*, waar van de *Franschen* eerst *Aloue* en naderhand *Alouette* maakten. SCHWENCKFELD en KLEIN, die PLINIUS niet schynen geleezen te hebben, leiden den naam *Alauda* af, van *a laude*, om dat men, zo als de eerstgemelde aantekent, opgemerkt heeft, dat de *Leeurik* zevenmaal daags zich ten hemel heft, den lof van GOD zingende (†). 't Is eene erkende waarheid, dat alle Schepzels getuigenis draagen van 's Scheppers bestaan, en tot zyne eere strekken; doch deeze kleine Vogeltjes de gebeden-uuren te doen waarneemen, en deeze gissing te gronden

(*) PLIN. Lib. XI. Cap. XXXV.

(†) SCHWENCKFELD, *Aviarium Silesiæ*, p. 191.

den op eene toevallige gelykklankigheid van een *Fransch* en *Gallisch* woord, is kinderagtig.

Twee soorten van *Leeurikken* waren by de *Grieken* bekend, de eene met een Kuif op den kop, de ander Ongekuifd, van deezen laatstgemelden zullen wy thans de Natuurlyke Historie opgeeven. WILLUGHBY is, voor zo verre ik weet, de eenige Schryver, by wien wy vinden, dat deeze *Leeurik*, zomtyds de vederen van den kop als een kuif over einde zet, en ik heb dit van het Mannetje zomtyds gezien. De Heer BARRINGTON stelt deeze *Leeurik*, onder 't getal der bestzingende *Leeurikken*; anderen geeven den gekuifden den voorrang. Om den wildzang deezes Vogels ten allen tyde te genieten, maakt men veel werks om ze in vlugten te houden: en dit nog te meer, dewyl hy den wildzang van alle andere Vogels ras aanneemt, wanneer hy denzelven eenigen tyd hoort, en dit zelfs, na dat hy zyn zangtoon vast heeft. De Heer BARRINGTON noemt, uit deezen hoofde, den *Leeurik* een Spotter en Naabootzer: dan hy volgt met die zuiverheid van stem, met die buigzaamheid des gorgels, welke zich naar alle toonen schikt, en dezelve versraait: begeert men dat zyn wildzang, aangeleerd of natuurlyk, waarlyk zuiver zy, dan is 't noodig, dat hy maar eene soort van zang hoore, boven al zo lang hy jong is, zonder zulks zou het een grillig en kwaalykstemmend mengzel weezen, van alle wildzangen, welke hy immer hoorde.

In den staat van vryheid, begint de *Leeurik* met de eerste schoone dagen van het Voorjaar te zingen, dit is voor hem de tyd der liefde, en hy houdt den geheelen Zomer met zingen aan: 's morgens en 's avonds, laat hy zich meest hooren: op 't midden van den dag het minst, schoon hy dan niet volstrekt zwyge, gelyk ALDROVANDUS optekent, dat, in *Italie* en *Griekenland*, de aart deezes Vogels is.

De *Leeurik* behoort tot dat klein getal Vogelen, 't welk vliegende zingt: hoe hooger hy stygt, hoe sterker hy de stem verheft, en dikwyls zet hy dezelve met zulk eene kragt uit, dat men de zang onderscheiden hoore, schoon het Vogeltje door de hoogte nauwlyks gezien kan worden; 't zy deeze zang enkel een toon der liefde of der vrolykheid is, 't zy deeze kleine Vogeltjes, vliegende, zo sterk zingen uit nayver, of om elkander toe te roepen. Een Roofvogel, die op zyn kragt steunt en op bloed loert, moet alleen weezen, en, voortvliegende, eene norsche stilzwygenheid in agt

nee

neemen, uit vreeze dat het minste geschreeuw zyns gelyken niet opwekke, om toe te vliegen, en met hem den buit te deelen, en de zwakke Vogels ten teken diene om zich te hoeden en te verschuilen: dan deeze Vogeltjes moeten by elkander zyn, elkander roepen, op elkander steunen, en zich door die vereeniging sterk maaken, of ten minsten eene gewaande sterkte betoonen. Voor het overige, zingt de *Leeurik* zelden, op den grond gezeten, waar hy zich egter altoos onthoudt, wanneer hy niet vliegt, want nooit zit hy op 't geboomte; hy behoort tot de in het stof wroetende Vogelen: waarom ook allen, die *Leeurikken* in Vogelkooijen houden, zorg draagen, dat de grond met een dikke laag zand bedekt zy, waar in zy kunnen wentelen en gemak vinden, tegen het ongedierte, 't welk hun plaagt. Zy voegen 'er eene dikwyls vernieuwde graszoode nevens, en plaatzen den Zanger in een ruime kouw.

Men heeft beweerd, dat deeze Vogels een afkeer hadden van zekere zamenstanden der Hemellichten, by voorbeeld, van den *Arcturus*, en zweegen wanneer dit Gestarnte te gelyk met de Zon opkwam: waarschynlyk vangt hun ruityd als dan aan, en dit zou plaats hebben, schoon dit Gestarnte niet opkwam.

Ik zal my niet inlaaten tot het beschryven van de gestalte en pluimadie eens zo by allen bekenden Vogels. Alleen merk ik op, dat de Mannetjes wat donkerder van kleur zyn dan de Wyfjes, een zwarten halsband, meer wit aan den staart, en rustiger houding hebben: ook zyn ze een weinig grooter; en bezitten, gelyk meest alle anderen Vogelen, het uitsluitend voorregt van den Zang.

Wanneer, met de eerste schoone dagen in het Voorjaar, het Mannetje zich opgewekt voelt om te paaren, verheft het zich in de lugt, zonder ophouden een minnetoon zingende; in zyn vlugt beschryft hy een grooter of kleinder ruimte, naar gelange het aantal der Wyfjes grooter of kleinder is: waar hy de uitverkoozene ontdekt strykt hy neder, en paart. Het bevrugte Wyfje maakt terstond een nest, tusschen twee klompen aarde, van binnen met kruiden en kleine gedroogde worteltjes bekleed: meer zorgs draagt het om 't zelve te verbergen dan om het te vervaardigen: ingevolge hier van, vindt men weinig Leeuriks-nesten, in evenredigheid van de menigte deezer Vogeltjes. Elk Wyfje legt vier of vyf kleine Eitjes, met bruine plekken, op een graauwen grond; veertien dagen ten langsten duurt het broeden, en nog minder tyds besteedt de *Leeurik*

in het opvoeden en oppasfen der Jongen: deeze vaardigheid heeft dikwyls de zodanigen bedroogen, die de ontdekte Jongen wilden wegneemen. ALDROVANDUS vondt, dat de Jongen, naa het verloop van drie dagen, dat hy ze, naauwlyks gekipt, en geheel kaal, gezien hadt, waren weggevloogen: dit zelfde heeft dien Schryver en OLINA doen ftellen, dat de *Leeurikken* driemaal in eenen Zomer broeden. De eerfte reis in 't begin van May, de tweede in July, en de derde in Augustus; doch, indien dit plaats hebbe, is het, buiten twyfel, in heete landen, in welke de Eitjes minder tyds behoeven om uit te komen, en de Jongen om in een ftaat te geraaken, dat zy de ouderlyke zorge en oppasfing kunnen ontbeeren, en het Wyfje zelve om op nieuw te kunnen broeden. In de daad, ALDROVANDUS en OLINA, die van drie broedzels in 't jaar fpreeken, deeden hunne waarneemingen, en fchreeven in *Italie*; FRISCH, die verflag doet van 't geen in *Duitschland* gebeurt, fpreekt flegts van twee broedzels, en SCHWENCKFELD maar van één, in *Silefie*.

De jongen houden zich op eenigen afftand van elkander, want de Moeder houdt ze niet altoos onder haare vleugelen: doch vliegt dikwyls boven het broedzel, 't zelve fteeds, met eene moederlyke zorge, in 't oog houdende, van 't noodige verzorgende, en voor gevaaren befchuttende.

Het Inftinct, 't welk de Wyfjes *Leeurikken* aanzet om een broedzel in diervoege op te voeden en te bewaaken, ontdekt zich zomtyds zeer vroeg, en zelfs vóór de neiging die haar gefchikt maakt om Moeders te worden, welke in de orde der Natuure fchynt te moeten voorgaan. Men hadt my in de Maand Mey een jongen *Leeurik* gebragt, die nog niet alleen at; ik deed denzelven opvoeden; nauwlyks was hy in ftaat om zelve te eeten, of ik kreeg drie of vier jonge *Leeurikken* van eene andere plaats: myn eerstgekreege *Leeurik* betoonde eene zonderlinge genegenheid voor deeze laatstgekomene, flegts een weinig jonger dan myn Wyfje. Zy bewaakte dezelve nagt en dag, verwarmde ze onder haare vleugelen, en gaf hun voedzel met den bek. Niets was in ftaat om haar van deeze werkzaamheden af te trekken. Nam men haar van de Jongen af, zy was niet in vryheid of vloog 'er weder op: en dagt niet om weg te vliegen, fchoon zy 'er honderd maalen gelegenheid toe hadt; haare genegenheid groeide aan; zy vergat, in eenen letterlyken zin, eeten en drinken: en leefde alleen van het voedzel 't geen men haar ten zelfden tyde gaf, als aan haar

aan-

aangenomen kroost: eindelyk stierf zy, uitgeteerd door deeze soort van moederlyke tederheid: geen der Jongen overleefde haar lang, zy stierven alle, de een na den anderen; zo zeer was deeze voorzorg hun noodig geworden, zo zeer was dezelve niet alleen teder maar wel begreepen.

't Gewoone voedzel der jonge *Leeuwrikken* bestaat in Wormen, Rupzen, Mieren-eieren, en die der Springhaanen, dit maakt ze, en met regt, hooggeagt, in Landen blootgesteld aan de vernielingen deezer verwoestende Insecten. Groot geworden, leeven zy meest van Graanen, en allerlei Veldgewassen.

Men wil dat de maanden October en November de beste zyn, om de zodanige te vangen, die men tot Zingvogels zoekt op te kweeken: als zy te wild zyn, bindt men de vleugels vast, uit vreeze, dat zy, te sterk opwaards vliegende, den kop tegen het verhemelzel der kouwe zouden stooten en kwetzen. Gemaklyk laaten zy zich temmen, en worden zelfs zo gemeenzaam, dat zy op tafel kunnen eeten en op de hand gaan zitten, doch zy kunnen niet op den vinger rusten, dewyl de agterste nagel te lang en te recht is om zich te kunnen krommen; dit is buiten twyfel ook de rede, dat zy nooit op de boomtakken gezien worden; en zy hebben, uit dien hoofde, ook geen dwarshoutjes in de kouwen noodig.

In *Vlaanderen* voedt men de Jongen met geweekt Slaapbollenzaad, en, als zy alleen eeten, met hat gemaakt kruim van brood: doch, zo ras zy hun wildzang laaten hooren, moet men hun gekookte Schaapen- of Kalfshart, gehakt, en met harde eyeren gemengd, geeven: men voegt 'er Garst, Lynzaad en geklopt Hennipzaad by, alles in melk geweekt. Frisch berigt, dat zy, alleen gekneusd Hennipzaad tot voedzel krygende, geheel zwart van Pluimadie worden. Men oordeelt dat Mostaardzaad hun schadelyk is; behalven dit, kan men hun allerlei soort van Graanen geeven, en zelfs alles wat by ons op tafel komt, derwyze dat ze volslaage Huisvogels worden. Mogen wy Frisch gelooven, dan hebben zy het zonderling Instinct, om de spys met de tong te proeven, eer zy eeten.

Voor 't overige zyn ze zeer vatbaar om zingen te leeren, en hun natuurlyken Wildzang te veraangenamen, en te vercieren met alle de bekoorlykheden, welke onze kunstige Muzyk 'er aan kan byzetten. Men heeft jonge Mannetjes gezien, die, in korten tyd, geheele airtjes leerden, en be-

ter

ter zongen, dan een *Vink* of *Kanarievogel* zou kunnen doen.

De *Leeurikken*, die in 't wilde blyven, onthouden zich, geduurende den Zomer, op de hoogste en droogste plaatzen; 's Winters daalen zy in de vlakten neder, vereenigen zich in groote benden, en worden zeer vet, dewyl zy, in dat jaarsaisoen, bykans altoos op den grond zynde, om zo te spreeken, zonder ophouden, eeten. Integendeel zyn zy des Zomers zeer mager, vliegen twee aan twee zonder ophouden, geduurig zingende, zy eeten weinig, en komen nauwlyks op den grond dan om te paaren. In 't nypendst der koude, en bovenal, wanneer 'er veel sneeuw valt, vliegen zy van alle kanten na de fonteinen en beekjes, die niet bevriezen: dan vindt men kruiden en gewassen in de maag, en de honger dringt hun om hun voedzel te zoeken in de paardenmest langs de wegen, en des niettegenstaande zyn ze als dan veel vetter dan in den Zomer.

Hunne wyze van vliegen is, zich, bykans rechtstandig, en by hervattingen, in de hoogte te verheffen, en zich zeer hoog in de lugt op te houden, van waar zy, gelyk wy reeds aanmerkten, hunnen doordringenden Zang doen hooren. Integendeel gaan zy strykende na beneden, uitgenomen wanneer zy door een Roofvogel gedreigd, of door een Wyfje na den grond getroond worden: want, in beide de gevallen, komen zy als een steen uit de hoogte.

Gereedlyk valt het te gelooven, dat zulke kleine Vogeltjes, die zich zeer hoog in de lugt verheffen, dikwyls door een windvlaag opgenomen, ver weg, en zelfs over Zee, gevoerd kunnen worden. „Zo ras," schryft Vader DU TERTERE, „men de *Europische* Kust nadert, ziet men „Roofvogels, Leeurikken, enz. die, door den wind weg„gerukt, het Land uit het oog verlooren hebben, en, ge„nooddwangd, zich op het hout en touwerk der Schepen „neder zetten." De Heer HANS SLOANE heeft ze tot veertig mylen in zee, en de Graaf MARSIGLI in de *Middelandsche Zee*, gezien. Men zou mogen veronderstellen, dat die men in *Pensilvanie*, in *Virginie*, en andere Gewesten van *America*, gevonden heeft, op deeze wyze overgevoerd zyn. De Ridder DES MARIS heeft my verzekerd, dat de *Leeurikken* in de maand November over het Eiland *Malta* trekken: en schoon hy de soort niet bepaale, is het zeer waarschynlyk, dat de gemeene *Leeurik* onder dat getal behoore: want de Heer LOTTINGER heeft waargenomen, dat in *Lottharingen* een sterke vlugt deezer Vogelen

is,

is, welke juist in de maand November eindigt, wanneer men vervolgens zeer weinig *Leeurikken* ziet: deeze voorbytrekkenden neemen de daar geboorenen mede: doch kort daar na heeft men zo veel *Leeurikken* als voorheen; 't zy andere hun volgen, 't zy de op reis getoogene wederkeeren, 't welk waarschynlykst is. Wat hier van ook zyn moge, zeker gaat het, dat ze allen niet weg trekken, dewyl men ze, by ons te lande, bykans in alle jaargetyden ontdekt; in *Beauce* en *Picardye*, en op veele andere plaatzen, worden ze 's winters in groote menigte gevangen. 't Is zelfs aldaar een algemeen aangenomen gevoelen, dat ze niet tot de Trekvogelen behooren; en dat, wanneer zy eenige dagen weg zyn, geduurende de strengste koude, en als de sneeuw langen tyd den grond bedekt, zulks daar aan moet worden toegeschreeven, dat zy zich in rotzen en holen, die de koesterende zonnestraalen genieten, verbergen, of, gelyk ik hier boven aantekende, na de fonteinen en beeken gaan: dikwyls zelfs verdwynen zy schielyk in het Voorjaar, wanneer zy, door schoone dagen uitgelokt, om uit hunne schuilplaatzen te voorschyn te komen, door eene opkomende koude gedrongen worden, dezelve weder op te zoeken. ARISTOTELES hadt reeds kennis aan deeze verberging der *Leeurikken*, en de Heer KLEIN staaft dezelve als een ooggetuige.

Deeze Vogel wordt bykans in alle bewoonde Landen der beide vaste Kusten gevonden, en tot aan de *Kaap de Goede Hoope*, volgens KOLBE; hy kan zelfs in onbebouwde Streeken leeven, indien 'er Kreupelhout en Geneverboomen groeijen: want zy schynen veel van dit geboomte te houden, dewyl het hun en hun Broedzel beveiligt voor het Roofgevogelte. Met deeze gemaklykheid om zich naar alle Landgesteltenissen en Lugtstreeken te schikken, is het vreemd, dat men ze niet aantreft op de *Goudkust*, gelyk VILLAULT verzekert; noch zelfs in *Andalousie*, mogen wy afgaan op het getuigenis van AVERROËS.

Op veelerlei wyzen worden de *Leeurikken* gevangen, en dus in menigte gedood. De Roofvogels verslinden ook een groot aantal, want zy strekken hun ten algemeenen prooi, zelfs aan de kleinste: en de *Koekkoek*, die geen nest vervaardigt, weet zich zomtyds van dat der *Leeurikken* te bedienen, en zyne Eitjes in stede van die des Moeders te leggen. Ondertusschen schynt deeze soort van Vogelen, niettegenstaande de veelvuldige en groote slagtingen daar onder aangerigt, zeer talryk: dit bewyst de uitsteekende

vrugt-

vrugtbaarheid, en geeft eene nieuwe maate van waarschynlykheid, aan de stelling, dat zy driemaal 's Jaars broeden: 't Is waar, dit Vogeltje behoort onder de langleevenden; acht of tien jaaren leevens schryft 'er OLINA aan toe, anderen stellen den leeftyd op twaalf jaaren: twee- en twintig jaaren verzekert een geloofwaardig persoon dat zy bereiken, en RZACZYNSKI brengt ze tot vier- en twintig.

De Ouden hebben voorgewend, dat het vleesch der *Leeurikken* gekookt, gebraaden, en tot poeder gemaakt, een beproefd geneesmiddel was tegen Kolykpynen: dan hedendaagsche waarneemingen schynen, in tegendeel, te strekken, om te toonen, dat 'er, uit het eeten van *Leeurikken*, dikwyls Kolykpynen ontstaan. De Ridder LINNÆUS beweert, dat Menschen, met den Steen in de blaas gekweld, zich van deeze spyze moeten onthouden. Beter gegrond is het denkbeeld, dat de *Leeurikken*, als zy vet zyn, een zeer aangenaam en gezond voedzel verschaffen, en dat de prikkelingen in 't gedarmte of de pyn in de maag, dikwyls op 't eeten van *Leeurikken* volgende, toegeschreven moeten worden aan de kleine scherpe beentjes, onbedagt en schielyk doorgezwolgen.

Twee voornaame verscheidenheden vindt men in den Gemeenen *Leeurik*. De WITTE LEEURIK moet, volgens de Heeren BRISSON en FRISCH, met reden, aangemerkt worden als eene verscheidenheid, tot deeze soort behoorende. Dezelve is, naar het denkbeeld van FRISCH, een weezenlyke *Leeurik*, die tot ons uit het Noorden komt, gelyk de *Witte Mosschen*, de *Witte Zwaluwen*, enz., die in hunne Pluimadie het teken hunner Geboortelugtstreeke draagen. De Heer KLEIN is niet van dat gevoelen, en hy grondt zyn denkbeeld daar op, dat te *Dantzig*, veel Noordlyker gelegen, dan de Landstreeken, in welke men zomtyds Witte *Leeurikken* vindt, in een halven Eeuw geen *Witten Leeurik* gezien is. Indien het aan my stondt dit geschil te beslissen, zou ik van gevoelen weezen dat het begrip van FRISCH, die alle *Witte Leeurikken* uit het Noorden doet komen, my volkomen met de waarheid eenstemmig schynt, en dat de reden, door KLEIN daar tegen ingebragt, niets afdoet: in de daad, de ondervinding toont, en zal toonen, dat 'er elders dan in het Noorden *Witte Leeurikken* zyn; doch men moet tevens toestemmen; dat de *Witte Leeurikken*, die zich in 't Noorden onthouden, als in *Noorwegen*, *Denemarken* en *Zweeden*, veel

ge-

gereeder van daar in 't westlykst gedeelte van *Duitschland* kunnen komen, als 't welk door geen aanmerkelyke Zee van die Ryken is afgescheiden, dan, de *Baltische Zee* overtrekkende, aan den *Weixel* landen. Wat hier van ook zyn moge, behalven de *Witte Leeurikken*, die zich somtyds omstreeks *Berlyn* vertoonen, volgens FRISCH, heeft men ze dikmaals gezien in den omtrek van *Hildesheim*, in *Neder-Saxen*. De witheid hunner Pluimadie is zelden zuiver. De Heer BRISSON zag 'er een, welks wit met geel gemengeld was: doch de Bek, de Pooten en de Nagels waren geheel wit. Op het eigen oogenblik, dat ik dit schryf, brengt men my een *Witten Leeurik*, geschooten onder de muuren der kleine Stad, in welke ik woon. Boven op den Kop, en eenige plaatzen op 't lyf, waren van de gewoone kleur; het overige van het bovenste gedeelte, met den Staart en de Vleugelen, was bruin en wit gemengeld, het meerendeel der vederen en der pennen was geboord met de laatstgemelde kleur: het benedenste gedeelte des lichaams was wit met zwart gevlekt, boven al het voorste aan de rechter zyde: het onderstuk des Beks was ook witter dan het bovenstuk, en de Pooten waren vuil wit met bruin doormengd. Deeze *Leeurik* scheen my toe eene middelsoort uit te maaken tusschen den *Gewoonen* en den geheel *Witten Leeurik*.

Naderhand heb ik eene andere *Leeurik* gezien, wiens Pluimadie geheel wit was, uitgenomen op den Kop, waar zich eenige overblyfzels vertoonden van het graauw der *Leeurikken*. Men hadt deezen gevonden omstreeks *Montbard*: zou een deezer *Leeurikken* van de Noordlyke Kusten der *Baltische Zee* komen?

De ZWARTE LEEURIK is, gelyk ook de Heer BRISSON uit, myns bedunkens, eene verscheidenheid van den *Gewoonen Leeurik*, 't zy deeze kleurverandering een uitwerkzel was van 't Hennipzaad, want men schryft, dat zy, 't zelve alleen tot voedzel gebruikende, een zwarte kleur aanneemen, 't zy zulks aan eenige andere oorzaak moet worden toegeschreeven: de zwarte *Leeurik*, dien wy verbeeld hebben, was rosbruin aan 't begin van den Rug, en hadt helder bruine Pooten.

ALBIN, die deeze verscheidenheid gezien, en volgens de natuur beschreeven heeft, verbeeldt ons dezelve, als overal donker, bruin en ros, na het zwarte trekkende; overal, zeg ik, uitgenomen het agterste van den Kop, waar men donker geel zag, en onder den Buik, waar hy ee-

eenige met wit geboorde vederen hadt; de Pooten, de Vingers en de Nagels, waren vuil geel. Het voorwerp, door ALBIN beschreeven, was omstreeks *Highgate* gevangen, en het schynt dat men 'er niet dikwyls zodanige aantreft.

De Heer MAUDUIT verzekert my een volkomen zwarte *Leeurik* gezien te hebben, gevangen in de vlakte van *Montrouge*, niet verre van *Parys*.

ALGEMEEN BERIGT VAN YSLAND.

Door DR. VON TROIL, *Capellaan des Konings van Zweeden, die de Heeren* BANKS, SOLANDER *en* LIND, *op hunne Reis na 't Noorden, vergezelde;* in eene Brieve, gedagtekend Utrecht, 22 Jan. 1773.

Ontleend uit *the Letters on Iceland.*

„ De jongst ontvangene ongunstige berigten, wegens
„ de ongelukkige gesteldheid van *Ysland*, zullen den
„ volgenden Brief recht tydig maaken; en wy twyfelden
„ daarom geenzins aan denzelven eene plaats in ons *Men-*
„ *gelwerk* in te ruimen."

MYN HEER!

Op den twaalfden van July, des voorleden Jaars, zeilden wy van *Londen*, en landden eerst op 't Eiland *Wight*, een klein Paradys, waar wy twee dagen bleeven. De Natuur schynt geene haarer gaven geweigerd te hebben, om 't zelve te verfraaijen; en ik weet 'er geen plaats, of dezelve schenkt den aanschouwer een aangenaam gezigt. De Inwoonders gelyken naar hun Eiland: zy leeven onderling in een klein Gemeenebest, men vindt 'er geen Ryken, en ook geene Bedelaars. Zy zyn, over 't algemeen, vrolyk, zindelyk en verpligtend: en men vindt weinig voorbeelden onder hun, van iemand, die een persoon trouwde, welke op dien tyd niet op dit Eiland was, of 'er zich vervolgens nederzette. Van daar voeren wy na *Plymouth*, en voorts na St. *George's Kanaal*.

Wy hadden voor, het Eiland *Man* aan te doen: dewyl liteen dier weinige plaatzen is, waar de *Runische charac-*

ters

ters overgebragt zyn door de *Deenen*: en de eenigste, de Noordsche Gewesten uitgenomen, waar men eenige onzer oude *Runische Steenen* vindt; doch op Zee kan men altoos niet, naar welgevallen, handelen: de wind noodzaakte ons het Eiland *Man* aan onze rechte hand te laaten, en onzen koers te zetten na de Westersche Eilanden van *Schotland*.

't Is zeer vermaaklyk tusschen deeze Eilanden heen te zeilen, schoon het, zonder goeden wind en welafgerigte Stuurlieden, gantsch onveilig is: in het eerste geval, hangt men geheel van Eb en Vloed af, en in het tweede, brengt de groote menigte van rotzen u in een bestendig gevaar.

De Natuur des lands is zodanig, dat het my geen wonder baare, dat 'er een FINGAL en OSSIAN voortkwam. 't Is de eenigste plaats niet, waar men groote Mannen onder de Bergbewoonders vondt: en wat kan geschikter zyn om den Poëet te vormen, dan de romanesque en betoverende tooneelen der Natuure, hier zo aartig zamengevoegd.

't Zou verdrietig vallen, eene optelling te doen, van alle de Eilanden, door ons bezogt. De aanmerkelykste, uit hoofde van derzelver oudheden, zyn *Oransay* en *Columshill*; *Scarba* van wegen deszelfs bekenden Waterloop, en *Staffa* om de natuurlyke pylaaren, die tot hier toe weinig bekend zyn, en alles, wat ik van dien aart ooit gezien heb, overtreffen.

Het Land is vol van Noordsche Oudheden, als Kasteelen, Sterkten, Begraafplaatzen en Gedenktekenen: het Volk, zeer verpligtend en gastvry van aart, heeft veele Gebruiken, welke eene zeer groote overeenkomst hebben met die onzes Landvolks, onder anderen het vieren van den eersten Mey (*).

Wy verlieten deeze Eilanden, en kwamen, onze reis voortzettende, eindelyk, den acht- en twintigsten van Augustus, aan *Ysland*, waar wy het anker wierpen, te *Bessestedr*, eertyds de woonplaats van den beroemden STURLESON. Wy scheenen ons hier in eene andere wereld te bevinden; in stede van de fraaije gezigten, waar mede

Wy

(*) In *Zweeden*, waar de Lente omtrent dien tyd een aanvang neemt, *war Fruday* geheeten; op denzelven zyn de Boeren, dewyl de landarbeid begint, gewoon zich tot denzelven voor te bereiden, door het drinken van zwaar Bier; en hebben tot een Spreekwoord: „ Men moet merg in de beenen drinken."

wy onze oogen verlustigd hadden, aanschouwden wy thans de schriklyke overblyfzels van veelvuldige verwoestingen. Verbeeld u een land, 't geen, van 't eene einde tot het andere, niets dan barre rotzen, wier toppen met eeuwigduurende sneeuw bedekt zyn, den oogen biedt: en tusschen deeze velden verdeeld door met ys bekorste spleeten, wier hooge en scherpe punten, elk om 't zeerst, u het gezigt poogen te betwisten, van het weinige gras, 't geen schaars daar tusschen uitspruit. Deeze vreeslyke rotzen bedekken desgelyks de weinige hier en daar verstrooide wooningen der Inboorelingen; nergens doet zich een enkelen boom op, die schaduw verschaft aan vriendschap en onschuld.

Ik geloof, Myn Heer, dit weinige zal u niet sterk in bekooring brengen, om een Inwoonder van dit Eiland te worden: in de daad, op het eerste gezigt van zulk een Land, komt iemand in verzoeking, om te gelooven, dat het onmogelyk is, voor eenig menschlyk schepzel, hier zyn verblyf te verhouden, en hy zou het vaststellen, als hy de Zeekust niet allerwegen met booten bezet zag.

Schoon 'er nauwlyks eenig Land zy, zo weinig door de Natuur begunstigd, en waar zy zich allerwegen in zulk eene schriklyke gedaante vertoont, bevat *Ysland* omtrent zestig duizend Menschen, die, eigenlyk gesprooken, niet gezegd kunnen worden ongelukkig te weezen, hoewel zy geene kennis hebben aan 't geen elders het geluk der Stervelingen uitmaakt. Ik bragt 'er omtrent zes weeken door; met groot vermaak; deels my verlustigende in de beschouwing van een der zonderlingste vormingen van de Natuur; deels in onderrigting op te doen by de Inboorelingen, ten opzigte van hunne Taal, Zeden, enz.

Gy weet, Myn Heer, dat *Ysland*, in de elfde Eeuw, bewoond wierd door eene *Noorweegsche Volkplanting*, onder welken zich veele *Zweeden* bevonden. Zy bleeven in deezen afgelegen hoek der Wereld, eenen langen tyd, volkomen vry; doch waren, in 't einde, verpligt, zich aan de *Noorweegsche* Koningen te onderwerpen, en werden naderhand, met *Noorwegen*, aan de Koning van *Deenemarken* onderhoorig. In 't eerst werden zy bestuurd door een *Admiraal*, alle jaaren derwaards gezonden, om de noodige beschikkingen te maaken; doch dit is zints veele jaaren veranderd, en men heeft een Landvoogd benoemd, die steeds op het Eiland zyn verblyf houdt.

De Yslanders zyn van een goeden en eerlyken inborst; doch

doch teffens zo ernftig en dofgeestig, dat ik my nauwlyks kan te binnen brengen, een hunner te hebben zien lachen. Zy hebben op verre na die fterkte niet, welke men veelligt in hun zou veronderftellen, en fchoonheid viel hun nog minder ten deele. Hunne voornaamfte bezigheid, in de uuren van rust en uitfpanning, beftaat in elkander de gefchiedenisfen, voorvallen van vroegere dagen, te vertellen: weshalven men, tot deezen dag toe, geen *Yslander* ontmoet, of hy is wel onderrigt in de Gefchiedenis zyns eigen Lands. Zy fpeelen ook op de kaart.

Hunne Huizen zyn gebouwd van Lava, en met zooden gedekt, en zo klein, dat men 'er zich bezwaarlyk kan wenden en keeren; ze zyn ongevloerd, en hunne venfters zyn, in ftede van glas, met dun vel van zekere Dieren digt gemaakt. Zy gebruiken geene Schoorfteenen: en ftooken nimmer vuur dan om fpyze te kooken: wanneer zy het vuur op den grond nederleggen. Gy zult het daarom niet vreemd vinden, als ik u vermeld, dat wy geen huizen zagen dan winkels en pakhuizen; op onzen tocht na den berg *Hekla*, waren wy verpligt onzen intrek in de Kerken te neemen.

Het voedzel der *Yslanderen* beftaat voornaamlyk in gedroogden Visch, fterke Boter, welke zy voor eene groote lekkerny houden, Melk, gemengd met Water, Wey en weinig Vleesch. Zo weinig Brood ontvangen zy van de *Deenfche Compagnie*, dat 'er nauwlyks een Boer gevonden wordt, die 't zelve meer dan drie of vier maanden in een geheel jaar eet. Zy maaken desgelyks meel van eene foort van Mosch (*), dat zeer wel fmaakt. De hoofdbezigheid der Mannen is visfchen. De Vrouwen draagen zorge voor het Vee, breijen kousfen, beredderen den Visch door de Mannen aangebragt, en leenen hun de hand in het gereed maaken van deeze Koopwaare.

Behalven den Visch, voert de *Deenfche Compagnie*, die 's jaarlyks vyftien of twintig Schepen derwaards zendt, en in 't bezit is van eene Monopolie, zeer drukkend voor de *Yslanders*, eenig Vleesch, Dons, en Valken van dit Eiland. Geld is hier zeer fchaars; dit is de rede, dat de handel hier meest gedreeven wordt met Visch, en eene foort van ruwe geweeven Stoffen, door de Inboorelingen *Wadmal* geheeten; één elle *Wadmal* wordt op twee Visfchen gerekend; en acht en veertig Visfchen hebben de waarde van één Ryksdaalder.

In

(*) By de Kruidkundigen bekend onder den naam van *Lichen Islandicus*.

In deeze Stoffe en Visch betaalen zy ook hunne belastingen. Naa den korten tyd onzes verblyfs, hadden zy meer kennis aan Goud dan by onze aankomst.

Van Rundvee zyn ze wel voorzien, 't zelve is doorgaans ongehoornd; zy hebben desgelyks Schaapen, en zeer goede Paarden: de beide laatstgemelde Dieren houden zy den geheelen winter door in 't veld; Honden en Katten vindt men hier in groote menigte. Van wilde en onhuislyke Dieren, hebben zy geene andere dan Rotten, Vosfen en eenige Beeren (*), die alle jaaren met de dryvende Ysvelden uit *Groenland* aankomen: deeze worden, zo ras zy aankomen, gedood; eigenbelang zet de *Yslanders* hier toe aan: deeze zouden onder hun Vee een groote flachting aanregten, en zy krygen daarenboven van den Koning tien Dollars voor elken Beer dien zy dooden; ook wordt de huid hun afgekogt. De tegenwoordige Landvoogd van *Ysland* heeft 'er de *Ree-dieren* zoeken in te voeren; doch tien van de dertien ftierven op reis; de drie overgebleevene leeven 'er met hunne Jongen.

't Is zeldzaam dat 'er geen Houtgewas op 't Eiland wil tieren; hier en daar vindt men een Boom, doch de hoogte haalt nauwlyks twaalf voeten, en is drie of vier duimen dik: nogthans zyn 'er zekere bewyzen voor handen, dat 'er voorheen veel boomen groeiden. Dit moet toegefchreeven worden aan de vreeslyke Stormwinden, welke hier dikwyls woeden, en groote verwoesting veroorzaaken; doch, bovenal, aan de vermeerderde koude door den aangroei der Ys-fchollen, die 'er 's jaarlyks van de *Groenlandfche Kust* aankomen, en eilanden van Ys vormen. De oostlyke oevers van *Groenland* (thans door zommige Aardryksbefchryvers *Oost-Groenland* geheeten,) werden eertyds bewoond door eene *Noorweegfche Volkplanting*, die een Bisfchoplyken Zetel hadden. Van *Ysland*, zo wel als van het vaste land, voeren eertyds Schepen na deeze kust, die tegenwoordig volftrekt ongenaakbaar, en reeds een reeks van jaaren zo geweest is, door de vervaarlyke Ysfchotzen, die te eenemaal den overtocht van de Westkust van *Ysland* na de Oostkust van *Groenland* belet-

(*) De *Beeren*, hier gemeld, zyn de *witte* of *verfcheurende Pool-Beeren*, een geheel ander foort dan onze bruine of zwarte Beeren; fchoon de Ridder LINNÆUS ze hieldt voor een nieuwe foort, daar hy geen deezer Dieren gezien of onderzogt hadt.

letten. ARE FRODE, een zeer oud Schryver der *Ylandsche Jaarboeken*, tekent op, „ dat de *Noorweegers*, toen zy „ (omtrent het einde der Negende Eeuwe) eerst op *Ysland* „ landden, 't zelve met bosschen en wouden bedekt von- „ den, tusschen het strand en het gebergte." De koude, door de groote Ysverzamelingen, op de oevers van dit Eiland veroorzaakt, is zomtyds zo knellend, dat dezelve Menschen en Beesten het leeven kost.

De Mosfen en Grasgewasfen, waar uit de *Flora* der Yslanderen voornaamlyk bestaat, zyn reeds voor lang, door de Kruidkundigen, uit de School van LINNÆUS, zo wel onderzogt en in orde geschikt, dat Mr. BANKS en Dr. SOLANDER alleen eene soort van klein Gras vonden, de opmerking van vroegere Onderzoekeren ontsnapt: en zy hielden 't zelve nog eer voor eene toevallige verscheidenheid, dan voor eene onderscheide soort. —— Graan kan hier met geen gewenschten uitslag geteeld worden: schoon ik Kool, Pieterselv, Wortelen, en Erten heb zien groeijen in vyf of zes tuinen, volstrekt de eenige op 't geheele Eiland.

Ik moet by dit alles nog iets voegen van de *Yslandsche Geleerdheid*. Vier of vyf Eeuwen geleden, waren de *Yslanders* beroemd, van wegen hunne Dichtkunde en kennis in de Geschiedenisfen (*). Ik zou hier veelen hunner Dichte-

(*) FINNEUS, de tegenwoordige Bisschop van *Skallholt*, door Dr. VON TROIL, als een der eerste Geleerden des Eilands genoemd, vergelykt, in zyne *Kerklyke Geschiedenis van Ysland*, in den jaare 1772 uitgegeeven, den staat der Weetenschappen op *Ysland*, by de vier Leevensstanden der Menschen „ Derzelver Kindsheid duurde tot het jaar 1056, wanneer de Invoering des *Christlyken Godsdiensts* het eerste licht van kennis „ deedt aanbreeken. Zy waren in haare Jeugd tot het jaar 1110, „ toen men de eerste Schoolen begon op te rigten, en meer „ agts sloeg, dan voorheen, op het onderwys en de opvoeding „ der Jeugd. De Manlyke ouderdom duurde tot het midden „ der Veertiende Eeuwe, toen *Ysland* het grootste aantal van „ Geleerden voortbragt. De Ouderdom vertoonde zich omtrent „ het einde dierzelfde Eeuwe, wanneer de Weetenschappen al- „ lengskens afnamen, en bykans geheel verdweenen: geen Wer- „ ken van verdiensten kwamen 'er te voorschyn. De Geschied- „ kunde haalde het hoofd onder, in de Dichtkunst vondt men geen „ smaak, en alle de andere Weetenschappen werden met een dik- „ ke duisternis omgeeven. De Schoolen vervielen, en op veele „ plaatzen hadt men 'er geene in 't geheel. 't Was iets zeld-

 „ zaams,

teren kunnen opnoemen, die de Oorlogsdaaden der *Noordsche Koningen* zongen, en de beroemde SNORRE STURLESON is de Man, aan wien de *Zweeden* de eerste opheldering hunner Geschiedenisse te danken hebbe. Wy stellen daarom zo hoog een prys op de oude *Yslandsche Verhaalen* en *Schriften*, dat ze meest alle van het Eiland, en zo zeldzaam daar te vinden zyn, dat ik, niettegenstaande alle aangewende moeite om ze te zien te krygen, gedurende myn verblyf, alleen vier of vyf Yslandsche Handschriften onder 't oog kreeg.

In de binnenste gedeelten des Eilands, heeft men onze oude Landtaale nog vry zuiver behouden; doch aan de kusten, waar de Inwoonders veel met de *Deensche Kooplieden* verkeeren, is dezelve eenigzins veranderd. Eenige *Yslanders* spreeken het *Deensch* vry goed: doch die geen *Deensch* verstonden, wisten zich ligter verstaanbaar voor ons *Zweeden*, dan voor de *Deenen*, uit te drukken. —— Wy vonden 'er drie of vier *Runische Geschriften;* doch ze waren alle van hedendaagschen, en dus van geene waardye. De *Yslandsche Geestlykheid* weet weinig meer, dan eenig *Latyn*, 't geen zy in de Bisschoplyke Zetels, *Skallholt* en *Hoolum*, opdoen. Eenigen hunner hebben, egter, op de Hoogeschool te *Koppenhagen* gestudeerd; en ik heb drie Mannen van groote Geleerdheid onder hun ontmoet, die byzonder bedreeven waren in de *Noordsche Oudheden*.

Dat 'er een Drukkery op *Ysland* is, weet elk; de zeldzaame uitgaven van Boeken te *Skallholt* gedrukt zyn bekend; doch ik verwagtte niet dat de Drukkunst hier tot zo hoog eene jaartekening opklom, als men my vertoonde. Een Zweed JOHN MATHIESON bragt hier de Drukkunst tusschen de jaaren 1520 en 1530, en gaf in 't jaar 1531 het *Breviarium Nidarorsiense*, in 't licht. De *Yslandsche* Bybel werd in 't jaar 1584 gedrukt; deeze Drukkery was te *Hoolum* of *Hola*, op 't Noordlykst gedeelte des Eilands, binnen den Noordpoolkring.

„ zaams, indien iemand Latyn verstondt, en weinige Priesters
„ konden den Dienst glad leezen."

VER-

VERHANDELING OVER DE NUTTIGHEID, EN BESCHRYVING VAN HET HIER NEVENS AFGEBEELDE WERKTUIG, OM BY EENE SLANG-BRANDSPUIT TE GEBRUIKEN. Door CORN. WILH. RENSING, *Mr. Zilverfmit, te Zwolle.*

De ondervinding heeft reeds voor lang getoond, hoe voordeelig het zy, wanneer men, by ongeluk van brand, van bekwaame hulpmiddelen voorzien is. Tot dat einde wierd, al voor eenigen tyd, door zeker perfoon alhier, een foort van Schraag vertoond, ter oprigtinge van de pyp van eene Slang-Brandfpuit; om daar door het water in of op een brandend Gebouw, dat door zyn ftand, hoogte, of uit andere reden, niet te genaaken was, gevoegelyk te kunnen brengen.

Het niet beantwoorden van dit Werktuig aan de verwagting, gaf my aanleiding, om te beproeven; of 'er, op dat voetfpoor, niet een Werktuig vervaardigd zoude kunnen worden, het welk in alle opzigten aan dit oogmerk voldeed, en zodanig een oordeel ik in deze nevensgaande *Afbeelding* voorgefteld te hebben.

Fig. I vertoont het gehcele Werktuig van agteren, alleen met weglaating van de twee Schoorftylen.

A, B zyn twee regtopftaande ftylen, ter lengte van 40 à 50 voeten; dezelven zyn te zamen verbonden door de twee dwarshouten C en D; op ieder van deeze twee ftylen is gehegt een Belegftuk E, F; welken, ter halver breedte weggefchaafd zynde, eene fleuf of goot tegens de ftylen, A, B, uitmaaken. In en door deeze fleuf kan het te zaamgevoegde Raamwerk, N, O, met het daarin gehegte vlak P, benevens de daarop in den Beugel R, vastgeflooten pyp Q, en Slang S, tot de begeerde hoogte opgehyst worden.

Dit gefchiedt, door behulp van twee touwen, die over de fchyven, G, H, loopen; welken men, als het raam op zyne hoogte is, by L en M vastmaakt. Voorts zyn 'er nog, onder aan de regtopftaande ftylen, yzeren punten X, Y, om het uitglyden van 't Werktuig, by 't gebruik, te verhoeden.

Fig. II vertoont het Werktuig op zyde, met de twee Schoorftylen.

V, W, van welken de Schoorftyl V, in zyn waaren

 ftand

ſtand geplaatst is; dezelven dienen om het Werktuig, als het gebruikt wordt, overeinde te houden. Het vlak P, dat hier, met de daarop vastgemaakte Pyp.Q, in eene ſchuine rigting ſtaat, is op en neder, mitsgaders zydlings, beweegbaar, door middel der twee touwen T, U, die mede aan de Klampen L, M vastgemaakt kunnen worden; en Z verbeeldt den ſtraal water, die uit de pyp en ſlang Q, S voortkomt. De twee Schoorſtylen V, W moeten een twaalfde langer zyn dan de regtopſtaande ſtylen; aan welken zy, by K, L, door Knierhengzels, gehegt zyn; 't welk de berſting van het Werktuig te gevoeglyker maakt; nadien men de Schoorſtylen dan ſlegts op de ſtaanden heeft toe te ſlaan.

Fig. III vertoont het buitenſte Raam N, in *Fig.* I. Het zelve is van boven voorzien met twee binnenwaarts geboogen Haaken *k*, *l*; waar aan de touwen, om het op te hyzen, vastgemaakt worden; *c*, *d* wyzen de twee plaatzen aan, in welken de koperen asſen van het Raam, in

Fig. IV, *a*, *b*, vertoond, ſluiten moeten; waardoor dit Raam eene verticaale beweeging kan hebben. En even zo zyn 'er in dit Raam twee holten by *g*, *h*; mede om daar in te ontvangen twee asſen van het Vlak,

Fig. V, by *e*, *f*, afgebeeld, 't welk daar door eene horiſontale beweeging toelaat. Dit Vlak behoeft alleen eene maatige plank te zyn; dog, naar het uiteinde, moet dezelve ſchuins af hellen; en aldaar eene holle eenigzins rond afloopende ſleuf, by *i* aangeweezen, hebben, om 'er de waterſlang in te vatten, en dezelve voor het knikken te beveiligen. Met Letter R wordt de beugel aangeweezen, waar in de pyp gevat, en wel vast geſlooten wordt, by *o*, door middel van een kiel of pen. Deeze beugel moet zo hol gemaakt worden, dat die holte aan de rondheid van de pyp juist beantwoorde; om het verglyden te beletten: *m*, *n* duiden twee gaten aan, in welken men de koorden, ter beweeginge geſchikt, vast kan maaken.

Fig. VI vertoont een Knierhengzel, door 't welke de ſchoorſtylen V, W, in *Fig.* II, aan de ſtaande ſtylen, by K, L vast, dog beweegbaar, gehegt worden: *p* vertoont den ſtyl op zyde; *r* het belegſtuk; *q* het knierhengzel, en *s* den ſchoorſtyl.

By het vervaardigen van dit Werktuig dient wel in agt genomen te worden, dat men 'er gezond en gaaf hout toe gebruike; dog het moet niet overzwaar van hout zyn, om

dat

dat zulks onnut is, en het ſpoedig verplaatzen moeilyk maakt. De regtopſtaande ſtylen kunnen, even als de brandladders, gewoonlyk, van onderen wat dikker dan van boven zyn. Men zou het houtwerk, om het voor de vonken te beveiligen, kunnen teeren, en met hamerſlag beſtrooijen.

De beugels, de hengſels, ſchyven en asſen, dienen van Koper te zyn, tot vermyding van het roesten, en om eene vryer beweeging te hebben; zoo kan men ook in de raamen, *Fig.* III en IV, *c*, *d*, *g*, *h*, Koperen bosſen maaken, in welken de asſen, zonder belemmering, bewoogen kunnen worden.

Het raam kan gevoeglyk in een Brandſpuitshuisje, en de toegeſlaagen ſtylen ter plaatze daar men gewoonlyk de brandladders heeft, geborgen worden.

Dit, dunkt my, zal genoeg zyn, om eene ſchets te geeven van een Werktuig, dat, naar myn gedagten, van veel nuts by de brandſpuit zyn kan.

Voor eerst, is men daar door in ſtaat, om, op plaatzen, welken men niet beklimmen kan, de pyp van de ſpuit, 30, 40, en meer voeten hoog te brengen, en in alle vereischte rigtingen te beweegen, zonder dat iemand, door de pyp te beſtieren, zig behoeft bloot te ſtellen aan het gevaar van een inſtortenden muur of dergelyken; men heeft ſlegts de koorden maar lang genoeg te maaken.

Ten tweeden, kan men de pyp regt voor een open venſter, of dergelyken, waar de brand is, plaatzen, zonder dat men die met brandladders behoeve te beklimmen; het welk dikwerf om den gloed ondoenlyk, of althans ten hoogſte gevaarlyk is, wanneer het houtwerk van binnen door het vuur reeds verteerd zy.

Ten derden, geeft dit het grootſte voordeel tot ſpoedig blusſen van een fellen brand; dewyl men den ſtraal water in zyne volle ſterkte kan doen werken. Het is genoeg bekend, dat, wanneer men, by een fellen brand, het water boogswyze daar in moet brengen, op zulk een afſtand, dat de ſtraal zig reeds tot druppelen verdeele; dat als dan de geweldige hette in ſtaat is, het water niet alleen over den brand heenen te dryven, maar zelfs dermaate te verteeren, dat men, by het aanhoudend ſpuiten, geen de minſte vermindering van het vuur gewaar worde.

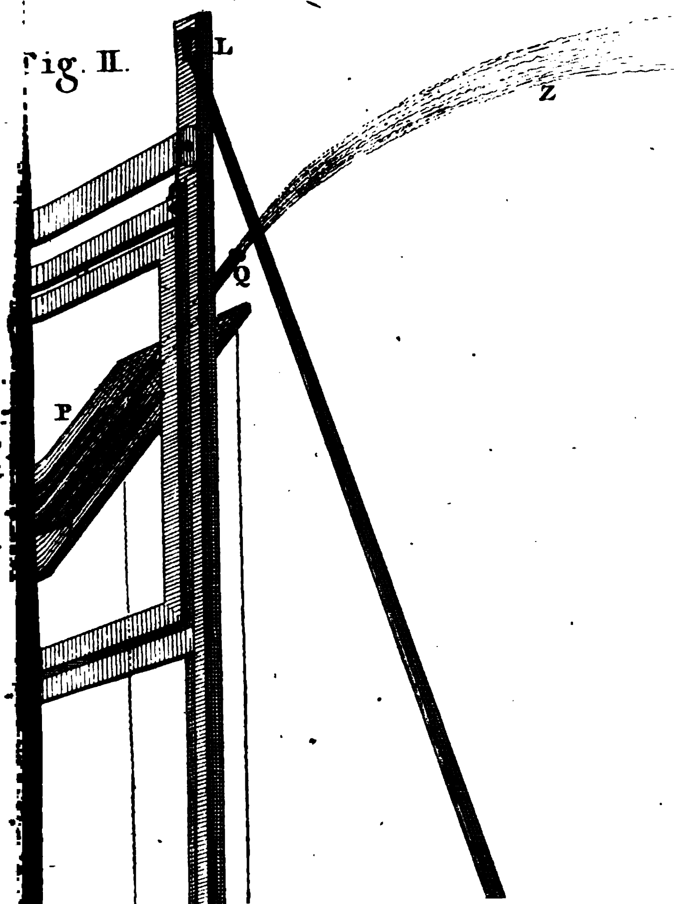
Zo dit Werktuig eens in gebruik gebragt wierd, twyffele Ik niet, of men zou deszelfs uitſteekende nuttigheid wel dra ondervinden; en zo 'er zig, by zommige Leezers, nog ee-

eenige zwarigheden mogten opdoen, verwagte ik van hun, dat zy zelven ook de hand aan het werk zullen slaan, om hunne verbeteringen op te geeven, waarvan ik met zeer veel genoegen gebruik zou willen maaken.

Zwolle, *den* 20. *Aug*. 1780.

DE GEBLUSCHTE BRAND.

Onlangs werdt 'er in ons Dorp brand geroepen. Myne deur open doende, vernam ik, dat het ongeval niet verre van onze buurt school. De Brandspuit, naby zynde, werdt schielyk door den drom des volks heen gesleept; want ik geloof niet, dat 'er ergens eene plaats is, daar men zo ras een middel by de hand heeft, om den voortgang des vuurs te stuiten, als in ons Dorp. Men wagt niet, gelyk op andere plaatsen, naar de komste van den Hoofdbevelhebber, die, den brand vernomen hebbende, en geroepen zynde, eerst wat ter versterking binnen slaat, en, met alle bedaardheid, zich in een ander gewaad steekt; om tegen de aanvallen van het gespooten water, of der koude, zo de brand by nagt, en in een ongunstig Jaargetyde, voorvalt, beveiligd te zyn. Want die ontydige bedaardheid is, somtyds, de oorzaak, dat de vlam veel te sterk aan 't woeden is, om na het water te luisteren, en dat andere gebouwen, die bewaard konden weezen, reeds aangestooken zyn. Neen; in deezen dringenden nood is Booy Kaptein; de minste vraagt, aanstonds, den sleutel van de buuren, welke hem in bewaaring hebben, en het naast by het Brandspuithuis woonen: en, zo die niet spoedig genoeg gegeeven wierd, zou men geene zwaarigheid maaken, om de deur op te trappen. In dien yver holt men met het bluschmiddel heen; en hoewel het, door dien onbestierden drift, den meesten tyd, zeer woest en ruuw toegaat, valt dezelve, doorgaands, ten goede uit, in het verleenen eener spoedige hulpe; zo dat 'er weinig voorbeelden zyn, schoon wy, meestal, houten huizen hebben, dat meer dan één huis afbrandt. Om tot de zaak te komen; elk was op de been, Verslaagenheid werd, gelyk doorgaans, by zulk een rampspoed, op de aangezigten geleezen. Myne buurvrouwen maakten vry wat getiers. Ik volgde de menigte tot aan het huis, daar de brand moest wee-

Fig. II.
L
Z
Q
P

weezen; maar vernam, van buiten, noch vuur noch rook. Zommige zeiden, dat zy die vernomen hadden. De zaak was ook zo geweest, dat men brand ontdekt hadt; dan, aanstonds, ter hulpe daar by zynde, werdt het vuur, zeer schielyk gesmoord, eer nog de Spuit kwam, welke dus, onverrigter zaake, moest te rug gebragt worden. —— Ik ging, dier te leurstelling zeer wel getroost, met genoegen na myne wooning, en meende die zelfde blydschap op de weezens der menigte, die my volgde, te zullen ontdekken. Geen wonder! de buurt, daar het spoedig herstelde ongemak was voorgevallen, stondt vol huizen: de wind stak met eene ontzaggelyke kragt op. Het vuur kon ongelukkige gevolgen gehad hebben, en, daardoor, meer dan ééne wooning vernield zyn. Dog in het rond ziende, en naar het gesprek van zommigen luisterende, bemerkte ik die blydschap niet, welke my voldeedt. Het gemeenste Volkje, dat de Spuit bestierde, bragt, met een soort van weerzin, de Spuit te rug. Wat D..... hoorde ik eenen mompelen: is het anders niet?.... Zelfs de Vrouwtjes in de buurt, die zo gesnikt, en tot my gezegd hadden: ach, myn lieve Myn Heer!..... dat ziet 'er naar uit.... zoo'n wind! die zelfde Vrouwtjes gingen schoorvoetende na huis; en ik bemerkte onder haar en eenige Mansperfoonen wel een gejouw, dat zommigen zich, te vergeefs, zo wakker afgesloofd hadden, maar geene blyde en dankbaare aandoeningen, uit hoofde van zulk eene gelukkige uitkomste.

Meermaals vermaak hebbende in 't nagaan van de gewoone handelwyze der menschen, en derzelver springveeren, zo sloeg ik ook dit gedrag myner buuren en deszelfs oorzaak, met oplettendheid, gade. Ten aanzien van het Volkje, 't geen aan de Spuit was, vonde ik eene duidelyke reden, en kon gemaklyk begrypen, hoe die eene Knaap, by zulk eene gelukkige uitkomst van zaaken, den Duivel, op zodanig eene mislyke en ongeschikte wyze, te pas bragt, dat ik genoodzaakt ware by my zelven te laggen, schoon ik anders het vloeken, met den uiterften weerzin, aanhoore. Men weete dan, dat het hier de gewoonte is, om aan alle, die eenig werk, in zulk een tyd, aan de Brandspuit hebben, ryklyk Jenever te schenken. Dit geschiedt, eensdeels, tegen het uitstaan van de ongemakken, die men, by zulk eene gelegenheid, te lyden heeft; en andersdeels, om moed en nyverheid in het lyf te hebben; 't geen ook zeer goed is, wanneer de couragie maar de maat niet overschrydt; zo dat zommige onder hunnen eigenen moed bezwyken, of zo

dap-

dapper worden, dat zy, door onnoodig breeken, fnijen, en omverhaalen, meerder bederven dan nuts doen. Dus vonde ik eene genoegzaame reden, waarom de gemeenfte handlangers by de Spuit, zo te onvreden, na huis gingen. Zy waren bedroogen in de verwagting, en het aangenaame vooruitzigt van fterken drank te drinken. Elendige begeerte! 't Is te beklaagen, dat deeze dierlyke geneigdheid, die geen agt geeft op eenes anders ongeluk, nog onder Christen-menfchen gevonden wordt. Hoe ontbloot moeten dezulken zyn van alle pligtskennis! —— Nogthans kon dit het geval myner buurvrouwen niet weezen, die al de welmeenendheid haarer voorgaande betuigingen, door haar volgend onverfchillig gedrag, omver ftieten.

Ik dagt by my zelven; zou haar fchoorvoetend en onverfchillig henen gaan, na den gebluschten brand, ook daar aan toe te fchryven zyn, dat zy deezen gedreigden rampfpoed maar al te zeer gunden aan den perfoon, dien hy boven het hoofd hing; en dat het haar heimlyk ongenoegen veroorzaakte, dat dezelve niet meer was uitgebarften? —— Neen; hy was geen man, die men zulk eene haat kon toedraagen, of die, in algemeene ongunfte van anderen, ftondt. Dit zou ook eevenneens geweest zyn, als dat iemand, om een ander in het water van kant te helpen, zelve ook daar in loopt, met gevaar zynes leevens, op dat deeze daad maar den fchyn hebbe van verzinning, en niet den naam van moord kryge; want, den brand niet gebluscht zynde, liepen zy, wegens den hevigen wind, zelve zeer veel gevaar. Daarenboven heb ik, altoos, gunftiger gedagten van mynen Evenmensch, fchoon ik, daardoor, wel eens, den naam van laf te zyn gekreegen hebbe. Ik geloove, dat iemand, zelden, zoo overgegeeven boos is, dat hy zulk een onheil, met opzet, zynen naasten gunnen zal; en dat 'er meer dwaasheid dan ondeugd in de weereld is.

Hoe gaarne men door anderen beklaagd fchynt, wegens het een of ander ongeval, dat by ons hevige aandoeningen van droefheid verwekt: het is zo niet. Wy blyven liefst, eenigen tyd, in die ontroering. Zy fchynt iets aangenaams voor de menfchelyke natuur te hebben. Wy zyn te gewoon aan het geen ons daaglyks omringt, en op onze hartstogten werkt. Hoe wonderfpreukig dit ook by zommigen klinken moge, 't is egter eene vaste waarheid, welke de ondervinding, met meer dan een geval, bevestigt. In het Najaar van 1775, toen we dien hoogen Watervloed hadden, heb ik eene zekere goede Vrouw gekend,

kend, die, zeer aandoenlyk van geſtel zynde, wel een week werks hadt, om van haare ontroerenis te bedaaren, uit hoofde van de verwoestingen, die zy, in haar huis, en rondsomme, door het water, veroorzaakt zag. Nogthans hoorde zy, al beevende, niets liever dan de tydingen, omtrent zommige nieuwe elenden, welke het water te weeg gebragt hadt, die haar, van tyd tot tyd, aangebragt werden. In weerwil van nieuwe onaangenaame aandoeningen, las zy, vlytig, alle nieuwspapieren, die opgevuld waren met akelige berigten van verwoestingen. Zy zondt haaren Jongen, dikwyls, uit, om te verneemen, of 'er niet nog meer droefheidverwekkende berigten het licht zagen. En zy ſcheen wreevelig te worden, als ik haar beduiden wilde, dat zodanige papieren, zo vlugtig opgeſteld, en, meestal, op een los gerugt afgaande, doorgaands de geledene rampen eerder vergrootten, dan verkleinden; — dat de verwoestingen niet zo groot waren, als zy meende; — dat zy zo nieuwsgierig na die droevige tydingen niet weezen moest. Ik was genoodzaakt te zwygen, wilde ik den naam van een onverſchilligen, onder de kastydingen des Hemels, niet wegdraagen. — Waarſchynlyk was het bovengenoemde ook de reden, dat myne buurvrouwen, na den welafgeloopen brand, zo ſchoorvoetende en onverſchillig henen gingen, om dat zy, door die ſpoedige bluſsching, geſtuit waren in den loop haarer aandoeningen, waar van zy het zoet ondervonden, al ſcheenen zy, in den aanvang, het zelve te verbergen; door te zeggen, „ hoe akelig zal het 'er voor ons uit zien, zo „ die brand niet gebluscht wordt." — Ik ſta in twyfel, of dit gedrag op zich zelve, zonder met andere beginzelen vermengd te zyn, eene grootheid of laagheid van geest te noemen zy. Althans kan het den ſchyn vry wat vermeerderen, dat die Wysgeeren niet zeer verre van het regte ſpoor verdwaald zyn, die zeggen, dat het natuurlyk kwaad, in onze zielen, zo veele onaangenaame aandoeningen niet verwekt als zommigen waanen; dat het zo erg niet is, als het zich vertoont; dat het, met veel goeds vermengd, en dikwyls allerheilzaamst zy, in deszelfs gevolgen. Is dit gedrag, integendeel, eene laagheid van ziel, dan kan men dezelve vergeeven, zo als men menſchelyke zwakheden vergeeven moet. Ik ben hier toe mede zeer gereed; maar vreesde op dien tyd, dat die onverſchillige houding, en dat ſchoorvoetend heen gaan myner buuren, uit dwaaze beginſelen, zynen oorſprong nam.

Ik heb, namentlyk, reden te denken, dat haare begeerten, om, voor eenigen tyd, van de huisselyke bezigheden ontslaagen te weezen, om aan gemak, nieuwsgierigheid, praatzugt en wat dies meer zy, toe te geeven, ook myne nabuurschap zulk eenen traagen tred deedt neemen, als zynde zy, in dit alles, te loor gesteld. Of weet men niet, dat, staande het ongeval, waar van wy spreeken, de huislyke verrigtingen stille staan? Het hart is te bekneld, en de handen zyn daardoor te zeer gebonden, om iets uit te voeren, gelyk men gewoon is te spreeken. Koomt zo lang by my, zegt de een tot den ander. Hoe schoon lykt dat zommigen, die gaarne wat rusten van hunnen arbeid; en, in zodanige omstandigheden, het ongenoegen haarer Mannen niet te vreezen hebben, wanneer de dingen, by hunne te rug komste, niet in orde zyn. Staande zodanig een ongeluk, valt 'er tevens eene geduurige verandering van voorwerpen voor. En zou die der Vrouwen, in het byzonder, niet behaagen? Men beklaagt den persoon, dien het ongeval treft. Men toont, door dit beklag, ieder als om het zeerste, de welmeenendheid en uitgestrektheid zyner menschenliefde. Die goede Man! die arme Vrouw! die lieve Kinderen! die braave Dienstmeid! hoe dat die het tog hebben! wordt, met luider stemme, en, byna zonder onderscheiding, wie 'er spreekt, gehoord; gehoord, zonder dat men iemand van de ongelukkigen helpt, of zonder dat de een of ander, al was zulks in zyne magt, dikwils een hand, ter ondersteuninge, uitsteekt. Men raakt aan 't spreeken, over de onderscheiden branden, die, geduurende der aanweezigen leeven, geweest zyn; even of dit in staat ware het tegenwoordige geval te verligten, gelyk ik, eenmaal, het verdriet had, na eenen afgeloopen brand, door iemand, zeer lang te worden opgehouden, welke, al vry wat gevorderd zynde in jaaren, my noodzaakte te gaan zitten, en aan te hooren, uit breedvoerige aantekeningen, alle de ongemakken, by zyne geheugenis, door brand veroorzaakt, mitsgaders het Jaar en de Maand waar in, den dag en het uur wanneer; de aanleidelyke oorzaaken, na welker veele hy, nogthans, maar gissen moest, uit welke zy gebeurd waren, het zy door het onweder, door een onvoorzigtig gebruik van vuur, en wat dies meer zy. —— Is de wereld nog niet wyzer, en zo dwaas, dat zy, schoon niet met opzet, uit een boos hart, nogthans ongemerkt de rampen van anderen als begeert; alleenlyk, om, door verandering van treffende voorwerpen, zich zelve eenig vermaak te gee-

geeven; om aan luiheid, nieuwsgierigheid en praatzugt, te voldoen, en een kwanswys medelyden te toonen? Laaten wy 'er uit leeren, dat men van het gejammer en luid getier *over* de elenden van anderen, vry wat, moet aftrekken. *Wel* een drie vierde gedeelte van eigenbelang schuilt onder die vertoonde aandoeningen. En hy alleen is de waare Menschenvriend, die, by aldien het een of ander ongeluk zyne Stad- of Dorpgenooten treft, zich wel niet onverschillig, maar stil houdt, wanneer hy 'er niets aan doen kan. Of, omgekeerd, aanstonds ter daadelyke hulpe van deszelfs Natuurgenooten toeschiet, zo hy 't vermogen hebbe, van daar toe iets in 't werk te kunnen stellen.

NIEUWJAERS BESPIEGELING.

Daer de slaep my thans heeft verlaeten, en het lieve morgenlicht my in de oogen blinkt, mag het my weder gebeuren den eersten dag van een nieuwbegonnen Jaer te aenschouwen! Zyt dan welkom, staetelyke Dag! Dag van vreugde, gewoel en pligtpleegingen! Dat ik u, vóór de stad zich op een loopen en draeven zal stellen, met denkende aendacht gadeslae, en uit uwe verschyning' nutte leeringen trekke!

Welke tafereelen van het afgeloopen Jaer doen zich daer voor myne verbeelding op! Hier beschouw ik een' Rykaert, die, door zyne schatten beguicheld, zich in den waen bracht, als of het hoogst geluk daer aen verbonden was, en elk, die dezelve moest derven, voor eenen beklaegenswaerdigen ellendeling mogt gehouden worden. Zyne Vorstelyke wooning, zyn prachtige stoet, zyne heerelyke tafel, deeden hem, met verachting', op zyne minderen nederzien, en hadden hem zó vast aan hunne genieting' gekluisterd, dat hy alle poogingen aenwendde, om de minste gedachte, van die eens te moeten derven, zeer verre van zich te verwyderen. De weelde had zyne ziel tegen het geklag der behoeftigen verhard, en zyne beurs voor hun geslooten. De eerbewyzingen, die het eigenbelang hem aendeed, hadden hem zó opgeblaezen gemaekt, dat hy, hoewel van alle kundigheid en deugd ontbloot, zich verbeeldde eene innerlyke waerdy te bezitten, welke hem dagelyks dien wierook deed toezwaeien; ja dat hy schier eene Godheid op aerde was. Doch eensklaps

klaps verandert dit Tooneel! Eene kwynende ziekte overvalt hem! Schrik en beroering bestormen zyne ziel! Doodelyke angsten folteren dezelve! Nu word zyn oog geopend! nu bespeurt hy, dat zyn veruitzicht eens genots van nog veele jaeren zou kunnen verydeld worden! Zyne kragten neemen allengskens af! Zyn hart kan nog niet zyne geliefde banden verbreeken! een flaeuwe strael van hoop' beschynt nog het zelve! De dood echter geeft hem zulk een' wissen slag, dat hy, in één stip des tyds, alle zyne bezittingen, als eene ligte morgenwolk ziet verzwinden, en in de eeuwigheid stapt, zonder 'er aen gedacht te hebben!

Daer zie ik een' angstigen Vrek, die goederen op goederen stapelde, als of hy voor 't onderhoud van een gantsch leger te zorgen hadt, en zyne levensdagen nimmer zoude eindigen! De bleeke kommer en 't knaegend verdriet zaten hem steeds op de hielen! Van den opgang der Zonne tot derzelver ondergang liet hy geen' oogenblik verlooren gaen, om aen de vermeerdering' zyner schatten te arbeiden! Zyn hart was voor menschenliefde en vriendschap geslooten! Altoos agterdochtig, schuwde hy 't gezelschap van zynen medeburger! 't Laeg belang en de hartvochtige knevelary deeden dagelyks een aental van ongelukkigen, dien hy zyne penningen op een' onbetamelyken woeker gegeeven had, traenen van wanhoop storten', en hem met heimelyke vervloekingen overlaeden! Het verlies van bezittingen, anderen, buiten hunne schuld, overgekomen, verheugde zyne versoeielyke ziel; nadien hy daer door gelegenheid kreeg om die dikwerf voor een' geringen prys in te slokken! In 't midden nogthans van zyne gehaete handelingen word hy op het ziekbed geworpen! hy druischt tegen zyne zwakheid aen! Schoon de sleutels van zyne kamers, kisten en kasten naest zyne zyde liggen, kan hy echter het denkbeeld niet verdraegen, dat iemand die met list zou kunnen berooven! Hy wil nog als te vooren door zyn huis waeren! Hoewel de doodverf op zyne kaeken zit, moet hy, door eenige persoonen ondersteund, nog de ronde doen! Men helpt hem op, en terwyl men hem op een' stoel nederzet, blaest hy zyn' vuilen adem uit, in de armen eens erfgenaems, die zyn hart, in dat oogenblik, van blydschap voelt opspringen, en reeds, by verbeelding, tot over den elleboog in de gouden schyven zit, om zyne ongebondenheid en spilzucht den teugel te kunnen vieren.

Wat naer gehuil! wat akelig gegil doet myn hart nog van

aagst trillen! Eene in traenen baedende Echtgenoote, met wringende handen, en ten hemel geslaegen oogen, voor 't sterfbed van haeren zielevriend, die zo aenstonds dit traenendal zal verlaeten! Luidweenende Kinderen, aan hunne Moeder gekleefd! De naem van Man en Vader, nokkend onder een gemengd, beroeren nog myne ziel! Daer valt nu al de steun van dit talryk huisgezin, dat, door den noesten arbeid van zyn hoofd, dagelyks van 't noodige bezorgd werd! Rampzalige Weduw! Jammerenswaerdige Spruiten! De Godheid, die verklaerd heeft een Man der Weduwen, en een Vader der Weezen te zullen zyn, zy uwe veilige toevlucht! zy zal het medelyden in den boezem van uwen naesten ontsteeken! Betrouwt op haer, en gy zult redding vinden!

Hoe veelen, die met de wakkerste vlyt zwoegden en sloofden om hunne oude dagen in stilte, en met gemak, te kunnen doorbrengen, terwyl die liefelyke hoop hun in alles vleugels byzette, zie ik in de kaeken des doods gevallen! Hoe veelen, welken, in hunne kommervolle omstandigheden, om hun dagelyks bestaen zuchtten, en het donkerst en akeligst vooruitzicht hadden, rusten thans in het vreedzaem graf! Hoe veelen, die de vruchten van hunnen eerelyken arbeid, daer het zilverhair hunnen kruin reeds begon te dekken, wegens hunne sterke welvaert, nog wat dachten te plukken, zyn uit hunnen genoegelyken levenstrein, op het op het onverwachtst, weggerukt? wat al omwentelingen op het Tooneel der Waereld! Wat al veranderingen, in de omstandigheden van byzondere persoonen, heeft het wisselvallig lot niet doen aenschouwen! Alles heeft ons toegeroepen: het ondermaendsche is niet dan verganglykheid! Dwaeze Stervelingen! Laet uwe verknochtheid aen 't zelve vaeren! Leeft zó, dat gy het met vreugd' kunt verlaeten! Vestigt uw uitzicht op eene betere waereld' dan zullen uwe zielkwellaedjen haere schuilhoekken verlaeten! eene liefelyke kalmte zal derzelver plaets vervangen, en een gerust, wel te vreden, en gelaeten, sterfbed zal uw heilryk uiteinde weezen!

Nieuwaengevangen Jaer, 't welk alle de voorige tafereelen weêr zal verlevendigen! Mogt de Sterveling, door de ondervinding van heengesnelde Jaeren geleerd, zyne dwaesheden, geduurende uwen loop, vaerwel zeggen! Dat hy in u opmerke, hoe de Aerdsgoedheid hem niet op deeze aerde geplaetst heeft om altoos een prooi der ellende te weezen! Hoe de natuurlyke rampen, die, onder Gods voorzienigheid,

heid, hem, buiten zyn toedoen, mogen bespringen, en welke hy daerom onderworpen moet verdraegen, het in wreedheid niet haelen, by die geenen, welken van rede ontaerde Schepzelen zich onderling aendoen; daer eerzucht, twist, haet, nyd en wraekgierigheid, dagelyks, de bloedigste tooneelen opleveren, en hunne armzalige slagtoffers den waeren vriend des menschdoms de medelydendste traenen afperssen! Liefde, eensgezindheid, deugd en waere godsvrucht, dit is myns harten wensch, mogen in dit jaer alöm welig bloeijen! Dat de snoode huichelary en gevloekte zielendwang, voor eeuwig ten afgrond gestooten, de volgende dagen met hun helsch gif niet bezwadderen! Dat de toorts des oorlogs, wiens akelige vlammen in de nieuwe Waereld treurig ten hemel stygen, en tot de oude zouden kunnen overslaen, geduurende den loop van dit jaer, voor altoos uitgebluscht worde! Dat onze dierbaere Overheden, met de omzichtigste wysheid, 't schranderst beleid, en de blakendste Vaderlandsliefde van den Hemel beschonken, den kwynenden Koophandel en de vervallene Fabryken door welgewikte maetregelen mogen herstellen! Dat Kunsten en Weetenschappen, onder hun bestuur, haar hoofd vrolyk mogen opbeuren, en den zegen en de welvaert alöm verspreiden!

Dan krygt de Sterveling een' hemel hier op aerd.
Dan word zyn levensloop een keten van vermaeken!
Dan zal der deugdenvriend zyn billyk zuchten staeken;
Want dan is 't menschdom eerst zyn edel harte waerd!
Dit Jaer moog' dus de kroon van alle Jaeren spannen,
En zyn voortreflykheid het droef geklag verbannen!

Nymegen. L. STOPPENDAAL, P. Z.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN DE ONDERSCHEIDE WYZEN VAN VRYEN ONDER VERSCHILLENDE VOLKEN.

(Overgenomen uit Dr. ALEXANDER's *History of Women.*)

Van alle Driften, die, op zo verschillende wyzen, het menschlyk gemoed beweegen en ontroeren, brengen 'er geene eene grooter verandering in de gevoelens te wege, of verzagten en breiden de aandoeningen wyder uit, dan de Liefde. Terwyl de

Toorn

Toorn ons in woedende gedrogten hervormt, en de Wraak ons in verscheurende Dieren herschept, doet de Liefde geheel tegenovergestelde aandoeningen gebooren worden. De Verklaaring van deeze gezellige en goedaartige Drift, aan het Voorwerp, 't welk dezelve inboezemt, wordt in 't algemeen met den naam van VRYERY bestempeld; en de tyd der Vryerye houdt men, niettegenstaande de veelvuldige bekommernissen en ongerustheden, welke denzelven vergezellen, doorgaans, voor een der gelukkigste tydperken van 's Menschen leven: zo lang hy ondersteund wordt door Hoope, die behaaglyke dronkenschap der ziele.

Schoon het te denken zy, dat de wederzydsche genegenheid der beide Sexen, tot elkander, bykans volkomen gelyk staat, zal het, nogthans, daar wy bestendig ontdekken, dat de verklaaring der genegenheid door de Mannen geschied, wel der moeite waardig weezen, te onderzoeken, of zulks het uitwerkzel is van Gewoonte, dan iets 't welk in de Natuur rust?

Indien het algemeen doorgaa, dat de Mannetjes, onder alle Dieren, hunne Liefdedrift eerst aan de Wyfjes ontdekken, dan zouden wy zulks mogen houden voor een bedryf, 't welk op de Natuur rust; maar, indien het, van den anderen kant, waarheid zy, gelyk sommige Reizigers verzekeren, dat, by verscheide Wilde Volken, de Vrouwlyke Sexe niet alleen haare Drift met dezelfde vrymoedigheid openbaart als de Manlyke; maar ook dikwyls deeze laatstgemelde tot omhelzing tragt te dwingen, dan schynt zulks het uitwerkzel van Gewoonte te weezen.——— Gewoonte, egter, die grillige Dwinglandesse der ziele, ontstaat altoos uit zekeren oorsprong; en deezen heeft men niet zelden in de Natuur te zoeken. Derhalven zal, eens toegestaan zynde, dat Gewoonte, welke *Europa*, en veele andere Werelddeelen, het regt om te vraagen den Mannen geschonken heeft, door een lang en bykans onafgebrooken gebruik, nogthans, die Gewoonte zelve, onzes oordeels, van de Natuur afgeleid moge worden. Want de Natuur, dit blykt voor aller oog ten klaarsten, heeft de Mannen stoutmoediger en onverschrokkener gemaakt dan de Vrouwen, en de werkzaamste rollen des leevens hun toegedeeld. Het is, over zulks, hoogst waarschynlyk, dat de Mannen, bewust van deeze hoedanigheden, het regt om te vraagen eerst aannamen; den regt, waar van de Gewoonte, in 't einde, hun eene soort van uitsluitend voorregt geschonken heeft.

Het zou, derhalven, voor toegestaan neemende, dat de Liefdeverklaaring het voorregt is der Mannen, gegrond op de Natuur, en geheiligd door Gewoonte, zonder de onderscheide wyzen, waarop zy deeze verklaaring doen, en dezelve door de Vrouwen aangenomen of afgeslaagen worden, wanneer wy in staat waren om des een volkomen verslag te geeven, een der verlustigendste stukken van de Geschiedenis des Menschdoms opleveren, en eene stoffe verschaffen, even geschikt tot vermaak der schoone Sexe, als ter ernstige beschouwing van den Wysgeer.

Van dit vermaak kunnen wy, egter, flegts zeer fchaars iets fchenken, zo lang wy ons ophouden by de oude Inwoonderen van het Oosten; die geheel vreemdelingen van kiescheid in gevoelens en aandoeningen, met dezelfde driftlooze koelheid eene Bruid kogten, als zy een Os of Ezel zich ten eigendom verkreegen: en, zelfs, ten opzigte van andere Volken, ftellen de Gefchiedkundige Berigten ons niet in ftaat, om dit ftuk zo volkomen te maaken, als wy gaarne wenschten.

Wy hebben, als een algemeenen regel, te nedergefteld, dat het doen der Liefdeverklaaring, het byzonder voorregt was der Mannen: doch, dewyl alle algemeene regels uitzonderingen hebben, moeten 'er op deezen eenige weinige gemaakt worden. Eene *Israëlitifche* Weduwe hadt, ingevalle 'er geen Kinderen van 't eerfte Bedde waren, het regt om den Broeder des overleden Egtgenoots ten Huwelyk te vraagen: in dit geval word het voorregt der Mannen aan de Vrouwe gefchonken; doch ook dat der Vrouwe ging aan den Man over. het ftondt in zyne magt de Egtverbintenis te weigeren: eene weigering, welke, nogthans, van eenige onaangenaame omftandigheden vergezeld ging: de dus verfmaadde Weduwe hadt het regt, om, in het Gerigte, den Schoen diens Mans te eifchen, en hem in 't aangezigt te fpuwen. Voor Mannen, van natuure ftout en onverfchrokken, en voorzien met de onbepaalde magt om ten Huwelyk te vraagen, was de weigering van weinig gevolgs; doch voor Vrouwen, uit den aart vreesagtiger en zediger, en die alleen de Broeders des overleden Egtgenoots mogten vraagen, was het niet enkel eene oneere, maar eene weezenlyke beledinging: vermids ieder een moest befluiten, dat die weigering, op zekere welgegronde reden fteunt, en men daarom deeze Vrouwe zou weigeren te trouwen, en zy, overzulks, flegts geringen kans ftondt van immer weder in den Egt te treeden. Hierom oordeelde men het misfchien noodig, eenig openbaar fchandteken den zodanigen te doen aankleeven, die het verzoek van zulk eene Weduwe affloeg. ——— Eene gewoonte, hier mede veel overeenkomsts hebbende, vindt thans plaats onder de *Huronnen* en *Iroquoifen*, wanneer eene Vrouwe fterft, is de Man verpligt de Zuster te trouwen, of, in haare plaatze, de Vrouw, welke de Familie der overledene Egtgenoote voor hem verkiest. Eene Weduwe is desgelyks gehouden, een der Broederen haars overleden Mans ten Huwelyk te neemen, indien hy zonder Kinderen verwekt te hebben geftorven, en zy nog in de jaaren is om Kinderen te kunnen krygen. ——— Volkomen het zelfde grypt ftand op de *Caroline* Eilanden; daar, zo wel als onder de *Huronnen*, mogen de Vrouwen zulk een Broeder ten Huwelyk vraagen, fchoon wy geen berigt hebben, of zy zich ooit van die magt bedienen.

Op de Landengte van *Dariën*, wil men, dat het regt, om zonder onderfcheid te vraagen, door beide de Sexen geoefend wordt: die 't eerst de aandrift der Liefde voelt, ontdekt deeze aandoening

on-

onbeschroomd. Men verhaalt, dat, in de *Ukraine*, dit stuk nog veel verder gaat, en de Vrouwen daar meer dan de Mannen vryen. Wanneer een jonge Dogter op iemand verliefd wordt, schaamt zy 't zich niet in 't minste na diens Vaders Huis te gaan, haare minnedrift op de tederste wyze te ontdekken, en gehoorzaamheid te belooven, indien de Jongman haar voor zyne Vrouwe wil aanneemen. —— Wanneer deeze, ongevoelig voor haare Liefdeverklaaring, zich van dit aanbod wil ontslaan, verklaart zy beslooten te hebben, zyn huis niet te zullen verlaaten, eer hy zyn toestemming gegeeven heeft, en zy neemt 'er haar intrek; als hy voortvaart met haar te weigeren, wordt zyn geval, in de daad, zeer moeilyk; de Kerk is doorgaans op haare zyde; en haar uit te dryven, zou alle haare Bloedverwanten aanporren, om haare gehoonde eer te wreeken: zo dat 'er voor hem niets overblyve, dan de vlugt te neemen, tot zy eene andere keuze gedaan hebbe.

Naardemaal de beide Sexen, in *Griekenland*, weinig met elkander verkeerden, en een Minnaar zelden gelegenheid vondt, om zyne Liefste zyne genegenheid te verklaaren, was hy gewoon dezelve te ontdekken, door haaren naam op de wanden van zyn huis, in de stammen der boomen, op openbaare wandelplaatzen, of de bladeren zyner boeken, te schryven: ook was het daar gebruiklyk, dat hy de deur van 't huis, waar het voorwerp zyner Liefde woonde, met bloemenkransen te behangen, en wyn voor dezelve te plengen, op dezelfde wyze als men zulks deedt in den Tempel van CUPIDO. Bloemkransen waren zeer gemeen onder de *Grieken* in liefde-handelingen: wanneer een Minnaar zyn krans ontbondt, strekte zulks ten teken, dat hy van Liefde vermeesterd was, en wanneer eene Vrouwe een krans vlegtte, diende het tot eene stilzwygende bekentenis der zelfde zaake.

Dit waren de gewoone wyzen van Liefde-ontdekking by de *Grieken*; de wyzen om de Vryery voort te zetten, waren veel zeldzaamer, en min overeen te brengen, met beschaafdheid en goede beginzelen: wanneer een *Griek*, in zynen minnehandel, niet gelukkig slaagde, poogde hy zich niet bevalliger en aangenaamer te maaken, noch verspilde zyne goederen, door het geeven van kostbaare geschenken, noch ook zogt hy zyne Beminde door veelvuldige aanzoeken te verpligten; maar nam terstond zyne toevlugt tot beleezingen en liefdedranken; in het doen en vervaardige hier van, staken de *Thessalische* Vrouwen uit, en wonnen daar mede veel geld. Deeze Dranken gaven de Vrouwen aan de Mannen, en de Mannen aan de Vrouwen, en ze waren doorgaans zo sterk en geweldig van werking, dat zy den Inneemer voor eenigen tyd van zyne zinnen beroofden, en niet zelden hem op 't leeven te staan kwamen.

De *Romeinen* bedienden zich, even als de *Grieken*, van deeze middelen, in gevalle van galantery en ongeoorloofden minnehandel;

doch op welk eene wyze zy zich vervoegden by Juffers, die zy ten oogmerk hadden te trouwen, is ons niet overgeleverd: en de rede hier van hebbe men, onzes agtens, daar in te zoeken, dat 'er weinig of geen omflags aan hunne Vryery vast was. By de *Romeinsche Geschiedschryvers* leezen wy menigmaal van een Vader, van een Broeder, van een Voogd, die zyne Dogter, zyne Zuster, of Pupil, ten Huwelyk gaf; doch ik kan my geen enkel geval herinneren, waar in voorkomt, dat de Bruidegom zich by de Juffer vervoegt, om haare toestemming te verzoeken. ——— Eene omstandigheid te opmerklyker: dewyl de Vrouwen, wanneer het *Romeinsche Ryk* ten val neigde, eene waardigheid verkreegen hadden, en eene vryheid gebruikten, welke de tegenwoordige tyd nauwlyks evenaart.

De oude *Noordsche Vrouwen* waren natuurlyk kuisch, kloekmoedig, en bykans even zeer als de Mannen op roem gesteld: en van vroeg af geleerd zynde, zodanige Jongelingen te versmaaden, die hunne jeugd in stille rust onbekend doorbragten, waren zy alleen te vryen door de vlytigste oppassing, ondersteund door zulke krygsbekwaamheden en verrigtingen, als de gewoonte des Lands noodig gemaakt hadt, om een Man verdienstlyk te maaken, in de oogen zyner Beminde.

In een Lied van HAROLD den *Dapperen*, van eene laate dagtekening, vinden wy eene optelling zyner krygsbedryven en bekwaamheden, te zamengevoegd, om zyne Liefste een gunstig denkbeeld van hem in te boezemen; doch uit het slot van elk Couplet blykt, dat hy in zyne Liefde niet slaagde.

„ Myne Schepen hebben *Sicilie* omgezeild: zy waren alle „ heerlyk en kostbaar uitgehaald; myn Schip, met Scheepslieden „ opgevuld, bereikte spoedig het uiterste myner wenschen; geheel „ met oorlogslust bezield, dagt ik in myn vaart niet gestuit te „ zullen worden. ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch* „ *Meisje*.

„ In myne vroege jeugd, streed ik tegen het Volk van *Drontheim*; „ hunne Legerbenden gingen de onze in aantal te boven. 't Was „ een bloedige slag. Ik liet hun jongen Koning dood op 't slag„ veld leggen. ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch* „ *Meisje*.

„ Op zekeren dag bevonden wy ons slegts met ons zestienen „ in een Schip; 'er stak een Storm op, de Zee ging hol en hoog, „ sloeg in het Schip, en dreigde het met den ondergang; doch „ wy hielden het boven: dit deedt my op een gelukkigen uitslag „ hoopen. ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch* „ *Meisje*.

„ Ik versta my op acht lichaamsoefeningen. Ik vegt dapper; „ ik zit vast te paard; ik zwem sterk; ik kan op schaatzen ry„ den; ik werp de werpschicht behendig, en weet wel te roei„ jen. ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch Meisje*.

„ Kan dat jonge en bekoorelyke Meisje ontkennen, dat ik op

„ 26;

„ zekeren tyd, by een Stad in 't Zuiden gelegerd, flag leverde;
„ en, door myne welafgerigtheid in den wapenhandel, blyvende
„ gedagtenistekenen van myne krygsverrigtingen heb nagelaaten.
„ ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch Meisje*.

„ Ik was in het hooge land van 't Noorden gebooren, waar de „ Inwoonders op het behandelen van den boog zo wel zyn afgerigt; doch ik gaf de voorkeuze, om myne Schepen, de schrik der Landslieden, door de rotzen van den Oceaan, verre van de wooningen der Menschen te stuuren. Ik heb al de zeeën met myne Schepen doorkruist. ——— En nogthans versmaadt my een *Rusfisch Meisje*."

De wyze om in 't Vryen te vraagen en te weigeren, onder zommige Stammen der *Indiaanen* in *America*, is de eenvoudigste, welke men zich kan verbeelden. Wanneer de Minnaar uitgaat om zyne Zielsvoogdes te bezoeken, verzoekt hy alleen door eenig teken in haare hut te mogen ingaan; hier toe verlof bekomen hebbende, treedt hy binnen, en zit by haar neder in de diepste stilzwygenheid: indien zy hem zonder stoorenis laat zitten, strekt zulks ten blyk dat zy in zyn aanzoek toestemt, en zy gaan, zonder eenigen verderen ommeslag, te bedde: doch indien den Minnaar iets te eeten of te drinken gegeeven wordt, moet hy dit voor eene weigering opneemen, schoon de jonge Dogter verpligt is by hem te blyven zitten, tot hy de spys of drank genuttigd hebbe. Hier op gaat hy stilzwygend heen. ——— In *Canada* heeft de Vryery niets van die agterhoudenheid en schynbaare geheimhouding, door de welleevenheid ingevoerd by beschaafde Volken. Wanneer een Man eene Vrouw ziet, en getroffen wordt door haare bekoorelykheden, openbaart hy zyne Liefdedrift op de duidelykste wyze, en zy antwoordt, met dezelfde eerlyke eenvoudigheid, Ja of Neen, en het is daar mede afgedaan. ——— Op zommige plaatzen vervoegt zich de Minnaar 's nagts in de hut zyner Beminde, en steekt stilletjes een licht op, nadert voorzigtig haar bed, het licht voor zich houdende; als zy het uitblaast, keurt zy het goed, en geeft daar mede te kennen, dat zy de zaak in 't donker en heimlyk wil afdoen: hy vat de leuze, en vervoegt zich by haar te bedde. Laat zy het licht branden, het is eene weigering, en hy moet vertrekken.

Men heeft in 't algemeen opgemerkt, dat de Vrouwen gereeder en met minder angstvallige zorge in 't Huwelyk treeden dan de Mannen: de reden hier voor doen zich van zelve op by den Menschkundigen Leezer. De Vrouwen, in *Groenland*, maaken, egter, in veele gevallen, eene uitzondering op deezen algemeenen regel. Een *Groenlander*, zyne genegenheid gevestigd hebbende, geeft daar van kennis aan zyne Ouderen; zy zeggen het aan de Ouderen van het Meisje: hier op gaan twee Vrouwen als Middelaaresfen na de jonge Dogter, en weiden uit in den lof van den Minnaar, dien zy haar willen aanpryzen: wel byzonder stilstaande op zyne bekwaamheid om Zeerobben te vangen. Zy, zich ge-

 hoond

hoond agtende, loopt weg, haar hoofdhair ontſnoerende: doch, wanneer deeze twee Vrouwen de ſtilzwygende toeſtemming der Ouderen bekomen hebben, zoeken zy de weggeloope Dogter op, en brengen haar uit de ſchuilplaats, met geweld, na 't huis haars Minnaars, en laaten haar in 't zelve blyven. Eenige dagen zit zy met loshangende hairvlegten, ſtil en neerſlagtig, allen voedzel weigerende, in 't einde wordt zy, byaldien zagte behandelingen op haar niets vermogen, door geweld, en zomtyds zelfs door ſlaagen, gedwongen het Huwelyk te voltrekken. Het gebeurt ook, dat, wanneer de Koppelaarſters by eene jonge *Groenlandſche* Dogter komen, om haar eenen Minnaar aan te pryzen, zy bezwymt of na onbewoonde bergen de vlugt neemt, waar zy blyft tot dat zy door haare Bloedverwanten ontdekt en te rug gebragt, of door honger en koude genoodzaakt wordt om weder te keeren. In beide deeze gevallen, ſnydt zy zich het hair af; een bedryf, 't welk aanduidt, dat zy vast beſlooten heeft nimmer te trouwen.

De Wysgeeren hebben doorgaans aan het verſchil der Lugtſtreeke, tusſchen het een en het ander Land, de verſchillende geaartheden der Inwoonderen toegeſchreeven. Doch ſchoon *Frankryk* en *Spanje*, Koningryken zyn, die naast elkander grenzen, kan men zich geen grooter onderſcheid verbeelden, dan 'er plaats heeft tusſchen de handelwyze van een *Franschman* en een *Spanjaard* in het ſtuk der Vryerye. By den *Spanjaard* is alles even deftig en ſtaatlyk. Den *Franſchen Minnaar* is het woord Liefde in den mond geſlaagen; doch de Liefde zelve ſchynt in zyn hart geen plaats te hebben, en daar voor altoos buiten geſlooten. Hy kleed zich voor zyne Beminde, danst voor haar, en betoont haar alle dienstvaardigheden; hy geleidt haar door den ganſchen kring der vermaaken, haar ſteeds oppasſende; en terwyl hy van zichzelven ſpreekt en hoog op geeft, laat hy haar van ter zyde weeten, welk eene eere hy haar aandoet. Welke ook zyn ſtaat mooge weezen, alles wat raaken en treffen kan neemt hy te baat; maar, als hy, met behulp van dit alles, geen indruk kan maaken op het hart der Schoone, kost het hem in 't einde niet meer, dan dat hy eenige keeren de ſchouderen ophaalt, en twee of drie ſterke uitroepingen doet: en naardemaal het voor een *Franschman* onmogelyk is, zonder Liefde, te leeven, vervoegd hy zich terſtond by een ander voorwerp.

Wanneer de Menſchen door Eigenbaat, Eerzugt, en andere laage Driften, zich laaten beheerſchen, wordt de ſtem der Natuure niet meer gehoord. Niets zeker kan natuurlyker weezen, dan dat Liefde onze Leidsvrouw is in de keuze van eene Lotgenoote des leevens, en dat de Partyen, die een Huwelyk ſluiten, deeze verbintenis aangaan met wederzydſche toeſtemming. Dit Regt der Natuure wordt dezelve in bykans elk beſchaafd Land uit de handen gewrongen. De Armen maaken den eenigſte rang van Lieden, die nog de vryheid behouden, om uit genegenheid en verkiezing te trouwen: daar de Ryken, naar gelange zy in middelen

en

en aanzien hooger opklimmen, te minder de natuurlyke regten des Menschdoms handhaaven, en hunne Liefde aan Belang of Eerzugt opofferen.

Dit begint in *Engeland* de doorgaande handelwyze te worden. De Vryery, die uit wederzydsche genegenheid en Liefde ontstaat, is, onder de Grooten, niet meer te vinden, en de Huwelykskoop fluit men bykans op dezelfde veragtlyke wyze als in het Oosten. —— Slaan wy het oog op de Menschen in den middelbaaren leevenstand, of in laager rangen, waar de vryheid van het hart nog plaats heeft, de wyze waarop zy zich aangenaam poogen te maaken, by de voorwerpen hunner Liefde, zyn in 't algemeen onzen Leezeren te bekend, om 'er een breed verslag van te boek te stellen (*). Ik zal daarom, in 't algemeen, slegts aanmerken, dat de Liefde op een *Engelschman* zo veel kragts heeft, dat ze hem aanzet om de natuurlyke zwaargeestigheid, hem eigen, af te leggen, en zich, in tegenwoordigheid van het voorwerp zyner Liefde, veel vrolyker vertoonen: doch dat dezelve, als hy aan een goeden uitslag twyfelt, zyne volkseigene somberheid en stilzwygenheid vermeerdert; en hem in zulk een bedwelmden staat doet te voorschyn komen, dat hy uitgelachen wordt van zyne bekenden: eene geestgesteltenis die althans niet bevorderlyk is aan zyne zaak.

Eenige weinige byzonderheden uitgenomen, herkomstig van de zeden en gewoonten, gaat de Vryery van alle beschaafde Volken bykans op denzelfden voet, en bestaat voornaamlyk daarin, dat de Minnaar zich zo behaagelyk als mogelyk tragt te vertoonen by zyne Beminde; en haar tragt te overtuigen, dat zyne omstandigheden van dien aart zyn, dat hy haar alles kan verschaffen wat haar in haaren kring voegt, en dat zy aan zyne genegenheid om zulks te doen niet behoeft te twyfelen. Deeze groote stukken afgedaan zynde, heeft de Minnaar doorgaans weinig meer te doen, dan bezit van het voorwerp zyner hoope te neemen, of 't moet weezen dat een der Partyen onaanneemelyke voorbedingen zoekt te maaken: zulks breekt niet zelden een Huwelyksverbintenis, welke anders zeker zou voltrokken weezen.

(*) Wenschlyk ware het, dat Dr. ALEXANDER hier breedvoeriger geweest was. Hy zou ons byzonderheden van de *Engelschen*, met betrekking tot dit onderwerp, hebben kunnen opleveren, die met zo veel plaisier zouden geleezen worden, als die onze Vaderlander, J. LE F. V. BERKHEY, in het IIIde Deels, IIIde Stuk zyner *Natuurlyke Historie van Holland*, heeft opgegeeven.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Wanneer men over het algemeen minder berispte en meer zichzelven verbeterde, wat zou de Maatschappy niet van eene menigte ondeugden gezuiverd worden.

De Deugd en de Waarheid hebben ieder hare byzondere schoonheden: dan ze zyn zo naauw aan elkanderen verbonden, dat de eene zonder de andere niet bestaan kunne; terwyl ze, zamen vereenigd, in elk eene zuivere Liefde en agting inboezemen.

Men vind Menschen, die zo vooringenomen zyn met hunne eigen denkbeelden, dat ze in het redeneren anderen geen tyd gunnen om de hunne voor te stellen; die zo voort redeneren, en van het eene onderwerp op het ander vallen, dat het onmogelyk missen kan, of ze moeten weldenkende Lieden geweldig vervelen.

Het veel spreken is altyd op verre na geen bewys van veel verstand. Ik heb dikwils menschen ontmoet, die met meer gratie wisten te zwygen, dan anderen te praten; doch men moet tevens bekennen, dat en gepast te kunnen spreken, en op zyn tyd weten te zwygen, gaven zyn, niet aan elk mensch geschonken.

Den mensch zyne aandoenlykheid te willen benèmen, zou, indien het al mogelyk ware, meer na- dan voordeel toebrengen; dan de aandoenelykheid te leren regelen en bedwingen; is niet minder nuttig dan noodzakelyk. Zommige menschen zyn zo aandoenlyk, dat ze door het geringste geval, door eene beuzeling zelfs, worden aangedaan, welke aandoening invloed heeft beide op den Geest en het Lichamelyk gestel. Het valt doorgaans in zwakke persoonen, die noch kragt van geest, noch sterkte van lighaam bezitten; 't welk ook de voorname reden is, dat zy aan vele ongemakken en kwellende ziekten onderhevig zyn. —— Het beste hulpmiddel, tegen dit nadeelig gebrek, is, zich bepaaldelyk te leren gewennen aan eene gezonde en bondige redenering. —— Zyne aandagt af te trekken van aandoenelyke gebeurtenissen, die voorby zyn; en vooral te leren, dat de gebeurde gevallen zo voorzien, verordend en bepaald zyn door den Alwyzen Stichter van het Wereldgebouw, in de Orde der Natuur; en dat die Orde der Natuur, door het geheele menschdom zamengenomen, niet veranderd kan worden, veel min door een enkel mensch. —— Deze redenering, meermaals uitgebreid, gestadig aangewend, zal den mensch eene zonderlinge sterkte van Geest byzetten; en als het geschiktste hulpmiddel bevonden worden, om de aandoeningen te leren regelen en bedwingen.

De best beraamde ondernemingen kunnen mislukken; de heilzaamste oogmerken kunnen dikwyls een zeer verkeerden draai nee-

neemen; dit hebben wy menigwerf in anderen gezien; dit hebben wy zelven vaak ondervonden. Is ons dat dan zo bekend? behoeven wy hierin geen oogenblik te twyfelen? Waarom stellen we ons dan zo dikwyls als uitzinnigen aan, wanneer we in onze oogmerken niet slaagen, of onze goede onderneemingen kwalyk uitvallen?

Altyd beter te willen weten dan een ander, maakt iemand in de verkering zeer lastig, om dat de minste menschen dit verdragen kunnen: en hier door ontstaat doorgaans een menigte twisten en gekakel. Het beste middel daar tegen is, zo dra men zulk een beterweter ontmoet, en hy ons begint lastig te vallen, terstond hot stil te zwygen; en nooit met hun in den wind te leggen.

De roem, de glory, en eene begeerte, om, na zyn dood, als een held, by de nakomelingschap, onstervelyk te leven, heeft menig Vorst zig doen wapenen, en zyne Onderdanen in eenen verdervelyken oorlog gewikkeld. —— Dan, hoe ysselyk zal hun de vertooning wezen, wanneer zo vele duizenden van menschen, in het ander leven, ten gerigte worden aangevoerd, welke eenstemmig tegen hen getuigen zullen: „ Wy allen hebben, door „ uw toedoen, ontydig en jammerlyk het leven verloren".

De eenvoudigheid treft dikwils veel sterker, dan de uitgekiptste woorden. Wanneer men wél en gevoelig wil treffen, moet men tragten het allernaast aan de natuur te komen; al wie daar van afwykt, kan nimmer gelukkig slagen.

„ Wie een man slaat, dat hy sterft, diens bloed zal vergoten „ worden". —— Dan wat zal men hem doen, die duizende ongelukkigen, in weinige oogenblikken, op de wreeddadigste wyze laat vermoorden, en vermoord worden? — Hy, die zynes naasten goed rooft of verwoest, zal men de strengste straf doen ondergaan. —— Dan welk eene straf zal men dezulken aandoen, die alles wegrooven, die moorden, rooven en branden, die steden en landen verwoesten, en gehele Natien ongelukkig maken?

Voor alle misdaden zyn er, in dit leven, gene straffen bepaald. Indien dit waar was, zou men vooral hem, die ligtvaardig den oorlog aanvangt, ongetwyffeld moeten verbranden; nadien 'er geen nadeliger misdaad voor het menschdom bedagt kan worden, dan, zonder wettige reden, den Oorlog te beginnen.

De menschen met geweld, den Lof over zyne werken, of die zyner naastbestaanden, te willen afdwingen, is omtrent zo veel als zyne werken in veragting te brengen, en zichzelven bespottelyk te maken. In het hooren pryzen zyner daden, moet men zelfs alleromzigtigst te werk gaan, en zich in het minst niet hoogmoedig, maar nederig, gedragen; dan verdient de persoon en zyne werken beide dubbelen Lof.

Hy, die iets verrigt, waar omtrent het algemeen zyn oordeel vellen moet, kan nooit verwagten, dat het van de gehele wereld geprezen zal worden; hy moet de veragting zo koelzinnig,

als

als den lof nederig aanhooren; anders zal hy zichzelven geweldig kwellen, en zyne eigen zaak bederven.

De bedilzugt is een der lastigste gebreken, welke onder het menschdom heerscht. Men is altoos in eens anders zaken bezig; rusteloos bezig met eens anders zaken te berispen; eens anders doen te laken, en men vertrouwt niets aan een ander; wanende dat alles van anderen kwalyk behandeld zal worden, en dat 'er niets goeds is, dan 't geen men zelve doet.

Hy, die iets berispt, moet lakenswaardige zaken berispen, of anders doet hy met zyne ontydige berispingen ongelyk meer nadan voordeel. ——— Derhalven behoorde men, in het berispen van zyns naastens daden, ten uiterften spaarzaam te wezen; althans te denken: „ niemand leeft zonder gebreken; mogelyk zyn de „ myne grooter, dan die ik in anderen berispe."

Het is een bewys van laaggeestigheid, zich door overtuigende reden niet te laten verwinnen; en een blyk van eene lage en kruipende ziel, altyd gelyk te willen hebben.

C. V. D. G.

HET PAARD EN DE WESP.

Een teder Wespje stak een Paard:
Het moedig Ros, in toorn ontsteeken,
Sloeg vreeslyk met zyn langen Staart;
Dan 't Wespje zeide, zeer bedaard,
„ Trotsche vriend! gy dient te weeten,
„ Dat gy nutloos werk verrigt:
„ Op een zek're plaats gezeten,
„ Treft uw gramschap my niet ligt."
't Paard, vermoeid, gaf aan de rede
Van het kleine Beest gehoor,
Lag het zagte woorden voor;
Des liet hem de Wesp in vreede;
Doch sprak, toen hy 't Ros verliet,
„ Vriendlykheid, vind, zo gy ziet,
„ Steeds gehoor; nu steek ik niet."

❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊

Hoe klein een Vyand moge weezen,
Hy is zomtyds zeer sterk te vreezen.

Naar *Gleim*.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DE ONVERDRAAGZAAMHEID DER HERVORMERS.

Gy lieden hebt dit wel ten kwaade gedagt, maar God heeft het ten goede gedagt.

JOSEPH.

Zy, die de poogingen van KALVYN, LUTHER, MELANCHTON en andere Hervormers van de verkeerde vermoedens der Ongeloovigen ontslaan, en, met allen ernst, ontkennen, dat deeze beroemde Mannen onverdraagzaame Geestdryvers geweest zyn, hebben, doorgaans, hun Karakter in dit gunstige licht geplaatst. Van natuure beminden de Hervormers eene zagte gesteldheid van geest, en wilden dezelve, zeer gaarne, betoonen omtrent dezulken, die van Hen in gevoelens verschilden. Zy jaagden na dien Vreede, welke het Sieraad is van eenen Dienaar des menschlievenden Verlossers. De verregaande yver, waarmede zy, in eenige gevallen, te werk gingen, en die, niet weinig, naar den geest van onverdraagzaamheid zweemde, hadt, alleenlyk, zynen oorsprong in hunne wysheid, welke oordeelde, dat het inslaan van zagter wegen hunne goede zaak zou benadeeld hebben. In dit licht is het Karakter en gedrag der Hervormers ook by den grooten MOSHEIM, in deszelfs leezenswaardige en doorwrogte *Geschiedenis*, geplaatst.

Het beste van zynen evenmensch, die zich, in andere opzigten, beroemd gemaakt heeft, te denken, zal, altoos, eene pryslyke zaak blyven; inzonderheid ten aanzien van zodanige gevallen, waarin de nyverige navorscher in twyfel staat, en de waarheid zich agter een digt kleed verschoolen houdt. Ook behoeft men niet te logenen, dat, misschien, ééne of meerdere van Hen, die de Hervorming van den Godsdienst, in de duistere tyden des bygeloofs, ondernomen hebben, van natuure die zagtheid van geest bezaten en tot die verdraagzaamheid geneigd waren, welke

zommigen, gaarne, aan alle de beroemde Hervormers zouden toeëigenen. Dan dit laatste zal, bezwaarlyk, wy durven zeggen, in het geheel niet, door eenen waarheid-minnaar kunnen geschieden. Die ruime toeëigening zou, vlak, stryden tegen de algemeene denkwyze van dien tyd, welke onverdraagzaam was. Zy zou tegengesproken worden, door dien verkeerden yver des Geloofs, welke ook toen plaats hadt, die de grondwaarheden des Christendoms van geene bespiegelende leerstukken wist te onderscheiden, en waarmede genoegzaam alle Godgeleerden overgooten waren. —— MELANCHTON, de vreedelievende MELANCHTON, die zagte, die goedaartige Man, schreef aan KALVYN, dat de Geneefsche Overheid zeer wel gedaan hadt, door SERVEET als een Godslasteraar ter dood te veroordeelen; en met deszelfs goedkeuring was het, dat drie Doopsgezinden, nadat zy geweigerd hadden in de gevoelens van deezen Hervormer te treeden, te *Jena* onthalsd wierden (*).

Maar, wat zullen wy hier op zeggen? Zullen wy de handelwyze van die geenen navolgen, die tegen deeze onverdraagzaamheid, allerhevigst, uitvaaren; wier Keel al heesch geworden is verdraagzaamheid te roepen, en wier longen al afgemat zyn, door vredelievenheid te ademen? —— Laat ons hooren, hoe zy zich afslooven! „ Men yst op „ de enkele gedagten, dat KALVYN de hand boodt in het „ doen verbranden van den bekenden ongelukkigen. Af„ schuuwlyke onverdraagzaamheid, welke alle menschelyke „ aandoeningen verdooft! Hoe beminnelyk is die toegee„ venheid, die, thans hoe langs hoe meer veld wint, en „ zelfs by die geenen tot Sieraad, in onze dagen, gerekend „ wordt, wier voorouders met het bloed van zommige „ doolende Zielen bezoedeld zyn! Ach! dat de Hervor„ mers die zagte gesteldheid van geest gekend en betoond „ hadden omtrent de zulken, wier verkeerde gevoelens zy „ genoodzaakt waren te verwerpen, wilden zy aan de in„ spraaken van hun hart getrouw blyven. Dat hunne op„ regte liefde tot de waarheid gebleeken, maar dat hun„ nen naam, nimmer, door eenen onmaatigen en onver„ draagzaamen Godsdienstyver, bevlekt was"!

Zo doende, keurt men wel eene daad af, die de verfoeijing.

(*) Aanteken. van de LA FONTAINE, op de vertaalde *K. Gesch. van* FORMEY *II. D.* 1. *St. bladz.* 310. —— ARNOLD, *K. en K. Hist., bladz.* 502 *des Tweeden Deels.*

ſing van den verſtandigen Christen verdient, in wiens Ziel het licht der zuivere Wysbegeerte is opgegaan; maar men neemt, niet genoeg, de tydsomſtandigheden in aanmerking, waarin zy gepleegd is, nog ſlaat den bekrompen geest gade, met welken zy is uitgevoerd. Men vermengt de alleruiterſte maate der onverdraagzaamheid, met die onverdraagzaamheid, die wel algemeen was by de Hervormers, maar nogthans, zelden, in het bloed der dwaalenden moest gekoeld worden. Men eischt van die menſchen eene deugd af, die, toen, bezwaarlyk, kon te werk geſteld worden. Men wil maaijen, daar niet gezaaid is, en vergaderen, daar niet geſtrooid is. Nog meer; men let niet, hoe de Goddelyke Voorzienigheid de doolingen en verregaanden yver des Menſchdoms verkiest, om haare byzondere einden te bereiken, en een zeker Werk tot ſtand te brengen. En het ſchynt, of het niet eens der moeite waardig zy, na te ſpeuren, of de Hervormers, wel ooit, in die goede zaak, welke zy zich voorſtelden, gelukkig zouden geſlaagd weezen, byaldien zy met die gematigdheid, welke men van Hen afeischt, waren te werk gegaan. — Zo holt men voort, in het aandringen eener geliefde ſtelling, en terwyl men de dweepery, in anderen, beſtrydt, kruipt zy, ongevoelig, in onzen eigen geest. Dat we zien, wat hier van de zaak zy.

De onverdraagzaamheid der Hervormers was, daarin, niet gelegen, dat zy na het bloed dorſten van de zulken, die met Hen, in gevoelens, verſchilden. Die onmenſchelyke begeerte vertoonde zich, onder Hen, zeer zelden; en, wanneer zy dan nog plaats hadt, moest zy, (dit moeten wy uit hun doorgaand gedrag beſluiten,) eerder aangezien worden voor een uitwerkſel van eene onbetoomde drift, of van byzondere partyſchap tegen den eenen of anderen perſoon, welke beide zwakheden zyn onzer natuure, als wel voor een gevolg eener gevestigde overtuiging, dat het nuttig zy de Ketters van kant te helpen. Hunne onverdraagzaamheid kwam, eigentlyk, hier op uit. Zy zeiden de dwaalingen des Pausdoms, niet alleenlyk, voor eeuwig vaarwel; maar zy merkten het aankleeven van dezelve als zielverderfelyk aan. Alle, die in den ſchoot der vermeende Moederkerke bleeven, hoe opregt anders van hart, bevonden zich, naar hunne gedagten, op den rand des eeuwigen verderfs. De Hervormers oordeelden, dat hunne begrippen, wegens het Christendom gekoesterd, alleenlyk, de grondſtellingen des Euangeliums behelsden. Deeze

moesten door elk worden aangenomen; want, met de verwerping van dezelve, offerde men zyne eeuwige belangen op. Met dien Godsdienstigen, of liever onverdraagzaamen, yver predikten de Hervormers, gelyk het tafereel der Kerkelyke Geschiedenissen ons, duidelyk, leert; maar ik zeg, onverdraagzaamen yver. Want dit is onverdraagzaamheid, dat men anderen, die doolen, en de waarheid niet omhelzen, om dat ze nog te weinig verlicht zyn, veroordeelt, en over hen een vonnis strykt, 't geen men Gode moest overgeeven, en dat moedwillige Zondaars, alleenlyk, verdiend hebben. —— 't Is waar, dat LUTHER, na dat hy zich, opentlyk, tegen de gevoelens des Pauschdoms aangekant, en dus een begin van de zaak der Hervorminge gemaakt hadt, beloften deedt van in den schoot der Moederkerke te zullen wederkeeren. Dan, of de vrees, of eenige andere redenen van belang, Hem hier toe noodzaakten, weet ik niet. Dit is zeker, dat deszelfs gedrag, naderhand gehouden, den onverdraagzaamen geest, welke Hem, omtrent den Paus en zynen Aanhang, bezielde, verriedt, toen hy de Bulle, tegens Hem uitgegeeven, mitsgaders de regels en besluiten, tot 's *Pausen* oppermagt betreklyk, buiten de Stadt *Wittenberg*, met alle mooglyke plegtigheid, in het vuur wierp. —— Wy zwygen, hoe de een Hervormer de grondstellingen des anderen, dikwils, met veragting, als onchristelyke gevoelens van de hand wees. Ondertusschen blyft de vraag, of deeze denkwyze, dit gedrag van die yverige mannen, welke zulk eene groote zaak ondernamen, niet noodzaakelyk waren, om de verbetering van den Godsdienst op eenen vasten voet te krygen? Wy zullen zien, of men deeze vraag niet met *ja* beantwoorden kunne.

Niet weinig' waren de Vyanden, waarmede zy, die de gewigtige taak der Hervorminge wilden uitvoeren, te stryden hadden; en de aanvallen deezer Vyanden, gelyk de tydsomstandigheden, waar in dezelve geschiedden, waren van dien aart, dat zy niet, op eene zagte, op eene redenkundige wyze, maar met yver en geweld, moesten te keer gegaan worden. Zo lang twee legers, den veldslag begonnen zynde, volgens de regelen eener goede Krygstugt, elkanderen bestryden, gaat de stryd, op eene geregelde wyze, toe; dan, zo ras een deezer legers alle Krygstugt vergeet, en, zonder orde, op het andere aanvalt, moet het aangevallen leger des anderen voorbeeld navolgen; ten zy het zichzelven, door orde en geregeldheid, in het verderf stort.

De gelykenis, niet te verre getrokken zynde, zal zeer wel op ons onderwerp pasſen.

Verbeeldt u een Volk, 't geen, in het algemeen, (want zommigen maakten geen misbruik van het Roomſche Geloof, en bleeven God, in dat gelove, getrouwlyk dienen; waarom het, volgens onze tegenwoordige manier van denken, te beklaagen was, dat de Hervormers, omtrent de zodanige, geen meerdere zagtmoedigheid betoonden;) verbeeldt u, zeg ik, een volk, 't geen, in het algemeen, veele ongeregtigheden pleegt, onder het vooruitzigt, dat Romens Opperpriester in ſtaat is de zonden, welke zy, te voren, bedreeven hebben, en die ze, in het vervolg, nog doen zullen, te vergeeven; een volk, welk, over het algemeen, geene beginſelen van Godsdienst kent, buiten zommige regelen eener bedorvene Kerk, en voor welk dat Godlyk Boek, waarin de zuivere kundigheden des Euangeliums der nakomelingſchap zyn overgereikt, volſtrekt, geſlooten is. Gelooven wy de berigten der Kerkelyke Geſchiedſchryveren, is deeze ſchets niet te ſterk afgemaald. Verbeeldt u, dat onder zodanig een volk een Hervormer opſtaat, die, niet alleenlyk met de grootſte gematigdheid, de dwaalingen des volks beſtrydt, maar ook wel zorgvuldig op zyne hoede is, om deeze dwaalingen, nimmer, voor zielverderfelyk uit te kryten. De verdraagzaame Hervormer herinnert, ſlegts, zynen doolende tydgenooten, of ſmeekt hen, by de zuiverheid van 's Heeren Woord, dat ze geen misbruik zullen maaken van de verbaazende gereedheid des Opperpriesters, om de zonden te vergeeven; en beproeft het, of hy niet in ſtaat zy, eene blinde menigte, die niet kan redenkavelen, door bewyzen, uit verſchillende gronden afgeleid, aan het misbruikt gezag van Petrus opvolger te doen twyfelen. Hy beduidt het volk, zo veel deszelfs welſpreekendheid vermag, dat zy verbonden zyn, uit hoofde van het oogmerk des Euangeliums zelve, om alle aanhangſelen der Bygeloovigheid af te leggen, en tot de oorſpronglyke eenvoudigheid van het Christendom weder te keeren. Indien LUTHER, KALVYN, ZWINGLIUS en anderen deezen zagten weg ingeſlaagen waren, wat zouden zy uitgevoerd hebben? De geſteldheid van het menſchelyk hart in het oog gehouden zynde, durven we zeggen, dat zulke lenige middelen het volk van dien tyd niet zouden getroffen hebben, en dat niets bekwaam ware hen tot nadenken te brengen, buiten de ſtellige verklaaring van den Hervormden Leeraar, dat hun een eeuwig wee boven het hoofd hing,

zo zy de snoode gevoelens des Pausdoms niet verzaakten. In sommige ziekten, die te kwaadaartig zyn om na heilzaame geneesmiddelen te luisteren, wordt, menigmaalen, het vergif, met een allergewenscht gevolg, toegediend. En het hadt niet anders, dan gezegende vrugten, dat de Hervormers door den geest van ELIAS, den *Tisbiter* gedreeven wierden.

Want, behalven de onkunde en zedenloosheid des volks, staken nog twee ontsaggelyke vyanden het hoofd boven, wier geweld en magt verdraagzaamheid en vreedelievenheid niet in staat waren te beteugelen; te weeten: de willekeurige bestiering van den Paus, en het misbruikt gezag eener heerschzugtige Geestelykheid. In stede, dat de Heerschende Kerk van Jezus Christus de nieuwe begrippen, welke de Hervormers over veele Stukken der Godgeleerdheid ten baane bragten, en welke zy meenden, dat, best, met den inhoud van Gods Woord strookten, zouden onderzoeken en, behoorlyk, wederleggen, versmaadden zy dezelve, met de diepste veragting. Den voorstanders van die gevoelens werdt een eeuwig stilzwygen opgelegd. En de verschriklykste bedreigingen; nevens daadelyke wreedheden van houtmyt, galg en rad, door eenen dommen geestelyken bloedraad, die van Romen zyn gezag ontleend hadt, uitgevoerd, strekten om de Hervorming, in haaren loop, te stuiten. Omtrent het bezigen van zodanige onredelyke en afgryslelyke middelen, moesten de Hervormers, geene toegeevendheid, altoos, plaats vergunnen, maar dezelve te keer gaan, en als dingen afmaalen, welke den Waaren God en het Euangelie van zynen Zoon onteerden; als dingen, die, beter, den onderdaanen des Duivels dan den bedienaars van eenen menschlievenden Godsdienst voegden. Want, zo zy, daaromtrent, eenige verdraagzaamheid lieten blyken, wettigden zy, meer of min, de geoorloofdheid dier helsche middelen, in plaats van ze, aanstonds, te stuiten, gelyk zy verdienden. En men maakte, door zich tegen die dingen hevig aan te kanten, in dit geval, niet schuldig aan onverdraagzaamheid, in de gewoone betekenisse des Woords. Deeze geweldige poogingen der Roomsche Kerke, met eenen verbaazenden yver, aldus, door de Hervormers tegengegaan zynde, zagen de geene, die hunnen kant koozen, met een veragtelyk oog, op zulke wreedheden neder, en redden hun leeven, door de vlugt, of stierven, met gelaatenheid, den marteldood; terwyl zy, onmooglyk, besluiten konden, om weder te keeren onder de

gees-

geestelyke bestiering van die geenen, welke hunne Hervormde Leeraars, liever, Kinderen des Satans, dan goede Herders van Jesus Kudde noemden.

Heeft niet de bevinding van alle tyden geleerd, dat het noodzaaklyk zy, by de voortplanting van zulk of zulk een gevoelen, den geest over te neemen, (beter weet ik my niet uit te drukken) welke, in onzen leeftyd, heerschende is, en, doorgaands, in de voorstelling van deeze of geene nieuwe begrippen, gebezigd wordt. Het kwam met de denkwyze van dien tyd overeen, zo ras men het een of ander Stuk over de Godgeleerdheid voor den dag bragt, (Godgeleerdheid, zeg ik; om dat maar weinige twisten omtrent den Godsdienst verkeerden,) om het tegenovergestelde daar van te verwerpen; onverdraagzaam te verwerpen. Boven, hebben wy de oorzaak dier onverdraagzaamheid opgegeven. Men wist de bespiegelende Stukken (en ach! dat de oogen van veelen, ten dien opzigte, in onze dagen maar geopend waren!) niet te onderscheiden van de grondwaarheden des Euangeliums; en dit was ook de reden, dat de een Hervormer den anderen, zomtyds, veroordeelde; gelyk ŒCOLAMPADIUS, CAROLOSTADIUS en ZWINGLIUS door LUTHER en MELANCHTON voor Ketters gehouden werden. Nogthans was die onverdraagzaamheid het kenmerk, dat het Hem, die zyn byzonder gevoelen over de Godgeleerdheid verklaarde, ernst ware. Hy, die opstondt, om het verbasterd Geloof der Heerschende Kerke te verbeteren, moest, alszints, blyken geeven, dat geene inzigten van tydlyk belang hem bekroopen, maar dat hy, door eene zuivere liefde tot den Godsdienst, zo als men, namentlyk, in dien tyd, daarover dagt, geleid wierde. En door het gebruiken van die toegeevendheid, welke veele van de Nakomelingschap, zeer gaarne, in de verbeteraars van den Roomschen Godsdienst zouden willen gehad hebben, hadden hunne tydgenooten, uit hoofde van de genoemde redenen, ten hunnen opzigte, geoordeeld, dat dezelve grootere begeerte hadden om de toejuiging van zommige onstandvastige zielen te behaalen, dan de zaak van den Godsdienst wezenlyken dienst te doen. Hoe gelukkig was het dan, dat de meeste Hervormers, juist, dien zelfden yver bezaten, welke toen voor het kenmerk der opregtheid gehouden werdt, schoon wy denzelven onverdraagzaamheid zouden noemen.

De ondervinding heeft onze gezegden bekragtigd. Ten tyde der Hervorming zyn 'er voornaame, en geleerde

Mannen opgestaan, die eenen zagteren weg zyn ingeslagen, en dien onverdraagzaamen yver hebben afgekeurd. Dan wat hebben zy ook uitgevoerd? De waare wysbegeerte hadt haar gebied niet ver genoeg uitgebreid en de menschen waren te onvatbaar, om de oogen voor het licht des gezonden verstands te openen. — Laat ons uit het opgetekende eenige gevolgen trekken.

Naar maate de gebreken, die, onder het menschdom, heerschen, sterk zyn; naar maate van die verwekt de Goddelyke Voorzienigheid, ook, Mannen, die, met eene kragt, geëvenredigd naar de sterkte der gebreken, dezelve te keer gaan. Anders zou hun geweld, nimmer, gebroken kunnen worden.

Het is niet minder nuttig, dan noodzaakelyk, dat de denkwyze der persoonen, welke het kwaad verbeteren, met de denkwyze van die geenen, waarin het kwaad moet verbeterd worden, en zo verre zamenstemme, dat de een voor de overtuiginge des anderen vatbaar zy. Men kent, immers, de kragt der bewyzen, welke men bewyzen op den man toe pleeg te noemen. In deeze, op haar zelve, kan eenige valschheid steeken, dat ze, evenwel, het einde, het goede einde, tot welk zy aangevoerd zyn, bereiken. Het wysgeerig verstand, 't geen zich aan onregtvaardigheid schuldig maakt, zal, op eene geheel andere wyze, van die ondeugd moeten overtuigd worden, als de boersche ziel, welke aan het zelfde euvel ziek gaat.

Zomtyds kan de ondeugd, zo verre, voortgekroopen zyn, dat zy niet kan uitgerooid worden, dan, door een middel, welk, afgetrokken beschouwd zynde, eerder, zedelyk kwaad dan goed te noemen is. Hy, die, zulks inziende, nogthans, bewogen werdt, om verstandige redenen, dit middel te gebruiken, zou niet eens te beschuldigen zyn. Hoe veel te minder is hy te berispen, welke zich daar van bedient, in de verbeelding, dat het zelve, ook op zichzelven beschouwd, goed zy.

Daar is, en zal, altoos, een eeuwig onderscheid blyven tusschen deugd en ondeugd, bermhartigheid en onbermhartigheid, regtvaardigheid en onregtvaardigheid. Dit onderscheid kent het Menschdom, hoe zeer verbasterd. Het zelve past die deugden toe. Maar deeze hebben takken, wyzigingen en de allerfynste uiteinden, waaromtrent de een veel klaarder oogen heeft, dan de ander, gelyk des eenen gezigt, omtrent natuurlyke voorwerpen, gesleepener is, dan dat des anderen. Eenige reizen, bedient zich de God-

de-

lyke Wysheid van dat gebrek, om haar oogmerk te bereiken, gelyk de H. S. in de schakel der Eeuwige waarheden ons leeren, dat zy haar bestier, zelfs tot het kwaade, uitstrekt; en de Goddelyke Goedheid zal zich ontfermen over hen, die, in dit geval, een verzwakt gezigt hadden. Het is, derhalven, geen bewys van een groot verstand, en een onfeilbaar teken van een bekrompen hart, die geenen, hevig, door te stryken, welke veele gebreken hadden, doch daar aan kwamen, door de algemeene denkwyze, welke zy, van jongs af, ingezogen hadden, en den tyd, in welken zy leefden; inzonderheid, wanneer zy, met al hunne gebreken, groote en belangryke zaaken hebben uitgevoerd, van welke de Nakomelingschap gezegende vrugten van vreede en genoegen plukken kan.

G.

WAARNEEMING WEGENS EEN SCHARLAKEN KOORTS, (*Febris Scarlatina*) EN ZEERE KEEL, DIE MET ZONDERLINGE TOEVALLEN VERGEZELD WAS (*).

Eene jonge en zeer gezonde Vrouw wierd, op een tyd, dat by ons, rondom Conventry, de Scharlaken Koorts, met zeere Keelen, epidemisch, heerschte, den 14 October van eene sterke koude aangevallen, waarop schielyk hette, en andere koortsagtige toevallen, volgden. Den dag daar aan klaagde zy over pyn in den mond en keel, die zo hevig was, dat zy niets, dan met de grootste moeite, konde doorslikken. —— Hierop volgde den derden dag een soort van Scharlaken uitslag (*a scares rash*) op de armen, aan den hals, en andere deelen van het Lichaam. Deeze Toevallen duurden tot den vyfden dag, wanneer de Lyderesse begon ylhoofdig te worden. Geduurende eenige uuren konde zy niet het minste vogt doorzwelgen, ook niet, zonder de grootste moeite, ademhaalen; tot dat zy eindelyk, na een hevige hoest, een weinig bloedigen Etter, en een groote menigte brokken, die na kleine velletjes geleeken, uit de Keel kwyt raakte. De Lyderesse konde hierop veel beter, en met minder pyn, slikken: dog de Koorts, en de ove-

(*) Zie WILMERS, *Cases and Remarks in Surgery*. Lond. 1779. pag. 82.

overige Toevallen, duurden tot den veertienden dag der Ziekte, (den 28. October) als wanneer ik voor de eerste reis by de Lyderesse geroepen wierd. Ik vond haar zeer slegt, de pols was schielyk en zwak, de huid heet en droog; en de Opperhuid vervelde over het geheele Lichaam. De Keel was, na 't zeggen van de Lyderesse, beter. In konde, uit hoofde van de spanning der Spieren van de Onderkaak, geen Theelepel in den mond brengen, om zelve de Keel te zien. — De Lyderesse klaagde over eene hevige pyn aan de linker zyde van den hals; op welke plaats men ook zeer duidelyk eene hardigheid konde ontdekken. Ik was van gedachten, dat hier ter plaatze zig Etterstoffe zoude formeeren, waar door, misschien, de Lyderesse eenige verligting zoude krygen, en liet, ten dien einde, eene verweekende Pap aanleggen, waar onder ik zo veel Mostertzaad liet doen, als genoegzaam was om aan de Opperhuid een zekere warmte mede te deelen. Vervolgens liet ik de Lyderesse alle vier uuren een once afkookzel van *Kina*, met een halve Drachma *Confectio Cardiaca*, gebruiken.

Den dag daar na, zynde den vyftienden dag van de ziekte, wierd ik schielyk geroepen, vermits de omstanders dagten dat de Lyderesse stierf. —— Zy had een flaauwte gekreegen, en toen ik by haar kwam, vond ik, dat de regter arm en het regter been, door hevige stuiptrekkingen, aangedaan waren, die eerst na verloop van twee uuren ophielden. —— Ik maakte geene verandering in de geneeswyze, dan dat ik, by yder gifte van de Kina, nog vyf grein Campher voegde. Den volgenden nagt, kwamen de stuiptrekkingen weder, en de Lyderesse had daarby een sterke reuteling in de Keel, na dat de aanval voorby was, lag zy eenigen tyd in eenen toestand, dat men niets dan den dood verwagtte. Na dat zy weder was bygekomen, eischte ze een weinig koud water te drinken. Den zestienden dag kwamen de stuiptrekkingen nog drie a viermaal, met dezelfde hevigheid, weder, en de Lyderesse klaagde, in dien tusschentyd, over zwaare pyn in de Keel. —— Ik liet met de bovengenoemde geneesmiddelen en de pap aanhouden.

Den zeventienden dag bespeurde ik eene duistere beweging, van eene ingeslooten stoffe aan de zyde van den hals; en vermits ik eene opening na buiten het raadzaamste oordeelde, zo maakte ik onder den hoek van de Onderkaak, digt aan den voorsten rand van de *Sternomastoideus* eene incisie, ter lengte van drie vierde duim, waaruit zig omtrent

.... twee oneen stinkende stoffe ontlastte. Deeze ontlasting van Etterstoffe duurde eenige dagen. De Lyderesse had, na dat de opening gemaakt was, geen den minsten aanval van Stuiptrekkingen; de Koorts en de overige toevallen wierden langzaamerhand minder, en 'er bleef niets, dan eene groote zwakte, te rug, die de volkomen herstelling eenigen tyd vertraagde.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN BOOM-LEEURIK, DEN GRAS-LEEURIK, DEN PIEPER-EN DEN SPRINGHAAN-LEEURIK.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Boom-Leeurik*, by de Latynen *Alauda arborea*, by de Italiaanen *Tottavilla*, by de Engelschen *Wood-Larck*, by de Franschen *Cujelier*, by de Deenen en Noorwegers *Skouw-larke* en *Heede-larke*, geheeten, verschilt genoeg van den *Gewoonen Leeurik*, om 'er eene byzondere soort van te maaken. In de daad, hy verschilt 'er van in grootte en in de geheele gedaante, zynde veel korter, gedrongener en ligter; hy verschilt 'er van in zyne Pluimadie, de kleuren zyn veel zwakker, en over 't algemeen is 'er minder wit, als mede door een soort van witagtige kruin, in deezen Vogel veel zigtbaarder dan in den *Gewoonen Leeurik*; hy verschilt 'er van in de Vleugelpennen, welker eerste en buitenste veel korter zyn; hy verschilt 'er van in zyne natuurlyke geaartheden, dewyl hy op de boomen gaat zitten, terwyl de Gewoone *Leeurik* nooit anders dan op den grond rust: 't is waar, hy verkiest hier toe de zwaare takken, waarop hy zich kan houden, zonder genoodzaakt te weezen om ze met zyne vingeren te omvatten, 't geen hem niet wel mogelyk zou weezen, dewyl de eene vinger veel te lang is, of liever, zyn agter vinger te weinig geboogen, om een tak te grypen: hy verschilt 'er van, door dien hy vermaak schept zich te onthouden en te nestelen in onbebouwde landen, digt by Kreupelbosch, of jong opgeschooten Hakhout, van waar de naam *Boom-Leeurik* zeker afstamt, schoon hy nimmer in 't Geboomte broedt; de *Gewoone Leeurik* onthoudt zich in groote bebouwde velden: hy verschilt 'er van in zyn Zang, die meer van den *Nagtegaal*,

gaal, dan van den *Leeurik* heeft, en dien hy niet alleen by dag, maar ook by nagt, niet alleen vliegende; maar ook op een tak zittende, laat hooren.

De Heer HERBERT heeft opgemerkt, dat de Pypers, onder de *Cent-fuifes* van de *Garde*, vry naauwkeurig den wildzang van den *Boom-Leeurik* navolgen; dit deedt my veronderstellen, dat deeze Vogeltjes zeer gemeen waren in *Zwitzerland*, en ik heb deeze veronderstelling, door ontvangene berigten, bewaarheid gevonden. De *Boom-Leeurik* verschilt van den *Gewoonen Leeurik* in vrugtbaarheid: want, schoon de Menschen zich minder op het vangen van den eerst- dan van den laatstgemelden toeleggen, en schoon het Wyfje vier of vyf eitjes legge, gelyk dat van den *Gewoonen Leeurik*, is deeze soort veel min talryk. ——— Ook doet 'er zich een onderscheid tusschen deeze beiden op, in den tyd van broeden: want wy hebben gezien, dat de *Gewoone Leeurik* niet voor de Meimaand broedt, en de Jongen van den *Boom-Leeurik* zyn somtyds Half Mei reeds in staat om te vliegen. ——— Eindelyk verschillen zy van elkander in tederheid van gesteltenisse: dewyl, volgens de aanmerking van ALBIN, het onmogelyk is, om, welke voorzorge men ook draage, de jonge *Boom-Leeurikken*, uit het nest genomen, op te kweeken: dit moet, nogthans, met bepaaling tot *Engeland*, en andere zo koude Gewesten, verstaan worden: dewyl OLINA, die een warmer Landstreek bewoonde, voluit verklaarde, dat men de *Tostovilla* jong uit het nest neemt, en in den beginne opkweekt als de *Nagtegaalen*.

Voor het overige heeft de *Boom-Leeurik* veel gelykheid met den *Gewoonen Leeurik*, gelyk deeze heft hy zich zeer hoog in de lugt, al zingende, en houdt zich daar lang op; als het koud is vliegen zy by benden; zy maaken het nest in den grond, en bedekken het onder eene gras-zoode: leeven tot acht of tien jaaren; eeten Insecten en Graanen.

OLINA heeft opgemerkt, dat de veertjes op den Kop by 't Wyfje min donkerverwig zyn dan by 't Mannetje, dat deeze den agternagel veel langer heeft: hy zou 'er hebben kunnen byvoegen dat de borst van 't Mannetje meer gevlekt is, dat de groote Vleugelpennen met olyfkleurige randen geboord zyn, en welke men wit ziet by het Wyfje. Hy geeft voor, dat deeze soort alleen bekend is omstreeks *Rome*, dit wordt door de beter onderweezene Natuurkundigen van laater dagen voluit tegengesprooken. In de daad het is meer dan waarschynlyk, dat de *Boom-Leeurik* aan-

geen

geen enkel Land bepaald is: want men weet uit LINNEUS, dat hy in *Zweeden*, uit OLINA, dat hy in *Italie* gevonden wordt; en daar hy zich schikt naar deeze twee wydverschillende Lugtstreeken, mag men vrylyk gelooven, dat hy ook voorkome in Landen van een gemiddelde Lugtsgesteltenisse tusschen die beide, en, gelyk LINNEUS het uitdrukt, in *Europa* woont. Deeze Vogeltjes zyn zeer vet in den Herfst, en leveren dan een smaaklyk voedzel op.

ALBIN wil, dat men ze, op drie onderscheide tyden, vangt, te weeten in den Zomer: wanneer zy korten tyd zingen, om dat de ruityd welhaast komt. — De maand September is de tweede tyd om 'er jagt op te maaken; dan vliegen ze, by benden, van 't eene Land na 't andere, en rusten gaarne op de boomen. Dit is de tyd wanneer de Jongen van Pluimadie verwisselen, en bezwaarlyk van de Ouden kunnen onderkend worden. —— De derde en beste tyd, om ze te vangen, begint met de maand January, en strekt zich uit tot het einde der volgende maand: wanneer deeze Vogeltjes zich van een, en twee aan twee, scheiden, om eene nauwere verbintenis met elkander aan te gaan. De Jonge *Boom-Leeurikken*, dan gevangen, zyn doorgaans de beste Zangers; zy heffen, weinig tyds naa dat ze gevangen zyn, den wildzang aan, en dat op een veel onderscheidener toon, dan die men in eenig ander Jaargetyde gekreegen heeft.

De *Gras-Leeurik*, by de Franschen *Farlouse* of *Alenette de Prés*, by de Engelschen *Tittlark*, by de Duitschers *Wiesen Lerch*, by de Italiaanen *Calandrino*, en in 't Latyn *Alauda Pratensis* geheeten, is door BELON en OLINA voor den kleinsten onder de *Leeurikken* gehouden, om dat zy andere kleinder soorten, van welke wy vervolgens zullen spreeken, niet kenden. De heerschende kleur boven op 't Lyf is olyfkleur, met zwart gemengd, op 't voorste, en zuivere olyfkleur, zonder mengzel, op het agterste gedeelte: van onderen geelagtig wit, met langwerpige zwarte vlekken op de borst en de zyden: de Vleugelpennen bykans zwart, met olyfkleurige randen: die van den staart desgelyks, uitgenomen de buitenste, die wit geboord is, en de volgende, die in dezelfde kleur uitloopt.

Deeze Vogel heeft eene soort van witte Wenkbrauwen, door LINNEUS tot eene soort kenmerkende onderscheiding genomen. Over 't algemeen heeft het Mannetje meer geel aan hals, borst en dyen, dan het Wyfje.

Het minste geluid doet den *Gras-Leeurik* wegvliegen; hy gaat,

gaat, schoon het hem bezwaarlyk valle, op 't geboomte zitten; maakt het nest, even als de *Boom-Leeurik*, en legt hetzelfde getal eitjes; doch verschilt van denzelven hierin, dat hy de voorste Vleugelpen bykans even lang als de volgende hebbe, als mede in den Zang, die min verscheidenheid heeft, schoon dezelve zeer aangenaam is. Eenige Schryvers willen, dat zyn Zang veel van een spottenden lach hebbe, ALBIN vergelykt denzelven by die der Kanarie-vogelen: en houdt die voor te kort en afgebrooken; maar BELON en OLINA stemmen daar in overeen, dat dit kleine Vogeltje gezogt wordt om den bekoorelyken Zang, en ik moet erkennen, dat ik dien hoorende zeer liefiyk vond, schoon naar het droeve hellende, en gelykende naar die van den *Nagtegaal*, schoon minder doorslaande. Opmerkenswaardig is het, dat de *Gras-Leeurik*, dien ik hoorde, een Wyfje was. OLINA zegt, dat men deezen Vogel, even als de *Nagtegaal*, opvoedt; doch dat het zeer bezwaarlyk toegaat; en dewyl hy niet langer dan drie of vier jaaren leeft, spreekt het van zelve, waarom deeze soort zo weinig talryk is, als mede waarom het Mannetje, wanneer het zich om hoog heft, om een Wyfje op te spooren, een veel grooter kring beschryft dan de *Gewoone-Leeurik*, en zelfs dan de *Boom-Leeurik*. ALBIN, ondertusschen, beweert, dat de *Gras-Leeurik* lang leeft, en doorgaans vyf of zes eitjes broedt: indien dit zo ware, dan zou deeze soort veel talryker weezen, dan ze in de daad is.

Volgens den Heer GUYS voed de *Gras-Leeurik* zich met Wormen en Insecten, welke hy op nieuw bebouwde velden zoekt. Dit wordt door de waarneemingen van WILLUGHBY bevestigd; en ik heb in de maag, behalven de overblyfzels van Insecten, 'er ook kleine Graankorrels en steentjes in gevonden. Als wy ALBIN gelooven, heeft onze *Gras-Leeurik* de gewoonte, om, terwyl hy eet, de staart van de eene na de andere zyde te schudden. Ik heb 'er een een geheel jaar gehouden, en 'er niets dan klein Zaad aan tot voedzel gegeeven.

De *Gras-Leeurikken* nestelen doorgaans in de velden, en zelfs in laage en moerassige landen: zy maaken het nest op den grond, en verbergen 't zelve zorgvuldig: terwyl het Wyfje broedt, onthoudt zich het Mannetje meestal op een nabygelegen boom, van tyd tot tyd opvliegende en klapwiekende.

Zy komen voor, in *Italie*, in *Frankryk*, in *Duitschland*, in *Engeland* en *Zweeden*. ALBIN vermeldt, dat zy, (buiten

ten twyfel spreekt hy van de Landstreek, waar hy in *Engeland* woonde,) in 't begin van April, met den *Nagtegaal*, verschynen, en omtrent de maand September vertrekken: zomtyds gaan zy, volgens den Heer LOTTINGER, op 't einde van Augustus, heen, en schynen eene lange reis te moeten doen: in dit geval zouden zy kunnen behooren tot de *Leeurikken*, die, in de maand November, over *Maltha* trekken, veronderfteld zynde, dat zy, onder den weg, zich ophouden in Landstreeken, welker lugtsgeaartheid met hunne gesteltenisse strookt. In den Herfst, of den tyd van de Wynoogst, vervoegen zy zich omtrent de groote wegen. De Heer GUYS merkt op, dat zy zeer gesteld zyn op het gezelschap van huns gelyken, en, by mangel daar van, zich vervoegen by de *Vinken*, welken zy onder den weg ontmoeten.

Wanneer ik, eindelyk, 't geen de Schryvers van de *Gras-Leeurik* gezegd hebben, met elkander vergelyk, ontdek ik verschillendheden, welke my doen gelooven, dat deeze soort aan veele veranderingen onderworpen is, en dat men ze niet zelden verward heeft met den *Boom-Leeurik* en den *Pieper*, van welken wy nu moeten spreeken.

De *Pieper*, of *Piep-Leeurik*, in 't Fransch *Pipi*, in 't Engelsch *Pipit*, en in 't Hoogduitsch *Piep-Lerche*, genoemd, ongetwyfeld naar 't geluid, 't welk hy slaat: benaamingen altoos de beste; dewyl ze het benoemde voorwerp zo veel mogelyk afbeelden: deeze is in *Frankryk* de kleinste *Leeurik*. Men vergelykt het geluid deezes *Leeuriks*, ten minsten 't geen hy 's winters slaat, met dat eens Springhaans; doch het is sterker en doordringender. Deeze Vogel laat het hooren, en wanneer hy vliegt, en wanneer hy op de hoogste takjes van 't Kreupelhout zit: want hy weet zich op dunne takjes vast te houden, schoon zyn agterste nagel zeer lang is, (min lang egter, en meer gekromd, dan die des *Gewoonen Leeuriks*;) doch hy bedient zich meesterlyk van de voorste nagelen, om de tedere takjes te omvatten, en 'er op te blyven zitten; hy houdt zich op den grond en loopt zeer vaardig.

Wanneer de *Pieper*, in het Voorjaar, op een tak zittende, zingt, geschiedt zulks met veel beweegings: hy regt zich op, opent den bek, spreidt de vleugels uit, en alles toont dat het een zang der liefde is: van tyd tot tyd stygt hy in de hoogte, zweeft eenigen tyd, en komt bykans op dezelfde plaats weêr neder, vaart voort met zingen, en wel zeer aangenaam te zingen: zyn Wildzang is eenvoudig, doch

doch zagt, welluidende en naauwkeurig uitgedrukt. Dit kleine Vogeltje maakt zyn nest op eenzaame plaatzen, en verbergt het onder eene graszoode; uit dien hoofde ftrekken zyne Jongen dikwyls ten prooije aan het Veldgedierte. Vyf eitjes ligt het Wyfje te eener broed; ze zyn aan het dikfte einde met bruine plekken. De Kop van den *Pieper* is eer langwerpig dan rond; de Bek zeer fcherp en zwartagtig; de randen van de bovenkaak, na de punt toe, rond uitgehoold; de neusgaten zyn half bedekt door een hol vlies, van dezelfde kleur als de bek, en voor een gedeelte verborgen onder kleine vooruitfteekende pluimpjes. Het bovenfte des lyfs is groenagtig bruin, of liever, met zwartagtige vlekken: het benedenfte geelagtig wit, op de borst en aan den hals ongeregeld gevlekt; eindelyk heeft hy een dubbele witagtige ftreep op de Vlerken. Deeze dient by LINNEUS, ter kenmerk tekenende onderfcheiding.

Deeze *Leeurikken* vertoonen zich, omtrent het midden van September, in *Engeland*, en worden, in eene groote menigte, omftreeks *Londen* gezien: zy bezoeken de heiden en vlakten; zy buitelen veel eer dan vliegen, en verheffen zich niet tot eene aanmerkelyke hoogte. Eenigen blyven, geduurende den Winter, in de moerasfige landen rondom *Scarbourg*.

Uit de gedaante en dunheid van den Bek, valt ligt op te maaken, dat deeze *Leeurik* voornaamlyk leeft van Infecten, kleine zaaden, en zyne kleinheid geeft reden om te vermoeden, dat hy niet lang leeft. Men vindt hem in *Duitschland*, in *Engeland*, en zelfs in *Zweeden*. althans LINNEUS zegt het in zyn Systema, fchoon hy 'er in zyne *Fauna Suecica*, althans in den eerften druk, niet van reppe.

Te veel overeenkomst, om 'er niet telfens van te gewaagen, met den *Piep-Leeurik*, heeft de *Springhaan-Leeurik*, door de Engelfchen *The Willow Lark* geheeten: dewyl dezelve, alle Jaaren, komt op de Wilgen boomen, in *Withefort* en *Flintshire*, en 'er den geheelen Zomer doorbrengt. Alleen is hy kleinder dan de *Pieper*, anderzins verfchilt hy 'er niet van, noch ten opzigte van de Klauwen, noch van den Zang, noch van de houding. Wat de Pluimadie betreft, deeze is, aan den Kop, en boven op 't Lyf, donker geel, met zwarte vlekken: de Vleugelpennen zyn bruin, geboord met vuil geel: die van den Staart zeer donkerverwig, de Wenkbrauwen witagtig, het onderlyf wit, naar 't geele trekkende.

NAAUW-

NAAUWKEURIG BERIGT DER UITBARSTINGE VAN DEN BERG VESUVIUS, IN DE MAAND AUGUSTUS, DES JAARS MDCCLXXIX. Ontleend uit een Brief van den Heer WILLIAM HAMILTON, aan JOSEPH BANKS, *Esq. President van de Koninglyke Societeit*, geplaatst in *The Philosophical Transact. Vol. LXX. Part I. for* 1780.

Meermaals heeft de Heer WILLIAM HAMILTON, buitengewoon Afgezant en gevolmagtigde Staatsdienaar des Konings van *Engeland* aan 't Hof van *Napels*, de Koninglyke Societeit, te *Londen*, van welke hy een waardig Lid is, verpligt, met eene beschryving der Uitbarstingen van den Berg *Vesuvius*, verrykt met zyne keurige Aanmerkingen over dit gedeelte der Natuurkunde; op deeze wyst hy in deezen Brieve, en geeft daar op een verslag van de laatste, en de grootste, welke zints den Jaare MDCCLXVII, voorviel (*).

Op Donderdag, den vyfden Augustus, MDCCLXXIX, omtrent twee uuren naa den middag, ontdekte ik van myn Landverblyf te *Pausilipo*, in de Baaij van *Napels*, waar ik een vry gezigt op den Berg *Vesuvius* heb, (zynde deeze daar tegen over gelegen, op een afstand van omtrent zes mylen, in een rechte lyn,) dat deeze Vuurbraakende Berg in eene allerhevigste beweeging was: een witte en zwavelagtige Rook kwam geduurig, en met geweldigen aandrang, uit den mond, de eene pof volgde op den ander, en door eene opéénstapeling deezer rookwolken, gelykende naar baalen van het witste katoen, vormde zich welhaast, boven den top van den *Vesuvius*, zulk een klomp, dat dezelve de hoogte en grootte des Bergs, ten minsten viermaalen, te boven ging. Te midden van deezen witten rook, werd eene verbaazende menigte steenen, (*Scoriæ*) en Asche, tot eene ontzaglyke hoogte, zeker niet minder dan twee duizend voeten, opgeworpen. Ik kon, door behulp van RAMSDEN's allerheerlykst terugkaatzend Telescoop, by wylen, zien, dat eene menigte vloeibaare Lava, die zeer zwaar scheen, juist

(*) Van deeze hebben wy onzen Leezeren verslag gedaan. Zie onze *Nieuwe Vaderl. Letteroëf. II. Deel* 2. *Stuk bl.* 226. *enz.*

juist hoog genoeg kwam, om over den kant des monds van den Berg heen te loopen, en met geweld den weg te neemen langs de steilste zyde van den *Vesuvius*, tegen over *Somma*. Korten tyd daar naa, brak 'er eene Lava uit, aan dezelfde zyde, omtrent het midden van het kegelagtige gedeelte des Vuurbergs, en hieldt, naa eenige uuren geweldig geloopen te hebben, schielyk op, juist eer dezelve de bebouwde gedeelten van den Berg, boven *Portici*, bereikt hadt, omtrent vier mylen van de plaats waar zy begon uit te storten.

Geduurende de Uitbarsting van deezen dag, was de Hitte onverdraagelyk in de Steden *Somma* en *Ottaiano*, en werd dezelve zeer merkbaar gevoeld te *Palma* en te *Lauro*, veel verder van den *Vesuvius* afgeleegen. Fyne Assche, van een roode kleur, viel, te *Somma* en *Ottaiano*, in zulk eene menigte, neder, dat ze de lugt dermaate verdonkerde, dat men de voorwerpen, op een afstand van tien voeten, niet kon onderscheiden. Lange draaden van glasagtige stoffe, zeer gelyk aan gesponnen glas, waren onder deeze Assche vermengd, en vielen 'er mede neder; en de zwavelagtige Rook was zo sterk, dat verscheide Vogels in de Kooitjes verstikten, de Boombladeren in de nabuurschap van *Somma* en *Ottaiano* werden met een wit zeer bytend zout overdekt. Ten zelfden tyde werdt 'er een zonderlinge kloot van rook, van een zeer grooten omtrek, onderscheiden gezien, door veelen der Inwoonderen van *Portici*, voortkomende uit de opening van den Berg *Vesuvius*, met snelle vaart voortgedreeven tot den Berg *Somma*, tegen welken dezelve stootte en in stukken brak, achter zich een streek witten Rook laatende, die aanwees welk een koers de kloot genomen hadt. Deeze streek Rook heb ik duidelyk ontdekt, dewyl dezelve eenige minuuten duurde, schoon ik den Rook-kloot niet waarnam.

Een arm Arbeider, die op den Berg *Somma* Takkebossen maakte, verloor op dien tyd zyn leeven, en dewyl men zyn Lichaam niet gevonden heeft, veronderstelt men, dat hy, door den rook gestikt, in de Valei gevallen is van de ruwe rotsen, waar op hy arbeidde, en overdekt wierd door den Lava-stroom, welke, kort daar op, door deeze Valei den weg nam. Een Ezel, zyn Meester in die Valei wagtende, nam, zo ras de *Vesuvius* hevig begon te woeden, schielyk de vlugt, en baarde, behouden 'thuis komende, regtmaatige ongerustheid by het Gezin diens armen Mans.

Men

Men heeft in 't algemeen opgemerkt, dat de Uitbarstingen des Vuurbergs, geduurende deezen dag, gepaard gingen met meer geraas dan op een der volgende, toen waarschynlyk de mond van den *Vesuvius* verwyd was, en de stoffe een vryer doortocht bekomen hadt.

's Vrydags, den zesden Augustus, was de gisting in den Berg min geweldig; doch op den middag hoorde men een zwaaren slag, en veronderstelde, dat 'er toen een gedeelte van den kleinen Berg, binnen de opening, instortte. 's Nagts namen de uitwerpingen zeer toe, en kwamen zigtbaar uit twee monden, die gloeiende Steenen opwierpen, in onderscheidc rigtingen; dit maakte eene allerschoonst, en bykans onophoudelyk, vuurwerk.

Op Saturdag, den zevenden Augustus, bleef de Vuurberg bykans in den zelfden staat; doch, omtrent middernagt, nam de werking zeer toe. Men zou mogen zeggen dat de *Vesuvius* toen ten tweeden maale de koorts kreeg. Ik nam deeze beweegingen waar, op de haven-muur te *Napels*, waar men een volkomen vry gezigt op den *Vesuvius* heeft, en was ooggetuigen van verscheide heerlyke en schilderagtige verschynzelen, veroorzaakt door de wederkaatzing van het donker rood vuur, 't geen uit de opening van den *Vesuvius* opbrandde, en in 't midden van de donkere wolken opsteeg: wanneer eene Zomer-vlaag, hier *Tropæi* geheeten, schielyk ontstak en haare zwaar met water bezwangerde wolken vermengde met de zwavelagtige en onderaardsche wolken, die zich reeds als zo veele andere bergen, boven den top van den Vuurberg, verheeven hadden. Op dit tydstip sprong een vuurfontein tot eene ongelooflyke hoogte op; zulk een helder licht verspreidende, dat de kleinste voorwerpen duidelyk onderscheiden konden worden op plaatzen, die zes en meer mylen van den *Vesuvius* waren afgelegen.

Des Zondags, den achtsten Augustus, was de *Vesuvius* geheel stil, tot 's avonds, omtrent zes uuren: wanneer zich weder een dikke Rook boven de Opening vertoonde: omtrent een uur laater, hoorde men, in de nabuurschap des Vuurbergs, een rammelend onderaardsch geraas: de gewoone opwerpingen van gloeiende Steenen namen een aanvang, en namen alle oogenblikken toe. Ik bevond my ten dien tyde, te *Pausilipo*, in gezelschap van veelen myner Landsgenooten, met goede Telescoopen, de zonderlinge verschynzels in de opening van den *Vesuvius* waarneemende, welke wy, met dit behulp, zo goed konden onderschei-

 den,

den, als of wy daadlyk op den top diens bergs gezeten hadden. De opening fcheen zeer verwyd door het geweld der Uitbarftingen van den jongstleden nagt, en de kleine berg was niet meer te zien. ——— Omtrent negen uuren, hoorden wy een zwaaren flag, die de Huizen te *Portici*, en daaromftreeks, derwyze fchokte, dat de Inwoonders, ontfteld, zich daar uit, en op ftraat, begaven: zints heb ik verfcheide venfters gezien die gebrooken, en muuren, welke geborften waren door de perfing der Lugt by deeze Uitbarfting, fchoon te *Napels* flegts even gehoord. In een oogenblik ontftondt 'er een fontein van vloeiend vuur, en rees allengskens tot zulk eene hoogte, dat ieder aanfchouwer zulks, met een fchriklyke verwondering, aanzag. Gy zult het bezwaarlyk kunnen gelooven, myn Heer, als ik u verzeker, dat, naar myn beste gisfing, de hoogte van deeze verbaazende Vuurkolom niet minder kan zyn dan drie maalen de hoogte van den *Vefuvius* zelve, wier rechtftandige hoogte bykans 3700 voeten boven het waterpas der zee is.

Wolken van Rook, zo zwart als men zich met moogelykheid kan verbeelden, volgden elkander onmiddelyk, en vergezelden de gloeiende doorfchynende en vloeibaare Lava; de fchitterende helderheid van dezelve, hier en daar, afbreekende door de donkerfte vlekken. Binnen deeze Rookwolken, kon ik, op 't eigen oogenblik, wanneer zy uit de opening des Bergs opfteegen, een helder, doch bleek Electricaal vuur ontdekken, zich gezwind als een fchitterende blixemftraal beweegende. ——— De wind was Zuid West, en, fchoon zagt, fterk genoeg om deeze Rookwolken, van den Vuurkolom afgefcheiden, weg te voeren; eene opeenpakking derzelven vormde, allengkens, een zwart en uitgeftrekt gordyn agter denzelven: in andere gedeelten was de lugt volkomen helder en de ftarren flikkerden. De Vuurfontein, van zulk een geweldige grootte, ftak, op den gemelden donkeren grond, op 't heerlykst af, en de gloed daar van kaatfte fterk te rug op de oppervlakte der zee, die, toen geheel vlak, dit keurlyk gezigt niet weinig verfraaijde. De vloeiende Lava, gemengd met fteenen, werdt, naa, zo ik, in de daad, geloof, ten minften tien duizend voeten hoog opgevoerd te zyn, door den wind, deels na *Ottaiano* gedreeven, deels viel dezelve, bykans rechtftandig, nog gloeiend en vloeiend op den *Vefuvius*, bedekte den geheelen top, een gedeelte van den Berg *Somma*, en de Valei tusfchen beiden.

De nedervallende ftoffe, omtrent zo helder en brandende als

als die ſteeds versch uit de opening kwam, vormde met dezelve één geheel ichaam van vuur, welk niet minder dan tien en een halve myl breed was, en, van de bovengemelde verbaazende hoogte, eene Hette afkaatſte tot op een afſtand van ten minſten zes mylen in 't rond. Het houtgewas op den Berg *Somma* ſtondt welhaast in brand, deeze vlam, van eene andere kleur, dan de donker roode der ſtoffe, uit den Vuurberg opvliegende, en dan het zilverkleurig Electrisch-vuur, vermeerderde de verſcheidenheid van dit wonderbaar tooneel. De zwarte Wolk, grootlyks toeneemende, hing eens na *Napels* over, en ſcheen die ſchoone Stad, met eene ſpoedige verwoesting, te dreigen: want dezelve was opgevuld met Electriſche ſtoffe; welk 'er geduurig uitſchoot met ſterke en heldere ſtraalen, juist gelyk aan die beſchreeven worden door PLINIUS *den Jongen*, in zynen Brieve aan *Tacitus*, en de groote Uitbarſting van den *Veſuvius*, doodlyk voor zynen Oom, vergezelden. Deeze blixem des Vuurbergs ging, egter, zo als ik waarnam, zeer zelden buiten de wolk, doch keerde doorgaans te rugge na de groote Vuurkolom, by de opening, van waar dezelve kwam. Eén, of twee maal zag ik deezen blixem vallen op den top van *Somma*, en eenig hooy en ſtoppels in den brand zetten.

Gelukkig voor ons, voerde de opſteekende Zuidweste Wind, dien rampdreigenden wolk te rug, juist zo als dezelve de Stad bereikt hadt, en groote ontſteltenis baarde. Alle openbaare vermaaken hielden terſtond op, de Schouwburgen werden geſlooten, en de deuren der Kerken opengezet. Men deedt ontelbaare ommegangen in de ſtraaten, Vrouwen en Kinderen liepen met loshangende hairen, vervulden de lugt met hun geſchreeuw, ſterk aanhoudende, dat de Overblyfzels van den Heiligen JANUARIUS onmiddelyk zouden aangebragt worden, om de woede des brandenden Bergs te ſtuiten: met één woord, het gepeupel van deeze groote Stad vertoonde het gewoon buitenſpoorig mengzel van woestheid en bygeloof, zo dat, indien 'er geene ſpoedige en recht te paſſe komende voorzorge gedraagen was, zou *Napels* misſchien meer gevaars geloopen hebben van nadeel te lyden, door de ongeregeldheden van de heffe des Volks, dan door den woedenden Vuurberg.

Naa dat de Vuurkolom, bykans een half uur, in volle kragt geduurd hadt, hieldt de Uitbarſting eensſlags op, en de *Veſuvius* bleef ſtil. Naa het verbysterend licht van de Vuurfontein, ſcheen alles donker, uitgenomen de top van den *Veſuvius*, overdekt met gloeiende aſſche en ſteenen,

van onder welke, by wylen, hier en daar, kleine ftroomen van vloeiende Lava kwamen, en van de fteile zyde des Vuurbergs afliepen. In het gedeelte van *Napels*, digt by den *Vesuvius*, befpeurde men, zo lang de Uitbarfting duurde, een ftank, als die van zwavel, gemengd met de dampen eener Yzergietery; doch digt by den Berg was deeze ftank byna ondraaglyk.

Terwyl wy, in de uiterfte veiligheid, een tooneel befchouwden, zo grootsch en heerlyk, als misfchien menschlyke oogen immer in die volmaaktheid gezien hebben, bevonden zich de ongelukkige Inwoonders van de andere zyde des Bergs *Somma*, inzonderheid te *Ottaiano* en *Cacciabella*, omgeeven door die donkere en naare wolk, die zo gefchikt een zwarten grond aan onze heerlyke fchildery opleverde, en hadden veel te lyden van de Steenen en uitvloeiende Lava; doch ik zal u, hier naa, eene byzondere befchryving geeven van hunnen waarlyk jammervollen toeftand, zo als ik die kreeg van veele der arme lyderen zelve, toen ik dat gedeelte des Lands, weinig dagen naa de Uitbarfting, bezogt.

Op Maandag den negenden Augustus, 's morgens ten negen uuren, begon de vierde koortzige aanval des Bergs zich te vertoonen door de gewoone kentekenen, als een onderaardsch geraas, geweldige uitwerpingen van brandende ftoffe uit den mond des Vuurbergs, vergezeld van asch en rook; deeze kentekens namen van oogenblik tot oogenblik toe. De rook was van tweeërlei foort, de eene zo wit als fneeuw, de ander zo zwart als git. Thans hing 'er zulk eene vervaarlyke klomp van deeze opeengeftapelde wolken boven den *Vesuvius*, dat dezelve *Napels*, op nieuw, fcheen te dreigen, en de Berg zelve een Molshoop geleek. Op deezen dag waren de Uitbarftingen gelyk aan die van Donderdag, doch verfcheide graaden geweldiger. Eenige Steenen, bykans zo hoog geworpen als die van den voorgaanden nagt, vielen op den Berg *Somma*, en ftaken het houtgewas op denzelven in brand; maar, dewyl 'er weinig winds was, en deeze westlyk, rees en viel de Vuurftoffe in een rechtftandiger rigting, en *Ottaiano* leedt niet by de uitbarfting van deezen dag; dan de meeste Inwoonders der plaatzen, op den kant des Bergs *Vesuvius*, vlooden na *Napels*, ontfteld over de vreeslyke wolken, en klaterende uitbarftingen. —— Wy merkten op, dat verfcheide groote Steenen, naa eene verbaazende hoogte bereikt te hebben, een parabola befchreeven, een witte rook,

die

die derzelver genomen weg aanduidde, agter zich laatende: eenige borsten in de lugt, gelyk groote bomben, zommige vielen in de Valei, tusschen den Berg *Somma* en *Vesuvius*, zonder te barsten; andere borsten in duizend stukken zo ras zy uit den mond des Vuurbergs kwamen; zy mogten zeer eigenaartig Vuurberg-Bomben genaamd worden.

Over 't geheel was de Uitbarsting van deezen dag zeer akelig; toen de Lava, omtrent twee uuren, begon uit te vloeien, en drie mylen ver tusschen de twee Bergen stroomde, waren wy in geduurige vreeze voor eenig allerdeerlykst ongeluk. De Lava stroomde omtrent drie uuren lang, geduurende welken tyd alle de andere kentekens van 't woeden des Vuurbergs verminderden, en 's avonds ten zeven uuren was alles bedaard. De lugt was, 's nagts, eenige uuren naa de Uitbarsting, vol van zodanige verschynzelen als het Gemeen het verschieten van Starren noemt, doorgaans vertoonden zy zich in eene rigting evenwydig met den gezigteinder, een lichtende streep agterlaatende; doch die welhaast verdween. De nagt was zeer schoon, de hemel vol starren, zonder eenige wolk. Deeze soort van Electriek vuur scheen geheel schadeloos, en kwam nooit op den grond neder; terwyl dat, waar mede de zwarte Vuurbergs-wolk des laatstvoorgaanden nagts bezwangerd was, schade toebragt; even als de blixem by zwaar Donderweer; zulks zouden wy, buiten twyfel, ondervonden hebben, hadt de Uitbarsting langer aangehouden, en de Wolk zich over *Napels* verspreid.

's Dingsdags, den tienden Augustus, hieldt de *Vesuvius* zich stil.

Op Woensdag, den elfden Augustus, begon, 's morgens omtrent zes uuren, de vyfde en laatste koortzige vlaag des Vuurbergs, en nam allengskens toe. Omtrent twaalf uuren was dezelve op het sterkste (*), en, in de daad, zeer geweldig; de Uitbarstingen gingen met grooter geraas vergezeld dan de voorgaande. In alle andere opzigten waren de Verschynzels, door den Heer HAMILTON waar-

(*) De oudste Lieden, in de nabuurschap van den *Vesuvius* woonende, hebben opgemerkt, dat de Uitbarstingen van den Vuurberg, omtrent den middag en middernagt op 't hoogst gekomen zyn, en ik geloof, uit myne eigene waarneemingen, dat deeze gedagte grond heeft.

waargenomen, dezelfde als op die dagen, wanneer de Uitbarsting minst geweldig was.

De *Vesuvius* bleef, Donderdag en Vrydag, den twaalfden en dertienden Augustus, sterk rooken, van tyd tot tyd hoorde men een geluid als dat van geschut op eenen grooten afstand: doch zints Woensdag wierp de mond niets meer uit, en 'er vloeide geen Lava meer van de zyden.

Op Saturdag, den veertienden Augustus, ging ik, verzeld van den Graaf LAMBERG, Keizerlyken Staatsdienaar aan dit Hof, om *Ottaiano* en *Caccia-Bella* te bezigtigen, welk gewest allerdeerlykst geleeden hadt, door de zwaare en verwoestende nederstorting van Vuurstoffen, op Zondag uit den *Vesuvius* geworpen. Zo ras wy de Stad *Somma* voorby getrokken waren, ontdekten wy dat de hette deezes vuurregens, in derzelver nabuurschap gevallen, de bladeren der Boomen en der Wynstokken zeer getroffen hadt; en wy vonden ze nog meer verzengd en gekronkeld naar gelange wy de Stad *Ottaiano* naderden; deeze ligt omtrent drie mylen van *Somma* af. Omtrent ééne myl van *Somma* begonnen wy onlangs gevallen vonken van Lava te zien, dun over den weg en de velden verspreid. Elken stap, dien wy vorderden, vonden wy ze grooter van stuk en veelvuldiger. Anderhalf myl van *Ottaiano* was 'er de grond geheel mede bedekt; de Bladeren en Vrugten waren of geheel van de Boomen geslaagen, of hingen 'er schaars aan, verzengd en uitgedroogd door de schriklyke hette des Vuurregens.

Het dak van het Jagthuis zyner *Sicilische* Majesteit te *Caccia-Bella* hadt veel geleeden door groote nedergevallen Steenen en zwaare vonken; eenigen deezer woogen, naa dat ze door den val van het dak verbryzeld waren, nog meer dan dertig ponden. Deeze Stad boodt ons oog niets dan hoopen zwarte vonken en assche, verzengde Boomen, verpletterde Huizen, met eenige haarer Inwoonders, die uitgeweeken, nu wedergekeerd waren, en met naare weezens de verwoestinge aanschouwden van hunne Huizen en Bezittingen, waar uit zy Zondags te vooren, ten naauwer noode, het leeven geborgen hadden. Deeze plaats kan, in een rechte lyn, niet min dan vier mylen van de opening des Vuurbergs afleggen.

Van *Caccia-Bella* gingen wy na *Ottaiano*, eene myl nader aan den *Vesuvius*, men rekent dat 'er twaalf duizend Zielen woonen. Niets kan akeliger weezen dan het vertoon 't welk deeze Stad maakte, Huizen zonder da-

ken, half onder zwarte vonken en asſche begraaven; alle de venſters na den Brug toe ſtukken gebrooken, eenige Huizen afgebrand: de Straaten met asch opgevuld, (in eenige naauwe lag dezelve vier voeten dik.) Eenige weinige der Inwoonderen, zo even te rug gekeerd, waren bezig om ze op te ruimen, en den weg na hunne vernielde Huizen te baanen. Zommigen ſtonden by elkander, vraagende na hunne Vrienden en Buuren, ieder vermeldde den ander zyn leed. Zy kruisten zich, en ſloegen het oog ten Hemel als zy de wonderbaare redding vernamen en vermeldden.

Eenige Monniken, die, geduurende deezen verſchriklyke Vuurregen, in hun Klooster gebleeven waren, verhaalden ons de volgende byzonderheden, met veel naauwkeurigheids.

De Berg *Somma*, aan welks voet *Ottaiano* gelegen is, bedekt den *Veſuvius* voor het oog der Inwoonderen, in diervoege, dat de Uitbarſting reeds ſterk was eer dezelve van hun kon gezien worden. Wanneer des Zondagsavonds het geraas vermeerderde, en het vuur zich boven den Berg *Somma* vertoonde, liepen veelen der Stedelingen in de Kerken, anderen maakten zich gereed om de Stad te ruimen, als zy ſchielyk een zwaaren ſlag hoorden, kort daar op vonden zy zich omgeeven door eene dikke wolk van rook en fyne asſche: een verſchriklyk gekletter vervulde de lugt, en hier op viel 'er een vlaag van Steenen en groote brokken Vuurſtoffe; eenige deezer haalden zeven of acht voeten over kruis, en moeten meer dan honderd ponden gewoogen hebben, eer zy door den val ſtukken braken: naardemaal eenige van derzelver brokken, door my van de ſtraat opgeraapt, nog meer dan zestig ponden zwaar waren. Wanneer deeze groote tot glasgeſmoltene klompen tegen elkander in de lugt ſtieten, of op den grond nedervielen, braken zy in veele ſtukken, en bedekten eene groote ruimte rondsom met gloeiende vuurvonken, die door derzelver hette alle brandbaare ſtoffe aanſtaken. In één oogenblik was de Stad en 't omgelegde Land, op verſcheide plaatzen, in vlam. In de Wyngaarden ſtonden veele hutten van ſtroo voor de Bewaakers der Wynſtokken, deeze alle brandden af. Eene groote verzamelplaats van hout in 't hartje van de Stad ſtondt in lichterlaaije vlam, en hadt de wind ſterk opgeſtooken, de brand zou zich algemeen verſpreid hebben, en alle de Ingezetenen waren gewis in hunne Huizen omgekomen: want het was onmogelyk het hoofd buiten te ſteken,

ken. Eenigen, die zulks bestonden, met kussens, tafeltjes of stoelen, of dekzels van wynvaten, enz., tot dekzel op hun hoofd, werden, of nedergeslaagen, of genoodzaakt lyfberging te zoeken onder boogen of in de kelders hunner huizen. Veelen werden verwond; doch slegts twee persoonen zyn aan hunne wonden gestorven. —— Om de schriklykheid van dit tooneel te vergrooten, schitterde de Blixem des Vuurbergs uit de donkere wolk die hun omringde, en de zwavelagtige stank en hette liet hun naauwlyks toe adem te haalen. In dien bejammerenswaardigen en akeligen toestand, bleeven zy omtrent vyf- en twintig minuuten; wanneer dit Vuurbergsonweer eensslags ophieldt, en de verschrikte Inwoonders van *Ottaiano*, vreezende voor eene nieuwe uitbarsting des ontstooken Bergs, in alle haast de Stad verlieten, naa dat de Zieken en Bedlegerigen, volgens hunne eigene begeerte, in de Kerken gebragt waren. —— Hadt de Uitbarsting een uur langer geduurd, dan zou *Ottaiano* zich volstrekt in den staat bevonden hebben van *Pompeia*, die, nu juist 1700 jaaren geleden, onder de Assche van den *Vesuvius* begraaven werd, met meest alle derzelver Inwoonderen, wier beenderen, tot deezen dag toe, nog dikwyls gevonden worden in de kelders der huizen van die oude Stad.

Wy ontdekten, dat de streek lands, geheel en al overdekt met eene Bedding (*Stratum*) der stoffe des Vuurbergs, boven gemeld, omtrent twee mylen en een halve breed was, en even zo lang: hier waren de Vrugtboomen en Wyngaarden geheel van bladeren en vrugten ontbloot, en scheenen geheel verbrand. Maar, tot myne groote verwondering, deeze zelfde streek op den negen- en twintigsten September bezoekende, zag ik deeze Boomen, Appel-, Peer-, Perzik- en Abricoos-Boomen weder in bloei, aan eenige was de vrugt reeds gezet, en zo groot als Hazelnooten. De Wyngaarden hadden ook nieuwe bladeren gekreegen en bloeiden. Veele Vossen, Haazen, en ander Wild, waren door dit Vuuronweer, omstreeks *Somma* en *Ottaiano*, omgekomen.

Op den achttienden September, ging ik op den Berg *Vesuvius*, vergezeld van Lord HERBERT, en myn gewoonen Gids. Wy konden de Opening met geene mogelykheid bereiken, dezelve was bedekt met een dikken rook, al te zwavelagtig en stinkend om verdraagen te kunnen worden: en zou het, schoon dit beletzel zich niet opgedaan hadt, niet raadzaam geweest zyn, het beklimmen te waagen: dewyl het uit de harde slagen, welke wy, van tyd tot tyd, hoor-

hoorden, duidelyk bleek dat het in de ingewanden des Vuurbergs nog woedde. Wy hielden ons, daarom, te vrede, met de uitwerkzels deezer laatste Uitbarstinge, op den Kegel des Bergs, en in de Valei, tusschen denzelven en den Berg *Somma*, te onderzoeken. ——— Het kegelvormig gedeelte van den *Vesuvius* is thans bedekt met stukken van *Lava* en verglaasde Stoffe, dit maakt het beklimmen veel moeilyker en lastiger, dan toen hetzelve alleen bedekt was met fyne asfche.

Eene byzonderheid der laatste Uitbarsting bestondt hier in, dat de Lava, die, doorgaans, uit de zyden van den Vuurberg vloeide, Watervallen, Rivieren en Beeken van vloeiend vuur vormende, thans in de gedaante van een groote vuurfontein uit de opening voortkwam, deeze, in zekere maate van gesmoltenheid nedervallende, heeft eenigerwyze het kegelvormig gedeelte van den *Vesuvius*, bedekt met eene bedding van harde verglaasde Vuurstoffe; aan den kant na den Berg *Somma*, is die Bedding zeker meer dan honderd voeten dik, en maakt een hoogen bult.

De Valei tusschen den *Vesuvius* en *Somma*, is met zulk eene verbaazende veelheid van Lava en andere stoffe des Vuurbergs, staande deeze laatste Uitbarsting, opgevuld, dat dezelve, zo men gist, twee honderd en vyftig voeten, of meer, is aangehoogd. Drie zulke Uitbarstingen zouden althans de Valei geheel vol maaken, en, door den *Vesuvius* met den Berg *Somma* te veréénigen, deeze twee één doen worden, gelyk ze waarschynlyk geweest zyn, vóór de groote Uitbarsting onder de Regeering van TITUS. Met één woord, ik vond de geheele gedaante van den *Vesuvius* veranderd. De kanaalen, waar in de Lava, laatstleden Maymaand, vloeide, zyn alle begraaven. De Vuurberg schynt ook in hoogte toegenomen; de mond is ook veranderd, een groot gedeelte, van den kant na *Somma* toe, ontbreekt, en na de Zee toe, is dezelve desgelyks gebrooken. Daar zyn eenige groote spleeten na den top van het kegelvormig gedeelte des Vuurbergs, die het waarschynlyk maaken, dat 'er meer stukken van den rand der Openinge zullen instorten. De bult van nieuwe stoffe des Vuurbergs op den kegel van den *Vesuvius* na den Berg *Somma* toe, en de dikke Bedding in de Valei, zyn desgelyks vol spleeten, waar uit geduurig een zwavelagtige damp voortkomt, welke dezelve, en de omliggende stoffen, met een donker geele, en ook met een witte, kleur verwt. Deeze laatstgemelde spleeten, schoon diep, gaan, zo verre ik kon ontdekken, niet

door

door de Bedding, gevormd door de laatfte Uitbarfting, en die, van wegen de verbaazende dikte, bovenal in de Valei, waarfchynlyk eene menigte van jaaren eene groote maate van hette zal behouden, gelyk dit het geval was van eene dikke Bedding Lava, in den jaare MDCCLXVII, in de *fosfa grande* gevloeid.

Het getal en de grootte der Steenen, of, om eigenlyker te fpreeken, van de brokken der Lava, geduurende de laatfte Uitbarfting uitgeworpen, en die dik verfpreid liggen op den kegel van den *Vefuvius*, en aan den voet diens Bergs, is, in de daad, ongelooflyk. De grootfte, door ons gemeeten, haalde in den omtrek niet minder dan honderd en acht *Engelfche* voeten, en was zeventien voeten hoog. 't Is een vaste klomp, voor 't meerendeel in glas veranderd; op eenige plaatzen zyn geheele ftukken volkomen glas van een donker geele kleur, omtrent gelyk aan 't glas waarvan onze gemeene Vlesfen gemaakt worden; alle de porien fcheenen opgevuld met volkomene verglazingen van dezelfde foort. Deeze klomp heeft, op de plaats, waar hy nederftortte, een diepen indruk gemaakt aan den voet des Vuurbergs; dezelve deedt drie zetten, eer hy lag, dit blykt duidelyk uit de tekens op den grond agter gelaaten, en de fteenen onder deeze verbaazende zwaarte tot ftof vergruisd. Wanneer wy ons de fchroomlyke grootte en zwaarte van zulk een vasten klomp verbeelden, ten minften een vierde van een myl van den mond des Vuurbergs afgeworpen, kunnen wy ons niet genoeg verwonderen over de kragt der Natuur, waar over wy, zo zelden zulke verfchynzels onder 't oog krygende, doorgaans volgens eene te kleine maatftok oordeelen. Een andere vaste brok van andere Lava, zes- en zestig voeten in den omtrek, en negentien voeten hoog, bykans van eene klootfche gedaante, was ten zelfden tyde uitgeworpen, en lag naast den voorgemelden. Deeze fteen, die de kentekens draagt, dat dezelve afgerond, ja byna gepolyst is, door geduurig in water, of aan den zeeoever te rollen, en nogthans ongetwyfeld uit den Vuurberg gekomen is, kan een voorwerp van keurige befpiegelingen opleveren. Een andere brok van vaste Lava, veel verder geworpen, en liggende tusfchen den kegel van den *Vefuvius* en de *Hermitagie*, is zestien voeten hoog, en twee- en negentig in den omtrek, fchoon het duidelyk blyke, door de groote ftukken daar rondfom liggende, en door den val daar van afgeborften, dat dezelve vóór het nederkomen twee maal zo groot geweest is. 'Er zyn duizenden zeer groote ftukken van ver-

verschillende soorten oude en nieuwe Lava, die, door de laatste Uitbarstingen, op den kegel van den *Vesuvius*, en in de Valeien aan den voet, verspreid liggen: doch de drie gemelde waren de grootste, door ons gemeeten.

Wy vonden desgelyks veele brokken van de Vuurbergbomben, die in de lugt aan stukken sprongen, waar van ik in het voorgaande deezes Dagverhaals gewaagd heb: eenige geheel op den grond nedergekomen zonder barsten. De nieuwe gloeiende heete en vloeibaare Lava met ontelbaare brokken van oude Lava opgeworpen, hadden de laatstgemelde dikwyls geheel omgeeven: 't is waarschynlyk, dat, wanneer zulke nieuwe brokken Lava poreus en vol lugtbellen waren, 't geen niet zelden het geval is, de geweldige Hitte van buiten, de lugt van binnen verdunnende, derzelver barsting veroorzaakte. Als deeze brokken van een vaster zelfstandigheid waren, borsten zy niet, doch werden alleen omgeeven door de versche Lava, en kreegen eene klootsche gedaante door het wentelen in de lugt, of het nedervallen van de steile zyden des Vuurbergs. Het buitenste bekleedzel der geborsten Bomben, waar van wy verscheide stukken vonden, bestondt altoos uit versche Lava, waarin veele brokken van oude, daar in beslooten geweest zynde, Lava, zich nog vertoonden. ——— Ik was zeer in myn schik met deeze ontdekking, dewyl ik my zeer verlegen gevonden had, om eene verklaaring te geeven van deeze werking des Vuurbergs, welke voor my nieuw was, en dikmaals voorviel by de Uitbarsting op den negenden van Augustus.

Het verschynzel van het natuurlyk gesponnen Glas, 't welk te *Ottaiano* op den vyfden Augustus viel, zag ik hier desgelyks verklaard. Ik heb reeds vermeld, dat de Lava, door deeze Uitbarsting opgeworpen, in 't algemeen volkomener in Glas veranderd was dan die eeniger voorgaande Uitbarsting, dit bleek ten klaarsten by een nauwkeuriger onderzoek der brokken van de versche Lava; de porien daarvan vinden wy doorgaans vol van zuiver glasgeworden stoffe; en wanneer wy de gedoofde vonken met een vergrootglas bezagen, vertoonden zy zich als een verwarde hoop volkomen glas geworden draaden. Als een stuk vaste en nieuwe Lava in den val geborsten was, zonder geheel van een te splyten, ontdekten wy altoos hairdraaden van volkomen glas, van den kant tot het binnenste der spleet. ——— Het natuurlyk gesponnen Glas, derhalven, 't welk te *Ottaiano*, staande deeze Uitbarsting, viel, zal waarschynlyk, door

door de werking van zulk eene soort van Lava, als ik straks beschreeven heb, voortgebragt weezen, barstende en van een scheidende in de lugt, ten tyde als zy uit den mond des Vuurbergs voortkwam: dus, tot glasdraaden gesponnen, door den wind weggevoerd, zo ras zy zich vertoonden.

De egtste berigten melden van het vallen van kleine Vuurberg-steenen en vonken, (waarvan eenige twee oncen woogen,) te *Benevento*, *Foggia* en *Monte Mileto*, meer dan dertig mylen van den *Vesuvius* gelegen; doch, 't geen vreemder luidt, (dewyl 'er slegts weinig winds was, geduurende de Uitbarsting van den achtsten Augustus,) viel 'er dien nagt veel fyne assche in de Stad *Manfredonia*, dat is op een afstand van honderd mylen van den *Vesuvius*.

Nog blyft de *Vesuvius* verbaazend sterk rooken, en wy hadden op gisteren eene ligte Aardbeeving: weshalven ik niet denk, dat, schoon de laatste Uitbarsting zo zwaar geweest hebbe, de Vuurberg daar door genoeg ontlastings bekwam om langen tyd zich stil te houden.

Napels, den 1 *October*, 1779.

XVII. BERICHT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en van de Keurvorstelyke Schilder-Beeldhouw- en Bouwkunst-Academie te Dusseldorp, — Lid van de Holl: Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.

De Smaak, zoo in de Teken- en Schilderkunst, als in de Graveer- en Beitelkunst, wordt gewoonlyk, in 't algemeen, door twee groote tydperken verdeeld. Naamlyk, in dat der Oudheid, door het woord *Antiek*, en in dat der Hedendaagsche, door den naam van *Moderne*, onderscheiden.

Egter eigende men veeltyds den naam van Modern toe, aan zulke werken, zoo van deeze als van de voorgaande

Eeu-

Eeuwe, welke gezelschappen van Burger- en laager standen verbeelden; weshalven de kunstenaaren, welke zig op diergelyke Kunststukken toeleggen, door de Liefhebberen, tot uitzondering van die welke van Boerebyeenkomsten hun werk maaken, Schilders van Moderne Gezelschappen worden genaamd.

In deeze soort van Studie heeft ons Vaderland, al voor anderhalve Eeuw, uitmuntende meesters voortgebragt, welke, in de natuurlyke uitdrukking van Persoonen, Characters en bedryven; in het uitbeelden van allerhande Kleedingen, en Stoffen van Fluweel, Satyn, Zyde, Lywaat, Laken, enz. niet alleen de Kunstenaars der Oudheid evenaaren, maar zelf zeer verre te boven gaan; om nu niet te spreeken van het voeglyk verkiezen en natuurlyk plaatsen van 't licht en donker, waar van de kunst, in de tyden der Antieken, geen voorbeelden van die volkomenheid, *zo* verre ons bekend is, heeft opgeleverd.

Wy hebben zulks, onder anderen, doen zien, in de XIVde Prent van dit Werk, zynde een *Pannekoekbakster*, gevolgd naar eene fraaije Tekening, met zwart Kryt, door *Gabriel Metzu*, en breeder beschreeven in ons VIIde Bericht.

Het genoegen, daar door by de Kenners en Kunstliefhebberen behaald, was te vleiende voor den Uitgeever, om ook niet op de goedkeuring der Liefhebberen te hoopen, by de Uitgaave van deeze zyne 30ste Prenttekening, in dit zo Kunstbevorderend Prentwerk; zynde nauwkeurig gevolgd en in zyn eigen kleur gedrukt, naar een alleruitmuntendste tekening van den

Ridder GERARD TER BURCH.

Verbeeldende eene jonge en bevallige Dame, zittende, als vermoeid zynde, op 't midden van den voorgrond, ruglings tegen haar Toilet, en houdende in haar regterhand een glas, waar uit zy schynt te drinken; nevens haar staat een Heer van aanzien, welke, met een Pagie, op zyn Spaansch gekleed, in eene eerbiedige houding, voor haar gezien wordt; en een Schenkbord vast houdt, als gereed om het aangebooden glas, geledigd zynde, wederom te aanvaarden.

Zy is geestig gekapt, en, op eene schilderagtige wyze, in een Satyne Tabberd, naar de pragtigste gewoonte van dien

dien tyd gekleed: wordende door een sterk licht gedaagd; het geen een kragtige werking doet, tegen een bruin fluweele Mantel van den Heer, die zydelings agter haar staat. — De Characters der persoonen, derzelver hartstogten en beweegingen, in ieders byzonderen stand, zyn verwonderlyk fraaij uitgedrukt. — Ook is het Satyn, waarin de Ridder *G. ter Burch* boven zyne tyd- en kunstgenooten uitmunt, en de verdere stoffe der kleederen, ongemeen natuurlyk verbeeld, niet anders dan of die stoffen zelve gezien wierden; gelyk ook de verdere toestel en meubelen, waar mede het vertrek gestoffeerd is.

Deeze Prent-tekening is van gelyke grootte, in dezelfde kleur gedrukt als de Origineele Tekening, welke, zo zeldzaam als kostbaar, berustende is in de Kunstverzameling van den Uitgeever; zynde met geelagtige Inkt of Roetkleur, in den jaare 1666 getekend; het zelfde jaar, toen deeze groote Meester, het uitmuntend Schilderstuk, verbeeldende de Vredehandelaaren te Munster, gemaakt heeft, 't geen thans berustende is, te Leyden, in 't Kabinet van den Heere *van Leyden*, Heere van Vlaardingen, &c. welk Tafereel algemeen by de Liefhebbers bekend is, door de fraaije Prent van *J. Suyderhoef*.

AANMERKINGEN OVER DE NATUUR EN DEN OORSPRONG VAN HET VERMAAK.

Oh! happineſs, our being's end and aim!

POPE.

Het is eene zeer waaragtige stelling, dat de nuttigste weetenschap voor den mensch de mensch zelf is. En wat kan gevolglyk nuttiger wezen, dan de natuur te onderzoeken van het geen waarnaar wy allen haaken; waarom wy wenschen te zyn; om het welk wy, gelyk zig de beroemde POPE uitdrukt, het aanwezen kunnen verdraagen. Ik meen het Vermaak.

Wat VERMAAK is gevoelt een iegelyk; en zo 'er nog iemant ware, die 't niet gevoelde, zou het even zo onmooglyk zyn hem het vermaak te beschryven, als een blind geboren mensch te doen bezeffen, wat licht en kleuren

zyn;

en eenen, die nimmer hoorde, een denkbeeld van het geluid te geeven.

Maar is het onmooglyk, te zeggen, wat het vermaak zy, het is zo moeilyk niet, wanneer wy aandagtig ons zelven gade slaan, te ontdekken, waaruit het vermaak ontslaat; of liever, in welke omstandigheden wy zyn, wat 'er in onze ziel omgaat, wanneer wy vermaak genieten.

Descartes, die met regt beschouwd mag worden als de Vader, of liever de Hersteller, der waare en nuttige Wysgeerte, was van gedagte, dat het vermaak geboren wordt uit het gevoel onzer volmaaktheid.

En zeker, de ondervinding schynt deze meening buiten tegenspraak te stellen, daar zy ons leert, dat alle wyzigingen van onze ziel en van ons lichaam, die tot ons welzyn verstrekken, eene aandoening van vermaak; en, integendeel, dezulken, welken ons schadelyk zyn, eene aandoening van smert voortbrengen. Wanneer wy zo naby aan het vuur komen, dat het ons lichaam zou kunnen schaden, gevoelen wy pyn, en vlieden van het vuur af. Maar als ons lichaam, aan den anderen kant, minder van vuurdeelen voorzien zy, dan noodig is tot ons welweezen, als wy eene smertlyke aandoening van koude gevoelen, dan zoeken wy het vuur; het welk ons dan koestert en verkwikt, tot zo lang, dat een al te groote overvloed van vuurdeelen ons weder begint schadelyk te worden. De vermoeidheid is eene soort van pyn, die ons de rust doet zoeken, om dat een langer voortgezette arbeid ons lichaam beschadigen zou; en de rust is ons dan eene allerzoetste verkwikking. Maar eene al te lang gerekte rust zou onze leden doen verstrammen, en den omloop der kleinzing', en menging der vogten, nadeelig zyn; zy wordt ons dan ten laatsten ongemaklyk; en wy gevoelen ons gedreven tot het neemen van beweeging; welke ook, zo lang zy het lichaam voordeelig blyft, aangenaam is. Het licht van den dag, tot zekeren trap, door het zintuig van het gezigt ontvangen, streelt de ziel; maar wordt het zo sterk, dat het eene ontsteeking in het oog zoude kunnen verwekken, door eene al te sterke aandoening der gevoelige vezelen, dan veroorzaakt het pyn, en 't wordt van verkwiklyk eensklaps onverdraaglyk. Zo is het ook met de aandoeningen, welken de ziel meer lynregt treffen. Voor zo verre zy strekken om de volmaaktheid der ziel te bevorderen, zyn zy aangenaam; maar zo dra zy haare volmaaktheid hinderen, brengen zy smert aan. Het ontvangen van nieuwe denkbeelden, het ontwikkelen

van verwarde, en opklaaren van duistere denkbeelden, volmaakt de ziel, en brengt het zoete der verstandlyke vermaaken voort. Integendeel, wanneer onze ziel in haare werkingen gestuit wordt, gevoelt zy verdriet. Dit is de oorzaak van het lyden des heerschzugtigen, die, in de zoete ontwikkeling zyner op grootheid doelende denkbeelden, gestuit wordt, door eene tyding, die al zyne hoop op verdere bevordering doet verdwynen. Even zo gaat het met een smoorlyk verliefden Minnaar, die zig, daar hy zyne verbeelding den lossen teugel viert, in 't ontwikkelen van streelende denkbeelden, eensklaps gestoord gevoelt, door een blyk van de ontrouw of onverschilligheid zyner Schoone. De Wysgeer, daarentegen, die denkbeeld op denkbeeld hoopt, en, uit een enkeld beginsel, geheele schakels van gevolgen trekt, gevoelt een hemelsch vermaak, terwyl hy de volmaaktheid van zynen geest gewaar wordt. Het gezigt van onze volmaaktheid vervult ons dan met vreugde, en dryft ons aan, om onze volmaaktheid steeds te vergrooten en te gevoelen; daar, integendeel, het gezigt van onze onvolmaaktheid ons smertlyk valt, en ons de onvolmaaktheid met het gevoel derzelve doet vlieden. Zo verwekt ook het gezigt van een dreigend gevaar de smertlyke aandoening der vrees, en doet ons dit kwaad schuuwen; terwyl, aan den anderen kant, het gezigt van een voor ons mooglyk goed de zoete aandoening der begeerte en de hoop opwekt, en dat goed zoeken doet.

Dit alles steunt op de duidelykste ondervinding, en schynt de gedagte buiten twyffel te stellen, dat het vermaak voortkomt uit een gevoel van de volmaaktheid van ons wezen. Niet, dat alle menschen, dat de kleinste kinderen, ja zelfs de dieren, welken wy zien, dat voor vermaak en smert vatbaar zyn, een duidlyk besef van hunne volmaaktheid en van hun aanwezen hebben. —— Ver van daar! zulk een besef hebben zelfs de minste volwassenen: maar wy allen, (de ondervinding leert het ontegenzeglyk,) hebben een verward gevoel, eene verwarde bewustheid van ons aanzyn, en van de wyze van ons aanzyn. Wie is niet overtuigd dat hy is, en wie weet niet, tot zekeren trap ten minsten toe, hoe hy is? Ik voel, dat, terwyl ik bezig ben dit te schryven, ik anders ben dan wanneer ik even te vooren overdagt, wat ik schryven wilde. Zou 'er nu niet in onze ziel een verward gevoel kunnen zyn van den welstand van ons aanwezen, om zo te spreeken, van de overeenkomst onzer wyzigingen met den welstand of de volmaaktheid van

ons

ons bestaan? Het is op deze gronden, dat men, bedriegen wy ons niet groflyk, veilig, met DESCARTES, stellen mag, dat *het* VERMAAK *het gevoel is, 't welk de ziel heeft van de volmaaktheid van haar aanwezen, en de* SMERT *het gevoel, 't welk de ziel heeft van de onvolmaaktheid van haar aanwezen.*

Mooglyk, evenwel, stelden wy de zaak ook niet kwalyk voor, indien wy zeiden: *Het* VERMAAK *is het leevendige gevoel van ons aanzyn, en de* SMERT *is het gevoel van eene verzwakking van dat leevendige gevoel.* Maar dit komt omtrent op het zelfde uit. Hoe volmaakter ons aanwezen is, des te leevendiger kunnen wy het gevoelen, en hoe onvolmaakter, des te minder gevoelen wy dat. Een geest, vol van duidlyke denkbeelden, gevoelt zig leevendiger dan een geest welke niet dan verwarde denkbeelden heeft. By den leevendigsten wellust gevoelen wy ons aanzyn in zyne volste uitgebreidheid; by een hevige pyn gevoelen wy eene verwarring, welke allengskens eene verdooving van ons zelfgevoel voortbrengt.

't Geen deze bespiegeling van de natuur van het vermaak nog nader bevestigt, is de opmerking, dat even dezelfde gewaarwordingen vermaak of smert voortbrengen, naar dat zy, ingevolge van den trap haarer leevendigheid, strekken tot bevordering of verwoesting van ons aanwezen. Wy hebben 't reeds gezien, eene maatige warmte streelt, eene al te groote pynigt ons. Een gematigd licht verheugt het gemoed; blootgesteld aan de volle straalen der zonne, lyden wy eene allergeweldigste pyn. Eene te sterke lichaamsbeweeging verwoest ons maaksel, eene gematigde streelt onze leden. Dus ligt het vermaak, om zo te spreeken, in het midden. Niets te gevoelen is een laag soort van smert, het welk men verdriet, zelfverveeling, noemt; een al te sterk gevoel is eene geweldige pyn, om dat het ons lichaam vernielt; een gematigd gevoel is een vermaak, om dat het ons ons zelven doet gevoelen, dat wy zyn, en zekeren trap van volmaaktheid bezitten. De allerhevigste wellust, het allerzoetste gevoel zynde, behoeft maar weinig sterker te worden, om in eene geweldige pyn te veraarten.

Uit dit enkelde beginsel kan men alle soorten van vermaaken en smerten afleiden; doch, dewyl wy vreezen, deze aanmerkingen al te lang te maaken, bespaaren wy het aanwyzen daar van tot eene nadere gelegenheid.

O. O.

PROEVE OVER DEN GELUKKIGEN INVLOED, WELKEN DE VERKEERING MET VROUWEN OP DE MANNEN HEEFT.

(Overgenomen uit Dr. ALEXANDER's *History of Women.*)

De Vrouwen hebben, door alle eeuwen heen, Moed en Dapperheid in de Mannen op den hoogsten prys gesteld, en de Mannen hielden, in alle beschaafde Landen en tyden, Schoonheid, Kuisheid, en eene zekere onbeschryfbaare Zagtheid en Kiesheid in Persoon en Gedrag voor de treflykste uitmuntenheden der Vrouwen. ——— Vrouwen, in zichzelven zwak, vreesagtig, en verdeedigloos, hebben den Moed en Dapperheid der Mannen hoogstnoodig, om haar te beschermen tegen de aanvallen, die op haar, naar den lichaame of naar den geest, gedaan worden. Mannen, in tegendeel, stoutmoedig en sterk, behoeven zeer de Vrouwlyke Zagtheid, om hunnen forsen aart te leenigen, om de ruwheden, welke zy dagelyks aanneemen in hunne onderlinge verrigtingen met elkander, weg te neemen, en den invreetenden kanker der zorgen, door den heelenden balzem haarer bekoorlykheden, te stuiten.

Slaan wy het oog te rugge op de vroegste eeuwen der Oudheid, wy vinden weinig gemeenschaplyke Verkeering tusschen de beide Sexen, als mede, dat zy, in gevolge daar van, min aangenaam zyn in Persoon en Zeden. In dat tydperk was geen der beide Sexen beminnelyk of aangenaam. De Mannen vertoonden zich somber, verraadlyk en wraakzugtig, en de Vrouwen deelden, schoon in eene mindere maate, in die ongezellige ondeugden. Veele eeuwen verliepen 'er, eer men de Vrouwen van genoeg aangelegenheids keurde, om onze Gezellinnen te weezen in een uur tot gezelligen ommegang geschikt, of aan de Liefde geheiligd.

Beschouwen wy den tegenwoordigen toestand des Menschdoms in 't Oosten, waar jalousy, die dwingland der ziele, al de vreugd en vertroosting van gemengelde Verkeering verbannen heeft, wy zullen daar de Mannen niet alleen grimmig van aart, agterdogtig, bloode en wreed vinden; maar ontbloot van bykans alle de fynder aandoeningen, die uit Vriendschap en Liefde den oorsprong ontleenen. Daar hebben ruwheid en barbaarsheid den zetel gevestigd, en zegepraalen over 't menschlyk hart. Bezwaarlyk valt het daar de toegeevende Egtgenoot, den tederen Vader, gezellige Deugden, en tedere Gemoedsbeweegingen, aan te treffen. Alle deeze zyn doorgaans de afstammelingen van gemengde Verkeering. En schoon de Mannen, door met Mannen om te gaan, het Verstand mogen scherpen, zal het Gezelschap der Vrouwen alleen de School voor hun Hart weezen.

Wanneer uit deeze ongezellige Oorden, waar het leeven, door van

van de Verkeering met de Vrouwen verstooken te zyn, meer dan de helft van deszelfs aangenaamheden derft, ons in *Europa* begeeven, ontdekken wy terstond, dat de Volken, naar gelange zy meer tyds in 't gezelschap der Vrouwen slyten, ook beschaafder zyn, en, in tegendeel onbeschaafder, naar maate zy deeze kleinagten of versmaaden. De *Russen*, *Poolen*, en zelfs de *Duitschers*, betoonen eene mindere maate van agting voor de Vrouwen, dan eenige hunner Nabuurvolken, en steeken, in gevolge daar van, minder uit door de bevalligheid hunner Persoonen, en de tedere aandoeningen des Harten. De *Spanjaarden* staan als voorbeelden van wreedheid te boek, zo lang zy de voordeelen der Vrouwlyke Verkeering misten: ten deezen tyde, nu de opsluitingen, enz. by hun buiten gebruik geraakt zyn, en zy met de Vrouwen, op een gemeenzaamer voet, omgaan, hebben zy, schielyk, de heuschheid en beleefdheid hunner Nabuuren aangenomen. Zo veel vermogend, met één woord, is het gezelschap der Schoonen, om geluk en vrolykheid te verspreiden, dat zelfs de donker gefronste wenkbrauw van den diepdenkenden *Engelschman* ontfronst wordt, en zyn gelaad een blyder trek krygt, dewyl hy meer tyds, dan zyn Voorvaders gewoon waren, aan de opwagting der Vrouwen besteedt.

De voordeelen, ontstaande uit onze Verkeering met de Vrouwlyke Sexe, strekken hunnen invloed uit over elke Gewoonte en Bedryf des zamenleevinge. 't Is aan den gezelligen ommegang met Vrouwen, dat de Mannen elke pooging, welke zy aanwenden om te behaagen en aangenaam te zyn, moeten toeschryven: 't is aan deeze zugt om te behaagen, dat zy al hunne fraaiheid van manieren, zo wel als de zindelykheid en cieraad van Kleeding, hebben dank te weeten. De Vrouwen, uit den aart gesteld op de zagte tooneelen des Vredes, wisten niet zelden, door haare beweegredenen en tusschenspraake, de rampzalige uitwerkzels des Oorlogs te voorkomen, en, bevreesd voor het verliezen hunner Egtgenooten en Bloedverwanten, begaven zy zich somtyds tusschen twee vyandlyke Legers gereed om op elkander aan te vallen, en veranderden de gedreigde schriklyke tooneelen, van verwoesting en moord, in die van vrolykheid en vriendschap.

By onze Sexe heeft eene soort van manlyken hoogmoed plaats, welke ons belet, in 't stuk van kunde of eer, het voor elkander op te geeven: doch deezen zetten wy ter zyde in onze Verkeering met de Vrouwen; eene onderwerping, die een nieuwe wending geeft aan onze denkbeelden, leert ons gehoorzaamen daar wy gewoon waren te gebieden, en te redenkavelen daar wy voorheen ons driest aanstelden. De tederheid, welke wy der Vrouwen toedraagen, leenigt de ruwheid van onzen aart, en de deugden, welke wy aanneemen, om in haare oogen behaaglyker te worden, worden ons allengskens hebbelyk eigen.

Het geluk van byzondere Persoonen, en van de Maatschappy, wordt

wordt door geene zaak kragtdaadiger bevorderd, dan door bestendige poogingen om te behaagen; en deeze poogingen ontstaan grootendeels alleen uit de Verkeering met Vrouwen: want Mannen, die onderling zich toegeeven in het overtreeden van meest alle voorschriften der beschaafdheid, zien geene Vrouw onder hun verschynen of het tooneel verandert, en zy betoonen, om stryd, hunne goede hoedanigheden. ——— Het is door de kunst van behaagen alleen, dat de Vrouwen eenige maat van aangelegenheid of magt kunnen krygen: het is door behaagen alleen, dat zy voorwerpen van liefde en genegenheid kunnen worden: en dewyl zy daar op zo zeer gesteld zyn, zullen zy niet nalaaten alle kunstenaaryen van bekooring aan te wenden, kunstenaaryen, tot welke de Natuur haar gevormd heeft. Beminnelyk van gedaante, zagt, en inneemend van zeden, zyn ze door Natuur en Kunst gevormd, en, door haare betoverende lachjes, bekoorelyke houding en manieren, duizend onnoembaare aangenaamheden voort te brengen in de Maatschappy, die, buiten haar, smaakloos, geheel van zagte, streelende en beminnelyke gewaarwordingen, beroofd is. ——— Doch, om eenig vermaak volkomen te genieten, moeten wy 't zelve niet tot zatheid smaaken: overzulks wordt 'er eene meer dan gewoone maate van voorzigtigheid in eene Vrouwe gevorderd, zal zy veel in gezelschap verkeeren, en zullen wy dat ontzag, die eerbiedenisse, aan haar betoonen, 't welk wy haar gaarne willen bewyzen, worden wy zeldzaam in haar byzyn toegelaaten.

Vestigen wy het oog op Landen, waar de Vrouwen als gekerkerd opgesloten zitten, de Inwoonders draagen barbaarschheid, en woestheid van Zeden ten kenmerk: beschouwen wy die zelfde Gewesten in tydperken, wanneer de Vrouwen haare vryheid beginnen te herkrygen, wy ontdekken terstond, dat de Zeden geleenigd en verbeterd worden. Geen Land verschaft hier van een doorslaander blyk, dan het reeds met een kort woord gemeld *Spaansche Ryk*. De *Spanjaarden* hadden, voortyds, minder gemeenschaplyke Verkeering met de Schoone Sexe, dan eenig ander Volk van *Europa*, en lagen, in gevolge daar van, verre by allen agter in beschaafdheid en fraaiheid van Zeden: doch, zints hunne Vrouwen minder in bedwang geleefd hebben, is de vordering ten dien opzigte zo vaardig en schielyk toegegaan, dat zy, naaulyks, voor één hunner behoeven te wyken. Aan het gezelschap der Vrouwen, zyn wy de nayver om te behaagen, en anderen gelukkig te maaken, verschuldigd: en aan deezen nayver desgelyks het grootste gedeelte der fraaye Kunsten.

Wanneer wy de twee Sexen, waarin het Menschdom onderscheiden is, in overweeging neemen, blykt het middagklaar, dat de Maaker der Natuure de Magt aan de Mannen geschonken hebbe, door hun niet alleen een kloeker en rustiger Lichaamsgesteltenisse, maar ook eene Ziel, te geeven, met meer moeds en uitgestrekter vatbaarheid voorzien. Maar zyn deeze hoedanigheden

ten geheel zonder tegenwigt? Zyn de Vrouwen geheel verstooken gelaaten van iets, 't geen deeze meerderheid der Mannen kan opweegen? Hebben zy geene vermogens, door welker gebruik zy deeze schynbaare meerderheid tot eene grootere gelykheid kunnen brengen? Bezitten zy dezelve niet, dan mogen zy zich met reden beklaagen over de eenzydigheid der Natuure, en de hardheid van hun Lot. Dan laaten wy dit stuk aandagtig nagaan, en wy zullen bevinden, dat de Oorzaak van ons weezen geenzins zo partydig gehandeld hebbe: wy zullen ontdekken, dat hy ieder Sexe onderscheide hoedanigheden schonk: en dat deeze, over 't geheel, wel aangekweekt en behoorelyk gebruikt, Mannen en Vrouwen, bykans in een volmaakt evenwigt brengen; en onpartydig de voorren nadeelen des leevens onder hun verdeeld heeft. Om den opgezwollen Trots der Mannen te vernederen, zyn de Vrouwen met Schoonheid begaafd, en bezitten, nevens die Schoonheid, eene onuitspreeklyke zagtheid en overreedende kragt in woorden en daaden, welker wydstrekkenden invloed weinigen der Sexe zelve kennen, en die nog minder onder de onze wederstaan kunnen. Een vleiend woord, een treffende lonk, een enkele glimplach, overwon een ALEXANDER, bragt een CESAR te onder, en besliste het Lot van Keizer- en Koningryken. Dus behoedde de tusschenkomst der Moeder van CORIOLANUS de Stad *Rome* van een over 't hoofd hangend verderf, en bragt in één uur eene gelukkige omwenteling te wege, dien de Raad en het Volk beide zich niet durfden belooven. Deeze magt der Vrouwen, om de sterker Sexe naar haaren wil te buigen, wordt ongetwyfeld zeer vermeerderd als zy Jeugd en Schoonheid op haare zyde hebben; doch met het gemis daar van gaat dezelve niet te eenemaal verlooren; het laatst bygebragte voorbeeld is hier van een onwraakbaar bewys.

Een treffend blyk van den veelvermogenden invloed der Vrouwen, vinden wy in de Egtgenoote van PYTHIUS, een Vorst van *Lydia*, die, bovenmaate wreed en geldgierig, het grootste gedeelte zyner Onderzaaten geduurig bezig hieldt met in de Goudmynen te arbeiden, derwyze, dat hun geen tyd tot den Landbouw overschoot, zo dat zy gevaar liepen van door hongersnood te zullen omkomen. Door deeze dwinglandy geweldig gedrukt, namen zy, den Vorst niet ten Hove zynde, de gelegenheid waar, om, in grooten getale, met natbekreeten oogen, hunne klagten uit te storten by de Koningin, die, met hun deerlyk lot begaan, naa veel overleggens hoe zy daar aan verligting zou toebrengen, den volgenden vond bedagt. By de wederkomst des Konings, liet zy hem een zeer heerlyk gastmaal toebereiden; doch, by het ontdekken der schotelen, ontdekte hy, dat geen derzelve iets anders dan Goud bevatte. Hy bemerkte terstond zyn misslag, en, getroffen door de eigenaartigheid der wyze waar door zyne Egtgenoote, hem de oogen geopend, zyne dwaasheid getoond, en ten vollen overtuigd hadt, dat Goud zyn Honger niet kon stillen, of zyne Onderdaanen voor Hongersnood bewaaren, liet hy terstond

een bevel uitgaan, dat, in 't vervolg, niet meer dan een vyfde gedeelte in de Goud-mynen zou werken, en de overige vier gedeelten zich op den Landbouw, en andere nutte Kunsten, zouden toeleggen.

Gereed en gemaklyk zou het vallen eene menigte van voorbeelden, zo uit de Oude als uit de Hedendaagsche Geschiedenis, op te haalen van het vermeesterend vermogen, 't geen Vrouwen op de aandoenlyke harten der Mannen gehad hebben. De Keizerin LIVIA mag hier vry de eerste in aanmerking komen: zo veel vermogt zy op AUGUSTUS, dat hy haar nauwlyks eenig ding kon weigeren. Veele Vrouwen in *Rome* wilden gaarne weeten, welke middelen zy bezigde om dit te bewerken; eene deezer waagde het te vraagen, en kreeg ten antwoord: *Door alle zyne Bevelen te gehoorzaamen; door zyne geheimen niet na te vorschen; en myne kennis aan zyne minnehandelingen te ontveinzen.* —— HENDRIK DE IV, Koning van *Frankryk*, een der grootste en beminnelykste Vorsten, levert een optekenenswaardig voorbeeld op van de magt, die Vrouwen, door zagtheid, op de Mannen kunnen bekomen. Teder en medelydend van aart, kon hy bezwaarlyk iets weigeren, aan zagtheid, aan smeeken, aan traanen; doch tevens jalours op zyn eer en magt, bewilligde hy noode in iets hem op eenige andere wyze afgeperst. Hier door werd hy steeds van zyne Matresfen geregeerd, en hadt geschil met zyne Vrouwen. De *Salische Wet* sluit de Vrouwen uit van de Throonopvolging in *Frankryk*; doch de *Fransche* Vrouwen hebben zich over dien hoon dubbel gewrooken; door het zo te beschikken dat zy bykans elken Monarch beheerschen, hebben zy bestendig dat Ryk geregeerd, van welks bestuur de Wet haar zo sterk geweerd heeft.

DE BOETVAARDIGE EN TOT INKEER GEKOMEN ZONDAAR.

MYN HEEREN!

„ Ik neeme de vryheid UEdl. eenige omstandigheden mynes
„ Levens mede te deelen. —— Het geschiedt met een goed,
„ met een Christelyk, oogmerk; om, was het mooglyk, een
„ Godvrugtig Mensch te leeren op zyne hoede te zyn, tegens
„ de verleidingen, en een Zondaar, in wien het geweeten niet
„ geheel is toegeschroeid, tot nadenken te brengen. —— Kan
„ het een plaats in uw nuttig *Mengelwerk* hebben, het zal my
„ ten uiterste aangenaam zyn."

Ik blyve, met agting,

UEdl. gehoorzaame Dienaar

D. W.

Die

* * * * * * * * * * * * *

Die staat, zie toe dat hy niet valle! —— Een kort verhaal van myn Leven strekke, om den Leezer te doen opmerken, dat men nooit genoeg op zyne hoede kan zyn tegen de verleidingen des Zatans, de bedorve Waereld, en van ons eigen Vleesch. —— Men leere hier uit, dat wy gestadig op ons zelven behooren te letten, en onophoudelyk in den gebede werksaam te zyn, om staande te blyven, en in de strikken der zonden niet verward te geraaken. Een Mensch toch, door de zonde eens overwonnen, en gevallen zynde, kan zig niet, dan met de alleruiterste moeite, weder oprigten; zig van zyne geliefkoosde zonde losrukken, en die voor altoos vaarwel zeggen.

Ik ben, in een der voornaamste Steden van Holland, uit eene deftige Familie geboren; myne Ouders, die den Heere vreesden in opregtheid hunner harten, lieten niets na, om my eene opvoeding te geeven, die my voor tyd en eeuwigheid zou kunnen gelukkig maaken. ——— Op Meesters alleen lieten zy het niet aankomen, vooral niet wat het welzyn myner onsterfelyke Ziel betrof. —— Van myne vroege jeugd af wierd my aangetoond de grootheid en afschuwlykheid van ieder zonde, benevens de bittere gevolgen, die dezelven, niet alleen voor my, maar ook voor myn Medemensch, konden opleveren, indien ik my aan eenigen van die schuldig maakte. —— Daarentegen wierd my de beminlykheid der Deugd en der Godsvrugt onder 't oog gebragt, met aanwyzing van derzelver heilsaame uitwerkzelen. ——— Myne Ouders beantwoordden ook met hunnen Wandel volkomen aan hunne leer en vermaaning; beiden waren ze voorbeelden van Deugd en Godsvrugt. —— Geen wonder dan, dat ik, van myne vroegste jeugd af aan, niets anders gehoord noch gezien hebbende, dan het geene ter Eere van mynen God konde strekken, door Gods genadige hulp en bystand, volkomen aan de verlangens van myne geliefde Ouders beantwoordde, en een Godvrugtig en Christelyk leeven leidde. ——— Intusschen vorderde ik in Jaaren, en wierd na een onzer Hooge Schoolen gezonden, om aldaar in de Medicynen te studeeren. ——— De gronden van Deugd, die by my van kindsbeen af gelegd waren, kwamen my, in dit gevaarlyk tydperk des Levens, zeer wel te pas; daar ik gestadig op myne hoede moest zyn, waaken en bidden, wilde ik niet door de eene of andere zonde worden weggesleept. ——— Hier door, en het gestadig vermyden van kwaade gezelschappen, had ik het geluk staande te blyven, myne onschuld te behouden, en in geen overheerschende zonde te vervallen.

Ik promoveerde op zyn tyd; zettende wy elders ter neder; en, na aldaar een ordentelyke practyk, om te kunnen bestaan, gekreegen te hebben, dagt ik om een Huwelyk aan te gaan. Ik raadpleegde myne Ouders daar over; en wy bepaalden ons tot een Meisje, dat in Christelyke Deugden was opgevoed, zeer

ftilletjes leefde, ons was voorgekomen verftandig en goedaartig te zyn, en voor 't welke myn hart zig had verklaard. — Ik had het geluk in myn aanzoek te flaagen; wy hebben zes Jaar in de allervolmaaktfte eensgezindheid geleefd, en twee Kinderen overgewonnen; wanneer zy my door den alvernielenden dood wierd ontrukt. ——— De droefheid, die ik over den dood van myne waardige en Godvrugtige Vriendin gevoelde, is niet te befchryven; en kan alleen door die geenen regt begreepen worden, die met my zodanig een fmertlyk verlies ondergaan, en alles in hunne Vrouwen verlooren hebben. Na dat de droefheid van den Mensch plaats had gemaakt voor de aandoening van den Wysgeer, befteedde ik al den tyd, dien ik konde uitkoopen, aan de opvoeding myner Kinderen, zogt dezelven, van der jeugd af, het pad der Deugd te doen betreeden, en fmaak in den vertroostenden Godsdienst te doen krygen; weetende, dat de eerfte goede zaaden, die men in hunne tedere harten ftort, zelden misfen gezegende vrugten voort te brengen; fchoon ze al eens, voor een tyd, door het onkruid deezer bedorve Waereld, onderdrukt mogen worden. —— Ik zag myne moeiten en geringe vermogens, door Gods genadigen Zegen, naar wensch beloond, en had alle reden om over hun gedrag te vrede te zyn.

Wie zou niet gedagt hebben, dat ik ftaande gebleeven, en tot myn einde toe in het goede zoude volhard hebben? daar myne levenszon reeds aan het daalen, en ik het drie en vyftigfte Jaar mynes ouderdoms al had mogen vieren; daar ik, (zonder ydelen roem gefproken,) by alle weldenkende Christenen, om myn tot hier toe altoos voorbeeldig leven, geagt, en in aanzien was. —— Maar, helaas! Groote God, wat is de Mensch! Ik ben gevallen, en heb my aan eene der grootfte zonden, die men begaan kan, fchuldig gemaakt. ——— Het herdenken daar aan valt myne Ziele bitter; —— het verhaal daar van kost my veel, ja zeer veel; maar ik oordeel dit, tot nut van het Menschdom, verpligt te zyn; op dat een ieder zig aan my fpiegele, geftadig over zig zelven waake, en God bidde, om tot zyn uiteinde toe ftaande te kunnen blyven.

Ik had, in die dagen, eene volftrekt onfchuldige verkeering aan zeker Huis, ter zaake van myn beroep; en ziet, in het zelve woonde de Vrouw, welke de Eva was die my verleide! Ik zegge dit niet om my te verfchoonen; want de zonde is daarom niet minder; maar zy heeft my verleid, (God vergeeve het haar!) en de gruwelyke zonde van overfpel doen begaan. Zy was gantsch niet fchoon, maar zeer levendig, en vol dartele fnaakeryen. —— Haar omgang behaagde my; en dit was de oorzaak, dat ik, dikwils, om my wat te verlevendigen, ten haaren Huize langer bleef, dan ik 'er noodig had; zonder egter eenig het allerminfte zondig voorneemen te hebben. —— Doch een Vrouw bemerkt gauw dat zy behaagt: dit deed haar een aanflag op my, of liever op myn geld, maaken. Het is immers in geenen deele waarfchynlyk, dat eene Vrouw van zes en twintig Jaaren, die een gezond en fterk Man heeft,

heeft, zin zal hebben in iemand van drie en vyftig Jaar, die daar by niet van de gezondste is; en naderband ben ik 'er ook ten volle in bevestigd geworden. — Zy begon, met zig van langzaamer hand by my aan Huis in te dringen, haalde my vervolgens aan; vond my fris en jeugdig voor myne Jaaren, en, zeer vrypostig zynde, wierd zy van tyd tot tyd hoe langer hoe gemeenzaamer; — om kort te gaan, ik was niet op myne hoede, en zondigde byna zonder het te weeten. — Alleen zynde, kwam myne concientie boven; de wroeging verscheurde my; en ik zag myn deerlyk gevallen staat met schrik en afgryzen aan. — Maar, helaas! het was te laat; de zonde, de gruwelyke zonde van overspel, was begaan! — Groote God, was ik te dier tyd, met zak en assche bekleed, u in de roede gevallen; had ik my in allen ernst tot uw in den gebede gewend, mooglyk zoud gy my verhoord, en my kragten gegeeven hebben, om voortaan die schriklyke zonde na te laaten. — Maar, myn Gebed was niet opregt; dit blykt; want ik had de kragten niet om het voorwerp myner zonden, onder het een of ander voorgeeven, van my te verwyderen. — Myn val wierd des te grooter, en het kwaad te affchuwelyker: want daar ik te vooren door overyling had gezondigd, misdeed ik nu met eene opgeheven hand.

Deeze onbetaamelyke gemeenschap duurde agt jaaren! Ik nam wel dikwils voor om dezelve af te breeken, vooral als my de Ziel, door het hooren eener stigtelyke Predicatie, of het leezen van een Godvrugtig Vertoog, ontroerd was; — maar, helaas! myne kragten waren altoos te zwak, en het gezigt van het voorwerp myner drift verbande deeze heilzaame voorneemens wel dra weder uit myne Ziel. En had het den Almagtigen behaagd, my, door een schielyken dood, uit deeze Waereld te rukken, of my een sterfbedde, met beroovinge van 't gebruik van myn verstandlyk vermogen, te geeven, mooglyk zou de dood my in die jammerlyke omstandigheden hebben verrast, en myne onsterfelyke Ziel, voor altoos, voor eeuwig, zyn verlooren geweest. — ô Ysselyke gedagte! die my als nog het klamme zweet kan doen uitbreeken. — Maar de Heere heeft zig myner ontfermd; Hy heeft my wel op een Ziekbedde geworpen, waar uit ik, naar het oordeel der Doctoren, waarschynlyk niet weder zou opstaan; doch het geschiedde tot myn best, om my de oogen te openen voor het gevaar waar in myne Ziele was; en om dezelve, zoo ik hoope, ja vertrouwe, voor haar eeuwig verderf te behoeden.

Wilde ik onderneemen, Beminde Leezer, u de angsten te beschryven, die my folterden, de wroeging, die my verscheurde, het zou my volstrekt onmooglyk zyn, dit in zyne volle kragt en nadruk te kunnen doen. — De gruuwlykheid der Zonde van overspel, waar aan ik my had schuldig gemaakt, met de gevolgen van dien, zag ik nu in het helderste licht. — De onmin, de tweespalt, het altoosduurend ongenoegen in het vreedzaame huishouden, waarvan ik de schuldige oorzaak zoude geweest zyn, indien

dien haar Man onzen zondigen omgang ontdekt had, zag ik nu ten allerklaarfte; en ik begreep nu eerst regt, dat men een Man, die werk van zyne Vrouw maakt, gelyk deeze deed, geen fmertlyker, geen gevoeliger flag, dan van die zyde, kan toebrengen. —— De gedagten aan de droefheid, en de kwelling, waar in ik myn lieven Zoon en waarde Dogter had geftort, (want ik had klaar bemerkt, dat zy de zaak ontdekt hadden, niettegenftaande zy uit eerbied voor my zweegen,) doorboorden my het hart; en ik gevoelde nu eerst, met nadruk, dat Kinderen, die hunne Ouders teder beminnen, gelyk de mynen my deeden, geen zieltreffender droefheid kunnen hebben, dan te moeten zien, dat deeze hunne geliefde Ouders zig moedwillig in hun eeuwig verderf ftorten. —— Het kwaade voorbeeld, 't welk ik aan de Waereld en aan myne lieve Kinderen had gegeven; en het verliezen, ten minfte de vermindering van myne eer en goeden naam, ontroerde my; want ik zag nu klaar, dat, hoe zorgvuldig men ook zodanig eene zaak voor het oog der Waereld gelooft te bedekken, 'er toch altoos, door het een of ander middel, iets van komt uit te lekken; veele omftandigheden, die ik te vooren niet had in agt genomen, en die my nu leevendig te binnen kwamen, bevestigden my thans ook hierin volkomen. —— Boven dit alles gevoelde ik inzonderheid de allergrootfte, de alleronuitfpreekelykfte wroeging, over het ontheiligen van des Heeren Hoogeerwaardig Avondmaal, geduurende dien tyd. Ik had my naamlyk, uit vreeze dat men my, wegens het begaan eener moedwillige zonde, zoude verdenken, van des Heeren Tafel niet durven afhouden. Ik gevoelde telkens wel een ftillen befchuldiger in my; het hart klopte my wel van angst en aandoening; en ik ben verzekerd dat de fchuld op myn gezigt, voor een opmerkend oog, te leezen was, zo menigwerf, als ik deze Heilige Bondtekenen en Zegelen van des Zaligmaakers dierbaar Lichaam en Bloed gebruikte, of liever fchandelyk misbruikte, doch ik was in des duivels ftrikken verward; ik gevoelde myne fchuld, dan hier by bleef het, zonder verdere uitwerking ten goede. —— Maar thans, nu ik op myn Ziekbedde gebonden lei, nu de poorten der Eeuwigheid reeds voor my geopend fcheenen, nu ik als met den eenen voet reeds in het graf ftond, ondervond ik eerst regt, hoe ik God, ook door dit fchriklyk misbruik, vertoornd had. —— Dit woog my als een Molenfteen op het Hart. —— Dag en Nagt befchreide ik, met heete traanen van een opregt berouw, myne gruwelen, en bad den Almagtigen zig over my te willen ontfermen, my dezelven genadig, om Jefus Christus wille, te vergeeven, en myner onfterfelyke Ziele genadig te zyn. Ik nam te gelyk een allerernftigst voornemen, om, zoo het Gode behaagen mogte my van deze ziekte te doen herftellen, my met geweld uit de armen van deze verleidfter te rukken, en my geheel en al in Christus liefdearmen te werpen, in hoope van door hem niet verfmaad te zullen worden. —— Dit is ook myn eerfte werk geweest, na dat God my als van den dood in dit Land

der

der Levendigen had te rug geroepen: door de droevige ondervinding nu geleerd zynde, dat een Mensch zig voor de eerste aanleiding, en voor de gelegenheid om te zondigen, zorgvuldig moet wagten, zoo verwyderde ik my verre van dit voorwerp, en benam haar zorgvuldig alle aanleiding om my te naderen, en my op nieuw in haare Goddelooze strikken te verwarren. ——— Geloofd zyt gy, ô Barmhartige God! voor de my toegezondene ziekte; geprezen zy uwen naam in alle Eeuwigheid; want daar door, ja daar door alleen, is myne Ziele van het verderf gered, die anders gewis een prooy voor de helle zoude geweest zyn.

Spiegelt u aan deezen mynen Val, gy, die vast in het geloove meent te staan. ——— Myn voorbeeld kan u op nieuw leeren, en moet u ten volle overtuigen, hoe weinig men op zyne kragten behoort te steunen; en hoe nauwkeurig men alle de gelegentheden om te zondigen moet vermyden en vlieden. —— De Mensch is gaauw verrast, en dikwils verleid, eer hy voor zig eenig kwaad vermoedt. ——— En gy, die reeds het ongeluk gehad hebt van te vallen; blyft, bidde ik u, toch niet moedwillig in uwe Zonden liggen; het behaagt Gode niet altoos, de Zondaar door eene ziekte te waarschouwen, en hun tyd tot bekeering te geeven. —— Haast u dan, eer het te laat is; smeekt God om hulpe, neemt een kloek en volstrekt besluit, en stelt het daadvaardig in 't werk. —— De eerste schrede kost het meeste; die eens gedaan zynde, helt de overwinning reeds naar uwe zyde; en, geheel overwonnen hebbende, zult gy hier op Aarde een vergenoeging en gerustheid in uw geweeten ondervinden, die gy in langen tyd niet zult hebben mogen smaaken; en hier Namaals zult gy met eene onverwelkbaare Kroone beschonken worden, en genieten verzadiging van vreugde voor Gods aangezigte, en lieflykheden aan zyn Regterhand, eeuwig en altoos. ——— Mogt het verhaal mynes levens hier toe van nut zyn! ——— Dit is myn hartlyke wensch; dit is myn vuurig en opregt gebed.

DE VRYGEEST VERBETERD.

„ Help! help! ach.... help!...." riepen twee Kinderen, die gevaar liepen van zo oogenbliklyk in het water te smooren. ——— Een Vrygeest, die gevallig voorby wandelde, hoorde den noodschreeuw; en de dobberende hoofden der Kinderen, benevens twee Vischgaarden aan den kant van het water, deeden hem kennis krygen van het ongeluk. ——— Hy schoot toe, en redde de Drenkelingen. —— De jongens vielen aan zyne voeten, en kusten ze; zo levendig was hunne dankbaarheid. —— Hier op floegen zy het oog ten Hemel, en zeiden, met betraande wangen, „ ô God! u zy eere! —— zegen deezen man, ja, zegen onzen „ weldoener!" De vrygeest vertrok; want de aandoening vervoerde hem. „ Indien 'er een God is, die reine gebeden verhoort, „ zeide hy by zig zelven, indien 'er eene Voorzienigheid is, dan

„ zal

„ zal het nu blyken; ik zal 'er bewyzen van zien." ——— Het bleek ook. ——— Van dien tyd af ontmoette hem niets dan voorspoed en geluk, ——— onverwagte ervenisfen, aanzienelyke bedieningen, algemeene achting, een voorspoedige echt, eene duurzaame gezondheid, alles werkte mede ter uitbreidinge van den kring zyner tydelyke genoegens. ——— De Vrygeest dagt aan de jongens, en wierdt een voorbeeldig Kristen.

O. . . . . .

DE MODE.

Een goelyk, deugdfaam Meisje wierd door haaren Vader genooddwangd, in eens alles, wat zedig was, af te leggen, en haar Godsvrugt te begraaven onder de dartele tooi van een kind der *Mode*. ——— De Man hoopte zig, langs dien weg, aan een jong Heer van goeden huize te verzwageren. ——— Eens, dat hy t'huis kwam, gaf hy zyne Dochter een flesje met reukwater over, en zeide, zy moest zig daarvan in de Kerk, en in Gezelfchappen, bedienen. ——— Zy rook 'er aan; ——— „ maar Va- „ der, indien ik die lugt niet verdraagen kan? ——— waarlyk! „ zy verveelt my, ——— ik word mislyk!" ——— „ Hoe, zei- „ de hy, zulk een kostbaar parfum? ——— malle kleuter! ——— „ ik wil en gebiede u, dat gy het by alle gelegenheden ge- „ bruikt, — het is uw fatfoen, — elke Dame doet zo." ——— Hy liep gramftoorig ter kamer uit. ——— Toen sprak zy, met een opgeheven oog, waaruit een traan tlipte; ——— „ Hemel! „ goede Hemel! ——— bewaar tog den Godsdienst voor de „ Mode!...." Het meisje zuchtte nog, toen Vader weder binnen trad.

O. . . . . .

DE OORSPRONG VAN ONBESCHAAMDHEID EN ZEDIGHEID.

Eene Allegorie.

Jupiter voegde, in den beginne, *Deugd*, *Wysheid*, en *Vertrouwen* te zamen; als ook *Ondeugd*, *Dwaasheid* en *Wantrouwen*, en zondt ze dus op de wereld. Maar, schoon hy dagt, ze met oordeel byeengevoegd te hebben, en dat *Vertrouwen* de eigenaartige gezellinne was der Deugd, en dat Ondeugd met *Wantrouwen* behoorde gepaard te gaan, bevonden zy zich nauw op weg, of 'er ontftondt verfchil tusfchen haar. *Wysheid*, de Geleidfter van het eene paar, was altoos gewoon, eer zy eenen weg opfloeg, om dien, hoe betreden dezelve ook mogt weezen, zorgvuldig te onderzoeken; om te ontdekken werwaards hy heen liep, welke gevaaren, zwaarigheden, en hinderpaalen haar konden, of waarfchynlyk zouden, optmoeten. In deeze overleggingen befteedde zy doorgaans eenigen tyd; dit marren mishaagde ten uiterften aan het *Vertrouwen*, altyd geneegen, om, zonder veel bedenkens of overlegs, toe te treeden. In 't eerst waren *Wysheid* en *Deugd* onafscheidelyk, maar

maar het *Vertrouwen* was, op zekeren dag, de aandrift haarer voortvaarende natuure volgende, een groot ftuk wegs vooruit gegaan, en haar gezelfchap niet behoevende, zogt zy 'er niet meer na, noch ontmoette het ooit.

De andere drie, hoewel door JUPITER zamengevoegd, kreegen verfchil, en fcheidden van een. De weinig vooruitziende *Dwaasheid* bekreunde zich niet omtrent de goedheid der wegen, welke zy opfloeg, en ftelde den eenen niet boven den anderen: dit gebrek van befluit werd vergroot door *Wantrouwen*, die, met haare twyfelingen en zwaarigheden, altoos de reis vertraagde. Dit ftrekte tot een grooten last voor de *Ondeugd*, die van geene zwaarigheden of uitftel wilde hooren, en alleen genoegen vondt in het onbedwongen opvolgen haarer zinlykheden; zy wist, dat de *Dwaasheid*, die zomtyds het oor leende aan *Wantrouwen*, zou zich gereedlyk fchikken als zy alleen was: en verdreef daarom *Wantrouwen*, die dikmaals het genot verhinderde, begaf zich met de *Dwaasheid*, van haar onaffcheidelyk, op weg.

Vertrouwen en *Wantrouwen*, op deeze wyze, beide van haar gezelfchap verwyderd, zwierven eenigen tyd om, tot eindelyk zeker toeval haar in een gehugt bragt. *Vertrouwen* ging terftond na een groot huis van *Rykdom*, den Heer der plaatze; en drong, zonder zich aan de poort op te houden, door, tot de binnenfte vertrekken, waar zy bevondt dat *Ondeugd* en *Dwaasheid*, vóór haare aankomst, reeds wel ontvangen waren. Zy vernoegde zich daar by, drong fchielyk in de gunst van den Huisheer, en kreeg zulk eene gemeenzaamheid met de *Ondeugd*, dat ze met de *Dwaasheid* haare Gezellinne wierd. Zy bleeven beftendig de gasten des *Rykdoms*, en, zints dien tyd, onaffcheidelyk by elkander.

Wantrouwen, ondertusfchen, dat groote Huis niet durvende naderen, nam de uitnoodiging aan van *Armoede*, een der Landhoevenaaren: ter fchamele hutte intreedende, vondt zy daar *Wysheid* en *Deugd*, die, door den Landheer verdreeven, derwaards den wyk genomen hadden. ——— De *Deugd* kreeg medelyden met haar, en de *Wysheid*, bevindende dat ze leerzaam van aart was, namen zy haar tot eene Gezellinne aan: door den ommegang veranderde zy eenigzins van zeden, en bevalliger wordende, kreeg zy den naam van ZEDIGHEID.

Naardemaal kwaad gezelfchap ruim zo veel invloeds heeft op het Verderf der zeden, als goed gezelfchap op derzelver Verbetering, ontaartte *Vertrouwen*, door flegten raad en fnood voorbeeld, in de verkeering met *Dwaasheid* en *Ondeugd*, dermaate, dat zy den naam van ONBESCHAAMDHEID verdiende en verwierf.

Het Menschdom, tot wiens Maatfchappye JUPITER deeze twee wydverfchillende tritzen gezonden hadt, niets weetende van deeze wederzydfche verlaatingen, wordt daar door tot droeve misvattingen vervoerd, en denkt *Wysheid* en *Deugd* te zullen vinden, waar zy ONBESCHAAMDHEID aantreft; en waar het ZEDIGHEID ziet, verwagt het *Ondeugd* en *Dwaasheid* tot gezellinnen.

AAN

AAN MYNE VADERLANDEREN.

Dat nu der Vad'ren moed in Neêrlands Volk ontgloei';
't Aloude Heldenbloed door kronkelende aders vloei'!
Men dreigt den vryen Leeuw, baldaadig aan te randen.
Men dreigt, dit doe alleen, uw dapperheid ontbranden.
't Bezef van uwen moed, weleer zoo hoog gedugt,
Doe u grootmoedig zyn in 't klaat'rend Krygsgerugt.
Vliegt, Vaderlanders, vliegt, bemant uwe Oorlogsvlooten!
Vereenigt uwe magt met die der Bondgenooten!
Denkt aan die Braaven, die weleer, aan 't Britsche Strand,
Den Standaard zwaaiden van ons dierbaar Vaderland.
Denkt aan.... doch 't is genoeg; ik zie u oogen blaaken
Van edel Heldenvuur, ik zie den forschen Zeeuw
't Aldreigende geweld, als een' verwoede Leeuw,
Bestryden, op den rug der schommelende baaren.
Hoe groeit, hoe klimt zyn moed, by 't groeien der gevaaren!
Men strydt, men zegepraalt. — Triomf! de Vyand vlugt!
Triomf! myn Vaderland!.... weêrgalmt door al de lugt.
ô Dierbaar Vaderland! hoe kunt gy my bekooren!
Hoe zoet is 't my den klank van uwen naam te hooren!
Gy brengt myn ziel in vuur! ja, deze zelfde hand
Zy aan uw' dienst gewyd, myn dierbaar Vaderland!
Nog eens, myn Helden, vliegt! bemant uwe Oorlogschepen!
Gy ziet de Koopmanschap, van schrik, in 't hart gegrepen;
Zy smeekt uw' bystand, vliegt! dat uw gevreesde kling
Den dollen overmoed van Albion bedwing'!
Zoo waarlyk wille God, de Vorst der Legerbenden,
Zyn hulp en bystand ons, van boven, nederzenden!
Zyn sterke Heirkragt tog heeft menigwerf voorheen,
Aan 't spits van Neêrlands heir, des vyands trots bestreên.
Bataven! hoe moet dit uw' moed en yver wekken!
't Herdenken van die hulp moet u ten spoorslag strekken.
Het treft u? — ja, ik zie 't, — uw Vlooten zyn bemant! —
Gy roept eenpaarig uit; voor God en 't Vaderland!

17$\frac{1}{8}$81. J. BELLAMI.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN. KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE ONBESTENDIGHEID VAN HET ONDERMAANSCHE.

„ Iedelheid der iedelheden, 't is alles iedelheid." — Dus oordeelde weleer een Vorst over de dingen dezer weereld; een Vorst, die in Wysheid ver boven alle Vorsten van zynen tyd uitschitterde; ja niet slegts boven zyne tydgenoten uitblonk; maar die de verwondering van alle menschen zal blyven, zo lang de wereld duurt. — Dus sprak een Vorst, die, niet minder in Schatten boven alle Vorsten van het schatryk Oosten uitblinkende, den scepter zwaaide in Jeruzalem; alwaar, onder zyne regering, alle de schatten van het Oosten, als in een middelpunt, te zamen vloeiden: — in een tyd, toen geen krygsgeschrei, noch eenig oorlogsrumoer, in den Lande gehoord wierd; maar de stille en zagte Vrede zyn Ryk in vollen luister deed bloeien. Welk eene taal in den mond van eenen Vorst, die van alles volop heeft, en aan wiens Hof, daar men zich in de wellusten der Wèreld baad, de uitgezogtste vermaken plaats hebben! Eene taal, die men gewislyk veeleer verwagten zou van menschen, welke aan tydelyke goederen gebrek hebben, en de gelegenheid derven, om de vermaken, de wellusten der Weereld na te jagen. — Dan neen. Deze taal komt uit den mond van een geheel ander mensch. — Welk eene zeldzaamheid! — Hoe hooglyk heeft men zich hier over te verwonderen! — Maar neen... Wie kan van deze waarheid levendiger doordrongen zyn, dan een, aan wien noch wysheid ontbreekt, om de zaken in haren regten aart te beschouwen; noch overvloed, om derzelver onbestendigheid ieder oogenblik gewaar te worden. Wie kan 'er beter van overtuigd zyn, dan Hy, die, terwyl alle de vermaken van de Wereld aan zyn Hof ten hoogsten top gestegen waren, in de ruimste mate alles kon genieten, wat de Wereld kon verlenen. Een Vorst, omringd van Hovelingen, van wier handen hy, op zyn wenken, gediend wierd, daar ze hem allerwege naar de oogen zagen. Een Vorst, die van iedereen

niet slegts gevreesd, geëerbiedigd, maar ook gemind werd. —— Een Vorst, die, naar de wyze der Oosterlingen, in zyn Vrouwen-timmer de schoonste Vrouwen van het Oosten had. —— Een Vorst, die de pragtigste gestigten, waar op de aloudheid immer heeft kunnen bogen, gebouwd had: gestigten, pragtiger, dan het late nageslagt denkelyk immer zal kunnen voortbrengen. —— Een Vorst, die zyn Ryk met voorzigtigheid, naar de billykste Wetten, bestierde; zyne Onderdanen met de hoogste menschelyke wysheid regeerde; die met één woord alles bezat, 't geen van een sterveling op aarde bezeten kan worden. —— Zulk een Man, door de dagelyksche ondervinding, van jaren herwaards, geleerd, was de regte Man, om 'er over te oordeelen: daar hy het onbestendige van alle zyne heerlykheid en overvloed, geduurig, onder het oog had, kon hy ongelyk beter, dan iemand anders, getuigen, „ dat alles „ iedelheid is."

Deze zyne ondervinding ging daarenboven gepaard, met de uitstekendste Wysheid, die hem nog des te bekwamer maakte, om hier van getuigenis te geven. Met een opmerkzaam oog den algemenen loop der Wereldsche zaken gade slaande, was hem de ydelheid van al het ondermaansche ten hoogste blykbaar. Zeker had hy al voor lange bezeft, dat de hoogste Koninglyke luister maar luttel tyds op zyn heerlykste schittert, en dat één enkel oogenblik in staat is, om al dien luister te verdooven. 'Er komt tog, hoe bestendig gelukkig een Vorst zy, alle de dagen zynes levens, ten laatste een tydstip, dat aan dit alles een einde maakt. Zyn Rol is uitgespeeld: het Gordyn valt; in een oogenblik, in één enkel oogenblik, is de gantsche vertooning verdwenen! Pragt... Heerlykheid... Koninglyke luister... Schatten... Ongemeten Rykdommen... Wysheid... Wetenschappen.... Niets van dat alles is den Vorst meer eigen: de dood maakt eensklaps alles tot iedelheid.... De Vorst,... de groote Vorst,... de magtige Monarch, — ô verbazende verandering!... is een Lyk,... een roerloos Lyk. —— Het aanzienlyk Opperhoofd des Ryks, nog kortlings in de hoogste Majesteit op den Koninglyken troon gezeten; — nog kortlings het voorwerp, waar op aller oogen gevestigd waren, en op wiens wenken alles zich bewoog, is nu een onbeweegelyk, een gevoelloos Lyk; al ras de prooi van Maden, — het aas van veragtelyke Wormen! —— En al ware dit niet voorgevallen, wat stond dien Vorst te gebeuren, wanneer hy, tot den hoog-

sten

ften-ouderdom, den troon bekleedde? Zou dan nog wel al dat genoegen, al dat vermaak, dat hy voorhenen genoot, hem beftendig bygebleven zyn? —— Wat vermaak tog fchept de trillende, de waggelende ouderdom, in de welluften dezes levens? Wat vermaken kunnen de fchatten een afgeleefd, een van alles walgend oud mensch aanbrengen? —— Wat wezenlyk genoegen kunnen pragt en heerlykheid zulken Vorst geven? — De alles floopende ouderdom treft immers den geheelen mensch; de vermogens en werkzaamheden van zyn ftoffelyk geftel nemen af, en die der Ziele verzwakken, ja worden zomwylen ten eenemale vernietigd. ——— Geen fterveling behoud, by eenen afgeleefden ouderdom, die kragten van Lichaam en Geest, welken hy in den bloei van zyn leven bezeten heeft. - - Van dit alles kon de wyze Salomo, zo door zyne opmerkzaamheid als ondervinding, niet anders dan ten fterkfte overtuigd zyn: en niemand fterker dan hy; nadien geen mensch ooit alle aardfche voorregten in eene ruimere mate bezat, en dezelven met een verftandig oog opmerkzamer befchouwde.

Op onwrikbare gronden mogt derhalve de wysfte aller menfchen in zyne dagen zeggen: „ Iedelheid der iedelheden, 't is alles iedelheid." —— Dan zou die Spreuk immer ophouden eene gevestigde waarheid te blyven? Zou 'er de tyd immermeer eenige verandering in te wege kunnen brengen? —— Immers neen. Ook in onzen leeftyd is die Spreuk waaragtig, „ alles is loutere iedelheid?" Elke ftond overtuigt ons hier van op de onweerfprekelykfte wyze: men heeft flegts de bevinding raad te plegen, om te zien, dat alle ondermaanfche dingen, door alle tyden heen, der iedelheid onderworpen zyn. —— Men wende zyn gezigt werwaards men wil; ieder voorwerp, dat ons ontmoet, roept als met luider ftemme: „ alles is iedelheid." — Hoe vaak waggelt de Kroon op het Koninglyke hoofd, of dreigt de Scepter uit de Vorftelyke hand te vallen? —— Hoe menigmalen zaten trotfche Monarchen van angst te zidderen op hunnen troon? —— Hoe dikwerf is 't gebeurd, dat zy, 'er van afgeftooten, als ballingen herom zwervende, ieder oogenblik, gedreigd, vervolgd, van al hun luister beroofd, gevaar liepen van hun leven te verliezen; en dat lot wezenlyk, nog met verfmading, moesten ondergaan. De aloudheid levert 'er ons voorbeelden van; en de latere dagen leren ons nog, dat zulks wel eens Vorften te beurt viel, die een beter lot fchenen verdiend te hebben.

Men dingt naar Glorie, naar Eer, naar Aanzien in de Wereld. ——— Dan wat ſtaat is 'er op dit alles te maken? 'Er is, zeker, geen gevarelyker ſtand, dan die ver boven het Gemeen verheven is. ——— Gelyk de ſteilſte, de hoogstverheven plaatzen de gevaarlykſte zyn te beklimmen; en men op derzelver toppen het wankelbaarſte ſtaat; zo zyn ook die ſtanden onder de menſchen, welken ons in heerlykheid boven anderen doen uitſteken, de wisſelvalligſte; men heeft 'er de ſmertlykſte onheilen in te dugten. En zo men 'er zich al in gevestigd hebbe; wat is 't? De dood treft den bezitter, die zich na veel moeite nu veilig waant, op een oogenblik; en met dit zeker treffen verliest de Sterveling dat alles. ——— Alle uitſchitterende waardigheden, voorwaar, zyn niet meer dan iedelheid.

Den Vorst en zynen Hovelingen, is met den geringſten Slaaf een zelfde lot beſchoren. De Dood ontziet even min den Koninglyken Scepter, als den Stok des Bedelaars; en durft den ſtoutmoedigſten krygsheld even zo wel aanranden, als den lafhartigſten Bloodaard. De Regent moet éénmaal, met zynen Onderdaan, in het zelfde lot deelen: en de onverbiddelyke Dood valt zelfs aan op den braafſten Regent; om wiens behoud de Maatſchappy vrugtloos zugtte, en wiens ſterflot het Volk te vergeefs beweent. —— Dit hebben myne oogen meer dan eens gezien. Meer dan eens heb ik de treurige Lykbaar gevolgd van zulk eenen, die de toevlugt was der Onſchuld, de raad der Verlegenen, de handhaver van Regt en Geregtigheid, de beſchermer der Wetten en der Vryheid, de Beminnaar van den Godsdienst, een voorbeeld van Deugd en Godsvrugt, de liefde van al het Volk. Menigmaal heb ik den purperen Mantel zien verwisſelen voor een zwart Doodkleed; en den Wensch van al het Volk zien nederdalen in den donkeren Grafkelder, in de groeve der verteringe; tot bittere droefheid van Vrouw en Kinderen, van Magen en Bloedverwanten, ja van alle de Inwoonders der Stad. —— De Dood is een Tiran, die nimmer ooren leent aan kermen of klagen, en wiens geweld geen ſterveling kan tegengaan, of ſtuiten. Noch gebeden van Vrienden, noch gejammer van Vrouw en Kinderen, noch verzugtingen van een geheel Volk, kunnen den Dood tegenhouden, of hem bewegen, om eene enkele ſchrede rugwaards te gaan. —— Dit heeft de bevinding onweerſprekelyk gemaakt, en zy bevestigt het nog dagelyks. —— Zagen myne ogen het niet menigmalen? — Zagen zy het niet, terwyl myne ingewanden ontroerden,

myn

myn hart klopte, myn boezem van droefheid geprangd wierd? —— En 't geen my overkwam gevoelde al het Volk, dat met my in tranen smolt. Dan tranen baten niet! de Dood is en blyft onverbiddelyk; leent niemand gehoor; maar leert het menschdom, hoe alle aardsche luister en heerlykheid verga, zo dra de Dood komt; hoe 'er gene bestendigheid op de wereld zy; hoe één zelfde lot beide den goeden en den kwaden treffe; en hoe alles loutere iedelheid zy. —— „ Iedelheid der iedelheden, alles „ is iedelheid!"

Ja, alles is in deze beneden-gewesten der onbestendigheid onderworpen. —— Zelfs de duurzaamste stoffen, de hardste Metalen en Stenen, zyn der veranderinge onderhevig; en 'er word, in de drie Ryken der Natuur niet één wezen gevonden, waar op de tyd vergeefsch zyne kragten spilt. Hoeveel te meer dan heeft dit plaats by den broozen Sterveling! — En slaat ge 't oog op aardsch geluk; ô! hoe kortstondig is het zelve! het volgt ons zeldzaam, zeer zeldzaam, alle onze Levensdagen. Een onverwagt geval verbreekt schielyk de geluksketen, en wy worden ongelukkig. Onze voorspoed is dikwils als eene dunne waterbel, die, op de minste beweging, op de geringste aanraking, breekt. —— Men houd het, zo al niet voor het hoogste, ten minste voor een groot en zonderling geluk op aarde, Bloedverwanten en Magen te hebben, of Vrienden te bezitten, met welken men eensgezind en in opregte minzaamheid leeft; die aan ons, en aan wien wy, ten naauwste verknogt zyn. Maar bezit dat geluk eens. —— Hebt Magen en Bloedverwanten, met welken gy vriendelyk omgaat; hebt Boezemvrienden, welken in uwe voor- en tegenspoed hartlyk delen; geniet al het geluk, al het vermaak, dat daar uit kan voortspruiten: wat is 't? Als uwe vergenoeging den hoogsten top bereikt, komt de Dood al uw vermaak, al uw geluk, storen; hy stopt de bronwellen van uw vermaak; en werpt de steunzels van uw geluk om verre; daar hy uwe Magen en Bloedverwanten, met uwe beste Vrienden, waar mede gy de wenschelykste verkering hield, ten grave sleept.

Ook dit hebben myne oogen aanschouwd. —— Zulke treffende ontmoetingen heeft myn gevoelig hart moeten ondervinden; en van zommigen is de wonde nog zo bloedig, dat ze my onder het schryven de tranen uit de ogen perst. —— Ik heb opregte Boezemvrienden verloren. — Ik heb beminde Bloedverwanten naar het graf zien bren-

brengen. —— Ik heb, meer dan eens, de treurige Lykbaar gevolgd van zulken, met welken ik gewoon was het zoete en het nuttige ondereen vermengd te genieten; met welken ik op eene leerzame, en tevens vermakelyke, wyze verkeerde, en onschuldige vermaken genoot, die ons, in eene onderlinge gezellige verkering, gelukkig schenen te maken. —— Hoe velen myner beste Vrienden zyn 'er, helaas! niet meer: Hoe velen hunner zyn reeds het aas van Maden en Wormen geworden · —— hoe velen in de groeve der verteringe tot stof vergaan! —— Ook dezen waren my toonbeelden der onbestendigheid van dit aardsche geluk: „ Iedelheid der iedelheden, 't is alles ie„ delheid."

Is 'er dus geen bestendigheid te vinden in de bezitting van Aanzien, Rykdom en Overvloed; ontbreekt ze in de tedere verbindtenissen met Bloedverwanten en Vrienden; waar zal men ze dan vinden? Waar tog zal men op Aarde eene duurzame bestendigheid aantreffen? — Te vergeefsch, ô Sterveling! zoekt gy dezelve in deze beneden-gewesten, waar alles verandert, daar alles zich t'elken stonde op eene andere wyze vertoont. —— De jaren, de eeuwen rollen voort, de tyd is altoos rusteloos. De jaarsaisoenen veranderen, en met deze verandering ziet men eene gehele omkering van zaken: eene verbazende verandering voorwaar! dog door de gewoonte beschouwt men ze veelal met onverschillige oogen.

Nauwlyks heeft men de gansche Natuur vernieuwd, en als geheel verlevendigd gezien, of dat aanlachende toneel verandert: alles slaat wel dra aan 't kwynen. Het Gebloemte verwelkt, het Kruid verdort, het Loof valt af, en al de Luister, al het sieraad van Bosch en Velden verdwynt. —— Al het Schepzel treurt; daar men kort te voren de Velden en Bosschen van vrolykzingende stemmen hoorde schateren, blazen nu de huilende Stormwinden met een gonzend geluid, door de bladerlooze Bosschen, en stuiten op de verdorde stoppelen. —— In plaats van de wyde vlakten met wollig vee overdekt te aanschouwen, en 't zelve op de malze weiden gretig te zien grazen; ondekt thans ons oog niets anders, dan een wit kleed van koude sneeuw, waaronder 't Aardryk geheel bedolven ligt. —— Welk eene verbazende omkering van zaken. Ze komt, 't is waar, van langzamerhand; dog men ziet ze echter van tyd tot tyd naderen. Een opmerkzaam oog merkt ze op, slaat ze gade en staat verwonderd. —— Eene omwenteling veler jaren,

eene

eene omwenteling van eeuwen brengt ongetwyfeld geweldige veranderingen voort; velen van die veranderingen worden niet eens opgemerkt; of men heeft ze, naauw opgemerkt zynde, wel dra weder vergeten. —— Dan ieder afstand brengt zyne verandering mede; ieder oogenblik verleent in de daad eene verandering van zaken. —— De onbestendigheid is vlugger dan de wind; zy heeft de snelheid van de opvolging onzer gedagten, die de veranderlykheid, de onbestendigheid, zelve is. —— De verandering gaat, even als de opvolging van 's menschen gedagten, ongevoelig haren gang; en zo 'er gene verbazende gebeurtenissen voorvielen, men zou ze, voor het grootste gedeelte, onopgemerkt voorby zien. —— Wy zouden ze voorby zien, zonder aandoening, zonder eenig gevoel. —— Hoe velen tog zyn 'er, die nooit regt opmerken, die nooit met eenig gevoel van aandoening, van verwondering, gadeslaan, hoe wys de schikkingen, hoe onnagaanbaar, hoe onnaspeurelyk de wegen der Opperste Wysheid in dat alles zyn? Alles wat ons oog in al het geschapene aantreft, verleent ons toonbeelden van de oneindige Magt en Wysheid des Scheppers; en is tevens geschikt, om elk verstandig wezen de Onbestendigheid, de Onstandvastigheid, de iedelheid aller dingen te doen opmerken.

Vermaakt de verscheidenheid van zaken, leeft de mensch by dezelve, vind hy daar ik zyn grootst vermaak, en zou de eenzelvigheid hem ras omtrent alles onverschillig, ten eenemaal ongevoelig, maken; —— wel hoe goed, en groot is dan de Godlyke Wysheid niet, die den mensch alomme, en wel byzonder, (om ons tot een enkel onderwerp wat nader te bepalen,) in 't groeibare Ryk, eene gestadige verscheidenheid voor oogen stelt! hier tog schitteren, in eene verbazende verscheidenheid van het kleinste, en voor ons oog veragtste plantje af, tot op den hoogsten Ceder op Libanon, Orde en Schoonheid zo luisterryk door, dat men, dezelven opmerkende, moete uitroepen: „ Hoe groot zyn uwe werken, ô God! Gy hebt ze alle met wysheid gemaakt: de gansche aarde is vol van uwe Heerlykheid.". —— En niet min treffend, word men, wanneer men 't groeibaar Ryk behoorlyk gadeslaat, in 't zelve de vergankelykheid aller dingen, gewaar. Ja, nergens ontdekt men de voetstappen der veranderlykheid, der iedelheid, zigtbaarder, dan in de Kruiden en Planten: hier loopt zy, zelfs den alleronopmerkzaamsten in 't oog; en met hoe meer oplettendheid men 't alles beschouwe, des te meer wonderen zal men 'er in ontdekken. In de kern

van ieder zaadje ligt het Kruid of de Plant, die uit hetzelve moet voortkomen, met alle derzelver delen, op eene verwonderenswaardige wyze, omwonden. De hoogstammige Eiken liggen in de kern der Akels, met hunne wortelen, stammen, takken en bladeren zo wel opgewonden, als het teerste Moschkruidje, dat aan den Wand of Boomen wast, in zyn voor ons oog bykans onzigtbaar zaadje beslooten zit. Elk zaadje, in zyne bloem op de wonderdadigste wyze bevrugt, en in de aarde geworpen, brengt wederom het zelfde Kruid voort, als dat waar van het geteeld is geworden; en iedere kern de zelfde zoort van boom, als die waar van zy gedragen wierd. —— Het zaad, door de kundige hand der menschen, of door de onzigtbare wyze Hand der Almagt, in eene geschikte aarde gestrooid, word in dezelve, door zagte en malsche regendruppelen, geweekt, en door vrugtbaarmakende zonnestralen gekoesterd, indiervoege bewerkt, dat deszelfs innerlyke deeltjes zich langzamerhand beginnen te ontwikkelen. Eerlang schieten 'er geformeerde Worteltjes, als kleine vezeltjes en fyne draadjes uit voort; die zich naar beneden in den grond vast hegten. Gelyktydig verheft zich een tedere stengel opwaards; die bykans op eene ongevoelige, en onmerkbare wyze door de aarde naar boven boort; tot hy zich eindelyk, de korst van den grond doorboord hebbende, boven de oppervlakte der aarde vertoont. —— Als dan beginnen zich de voor ons oog reeds zigtbare delen nog meer te ontwikkelen; tot dat eindelyk het gehele Gewas te zien zy, in die zelfde gedaante als dat Gewas, 't welk te voren dit zaad of die kern voortgebragt heeft. —— Een weinig tyds nu vertoonen zich deze Kruiden, Planten of Boomen in vollen luister; de Kruiden en Planten, min of meer, met de schoonste en verrukkendste bloemen, en de Boomen met groene bladeren. — Dan 't is slegts voor een weinig tyds; eerlang verdort het blad; de bloem valt af; en die gantsche luister is wel dra verdwenen. De Lelien des Velds, by welken de heerlykheid, de pragt van Salomo niet halen kan, zyn ras vergaan; zy laten schielyk hare verdorde bladeren, die met zulk eene levendige schoonheid pronkten, op de aarde nedervallen; om weer tot stof te keren, waar uit ze genomen waren. —— De duurzaamste Eiken, de eeuwen tartende Cederen, zyn niet slegts aan onophoudelyke veranderingen onderhevig; maar ze moeten ook eindelyk vergaan. Dit hebben zy gemeen met al het geschapene; waaronder zelfs de hardste steenen, en de

duur-

duurzaamste metalen, ten laatste voor den tyd moeten zwigten. —— Te vergeefsch, ja volstrekt te vergeefsch, zoekt men in deze benedengewesten naar de bestendigheid; en naar de onveranderlykheid tastende, omvat men eene iedele schaduwe. „ Iedelheid der iedelheden, alles „ is loutere iedelheid."

Ziet, zo waarachtig is de Spreuk van den wysten aller Vorsten; zoo waarachtig was zy van den aanvang der wording aller dingen; zo waarachtig was zy in den leeftyd van Salomo; zo waarachtig is zy in onze dagen; en zo waarachtig zal ze blyven, tot dat eindelyk de tyd zich in de Eeuwigheid zal verliezen!

Dat wy dan nimmer als dwazen handelen die zich zelven bedriegen, daar wy dagelyks door de bevinding geleerd worden. Laat ons nimmer den schyn verkiezen voor het Wezen der zake: noch naar de schaduwe tasten, terwyl het beeld zelve ons ontvliegt. —— Laten wy ons geluk niet bouwen op een grond, die zo wankelbaar is; die instort, terwyl wy wanen bezig te zyn, om de grondvesten van het gebouw onzes geluks te leggen. —— Dat wy veel eer, niet slechts als redelyke wezens, maar als Christenen, die met eene meer verlichte kennis beschonken zyn, ons gezigt wenden naar de Gewesten der bestendigheid; alwaar een duurzaam geluk te verkrygen is, voor allen, die niet als dwazen, maar als wyzen, handelen.

C. V. D. G.

VERHAAL WEGENS EEN GEVAL VAN EEN RHEUMATISMUS, DOOR HET *Elixirium Guajaci Volatile* GENEEZEN. Medegedeeld in een Brief aan Dr. DUNCAN, door Dr. THOMAS FOWLER, Geneesheer te Stafford.

(*Medical Commentaries*, P. I. for the jear 1780. pag. 94.)

Joseph Stephenson, oud 36 Jaren, wierd den 6 Augustus 1779, in het Hospitaal te Stafford gebragt. —— Hy was een Stal-Knegt, van een sterke en gezonde constitutie: klaagde over een bestendige diepe pyn in de Lenden, die zig na het *Os Sacrum*, vervolgens na beide de Heupen, en na beneden, langs de Dyen, uitstrekte, en wel voornaamenlyk aan de regter zyde.

De pyn in zyne Lenden was zo hevig, dat hy zig niet

 regt

regt konde oprigten, nog iets verder voorwaard buigen, dan hy reeds uit hoofde van de pyn was. Hy verhaalde, de meeste pyn te lyden, wanneer hy zat, of wanneer hy wilde opstaan; ook vermeerderde de pyn, na dat hy een half uur of een uur in 't bed was geweest; en hy zweette niet het minste, aan de pynlyke plaatzen.

De Pols was natuurlyk, en redelyk sterk, de Eetlust was zeer wel: de slaap was, uit hoofde van de pyn, afgebrooken, en hy had geen ontlastinge, ten zy zulks door Geneesmiddelen gemaakt werd.

Het Ongemak had zig den 12 July, met Koortsagtige Toevallen, openbaard; die eerst na verloop van een week ophielden, als wanneer de eetlust zig weder herstelde. Men had hem eens doen aderlaaten, vervolgens Spaansche Vliegen gelegd, en buikzuiverende middelen gegeeven. De Lyder schreef de pyn toe aan eene verkoudheid. Ik liet hem alle nagten een half once *Elixir. Guajac. Volatil.* met twee oncen water neemen, voor 't overige alle gistende dranken vermyden, en voornamentlyk groentens eeten.

Den 9 Augustus. Het voorgeschreeven medicament, en het herhaalde drinken van warm water, had den Lyder ieder nacht, geduurende 6 à 7 uuren, sterk doen zweeten. Hy verhaalde my vervolgens, dat hy, zedert het gebruik van genoemde middelen, twee maal in de vier-en-twintig uuren, ontlasting had gehad, die hem veel verligting gegeeven, en dat ook de pyn in de Lenden, Heupen en Dyen veel beter was. Ik liet zo als vooren het *Elixir. Guajacinum Volat.* voort gebruiken, en nog daarenboven den Lyder, tegens dat hy na bed ging, met de Voeten in warm water gaan zitten.

Den 14 Augustus. De Lyder had ieder nagt op het gebruik van genoemde middelen sterk gezweet, en drie à vier zagte stoelgangen in de vier-en-twintig uuren gehad. De pyn in de Heupen was byna weg; en die in de Dyen veel verminderd: de pyn in de Lenden was zo verzagt, dat hy, zonder moeite, halfweg, tot aan den grond, zyn Lichaam konde buigen. Hy behield goeden eetlust, en sliep zeer wel. Ik liet op dezelfde wyze het Geneesmiddel voort gebruiken, behalven de Voetbaden.

Den 18 Augustus. Het Geneesmiddel had by aanhoudendheid, zo als vooren, zweetingen en ontlastingen gemaakt, en de Lyder was ongemeen veel beter; hy klaagde over niets meer, dan over eene ligte pyn, die in zyn regter Dye was gebleeven; hy konde zig nu, zonder de minste

pyn,

pyn, aan den grond buigen, en was den voorgaanden dag byna 9 uuren, zonder den minsten hinder, in beweeging geweest: zo dat hy zig in staat oordeelde wederom aan zyn werk te kunnen gaan.

Ik liet hem geen Medicynen verder gebruiken, en gaf hem vryheid het Hospitaal te mogen verlaaten.

NB. Den 26 Augustus. Ik vond den geweezen Lyder aan zyn dagwerk: de te rug gebleeven pyn in de regter Dye was twee dagen, na dat hy het Hospitaal had verlaaten, verdweenen, en hy zeide my, dat hy zedert volkoomen wel was gebleeven.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN GROOTEN EN KLEINEN GEKUIFDEN LEEURIK.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver des Heeren DE BUFFON.)

De *Groote Gekuifde Leeurik*, in 't Grieksch Κορυδαλλὶς λόφον ἰχουσα, in 't Latyn *Alauda Cristata*, in 't Hoogduitsch *Kobel-koth-wegeheubellerche*, in 't Engelsch *Crested Lark*, in 't Poolsch *Dzierlatkà*, in 't Deensch *Top Laerke*, in 't Fransch *Alouetté hupee*, en ook *Cocheris* geheeten; dewyl men het boschje pluimen, waar mede de Kop voorzien is, als eene soort van Kam aanmerkt, en gevolglyk als een trek van overeenkomst met den *Haan*. Deeze Kam, of liever Kuif, bestaat, volgens BELON, uit vier, volgens OLINA, uit vier of zes, en, volgens anderen, uit een grooter aantal van langer veeren, dan de overige op den Kop. Wegens de gestalte en beweeging dier Kopveertjes stemt men zo min overeen als ten opzigte van het getal. Volgens eenigen staan zy altoos overeinde, volgens anderen kan de Vogel dezelve overeind zetten of nederlaaten, naar welgevallen; 't zy dit verschil, gelyk TURNER te kennen geeft, afhangt van de Lugtgesteltenisse, het Jaarsaisoen of de Sexe, of van eenige andere oorzaak. Dit strekt onder duizend andere ten blyke, hoe bezwaarlyk het valle zich een volkomen denkbeeld van eene soort te vormen, naa dat men een klein getal Vogelen, tot dezelve behoorende, onderzogt, naauwkeurig onderzogt heeft.

BELON zegt, dat de *Groote Gekuifde Leeurik* niet wild is, gaarne Menschen ziet, en op derzelver aankomst zingt. Deeze Vogel onthoudt zich in de Velden en Weidlanden, by

by de kanten der greppen en de hoogten der vooren: dikwyls ontdekt men hem aan den waterkant en op de groote wegen, waar hy voedzel zoekt in Paardendrek, bovenal in den Wintertyd. FRISCH vermeldt, dat men hem ook voor aan in de bosschen vind, op een boomtak zittende; dan dit is zeldzaam, en nog zeldzaamer, dat hy zich in 't digtst van een bosch begeeve; zomtyds zit hy op de daken en muuren.

Deeze *Leeurik*, schoon zo veelvuldig niet voorkomende als de *Gewoone*, is nogthans vry algemeen door *Europa* verspreid, uitgenomen in het Noorden. Men treft hem aan in *Italie*, volgens OLINA; in *Frankryk*, volgens BELON; in *Duitschland*, volgens WILLUGHBY; in *Poolen*, volgens RZACZYNSKI; in *Schotland*, volgens SIBBALD; dan ik twyfel of hy wel in *Zweeden* voorkomt; dewyl de Ridder LINNÆUS in zyne *Fauna Suecica* 'er niets van gewaagt.

In den Winter verandert de *Groote Gekuifde Leeurik* niet van verblyfplaats; maar BELON behoefde daarom geen misslag by ARISTOTELES te vinden: deeze Schryver zegt niet dat die *Leeurik* 's Winters het Land verlaat; maar alleen dat hy zich 's Winters verbergt; en 't is waarheid, dat men hem in dit Saysoen veel minder ziet dan in den Zomer.

Het Gezang van het Mannetje is zeer helder, doch tevens zo aangenaam en zagt, dat een zieke het in zyn kamer zou kunnen verdraagen; om 't zelve, ten allen tyde, te kunnen genieten, houdt men ze in Kouwtjes; doorgaans gaat hun Gezang met een schudding der Vlerken gepaard. Zy zyn 's jaarlyks de eerste, om de wederkomst der Lente, en dagelyks het aanbreeken van den Dageraad, aan te kondigen, bovenal wanneer de lugt helder is; zelfs laaten zy dan hun wildzang wel eens in den nagt hooren. Schoon weêr is de ziel van hunnen zang, en het beginzel van hunne vrolykheid; regenagtige en donkere dagen, integendeel, maaken hun droevig en stilzwygend. Zy zingen doorgaans tot het einde van September. Doch, dewyl deeze Vogels zeer bezwaarlyk aan den gevangen staat gewennen, en in denzelven korten tyd leeven, is het best, ze alle jaaren op het einde van Juny te laaten vliegen; wanneer het beste van den Zangtyd voorby is, en in 't volgende Voorjaar weder andere zoeken te bekomen; ook kan men den Zang behouden, schoon men den Vogel misse; hier toe is alleen noodig een jonge *Gewoone Leeurik*, of een jonge *Kanarie-Vogel*, daar by te hangen; die welhaast den zang overneemt.

Behalven het voorregt van beter te zingen, 't welk het Man-

Mannetje van het Wyfje onderscheidt, is het daar van verschillend door een sterker Bek, een grooter Kop, en een zwarter Borst te bezitten. Zyne wyze om een Wyfje te zoeken, en daar mede te paaren, is dezelfde met die van den *Gewoonen Leeurik*, uitgenomen dat hy in zyn omvliegen een veel grooter kring beschryft; dewyl deeze soort veel min talryk is.

Het Wyfje maakt het nest, even als de *Gewoone Leeurik*; doch dikwyls niet verre van de gemeene wegen. Het legt vier of vyf eitjes, welke het onagtzaam genoeg broedt, en men wil dat 'er zeer weinig warmte, by die der Zonne gevoegd, noodig is om ze te doen uitkomen. Dewyl deeze nesten op den grond zyn, kan het zeer gemaklyk weezen dat onkundigen en ligtgeloovigen eene Padde daar by of 'er op gezien hebben, van waar het vertelzeltje, dat de *Groote Gekuifde Leeurik*, en eenige andere Vogelen van deeze soort, de eijeren door Padden laaten uitbroeden. Wanneer de Jongen gekipt zyn, roepen zy door een herhaald geschreeuw om de Moederlyke hulpe, en 't is dan dat deeze *Leeurik* zich waarlyk eene Moeder betoont, door alle zorge der opvoedinge te draagen tot zy in staat zyn om te vliegen.

Frisch zegt, dat de *Groote Gekuifde Leeurikken* tweemaal 's jaars broeden, en, by voorkeuze, het nest vervaardigen onder Geneverboomen; doch dit moet, met bepaaling tot het Land, waar deeze waarneemingen gedaan zyn, verstaan worden.

Het eerste opvoeden der Jongen gaat gemaklyk genoeg toe, doch het wordt van tyd tot tyd bezwaarlyker, zelden kan men ze een jaar lang houden, schoon men ze het beste voedzel geeft, 't welk bestaat in Mieren-eijeren, klein gehakte Osfen- of Schaapenharten, gekneusd Hennipzaad en Gerst; bovenal hebbe men zorg te draagen om onder het voeden den tong niet te verdraaijen, dit zou ze veelligt den dood doen.

De Herfst is de tyd om deeze Vogels te vangen, wanneer men ze aan den ingang der bosschen in menigte vindt. Frisch merkt op, dat zy het geluid van een Vogelaars fluitje kennen, 't welk de *Gewoone Leeurikken* niet doen. Ziet hier nog andere verschillendheden. De *Groote Gekuifde Leeurik* vliegt niet by benden; zyne Pluimadie heeft min kleurverscheidenheids en meer wits; de Bek is langer, de Staart en de Vleugels zyn veel korter. Zy vliegen zo hoog niet, zyn meer een speelbal van den wind, en houden

den zich minder tyd, zonder te rusten, in de hoogte. Voor 't overige zyn deeze twee soorten elkander gelyk, zelfs in den duur des Leevens, ik spreek van hun wild en vry leeven.

Uit het geen ik van de geaartheden des Grooten Gekuifden *Leeuriks* gezegd heb, zou het schynen als of hy een onafhanglyker en van den huislyken staat verder verwyderde natuur bezat dan de andere *Leeurikken*; dewyl hy, ondanks zyne voorgewende genegenheid tot de Menschen, niets weet dat de Vryheid evenaart, en maar korten tyd leeft in de zagtste en gemaklykste gevangenis. Men zou zelfs zeggen, dat hy alleen eenzaam leeft om zich niet te onderwerpen aan de onvermydelyke inschiklykheden, welke de Zamenleeving afvordert; ondertusschen gaat het zeker, dat hy eene byzondere bekwaamheid bezitte, om een Deuntje, hem voorgehouden, te leeren. Misschien is 'er geen Vogel, behalven deeze, die het in ééne maand doet, en zelfs het geleerde Deuntje, in den slaap, met den kop onder den Vlerk, op eene zeer zagte wyze herhaalt. Hy kan verscheide Deuntjes leeren, dezelve, zonder verwarren, herhaalen, ook zonder zyn Wildzang daar onder te mengen, deezen schynt hy geheel te vergeeten.

Deeze soort van Vogelen heeft verscheide andere vyanden, buiten den Mensch; de kleinste Roofvogels maaken 'er jagt op; het gezigt van eenen Roofvogel jaagt hun zulk een schrik aan, dat zy na den Vogelvanger toevliegen, deezen schynen zy minder te schroomen, of in eene voore blyven zitten, zo dat men ze, met de hand, opvatte.

De KLEINE GEKUIFDE LEEURIK, in 't Grieksch Κορυδὸν πυγίλατος ἀνώνυμος, in 't Latyn *Alauda Cristata minor*, in 't Italiaansch *Lodola campagnola*, in 't Hoogduitsch *Coper*, in 't Engelsch *Wood-lerck*, en naar 't geluid, 't welk hy slaat, in 't Fransch *Lulu*, verschilt van den *Grooten Gekuifden Leeurik*, in gestalte, die veel kleinder is, in kleur van Pluimadie, die min somber is, en in die der Pooten welke roodagtig zyn; in zyn Zang, of liever zyn onaangenaam geschreeuw, 't geen hy nooit dan vliegende laat hooren, volgens de waarneeming van ALDROVANDUS; in de gewoonte die hy heeft, om, op eene belachlyke wyze, andere Vogels na te bootzen; desgelyks verschilt hy daarvan in geaartheid; want hy gaat in benden door 't land, terwyl de *Groote Gekuifde Leeurik* de eenzaamheid zoekt; en eindelyk in den grootsten trek van overeenkomst, welken hy

met

met denzelven heeft; want de Veertjes, die zyn Kuif uitmaaken, zyn, naar evenredigheid, veel langer.

Men vindt deezen *Kleinen Gekuifden Leeurik*, in *Italie*, *Oostenryk*, *Poolen* en *Silesie*, en zelfs in de Noordlykste Landschappen van *Engeland* als *York*; doch hy komt niet voor op de Naamlysten der *Zweedsche* Vogelen.

Doorgaans onthoudt hy zich in lommerryke plaatzen, in Kreupelhout, en ook in de bosschen, van hier heeft hy in 't Hoogduitsch ook den naam van *Wald-Lerche*: aldaar maakt hy zyn nest, en bykans nimmer in 't veld.

Wanneer de koude knelt, en bovenal wanneer de grond met Sneeuw bedekt is, neemt hy zyn toevlugt tot Mestvaalten, en nadert de Koornschuuren om voedzel te zoeken: ook vertoont hy zich dan, buiten twyfel om dezelfde reden, aan de groote wegen.

Volgens LONGOLIUS is hy een Trekvogel, die den geheelen Winter in *Duitschland* overblyft, en omstreeks de Nagtevening van daar vertrekt.

VERSLAG VAN DE SCHAAPHOEDERYEN IN SPANJE. Ontleend uit de *Travels throug Spain; with a View to illustrate the Natural History and Physical Geography, of that Kingdom.* Door JOHN TALBOT DILLON, deezer dagen uitgegeeven.

De *Spaansche Wolle* maakt eenen aanzienlyken tak des Handels tusschen *Engeland* en *Spanje* uit. Men wil dat derzelver fynheid oorspronglyk moet toegeschreven worden aan eenige weinige *Engelsche Schaapen*, door Koning HENDRIK DEN II, of, gelyk anderen willen, door EDUARD DEN IV, in den Jaare 1465, ten geschenke, na *Spanje* gezonden; doch, zonder my in te laaten in vrugtlooze naspeuringen van eene zo lang voorledene gebeurtenis, zal ik my bepaalen om een verslag te geeven van de Schaapen, in *Spanje* bekend onder den naam van de *Merino Kudde*, en eene beschryving opmaaken van de bestendige gewoonte om deeze talryke Kudde van de Noordlyke na de Zuidlyke Landschappen te verweiden, aan welk bedryf de byzonder fyne hoedanigheid der *Spaansche Wolle*, door geheel Europa zo beroemd, wordt toegeschreeven.

'Er zyn twee soorten van *Schaapen* in *Spanje*: de eene draagt ruwe en groove Wolle; deeze komen nooit uit het Land-

Landschap waar in zy gevallen zyn; de andere wordt, naa den Zomer op het gebergte in het Noorden doorgebragt te hebben, des Winters in de milder Lugtstreeken van *Estremadura* en *Andulasie* gebragt, en in onderscheide gewesten gehoed. Dit is de *Merino Kudde*, die in *Spanje* op tusschen de vier en vyf millioen begroot wordt (*). Het woord *Merino* betekent een Bestuurder van een Landschap. De *Merino Mayor*, of Opperbestuurder, is altoos een Man van rang, door den Koning aangesteld. Zy hebben een onderscheiden regtsgebied over de Kudden in *Estremadura*, *Mesta* geheeten, en daar is de Koning in persoon de *Merino Mayor*.

Elke Kudde bestaat doorgaans uit *tien duizend Schaapen*; over dezelve is een Opper-Schaaphoeder aangesteld, die een wêer- en weidkundig Man moet weezen, wakker in alles, en in de ziekten der Schaapen welbedreeven. Deeze heeft onder zich vyftig mindere Schaapherders, en even zo veel Honden, vyf voor elke kaveling of smaldeel. Deeze heeft, tot jaarlyksche bezolding, omtrent vyf- en zeventig Ponden St. en één Paard; die op hem volgt één Pond en dertien Schellingen; de derde één Pond en twee Schellingen, de vierde dertien, en de vyfde negen Schellingen; 's jaarlyks. Daarenboven krygen zy ieder twee Pond Brood daaglyks, en even veel gewigts, doch van een slegter bakzel, voor hunne Honden. Het staat hun ook vry eenige Geiten en Schaapen onder de Kudde te houden, wier Vleesch en Jongen hun in eigendom behooren; doch de Wolle blyft voor hunnen Meester. Met de Melk mogen zy naar welgevallen handelen; doch zy maaken 'er weinig gebruiks van. In de Maanden April en October, geeft de Opper-Schaaphoeder elk hunner ruim twee Schellingen, tot een drinkpenning onderweg.

Schoon

	Schaapen.
(*) De Hertog van *Infantado's* Kudde omtrent	40,000.
De Gravin *Campo de Alense Negretti* .	30,000.
De Conventen van *Paular* en *Escurial* 30,000 ieder,	60 000.
't Convent van *Guadalupe* . .	30,000.
De Marquis *Perales* . . .	30,000.
De Hertog van *Bejar* . . .	30 000.
Verscheide Kudden, elk van omtrent 20,000	200,000.
Alle de andere Kudden in het Koningryk te zamen, omtrent	3,800,000.
	4,220,000.

Schoon deeze Schaap-Kudden zich door verscheide Landschappen van *Spanje* verspreiden, zal het noodloos weezen te verhaalen wat in elk derzelven omgaat, de handelwyze is in alle eenpaarig en gelykvormig. De plaatzen waar men ze in de grootste menigte ziet, zyn *Montana* en *Molina de Aragon*, des Zomers, en in *Estremadura*, des Winters. *Molina* ligt Oostwaards van *Estremadura*, en *Montana* ten Noorden, dit maakt het hoogste gedeelte van *Spanje* uit. *Estremadura* is vol van geurige Kruiden, die in *Montana* geheel niet gevonden worden, zynde deeze streek daarvan geheel ontbloot.

De eerste zorg van den Herder is, om, als hy ter plaatze komt waar zyne Kudde den Zomer zal doorbrengen, zo veel Zouts te geeven als zy willen eeten; ten dien einde is elke Kudde van duizend Schaapen vyf- en twintig Quintaalen Zouts toegelegd, welke zy binnen vyf maanden nuttigen; want onder den weg, of in de Winterweiding, krygen zy geen Zout in 't geheel. Het toedeelen van dit Zout gaat op de volgende wyze toe. De Herder plaatst vyftig of zestig platte steenen, op den afstand van omtrent vyf voetstappen van elkander; op elk deezer strooit hy Zout, en leidt zeer langzaam zyne Schaapen door dezelve heenen, elk naar genoegen eeten laatende. Dit wordt dikwyls herhaald; doch als dan laat hy ze niet weiden op kalkagtige gronden. Wanneer zy Zout geëeten hebben, worden ze op kleiagtige velden gebragt, waar de prikkeling van het Zout, den honger scherpende, te wege brengt dat zy alles afscheeren, en met verdubbelde drift zich weder na de steenen vervoegen om Zout te nuttigen.

In 't einde van July brengt ieder Herder de Rammen onder de Ooijen; vyf of zes Rammen zyn genoeg voor honderd Ooijen. Zy worden uit afzonderlyke Kudden genomen, en, als zy een genoegzaamen tyd onder de Ooijen geweest zyn, 'er weder afgescheiden.

De Rammen geeven meerder Wols dan de Ooijen, schoon zo fyn niet, vyf vagten van de laatste zyn noodig om de zwaarte van drie der eerste uit te maaken. De Rammen behouden hunne tanden tot het achtste jaar, daar de Ooijen, zwakker van gestel zynde, of uit andere oorzaaken, ze reeds op 't vyfde jaar verliezen, en dus niet langer geschikt zyn om te weiden.

Omtrent het midden van September beginnen de Herders hunne Schaapen te merken, of rood te maaken met Okerverf; deeze, in water ontbonden, wordt op de vagten ge-

ſmeerd. Zommigen willen dat deeze aarde zich met het vet der Wolle vermengt, en de vagt der Schaapen daar door een Vernis krygt, voor regen en koude ondoordringbaar; eenigen beweeren, dat de zwaarte van dit Okerſmeerzel de Wol nederdrukt en kort en fyn houdt; anderen zyn van oordeel, dat de Oker de kragt heeft van eene opſluipende aarde en de overmaat van uitwaasſemingen, die anderzins de Wolle vuil en ruw zou maaken, na zich trekt.

Wanneer de maand September ten einde ſpoedt, vangen deeze Kudden de reis aan na de warmer Lugtſtreeken; den weg, dien zy zullen neemen, is, door wetten en gewoonten, van eene onheuglyke oudheid, bepaald. Zy hebben den vryen overtocht over alle onbebouwde en gemeene velden; doch daar zy ook zulke bebouwde ſtreeken, als hun op den weg voorkomen, moeten doortrekken, zyn de Eigenaars gehouden in dezelve eene opening van negentig ſchreeden te laaten, waar door de Kudden ſchielyk heen gaan, zomtyds zeven of acht mylen op éénen dag afliggende, om opene en onbebouwde Velden te bereiken, waar zy mogen weiden en uitrusten. Hier gekomen, gaan zy zelden meer dan twee mylen op één dag, en volgen den Herder, die de onder den weg graazende Kudde geleidt. De geheele reis van *Montana* tot de binnenſte gedeelten van *Estremadura* is omtrent honderd en vyftig mylen wegs; en hier toe beſteedt de Kudde bykans veertig dagen.

's Opperherders voornaamſte zorg beſtaat hier in, dat hy elke Kaveling of Smaldeel brengt op dezelfde plaats waar zy den voorgaanden winter zich onthielden, en de Schaapen geworpen werden; dit valt hun niet moeilyk; want indien zy niet derwaards geleid wierden, zouden zy door de ſcherpheid der reuke die plek ontdekken, en zou het den Schaapherder vry veel werks kosten de Kudde verder of elders heen te voeren. Hier op ſpannen zy ſcheeringen van touwen aan ſtaaken vastgemaakt, binnen welke zy beſlooten worden, om niet af te dwaalen of ten prooy der Wolven te ſtrekken. De Honden houden daar buiten wagt. De Herdersknaapen regten de Hutten voor zichzelven op, van ſtaaken en takken, om welke, als mede om brandhout, te krygen, het hun vryſtaat van elken boom een tak te hakken; deeze vergunning brengt te wege, dat de Boomen, ter plaatze waar zich de Kudden onthouden, 'er deerlyk gehavend en rottig uitzien.

Tegen den tyd dat de Ooijen haare Lammeren moeten wer-

werpen, de zorglykste tyd der Herdersknaapen, worden de bevrugte van de onbevrugte afgezonderd, de laatste in de slegtste, de eerste in de beste, weiden gedreeven; ook maaken zy nog deeze onderscheiding, dat, die 't laatst geworpen hebben, het overvloedigste en beste voedzel vinden, ten einde de Lammeren te schielyker mogen groeijen, en genoegzaame sterkte krygen, om met de eerstgeworpenen te gelyk den tocht na de Zomerverblyfsplaatzen aan te vangen.

In Maart verrigten de Herders vier bewerkingen aan alle de Lammeren in den Winter geworpen. —— Eerst snyden zy, zindelykheidshalven, de Staarten af tot op vyf duimen beneden den stuit. —— Ten tweeden merken zy hun op de neus met een gloeiend yzer. —— Ten derden zaagen zy het puntig gedeelte der hoornen af, ten einde zy elkander daar mede niet beschadigen. —— Ten vierden ontmannen zy de Rammen, uitgekoozen om tot Belhamels te dienen, en de kavelingen der Kudden voor te gaan; dit doen zy niet met snyden; maar enkel met het zakje om te draaijen, waarna de gestrengelde zaadvaten opdroogen en het zakje afvalt.

Met April is de tyd gekomen om na *Montana* te vertrekken. De Kudde zelve duidt het aan, door eene ongeduurigheid te betoonen, welke een sterk verlangen na dien optocht te kennen geeft. Te deezer oorzaake moeten de Hoeders zorgvuldig op de wagt weezen, anders zouden de Schaapen hun veelligt ontsnappen; geheele Kudden zyn zomtyds, twee of drie mylen, voortgetoogen, den slaapenden Herder ontloopen zynde; doch 't valt gemaklyk ze weder te vinden, dewyl zy doorgaans den eigensten weg gaan, die zy gekomen zyn.

Wanneer het weêr het eenigzins toelaat, vangen zy, op den eersten van May, met scheeren aan; want, dewyl de vagten op elkander gelegd worden, zouden zy, niet geheel droog zynde, aan 't broeijen en rotten geraaken; hier om zyn ook de Scheerhuizen zeer ruim, ja zo groot, dat 'er twintig duizend Schaapen teffens in gehuisvest kunnen worden; dit is te meer noodig, dewyl de Ooijen, naa de scheering terstond aan de koude nagtlugt blootgesteld, zeker het leeven daar by zouden inschieten.

Honderd vyftig Scheerders worden 'er gebruikt om ieder duizend Schaapen te scheeren, ieder Persoon rekent men dat acht Ooijen daags van vagt ontbloot; doch hy vindt genoeg te doen aan vyf Rammen de Wol in dien tyd af te haalen,

niet alleen om dat deeze grooter zyn en meerder Wol draagen; maar om dat ze zich zo ongemaklyk laaten behandelen en noode ſtilhouden; binden is niet raadzaam, dewyl ze zich dan door fier wederſtreeven, onder het ſcheeren, zouden dood worſtelen; veiliger is het zagte middelen te gebruiken, de korzelen te ſtreelen, en, door Ooijen digt by hun te houden, tot ſtilſtaan te brengen, en dus van de Wolvlokken te ontdoen.

Tegen den dag dat de Schaapen zullen geſchooren worden, dryft men ze in een groote langwerpige vierkante Schuur, en van daar in een lange nauwe hut, welke men de zweetplaats noemt, hier blyven ze den nagt opgeſlooten zo digt opéén gepakt als mogelyk is, om dus te beter te zweeten, 't welk de Wol zagter en gemaklyker te ſcheeren maakt. Dit is bovenal noodig omtrent de Rammen, die ſteviger Wol dan de Ooijen hebben. De vagt wordt in drie ſoorten onderſcheiden, de rug en de buik geeven de fynſte Wolle, van den nek en de zyden komt de fyne, van de borst, ſchouders en dyen de groove Wolle.

Naa het ſcheeren worden de Schaapen op eene andere plaats gebragt, en gemerkt; die de tanden niet meer verwisſelen zondert men af voor het ſlachtmes; de andere laat men graazen, indien het zagt weêr is, anders houdt men ze eene wyl binnen, en gewend ze allengskens aan de lugt. Wanneer men de Schaapen ongeſtoord laat graazen, zoeken zy, by voorkeuze, het fynſte Gras uit, en zetten nooit den mond aan geurige Planten, ſchoon zy dezelve in ruimen overvloed aantreffen; indien het gebeurt dat Wilde Thym door het Gras is heen gegroeid, zonderen zy denzelven met veel zorgvuldigheids af, vermyden het zo veel zy kunnen, plaatzen zoekende waar het hun niet voorkomt.

Wanneer de Schaapherder denkt, dat 'er uit een zwaar opkomende lugt een geweldige regenvlaag zal vallen, geeft hy de Honden een teken om de Schaapen byéén te verzamelen, en leidt ze in eene ſchuilplaats; by deeze gelegenheden, byten de Schaapen, geen tyd hebbende, om keuze van voedzel te doen, alles af wat hun voorkomt. Gelukkig is het, ondertusſchen, dat zy niet geſteld zyn op geurige Planten, dit zou tot groot nadeel ſtrekken der Byenhouderen, en de inzameling van Honig en Wasch zeer verminderen.

Nimmer laaten de Herders hun Vee uit de Staketzels, voor dat de nagtdauw door de Zonneſtraalen is opgetrokken;

ken; zy ſtaan hetzelve niet toe te drinken uit beeken of plasſen, wanneer 'er korts eene hagelbui gevallen is, de ondervinding heeft hun geleeraard, dat zulks zeer gevaarlyk is, ja doodlyk.

De Wol van *Andaluſie* is grof, dewyl de Schaapen niet van lugtſtreek veranderen, gelyk de *Merino Kudde*, wier Wol eveneens zou ontaarten als men ze t'huis hieldt, en die der *Andaluſiſche Schaapen* zou fynder worden, indien zy op dezelfde wyze omgeleid wierden.

Tusſchen de vyftig en zestig Baalen gewaschte Wol worden 'er 's jaarlyks uit *Spanje* gevoerd. Een Baal weegt doorgaans honderd vier- en negentig Ponden. Omtrent twintig duizend Baalen van deeze Wol komt 's jaarlyks te *Londen* en te *Bristol*, en elk derzelve is dertig of vyf- en dertig Ponden Sterling waardig, zo dat zy een derde van het voortbrengſel der beste ſoort krygen. De Wol van *Paular*, die de langſte, ſchoon de beste niet, is, wordt voor de Reederyen des Konings van *Spanje* bewaard. De dagelykſche dragt der Koninglyke Familie in *Spanje*, en der geenen die daartoe behooren, is van *Segoviſch* Laken, van waar onze *Engelſche* Adel, ten tyde van Koning HENDRIK DEN VII, het fynſte Laken kreeg. De Kroon van *Spanje* ontvangt, 's jaarlyks, van alle lasten op de uitgevoerde Wol gelegd, 675,000 Ponden Sterling.

CONCEPT VAN VERBETERING VAN HET EZELSHOOFT, OP 'S LANDS OORLOGSCHEPEN.

Men maakt het Ezelshooft zo dik als de top van den mast; de breedte 2 maal de dikte, en de lengte $3\frac{1}{2}$ maal de dikte. Om 't zelve legt men een yzeren bandt, A, met een ſchrenier, F, om 't Kalf te kunnen draaijen. Deeze bandt is dik $\frac{3}{4}$ duim, breedt 6 duim, van den bovenkant aflegende $1\frac{1}{2}$ duim; doch zoo veel minder in lengte en breedte als dezelve dik is, op dat men 'er over heen zoude kunnen leggen drie andere yzeren banden, B, aan de hoeken met oogen, L, voor de ſteng en wintreeps, en om 'er groote Cardeelblokken aan te hangen. Nu gaat een bout, C, door beide de banden heen, om dus 't Ezelshooft, over zyne breedte te kunnen ſluiten of klinken. Daarenboven gaan 'er nog drie andere bouten, D, door die tot meerder vastigheid en ſterkte dienen. Om nu den voorigen yzeren bandt,

bandt, wegens 't sluiten van 't Kalf, N, dat door een schrenier werkt, te hulp te koomen, zoo maakt men, aan beide de zyden van 't Ezelshooft, yzeren plaaten, H, breedt 6 duim, die agter de bandt, B., kunnen heen geschooven, en dan door de twee bouten, K, geslooten worden; om, zoo doende, 't Ezelshooft zonder gevaar te kunnen gebruiken, tot het sluiten en 't ontsluiten. E, verbeeldt den top van den Mast, en S, de Steng.

Kan dit eenig nut aan de Zeevaart toebrengen, en heb ik hier mede aan Zommigen voldaan, dan heb ik myn doel bereikt.

C. D. G.

's Hage, den 1 *February*, 1781.

AANMERKINGEN OVER DE NATUUR EN DE OORSPRONG VAN HET VERMAAK.

Oh! happiness, our being's end and aim!

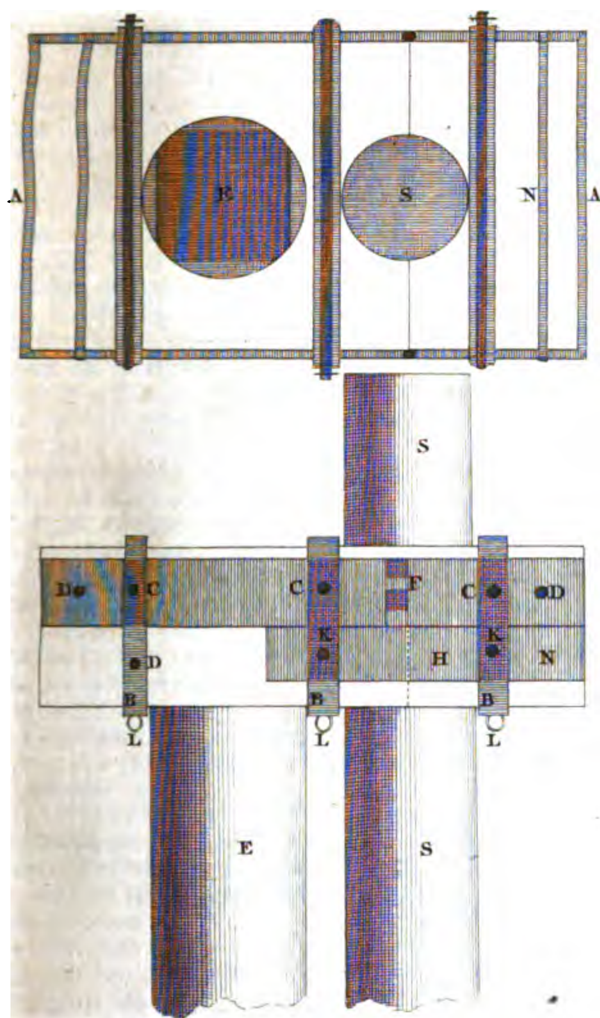
POPE.

Onlangs opperden wy de gedagte, dat het Vermaak bestaat in het gevoel van onze volmaaktheid, en de smert in dat van onze onvolmaaktheid; en toonden toen, uit de ondervinding, de gegrondheid dezer meening aan (*). Thans zullen wy, ons onderwerp vervolgende, naar onze gedaane beloften, nog kortlyk doen zien, hoe men, uit dit enkelde beginsel, alle soorten van vermaaken en smerten kan afleiden.

Wat de *Onmiddelyke* vermaaken en smerten aangaat, dat is te zeggen, de zulken die wy onmiddelyk gevoelen, alleen in gevolge van de gesteldheid van ons wezen, zonder eenige voorgaande ondervinding, overweeging, drift of gewoonte; in onze voorgaande verhandeling hebben wy reeds genoegzaam hier aan voldaan. De bewyzen tog, op welken wy daar deze stelling bouwden, uit de ondervinding ontleend, waren allen van onmiddelyke vermaaken genomen. 'Er blyft dus alleen over, dat wy, door eenige voorbeelden van middellyke vermaaken en smerten, toonen, hoe die allen uit het opgegeevene beginsel kunnen afgeleid en verklaard worden.

Ik noem *middellyke* vermaaken en smerten, die eene voorgaan-

(*) Zie boven, bl. 76, enz.

Verbetering van het Ezelshoofd.

gaande overweeging, ondervinding, drift of gewoonte, in één woord, eene voorgaande wyziging der Ziel onderstellen. Zo dra nu de Ziel een voorafgaand onmiddellyk vermaak ondervonden heeft, wordt zy, door haare ingeschapene kragt, tot zulk een vermaak geneigd, of, zo als men 't noemen wil, daar voor bepaald, daartoe gedreeven. En wanneer de Ziel, integendeel, eens onmiddellyk smert gevoeld heeft, dan ontstaat in haar een afkeer van de smert. Dit brengt de willing voort, dat is te zeggen, de verkiezing van den eenen staat boven den anderen, de staat van vermaak boven dien van smert. Door het vergelyken van veelerleie wyzigingen der Ziel, aangenaamen en onaangenaamen, krygt zy een begrip van geluk en ongeluk; en met dat begrip verbindt zig, onmiddellyk, eene neiging tot het geluk, en een afkeer van het ongeluk. Hier mede begint de Ziel zigzelve te beschouwen als een onderwerp, waar in geluk en ongeluk kan plaats hebben. Door te letten op het geen haar vermaak, en op het geen haar smert aanbrengt, leert zy allengskens ook het goede van het kwaade te onderscheiden; het goede te begeeren en te zoeken, en het kwaade met afkeer aan te zien en te vlieden. Hier uit ontstaan die aandoeningen, welken men liefde en haat noemt. Zo dra nu liefde en haat geboren is; zo dra de Ziel zommige dingen als goed en anderen als kwaad heeft leeren beschouwen, begeeren, of met afkeer aanzien, wordt zy vatbaar voor de middellyke vermaaken en smerten. Men vooronderstelle, by voorbeeld, dat de liefde tot eene begeerte, tot eene drift, wordt, dat is te zeggen, dat de afwezigheid van het beminde voorwerp, aan het welk de Ziel met vermaak denkt, met ongenoegen gepaard begint te gaan, het welk geschiedt, wanneer de Ziel de aangenaame wyziging, waar in zy is, op den tyd dat de tegenwoordigheid van dat voorwerp haar een gevoel geeft van de volmaaktheid van haar aanwezen, vergelykt, met de onaangenaame wyziging, waar in zy werklyk is, nu zy, uit hoofde van de afwezigheid van dat voorwerp, de volmaaktheid van haar aanwezen niet gevoelt. In dat geval gevoelt zy de Ziel gedreven tot haar beminde voorwerp. Indien zy zig dan begint te vleien met de waarschynlykheid, dat dit voorwerp haar tegenwoordig worden zal, of dat het haar werklyk tegenwoordig is, zo gevoelt zy blydschap; ziet zy zig, integendeel, beroofd van dat voorwerp, zy gevoelt droefheid. Het vooruitgezigt van dat voorwerp te verwerven maakt de hoop; het vooruitgezigt van het niet te verwer-

ven, of het al verworven zynde te verliezen, maakt de vrees. Blydschap nu, en droefheid, hoop en vrees, zyn middellyke wyzigingen, en de vermaaken of smerten, aan dezelven verbonden, worden middellyke vermaaken of smerten genoemd, om dat zy zekere voorgaande wyzigingen, als middelen om gevoeld te worden, veronderstellen; en die voorgaande wyzigingen loopen ten laatsten op onmiddellyke wyzigingen van vermaak of smert uit. Het onmiddellyke gevoel kan niet bedriegen; wat der Ziele vermaak aanbrengt, brengt haar wezenlyk vermaak aan. Hier kan geen bedrog by plaats hebben. Maar het is zeer mooglyk, dat zig de Ziel bedriege, ten opzigte van het voorwerp, dat haar vermaak of smert aanbrengt, en het vermaak, dat zy gevoelt, of de smert, toeschryve aan een ander voorwerp, dan het welk wezenlyk het vermaak of de smert veroorzaakt. Wanneer dit gebeurt, bemint of haat zy een voorwerp, dat zy niet beminnen of haaten zou, was haar oordeel niet verkeerd. Dit is de oorzaak van zo veel schadelyke begeerten en verkeerde poogingen; welker gevolg is, dat zy, geslaagd zynde, en eenigen tyd een middellyk vermaak gegeeven hebbende, ten laatsten eene onmiddellyke smert aanbrengen; gelyk men ook ongenoegens vindt, welken, na eenigen tyd onaangenaam geweest te zyn, in waare en veel grootere vermaaken eindigen.

Onze eerste aandoeningen van vermaak of smert zyn altyd onmiddellyke aandoeningen. De middellyke vermaaken of smerten zyn niets anders, dan het gevoel, 't welk de Ziel heeft van de overeenkomst of strydigheid haarer wyzigingen, met die wyzigingen, tot welken zy, in gevolge van voorafgaande onmiddelyke aangenaame of onaangenaame wyzigingen, bepaald is, naamlyk haare begeerten; of, ten minsten, zy ontstaan uit de verknogting van zekere denkbeelden met voorgaande onmiddelyke aandoeningen van vermaak of smert. De kinderen zyn niet, dan na eenige gedaane ondervindingen, voor onmiddellyke vermaaken of smerten vatbaar: al wat zy in de eerste maanden van hun leeven ondervinden, zyn onmiddellyke vermaaken of smerten.

De Ziel heeft, volgens ons begrip, een verward gevoel van de volmaaktheid of onvolmaaktheid van haar aanwezen, en eene neiging tot dat gevoel. Doch dit verwarde gevoel, en de daar mede verknogte neiging, moet niet verward worden, met een meer duidlyk gevoel, of besef van volmaaktheid, en eene meer duidlyke neiging tot dezelve. Dit besef en deze neiging worden voortgebragt, door het gevoel

van

van veelerlei onmiddellyke vermaaken; waaruit zy allengskens een begrip leeren vormen van de volmaaktheid van ons wezen. Wy gevoelen, by voorbeeld, het vermaak gehegt aan het ontzwagtelen onzer denkbeelden, en dit brengt ons daartoe, dat wy de gemaklyke ontzwagteling onzer denkbeelden, (en hier in ſtelt de Heer SULZER (*), niet ten onregte, den grond onzer vermaaken,) leeren beſchouwen als uitmaakende de volmaaktheid van ons verſtand. Wy beſchouwen dan die volmaaktheid als een goed, wy beminnen en begeeren ze. Zo leeren wy ook de ſchoonheid en ſterkte des Lichaams, de rykdommen, de eer, het aanzien, als goederen te beſchouwen, en te beminnen. Alle die goederen brengen wy tot onze volmaaktheid, meer of min, naar maate wy ze meer of min leevendig begeeren.

De met regt beroemde WOLFF ſtelde den grond van het vermaak in het gezigt, of de gewaarwording der volmaaktheid in 't algemeen; zo wel buiten als binnen ons. Een volmaakt konstſtuk, van wat aart ook, verſchaft ons vermaak. De ondervinding leert dit onbetwistbaar. Doch dit ſtrydt niet met ons gevoelen; integendeel, het bevestigt het. In alle volmaaktheid is eene zamenvoeging van verſcheidene dingen, welken allen tot een en het zelfde einde t'zamen loopen, en overeenſtemmen; de overeenkomst in het menigvuldige is, volgens WOLFF, de volmaaktheid. Nu, in alle overeenkomst van veele dingen, ziet de Ziel eene menigte van dingen; zy ziet die als in één ding t'zamen, dus gemaklyk: en in dat gezigt oeffent de Ziel haare kragten; zy gevoelt dus haare volmaaktheid, en dat zo wel, wanneer zy de volmaaktheid buiten haar als in haar waarneemt; ſchoon in het laatſte geval het vermaak grooter zy dan in het eerſte; het welk ons voorkomt een nieuw bewys op te leveren voor ons gevoelen. Want, was alle volmaaktheid, naar haaren trap van grootte, even voldoende om vermaak voorttebrengen, dan moest eene grootere volmaaktheid, buiten ons, ons een grooter vermaak aanbrengen, dan eene kleinere in ons, en de ondervinding leert veeleer het tegendeel; een klaar bewys, dunkt ons, dat het vermaak oorſpronglyk gelegen is in het gevoel onzer eigene volmaaktheid.

De Heer SULZER ſtelt, gelyk wy reeds in 't voorbygaan aanmerkten, het vermaak, in de gemaklyke ontzwagteling onzer denkbeelden: en dit ſtrookt volmaaktlyk met ons beginſel. By eene gemaklyke ontzwagteling onzer denk-

(*) In zyne *Theorie des Plaiſirs*, een aller uitmuntendst Werkje.

denkbeelden, gevoelt de Ziel haare volmaaktheid: integendeel, wanneer de Ziel haare denkbeelden niet kan ontwikkelen, gevoelt zy haare zwakheid, haare onvolmaaktheid.

Men beproeve nu, volgens deze beginſelen, alle aandoeningen van vermaak te verklaaren. Waarom is het gezigt over eene uitgebreide, met veele voorwerpen vervulde vlakte, ſchoon? Om dat de Ziel veele voorwerpen beſchouwt en dus haare kragt van gewaarwording gevoelt. Waarom is het gezigt van eenen helderen met flonkerende Sterren vervulden Hemel aangenaam? Juist om dezelfde rede. Waarom is dat gezigt oneindig ſtreelender voor den Starrenkundigen? Juist daarom, omdat de Starrenkundige meer daar in ziet dan een ander, en dus meer de volmaaktheid van zynen geest gevoelt. Waarom behaagt een ſchoon Schilderſtuk, wanneer zelfs het voorwerp in zig niet behaaglyk is? Omdat de konst van den Schilder een bewys is van de volmaaktheid der menschlyke natuur in 't algemeen; en dat wy gewoon zyn op ons overtebrengen, het geen wy in 't algemeen als volmaakt in den mensch beſchouwen. Waarom vorderen wy in een gebouw de overeenſtemming der deelen? Omdat ons die helpt, in het maaken van een denkbeeld van het geheel, en wy dus te gemaklyker onze denkbeelden ontzwagtelen. Waarin beſtaat het aangenaame der Zangkonst? In het gevoel onzer volmaaktheid, wanneer onze Ziel eene opvolging van klanken gewaar wordt, welken alle t'zamenſtemmen. En zo zouden wy van alle zoorten van vermaaken, uit ons voorgeſtelde beginſel, reden geeven kunnen, indien ons beſtek zulks toeliet; alleen moeten wy nog een woord zeggen van de zeedlyke vermaaken.

Het zeedlyke vermaak is het genoegen dat wy gevoelen, wanneer wy zelven eene zeedlyk goede daad begaan, of anderen die zien bedryven; en de zeedlyke ſmert is het ongenoegen, voortgebragt door het gezigt eener zeedlyk kwaade daad, door ons of anderen begaan. Dit ſoort behoort tot de middellyke vermaaken. Het veronderſtelt twee dingen; vooreerst, dat wy vermaak en ſmert kennen, en weeten wat daaden die voortbrengen; en, ten tweeden, dat wy, ten minſten, een verward begrip hebben van zeedlykheid. Zien wy nu een daad bedryven, of bedryven wy zelven eene daad, die wy by ondervinding weeten geſchikt te zyn, om vermaak of ſmert voort te brengen, het denkbeeld dier daad wekt in onze Ziel

het

het denkbeeld van het vermaak of van de smert op, 't welk met het denkbeeld van die daad verknogt is. Wy gevoelen dan door de verknogting der denkbeelden vermaak of smert. Dit heeft zelfs plaats by louter natuurlyke daaden. Zien wy iemand eenen zwaaren val doen; wy schrikken, en stellen ons den schrik en de pyn voor, die men gevoelen moet. Maar zien wy hem onbeschadigd opstaan; wy gevoelen vreugde, door ons de blydschap voortestellen, welke wy in zulk een geval gevoelen zouden, wanneer wy 'er onbeschadigd afkwamen. Doch het zeedlyke vermaak is sterker en vordert meer; het vordert het begrip, dat die goede daad, welke het vermaak voortbrengt, uit een beginsel van zeedlykheid in den daader voortkome. Nu het beginsel van zeedlykheid in den daader veronderstelt in hem gezellige en dus beminlyke eigenschappen, en eene geschiktheid om het geluk van anderen te bevorderen: liefde tot den naasten, naamlyk, liefde tot de deugd en heerschappy der reden boven de driften. Alle deze denkbeelden zyn aangenaame denkbeelden, daar zy verknogt zyn met die van de bevordering der algemeene volmaaktheid, en dus ook der onze. By goede daaden, die wy zelven bedryven, geeft ons het begrip van zeedlykheid in ons zelven vermaak; dewyl wy ons dan voorstellen, dat wy, onzen pligt hebbende opgevolgd, ook de belooning van onze deugd te wagten hebben; want het is onmooglyk, zig eenige verpligting voor te stellen, zonder zig tevens eenig beloofd goed of bedreigd kwaad voorteſtellen, dat ons eenen beweeggrond verschaft welke ons bepaalt. Eene zeedlyk goede daad dan, door ons bedreeven, doet ons het beloofde goed hoopen, of ten minsten het bedreeven kwaad als ontweken beschouwen. En dit besef, dat met ieder zeedlyke daad, behalven het natuurlyke goed door de daad zelve voortgebragt, nog een bykomend natuurlyk goed gepaard gaat, kan ons, zelfs by anderen, het zeedlyke goed met vermaak doen beschouwen. Eindelyk, wy kunnen geen bezef van zeedlyk goed en kwaad, van deugd of ondeugd, van verpligting, hebben, of wy moeten de deugd als eene volmaaktheid beschouwen. Het bezef dan van deugdzaam gehandeld te hebben, moet ons een gevoel geeven van onze volmaaktheid; en ons de kragt van onze Ziel doen gevoelen; als welke dan sterk genoeg is, om alle andere beweeggronden, hoe schynbaar, hoe verloklyk anders ook, te doen wyken voor den eenigen waa-

ren

ren beweeggrond, dien, naamlyk, van onzen pligt. En uit dien hoofde is het zeedlyke vermaak, dat met een deugdzaam bedryf gepaard gaat, te grooter, naar maate dat het moeilyker viel, die deugdzaame daad te bedryven.

O. O.

PROEVE OVER DE VROUWLYKE OPVOEDING.

(Overgenomen uit Dr. ALEXANDER's *History of Women.*)

Geen ſtuk is 'er, waar van wy, in de Oude Geſchiedenisſen, minder gewags vinden, dan van de Opvoeding, en, in 't byzonder, de Vrouwlyke Opvoeding. In de vroegſte Tydperken en onder onbeſchaafde Volken, ſchynt de Sexe van te weinig aanbelangs gerekend te zyn, om de aandagt des Gemeens te trekken, of de pen des Geſchiedſchryvers bezigheid te verſchaffen. Eenige weinige trekken van het plan der Opvoedinge door SOLON, den beroemden *Atheenſchen Wysgeer*, ontworpen, zyn de oudſte die onze tyden bereikt hebben; en zy dienen, om ons te verſterken in het denkbeeld, dat de Opvoeding der Ouden meer ſtrekte om het Lichaam te verſterken dan om de Ziel te beſchaaven. SOLON wilde, in 't algemeen, dat de Jeugd zou leeren zwemmen, en de beginzels der Letterkunde zich eigen maaken; dat de armen by de Kunſten, Handwerken en den Landbouw zouden worden opgebragt; doch dat de zodanigen, die zich in ruimer omſtandigheden bevonden, het ſpeelen op Muzykinſtrumenten, het paardryden, het jaagen, en dergelyke oefeningen zouden leeren, en by dat alles de Wysbegeerte voegen. Dit was zyn Stelzel van de Opvoeding der Mannen; een ſtelzel, meer geſchikt om het Lichaam kragt en ſterkte, dan om aan de Ziel beſchaafdheid te geeven. —— 't Geen wy weeten van zyn Stelzel, volgens 't welke hy de Vrouwlyke Opvoeding wilde ingerigt hebben, is nog zeldzaamer. Jonge Dogters hadden zich te oefenen in 't loopen, 't worſtelen, het werpen van pylen en ſchigten, en andere mannelyke verrigtingen: deeze moeten zeer geſtrekt hebben om alle zaaden van kieschheid, door de Natuur in het Vrouwlyke hart ingelegd, te verſtikken; en deeden, naar alle waarſchynlykheid, die ſtoutheid en onbeſchaamdheid, in welke de *Atheenſche Vrouwen* eindelyk zo zeer uitſtaken, gebooren worden.

In

In *Rome*, nogthans, zien wy de Vrouwen niet alleen uit de slaaverny opstaan, maar eensslags van weezenlyke aangelegenheid worden. In de eerste tyden van dit groot Gemeenebest hadden de *Romeinen* slegts weinig Wetten en geen gemeenschap dan met Nabuuren zo ruw en onbeschaafd als zy zelve. Van hier was de Opvoeding der Mannen alleen geschikt om hun Krygslieden, Huisverzorgers, en standvastige Liefhebbers van 't Vaderland te maaken; deugden, hoogst noodzaaklyk in de eerste opkomst van bykans elken Staat. De Opvoeding der Vrouwen bestondt in het aanleeren van de Pligten en Bezigheden des Huislyken Leevens; als kooken, spinnen, weeven, naaijen; hier in kreegen zy onderwys van haare Moeders of Bloedverwanten. In deeze dagen werden de Kinderen niet gezoogd in de huizen van gehuurde Minnen; doch van de kuische Moeder, die haar onder 't harte droeg; haare opvoeding, geduurende derzelver kindsheid, was in de hand der Moederen; en deeze droegen zorg om haar alle beginzels van Deugd in te boezemen; in derzelver tegenwoordigheid werd elk onbetaamelyk woord, elke onzedige houding, streng verbooden. Zy hadden niet alleen het opzigt over de gewigtiger bezigheden der Dogteren; maar ook over haare Uitspanningen, die altoos door betaamelykheid en gemaatigdheid geregeld werden.

Maar, wanneer de *Romeinen* ryk werden door het plunderen hunner Nabuuren, en de smaak in Kunsten en Weetenschappen de overhand kreeg, schoeide men de Opvoeding der Vrouwen op een grooter leest; by de Huislyke Pligten, waar in zy door haare Moeders onderweezen waren, voegde men zulke deelen eener beschaafde Opvoedinge, als men noodig oordeelde om haare Zielen te beschaaven; deeze Opvoeding ontvingen zy in openbaare Schoolen; waar Letteren en Weetenschappen, niet langer tot de strenge Wysgeeren alleen bepaald, een zagter gedaante begonnen aan te neemen, om zich naar de Vrouwlyke bekwaam- en geaartheden te schikken.

Voor lang hebben de Mannen beweerd, dat de geleerde Vrouwen, over 't algemeen, Pedantsch zyn; in hoe verre dit gevoelen op waarheid gegrond is, zal ik niet onderneemen te bepaalen; doch, indien het zo ware, kunnen wy 'er zeer natuurlyk rede van geeven. De kundigheid der Vrouwen is, over 't algemeen, min uitgebreid dan die der Mannen; wanneer, derhalven, eene der Sexe ontdekt dat zy eene groote maate van kundigheid bezit, oordeelt

zy

zy zich zo verre verheeven boven de rest haarer Sexe, dat zy elke gelegenheid waarneemt om die meerderheid te toonen.

Veel moeite gaven zich de *Romeinen* om hunne Jongelingen te onderwyzen. Zy, die het vergelden konden, hielden doorgaans, in hunne eige Huizen, Leermeesters, om hun te onderwyzen; een minder rang zondt ze na de openbaare Schoolen, waar zy doorgaans de Lesſen van Griekſche Meesters hoorden; behalven deeze onderrigtingen, gaven zulke Vaders, als zich daar toe in ſtaat bevonden, hunnen eigenen Kinderen onderwys, niet alleen in de Letterkunde dier dagen, maar ook in de Zedekunde en de Pligten, den Vaderlande verſchuldigd. CATO onderwees zyn Zoon in zulk eene menigte van Kunſten en Oefeningen, dat het bykans onbegrypelyk ſchynt; en AUGUSTUS, ſchoon Opperheerſcher der Wereld, leerde zyne kleine kinderen ſchryven. —— Wanneer de zodanigen Onderwyzers waren, wanneer de liefde tot Geleerdheid zo groot was, mogen wy ons verzekerd houden, dat de Vrouwen, die thans zeer in aanzien waren, niet verwaarloosd wierden; en het is waarſchynlyk, uit die grootheid van Ziel, welke veele haarer, by verſcheide gelegenheden, betoonden, dat haare Opvoeding alzins ſtrekte om haar niet alleen met gevoelens van Zedelykheid te vervullen; maar ook met die onwankelbaare ſtandvastigheid van geest; zo hoogst noodzaaklyk in een ſtaat, wier beweegenisſen en ſchokken zo veelvuldig waren, dat elk Lid de hoogſte maate van kloekmoedigheid noodig hadt om dezelve te verduuren.

Geduurende den langen en gelukkigen invloed der Ridderſchappe in *Europa*, toen de Vrouwen de beſtendige voorwerpen waren van Romaneske Heldenmoed, en uitbundige aanbidding, mogen wy natuurlyk beſluiten, dat derzelver Opvoeding voornaamlyk ſtrekte, om zich in diervoege te vertoonen, dat het de Helden opwekte om voor haar te ſtryden, en de Minnaars om haar te aanbidden. Zelfs tot het begin der Veertiende Eeuwe, vond men naauwlyks eenige Geleerdheid onder de Mannen. Het *Grieksch* was zo te eenemaal verwaarloosd, dat de beroemde PETRARCHA, in *Frankryk*, noch *Italien*, iemand kon vinden, bekwaam om hem daar in te onderwyzen: het *Latyn* was alleen eenige weinigen, en dit nog op eene ruwe en onvolkomene wyze, bekend: nauwlyks was 'er eene Vrouw te vinden, die de Taal haars eigen Lands kon leezen, en trof men hier

of daar zulk een aan, zy werd voor een Wonder gehouden.

Wanneer de Mannen, die voorheen hunnen tyd besteed hadden, in Steekspelen en Wapen-feesten, hunne gedagten wendden tot de Kunsten des Vredes, vonden zich de Vrouwen, in gevolge hier van, genoodzaakt haare wyze van Opvoeding te veranderen: zy ontdekten dat dezelfde konstenaaryen, die kragtdaadig den Ridder in wapenrusting geklonken en door onkunde omgeeven, vergeefsch gespild wierden op den Letterkundigen en Wysgeer. Dan, begeerig om den invloed, welken zy reeds verkreegen hadden, te behouden, en bewust, dat de wyze, om de Mannen te behaagen, bestondt in smaak te scheppen in 't geen hun behaagde, en af te keuren 't geen zy wraakten, bevlytigden zy zich op de Fraaije Letteren en de Wysbegeerte; hoopende door haare begaafdheden in het bezit te blyven van 't geen zy door haare bekoorlykheden gewonnen hadden.

Schoon deeze maatregels niet geschikt waren om Liefde in te boezemen en het hart te trekken, en dus de uitwerkzels niet voortbragten, welke de Dames beoogden, deeden zy hun, in dat tydperk, tot een hoogte van Geleerdheid, in vroegere tydkringen onbekend, opklimmen. Zy leeraarden in 't openbaar, hielden Geschilvoeringen, verdeedigden Stellingen, bekleedden de Leerstoelen, in de Wysbegeerte en de Regten, redenvoerden by de Pausfen in 't *Latyn*, schreeven *Grieksch* en lazen *Hebreeuwsch*; de Nonnen werden Digteresfen, Vrouwen van aanzien Godgeleerden, en jonge Dogters maanden, met de zagtvoerigheid van welspreekende Geestdrift, de *Christen Vorsten* aan, de wapens op te vatten tot herkryging van het *Heilig Land*. De Geleerde Taalen werden nu aangemerkt als van eene onontbeerlyke noodzaaklykheid. Mannen niet alleen, maar ook Vrouwen, van allerlei rang en staat, leerden dezelve; die, met het *Latyn* niet te vrede, het *Oude Testament* in 't *Hebreeuwsch* en het *Nieuwe Testament* in 't *Grieksch* lazen. ——— Deezerwyze werd het Vrouwlyk Vernuft in een verkeerd kanaal geleid; zy lieten de pligten des Huislyke Leevens vaaren; en werden stuursch door Letteroefening, of trots door geleerdheid; en, terwyl zy ydele woorden, en eene valsche Wysbegeerte, aanleerden, verlooren zy veel van haare eigenaartige Leevendigheid, en verlooren in Liefde, 't geen zy in Bewondering wonnen.

Geweldige te werkstellingen, zo van Ziels- als Lichaamsvermogens, laaten steeds eene kwyning agter, geëvenredigd

digd aan de gedaane poogingen. Dit was, op eene zeer merkbaare wyze, het geval met de Letteroefeningen der Vrouwen. Elk Zielsvermogen was, voor een' langen tyd, te sterk ingespannen geweest, en hier van de grootste verslapping het onmiddelyk gevolg. De Vrouwen begonnen, in 't einde, te bemerken, dat zy, door haare kunde, in 't *Hebreeuwsch*, *Grieksch* en *Latyn*; door haare bedreevenheid in de ydele geschilstukken der Wysbegeerte van ARISTOTELES, en der Schoolsche Godgeleerdheid, enkel een niets beduidenden roem verwierven, en dat zy, naar gelange zy wonnen in de hoogagting van het Hoofd, zy minder de voorwerpen wierden van het Hart. Op deeze ontdekking was het voor haar noodig van plan te veranderen; zy begonnen daarom allengskens de Geleerdheid vaarwel te zeggen, en zich weder toe te leggen op Vrouwlyke Kunsten, geschikter om Liefde tot haar te ontsteeken, dan om roem en toejuiching te behaalen.

Wanneer deeze verandering in de Zeden der Vrouwen stand greep, vertoonde het grootste gedeelte van *Europa* een toneel van eene schynbaare onbestaanbaarheid. Geestdryvery en Galantery, Godsdienstigheid en Ongebondenheid, vond men in dezelfde Persoonen, en scheenen volkomen met elkander verzoend. De Geleerdheid, nogthans, nam zo schielyk af, dat de Vrouwen, binnen korten tyd, zo berugt wierden van wegen haare onkunde in haare eigene Taal, als zy voorheen vermaard geweest waren, door haare kennis van vreemde Taalen; in zo verre, dat voor een groot gedeelte van de Zestiende en Zeventiende Eeuw, in de beschaafdste Landen van *Europa*, nauwlyks eene Vrouw gevonden wierd, die een draaglyken Brief kon schryven, of met eenige naauwkeurigheid van taal schryven. Het eenigst, 't geen zy toen lazen, waren Keukenboeken, en die met Voorschriften van Geneesmiddelen waren opgevuld; als mede eenige onverstaanbaare Godgeleerde Schriften van dien tyd; hier mede vertroostten zy zich, misschien, in de veelvuldige eenzaame oogenblikken, welke zy moesten slyten, waarin zy zich van bezigheden en van de wereld als uitgesloten vonden. Maar zelfs deeze geliefde Boekoefeningen, en elk ander gedeelte van vrouwlyke bezigheid en uitspanning, niet genoegzaam zynde om alle haare ledige uuren op te vullen, zetten zy zich nu tot allerlei soort van Naaldenwerk; en veele Vrouwen van den eersten rang, in de Borduurkunst ervaaren, onderweezen daarin haare

Dog-

Dogters; hier van maakten zy zo veel werks, dat veel opschiks in de huishouding haar eigen handen werk was.

Naa de ontdekking en vermeestering van *America*, werden van daar onmeetelyke schatten in *Europa* gevoerd. Uit den handel op het Oosten en Westen, als mede op *Africa*, gedreeven, vloeide, misschien, nog meer rykdoms dit Werelddeel toe. Deeze begon, in 't einde, te werken, en wendde de gemoederen van 't grootste gedeelte af van dat sober en huishoudelyk leevensplan: waar aan haare armoede, en onvolkomen kennis van den Handel, 't zelve bepaald hadt, en voerde, in plaats van 't zelve, vrolykheid, kostbaarheid en pragt in. Veelen, die, misschien, de nauwste paden van Regtvaardigheid niet bewandelende, in het Oosten groote schatten overgegaard hadden, kwamen in *Europa* te rug, met zich brengende al den trots, verwyfdheid en praalzugt, den *Oosterlingen* eigen. Deeze, en verscheide andere oorzaaken zich vereenigende, veranderde ten eenemaal de Zeden van *Europa*, en bragt, in stede van te raade houdende spaarzaamheid en andere huislyke Deugden der Vrouwen, weelde en verkwisting voort; benevens een smaak voor al den schitterenden optooy, van niets beduidende, en veel kostende, beuzelingen.

De *Franschen*, die altoos in leevendigheid van aart en zwier uitstaken, gingen voor in deeze leevenswyze, op een nieuwe leest geschoeid, en deeden dezelve welhaast door geheel *Europa* stand grypen: 't welk, ten minsten geduurende de twee jongst verstreeke eeuwen, verkeerd genoeg zeker, elke ligtvaardige Mode van dat veranderlyk Volk gevolgd heeft, met een uitslag, weinig beter dan een Beer de Hornpyp danst, of een Aap de ernsthaftigheid van een Raadsheer aanneemt.

In *Frankryk* werden de Vrouwen eerst ten Hove gebragt: haare Opvoeding, welke, vóór die inleiding ten Hove, bestondt in 't leezen van Boeken, in de Landtaale geschreeven, in Naalden-werk en Huislyk bedryf, veranderde toen, by trappen, in zingen en speelen, in tekenen en dansfen, en zich naar den eersten zwier te kleeden: waar by wy mogen voegen, de kunst, om haare Mannen in te neemen en te bestuuren. Dit slegte voorbeeld volgden alle andere Volken, en eenige trekken van verbetering voegde men, van tyd tot tyd, by het uit *Frankryk* ontleende, tot dat, in 't einde, bykans alles wat nuttigheid hadt, geheel uit het plan der Vrouwlyke Opvoeding verbannen was; en de Vrouwen in deeze tegenwoordige Eeuwe beroofden zich daar

door van meer dan de helft haarer aangeboorene uitmuntenheid, en zy werden Voorwerpen, meer gezogt om een droefgeestig uur te verdryven, of een ongebonden wellust te voldoen, dan om de gezellige Deelgenooten te zyn van een Leeven, naar de voorſchriften van Rede en Godsdienst ingerigt. —— Nogthans moeten wy, om elk en der waarheid regt te doen, bekennen, dat alle de Franſche Dames niet zo zeer aan de Mode en het Vermaak verſlaafd zyn, dat zy al het overige verwaarloozen. *Frankryk* heeft verſcheide Vrouwen voortgebragt, in Oordeel en Geleerdheid uitſchitterende, en zelfs, in deeze beuzelende Eeuw, waar in de Vrouwen meest al enkel tot vermaak en ſpel by elkander komen, zyn 'er te *Parys* gezelſchappen van Dames, die, op gezette tyden, byeen vergaderen, om de verdienſten van elk nieuw uitkomend Werk van vernuft te bepaalen: gelukkig de Schryver, die haare goedkeuring wegdraagt. De *Franſchen* zyn te beſchaafd en te welleevend, om een ander oordeel te ſtryken, dan hunne Dames, 't zy het hun goed dan kwaad dunke.

Dewyl myne onvolmaakte pooging om de Geſchiedenis der Sexe te ſchryven, het tegenwoordige Geſlacht kan overleeven, en in een volgend geleezen worden; wanneer deeze beuzelende Mode van Vrouwlyke Opvoeding zal plaats gemaakt hebben voor eene betere, en op dat myne Leezers als dan eenig denkbeeld mogen vormen, hoe het daar mede geſteld was by het afloopen der Achttiende Eeuwe, zal ik eenige trekken opgeeven van de Opvoeding, hoedanig dezelve thans in de beſchaafdſte Landen van *Europa* geſteld is.

Onder de eerſte lesſen, welke eene Moeder aan haare Dogter geeft, is eene der voornaamſte, het hoofd recht over einde te zetten, en eene goede houding aan te neemen: deeze wordt met het derde, of ten laatſten met het vierde, Jaar reeds ingeboezemd, en eenige volgende jaaren ingedrukt. Wanneer de Jonge Juffrouw gebreklyk haare Moedertaal heeft leeren leezen, en zomtyds eerder, wordt zy op eene Kostſchool beſteld, waar men haar onderwyst in het moeilykst en nutloost naalden-werk, terwyl zy van het noodigſte, 't welk in de Huishouding kan te pasſe komen, te eenemaal onkundig blyft. Geduurende haar verblyf op de Kostſchool, beſteedt zy een gedeelte van haar tyd, in het leeren leezen van haar eigene Moederſpraake, of de Taalen van eenige nabuurige Koningryken: maar al te dikwyls geleerd, zonder

der behoorlyk agt te geeven op de Spraak en Letterkunst; 't ſchryven en rekenen neemt ook een gedeelte van den tyd; dan deeze, inzonderheid 't laatſte, worden alleen aangemerkt als bykomende volmaakingen, die in 't leeven weinig te pas komen, en gevolglyk maar weinig aandagts verdienen. De meeste moeite wordt aangewend, om de Jonge Dogter dat geen te leeren, wat haar als eene Vrouw niet te ſtade komt, als tekenen, muzyk en dansſen: deeze kunſten neemen, dewyl zy aangenaam zyn voor de leevendige jeugdige verbeelding, de Jonge Juffrouw zo zeer in, dat zy alle andere dingen verwaarloost of vergeet. Hier by voegt men het kleeden naar de Mode, de gezetheden in een gezelſchap waar te neemen, en, het ſmert ons dit 'er by te moeten voegen, dat men in zommige Schoolen Meesters ingevoerd heeft, om in het Kaartſpel te onderwyzen: eene tyd en geldkwisting, zo geen ondeugd, die reeds maar al te veel voets onder lieden van beide de Sexen gekreegen heeft, en mogelyk, door deeze vroegtydige inwyding, nog meer velds zal winnen.

Zodanig is, over 't algemeen, de Opvoeding in de Kostſchoolen der Jonge Juffrouwen: op zommige mogen eenige andere dingen, dan de reeds gemelde, onderweezen worden; doch wat men 'er ook leere, en hoe ze ook aangelegd zyn, het is maar al te waar, dat de Jonge Juffrouw by haare Ouders t'huis komt, als eene volkomene hedendaagſche wel opgevoede Juffrouw, met het hoofd vol *Franſche* grillen, naamen van groote Perſoonadien, aanhaalingen uit Romans en Tooneelſtukken: en vervuld met een ſterken tegenzin van de verouderde Deugden, Spaarzaamheid, Orde en Huishoudlykheid.

Wy kunnen het oog niet ſlaan op het thans geſchetſte tafereel, zonder heimlyk te wenſchen dat het min waarheids bevatte: en wy zullen 'er het gordyn niet voorſchuiven, zonder, met genoegen te vermelden, dat eenige Ouders een beter plan omhelzen; en dat eenige Jonge Juffrouwen, ſchoon dus opgevoed, verſtands genoeg gehad hebben, om het grootſte gedeelte der bovengemelde grillen te verwerpen, en zulk eene kennis en zodanige deugden aan te kweeken, als de Maatſchappy vercieren, en nuttig zyn voor haar zelve."

Van deezen aart, met een weinig niet veel beduidende veranderingen, is het algemeen beloop der *Europiſche Opvoeding*; eene inrigting, welke bykans geheel en al geſchikt ſchynt om Perſoonlyke bevalligheden aan te kweeken, ter-

wyl men voor 't Verſtand en Hart geen of weinig zorg draagt, en, maar al te dikwyls de weezenlyke Pligten des Huislyken Leevens in een beſpotlyk licht voorſtelt, als de ouderwetſe bezigheden dier dwaaze Vrouwen, welke voor eene eeuw of twee leefden, en niet wisten wat de Mode of Vermaak was. Vrouwen, deezerwyze opgevoed, mogen gezogt worden om 'er een ledig uur vermaaklyk mede te ſlyten; doch welk een veelvermogenden indruk haare perſoonlyke bevalligheden ook op de driften mogen maaken, moeten zy, als de beuzelende Leeftyd voorby, en het geweld der hartstogten bedaard is, zeker vergeeten, zo niet met veragting aangezien worden. By den Ligtmis, en den Jonker naar de Mode, Schepzels nog veragtlyker dan zy zelve, mogen zy misſchien een beter lot verwagten; doch laaten zy bedenken, hoe weinig vermaaks zy doorgaans ſcheppen in het gezelſchap van, en de verkeering met, haare eigene Sexe, en dat Ligtmisſen en Jonkertjes niet veel meer zyn dan Vrouwen in Manskleederen. Laaten ook de zodanigen, die nimmer eenige andere denkbeelden in hunnen geest koesterden, dan om Aanbidders te krygen, en vermeesteringen door haare ſchoonheid te maaken, bedenken, dat, wanneer Jeugd en Schoonheid niet meer zyn zullen, wanneer de zwerm van Aanbidders en Verwonderaars niet langer rondſom haar zweeft, 'er iets noodig zal weezen om dat vak te vullen, om de te onvredenheid en wanlust, daar uit gebooren, voor te komen; dat de natuurlyke bron van dat *iets* Vriendſchap is, en dat Vriendſchap niet beſtaan kan, of zy moet rusten op den grondſlag van Rede en Verſtand.

Wanneer wy te rug zien op deeze Schets der Vrouwlyke Opvoeding, kunnen wy niet nalaaten, ons te verwonderen, dat eene Sexe, die deelgenoot is onzer natuure, en geſchikt om onze Leevensgezellinnen te zyn, dus, beſtendig, ſchandelyk verwaarloosd, of bedorven is, door 't geen men voor haar onderwys wilde doen ſcheep komen. —— In *Europa* ſchynt haare Opvoeding alleen ingerigt, om haar te vervullen met eene zugt om verwondering te verwekken, om te beuzelen en zich te vermaaken. —— Op meest alle andere plaatzen des Aardkloots gaat men nog een ſtap verder; en de Opvoeding dient om alle zedelyk gevoel te ontwortelen, de Ondeugd, in het gewaad van lustig vermaak vermomd, in te voeren. Nauwelyks vertoonde zich, in eenig tydperk, of onder eenig Volk, een Wetgeever, die dit ſtuk ten voorwerpe zyner ernſtige beſpiegeling ſtelde: en de

Man-

Mannen, in 't algemeen, die 'er het grootste belang by hebben, dat de Vrouwen verstandig zyn en deugdzaam, schynen, door hun gedrag ten opzigte van de Sexe, eene zamenspanning aangegaan te hebben, om haar het tegenovergestelde te maaken.

Daar dit het harde lot der Vrouwen is, behoeft het ons niet te bevreemden, dat mangel aan Letterkunde, door alle eeuwen heen, het Vrouwlyk Character merktekende; nogthans zyn 'er in alle Eeuwen, en by alle Volken, eenige Vrouwen geweest, die of door meer geests te bezitten, of door denzelven anders aan te wenden, geen gering deel verkreegen van de Geleerdheid der tyden, waar in zy leefden. Dus vondt men, onder de *Grieksche* Vrouwen, die in 't algemeen zeer onkundig waren, eenige uitzonderingen op dien regel. ARETE, de Dogter van ARISTIPPUS, onderwees haaren Zoon in de Weetenschappen en de Wysbegeerte, die te deezer oorzaake den naam droeg van *Metrodidactos* of *Moedersonderwyzeling*. CORINNA, eene *Thebaansche Dichteresse*, streek vyf keeren den zegepalm van PINDARUS; en ASPASIA onderwees den beroemden Wysgeer PERICLES. Van eenige geleerde *Romeinsche Vrouwen* hebben wy reeds gesprooken. In *Italie*, waar de Dichters, weinig eeuwen geleeden, als Godheden geëerd werden, hebben verscheide Vrouwen eene vry groote hoogte in die Kunst bereikt: in onze dagen is 'er nog eene Dichteresse te *Rome* staatlyk met de Lauwerkroon beschonken. *Frankryk*, *Engeland*, en andere Gewesten, deelen ook in het geluk, van zich op geletterde Vrouwen en Dichteressen te mogen beroemen.

Deeze byzondere voorbeelden hebben, egter, geen invloed op de Vrouwen in 't algemeen. Een eerst vernuft, van welk eene Sexe ook, zal onvermydelyk boven het gemeen zweeven: doch het gros des Menschdoms, 't welk dezelfde aandrift niet voelt, noch het zelfde vuur, zal blyven kruipen op het oud betreeden pad. Wy wenschen van harte, dat de Vrouwlyke Opvoeding het ernstiger voorwerp mogt worden der Wetgeevende magt, dat Ouders en Voogden beter plans maakten. Wy willen dit niet verstaan hebben, als of het ons oogmerk was, dat de Vrouwen haare schoone oogen zouden verduisteren, door blokken en nagtbraaken. De Natuur schynt haar niet gevormd te hebben voor ingespannene en sterke Boekoefeningen: daarenboven, gingen zy zo verre, dat zy ons in Geleerdheid na de kroon staken, of evenaarden, dan zouden wy haar de Lauwe-

ren betwisten: en het behaalen derzelve zou haar berooven van veele dier bekoorelykheden, welke voor haar te dierbaarder zyn, om dat ze van ons meest geagt worden.

Wy vermeeten het ons niet een plan der Vrouwlyke Opvoeding te beraamen; alleen durven wy verzekeren, dat men, daarin, zo veel mogelyk, aan den eenen kant, Onkunde, en aan den anderen kant, Pedantery, moet vermyden. Onkunde maakt eene Vrouwlyke Medgezelle veragtlyk, Pedantery haar belachlyk; en 't valt zwaar te beslissen, welk van deeze beide het mishaaglykst is.

DE KERKGESTOELTEN.

MYNE HEEREN!

Onlangs den *Algemeenen Zendbrief van* JACOBUS lezende, troffen my de woorden van het I. Hoofdstuk vs. 1. en volg. *Myne Broeders, hebt niet het geloof van onzen Heere Jezus Christus, des Heeren der Heerlykheid, met aanneeming des Persoons. Want zo in uwe vergadering kwam een man met een' gouden Ring aan den Vinger, in eene zierlyke Kleeding, en daar kwam ook een arm Man in eene slegter Kleeding, en gy zoud aanzien den Man, die eene zierlyke Kleeding draagt, en tot hem zeggen, zit gy hier op eene eerlyke plaatse, en zoudt zeggen tot den armen, sta gy daar, of zit hier onder myn' Voetbank, hebt gy dan niet in u zelven een onderscheid gemaakt, en zyt regters geworden van kwaade overleggingen?* Hoe! dagt ik, veroordeelen deze woorden niet alle voorzittingen en onderscheiden' plaatsen in de Kerken? Ik begon aan myn geheugen verscheiden' plaatsen van de Heilige Schrift, waarin het begeeren van de voorzittingen in de Synagoge, als eene Parizeeuwsche ondeugd, wordt afgemaald, en diergelyken terug te roepen. Kan men, dagt ik, onze onderscheiden' Gestoeltens, onze plaatsen van eer en aanzien in de Kerken, met die voorschriften overeen brengen? Heeft het misbruik deze gulden lessen niet agter de bank doen werpen? Voor zeker, by ons heeft het wel degelyk plaats, dat de Ryken en Aanzienlyken uitsteekende Zitplaatsen in de Godsdienstige byeenkomsten hebben. Wat al onderscheiden' zoorten van Gestoelten vindt men in onze Kerken? Byna voor allerlei zoorten van Amtenaars, naar hunnen rang. En daarbenevens andere Banken, die maar zyn voor minder zoorten van Ryken en in eene zierlyke Kleeding uitgedoschte Persoonen. Voor de Armen, die geen geld hebben, om den Koster voor eene plaats in eene geslotene Bank te betaalen, zyn ook wel plaatsen, maar agter af; en kunnen zy daar niet te regt komen, zo moeten zy bly-

blyven staan. Is dit niet tot hun stilzwygende te zeggen: *staat gy daar, of zit hier onder myn Voetbank?* Onder de Vrouwen is het niet beter. Op veele plaatsen hebben zy ook onderscheidene Banken, daar niemant, buiten de Eigenaaresfen van dezelven, mag inkomen; en die geene Banken hebben, hebben vaste Stoelen, die door gunst gemeenlyk van Kerkmeesteren verkregen worden. De overigen mogen zien, waar zy belanden. My dunkt, dat deze gewoonte strydt tegen de Christlyke nederigheid, en de gelykheid die'er is tusschen alle de leden der Kerk. Dat 'er onderscheiden Zitplaatsen waren voor de Hooge Regeering, gaat nog aan, om daardoor het gemeen, altyd, en by alle gelegenheden, des te grooteren indruk te geven van den eerbied, dien zy derzelve schuldig zyn. Maar minder behaagen my alle die partikuliere Banken, voor Kerkmeesteren, Gasthuismeesteren, Burger-Krygsraad, enz; en bovenal die menigvuldige Banken, welken de een of de ander, hier of daar, met goedvinden van Kerkmeesteren, ten zynen gebruike, en voor zyne Familie, heeft doen stellen, en waarin niemant dan de eigenaar zitten mag; zo dat zy eerder leeg blyven zullen dan dat een ander, die de eer niet heeft van zulk een ampt te bekleeden, of het geluk niet heeft van die gedistingueerde Familie te zyn, nergens byna plaats kan vinden, dan op de gemeene mans Banken; waar zig een nederig Christen wel mede zou kunnen behelpen; indien een Man van eenig aanzien en vermogen zig daardoor de bespotting van zyne Medeburgers niet op den hals haalde. Dit is eene oorzaak, dat zeer veele ordentelyke en fatsoenlyke Lieden gedwongen worden uit de Kerk te blyven, die 'er anders veel meer in komen zouden. Dus verraakt het inzonderheid de Mannen: dan nog ruim zo erg is het onder de Vrouwen. Deezen zitten, 't is waar, nog al gemeenlyk in 't ruim onder elkander; de Mevrouw naast haare Meid. Maar hoe onaangenaam is het Kerkgaan niet voor zulken, die geene eigene Stoelen hebben kunnen verkrygen. Gaat zulk eene Vrouw of Vryster ter Kerk, en vraagt zy om een' Stoel aan den Stoelenzetter; hy wyst haar 'er wel een aan, daar zy op zitten kan, mits het Volk niet komt. Maar naauwlyks is het Mensch gaan zitten, of zy krygt een duw op den Schouder met den Waijer; het is, *Vrouwtje*, of heeft zy een zyden Japon of een Sak aan, *Juffrouw, je moet op; 't is myn plaats*. Daar valt dan niet tegen te protesteeren; zy moet, om eene andere plaats te vinden, door de geheele Kerk rond zwieren, en dikwyls nog ongetroost naar Huis of eene andere Kerk gaan. Ondertusschen krygt het arme Mensch kleur op kleur; ten deele van verlegenheid, dat zy niet te regt komen zal; en ten deele van spyt, om dat zy dus tot een spot van de triumfeerende Dame, of, het geen ook niet zelden gebeurt, van de onbescheiden Dienstmeid, verstrekt; die, met een wezen vol van vergenoegen, om dat zy zo veel vooruit heeft van eene eigene plaats te hebben, en om dat zy den zegen over 't bezitten van den Stoel behaald heeft, gaat zitten. Voor my, ik

vind in dit gebruik iets zo haatlyks, dat my dunkt, het behoorde uit de nederige, eensgezinde, tot ſtigting en vreedzaame gemeenſchap der Heiligen geſchikte vergaderingen der Christenen, geweerd te worden.

Hoe veel beter, hoe veel ſtigtlyker, hoe veel meer met den geest van het Christendom overeenkomende, zou het wezen, indien in onze Kerken twee Ruimen afgeſcheiden waren, het een voor de Mans, en het ander voor de Vrouwen, geſchikt? Het is tog, om dit in 't voorbygaan aan te merken, het is tog niet betaamlyk dat de Mans en de Vrouwen in de Kerken digt by elkander, en nog minder, dat zy door elkander, zitten, het geen aanleiding geeft tot veelerhande onaandagtigheden, aftrekkingen en andere dingen die niet betaamen. Zou het niet best weezen, dat beide die Ruimen vervuld waren met agter elkander om hoog opgaande Banken, waar ieder, die het eerst kwam, eene plaats naar zynen zin zou kunnen uitkiezen, zonder eenig onderſcheid van rang of rykdom, en zonder het betaalen van eenen duit voor de plaats? Dan dunkt my, dat men de Les van den Apostel JACOBUS in agt neemen zou.

Men zal misſchien hier tegen inbrengen, dat dit aan veele ongemakken zou onderhevig wezen. Vooreerst zouden dan veele Menſchen uit de Kerk blyven, uit vrees van naast een havenloos en morſig Mensch te komen zitten. Maar zou men niet met meer gronds verwagten kunnen, dat dit zulke geringe Menſchen, die 'er somtyds wat morſig en havenloos uitzien, beweegen zou, om, wanneer zy ter Kerke gingen, zig wat beter te havenen en te reinigen; niet weetende naast wien zy misſchien zullen komen te zitten? of, zo zy hiertoe het vermogen niet hebben, van zig met voordagt agter af te houden? Het tweede ongemak, daar men voor vreezen zou kunnen, zou zyn, dat men dan ſchrikkelyk vroeg in de Kerk zou moeten wezen, om eene goede plaats te krygen. Maar dit ongemak zou wel te voorkomen zyn, met de Kerkdeuren, niet dan een half uur voor dat de Godsdienst begint, te openen. Men zal zeggen, dan zouden de Menſchen reeds van te vooren voor de Kerkdeur vergaderen, en dringen om 'er het eerst in te wezen. Doch ik denk niet, dat, als deze gewoonte eens ingevoerd was, men daar voor veel te vreezen hebben zou, dewyl het niemant ligt lusten zou eenigen tyd voor de Kerk in weer en wind te ſtaan ſchilderen.

Zie daar, Myne Heeren, eenige gedagten, die ik aan uw oordeel overlaat, of zy het publiek verdienen medegedeeld te worden. Ik ben met alle agting,

MYNE HEEREN!

UEd. Dienstwillige Dienaar,
CHRISTIANUS SIMPLEX.

Wy

Wy laaten het den Leezeren over te oordeelen, hoe veel gronds van berisping de denkbeelden van den Schryver des boven geplaatsten Briefs, tegen het gebruik der vaste en onderscheiden plaatzen in de Kerken aan de hand geeven. Veelligt zullen de meesten van zelven opmerken, dat de tyden en omstandigheden waar in, benevens de inzigten waar mede, zulks heden ten dage geschiedt, te veel verschillen van die, welken *Jacobus* bedoelt, om des Apostels bestraffing zo algemeen op dit hedendaagsche gebruik over te brengen. En zo de voorslag van onzen Korrespondent al meer byvals mogte hebben, dan wy vermoeden, maaken we ons egter vry sterk, dat het niet meer te verwagten is, dat zyn voorslag werkstellig gemaakt zal worden, dan dat het nog veel schadelyker en gevaarlyker misbruik van de Dooden in de Kerken te begraaven (*), waartegen reeds zo veele onwederlegbaare redenen ingebragt zyn, nog spoedig afgeschaft zal worden. ——— Edoch, hoe men ook hier over moge denken, 't komt ons, niettegenstaande het geen onze Korrespondent te berde gebragt heeft, voor, dat Plaatzen van Eer en Onderscheid in de Kerken van een zeer groot nut zyn. Vraagt ge, waar op deeze gedagte rust? wy antwoorden, op de ondervinding, die ons leert, dat Plaatzen van Eer en Onderscheid in de Kerken grootlyks strekken, om het Volk Godsdienstig te maaken. ——— Men verstaa hier, (om allen misverstand voor te komen,) door *Godsdienstig*, 't geen 'er de menschen thans veelal door verstaan; te weeten, genegen of gewoon te zyn veel in de Kerk te komen. Misschien zouden wy al zo wel het woord *Kerksch* gebruiken; dan dit is om 't even; nademaal de woorden *Kerksch* en *Godsdienstig* in onze hedendaagsche gemeene taal wisselwoorden zyn. ——— Doch laat ons ter zaake komen.

Het gaat nog heden als van ouds, *Regis ad exemplar totus componitur orbis*: dat is te zeggen, het geen de Grootten doen, doen hun de kleinen na; gaan de Regenten veel ter Kerke, hun stigtlyk voorbeeld

(*) By deze gelegenheid kunnen wy niet wel nalaaten te melden, hoe ons van goeder hand berigt zy, dat 'er te Amsterdam een Heer van aanzien is, die, op eene soortgelyke wyze als de Heer PERRENOT te Scheveningen gedaan heeft (*a*), te Muiderberg een Grafkelder voor twee Persoonen heeft laaten maaken. Zyn Ed. zelve verwagt, overleeden zynde, daar in begraaven te worden. En in gevalle dat de tweede plaats door niemand van zyne Famille, binnen de eerste dertig jaaren na dien tyd, beslaagen werd, dan zyn de Heeren Kerkmeesters van Muiderberg, in den tyd, geregtigd, om de plaats aan te bieden, aan zodanig een Persoon, die, NB. by zyn leeven, merkwaardige blyken van Menschlievendheid geoefend heeft. ——— Men weet, dat aldaar nog meer geschikte plaats is, voor hun die begeerig zyn dit voorbeeld na te volgen.

(*a*) Zie *Algem. Vaderl. Letter-Oef. II. D. bl.* 34.

beeld wekt den yver van het gemeen op. Dit kan men inzonderheid daaraan zien, dat die Predikanten, welken de meeste Regenten onder hun gehoor hebben, ook gemeenlyk hunne Kerken vol zien; of daar moest eene byzondere reden wezen, die zulks belette. Het gemeen is gewoonlyk met een blind vooroordeel ingenomen voor het verstand van die geene, welken in hoogheid zyn gesteld. Dit mag gelyk alle algemeene regels, zyne uitzondering hebben; 't is egter meerendeels waar. Wanneer het gemeen de Regenten veel in de Kerk ziet, krygt het daardoor goede gedagten van het Kerkgaan; en wordt 'er toe uitgelokt. Zo nu de plaatzen van Eer en Onderscheid uit de Kerken waren weggenomen, en de Regenten tusschen de overige Menschen verstrooid zaten, zou het op verre na zo sterk niet in 't oog vallen, als 'er veel Regenten in de Kerk waren; daar zy nu, als tot één Lichaam vergaderd, het oog van de geheele gemeente trekken. „ Heeft Domine mooi „ gepreekt"? is de gewoone eerste vraag, welke gedaan wordt aan iemand, die uit de Kerk t'huis komt. En de tweede is: „ was de Kerk vol? Was er veel Regeering"? Zie daar hoe sterk 'er op gelet worde, of 'er veel Regenten in de Kerk komen.

Ten tweeden, het onderscheid van de plaatzen in de Kerken trekt ook daadlyk veele Lieden derwaards, welken, zonder dat, daar weinig verschynen zouden. FLATOR heeft, zedert een jaar eene bediening gekreegen, die hem regt geeft om in de Kerk in eene onderscheidende Bank te zitten. Voorheenen ging hy weinig te Kerke. Hy had 'er geene gevoeglyke plaats; 't was hem toen onmooglyk. Nu hy plaats heeft in eene Bank van onderscheiding, slaat hy geene preek over. Moest FLATOR nog, gelyk te vooren, onder het gemeen zitten, hy zou zekerlyk minder of niet ter Kerke komen.

COQUETTILLA zit in eene Familiebank, in 't midden van de Kerk, vlak over den Predikstoel. Alle de oogen vallen op haare plaats. Hier zit zy als eene Prinses. Haare Bank gaat drie trapjes op, en dit maakt ze nog van grooter waarde. Op deze plaats heeft COQUETTILLA eer van haaren opschik, en zy kan van dezelve de bekoorlykheden van haare gedaante, houding, mienen, en beweegingen, ten toon spreiden. COQUETTILLA heeft ook plaats in twee andere Kerken; doch daar heeft zy slegts Stoelen. Zy zou in die Kerken gevolglyk onder den grooten hoop van burger Mevrouwen, Juffrouwen en Meiden verward moeten zitten, en byna van niemant gezien worden. COQUETTILLA gaat daarom nooit ter Kerke, dan in die daar zy eene Bank heeft. Als zy 'er van daan komt, weet zy te zeggen, wie 'er in de Kerk zyn geweest; wat meest alle de Dames hebben aan gehad; zomtyds weet zy nog daarenboven den Text, maar nooit iets meer. Zou COQUETTILLA veel in de Kerk komen, indien zy niet in eene Bank van aanzien zate?

PHILANDER gaat nooit ter Kerke, of het is om SYLVIA te zien. Hy weet waar zy in de Kerk zit, en zoekt om die reden eene plaats, waar hy ze duidelyk in 't oog heeft. Men zegt, dat

SYL-

SYLVIA ook meer naar PHILANDER, dan naar den Predikant, kykt. Had nu SYLVIA geene vaste plaats; ging ieder in de Kerk zitten waar hy plaats konde vinden, waar zou PHILANDER zig plaatzen, daar hy van te vooren niet wist, waaromtrent hy zyne schoone badde te zoeken? Het eenige dat 'er op te doen was, zou wezen, dat SYLVIA altyd zeer vroeg kwame, ten einde altoos dezelfde plaats te hebben; het geen egter dikwyls zou kunnen mislukken; en dat zeer ligt agterdogt en grond aan kwaadaartige gissingen geeven zou. SYLVIA dan haare plaats te ontneemen, zou zyn PHILANDER, zyne eenige beweegveer, om in de Kerk te komen, te ontneemen; en het zou misschien SYLVIA zelve ook te rug houden.

Zie daar, hoe het hebben van plaatzen van onderscheiding en aanzien, of het hebben van vaste en eigene plaatzen, veele Menschen Kerksch maakt. Zonder dat zou noch FLATOR, noch COQUETTILLA, noch PHILANDER, noch SYLVIA, noch honderd en duizend anderen, die, even gelyk zy, komen om te zien en om gezien te worden, in de Kerk verschynen. Men zal misschien zeggen, dat zulk Kerkgaan weinig om 't lyf heeft, en niet uit het regte beginsel geschiedt. Dit willen wy gaarne toestaan. Zoude evenwel het Kerkgaan van deze Menschen niet beter zyn, dan dat zy 'er in 't geheel niet kwamen? Dit is ten minsten zeker, dat, terwyl zy in de Kerk zitten, zy geen kwaad daar buiten doen. Misschien, 't is waar, besteeden zy wel den tyd om iets kwaads te bedenken; dan, als zy niet in de Kerk waren, zouden zy misschien dien tyd gebruiken om het kwaad te doen, dat zy nu maar overleggen. Behalven dat, het kan gebeuren, dat zy, onder het zitten in de Kerk, onder het heen en weder kyken, by geval het een, of ander hooren, dat indruk op hen maaken, en hen te regt brengen, of ten minsten van het een of ander kwaad afhouden kan.

Het een en ander pleit onzes oordeels, zo sterk voor het handhaaven der oude gewoonte, dat het niet noodig zy, breeder over dit onderwerp uit te weiden.

O. O.

GEMENGDE AANMERKINGEN.

Wy allen zyn geneigd een ander kundigheden mede te deelen, die by zelve, door middel zyner zintuigen, noodwendig moet bezitten. —— *Het is koud* — *het is warm* — *het is regenagtig weder.* —— Zo iets is al dikwyls het tweede woord in de t samenleving; en waarom? — naastdenklyk uit gebrek van voegzaamer onderwerp tot de redenwisseling, of uit vrees van geheel spraakloos te schynen.

De Eerzucht doet veel ondernemen. —— Leven en welvaart

zyn

zyn vaak haare flagtoffers, maar zeldzaam verwoest zy onze overhellende geneigdheid tot het kwaade. — Zo is dit dan eene kwaade eerzucht.

Vrienden te houden, is kunst: —— het beste middel daartoe bestaat hierin, dat liefde en ontzag den evenaar in rust houden. — 't Geen een voorgaand geslacht pleeg te zeggen, dat voegt ook hier; *niet te y en niet te fy*.

Herhaalde gewaarwordingen van hetzelfde soort doen de aandoening, in den beginne daardoor in ons verwekt, langzaamerhand verflaauwen, en eindelyk geheel verdwynen. — Door de gewoonte, worden de schoonste gezichten voor het oog onverschillig, de kittelendste vermaaken kragteloos of walgelyk. —— Zo verre is het aardsche en zintuiglyke af van de volmaaktheid ten onzen opzigte; — hoe meer ons de waereld streelt, hoe meer wy van een bestendig geluk verwyderd zyn.

Daar de zucht, om zig van anderen te onderscheiden, en boven hen uit te munten, de voornaame dryfveer van het gebruik der Modes is, kan het niet anders zyn, of derzelver involging moet eene geduurige verandering te weeg brengen; en men heeft nimmer daaraan een einde te wagten. ——— Beter zoude hierin te slaagen zyn, was de *deugd* het geliefdekoosde middel: ——— een vroom hart heeft meest al weinige mededingers.

Het aardsch geluk bestaat niet zo zeer in eene geheele ontheffing van ongelukken; dan wel daarin, dat men alle rampen kloekmoedig en onverminderd te boven kome.

Byzonder is het, dat men reeds van overlange de gewoonte heeft, om het wenschen van iemand's gezondheid meer bepaaldelyk te doen plaats hebben by het drinken van wyn of sterke dranken. ——— Waarschynlyk ontstond deeze bepaaling in dien tyd; toen men aan de overbodige inzwelging van dit vogt leven en gezondheid ten prooie gaf, zonder zig naar de voorschriften der maatigheid te schikken. ——— Wanneer wy iemant, by het drinken, voorspoed en welvaaren toebidden, en daarop onzen beker ledigen; dan geven wy daardoor als een sprekend bewys, dat wy ons niet ontzien willen, voor zyne belangens, onze eigene gezondheid in de waagschaal te stellen. ——— Van hier het gebruik der zogenaamde *Pocaalen*. ——— Hoe logenagtig zyn vaak ook ten deezen aanzien onze betuigingen!

Veele lieden zyn afkeerig van de bevallige *Danskunst*, ——— en zy beminnen gelyker tyd de *Muzyk*. ——— Nogthans is het Dansen in de daad niets anders dan eene gezichtkundige Toonmeeting.

Een geleerde, die slegts maatig gezond menschenverstand bezit; is het bespotlykste verschynzel in de Maatschappy; en hy bezit waarlyk geene andere verdiensten, dan die eene boekery heeft voor de man van studie. ——— Indien de geleerdheid meer doet, dan onze edele vermogens beschaaven en verbeteren, dan wordt zy den naam van geleerdheid onwaardig.

Het

Het gebruik van uiterlyke tekenen by het groeten is al van hoogen ouderdom. ——— Deeze tekenen zyn wel willekeurig; maar tog grootendeels zeer geschikt tot verrigting van dat geene, wat de wetten der wellevendheid ons opleggen. ——— zo dient het nygen des hoofds, des lighaams of van de knieën, ten bewyze van onze onderwerping aan, en vernedering by, den geenen, die wy daardoor vereeren, —— dat betekenen ook de voetval, voetkus, enz. ——— Wy ontdekken het hoofd voor iemand, ten blyke van eerbied, welke wy hem toedraagen, —— het opryzen, wanneer men zit, en het ftryken met den voet, zyn gepaste tekenen van onze dienstvaardigheid en verlangen om 's naastens bevelen ten uitvoer te brengen. ——— Wanneer wy een ander onze hand geven, en zyne hand aanvatten, dan zeggen wy daardoor, dat wy onze ganfche perfoon en welvaart gaarne in zyne magt ftellen, en veilig aan hem toebetrouwen; en dat wy ons gereedelyk verpligten om zyn belang als het onze te behartigen. ——— De omarmingen toonen onze hartelyke vereeniging met iemand; gelyk de kusfen zodanig eene verkleefdheid betekenen, die niet dan door onderlinge fcheuring, of losrukking, als 't ware, kan worden vernietigd.

Men kan met redelykheid van de Geleerden niet vorderen, dat zy altyd oorfprongelyke Werken fchryven, waarin alles van eigen ftempel zy. ——— Dit ware een geftreng zedemeesterfchap. —— Genoeg, wanneer zy het algemeen zulke Schriften leveren, waarin zaaken van aanbelang, (fchoon ook reeds voor Eeuwen afgehandeld,) in een nieuw, verbeterd, en behaaglyk licht te voorfchyn treden. —— Eene menigte van oude en waarlyk goede boeken ligt nu, zo als men zegt, agter de bank, enkel om dat de waereld gaerne iets nieuws te befchouwen heeft; of, indien de taal, waarin zy befchreven zyn, eene levende taal is; om de tastbaare ruuwheid in ftyl en fchryfwyze, die in de befchaafder Eeuw niet misfen kan walgelyk te zyn. —— Des doet hy aan het menschdom reeds eenen verpligtenden dienst, die het wezenlyke van deeze werken, onder een bevallig tooifel, doet herleven; en zaaken onder het oog van 't algemeen brengt, die, buiten dat, mooglyk voor altyd, in eenen diepen nagt van verborgenheid zouden verfteken zyn gebleven. —— Dan men eischt echter, met het hoogfte regt, dat hy dit doe met die oordeelkundige omzigtigheid en openhartigheid, welke hier vereischt word; om by verftandige leezers goedkeuring te verkrygen, en hen te overreeden, dat men agting heeft voor de oude geleerdheid, die waarlyk in veele opzigten de bron der nieuwere is.

„ Van boeken te fchryven is geen einde", zo fprak *Salomo*, toen de waereld nog in den ftaat van jongelingfchap was: ——, wat, dunkt ons, zou de man gezegt hebben, had hy drie Eeuwen na Laurens Koster geleefd.

'T LEERZAAM BUITEN.

'T Vrolyk buiten is een leerſchool. Wordt 'er alles opgemerkt,
Dan erkent m' in 't minſte zaadje, dat Gods grootheid wondren werkt.
Waar, waar heen men de oogen wende, alles wat ons hier ontmoet,
Roept ons toe, uit duizend keelen: God is groot en wys en goed.
Ja, dat tuigen al de bloemen, al de kruiden van het veld,
Zelfs 't geringſte, 't kleinſte wormpje, daar m' 'er duizenden van telt.
Hoe verkwikt ons 't buitenluchtje! hoe verheugt ons 't malſche groen!
Hier gevoelt m' een ander leven in 't herſcheppend lentzaizoen.
Oogbekoorende vertooning! wat ſchakeering! welk een pracht!
Wondre wysheid! achtbre blyken van des Heeren gunst en magt!
Hoe verfrischt ons 't vlietend beekje; by deez' rykbegraasden boord!
Daar men duizenden van ſtemmen lieflyk kwinkeleeren hoort.
't Windje ruischt hier door 't geboomte, wyl haar ſchaduwe ons bedekt,
En voor 't heetst der zonneſtraalen tot een koele ſchuilplaats ſtrekt.
't Nuttig vee, den ſtal ontweeken, nu het juk noch banden knelt,
Mag zyn' graagen lust hier boeten in het ruim en open veld.
Ziet men zoo, ten dienst der beesten, 't veld met vrugtbaar gras bekleed,
Daar 't zich dartlend in verlustigt, daar 't zich meê te voeden weet.
't Wordt hier te aangenaamer als men de oogen ſlaat op 't voedend kruid,
Dat ten dienst van Adamskindren mildlyk uit het aardryk ſpruit.
't Ryk beladen vrugtge boomte, zwangre bloeſem, rypend ooft,
Jongst geſchooten teedre lootjes, niets dat ons geen vrucht belooft.
Zoo, zoo roept ons al 't geſchapen, 't minſte dat ons hier ontmoet,
Blykbaar toe: het Opperwezen, aller ſchepz'len Heer, is goe[illegible]
Die, ſchoon menig ſterveling Hem ſtout verſmaad, [illegible] nek toe-[illegible]
Egter, nimmer moe van [illegible], [illegible] nooddruft van hun weert

Die,

Die, by 't lieflyk ochtendkrieken, 't vogt verlangend kruid gedenkt,
En 't uit zyn azuuren zaalen met het vrugtbre daauwnat drenkt.
't Digtgeflooten bloempje geeft weêr, pas ontnuchterd, nieuwe geur;
't Geen in de avondkou verflenste, ftaat nu weêr in volle fleur;
Dan, vooral, wanneer de zonne, daar de duisternis voor zwicht,
Daar de neevlen voor verdwynen, 't veld weêr van rondöm verlicht;
Hoe herleeft dan al 't gezaaide, al 't ontfprotene in den hof!
Alles toont een ander wezen, 't roemt om ftryd zyns Maakers lof.
Dan, hoe ras zou 't niet verdorren, daalde 'er nimmer regen neêr,
Wierd het door het frifsche wolknat niet bevochtigd keer op keer!
Hier voor zorgt ook 's Hemels goedheid, die by wisling, op den duur,
Dan eens fchenkt een milden regen, dan eens 't koestrend zonnevuur.
Roemt des, roemt des, 't Alvermogen! Hem wiens goedheid alles geeft;
Die, fchoon woonende in den hoogen zorgt vooral wat adem heeft,
't Redenloos en redenmachtig fchepzel onderhoudt en voedt.
Wie, wie ziet niet in dit alles dat des Heeren hand het doet?
Zwyg dan vrygeest: 't minfte kruidje, dat zich aan uw oog vertoont,
Moest de lippen doen verbleeken, daar ge uw' Schepper dwaas mee hoont.
Dank, myn Christen, juich van vreugde, hoe zoudt gy nu fprakloos ftaan?
't Ganfche veld heft, God ter eere, zyn' gewyden lofzang aan.
Stemt dan in met al 't gefchapen', dat de weêrklank kaatfe alom:
Groot en goed is God, de Schepper van het gansch gefchapendom!

T.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, JANUARI, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 11-2	40	Z W	1	natte mist
	— 9-6	42½	——	2.8	—— R.
	— 8-3	40	WZW	8	donker R.
2	— 7-2	37½	W	4	omt. helder
	— 7-0	42	——	4	wolk. o. h.
	— 8-0	37	W t N	2	betrokken
3	— 8-4	38	N W	3	R. H. wolk.
	— 9-5	39½	NNW	3	wolk. Sn. H.
	— 10-6	34	——	6	wein. wolken
4	— 11-3	33½	N	0	Sn. ——
	29. 0-5	37	NNW	0	wolkig
	— 1-6	35	——	0	——
5	— 3-5	29	O t N	0	damp betr.
	— 3-8	34	ZZW	2	zeer betr.
	— 4-0	32	Z W	2	——
6	— 4-2	29	Z	3	——
	— 4-4	34	Z t W	3	——
	— 4-9	32	——	3	——
7	— 4-7	34	——	3	donk. iets Sn.
	— 4-2	37	——	4	——
	— 3-5	34	——	4	—— iets R.
8	- 3.0-4.0	37½	N t O	2	zeer betr.
	— 5-1	39	——	4	——
	— 6-4	34	N O	3	omt. helder
9	— 7-6	30	O 4 NO 2		helder
	— 8-1	32	ONO	6	omt. helder
	* 8-5	28½	O	4.6	held. wolk.
10	— 8-2	27½	O t N	7	betr. donker
	* 8-5	31	O	9	wolk. helder
	* 8-5	28	——	4	helder
11	— 7-2	26½	——	8	donk. iets Sn.
	— 6-3	28	——	9	—— ——
	— 5-2	29½	——	8	——
12	— 4-5	25	O t N	7	helder
	— 4-2	30½	O	7	——
	— 4-8	25½	——	6	—— wolk.
13	— 3-8	24½	——	3	donker
	— 3-1	28	——	6	omt. helder
	— 3-1	23½	——	5	helder
14	— 2-5	21	OZO	2	——
	— 2-0	27	O	2	——
	— 1-5	23½	——	2	——
15	— 0-3	22	OZO	2	——
	— 0-2	29½	O t Z	1	—— nev.
	— 0-4	24½	——	0	——
16	28. 11-8	21½	Z O	0	——
	— 11-7	30	——	0	betr. nev.
	— 11-9 1/10	27	——	0	o. held. ——

	Bar:	Th:	Wind.		
17	28. 11-6	22½	Stil		o. held. nev.
	— 11-5	34	ZZO	0	—— ——
	— 11-0	33½	——	0	zw. mist
18	— 9-3	36	——	0	——
	— 8-3	39½	Z	0	——
	— 7-5	39	W	1	motregen
19	— 8-6	38½	N	3	betr. o. held.
	— 10-7	40½	N t O	3	wein. wolken
	29. 1-5	35	N	2	zeer betr.
20	— 2-8	33	NNW	1	iets Sn. mist
	— 1-7	36	Z	2.6	betr. o held.
	28. 10-0	33	ZZW	6	donk. vogt.
21	— 7-8	36½	Z W	4	—— Stofr.
	— 6-0	39	WZW 4 NO 8		mist Sn.
	— 10-0	31½	ONO	4	z. betr. o. h. NL.
22	— 11-0	21½	OZO 2 O 4		helder
	— 10-2	24½	O	3	omt. helder
	— 10-9	19*	——	3	helder
23	— 7-5	20	——	8	donk. jagt Sn.
	— 6-3	22	——	8	betr. donk.
	— 7-9	20½	O t Z	7	donker
24	— 5-6	20½	ZO t O	6	—— iets Sn.
	— 4-0	30½	Z O	2	mist R.
	— 2-2	37	Z	6	zeer betr.
25	* 1-1	36	Z W	10	donker Sn.
	— 2-4	36½	N W	10	—— ——
	— 8-2	34	NW t N	6	wolkig
26	— 6-0	31½	ZZO	6	donker Sn.
	— 3-0	35½	——	6	Sn. donker
	— 6-5	36	N W	6	donk. iets R.
27	— 11-5	33½	——	2	o. held. iets S.
	29. 2-4	37½	——	2	—— mist
	— 3-5	30	ZZW	2	betr.
28	— 1-2	37½	Z W	6	donker R.
	— 1-5	46½*	WZW	4	zeer betr.
	— 1-7	42	——	4	——
29	— 1-3	39½	Z W	6	omt. helder
	— 1-5	44½	——	8	zeer betr.
	— 1-4	45½	——	8	donker
30	28. 11-8	43½	——	8	z. betr. R.
	— 10-1	46	——	11	wolkig
	— 11-0	40½	WNW	10	o. helder NL.
31	29. 1-4	40	NW t W	8	wolkig
	— 2-6	42	W t N	4	donker
	— 2-5 1/10	37	Z W	6	——
	29. 0 37/93	32 45/93		4 [illegible]	

Den 20 nam. 4½ u. Th. 31½
22 's av. 11½ u. —— 18*
31 's morg. 11½ u. —— 47*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE VERBROKEN VREDE.

Aanminnige, heilaanbrengende Vrede! hebt gy onze Gewesten verlaten! ——— hebt gy, ô dierbaar Hemelgeschenk, hebt gy ons begeven, en, door uw vertrek uit onze Landstreken, dezelve blootgesteld aan de noodlottige en wisselvallige, aan de zeer onzekere uitkomsten van het verwoestend, van het al vernielend Oorlog, nimmer voordelig, maar altoos verderfelyk voor deze Gewesten! ——— ô Dierbare Vrede! door uw vertrek loopen onze gezegende bezittingen gevaar; onze vreedzame bezittingen, die wy, zonder naar uitgebreider te haken, slegts maar wenschen in rust te mogen behouden! ——— Onze duurgekogte Vryheid kan gevaar loopen; want de uitslag van het Oorlog is zeer onzeker. Onze Magen, onze Vrienden, met welken wy door de heiligste banden verbonden zyn, onze Ouders, Vrouwen en Kinders, ons goed en bloed; alle onze gewenschte dingen staan bloot aan de gedugtste ongevallen; —— ze zouden door het Oorlogszwaard gedood, of door het Oorlogsvuur vernield kunnen worden! ——— Armoede, beschreienswaardige armoede, kan de plaats van overvloed vervangen, en ons bejammerenswaardig deel worden! ——— ô Zalige, ô zoete rust! ——— ô Gy hartstrelende alles overtreffende Vrede! Waarom moet gy ons verlaten, en ons daardoor aan alle die onheilen blootstellen? Wat kwaads hebben wy tegens iemand onzer Nabuuren bedreven; wien hunner hebben wy beledigd of regtmatige reden gegeven, om ons zo veel ongelyk, zulk een geweld, aan te doen? Wat beweegt hen ons te dreigen, met alle de woede van eenen verdervenden Oorlog, met verwoestingen, met moord, met vuur, met alle die vernielende verwoestingen, welke door den baldadigen en alverdervenden Krygsman, in de woede eener ontvlamde moordlust, aangerigt kunnen worden? ——— Wat hebben wy bedreven, dat ons daarom onze stille rust, onze wenschbare Vrede, ontnomen worde? —— Eene rust,

naar welke wy zo algemeen haken; eene Vrede, waarin wy onzer aller heil ftellen? Myne waarde, ô myne dierbare Landgenoten, als ik op deze vraag moet antwoorden, dan perst my de waarheid dit niet vleiend antwoord af. Wy allen zyn het waardig. Wy allen verdienen het. —— Wy hebben al voor lang onzen genoten voorfpoed verbeurd en verdarteld. Wy hebben ons de zoete rust en vrede geheel onwaardig gemaakt. Ik onderzoek niet, of wy onzen Aanvalleren reden hebben gegeven, om ons te ontrusten, om onzen voorfpoed te ftooren. Schoon men ons op eene ongehoorde wyze moge aanvallen, fchoon men ons op het onverwagtst befpringe, en wy nooit oogmerken mogten gehad hebben, om onzen Nabuuren eenig leeds aan te doen, kan de Regtvaardige God nochtans Vyanden tegens ons verwekken, om een hoogmoedig Volk, dat zynen Maker fchandelyk vergeet, te vernederen.

Myne dierbare Landgenoten! aan deze verfchrikkelyke euveldaden zyn wy allen, de een meer en de ander minder, fchuldig. —— Wy allen hebben onzen Maker, onzen Weldoener, vergeten. Wy ftaan fchuldig aan misdaden, welke ons de geringfte gunst, de minfte weldaden onwaardig maken. Hebben wy onze Nabuuren niet beledigd, wy hebben het den God des Hemels gedaan; en zyn, hoe overvloediger Hy ons zegende, des te fterker, en verder van hem afgeweken. —— De onbedriegelyke bevinding, de zuivere waarheid, moet dit elk oplettenden leren; zy vorderen van ieder onzer deze onlochenbare fchuldbelydenis. —— De Almagtige, die in den Hemel woont, is regtvaardig; zyne lankmoedigheid, zyne verdraagzaamheid, lang getergd, duld de fnoodheden van een Volk maar tot zo lang, dat zy een toppunt van hoogte beklommen hebben, die eene gevoelige ftraf en wraak eischt. —— Dan dalen de rampen in zo een getale, als de vorige zegeningen, van den langgetergden Hemel neder, dan ontftaan 'er bloedvergietingen, moord, vuur, en alles wat verderf, wat vernielingen aanbrengt. —— De Dood woed met eene verfchrikkelyke vertooning langs de ftraten; —— de vlammen in de wooningen. De harten krimpen weg van angst en benauwdheid; en men ontvangt de Dood als het dierbaarst gefchenk! —— Ongelukkigen, zo ons dit lot te eeniger tyd treffen mogte! —— Nochtans is dit meer te vreezen, dan het tegendeel te hoopen. —— De rechtvaardigheid onzer zaak kan ons tot geen zekeren, tot geen volkomen waarborg verftrekken. —— Men is

ons

ons meer onregtvaardig aangevallen; echter werden wy genoodzaakt te bukken, en het den onregtvaardigen aanvaller gewonnen te geven. Als onze overtredingen ſtraf vorderen, als onze misdaden 's Hemels wraak lang genoeg getergd hebben, dan word onze ſtraf noodzakelyk, dan is zy onvermydbaar. ——— En wie kan 'er bykans aan twyfelen, of dit niet het geval zy, waarin wy Nederlanders verkeren! ——— Onze overtredingen, onze baldadigheden zyn al lang tot die hoogte geſtegen, dat zy de langmoedigheid van onzen Weldoenden Maker tergden; en den opmerkzamen deden dugten, dat 's Hemels wraak, lang getergd, eens met eene verdubbelde woede op onzen kop zou nederkomen. ——— Ziet, myne dierbare Landgenoten! dit noodlottig tydſtip, dit rampzalig tydſtip ſchynt reeds voor ons geboren! - - - - Eer wy 'er op dagten, in het midden onzer brooddronkene dartelheden, werden ons, op het onvoorzienst, eensklaps, onnoemelyke ſchatten afgenomen; onze weerlooze Schepen, met ryke ſchatten beladen, werden weggeſleept; en de weerbare, door overmagt aangevallen, moetende bukken, werden te gelyk ten prooi onzer Vyanden. Hierdoor houd onze Koophandel op, en ligt onze Zeevaard ſtil. Onze wakkere Zeelieden zyn, of onverdagt, door onze Vyanden heen geſleept, geboeid, en in akelige Kerkers opgeſloten, of moeten ledig omzwerven; niets kunnende verdienen, om een Huisgezin, om Vrouw en Kinderen, mede te onderhouden. De naakte armoede treed veler Huizen in; druk, kommer, elende en jammeren zyn 'er de droevige gevolgen van. ——— Was ons verlies waarlyk niet treffend, niet drukkend genoeg, al kwam 'er by het nadeel, 't geen wy reeds geleden hebben, niets meer by? Is de ſchade, ons reeds toegebragt, voor velen niet onherſtelbaar? ——— Is ons ganſche Land 'er niet door ontroerd, en op de gevoeligſte wyze getroffen? Is niet het Oorlog ten hoogſte verderfelyk voor ons ganſche Gemenebest? ——— Deze zyn echter nog maar ſlegts de eerſte beginzelen des Oorlogs, hoe drukkende zyn zy reeds, en van welke rampen kan dit onheil nog gevolgd worden.

Dan hebben niet onze overtredingen dit, en nog duizendmaal meer, al overlang verdiend? Op onzen voorſpoed hoogmoedig, waanden wy, dat ons gene tegenheden treffen konden. - Dartel, brooddronken, onbedagtzaam, wandelden wy daar henen, naar het goeddunken onzer bedorven harten. ——— De trotschheid, de weelde, de over-

overdaad; de pragt, de verkwisting, hebben alle die hoogte onder ons, myne Landgenoten, bereikt, waartoe zy mogelyk nooit voorheen in ons Nederland gestegen zyn. —— De losbandigheid is by velen tot het uiterste overgeslagen, en heerscht onder allerleie rangen; het denkbeeld van pligt, ja dat van welvoegelykheid, is uit veler gemoed verbannen. —— De uitspoorigste, de belachelykste moden en gewoonten, uit andere Landen, by ons ingevoerd, maakten ons voorlang by al de Wereld bespottelyk; en, dat nog het ergst van allen was, de spoorlooste zeden van andere Volken vereenigden zich zo sterk met onze reeds bedorven zeden, dat 'er een algemeen bederf over de zeden van alle onze Landgenoten verspreid werd. Hieruit is ontstaan eene toomelooze dartelheid, die onder de Inwooners van ons Gemenebest heerscht. Onze Voorvaderlyke zeden en gewoonten zyn wy al overlang vergeten. —— De deftige éénvoudigheid is in eene bespottelyke trotschheid veranderd. —— Onze manbare agtbaarheid is tot eene lage verwyfdheid overgegaan. —— Dartelheid, wulpsche brooddronkenheid heeft de plaats onzer voorvaderlyke deftigheid vervangen. Wat zal 'er nu van Nederlands heldenmoed te wagten wezen, waarmede onze Voorvaders zich by al de Wereld zo beroemd en ontzaggelyk gemaakt hebben? —— In onze Huisgezinnen ziet men veelal eene onverschoonelyke Verkwisting; onze vorige Spaarzaamheid is 'er lang uitgebannen. —— Vreemde spyzen, vreemde geregten, op eene ongewoone wyze door vreemde Koks klaar gemaakt, eer verdervelyk voor onze gezondheid, dan geschikt om onze lighamen mannelyke kragten by te zetten, rigt men aan op veler tafels. Om zyne oogmerken te bereiken, gebruikt men veelal looze streken, en onregte handelingen. —— Genotene Weldaden te erkennen is al lang by zeer velen buiten gebruik; men schynt zyn wereld niet regt te verstaan, als men genotene weldaden niet met de snoodste ondankbaarheid durft beantwoorden. —— Eene valsche Wysgeerte, die het spoor baant tot allerlei kwaad, een dryfveer is tot weelde, tot dartelheid en ongevoeligheid, is by ons ingesloopen. —— De Deugd was door velen, jammerlyk, den voet op den nek gezet; terwyl men zich openlyk beroemt op het plegen van euveldaden, waarvoor een welgesteld hart gruwt. —— Hoe vaak worden eerbare ooren gekwetst, door eene vuile taal te moeten hooren, die, hoe schandelyk ook, nochtans de aartigheden van vele gezelschappen uitmaakt? Opentlyk

lyk te roemen, dat men een meisje hare eer benomen, of het bed van gehuwden bevlekt, heeft, merkt men aan als eene wellevende Galantery. Hierover elkander te onderhouden is de Ziel en het leven veler byéénkomsten. —— Eerlooze, dartele, beestagtige en gezondheidkrenkende onkuischheid, is by zo een groot aantal onzer Landgenoten doorgedrongen, dat de besmetting steeds algemeen worde. —— Doemwaardig schend men den Egtenstaat, verbreekt men de heiligste banden, en verwekt men onlusten in de Huisgezinnen, die dezelve in een beschreienswaardigen toestand brengen. —— Niets is zo heilig, dat men niet bestaan durft het te ontheiligen; niets zo snood, dat men het niet durft uitvoeren. —— De trouw, de oude trouw is van ons geweken; bedrog en valschheid hebben derzelver plaats vervangen; goed word met kwaad beloond. Men durft nauwlyks op zynen Naasten vertrouwen; te minder, daar dit plaats heeft, niet slegts onder gemene rangen, maar ook onder de zulken, wier pligt het is, anderen de strengste Kristelyke Zeden voor te houden, en te leren betragten. —— Beestagtig zuipen en zwelgen, waardoor men zich ver beneden het redelooze verlaagd, word by eene groote menigte voor een point van eer aangezien. De dronkenschap is eene aartigheid en vermaak geworden. Vloeken, zweeren, en ysselyk God lasteren, merkt men aan als een kenmerk van zyn Wereld te verstaan. De Deïstery, ja zelfs het verzaken van het Opperwezen, is zo sterk in de beoefening, dat zommigen het als een point van wellevenheid aanzien, geheel geen Godsdienst te bezitten, of met de geheiligste dingen openlyk den spot te dryven. Nooit zyn mogelyk de Deïsten in grooter aantal onder ons geweest, dan in deze bedorven dagen. Een algemeen verval en kleinagting van den Godsdienst word 'er onder ons bespeurd. Eene koele onverschilligheid heeft de plaats vervangen van nauwgezette Godsvrugt. Het bywonen van den openbaren Godsdienst is in diep verval; en onze Lieden van de Wereld rekenen het te laag voor hunne verlichte Zielen zich daarmede op te houden.

Dit alles te zaam genomen, toont maar al te duidelyk, dat die beginzelen van Godsdienst, welken alleen in staat zyn de menschen te beteugelen, uit veler harten geheel verbannen zyn. En dit alles schreeuwt ten Hemel, ja roept om wraak tot den Almagtigen. Neêrlands wanbedryf is inderdaad zo ver gebragt, dat rampen, tegenspoeden en we-

derwaardigheden, dat gedugte tugtroeden volstrekt noodzakelyk voor ons schynen. Dan, welke onheilen, myne waarde Landgenoten, welke gedugte onheilen staan ons in dat vooruitzigt niet te wagten! Onheilen, die wel grootlyks de gevolgen kunnen zyn, van een oorlogend Nabuurig Volk, maar nog meer het eigenaartig gevolg van het algemeen bederf onzer Zeden. In omstandigheden van die natuur is het gevaar, in weerwil van alles, wat zich gunstig zoude mogen vertoonen, onvermydelyker dan men veelal waant. Waarlyk onze tegenwoordige omstandigheden zyn zo geschikt, dat ze elk deugdzaam mensch schrik baaren, en eene onvermydelyke straf noodzakelyk schynen te maken.

Wy hebben eenen geruimen tyd niet anders dan voorspoed genoten. Gelukkige tyden hebben wy gezien. Tegenspoeden zyn ons, door eenen twee- en dertigjarigen Vrede, bykans uit de gedagten. ——— Echter hebben velen onzer ook rampen en wederwaardigheden gezien; tyden van angst en benauwdheid beleefd; de Inwoners mistroostig, wanhopig tot verderfelyke uitersten zien overslaan; terwyl onze Vyanden ons van alle kanten besprongen, benauwden, en den voet ons op het hart drukten. Velen onzer Landgenoten hebben deze rampen met eigen oogen aanschouwd; de jammeren des Lands, het verschrikkelyk Krygsrumoer, met eigen ooren gehoord. ——— Zy hebben onze Inwoonders zien bederven; Steden en Landen zien verwoesten, door vuur, zwaard en moord. ——— Staat ons nu dit alles minder te dugten? Onze overtredingen, onze snoodheden zekerlyk zyn niet minder; en wat kan de omstandigheden, de tyden, kommerlyker maken, dan wanneer 's Volks ongeregtigheden vele zyn? ——— Moet niet elk regtaartte Nederlander, wien Godsdienst en Vryheid ter harte gaat, moet hy niet inwendig ontroerd, in de Ziel bedroefd worden, wanneer hy met een bedaard gemoed dit alles overweegt, en nagaat hoe nauw 's Lands algemene wel- of kwalyk-zyn aan 't gedrag der Ingezetenen verbonden is? Zo lang de Godsdienstigen, de Deugdzamen en de Braven de overhand behouden in een Gemenebest, is 'er gegronde hoop, dat het zulk eene Maatschappy wel zal gaan, dat ze zal bloeijen. ——— Maar, wanneer de Godsdienst in veragting komt, en der ondeugd den ruimen teugel word gevierd; — als de beginzels van eer uit de Ziel verbannen, en de denkbeelden van pligt in de harten uitgedoofd worden, dan is 'er vrees, groote vrees, dat het gevaar

vaar

vaar groot en zeer naby is, — dan heeft men reden om te vrezen, dat 'er tegens het dreigende kwaad nergens hulpmiddels te vinden zullen wezen; of dat alle aangewende hulpmiddels iedel en kragteloos zullen bevonden worden, — dan wast het gevaar van ogenblik tot ogenblik aan; en dit is onze ware gesteldheid.

Maar veelligt zal iemand zeggen, door zulk soort van voorstellingen slaat men onze Nederlanders ter neêr, en maakt hen slapmoedig, in een tyd, waarin de oude Heldenmoed opgewekt, ontstoken, dient te worden. —— Waarom hen niet liever aangespoord om onze Aanvallers manmoedig het hoofd te bieden? —— Niets, voorwaar, bezielt my meer, dan daartoe alle pogingen aan te wenden, en ieder te noopen tot het verdedigen onzer Vryheid, Regten en Bezittingen; —— om ons dierbaar Vaderland, met alle onze gewenschte dingen in het zelve, tegens alle aanvallen onzer wangunstige Vyanden manmoedig te verdedigen, en te beschermen. —— Dan, het is te vreezen, dat wy geen waren Heldenmoed zullen toonen, als wy uit gene goede grondbeginzels te werk gaan. —— Ik weet het, als de nood dringt, ziet men de gevoelens der menschen wel veranderen; men ziet hen hunne ongeregelde Zeden beteugelen, of eenigermate intrekken; de dartel-, wulps-, en baldadige brooddronkenheid word veelal bedwongen, als men het Oorlogszwaard ziet glinsteren, het Oorlogsvuur van naby ziet branden. Maar dikwyls, dit getuigt de ondervinding, nemen dan de oneenigheden, oproeren, en muiteryen, die verdervers van alle heilzame besluiten, hand over hand, toe. —— Dan heerscht 'er wel eens eene volmaakte besluiteloosheid, geduurende welke aller handen slap hangen; dat de Maatschappy aan een onherstelbaar verderf blootstelt. —— Het is ook waar, nood leert zich wel beschermen en verdedigen. —— Maar nood brengt ook niet zelden de grootste verwarring voort, —— die een Gemenebest het uiterst gevaar doet loopen. —— Wanneer men niets hoort, dan misnoegen, dan morren; wanneer de gemoederen van het Gemeen aan 't gisten slaän, dan is een staat op den uitersten rand van zyn verderf. —— Eendragt, myne Landgenoten, moet onder ons heerschen; —— by Overheden, by Onderdanen; wy allen moeten eendragtig zamenspannen, om onze Vryheid, zo duur door onze Vaderen gekogt, om onze Regten en Bezittingen, om onze Vrienden, Magen, Vrouwen, en Kinderen, om alles, wat ons waard en dierbaar is, te beschermen. Dat,

voor alle dingen, een eensgezind voornemen, een eenparig onveranderlyk besluit, om, in alles, en ten allen tyde, braaf en deugdzaam te zyn, den boezem van elk Nederlander beziele. Leggen wy dus onze verkeerdheden af, dan, en niet eerder, zullen wy, in vertrouwen op den God onzer Vaderen, den Vyand rustig en kloekmoedig het hoofd kunnen bieden. —— Onze oude Heldenmoed, die Heldenmoed, welke onze Vaders zo veel roem heeft doen verwerven, en die ons klein Land een aanzien heeft geschonken onder de magtigste Landen van Europa, zal dan herleven, om ons dierbaar Vaderland te beschermen. —— Welaan, myne waarde Landgenoten, verbeteren wy allen onze bedorven Zeden; en nemen wy eensgezind het besluit, om in de mogenheden des Heeren, als 't nood is, den stryd aan te vangen. Doen wy dit, dan kunnen wy op de Godlyke hulp hoopen, al is het dat ons magtige Vyanden omringen en aanvallen; hierdoor gesterkt, zullen wy niet overwonnen, maar onze Aanvallers zullen beschaamd worden; en zy, die ons zoeken te verdelgen, zullen zelven door de scherpte des Zwaards vallen.

C. V. D. G.

VERHANDELING OVER DE RETAMA,

1 *Kon.* XIX. *vs.* 4. *Job* XXX. *vs.* 4. *Psalm.* CXX. *vs.* 4.

Door D. DE GORTER.

Het Hebreeuwsch woord *Retama* of *Rotem*, רתם, by de Arabiers *Ratam*, رتم, in de drie aangehaalde plaatzen der Heilige Schrift voorkomende, staat in onzen Nederduitschen Bybel, *Jeneverboom*, vertolkt. Doch andere Geleerde Schryvers willen dat woord liever door *Brem*, by de Latynen *Genista* geheeten, vertaald hebben.

Deeze verschillende Overzetting heeft my aanleiding gegeeven tot het onderzoeken, of men, uit de eigenschappen des Jeneverbooms en Brems, niet zoude kunnen beoordeelen, op welk dier beide Geslagten van Gewassen de gemelde Schriftuurplaatsen best over te brengen zyn; en dus ook, op welke Overzetting men zig veiligst verlaaten kan. Dan, dewyl 'er tot die beide Geslagten verscheide-

ne

ne Soorten gebragt worden, zal ik tevens trachten op te geeven, welke de eigentlyke Soort zy, die hier voorkomt, en voor de waare *Retama* moet gehouden worden.

't Woord *Retama* beduidt, zo als de Taalkundigen my leeren, in het Hebreeuwsch, *zamenvoegen*, *binden*. Omdat nu in den Jeneverboom de Vrugt digt aan het hout hangt, en de eene Bezie aan de andere verbonden is, als ook het eene Blad zeer naauw aan het ander zit, zyn veele, ja de meeste Schryvers van gedachten, dat *Retama* Jeneverboom moet betekenen. Zy voegen 'er by, dat deeze Boom gaarne groeit op bergachtige en woeste plaatzen; waarvandaan de plaats in de Woestyne *Rithma*, daar de Kinderen Israëls hunne Legerplaats opsloegen, *Num.* XXXIII. 18, dien naam schynt verkreegen te hebben; en dat aldaar ook vermoedelyk de Propheet Elias, (1 *Kon.* XIX. *vs.* 4.) na eene dagreize, onder den Jeneverboom zou geslaapen hebben. Voorts dat 'er op de Bergen twee soorten van Jeneverboomen groeijen, wier eene laag, en de andere hoog is. Ter Verklaaring der Schriftuurplaats, *Job* XXX. *vs.* 4., alwaar staat, *wier Brood was de Wortel der Jeneveren*, zeggen zommigen, dat de arme en behoeftige Luiden deeze Wortels verkochten, en geld daar uit trachtten te maaken, gelyk in Duitschland als nog allerlei witte Kwasten of Kleerbezems, ja zelfs Mandtjes uit de afgesneden en gespalkte Jeneverwortelen, gebonden en gevlogten, en door geringe luiden te koop geveild worden. Anderen, omdat de Wortel der Jeneveren niet eetbaar is, vertolken het, *wier Brood was als dat der Jeneveren*, te weeten, onsmaaklyk. Anderen wederom, waar onder JOHANNES STENGELIUS, in zyne Verhandeling over den *Juniperus Biblicus*, (*Biblioth. Bremensi*, *Class.* VII. *p.* 864.) willen, dat het Hebreeuwsch woord לְחֻמָּם, ook zou kunnen beduiden, *om te verwarmen* of *warm te maaken*; en dat de arme Luiden zigzelven van de Wortelen der Jeneveren bedienden, tot bereiding hunner Spys, of ze tot dat gebruik aan anderen verkogten. De vermaarde JO. COCCEJUS wilde, dat de Wortels der Jeneveren alle bittere Wortelen zouden beteekenen. —— Eindelyk, wat betreft de *gloeijende Jeneverkolen*, (*Psalm* CXX. *vs.* 4.) verscheide voornaame Godgeleerden, waaronder J. RAY, die tevens een groot Kruidkundige was, zeggen, dat de koolen van het hout des Jeneverbooms gebrand, met hun assche bedekt, veel langer gloeijende blyven, en het vuur behouden, dan de koolen van eenig ander hout; en

dat dus de Hebreeuwsche woorden גַּחֲלֵי רְתָמִים, in dien Text voorkomende, te regt *Jeneverkolen* vertolkt zyn.

Ik wil wel toestemmen, dat eenige deezer bygebragte redenen schynen te pleiten voor den Jeneverboom; egter komen my daarin ook zwaarigheden voor. Eerstelyk, is het te verre gezogt, de betekenis van het Wortelwoord van *Retama*, op de schikking der Bladeren en Vruchten eener Plante toe te passen. Veel eerder kan men dat woord toeeigenen aan het gebruik tot binden en zamenvoegen. Ten tweeden, groeit de Jeneverboom zelden ter hoogte van eenen merkelyken Boom; hy is doorgaans eigenlyk een Struik, welke tot de aarde toe met takken voorzien is; en heeft zulke puntige en steekende Bladeren, dat iemand daar onder niet gemaklyk zou kunnen rusten. Ten derden, de Jeneverschaduw, gelyk VIRGILIUS, (in *Ecl.* X. *vs.* 75, 76.) al opgemerkt heeft, *bezwaart den geest*, en indien 'er iemant lang onder blyft of slaapt, word hy daardoor, als door te veel Wyns, bedwelmd. (Zie BOERHAVE, *Prælect. de Morb. Nervor. p.* 232.) zelfs vermydt het kruipend Gedierte den reuk des Jeneverbooms, waarvan ook de Grieksche naam dezes Booms, *ἀρκευθίς* of *ἄρκευθος*, afkomstig is. Ten vierden, kan de Wortel der Jeneveren, als zeer hard en zonder smaak zynde, niet tot spys of brood dienen, gelyk anderen reeds aangemerkt hebben. Ten vyfden, groeit de Jeneverboom niet by andere Kruiden, die ziltig zyn. Ten zesden, wat aangaat de lang vuurhoudende Jeneverkoolen, en voorts al het geen de Autheuren omtrent den Jeneverboom ter verklaaring bybrengen, ziet alleenlyk op den gemeenen Jeneverboom, die voornaamlyk eigen is aan de koude Landen van Europa, gelyk ik, in myne Verhandeling over *Jerem.* XVII. *vs.* 6. (*) heb aangeweezen. Dezelve groeit niet in Arabien; althans RAUWOLFF, HASSELQUIST, FORSKÄL, en andere Kruidkundigen, die de Oosterſche Landen doorgereisd hebben, maaken geen gewag van den gemeenen Jeneverboom. Zelfs komt het *Gummi Juniperinum*, of de Gom des Jeneverbooms, dien de Arabieren *Sandaracha* of *Sandarac* noemen, en ook in de Apotheeken te *Kairo* word nagehouden, uit Griekenland (†); 't geen niet noodig was, indien de gemeene Jeneverboom in

(*) Zie *Holl. Maatschappy der Weetenschappen*, XV. Deel, bladz. 126.

(†) Zie *Forskäl de script. animal.* enz. p. 156.

in Arabien groeide; want alsdan zoude aldaar, door de hitte des Lands, meer van deezen Gom, dan in andere Landen, voortgebragt worden. — De Boomen, die, wegens de overeenkomst in hunne Kruidkundige kenmerken, hedendaagsch tot het Geslagt der Jeneveren gebragt worden, en in de Oostersche Landen groeijen, zyn, zo veel ik uit de Kruidkundige Reisbeschryvers heb kunnen ontdekken, de *Juniperus Lycea*, *Phoenicea* en *Sabina*, die in soort veel van den gemeenen *Juniperus*, of Jeneverboom, verschillen. Ook zouden de drie gemelde Schriftuurplaatsen, van de *Retama* gewaagende, niet gevoeglyk in alle opzigten op een dier drie soorten van *Juniperus* kunnen toegepast worden. — Wy gaan dus over tot de *Brem*, die, onzes oordeels, veel meer, door het Hebreeuwsch woord *Retama*, aangeduid word; en wel om de volgende redenen; 1. Zyn de Twygen van de *Brem* dun, taay en buigzaam; en dus zeer bekwaam tot binden en zamenvoegen, zo als het Wortelwoord te kennen geeft; 2. Het Latynsch woord *Genista*, *Brem* betekenende, stamt af van *Genu* een *Knie*, dewyl dit gewas als een Knie kan gebogen worden; 3. Is het woord *Retama*, zo als de vermaarde OL. CELSIUS in zyn *Hierobotanicon*, I. p. 247, en de groote Oostersche Taalkundige SCHULTENS, in zyn Werk over *Job*, aanmerkten, van de Saraceners overgegaan tot de Spanjaarden, die als nog de *Brem Retama* noemen; 4. Groeit de *Brem* dikwils hoog en wyd genoeg op, om daar onder te kunnen liggen en rusten, gelyk de zeer beroemde P. BURMAN, (*ad Gratian. Cyneg.* V. 130.) deswegens tot overtuiging het gezag van den grooten BOERHAVE bybrengt. DODONÆUS, spreekende over de *Brem*, die in Spanjen, voornaamlyk by Gibraltar, groeit, haalt aan CALPURNIUS, welke Poëet in zyn *Bucol. Ecl.* 2., van dat gewas gewaagende, zig dus uitlaat:

Cernis ut, ecce pater, quas tradidit ornita vaccæ,
Molle sub hirsuta latus explicuere genista?

en voegt 'er nog by:

Nos quoque vicini cur non succedimus umbris?

Ook zegt VIRGILIUS, *Georg. Lib.* II. V. 434, 435.

Quid majora sequar? Salices, humilesque genistæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbras,
Sufficiunt, sepemque satis, et pabula melli.

De *Retama* der Spanjaarden, zynde het *Spartium monospermum*, by LINNÆUS, groeit 'er meer dan een mans lengte hoog, dienende dus de Bokken en Zwynen ter bescherming tegen de brandende hitte der Zon; terwyl de eerste ook de groene takken eeten. — Het *Spartium junceum*, algemeen in de Kruidhoven bekend, onder den naam van *Spaansche Brem*, is die soort, waarvan de gedagte BURMAN door BOERHAVE onderrigt is. Ik heb dezelve in de Academie-Tuin te Harderwyk gezien, meer dan een mans lengte hoog opgegroeid, toen zy door de strenge koude des Winters in het jaar 1740 stierf. De Geleerde DE PINEDA brengt gevolglyk te onregt tegen de *Brem* in, dat deeze Struik byna geen schaduw kan maaken. 5. Is de *Brem* een ziltig kruid, zelfs zo, dat men, van een zeer ziltige of zoute spys spreekende, gemeenlyk zegt, zy is *zo Zout als Brem*. Ook kan men, wanneer de Brem tot asch verbrand word, uit het Loog eene groote hoeveelheid Zouts bereiden, 't welk in de Geneeskunde tot een sterk pisdryvend middel, in de Waterzugt en andere Kwaalen, dient. — 6. De Wortel des Brems kan mooglyk al zo weinig tot Brood verstrekken, dan die der Jeneveren. Maar op den Wortel des Brems groeit een Gewas, dat door de Oude Kruidkundigen *Rapum Genistæ*, *Brem-Raap*, en door laatere Schryvers *Orobanche*, in 't Nederduitsch *Leeuwenstaart*, ook *Smeerkruid*, genaamd word. 't Is een Plant, wier Steng onder uitloopt in een dikken knobbel, byna als een Raap of Knol; die ziltig van smaak is; en dus tot eene hartige spys kan dienen. De Alchimisten pleegen eertyds daar uit een Oly te stooken, die zeer uitmuntende wierd gehouden tegen den Steen. Ook wierd het Poeder, en de Conserv, daarvan bereid, tot andere Kwaalen aangepreezen; doch het is thans by ons van geen gebruik. — 7. De *Brem*, gebrand wordende, knapt door haar zout zeer sterk in 't vuur, gelyk vuurige Koolen, of als eene Pyl, die door een sterk gespannen Boog word afgeschooten.

Alle deeze bygebragte redenen, denk ik, dat genoeg zyn, ter betooginge dat *Retama* liever door *Brem*, dan door *Jeneverboom*, vertolkt moet worden.

Nu blyft 'er nog over te onderzoeken, welke, onder zo veele Planten, die den naam van Brem draagen, en in verscheide Oorden der Waereld huisvesten, en waarvan sommigen tot het Geslagt van *Genista* en *Spartium*, ook tot dat van *Borbonia*, *Aspalathus*, *Hedysarum*, *Ulex* en *Psoralex* gebragt worden, de eigentlyke soort zy, die in de Hei-

Heilige Schrift bedoeld word. Deeze moet zo een zyn, waar onder iemand kan vernagten, en die in Arabien, alwaar ELIAS gereisd heeft, gevonden word. Hiertoe kan men geen soort beter voordraagen, dan het *Spartium junceum* of de *Biesachtige Brem*, waarvan ik reeds gesproken heb. Deeze is tog geschikt, om 'er onder te rusten, en ook door RAUWOLFF in Judea by *Joppe* en *Rama* gevonden. —— En wat betreft de *Orobanche*; hiervan worden agt soorten door LINNÆUS opgegeeven. De gemeenste is de *Orobanche major*, die op de Wortels der *Brem* in zandige gronden groeit; en wiens Bloemen den reuk als dien van een Angelier hebben. Deeze soort vind men op veele plaatsen, ook in de Nederlanden; en overvloedig omtrent *Keppel*, in het Graafschap Zutphen, op de Wortels van de reeds aangehaalde *Biesachtige Brem*; gelyk ook aldaar de *Monotropa* in een Bosch op de Wortels der Denneboomen groeit; en welke Plant, door de Oude Kruidkundigen, onder de *Orobanche's* geteld wierd. Die zelfde *Orobanche major* groeit mede, volgens gedagten RAUWOLFF, by *Aleppo*, en daar omstreeks in Arabien. Behalven deeze soort, heeft FORSKÄL, (*Flor. Ægypt. Arab.* p. 112.) nog een *Orabanche* met een gekartelden Bloem, by Kairo, en eene andere soort, die hy *Orobanche tinctoria* noemt, en een sappigen Steng had, groeiende op de Wortels van oude Planten, in Arabien by de Stad *Mör*, aangetroffen. 'Er word dus in de Oostersche Landen ook zo een Plant gevonden, die op de Wortels der *Retama* of *Brem* groeit, schoon 't niet de Wortel zelve is, zo als men mooglyk ten tyde van JOB gedagt heeft.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN NAGTEGAAL.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Nagtegaal* wordt in 't Grieksch 'Αηδὼν, in 't Latyn *Luscinia*, in 't Italiaansch *Rossignuolo*, in 't Fransch *Rossignol*, in 't Engelsch *Nightingale*, in 't Deensch *Nattergal*, in 't Spaansch *Ruissennor*, in 't Zweedsch *Naecktergahl*, in 't Hoogduitsch *Nachtigall*, geheeten.

Op 't hooren van den naam deezes Vogels, is 'er geen Mensch die een goed gehoor heeft, of hy brengt zich voor den

den geest, een dier schoone voorjaars-nagten, wanneer de Hemel helder, de lugt stil, en de geheele Natuur, om zo te spreeken, aandagtig is, en met verrukking luistert na den wildzang van deezen Boschzanger. 'Er zyn eenige Zang-Vogelen, wier stem, in zekere opzigten, die van den *Nagtegaal* na de kroon steekt, en met veel vermaaks gehoord worden, als de *Nagtegaal* zwygt; deezen slaan zo heldere klanken, geenen hebben een toon, even zuiver en veel zagter; anderen stemvallen even streelend; doch daar is 'er geen één, of de *Nagtegaal* overtreft hem door de volmaakte vereeniging van deeze onderscheide bekwaamheden, en de verbaazende verscheidenheid zyns wildzangs; derwyze, dat de zang van ieder deezer Vogelen, ten volmaaktsten genomen, niet meer is dan een gedeelte van dien des *Nagtegaals*. De *Nagtegaal* verrukt altoos, hy herhaalt nooit, althans nooit op eene slaafsche wyze; valt hy in denzelfden zang, hy doet het op een nieuwen toon, en voegt 'er nieuwe bevalligheden by; altyd slaagt hy wonder gelukkig; hy drukt alles uit; hy neemt alle characters aan, en weet, daarenboven, de uitwerking door de tegenoverstellingen te vermeerderen.

Wanneer deeze Opperzanger der Lente zich gereed maakt, om, als 't ware, het Bruiloftslied der Natuure te zingen, begint hy met een beschroomden voorzang, met zwakke en bykans onafgemeete toonen, als wilde hy zyne bekwaamheden beproeven, en die luisteren opwekken; vervolgens neemt hy meer moeds, wordt, van tyd tot tyd, vuuriger, en toont welhaast alle de vermogens van zyn gadeloozen gorgel; treffende slagen, leevendige en zagte stemtrillingen; vloeiende zang, waarin de netheid de rasheid evenaart; een stil inwendig geneurie, 't welk voor 't oor niet veel betekent, doch zeer geschikt is om de andere toonen te meer te doen afsteeken; schielyke stemvallen, net afgemeeten, sterk en met smaak doorgehouden; klaagende toonen, zagt afloopende; klanken zonder kunst gerekt, en steeds vol vuurs; verrukkende en doordringende klanken; rechte minneklagten en wellustige toontjes, die uit het hart schynen voort te komen, en alle harten doen kloppen, en in allen, die gevoel hebben, eene zo zagte beweeging en streelende kwyning verwekken: in deeze hartstogtlyke toonen ontdekt men de taal der aandoening, die een gelukkig Egtgenoot by zyne beminde Wederhelft laat hooren, en welke zy alleen hem kan inboezemen; terwyl men in andere misschien verwonderlyker, doch min uitdruklyk, enkel

kel het oogmerk ontwaar wordt om haar te vermaaken of te behaagen, of wel, by haar, den zangprys te winnen van mededingers na zyn roem en geluk.

Deeze onderscheide zangtoonen gaan gepaard met stille tusschenpoozen; en in deeze stille tusschenpoozen, welke in alle soorten van melodie, zo veel tot het grootsche toebrengen, is men in 't vol genot van de gehoorde klanken, die nog het oor vervullen, en niet gestoord worden door nieuwe gewaarwordingen; welhaast verlangt en verwagt men het hervatten; en hoopt den even zo zeer behaagenden toon andermaal te verneemen; vindt men zich hier in bedroogen, de schoonheid van het nieuwe zangstukje laat niet toe berouw te hebben over het gemis, en de hoop op de volgende verrassende veranderingen wordt leevendig gehouden.

Voorts is de Zang des *Nagtegaals* te opmerkelyker, en baart des te grooter uitwerking, om dat hy, gelyk de Heer BARRINGTON te recht schryft, 's nagts zingt, 't welk de gunstigste tyd is, en hy, alleen zingende, zyn stem alle zuiverheid heeft, en niet vermengd wordt met die van eenigen anderen Vogel. Volgens dienzelfden BARRINGTON, overtreft hy alle andere Vogels door zyne zagte en fluitende klanken, door den onafgebrooken duur zyns wildzangs, welken hy zomtyds twintig seconden rekt. Diezelfde Waarneemer telt in dien wildzang zestien onderscheide hervattingen, wel bepaald door de eerste en laatste nooten, terwyl de *Nagtegaal* de tusschennooten, met smaak, weet te veranderen: ook houdt hy zich verzekerd, dat de uitgestrektheid welke de stem des *Nagtegaals* vervult, niet minder is dan een myl, bovenal by een stil weêr; en dus ten minste gelyk staat met die waartoe de stem eens Menschen zich uitstrekt.

Verbaazend is het dat een zo klein Vogeltje, 't welk geen half once weegt, zo veel kragts van stem hebbe. De Heer HUNTER heeft ook waargenomen, dat de spieren van den gorgel, in deeze Vogeltjes, naar evenredigheid, veel sterker zyn dan in alle andere; en zelfs veel sterker in het Mannetje dat zingt, dan in het Wyfje, 't welk het zangvermogen derft.

ARISTOTELES zegt, en PLINIUS volgt hem, dat de zang des *Nagtegaals* vyftien dagen en vyftien nagten, zonder ophouden, duurt, in den tyd dat de Boomen beginnen te groenen; dit moet van de *Wilde Nagtegaalen* verstaan, en niet in den strikſten zin opgevat, worden; want deeze Vogel-

geltjes zyn, noch voor noch naa den tyd, door ARISTOTELES bepaald, zonder zang; schoon zy dan zo mild en aanhoudend niet zingen. Doorgaans beginnen zy met de maand *April*, en houden niet geheel op voor *Juny*; dan het waare tydstip, wanneer hun zang veel vermindert, is, als de Jongen zyn uitgebroed; dewyl zy zich dan met de zorge der opvoedinge belast vinden, en de Natuur, in alle Instincten, een overwigt gegeeven heeft aan die tot instandhouding der Geslachten behooren.

De opgesloote *Nagtegaalen* zingen negen of tien maanden lang, en hun zang is dus niet alleen langduuriger, maar ook beter en volmaakter; hier uit trekt de Heer BARRINGTON een gevolg, dat by deeze soort van Vogelen, gelyk ook by veele andere, het Mannetje niet zingt om het Wyfje te vermaaken, of den verdrietigen broeityd te korten. —— Een regtmaatig en proefhoudend gevolg. In de daad, het Wyfje, dat broedt, volvoert deeze bezigheid door een Instinct, of liever door eene drift, sterker dan die der Liefde zelve; het schept daar in een inwendig genoegen, waar over wy niet wel kunnen oordeelen; doch 't welk alzins doorstraalt, en niet toelaat te veronderstellen, dat het, in die oogenblikken, vertroosting behoeve. Dewyl het nu, noch volgens pligt, noch door deugd, is, dat het Wyfje broedt, zo zingt het Mannetje ook niet pligtshalven; want by het tweede broedzel laat hy zich niet hooren. 't Is de Liefde, en bovenal de eerste aandoening der Liefde, die de Vogels hunnen wildzang doet zingen; 't is in den Voortyd, dat zy de behoefte om te minnen, en te zingen, voelen; het zyn de Mannetjes die de sterkste minnedrift hebben, en ook het meest zingen; zy houden hier het grootste gedeelte des jaars mede aan, wanneer men zorg draagt dat zy zich in eene geduurige Voorjaarswarmte bevinden, die deeze drift gaande doet blyven; dit is het geval der gevangene *Nagtegaalen*, zelfs der zodanigen, die oud gevangen zyn. Men heeft 'er gevonden, die, weinig uuren, naa dat zy gevangen waren, uit al hun magt zongen.

Men maake hier uit niet op, dat zy ongevoelig zyn voor het verlies hunner Vryheid, bovenal in den beginne. De zes of zeven eerste dagen zouden zy zich dood hongeren, indien men hun geen eeten in den bek gaf, en den kop tegen het bovenste van het kouwtje verpletteren als men de wieken niet vastmaakte; doch in 't einde krygt de zangdrift de overhand. De zang van andere Vogelen, het geluid

van

van eenig ſpeeltuig, de toonen van een zagte en heldere ſtem, treft hun, en ze ſchynen meest getroffen te worden door *Duos*, 't welk uitwyst dat zy niet ongevoelig zyn voor de kragten der harmonie; zy blyven geene ſtilzwygende Toehoorders, zy zingen mede, en doen hun best om hunne Mededingers te overtreffen, en alle andere ſtemmen of geluiden te overſchreeuwen. Men wil dat een dood neergevallen is; het willende uithouden tegen een Perſoon die voor hem zong; men heeft 'er een gezien, die een toornigen toon aanhief, zo dikwyls een Kanarievogel, digt by hem hangende, begon te zingen, en, door dien dreigtoon, deezen het ſtilzwygen wist op te leggen. Zo waar is het dat meerderheid altoos de jalouſy niet weert! Zou het ook een gevolg weezen van die zugt om te overtreffen, dat de *Nagtegaalen* zo oplettend zyn om zich van alle voordeelen te bedienen, en liefst zingen op plaatzen waar een ſterke wederklank is?

Alle *Nagtegaalen* zingen op verre na niet even ſchoon. Men treft 'er aan wier Wildzang zo ſlegt is, dat de Liefhebbers ze niet willen houden. Men meent zelfs ontdekt te hebben, dat de *Nagtegaalen* van het eene Landſchap beter dan van het andere zingen. De Liefhebbers in *Engeland* keuren de *Nagtegaalen* van *Surry* beter dan die van *Middelſex*, gelyk zy ook de Vinken van *Esſex*, en de Putters van *Kent*, voor de beste houden. Deeze verſcheidenheid des Wildzangs, in Vogelen van een en dezelfde ſoort, heeft men, met rede, vergeleeken by het verſchil in de tongvallen van een en dezelfde taal; bezwaarlyk valt het de waare oorzaaken daar van aan te wyzen, dewyl de meeste van toevallige omſtandigheden afhangen. Een *Nagtegaal* heeft by toeval andere Zangvogelen gehoord, de poogingen die de nayver hem deeden te werk ſtellen, hebben zyn Zang volmaakter doen worden, en hy deezen verbeterden Zangtoon zyn kroost geleerd; want elke Mannetjes-Vogel is de Zangmeester zyner Jongen; en men begrypt zeer ligt, hoe, in eene opeenvolging van Geſlachten, die zelfde Zang nog volmaakter, of, door andere dergelyke toevallen, veelzins gewyzigd worde.

Naa het eindigen der maand *Juny* zingt de *Nagtegaal* niet meer, hy heeft dan niets overgehouden dan een ſchor geſchreeuw, eene ſoort van gekras, waar in men niets ontdekt van de lieflykstzingende *Philomeel*; en 't is geheel niet te bevreemden, dat men eertyds in *Italie* als dan deezen Vogel een anderen naam gaf, te weeten dien van *Uni-ſono*. 't Is,

in de daad, een andere Vogel, een Vogel volstrekt van de voorgaande verschillende, althans wat de stem betreft, en zelfs eenigzins, ten aanziene van de kleuren der Pluimadie.

Onder de *Nagtegaalen* vindt men, even als onder de meeste andere Vogelen, zomtyds Wyfjes, die veel van der Mannetjes geaartheid, en byzonder het vermogen van den Zang hebben. Ik heb een dier zingende Wyfjes gezien, in een kouwtje opgeslooten; haar Zang geleek naar dien der Mannetjes, doch was zo sterk niet, en hadt ook min verscheidenheids. Zy zong tot het Voorjaar; doch toen onderschikte zy dit talent, vreemd aan haare Sexe, aan de bezigheden die dezelve voegde; zy zweeg om een nest te maaken en eijeren te leggen, schoon van een Mannetje verstooken. Het schynt dat het in heete Gewesten, gelyk *Griekenland*, zeer algemeen is, by deeze en by veele andere soorten, zingende Wyfjes te vinden: ten minste 'er is eene plaats in ARISTOTELES, die aanleiding geeft om dit vast te stellen.

Een Muzykant, schryft de Heer FRISCH, moest den Zang des *Nagtegaals* bestudeeren; dit heeft de Jesuit KIRKER reeds onderstaan, en is op nieuw beproefd door den Heer BARRINGTON; doch, volgens het berigt des laatstgemelden, vrugtloos; deeze op nooten gestelde Deuntjes, door den bekwaamsten Fluitspeelder uitgevoerd, geleeken niets naar den Zang der *Nagtegaalen*. De Heer BARRINGTON veronderstelt, dat de zwaarigheid ontstaat uit de onmogelykheid om de lengte van ieder noot juist af te meeten; schoon het niet gemaklyk valle de maat te bepaalen, welke de *Nagtegaal* in 't zingen volgt, en de toonstemming te vatten, zo veranderd in de beweegingen, zo in elkander vloeiende in de overgangen, zo vry in den voortgang, zo onafhanglyk van alle regelen der overeenkomst, en daar door zelve zo zeer voegende aan den Zanger der Natuure; die toonstemming, met één woord, geschikt om kiesch gevoeld te worden door een keurig gehoor, en niet om aangeduid te worden door den stok eens Orchestmeesters, schynt het my nog moeilyker, met een dood speeltuig, de klanken des *Nagtegaals* te volgen; zyne toonen zo vol ziel en leevens, zyne stemveranderingen, zyne uitdrukking, zyne klaagtoon, hiertoe is een leevendig Werktuig noodig, en dit van eene zeldzaame volmaaktheid; ik wil zeggen, een heldere, welluidende, en ligte stem, een zuivere, mollige, en schelle toon, een zeer buigzaame keel, en deeze alle bestuurd

door

door een juist gehoor, gepaard met een vaste greep, en verleevendigd door eene verregaande aandoenlykheid: ziet daar de werktuigen, waar mede men den Zang der *Nagtegaalen* kan uitdrukken. Ik heb twee perfoonen gezien, die niets op nooten gesteld hadden, en, ondertusschen, dien Zang ten vollen nabootsten op eene wyze die bedroog. Het waren twee Mannen, het geluid, 't welk zy maakten, was eer fluiten dan zingen; de een floot zo natuurlyk dat men aan het vertrekken zyner lippen niet kon onderkennen, of men hem, dan die naast hem stondt, hoorde; de ander floot met meer moeite, en was zelfs genoodzaakt een gedronge houding aan te neemen; doch wat de uitvoering betrof, zyne naavolging was niet min volkomen. Desgelyks, heeft men nu voor weinig jaaren, (in 't jaar 1764 naamlyk,) te *Londen* een Man gehad, die, door zyn Zang, de *Nagtegaalen* wist te lokken, in zo verre dat ze op hem kwamen zitten, en zich met de hand lieten vatten.

Naardemaal het elk op verre na niet gegeeven is, zich den Zang der *Nagtegaalen*, door eene getrouwe naavolging, te bezorgen, en ieder dien begeert te hooren, hebben veelen getragt zich dien, op eene veel eenvoudiger wyze, te bezorgen, te weeten, door de *Nagtegaalen* zelve te krygen, en tot Huisvogeltjes te maaken; doch zy laaten zich tot den Huislyken staat, niet dan zeer bezwaarlyk, brengen; en men moet, om 'er het beoogde genot van te hebben, deeze Vogeltjes zeer zorgvuldig, overeenkomstig met hun character, behandelen. De Liefde en Vrolykheid staan onder geen bevel, en nog minder wil de Zang, door dezelve ingeboezemd, zich daar volgens schikken. Wil men een opgeslooten *Nagtegaal* hooren zingen, hy moet in zyne gevangenis wel behandeld worden; de muur dient beschilderd te weezen met groente; bladeren moet hy zien, mosch onder de pooten hebben, geen koude lyden, en van ontydige bezoeken verschoond blyven, en overvloedig voorzien wezen van hun welsmaakend voedzel; met één woord, men moet voor hem de gevangenis verbergen, en zo naby aan den staat van vryheid brengen, als eenigzins mogelyk is. Op deeze voorwaarden zal de opgeslooten *Nagtegaal* zingen. Is het een oude, vroeg in de Lente gevangen, hy zal op den achtsten dag, of eerder, met zingen beginnen; die naa den dertienden van May gevangen worden, zingen zelden het overige van dat Jaargetyde; en die binnen de veertien dagen niet zingen, zullen het nooit goed doen; dikwyls zyn het Wyfjes. Zy hervatten den Zang

alle jaaren met de maand May, en op het einde van Decemb-ber. Zyn het jongen van het eerste Broedzel, uit de hand gevoed, zy beginnen den wildzang zo ras zy alleen beginnen te eeten; hun ſtem verzwaart, en vormt zich allengskens, en is, op 't einde van December, in volle kragt. Zy zingen een geheel jaar door, den ruityd uitgezonderd; zy zingen veel beter dan de *Wilde Nagtegaalen*; zy verfraaijen hun natuurlyken Zang met de Zangtoonen welke hun behaagen in andere Vogels, die men hun laat hooren, en met alle die de yverzugt, om deeze te overtreffen, hun inboezemt. Zy leeren airtjes zingen, wanneer men gedulds genoeg heeft, en krygen den ſlegten ſmaak om ze te fluiten, zy leeren zelfs by beurten zingen, en net gepast het couplet herhaalen; eindelyk leeren zy elke Taal, die men begeert, ſpreeken. De Zoons van Keizer CLAUDIUS hadden *Nagtegaalen* die *Grieksch* en *Latyn* ſpraken, volgens het verhaal van PLINIUS; 't geen hy 'er byvoegt, is nog zeldzaamer, naamlyk dat deeze Vogels nieuwe ſpreekwyzen vormden, en vry lange volzinnen maakten, om hunne Meesters DRUSUS en BRITANNICUS te vermaaken. De vleiery heeft zulks den jongen Vorſten mogen diets maaken; maar een Wysgeer als PLINIUS, hadt het niet moeten gelooven, noch anderen zoeken te beweegen om het aan te neemen; want geen dwaaling is gevaarlyker en beſmetlyker dan die ſteunt op het gezag van een grooten naam; dus hebben zekere Schryvers, op PLINIUS ſteunende, nog wonderlyker zaaken te boek geſteld. GESNER, onder anderen, haalt een brief aan van een Man, een geloofwaardig Man, (hoe geloofwaardig zullen wy welhaast zien,) die vermeldt van twee *Nagtegaalen*, toebehoorende aan een Waard te *Regensburg*, die nagten ſleeten met in 't Hoogduitsch te ſpreeken over de Staatsbelangen van *Europa*, over 't geen gebeurd was, en 't geen welhaast gebeuren zou, en ook met de daad zo volgde. De Briefſchryver voegt 'er nevens, om de zaak eenigzins geloofwaardig te maaken, dat deeze *Nagtegaalen* niets deeden dan herhaalen 't geen zy van eenige Krygslieden, of Afgezondenen op den Ryksdag, die in dezelfde Herberg zich onthielden, gehoord hadden; doch met deeze verzagting zelve blyft het eene ongerymde vertelling, eener ernſtige wederlegginge geheel onwaardig.

Ik heb opgemerkt dat de oudgevangen *Nagtegaalen* twee Zangtyden hadden, de maanden May en December; doch, in dit geval, kan de Kunst nog een tweede geweld aan de Natuur doen, en, naar welgevallen, de orde

de der Jaargetyden veranderen, door de Vogels te houden in eene kamer, allengskens donker gemaakt, zo lang men wil dat zy zwygen, en in dezelve, mede by trappen, licht in te laaten, eenigen tyd voor dat men ze begeert te hooren zingen; het langzaam wederkeeren des lichts, gevoegd by alle de reeds aangeweezene voorzorgen, zal op hun de uitwerking des Voorjaars hebben. Dus heeft de Kunst het zo verre gebragt, dat zy de *Nagtegaalen* doet zingen en spreeken, wat en wanneer 't ons behaagt, en bezit men een genoegzaam aantal van die oudgevangenen, dan is men in staat om hun zang een geheel jaar onafgebrooken te genieten; door naamlyk den ruityd te vertraagen en te vervroegen, en ze, de een voor, den ander na, uit de donkere kamer te voorschyn te brengen. Onder de Jongen, die men opvoedt, worden 'er gevonden, die 's nagts zingen; doch de meeste laaten zich 's morgens ten acht of negen uuren hooren in het kortste der dagen, en vroeger, naarmaate de dagen langen.

(Het vervolg in een naastkomend Stukje.)

BESCHRYVING VAN DE NOORDER ARCHIPEL, TUSSCHEN ASIA EN AMERICA; MET EEN KEURIG BERIGT VAN DE ZEDEN EN GEWOONTEN DER INWOONDEREN, ALS MEDE VAN DEN KOOPHANDEL DER RUSSEN OP DIE EILANDEN (*).

(Ontleend uit WILLIAM COXE's *Account of the Russian Discoveries between Asia & America* (†).

Dorst na rykdommen was de hoofdbeweegreden, die de *Spanjaarden* aanzette tot het ontdekken van *America*, en de aandagt van andere zeevaarende Volken, tot het doen

(*) Wy verzoeken onze Leezers, met de tegenwoordige Beschryving, te vergelyken, *Een Berigt wegens de Ontdekkingen der Russen, in de Ooster Zee, en ten opzichte van America, gedaan*, in ons *Mengelwerk* van de *Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen*, I. Deel, IIde St. bl. 36. Overgenomen uit een Stukje, ten tytel voerende: *Essai sur le Commerce de Russie, avec l'Histoire de ses Decouvertes.*

(†) Mr. COXE heeft zich, in 't geheele Werk, waar uit wy

 deeze

doen van nafpeuringen in dat Werelddeel opwekte. Dezelfde drift na'fchatten gaf, omtrent het midden der Zestiende Eeuwe, gelegenheid tot het ontdekken en vermeesteren van *Noord-Afia*, een Land, vóór dien tyd, den *Europeaanen* zo onbekend, als *Thule* aan de Ouden. De eerfte grondflag dier vermeesteringe werd gelegd door den beroemden YERMAC, aan 't hoofd eener bende Gelukzoekeren, min befchaafd, doch teffens ook min ontmenscht, dan de Overwinnaars van *America*. Door de toevoeging van dit wyduitgeftrekt Landfchap, thans onder den naam van *Siberie* bekend, hebben de *Rusfen* een Ryk gekreegen, zo uitgebreid als nimmer eenig Volk voorheen bezat.

Het eerfte ontwerp (*), om ontdekkingen te doen in die woeste Zee, tusfchen *Kamtchatka* en *America*, werd gevormd door Czaar PETER DEN GROOTEN. De voltrekking van dit Ontwerp, onder de onmiddelyke Opvolgers van dien Monarch, is bekend uit het verhaal van den beroemden MULLER (†).

De Scheepsbevelhebber BEHRING deedt verfcheiden Toch-

deeze Befchryving overneemen, geheel tot de *Rusfifche Verhaalen* bepaald, en zorgvuldig vermyd, eenig gebruik te maaken van de losfe en zwervende berigten, wegens de Ontdekking, nu zeer onlangs in dezelfde Zeeën gedaan, door de Vlootvoogden COOKE en CLERKE. Verfcheiden nog onopgeloste ftukken in de Aardryksbefchryving, in dit Werk voorkomende, en inzonderheid de groote zaak, de nabyheid van *America* aan de *Noorder Archipel*, zal waarfchynlyk meer zekerheids krygen uit de Reisverhaalen deezer kundige Zeelieden, wanneer ze het licht zien.

(*) Deeze plaats heeft eenige duisterheid, dan dezelve wordt opgeklaard, als wy ons herinneren, dat de *Rusfen*, door het vermeesteren van *Siberie*, verder voorttrokken langs de oevers van den *Ooster Oceaan*, het tooneel der Ontdekkingen, waarop hier geöogd word. Het Schier-Eiland *Kamtchatka* werd eerst in den Jaare 1696 ontdekt, wanneer een party *Kozakken* tegen de *Keriaken* gezonden, tot op vier dagreizens na, tot de rivier *Kamtchatka* doordrongen, en deeze krygstochten voortgezet zynde, werd het geheele Eiland, in den Jaare 1711, te ondergebragt. Een breedvoerig verflag van *Kamtchatka* hebben wy onze Leezeren reeds gegeeven in het VI. Deel, IIde Stuk van onze *Vaderl. Letteroeff.* bl. 124——172.

(†) MULLER, *Voyages & Decouvertes par les Rusfes.* Men flaa ook op, ROBERTSON's *Gefchiedenis van America.* II. D. bl. 55, enz.

Tochten, om te onderzoeken, of *Asia* en *America* aan elkander vast lagen, dan van een gescheiden. In den Jaare MDCCXXVIII en MDCCXXIX, in 't byzonder, zeilde hy langs de Oostkust van *Siberie*, tot op de hoogte van 67° 18'; doch zonder de minste ontdekking van een tegenoverliggend Vastland te doen. In 't Jaar MDCCXLI ging hy, benevens den Scheepsvoogd TSCHIRIKOFF, op een tocht, die den weg baande tot alle de gewigtige ontdekkingen, zints door de *Russen* gedaan. Hy leedt schipbreuk in Wintermaand, deszelfden Jaars; doch TSCHIRIKOFF slaagde gelukkiger, en kwam, den negenden van Wynmaand, des volgenden Jaars, te *Kamtchatka* te rug. Deeze twee Reizigers hadden, in de voortzetting van hun plan, deeze Eilanden, waar overvloed van Pelteryen gevonden wierden, niet ontdekt, of byzondere Kooplieden bevlytigden zich met allen ernst op het doen van dergelyke tochten.

Korten tyd na de wederkomst des Scheepsvolks van BEHRING, van het Eiland, waar hy schipbreuk leedt en stierf, en 't welk, naar zyn naam, *Behring-Eiland*, genaamd werdt, waagden het de Inwoonders van *Kamtchatka* na dit Eiland over te steeken. Het *Koper-Eiland*, in 't gezigt van *Behring-Eiland* gelegen, was eene volgende en zeer gemaklyke ontdekking. Dit Eiland ontleent den naam van de groote menigte Kopers, op den oever gevonden; dit, door de Zee aangespoeld, bedekt het strand, in zulk een overvloed, dat 'er veele schepen mede belaaden kunnen worden. Dit Koper is meest in een smeedbaaren staat, en veele stukken zien 'er uit, als of zy voorheen gegooten geweest waren. Dit Eiland is niet hoog; doch digt met heuvelen bezet, die allen het voorkomen hebben van geweezene vuurbraakende bergen.

Deeze twee kleine onbewoonde Eilanden waren een geruimen tyd de eenige bekende; tot eene schaarsheid van Land- en Zeedieren, veroorzaakt door de sterke jagt der *Russen*, andere ontdekkingen deedt onderneemen. Verscheiden van deeze Schepen, door een storm na het Zuidoosten gedreven, ontdekten de *Aleütiaansche Eilanden*, omtrent op de lengte van 195°. (*) Ten Noord-oosten van deeze, op den afstand van zes of acht honderd *Wersten*,

(*) De lengte wordt hier, en overal door dit Werk, gerekend van het Eiland *Fero*.

ften, liggen zes of meer Eilanden, *Andreanoffski Oftrova* geheeten. —— De Inwoonders deezer Eilanden woonen in holen onder den grond, waar zy, zelfs in den Winter, geen vuur ftooken. Hunne kleederen zyn, op de wyze van hembden, gemaakt van Zeevogel-huiden, die zy in ftrikken vangen. Over deeze draagen zy, in regenagtig weêr, een opperkleed van 't ingewand der Zee-Honden en Zee-Leeuwen vervaardigd, met olie beftreeken en zamengenaaid. Met beenen hoeken vangen zy eene foort van Tarbot en Kabbeljaauw, en eeten ze raauw. Naardemaal zy nimmer eenigen voorraad opleggen, lyden zy veel honger; wanneer ftormagtig weer hun het visfchen belet, als dan ftillen zy denzelven met kleine Schelvisch en Zeeplanten, aan 't ftrand opgezogt, alles ongekookt. By het ruwfte en koudfte weêr, trekken zy geen meer dan de gewoone kleederen aan. Om zich, als het in den Winter fterk vriest, te warmen, ontfteeken zy een hoop droog gras, waarover zy heen ftaan, en de warmte onder hunne kleederen opvangen. De kleederen der Vrouwen en Kinderen zyn van Zee-Otterhuiden, en hebben dezelfde gedaante als die der Mannen. Indien zy een nagt van hun huis verwyderd doorbrengen, delven zy een hol in den grond, en leggen zich neder, alleen bedekt met hunne kleederen, en eenig zamengeftrengeld gras. Op niets dan het tegenwoordig oogenblik bedagt, ontbloot van Godsdienst, en zonder het minfte blyk van betamelykheid, fchynen zy flegts weinig van de Beesten te verfchillen.

Zuid-Oost, of Zuid-Zuid-Oost, op een afftand van omtrent vyftien graaden, ten Noord-Oosten van de *Aleütiaanfche Eilanden*, beginnen de *Vosfen Eilanden*. Deeze keten van Eilanden of Rotzen ftrekt zich Oost-Noord-Oost uit, tusfchen 56° en 61° Noorder-Breedte en op de Lengte van 211°, en reikt zeer waarfchynlyk tot de kust van *America*, in eene richting die de *Aleütiaanfche Eilanden* kruist. In 't algemeen zyn ze vry volkryk. *Unalashka*, het grootfte van alle, denkt men dat ettelyke duizenden Inwoonders bevat. Deeze Wilden leeven zamen in verfcheide gemeenfchappen, beftaande uit vyftig, honderd, twee, ja zomtyds drie honderd perfoonen. Zy woonen in groote holen, honderd twintig of honderd vyftig voeten lang, achttien of vier- en twintig voeten wyd, en twaalf of vyftien voeten hoog. Het dak deezer holen is een houten luik, eerst met een laag gras, en voorts met aarde bedekt. Verfcheide openingen zyn 'er van boven, door

door welken de Inwoonders met ladders in en uit gaan. De kleinste wooningen hebben twee of drie ingangen van deeze soort, de grootste vyf of zes. Elk hol is in een zeker aantal verdeelingen onderscheiden, geschikt voor verscheide Gezinnen: deeze verdeelingen zyn uitgemerkt door staaken, in den grond geslaagen. Mannen en Vrouwen zitten op den grond. De Kinderen leggen met de beenen onder zich gebonden, om hun te leeren op de billen te zitten. Zy geeven hunne Kinderen, als zy nog zeer jong zyn, het Vleesch, meerendeels, rauw. Indien een Kind schreeuwt, loopt de Moeder terstond met hetzelve na Zee, en houdt het, 't zy, Zomers of 's Winters, naakt in 't water, tot dat het zwygt. Dit doet den Kinderen geen nadeel; maar zy worden 'er door gehard tegen de koude.

Schoon zy in hunne onderaardsche holen geen vuur branden, is het daar over 't algemeen zo warm, dat Mannen en Vrouwen naakt zitten. Openlyk voldoen deeze Menschen aan de noodzaaklykheden der natuure, zonder zulks onvoegelyk te agten. Zy wasschen zich eerst met hun eigen, en vervolgens met ander, water. In den winter gaan zy altoos barrevoets; en als zy zich willen warmen, inzonderheid eer zy gaan slaapen, steeken zy droog gras aan, en zetten 'er zich over. Hunne wooningen zyn bykans volstrekt donker, doch zy gebruiken, voornaamlyk 's Winters, eene soort van groote lampen, gemaakt van een uitgeholden steen, waarin zy een lemmet van riet steeken, en traan branden.

De Inboorelingen zyn blank, hebben zwart hair, platte aangezigten, en zyn welgemaakt van gestalte. De Mannen scheeren met een scherpen steen, of mes, den kruin en omtrek des hoofds, en laaten het overblyvend hair recht neder hangen. Eenigen houden hun baard, zommigen scheeren denzelven, en anderen haalen dien met den wortel uit. De Vrouwen snyden het hair op het voorhoofd in een regte lyn af, van agteren laaten zy 't zelve groeijen, en binden het in een knots zamen.

Hunne aangezigten, handen en armen, zyn vol veelerlei figuuren, eerst geprikt, en dan met eene soort van zwarte aarde bestreeken. Zy maaken drie insnydingen in den onderlip, en zetten in de middelste een plat beentje of een kleinen gekleurden steen, in de twee andere een lang gepunt stuk been, 't welk zich kromt, en bykans tot de ooren reikt. Desgelyks doorbooren zy het middenschot van den neus,

in welks opening zy een klein beentje steeken om de neusgaten opgespalkt te houden. Ook doorbooren zy de oorlellen, en hangen 'er kleine cieraaden in, welke zy kunnen bekomen.

Hunne kleeding bestaat uit een Muts en Vellenrok, die beneden de knie reikt. Eenigen hunner draagen gemeene kappen, van veelverwige Vogelhuiden gemaakt, waar aan zy een gedeelte der wieken en van den staart laaten. Aan den voorkant van hunne Jagt- en Vischmutzen hebben zy een smallen rand, vercierd met de kaakebeenen van Zee-Beeren, en opgepronkt met glazen koraalen, die zy van de *Russen* by ruiling krygen. Op hunne Feesten en Danspartyen., draagen zy eene nog zwieriger soort van Mutzen. Hunne Rokken zyn van gedaante als hembden. Der Mannen Onderkleeren zyn van Vogelhuiden, doch die der Vrouwen van Zee-Otters en Zee-Beeren. Deeze huiden verwen zy met eene soort van roode aarde, hegten ze met fyne zenuwen aan een, ze voorts met verscheide riemen van Zee-Otter-vellen en lederen franje optooijende. Ook hebben zy Bovenkleederen, vervaardigd van de ingewanden der grootste Zee-Kalven en Zee-Leeuwen.

Twee soorten van Vaartuigen treft men by hun aan. De grootste zyn lederen Booten, met riemen aan wederzyden, en kunnen tusschen de dertig en veertig menschen voeren. De kleindere roeijen zy met één dubbelgeblaadde riem, en zy gelyken volkomen naar de Schuitjes der *Groenlanderen*; één, of ten hoogsten, twee Persoonen, kunnen zy draagen. Zy weegen niet meer dan dertig ponden, bestaande uit een zeer ligt binnenwerk met leder overtrokken. Met deeze vaaren zy, nogthans, van het eene Eiland na het ander, en waagen het verre in Zee. By goed weêr, gaan zy 'er mede uit om eene soort van Tarbot en Kabbeljaauw te vangen met beenen-hoeken, en lynen van zenuwen gemaakt. In de kreeken schieten zy den visch met pylen. Walvisschen en andere Zeedieren, door de golven op strand geworpen, zoeken zy zorgvuldig, en geen gedeelte daar van gaat verlooren. De hoeveelheid des voorraads, door visschen en jaagen bekomen, bylange na niet toereikende tot het voldoen hunner behoeften, bestaat het meerendeel huns voedzels uit Zeegewas en Schelpvisch, aan den oever opgezameld.

Geenen Vreemdeling staat het vry, digt by een Dorp te jaagen of te visschen, of iets, 't geen tot voedzel kan dienen,

nen, mede te neemen. Wanneer zy zich op reis bevinden en geen leevensvoorraad meer hebben, bedelen zy van Dorp tot Dorp, en zoeken onderstand by hunne Vrienden.

Het vleesch van alle soorten van Zeedieren eeten zy, en slingeren het meestal rauw ten lyve. Doch, indien zy verkiezen hunne spys te bereiden, gebruiken zy een uitgeholden steen; den Visch of het Vleesch daar in gezet hebbende, bedekken zy dien met eenen anderen, en sluiten de openingen met aarde of klei; plaatzen deeze gemaakte pan op twee steenen, en stooken 'er vuur onder. De voorraad, dien zy willen bewaaren, droogen zy in de open lugt, zonder zout. Thans zyn ze zeer op Snuif-Tabak verslingerd. De *Russen* hebben het gebruik daarvan by hun ingevoerd.

Geene voetstappen van eenige Godsdienstige eerbiedenis treft men by deeze Eilanderen aan. Verscheide Persoonen gaan wel voor Waarzeggers, en vermeeten zich, voorledene en toekomende dingen, anderen onbekend, te weeten; zy worden met eerbiedenis bejegend; doch trekken geene bezolding. Indien 'er een Walvisch op 't strand aanspoelt, verzamelen de Inwoonders met groot gejuich, en verrigten eene menigte van zeldzaame plegtigheden. Zy dansen, trommelen, en snyden dan den Visch open, welk beste gedeelte daar ter plaatze genuttigd wordt. By zulke gelegenheden draagen zy zwierige Mutzen. Zommigen kleeden zich naakt uit, en vermommen zich in de gedaante van verscheide soorten van Zeedieren. Hunne dansen bestaan in korte schreeden voor uit te doen, vergezeld van de vreemdste gebaaren.

Feesten houden zy veelvuldig, inzonderheid wanneer de Inwoonders van het eene Eiland by die van een ander een bezoek afleggen. De Mannen van het Dorp treeden den Gasten met slaande trommelen te gemoet, voorgegaan door de Vrouwen, die zingen en dansen. By het eindigen van den dans, verzoeken de Vergasters de Vreemdelingen deel te neemen aan het Feest; naa deeze pligtpleeging gaan de eersten in huis, schikken alles in orde, en zetten de beste spys op. De Gasten volgen, neemen hun plaats, en als zy verzadigd zyn, neemen de vermaaklykheden eenen aanvang: deeze bestaan, voornaamlyk, in dansen, springen, trommelen en zingen.

Huwelyksplegtigheden zyn by hun onbekend, ieder Man neemt zo veele Vrouwen als hy kan onderhouden; doch zelden meer dan vier. By gelegenheid wordt het aan deeze Vrouwen toegestaan by andere Mannen te woonen; niet

zel-

zelden worden zy, als mede de Kinderen, voor andere goederen verruild. Kinderpligt jegens de Ouders is by hun in geene agting. Nogthans ontbreekt het niet aan getrouwheid jegens elkander. Als 'er een ryke Eilander sterft, wordt zyn lichaam met lederen riemen omwonden, en vervolgens laat men 't zelve in de lugt verrotten, liggende in eene soort van houten kist, op staaken gezet. De lyken van arme lieden windt men in hunne kleederen of matten, en stopt ze onder den grond.

Hunne *Soigons*, of Prinsfen, zyn de zodanigen die talryke Familien hebben, in het jaagen en visschen kundig en voorbeeldlyk gelukkig zyn. Hunne wapens bestaan in boogen, pylen en werpspietzen; deeze laatste weeten zy zeer behendig te werpen, en zelfs op een grooten afstand zeer net te treffen. Zy bedienen zich van houten Schilden tot beschutting. Als zy in den stryd gewond, of, by eenig toeval, verzeerd worden, leggen zy eene soort van geelen wortel op de wond, en vasten eenigen tyd. Voor pyn in 't hoofd openen zy, met een steenen lancet, een ader in het pynlyk deel. Wanneer zy de punten aan de schaften hunner pylen willen zetten, slaan zy hun neus tot dezelve bloedt, en gebruiken het bloed tot lym. Niettegenstaande hunne woestheid zyn ze zeer leerzaam, en de Jongens, die de *Russen* voor gyzelaars houden, leeren de Russische taal vry schielyk.

Geene groote Boomen ziet men op deeze Eilanden; doch 'er groeit kreupelhout, klein geboomte en planten. De Winter valt 'er zagter dan in de Oostlykste gedeelten van *Siberie*, en duurt slegts van November tot het einde van Maart. De Sneeuw blyft 'er zelden eenigen tyd op den grond liggen.

Rheedieren, Beeren, noch Wolven, vindt men op dit Eiland; doch eene menigte van zwarte, gryze, bruine en roode Vosfen, van waar zy den naam van *Vosfen*-Eilanden draagen. Des daags onthouden zy zich in holen en de klooven der rotzen: omtrent den avond komen zy strandwaards om voedzel te zoeken. Zy hebben voorlang het geslacht der Muizen, en ander klein Gedierte, uitgeroeid. Voor de Inwoonders zyn ze in 't minste niet verleegen; doch zy onderkennen de *Russen* aan de lugt; de uitwerking hunner vuurwapenen ondervonden hebbende. Het getal der Zee-Leeuwen, Zee-Beeren en Zee-Otters is zeer groot.

Op eenige deezer Eilanden treft men heete Bronnen aan; en

en op *Unalaschka* twee brandende Bergen. In de daad, alle deeze Eilanden hebben zulke overblyfzels van monden der brandende Bergen, als men op 't *Koper-Eiland* ontmoet; in zo verre, dat men geen Eiland, hoe klein ook, zonder vindt, en veele bestaan uit niets anders. In 't kort, deeze Eilanden kunnen, buiten het te hulp roepen der verbeeldingskragt, aangemerkt worden als de uitwerpzels van gemeen brandende Bergen. De blykbaare nieuwheid van alles schynt deeze gissing te versterken, en men kan geene tegenwerping ontleenen uit de gewassen, welke hier groeijen; want men heeft Landen gezien, die den Zomer, naa dat zy uit Zee als gebooren waren, blyken van vrugtbaarheid gaven. Alle deeze Eilanden zyn onderhevig aan sterke en veelvuldige Aardbeevingen, en hebben overvloed van zwavel. Men zegt niet dat 'er eenige Lava op gevonden wordt; doch men ontdekt 'er een soort van gekleurden steen zo zwaar als yzer.

De Gewoonten en Zeden der Inwoonderen van de *Aleütiaansche Eilanden* gelyken zeer naar die der *Vossen-Eilanden*. Dan de eerstgemelde zyn aan *Rusland* geheel onderworpen en schattingschuldig; op de meeste hebben zy eenige kennis aan de *Russische* taal, geleerd van het Scheepsvolk, daar van tyd tot tyd landende.

In deezervoege, de voortbrengzels deezer Eilanden, als mede de Gewoonten en Zeden der Inwoonderen beschreeven hebbende, zal het niet oneigen weezen nog eenig denkbeeld te geeven van den Handel, dien de *Russen* daar dryven. De meeste Schepen, hiertoe uitgerust, zyn tweemasters; doorgaans zonder eenig yzer gebouwd, en in 't algemeen zo slegt, dat het wonder is hoe dezelve eene zo stormagtige Zee kunnen bevaaren. In *Rusland* noemt men ze *Shetiki* of *Genaaide Schepen*, om dat de planken met lederen riemen aan elkander gehegt zyn. De grootste deezer Schepen voeren zeventig, de kleinste veertig, man. Het Scheepsvolk bestaat doorgaans uit een gelyk aantal *Russen* en *Kamtchatkaers*. De laatsten neemen zy, om uit te winnen; want zy vaaren voor weinig gelds. Doch de *Russische* Zeelieden zyn veel stouter, en weeten zich by opkomend gevaar beter te redden, en daarom heeft men ze noodig.

De uitrusting van ieder Schip beloopt doorgaans van 15,000, tot 20,000 Roubels, en by wylen wel 30,000. Elk Schip is in een zeker aantal portien verdeeld, veelal van dertig of vyftig, en elke portie kost van 300 tot 500 Roubels.

Het

Het gevaar deezes Zeehandels is vry groot; dewyl de Schipbreuken veelvuldig zyn in de Zee van *Kamtchatka*, die met klippen vervuld is, en zeer onstuimig. Daarenboven worden de Schepelingen dikwyls door de Eilanders gedood en de Schepen vernield. In vergoeding hiervan, zyn de voordeelen zeer groot, en de winst van eene behoude reis wordt, naar eene zeer gematigde berekening, op capitaal begroot. Vindt men een Schip, bekwaam tot het doen van een tweeden tocht, dit vermindert de kosten zeer, en brengt de portien op eenen minderen prys.

Eenig denkbeeld van de voordeelen eener gelukkige reize kan men opmaaken uit de verkooping eener ryke lading Pelteryen, in den jaare MDCCLXXII, te *Kamtchatka* gelost. Het tiende gedeelte der Huiden, aan den Tol betaald zynde, werd het overige in 55 portien verdeeld. Elke portie bestondt uit 20 Zee-Otters, 16 zwarte en bruine Vossen, 10 roode Vossen, en drie staarten van Zee-Otters; en zulk een aandeel werd daar ter plaatze verkogt voor 800, en 1000 Roubels; zo dat, volgens deeze berekening, de geheele lading omtrent 50,000 Roubels waardig was.

UITKOMST DER WAARNEMINGEN, EN BYZONDERE AANMERKINGEN NOPENS DE LUGTSGESTELDHEID DES JAARS 1780.

Dit nu weder geëindigde Jaar, waarvan ik, even als van 't voorgaande 1779, myne dagelyksche aantekeningen in dit Tydschrift medegedeeld heb, is wel op verre na zo buitengewoon in byzonderheden der lugtsgesteldheid niet geweest als 't gemelde; evenwel heeft het ook daarin het een en ander opgeleverd dat waardig is nader op te merken, vooral in 't voorjaar, en allermeest in den nazomer.

De Vorst, die in 't laatst van *December* 1779 begonnen was, wierd de 6 eerste dagen van dit Jaar zeer veranderlyk, zo dat de Therm: den 3 's mid: op 42½, den 4 's av: op 26, en den 5 's morg: op 37½ stond, welk laatste een zeer merkwaardige verandering in éénen nagt was: daar op volgde van 7 tot 15 weder vorst, die men den 8, 9, 10, 14 en 15 vry fel moest noemen; vooral waren de 2 laatste dagen aanmerkelyk, den 14 had men den geheelen morgen een extra zwaaren nevel, geduurende welken de vorst al 't geboomte met een witte korst bedekte, die een fraai gezigt gaf, toen 's mid: ten 1 uuren de lugt zeer schielyk volmaakt helder wierd; in den voorgaanden nagt was de Therm: gedaald van 30 tot 19, en,

in den volgenden, zakte die van 20 tot 11½ gr: 't welk een vry aanmerklyke koude was, doch met weinig wind; echter op denzelfden 15, 's av: ten 11 u: myn Therm: op 32½ staande, hield reeds het vriezen op, en wy kreegen met een extra laagen Barometer sterke dooi tot 's av: den 21, toen een nieuwe vorst begon, die 16 dagen tot 's middags 6 *Februari* vry styf aanhield, zo dat eerst over de helft dier maand de Scheepvaart herfteld wierd: in 't overige derzelver had men nu en dan nog kleine vorst, die op den 26 verzeld was, van een NNW storm met sneeuw en hagel, welke in den voorgegaanen nagt den Therm: deed dalen van 41 tot 3½ gr: de wind was in *Januari* stil en vry veel Oostelyk; in *Februari*, 't welk niet gewoon is, veel N en NW, en van 11 tot 13 de Barom: op 30: 5; men had in die maand niet meer dan 4 drooge dagen, alle tusschen den 3 en 8. —— Dit is in 't kort het beloop van dezen winter, die wel niet onder de harde, egter nog minder onder de zagte, moet geteld worden.

Na dat op den laatsten avond van *Februari* een buitengewoon sterk Noorderlicht door byna geheel Europa zig vertoond had, volgde daarop een zo ongemeen warme *Maart*, dat dezelve die van 't voorleden Jaar, naar myne aantekeningen alhier, genoegzaam evenaarde, en volgens elders gedaane waarneemingen zelfs overtrof, voor al te *Breda*; alwaar 't jammer is dat de Heer HOLL, door zyn E: verplaatsing naar *Maastricht*, die maand niet heeft kunnen ten einde brengen; vooral klom de warmte op den 28 tot den hoogen trap van 67 gr: zynde ½ gr: hooger dan 25 *Maart* 1777, en dus, behalven de verwonderlyke 26 en 27 dito, hooger dan ooit in ons land is waargenomen; men had, wat meer Regen en veranderlyke lugt dan in *Maart* 1779; en op 't *einde* der maand was de gesteldheid van 't groeiend Ryk zo voordeelig als in 't *midden* van die gemelde des voorigen Jaars.

Maar juist op den 1 *April* wierd het op nieuw zeer koud; en 't grootste deel dier maand was verzeld van zulk guur en slegt weder, sterke Winden, zwaaren Regen, Sneeuw en Hagel; dat in de eerste 3 weeken der maand geen 3 dagen voortgang in den groei te bespeuren was, en de middenwarmte der maand, schoon in 't laatst warmere dagen tusschen beiden kwamen, egter 1½ gr: laager was dan in *Maart*, 't welk in den loop der geregelde aantekeningen nog neoit gebeurd is, en zelfs kouder dan *Februari* 1779. —— De hoogte van 't gevallen water was, volgens alle daarvan medegedeelde waarnemingen, meer dan 50 lynen, dus die maand een der natste bekende; wy hadden hier niet meer dan 4 drooge dagen, den 10, 20, 21 en 24. —— De W storm 's avonds den 2, en de N 's morgens den 26 waren ook merkwaardig; de eerste werd den volgenden dag gevolgd door een stand des Barometers op 28: 8½ waarvan niet meer dan ééns, op den 12 *April* 1757, in die maand, voorbeeld is; de laatste op den 26 deed de Barom. zakken op 29. 0; een stand die zo laat in 't Voorjaar, en vooral met een N wind, zeer ongewoon is — die storm is ook te *Maa-*

ftricht

ſtricht geweest, doch uit een zeer onderſcheiden ſtreek, en met zeer verſchillende warmte; 't is der moeite waardig de aantekeningen van den Heer HOLL aldaar met de myne te vergelyken: in een deel van Duitschland heeft, op dien dag, een orkaan boomen ontworteld en huizen ontredderd; zouden ook in die ſtreeken de N en WZW, beide zo ſterk voortgedrévene, lugtſtroomen elkander ontmoet hebben? De Barometer in de geheele maand was een der laagst bekende.

In 't laatst van *April* werd het ſaizoen warmer, en de geheele *Maimaand* liep met gematigd weer voort tot den 27 ingeſloten, zonder eenige aanmerklykheid; ſchoon de groei niet zeer voorſpoedig ging, door dien de koude van *April* alles te veel agter uit gezet had; maar op den 28 wierd het zeer ſchielyk warm, de Thermometer kwam op dien-dag voor 't eerst boven 70 gr: den volgenden 29 tot 81 en den 30 tot 84 gr: dus nog 1 gr: hooger dan in *Mai* 1779, 't welk de tot hier toe hoogst bekende ſtand in die maand geweest is., evenwel was 't den volgenden 31 's mid: 21 gr: kouder, doch kwam de hitte den 1 *Juni* weder tot 74 en den 2 tot 83 gr: den 3 heb *ik* niet hooger aangetekend dan 's mid: 2 u: 79 gr: doch ten 12 à 1 u: was de hitte merklyk grooter: een minder gevoelige Thermometer, die zig anders in de hitte iets laager houdt dan de myne, ſtond ten 2 u: nog op 80 gr: ik reken de hoogte tusſchen 12 en 1 u: op 82 gr: — het ſpyt my geweldig dat ik op dien dag den hoogſten trap niet gezien heb, om de verbazend ſchielyke verandering die daarop volgde, waarvan in de aantekeningen hier omſtreeks in den Zomer geen voorbeeld is: myn Thermometer was ten 3 u: reeds 69½, en 's avonds ten 9 u: 56½, ten 10 u: weder 57 gr: zo dat in 8 à 9 u: een daaling van 25 à 26 gr: heeft plaats gehad; en 't geen het nog zeldzamer maakt, zonder donder of regen, enkel door 't opſteeken van den NW wind. — Zo te *Franeker* als te *Maaſtricht* was de hitte 2 *Juni* grooter dan 30 *Mai*, maar *hier* heb ik het tegendeel waargenomen.

Dan, zo ongemeen, en door de ſchielykheid zeer drukkende, de hitte in deze week van 28 *Mai* tot 3 *Juni* geweest was; zo fel en ſchadelyk was de ongemeene koude der volgende week, voor al den 7 en 8 — myn Thermometer zakte den 7 's av: 10 u: tot 47½ en 12 u: tot 46 gr: den 8 's av: 10 u: tot 48½ en 11½ u: tot 47½ gr: zo dat wy in 10 dagen de grootſte hitte en koude gehad hebben, die in dit ſaizoen hieromtrent bekend is.

Op dezelfde wyze is de Voorzomer voortgegaan: men heeft die zeer koud genoemd; doch dat is zo niet; *Juni* en *Juli* waren middelmatige maanden: maar de aanmerkelykheid beſtond in de groote ongeſtadigheid en ſchielyke afwisſeling van niet gewoone warmte en koude — om het kort te zamen te trekken; de hoogte van den Therm. was den

15 *Juni*	52½	1 *Juli*	78½
19 —	80	7 —	53
23 —	52½	8 —	53½
27 —	53	18 —	79
30 —	83½	23 —	78

Voorts

Voorts heeft in de maanden *Mai*, *Juni* en *Juli*, ten aanzien van Barometer windsftreeken en kragten, Regen, &c. weinig aanmerkelyks plaats gehad; dit alles was vry evenredig met het middelmatige, behalven de NW wind, die in *Mai* minder, in *Juni* meer, dan gewoonlyk, en in *Juli* buitengewoon veel regeerde, en wel byna zonder tusfchenpozing van 4 tot 16; onweer hebben wy in dezen voorzomer weinig gehad.

Maar, heb ik dit berigt tot hier toe zeer kunnen bekorten, het geen nu volgen zal, geeft zo veel te meer ftoffe tot uitweiding.

Den 22 *Juli* liep de wind in den namiddag vlak N, en bleef zo den geheelen volgenden dag: de Barometer rees, en de hitte van 78 gr: was veel grooter dan men met dien wind, en die zelfs vry ftevig woei, gewoon was; en daarop volgde een faizoen van dien dag af tot 18 *September* ingefloten, dus van ruim 8 weeken, 't welk in alle opzigten zo merkwaardig was, dat geene in de aantekeningen bekende faizoenen, zelfs niet dat van denzelfden tyd des voorleden Jaars 1779, daarby halen kunnen. —— Laat my dit in alle byzonderheden toonen.

De hoogte van den *Barometer* was in de maand *Augusti* 30. $0\frac{27}{93}$ dus volmaakt gelyk aan 't voorleden Jaar; maar van 23 *Juli* tot 31 *Aug*. zynde 40 dagen, iets hooger, 30. $0\frac{23}{40}$: de hoogfte en laagfte ftand in die 40 dagen, verfchilde flegts $5\frac{1}{4}$ lyn, en in *Augusti* $4\frac{1}{2}$ lyn, in *September* wierd de Barometer wat laager.

De *Thermometer* was in *Augusti* gemiddeld $69\frac{3}{5}$ gr: dus iets weinigs, $\frac{1}{5}$ gr: minder dan *Augusti* 1779, evenwel zyn 'er andere aantekeningen die deze maand *in dit jaar* 't hoogfte hebben — de hoogfte trap der hitte is geweest 83 gr: dus $2\frac{1}{2}$ gr: minder, en de laagfte trap op de gewoone uuren 60 gr: dus $1\frac{1}{2}$ gr: minder dan in 1779, doch allermerkwaardigst is 't, dat deze grootfte en kleinfte warmte in de geheele maand op denzelfden, en wel op den laatften, dag geweest zyn, makende een verfchil van 23, en van 's morg: 6 u: gerekend, toen de Therm: 57 ftond, 26 gr: op den voorgaanden 30 was 't onderfcheid tusfchen dezelfde uuren 23 gr: twee klimmingen, waarvan ik hier omftreeks even min voorbeeld weet als van de daling op den 3 *Juni*: de winden waren die beide dagen zeer veranderlyk, heel ftil, en de lugt helder. —— De middag warmte heb ik in die geheele maand even als in die des vorigen Jaars en zelfs van 30 *Juli* tot 3 *Sept*: dagelyks op of boven 70 gr: gezien, en 6 maal op of boven 80 gr: — doch in 't begin der maand was op verfcheiden dagen de morgen en avondhitte ruim zo groot in evenredigheid als 's middags, niet tegenftaande de NO wind een aangename verkoeling veroorzaakte — de gemiddelde warmte van 1 *Aug*: tot 18 *September*, zynde 49 dagen, was $67\frac{123}{147}$ gr: van 22 *Juli* tot 18 *September*, 59 dagen, $67\frac{36}{59}$ gr: en van 1 tot 18 *Sept*: apart $64\frac{23}{54}$ gr.

Nog wonderbarer zeldzaamheid leverden de *windftreeken* op.

Het is uit de tafels, die verscheiden Natuurkundigen gemaakt hebben, klaar, dat in ons land de *Oostelyke* winden veel minder waajen dan de *Westelyke*, dat van de vier jaargetyden de *Zomer* dat is, waar in de Oostelyke winden de zeldzaamste zyn; en dat in den zomer vooral de maand *Augusti* 't allermeest aan Westelyke, en minst aan Oostelyke, winden onderworpen is — maar zie hier een tafeltje der windstreeken van 28 *Juli* tot 's morgens 19 *September*, zynde $53\frac{1}{3}$ dag

	28 à 31 Juli	geheel Aug.	1 à 19 Sept.	te zamen.
N	2	3	2	7
N W	—	$5\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	10
W	—	—	—	0
Z W	—	4	3	7
Z	$\frac{1}{2}$	1	$5\frac{1}{2}$	7
Z O	—	4	$26\frac{1}{2}$	$30\frac{1}{2}$
O	$4\frac{1}{2}$	12	8	$24\frac{1}{2}$
N O	5	61	$5\frac{1}{2}$	$71\frac{1}{2}$
ſtil	—	$2\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$
	12	93.	55	160

Dit tafeltjen is opgemaakt op die wyze als in 't eerste Stukje der Verhandelingen van de *Genees- en Natuurkundige Correspondentie* in 's Hage, bl. 29. 30, bepaald is, men ziet daar uit dat de Oostelyke, dat is NO. O en ZO winden in *Augusti* $\frac{77}{93}$ en in de $53\frac{1}{3}$ dag $\frac{127}{160}$ van den geheelen tyd geregeerd hebben, nog nooit hebben de aantekeningen een voorbeeld in dezen jaarstyd opgeleverd, 't welk *de helft* van dit getal bedroeg.

Wat de *kragt der winden* aangaat; het was wel zo ongewoon stil niet als in *Augusti* des voorleden jaars, de NO wind had al veel, vooral in 't begin der maand, een aangename koelte; evenwel mogt het over 't geheel mede onder de stilste saizoenen gerekend worden: de middelkragt der winden was in *Augusti* $2\frac{1}{2}$ en van 1 *Aug:* tot 19 *September*, dus 50 dagen gerekend $2\frac{22}{50}$, dus nog iets minder; de hoogste in al dien tyd 8.

Nu de *helderheid* der lugtsgesteldheid. — Ik heb in *September* 1777 en *Augusti* 1778 als een groote zeldzaamheid opgemerkt, dat ik in die maanden 60 maal *helder* en *omtrent helder* heb aangetekend: die beide maanden zyn op Zwanenburg nooit overtroffen dan alleen door *Mai* 1758, waar in 46 maal *helder* en 17 maal *omtr. helder* gevonden word, te zamen 63 maal. —— Maar nu heb ik in *deze* Oogstmaand 1780 aangetekend 54 maal *helder* en 16 maal *omtr. helder*, te zamen 70, en van 30 *Juli* tot 16 *Sept:* in 49 dagen 71 en 38, te zamen 109 maal; in 't voorleden Jaar 1779 had ik van 26 *Febr:* tot 5 *April* in 39 dagen 82 maal, zo dat dit nu nog aanmerkelyker is.

Ein-

Eindelyk ten aanzien der *droogte;* deze was gedenkwaardig. — Zie hier al den Regen by elkander, die in 57 dagen, van 23 *Juli* tot 17 *September* beide ingesloten, in deze Stad gevallen is.

25 *Juli* 's morg: vroeg, een weinig.
10 *Aug:* 's av: 6 u: in 't Zuiden der Stad, weinige groote droppels.
15 — 's av: 6 à 7 u: in 't Oosten der Stad, een styve bui, doch waarvan op andere plaatsen ook slegts eenige droppels bespeurd zyn.
19 — 's morg: vroeg in 't Westen der Stad, een weinig fyne regen.
22 — 's morg: 7 à 8½ u: een zwaare Donderregen; doch die van het hard verdroogde land afstroomde, in plaats van daar in te trekken.
2 *Sept.* 's namiddags, zo veel dat even de gooten liepen.
9 — zeide men dat 's avonds eenig vogt gevallen was.
11 — 's namiddags en 's nagts zeer weinig.
14 — 's namiddags 4½ u: een schielyke zeer korte bui.

dus mag men in *Augusti* zeggen in 't geheel geen doorgaanden *gewoonen* Regen gehad te hebben; en dat 'er streeken der Stad geweest zyn alwaar de dondervlaag van den 22, de *eenige* Regen in de gansche maand was, en dus in die maand 30, ten allerminsten 27, en in de gemelde 57 dagen ten allerminsten 48 drooge dagen rekenen. — In *Augusti* 1778 waren 21, en in *Augusti* 1779, 24 dagen droog; 't is waar in beide die maanden is volgens de waarnemingen op eenige plaatsen minder hoeveelheid water gevallen dan in deze; maar 't is tevens waar dat zulks alleen door de zwaarte van dit donderweer op den 22 veroorzaakt is, — dit was 't zelfde, waar in 's morgens ten 8 uuren één verschriklyke slag viel, die aan den Molen *de Valk*, tusschen de Weesper en Muider poorten binnen deze Stad, het ongeluk veroorzaakte, 't welk door den Heer W. VAN BARNEVELD omstandig en nauwkeurig beschreeven is; en 't was het eenige, 't welk wy althans in die geheele heete maand *Augusti*, ja in dien ganschen heeten tyd, tusschen 22 *Juli* en 20 *September*, gehoord hebben.

Deze maand *Augusti* dan, vergeleeken by die des *vorigen* Jaars, was iets minder aanmerkelyk in stilte; omtrent gelyk in hitte; volmaakt gelyk in den Barometer; 't gevallen water was op dien éénen dag wat meer, en evenwel de droogte grooter; maar de helderheid der lugt, en de bestendigheid der Oostelyke winden zeer veel ongewooner: zo dat, alles te zamen genomen, deze Oogstmaand 1780 het in merkwaardigheid nog wint van die van 1779; en misschien mag men zeggen dat *geen* maand in *eenig* saizoen tot hier toe geregeld waargenomen is, die zo veel zeldzaams vereenigd heeft — wil men egter van *Februari* 1779 't zelfde zeggen, ik heb 'er weinig tegen.

Hoe verrukkend schoon dit saisoen van 8 weeken lang geweest is, behoeve ik niet af te schilderen evenwel was het in de ge-

volgen niet als een zegen aan te merken. —— Het is ligt te beseffen wat de uitwerkselen van zulk een verbazende droogte moesten zyn.

In 't algemeen veroorzaakte dezelve, gepaard met de Oostelyke winden, zulk een laagte van alle wateren in ons Vaderland, dat in die 8 weeken nauwlyks één Schip van deze Stad over Pampus heeft kunnen komen; 't welk een groote belemmering was voor de Scheepsvaart, zo dat men by menschen geheugen het Y zo vol Schepen niet gezien heeft; ook was 't water in de binnenwateren zo laag dat alle trekschuiten veel langer dan gewoonlyk onderweg moesten blyven: maar veel schadelyker waren de uitwerkselen op de Velden, —— overal droogden de Slooten uit; zelfs zo dat de grond daarvan even gebarsten was als al 't andere land; en de landman zyn Vee het water, om te drinken, aan moest dragen, om het te behoeden voor van dorst te sterven; of aan deze omstandigheden mede de vermeerdering der Veepest toe te schryven zy, laat ik in 't midden. —— De Boekweit was byna geheel weg, en de meeste soorten van Kool, Aardappelen, en andere Veldvrugten, leden zo groote schade, dat indien de nog even by tyds ingevallen Regen niet een overblyfsel behouden had, het gebrek aan deze, voor 't gemeen allernoodigste, voortbrengselen, in den Winter jammerlyke gevolgen zou gehad hebben.

Een tweede ongelukkig gevolg waren op nieuw de zwaare Ziekten onder de Menschen. —— Veelen met my vleiden zig, uit aanmerking der zo aanhoudende, anders lugtzuiverende en nog al veel met een matig koeltje doorwaajende NO winden; dat de hitte nu die gevaarlyke uitwerkzelen niet hebben zoude, die men in 't voorleden jaar ondervond; maar de uitkomst toonde anders —— over 't geheel moet men zeggen, dat, schoon sommige plaatsen veel minder, andere zwaarer bezogt waren dan in 1779, de Ziekten en Sterfte nagenoeg even sterk in beide jaaren hebben geheerscht. —— Hier te *Amsterdam* zyn ten naasten by evenveel, te *Haarlem* meer Menschen in dit najaar gestorven als in 't voorige, en 't getal der dooden in 't geheele jaar was 10536, een hoogte tot welke het slegts 4 maal in deze eeuw gestegen is; en die nog aanmerkelyker word door 't volgende tafeltje:

	zyn weeken	was 't getal	is ieder week
van 29 Aug: 1779 tot 11 Maart 1780	28	6999	250
van 12 Maart tot 2 Sept: 1780	25	3541	142 omtr.
van 3 Sept: 1780 tot 10 Maart 1781	27	6460	239 ruim
29 Aug: 1779 tot 10 Maart 1781	80	17000	225

Als men van de eerste 28 weeken de 2 eerste en 2 laatste aftrekt, blyft in 24 weeken van 12 Sept: 1779 tot 26 Febr: 1780. 6259, zynde dooreen omtrent 261, 't hoogst 315, 't laagst 200, behalven 1 week 190. Trekt men van de laatste 27 weeken de 3 eerste en 4

4 laatste af, blyft in 20 weeken van 24 Sept: 1780 tot 10 Febr: 1781. 5169, is dooreen 258 à 259, 't hoogst 306, 't laagst 212.

Het onderzoek der middeloorzaaken van die ongewoone Sterfte, laat ik den Heeren Geneeskundigen over; maar zeker is 't, dat, schoon het Weder in een groot deel van 't jaar veel van het voorleden jaar 1779 verschilde, (hoewel ook *Maart*, *Mai* en *Juni* vry wel vergeleken kunnen worden) de maanden *Augusti* en *September* zo veel gelykheid gehad hebben, dat het geen wonder is dat het saisoen dezelfde uitwerkzelen hebbe voortgebragt (*), men denkt ook dat het groot gebrek aan Regenwater in deze Stad, en het slegte water, dat veele hebben moeten drinken, daar veel toe gedaan heeft.

Na dezen uitstap keer ik weder tot daar ik gebleven ben; den 18 *September* was de dag, die, (in dit geval tot ieders blydschap) van dit mooje weer een einde maakte, door een aanhoudenden Regen, van 's avonds 6 tot 10 uuren; die zig den 19 vroeg hervatte, en dien geheelen dag tot 's av: 6 u: duurde; op den volgenden 20 viel tegen den middag een sterke donderbui, die de lugt voorts geheel veranderde, en 's avonds en 's nagts van een zwaare plasregen met hevigen Oosten wind gevolgd werd: op die wyze zyn de regens in 't overige van *September* voortgegaan; 's morgens vroeg den 25, en 's avonds den 29 hadden wy 2 zeer zwaare onweeders; vooral het laatste: de hoeveelheid gevallen water was in die maand *September*, volgens alle gemeen gemaakte waarnemingen, omtrent of ruim 60 lynen, en daar zig dit alleen tot de 13 laatste dagen bepaalt, volgt daar uit dat de regens in dien tyd zeer zwaar geweest zyn; op den laatsten avond daalde de Barometer tot 28. 10½ lyn, zynde 't eenige voorbeeld onder 29 duimen in die maand; maar in de eerste dagen van *October* is 't in de Jaaren 1763, 65 en 67, gebeurd, gelyk die nu ook op den 2 en 10 *October* nog 1 lyn lager kwam, beide malen met stormige ZW winden, zynde de Barometer in die Wynmaand aan groote veranderingen onderworpen en gemiddeld laag geweest, als ook 't grootste deel van *November*, zo dat de middelhoogte in 57 dagen van 29 *Sept:* tot 24 *Nov:* niet meer was dan pauwlyks 29 7⅔ lyn.

Voorts bleven de Regens het grootste deel van *October* aanhouden met veel ZW winden —— de warmte in die maand was vry meer dan middelmatig, en meest eenparig: doch 't was zeer byzonder dat wy in dezelve de grootste *koude* hadden in 't *begin*, 's morgens den 6, 43 gr: en de grootste *warmte vry laat*, 's mid: den 18. 68½ gr: beide trappen zyn niet gemeen, vooral de

(*) Dit ziet op eenen, anders zeer gemoedelyken, brief over dit onderwerp, uit Haarlem dit najaar door den druk gemeen gemaakt: 't is jammer dat men, de Opperoorzaak erkennende, van geen middeloorzaaken weten wil; evenwel nog erger als men door de tweede oorzaken de eerste voorbyziet.

de laatſte, die nog te merkwaardiger was om dat de wind juist op 2 u: NNO liep zonder de warmte te verminderen; doch op den volgenden 19 werkte dit Weder een ſtormige ZW wind uit: buiten de 3 nu gemelde ſtormdagen was 't weder zeer bedaard, en daardoor de kragt der winden weinig meer dan 4 gemiddeld.

November had byna 't zelfde regenagtige en donkere Weder als *Octber*, behalven dat het naar den tyd vry kouder was, en op den 9. 17. 23 à 25 en 30 reeds vry ſterk vroor —— de 6 was een zeer aanmerkelyke dag, op welken ik de volgende extra waarnemingen gedaan heb:

		Bar.	Th.			
's morg:	7 u:	29. 7¾	40	N	0	omtr. helder.
———	9-	— 7	40½	N O	0	dampig.
———	11-			W	6	donker.
's mid:	12-			———	8	Regen.
———	1-			W t Z	8	natte ſneeuw.
———	1½ 1¾	— 5	40½	———	8	donker.
———	2½		38½	———	10	natte ſneeuw.
———	3	— 4½	38	———	10	hagel.
———	3½ 4			Z Z W	8	zwaare Regen.
's av:	5			N N W	16	——— ———
———	6-	— 3½	38	———	14 à 10	donker.
———	10-	— 4½	37	———	12 à 8	———

de volgende 7, als ook 13 en 14 waren mede zeer onſtuimig, anders de winden bedaard, en de ſtreeken veranderlyk, in 't laatst Oostelyk.

Deeze Oostelyke wind deed den Barometer ſterk ryzen, en de Kwikkolom bleef de geheele maand *December* door, behalven een paar middelmatige dagen, den 21 en 22, zo ongewoon hoog, dat de maand gemiddeld hield 30. 2$\frac{63}{90}$ en de 23 dagen van 27 *Nov*: tot 19 *December* 30. 4$\frac{5}{69}$ —— 't welk vry na kwam by 't begin van 1779, en de maand ook omtrent evenaarde met *December* 1762, de hoogſte ſtand was den 19,. 30. 6½ lyn.

Deze Wintermaand heeft nog eenige aanmerklykheden opgeleverd. In 't begin bleven de Oostewinden regeeren tot den 8, die ons ook merkelyke Vorst aanbragten, vooral den 6 en 7 met zwaare mist en waare yzel, den 8 werd de lugt zagter en vry warm naar den tyd tot den 16. en in deze 8 dagen van 9 tot 16, woei zonder afwyking een NW en NNW wind, 't welk in deze maand zeldzaam is, te meer daar het weder zeer bedaard, zonder eenige hagel- of ſtormbuien, bleef, gelyk de geheele maand ongemeen ſtil was, en ook zo droog dat nauwlyks meer dan wat motregen gevallen is, op den 17 haalde de Oostewind weder over, en 's avonds den 18 begon de doorgaande Vorst, die den 20 alle Scheepvaart deed ſtil ſtaan, en behalven eenige ontlating op den 23 en 24, vry ſtreng aanhield tot 's nagts tusſchen 28 en 29; waar op een zagte dooi het jaar beſloot, doch die in 't begin van *Januari* 1781 haast

haast weder door een fterke Vorst werd afgebroken, welke met weinig verpozing tot den 27 aanhield, wanneer den 28 de doorgaande dooi begon, en den 5 à 7 *Februari* de Vaart, na 7 weeken ftilftand, herftelde; zo dat deze Winter 1781 weder, even als de voorgaande, juist niet hard, doch nog minder zagt te noemen was, en alleen 8 à 10 dagen vroeger ingevallen en weder opgehouden is, evenwel is nu het ys dikker geweest; denkelyk om dat de koude meer dagen agter een fterk heeft doorgezet, en meest zonder fneeuw, behalven in de laatfte dagen der Vorst. ——— De felfte koude egter heeft den trap van 15 *Januari* 1780 niet bereikt, en dezelve had niet plaats in *Januari* 1781, toen de laagfte Therm: 19 gr: was, maar den 28 *Dec:* 1780, wanneer myn Therm: 's morg: ten 8 u: op 17, en ten 9 u: op 15½ gr: wierd neergedrukt met nevel; doch op denzelfden dag 's av: 11½ u: was die gerezen tot 33 gr: en de ontlating begon.

De uitkomften myner waarnemingen in 1780 waren als volgt:

	Barometer			Thermometer			kragt der winden	Regen te Haarlem
1780	hoogst	laagst	gemidd.	hoogst	laagst	gemidd.		
Jan:	30.3½	28. 7½	29. 8^{75}	42½	11½	31^{41}	2^{5}	14
Febr:	— 5	29. 1½	— 10^{5}	47	28	36^{23}	4^{5}	16
Maart	— 5¼	— 4½	— 10^{83}	67	36	40^{79}	4^{7}	6½
April	— 2¼	28. 8¼	— 7^{28}	63	35. 34	45^{13}	4^{7}	52½
Mai	— 3.	29. 6.	— 11^{8}	83½ 84	46	57^{36}	4^{2}	12½
Juni	— 3¼	— 8.	— 11^{52}	83.83½	47½ 46	61^{11}	3^{9}	13
Juli	— 3¼	— 8¼	— 11^{80}	78½ 79	53	64^{7}	3^{8}	22
Aug:	— 2.	— 9½	30. 0^{27}	82½ 83	60. 57	69^{80}	2^{5}	7½
Sept:	— 2½	28.10½	29. 9^{85}	78	50	62^{51}	2^{8}	64
Oct:	— 2½	— 9½	— 8^{14}	68½	43	53^{18}	4^{1}	43
Nov:	— 5¼	— 10½	— 8^{69}	52	27½	41^{68}	4^{0}	36
Dec:	— 6½	29. 8¼	30. $2\frac{63}{96}$	47½	17. 15½	$35\frac{22}{96}$	$2\frac{3}{10}$	3
	30.6½	28. 7½	29.10$\frac{523}{1098}$	84	11½	50$\frac{509}{1098}$	3$\frac{79}{120}$	24d:2 l:

De hoogte van den *Barometer* was dus circa ¼ lyn meer dan middelmatig, schoon ¾ lyn minder dan in 1779; die van den *Thermometer* ook byna 1 gr: boven de middelmaat, hoewel 3½ gr: minder dan 1779, en $\frac{10}{11}$ gr: minder dan 1778; de grootfte trap der hitte was op den 30 *Mai*; hoewel eenige dagen in *Augusti* heeter waren als men den *geheelen* dag rekent. ——— De *kragt der winden* was byna gelyk met 1778, en omtrent ½ meer dan 1779, —— het jaar had 145 *drooge dagen*, —— *heldere* en *omtr: heldere* lugt heb ik maar 320 maal aangetekend; 't welk, als men de ongemeene helderheid van *Augusti* en *September* in aanmerking neemt, in het overige van 't jaar zeer weinig is —— *hagel* heb ik 44 maal en *fneeuw* 51 maal aange-

getekend; maar *ftorm* hebben wy zeer weinig gehad, op niet meer dan 8 dagen, dus nog minder dan in 1779.

Wy hebben in dit Jaar minder Z en ZO en meer O en NO winden gehad dan in een der 5 voorige die ik waargenomen heb; maar dit en meer andere byzonderheden, fpaar ik tot eene andere gelegenheid.

Verfcheidene aanmerkelyke klimmingen en dalingen der warmte hebben wy in dit jaar gehad; de voornaamfte waren, tusfchen 4 en 5 *Jan:* 13, 14 en 15 dito; tusfchen 25 en 26 *Febr:* 12 en 20 *Maart*; tusfchen 27 *Mai* 's av: en 29's mid: tusfchen 30 dito 's mid: en 31 's av: 3 en 13 *Juni*, van 23 dito 's av: tot 24 's mid: 30 en 31 *Aug:* 11 en 16 *Sept:* en 28 *Dec:* —— verfcheiden daarvan zyn reeds hier voor opgemerkt; de overige zyn in de tafels te zien.

Dit jaar heeft over 't geheel, uitgezonderd *Augusti* en *September*, minder merkwaardigs uitgeleverd dan een der 5 voorige; 't ongemeenfte, behalven die maanden, was 't verfchil tusfchen *Maart* en en *April*, de fchielyk gekomen en vertrokken groote hitte in 't laatst van *Mai* en begin van *Juni*, en de hooge Barometer in *December*.

Het moest weder een *warm* jaar genoemd worden; 5 maanden waren boven de middenmaat, *Maart*, *Mai*, *Aug: Sept:* en *Oct:* 2 moet men middelmatig noemen, *Juni* en *Juli*, en 5 minder dan middelmatig of vry koud. *Jan: Febr: April*, *Nov:* en *Dec:* het welk dus door elkander middelmatig zou zyn, indien niet de zeer ongewoone warmte van *Maart* en *Augusti* elk wel ½ gr: dus te zamen de 1 gr: overwigt hadden gemaakt.

De Winter was dan tamelyk koud, het Voor- en Najaar door een gerekend middelmatig, maar de Zomer moet weder onder de heete geteld worden: komende in zyn geheel wel niet by dien van 1779, maar tamelyk wel by dien van 1778; want als men in beide jaaren de warmte der vyf maanden *Mai* tot *Sept:* rekent, zal 1780 het zelfs nog iets winnen: maar de Zomer van 1778 kwam en vertrok vroeger; wy hadden toen een *warme April* en *koude Sept:* nu een *koude April* en *warme Sept:* zo dat als men in beide jaaren 6 maanden *April* tot *Sept:* of flegts 4 *Mai* tot *Aug:* neemt, de Schaal merkelyk naar 1778 overflaat; toen waren de 5 maanden van *April* tot *Aug:* 3¼ gr: en nu de 5 maanden *Mai* tot *Sept:* 2¼ gr: boven de middelmaat dier maanden, naar myne Veertigjaarige tafel; zo dat de Zomer van 1778 nog aanmerkelyker blyft.

De vrugtbaarheid van dit jaar 1780 geleek egter niet naar die der jaaren 1778 en 1779; de Veldvrugten waren in 't Voorjaar zeer agterlyk door de flegte *April*, en leden in den Nazomer veel door de droogte, gelyk reeds opgemerkt is; als mede de laate graanen; maar de vroege, als ook het hooi, zyn gelukkig ingezameld —— het geboomte heeft vry meer gegeven dan het in 't begin beloofde.

Daar de groote hitte van *Augusti* het loof van veele boomen had doen verdroogen, deed de aanhoudendheid der warmte in *September* wel weder, uit verfcheidene vooral wilde Kastanjeboomen, een

een nieuw groen fpruiten, ook zelfs beginzels van bloeifel; maar de regens in 't laatst dier maand fchielyk zo zwaar wordende, hielden deze zeldzaamheden, die in 't voorige jaar zo menigvuldig waren, nu geen ftand.

Verfcheiden Natuurkundigen hebben iets op met eenen 19 jaarigen kring van 't Weder; by het flot myner aanmerkingen op 1779, merkte ik in 't voorbygaan op, dat zulk een kring door niets minder begunftigd wierd dan door de overeenkomst tusfchen 1779 en 't ongeftadige en windige jaar 1760; maar indien men jaarlyks zo veel gelykheid kon vinden als tusfchen 1761 en 1780, zou die ftelling by my vry wat ingang vinden: de warme *Maart*, koude *April*, fchielyke hitte in 't laatst van *Mai*, ongeftadige *Juni* en *Juli*, zeer warme *Augusti* en *September*, tamelyk koude *November* en *December*; leveren zo veel overeenkomst op, als men fchaars tusfchen twee andere jaaren zal vinden; *Januari* en *Februari*, toen zeer warm, nu vry koud, en *October* toen zeer koud, nu tamelyk warm, maken het eenig in 't oog loopend verfchil: alleen is de merkwaardigheid van *Augusti* en *September* dit jaar veel grooter geweest; *Augusti* 1761 bleef wel tot 1770 toe de warmst bekende, maar is door die van 1770 en 1773 geëvenaard, en die alle nu door de drie agtereenvolgende van 1778, 1779 en 1780 in hitte, droogte en fchoonheid overtroffen.

Hier eindige ik myne aanmerkingen op dit jaar: en dus zal ik hier nog byvoegen:

Een kort berigt nopens de wyze myner Waarnemingen.

Myn *Barometer* is gemaakt door P. WAST, en zeer nauwkeurig zo in hoogte als verandering, zo dat ik dikwyls de ryzing en daaling reeds befpeur, zo dra ik verandering in de windftreek gezien heb: de hoogte is circa ¼ lyn minder dan die op 't huis Zwaanenburg, maar overeenkomende met nauwkeurige proef-barometers, zo van PRINS als BIANCHI, —— ik heb de aantekeningen tot hier toe gedaan in *Engelfche* maat, om dat zulks hier te lande in 't meeste gebruik gekomen is; maar vereerd zynde met het Lidmaatfchap der in 's Hage opgerigtte *Genees- en Natuurkundige Correspondentie*, welke, niet zonder reden, heeft geoordeeld, dat wy voegzaamst in ons land de *Rhynlandfche* maat gebruiken, in welke ook de juiste hoogte van 29 duimen vry nauwkeurig de middenftand uitmaakt: zo heb ik my daar naar gefchikt, en begin dus met het jaar 1781 myne aantekeningen in die maat te doen, en wel in plaats van ¼ lynen in $\frac{1}{10}$ lynen, doch welke ik door 't enkele getal der tiende gedeelten zal uitdrukken. ——— De overeenkomst tusfchen beide maaten is op mynen Barometer vry juist dezelfde als volgens de tafel daarvan door de gemelde correspondentie gemeen gemaakt; iets zeer weinigs, dat niet noemenswaardig is, komt de *Rhynlandfche* maat hooger; ik heb om nauwkeurig te zyn, de 6 laatfte maanden van 1780, in beide maaten aangete-

 kend,

kend, en zie hier de uitkomst in de *Rhynlandsche*, ter vergelyking met de hier voor staande tafel van 't geheele Jaar.

1780	hoogs:	laagst	gemidd.
Juli	29. 4. 7	28. 9. 9	29. $1^{\underline{38}}$
Aug:	— 3. 4	— 11. 2	— $1^{\underline{73}}$
Sept:	— 4. 1	— 0. 6	28. $11^{\underline{48}}$
Oct:	— 4. 0	27. 11. 5	— $9^{\underline{69}}$
Nov:	— 6. 8	28. 0. 5	— $10^{\underline{36}}$
Dec:	— 8. 0	— 10. 0	29. $4\frac{17}{90}$

Myn *Thermometer* is mede van P. WAST, zynde de bol een matige cilinder, besloten in een glazen tubus, en geplaatst buitenwaards aan 't kozyn van een schuifraam genoegzaam regt tegen 't Noorden: dezelve is ongemeen gevoelig voor de minste veranderingen der warmte, en tekent zeer juist 32 gr: zo dra men 't eerste begin van Ysmaking bespeurt. Ik heb van denzelven reeds meer gezegd in myne Verhandelingen over de voorige jaaren, als ook van deszelfs verplaatsing 's morgens in den Zomer. Zie *Hedend. Vaderlandsche Letteroefeningen*, VII Deel, *Meng.* bl. 71 ——— ik voeg thands alleen daarby, dat dezelve in dikwyls met verschillende lugtsgesteldheid en Barometershoogte herhaalde proeven, altyd in het mengsel van Ys en Water, of smeltend Ys of Sneeu, komt op schaars 33 gr: —— dit is de gewoone verdeelingswyze van WAST, en, zo als my verzekerd word, ook geweest van PRINS; steunende op deze reden, dat die proef eigenlyk niet het *vriespunt*, op 't welk 32 moet staan, aantoont; maar 't allerlaagste punt van *dooi*, onmiddelyk *beneden* 't welke de Vorst begint.

Andere, volgens den beroemden Hoogleeraar VAN SWINDEN, en het plan der meergenoemde *Genees- en Natuurk. Correspondentie*, I Stukje bl. 9: beweeren dat dit punt van smeltend Ys, als onbeweeglyk vast, dat is, 't welk door 32 gr: moet aangeduid worden, by welke zig ook BIANCHI voegt; dit maakt dus een verschil van 1 gr: aan 't benedeneinde der schaal: en op het punt van *kookend water*, naar maate men dat met verschillende Barometerhoogte, of op andere verschillende wyze bepaalt, komt ook een verschil van 1 tot 2 gr: uit; waardoor de Thermometers naar het eerstgenoemde maakzel doorgaands 1 gr: hooger moeten staan dan die van het laatstgenoemde, wanneer beide even nauwkeurig gemaakt zyn; bygevolg die 1 gr: ligtelyk 2 gr: kan worden, naar maate in 't Schaleeren door den eenen of anderen kleine genoegzaam onvermydbare onnauwkeurigheden begaan worden. ——— Dit is, zeer kort, de uitslag van een onderzoek, tot het welke my de Heer KALENBERG de eerste aanleiding heeft gegeven, door zyn Ed. berigt van 2 gr: verschil door hem gevonden tusschen Thermometers van WAST en BIANCHI, te vinden in de Amsterd. Courant van 31 Dec. 1778. Ik hoop, by welzyn, over deze en nog meerdere

dere

dere verschillende bepaalingen der Schaal van *Fahrenheit* een breedere Verhandeling aan de Haagsche meergemelde *Correspondentie* te zenden, waar door de liefhebberen in staat zullen zyn om (gelyk ik wensch *eenpaarig*) ééne wyze voor de beste te kiezen: en tot zo lang denk ik my te houden aan den Thermometer op welken ik nu 6 jaren waargenomen heb, die onder de laagste van het maakfel van WAST behoort, vooral in den Winter.

Evenwel heb ik van den eersten *Augusti* af, eenen *Spiraal Thermometer* van BIANCHI (over welk maakfel ik ook voornemens ben in de gemelde Verhandeling iets te zeggen,) naast mynen gewoonen gehangen, en aangetekend; gaarne had ik deszelfs dagelyksche hoogte tevens in myne tafels medegedeeld, maar zulks wordt my tot myn leedwezen belet, door dien de Heeren Uitgevers dezer *Letteroefeningen* niet mogelyk vinden my meer dan ééne bladzyde voor ieder maand in te ruimen. Zie hier de uitkomst der 5 laatste maanden van 1780 op dezen Spiraal Thermometer

1780	hoogst	laagst	gemidd.
Augusti	$81\frac{1}{2}$ 82	$60\frac{1}{2}$ $59\frac{1}{2}$	$69\frac{13}{}$
September	77	49	61^{57}
October	68	42	$52\frac{18}{}$
November	51	$26\frac{1}{4}$	$40\frac{58}{}$
December	$46\frac{3}{4}$	15. $13\frac{1}{4}$	$34\frac{4}{98}$

vergelykt men dit met de tafel van 't geheele jaar op mynen gewoonen Thermometer, dan vindt men dat de verschillen hoe langer hoe grooter worden, naarmaate de maanden kouder zyn; dit spruit deels uit de meerdere gevoeligheid van den Spiraal Thermometer by schielyke veranderingen (schoon by gewoone klimming en daling dit onderscheid niets te beduiden heeft) deels misschien door de verdeeling; want die Spiraal blyft in 't smeltend Ys op $31\frac{3}{4}$ gr: dus $1\frac{1}{4}$ gr: laager dan myn gewoonen, daar 't verschil naar boven toe iets kleiner is; en 't vriest nog niets wanneer die op 32 staat.

Voorts is de hoogte van den Thermometer, wanneer 's middags de hoogste en 's morg: of 's av: de laagste stand buiten het gewoone uur inviel, onder aan de tafels gesteld; doch van den Barometer staan doorgaands in dat geval 2 getalen in de kolom. ——— Zo Barometer als Thermometer hangen 9 à 10 voeten boven den grond.

De winden teken ik aan naar de volle 32 streeken van 't Compas, doch de streeken van den vierden — naast die van den tweeden rang staande, b: v: NO t N &c., welke by al te flauwe of al te sterke winden dikwyls niet wel van de naastgelegen streek te onderscheiden zyn, maken op myne tafels, gelyk op alle die my bekend zyn, het kleinste getal uit. ——— Ik bediene my van verscheidene windwyzers, die ik in myn gezigt heb, te zamen ver-

vergeleeken, —— ik breng maandelyks de 32 ſtreeken tot 8, en plag daar in die wyze te volgen die in het plan der *G. en N. Corresp:* bl. 29, 30, de *derde* word opgegeven, doch heb nu volgens dat plan myne keuze veranderd en tot de *eerste* bepaald. Twee ſtreeken by ééne waarneming ſtaande, reken ik elk voor ½. —— Als het zo ſtil is dat men op weinig windwyzers aan kan, neem ik den rook of andere tekenen te baat; maar kan ik daar door ook niet zeker zyn, dan teken ik *ſtil* aan.

De kragt der winden is uitgedrukt in getalen op die wyze die te vinden is in 't meergenoemde plan, bl. 16, 17; wordende gerigt naar de ſnelheid van den gang der Koornmolens, van welke ik verſcheidene zien en onderling vergelyken kan; komende kortlyk hier op uit

0 is geheel ſtil
1 en 2 zeer weinig wind
3. 4. 5. matige of bekwame koelte
6. 7. 8. ſtyve koelte of vry wat wind
9. 10. 11. ſterke wind
12. 13. zeer harde wind
14. 15. ſtormig
16. doorgaande ſtorm.

als het met ongelyke rukken waait, gelyk dikwyls by hagelbuiën; dan teken ik b: v. 4 à 8, 8 à 12 &c., maar als 2 getalen ſtaan zonder die à daar tusſchen, dit is een teken dat 1. 2 à 3 uuren na de gewoone waarneeming de wind verwakkerde of verflauwde; gelyk ook 2 ſtreeken nevéns elkanderen zulk eene verandering in de ſtreeken te kennen geven.

Ik weet zeer wel dat deze bepaaling van de ſterkte der winden veel willekeurigs en onvolkomens behelst, evenwel is dezelve, myns dunkens redelyk voldoende tot dat einde der Aantekeningen, om die van verſchillende tyden en plaatſen onderling te vergelyken; getuige zy de gelykheid der uitkomſten tusſchen myne aantekeningen en die te Breda, als ook in 1775 die op 't huis Zwaanenburg; alwaar men in de volgende jaaren, volgens de eigen erkentenis van den Heer BRUNINGS, *Haarl. Maatſch.* 19 D. de getalen kleiner genomen heeft.

Het doet veel tot de nauwkeurigheid, als men, gelyk ik doen kan, verſcheiden molens vergelykt; en men krygt, die bepaaling eens vast hebbende, een hebbelykheid om gemaklyk door gezigt, gehoor en gevoel te weten, hoe veel men aantekenen moet, als men ergens is daar men geen molens zien kan, en by donkere avonden of als de molens niet malen.

Het is zeker, een goede windmeeter zou nog beter zyn: maar behalven dat men 't nog niet eens is over den besten, zo zou ik niemand raaden zelfs den allerbesten te gebruiken, dan die een zeer opene ruimte heeft, en veel ledigen tyd, om zeer dikwyls, by verheffing of verflapping van den wind, het werktuig raad te plegen;

geû; want dagelyks flegts 3 of al was 't 6 maal aan te tekenen welk een kragt het werktuig aanduidde, enkel op het tydftip der waarneming, zou myns dunkens nog veel onnauwkeuriger zyn, dan de bepaaling volgens de molens —— het ware te wenfchen dat men eenen windmeeter uitvond, die beftendig werkzaam kon blyven zonder groote afflyting: en op welken een potloot, of iets anders, de paalen der grootfte en kleinfte verheffing van den eenen tot den anderen waarneemingstyd te zien gaf.

De lugtsgefteldheid druk ik uit door *helder*, *omtrent helder*, *weinig wolken*, *wolkig*, *zwaare wolken*, *betrokken*, (als de lugt min of meer met dunne wolkjes of ftreepen overdekt is) *zeer betrokken* (als de lugt grootendeels donker of met wolken, doch niet al te zwaar bezet is) en *donker*. ——— De ruimte van flegts éénc bladzyde druk, binnen welke ik myne maandtafel befluiten moet, noodzaakt my die uitdrukkingen meer dan my lief is te bekorten, en dikwyls zyn ze willekeurig op de drukkery nog meer bekort: evenwel vertrouw ik, dat men, met eenige oplettendheid, dezelve wel zal begrypen; als ook die van *Regen*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Mist*, *Donder*, *Weêrlicht*, *Noorderlicht*, &c. —— eens vooral verzoek ik dit volgende in 't oog te houden, fchoon ook wel nu en dan onnauwkeurigheid daar in begaan is:

h	is helder	H	hagel
w	wolkig	wl	weêrlicht
d	of do. donker	D	donder
b	betrokken	B	blixem

dit zal wel het voornaamfte zyn waar van de verkorting dubbelzinnigheid konde veroorzaaken.

De verfcheiden bewoordingen naast elkanderen in de kolom des lugtsgefteldheid toonen de orde der veranderingen; doorgaands toont de eerfte uitdrukking der tweede waarneming van den dag, hoe het 's mid: ten 2 u: en die der derde, hoe het 's av: ten 10 u: gefteld was: egter met eenig onderfcheid; als het b: v. 's mid: 12 u: begint te regenen, en 't houdt voor 2 u: weer op, dan zet ik dien Regen nog by de morgen — en niet by de middag waarneming; maar houdt de regen aan tot na 2 u: dan teken ik dien niet meer by de eerfte waarneming, maar ik begin 'er de tweede mede; en zo in andere gevallen. — Het geen 's nagts gebeurt, alzo dit al meest na 12 u: is, ftel ik doorgaands by den volgenden dag.

De *Starretjes* in de kolommen van Barometer en Thermometer wyzen de hoogfte en laagfte ftanden in de maand aan: en de gemiddelde hoogte van die beide, als ook van de kragten der winden; alles opgeteld, en door 't getal der gewoone waarnemingen gedeeld, ftaan onder de ftreep, na den laatften dag der maand volgende, uitgedrukt, — overal waar 2 getalen in éénc waarneming ftaan, is het gemiddelde tusfchen die beide in de optelling genomen.

Gaar-

Gaarne zou ik den *Regen* en de *Uitwasseming* ook waarnemen: maar de ruimte die ik agter myn huis heb is niet groot genoeg om dit zo nauwkeurig te doen dat men daarop vast kan gaan; behalven dat my de tyd ontbreekt om my dieper in deze liefhebbery te steken.

De *tyd* der waarnemingen is 's morgens ten 7. 's middags ten 2 en 's avonds ten 10 uuren, alles ten hoogsten ¼ uur vroeger of laater onbepaald; behalven dat somtyds, hoewel niet altyd, op Zondag de middag aantekening ten 12 à 1 uuren geschiedt; en de morgen aantekening van half *October* tot het *einde van February* wat laater, en in 't kortst der dagen ten 8 uuren geschiedt, gelyk ik reeds te voren gezegd heb: Zie *Natuurk: Verhand:* V Deel, bl. 698.

AMSTERDAM, 1 April, 1781.

P R O B U S.

Een eerwaardige gryzaart had, het leven der Stedelingen moede zynde, voor zig, in eene aangenaame landstreek, een Buitenverblyf gekogt, om daar het zielstreelende van eene verkwikkelyke stilte te genieten. —— Van zyne bezigheden, (de Man was een Koopman,) scheidende, gaf hy zyne zaaken aan zyn kleinzoon over. —— „ Zie daar, jongeling! (zeide hy, terwyl hy hem de „ hand drukte,) ik stel u hier van in 't bezit; gedraag u braaf en „ eerlyk; zyt yverig; ik heb 'er myne beste kragten aan opgeof„ ferd; en ik heb, door eene behoorlyke winst, en door den zegen „ des Hemels, een tamelyken rykdom verkregen. —— Ik dank „ den Hemel, (vervolgde hy, terwyl de blydschap van zyn wezen „ straalde) dat ik nu het weinige van myne dagen overig aan myne „ eenzaame overdenkingen mag wyden; en de volmaaktheden van „ myn Schepper beter mag bemerken, door de beschouwing van „ een verrukkelyk oort, waarin elk kruidje, elk plantje, my de „ goedheid van den Vader der natuur doet kennen, en my tot zy„ nen lof opwekt." —— De Gryzaart had de dagen van den winter reeds overlang geteld. —— De Lente kwam nu aan; hy maakte zig tot zyn vertrek gereed, en vertrok, in de helft van dit saisoen, met zyn huisgezin, om het genoeglyke van het Buitenleven te smaken. —— Hy had geene gedeurige bezoeken, die het buitenleven lastig maaken; trouwens, dit was zyn oogmerk niet; behalven de bezoeken van zyne waardige kinderen, die deel namen in zyne genoegens en tedere aandoeningen, zogt hy geen verkeering in de waereld.

Onze Gryzaart was nu in 't bezit van dit zig voor lang voorgesteld geluk; hy gedroeg zig hier als een Christen, als een Christen Wysgeer. —— 's Morgens, wanneer de zon zig uit het Oosten ver-

verblef, liet hy zig reeds op een naby liggenden begraasden heuvel vinden, om zyne gebeden vol vuurs en verrukking aan zynen Weldoener op te dragen: dit gedaan hebbende, ging hy, in vervoering over zulk een morgenstond, over 't schoon der natuur, terwyl het vergenoegen een zagt waas over zyne kaakén blies, naar zyne wooning. Hier vondt hy reeds zyn ontbyt gereed; 't geen hy, onder 't opzingen van een lofzang, met zyn huisgezin gebruikte.

„ Ach! (borst hy dan dikwerf uit, terwyl een traan van tedere „ Godsvrugt hem in de oogen biggelde) welk een geluk geniet „ ik..? waardoor heb ik dit verdiend? Hoogste goedheid! veele „ braaven zugten; ik ben blyde; anderen moeten spaarzaam leven, „ en gy...! gy.. hebt my meer geschonken, dan ik nodig heb! „ anderen moeten zwoegen onder veele, en zomtyds zwaare, „ bezigheden, en ik... ach! wie ben ik? — wat ben ik meer- „ der! ik smaak de verkwikkelykste de onbezorgdste rust. —— „ In de jeugd van dezen dag, in den morgenstond, lacht my „ alles reeds toe; ja! nauwelyks heb ik het logge dons verlaaten, „ of, al weder een nieuw bewys van de zorg voor uwe schepselen, „ gy verkwikt my met het aangenaamste en beste voedzel. — „ Daarenboven, geniet ik dit onschatbaar voorregt, —— ik zink „ weg in bewondering...! dit alles aan te merken als geschen- „ ken van myn Vader, ja! van de met my bevredigde Godheid. „ ——— Myn Vader zorgt voor my! —— Ja! uwe voorzienig- „ heid heeft my zelfs geplaatst in dit verrukkend oord, om myn „ geluk te volmaken.

„ Laat ik my dan, ô Vader! meer en meer in uwe liefde „ baaden, al meer en meer uwe goedheid eerbiedigen; uwe deug- „ den en volmaaktheden, zo ver de bepalingen van mynen „ geest zig uitstrekken, leeren kennen! —— Dat ik dan nooit uwen „ wil wederstreve. Neen! dit weet ik; alles moet tot bevorde- „ ring van myn geluk strekken, ja zelfs het kwaad, dat gy my „ zoud toezenden, is geen kwaad, wanneer ik let op de gevolgen; „ neen! het is loutere goedheid zelve, het strekt tot verheerlyking „ van den oorspronk der liefde:" ——— Hier zweeg myn vroome Gryzaart, en hield zyne vonkende oogen vol geloof en vergenoegen naar boven geslagen.

Den ganschen dag was hy vrolyk en vergenoegd, en van zyne lippen vloeiden niets dan Gods-verheerlyking en bewondering: voornaamenlyk, wanneer hy het schoone der natuur met een nauwkeurig oog naspeurde. ——— Dus fleet onze Christen Wysgeer zyne dagen; en in zyne laatste oogenblikken, gaf hy zyne onsterffelyke ziel zynen Maker over, vol geloof en dankbaarheid.

U.

DE DWAASHEID DER VRYDENKERYE.

(*Eene Anecdote.*)

Geene woorden zyn, misschien, onder de veelvuldige, die, in de tegenwoordige betekenis, zeer veel verschillen van de oorspronglyke en strikte meening, verder daar van verwyderd, dan de woorden *Deïstery* en *Vrydenkery*. Het eerste, 't welk, in een bepaalden zin, niets anders betekent dan het Geloof in 't Bestaan eener Godheid, in tegenstelling van *Atheïstery*, of *Godlochening* (in welken zin ieder *Christen* een *Deïst* is,) wordt nu, in 't algemeen, gebezigd, om alle de zulken aan te duiden, die de *Christlyke Openbaaring* verwerpen. ——— Het woord *Vrydenkery*, geeft oorspronglyk ons het denkbeeld eens Mans, die, ontheven van volksvooroordeelen en bygeloof, de Waarheid met de edelste oogmerken, en beste inzigten, zoekt, en een diepen eerbied heeft voor de Godheid: dan tegenwoordig gebruikt men deeze benaaming van Persoonen, die, uit zugt om byzonder te weezen, en voor eerste vernuften bekend te staan, of, om te geruster de lusten van een boos hart op te volgen, waarheden, door alle eeuwen heen en in alle landen aangenomen, bestryden, die de heilige banden der zamenleevinge losmaaken, en de Hoop der Onsterflykheid, de sterkste prikkel ter Deugd en Gelukzaligheid, tragten uit te dooven: het gedrag eens Vrydenkers, 't zy hy zich door deeze beginzelen laat bestuuren dan niet, is verregaande dwaas, om het geen erger naam te geeven.

Eene Anecdote van den Heer M———T levert ons een merkwaardig voorbeeld op tot staaving van deeze bedenking. De Heer was een sterk *Vrydenker*, in den hedendaagschen zin dier benaaminge, en gewoon voor zyne vrye gedagten zeer onbewimpeld uit te komen. Hy schroomde geenzins zyne gevoelens, waar hy kon, te verspreiden. Zyne Huisvrouwe, eene vuurige Voorstandster van haar 's Mans gevoelens, was dikwyls gewoon aan tafel, openlyk, te zeggen: *Myn Heer, wy Deïsten!* Ten hunnen huize werden de verlocheningen der Waarheden, op welken deeze Vrydenkers het meest gelaaden hebben, zo menigmaal herhaald, en met zo veel klems aangedrongen, dat de minste Bedienden in Huis welhaast de les des Ongeloofs zo goed kenden, als hun Heer en Mevrouw, ten minsten even ruiterlyk daar over spraken. De Knegt, die de tafel diende, en zints lang gewoon was deeze losbandige gesprekken te hooren, maakte zich, in 't einde, diets, dat hy hier namaals, wegens zyne Misdryven, niets zou hebben te verantwoorden, en besloot zyn voordeel te doen met deeze nieuw aangenome leer; hy stal eenige dingen van groote waarde, en ging door met het Zilverwerk van Tafel. —— Hy werd nagezet, agterhaald,

haald, en met den buit belaaden tot zyn Heer gebragt, die hem, in tegenwoordigheid van een gezelschap zyner beste Vrienden, ondervroeg. ——— In 't eerst wilde hy niet spreeken, of op eenige vraagen antwoorden: doch, gedrongen om rede te geeven van zyn schandlyk gedrag, verklaarde hy ten laatsten, met ronde woorden. „ Myn Heer, ik had u zo dikwyls hooren spreeken van de onmo- „ gelykheid eens Toekomenden Leevens, en dat 'er naa den dood „ voor de Deugd geen loon, en voor de Ondeugd geen straffe, te „ wagten stondt, dat ik in verzoeking kwam om den gepleegden „ Diefstal te begaan."

Wel Schurk, hervatte de Heer M———T, *vreesde gy de galg niet?* Hier op vervolgde de Knaap, zyn Heer sterk aanziende: „ Myn Heer, wat raakt dat u, als ik lust had om dien kans te „ waagen. Gy zelve hadt my de vrees voor de grootste straf ont- „ nomen: waarom zou ik eene mindere vreezen?"

LIEFDESPOOR AAN DE NEDERLANDERS.

By gelegenheid der droevige Overstrooming in het Ampt van Maas en Waal en het Ryk van Nymegen.

'k Heb geen schatten, Neen! myn vrienden!
'k Heb geen rykdom, ver van daar;
Had ik schatten, had ik rykdom,
'k zou u bystaan, droeve schaar!
'k Zie uw rampen, Vaderlanders!
Hoe ontroert uw staat myn hart!
Hoort myn zugten, kent myn traanen!
Tekens hoe me uw lyden smart.
'k Wil toch iets, myn Vaderlanders!
'k zal iets tot uw heil bestaan;
Vol van Christlyk mededoogen,
hef ik deezen Spoorzang aan.
Gy, gy zyt het Nederlanders!
Nederlanders, zo beroemd
Om uw milde liefdegaaven,
waar uw naam slechts wordt genoemd,
Gy, gy zyt het, trouwe vrienden!
Wien dit Lied wordt toegewyd.
Gy, die van 's Lands oude deugden
nog niet gantsch verbasterd zyt,
'k Zie de pylenbundel schittren,
vastgestrikt door Vryheids hand,
Ja! 'er heerscht nog liefde en eendragt
in ons vrye Nederland.
Laat het woord van Oorlog klinken
in ons anders vreedzaam oord,
't Neêrlandsch volk vatt' moed en wapens,
eensgezindheid geev' het woord;

Ja! wy allen zyn nog broeders
van dit vry gemeenebest;
Wy bezitten nog de panden,
in der vadren bloed gevest;
Noemt men dan elkander Vrienden,
Broeders, in deez' vryen ſtaat,
Laaten 't niet ſlechts woorden blyven;
komt, betoont het in de daad;
Ziet, hoe mede Vaderlanders,
ongelukkig, hoofd voor hoofd,
Door het hoog gezwollen water,
van hun goedren zyn beroofd.
Ziet, dit wichtje derft zyn vader,
deeze Gaê haar Echtgenoot;
Hoort de Weduw, hoort het Weesje,
jamren om hun traanenbrood.
Huizen, dammen, weggezonken,
Vee verzwolgen in den Vloed,
Menſchen zonder dak en kleeders,
't al jaagt rilling door uw bloed.
Kinders, door de booſte ziekte
van hun leeftyd, aangetast,
Worstlend met de bangſte ſmarten,
zien zich door den Vloed verrast.
Hoort de trouwe moeder ſchreijen,
die het zieklyk kroost verloor.
Goede Godheid! leen die klagten,
leen hun ſmeeken, toch gehoor.
Gy, Gy liet de waters zwellen,
ryzen boven pyl en maat,
Doch Gy deedt het naar Uw Wysheid,
die 't begrip te boven gaat.
Straffend, bleeft Gy goedertieren,
daar gy zo veel nog behieldt.
't Is Uw goedheid dank te weeten,
dat niet alles is vernield.
Maar, barmhartig Opperweezen!
ſla Uwe oogen gunſtig neêr,
En de kwynende armoê gade,
zorg voor haar, ô Hemelheer! ——
Dan wat ſmeek ik, Vaderlanders!
voor het Volk van Nederland,
't Werktuig van Gods goedheid zyt gy,
die bedeeld zyt door zyn hand.
Christnen! denkt aan uwen Meester,
die voor u geleeden heeft,
Staroogt op zyn liefdewerken,
hoort die wetten, die Hy geeft.

Lief-

Liefde tot het Opperweezen,
Liefde tot den medemensch,
Dit 's de grondzuil zyner leering,
Liefde is nog zyn wil en wensch.
Zyt gy Christnen, Nederlanders!
en belyders van die Leer,
Zyt met een dan wet betrachters,
zyt gehoorzaam aan uw Heer.
Liefde moet door daaden blyken,
schoon oorspronglyk in 't gemoed.
Ja! ik keur uw medelyden,
uwe ziels ontroering goed.
Maar, wat kan uw schreijen baaten;
't red den armen dorpling niet,
Hoor, het geen de stem der Liefde,
't geen de Godsdienst, u gebiedt.
Christus, die, uit loutre liefde,
voor ons eeuwig welzyn storf,
Die, voor onze wanbedryven,
aan het kruis genaê verworf;
Christus zal u eenmaal daagen,
als hy 't Rechter ampt bekleedt,
Als uw Meester onderzoeken,
hoe ge uw schatten hebt besteed.
Welk een vonnis durft gy wagten,
zo ge uw broeders hebt versmaad?
Dient hun hier met uwe goedren,
met uw Liefde, met uw Raad,
Dan zal u de Vorst der Liefde
heil vergelden naa den dood,
Ja! al kost ge een waereld schenken,
't loon bleef nog oneindig groot.
Komt dan, dierbre Vaderlanders!
dat ge uw eigen heil beslist,
Werpt vol ootmoed, werpt vol blydschap,
Gaaf op Gaaf in de Offerkist.
Toont uw hart nog onverbasterd;
dankend God voor uw geluk;
Smeekt Hem voor het heil uws naasten,
geeft verligting in hun druk.
Zoudt ge uw liefdepligt vergeeten,
waar gy daaglyks blyk van gaaft,
Daar gy andere Medebroeders,
in de Britsche kluisters laaft.
Neen! gy zult hun zeker bystaan
door de vrugten van uw vlyt,
Toonen dat gy Nederlanders,
staaven dat gy Christnen zyt.

1781

A. LUCHTS.

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, FEBRUARI, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.				Bar:	Th:	Wind.		
	29. 0-8	39	WZW	9	donk. stofr.		28. 8-1	41½	WZW	6	zeer betr.
1	— 0-4	40½	—	9	R. donker	15	— 7-5	44½	NW	6	— R.
	— 0-2	39½	W	4	omt. helder		— 8-6	39½	—	4	—
	— 0-6	38½	NWtW	4	betr. —		— 10-5	36½	—	2	o. held. z. betr.
2	— 2-0	42	NNW	3	omt. helder	16	— 11-5	42½	—	6	R. —
	— 3-7	37½	N	2	betr.		29. 0-7	39	WNW	4	o. helder
	—* 5-1	36	NNO	2	—		— 1-1	38½	—	2	zeer betr.
3	— 4-6	38½	ZW	4	donk. iets Sn.	17	— 0-4	43	WZW	5	—
	— 2-9	37½	—	6	— R.		28. 11-8	38½	—	6	R. H.
	— 1-0	40½	WtZ	4	iets R.		29. 0-4	35½	NNW	4	wolk. Sn. H.
4	— 0-4	42	W	6	donker	18	— 0-8	43	—	6	— donk.
	28. 11-5	40	—	8	zeer betr.		28. 10-2	39	ZW	8	R.
	— 10-0	40	—	8	donker R.		— 8.1·8.5	40	WNW 10 N 4		donk. R. H.
5	— 9-8	41	WtZ	6	motregen	19	— 8-1	41	NW	4	z. betr. —
	— 10-0	41½	W	4	donker		— 10-5	38	N	6	—
	— 10-5	41½	WtZ	4	motr. mist		29. 1-5	37	NO	10	— H.
6	— 11-5	44	WZW	4	natte mist	20	— 3-1	38½	—	8	wolkig
	29. 0-2	42	WtN	2	—		— 3-5	35	ONO	8	donker
	— 1-3	41½	NW	2	zw. mist		— 2-4	33	—	8	Sn. donker
7	— 1-5	44½	—	3	donk. wolk.	21	— 1-3	35½	—	6	— z. betr.
	— 1-4	37½	ZW	1	o. held. —		— 1-1	35	—	6	zeer betr.
	— 0-0	38½	ZZO	2	—		— 1-5	33	NO	6	—
8	28. 10-5	48½	Z	2	betrokken	22	— 1-6	36½	—	4	wolkig
	— 9-6	46	ZW	2.8	—		— 0-2	36½	NW	4	zeer betr.
	— 8-5	47	—	10	iets R. wolk.		28. 11-5	35½	NtW	6	H. z. b. Sn.
9	— 8-0	48	WtZ	11	R. z. betr.	23	— 11-2	38	—	6	Sn. z. betr.
	— 10-0	42½	WZW	8	helder		— 10-7	33½	—	2	wolkig
	— 10-5	41½	—	4	betr.		— 10-6	32	—	1	Sn. z. betr.
10	— 11-3	46½	—	6	—		— 9-8	38	WZW	5	— R. donk.
	— 11-5	43½	—	8	zeer betr.	24	— 6-5	38½	ZW	8	R.
	— 11-8	43½	—	6	donker		— 3-0	44	—	8	— z. betr.
11	— 11-7	49½*	ZZW	8	betr.		— 2-1	46½	W	4	z. betr.
	— 8-7	43½	—	10	—	25	— 2-6	38	WNW	2	wolkig
	— 8-0	42½	—	10	zeer betr.		— 2-2	36	ZW	5	z. b. iets R.
12	— 9-4	49	WZW	10	omt. helder		— 2-0	44½	WZW	5	wolkig
	— 5-5	46	ZtW	14	donk. zw. R.	26	— 3-5	38	W	4	—
	27. 11-6	49	WZW	16	z. betr. iets R.		— 4-0	37½	—	4	—
	28. 3-2	46	W	14	— o. h.		— 0-8	38½	ZZW 10 ZO 10		R. Sn. zw. R.
13	— 6-0	45	—	10	—	27	27. 9-5	35	ONO 12 NW 8		Sn. R.
	— 5-5	43	—	8	omt. helder		28. 0-5	38	NtW	2	wolkig
14	— 4-0	45	ZZW	4	zw. R.		— 7-2	45	NNW	5	z. betr.
	— 6-4 1/10	42	WZW	6	zeer betr.	28	— 10-7	40	—	2	o. held. betr.
							29. 1-0 1/10				

Den 3 nam: 3½ u: Th. 36
13 — 3 u: — 47
21 's morg: 8 u: — 32
27 's av: 7 a 7½ u: Bar: 27. 9½. of Eng: 28. 7½

28. 9 83/96 | 40 52/96 | 5 8/12

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN 'T GEEN, LANGZAMERHAND, AANLEIDING GEGEEVEN HEEFT TOT DE KERKELYKE VERDRAAGZAAMHEID DER PROTESTANTEN IN DE PRUISISCHE STAATEN.

(Getrokken uit zekere *Hoogduitsche Brieven, over den tegenwoordigen Staat van den Godsdienst in dat Ryk*; gedrukt te *Leipzig*, 1778.)

De uitsteekende verdraagzaamheid, welke zo veel Gezinten, onder het gebied van den *Koning van Pruisschen*, zelfs gewillig, omtrent elkander in het stuk van den Godsdienst betoonen, klinkt zeer wyd onder de Protestantsche Christenen, en boezemt den aandagtigen beschouwer van de veranderingen in de Christen-Kerk een dubbele opmerking en verwondering in. Men weet, dat zommige eene dus verregaande verdraagzaamheid als een gunstig teken, dat andere dezelve als een kwaad beduidsel aanzien, ten opzigte van de volgende lotgevallen der Kerke. De toekomende tyden moeten dit ontzwagtelen. Wanneer die toegeevenheid niet tot eene volslaagene onverschilligheid, wat men ook denke nopens de Christelyke Geloofsleere, overslaat, — zo die verdraagzaamheid, met andere woorden, geene aanleiding geeve, om alle vaste beginselen der Christelyke leerstelsels, welke verschillende Aanhangen gemaakt hebben, te verwerpen, 't geen, naar ons inzien, geenszints het geval is van de verdraagzaamheid in Duitschland, oordeelen wy, dat de Christelyke Kerk wel grooter (*) onweersbuiën dan deeze hebben boven het hoofd ge-

(*) *Sack*, *Spalding*, *Semler*, *Steinhart* en andere, hoe verdraagzaam ook omtrent de begrippen, die andere over het Christendom voeden, zyn 'er zo verre af van alle leerstelsels des Christelyken geloofs den bodem in te slaan, en dus de Christen-menschen in de akeligste onweetenheid ten opzigte van 't geen de Christelyke openbaaring leeraart, te laaten zinken, dat ieder hunner een leer-

gehangen. —— Dan wy willen in deeze ſtoffe niet dieper dringen. Ons oogmerk is alleen den Geſchiedkundigen Leezer genoegen te geeven, en Hem te doen zien, dat deeze verdraagzaamheid niet, eensklaps, verſcheenen, maar lang in de geboorte geweest is.

Zekerlyk heeft men het dulden van allerlei Godsdienstbegrippen, in den uitgeſtrektſten zin, aan den thans heerſchenden Koning, FREDERIK DEN GROOTEN, voornamentlyk, toe te ſchryven. Dan men moet tot afgelegener bronnen te rug treeden, uit welken de algemeene geest van verdraagzaamheid, in deezen ſtaat, eerst gevloeid is, —— uit welke dezelve zig verſpreid heeft, ſtaande de regeering der elkander volgende Vorſten; tot dat dezelve, van langzamerhand, onder het roemrugtig bewind van den thans gebiedenden Koning, onwrikbaar gevestigd is.

Eerſtelyk willen wy de verstafgelegene oorzaaken dier Verdraagzaamheid opgeeven; —— Ten tweeden zullen wy die geene aanwyzen, welke wat nader aan onze tyden koomen; —— en Ten derden de allernaaste redenen te voorſchyn brengen, die aanleiding gaven om zo veel Gezinten van Christenen, op de vreedzaamſte wyze, met den anderen te doen verkeeren, en de wydst uit elkander loopende begrippen, om zo te ſpreeken, te vereenigen. Het kan den Geſchiedkundigen Leezer niet onaangenaam weezen daar van een volledig verſlag te hebben, en die zaak dus uit den grond te zien opgehaald. [Het oorſpronglyke is met *bylaagen* verrykt, die ons op de zekerheid der volgende zaaken, met alle gerustheid, doen afgaan, maar die te omſlagtig zyn, om in dit *Mengelwerk* geplaatst te worden.]

I. *Verstafgelegene oorzaaken, die de Algemeene Verdraagzaamheid, in de Pruiſiſche Staaten, bewerkt hebben.*

Niet lange na de *Hervorming*, werdt tot deeze *Verdraagzaamheid* de grond gelegd, en op denzelven is verder die allerheilzaamſte inſtelling voor Kerk- en Burgerſtaat,

ſtelſel van het Christelyk Geloof, in hunne Schriften, verſpreid hebben, en daarvoor, met alle beſcheidenheid, yveren. Dus geeft hunne verdraagzaamheid geene gelegenheid tot onweetenheid en onverſchilligheid, in dat opzigte, welke gevolgen men, doorgaands, van de verdraagzaamheid vreest; en wat de betragting der Godzaligheid betreft, men weet, dat de evengenoemde Mannen dezelve, by uitſteekendheid, in hunnen wandel vertoonen, en daar op, voornamentlyk, by hunne Toehoorders aandringen.

ſtaat, „ van niemand in zyn geweten, wegens den Gods-
„ dienst, te verontrusten", door veele veranderingen in de *Pruiſſiſche Staaten*, wyd en zyd gebouwd. ——— JOACHIM DE EERSTE was een Vyand van *Luther*, en van de *Hervorming*; maar geen Vervolger. Zyne beide Zoonen, JOACHIM DE TWEEDE, en de *Markgraaf* JOHAN, vervoegden zich ſchielyk by de *Lutherſche* Leer. De laatſte omhelsde dezelve eerst, in het openbaar, te *Kustrin*, in den jaare 1536, en verkoos HENDRIK FRAME, een zeer verdraagzaam Man, volgens het getuigenis zelfs van eenen Roomſchen Geestelyken, tot zynen Hofprediker en *Generaal Superintendent*. Dan niemand werdt ter navolginge zynes voorbeelds gedwongen, alzo die Vorst het voor een ge weetenaak aanzag, iemand met geweld tot den Godsdienst te dwingen.

JOACHIM DE TWEEDE nam te *Spandau*, in den jaare 1539, het *Lutherſche* Geloof aan. Het Hof, de Raad, de Burgers, mitsgaders eene groote party der Roomſche Geestelykheid omhelsden zyne keuze, en gebruikten het Avondmaal naar de wyze, die de *Lutherſche* hebben. Daar over viel het *Poolſche* Hof den Keurvorst lastig, en de Gezanten van Koning *Sigismund* werden gelast in *Berlyn* te weeg te brengen, dat de Keurvorst, nimmer, deszelfs Gemalin, eene Dogter van *Sigismund*, tot dat Geloof noodzaaken zou; aan welk verzoek de eerſte, met alle gewilligheid, voldeedt. In de Kerk-verordening, welke hy, in den jaare 1540, uitgaf, en waar na men zich, in *Brandenburg*, ten opzigte van Leer en Kerkgebruiken, ſchikken moest, ontmoeten wy een Artykel, dat ten klaare bewyze dient, hoe zeer hy de Christelyke Vryheid voorſtondt (*). En in 't jaar 1545 beval de Keurvorst, by gelegenheid, dat een Keur-

(*) Een ander deel van de Christelyke Vryheid is, dat we niet gehouden zyn ons te gedraagen naar de plegtigheden en regtsgebruiken der Moſaiſche Bedeeling. Het ſtaat den Christenen vry de gewoonten van hun Land, ook in dit ſtuk, na te volgen. De *Engelſche* mogen zich van het Engelſche, de *Franſche* van het Franſche, de *Romeinen* zich van het Roomſche *regt* bedienen. Aan deeze vastgeſtelde Wetten, voor zo verre ze niet met Gods wil ſtryden, hangt hy zyne goedkeuring, ja bekragtigt dezelve: gelyk geſchreeven is by *Rom.* XIII. *Alle magt is van God*; „ niet alleen de *magt* der *Jooden*, maar ook de *magt* van *andere Volken.*" En de *H. Petrus* beveelt: *weest alle menſchelyke orde onderdaanig.* 1 *Petri* II: 13.

Keurvorstelyke Kerkenraad wierd' opgerigt, met nadrukly-ke woorden, dat de andere Kerkvergaderingen, in de gewigtigste zaaken, altoos den raad deezer Keurvorstelyke byeenkomste zouden inneemen; terwyl, langs dien weg, de magt der Geestelykheid beteugeld, en hunne veel gezag hebbende uitspraaken, van tyd tot tyd, kragteloos gemaakt werden.

JOHAN GEORGE, zo deugdzaam als zuinig, deedt al zyn best, om de Verdraagzaamheid in den Godsdienst te bevorderen. By eene verandering des evengenoemden Keurvorstelyken Kerkenraads, liet hy, in de neteligste zaaken, eenige zyner Kamerraaden, mitsgaders zynen Kancelier, door deeze Vergadering roepen, op dat men, met alle nauwkeurigheid, de ter tafel gebragte stukken onderzoeken, en, met allen moogelyken spoed, vonnis stryken zou. 't Is waar, dat hy den Geestelyken de magt liet behouden, om te straffen; maar niet, zonder bepaaling, en met uitdruklyk bevel, dat de Waereldlyke Regter het vonnis zou uitvoeren. Eenige jaaren laater voegde hy die Vergadering een weereldlyk persoon tot Kancelier toe, en belette haar dus het staan na de opperste magt. Zyne liefde tot eensgezindheid was, buiten kyf, de oorzaak, dat hy *het ontwerp van eendragt* (*) in het openbaar, eerbiedigde. ——— MUSCULUS en CORNERUS moesten hier aan arbeiden, en niets was duidelyker, dan dat de Keurvorst de algemeenste eensgezindheid, en de rust zyner Onderdaanen, op het oog hadt.

JOACHIM FREDERIK stondt de zaak der *Lutheraanen*, ten yverigste, voor, en betoonde zich geen vriend van de *Hervormde* te weezen; dan vervolgde hen, in geenerlei opzigte. Zyne Ziel ademde vreede, en men kan geen voorbeeld van vervolging, onder deszelfs bestier, bybrengen. ——— Dan onder alle, die men als de eerste Bewerkers van de thans heerschende Verdraagzaamheid in de *Pruisische* Staaten mag aanzien, verdient Keurvorst JOHAN SIEGMUND de eerste plaats. ——— De Slag, dien hy met den Hertog van NEUFCHATEL, in *Dusseldorp* voerde, maar byzonder de nederlaag, den laatsten toegebragt, deedt Hem, onder andere, tot de *Hervormde Kerk* overgaan. Hy nam de plegtigheid des H. Avondmaals, naar het gebruik der *Hervormde*, voor het eerst, waar, op den eersten Kersdag van 't jaar 1613, en lag, hier door, den grond-

(*) *Formula Concordiæ.*

grondslag tot de Verdraagzaamheid, die de *Hervormde*, zedert, in zyn Ryk betoond hebben. Voor zynen overgang tot de *Hervormde Kerk*, was hy den *Philippisten* al byzonder genegen, en liet zich, vervolgens, door de beschryvingen, welke zyne Hovelingen, wel eer in *Frankryk*, de *Palts* en *Holland* geweest zynde, van de eenvoudigheid des *Hervormden Godsdiensts* gegeeven hadden, tot liefde omtrent denzelven inneemen; dan de gemelde Slag gaf daar toe de meeste aanleiding. Deeze overgang was voor het Graafschap *Brandenburg*, inzonderheid voor de belangen van den Godsdienst, van het grootste gewigt. Met zyne goedkeuring werdt eene belydenis ingevoerd, die der *Hervormde* Kerk ten regelmaat moest dienen; maar geen van de *Luthersche* Belydenisse dwong men tot de aanneeming der zelve. Zelfs liet de Keurvorst de grootste oogluiking blyken, by gelegenheid, dat de *Luthersche*, op het aanhitsen van een Geestelyken der St. Pieters Kerke, oproer verwekten, wegens het wegvoeren der Beelden uit den Dom. En op den algemeenen Landdag te *Soldin* beloofde hy, allerplegtigst, van geene vervolging te zullen aanregten, wegens den Godsdienst; en dat hy, ten opzigte van de Geestelyke zaaken, niet de minste verandering dagt te maaken, nog in den *Lutherschen* eerdienst, nog in het regt van *Patroonschap* (*), nog in den *Kerkenraad*.

In den jaare 1614 liet hy een merkwaardig Bevelschrift uitgaan, strekkende tot aansporing der Geestelyke, om alle bescheidenheid en gemaatigdheid, op den Predikstoel, te laaten blyken; en alles te weeren, 't geen aanstoot geeven, den vreede der Ziele stooren, en de belangen van Gods Kerk benadeelen konde. Ieder aandagtig beschouwer deezer eendragtlievende uitschryving bemerkt daar in reeds de zaaden dier Godsdienst-verdraagzaamheid, welke de thans regeerende Monarch, tot geluk zyner Staaten, op zulk een vasten voet gebragt heeft. —— Agtervolgens het onderwys, dat de Leeraars BERGIUS en PELARGUS hem mededeelden, stondt de Keurvorst, nopens het stuk van de *verkiezing der genade*, in het gevoelen van ARMINIUS, die in *Holland* veroordeeld werdt, en van daar kwam het, dat hy met de *Nationaale Synode*, te *Dordregt* 1618 en 19 byeen geroepen, niets te doen wilde hebben, en geen Godgeleerde daar toe afgevaardigde (†). Zekerlyk vindt men

(*) Het regt van *Kerkelyke* aan te stellen.

(†) Behalven de byzondere gevoelens van den Keurvorst, wegens de

men in deezen ſtap eenen van de merkwaardigſte gronden, op welken de edelſte geweetens-vryheid, in deeze Staaten, verder is voortgeplant.

Onder den ongelukkigen Keurvorst GEORGE WILLEM, werd de zogenaamde *dertigjaarige Kryg* gevoerd. De liefde tot de *Proteſtanten* voerde hem, maar tot zyn eigen ongeluk, in deezen verwoestenden Oorlog, die hem onnoemlyke ſchatten kostte, en wiens uitſlag hy niet beleefde. Hy ſtierf, in den jaare 1640, te *Koningsbergen*, met veel hartzeer en kommer wegens zyne zo ongelukkige regeering.—— Deeze zyn de verstafgelegene oorzaaken, die het dulden van allerlei gevoelens over den Godsdienst, in de *Brandenburgſche Staaten*, bewerkt hebben. —— Wy gaan over tot

II. *Nadere oorzaaken, die deeze Algemeene Verdraagzaamheid bevorderd hebben.*

Wy vinden ze onder de roemryke regeering der Keurvorſten FREDERIK WILLEM, en FREDERIK DEN EERSTEN.

FREDERIK WILLEM nam de belangen der *Hervormde*, in de *Westfaalſche* Vreede-onderhandeling, met eene ongeloofelyke moeite, ter harte, en zegenpraalde, eindelyk, voor deeze Geloofsgenooten. De *Hervormde* drongen, namentlyk, op eene onbepaalde vryheid van Godsdienst-oefeninge, en de Keurvorst liet hunne zaak, door zyne Gezanten, afzonderlyk bewerken. Dan zeer veel zwaarigheden ontmoetten zy by de Keizerlyke en Roomſche Afgevaardigden. ——— 't Kwam, namentlyk, in de geheele Oorlogsverklaaring, enkel om den Godsdienst begonnen, op de beantwoording deezer vraage aan; „ Is het regt van den „ Godsdienst te hervormen verbonden aan het regt van re„ geeren; zo dat elk Landsheer, naar zyn eigen welgeval„ len, eenen anderen Godsdienst kan invoeren, dien zyne „ Onderdaanen, tot dus verre, niet beleeden hebben?"—— Deeze vraag was voor alle ook een twistappel, vermits een ieder eenen byzonderen Godsdienſtigen aanhang toegedaan zynde, verſchillend, over het Christelyk Geloof dagt. De ge-

de algemeene genade, vaardigde hy ook niemand na de Hollandſche Algemeene Kerkvergadering af, vermits hy voorzag, dat in de veroordeeling van *Arminius*, ten opzigte van de *Algemeene genade*, de veroordeeling der *Lutherſche*, die in dit ſtuk met den *Remonſtrantſchen* Hoogleeraar gelyk dagten, lag opgeſlooten. Om dan den *Lutherſchen*, hier in, geen aanſtoot te geeven, liet ook de Keurvorst zyne Godgeleerden van de *Synode* te rug blyven.

gematigste Godgeleerde ontkenden dezelve. Andere hielden den middenweg, en oordeelden, dat de Vorsten, zekerlyk, het regt hadden, om den Godsdienst hunnes Ryks te veranderen, maar niet als met de toestemming der Land-Staaten. Eindelyk, kwam men overeen, „ dat het, in den „ Roomschen Ryke, ieder zou vrystaan den Roomschen of „ den Protestantschen Godsdienst, het zy den Lutherschen, „ of Hervormden, te belyden, en dat elk deezer Gods- „ diensten, in het openbaar, gevierd zouden worden op „ die plaatsen, daar zy, in den beginne van 1624, opent- „ lyk gevierd waren. Dan, wanneer de Onderdaanen, op „ eene plaats van dat Ryk, een geloof waren toegedaan, „ dat aldaar niet was ingevoerd, moesten zy afzien van „ eene openbaare belydenis van het zelve, en, in stilte, „ zich met hunnen Huislyken eerdienst te vreede houden, „ of de vryheid hebben van hunne bezittingen te verkoo- „ pen, en naar zulk eene plaats te trekken, daar hunne „ Godsdienst in algemeen gebruik was."

Alle de Ryks-Staaten beloofden dit beding te zullen nakoomen, het *Huis van Oostenryk* alleen uitgezonderd; dit begeerde daar aan niet gehouden te weezen, en wilde niemand zyner Onderdaanen eenigen Godsdienst als den Roomschen laaten belyden. Die daarmede niet te vreede was, moest het Land ruimen. Dan den *Silesier-Vorsten* werdt hunne vryheid, hier in, gegeeven, en den overige *Silesiers* stondt men eenige openbaare Bedehuizen, by gunste, toe. De *Hervormde*, door FREDERIK WILLEM ondersteund, wilden het onbepaald genot eener Godsdienst-vryheid hebben. De Afgevaardigde uit *Brandenburg*, by welke zig de *Hessische* vervoegden, bragten het, eindelyk, ook zo verre, dat de *Hervormde* met die van de *Augsburgsche Geloofsbelydenis* gelyk gesteld wierden. Deeze yvervolle poogingen van den Keurvorst ontstaken, gelyk men ligt denken kan, by alle de Hervormde in *Duitschland*, *Zwitserland* en *Holland*, de grootste vreugde. Ook werdt by den *Westfaalschen* Vreede één afzonderlyk Artykel, tot welzyn der *Hervormde*, bepaald. ——— Behalven deezen Vaderlandschen yver, ter bevordering van de Godsdienstige belangen der *Hervormde*, in het Duitsche Ryk, wendde hy, inzonderheid, allen vlyt aan, om de verschillende Gezindheden tot vreede onder elkander op te wekken. Hy gaf den *Brandenburgsche* Godgeleerden de vryheid, om de gesprekken by te woonen, die over den Godsdienst in den jaare 1645 gehouden werden; en diende, agtervolgens den wensch van den *Poolschen* Ko-

ning *Wladislaus*, om de *Roomsche* met de *Luthersche*, en *Hervormde*, te vereenigen. Dan dit gesprek liep niet alleen vrugteloos af, maar deedt ook den Godgeleerden Oorlog van *Kalovius* tegen de *Hervormde* ontstaan. Hy maakte voorts, in de zaaken van den Godsdienst, de allerbeste schikkingen. Deeze strekten, eensdeels, om de onderscheidene Geloofsgenooten tot vreede en eendragt op te wekken, en anderdeels der Geestelykheid de juiste paalen aan te wyzen, binnen welke noch hun aanzien, zo onontbeerlyk, om de Christen-Kerk in stand te houden, gefnuikt, noch hun gelegenheid gegeeven werdt, om zich een al te groot gezag aan te maatigen, en het zelve, ten nadeele van den Staat en de Kerk, te misbruiken. Ook schafte hy, van tyd tot tyd, het overtollige — het nuttelooze — en het onverstandige van den byplegtigen Godsdienst af. — Ik zal, ten opzigte van het een en ander, zommige bewyzen voor het licht brengen. — Den 2 *Juny* van 't jaar 1662, liet hy een geschrift uitgaan, hoe de *Hervormde* en *Luthersche* Predikanten, zo wel als andere Onderdaanen des Ryks, de eendragt onder den ander bewaaren moesten. — Twee jaaren laater beval hy, dat de *Hervormde* en *Luthersche* Gezindheden noch op elkander smaalen, noch elkander gevolgen zouden te laste leggen, verkeerdelyk uit hunne onderscheiden' geloofsbegrippen getrokken, en dat men vryheid zou hebben *de bezweering van den boozen Geest* (*), by het doopen der jonge Kinderen, agter te laaten. — Twee Geestelyke, die met onverstandigheid geyverd hadden, werden door den Keurvorst te *Berlyn* van hunne ampten verlaaten, en hy gaf daar van eene openbaare verklaaring. — Alle *Luthersche* Opzieners en Predikanten moesten een geschrift, op hoog gezag, onderschryven, waar in zy, eerst, beloofden een voorbeeldig gedrag te zullen leiden; — „ Ten tweeden, van geene verschillen, tusschen Hen „ en de Kerkbedienden, of iemand anders ontstaan, op den „ Predikstoel voor de Gemeente te brengen, en daar over „ te twisten en te tieren, maar alle geschillen voor den „ Keurvorstelyken Kerkraad te brengen, en in hunne vereffening te berusten." — Eindelyk werden ze hier door verpligt, om alle veragting en onverdraagzaamheid, ten opzigte der *Hervormde*, af te leggen. — En op dat de voorstanders der *Augsburgsche* Belydenisse van den kant der *Hervormde* niets te vreezen hadden, bragt een open-

(*) *Exorcismus.*

openbaar Gebod des Keurvorsts, den 6 *Mey* 1668 uitgegeeven, deeze onder de ſtriktſte verbintenis van hunne Broeders, nimmer, in hunne eer en voorregten aan te tasten.

In 't jaar 1678 lieten zich al eenige Geestelyke kyken, die den aanhang van ARRIUS, SOCINUS en PHOTINUS begunſtigden. De Keurvorst liet, daaromtrent, nauwkeurig onderzoek doen, en ſchoon hy hun geene vryheid vergunde, om hunne gevoelens, in het openbaar, te belyden, beval hy nogthans, in eene bekendmaaking van 't jaar 1683, dat men deeze perſoonen verdraagen moest, zo lang zy ſtil en vreedzaam leefden, en hunne dwaalingen niet voortplantten. —— Het gezag der Geestelyke liet hy, aan den eenen kant, tegen allerlei afbreuk en verągting beveiligen; en aan de andere zyde, droeg hy zorg, dat deeze nimmer door eene al te verregaande eerzugt en een aangematigd regt, dat hun niet toekoomt, eene onbepaalde gehoorzaamheid des gemeenen Volks, aan hunne uitſpraaken, konden verkrygen, welk de naaste weg tot vervolging en onverdraagzaamheid is. —— Daar in openbaarde de Keurvorst de diepſte Staatkunde. Geen van beide deeze uiterſten moet in een Land plaats hebben, daar Geweetens-vryheid en Verdraagzaamheid van allerlei eerdienſten de Ingezetenen, op de nauwſte wyze, verbindt. —— De bediening der Predikanten moet aan geen verſmaading zyn blootgeſteld; anders zyn hunne verrigtingen volſtrekt vrugteloos. Dan zy moeten ook niet te veel magts bezitten, vermits, gelyk helaas! de Geſchiedboeken leeren, zy ligtelyk overſlaan om die magt te misbruiken. Den juisten middelweg wist de groote Keurvorst, daarin, te houden, en, in het algemeen, kan men aanmerken, dat hy de Verdraagzaamheid, in de *Pruiſiſche Staaten*, langzamerhand verſpreidde; ten minſten het pad baande, op welk daarna FREDERIK WILLEM en inzonderheid FREDERIK DE TWEEDE, aan alle hunne Onderdaanen de volmaaktſte en onbeteugeldſte vryheid des geweetens verleenden. —— Deeze Beheerſcher, die zo veel deels in de verbetering van den Godsdienst gehad, en, om die reden, de grootſte verdienſten verworven heeft, beval, verder, tot bevordering van de bovengenoemde einden, dat, zo men iets, in Burgerlyke gevallen, tegen de Geestelyke te klaagen hadt, dit door den Kerkenraad van de hand geweezen, en voor den Wereldlyken Regtbank gebragt moest worden. Even zo moest men, ten opzigte van beledigingen en eerroveryen, op 's Vorſten bevel, handelen, wanneer die tusſchen Leeraar en Leeraar, of

tusschen Geestelyke en Leeken verkeerden. De *Berlynsche Geestelykheid* onderwierp hy, allengskens, aan de bevelen der Hooge Overigheid, en bepaalde, b. v., dat de zaaken der Kerkgestoelten van de laatste zouden afhangen. Ook deedt hy den geletterden hoogmoed van menig' Godgeleerden yveraar, inzonderheid hunne Schryfzugt, waardoor het zaad van twist en verdeeldheid rondsomme gestrooid wordt, onder zekere wetten gebukt gaan, ingevolge van dat merkwaardig bevelschrift, waardoor geene Godgeleerde Boeken, dan die onder het oog der Koninglyke Beoordeelaars geweest waren, mogten het licht zien. Zo verre de toenmaalige tyden gehengden, ontslipte de verbetering van den smaak, en de beschaaving des verstands, zyn opmerkzaam oog niet; zelfs gaf hy deeze eene plaats in het uitwendige van den Godsdienst, en in de Kerkelyke verrigtingen van den Leeraar. Hy verwierp de Latynsche Gezangen, die de Domkerk te *Havelberg* nog gebruikte, en schafte de witte Koorkleeden der Predikanten, en de Kruizen, by het begraaven der dooden, af. De oeffeningen voor de jeugd werden, door zyn toedoen, op eenen geregelden voet gebragt, en hierdoor de duisternis der onweetenheid, en des bygeloofs, waar in het gemeene Volk wandelde, verdreeven.

Aan de komst der Fransche Vlugtelingen in dit Ryk kan men, mede, de steeds toeneemende broederlyke liefde onder zo veele onderdaanen, die eenen verschillenden Godsdienst beleeden, toeschryven. Tot onuitwischbaare schande voor LODEWYK XIV, tot verderf van zyn eigen land, en tot een eeuwig verwyt van den vervolgzieken geest der Fransche Geestelykheid, moesten 20000 van de getrouwste Ingezetenen het hunne agterlaaten, en met niets, dan den Staf en Gods woord, *Frankryk* ruimen, of zig by het Roomsche Geloof voegen. Zekerlyk hielp deeze gebeurtenis de eensgezindheid onder die Pruisische Onderdaanen, welke eener verschillende Geloofsbekentenisse toegedaan waren, haar vollen beslag krygen. —— Welk eenen lof verdient dan niet deeze verlichte Keurvorst by alle regtschaapen' Onderdaanen van het Pruisische Ryk! en met welk eenen eerbied moeten de verdraagzaamste hunner niet aan Hem gedenken, daar hy een der oudste, maar ook der voornaamste bewerkers is van die onwaardeerbaare Vryheden, die ze thans genieten.

(*Het Vervolg daarna.*)

WAAR-

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN DE *Assa Fœtida*, IN EENE HEVIGE MAAG- EN DARMPYN, DOOR UITZETTING VAN WINDEN VEROORZAAKT.

(*Medical Cases and Observations*, by ANDREW DUNCAN, M. D.)

R. M. Een Man van een sterke Lichaamsgesteldheid, en omtrent 38 Jaaren oud, wierd den 14 Juny, 1777, in het Hospitaal te *Edinburgh* gebragt. Hy klaagde over eene hevige pyn in den omtrek van de Maagkuil, (*Cartilago Ensiformis*) welke zig van daar benedenwaards tot den Onderbuik uitstrekke. De aanvallen duurden niet zeer lang, maar waren zeer hevig, en volgden zeer schielyk op elkander. Wanneer de Lyder eenige winden loosde, het zy benedenwaards of naa boven, gevoelde hy eene verligting: daarby had hy opgemerkt, dat telkens, naa dat hy wat gegeeten had, hy eene menigte winden van boven kwyt raakte; ook klaagde hy zeer dikwils over rommeling van winden, (*Borborygmi*) die telkens met een plaatzelyke uitzetting der Darmen vergezeld was. Wanneer de pyn op zyn hevigste was, dan gevoelde hy eene geweldige hoofdpyn, met ligte huiveringe. Doch, offchoon deeze Symptomata alleen maar de hevige aanvallen van pyn vergezelden, zo bleef tog de pyn omtrent de *Cartilago Ensiformis* meer of min bestendig; en des morgens, wanneer de pyn gemeenlyk het minste was, gevoelde hy eene ligte hoofdpyn.

De Pols deed omtrent zeventig slagen in een minuut; de Stoelgang was natuurlyk, hy sliep des nagts zeer wel; doch had weinig eetlust.

De Lyder had reeds drie jaaren lang aan deeze Toevallen gelaboreerd: geduurende den winter waren zy draaglyk; maar tegens het voorjaar wierden zy telkens heviger. Hy schreef dit ongemak toe aan eene Geluwe, die hy, elf jaar geleden, gehad had; vermits hy zedert dien tyd nimmer vry was geweest van eenige ongemakken in den Onderbuik, hoewel zy zig eerst zedert drie jaaren op de bovengenoemde wyze geopenbaard hadden.

Hy had verscheiden Geneesmiddelen gebruikt, en onder anderen, in den laatsten tyd, de pillen van ANDERSON, die hy eenen geruimen tyd, zonder de minste beterschap, gebruikt had.

Ik

Ik liet hem alle avonden, naa bed gaande, twee van de volgende Pillen inneemen:

℞. *Assæ Fœtidæ.*
Aloes Socotrinæ.
Saponis Hispani. singulorum dragm. unam.
Syrupi simplici fiat massa, dividenda in pillulas granorum quinque.

Wanneer ik hem den 24 Juny bezogte, verhaalde hy my, dat hy dagelyks een of twee goede Stoelgangen had gehad. Hy was minder met de spanning van winden gekweld; doch de pyn omtrent de Maagkuil was by aanhoudendheid gebleven. Hy meende dat deeze pyn thans iets laager was dan voorheen. De pyn in het hoofd was minder, doch hy klaagde over zwakte.

Ik liet hem met het gebruik der pillen aanhouden.

Den 1 July zeide hy my, dat hy geen ander uitwerking gehad had, dan natuurlyke ontlasting. Zyn hoofdpyn bleek draaglyk, en hy klaagde minder over zwakte. Egter behield hy pyn in den Onderbuik.

Het gebruik der pillen wierd voortgezet tot den 8 July. Hy had van de laatste dosis pillen vier copieuse Stoelgangen gehad. Zedert eenige dagen waren de aanvallen van pyn omtrent de Maagkuil minder hevig geweest; en al de overige toevallen waren aanmerkelyk minder.

Ik liet hem vervolgens maar één pil des avonds inneemen.

Den 15 July. Hy behield dagelyks ruimen Stoelgang, niettegenstaande hy maar eene pil gebruikte. Hy bleef van de hevige aanvallen der pynen, omtrent de meergenoemde plaats, bevryd, en gevoelde weinig of niets meer van de voorgaande ongemakken.

Hy verliet het Hospitaal, en ik gaf hem den raad, om, naarmaate van zyne omstandigheden, de pillen verder voort te gebruiken.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN NAGTEGAAL.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medefchryver van den Heer DE BUFFON.)

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 161.)

De *Nagtegaal* is, met den tyd, vatbaar voor verknogtheid aan den perfoon, die hem oppast; wanneer hy eens kennis gemaakt heeft, ontdekt hy aan den gang, zonder te zien, de aankomst zyns Oppasfers, begroet hem, door met een blyden toon te flaan; in den ruityd, doet hy vrugtlooze poogingen om te zingen, en tragt dit gebrek te vergoeden door de vrolykheid zyner beweegingen, en zyn geheele houding is te inneemender, daar hem het vermogen, van zich uit te drukken, ontbreekt. Verliest hy zyn Oppasfer, dan fterft hy zomtyds van droefenisfe; overleeft hy dien dan is 'er langen tyd noodig om hem aan eenen anderen te gewennen; gelyk alle vreesagtige en wilde characters, is hy vast aan een en denzelfden verkleefd, om dat hy bezwaarlyk gewent. Eenzaamheidminnend zyn de *Nagtegaalen;* zy reizen alleen, zy komen alleen in de Maanden April en May, en vertrekken alleen in September; en, wanneer, in het Voorjaar, het Manhetje en Wyfje zich by een voegen om te nestelen, fchynt deeze byzondere verbintenis hun afkeer van de Vogel-maatfchappy, in 't algemeen, te verfterken: want zy dulden als dan geene foortgenooten op de plaats, welke zy zich hebben toegeëigend. Men gelooft dat zy dit doen om een veld te hebben, ruim genoeg om onderhoud voor zich en hun huisgezin te vinden; ten blyke hiervan ftrekt, dat de nesten, in een landftreek, waar overvloed van voedzel is, nader byeen zyn; dit bewyst ook dat de jaloufy, gelyk zommigen willen, hun daar toe niet aanzet: want men weet dat deeze drift de afftanden nooit te groot vindt, en dat een overvloed van leevensmiddelen de verlegenheden en voorzorgen deezer Vogeltjes niet vermindert.

Elk paar begint zyn nest te maaken op het einde van April of het begin van May; zy vervaardigen 't zelve van bladeren, takjes en fteelen; van buiten, en van binnen vullen zy het met draadjes, fyne worteltjes en hair; zy plaatzen 't op een goeden ftand, een weinig na het Oosten gekeerd,

keerd, en niet verre van 't water; het rust op de takken van laag Geboomte; of op hoog opgeschoote kruid, of ook zelfs op den grond, aan den voet van 't geboomte; dit brengt te wege, dat de eitjes of de jongen, en somtyds zelfs de Moeders, ten prooi worden aan Jagthonden, Vossen, Bontzems, en dergelyk Gedierte.

By ons ligt het Wyfje doorgaans vyf eitjes; eenpaarig donker groen van kleur, uitgenomen dat ze aan 't dikste einde donkerst, en 't dunste het groenste zyn. Het Wyfje broedt alleen, en verlaat het nest niet dan om eeten te zoeken, en alleen 's avonds, wanneer de honger prangt; geduurende haar afweezen schynt het Mannetje een waakzaam oog op 't nest te houden. Met den achttienden of twintigsten dag komen de Jongen uit. Het getal der Mannetjes is doorgaans dubbel van dat der Wyfjes; wanneer men, derhalven, in de maand April een gepaard Mannetje wegneemt, heeft de Weduwe welhaast een ander, en dit weder weggenomen zynde, een derden; en het broeden gaat even goed zyn gang. Het Wyfje voedt de Jongen even als de *Kanarie-vogeltjes*, en wordt door het Mannetje, in dat gewigtig werk, ondersteund; als dan houdt deeze op met zingen, een ernstiger bezigheid hebbende; men wil, dat zy, geduurende het broeden, zelden digt by het nest zingen, uit vrees van 't zelve te zullen ontdekken; doch, wanneer men het nest nadert, verraadt zich de Vaderlyke tederheid door het geschreeuw over 't gevaar, in 't welk zich het broedzel bevindt, en 't geen daar door toeneemt. In veertien dagen hebben de Jongen vederen, en 't is dan dat de zodanigen, die men wil opvoeden, moeten weggenomen worden; wanneer zy alleen vliegen, beginnen de Vader en Moeder een nieuw broedzel, en, naa dit tweede, een derde; doch zal dit laatste gelukken, dan moet 'er geen vroege koude komen; in heete landen broeden zy tot vier keeren; doch de laatste broedzels zyn de minst talryke.

De Mensch, die niet gelooft te bezitten, dan wanneer hy, 't geen hy bezit, kan gebruiken en misbruiken, heeft middel gevonden om de *Nagtegaalen* in den gevangen staat te doen nestelen; de grootste hinderpaal was, de zugt tot de vryheid, zeer sterk in deeze Vogeltjes; maar men heeft deeze natuurlyke aandoening weeten op te weegen door even natuurlyke doch sterker aandoeningen, de noodzaaklykheid van minnen en voortteelen. Men neemt een gepaard Mannetje en Wyfje, en laat ze in een groote Vogelvlugt, of liever in den hoek van een tuin met klein geboomte beplant,

plant, waar van men eene vlugt maakt, door 'er netten rondsom te zetten; dit is de zagtste en zekerste wyze om de *Nagtegaalen*, in den gevangen staat, te doen voortteelen: het gelukt ook; doch bezwaarlyker, wanneer men dit Mannetje en Wyfje, in een weinig verlichte vlugt plaatst, elk byzonder, hun alle dagen, op dezelfde uuren te eeten geeft, en van tyd tot tyd de byzondere kooitjes opent om ze met de vlugt gemeen te maaken, die, met het begin van April, openzettende, zonder ze meer te sluiten, en hun alles te geeven wat noodig is tot het maaken van een nest.

Men heeft ook middel gezogt om *Nagtegaalen* te planten op eene plaats, waar ze zich niet onthielden; ten dien einde tragt men de Ouden beide te vangen, en neemt het broedzel met het nest weg, brengt het op eene plaats zo naby mogelyk gelyk aan die van waar men 't zelve nam; waar op de Ouden elk in een byzonder kouwtje zo na by de Jongen gebragt worden, dat zy hun geroep hooren; wanneer men ze laat vliegen, zonder de Jongen te vertoonen; de aandrift der Natuure voert hun na de plaats van waar zy het geluid der Jongen verneemen; zy vaaren voort met ze te voeden zo lang het noodig is; en men beweert, dat zy, in 't volgend jaar, te zelfder plaatze, wederkomen; en dit zullen zy, buiten twyfel, doen, als zy 'er het geliefde voedzel, en de noodige bouwstoffen tot het maaken van nesten, aantreffen; want, zonder zulks, zyn alle andere genomene voorzorgen geheel vergeefsch, en wanneer deeze vooraad ergens is, bykans overtollig: dewyl de *Nagtegaalen*, volgens de waarneeming van FRISCH, altoos, wat men ook doe, op die plaatzen wederkeeren.

Wanneer iemand zin heeft *Nagtegaalen* zelve te kweeken, zyn die van het eerste broedzel de beste, en men kan ze een onderwyzer geeven, naar welgevallen; doch, myns agtens, geen beter dan andere schoonzingende *Nagtegaalen*.

Met de maand Augustus verlaaten de oude en jonge *Nagtegaalen* de bosschen, en gaan na de velden en nieuw bebouwde landen, waar zy meer Wormen en Insecten vinden. Misschien is dit reeds een voorbereiding tot hun aanstaande vertrek. Zy blyven 's Winters niet over in *Frankryk*, *Engeland*, *Duitschland* of *Griekenland*, enz.; en dewyl men verzekert, dat 'er geen *Nagtegaalen* in *Africa* zyn, mag men daar uit oordeelen, dat zy zich na *Asie* begeeven. Dit is te waarschynlyker, om dat ze in *Persie*, *China*, en zelfs in *Japan*, gevonden worden; in welk laatstgemeld land ze zeer gezogt zyn, en de fraay zingende zeer veel

gelde

gelds kosten. Door *Europa* zyn ze algemeen verspreid tot in *Zweden* en *Siberie* toe, waar zy, volgens de aantekening van GMELIN, zeer lieflyk zingen; doch in *Europa*, zo wel als in *Asie*, zyn 'er Landen, die hun niet aanstaan, en zy zich nooit ophouden.

Overal staan ze bekend voor Trekvogels, en deeze neiging is hun zo diep ingeschapen, dat de opgeslootene, in het Voor- en Naajaar, op den tyd der reize, zeer hevige beweegingen maaken, inzonderheid 's nagts. Die reisdrift moet, derhalven, onafhanglyk weezen van de begeerte om groote koude te ontwyken, en landen, welke geschikter voedzel opleveren, te zoeken; want in een staat, waar zy noch koude gevoelen, noch honger lyden, betoonen zy, nogthans, deeze reisvaardigheid.

Deeze Vogel behoort tot de Oude Wereld; want, schoon de Zendelingen en Reisbeschryvers spreeken van *Nagtegaalen* in *Candia*, in *Louisiane*, en de *Antilles*, enz.; weet men, dat de *Nagtegaal* te laatstgenoemder plaatze eene soort van *Spotvogel*, en die van *Louisiane* dezelfde is als die der *Antilles;* dewyl deeze zich, volgens PAGE DUPRATZ, op *Martinique* en *Guadeloupe* bevindt; en, uit het geen Vader CHARLEVOIX van den *Canadaschen Nagtegaal* zegt, blykt duidelyk dat het geen *Nagtegaal*, of een zeer verbasterd soort, is, dewyl hy slegt zingt. 't Kan weezen, dat deeze Vogel, die zich in de Noordlykste gedeelten van *Europa* en *Asie* onthoudt, de nauwe Zee-engten, welke, op die hoogte, de twee Vaste-landen des Aardkloots scheiden, overgevlogen, door een storm of op een Schip in de Nieuwe Wereld overgevoerd is: dat de Lugtsgesteltenis met zynen aart niet strookt, door de te groote koude, de vogtigheid, of ook dat het hem aan gepast voedzel ontbreeke (*), en hy daarom slegter zinge in *Noord-America* dan in *Asie*, even gelyk hy min aangenaame toonen slaat in *Schotland* dan in *Italie*; want het is een algemeene en doorgaande regel, dat een Vogel weinig of niet zinge, wanneer hy koude of honger lydt. Men weet, dat de lugtsgesteltenis van *America*, en bovenal van *Canada*, niet gunstig is voor den Zang der Vogelen; dit zal onze *Nagtegaal*, in Ca-

(*) 't Is bekend, dat in *America* veele Insecten gevonden worden; doch de meeste zyn zo groot en zo wel gewapend, dat de *Nagtegaal*, wel verre van ze tot zyn prooy te kunnen maaken, dikwyls moeite zal hebben om 'er zich tegen te verweeren.

Canada overgevoerd, ondervonden hebben; want het is meer dan waarschynlyk dat hy 'er zich tegenwoordig bevindt; de korte aanwyzing van Vader CHARLEVOIX is, naa dien tyd, bevestigd, door het stellig getuigenis eens Geneesheers te *Quebec*, en van eenige Reizigers.

Naardemaal de *Nagtegaalen*, ten minsten de Mannetjes, in den Voortyd, geheele nagten zingende doorbrengen, hebben de Ouden zich diets gemaakt, dat zy, in dit Sayfoen, niet slaapen; en uit dit slegt getrokken gevolg is de dwaaling ontstaan, dat het Nagtegaalen-Vleesch een slaapverdryvend voedzel was, en het liggen van het hart en de oogen eens *Nagtegaals*, onder het hoofdkussen, iemand den slaap benam; eindelyk deeze dwaalingen veld winnende, en in de kunsten overstappende, is de *Nagtegaal* een zinnebeeld der Waakzaamheid geworden. Maar de Hedendaagschen, die deeze Vogeltjes van nader by en naauwkeuriger waarnamen, hebben bevonden, dat zy, in den Zangtyd, over dag slaapen, en dat deeze dagslaap, bovenal in den Winter, ten teken strekte dat zy welhaast weder zouden beginnen te zingen. Niet allen slaapen zy maar droomen ook, wanneer zy met een zeer zagte stem zingen.

Voorts verhaalt men veele Fabeltjes van deezen Vogel, gelyk dit doorgaans het geval is van Dieren, die boven anderen uitsteeken: men wil dat een Slang, of, volgens anderen, een Padde, den *Nagtegaal* sterk aanziende, terwyl hy zingt, hem, door dit aankyken alleen, in zo verre betovert, dat hy ongevoelig zyne stem verliest, en eindelyk in den opgesparden bek des belaagers valt. Zo wordt ook verteld dat het Mannetje en Wyfje onder hunne Jongen alleen de zodanige bezorgen, die zangbekwaamheid toonen, en de andere dooden, of van honger laaten sterven: men moet 'er dan by veronderstellen dat zy de Wyfjes weeten te onderscheiden. Van denzelfden aart is het, dat de *Nagtegaalen* veel beter zingen, wanneer zy bemerken dat 'er na hun geluisterd wordt dan wanneer zy het alleen tot hun vermaak doen. Alle deeze dwaalingen komen uit een en dezelfde bron, de gewoonte naamlyk der Menschen, om aan de Dieren hunne zwakheden, hunne driften, en ondeugden, toe te schryven.

De *Nagtegaalen*, die men in kouwtjes houdt, zyn gewoon zich te baaden, na dat ze gezongen hebben. De Heer HEIBERT heeft opgemerkt, dat dit hun eerste bedryf 's avonds was, wanneer de kaars werd opgestooken; en desgelyks een ander uitwerkzel van 't licht, op deeze Vogelen, waargeno-

men, 't welk verdiend gemeld te worden. Een Mannetje, 't welk zeer fraay zong, uit het kouwtje geraakt zynde, vloog in 't vuur, en kwam om, eer het kon gered worden.

Deeze Vogeltjes hebben eene soort van beweeging met het Lyf, 't geen zy beurtlings opheffen en laaten daalen, bykans parallel met den stand waar in zy staan: de Mannetjes, die ik gezien heb, hadden deeze zonderlinge beweeging; doch ik bespeurde dezelve niet in een Wyfje, 't welk ik twee jaaren hadt: dan in beiden het op en nederwippen van den Staart zeer duidelyk: dit heeft zeker LINNÆUS aanleiding gegeeven om de *Nagtegaalen* onder de *Kwikstaarten* te brengen.

In het digtst der bosschen onthouden zich de *Nagtegaalen* den meesten tyd; zy leeven meest van kleine Wormen, Insecten, Miereneijeren, ook aazen zy op Vygen en de Beziën van eenige boomen; doch dewyl het zeer moeilyk zou vallen steeds deeze soort van voedzel te beschikken aan de opgesloote *Nagtegaalen*, heeft men verscheide soorten van toebereidzels gemaakt, waar aan zy zich gewennen, en gezond by leeven. Ik heb 'er een gezien, die dus zeventien jaaren oud geworden was: omtrent zyn zevende jaar begon hy te gryzen: op zyn vyftiende jaar hadt hy geheel witte pennen in de vleugels en in den Staart: de pooten waren zeer dik geworden door den sterken aangroei der schaalen die deeze deelen in de Vogelen bedekken; ook vertoonden zich knobbels, even als die der Podagristen, aan zyn vingers, en men was, van tyd tot tyd, genoodzaakt geweest het uiterste van den bovensnavel af te korten: niets, behalven 't gemelde, hadt hy van de ongemakken des Ouderdoms, hy was altoos vrolyk, altoos zingende, even als in de jeugd, en wonder vriendlyk jegens zynen Oppasser. Nooit was deeze *Nagtegaal* gepaard geweest; de Liefde schynt de dagen te verkorten: maar zy vervult dezelve, en vervult daarenboven, de oogmerken der Natuure; zonder deeze zouden de streelende aandoeningen van Ouderliefde onbekend weezen: zy strekt het bestaan in het toekomende uit, en verschaft, door middel der volgende geslachten, eene soort van Onsterflykheid, groote en dierbaare vergoedingen voor eenige dagen van droefheid en zwakheden, welke zy misschien van den ouderdom afkort!

Men heeft ontdekt dat verhittende droogeryen, en reukwerken, de *Nagtegaalen* tot zingen opwekken; dat Meel-

Wor-

Wormen en die der mestvaalten dienen als zy te vet, en Vygen als zy te mager, zyn, als mede, dat Spinnekoppen tot buikzuivering dienen.

Wanneer zy iets onverteerbaars hebben ingeslokt, werpen zy het uit by kleine balletjes, even als de Roofvogels, en, in de daad, zy zyn zeer kleine, doch zeer wreede, Roofvogeltjes: dewyl zy alleen op leevende Insecten aanvallen. BELON, 't is waar, verwondert zich over de zorgvuldigheid, welke zy hebben om geen klein wormpje door te slikken eer zy het gedood hebben; doch dit doen zy waarschynlyk tot het ontgaan der onaangenaame aandoening, welke een leevende prooy zou kunnen veroorzaaken, met in de maag eenigen tyd te blyven leeven.

De *Nagtegaalen* laaten zich ligt, en, op veelerlei wyzen, vangen, schoon vreesagtig, zyn ze niet wantrouwend. Komen zy op eene plaats, waar andere Vogels in kooitjes zitten, zy vliegen 'er recht op aan; de zang van andere *Nagtegaalen*, de klank op Speeltuigen, of van een schoone stem, gelyk wy boven vermeld hebben, ja zelfs onaangenaam geschreeuw, als dat van een Kat aan een boom gebonden, en die ten deezen einde geplaagd en geteisterd wordt, dit alles doet de *Nagtegaalen* komen: zy zyn nieuwsgierig tot gekheid toe; zy verwonderen zich over alles, en laaten zich door alles bedriegen. In het vangen moet men zorge draagen om de Pluimadie zo min mogelyk te beschadigen, als 't welk hun zang vertraagt; men moet, in tegendeel, om den ruityd te verhaasten, de staartpennen uittrekken, op dat nieuwe te eerder wederkomen: want zo lang de Natuur bezig is met het weder voortbrengen dier Vederen, ontzegt zy hun den zang.

Zeer goed zyn de *Nagtegaalen* om te eeten, wanneer ze vet zyn: in *Gascogne* mest men ze voor de tafel: dit brengt my te binnen de grilligheid van HELIOGABALUS, die de Tongen van *Nagtegaalen*, *Paauwen*, *enz.* at, als mede het geregt dat de Schouwburgspeelder ESOPUS zich liet opdisschen, bestaande uit honderd Vogels, alle uitmuntend door hun zang, of spraak.

Naardemaal het van een weezenlyk belang is geen tyd en moeite te spillen aan het opkweeken van Wyfjes, heeft men ettelyke onderscheide merktekens opgegeeven, om de Mannetjes aan te onderkennen. Zy hebben, zegt men, een grooter oog, een ronder Kop, een langer Bek, en breeder aan het grondstuk, inzonderheid van onderen te zien; de Pluimadie is hooger van kleur, den Buik

min wit, de Staart voller en breeder als zy dien uitſpreiden; zy beginnen veel vroeger te kweelen, en doen het aanhoudender; in den paartyd is hun agterſte meer gezwollen; zy houden zich lang op een plaats, ſtaande op één poot, terwyl het Wyfje herom loopt; anderen voegen 'er by, dat het Mannetje aan ieder Vleugel twee of drie pennen heeft, welker buitenkant zwart ſchynt, en dat zyne Pooten, tegen het licht bekeeken, roodagtig doorblinken, daar die van het Wyfje een witten doorſchyn hebben: voor het overige heeft het Wyfje dezelfde beweeging in den Staart als het Mannetje, en, vrolyk zynde, huppelt het even als het Mannetje.

De *Pluimadie* deezes Vogels beantwoordt geenzins aan zyne ſtem; het geheele boven Lyf is meer of min rosagtig bruin, de Strot, de Borst, en Buik ligt grys; het voorſte van den Hals donkerder grys; de beneden Dekveeren van den Staart en de Vleugelen zyn ros-wit, en rosſer in de Mannetjes dan in de Wyfjes; de Staartpennen zyn donker grys naar 't rosſe trekkende, de Staart is nog rosſer; de Bek is bruin, de Pooten desgelyks; maar iets vleeschkleurig: de grond der Pluimadie is donker aschgraauw.

Men beweert, dat de *Nagtegaalen*, in Zuidelyke Landen, een donkerder Pluimadie hebben dan die van Noordlyker Gewesten. De jonge Mannetjes, worden gezegd, ligter van kleur te zyn dan de Wyfjes: en in 't algemeen verſchilt de kleur der Jongen zeer vóór den ruityd, dat is vóór het einde van July.

't Is zeker dat 'er eene verſcheidenheid in grootte plaats heeft, onder deeze ſoort van Vogelen; doch veel onzekers en tegenſtrydigs doet zich op in de gevoelens der Natuurbeſchryveren over de plaats waar zich de grootſte bevinden. SCHWENKFELD plaatst de grootſte in de vlakten en aan den waterkant, en de kleinſte op aangenaame heuveltjes; volgens ALDROVANDUS vondt men de grootſte in de bosſchen, volgens anderen zyn de Boschbewoonders de kleinſte. In *Anjou* is eene ſoort van *Nagtegaalen*, veel grooter dan de andere, die zich in de kleine Jokboompjes onthoudt en nestelt; de kleine vermaaken zich aan den oever der ſtroomen en poelen. De Heer FRISCH ſpreekt ook van eene ſoort een weinig grooter dan de gemeene, die 's nagts meer, en ook eenigzins op eene andere wyze, zingt. De Schryver van de *Verhandeling over de Nagtegaalen* plaatst de grootſte, ſterkſte en de beste Zangers in de bosſchen by den waterkant; de middelbaare in de vlakten, en de kleinſte op 't ge-

gebergte. ——— Uit dit alles blykt, dat 'er eene soort, of liever soorten, van groote *Nagtegaalen* bestaan; doch die geene vastbepaalde verblyfplaats hebben. De groote *Nagtegaal* is allerveelvuldigst in *Silesie*; hy is aschverwig van Pluimadie met ros gemengd, en wordt voor beter Zanger dan de kleine gehouden.

De grootste kleurverscheidenheid levert ons de *Witte Nagtegaal* op, deeze was zeer zeldzaam te *Rome*. PLINIUS verhaalt dat AGRIPPINA de Egtgenoote van Keizer CLAUDIUS, 'er een ten geschenke kreeg, die zes duizend *Sestertien* kostte. BUDEUS begroot dit op vyftien duizend *Fransche Ryksdaalders* naar de waarde des gelds in zyn tyd, thans zou het daar van bykans het dubbeld beloopen; des niettegenstaande beweert ALDROVANDUS, dat 'er een misstelling is in het cyfergetal, en dat de som nog veel grooter moet weezen. Deeze Schryver heeft een *Witte Nagtegaal* gezien; doch hy geeft 'er geen breed verslag van. De Marquis D'ARGENCE heeft 'er tegenwoordig een van die kleur, en van de grootste soort, nog jong, doch wiens stem reeds gezet, en alleen min sterk is dan die der Ouden. „ De Kop en de Hals, zegt de „ Marquis D'ARGENCE is schoon wit, de Vleugels en de „ Staart zyn van dezelfde kleur: op 't midden van den „ rug zyn de Veeren helder bruin, doormengd met klei- „ ne witte veertjes... onder den Buik zyn ze ligt grys. „ Deeze nieuwe aankomeling schynt zeer de jalousy op te „ wekken van een ouden *Nagtegaal*, dien ik reeds eeni- „ gen tyd gehad heb.

CONCEPT, OM DE SPILLEN, WAAR MEDE HET ANKER WORDT OPGEWONDEN, OP 'S LANDS OORLOG-SCHEPEN, VAN MEERDER NUT TE DOEN ZYN; DOOR EENIGE VERANDERING EN VERBETERING IN DEZELVEN TE MAKEN.

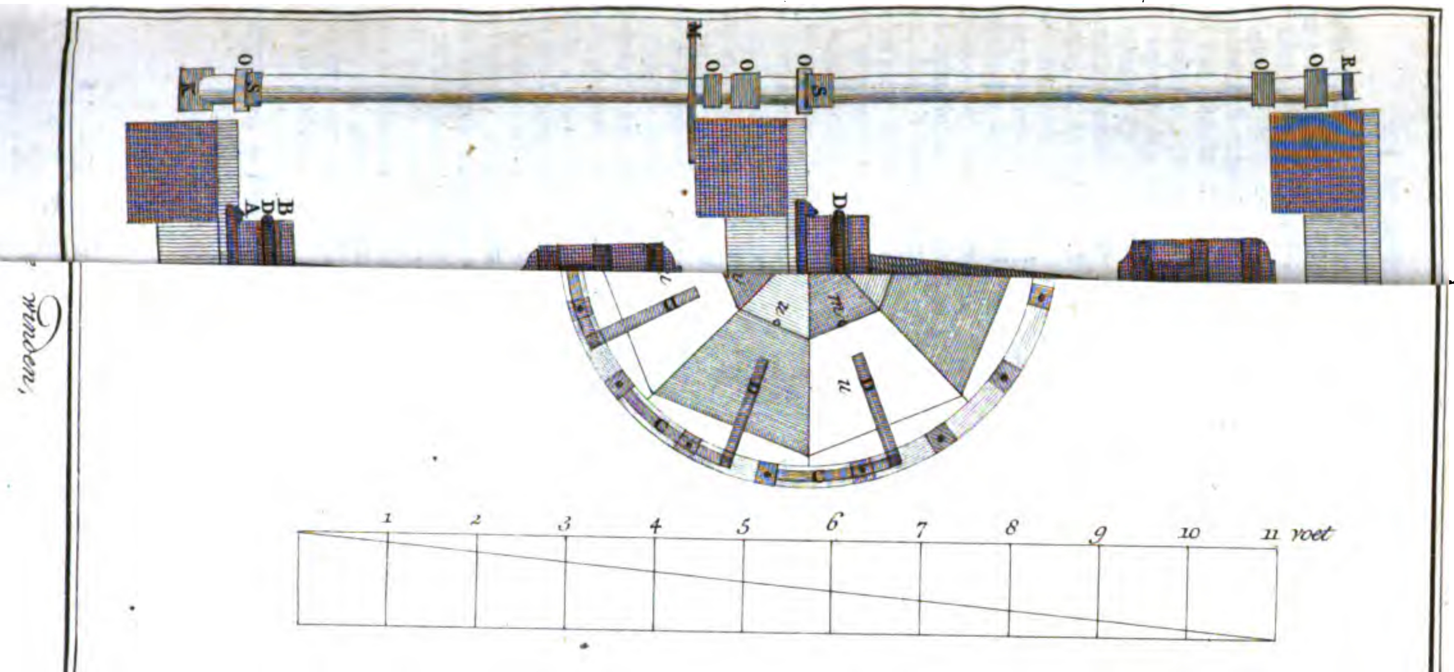
Daar het alleszins betamelyk is, zig toe te leggen op het verbeteren van het geen den Vaderlander van nut kan zyn; en in de tegenwoordige omstandigheden, het Zeewezen of de Scheepsdienst, de attentie ten hoogsten waardig is, zoo is de Schryver van dit Concept op de gedagte gevallen, om het dubbeld Spil, op 's Lands Oorlog-Schepen gebruikt wordende, op eene andere wyze zamen te voe-

 gen,

gen, dan tot heden gefchied is. De voordeelen van deeze verbetering, boven het oude gebruik, beftaan hier in. (1.) Men kan met het onderfte en bovenfte Spil links en regts winden. (2.) Men heeft geen Spil onder den bak nodig. (3.) De Stander van 't Spil behoeft zoo lang niet te zyn, maar kan uit korter hout gemaakt worden. (4.) Men verliest door de pallen, op deeze wyze, niets van 't opgewonnen Cabel; doordien de pallen 'er fchielyk genoeg voorkomen. (5.) Het volk zal niet zoo ligt een voet of hand, door 't aanzetten van de pallen, verliezen; om dat zy 'er van zelven voorvallen. (6.) Ook zal het Spil in de midden niet zoo ligt door 't fchieten onbruikbaar gemaakt worden; en 't heeft daarenboven in deezen zo veel wryving niet als anders.

De zamenftelling van dit werktuig, het Spil genaamd, moet beftaan uit twee ftukken, het onderfte en bovenfte Spil; welke beide ftukken, om den bout N, links en regts, kunnen bewoogen worden. Door deezen bout kan men beide de ftukken ook fluiten en ontfluiten. Door deeze verbetering wordt 't bovenfte Spil en 't onderfte, op eene byzondere wyze, opgehouden, zoo dat 't niet op 't Dek neerzakke, en dus te veel wryving hebbe. Om dit te doen, maakt men een hollen koperen ring, S, in 't Spil, waarin 't weder op een anderen yzeren ring, O, draait, die in 't Dek ingelaaten en geplaatst is; om, zoo doende, 't Bovenfpil te draaijen. Op dezelve wyze maakt men, boven op, een hollen yzeren; of liever koperen, ring, O, in 't Spil, mede voor 't gemakkelyk wryven. En dus wordt 't onderfte Spil ook opgehouden, door den bout, M, die door den yzeren bout, N, doorgaat. Daarom draait dit Spil, met den bout, N, om, in een pan, K, in 't Dek ingelaaten. Ook kan dit Spil, door 't weglaaten van den bout, M, op dezelfde wyze, als 't bovenfte Spil, werken. En, om 't boveneinde van dit Spil, legt een yzeren band, *q*. De zwaare yzeren bout, N, kan boven 't luik, P, uitgewonden worden; hiertoe is dezelve voorzien, met een oog of gat, R, om 'er een touw in te fteeken. Wat aangaat de bewerking der pallen, dezelve beftaat hierin: Men maakt aan den onderkant van 't Spil een zwaar ftuk hout, A, B, van van 7 à 8 duim dik, en wel met tanden *n*, om de andere wangen in malkanderen gevoegd, en met bouten, M, aan den Stander vast-, en aaneengefloten. —— Om hetzelve legt een yzeren band, N, van 3 duim breed, dik ¼ duim; waarin vastgemaakt zyn zoo veel pallen, C, dik 2 duim,

als

K
S
O
M
O
O
S
O
O
O
R
B
D
A
D
m
u
u
D
D
D
C
C
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11 voet
winden,

als 'er goedgevonden kunnen worden; die door 't insteeken van een bout, D, dik 2 duim, beweegbaar kunnen gemaakt worden, om de tanden van 't rad te vatten. Ook moet dit aangevoegd stuk, onder aan 't Spil, juist draagen, tusschen een zwaaren yzeren ring F, breedt 3 duim, dik 1½ duim; die met tanden daarenboven, 1½ duim boven den band uitsteekende, en op 't Dek neerleggende, of ingelaaten, g, voorzien is; leggende van malkander 5 à 6 duim. Dit geschiedt, op dat telkens, wanneer de Spil omgedraaid wordt, de pallen daarin vatten zouden, ten einde voor te komen, dat de pallen, volgens de gewoone manier, daarin niet voorgezet dienen te worden; waarby men gevaar loopt van een voet of hand te verliezen. Dat dit onderste stuk sterkte aan 't Spil byzet, lydt geen den minsten twyffel; doordien alle de wangen van 't Spil, die, als 't ware, zyn buitenhuid verbeelden, en een bestaan van zyn kragt zyn, door 't aangevoegde stuk te zamen met malkander als in verband worden gehouden; en zy dus, in plaats van met eene wange, de kragt op te houden, met malkander te wege brengen, dat de pallen 't Spil ophouden.

In geene Schryvers van den Hollandschen Scheepsbouw de berekening van de kragt van 't Spil gevonden hebbende, zo zal ik hier eene Equatie aan de hand geeven, waarin de proportie van dit werktuig is: *De magt tot 't gewigt, als de omtrek van 't Spil tot den omtrek van het rad of boom; dewyl de Diameters der Cirkels tot elkander in dezelfde rede zyn, als derzelver omtrekken, zoo is de magt tot het gewigt, als de Diameter van het Spil, tot den Diameter van 't rad of boom; des men uit deeze Equatie de regels kan afleiden.* Het gewigt x met den Diameter van het Spil = de magt x met den Diameter van den Boom.

Op deeze wyze kunnen alle de gevallen, die in 't Spil voorkomen, opgelost worden; derhalve zal ik hier nog maar alleenlyk zeggen, dat als drie man, aan ieder boom, op verschillende afstanden werken, de kragt van ieder man in 't winden gerekend wordt op 25 ponden. De rekening moet des daarna geschieden; terwyl men tevens in agt neemt, hoe veel boomen in 't Spil met manschap bezet zyn; om, zoo doende, 't gantsche gewigt en de geheele kragt te vinden.

C. D. G.

's Hage, den 1 *February,*
1781.

AANMERKINGEN OVER DE HUWLYKS CONTRACTEN.

'Er is my zelden iets naargeestiger voorgekomen, dan een Huwelyks-contract. Weinige dagen geleden, moest ik, als Vriend, 'er een tekenen, tusschen *Celiane* en *Melson*, waar van de oudste nog geen negentien jaaren bereikt had. Toen ik inkwam, hadden de Ouders reeds drie uuren met malkander gehaspeld, *Hoe men op de beste wyze beschikkinge zou maaken over zeker goed, indien Celiane een kind kreeg, en indien eens dit kind zyne Moeder slegts weinige uuren overleefde*. Dit geschil kreeg wel zoo veel hevigheid, dat het geheel Huwelyk zou gestaakt zyn, indien niet de twee jonge gelieven, beide door éénen geest gedreven, de eene den hals van den Vader van *Melson*, de ander de kniën der Moeder van *Celiane*, omhelsd hadden. Hun teder vleijen en zoete bevalligheden eindigden den twist. Ten laatsten las men het Contract, daar niets inkwam dan van *Sterven*, van *Giften by Vooroverlyden*, *Lyftogt*, *Erfgenaamstelling*, *Weduwschap*, *Rouwjaar*, enz.; kortom het was een Testament by voorraad. Indien alle jong getrouwden genoodzaakt waren, den eersten nagt van hun Bruiloft, hun Huwelyks-contract met aandagt te leezen, hunne aandoeningen, hoe vuurig en levendig zy zyn mogten, zouden, vermoede ik, ras bedaaren. Terwyl men dit treurig Papier las, beschouwde ik *Celiane* en *Melson*. —— By ieder Artikel, daar de akelige woorden van *Afsterven*, *Weduwschap*, *Erfgenaamen*, *Douarie* inkwamen, liepen de traanen op hunne wangen. Zy hadden zig nooit konnen verbeelden, dat een Contract, 't welk zoo lang het voorwerp hunner wenschen geweest was, zoo droevig en naargeestig kon zyn.

In een Huwelyks-contract vervolgen de Ouders, tot in het tiende geslagt, het Huwelyks goed, daar zy zig van ontdoen. Zy slaan 'er weinig agt op, wat van hunne kinderen zal worden als zy getrouwd zyn, zoo hunne goederen maar wel bezorgd zyn. Liefde, Vriendschap, Geluk, Huisselyke bezorgingen, Opvoeding van Kinderen, wederzyds Vertrouwen, Getrouwheid, Zoetigheden, Heiligheid des Huwelyks, zyn uit den styl der Notarissen verbannen. Ik waagde deeze aanmerkingen overluid te maaken. Zy deed *Celiane* en *Melson* glimlaggen. Dan een Notaris, die 'er by zat, zeide, op een zeer deftigen toon: „ myn Heer een

„ Huw-

„ Huwlyks-contract is geen Roman. De Bedingen, zoo „ verre het zedekundige betreft, raaken alleen de Getrouw- „ den. Of zy malkander liefhebben of niet, of zy al of „ niet gelukkig zyn, dat is onze zaak niet, 't is zelfs niet „ zeer de zaak van Ouderen; deeze voldoen aan hunne „ pligten, zoo zy het Huwelyksgoed verzekeren, en ze ryk „ uittrouwen. In den grond van myn hart, vinde ik het „ zeer voorzigtig, dat men alle zedelyke bedingen uit de „ Huwelyks-contracten verbannen heeft. Gy ziet, welk „ een koelheid den Huwelyksband drukt, van twee gelie- „ ven, die, tien jaaren agter een, in het Character van „ Vryer en Vryster, voorbeelden van getrouwe Liefde ge- „ weest zyn. Liefde myn Heer is geen vermaak meer, als „ ze een pligt word. Gy kent immers de Vrouwen? Wei- „ nige zyn 'er die niet ontrouw worden, door het eenvou- „ dige denkbeeld, dat zy tot getrouwheid verpligt zyn. Ik „ wenschte met heel myn hart, dat men den dag, na het „ Huwlyks-contract, vergeten kon dat men getrouwd was." Wel waar klaagt gy toch over? hernam ik. Ik wenschte dat de Ouders zig met meer zorge toeleiden om hunne kinderen tot het Huwelyk te schikken, dat zy hen de middelen, om malkander te zien, gemakkelyk maakten, eer zy hen door deezen zagten band vereenigden; terwyl zy geduurig een waakzaam oog hielden op hun gedrag: dat zy, van het oogenblik dat hunne genegendheid gezet ware, hen de gebreken van de voorwerpen hunner Liefde onder het oog bragten; en dan eerst bekend maakten, dat zy geschikt waren om hun geheele leeven met malkander te slyten. Mogelyk zou de Liefde hen misleiden omtrent elkanders zwakheden en fouten; maar geloof, dat deeze gebreken, vooral zoo zy hebbelyk, en gevolgen van geaartheid of opvoeding waren, hen langszamerhand van elkander verwyderen, en zy ten lesten ophouden zouden malkander te beminnen. Zoo het ondertusschen slegts losse gebreken, ligte fouten waren, de zugt om elkander te behaagen zou hen van de noodzakelykheid overtuigen van ze te verbeteren. Zy zouden beminnelyker worden, meer verknogt aan malkander, en de genegenheid zou al hun leeven duuren. Wanneer men wel verzekerd was van de overeenstemming hunner Characters, dan eerst moesten de Ouders hunne Huwlyks overeenkomsten beginnen te schikken; men moest ze onmiddelyk stellen in het bezit van 't geen men hen geeven wilde; maar het Contract zelve moest tot den dood der Ouderen geheim blyven; ten minsten zoo niet één van beide Gelieven voor hun stier-

ve. Dan ik zou vorderen, dat de jonge Luiden zelve, vóór hunne verbintenis, een ander Contract te zamen pasfeerden; in welk niets dan van hunne wederzydfche verbintenisfen, van de belofte van beftendige Liefde, enz. enz. inkwam. Ik wilde dat dit gefchrift, het welk door het hart zelve opgemaakt was, in het openbaar op den Huwlyksdag geleezen zou worden; het moest, zeer fraay en netjes gefchreeven, in een verguld Lystje, als het waardigfte meubel, in de flaapkamer opgehangen worden, op dat zy het, van tyd tot tyd, te zamen herleezen zouden; ten einde zy binnen de palen van hunnen pligt gehouden werden, als de een of de ander zig daarvan verwyderen wilde.

De Notaris vond myn inval byzonder, dog de uitvoering daarvan onmogelyk. Wat zoud gy zeggen, hervatte ik, indien ik, zonder hier van daan te gaan, u een foortgelyk Contract liet zien, 't welk de beste gevolgen van de waereld gehad heeft? Hy wantrouwde my, en ik liet hem het volgende gefchrift, voorzien van alle bewyzen van egtheid, en betyteld HUWLYKS-BRIEF, leezen.

„ Wy Ondergetekenden ...... beide teder verliefd op elkander, beide wel onderrigt nopens de wederzydfche pligten, welke de H. Band des Huwlyks medebrengt, beide hartelyk gezind ter bevorderinge van het welzyn van den Staat, yverig verlangende aan het Vaderland Kinderen, aan de Waereld Burgers, te geeven, om ze te zien, te ftreelen, te voeden; ze in de beginzelen van het Euangelium op te brengen, en 'er goede Onderdaanen van te maaken, enz. zyn onderling overeengekomen, ons te veréénigen met onze tegenwoordige en toekomende bezittingen, om te zamen te leven en te flapen, onder uitdrukkelyke belofte, van nimmer een afzonderlyk bed te houden, onder welk voorwendzel het ook zyn moge, dan alleen in geval van zwaare ziekte. Wy verbinden ons, te meer, wyl wy geen van beide ryk zyn, om zuinig te leeven, en ons zedig te kleeden. En wyl de verkoelingen in het Huwlyk nooit zonder een of andere oorzaak zyn, belooven wy alles aan te wenden wat mogelyk is om ze voor te komen, en om die reden geen geheimen voor elkander te hebben; elkander verflag te doen van alle listige laagen die ons gelegd worden, en elkander de behulpzame hand te bieden, tegen alle kwaade voorbeelden, gewoonten en raadgeevingen: ons zoo veel mogelyk is te bewaaren tegen alle de aanvallen van veragting, toorn en meesteragtigheid; en zoo, by ongeluk, de een of ander eenige beginzels van deeze ziek-

ten

ten ondervond, dat die geene, die bedaard is, inschikkekelyk zal zyn, en die aandoening vertederen en verzagten, om alle nieuwe toevallen voor te komen. Wy belooven en verpligten ons, ons met de uiterste zindelykheid te onderhouden; en altoos te zamen te overleggen, als wy een of anderen koop, van welk eene natuur ook, zullen aangaan; vooral alles wat onze Kleederen, Lyfs-Opschik, en dergelyke dingen, betreft: als mede nooit, zonder elkander, op Jaarmarkten, Gezelschappen, Wandelingen of Schouwburgen te gaan. Overtuigd, dat onze Vrienden en Vriendinnen dezelfde moeten weezen, zullen wy, zoo zy ons eenige reden van klaagen of ongerustheid geeven, elkander daarvan naar behooren berigten. Dit alles in goeden ernst. Getekend N. N.

GELDZUGT, DE BRONWEL VEELER ONGELUKKIGE HUWELYKEN.

Is de Geldgierigheid een wortel van allen kwaad in 't algemeen, zy is het byzonderlyk van veele ongelukkige Huwelyken, waarin ze by uitstek de wrangste vrugten voortbrengt. —— Een ongeval van die natuur, voor eenigen tyd door my opgemerkt, verleevendigde in my dat denkbeeld; het welk, hoe bekend het ook zy, naauwlyks te veel onder 't oog van 't menschdom gebragt kan worden; waarom ik geene zwaarigheid maake, eene ten deezen opzigte zo menigmaal gegeeven waarschouwing te herhaalen.

Dives, de Zoon van schatryke Ouderen, tot huwbaare jaaren gekomen, beraamt alle middelen om eene Egtgenoote te verkrygen, en de Ouders ondersteunen zyne poogingen. Men doet hun verscheiden partyen op; onder anderen komen 'er twee in aanmerking. —— De eene bezit een grooten rykdom, zynde haare Ouders reeds overleeden; maar zy is ontbloot van verstand, heeft vooral geen kennis van huishouden, en haar character is ver van aanvallig. —— De andere integendeel, mede Ouderloos zynde, heeft geen middelen van aanbelang, en slegts zo veel, dat zy op eene fatsoenlyke wyze kunne leeven; maar door het verstand, dat zy bezit, weet zy de Huishoudkunde zo wel in agt te neemen, dat men haar, niets van haare omstandigheden weetende, voor een gegoed Meisje zoude houden: en wat haar character betreft, zy is meegaande, altyd vergenoegd en vrolyk; waartegen de eerstgemelde nimmer te vrede is.

Elk

Elk verſtandig mensch, uit deeze twee eene keuze willende doen, zou gereedlyk tot de laatstgenoemde jonge Juffrouw overhellen. Maar *Dives* en zyne Ouders verkiezen de eerstgemelde Dame; en, om die keuze een glimp te geeven, weet men het ongevallige te verfraaien, en het gevallige in een ſlegt daglicht te ſtellen.

Verwondert gy u hier over, Leezer! Weet gy dan niet hoe veel vermogen het geld heeft, om zelfs het kromme recht te maaken? Geld geeft verſtand; Geld geeft goedaartigheid; het Geld verantwoordt, by menſchen van dien ſtempel, alles. Op een Meisje, dat Geld bezit, verlieft men ſpoedig, al kent men haar anders naauwlyks. Zo dra men het zeggen, *zy is ryk*, *ze heeft veel gelds*, in de ooren hoort klinken, vat men terſtond zodanig eene genegenheid voor haar op, als of zy van 't beste character ware. —— Valt zodanig een Huwelyk, voor een enkelen keer, eens wel uit; 't is, gelyk men zegt, een witte Raven: meerendeels zyn ze van een ſlegt gevolg; en zo ging het ook in deezen.

Onze Jongeling trouwt met zyne uitgekoozen Egtgenoote; ryk in middelen; maar arm in alles, wat tot eene goede Huishoudſter behoort. De Dienstboden, dit ras bemerkende, leggen 't 'er op toe, om haar, met zoetvleiende woorden, alles diets te maaken, waaruit zy voor zig zelven eenig voordeel kunnen trekken. Haar Man, een goed denkbeeld van zyne Vrouw als Huishoudſter hebbende, is gerust, en leidt met haar een vrolyk leeven. Ook is hy, zig verbeeldende, dat 'er aan de Schatten, die hy behuwelykt heeft, geen doorkomen zy, gansch niet karig. Twee Telgen vergrooten hun geluk, ze zyn opgetoogen van vreugde!

Maar, helaas! dat geluk, en die vreugde, duurt niet langer dan drie jaaren. Hun geld verſmelt in de Huishouding. Men verkoopt onder de hand Rentebrieven, en de inkomſten verminderen. Eerlang is men, wil men zyne gewoone leevenswyze aanhouden, (dat buiten tegenſpraak is; want te verminderen is, naar hun oordeel, het werk van gemeene Lieden, maar niet van Menſchen van fatſoen,) geperst om ſchulden te maaken; en deeze ſchulden worden van dag tot dag grooter. Nu vertoont zig een haatlyk vooruitzigt! En, zie daar, —— nu begint de tweeſpalt tusſchen Man en Vrouw; en de oneensgezindheid neemt trapswyze toe, naarmaate dat de Geldſchulden vermeerderen.

Weg! Weg zyn nu alle die ſchynvermaaklykheden!

Thans

Thans hoort men, in dat voorheen zo vrolyk Huisgezin, niets anders dan morren, bits verwyten, schelden, vloeken, raazen en tieren. De Kinderen wassen op als Woud-Ezels. De Dienstboden, welken, door hunne verkwisting, mede hun best gedaan hebben, om hunnen Heer en Vrouw door hun geld te brengen, ziende dat ze nu geen buitengewoone voordeelen meer te verwagten hebben, willen niet langer in deezen dienst blyven. 'Er komen andere Dienstboden; doch eene soort erger dan de voorigen; des ze wel dra weggejaagd worden. Men krygt weder anderen, en wel zulken, die goed zouden zyn, als zy behoorlyk bestierd werden; maar die nu, door het slegte voorbeeld van het Huisgezin, van kwaad tot erger voortslaan. —— En waartoe hier over breeder uitgeweid? Laat het genoeg zyn nog naar te zeggen, dat *Dives* en zyne Egtgenoote elkander geheel vyandig worden, en ten laatste tot eene volstrekte scheiding besluiten; na eenigen tyd ondervonden te hebben, dat zy, zo lang ze dit wilden verhoeden, om zig geen openbaare schande op den hals te haalen, elkanderen tot eene bittere plaag verstrekten.

Wat is nu de oorzaak van dit onheil van *Dives* en zyns gelyken, waar van de voorbeelden niet zelden aan te treffen zyn? Wat anders dan enkele Geldzugt? Had deeze Jongeling het andere Meisje gekoozen, was hy daarmede in den Egt getreeden, hy zou gelukkig geweest zyn. Zy zou, schoon geen rykdom bezittende, door haare Huishoudkunde het zo ver gebragt hebben, dat zy, in plaats van te kort te komen, veel eer 's jaarlyks geld opgeleid zou hebben; haar verstand zou het Huisgezin geregeld gehouden hebben; en haar aanminnig character zou eene bronwel van bestendige vreugde geweest zyn.

Mogt dit aan ongetrouwde Lieden, van wat jaaren of rang ook, op nieuw ter lesse verstrekken, om nooit een Huwelyk uit Geldgierigheid aan te gaan. Huwt niet, dan in de vreeze des Heeren, in wiens oogen de Geldgierigheid gelyk staat met den Afgodendienst. Doet het nimmer, zonder eene hartlyke liefde tot het voorwerp, waarmede gy u in den Egt wilt verbinden. Het Huwelyk, zal 't gelukkig zyn, moet een egt werk der Liefde weezen; het moet met Liefde begonnen; het moet met Liefde in stand gehouden worden; en men behoort ter wederzyde te bedoelen, elkander gestadig, door onderlinge minzaamheid, met eene bestendige Liefde lief te hebben.

A.

HET LEDIGE. GRAF.

(Uit het Hoogduitsch.)

KAREL. ô Vader laat de fchuit eens naar 't gindfche boschagtige eiland dryven! Welk een bloemengeur komt ons van daar te gemoet! Witte haagdorens en blaauwe feringen met helder groen mengen zig daar ginder in 't wilde door elkander. Zie toch den top van dien hoogen lindenboom, en de reeds ondergaande zonne daar agter. Wat gloeit ze! Is 't niet evenêens of ze in de boomen zelfs brandde?

De Vader zweeg; lei het roer aan een' kant, en liet het vaartuig door den ftroom voortvoeren.

KAREL. Ha, nu komen wy al in de fchaduw van het bosch — wat is het hier koel! ——— Maar waarom grilt gy zo, Vader?

VADER. De dood ging over myn graf.

KAREL. ô, Niets van de dood! Anders denkt gy terftond weêr aan myne zalige moeder, welke door die booze koorts zo vroeg weggerukt werd, en dan ftaan u de traanen in de oogen, en dan, —— ik heb haar wel niet gekend, maar — ik moet meê fchreijen. En 't is evenwel nu zulk eene fchoone avond; ik zou gaarne regt lustig willen zyn.

VADER. Wilt gy dan over uwe moeder niet éêne traan weenen? Als gy wist, hoe lief zy u heeft gehad.

KAREL. Och ja, dat weet ik. Toen onze oude Niklaas onlangs op zyn doodbedde lag, en gy my tot hem zondt, om affcheid van hem te neemen, heeft hy 'er my zo veel van voorgepraat. Hy verhaalde my, hoe ze my zelve de borst gegeeven hadde, onaangezien haar zulks veele fmerten veroorzaakte; hoe ze my, toen ik eens krank was, een ganfchen nagt op haaren fchoot hadde gehouden; hoe veele traanen zy over my geftort hadde. Eensklaps nam hy mynen vinger, en lei dien op het lidteken, dat ik hier onder myn hair heb. „ Jonge heer, (zeide hy) als wy ten jongften dage voor Gods oordeel verfchynen, zo toon dit lidteken; en uwe mama zal dan, gelyk eene heilige, geregtvaardigd van daar gaan! —— Dan zal ik ook toetreeden, en vertoonen mynen zone, dien zy van den krygsdienst vrygekogt heeft, en die naderhand van een' ongebonden karel een christelyk mensch geworden is, en mynen ouderdom reeds met drie kleinkinders verheugd heeft."

De oude man zei nog veel meer, dat ik niet verftond. Eindelyk liet hy my op zyn bed nederzitten, en betastte (want hy kon, gelyk gy weet, op 't laatst niet meer zien) myn ganfche aangezigt. „ Ja, (zeide hy) net zulk een kleine omgebogen neus, en zulk een kleine onderkin had uwe zalige moeder ook. Lach eens, kind!

kind! (Ik moest wel lachchen, hoe naa my de traanen ook waren.) Ja vast, (en hy hield my den vinger aan de wang,) juist dat zelfde kuiltje is 'er in! Had ik flegts voor een oogenblik myn gezigt weder, om die zwarte oogen nog eenmaal te zien, die gy, kleine fchalk, ook van haar geërfd hebt! Toen zy nog een kind was, heb ik my dikwils daar mede vermaakt. Ik zeide haar dan, dat zy oogen had zo zwart als eene kole; en dan was het kleine ding regt yverig in de weer om ze met water af te wasfchen."

Toen ik heen ging, riep hy my nog agter na: „ Bid vlytig, jonge heer, dat ik toch in denzelfden hemel kome, waarin uwe zalige mama is! Ik mag in geenen anderen."

Vader. (*Na eene lange ftilte, geduurende welke het fchuitje langs den oever dreef.*) Hier konnen wy aanleggen. Reik my dien kleenen tak eens, dat ik de fchuit aanhaale.

De zoon fprong op den oever, en kroop door de ftruiken. De Vader floeg een fmal voetpad in, dat, langs eenen omweg, door het kreupelbosch leidde. Zy vonden elkander onverhoeds weder, op een veld, dat door eenen kring van bosfchaadje als van de waereld afgezonderd, en tot een eenzaam verblyf afgefloten was. Hier en daar blonk de voorbyrollende ftroom nog door het dunne loof. Eerwaardiglyk ftond de honderdjaarige linde in 't midden. Eene ftaatelyke ftilte; eene zekere heimelykheid des oords; het geruisch der infecten, die by millioenen op het veelkleurige grastapyt rondom zwermden; het zagte twyfelagtige gebrom der byen, die in den bloesemryken top der linden zweefden; de milde lugt, zwanger van bloemengeuren; dit alles omfloot het hart, deed den pols flaauwer flaan, en maakte de zielen dronken van eene betooverende droefgeestigheid. De kleine fpringer, Karel, voelde dit zelfs, doolde langzaamer door het gras, en wist niet hoe hy 't had. Somwylen plukte hy eene kerkhofsbloeme, blies die af, en zag den naakten fteel zo ernsthaftig aan, als hadde hy 'er eene zedelyke befchouwing over opgefteld. De Vader ging zitten in de lommer des booms, rondom wiens ftam wilde ftruwellen aangewasfen waren. Karel ging nu den boom rond; maar keerde plotfelyk weder.

Karel. Vader, Vader, ô koom toch eens hier! Aan deezen kant van den boom, in het dikfte kreupelbosch, ftaat een huisken, dat open is, als een prieël. Aan den wand ftaan een menigte letters, en op den grond is een fteenen kist.

Vader. Dat weet ik wel, zoon. 't Is een grafftede.

Karel. Eene grafftede? Onder die kist zal dan ook wel een gewelf zyn; want boven den grond begraaft men niemand. Ik moet het daarom nog eens bezien. (*terug komende*) Ja, 't is wel zeker eene grafftede. Ik heb 'er ook reeds een grafschrift van, fchoon eenige letters met mos begroeid waren. Ik weet het al van buiten. Wilt ge 't hooren?

ô Nakomelingfchap, deeze grafplaats zy u heilig;
Want een engel heeft, niet verre van hier, zynen fluier afgeworpen.

(hy

(*hy loopt weêr heen, en komt terug.*) Vader, denk eens! op het graf ſtaat net hetzelfde, dat op den ring ſtaat, wiens inhoud gy my onlangs uitleide. Gy weet het immers wel. Ik meen den ring, die, gelyk gy zegt, van hair gemaakt is. ——— Twee minnegoden, en een voorbyvlietende ſtroom: de een, zo als hy zynen omgekeerden fakkel in den ſtroom uitdooft; en de ander, zo als hy eenen krans aan ſtukken ſcheurt, en de bloemen in 't water werpt. ——— ô Komt toch meê hier!

De Vader, uitermaate bewogen, laat zynen zoon voor hem nederknielen; omarmt hem, en weent.

Gy moet het eindelyk weeten, myn zoon ——— de geheele geſchiedenis van myn lyden. Gy zyt reeds verſtandig genoeg om uwe traanen te vermengen, met die van uwen Vader.

Toen gy ſlegts ongevaar een jaar oud waart, gaf ik aan uwe moeder, die zelve u de borst gegeeven, en haaren zuigeling nu geſpeend had, een feest, (het was winter,) beſtaande in eene ſledevaart op deezen ſtroom; en vervolgens een bal in het landhuis, alwaar we thans woonen. Wy waren tot dit einde eenige dagen te voren reeds uit de Stad derwaards getogen. Alles was in volle vreugde. Een lange ſleep van ſleden vloog over de beſneeuwde vlakte van den ſtroom. Voor en agter was muziek, en de bellen der opgepronkte paarden klonken onder het geſchal van pauken en trompetten. Ik had uwe moeder hier toe geſchonken eene nieuwe ſlede, die de gedaante van eenen ſchulp had. ——— Gy kent immers de Schildery wel boven onzen ſchoorſteen, daar Thetis op zulk een wagen ryd, in 't gevolg van Tritons en Dolfynen? Dikwils heb ik haar ſchertzende gezegd, dat de Schilder die Thetis naar haar gekopiëerd hadde. Het aangezigt geleek haar inderdaad. Ik reed wel zes ſleden agter haar. Gemerkt haar voerman, de Heer Hofraad *Kroonsberg*, klein van geſtalte was, had ik haar, ten minſten haar hoofdſtelſel, geduurig in 't oog. Hoe zwol myn hart, als ze dan dikwerf naar my omzag, en gy kleine uit haaren rooden pels agter uitkeek, en my kushandjes toewierp! — Maar ach! 's menſchen hoogmoed verſlenscht als een lelie, en zyne vreugde verwelkt als gras. ——— Wy waren den ſtroom reeds eene myl opgereeden, tot naby Olendyk, en op de wederkeerende baan gekomen. Wy konden onze tegenwoordige woonplaats, die, daar de avond inviel, verlicht was, al van verre zien. Zelfs bevonden wy ons reeds tegen over den hoek van dit eiland, toen 'er eensklaps een geſchrei ontſtond. De ry der ſleden ſtuitte en verwarde in elkander. Ik kon niets zien; de naam uwer moeder werd genoemd. Ik ſprong van de ſlede, liep voor in de ry, en zag, —— ach God, welk een gezigt! Eeuwig zal dit verſchriklyk tafereel voor myne oogen zweeven. ——— Haar paard, ergens door ſchuw gemaakt, was eenige ſchreden uit de baan geſprongen, op een wrak gekomen, en in het zelve geſtort. Nog worſtelde het onophoudelyk op nieuw ys, dat geduurig onder het zelve afbrak. De voerman had zig ondertusſchen gered;

maar

maar uwe moeder, die uit de flede gefprongen was, ftond gansch alleen met u, dien zy op den arm droeg, op eene in den ftroom dryvende ysfchotfe. Misfchien zou ze zig door eenen gelukkigen fprong hebben konnen redden, als de last dien ze droeg haar daarin niet verhinderd had. Ik wilde, fchoon ik niet zwemmen kan, in 't water fpringen, om haar te helpen, maar 't gezelfchap wederhield my met geweld. Ik ftond duizenderhande doods-angften uit. De fchots brak eindelyk, en uwe moeder tuimelde met u in den ftroom. Doch zy hefte zig op het overfchot nog eens op, terwyl zy u onder den linker arm geklemd hield. De fchots was toen nog verder van het houbaare ys afgedreven. Zy, van alle menschlyke hulpe verlaaten, zag nu geene redding meer. Toen zamelde zy nog eens haare kragten byeen, en fmeet u op het ys naar my toe. „ Neem, neem! — vaarwel! ik fterf!" —— Dit waren haare laatfte woorden; want op dat oogenblik brak het overige gedeelte der ysfchotfe, en zy verdween uit ons gezigt.

(Eene lange tusfchenpoos. De Vader bedekt zig het aangezigt met zynen neusdoek, en vaart eindelyk voort.)

Ik ftond daar als een zinneloos mensch, toen uw gefchrei my uit myne bedwelmdheid deed ontwaaken. Gy, jongen, laagt daar voor my, gansch bebloed van den val. Het lidteken, dat de oude Niklaas u deed gevoelen, draagt gy 'er nog van mede. Gy krabbelde in den fneeuw. Ik nam u haastelyk op, drukte u met beide armen ftyf tegen myne borst, en ging met den ftap der vertwyfeldheid naar het naby zynde open graf, om my met u onmiddelyk in denzelfden afgrond neder te ftorten, die uwe moeder verflonden had; doch ook deezen keer hielden myne vrienden my tegen. De oproer van alle myne zinnen ging eindelyk in onmagt over; en in deezen toeftand werd ik t'huis gebragt. Eene heete koorts beroofde my wel dra van myne bewustheid; ik ben de dood zeer naby geweest. ——— Waar toe zal ik de verfchriklyke tooneelen myner verbeeldinge befchryven, welken ik my gedeeltelyk zelf niet bewust ben, en die my naderhand verhaald geworden zyn? Ik heb geraaskald. Men heeft my moeten binden. Menigmaalen waande ik uwe moeder te zien, die myne banden meêwaardiglyk flaakte. Blymoediglyk, wilde ik myne armen om haar flaan, haar aan myne borst drukken, en — gevoelde dan, dat ik nog gebonden was. Eens zag ik eenen blanken arm uit den wand te voorfchyn komen, en zig door de gordynen in het bedde uitftrekken. Aan den ring des vingers herkende ik de hand uwer moeder. Ik greep ze: „ neem my meê," riep ik:

„ *'t Zy hier boven, of beneden!*
„ *Geef uw koude hand my mede!*"

Ja fomtyds herhaal ik nog in den droom de herfenfchimmen myner toenmaalige verbeeldinge.

Eindelyk kreeg myne sterkere natuur de overhand; en ik kwam wederom in de waereld. Nu nam myn lyden eerst een' aanvang; te voren was ik nog gelukkig geweest. Duizend kleine omstandigheden verscheurden alle oogenblikken myn hart, en ik zelf nam de moeite om deeze prikkels nog dieper in te drukken. Zo dra ik kragten genoeg bezat, ging ik in de kleedkamer van uwe moeder; — welk eene ontzettelyk weemoedige vertooning! Al haar huisgewaad, dat zy des morgens van dien ongelukkigen dag aan gehad had, ach! voor de laatste maal aan had gehad, lag hier en daar verspreid. Haar donkerroode kleed, dat ik haar had laaten maaken naar een ander, waarin ik haar voor de eerstemaal had gezien; — haar bevallige stroohoed, dien zy op onze wandeltogtjes plagt te draagen; — eene openstaande *toilette*, waarop my een *etui* in 't oog viel, dien ik haar eens ten zoen voor een klein voorgevallen geschil geschonken had; — haar breigereedschap met een' half voltooiden handschoen, dien ze voor my breidde; — de bedstede, waar in zy u ter waereld gebragt had; — elke hoek boezemde my eene herinnering in het hart. Aan den wand vond ik nog eene half uitgewischte tekening, waar in wy elkander eens, uit scherts, met potlood hadden afgeschetst. Maar nog dieper drong de smart in myne ziel, toen ik eenen reeds lang verwelkten ruiker van twee roozen en eenen hyacinth vond. Hy was met een roodzyden lint omwonden, waarop eenige letters gedrukt waren, uit welken ik zag, dat ze dien bestemd hadde, om aan my, dienzelfden rampzaligen avond, te vereeren, die de laatste van haar leven was. Daar nevens lag een hairlok, om welken ik haar verzogt had, ten einde mynen tegenwoordigen ring daar uit te laaten vervaardigen. Helaas! toen dagt ik niet, dat 'er zulk eene afbeelding uit zoude gemaakt worden, als waar toe ik dien sedert heb aangewend. Ik wilde eenen band laaten maaken, dien twee duiven tot een strik trokken.

Karel. Ach! nu begryp ik eerst, waarom gy u dikwils uuren lang in die bovenkamer opslooot, en waarom gy my nooit binnen dat vertrek wilde laaten komen. —— Maar vader, gaa voort met uwe treurige geschiedenis!

Vader. 'Er is niet veel meer van te verhaalen.

In de bezigheden der waereld rond te woelen, scheen toen aan my, wiens gansche ziel als in slaap geraakt was, dien alles in deeze waereld, al ware het ook eens Koningstroon geweest, eene kleinigheid scheen te zyn, niet wel mogelyk. Daar ik nu eenig vermogen bezit, welk ik inzonderheid aan de liefde van uwe zalige moeder te danken hebbe, zo leide ik myne bediening neder, verkogt myn huis in de Stad, en begaf my herwaards op dit landhuis, om hier, in eenzaamheid, myne dagen door te brengen; welken ik ook sedert meest aan uwe opvoeding besteed hebbe. Na rype overweeging vond ik goed, u deeze gebeurtenis niet eerder dan nu te verhaalen; en heb my daarom, zo wel door myne vrienden, als door myne weinige bedienden, doen beloeven, dat

dat zy u niets van 't geval zouden openbaaren; waarop ik my, des te beter verlaaten konde, om dat gy maar zelden uit myn gezigt waart.

KAREL. Ei, waarom dat, Vader? waarom mogt ik zulk eene lieve voortreffelyke moeder niet eerder met u beweenen?

VADER. Als ik u deeze ganſche geſchiedenis in de eerſte jaaren van uwe kindsheid verhaald had, zoudt gy ze gehoord hebben, zonder ze te verſtaan; en als gy ze eindelyk al verſtaan hadt, zou zy reeds oud voor u geworden zyn, en gy zoudt 'er nu al met zo weinig aandoening aan gedagt hebben, als gy voorheen aan de dood uwer moeder dagt, toen ge nog meende, dat zy aan de koorts overleden was. Neen, myn zoon, zulk een dood verdient een levendiger aandenken! Ik wilde voor uwe moeder in uw hart een Gedenkteken ſtigten, dat haar dierbaarer zyn zal, dan dit Steenen, het welk ik hier op dit eiland heb doen bouwen. Gy moest alles te gelyk weeten, en wel niet eerder, dan, wanneer gy de waardy uwer moeder geheel en al kondet voelen, en uw hart bekwaam ware, om zulk eene volheid van weemoed en dankbaarheid te bevatten. Misſchien zou ik u dit geheim nog langer onthouden hebben, maar —— Kind, ik moet u nu alles zeggen: wel haast zal ik by uwe moeder wezen. Ik gevoel dit aan myne vervallende levenskragten, aan myne verzwakte borst. Toen zy ſtierf, en ik nog geen dertig jaaren oud was, en ik dikwils dagt, dat ons nog een tydvak van dertig tot veertig jaaren ſcheidde; toen kwam my dit voor als eene kloof, die tusſchen ons bevestigd lag, en ik zelf ſcheen my een overgelaatene op een onbewoond eiland. Hem is zyne eenige gezellin afgeſtorven, op wier graf hy nu als woont; en rondom zig ziet hy niets dan eenen onmeetelyken oceaan. —— Maar nu, myn lieve kind, ſchynt my deeze overtogt maar klein te zyn. Het hartzeer heeft de maate myner dagen verkort.

(*Karel omärmt ſnikkende de knieën zyns Vaders. Deeze zwygt een poos van wéemoedigheid.*)

VADER. Hoe weinig waarde dit leven ook voor my hebbe, nogthans wenschte ik nu nog wel eenigen tyd by u te blyven, op dat ik u eerst uit de kindſche jaaren, uit de jeugdelyke — doch voor uwe opvoeding heb ik alreede gezorgd.

KAREL. Ach liefſte, liefſte Vader, blyf nog by uwen Karel! Ben ik dan uw kleine zoon niet meer; de zoon uwer vrouwe, die hier in 't graf ligt; die gy zo lief hebt gehad, en die u zo lief hadde?

VADER. Folter my niet met tegenwerpingen over myn onmaatig hartzeer! Myn geweeten maakt ze my zelf. Doch 't is nu te laat. —— Leer veeleer, uit myn voorbeeld, uwe ziele nooit aan een aardsch goed, al ware het ook het heerlykſte onder allen, eene beminnenswaardige gade, zo geheel en al vast te hegten. Gy kont, onder 't beſtier van een' ander, ook

een braaf man worden. Dat gy dit worden moogt, —— geen groot man! (want de grootheid deezer waereld is daar boven slegts iedelheid;) daarom wil ik nog tot God bidden, als myne tonge reeds verstyfd wezen zal. En als ik dood ben —— ik wil hier begraaven worden, —— zo koom somwylen hier alleen; zet u, onder deezen boom, by dit graf neder; en als uw hart dan klopt voor de zaak der deugd, als gy begint te gloeijen van voorneemens om goed te doen, geloof dan, dat de geesten uwer ouderen boven uw hoofd zweeven, en u zegenen!

KAREL. ô Vader, nog leeft gy! Laat my nu met u in de grafstede myner moeder nederdaalen, om ten minsten haare doodkist te omhelzen! Wanneer gy by my zyt, vrees ik dit niet, al ware het zelfs dat my de geest myner dierbaare moeder verschene. Hy zou gewis wel vriendelyk zyn, en my geen leed doen.

VADER. Ik bemerk, dat het woord grafstede u heeft misleid; gy meent, dat het lyk, gelyk gy hier dikwils by andere voorvallen gehoord hebt, uit het water is opgevischt. Neen, myn arme, lieve Karel! Onder het ys gebeurt dit zeldzaamer. Men heeft de slede en het paard aan den mond van de rivier nog zien dryven. Maar het lyk van uwe moeder heeft men langen tyd gezogt, maar niet gevonden. De Almagtige begroef haar in den schoot der natuure, in de groote waereldzee; aldaar zal hy haar eenmaal wedervinden, zo wel, als of zy hier in dit graf rustte.

Bitterlyk weende de knaap, en zy beiden zaten nu zwygende neder; tot dat de reeds hooggeklommen maan door de linden op hen nederscheen. De Sint Janswormen glinsterden reeds in het gras onder 't geboomte; en van alle de voorige, thans verstomde zangeren, kweelde alleenlyk nog de eenzaame krekel. De Vader roeide daarop het schuitje naar huis, terwyl de jonge knaap agter in het vaartuig stond, en, met betraande oogen, de door den maneschyn vergulde golven agter na keek, en opmerkte hoe snellyk dezelven naar de groote waereldzee stroomden.

DE WAARHEID VAN DEN OUDEN STELREGEL, „ DE WYZE IS „ ALLEEN GELUKKIG," ONDERZOGT.

(*Uit het Engelsch.*)

De kragt der Bewyzen, en de bondigheid der Proeven, bygebragt tot staaving van den Stelregel, „ DE WYZE IS ALLEEN GELUKKIG," schynen een onwederleg- en onwraakbaar voorkomen te hebben. Alle de oude Wysgeeren hielden denzelven staande; en CICERO heeft dit stuk zo meesterlyk behandeld, dat het onmogelyk is eenig nieuw bewys daaraan toe te voegen. In de daad, elk verstandig Mensch moet erkennen, dat

by,

hy, die Eerampten en Rykdommen verfmaadt, die zyne Hartstogten beteugelt, die door Tegenheden zich niet laat onderdrukken, onafhanglyk en gelukkig moet weezen. Terwyl hy, integendeel, de ongelukkigfte der Stervelingen is, die zich aan de heerfchappy van balftuurige driften onderwerpt, die gedrukt en gebukt gaat onder elken rampfpoed, of, door eene onvoldoenbaare geestgefteltenisfe, gelyk TANTALUS, honger en dorst lydt, te midden des overvloeds.

Een eenige zwaarigheid is 'er, welke ik wenschte, dat de voorftanders deezes zo lang verdeedigden Stelregels uit den weg ruimden. Ik zou hun naamlyk afvraagen, of zy eene juiste bepaaling maaken? of zy ons een egt afbeeldzel van eenen WYZEN opleveren? want ik ontken, in geenen deele, dat een rechtfchaape WYZE moet gelukkig weezen; doch ik twyfel, of 'er zulke Characters, gelyk de oude Wysgeeren hunne WYZEN befchreeven, immer in de natuur beftonden; ik geloof veel eer dat het Wezens waren, door hunne eigene vrugtbaare verbeeldingskragt gefchapen.

De *Stoïcynen* pochen op eene foort van onverfchilligheid of onaandoenlykheid, als het lot des WYZEN en de bron van zyn geluk. Doch zy zyn niet van Steen gevormd, 'er is iets aandoenlyks in onze natuur, 't welk de zwakheid des menschlyken geflachts onbetwistbaar bewyst; en, indien, met dit alles, onaandoenlykheid voor pyn of gevaar, als het toppunt van geluk moet aangemerkt worden, dan zullen wy bevinden, dat de DWAAS den WYZEN in geluk verre overtreft, zo wy erkennen dat de laatstgemelde een fchepzel is met vleesch en bloed omhangen, en, ondanks zyne fnorkende kundigheid, aan menschlyke zwakheden onderhevig.

Ontelbaare zaaken zyn 'er, die den WYZEN treffen en plaagen, enkel om dat hy een verheeven verftand bezit. Hoe beter hy zichzelven kent, hoe klaarder hy zyne deugden en gebreken ziet, en ontdekt wat hy bezit, als mede, wat hem ontbreekt. Het voorledene, het tegenwoordige, en het toekomende, hebben de WYZEN fteeds voor oogen; zy merken de misflagen op tot welke zy vervielen, de dwaalingen welke zy begaan, en de misgreepen, die zy vervolgens zullen doen; zy zyn fteeds ontrust en bevreesd, door de kies- en keurigheid hunner aandoeningen, en, naar gelange de rust hunner gemoederen geftoord worde, vermindert hun geluk. Telkens, als zy eene onvoorzigtige daad bedryven, veroordeelen zy hun eigen gedrag, 't geen niet zonder eene maate van fmert en verdriet kan gefchieden. Wanneer zy in eenigen toeleg gelukkig flaagen, zyn ze niet geheel voldaan; dewyl zy eene onvolmaaktheid ontdekken in de beste menschlyke bedryven. Zy verbeelden zich dat het ftuk beter kon aangelegd, beter uitgevoerd, weezen, zy befchuldigen zichzelven, en fchroomen voor de berispingen van anderen; weshalven hunne wysheid en doorzigt de

weezenlyke oorzaaken zyn, dat zy noöit onvermengd geluk genieten.

ARISTOTELES was niet voldaan over zyne eigene Schriften, en wilde, op zyn Sterfbedde, dat ze weggedaan zouden worden, schoon de geleerde wereld ze voor een schat van kunde en geleerdheid gehouden hebbe. VIRGILIUS voelde dezelfde ongerustheid, en beval het verbranden van zyn Heldendicht, voor het beste zyner Werken, en een der uitmuntendste proefstukken van 't menschlyk vernuft, gehouden. ALEXANDER, hoe groot een Veldheer, kon 's nagts, vóór het aangaan van den slag, niet slaapen. Een bekwaam Staatsdienaar zal telkens, als hy raad en stem moet geeven, in gewigtige staatszaaken, schroomachtig zyn; want wantrouwen en zelfverwyt zyn de gezellinnen van bondig oordeel.

DWAAZEN vinden zich van alle die verdrietlykheden ontheven. Doen zy iets verkeerd, zy geeven de schuld aan 't noodlot: begaan zy een misslag, zy bekennen dien nimmer, en hoe meer zy des uitgelachen worden, hoe meer zy zichzelven kittelen. Indien iemand hunne woorden of daaden berispt, schryven zy zulks toe aan laster en gebrek aan smaak. De voldoende lachjes, op 't aangezigt der DWAAZEN, toonen hoe zeer zy zichzelven bewonderen, hoe zeer zy met hunne eigene begrippen zyn ingenomen. Keuren anderen ze niet goed, 't is om dat zy geen verstands genoeg bezitten om ze te verstaan en te doorgronden. —— Hier uit blykt, dat zelfliefde, zo zigtbaar in de DWAAZEN doorstraalende, hun tot een altoosspringende bronwel van vreugd en vermaak strekt; en niemand zal kunnen lochenen, dat zyn geluk, 't welk hy, geduurende dien tyd van bedwelming door eigen waan geniet, weezenlyk is. Schoon een DWAAS geen éene Deugd bezit, gelooft hy met alle Deugden voorzien te zyn; en dit geloof, deeze overtuiging, is eene soort van bezitting, en zo lang die waan aanhoude, heeft hy alle Deugden. Hy mag vergeleeken worden by den Zieken, die zich verbeeldde, dat hy het gezang der Hemelsche Chooren in zyne kamer hoorde, en de Geneesheer, die hem van deeze inbeelding genas, weigerde te betaalen, om dat hy hem aanmerkte als een dief, die hem van zyn geluk beroofd hadt; of by dien krankzinnigen *Athener*, die van vreugde opsprong zo dikwyls een schip ter haven inzeilde: dewyl hy waande dat ze alle hem toebehoorden.

DWAAZEN vleien altoos zichzelven, en dat vleiery wereldlyk geluk aanbrengt, mogen wy vrylyk veronderstellen, om dat ze zo greetig wordt ingedronken door Menschen van den hoogsten rang. DWAAZEN bezien zichzelven van 't hoofd tot de voeten, en vinden alles, in hunne persoon en kleeding, schoon en bevallig; de schaduw vergenoegt hun even zeer als het weezen; zy maaken werk van beuzelingen, en neemen ydele tytels en nietsbeduidende onderscheidingen als daadlyke voordeelen aan; deeze dingen kunnen verkreegen worden zonder veel oefenings of diepzinnig onder-

derzoek; zy voldoen hun, en maaken hun ongetwyfeld gelukkig in deeze wereld. Worden zy versmaad en van hunne Eerampten verlaaten, zy beklaagen zichzelven niet naar den Staat, die zulk een gevoelig verlies lydt; zy schreeuwen dat de Deugd verdrukt wordt, dat men geen waarde stelt op weezenlyke verdiensten; in deezervoege draagen zy de tegenslagen der Fortuine beter dan WYZEN, die veelligt de ongenade, waarin zy vervallen, als het gevolg van eenig verkeerd bedryf aanmerken.

De Wysgeeren geeven ons keurlyke voorschriften, zy maanen ons aan tot geduld, en eene soort van ongevoeligheid, met te zeggen, dat de Wysheid een schild is, waar op alle de pylen des wederspoeds afstuiten, en 't geen ons beveiligt voor alle verleidende vermaaken. —— Maar, wanneer men hun vraagt na voorbeelden op te leveren van Mannen, dus dubbel en van alle kanten gewapend; zal nauwlyks één uit duizend aan hunne beschryving beantwoorden. CICERO en SENECA schreeven beiden breedvoerig en klemmende over de sterkte van geest, die de Wysheid schenkt, nochthans stierf geen hunner zingende als een Zwaan. Beiden dongen zy na Rykdom en Eer, zy keerden zich alleen om, wanneer de wereld hun met een ongunstig gelaat aangrimde, en toonden zich gereed om den ouden weg te betreeden, zo ras de kans zich voordeeliger vertoonde.

Een POSSIDONIUS moge voorwenden dat 'er zulk een ding als Pyn niet bestaat; doch zyn gesteen, het krimpen en wringen zyns lichaams, wyzen uit dat hy pyn gevoelt. Een ARRIA moge, met eene geveinsde bedaardheid, den dolk, waar mede zy zichzelven doorstoken hadt, aan haaren Egtgenoot overgeeven, en zeggen: PETRUS, *het doet geen zeer!* doch haare doodsangste wederspreeken zulks.

Maar, eens toegestaan zynde, dat eenige weinige Menschen, boven den gewoonen kring verheeven, door het behulp der Wysbegeerte, tot eene maate van volmaaktheid opklommen, die hun eer na Goden dan Menschen deedt gelyken, hoe zeldzaam zyn deeze voorbeelden in vergelyking met de menigte DWAAZEN, die wy dagelyks zien, dat allen aardsch geluk, tot zatheids toe, genieten?

De WYZEN stuuren hun Schip met voorzigtig beleid, vreezende voor ondiepten en klippen; doch de DWAAZEN zetten alle zeilen by, en, geen gevaaren dugtende, gaan zy eensslags ten grond, of komen stout ter haven in. DWAAZEN staan den nyd niet ten doel, het medelyden, integendeel, biedt hun de hand om hun op te beuren, en zy komen, zonder hindernissen op hunnen weg te ontmoeten, tot Rykdom en Eere. —— Dit is de rede, dat Menschen van groote bekwaamheden, dikwyls, dezelve verbergen, en onder den dekmantel van onbekwaamheid verschuilen, tot dat zy hunne oogmerken bereikt hebben. De Geschiedenis levert ons twee voorbeelden van 't gelukkig slagen deezes be-

leids op, in Keizer CLAUDIUS en Paus SIXTUS DEN V. CLAUDIUS behieldt zyn leeven onder de Regeering van CALIGULA, die alle wysheid en deugd haatte, door de rol eens onkundigen te speelen. SIXTUS verkreeg de driedubbele Kroon, door zich te gelaaten als zwak naar den lichaame en naar den geest; de Keizer en de Paus nogthans toonden WYZEN te weezen. Een Wysgeer, gevraagd of hy Wysheid dan Rykdom, wanneer het te zyner keuze stondt, zou verkiezen, betuigde dat zyne keuze op Wysheid zou vallen, indien hy niet zag dat zo veele Geleerden en Wyzen by de Dwaazen hunne kruipende opwagtingen maakten.

Slaan wy de Kerklyke Geschiedenissen open, hoe is het gelegen met Godsdienst-kennis en Wysheid? De waarlyk verstandige, dien het om grondige kundigheden te doen is, zal, even als de Mynwerker, rotzen en bergen beklimt, en de ingewanden der aarde omwroet, om de ryke aderen van kostbaare Metaalen te vinden, geene moeite of arbeid ontzien om de Heilige Waarheden te leeren kennen; doch welke is de vrugt zyns noesten arbeids ten opzigte van tydlyke belangen? Vervolging, ballingschap, gevangenis, zo hy het niet met het leeven moet boeten, zo men hem geene eerlyke begraafplaats weigert, en, zo verre de magt zyner vyanden gaat, ter eeuwige verdoemenis verwyst. —— De dwaaze yveraar, integendeel, weigert tot het onderzoek van het aangenomen Godsdienst-stelzel te treeden, om dat hy de rust zyns gemoeds niet wil verstooren, of misschien, om dat hy de noodige bekwaamheden tot zulk een onderzoek mist; en het is juist deeze gemaklykheid of onbekwaamheid, welke hem alles, wat ééns vastgesteld is, doet aanneemen, ondertekenen en voórstaan, die hem ruimen overvloed verschaft; hy bewandelt een gebaand en effen spoor om tot Eer en Rykdom te geraaken; hy word by zyn leeven geagt, bemind, en, na zyn dood, gepreezen, zo niet tot een Heilig verklaard.

Deeze gedagten zullen in zommiger oog kettersch schynen; doch, ten einde men myne meening niet verkeerd opvatte, en zo duidde als of ik den Stelregel omkeerde en beweerde, DE DWAAZE IS ALLEEN GELUKKIG, geef ik ieder in bedenking, dat ik dit geschreeven heb, naar den algemeenen loop der dingen op deeze Wereld.

De gelukkige Man, die de Wysheid van boven bezit, vindt zyne belooning in de gunst van zynen Schepper, en wagt dezelve in een beter Vaderland; en hoe meer hy zich bevlytige om daar na te streeven, hoe klaarder en volkomener hy overtuigd zal worden, dat de Wysheid deezer wereld dwaasheid is.

ZE-

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is 'er zeer ver van daan, dat het om 't even zyn zou, hoe men iemand in zyne belangen kryge, en omtrent zaken van aangelegenheid op het regte fpoor zoekt te brengen; dat het om 't even zou zyn, of men daar toe bedrog, of de ftriktfte regels van opregtheid, gebruike, mits men maar flage in zyne goede pogingen.

Zou het om 't even kunnen zyn, welke beweegmiddelen men gebruikte, om den waren Kristelyken Godsdienst, gewis eene zaak van het alleruiterst aanbelang, te verdedigen en voort te planten? Gewisfelyk neen! Indien ze niet gegrond zyn op waarheid en opregtheid, moeten ze aan het Opperwezen ongetwyfeld mishagen. ——— De Jefuitfche Zendelingen, ter voortplanting van het Geloof, bedienden zich van de onkunde der Indianen, met zich als Hemelgezanten te doen doorgaan, om dat zy hun den juisten tyd der Maans- en Zonstaning wisten te zeggen. Hier door tragtten zy die onnozele menfchen over te halen, en den Kristelyken Godsdienst te doen omhelzen. Dan waren deze de gepaste middelen, waarin God genoegen kon nemen; als gefchikt om de Indianen den Godsdienst behoorlyk te doen omhelzen? Ganfchelyk niet. God heeft een afkeer van bedrog; en de mensch, ziende dat hy misleid word, in eene zaak van dat aanbelang, krygt een weerzin van eenen Godsdienst, welken hy waant dat zulke zwakke hulpmiddels noodig heeft om zich ftaande te houden. ——— Dierhalven, van hoe grooter aanbelang de zaken zyn, die men behandelt, des te verder moet men zich van bedrog verwyderen; en des te meer aan oprechtheid en waarheid houden; en het is gansch niet om 't even, hoe men iemand in zyne belangens brenge.

Het is grootelyks te bewonderen, en 't zou bykans ongeloovelyk voorkomen, leerde de bevinding het niet dagelyks, dat het denkbeeld van tydelyke ftraffe ongelyk veel meer invloed op de harten der menfchen maakt, dan die der eeuwige. Wat invloed maken beftraffingen, vermaningen, raadgevingen en waarfchouwingen, afgenomen van het eeuwig belang der menfchen? Wat invloed maken zy veelal op het gemoed der Stervelingen? ——— Maar tydlyke gedreigde en vastgeftelde ftraffen op misdaden kunnen de ftoutfte Zondaars van misdaden weerhouden; die ze anders durven plegen, onder het Gezigt van Hem, die alles weet, die alles kent en doorziet; die ze onder dat gezigt vryelyk durven plegen; mits ze maar van onder het oog blyven van den Wereldlyken Rechter, die ze terftond dreigt te ftraffen.

Nergens valt men doorgaans te eerder op, dan dat men misleid en bedrogen worde. Maar is 'er wel één eenig Mensch in de wereld, die van anderen zo dikwils en zo grovelyk misleid en bedro-

drogen wrd, als hy dagelyks zichzelven bedriegt. —— Zo dikwils wy morren en murmureren over het geen ons overkomt, 't zy dat we 'er zelf de oorzaak van zyn, of dat ze buiten ons ontftaan, misleiden en bedriegen wy ons; om dat wy de Voorzienigheid palen willen ftellen, en de orde in de natuur om onzent wil als omgekeerd begeren. Maar, buiten dit, bedriegen wy ons zelven gedurig, met te verwaarloozen, 't geen ons het heilzaamst is; en daar voor beuzelingen te verkiezen, dingen die geen wezen hebben.

Als wy maar eenigzins kunnen, zyn wy altoos geneigd de fchuld van eenig bedryf op een ander te fchuiven, en ons zelven buiten de fchuld te houden. Het komt ons als eene zoort van wreedheid voor, in de fchuld te vallen, en zyne eigen misdryven te belyden. Doch is 'er wel een edelmoediger bedryf, dan zynen Evenmensch zo lang buiten de fchuld te houden, als met de billykheid en rechtvaardigheid maar eenigzins overeen te brengen zy.

Wanneer wy opmerkzaam genoeg waren, om op alle Lesfen, welken wy dagelyks van de Natuur ontvangen, te letten, zo zouden wy, in vele gevallen, gefchikter handelen, dan wy nu doen. —— Groote fchranderheid is 'er niet nodig, om te begrypen, dat men, om tydelyk en beftendig gelukkig te zyn, anders moet leven, dan de losfe Wereldling leeft.

Alle menfchen zouden wel gelukkig willen zyn; maar de minfte menfchen rigten hunne levenswys en handelingen zo in, dat ze gefchikt zyn, om dat oogmerk te bereiken: ook hebben de meesten gene kennis van den aart en de natuur des geluks. Indien men op aarde gelukkig wil leven, moet men zich zorgvuldig wagten, om iemand ongelyk aan te doen, en aan ontvangen verongelykingen moet men zich weinig bekreunen: 't is alleen genoeg, wanneer men zyn eer en goeden naam befchermt. Men wagte zich voor gemeligheid en ontevredenheid: in ongevallen en tegenheden worde men niet onverduldig en wanhopig: men houde zich met zynen ftaat te vrede: men zy in voorfpoed omzigtig en in tegenfpoed gelaten; met één woord, men fchikke zich, zonder murmureren, naar de wyze beftiering van Hem, die alles ten besten fchikt. Zulk een mensch zal gelukkig leven.

Het is het hart, maar geenzins de mond, dat een goed Kristen en een deugdzaam Mensch moet maken. De mond kan fchoone, maar bedriegelyke, woorden 'fpreken; en het hart kan boos wezen, fchoon de mond goed en eenvoudig fchyne.

Men vind, in de zamenleving, menfchen, die zo onrustig zyn, dat ze zelfs den allergerustften het geduld zo lang op de pynbank zetten, dat ze niet langer, hoe verdraagzaam ook, gerust zyn kunnen. Zulke menfchen zyn van de fchadelykfte pesten in de Maatfchappy; te meer, naardien 'er geen grond van hoop is, om dit kwaad te eeniger tyd in hun te zullen kunnen uitroeijen.

Door

Door een zoort van onbezuisdheid, of, met harder woorden, door een zoort van dolheid; loopen vele menfchen de wezentlyke vermaken voorby, en grypen de zulken aan, die hun in jammeren en elenden ftorten.

Vele menfchen roepen dikwils, mogten wy onze dagen nog eens te rug gaan, wat zouden wy onzen tyd beter befteden! Wy zouden ons niet vergapen aan een ingebeeld geluk; maar bejagen het geen wezentlyk is. Dan, befchouw ieders daden met oplettenheid, en ge zult dra overtuigd worden, dat zy, fchoon ze te rug gingen, den tyd, zo nog niet flegter, ten minften niet beter, zouden befteden; want waarom verbeteren ze niet hunne gebreken, die ze zien, als hunne mening opregt is?

C. V. D. G.

DE ONSTERVELYKE DICHTER.

Held *Criton*, die om ftryd veel vaarfen heeft gefchreeven,
Dacht daardoor, en met recht, onftervelyk te leeven:
Dan, hoe hy rymt, of dicht, of fchryft,
Hoe hoog hy ook zyn zangtoon dryft,
't Is al vergeefsch. Het dwaas gemeen
Veracht zyn arbeid, zonder reên.
Wat zang, dus roept hy uit, wat dichtftuk vang ik aan,
Dat ik me eens zie bekranst met groene lauërblaân?
Ach! zeg me Apol, waardoor 'k de onfterflykheid verwerf? —
En wat was 't antwoord toch? „Myn goede *Criton!* — fterf".

B E R I G T.

De Heldenzang, ons door den Heer J... D... toegezonden, kunnen wy niet plaatzen, om redenen, die voor *ons* voldoende zyn.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MAART, 1781.

Dag	Bar:		Th:	Wind.		
1	29.	1-6	36	NNW	1	helder
	—	2-1	46½	W t Z	3	z. betr. R.
	—	2-1	42½	———	4	——— R.
2	—	3-0	41½	N	0	damp. o. h.
	—	3-9	51½	WNW	1	omt. helder
	—	4-5	41	W	4	mist, vogt
3	—	4-3	43½	Z W	4	vogt d. m.
	—	4-2	51½	W t Z	2	damp. donk.
	—	4-2	48	———	2	donk. vogt
4	—	3-7	46	WZW	2	——— ———
	—	3-4	51	———	2	———
	—	3-2	47	———	2	———
5	—	2-2	45	Z W	2	———
	—	2-6	44	N	4	R. wolkig
	—	4-0	38½	N W	1	helder
6	—	4-2	41	W	2	betr. donk.
	—	3-3	47	———	9	z. betr. R.
	—	3-0	45	WNW	6	———
7	—	2-7	44½	———	8	donker
	—	2-2	49	———	6	zeer betr.
	—	1-3	43	N W	4	wolkig
8	—	1-2	41½	NNW	4	Stofr. o. h.
	—	2-2	49	N	2	omt. helder
	—	3-2	40	WNW	2	———
9	—	3-0	44	NNW	2	zeer betr.
	—	3-4	52½	N W	2	omt. helder
	—	3-6	45	W t N	2	betr.
10	—	3-2	45½	W t Z	2	———
	—	2-8	50	WZW	2	donk. iets R.
	—	2-7	45	N W	2	wolkig
11	—	2-5	42	NNW	4	omt. helder
	—	2-7	48	N t W	5	zeer betr.
	—	3-2	42½	———	6	donk. iets v.
12	—	4-2	38½	N O	1	omt. helder
	—	4-8	47	O t N	1	wolkig
	—	5-2	44	O	2	zeer betr.
13	—	6-1	38½	O t Z	2	helder
	—	6-4	46½	O	3	———
	—	6-1	43	———	3	———
14	—	6-2	36½	Z O	2.0	———
	—	6-4	52½	O	1	———
	—	6-0	41	N	0	———
15	—	6-7	40½	N O	0	z. b. o. held.
	—	7-0	52	N t W	1	betrokk.
	*	7-2	42	N	0	donker
16	—	6-3	39	N O	1	damp. z. betr.
	—	5-5	45	———	1	betr. o. h.
	—	5-0	41	———	0	nevel, held.

Dag	Bar:		Th:	Wind.		
17	29.	4-5	42	O	2	helder
	—	4-0	52	———	4	———
	—	3-6	41	———	6	donker
18	—	3-0	39	———	2	dynz. held.
	—	2-0	54	——— o WZW o		helder
	—	1-6	45	W	0	———
19	—	1-5	44	W t N	2	———
	—	2-4	52	N W	3	——— z. betr.
	—	2-8	42	WNW	2	omt. helder
20	—	3-5	45	W	1	betr.
	—	3-8	52	Z W	2	z. betr.
	—	3-7	44	W	1	betr.
21	—	2-6	46	———	2	———
	—	2-7	51	———	6	donker
	—	2-6	48	———	4	———
22	—	2-4	48	W t N	3	R. donker
	—	2-0	48	NNW	4	Stofr. ———
	—	3-2	42	N	4	helder
23	—	4-6	41	———	2	wolkig
	—	5-2	49	N N O	3	omt. helder
	—	5-6	40½	———	0	helder
24	—	6-2	37	Z	0	———
	—	6-5	54	WNW	2	betr.
	*	7-2	44½	N W	0	donk. betr.
25	—	6-5	38½	Z	0	damp. held.
	—	5-2	57*	W	2	omt. helder
	—	2-7	43	———	1	———
26	28.	11-3	46	WZW	2	helder
	—	11-0	52½	N t W	9	z. betr.
	29.	0-2	41	N t O	6	omt. helder
27	28.	11-2	37½	NWtN	8 à 10	H. Sn. zw. w*
	—	10-5	42½	N	4 à 8	——— wolk.
	*	10-4	39½	N O	4	wolk. o. h.
28	—	11-6	37½	O N O	4	held. wolk.
	29.	0-0	42	———	10	wolkig
	—	0-2	33½*	O t N	10.12	o. held. NL.
29	—	0-9	33½*	———	10	———
	—	1-0	42	ONO	9	helder
	—	0-9	38½	———	7	omt. helder
30	—	0-6	37	O t N	5	helder
	—	0-8	45	ONO	6	— donk. v.
	—	2-2	39	———	7	zeer betr.
31	—	3-0	37½	———	8	donker
	—	2-9	42½	———	7	wolk. held.
	—	2-9	35½	O	6	omt. helder
	29.	$3\frac{20}{93}$	$44\frac{5}{90}$		$3\frac{2}{18}$	

Th: den 18 nam: 4 u: 58* — den 20 nam: 3½ u: 55 gr.

NB. In de Waarn. van *Febr.* ſtaat de Barom.

27	27. 9-5	35		27. 9-5	35
	28. 0 5	38		28. 0-5	38
	— 7-2	45	moet zyn	— 7-2	45
28	— 10-7	40		— 10-7	43
	29. 1-0			29. 1-0	40

—

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN 'T GEEN, LANGZAMERHAND, AANLEIDING GEGEEVEN HEEFT TOT DE KERKELYKE VERDRAAGZAAMHEID DER PROTESTANTEN IN DE PRUISISCHE STAATEN.

(Getrokken uit zekere *Hoogduitsche Brieven, over den tegenwoordigen Staat van den Godsdienst in dat Ryk*; gedrukt te *Leipzig*, 1778.)

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 202.)

Onder het gebied van FREDERIK DEN EERSTEN wiesch de Invloed der *Hervormden* sterk, en zy bragten in de uiterlykheden van den Godsdienst vry wat veranderings. Ook was het door hun toedoen, dat eenige Stukken der Geloofsleere, voorheen verschillend geduid wordende, eene nadere bepaaling kreegen. De Bisschop URSINUS, welke den Koning gekroond hadt, speelde niet alleen een deftige rol, maar werdt ook tot de nauwste vriendschap van den Keurvorst toegelaaten. Dikwils moest hy voor den Vorst prediken; en na deszelfs huldiging tot den Throon, vergezelde de Bisschop hem op zynen togt door het Ryk, om voor den Koning te kunnen prediken. Misschien was het aanzien deezer Kerkvoogds groot genoeg; maar nogthans van den gewenschten invloed, om de plegtigheden van den Godsdienst op beteren voet te brengen. Des Vorstens Staatsdienaars deeden mede het hunne, ter bevordering van eene algemeene eensgezindheid, en stelden zigzelven, omtrent het bestier van de onderdaanen des Ryks, dien noodzaakelyken en veel bevattenden regel voor: *verdraag ieder eerlyk en naarstig burger.*

FREDERIK DE EERSTE, door zyne menschlievende Staatsdienaars ondersteund, liet niet alleen de heilzaame schikkingen, welke zyne voorzaaten, ter verdraaginge van allerlei Gezindheden, gemaakt hadden, in denzelfden staat blyven; maar breidde de grensen der vryheid, alreede door zy-

nen Vader gegeven, uit. Hy bragt alles toe, om het groote Staatslighaam door eene vriendelyke overeenstemming van deszelfs leden, zo roemrugtig, als gelukkig, te bestieren. —— In den jaare 1692, toen de Geestelyken in *Berlyn*, voornamentlyk zy, die in de *Maria Kerk* stonden, tegen de gevoelens der zogenaamde *Piëtisten* yverden, verboodt hy, by een openbaar geschrift, aan de Geestelykheid, het prediken, vooral het hevig uitvaaren tegen de *Piëtisten*; —— *Separatisten*, —— en *Labadisten*, wilden zy geene onaangenaamheden van hooger hand ondergaan; vermits daaruit maar bitterheid en oneenigheid onder de Euangelischen geboren werd. En dit hadt een gezegend uitwerksel. De vereeniging der twee Protestantsche Kerken was, toenmaals, nader by, dan men dagt. De Predikanten van het *Weeshuis* en *Koningsberg* deelden aan elkanderen de Bondzegelen uit; zelfs ten platten lande maakten veele Hervormde Leeraars geene zwaarigheid aan hunne Luthersche Toehoorders het Avondmaal, volgens de plegtigheden van derzelver Kerke, toe te dienen. En de Scheldnaam van *Onverschilligen*, stondt deeze braave Mannen niet in den weg, in de voortzettinge hunner yverige poogingen tot vrede, rust en eensgezindheid.

Den Leden van de Euangelische Kerke gaf de *Keurvorst* volkoomene vryheid, om van de geheime oorbiegt al, of geen, gebruik te maaken; en den belaglyken rangtwist, onder de *Hervormden* by het Avondmaal ontstaan, schafte hy, in een openbaar bevelschrift, af. Het nauwkeurig gadeslaan van dit loflyk Gebodschrift, heeft den *Hervormden*, in de *Pruisische Staaten*, veel roems bezorgd. Het heeft op het hart van den aandagtigen beschouwer zeer veel indruk, wanneer men, zonder de minste agtgeeving op rykdom en aanzien, alle de leden der Gemeente na het Altaar ziet treeden, om in de voorregten der voor alle menschen te weeg gebragte verzoening te deelen, en aldaar gemeenschappelyk, met broederlyke eendragt, éénen Verlosser hulde te bieden, die, ten nutte van hun allen, leefde, leerde, en stierf!

Wegens de beoordeeling en de uitgifte van Godgeleerde Werken, maakte hy eene zeer goede schikking, die ten algemeenen nutte was. In de Pruisische Staaten hebben zeker, alleen aan de Regeering van deezen grooten en weldaadigen Koning, zo veel milde Gestigten, —— nuttige verordeningen in den Kerk- en Predikstand, —— en de oprigting van éénen Krygs-Kerkenraad, haaren oorsprong

te

te danken. Hy lag den eersten grondslag tot die heilzaame inrigtingen, die nog onder de *Hervormden* stand grypen. Hiertoe moet men, inzonderheid, brengen, de zogenoemde *Mons pietatis*, die der *Hervormde* Predikanten, en hunne behoeftige en noodlydende medegenooten, in en buiten 's Lands, de vereischte penningen uitschiet. Evenwel onttrok hy andere Gezindheden zyne gunste niet. Ten dienste der *Luthersche* en *Hervormde* Christenen verzamelde hy een Armenkas, en liet eene Bedelorde uitgaan, naar welke alle inlandsche Bedelaars van ieder plaats uit deeze Kas moesten ondersteund worden. Dit alles, en nog meer andere dingen, ten nutte der Kerke dienende, deeden den Godsdienst eenen sterken wasdom krygen.

Maar wy moeten niet vergeeten, dat de beroemde CHRISTIAAN THOMASIUS, ook, vry wat dienst gedaan heeft ter zuiveringe van Godsdienstige gevoelens, en ter uitbreidinge van eene Algemeene Verdraagzaamheid, in het Pruisische Gebied. Deeze man moest *Leipzig* verlaaten. Hy kwam te *Berlyn*, en werdt met opene armen in deeze Stad ontvangen. —— Te *Halle*, alwaar, onder zyn opzigt, de *Universiteit* gestigt is, leerde hy, met eene zeer groote vrymoedigheid, om dat hy tegen de vervolgingen der Geestelykheid hier eene veilige Schuilplaats genoot; en 't was meest aan Hem toe te schryven, dat het pas gebouwde Kerkschool, binnen korten tyd, in bloei kwam. Indien hy 'er niet geweest ware, zouden wy, waarschynlyk, niet alleen nog de ongerymde regtsgedingen over Spook- en Duivelgeschillen hebben; maar nimmer zou zulk een groot licht over den Godsdienst verspreid zyn. Hy ontkleedde tallooze bedriegeryen, welke, tot dus verre, met den schyn van vroomheid, gespeeld waren: —— menig eenen Schynheiligen Geestelyken, wiens doelwit enkel strekte, om het domme Gemeen in eene blinde gehoorzaamheid te houden, trok hy het momaangezigt af, en deedt ook den onderdaan van den laagsten stand verstandig denken. Hy drong sterk op het gebruik der reden, in zaaken des geloofs, en trok, langs dien weg, niet alleen de aandagt van allen tot zig; maar plaatste ook, met eenen ongelooflyken spoed, eenige leerbegrippen in het regte licht, die men, tot zo lang, ten nadeele van het gezond verstand, en tot bederf van de gelukzaligheid van zommige Familien, verkeerdlyk omhelsd hadt.

Na den dood deezes Mans heeft WOLFF zyne voetstappen opgespoord, en gelukkig betreeden. Deeze Wysgeer is eene

ne aandagtige beschouwinge waardig, om dat hy, door deszelfs Wysbegeerte, de Godgeleerdheid op veel vaster voet gebragt heeft..... Dan, — laaten wy tot het bestier van onzen Koning te rug keeren. —— Een enkel woord zullen wy zeggen van den yver van FREDERIK DEN EERSTEN voor het vieren van den Zondag, en andere Heilige dagen. —— FREDERIK WILLEM hadt reeds een zeer nauw verbod laaten uitgaan, dienende niet alleen, om alle Gast-, Huwlyks-, en andere maaltyden op Zondag af te schaffen: maar verbiedende ook den Inwooners van alle Steden in het Ryk, voor het eindigen van den Middag-Godsdienst, ter Stede uit te gaan. FREDERIK DE EERSTE leide de viering van den *dag des Heeren*, —— *den goeden Vrydag*, —— en andere plegtige dagen, onder nog meerdere bepaalingen. Inzonderheid gebood hy de Jeugd, zo wel ten platten lande, als in de Steden, zelfs op *Zondag*, naarstig in de Katechismus te doen onderwyzen, om, zo doende, de grondslagen van wezenlyke kennis, en welbestierde Godzaligheid, onder hun te leggen.

Hier by zullen wy zyne verordening omtrent de *bezweering van den Duivel* (*) *by den Doop der Kinderen* plaatsen; gegeeven in den jaare 1703. Zy is te merkwaardig, om ze agter te laaten, en ademt eene groote verdraagzaamheid. — „Door Gods Genade, Wy, Koning van Pruisschen, enz. „ enz. — Met veel misnoegen verneemen wy, dat zommige „ Predikanten, wanneer zy door de Ouders verzogt worden „ hunne Kinderen, zonder de *Bezweering*, te doopen, daar „ in niet alleen zwaarigheid maaken; maar dezulken zelfs „ wel geheel van de hand wyzen. Wy willen en gebieden, „ uit dien hoofde, door deezen, dat een Candidaat in de God- „ geleerdheid, wanneer hy, na een gekreegen Beroep, het „ gewoon Examen ondergaat, over dit Stuk zal ondervraagd „ worden; of hy belooft de Kinderen, zonder de *Bezwee-* „ *ring*, te zullen doopen, ingeval de Ouders zulks verkie- „ zen? Hierop ja geantwoord zynde, zal men zyne ver- „ klaaring daarover, wel duidelyk, ter neerzetten in het „ *Getuigschrift*, dat hem van zyne wettige verordening tot „ den Heiligen dienst gegeeven wordt: integendeel zal men „ hem afwyzen, en niet ordenen, zo hy weigert zig tot „ genoegen van den Onderzoeker te verklaaren," enz. ——

Aan FREDERIK WILLEM hadden de *Lutheraanen* juist den geenen, welken de *Hervormden* aan FREDERIK DEN EERSTEN,

(*) *Exorcismus.*

STEN, en FREDERIK WILLEM DEN GROOTEN, gehad hadden. Hy ging wel naar andere grondbeginselen te werk, dan zyne twee verlichte voorgangers, —— doch, gelyk deeze gedaan hadden, zo was ook de toegeevendheid, in zaaken van Geloof, zyne hoogste bedoeling. Wy vinden, onder zyne Regeering;

III. *De naaste oorzaaken van de hedendaagsche gestelte-nisse van den Godsdienst in de Pruisische Staaten.*

Het Karakter van den Monarch, die wèl oploopend, maar naderhand zagt en goedaartig was, zo ras zyne opstuivende gramschap vervloog; de godsdienstige opvoeding, die hy, in zyne vroege jeugd, al genooten hadt; —— het toegeevend voorbeeld van zyne twee doorlugtige Voorgangers, en verdraagzaame Staatsmannen, —— hadden veel invloeds op de bevordering van die verlichting, welke de Godsdienst, in zyne dagen, genoot. Men vindt, wel is waar, hier en daar, zommige gevallen onder het bestier van deezen Vorst, in welke die verdraagzaame grondbeginselen niet zo blykbaar zyn; dan dit hebbe men aan eenige bykomende omstandigheden, of aan eene verkeerde opgave dier gevallen, toe te schryven.

In de daad; geene vooroordeelen van belang beheerschten zyn gemoed: hy waardeerde de drie verschillende Gezindheden hoog. Zyne byzondere geneigdheid voor den Krygsdienst was, buiten twyfel, eene der voornaamste redenen, waarom hy zig meer in de *Luthersche*, dan in de *Hervormde*, Kerk liet zien. Tot het laatst zynes leevens, bezogt hy, het meest, de Kerk van het Guarnizoen. GEDIKE was, toenmaals, in dezelve, eerste Veldprediker. Ook droeg Doctor ROLOF, Leeraar in de *Nikolai-Kerk*, des Konings goedkeuring weg. In de allerlaatste tydstippen zynes leevens vondt hy den meesten smaak, in de zagte voorstellingen van den Zaligen REINBECK, die in de *Petri-Kerk* stondt. —— Dan ik vinde in deeze zyne genegenheid, die hy den Leeraars van de *Augsburgsche Geloofsbelydenisse* toedroeg, geen de minste veragting der Hervormde Geestelykheid. Tot zynen jongsten snik bleef hy den Hervormden getrouw, en gebruikte het Avondmaal naar de wyze van die Kerk. Daarenboven hadt hy veel liefde voor alle geleerde en braave Leeraars dier Gemeente. ERNST JABLONSKY, —— NOLTENIUS, —— STOSCH, —— COCHIUS genooten zyne bestendige vriendschap. Inzonderheid liet hy zyne gunst aan den Hofprediker STOSCH blyken; vermits

mits hy met hem dezelfde gevoelens, ten opzigte der Euangelische Kerk, voedde.

Zo wel als zyne Voorgangers, wenschte hy de vereeniging der beide *Protestantsche Kerken*, en beproefde alle mooglyke middelen, ten einde die te bewerken. De Godgeleerden van beide Kerken in zyn ryk waren daartoe niet ongenegen; zy merkten, ten minsten, de onderneeming deezes Werks als mooglyk aan, en booden, zo veel in hun was, daartoe den Koning de behulpzaame hand. Ondertusschen geloofde de Vorst niet, dat de volvoering van zulk eene gewigtige zaak, zonder de hulp der buitenlandsche Hervormde Staaten, kon bewerkt worden. Hy verzogt daarom, in eenen brieve van 1721, aan de Hervormde *Kantons* in *Zwitserland*, dat zy, voor hun deel, aan de vereeniging der beide Kerken zouden medehelpen, en van geenen Geestelyken, dien zy tot hunne Kerkgemeenschap aannamen, eene ondertekening van *de papieren van zamenstemming* (*) zouden vergen, die tot zulk eenen grooten steen des aanstoots by de *Hervormden* strekten, als het *Ontwerp van eendragt* aan de *Luthersche* Gezindheid de grootste ergernis gaf. Zelfs liet het geheel lighaam der *Augsburgsche Geloofsbelydenisse*, op 't bevel van den Vorst, daartoe een Verzoekschrift aan de *Kantons* uitgaan.

Dan het antwoord voldeedt weinig aan de verwagting en het verlangen van den Vorst. De Buitenlandsche Godgeleerden, die den stryd tegen de *Hallische* en *Pruisische* Kerkleeraars over het *Piëtismus*, met alle hevigheid, voerden, stonden der vredelievende geaardheid des Konings zeer in den weg. *Pastor* NEUMEISTER, te *Hamburg*, was een van de kwaadaartigste lieden, die in de scheuring der twee Kerken groeide, en deedt de vereeniging zo zeer vertraagen, dat de Koning, zo wel als het gantsche lighaam der Geestelykheid, genoodzaakt ware aan den Raad te *Hamburg* te schryven, met verzoek, om den kwaadaartigen yver van deezen scheurzieken man te stuiten.

Terwyl hem dit gewigtig oogmerk mislukte, was hy ondertusschen yverig bezig, om eenen algemeenen vrede tusschen de *Hervormde* en *Luthersche* Kerk te bewerken; waarin hy zo wel slaagde, dat meest alle, in den jaare 1722, hem daar toe hun woord gaven, en zig verpligtten, om noch in de Schoolen, noch op den Kansel, eenige bitterheden tegen elkander uit te braaken. —— Men

was

(*) *Formula Consensus Helvetica.*

was het eens met elkander, dat de voordragt, door liefde en eendragt, bestierd moest worden, en alleenlyk tot stigting, maar niet tot verwarring behoorde te strekken.

Het gedrag van den Koning, omtrent de *Roomschgezinden*, schynt, in den eersten opslage, met de reedsgenoemde toegeevendheid weinig te strooken; vermits hy hunne Kerkelyke onderneemingen eerder belette, dan hielp voortzetten. Ondertusschen gaf hy hun niet alleen vryheid, den openbaaren Godsdienst, daar ter plaatse, te houden, waar men denzelven te voren gehouden hadt; maar stondt hun ook eenige Bedehuizen te *Spandau*, *Potsdam* en *Berlyn* toe. Hun schonk hy alle de burgerlyke regten zyner Onderdaanen, wanneer zy zig, in zyn Ryk, in gehuurde huizen wilden nederzetten. De moord van zommige Predikanten, te *Dresden* gepleegd, gaf gelegenheid tot het verbod voor de *Katolyken*, om eigen huizen te koopen. Ook eischte het belang van den Staat aan alle opperften onder de Roomsche Geestelykheid te verbieden, ergens hun gezag te oefenen, zo wel ten aanzien van het Kerkbezoek, als ten opzigte van eenige verandering in den Godsdienst. ——— Op zwaare straffe beval hy hun, om geen Protestant tot zig te doen overgaan, of *Proselyten* te maaken. ——— Integendeel moesten zy die geenen, welke tot hen wilden overgaan, afwyzen, en aan de Hooge Overigheid aanbrengen. Zelfs mogten de begeevers van het Kerkregt, op verlies hunner bediening, geenen Geestelyken, die van de *Roomschen* tot de *Protestantschen* overkwamen, tot eenig School- of Kerkampt verheffen. ——— Dan van dit alles was de dolzinnige yver van zommige Monniken oorzaak. ——— Andere Gezindheden, als *Mennoniten*, ——— *Separatisten*, ——— *Böhmisten*, *Gichtelianen*, en *Hernhuthers* verdroeg hy, zo lang zy geenen leerstoel in het openbaar besteegen, zig als rustlievende burgers gedroegen, en geen onrust verwekten. ——— Hy verschoonde zeer de Joodsche Natie, schoon hy het noodzaaklyk vondt aan hunne onregtvaardige bedriegeryen, die zy, omtrent de Christenen pleegden, paal te zetten. In 't jaar 1721, liet hy, door hunne Opper-Rabynen, in de tegenwoordigheid zynes Opper-hofpredikers JABLONSKI, hunne gantsche Gemeente in den ban doen; van welken zy, daarna, nogthans ontslaagen werden. Tot deeze strenge behandeling gaf aanleiding de dood van den Munt-jood VLIT, die der Koninglyke Kamer wel 100,000 *Daalders* schuldig bleef.

Ter voortzetting van de verdraagzaamheid onder de *Pro-*

testanten, beval onze Keurvorst, niet alleen, van niet tegen elkanderen te prediken; maar liet ook een streng geschrift uitgaan, in 't byzonder dienende, om de leer der *Genade verkiezinge* van den leerstoel af te weeren. —— —— —— Dat wy hier die Kerken niet vergeeten, in welke de verschillende Gezindheden, op haare beurte, zamenkomen. Deeze hebben vry wat toegebragt, om de Geestelykheid van beide partyen in vrede te doen leeven, en haare verschillende onderhoorigen tot verdraagzaamheid op te wekken. Dit kan een ieder, welke de zaak wel inziet, ligtelyk bevatten. In deeze Kerken, daar de strydige partyen hunnen eerdienst, beurtelings, waarneemen, behooren de Geestelyken, inzonderheid, op hunne hoede te weezen, dat zy niets aanstootelyks voor de andere party zig laaten ontslippen. Hier door moeten de verordeningen, ten dienste der Behoeftigen gemaakt, vry wat voordeel hebben, inzonderheid aan den kant der *Hervormden*, wanneer zy goede Predikanten hebben, die, door hunne aangenaame voorstelling, nu en dan, eenen Lutherschen Toehoorder trekken. Het een en ander baant den zekersten weg, om de rust en de tevreedenheid van beide de strydende partyen bestendig te doen blyven. En het nut daar van is voornamentlyk blykbaar, onder de Regeering van den thans leevenden Koning.

Verder droeg de toenmaalige Vorst zorge, dat 'er over den *Katechismus* gepredikt wierde. Op Hoog Bevel werden de Kinderen ter bywooning van Oeffeningen en Schoolen aangespoord; dan in deeze *Katechismus-Leerredenen* mogt niets van het verschil, dat in den Godsdienst heerschte, gezegd worden. —— De Kerkelyke tugt onderging, staande zyne regeering, de meeste veranderingen; en dezelve deeden haare nuttigheid, aanstonds, aan ieder opmerkzaamen zien. Daar onder heeft men, in de eerste plaats, de verandering in de zogenaamde Kerkboete, die evenwel, in zyn tyd, niet geheel en al, werdt afgeschaft, te tellen. Toen ten tyde reeds, zag men ze aan voor eene uitvinding van gewinzugtige Geestelyken, en voor eene oorzaak van veele Kindermoorden; waarom den Leeraars, in den jaare 1739, verboden werdt daar voor eenig geld te neemen.

Op den Geestelyken Stand zelven werdt toen een waakend oog geslaagen. Zy mogten zig niet meer met zaaken bemoeijen, die in hun kraam, in 't geheel niet, te pas kwamen. Onder andere verboodt men hun het sterk yveren

ren tegen de *Muzyk*. Twee Predikanten voeren eens hevig uit tegen de werving van Krygsvolk. Zy werden gedagvaard; na *Berlyn* gebragt; en, naar den uiterlyken schyn, afgezet. Dan dit was een bullebak, om hun bang te maaken. Naderhand werdt hun, op andere plaatzen, een stand aangeweezen. Zo doende, zag men menigen Geestelyken naar zyn Bybel en Concordantie leiden, die te voren, hier en daar, gesnuffeld, staatkundige kuiperyen bewerkt, en zig in dingen gestooken hadt, welke hy, in 't geheel niet, verstondt, of niet verstaan moest. ——— De Koning beval den Kerkenraad eene onpartydige aantekening van het gedrag der Geestelykheid, zonder onderscheid van persoonen, te houden, welke de Opzienders, jaarlyks, aanvullen moesten, ten einde met grond te kunnen oordeelen, of zy zig hunner bedieninge waardig gedroegen. De straffe, op de misdaad volgende, was trapswyze ingerigt. Eerst eene zagte, naderhand, wanneer de misslag herhaald, en grooter werdt, eene sterker vermaaning: eindelyk eene volslaagene afzetting van den dienst, zonder herroeping.

Gelyk het gewoone Kerkbezoek, door 's Vorsten toedoen, op eenen zeer goeden voet gebragt werdt; beval hy ook aan alle de Predikanten, om op zekere tyden, in de tegenwoordigheid des *voorzitters* van den *grooten Kerkenraad*, in *Berlyn*, te verschynen. Van hem moesten zy de bevelen des Konings hooren; en zig over de zogenaamde onverschillige dingen verklaaren. Dit alles kon zyne nuttigheid blyven behouden; wanneer zelfs de reden, waarom de Geestelykheid zulk eene nauwkeurige monstering ondergaan moest, niet meer bestondt. —— De Koning pleeg dikwils te ryden, of te wandelen, om te zien, welk gezelschap zig, in de openbaare, en voor elk openstaande, hoven, bevondt, en waarmede zy zig verlustigden. ——— Gevallig trof hy eens zommige Fransche Geestelyken aan, die Kegelspeelden. Dit oordeelde hy, de openbaare plaats daar by in het oog gehouden, met hunne bediening onovereenkomstig te weezen; en dit zal wel de meeste aanleiding tot dat naauwkeurig toezigt over hun gedrag gegeeven hebben.

Verbaazend veel opspraak maakten, en by de uit- en by de inlandsche Geestelykheid, de veranderingen, die de Koning in de uiterlyke plegtigheden van den *Lutherschen* Eerdienst invoerde. ——— Het jaar 1736 was niet voordeelig voor de oude *Regtzinnigheid*, en de Geestelyken verlooren zommige voorregten, tot dus verre aan hunne Stand-

plaatfen verknogt. —— *Frederik Willem*, namentlyk, verboodt den Predikanten het zingen by het H. Avondmaal, ter inzamelinge van liefdegiften dienende, —— verder verboodt hy het branden van waschkaarfen op het Altaar. —— De Geestelyken mogten niet meer een wit linnen Choorkleed, onder hunne Amptsverrigtingen, aanhebben; — noch het zogenaamde *Altaar doekje* den gebruikers van het Avondmaal voorhouden. —— Nauwlyks werden deeze veranderingen ingevoerd, of de Predikanten begonden, — te murmereeren, —— in 't oor te luisteren, —— vervloekingen in het verborgen, —— of openbaare klagten, uit te fpreeken. Zommigen fchreeuwden over de afgefchafte waschlichten, die zo ftigtelyk waren, en wezenlyk de aandagt, onder het gebruik des Avondmaals, opwekten. Anderen bromden wegens het gemis van het *Altaardoekje:* vermits het mooglyk was, dat 'er iets van het Ouwel op den grond viel, en alzo ontheiligd wierde. Anderen ftootten zig geweldig over het gebod van geen *Choorhemd* te draagen, om dat het witte linnen de onfchuld afbeeldde. Misfchien konden zommigen, met dit kleed, hunnen ouden rok bedekken, welken zy nu genoodzaakt waren aan het gejouw der fpotters, en der ligtzinnige veragters van het predikampt, ten toon te ftellen. —— Veele bleeven hardnekkig. De dweeper in het Tugthuis te *Halle*, *Muller* namentlyk, wilde de Kaarfen niet uitblaazen: en hy zag zig liever uit zyne Standplaats gezet; dan dat hy de bevelen van het Hof gehoorzaamde.

In deezen ftaat bleeven de zaaken tot den dood des Konings. —— Hy maakte, daarenboven, veele veranderingen in de openbaare *Schoolen;* en de *Wysbegeerte* van *Wolff* ftrekte, onder zyn bewind, haar gebied zeer verre uit. Indien deeze twee dingen niet medegeholpen hadden, om den Godsdienst, in de *Pruisfische Staaten*, te zuiveren en te verbreiden, zou het reeds gedagte niet genoegzaam geweest zyn. Veelligt geeven wy van de twee laatstgenoemde dingen, in het vervolg, verflag, byaldien het blykt, dat dit en het voorgaande Stukje voldaan hebben.

WAAR-

WAARNEEMING WEGENS EEN ZENUWEN-ZIEKTE. Door Mr. CAZAUBIEL, *Médecin du Roi, à Saint-Hubert-le-Roi.*

(*Journal de Medecine, Novembre* 1780.)

MVE... oud vier- a vyf- en twintig jaaren, van een zeer bloedryk, maar teffens gezond geſtel, had zederd geruimen tyd een Gezwel, 't welk omtrent het midden van het linker Sleutel-Been zat, met Spaanſche Zeep gewasſen. Dit middel veroorzaakte ongemerkt een zeer hooge graad van gevoeligheid in haare Zenuwen, en ſtelde haar aan zeer veele krampachtige beweegingen bloot.

De Imaginatien van de Lyderesſe waren ten eenemaal verward, en bragten haar duizenden dingen voor den geest. Eene groote vreesachtigheid, die haar geduurig zonder de minſte aanleiding overviel, en die, door het geringſte geruisch, en voornamentlyk wanneer het onweder ſterk vermeerderd wierd, verwekte by haar de hevigſte aandoeningen. —— Zy konde volſtrekt niet ſlaapen, en belette ook daarin haare Ouderen. —— De kramptrekking van de Blaas was zo ſterk, dat zy, geduurende den tyd van een ordinaire middag-maaltyd, in tien a twaalf reizen te zamengenomen, niet meer dan op zyn best twee Lepels vol bleek en helder water loosde.

De Menſes waren weg gebleeven. —— De Lyderesſe at met zeer grooten ſmaak, maar wierd daar by oogenſchynlyk magerder; de afgang was zeer traag; de pols klein en zwak; en de bloedmaaking en voeding was geenſints na behooren.

Ik liet haar allerhande ſoorten van verzachtende, verſlappende en krampſtillende middelen gebruiken, waarby ik nog voegde de Baden, die Ik, volgens den Thermometer van *Reaumur*, van 28 graaden warmte, trapswyze geheel koud liet worden. In dit Bad liet ik de Lyderesſe drie uuren, en zomtyds drie en een half uur, zitten. —— De gewoone drank, dien ik Haar liet geeven, was een aftrekzel van Duizend-blad, Linde-bloesſem, Huy, Bouillon van Kalfs-Vleesch, en jonge Kuikens, waarvan ik haar zo veel liet drinken, als de Maag verdraagen konde, 't welk vry aanmerkelyk veel was. Twee- a drie maal des daags wierd een Lavement gezet, en ik verzogt de Lyderesſe een zachte

Di-

Diëet te laaten houden, en geen Wyn, of iets dat de Zenuwen konde prikkelen, te geeven, — daarby liet ik haar dagelyks zachte beweegingen maaken, om, zo veel doenlyk, haar geest afleiding te verschaffen. Niettegenstaande alle deeze voorzorgen, duurde het vyf- en dertig dagen eer wy haar een uur slaap konden bezorgen; en het was na vyf maanden tyds dat alle de bovengenoemde Toevallen trapswyze waren verminderd.

Naa verloop van genoemde vyf maanden, begon zy 'er wederom wel uit te zien; de pols begon beter te worden, en alle de functies wierden langzamerhand wederom natuurlyk; echter ontdekten zig nog van tyd tot tyd eenige ongesteldheden, en de Menses kwamen ook nog niet ten voorschyn. Ik schreef vervolgens de *Ethiops-Martialis* voor, waarvan ik de gifte van 6 tot 12 grein liet vermeerderen; daarenboven liet ik haar voor den middag, en des avonds telkens een grein *Extract. Elix. proprietatis* gebruiken.

Naa verloop van zes weeken, stelden zig de Menses behoorlyk in. Met de Baden, de verzachtende middelen, en met de Ethiops zonder het *Extract. Elix. proprietatis* liet ik aanhouden tot den 15 October, (zynde de Lyderesse den 1 Maart by my gekoomen) en ik had het genoegen haar volkoomen hersteld te zien.

Wat dit Gezwel betreft; het is van zelve verdweenen; ik heb geen plaatselyke middelen daarop laaten leggen, terwyl ik hetzelve alleen beschouwde, als een uitzetting van het Cel-weefzel, door vogten, die, door de krampagtige t'zamentrekking der vaten, en de daarvan afhangende circulatie, zig uitgestort hadden.

NATUURLYKE HISTORIE DER BASTAARD-NAGTEGAALEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De droeve Winter, dat doodsch saisoen, is de tyd van den slaap, of liever van de Kwyning der Natuur; de Insecten zonder leeven, de kruipende Dieren zonder beweeging, de Boomen zonder groen en groei; de Bewoonders der Lugt verdelgd of uitgebannen; de Visschen in gevangenhuizen van Ys opgesiooten, en de meeste Dieren der Aarde, in holen en spelonken verborgen, alles vertoont zich.

zich om 't naarfte, en levert een denkbeeld van ontvolking op: dan de wederkomst der Voorjaars-Vogelen is het eerfte teken, en de blyde aankondiging van het herleeven der Natuure: de wederuitfpruitende bladeren, de boschjes met nieuw groen bekleed, zouden min fris, min verrukkend zyn, zonder de nieuwe gasten, die dezelve als bezielen, en daar van liefde zingen.

Van deeze Boschbewoonders zyn de *Bastaard-Nagtegaalen* de talrykfte en de geliefdfte, leevendig, vlug, onophoudelyk in beweeging, met tekenen van de uiterfte aandoenlykheid; alle toontjes, welke zy flaan, zyn vreugdetoontjes en minnedeuntjes.

Deeze vrolyke Vogeltjes komen ten zelfden tyde wanneer de boomen beginnen uit te botten, en de bloezems losbarften, zy verfpreiden zich over de geheele uitgeftrektheid onzer landen: deezen komen in onze tuinen, anderen verkiezen den ingang der laanen en bosfchen, zommigen verfteeken zich in 't diepst der wouden, geene zoeken het rietgewas. Dus onthouden zy zich overal, en maaken alles vol leevens, beweegens, en, waar zy zyn, hoort men den verlustigden toon der liefde.

By deeze natuurlyke bevalligheden, zouden wy gaarne de fchoonheid voegen; dan de Natuur hun zo veele beminnelyke hoedanigheden gefchonken hebbende, weigerde het opcieren hunner Pluimadie. Deeze is donker zonder gloed; uitgenomen twee of drie foorten, die eenigzins gevlekt zyn, hebben alle de andere fombere kleuren; de heerfchende zyn witagtig, grys en ros.

De eerfte foort, (en wy zullen alleen de voornaamfte en aanmerklykfte befchryven,) heeft de grootte van een' *Nagtegaal*. Zy woont met de andere kleindere *Bastaard-Nagtegaalen*, in de tuinen, in de boschjes, in de velden met moeskruiden beplant, zitten op het rys dat tot fteunzel der hoogopfchietende ftrekt. Hier paaren zy, vervaardigen nesten, en vliegen, zonder ophouden, uit en in, tot den oogsttyd, die zeer naby komt aan den tyd huns vertreks; dan verlaaten zy deeze fchuilplaatzen, of liever dit verblyf der liefde.

't Is een klein fchouwfpel te zien, hoe de *Bastaard-Nagtegaalen* elkander vermaaken, tergen, en nazetten; hunne aanvallen zyn ligt, en hunne onverfchillige gevegten eindigen altoos met gezang. De *Bastaard-Nagtegaal* is tot een zinnebeeld genomen van onftandvastige liefde, gelyk de *Tortel* van eene beftendige: ondertusfchen is de *Bastaard-*

Nag-

Nagtegaal hoe lustig, hoe vrolyk, en dartel, niet min liefdraagend, niet min getrouw verknogt; en de *Tortel*, hoe droevig en klaagend, schandelyk ongetrouw. Het Mannetje der *Bastaard-Nagtegaalen* betoont voor het Wyfje, terwyl het zit te broeden, duizend kleine bezorgdheden: het deelt in de zorge der opvoeding, wanneer de Jongen uitgekomen zyn, en verlaat het Wyfje niet naa de opvoeding van 't Gezin; zyne liefde schynt de voldoening van de verlangens der Natuure te overleeven.

Het Nest is zamengesteld uit drooge Kruiden, Hennipvezels, en een weinig Hair van binnen. Doorgaans zyn 'er zes Eitjes in, die de Moeder verlaat, wanneer men ze heeft aangeraakt; zo zeer schynt deeze aannadering eens vyands haar een slegt teken voor het aanstaande Gezin. 't Is niet mogelyk haar de Eitjes van eenigen anderen Vogel te doen aanneemen: zy kent ze, weet 'er zich van te ontdoen, en ze uit te werpen. „ Ik heb, zegt de Burggraaf „ DE QUERHOËNT verscheide kleine Vogeltjes vreemde Ei„ tjes laaten uitbroeden; doch het is my nooit gelukt dit „ door *Bastaard-Nagtegaalen* te doen: zy hebben altoos de „ Eitjes gebrooken, en wanneer ik 'er vreemde Jongen on„ der bragt, doodden zy ze terstond." Door welk een tovermiddel kan, derhalven, als wy het gros der Vogelaaren en zelf van Waarneemeren mag gelooven, de *Bastaard-Nagtegaal* bewoogen worden, om het Ey, door den *Koekkoek* in zyn nest gelegd, naa de Jongen opgeëeten te hebben, te broeden, en met zorgvuldigheid den vyand daar uit voortkomende te voeden, dien leelyken vreemdeling als zyn eigen te behandelen? —— Voor 't overige is het in het nest van den *Bastaard-Nagtegaal*, by onderscheiding de *Gras-musch* geheeten, dat de *Koekkoek*, gelyk men wil, doorgaans zyn Ey ligt: en deeze soort kan van eenen verschillenden aart weezen. Deeze is van een vreesagtig Character, en vlugt voor even zwakke Vogeltjes, en des te meer en met grooter rede voor een gedugten vyand: doch, op het oogenblik, dat het gevaar voorby is, is alles vergeeten, en onze *Bastaard-Nagtegaal* neemt terstond zyne vrolykheid, zyne beweegingen weder aan, en hervat den zang. Van de bladerrykste takken laat hy dien hooren, onder deeze houdt hy zich doorgaans bedekt, en vertoont zich maar voor korte poozen aan het uiterste der bosschen, gaat schielyk weder na binnen, bovenal op 't heetst van den dag. In den morgenstond verlustigt hy zich in den dauw, en naa de korte regenvlaagen die 's zomers vallen, doorzwerft hy de natte bladeren;

ren; zich baadende in de druppels, welke hy daar van af doet rollen.

Wyders vertrekken bykans alle *Bastaard-Nagtegaalen* ten zelfden tyde, te midden van den Herfst; in October ziet men 'er bykans geen een meer. Hun vertrek valt in, voor dat de eerste vorst de Insecten, op welke zy aazen, vernielt, of de kleine vrugten, welke zy ook eeten, doet dorren.

Van een anderen *Bastaard-Nagtegaal*, by ons, onder den naam van het ZWARTKAPJE, bekend, merkt ARISTOTELES aan, als hy de veranderingen vermeldt, die de wisseling der saisoenen voortbrengt, op de natuur der Vogelen, als die onmiddelyker blootstaan aan den invloed der Lugt, dat de *Vygen-eeter* in den Herfst verandert in een *Bastaard-Nagtegaal* met een *zwarten kop*: deeze gewaande Gedaanteverwisseling heeft den Natuurkundigen veel moeite gegeeven: eenigen hebben ze als wonderdaadig beschouwd, anderen als ongelooflyk verworpen: ondertusschen is het noch het een noch het ander: en het geval dunkt ons zeer eenvoudig: de Jongen van deezen *Bastaard-Nagtegaal*, of het *Zwartkapje*, gelyken den geheelen Zomer zeer in Pluimadie naar den *Vygen-eeter*; by het eerste ruyën neemt zy eerst den rechten kleur aan: en het is dan dat deeze gewaande *Vygen-eeters* zich veranderen in *Bastaard-Nagtegaalen met een zwarten Kop*. PLINIUS spreekt op dezelfde wyze van die verandering.

ALDROVANDUS, JONSTON en FRISCH, den *Bastaard-Nagtegaal met een zwarten Kop* beschreeven hebbende, schynen eene tweede soort te maaken van den *Bastaard-Nagtegaal met een bruinen Kop*: ondertusschen is deeze niets anders dan het Wyfje van den anderen, uiterlyk hebben zy geen onderscheid dan in deeze kleur van den Kop, by den eenen *Zwart*, by de anderen *Bruin*.

Van alle *Bastaard-Nagtegaalen* zingt die met den zwarten Kop het aangenaamst en langst. Zyn Zang heeft iets van den *Nagtegaal*, en men geniet dien langer tyd: want verscheide weeken, naa dat die Voorjaarszanger zwygt, wedergalmen de bosschen allerwegen van den Zang deezer *Bastaard-Nagtegaalen*: hun stem is zuiver, vaardig, en hun zang is een opeenvolging van weinig uitgehaalde doch aangenaame, afgewisselde en ineen smeltende, toonen: deeze zang schynt zamen te stemmen met de lustigheid der plaatze van waar men dien hoort; dezelve geeft gerustheid en zelfs geluk te kennen: want gevoelige harten hooren niet, zonder eene zagte beweeging, de toonen door de Natuur ingegeeven aan weezens die zy gelukkig maakt.

Het

Het Mannetje draagt voor het Wyfje de tederste zorgen; niet alleen brengt het Vliegen, Wormen en Mieren in het nest; maar deelt in den arbeid van 't broeden, zulks beurtlings verrigtende. Het Nest is digt aan den grond in 't hakhout zorgvuldig verborgen, in 't zelve vindt men vier of vyf Eitjes, donker groen van kleur met ligt bruine vlekken. De Jongen worden binnen weinig dagen groot, en zo ras zy vederen hebben, springen zy uit het nest, wanneer men 't zelve nadert, en verlaaten het. In *Frankryk* broeden deeze *Bastaard-Nagtegaalen* doorgaans maar ééns. OLINA schryft, dat zy het tweemaal doen in *Italie*: dit heeft meer plaats by de Vogelen in een warmer lugtstreek, waar de tyd der Liefde langer aanhoudt.

Wanneer, in 't Voorjaar, door eene wederkomende koude, deeze *Bastaard-Nagtegaal*, by zyne aankomst, geen voorraad van Insecten vindt, behelpt hy zich met de bessen van eenige Boomen, en in den Herfst eet hy desgelyks eenige vrugten. In dit jaargetyde gaat hy dikwyls drinken, en men vangt ze, op 't einde van Augustus, by de Fonteinen, wanneer ze vet en keurlyk van smaak zyn.

Deeze *Bastaard-Nagtegaalen* houdt men ook in vlugten, en, van alle Vogelen, die men 'er in kan zetten, is deeze, volgens OLINA, een der beminnenswaardigste. De genegenheid, welke zy hunnen Meester betoonen, is treffend, zy hebben, om hem te begroeten, een byzonderen toon en een allerinneemendste stem. Op zyne aannadering vliegen zy tegen de tralien, als wilden zy door dat beletzel heen dringen om by hem te komen: door een geduurig slaan met de vlerken, vergezeld van een zagt geschreeuw, schynen zy hunne drift en erkentenis aan te duiden. 't Was van deeze *Bastaard-Nagtegaalen*, dat Mejuffrouw DESCARTES zeide. *Het belge myn Oom niet, die Vogel heeft Aandoening!*

De Jongen, in een vlugt opgevoed, volmaaken, indien zy by een *Nagtegaal* hangen, hun Zang, en dingen hun Leermeester na de kroon. In den tyd des vertreks, omtrent het einde van September, maaken de opgeslootene een groot gewoel, bovenal 's nagts als de maan schynt, als of zy wisten dat hun eene reis te doen stondt, en deeze begeerte, om van plaats te veranderen, is zo diep ingeworteld, en zo sterk, dat 'er veele, uit verdriet van dezelve niet te kunnen voldoen, sterven.

In *Italie*, *Frankryk* en *Duitschland*, zelfs tot in *Zweeden*, vindt

vindt men deezen *Bastaard-Nagtegaal*: doch zeldzaam komt hy in *Engeland* voor.

De *Bastaard-Nagtegaal*, naar den *Hoogduitschen* naam *Graszmusche* by ons *Grasmusch* geheeten, hoort men in den Voortyd menigmaal, en bykans zonder ophouden. Dikwyls verheft hy zich met een kleine vlugt boven de haagen, draait in de lugt rond, en valt zingende weder neder: deeze Wildzang is zeer leevendig en vrolyk, altoos dezelfde, en dit herhaalen heeft hem den bynaam van *Snaateraar* gegeeven: behalven dit Deuntje, 't welk hy dikwyls in de lugt zweevende zingt, slaat hy een' anderen toon; die vry zwaar is, een gefluit *bije*, *bije*, 't welk hy uit het digtst van 't geboomte laat hooren, en 't geen men niet zou denken dat van een zo klein Vogeltje voortkwam. Zyne beweegingen zyn zo leevendig en onophoudelyk, als zyn gesnaater. Hy is de onrustigste van alle *Bastaard-Nagtegaalen*: en schynt geen oogenblik rust te kunnen vinden. Hy nestelt in de Heggen, langs de wegen, in belommerde plaatzen, digt by den grond, en zelfs op de toppen van gewassen in 't benedenst van het kreupelhout verward: de Eitjes zyn groenagtig, met bruine stippelen.

Volgens BELON, noemen de Hedendaagsche *Grieken* dit Vogeltje *Potamida*, als een die den kant der Rivieren en Beeken bemint: onder dien naam is het op *Creta* bekend: het schynt, dat het, in een heeter lugtstreeke, meer het water zoekt dan in onze gemaatigde Gewesten, waar het overvloediger verfrissing aantreft: de Insecten, die op warme vogtige plaatsen best voortkomen, dienen 't zelve voornaamlyk ten voedzel. Zyn naam *Hupolais*, by ARISTOTELES, duidt een Vogel aan die op Wormen aast.

Voor 't overige laat zich deeze *Bastaard-Nagtegaal* gemaklyk temmen: dewyl hy rondsom ons woont in onze velden, bosschen en tuinen, is hy half tam. Wil men hem opgeslooten houden, 't geen zomtyds geschiedt om de vrolykheid van zyn zang, men moet, volgens den raad van OLINA, hem niet uit het nest neemen eer hy vederen heeft, en zorg draagen om water in het kouwtje te geeven: want hy sterft, in 't ruijen, indien hy zich niet gereedlyk kan baaden: met deeze voorzorge, en de andere noodige oppassingen, kan hy acht- of tien jaaren in den gevangen staat leeven.

Eene andere *Bastaard-Nagtegaal*, die onze opmerking verdient, is onderscheiden door den naam van het RIETZINGERTJE: deeze zingt in zagte voorjaars nagten even als

de *Nagtegaal*, en wordt daarom van zommigen den *Wilgen Nagtegaal* geheeten. Hy maakt zyn nest in 't Riet, in Houtgewas digt by moerasſen, in Hakhout aan 't water geplant, het beſtaat uit ſtroo, vezeltjes van droogе Kruiden, en een weinig hair van binnen: het is met meer kunst vervaardigd dan dat der andere *Bastaard-Nagtegaalen:* doorgaans vindt men 'er vyf Eitjes in, vuil wit, met bruine vlekken.

De kleinen, ſchoon nog zeer jong en ongepluimd, verlaaten het nest, wanneer men 'er aanraakt, en zelfs wanneer men 'er digt bykomt, dit is hebbelyk eigen aan alle de Jongen van het geſlacht der *Bastaard-Nagtegaalen* en zelfs aan deeze ſoort, die by 't water nestelt; dit ſchynt een onderſcheidend character deezer Vogelen.

Geduurende den geheelen Zomer, ziet men deeze *Bastaard-Nagtegaal* door het Riet heen vliegen, om Muggen en andere Inſecten, die zich boven het water onthouden, in de vlugt, op te vangen: intusſchen laat hy niet af, zyn wildzang aan te heffen: en, om alleen te heerſchen in een klein gebied, verdryft hy van daar alle andere Vogels: blyft meester in zyn Ryk, 't geen hy niet verlaat voor de maand September, wanneer hy met zyn Gezin vertrekt.

De Pluimadie der *Bastaard-Nagtegaalen* is doorgaans eenzelvig; doch, in dit ſtuk, onderſcheidt zich de GEVLEKTE BASTAARD-NAGTEGAAL door eenige zwarte vlekken op de borst; ſchoon zyne Pluimadie voor de rest naar die der anderen gelyke. Men vindt dezelve meest in *Italie*, en waarſchynlyk meer in de Zuidlyke Landſchappen van *Frankryk* dan in de Noordlyke, waar men deeze ſoort weinig kent. Volgens ALDROVANDUS zyn ze veelvuldig omſtreeks *Bologne*, en de naam van *Boarola*, door hem daaraan gegeeven, ſchynt te veronderſtellen, dat zy de gewoonte hebben om de Beesten in de weiden te volgen. —— Hy nestelt in de landen, en maakt het nest een voet boven den grond, op de ſtammen van eenige ſterke planten: het Wyfje verlaat het nest niet, wanneer men het nadert, en laat zich liever vatten dan dat het de Jongen begeeft: de zorg voor het kroost gaat hier de liefde tot het leeven te boven.

Schoon alle *Bastaard-Nagtegaalen*, van welke wy dus verre geſprooken hebben, en eenige andere, die min onze opmerking verdienden, te midden van den Herfst vertrekken, is het anders geſteld met den laatſten, van welken wy nu zullen ſpreeken, en daarom ook den onderſcheidenden

naam

naam van *Winter-Bastaard-Nagtegaal* voert; deeze blyft in onze landstreeken den geheelen Winter. De kleuren van dit Vogeltje zyn donkerder dan die van andere *Bastaard-Nagtegaalen*, en hebben veel van die der Mosschen.

Deeze Vogeltjes trekken in benden voort, zy verschynen by ons omtrent het einde van October, en het begin van November; zy zetten zich neder op de haagen, vliegen, van bosch tot bosch, altoos digt by den grond heen. Zy zyn niet zeer schuw, en laaten zich gereedlyk vangen. Zy missen de leevendigheid der andere *Bastaard-Nagtegaalen*, en hun aart schynt te deelen in de koude van 't Saysoen.

De Stem deezes *Bastaard-Nagtegaals* is beevende, eene soort van zagt gefluit, *tit*, *tit*, *tit*, *tit*, *tit*, herhaalt hy gestadig; daarenboven heeft hy een Wildzang, die, schoon op een klaagtoon, en met weinig verscheidenheid, met vermaak gehoord wordt in een Jaargetyde dat alles zwygt; omtrent den avond is zyn zang het mildst en sterkst. In het holst van den Winter komt hy by de Koornschuuren en Dorschvloeren, om uit het stroo de kleine graankorreltjes op te zamelen. De Heer HEBERT schryft in de maag deezer *Bastaard-Nagtegaaltjes* geheele graankorrels gevonden te hebben; doch hun dunne Bek is niet geschikt om zulk voedzel te neemen, de noodzaaklykheid alleen kan hun dringen om 'er zich mede te behelpen: zo ras de koude afneemt vervoegen zy zich in de haagen op de takken, alles zoekende wat zy van Insecten kunnen vinden.

Met den Voortyd verdwynen zy van de plaatzen, waar men ze 's Winters zag, 't zy ze zich als dan in groote Bosschen begeeven en na de Bergen wederkeeren, als in die van *Lotharingen*, waar men zegt dat zy nestelen; 't zy ze na andere Gewesten en wel na de Noordsche gaan, van waar zy in den Herfst schynen te komen, en daar zy in den Zomer veelvuldig zyn. In *Engeland* vindt men ze, volgens ALBIN, in alle boschjes: zy vertoonen zich ook in *Zweeden*: een der naamen door LINNÆUS daar aan gegeeven, *Passer canus*, schynt aan te duiden dat zy 's Winters in dat Ryk zich onthouden, en dat hunne Pluimadie, onderhevig aan de strengheid der Lugtstreeke, in dat saisoen wit wordt. Zy nestelen ook in *Duitschland*: doch het is zeer zeldzaam, in *Frankryk*, nesten deezer Vogeltjes aan te treffen. Zy maaken het digt by den grond, of plat op den grond neder, van buiten bestaat het uit Mosch, van binnen uit Wol en Hair, het broed is vier- of vyf Eitjes, van een schoone blauwe kleur eenpaarig zonder vlekken. Wanneer een Kat of eenig an-

ander gevaarlyk Dier het nest nadert, vliegt de Moeder op, en geeft zichzelve als 't ware ten prooy; doch gaat van akker tot akker, tot dat zy den vyand genoegzaam verwyderd heeft. ALBIN schryft, dat zy in *Engeland* Jongen hebben van 't begin van May, dat ze zich gemaklyk laaten opbrengen, niet wild zyn, en zelfs zeer gemeenzaam worden; dat men ze agt om hunnen wildzang, schoon min vrolyk dan die der andere *Bastaard-Nagtegaalen*.

Hun vertrek uit *Frankryk* in 't Voorjaar, hun onthouding in Noordlyker Gewesten, geduurende dat Jaargetyde, is een opmerkelyk verschynzel in de Geschiedenis van de optochten der Vogelen: zy maaken, onder de Vogelen met een Elsvormigen rechten Bek, naast den *Leeuwrik* den *Pieper* bygenaamd, de tweede soort uit, die onze Zomers te warm vindt, en de strengheid onzer Winters niet schroomt: die anders geschuwd wordt door alle andere Vogelen van hun geslacht, en dit is, misschien, genoeg, om ze 'er van uit te monsteren, of ten minsten op eenigen afstand daar van te verwyderen.

NAUWKEURIG VERSLAG VAN DE VERVOLGINGEN, DIE PRINSES ELIZABETH, NADERHAND KONINGIN VAN ENGELAND, LEED, ONDER KONINGIN MARIA. BEHELZENDE VERSCHEIDE VOORVALLEN TOT DAT TYDPERK BEHOORENDE, DIE NIMMER VOORHEEN HET LICHT ZAGEN.

Aan de Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen.

Myne Heeren!

„ Nooit hadt de Geschiedkunde my zeer voordeelige „ denkbeelden ingeboezemd van het Character der „ beroemde *Engelsche* Koninginne ELIZABETH; maar nim„ mer zag ik het in een sterker en afzigtiger licht geplaatst „ dan in de onlangs uitgekomene *Geschiedenis van Schot„ land*, door den charactertreffenden ROBERTSON, en dat „ de haatlyke trekken, in dit Afbeeldzel voorkomende, „ met de waarheid overeenstemmen, bewyzen de Brieven „ in het *Aanhangzel* op dat Werk. Of de Byzonderheden „ deeze Vorstin betreffende, welke ik de eer heb Ul. hier

„ ne-

„ nevens te zenden, ftrekken om het leelyke, in dat Cha-
„ racter, te verzagten, of te verfterken, willen wy aan
„ der Leezeren oordeel laaten. —— Genoeg byzonders
„ kwam 'er my in voor, om het der Vertaalinge waardig te
„ agten; en uw Plan, om afzonderlyke ftukken, de Ge-
„ fchiedenis betreffende, in uw *Mengelwerk* plaats te gee-
„ ven, vrymoedigde my het aan Ul. toe te fchikken. Het
„ verflag is ontleend uit Mr. WARTONS *Life of Sir* THO-
„ MAS POPE. Ik ben en blyf, enz."

Prinfes ELIZABETH, naderhand Koningin van *Engeland*, werd, naa veel onheuschheids en onmenschlykheids ondergaan te hebben, in den Jaare 1555, geplaatst onder de zorg en het toevoorzigt van Sir THOMAS POPE. —— Koningin MARIA voelde dien afkeer van de vermoedelyke Erfgenaame haarer Kroone en Opvolgfter, welke natuurlyk eigen fchynt aan alle Vorstlyke Perfoonen, die geen Kinderen tot Throonopvolgers hebben. Doch de fterkstwerkende oorzaak van MARIA's haat tegen die Prinfes, met welke zy voorheen op eenen vry vriendlyken voet leefde, fchynt gezogt te moeten worden in COURTNEY, Graaf van *Devonshire*. De perfoon, de bevalligheid, en andere inneemende gaaven van deezen jongen Edelman hadden eenen zigtbaaren indruk op de Koninginne gemaakt. Andere omftandigheden wrogten mede, om hem tot het voorwerp haarer genegenheid te ftellen; hy was een *Engelsman*, na aan de Kroon verwant, en het kon, overzulks, niet misfen, of hy moest behaagelyk weezen aan het Volk. De Graaf was geenzins onkundig van deeze gunftige neiging der Koninginne te hemwaards, nogthans fcheen hy meer genegenheid te voelen voor de Prinfes ELIZABETH, wier jeugd en aangenaame ommegang hem fterker troffen dan de praal en magt haarer Zuster. Deeze voorkeuze veroorzaakte niet alleen eene geheele verandering in MARIA's gevoelens ten opzigte van den Graaf; maar zette haar tevens aan om zich openlyk tegen ELIZABETH te verklaaren.

De oude twist tusfchen de beide Moeders was diep geworteld in het booze hart der Koninginne; en zy bediende zich van de verklaaring, door het Parlement gedaan, ten voordeele van CATHARINA's Huwelyk; om haare Zuster als een onwettig geboorene te doen voorkomen. ELIZABETH's neiging tot den *Protestantfchen* Godsdienst verfterk-

te MARIA's afkeer nog bet; deeze was een aanstoot voor haare Bygeloovigheid, stelde haare uitzigten te leur, en stootte haare staatkundige plans omverre. Deeze oorzaken van onmin zouden, egter, misschien, allengskens gesleeten, of, ten minsten, op een heimlyken wederzin uitgeloopen zyn. Maar, wanneer de Koningin ontdekte, dat de Prinses haar ontwerpen dwarsboomde in een stuk van 't gevoeligst aanbelang, kon vrouwlyke wraak, gegrond op minneyver, en aangezet door hoogmoed, niet langer verborgen blyven. Zo veel sterker, en van zo veel meer gevolgs in Staatszaaken, zyn byzondere gevoeligheden, en de heimlyke onvoldaane verknogtheden van het hart, dan de gewigtigste Staatkundige redenen.

ELIZABETH, thans het openlyk en bekende voorwerp van MARIA's afkeer geworden, werd in 't openbaar, met veel oneerbiedigheids en zelfs smaads, behandeld. Men verboodt haar plaats te neemen by de Gravinne van LENNOX en de Hertoginne van SUFFOLK, als ware dier wettige afkomst verdagt. Deeze verdenking was ingeboezemd door den Kanselier GARDINER, in eene aanspraak voor beide de Huizen van het Parlement: waarin hy, onder andere redenen voor de noodzaaklykheid van het Huwelyk der Koninginne MARIA, byzonder aandrong op de ontstentenisse van persoonen uit Koninglyken bloede; listig aanmerkende, dat 'er geen van 's Konings Afstammelingen over was dan de Koningin en Prinses ELIZABETH; haare Vrienden werden met den nek aangezien en gehoond; terwyl haare beminnelyke hoedanigheden alle dagen meer en meer de aandagt trokken van den jongen Adel, en 's Volks liefde wekte, deedt dit de kwaadaartigheid der wraakzugtige Koninginne steeds aangroeijen. De Prinses oordeelde het daarom raadzaamst het Hof te verlaaten, en begaf zich, voor den aanvang des Jaars 1554, na haar Huis te *Ashridge* in *Herefortshire*.

Inmiddels brak de opstand uit van THOMAS WYAT, die zich te weere stelde tegen het Huwelyk van MARIA met PHILIPS van *Spanje*. Men strooide terstond uit, dat de Prinses ELIZABETH, nevens Lord COURTNEY, byzonder deel hadden in deeze gevaarlyke Zamenzweering, en dat zy briefwisseling hadt gehouden met den Verrader WYAT. Ingevolge hier van werd Sir EDWARD HASTINGS, naderhand Lord LONGHBOROUGH, Sir THOMAS CORNWALLIS, en Sir RICHARD SOUTHWELL, vergezeld van eene Ruiterbende, gezonden, om haar ten Hove te brengen. Zy vonden de

de Prinses ziek, en zelfs het bedde houdende, te *Ashridge*. Dan zy dwongen haar, onder voorwendzel van de striktheid des bevels, hun mede gegeeven, op te staan; en zy vervorderde, schoon zwak en ongesteld blyvende, in den draagstoel der Koninginne, langzaam haare reis na *Londen*.

Veertien dagen lang, werd zy, zonder gezelschap te zien, ten Hove gevangen gehouden; naa 't verloop van welken Bisschop GARDINER, vergezeld van negentien Raadsheeren, haar een bezoek gaven, om haar te ondervraagen wegens den Opstand, waar van men haar beschuldigde. Zy loochende de beschuldiging voluit. Nogthans werdt haar aangezegd, dat de Koningin besllooten hadt haar na den *Tower* te zenden, tot men het stuk verder zou onderzogt hebben. De Prinses schreef terstond een brief aan de Koningin, met ernstig verzoek dat zy niet in den *Tower* mogt gevangen gezet worden; het slot van den Brief luidde: „ Wat den Verraader WYAT betreft, hy moge „ misschien aan my geschreeven hebben; doch, op myn „ eer, ik heb nimmer een brief van hem ontvangen. En „ wat het afschrift myns Briefs aan den Koning van „ *Frankryk* betreft, ik wensch dat GOD my eeuwig ver„ laate, indien ik hem een enkel woord, op eenigerlei „ wyze, liet toekomen." Haare herhaalde betuigingen van onschuld mogten niets baaten. Men bragt haar na den *Tower*, en liet haar smaadlyk intreden door de Verraderspoort. In den beginne hadt zy drie Knegts en Meiden der Koninginne om haar op te passen; doch deezen mogten haar geen eeten verzorgen, ten dien opzigte werd zy bezorgd door de Dienstboden van den Luitenant, of zelfs door de gemeene Soldaaten. Dan naderhand kreeg zy, met vergunning van den Geheimen Raad, eenige van haare eige Hofbedienden om haar aan tafel op te passen. Geen Vreemdeling werd in haare tegenwoordigheid toegelaaten. De Constabel van den *Tower*, Sir JOHN GAGE, behandelde haar zeer streng, en bewaakte de Vorstlyke Gevangene met alle zorgvuldigheid. Veele van de andere Gevangenen, wegens den Opstand, te dier zelfde plaatze gebragt, werden dikwyls ondervraagd wegens het deel der Prinsesse in de Zamenzweering, zommigen zelfs op de pynbank gebragt om hun eene beschuldiging af te persen. Haare onschuld was, nogthans, volkomen: want, schoon WYAT zelve haar beschuldigd hadt, in hoope om zyn eigen leeven te redden door zo laag en schandelyk eene kunstgreep, ontkende hy, egter, naderhand, dat zy eenige de

minste kennis hadt van zyne oogmerken; en, op dat deeze ontkenningen, welke hy deedt in de ondervraagingen, niet boosaartig mogten agtergehouden, en zyne voorgaande beschuldigingen in stede bygebragt worden, volhardde hy met deeze openlyk te doen op het schavot, ten tyde zyner te regtstellinge.

Naa het dempen en straffen van WYAT's Opstand, werd Prinses ELIZABETH uit den *Tower* na *Woodstock* gebragt, onder bewaaring van Sir HENRY BEDINGFIELD, die, naa lang aanhouden, haar toestondt aan de Koningin te schryven. Waar op Koning PHILIPS tusschen beiden tradt, en verzogt dat het ELIZABETH vergund mogt worden ten Hove te komen. Maar deeze schielyke vlaag van vriendlykheid ontstondt by PHILIPS niet uit een beginzel van rechtschaape Edelmoedigheid; maar deels uit eene zugt om het Volk te behaagen, deels uit looze staatkunde, welke hem deedt vooruit zien, dat, indien ELIZABETH van kant geraakte, de naaste wettige Erfgenaam tot de Kroon niemand anders zou weezen dan MARIA, Koningin der *Schotten*, reeds uitgehuwd aan den Dauphin van *Frankryk*, wier opvolging voor altoos de Scepters van *Engeland* en *Frankryk* zou kunnen vereenigen, en, bygevolge, den aanwas van *Spanjes* overmagt stremmen,

Op den eersten dag haarer reize van *Woodstock* na Lord WILLIAMS te *Ricot*, stak 'er een zo heftige wind op, dat haar Hoed en Muts drie maalen afwoey. Hier op verzogt zy den intrek voor eene wyl te mogen neemen in een digtbystaand Huis eens Edelmans; maar BEDINGFIELD's ongerymde en overboodige omzigtigheid weigerde haar dit weinig betekenend verzoek in te willigen, en hy dwong haar, op eene onvoeglyke wyze, haar Hoed en Muts weder op te zetten, onder een haag aan den weg. Den volgenden avond kwamen zy by Mr. DORMER, te *Winge* in *Buckingshamshire*, en voorts aan een Herberg by *Colnebrooke*, waar zy den nagt bleeven. Eindelyk kwamen zy te *Hampton-court*, de toenmaalige verblyfplaats des Hofs; doch zy verscheen 'er als een Gevangene. Bisschop GARDINER, met anderen van den Raad, zogt haar dikwyls te beweegen om bekentenis te doen, en zich aan de Genade der Koninginne te onderwerpen. Op een avond zeer laat werd de Prinses zeer onverwagt opontboden, en, by toortslicht, in de Slaapkamer der Koninginne gebragt; zy knielde neder, en verklaarde eene allergetrouwste Onderdaan haarer Majesteit te weezen. De Koningin scheen haar nog te verdenken; doch zy

scheid,

scheidden op een goeden voet. Geduurende dit hachlyk bezoek hadt PHILIPS zich agter het behangzel verborgen, ten einde hy gereed en by de hand mogt weezen, indien de geweldigheid van 't driftig character der Koninginne haar tot iets euvels mogt aanzetten. Een week laater vondt zy zich ontslaagen van den schroomlyken stoet Wagters en Oppassers. Hierop volgde eene gelukkige verandering in haare omstandigheden, en het werd haar vergund met Sir THOMAS POPE na *Hatfieldhouse* in *Hertfortshire* te vertrekken.

By het scheiden begon de Koningin eenige tekens van bevrediging te vertoonen. Zy prees haar Sir THOMAS POPE aan, als een Man, die de Prinses wel kende, en wiens heusheid, voorzigtigheid, en andere goede hoedanigheden; alle geschikt waren om haar nieuwe leevenswyze aangenaam te maaken; ten zelfden tyde vereerde zy de Prinses een Ring, zeven honderd Kroonen waardig.

Maar, eer ik voortga in dit gedeelte myns verhaals, schryft WARTON, moet ik staan blyven op eene omstandigheid, door onze Geschiedschryvers niet opgetekend, hier in bestaande, dat Sir THOMAS POPE, nevens eenige anderen, toevoorzigt hadt op de Prinses ELIZABETH, toen zy eerst ten Hove in ongunst geraakte, na haar Huis te *Ashridge* week, en eer de ongelegenheden, waar in zy door WYAT's opstand geraakte, plaats greepen. Toen die opstand uitborst, schreef MARIA aan de Prinses, ten dien tyde ziek liggende, te *Ashridge*, listig verzoekende dat zy onmiddelyk ten Hove zou komen. ELIZABETH's Oppassers ten dien dage, wier naamen nergens byzonder vermeld worden, op haare herstelling bedagt, verklaarden dat het nog ongeraaden was haar te vervoeren, en de Prinses zelve gaf, by eenen Brieve, kennis van haare ongesteldheid aan de Koningin, verzoekende dat haare reis eenige dagen mogte worden uitgesteld, teffens haar afkeer van WYAT's opstand te verstaan geevende. Deeze Heeren, vreezende dat hunne tedere bezorgdheid voor hunne Meestresse in een kwaaden zin mogt geduid worden, zonden een Brief aan Bisschop GARDINER, Lord-Kanselier, hem den toestand der Prinsesse berigtende, met bygevoegde verklaaring van hunne gereedheid om de bevelen der Koninginne te volvoeren. Een oorspronglyk ontwerp, of een afschrift van deezen Brief van Sir THOMAS POPE's eigen hand, met verscheide verbeteringen en onderhaalingen van dezelfde hand, word thans bewaard in het *Britisch Museum*. Deeze omstandigheid wyst

uit

uit, dat hy een dier Heeren was; doch in welk eene hoedanigheid hy de Prinses vergezelde, weet ik niet; nogthans gaat het vast dat hy van zyne bediening, welke die ook moge geweest hebben, ontslaagen was, wanneer de Prinses, niettegenstaande haar zwakken staat van gezondheid, na het Hof gesleept werd door SOUTHWELL, CORNWALLIS, en HASTINGS: ook vinden wy niet, dat hy, zints dien tyd, eenige betrekking tot haar hadt, staande zy op den *Tower* of te *Woodstock* gevangen zat, of in alle de onverdiende vervolgingen, die haar ontslag en eindlyke overvoering na *Hatfield* voorgingen.

Sir THOMAS POPE's gedrag, omtrent die Prinses, was zeer vriendlyk en vol ontzag; eerder te *Hatfield* by haar verblyvende, als een toegeevend en genegen Voogd, dan een streng Opzigter. Schoon 'er strikte bevelen waren gegeeven dat de Mis in haar Gezin zou gedaan worden, gebruikte hy oogluiking omtrent veele *Protestanten*, die zy by haar hadt. Ook bleef hy niet in gebreke, om haar zulke tekens van oplettenheid en ontzag te betoonen, als haar staat en hoedanigheid zulks vorderde. De Prinses werd naauwkeurig bewaakt, niettegenstaande het haar zomtyds veroorloofd was, uit te gaan, deels om vermaak te neemen, deels om haar pligtbetooningen ten Hove te maaken, en, by deeze gelegenheden, hadt zy een gevolg, voegende aan haar rang. In den Zomer deszelfden Jaars 1557, lag de Prinses een bezoek af te *Richmond*, in het jagt der Koninginne, vergezeld van THOMAS POPE en vier haarer Hofdames, zy werd door de Koningin ontvangen in een kostbaar Pavilion, en keerde 's avonds weder na het Paleis van *Sommerset*.

Kort daar op zondt ERIC, Koning van *Zweeden*, door zynen Afgezant, heimlyk een boodschap aan de Prinses te *Hatfield*, met een Huwelyks-voorslag. Koning PHILIPS hadt, even te vooren, der Koninginne voorgeslagen haar uit te huwelyken aan den Hertog van *Savoije*, misschien met oogmerk om den Hertog, die een bekwaam Veldheer was, op zyne zyde te houden tegen *Frankryk*, waarmede PHILIPS toen ten tyde eenen openbaaren Oorlog voerde. Den voorslag des Konings van *Zweeden* wees zy wyslyk van de hand; dewyl dezelve haar niet van wegen de Koninginne werd voorgesteld. Doch, op deeze zwaarigheid, antwoordde de Afgezant; dat de Koning van *Zweeden*, zyn Meester, als een Man van eer, het eigenaartigst oordeelde het verzoek, in de eerste plaats, aan de Prinses zelve te doen; en dat hy, vooraf haare toestemming hebbende, als een Ko-

ning,

ling, de zaak haarer Majesteit wilde voordraagen. Doch het eindelyk antwoord der Prinsesse was eene volstrekte weigering, en zy verzogt den Afgezant, dat hy zynen Meester zou aanzeggen, dat, daar zy geen oor kon leenen aan eenige voorslagen van dien aart, als zy niet geschiedden op raad of gezag der Koninginne, zy ook niet kon nalaaten te verklaaren, dat zy, indien het haar vry stondt, naar eigen keus te handelen, altoos aan het ongehuwde leeven de voorkeus zou geeven. De zaak kwam schielyk de Koningin ter oore, die Sir THOMAS POPE ten Hove ontboodt, en uit hem berigt kreeg van deeze geheele onderhandeling; teffens Sir THOMAS belastende aan de Prinses te schryven, en haar te berigten, dat zy zeer voldaan was over dit voorzigtig en pligtschuldig antwoord op het voorstel des Konings van *Zweeden*.

De Graaf van *Devonshire* overleden zynde, werd Koningin MARIA min jaloers omtrent de Prinses, en scheen bykans geheel met haar verzoend. In Slachtmaand des Jaars 1556 werd zy ten Hove verzogt, en verscheen te *Londen* met veel staatsie. De voornaamste reden deezer uitnoodiging was, om haar in persoon een Huwelyk voor te stellen met PHILIBERT EMANUEL, Hertog van *Savoije*, van wien THOMAS POPE reeds, op last der Koninginne, van verre iets te verstaan gegeeven hadt. Deezen voorslag wees de Prinses van de hand, en bedekte haare weigering met dezelfde ernstige verklaaringen van haare onveranderlyke bepaaling om in den ongehuwden staat te blyven, welke zy voorheen, ten opzigte van het Huwelyk met den *Zweedschen Koning*, hadt bygebragt. Geduurende haar verblyf te *Sommerset-house* maakten veelen haar hof by de Prinses. Haare bevallige gemeenzaamheid, haar verpligtend voorkomen, en aangenaame ommegang, verbonden veelen aan haare belangen, en haalden het beste gedeelte der Lords van den Raad te haarer begunstiging over. Haare schoonheid hadt, in de daad, het minste deel in deeze gunstverkrygingen, deeze was nog eenigzins ontluisterd door overblyfzels van zwaargeestigheid, haar eigen geworden in de laatste harde, doch nutte, School van Tegenspoed. Zy bevondt, nogthans, dat het afgezonderd leeven best voegde aan haare omstandigheden, en meest strookte met haare neigingen: en, schoon zy verzogt werd den geheelen Winter te *Londen* door te brengen, keerde zy, naa het verblyf van één week, na *Hatfield* weder.

Iemand zou veelligt denken, dat de Koningin op de Prin-

Prinses gestoord zou geweest zyn, wegens het verwerpen eens Huwelyks voorslags, door PHILIPS aangeraaden, en zo zeer strookende met diens oogmerken; doch 't blykt, dat de Koningin zeer agterlyk was om te voldoen aan het verlangen haars Egtgenoots, in ELIZABETH aan den Hertog van *Savoije* uit te huwelyken. Te dier oorzaake bediende zich PHILIPS van ALPHONSUS, *Franciscaaner Monnik*, zyn Biegtvader, om met haare Majesteit over deeze Egtverbintenis te spreeken. Zy betuigde te vreezen, dat, zonder toestemming van het Parlement, noch haar Man PHILIPS, noch het Volk, voordeel van dit Huwelyk zoude trekken; 'er byvoegende, dat zy, geweetenshalven, dit Huwelyk haare Zuster niet kon opdringen; bedoelende daar mede misschien dat het onregtvaardig zou weezen de Prinses tot het Huwelyk te dwingen, naa haare herhaalde betuigingen van wederzin tegen het Huwelyks leeven; ook oordeelde zy het mogelyk te laag haar aan een minder Persoon dan een gekroond Hoofd uit te trouwen.

De Godgeleerde redenkavelingen van ALPHONSUS waren al te afgetrokken voor haar verstand, of te zwak om iets op het hart der Koninginne uit te werken, zy bleef onverzettelyk by haar voorgaand gevoelen. —— Hier op schreef PHILIPS haar in zyn gewoonen gezagvoerenden styl, haar aanmaanende haar eigen geweeten te ondervraagen, en te overweegen of haar gevoelen op waarheid steunde dan alleen op onverzettelykheid; 'er byvoegende, dat, indien het Parlement tegen dat zyn verzoek zich verzette, hy de schuld daar van op haar zou leggen.

In haar antwoord verzogt de Koningin, dat hy, ten minsten, deeze zaak wilde uitstellen tot hy in *Engeland* wederkeerde, als wanneer hy beter gelegenheid zou hebben, om te oordeelen, of haare redenen aandagt verdienden dan niet; dat zy anderzins in verdenking van zyne genegenheid zou leeven, een leeven voor haar erger dan de dood; doch waar van zy, tot haare groot hartzeer, reeds de beginzels voelde. —— Zy merkte op, met veele uitdrukkingen van onderwerplykheid aan zyn gesleepener oordeel en gezag, dat, wat haar geweeten ook mogt bepaald hebben, de zaak zeker niet schielyk tot een besluit kon gebragt worden, dewyl de Hertog, binnen kort, te veld zou moeten trekken. Deeze brief, in 't *Fransch* geschreeven, en bewaard in de gedrukte Verzameling van STRYPE, strekt niet min tot een gedenkteken van haare verregaande onderdaanigheid aan PHILIPS, dan van de vol-

stan-

standigheid, door deeze Vorstin, by zommige gelegenheden, betoond.

PHILIPS volhardde in zyn oogmerk, en zondt, om het kragtdaadiger voort te zetten, de Hertogin van *Parma* en de Hertogin van *Lotharingen* na *Engeland*, met last om de Prinses met zich na *Vlaanderen* te brengen. PHILIPS was op de laatstgemelde Hertogin verliefd, haar tafelpragt en verdere luisterryke toestel, waar van zy zelve de kosten niet kon goedmaaken, wekten de jalousy der Koninginne. Zy was, derhalven, zeer ongeschikt, om het oogmerk, waar toe zy gezonden werd, te bereiken. De Koningin wilde niet toestaan, dat de twee Hertoginnen de Prinses te *Hatfield* bezogten: haar verblyf stondt de Vorstin geweldig tegen, en zy moesten welhaast, niets verrigt hebbende, vertrekken. De toeneemende jaloersheid der Koninginne, een drift, die dikwyls op wraak tegen het eertyds beminde voorwerp uitloopt, kan wel iets toegebragt hebben aan deeze tegenkanting. De tegenverklaaringen der Koninginne en de herhaalde weigeringen der Prinsesse, wonnen het eindelyk, en het gaat vast, dat, welke ook de weezenlyke beweegreden der Koninginne mogen geweest zyn, de Huwelyks voorslag schielyk ter zyde werd geschooven. Doch MARIA tradt zo verre in de maatregelen van PHILIPS, dat zy het volgende Jaar den Oorlog tegen *Frankryk* verklaarde, waar in de Hertog van *Savoije* de eerste Bevelhebber van PHILIPS was, in het beleg van *St. Quintin*.

Wat den Koning van *Zweeden* betreft, hy vernieuwde vervolgens in 't Jaar 1561, zyne aanzoeken by ELIZABETH, toen zy Koningin van *Engeland* was: by welke gelegenheid hy haar Vorstelyke geschenken zondt. Ten dien tyde hadden eenige Boekhandelaars te *Londen* Prentverbeeldingen uitgegeeven, waar in zy haare Majesteit ELIZABETH en den Koning van *Zweeden* by een vertoonden. Deeze vryheid verstoorde haare Majesteit grootlyks, zy gaf den Geheimschryver CECIL last, den Lord Major van *Londen* aan te schryven, dat hy zorg zou draagen om alle die Prentverbeeldingen te verbieden; dewyl zy een toegestemd Huwelyk tusschen haare Majesteiten scheenen aan te duiden. CECIL voegt 'er by: „ Haare Majesteit kan, tot hier toe niet bewoogen worden, 't welk ons zeer spyt, om met iemand, „ wie ook, een Huwelyk aan te gaan." —— Kort hier naa verwagtte men den Koning van *Zweeden*, die de Koningin te *Whitehall* een bezoek zou geeven. De Bedienden van Staat vonden zich zeer verlegen, hoe zy hem ten Hove zou-

zouden ontvangen: „ dewyl de Koningin nog ongehuwd „ was." Doch zy volhardde in haar besluit om ongehuwd te blyven, voortyds aan THOMAS POPE te *Hatfield* bekend gemaakt, en weigerde volstandig dit of eenig ander voordeelig Huwelyk aan te gaan. Een Egtgenoot zou, zo het my toeschynt, toen ze Koningin geworden was, onbestaanbaar geweest zyn met haare byzondere verbintenissen en staatlykheden des Huwelyks, zonder een bedwang gelegd te hebben op haare vryere verkeeringen met den Graaf van *Essex* en andere. BAYLE geeft een natuurkundige reden op van ELIZABETH's bestendige volduuring in den ongehuwden Staat.

De vier laatste jaaren van Koningin MARIA's Regeering, welke Prinses ELIZABETH te *Hatfield* met Sir THOMAS POPE doorbragt, waren verre het aangenaamste gedeelte van haaren leeftyd, geduurende dit onrustig tydperk. Want, schoon ze dikwyls ontrust moet geweest zyn, door heimlyke vrees en schroom, hadt zy, nogthans, volkome vryheid, en werd bejegend met een ontzag aan haare Geboorte en Verwagting verschuldigd. Intusschen onthieldt zy zich, om allen argwaan te voorkomen, volstrekt van alle Staatszaaken; alleen met Boeken en Uitspanningen den tyd slytende. —— De vermaaken der éénzaamheid en afzondering waren haar nu hebbelyk geworden. Zy vermaakte zich met speelen op de Luit, met borduuren, en overzettingen uit het *Italiaansch* te vervaardigen: en betoonde dat Character te bezitten, 't welk haar Broeder EDUARD gewoon was haar te geeven; haar zyne *zoete Zuster Gemaatigdheid* noemende. Welk eene rol zy op het woeliger tooneel des Leevens en den Throon gespeeld hebbe, is uit de Geschiedenissen bekend.

BEDENKINGEN OVER HET TOELAATEN VAN HET KWAAD IN DE WERELD.

Let us — vindicate the ways of God to Man.

POPE.

Zo lang de menschen geredeneerd hebben, is het veelen eene zeer zwaare vraag geweest, hoe het Opperwezen, welks groote eigenschappen zyn wysheid en goedheid, eene wereld heeft kunnen voortbrengen, waar in zo veel

kwaads gevonden word, en zo veele ongelukken den schepselen te beurt vallen. Zommigen hebben de vraag voor onoplosbaar gehouden, en daarom aan de zeedlyke volmaaktheden van den Schepper, sommigen zelfs aan zyn bestaan, getwyffeld. Anderen, byzonderlyk uit de Ouden, hebben geene andere uitvlugt gezien, dan twee onafhanglyke beginsels te onderstellen, het eene goed, het andere kwaad; welk laatste al het goed, wat het eerste gewrogt had, bedorf. Dit gevoelen, zo als wy het opgeeven, en door veelen gedreven wierd, voorgesteld, was de ongerymdheid zelve. —— Maar, wanneer men door het kwaade beginsel de stof verstaat, welke in haare natuur bepaald is, en derhalven geene oneindige volmaaktheid toelaat, is het verre af van zo handtastlyk buitenspoorig te zyn; en de dwaling is dan alleen hier in gelegen, dat men de stof voor een uit zig zelf bestaand ding houdt. Eene dwaaling evenwel, eigen aan alle de wysgeeren uit de oudheid, en in zo verre te vergeeven, daar de schepping uit niets een stuk is zeer moeilyk voor de bloote reden te ontdekken; weshalven ook een Apostel ze voor een voorwerp van 't geloof, en niet van de redeneering, houdt. Ongetwyffeld is ook het berugte stelsel der Manicheen, van tweërlei beginsel, uit eenen waaren grond ontstaan; naamlyk deze, dat het schepsel noodwendig in zyne natuur beperkt is, en dus voor geene onbepaalde volmaaktheid vatbaar. En deze grond, wel overwogen, en van alle kanten beschouwd, is, volgens onze gedagte, voldoende, om deze groote vraag, *van waar komt het kwaad in de wereld?* te beantwoorden; Gods wysheid en goedheid te regtvaardigen; te betoogen, dat alles, wat is, goed is; en den mensch in de bestiering der eeuwige wysheid gerust te stellen door hem te overtuigen, dat hy, in 't midden van alle zyne vermeende elenden, *in dezen of eenigen anderen kring zo veel geluks heeft als hy hebben kan* (*).

Goed en kwaad zyn twee betreklyke woorden; wat goed is, voor de eene zaak, is dikwyls kwaad voor eene andere. Dit is eene groote waarheid, welke wy wel in 't oog moeten houden. Kwaad kan 'er in de wereld zyn voor deze en gene schepselen, maar voor het geheel, voor den Schepper, is 'er geen kwaad; en het kwaad, dat deze en gene bejegent, is een goed voor het geheel. Eene nadere beschouwing, van het geen wy kwaad noemen, zal, vertrouwen wy, strekken om de gansche zwaarigheid weg te neemen.

Wy

(*) POPE, *Essay on Man*, Ep. I. vs. 285.

Wy hebben, in twee voorgaande Verhandelingen (*), opzetlyk ons werk gemaakt van te toonen, waarin eigenlyk het vermaak en de smert gelegen zyn, en by die gelegenheid doen zien, dat het gevoel van onze volmaaktheid het vermaak, en het gevoel van onze onvolmaaktheid de smert, voortbrengt. ——— Op dezen grond nu bouwende, zullen wy tragten te betoogen, dat eene schepping, vry van alle kwaad voor het schepsel, onmooglyk, en dat eene wereld, waarin niet dan geluk te vinden zou zyn, eene loutere harsenschim is; als mede dat God de oorzaak is van al het goede, 't welk zyne schepselen genieten, maar geenzins van het kwaade.

God is de oorzaak van alles wat wezenlyk is. De schepfelen, met al wat in hun weezenlyk is, zyn van God. Maar het geen niet is, het geen de schepselen niet hebben, is niet van God, dewyl het geen niet is niet van God zyn kan. Al wat dan, by ontkenning, van de schepselen gezegd wordt, kan Gode niet toegeschreven worden. Dus, wanneer men zegt, dat de mensch aan dwaaling onderhevig, dat de mensch van veele dingen onkundig is, dat wil zeggen, wanneer men ontkent, dat de mensch een volmaakt verstand heeft, kan men de dwaaling en de onkunde van den mensch, gegrond in eene afwezigheid van verdere volmaaktheid, niet aan God toeschryven.

Het ongeluk nu van den mensch is niet anders dan een uitwerksel van zyne beperktheid; dewyl het in een gevoel van zyne onvolmaaktheid, van zyne beperktheid, bestaat. Dit gevoel, voortkomende uit het vermogen van vermaak en smert te gevoelen, is wel eene wezenlykheid in den mensch, en derhalven van God; doch het onaangenaame gevoel, de smert, voortkomende uit het gemis van iets, dat de mensch niet heeft, dat in den mensch niet is, van iets, bygevolg, dat God den mensch niet gegeven heeft, komt niet van God. Het ongenoegen, het ongeluk, komt alleen uit de beperking van het schepsel voort.

Maar, zal men zeggen, God had het schepsel volmaakter kunnen scheppen. God had hem, die, om zo te spreken, vier trappen van volmaaktheid heeft, 'er agt, tien, honderd, konnen geeven. Evenwel, God kon het schepsel niet oneindig maaken; daar moet altyd een einde aan de volmaaktheid van het schepsel zyn. De beperking is onafscheidbaar van het schepsel; en het volmaaktste der ge-

(*) Zie boven, bl. 76 en bl. 114.

schapene wezens heeft nog zyne paalen. God moest dan of niet scheppen, en alle mooglyke wezens in het niet laaten; of hy moest bepaalde wezens voortbrengen, welken aan de gevolgen hunner beperking moesten onderhevig wezen. En onder die gevolgen was het vermogen van hunne onvolmaaktheid te gevoelen; een vermogen volstrekt noodzaaklyk in het schepzel, om het te bepaalen tot het jaagen naar zyne volmaaktheid, en het vlieden zyner onvolmaaktheid. Had het schepsel zulk een smertlyk gevoel niet, hoe zoude het zyn behoud zoeken, en zyne vernieling ontvlugten? Meer volmaakt had God zekerlyk de schepselen kunnen maaken, maar evenwel niet meer dan hunne natuur, hunne plaatsing in de wereld, en hunne betrekking tot andere schepselen, toelieten. De mensch, veel volmaakter dan de volmaaktste uit het menschdom, zou geen mensch meer zyn, zou een engel worden; en de engel kon onmooglyk in de wereld de plaats van den mensch beslaan.

Indien God maar één soort van wezens had willen voortbrengen, hy zoude ongetwyffeld niet dan het allervolmaaktste geschapen hebben. Maar dan hadden geenen van de laagere rangen der schepselen eenig aandeel aan het bestaan, gevolglyk aan het geluk. Zoude dan de wereld volmaakter, zoude 'er dan in de schepping meer geluks zyn? Wat zoude men van eenen Vader zeggen, die, om een of twee zyner kinderen een des te ryklyker bestaan na te laaten, allen de overige by de geboorte, nog onbewust van hun lot, smooren deed? Zoude dit goedheid en wysheid wezen? Of zou men den Vader meer pryzen en bewonderen, die zyne goederen zo onder zyne kinderen verdeelde, dat ieder een deel kreeg, geschikt naar zynen staat en zyne bekwaamheden? Zo heeft de oneindige wysheid in de wereld voor haare kinderen gezorgd. Om allen eenig aandeel aan haare geschenken te geeven, heeft zy het aandeel van ieder bepaald. Zeker; alles is in de wereld aaneen geschakeld, geen wezen bestaat op zig zelf onafhanglyk van anderen; en het geluk van het eene wezen hangt meer of min af van die wezens, welken invloed op het zelve hebben. Deelden, by voorbeeld, de Vogelen niet in onzen oogst, wy zouden rykere inzamelingen doen, maar wy zouden ook die Vogelen missen, die nu zo veel tot ons genoegen toebrengen. Het Paard en de Os, van wien wy zo groote diensten trekken, worden van onzen arbeid gevoed. Duizenden van gekorvenen aazen het eene op het andere,

en dienen wederom tot voeding aan 't gevogelte. Het gevogelte dient tot bestaan van menschen en roofvogelen, en ter verhoeding eener al te sterke voortteeling van gekorvenen. En de roofvogelen dienen ook om de al te sterke vermenigvuldiging van 't kleiner gevogelte te voorkomen. Waren 'er nu geene roofvogelen en roofdieren, het zwakkere gedierte zou gelukkiger zyn; maar dan had God het geluk der roofdieren aan dat der anderen moeten opofferen, en dan waren de laatsten al te sterk vermenigvuldigd; of God had andere middelen moeten bestellen om dat voortekomen; en wat zouden daarby dan die dieren gewonnen hebben? En de mensch, wat is die niet een vernieler zyner medeschepselen! Hoe zouden de dieren, hadden zy onze reden, geenen grond hebben, om zig over het bestaan van den mensch te beklaagen? De mensch, die de grootste voordeelen van de dieren trekt, bevryd zynde van al het ongemak, 't welk hem de dieren aanbrengen, zou alle die voordeelen moeten misfen, indien de dieren, op dat zy hem niet meer hinderen mogten, vernietigd wierden.

De mensch, onvergenoegd met zynen staat, klaagt over die rupsen, welken zyn ooft verwoesten, die sprinkhaanen, die zyne graanen afscheeren. Maar waarom mogten die dieren ook niet eenig deel aan het geluk hebben?

Gy klaagt over de menigvuldige ziekten en smerten, die u, ô mensch! beschoren zyn. Uwe klagten schynen gegrond. Maar, bedenk, wat u, zonder die, te wagten stond. Zo wy allen tot den hoogsten ouderdom kwamen, en niet, dan afgeleefd, ten grave daalden; wat zou de wereld zyn? Zeker, een algemeen Oude-Mannen-Huis, waar de Jongen genoeg te doen zouden vinden, met duizenden van afgeleefde grysaards te ondersteunen en te bedienen.

Maar de dood! ô! de akelige noodzaaklykheid van te sterven! Ja, gy wilde gaarne eeuwig op deze aarde leeven. Gy hebt geen ongelyk, wy zyn met sterke banden aan het leeven verknogt. Maar, waarom dan zo veele duizenden het bestaan ontzegd, voor welken gy plaats moet maaken! Ik beken, de natuur verzinkt op het denkbeeld der vernietiging; maar, Gode zy dank! daar is een balsem tegens den dood, die den schrik des grafs, zo niet wegneemt, ten minsten vermindert; de hoop der onsterflykheid, den mensch gegeven, beurt hem op; en, zonder de vrees des doods geheel te vernietigen, geeft zy, nogthans, ten minsten den deugdzaamen, getroost te sterven, in de vleiende verwagting van weder te herleeven. Dat

Dat dan ftormen woeden, gantfche Vlooten en Landftreeken in de baaren der zeeën begraaven worden; dat de aarde zig opene, en Steden en Landen in den afgrond zinken; dat de pest op de vleugelen des winds den dood alomme voere; God is en blyft, in alle deze verfchriklyke verwoestingen, de Vader en Weldoener zyner fchepfelen; niet minder, dan wanneer zyne zegenende hand vreugde en geluk over den geheelen aardbodem ftrooit.

Maar het zeedlyke kwaad, de zonde, hoe kan die door eenen God geduld worden; *wiens oogen te heilig zyn om het kwaade te aanfchouwen*, die het verbiedt en ftraffen wil? Dit is by veelen eene onoploslyke zwaarigheid, veel grooter nog dan die, welke van het natuurlyke kwaad ontleend wordt.

Dan, wat is het zeedlyke kwaad? Het is een natuurlyk kwaad, begaan door wezens, die bewust zyn, dat zy het niet begaan moeten. Maar, waarom is het zeedlyke kwaad verboden, of, met andere woorden, waarom is 'er zeedlykheid? Om geene andere reden, dan om dat het natuurlyke kwaad een kwaad is. Wy handelen altyd, en alleen, om vermaak te genieten of fmert te ontgaan: doch fomtyds bedriegen wy ons, en dwaalen, vermaaken najaagende, die naderhand eene grootere fmert aanbrengen. Om dit te voorkomen, dienen de wetten, welker beftaan het zeedlyke in de daaden voortbrengt. Handelen wy overeenkomftig met de wetten, wy handelen zeedlyk wel; handelen wy tegen de wetten, wy handelen zeedlyk kwaalyk, wy zondigen. Het laatfte doen wy door dwaaling, by gebrek van oplettendheid, niet ziende op de gevolgen. Dit is een gevolg onzer beperktheid. Waren wy meer verlicht, meer volmaakt, wy zouden niet of minder zondigen. De zonde is dan eene dwaaling, voortvloeiende uit onze beperktheid; zy komt dan niet van God, en God is de oorzaak niet der zonde.

't Is waar, God fchept wezens, die hy weet dat zondigen kunnen en zondigen zullen; doch daarom werkt hy de zonde niet. Zelfs belet hy, door het geeven van heilzaame wetten, de zonde, zo veel als de beperktheid van het Schepfel het kan toelaaten.

En zoude het zeedlyke kwaad ook niet, gelyk het natuurlyke, tot bevordering van het grootfte goed voor de geheele Schepping ftrekken? ô! Laaten wy hier niet aan twyffelen. Waarom zoude de eeuwige wysheid niet zo wel het eene als het andere foort van kwaad tot goede einde

ſchikken? In duizenden van gevallen zien wy, dat zelfs de grootſte boosheden een veel grooter goed voortbrengen. Men beſchouwe, om eenige voorbeelden aan te haalen, het gedrag van Jozefs broederen. Wat was onregtvaardiger dan de heerschzugt der Romeinen? En evenwel, hoe heeft die niet geſtrekt tot beſchaaving der wereld! Wat was gruwlyker dan de handel in aflaaten, welke ten tyde van Luther gedreven werd? En nogthans, die handel gaf aanleiding tot de heilzaamſte omwenteling in ons Werelddeel. Wie kan alle de daaden billyken, welken, by die gelegenheid, in veele landen, door de heethoofdige drift van veele Hervormers, gepleegd zyn? Daaden, evenwel, mooglyk in de omſtandigheden noodzaaklyk, om eene zaak tot ſtand te brengen, die men bedaardlyk, en naar de regels van regt en billykheid handelende, misſchien, nooit tot ſtand zou hebben kunnen brengen. En, om nog een gewigtiger voorbeeld aan te haalen, wat kon by de yslyke onregtvaardigheid der Jooden komen, daar zy den regtvaardigen Jezus ter ſtraffe vorderden, en uitriepen: *Kruis Hem, Kruis Hem*? en wat was tevens misdaadiger dan de verfoeilyke inſchiklykheid van Pilatus? Evenwel, is 'er wel ooit eene goede daad begaan, die meer ſtrekte tot heil van 't menschdom, dan deze ſchreeuwende ongeregtigheid?

De bekrompenheid onzer uitzigten is oorzaak, dat wy niet, in alle de handelingen der voorzienigheid, die zelfde wysheid, en, in de toelaating van elke booze daad, die zelfde bevordering van het geluk des menschdoms ontdekken. Zeker, wy moogen van vooren gerust betrouwen, dat de eeuwige goedheid en wysheid, die niets dan het beste maaken kan, geen kwaad in haare werken zal dulden, ten zy het ſtrekke, of tot afweering van een grooter kwaad, of tot bevordering van een grooter goed; en de ondervinding, in veele gevallen, moet ons van agteren in dit betrouwen bevestigen, en doen vastſtellen, dat alles, wat geſchiedt, om goede redenen geſchiedt; dat alles, hoe zeer het den ſchyn van een kwaad heeft, eindelyk ten beste moet keeren: en dat, hoe zeer het de boozen ook, met Jozefs broederen, *ten kwaade denken, God het ten beste denkt.*

De hoogmoed, de gierigheid, de wraakzugt, de heerschzugt, zyn geesſels van 't menschdom; doch geesſels, welken, in de hand der aanbidlyke Voorzienigheid, geſchikte leidſels zyn, om de wereld tot haar welzyn te beſtieren. Indien de driften der menſchen eenige ongelukkigen maaken,

ken, zy maaken veele gelukkigen; daar zy leeven en arbeidzaamheid bevorderen; en dus het geluk van het menschdom, dat zy uit eene vadſige ledigheid trekken, vergrooten.

Laaten dan de volken woelen; laat de heerschzugt der Grooten de aarde met bloed verwen; dat 'er vry honderd duizenden ſneeven, om de grilligheid van éénen te voldoen; de menſchenvriend mag zugten, de ſlagtoffers der onregtvaardigheid mogen heete traanen ſtorten, en een bitter gekerm hemelwaards verheffen; God is en blyft wys en goed; even zo wel de Vader en Weldoener van 't menschdom, als wanneer de vrede bloeit, regt en billykheid regeert, en men alomme de galmen der blyde welvaart hoort. Een *Nero*, een *Domitiaan*, alle die ſchrikdieren, welken op den troon de geesſels der wereld waren, zyn niet minder geſchikte werktuigen, in de hand der zegenende Godheid, dan een *Titus* een *Antonyn*, de Vaders der Volken (*).

Het kwaad is, zo wel in de zeedlyke als in de natuurlyke wereld, zeer dikwyls een geneesmiddel van een grooter kwaad. Wanneer een volk, een misbruik maakende van Gods zegeningen, in ontugt en onderdrukking van andere volken uitſpat, is het dikwyls een waar geluk voor het zelve, indien de Voorzienigheid het zulke plaagen toezendt, waar door het in den loop zyner boosheden geſtuit wordt. En is het dan niet het zelfde, of die plaagen uit eene natuurlyke dan uit eene zeedlyke bronwel voortkomen? of het door pest, aardbeevingen en ſtormen, dan door oorlog, uit de onregtvaardigheid der heerschzugt geboren, gekastyd wordt? Dus zag men een afgodisch godloos Israël in ſlaaverny weggevoerd; een, door het bloed des Zaligmaakers beſmet, Jeruſalem door de vlammen verteerd, en een onregtvaardig Rome, de verdrukſter der wereld, door barbaaren verwoest.

Wanneer de boosheid van een volk tot dien trap geſtegen is, dat 'er geene verbetering van zeden te wagten zy; en dat het beſmettend voorbeeld van dat geſlagt geſchikt zy om ook andere volken te bederven; is het dan wonder, dat de Godlyke Voorzienigheid eenen Joſua beſtelle, die het gruwelyke nageſlagt van Kanaän verdelge. Is het niet beter voor het geheele menschdom, dat eenigen omkomen, dan dat het geheel bedorven worde; en dat 'er een nieuwe zondvloed noodig zy, om een al te godloos geſlagt te vernielen?

(*) Men herleeze hierby, *Algem. Vad. Letteroef. II D. Meng. bl.* 491.

Het kwaad, zo wel het zeedlyke als het natuurlyke, is dan in de hand van God geen kwaad, maar een middel ter bereiking van het hoogste goed.

Doch dit belet niet, dat wy het niet in de beoeffening als een groot kwaad moeten beschouwen en vlieden. Even als het natuurlyke kwaad door ons gevlied wordt, moeten wy het zeedlyke schuuwen. Onder voorwendsel, dat alles wat geschiedt door God wordt bestierd tot het beste van 't geheel, zig onbeschroomd aan het bedryven van allerlei gruwelen over te geeven, zoude even zo ongerymd zyn, als het natuurlyke kwaad te tarten, en zig zelven en anderen in de grootste onheilen te werpen.

Het is overeenkomstig met Gods oogmerken, en strekt tot bevordering van de volmaaktheid der wereld, dat het kwaad daarin zekere verwoestingen aanrigte: maar die verwoestingen moeten de paalen niet te buiten gaan, of zy zouden, in plaats van de volmaaktheid der schepping te bevorderen, strekken om ze te verdelgen.

God heeft twee soorten van paalen aan het kwaad gesteld; den afkeer van de smert aan het natuurlyke, en de wetten, of een besef van zeedlyke verpligting, aan het zeedlyke.

Indien de gevoelige wezens geenen afkeer van het lyden hadden, en voor het natuurlyke kwaad niet vlooden, het kwaad zoude zyne paalen te buiten gaan, en de schepping verwoesten. Wanneer het in de oogmerken Gods niet is, dat, in zeker geval, het natuurlyke kwaad zyne volle werking doe, slaagt het lydende schepsel in zyne poogingen om het kwaad te ontwyken; alleen dan, wanneer het noodig is, dat het kwaad zekere verwoesting aanrigte, zyn de poogingen van den lydenden vrugtloos.

Het bezef van zeedlykheid, van verpligting, bepaalt het kwaad in duizenden van gevallen, wanneer het in de oogmerken van God niet is, het toe te laaten. Een Jozef, die by de verleiding wederhouden wordt door de gedagte, *zoude ik zulk een kwaad doen en zondigen tegen God?* was, ongetwyffeld, bezweken, had hy geen bezef van pligt gehad; en daar was in de wereld een kwaad bedreven geweest, dat nu door de kragt der wet wierd voorgekomen. En zo gaat het in duizenden van gevallen, wanneer wy door een bezef van zeedlykheid worden terug gehouden. Het kwaad, dat de mensch zou moeten lyden, wordt binnen zekere paalen gehouden, door den afkeer, welken hy heeft van de smert; en het kwaad, dat hy zoude doen lyden, wordt binnen zekere grenzen bepaald, door het bezef der zeedlykheid.

De

De goedertierene wysheid van 't Opperwezen heeft zorg gedraagen voor 't welzyn van 't menschdom, door een bezef van zeedlykheid, schoon minder leevendig en onfeilbaar werkende dan de vrees der smert onder 't menschdom algemeen te maaken; zo dat 'er weinige menschen zyn, die niet, ten minsten in sommigen hunner daaden, door dat bezef bepaald worden.

Een hedendaagsch Schryver schynt my de zaak niet kwalyk voorgesteld te hebben in deze woorden; „ My dunkt, „ het is een heerlyk denkbeeld, zig Gods huishouding met „ den mensch dus voor te stellen: God is van alle eeuwig„ heid volmaakt gelukkig in zig zelven, maar wil het geluk „ ook aan andere wezens mededeelen. Om dat te doen, „ schept hy eene wereld, waarin alle die wezens plaats „ vinden, die daar plaats vinden kunnen. Onder die we„ zens zyn 'er, die de magt hebben, zig voor het geen „ hun 't best voorkomt te bepaalen, en ingevolge daar van „ te handelen. Maar ook die wezens kunnen dwaalen, en „ kiezen het geen voor hun en anderen verkeerd is. Tot „ eenen zekeren trap toe strekken hunne verkeerde hande„ lingen, schoon zy in de eerste plaats hun en anderen na„ deelig zyn, tot het algemeene voordeel. Deze verkeer„ de handelingen worden hun toegelaaten. Maar gingen „ zy verder, handelden zy nog verkeerder, zo zouden zy „ meer kwaads doen, dan tot het algemene best noodza„ kelyk is. Daar moet dan een middel zyn, om hun dat, „ behoudens hunne natuur van vrywerkende wezens, te „ beletten. Tot zulk een middel nu verstrekken de wet„ ten. Eenigen overtreden die wetten; maar dit schaadt „ niet aan het algemeene welzyn. Anderen, daarentegen, „ gehoorzaamen de wetten, en doen het kwaad niet, dat „ zy zonder de wetten zouden gedaan hebben, en 't welk „ het algemeene welzyn schadelyk zoude geweest zyn. „ De laatsten zullen beloond worden, en die belooningen „ zullen het algemeene geluk vergrooten, gelyk de straf„ fen der kwaaden mooglyk strekken zullen, om het kwaad, „ dat zy veroorzaakt hebben, te herstellen, ten minsten, „ en dit is zeker, zy zullen strekken om het welzyn der „ geheele schepping te bevorderen."

Zie daar, wat wy te zeggen hadden over dit gewigtige onderwerp. Bedriegen wy ons niet, de toelaating van het kwaad strydt niet tegens de Godlyke wysheid en goedheid. Kwaad is 'er alleen ten opzigte van eenige schepselen in de wereld: en zo lang men niet bewyst, dat de

aller ongelukkigsten volstrekt rampzalig zyn, dat is te zeggen, dat zy meer smerten lyden dan vermaaken genieten, heeft men geenen grond om verlegen te wezen, hoe de Godlyke wysheid en goedheid met de beperking van het geluk der schepselen overeen te brengen. Noch Gods goedheid, noch Gods wysheid, dulden eene gelyke uitdeeling van geluk; beiden vorderden de beperking van het welzyn van allen tot bevordering van het geluk van allen; en ieder wezen moet het beperkte geluk, dat hy geniet, als eene weldaad beschouwen van de opperste goedheid, voor de welke hy aan het Opperwezen eene onbepaalde dankbaarheid schuldig is. Zy alleen, in wier bovennatuurkundig zamenstel eenige wezens tot eene volstrekte rampzaligheid geschapen zyn, mogen zien, hoe zy dat met het denkbeeld der Godlyke deugden zullen overeenbrengen.

O. O.

HET HUWELYK.

(*Een Fragment.*)

SINCERUS en JOCOSUS.

SINCERUS.

——— Ik had zeker gedagt uwe wyze van denken, hierin, veranderd te zien. Maar, ik bid u, zeg my toch eens, wat gy, op goeden grond, meent te kunnen aanvoeren om het Huwelyk belachlyk te maaken. ——— Is het niet het eenigste middel om de aardsche gelukzaligheid tot den hoogsten trap te voeren?

JOCOSUS.

Onze begrippen over het wezen en den aart der gelukzaligheid moeten dan zeer verschillen; want ik kan u verzekeren, dat ik geen de minste zweem van gelukzaligheid in het Huwelyk ontdekken kan. ——— Gy zult my verpligten, myn Vriend, noem my die zaligheden eens op.

SINCERUS.

Dat zal my weinig moeite kosten. ——— Kan 'er iets aangenamer en streelender voor een' man zyn, dan dat hy, aan een voorwerp, dat hy, met de tederste liefde, bemint, door een' geheiligden band voor altoos verbonden is? terwyl die gezellin zyner jeugd, zyne liefde, met de hoogste tederheid, beantwoordt. Afgemat door de moeilykheden van zyn beroep, verkwikt hy zich in de armen der liefde. Geen knaagingen van een ontsteld gewisse vergallen zyne geneugten; zyn wellust is vlekkeloos. ——— Treft

hem

hem een ramp, hy hoort de zoetste troostredenen, uit den mond zyner lotvriendinne voortvloeijen. —— Ziet hy, van verre, een dreigend ongeluk; het voorwerp zyner tederheid staat hem met verstandige raadgevingen by. Wordt hy, door de hand der Godheid, gezegend; dan klimmen hunne dankzeggingen, van het altaar hunner vereenigde harten, tot voor het aangezigt van den God der liefde. —— Zoo zien zy hunne dagen, onder het bestendig genot van wezenlyke genoegens, als een zagte stroom voortrollen.

JOCOSUS.

Heerlyk, voortreffelyk! — in ernst, ik zou u wel eens eene beschryving van het Paradys der Turken willen hooren doen. Gy waart in staat om de Muselmannen in de hevigste vervoeringe te brengen. —— Maar, — uw Huwelyk? gy hebt nog trekken vergeten, die veel toebrengen tot de volmaaking van het geheel. By voorbeeld: de jonge Echtgenoote beschenkt haaren man met verscheidene kleine evenbeelden, die allen medewerken tot vergrooting der zaligheden. —— Midden, onder het gezang dezer schepselen, zit de gelukkige man in eene peinzende houding. Eindelyk zoekt hy, (want te veel zoet walgt,) buiten de deur, een tooneel, op het welk de genoegens en zaligheden minder schitterend zyn. —— Tot meerder vergrooting van zyn geluk, verkiest, zomtyds, de jeugdige Echtgenoote, in zaken van aangelegenheid, anders te denken dan haar man; waardoor het gebeurt dat de zaligheden zoo luidrugtig worden, dat zelfs de voorbyganger in dezelven deelen kan. —— Trekken, van dezen aart, zou ik 'er nog meer konnen bybrengen, om uw Tafereel tot de hoogste volmaaktheid te brengen.

SINCERUS.

Gy geeft eene verkeerde uitlegging aan myne beschryvinge. Wanneer ik van het Huwelyk, als van eene voortreffelyke zaak, sprak, sprak ik van geen volmaakte zaak. —— Wie zag ooit, op aarde, een bestendig geluk? ziet niet de schoonste Zomer nu en dan een' donkeren dag? —— Ik gaf u eene schets van de zaligheden, die uit een' welgeschikten Echt voortvloeijen; ik zorgde niet om myn Tafereel behoorlyk te diepen; en dit deedt het, in uwe oogen, te schitterend zyn. Gy...

JOCOSUS.

Ik stem u alles toe. Het Huwlyk is eene voortreffelyke zaak; maar het moet uit het brein der Poëeten geboren worden.

SINCERUS.

Dan denkt gy, dat een goed Huwlyk enkel denkbeeldig is? — gy bedriegt u, duizend voorbeelden zullen u weêrspreken. Zy zullen zeker, in alles, niet met de Schilderyen der Dichteren overeenkomen, dit is onmogelyk: maar zy leveren de trekken op, waaruit de Dichters hun *Ideaal* samenstellen.

JOCOSUS.

Maar, —— eer gy uwe Philosophie in het onverstaanbaare brengt, — zeg my toch eens, hoe kan een Man van smaak, by

aanhoudenheid, die tederheid voor zyne Vrouw gevoelen, welke hy voor haar gevoelde toen ze nog zyne Minnares was? —— 't Is onmogelyk; hy wordt aan haar gewoon, en dus wordt zy hem, wel ras, onverschillig. Daarby zyn de Jaargetyden, in het vrouwelyke leven, zoo onregelmatig: de Lente is kort, en wordt van een' Zomer afgewisseld, minder aangenaam en even kort; daar verschynt de Herfst met al zyne gevolgen: de eertyds Goddelyke schoonheid is nu het knorrige Wyf. Intusschen is myn Heer de Echtgenoot nog in den frisschen Zomer van zyn leven, en denkt somtyds, onder het loozen van een diepen zugt, aan den gelukkigen dag, die hem aan zyne dierbaare verbond...

SINCERUS.

Het geen u zo bezwaarlyk schynt, is voor een' Man van een gezonden smaak zeer mogelyk. —— De liefde van zulk eenen vloeit uit de zuiverste beginsels. Geen baatzugt, geen grove dierlyke drift, — geen enkel uitwendige schoonheid, hebben hem aangezet om te beminnen. Neen: hy beschouwde het voorwerp zyner liefde als een schepsel, met het welk hy, uit hoofde haarer zedelyke schoonheid, zou konnen gelukkig zyn. De duidelyke erkentenis hiervan deed in hem de zuiverste hoogagtinge geboren worden. —— De hoogste trap nu der agtinge is liefde. Een hart, met zulke edele gevoelens bezield, brengt hy met zich ten Huwelyk, en zou nu het verloop des tyds deze gevoelens uitroeijen? — Van dag tot dag schiet zyne liefde dieper wortelen. Hoe meer men de waarde van een voortreflyk goed leert kennen, hoe dierbaarder het ons wordt. —— Hy ontdekt volmaaktheden in zyne Echtgenoote, die hy nog niet gezien had; en deze ontdekkinge is een Triomf voor de kieschheid van zynen smaak. By ieder dezer ontdekkingen zegent hy het oogenblik zyner vereeniginge. —— Het verminderen der uitwendige schoonheid wordt vergoed; door de meer en meer toenemende bekoorlykheden der ziele. Het is des, voor den Man van eenen gezonden smaak, mogelyk, altoos voor zyne Egâ de tederste drift te gevoelen.

JOCOSUS.

De beschryving der Mannen, die alleen uit zulke beginsels beminnen, zou men in de *Encyclopedie* onder het Artikel *Phenix* konnen plaatsen. —— Van welken kant gy my uw Huwlyk ook doet beschouwen, ik zie altoos een geheel heir onaangenaamheden. —— Laat het al eens waar zyn, dat men met elkanderen, altyd, genoeglyk zou *konnen* leven: dan zyn 'er nog zoo veel buitenomstandigheden, die dat zoet vergallen. —— De Kindertjes, die lieve Engeltjes, groeijen; —— maar hoe dikwyls groeit het verdriet der ouderen, naar mate die telgen in wasdom toeneemen! —— In weêrwil der beste, der geregeldste, opvoedinge, wordt het kind, al menigmaal, het kruis zyner ouderen. —— Daar komt nog by, het tydelyk bestaan der Echtgenooten neemt eens een' ongelukkigen zwaai; —— de inkomsten verminderen, in zoo verre, dat

dat de armoede zich in dit gelukkig gezin vertoone. —— Myne Echtelingen zitten, aan een ledigen tafel, met de oogen vol van liefde. De Man bespiegelt de zedelyke schoonheid van zyne dierbaare Huisvrouwe; terwyl deze, aan den anderen kant, haar geluk bepeinst, van aan een' zo tederen Man verbonden te zyn. —— Intusschen doet een verward geschreeuw der Kinderen, *Ik heb honger*, de bespiegelingen en overpeinzingen, in een oogenblik, verdwynen; en een zeker *Idee* van *behoefte*, *ongeluk* of *ramp*, als een schim, door de verbeelding der Echtgenoten, vliegen.

SINCERUS.

Kan het ongeluk u dan niet treffen, wanneer gy ongehuwd zyt? —— en — zonder iets meer tegen uwe redenen in te brengen; —— is dit uw pligt wel, zoo onbetaamelyk vooruit te loopen, —— is het u wel geoorloofd? —— Het Huwelyk is zeker een der gewigtigste gebeurtenissen van ons leven; 't is dwaasheid dezen stap, zonder ryp overleg, te doen, —— maar heeft dit overleg niet zyne bepaalingen? —— uwe middelen van bestaan zyn groot genoeg, om u, met eene Vrouw en verder Huisgezin, te konnen onderhouden; dit hebt gy gezien. —— Is het dan uwe zaak wel, om te denken, binnen den tyd van zoo of zoo veel Jaaren, zou ik, door een onvoorzien ongeluk, konnen arm worden? —— Dit is onkristelyk, —— dit is dwaas gedagt. —— En, neem het ergste eens, uw geluk keerde zich, gy wierd tot een' zekeren trap behoeftig; zoudt gy niet meer vertroosting in de armen eener tedere en deugdzaame Echtgenoote vinden, — dan, in den zelfden staat, in uw eenzaam huis, overgegeven aan de aakligste gedagten? —— gy spreekt van het opvoeden der Kinderen; is dit verdriet zoo algemeen als gy zegt? —— Ik twyfel zeer. —— Kinderen, die, in weêrwil der *beste*, der *geregeldste*, opvoedinge, het kruis hunner ouderen worden, is veel zeldzaamer dan men doorgaans denkt. Wanneer die zogenoemde mislukte opvoeding dezer Kinderen eens, tot in de minste omstandigheden, ontrold wierde, zou men mogelyk welras de bronnen hunner ondeugendheid ontdekken konnen. —— Zoo gy Kinderen hebt, behandel hen, volgens het voorschrift van uw geweten, en van den Godsdienst; beantwoorden zy niet aan uwe poogingen, gy hebt uw' pligt gedaan. En, — nu wy toch van Kinderen spreken, —— wat vergroot de genoegens van het Huwelyk meer dan de Kinders? —— gy ziet daar, op den schoot uwer Beminde, een jongen en tederen sterveling, die op u, zyn Vader, de naauwste betrekking heeft. —— De beschouwing hiervan doet een traan van tedere aandoening in uw oog zwellen. —— Nu is uw Egâ u nog dierbaarder dan voorheen. —— Het teder Lam groeit, by het zuiver voedsel zyner Moeder, welig op; — het spreekvermogen begint zich allengs te ontwikkelen; —— de blyde Moeder verzuimt geene gelegenheid, om het kind den lieven. Vadernaam te leeren uitspreken. —— Daar komt zy. —— Zy heeft haren lieveling op den arm; —— hy stamelt —— Vader... uwe Echtge-

genoote lacht, met den veelbeduidenden lach der liefde, en geeft u haaren dierbaren schat, in uwe armen, over. —— Gy drukt hem, in de aangenaamste vervoering, aan uw hart; terwyl gy, beurtelyks, nu op de Moeder, dan op het Kind, de van genoegen glinsterende oogen slaat. —— Dit zyn kleinigheden, myn Vriend! maar kleinigheden, die, onuitsprekelyke geneugten, voor het aandoenlyk hart der stervelingen, doen geboren worden.

JOCOSUS.

Ik stem u toe, dat deze dingen een oogenbliklyk vermaak veroorzaken; maar, hoe ras verdwynt de indruk dezer vermaken! hoe veele, niet te noemen, ongenoegens vereenigen zich, om dezen indruk uit te roeijen!

SINCERUS.

Neen, myn Vriend! De kring der wezenlyke geneugten, in het Huwelyk, is oneindig uitgebreider, dan die van het verdriet. —— 't Zou, voor my, eene vergeefsche pooging wezen, om al die kleine omstandigheden op te noemen, die zoo veel vermaak verschaffen. Dit zyn dingen die men gevoelen, maar niet beschryven, kan. Zelfs een kleene twist, zou men konnen zeggen, werkt mede om het genoegen te vergrooten. —— De Natuur lacht geruster en stiller, na een hevig onweder, dan eer de wolken van een borsten. —— Neen: leg vry het aangename en het onaangename van den Echt, in eene weegschaal, en gy zult zien dat het eerste het laatste overtreft.

JOCOSUS.

Nu meen ik in staat te zyn om een verschynsel te verklaren, dat my, voorheen, een weinig duister geweest is. —— 'Er zyn voorbeelden van gehuwde Mannen, die het heldhaftig besluit genomen hebben, om den Dood eenige schreden in 't gemoet te gaan, om, — zeide men, —— zich van hunne Vrouwen te ontdoen. Nu geloof ik, dat deze Mannen te zwak geweest zyn, om de indruksels van het vermaak, dat op hunne huisselyke onweders volgde, te konnen uitstaan: — te meer, daar het eene onweder, dikwyls, kort op het ander volgde.

SINCERUS

Gy zoekt met my te spotten: doch geloof vry, dat ik niet dwaas genoeg ben, om te gelooven dat 'er geen slegte Huwelyken zyn. Dit zou even zoo dwaas wezen, als te denken dat alle menschen deugdzaam zyn. Maar, om dat nu zommige menschen ondeugend zyn, moet men daaruit besluiten dat zy het allen zyn? —— Ja, daar zyn slegte Huwelyken; maar, op welke gronden zyn deze Huwelyken gebouwd? —— zyn zy gebouwd op deugd, eenstemmigheid en liefde? of hebben baatzugt, dwang of redelooze drift 'er de hand aan gehad? —— zoo gy, ook hierin, tot de beginsels opklimt, zult gy u over het verschynsel niet verwonderen. —— Gy tragt altyd eene zaak aan de zwarte zyde te beschouwen; en, wat meer is, de schoone zyde te bevlekken.

JOCOSUS.

Mogelyk zal ik nog wel eens gelegenheid vinden om deze *schoone zyde* wat van nader by te beschouwen; en, mogelyk, zal deze beschouwinge my beter gedagten van het Huwelyk doen vormen. Maar, — Huwelyken, met zulke *schoone zyden*, zyn toch zeldzaam.

SINCERUS.

Zoo zeldzaam niet als het vooroordeel u wel doet gelooven. Doch als gy dit vooroordeel, door een verstandig onderzoek, eens zult overwinnen; dan zullen de schoonste voorbeelden u overtuigen, dat men in het Huwelyk gelukkig zyn kan.

JOCOSUS.

In dat geval zullen de voorbeelden meer doen dan gy; doch gy zult evenwel de eer hebben, van my aan het onderzoeken gebragt te hebben. ——— Zoo ik hierop, in het vervolg, eens gunstiger over den Echt denke, hoe trots zult gy op dezen zegenpraal zyn!...

SINCERUS.

't Zou my, ten minsten, eene stille verheuging geven. En, zoo gy dan het verstandig besluit neemt, om u, door den heiligsten band te laten verbinden, dan wensch ik u;

Een jeugdige Echtvriendin, gevormd naar 't Schildery
Van Davids grooten zoon. Een, wier verheven trekken,
De juiste trekken zyn der allerbeste Vrouw.
Hoe zal, met zulk een Gaê, de vreugd uws levens klimmen!

JOCOSUS.

Ik ben u hooglyk verpligt, myn Vriend! doch zoo ik u niet beter kende, zou ik schier denken, dat gy my hartlyk wenschte, dat ik altoos ongehuwd mogte blyven: want het *orgineel* van deze tekeninge berustte alleen in de verbeeldinge van Salomon. —

——— ——— ——— ——— ——— ———

J. BELLAMI.

1780.

DE PATRIOT.

Zeker Heer van A....... na L.... gereisd zynde, geraakte in het Logement, met een voornaam man van die Stad, aan het spreeken over de slegte behandelingen, die de *Engelschen* ons altoos, ten opzigte van de Commercie, maar, in 't byzonder, den laatsten tyd, hadden aangedaan. Hy wenschte dit eer- en geldzugtig volk alle mooglyke onheilen toe in den Oorlog, dien zy tegen de *Hollandsche* Natie, met de schreeuwendste onregtvaardigheid begonnen hadden, en zou gaarne daartoe de hand leenen, byaldien het in zyne magt was. ——— Ik hoor uwen yver, sprak de ander, in zeker opzigte, met genoegen; wy worden door de *Engel-*

gelsche flegt bejegend; maar niets zou my aangenaamer zyn, dan dat de daaden van U en andere persoonen, die voor onze goede zaak in de bresse willen springen, ook met hunne woorden zamenstemden; en zo is het geval met Myn Heer niet. —— Hoe zo? vroeg de Vreemdeling, op eenen schamperen toon; geen kwaads van zigzelven bewust zynde. —— Ik zie, zeide de Heer, dat meest alles, 't geen uw lichaam kleedt, van *Engelsch* maaksel is. —— De stoffe van uw Rok, Broek en Kamisool, is niet hier, maar in dat land vervaardigd, wiens Inwooners gy zo veel kwaads toewenscht; en wat voordeel kan men een volk meer toebrengen, dan hunne Fabryken voor te staan. Dit, intusschen, geschiedt; wanneer men hunne gemaakte goederen koopt, draagt en slyt. — Ik verzeker U, in allen ernst, antwoordde de ander, dat ik tusschen *Hollandsch* en *Engelsch* laaken geen onderscheid ken, en daaraan nooit gedagt heb. ——— Nu, vervolgde de ander, ik zal U dan gelegenheid geeven, om ook hierin uwen Patriottischen yver te laaten blyken. Ik zal U een kleed van een inlandsch maaksel, beter dan het uwe, op staanden voet ten geschenke geeven; zo Gy uw Rok, Broek en Kamisool wilt uittrekken, en ten vuure doemen. ——— Zeer gaarne, sprak de yveraar; en de aanzienlyke man liet, door zyn knegt, het beloofde geschenk, welk genoegzaam een nieuw pak was, van zyn huis haalen, en den Buitenpoorter aantrekken; waarop deeze zyn uitgetrokken plunje, onder een vriendelyke pyp, en een glas wyn, met verwensching van al wat *Engelsch* was, aan de vlammen opofferde.

DE HAVIK EN DE OJEVAARS.

Een Havik drong verwoed op eenen Leeuwrik aan,
In 't byzyn van twee Ojevaaren;
Die, met des Leeuwriks lot begaan,
Getuigen van zyn dood en 's Haviks wreedheid waren.
„ Ach! (sprak 'er één van hen op een bedroefden toon,)
„ Deze is met recht beklaagenswaardig,
„ *Daar even zong hy nog zo schoon.....*"
„ Zwyg! (sprak de Havik,) uwe klacht is onrechtvaardig;
„ Denk op den armen Vorsch, gy gaaft hem 't zelfde loon;
„ *Daar even workte hy zo aardig.*"

* * * * *

Veel Lieden wraaken 't kwaad, dat buiten hen geschied,
Maar zien hunne eigen snoodheid niet.

Naar Gleim.

EEN

EEN ONTDEKKING.

Waarom of toch de Dichters
Zoo graag een teugje drinken?
Dit vroeg ik aan myn Zangster,
En zy gaf my ten antwoord;
„ Daar was in oude tyden
„ Een bron, die, aan de Dichters,
„ En vuur en geest kon geven.
„ Hier dronken ze uit, en zongen
„ Ter eere van hun Goden,
„ En dappre Oorlogshelden.
„ De Schoonheid der Natuure,
„ Het lachen van de Lente
„ En 't zoet gevoel der liefde
„ Was 't dat die Dichters zongen.
„ Maar met die oude tyden
„ Is ook die bron verdweenen.
„ Nu hebben onze Dichters
„ Ontdekt, in laater dagen,
„ Dat in het zap der Druiven
„ De kragt der bron berustte.
„ Dit is alleen de reden,
„ Dat zy zoo gaarn drinken.
„ Nu drinken zy, en zingen,
„ Door 't zap der edle Druiven
„ Gesterkt, de schoonste zangen."

1780. J....i

LUCHTS,

Dag	Bar:	Th:	Wind.	
1	29. 2-0	34*	OZO 8	betr. o.h.
	— 0-8	45	O 5	omt. helder
	28. 11-0	42	OtZ 3	betr. (((
2	— 9-8	40	ZZO 2	—
	— 10-6	57	NNW 2.4	iets R. z. b.
	29. 0-0	41	NtO 2	omt. helder
3	— 0-8	41½	NNO 2	zeer betr.
	— 0-7	48	ONO 4	—
	— 0-4	40	OtN 6	donker
4	28. 11-0	36	— 4	—
	— 9-4	41	— 6	—
	— 7-5	40	O 6	z. betr.
5	— 6-2	39	— 2	wolk. o. h.
	— 6-0	57	— 1 ZZO 0	betr. donk.
	— 6-1	52	OZO 4	o. h. betr.
6	* 5-9	46½	— 3	— —
	— 6-1	55	ZZW 4 WZW 6	R. z. betr.
	— 8-0	46	WZW 0	zeer betr.
7	— 9-6	42	ZW 4 ZtW 2	omt. helder
	— 9-7	58½	ZZW 6	zeer betr.
	— 9-0	52	— 4	—
8	— 7-6	52½	— 6	iets R. z. b.
	— 9-6	57	W 4	betr.
	— 10-4	48½	WtN 1	—
9	— 9-9	52½	ZWtW 11	iets R. donk.
	— 11-0	54	WZW 11	— —
	— 11-5	54½	W 4	zeer betr.
10	— 11-1	53½	ZZW 1	iets R. z. b.
	— 11-0	61	ZW 4	— —
	— 11-0	52	WtZ 2	o. held. WL.
11	— 11-0	48½	ZZW 3	betr.
	— 10-0	61½	ZW 2 Oo	donk. R.
	— 8-0	55½	O 1	— —
12	— 6-7	53½	ZW 10.12	R. buien.
	— 7-8	52	W 10	z. betr.
	— 9-8	45	NNW 2	donk. iets R.
13	— 11-5	44	— 4	wolkig
	29. 0-7	49	— 8	—
	— 1-0	39½	— 4	omt. helder
14	— 0-5	41	ZW 4	—
	28. 10-9	55½	— 5	helder
	— 10-0	42½	WtZ 4	omt. helder
15	— 9-4	47½	— 1	— z. betr.
	— 10-4	54½	NW 4	—
	29. 0-0	44	NtW 4	helder
16	29. 0-5	46	Z 0	betr. iets
	— 0-6	62	ZtW 1. NW 1	wolk. o.
	— 0-2	51½	NNW 2	helder
17	— 0-2	50	ZZW 0	—
	— 0-5	66	NW 0	—
	— 1-2	52½	NO 1	—
18	— 1-5	52	O 4	—
	— 1-5	65	— 4	—
	— 1-2	57½	— 2	omt. helder
19	— 0-8	56½	ZtO 1	—
	— 1-4	73*	W 0.1	—
	— 2-0	58	— 0	donk. iets R.
20	— 2-0	56	ZW 4	betr.
	— 2-1	63½	WZW 6	z. betr. R.
	— 2-5	51½	WNW 5	donker
21	* 3-8	48½	W 2	damp. betr.
	* 3-8	64½	WtZ 3	dunne wolk.
	— 3-1	58	W 2	donker
22	— 2-1	57	WZW 5.7	— iets R.
	— 2-0	63½	— 4	z. b. o. held.
	— 1-5	52½	W 3	wolk. —
23	— 1-0	52	— 5	—
	— 1-6	58½	WNW 5	—
	— 1-5	46	NNW 4	omt. helder
24	— 1-5	49½	— 2	iets R. z. b.
	— 1-9	53½	— 4	donk. iets R.
	— 2-6	46½	— 4	—
25	— 2-9	47	NW 4	z. betr. —
	— 3-3	54	— 5	donker
	— 3-6	47½	NNW 5	— R.
26	— 3-5	47½	NtW 4	—
	— 3-5	54½	— 4	— iets R.
	— 3-5	48½	— 4	zeer betr.
27	— 3-5	50	NNO 4	—
	— 3-2	56½	ONO 4.6	— o. h.
	— 2-4	50	NNO 4	omt. helder
28	— 1-5	50	NOtO 2	helder
	— 0-6	61	ONO 3	omt. helder
	— 0-1	50	NNO 3	helder
29	28. 11-7	52½	NO 2	—
	— 11-5	64½	ONO 6	omt. helder
	— 11-5	55½	OtN 4	—
30	— 11-5	52	— 2	betrokk.
	— 11-2	61	— 2	—
	— 11-5	52½	— 4	o. held. betr.
	28. 11 75/90	51 48/90	3⅛	

Th: den 2 nam: 3 u: 49.
5 — 3½ u: 58.
6 — 3½ u: 49.
7 's morg. 6 u: 39½
10 nam: 3 u: 63.
15 's mid; 12 u; 57;

den 19 's morg: 5½ u: 51½
— nam: 3½ u: 71.
27 — 3½ u: 58½
29 's morg: 6 u: 48.
— nam: 3 u: 65½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG VAN 'T GEEN, LANGZAMERHAND, AANLEIDING GEGEEVEN HEEFT TOT DE KERKELYKE VERDRAAGZAAMHEID DER PROTESTANTEN IN DE PRUISISCHE STAATEN.

(Getrokken uit zekere *Hoogduitsche Brieven*, *over den tegenwoordigen Staat van den Godsdienst in dat Ryk*; gedrukt te *Leipzig*, 1778.)

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 246.)

De veranderingen, welke FREDERIK WILLEM, zo wel op laage als hooge Schoolen maakte, gaven aan de reeds opgehelderde begrippen, wegens den Godsdienst, nog sterker licht. Zeer duidelyk leert ons de ervarenis, dat die Staaten de kundigste Burgers en de verlichtste Christenen hebben, waarin men het onderwys der Jeugd, inzonderheid het onderwys der Kinderen, ten platten lande, 't meest, behartigt. Het onderscheid van de gesteltenisse der Schoolen, nu en in voorgaande tyden, is verbaazend zigtbaar in de *Pruisische Staaten*. Elke pooging, die men tot dat einde aanwendde, veroorzaakte de grootste ommewenteling, en men kwam, by stappen, eindelyk, tot het tegenwoordig licht, 't welk zig over Godsdienstige kundigheden, zo wel als over de wyze om de Jeugd te onderrigten, onder de Heerschappy van FREDERIK DEN TWEEDEN, verspreid heeft. ——— In den beginne zyner Regeering, ging FREDERIK WILLEM in eigen persoon de Hoogeschool te *Halle* bezigtigen, en bekragtigde haare, zo wel als de voorregten van het beroemde Weeshuis aldaar. Zeer loflyk werdt het geoordeeld, dat de Vorst dit laatste der Hoogeschoole inlyfde. 't Is nimmer goed, dat een aanleg, van dien aart, als het Weeshuis te *Halle*, een eigen bestierder hebbe, uit dien aanleg zelven gekoozen. Laat hy de eerlykste man van de Waereld weezen, hy kan nooit beveiligd zyn en blyven tegen het vermoeden

den der geenen, die buiten zyn, dat hy de goederen, en inkomsten, van zulk eene Instelling, met meerdere juistheid, en regtvaardigheid, kon uitdeelen, dan hy, in de daad, doet.

Het getal der Dorpschoolen steeg, onder zyne bestiering, tot eene aanzienlyke hoogte, en daar nog geene bekwaame Schoolmeesters waren, stelde hy ze aan. Om de Schoolen, in de Steden, in bloei te brengen, mogt niemand zig na de *Univerfiteit* begeeven, ten zy hy daartoe, op laager Schoolen, den grond gelegd hadde. Men dulde ook geene gemeene en zwervende lieden, die zig het gezag van onderwyzers aanmaatigden. Der Landlieden Kinderen moesten op hun eigen Hooge Schoolen zig oeffenen, en de jonge Proponenten, na hun vertrek van de Akademie, werden verpligt zig onder het opzigt van de Geestelyke Bestierders dier plaatsen te begeeven, werwaards zy henen trokken; en zonder een behoorlyk onderzoek hunnes wandels, liet men niemand hunner, noch tot eenig Schoolampt, noch tot de geringste Kerkelyke bediening, toe. Zedert dien tyd wordt geen Schoolampt althans, op de meeste plaatsen, begeeven, ten zy de persoon, die het zal waarneemen, eerst door eenen Geestelyken beproefd is. Evenwel kon men dit Stuk veel beter bestieren, dan het wezenlyk gedaan wordt. In het algemeen laat men die Onderwyzers zulk een onderzoek ondergaan, als moesten zy, eenmaal, den predikstoel beklimmen. De toon, dien de onderzoeker aanneemt, —— het onderwerp, waar over hy vraagt, ja het geheel onderzoek moest, geheel anders, zyn ingerigt. Eigentlyk behoorde men een klein getal van luiden aan te stellen, welken dien last geheel op hunne Schouders namen. In de Hoofdstad van elke Provincie konden daar toe eenige bekwaame persoonen benoemd worden, die niet alle uit Geestelyke bestonden. Zulk een getal kon te *Berlyn*, te *Magdeburg*, te *Breslau*, te *Stettin*, en, gelyk ik gezegd hebbe, in ieder Hoofdstad eener Provincie weezen. Dog laat ons tot het Geschiedkundig verslag wederkeeren.

De hooggelukkige Koning, uit eene zwaare ziekte hersteld zynde, bezorgde in de Kas der Hooge Schoolen in *Pruisschen*, zo hier als daar, wel honderd vyftig duizend Ryksdaalders. Deeze strekten ter goedmaaking van de kosten voor zodanige Studenten, die reeds onderstand trokken, en nu en dan eens openbaare blyken hunner vorderingen gaven. —— Hoe verdraagzaam FREDERIK WILLEM ook

wa-

ware, waakte hy nogthans, zeer getrouwlyk voor de zuivere leer van het Christendom. Hy verboodt het drukken en verspreiden van alle die boeken, welke met ongodsdienstige grondstellingen aangevuld waren. In 't byzonder, liet hy strenge bevelschriften tegen de werken van *Dippel*, en de zogenaamde Bybelgeschiedenis van *Werthheim*, uitgaan. —— In de daad; de verspreiding van ongodsdienstige Schriften, onder den gemeenen man, kan niet dan nadeel veroorzaaken; uitgenomen aan den Godsdienst zelven; want deeze Staat, in weerwil van alle aanvallen, onbeweeglyk op zyne grondvestingen. En men kan ook niet logenen, (hoe groot dit nadeel voor den gemeenen hoop moge weezen,) dat de verspreiding dier Schriften aan hooger verstanden voordeel geeft; in zo verre zy, tegen de bestormingen van zulke vyanden, dan gelegenheid hebben eenige verschansingen op te werpen, waardoor de Godsdienst eerst, in zyne volle kragt, vertoond wordt. Onder de bestiering des tegenwoordigen Konings zyn deeze bevelschriften, zo niet vernietigd, ten minsten verzagt. Alle de Boekwinkels mogen zig van Werken, tegen den Godsdienst ingerigt, voorzien, en die verkoopen, schoon men daar niet alles moge drukken.

Dezelfde Vorst veranderde de Predikwyze, die tot dus ver in gebruik geweest was. Men moet dit onvergelyklyk bevelschrift, tot die verandering dienende, zelfs leezen. Hoe kragtig en juist wyst de toenmaalige Alleenheerscher den Geestelyken de paalen aan, wanneer het op de beoefening hunnes gezags aankomt. Ik eerbiedige de bestraffingen eenes leeraars, wanneer zy met liefde gemengd, en door den geest van Jesus gemaatigd zyn. Dan personeele gevallen op den leerstoel aan te haalen, en zig, daar onder, zo weinig te kunnen bezitten, dat elk toehoorder vast overtuigd worde, wie door de bestraffing gemeend zy, —— is by my eene ontheiliging van denzelven. Staande het bewind deezes Konings, waren 'er veele Geestelyken, die, door dit misbruik, zo wel als door een ongebonden leeven, veel ergernisse gaven. Deeze werden, daarom, of in hunne bedieningen, eenigen tyd, opgeschort, of wel, zo de misdaad hoog liep, geheel van hunne ampten versteeken. —— Elk Artykel van dat Koninglyk Bevelschrift, gaande, eigentlyk, over de wyze, naar welke jonge Predikanten hunne redenvoeringen behoorden in te rigten, heeft mede iets voortreffelyks. Ik weet, dat alle de Predikanten niet verkiezen zig daar na te schikken, dan het is tevens bekend, dat het

aanzienlykst gedeelte der Geestelykheid hunne predikwyze na deeze regelen inrigt (*). De hoogberoemde Mannen REIN-

(*) Deeze regelen verdienen des te meerdere opmerking, vermits zy gegeeven zyn door een Koning, die in eene verstandige predikwyze zo veel heils zag voor het volk, dat hy het zig niet te laag rekende, om, voor eenige oogenblikken, het werk van eenen Hoogleeraar te verrigten, ten einde deeze regelen, met des te meerder gezags, te bekragtigen. Ik zal uit dit Koninglyk geschrift, in den jaare 1739, te Potsdam gegeeven, eenige Artykelen afschryven. ——— „ III. Art. Men moet de *Studenten in de* „ *Godgeleerdheid* aan eene klaare en overtuigende manier van „ spreeken gewennen, in zo verre, dat hun voorstel noch laag „ en kruipende, noch hoogdraavend, verbloemd, kunstig en ge- „ dwongen worde. ——— Zy moeten aangespoord worden, om „ liever, door den tyd, den Toehoorder, in zyn verstand, te „ verlichten, en in zyne neigingen te verbeteren, dan hunne ei- „ gene bekwaamheden en Geleerdheid te toonen. ——— IV. Daar- „ om geeve men hun eene goede handleiding, om hunne leerreden „ wel te bepeinzen, en de zaaken, welke zy zullen voordraagen, „ zelve eerst ter deege te verstaan. Dan zal het hun niet moeje- „ lyk vallen daarover klaar en verstaanbaar te spreeken. Hierby „ is het noodig, dat jonge Predikanten hunne Leerredenen geheel „ uitschryven, op dat zy eene goede orde daarin waarneemen, en „ geen gevaar loopen van iets onbedagts, in 't openbaar, uit te „ spreeken. ——— V. Men moet hun verder onderrigten, hoe „ zy best eenen uitgekoozen Tekst, op eene verstandige wyze, „ en tot stigting der Gemeente kunnen behandelen, enz. ——— „ VI. Zyn de Teksten lang, gelyk die uit de Euangelien, en de „ brieven der Apostelen, moeten zy t'elken reize den inhoud van „ zodanige Teksten geenszints wydloopig verklaaren; want dat „ kan een Toehoorder tog niet wel onthouden. Integendeel heb- „ ben zy maar, uit zo veel stoffe, het een of ander stuk der God- „ delyke leere te trekken, en dat, met de kragtigste bewyzen, te „ staaven; spaarende zy de overige stoffe, die in zulk eenen „ langen tekst te vinden is, tot eene andere gelegenheid; vermits „ die tog alle jaaren weder voorkomt. ——— VII. Zy moeten „ zig ook niet bedienen van donkere, en verborgene spreekma- „ nieren, die we in de Profeetische Schriften aantreffen, en die „ anderen, zeer verkeerdelyk, in hunne Predikatien overneemen, „ ——— en zo die, zomwylen, eens te passe kwamen, moeten „ zy, onder klaare woorden, derzelver betekenis openleggen. „ ——— IX. Ter bevordering van het een en ander is eene „ oordeelkundige keuze noodzaaklyk, in het aanhaalen van die „ *Schriftuurplaatzen*, welke zy tot bevestiging van een Leerstuk, „ of van eene Zedeleer, noodzaaklyk oordeelen. Men moet niet „ den eenen tekst op den anderen stapelen, maar die plaatsen van „ Gods

REINBECK en JABLONSKI zullen, waarfchynlyk, tot dit ontwerp veel toegebragt hebben.

Ik zie in de opneeming der *Saltsburger* Vlugtlingen niet alleen eene diepe Staatkunde, maar ook veele blyken van genegenheid, die FREDERIK WILLEM voor den Godsdienst voedde. Onder den Bisfchop van FIRMIAN, werden deezen, ten wreedften, behandeld, den lande uitgejaagd, in gevangenisfen gedreeven, en, in alle opzigten, verftooten. In weerwil hunner bittere klagten, en in weerwil van de fmeekende voorfpraak van het *lichaam der Euangelifchen* te *Regensburg*, bleef de Aartsbisfchop by zyne voorige ftrengheid. *Negen honderd* van deeze ongelukkige menfchen ftrafte hy, in den jaare 1731, met ballingfchap, welke FREDERIK WILLEM allen, in zyne Staaten, opnam. In volgende jaaren, was het getal dier vreemdelingen reeds tot *zeven duizend* geklommen. Hen volgden de *Bergtolsgaadfche* en *Boheemfche* Vlugtelingen, aan welke laatfte de *Frederikftadt*, in *Berlyn*, enkel haare tegenwoordige grootte heeft te danken.

Een vroege dood verhinderde deezen Monarch in de voortzetting van die nuttige ontwerpen, welke hy reeds, gedeeltelyk, te werk had gefteld. Hy ftierf in 't jaar 1740, te *Potsdam*, den dood van een waar Christen. —— En, den Hemel zy gedankt! het goede Werk, dat deeze Vorst begonnen hadt, werdt niet afgebroken. Want de thans heerfchende Koning tradt niet alleen in de voetftappen zynes verlichten Vaders, maar breidde de grenfen der verdraagzaamheid, hoe langs hoe meer, uit. Hy geeft het geweeten de allerwenfchelyke vryheden, en zyne Onderdaanen mogen alles gelooven, dat zy eenmaal aan hun eigen hart, en voor den Regterftoel van God, denken te verantwoorden. —— Zo menigmaalen, rechtfchaapen onderdaanen aan dit ftuk, met ernst, denken, voelen zy hunnen boezem van genoeglyke en dankbaare aandoeningen zwellen.

Ge-

„ Gods Woord uitkiezen, die klaar, en genoegzaam zyn, om
„ zig van het ftuk, dat voorgefteld wordt, een goed begrip te
„ vormen. —— X. Eindelyk moet men den jongen Leeraars
„ wel op het harte drukken, dat zy het waare oogmerk van het
„ prediken, vooral in gedagten houden; en dit, daarom, nimmer
„ doen moeten uit verkeerde inzigten, maar in eene heilige
„ vreeze, als voor de oogen des Alzienden Gods, wiens
„ eer, en de zaligheid hunner Toehoorders, zy enkel bedoelen
„ moeten."

Gelukkig Pruisschen! dat zyne Godsdienstoeffeningen, zonder eenigen dwang, zonder, daarin, door onredelyke wetten agtervolgd te worden, kan waarneemen, —— waarneemen, naar de uitspraak van Gods Woord, en de bevelen des gezonden verstands. Gy behoeft niet te vreezen, dat u de afwyking eener aangenomene leer ongelukkig zal maaken, dat gy, daarom, tot slaverny verweezen, in ketenen gesmeeten, en uit de lyst van vroome burgers zult geschraapt worden. Doet slegts uwe pligten. —— Gy meugt, in Geloofszaaken, denken, wat u het verstand, en de Godlyke Openbaaring, ingeeven.

Men moet, onder de naaste oorzaaken van de tegenwoordige gesteltenisse des Godsdiensts, *in de Pruisische Staaten*, de *Wysbegeerte van* WOLFF niet vergeeten. Dit ons verslag zullen wy, gevoeglyk, met eenige aanmerkingen daarover kunnen eindigen.

WOLFF was, in eenige opzigten, den gelukkigen THOMASIUS, aan wien wy boven gedagt hebben, gelyk. Hy heeft, niet alleen der *Pruisische Staaten*, maar ook der gansche Weereld, eenen uitsteekenden dienst gedaan. —— WOLFF, gelyk de Heer ISELIN hem, in *zyne geschiedenis van het Menschdom*, beschryft, zou, veelligt, de grootste Wysgeer geweest zyn, indien hy de bescheidenheid van LOCKE met zyn verbaazend verstand, vereenigd, en geloofd hadt, dat hy konde dwaalen (*). — FREDERIK DE GROOTE wist

(*) Overtuigd zynde, (zegt ISELIN, *bladz.* 369, *des* 2 *D. van dat Werk*,) dat de *Wiskundigen*, tot nog, den zekersten en gemaklyksten weg gekoozen hebben, om tot de kennis der waarheid te komen, bragt WOLFF hunne voorbeelden tot zekere regelen, voerde derzelver gebruik in de Wysbegeerte in, en stondt in eene vaste overtuiging, dat zyne gevoelens, met deeze vertooning van zekerheid aangedaan, in de daad, het weezen daarvan ontvangen hadden. —— Ondertusschen verspreidde hy een verbaazend licht over veele takken van geleerdheid, welke, tot dien tyd toe, met dikke nevels van duisternis en verwarring overtoogen, en wier gronden dor en onvrugtbaar gebleeven waren. Het Menschdom zal, altoos, omtrent Hem, zeer verpligt moeten blyven, en het is zeker, dat hy in de denkwyze der Noordsche Volken eene geheele verandering gemaakt hebbe. —— Even onbegrypelyk is het, dat een geest, die geen vonkje bezat van eene aanmoedigende verbeelding, en geheel ontbloot was van een vlug vernuft, —— dat een geest, die, nimmer der Bevalligheid geofferd, noch aan de Zanggodinnen hulde beweezen, —— dat een geest, die enkel verstandig scheen te weezen, en daarom droog en ernsthaftig, zulk ee-

wist 's Mans bekwaamheden op regten prys te schatten; want nauwlyks was hy, éénen dag, Regeerder des *Pruisischen* Volks geweest, of hy riep WOLFF uit *Marpurg* terug, lag hem een inkomen van *twee duizend* Ryksdaalders toe, benoemde hem tot zyn geheimen Raad, en gaf hem volkomene vryheid alles te leeren, dat hem goeddagt.

Deeze Wysgeer voerde, in de *Pruisische Staaten*, een leerstelsel in, 't geen met de menschelyke ziel byzonder wel overeen kwam, en, in het gemeene leeven, met nut kon te werk gesteld worden. Ik sta gereedlyk toe, dat hy wat veel van de wiskunstige bekleeding gebruik maakte, en zig op die leerwyze, die hy in het voordraagen zyner leerstellingen verkoos, te veel verbeeldde, aan dezelve alle die zekerheid gegeeven te hebben, welke men enkel aan een welbeweezen wiskunstig voorstel kan toekennen. Nogthans koomt hem alleen de eere toe, van de voordragt der Godgeleerde geschillen tot eenen grooten trap van volmaaktheid gebragt te hebben; niet alleen ten opzigte van de bewyzen, met welke hy de waarheden ondersteund heeft; maar, inzonderheid, ten aanzien van de nauwkeurigheid, de denkbeelden, de orde, en ook de zo noodzaaklyke bepaaling der Kunstwoorden. Buiten WOLFF waren wy, waarschynlyk, tot dien trap van zekerheid, in de leerstellige waarheden, nooit gekomen.

Vóór de tyden van WOLFF was de *Natuurlyke Godgeleerdheid* een niet zamenhangend stuk, doorweeven met taalkundige spitsvindigheden, en nutteloozе uitpluizingen; eer een onderwerp der geheugenisse, dan van het verstand. Hy ontwierp daar van een geregeld stelsel, voerde den wiskunstigen leertrant in, hing alle leerstukken, die op zigzelve stonden, gelyk een keten aan malkanderen, en plaatste de gemaklykste voor de zwaarste. Kortom, hy gaf aan dezelve de gedaante eener weetenschap. Nogthans kan het zeer wel weezen, (want dit was één zyner gebreken,) dat deeze man, te fyn bepaalde, en dat hy, door te veel te willen bepaalen, eenige dingen zelfs op losse schroeven zette. En, evenwel, verliest hy, daardoor, geenszints, de eer,

eene algemeene goedkeuring verkreegen, en zulk eene zigtbaare overhand op andere verstanden gehouden hebbe. Want, in weerwil van de aanvallen des nyds, des bygeloofs en der onweetenheid, voerde hy, al langen tyd, heerschappy, in alle de hooge en laage Schoolen van *Duitschland*, en regeerde het geheele *Noorden* met een volslaagen oppergezag.

eer, dat hy tot de verandering dier leerwyze, het meest hebbe toegebragt.

Buiten kyf moet de zalige REINBECK den lof genieten, van, *in de Pruisische Staaten*, de *Wolfiaansche Wysbegeerte* in de Predikkunde te hebben ingevoerd. Hy stelde zyne aanmerkingen (*) over de *Augsburgsche Geloofsbelydenis* op in den geest deezer Wysbegeerte, en deezen lyfde hy mede zyne leerredenen in. Misschien was hy, in dat Ryk, de eerste, die de *toelaating van het kwaad* op den leerstoel bragt. Hy schafte eene predikwyze af, die, in de daad, al te gemaklyk, dog, zomtyds, voor eenvoudige toehoorders, van eenig nut is, naar welke men Schriftuurplaats by Schriftuurplaats voegt, en zo met kragt en gezag betoogt. Dit neemt, evenwel, niet weg, dat REINBECK en zyns gelyken zommige stoffen op den kansel, misschien, wat al te fyn uitploozen. Dan wie zal alles, op eenmaal, hervormen? En ik kan, bezwaarlyk, gelooven, dat wy SACK, SPALDING, DITERICH, TELLER, en BRUHNE in *Berlyn* zouden gehad hebben, wanneer REINBECK 'er niet geweest was.

Tot het een en ander hielp zeer veel de uitgebreide invloed, welken de laatste by den overleeden Koning hadt, en waardoor hy het gezag van WOLFF's *Wysbegeerte*, met groo-

(*) Deeze aanmerkingen van den Heer REINBECK ontstonden, by gelegenheid dat men de gedagtenis vierde van de *Geloofsbelydenis*, door de *Protestanten* te *Augsburg* overgegeeven; toen twee eeuwen geleden. Daar was eene algemeene begeerte, om de Redenvoering, door hem, op dat Eeuwfeest gedaan, in druk te zien. Hy vondt het, ondertusschen, beter, dezelve in verhandelingen te verwisselen, en die met aanmerkingen te verryken, vermits *de waarheden des Geloofs*, niet wel zo goed, in eene of meerdere leerredenen, in haaren zamenhang, en met de vereischte nauwkeurigheid, konden voorgedraagen worden. Hiertegen kwamen verscheiden twistschriften op, welke REINBECK, op verschillende wyzen, beantwoordde. Onder andere werdt daaruit geboren een Werkje, ten opschrifte hebbende; *Opheldering van het wysgeerig Stelsel der zogenaamde Harmonia praestabilita*, 't geen zyne sterke zugt voor de *Wolfiaansche Filosophie* buiten tegenspraak stelt. Middelerwyl dydde het getal der tegenschriften uit, mitsgaders dat der antwoorden. Eigentlyk kwamen alle de bedenkingen, die men tegen zyne *Verhandeling over de Augsburgsche Geloofsbelydenis* in het midden bragt, uit een beginsel van weerzin, dat REINBECK de *Wolfiaansche Wysbegeerte* in den *Godsdienst*, of liever in *dezelfde leerwyze*, overbragt.

groote kragt à onderfteunen kon. In het zelfde *vorftelyk bevelfchrift*, 't geen wy boven, in eene aantekening, gedeeltelyk aanhaalden, worden de *Proponenten* in het Predikampt, ten fterkften, aanbevolen, zig WOLFF's *Redenkunde* vooral eigen te maaken, op dat zy zelve onderfcheiden, en duidelyke begrippen van de Godgeleerdheid verkrygen, en die voordraagen, in hunne verklaaring van Gods Heilig Woord, op dat zy, altoos, een geregeld ontwerp mogen maaken, en daarna de byzondere afdeelingen, in hunne leerredenen, fchikken; — op dat zy niet, in hoogdraavende en verbloemde uitdrukkingen, tot den volke fpreeken, maar op eene kragtige en wel zamenhangende wyze, die de waarheden met derzelver bewyzen, en de vermaaningen met derzelver beweeggronden, verbindt; — kortom, op dat alles, in eene Redenvoering, gelyk een keten verbonden zy, en het een uit het ander volge.

De thans gebruiklyke wyze van beproevinge, aan welke zig de Godgeleerden, in het gebied van FREDERIK DEN GROOTEN onderwerpen moeten, is, grootendeels, uit WOLFF's *Wysbegeerte* ontleend. De Heer SACK, b. v.; (dit weet ik van naby,) doet zeer veel vraagen uit de *Natuurlyke Godgeleerdheid;* en zelfs in die voorftellen, die eigentlyk de Christelyke Geloofsleere betreffen, dringt hy, ten fterkften, op bewyzen aan. — Dit heeft ook plaats in de Kerkvergadering der *Lutherfchen*. Dan, zo doende, zouden wy op een ander onderwerp geraaken. Het aangevoerde heeft, ondertusfchen, den aandagtigen doen zien, dat de gemoederen der Christenen, (fchoon 'er altoos kwalykgezinden onder loopen,) reeds veele jaaren herwaards, in de *Pruisfische Staaten*, zyn voorbereid geworden, om met genoegen te berusten in die uitgebreide vryheden, die FREDERIK DE GROOTE zo mildelyk verleent.

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN DE THEBAISCHE TINCTUUR, (*Laud. Liq. Syd.*) IN ONTSTEEKING DER OOGEN. DOOR JAMES WARE.

(Zie deszelfs *Remarks on the Ophthalm. etc. London*, 1780, 8*vo.*)

Eene Vrouwspersfoon, van 26 jaaren, kreeg, in de maand November 1778, eene zwaare verkoudheid, gepaard met

met eene hevige ontsteeking van het Linkeroog. —— De Lyderesse gebruikte verscheide soorten van Oogwateren, doch zonder de minste beterschap. — Men bragt ze vervolgens, tot drie herhaalde reizen, Bloedzuigers aan de Linkerslaap van het Hoofd, waardoor de ontsteeking ook werkelyk minder wierd. ——— Dan, vermits de Lyderesse wederom op nieuws koude vattede, zo wierd in weinig tyds de ontsteeking wederom zo hevig als ze te vooren geweest was. —— Na verloop van zes weeken stelde ik het gebruik van de Thebaische Tinctuur in 't werk, en liet daarvan tweemaal 's daags, telkens twee tot drie droppels, in het oog vallen. Men bespeurde op dien tyd een vlek op de Cornua, aan den regterkant van de Pupil, welke voor een gedeelte de Pupil bedekte. ——— De ontsteeking was toen zo hevig, dat zelf het geringste licht zwaare pynen veroorzaakte. —— Het eerste gebruik van de Tinctuur veroorzaakte een zeer pynlyk gevoel, 't welk echter in weinig minuten verdween, en de Lyderesse merkelyke verligting bespeurde.

Toen ik de Lyderesse de eerstemaal zag, was de ontsteeking zo hevig, dat ik, behalven de genoemde Tinctuur, nog voorstelde, drie Bloedzuigers aan de Linkerslaap te zetten, en vervolgens, wanneer het bloeden was opgehouden, een Spaansche-vliegen-pleister op die plaats te leggen. — Doch vermits de Bloedzuigers niet wilden zuigen, zo liet men ook de pleister weg. —— Den tweeden dag vond ik de Lyderesse merkelyk beter, en het Oog minder ontstoken. —— Ik liet met het gebruik der Tinctuur aanhouden, het welk van zulk een uitwerking was, dat men vervolgens geen Bloedzuigers of Spaansche Vliegen noodig had. De Lyderesse konde, na verloop van drie dagen, het Oog weder openen, en, in den tyd van veertien dagen, was de ontsteeking geheel verdweenen, en de Cornua zo helder, dat de Lyderesse zo veel zien konde, als zy tot haare gewoone bezigheden nodig had.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN MUUR-NAGTEGAAL, EN DEN ROODSTAART.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Muur-Nagtegaal*, in 't Grieksch φοινικουρος, in 't Latyn by de Ouden *Phœnicurus*, by de Hedendaagſchen *Ruticilla*, in 't Italiaansch *Codirosſo*, in 't Engelsch *Redſtart*, in 't Fransch *Roſignol de Muraille*, in 't Zweedsch *Roedstjest*, in 't Hoogduitsch *Rot-Schwentzel*, in 't Poolsch *Czerwony ogonek*, geheeten, heeft in zynen Zang noch de ſterkte noch de verſcheidenheid der *Nagtegaals*, maar iets van zyne ſtembuiging: zyn zang is teder en gemengd met iets dat naar het droeve helt: althans dezelve doet ons derwyze aan; want voor den Zanger zelve is het, buiten twyfel, een uitboezeming van vreugde en vermaak: dewyl het zyne Liefde te kennen geeft, en dit innerlyk gevoel even aangenaam is voor alle weezens.

Deeze gelykvormigheid met, of liever deeze betrekking tot, den Zang des *Nagtegaals* is de eenige gemeenſchap tusſchen den *Nagtegaal* en deezen Vogel: want dezelve is geen *Nagtegaal*, ſchoon hy den bynaam daar van voere: noch Geaartheid, noch Geſtalte, noch Pluimadie heeft 'er iets van. 't Gebruik, egter, heeft aan deezen naam het zegel gehangen.

In den Voortyd komt dit Vogeltje, met de andere over, zet zich op de toorens en de daken der onbewoonde huizen, van daar laat het zynen Wildzang hooren: te midden van de Steden weet het de eenzaamheid te vinden, zoekende altoos de hoogſte en ontoeganglykſte plaatzen: men treft het ook aan in het diepst der donkere bosſchen: het vliegt vaardig, en laat, zich nederzettende, een klein geſchreeuw hooren, ſchuddende onophoudelyk den Staart met eene zeer zonderlinge beweeging niet van boven na beneden, maar horizontaal van de rechte tot de ſlinke zyde. Het bemint de bergagtige landſtreeken, en vertoont zich zelden in de vlakten. In zwaarte moet de *Muur-Nagtegaal* voor den *Nagtegaal*, en zelfs voor het *Roodborstje*, wyken: de geſtalte is tederder doch langer. Een zwarte borstlap bedekt den Gorgel, het voorſte gedeelte en de zyden van den Hals: dit zelfde zwart omringt de Oogen,

en loopt tot den Bek; een witte ſtreep bedekt het voorſte, het opperſte en het agterſte des Kops: het benedenst van den Hals en den Rug is ſchitterend, doch donker grys: by eenige enkelen, waarſchynlyk zeer ouden, is dit gryze bykans geheel zwart; de donker aschgrauwverwige Vleugelpennen hebben helderkleuriger buitenbaarden met helder grys geboord: boven den zwarten borstlap verciert een ſchoon vuurrood den borst in 't breede, breidt zich eenigermaate uit tot de zyden, en vertoont zich met alle helderheid weder in de Staartpennen, de twee middelſte alleen, die bruin zyn, uitgezonderd: de Buik is wit, de Pooten zyn zwart; de Tong is aan het einde geſpleeten gelyk die des *Nagtegaals*.

Het Wyfje verſchilt genoeg van het Mannetje, om den misſlag van eenige Natuurkundigen als LINNÆUS en KLEIN, die 'er eene tweede ſoort van vormen, te verſchoonen. 't Zelve heeft dat wit niet aan den Kop, nog ook den zwarten Gorgel: deeze beide zyn grys met ros gemengeld, en het overige der Pluimadie van veel zwakker kleuren.

Deeze Vogels nestelen in de gaten der muuren, in de Stad en op 't Land, in ſpleeten van boomen en holen der rotſen: zy leggen vyf of zes blauwe eitjes: de Jongen komen in May te voorſchyn: het Mannetje laat al den tyd des broedens zich hooren van de punt eener rotze, of eenige op zichzelve ſtaande hoogte, niet verre van de verblyfplaats zyner Gade: de vroege morgenſtond is zyn geliefde zangtyd.

Men wil dat deeze vreesagtige en agterdogtige Vogeltjes hun nest verlaaten, als zy ontdekken dat iemand het vervaardigen daar van waarneemt: men verzekert dat zy de Eitjes, aangeraakt zynde, verlaaten: en dit is, voegt 'er ALBIN by, alles niet, daar zy, in 't zelfde geval, hunne Jongen begeeven, of uit het nest werpen.

Schoon de *Muur-Nagtegaal* digt by ons, ja onder ons, woone, blyft dezelve niet te min wild; hy komt in de verblyfplaats der Menſchen, en ſchynt hun noch op te merken, noch te kennen; hy heeft de gemeenzaamheid niet van het *Roodborstje*, noch de vrolykheid van den *Bastaard-Nagtegaal*; noch de leevendigheid van den *Nagtegaal*: uit den aart is hy op de eenzaamheid geſteld en wild, zyn character ſomber: in den ouderdom gevangen, weigert hy te eeten, en vast zich dood: of overleeft hy het gemis zyner vryheid, dan ſtrekt zyn halſtarrig ſtilzwygen ten blyk zyner droefheid en zyns hartzeers: nogthans kan men de Jongen

uit

uit het nest neemende en opvoedende, het gezang deezes Vogels genieten, 't welk hy te aller uuren, en zelfs in den nagt, laat hooren; hy volmaakt denzelven, door de lessen aan hem gegeeven, of 't navolgen van andere Vogelen, digt by hem opgehangen.

Het zelfde voedzel, als dat der *Nagtegaalen*, wordt hem gegeeven, en hy is nog kiesfcher. In den vryen staat, leeft hy van Vliegen, Spinnekoppen, Mieren, en andere Insecten; ook gebruikt hy kleine Vrugtgewassen. In *Italie* pikt hy de Vygen. OLINA schryft, dat men de *Muurnagtegaalen*, in de maand November, nog daar te lande ziet, terwyl ze, in October, *Frankryk* reeds verlaaten hebben. Zy vertrekken wanneer de *Roodborstjes* by onze wooningen komen; dit heeft misschien PLINIUS doen gelooven, dat het *Roodborstje*, in den Winter, het zelfde Vogeltje was, als de *Muurnagtegaal*, in den Zomer.

By hun vertrek laaten de *Muurnagtegaalen*, niet min dan by hunne komst, den eenzaamheid minnenden aart blyken; nooit vertoonen zy zich by benden, zy gaan één voor één weg.

Onder de *Muurnagtegaalen* vindt men eenige Verscheidenheden, eenige deezer ontstaan waarschynlyk alleen uit het verschil van jaaren; en de ander uit dat der Lugtstreeken.

ARISTOTELES gewaagt van drie Vogeltjes, die, uit hoofde van de benaamingen, welke hy aan dezelve geeft, tot een allerspreekendst kenmerk in hunne Pluimadie, het Vuurroode moeten hebben. Deeze drie Vogeltjes zyn, de *Phœnicurus*, door GARA *Ruticilla* overgezet; de *Erithacos*, door hem *Rubecula* geheeten, en eindelyk de *Pyrrhulas*, welke hy *Rubicilla* noemt. Wy gelooven te mogen verzekeren, dat de eerstgemelde de *Muurnagtegaal* is, de tweede het *Roodborstje*: in de daad, 't geen ARISTOTELES zegt, dat de eerste, geduurende den Zomer, by de bewoonde plaatzen komt, en van daar in den Herfst verhuist, wanneer de tweede soort verschynt, kan onder alle Vogelen, in wier Pluimadie het rood eene heerschende kleur is, niet passen dan op het *Roodborstje* en den *Muurnagtegaal*; doch het valt veel bezwaarlyker den *Pyrrhulas* of de *Rubicilla* te onderkennen.

De Naamlystmaakers hebben in 't algemeen die naamen toegevoegd aan den *Goudvink*: doch het dunkt ons meer dan waarschynlyk, dat de *Pyrrhulas* van ARISTOTELES, en de *Rubicilla* van THEODORUS GARA, wel verre van de *Goud-*

vink

vink te weezen, een geheel andere Vogel is. ARISTOTELES doet te deezer plaatze ene optelling van kleine Vogeltjes met een spitzen Bek, die alleen op Insecten aazen of althans voornaamlyk: deeze zyn de *Cygalis*, (het *Vygeneetertje*,) de *Melancoryphos*, (de *Bastaard-Nagtegaal met een zwarten Kop*,) de *Pyrrhulas*, de *Erithacos*, de *Hypolais* (de *Gras-musch*,) enz., nu vraag ik of men den *Goudvink* kan tellen onder het getal der Vogeltjes met een scherpen Bek, die geheel en al, of ten minsten grootendeels, van Insecten leeven? Deeze Vogel behoort, in tegendeel, eer onder de Graaneeters, en wel zo, dat hy in een jaargetyde, wanneer de meeste andere daar op vallen, geen Insect aanraakt: van deeze te eeten is hy door zyn aart zo verre verwyderd, als hy door gedaante van zyn Bek verschilt van alle Vogelen, die op Insecten aazen. Men kan niet veronderstellen, dat ARISTOTELES onkundig geweest hebbe van dit onderscheid in de wyze van voedzel te neemen, dewyl op dit onderscheid deeze plaats gegrond is; by gevolge heeft hy den *Goudvink* met den naam van *Pyrrhulas* niet willen aanduiden.

Welk is dan het Vogeltje, 't geen hy tusschen het *Roodborstje* en den *Bastaard-Nagtegaal* plaatst, en een ander dan de *Muur-Nagtegaal*, op 't welk alle deeze characters passen, dat zy een scherpen Bek hebben, voornaamlyk van Insecten leeven, en in de Pluimadie iet uitsteekend Roods hebben? Ik ken 'er geen ander dan die bekend is onder den naam van *Roodstaart*, met het *Roodborstje* de bosschen bewoont, en, gelyk dit, den geheelen Zomer van Insecten leeft, en met het zelve in den Herfst vertrekt. WUOTHONUS heeft ontdekt, dat de *Pyrrhulas* eene soort van *Roodstaart* moest weezen. JONSTON schynt dezelfde aanmerking te maaken: dan de eerstgemelde bedriegt zich, zeggende dat deeze Vogel dezelfde is met den *Muur-Nagtegaal*: dewyl ARISTOTELES ze zeer duidelyk van elkander onderscheidt.

De *Roodstaart* verschilt, in de daad, zeer veel van den *Muur-Nagtegaal*. ALDROVANDUS en GESNER hebben ze wel gekend, en onderscheiden. De *Roodstaart* is veel grooter, hy komt niet by de huizen, hy nestelt niet in de muuren; maar in de bosschen en het kreupelhout, gelyk de *Vygeneetertjes* en de *Bastaard-Nagtegaalen*; hy heeft een helder vuurrooden Staart; het overige zyner Pluimadie is graauw inzonderheid van boven, donkerder en rosagtiger op de vleugelpennen, ligt graauw met ros gemengeld over 't geheele Voorlyf; de Stuit is rood gelyk de Staart. Daar

zyn

zyn 'er die een schoonen zwarten halskraag hebben, en, in de geheele Pluimadie, de leevendigste verscheidenheid van kleuren. De Heer DE BUFFON maakt 'er eene tweede soort van; doch wy gelooven dat het de Mannetjes zyn; eenige zeer kundige Vogelaars hebben ons zulks verzekerd. De Heer BRISSON schryft, dat de *Gehalsbande Roodstaart*, in *Duitschland* gevonden wordt, even of dezelve byzonder eigen was aan dat Gewest, terwyl men overal, daar men *Grauwe Roodstaarten* aantreft, ook de *Gehalsbanden* vindt.

Wy merken, derhalven, den *Gehalsbanden Roodstaart* aan, als het Mannetje en den *Grauwen Roodstaart* als het Wyfje: beiden steeken zy even zeer uit in Roodheid van Staart: maar, behalven de halskraag, heeft het Mannetje een donkerder kleur, donker graauw op den rug, graauw met bruin gevlekt op de borst en de zyden.

Deeze Vogeltjes leeven liefst in bergagtige streeken, en vertoonen zich zelden in de vlakte, dan wanneer zy in den Herfst op hun vertrek staan. Zy komen, met de maand May in *Bourgonje* en *Lotharingen*, vervoegen zich terstond in de bosschen, waar zy den geheelen Zomertyd slyten: zy nestelen in het laagstaand kreupelhout, digt by den grond; vervaardigen hun nest van buiten met mosch, van binnen met wol en vederen. Dit nest is van eene klootsche gedaante, en heeft de opening na 't Oosten, op 't best tegen ongunstige winden gedekt: in 't zelve vindt men vyf of zes witte eitjes, met graauwe stippen.

's Morgens vroeg, gaan de *Roodstaarten* uit het bosch, versteeken 'er zich op 't heetst van den dag, en vertoonen zich wederom des avonds in de nabygelegene Velden: waar zy Vliegen en Wormen zoeken, 's nagts betrekken zy weder het woud. Hier uit, en om meer andere trekken van overeenkomst, schynen zy ons toe tot het Geslacht der *Muur-Nagtegaalen* te behooren. Des niettegenstaande heeft de *Roodstaart* geen Zang; alleen laat hy een klein gefluit hooren, best uitgedrukt door *Suit*, welke eerste Lettergreep hy zeer lang en fyn uithaalt; doorgaande houdt hy zich stil en bedaard: is 'er aan het kreupelhout een enkel uitsteekende tak, of die over een voetpad heen loopt, hier zet hy zich gaarne op, en slingert met den Staart even als de *Muurnagtegaal*, doch zagter. Zyn vlugt is kort, en van boschje tot boschje; op 't einde van den Zomer, zyn ze zeer vet, en goed om te eeten. Zy vertrekken in 't laatst van October, wanneer zy eenige dagen elkander in 't veld navliegen, en naa dien tyd blyft 'er geen in *Frankryk* over.

HET

HET CHARACTER DES AARDSBISSCHOPS FENELON GESCHETST.

(*Uit het Fransch van den Heer* D'ALEMBERT.)

De Lofreden des uitmuntenden Kerkvoogds FENELON (*) is, in de Academie, reeds uitgesprooken door den Heer DE LA HARPE, met eene welspreekenheid het Onderwerp en den Redenaar waardig (†). Als Geschiedboeker der Academie verpligt den tol van onzen lof toe te brengen aan den deugdzaamen FENELON, zullen wy ons over de bevalligheden der Redenkunste niet bekommeren, en het zal geen moeite in hebben dezelve te vermyden. Eenige weinige treffende trekken, eenvoudig en onopgesmukt, zullen eene Lofspraak opleveren van FENELON, zo kunstloos als hy zelve was. Een Character, gelyk het zyne, vereeren wy best door die eenvoudige hulde, in welke zyn geest misschien iets byzonder bekoorelyks zou vinden, was dezelve gevoelig voor de hooge agting, welke wy zyner Naagedagtenisse toedraagen.

FENELON zelve heeft de Eenvoudigheid, welke hem by elk dierbaar maakte, afgemaald. „ Eenvoudigheid," luidt zyne taal, „ is die rechtschaapenheid van Ziel, welke ons „ wederhoudt van eene te schroomagtige aandagt op ons„ zelven, en onze eigene bedryven. Deeze beminnelyke „ Deugd verschilt zeer veel van Opregtheid, en gaat dezelve „ verre te boven; want wy ontmoeten dikwyls zeer opreg„ te Menschen, van Eenvoudigheid ontbloot. Zy willen, „ in de daad, niet doorgaan, dan voor de geenen die zy „ zyn; doch zy vreezen gestadig te zullen schynen wat zy „ niet zyn. Het Kind der Eenvoudigheid laat zich op „ Waarheid of Deugd niets voorstaan, en slaat nooit agt „ op dat *Zelfs* dat *Ik*, waarmede het gros des Menschdoms „ zo veel opheeft." In dit bevallig beeld schetst FENELON zich-

(*) FRANCIS DE SALIGNAC DE LA MOTTE FENELON, Aardsbisschop van Kameryk, en Leermeester des Hertogs van *Bourgonje*, Kleinzoon van LODEWYK DEN XIV, werd geboren te *Porigord*, den 6 Aug. 1654; den 31 Maart 1693 tot Lid der Academie aangenomen: hy stierf den 8 Jan. 1715.

(†) De Lofreden op FENELON, door de Academie met den Prys bekroond, 1771.

zichzelven, zonder het te bedoelen. Hy was meer dan Nederig; want hy dagt niet dat hy het was. Om bemind en geagt te worden had hy zich slegts te vertoonen.

Wy zullen eenige trekken opgeeven van die schoone Eenvoudigheid, die menschlievende en toegeevende Deugd, welke de Aardsbisschop van *Kameryk* veel beter wist te betragten dan te bepaalen. Een zyner onderhoorige Priesteren schreef zich, in zyne tegenwoordigheid, eenige verdiensten toe; dewyl hy het dansen der Boeren op Zondag en Heilige dagen hadt afgeschaft. „ Myn Heer," sprak FENELON, „ Wy willen niet dansen; doch vergun dit „ arme Volk niet zichzelven te vermaaken; laaten zy ten „ minsten, voor eenige oogenblikken, het harde lot, „ waar onder zy zugten, vergeeten."

Het zeggen eens Geleerden, wiens Boekery verbrand was: „ Ik zou maar weinig uit myne Boeken geleerd hebben, indien ik het verlies derzelven niet wist te draagen," heeft men, en met reden, geroemd; dan FENELON, die zyne Boeken, door een dergelyk ongeval verteerd zag, drukte zich op eene nog eenvoudiger en treffender wyze uit: „ GOD zy lof, dat de brand de hut niet getroffen „ heeft van eenig arm Gezin!"

Dikwyls wandelde hy alleen rondsom *Kameryk*. Hy tradt in de hutten der schamele Boeren, zette zich by hun neder, luisterde na hunne klagten, en schonk troost aan de bedrukten. Stokoude lieden, die het geluk gehad hebben om hem te zien, spreeken nog van hem met de tederste hoogagting. „ Daar," zeggen zy, „ is de houten Stoel, „ waar in onze goede Aardsbisschop gewoon was by ons „ te zitten. Ach! wy zien hem niet meer!"

Hy vergaderde in zyn paleis het ongelukkig Landvolk, door de verwoestingen des oorlogs met huis en hof verdreeven. Hy onderhieldt hun, en ontving ze aan zyne eige tafel. Op zekeren dag zag hy een Boer, die geen eeten nuttigde; de reden hier van vraagende, kreeg hy ten antwoord: „Ach, myn Heer, toen ik vlugtende myne hut verliet, had ik geen tyd om eene Koe, die myn Gezin spysde, „ mede te neemen. De vyand zal dezelve wegvoeren, en „ ik nimmer eene zo goede wedervinden." FENELON, die een vrygeleid-brief hadt, begaf zich terstond, door één Huisbedienden vergezeld, buiten de Stad. Hy vondt de Koe, en bragt dezelve by den Landman. Schaamte bedekt het aangezigt der zodanigen, die dit aandoenlyk voorval van te weinig aangelegenheid rekenen om verhaald te worden, voor

 ee.

eene Vergadering zo aanzienlyk als deeze, en zo waardig om 't zelve te hooren.

De Eenvoudigheid zyner Deugd behaalde een allerſtreelendſte zegepraal by eene gelegenheid, aan welke hy niet dan met genoegen kon denken. Zyne Vyanden, (want tot ſchande van het Menschdom, hadt FENELON zyne Vyanden,) hadden de verfoeilyke kunstſtreek gebruikt om digt by hem een Geestlyke te plaatzen van aanzienlyke geboorte, met den tytel van *Groot Vicaris*; met oogmerk, dat deeze hem tot een verſpieder zou ſtrekken. Hy, die laag genoeg van ziel geweest was om zulk een ſtuk op zich te neemen, bezat egter moeds genoeg om zichzelven daarover te ſtraffen. Naa eenen langen tyd het zuiver en vlekloos hart, om 't welk te bekladden hy last gekreegen hadt, beſchouwd te hebben, kwam hy, door knaaging getroffen, tot FENELON, wierp zich met traanen voor zyne voeten neder, belydende tot welk een ſchandelyk werk hy zichzelven hadt laaten beweegen, ſmeekte om vergiffenis, en zogt zyne ſchande in een afgezonderd leeven te verbergen.

Maar hoe toegeevend deeze Kerkvoogd ook was omtrent de zwakheden van anderen, hy verwagtte dezelfde toegeevenheid niet omtrent zyne eigene. Vader SERAPHIN, een *Capucyner*, voor LODEWYK DEN XIV predikende, viel FENELON, toen 's Konings Aalmoeſenier, in ſlaap. De Prediker, dit bemerkende, brak zyn reden af, en riep: „ Maak „ dien ſlaapenden Abt wakker; die blykbaar hier alleen „ gekomen is om zyn hof by den Koning te maaken!" FENELON vertelde dit voorval gaarne, en prees den Prediker, die zulk een Apostoliſche vrymoedigheid betoond, en den Koning, die dezelve, met zyn ſtilzwygen, goedgekeurd hadt. —— Hy voegde 'er nog een ander geval nevens; op zekeren dag ſtondt LODEWYK DE XIV verſteld, dat 'er niemand by den Dienst tegenwoordig was dan FENELON alleen: terwyl doorgaans een groote toeloop van Hovelingen zich in de Kerk vervoegde waar de Koning was. De Vorst vroeg de rede van dit vreemd verſchynzel aan den Majoor der Lyfwagt. „ Sire," antwoordde deeze, „ ik heb laaten verluiden, dat uwe Majeſteit deezen morgen den Dienst niet „ zou bywoonen. En ben gelukkig geſlaagd, om uwe Majeſteit dus te doen weeten wie hier komen om hunne hulde aan GOD te bewyzen; en wie alleen om hun Hof by „ uwe Majeſteit te maaken."

Gaf FENELON een ſlegt voorbeeld aan 't Hof met onder het aanhooren eener Leerreden te ſlaapen, hy gaf, by eene

an-

andere gelegenheid, eene zeer zeldzaame les van ſtriktheid en geregeldheid. Hy vondt zich niet benoemd tot Aardsbisſchop van *Kameryk*, of hy verliet zyne Abdy *St. Varely*, „ ten einde hy," dit was zyn woord, „ de Kerklyke „ Wet, die het bezitten van meer dan ééne Kerklyke Waar„ digheid verboodt, niet mogt overtreeden." LE TELLIER, Aardsbisſchop van *Rheims*, door dit voorbeeld meer getroffen dan door de Wet, voerde FENELON ſcherplyk te gemoet: „ Gy zult ons volſtrekt bederven."

FENELON bezat zulk eene verregaande, en, als 't ware, zulk eene kieſche Liefde tot de Deugd, dat niets hem onſchuldig voorkwam, 't welk dezelve eenige, zelfs de minſte, wonde toebragt. Hy berispte MOLIERE, om dat hy de Deugd, in zyne *Miſanthrope* met een haatlyk en belachlyk kleed van ſtrengheid hadt omhangen. De beoordeeling moge misſchien niet juist zyn; doch de beweegreden, die dezelve deedt ſtryken, doet eer aan de zuiverheid van zyn hart; en is te pryswaardiger, dewyl niemand hem kan beſchuldigen dat hy eenig belang hadt by deeze aanmerking; want de edele en toegeevende Deugd van FENELON was verre verwyderd van de ſtrenge en ſtuurſche Deugd in den *Miſanthrope*. FENELON, integendeel, bewonderde den *Tartuffe*. Hoe meer hy weezenlyke en ongemaakte Deugd beminde, hoe meer hy ſchynvertooning derzelve verfoeide, welke hy klaagde te *Verſailles* maar al te dikwyls te ontmoeten; hierom juichte hy de zodanigen toe, die de Schyndeugd het momaangezicht afrukten. Hy rekende het, gelyk BAILLET, den Dichter MOLIERE tot gene misdaad, „ dat hy het Regt van 's Heeren Dienstknegten ver„ kort hadt, met de Geveinsden te hekelen." FENELON hieldt zich verzekerd, dat de eigenſte Perſoonen, die het meest ſchreeuwen over deeze ſchennis van hun regt, ('t welk in de daad het regt van elk eerlyk Man is,) doorgaans weinig genegen of geſchikt waren om 't zelve te handhaaven; en dikwyls maar al te wel hun eigen ſchuld kenden. Hy durfde zelfs in Vader BOURDELOU, wiens bekwaamheden en deugden hy anderszins eene groote agting toedroeg, berispen over eene Leerreden, waarin deeze, met veel gezwets, dit heerlyk Tooneelſtuk doorhaalde, — een Tooneelſtuk, waarin het onderſcheid, tusſchen Schyndeugd en waare Godsvrugt, met zulke leevendige en treffende verwen, geſchilderd wordt, dat men niet kan nalaaten de eerſte op het ſterkst te verfoeijen, en het alzins beminnelyke van de laatſte te zien. „ BOURDELOU," zeide hy met zyne ge-

woone opregtheid, „is geene *Tartuffe*; doch zyne Vyanden „ zullen zeggen dat hy een *Jesuit* is."

In den Oorlog des Jaars MDCCI, bragt een jong Prins van het Leger der Bondgenooten eenigen tyd te *Kameryk* door. FENELON gaf eenige lessen aan den Prins, die hem met eerbied en toegenegenheid hoorde. Inzonderheid prees hy hem aan, nimmer zyne Onderdaanen te dwingen om van Godsdienst te veranderen. „ Geen menschlyke magt," luidde zyn taal, „ kan eenig gezag voeren over de Vryheid van „ 't Gemoed. Geweld moge Geveinsden maaken; doch „ kan nooit overtuigen; en dusdanige Aankomelingen den „ Godsdienst toe te voegen, is niet denzelven beschermen, „ maar verslaaven." Ten aanziene van het Staatsbestuur voerde hy by deezen Prins dezelfde Taal als MENTOR tot TELEMACHUS. „ Uw Parlement kan niets zonder u doen, „ is dit voor u geen magts genoeg? Gy kunt niets doen „ dan met toestemming van 't zelve, en zyt gy niet geluk„ kig dat uwe handen gebonden zyn om geen kwaad uit te „ voeren? Elk verstandig Vorst zal wenschen alleen vol„ gens de Wetten te regeeren; zyne Regtvaardigheid, zyn „ Roem, zyn Gezag zelve hebben alle belang in deeze te „ handhaaven." — Eenen anderen Prins schreef hy: Moe„ dig de voortplanting van kundigheden in Landen uwer „ heerschappye aan. Hoe verlichter een Volk is, hoe be„ ter het zal bezeffen dat zyn eigen belang de gehoorzaam„ heid aan wyze en billyke Wetten vordert; en onder der„ zelver bescherming zal het getrouw en gelukkig lee„ ven."

Geduurende dien zelfden Oorlog, ontving FENELON, 's Konings gunst verlooren hebbende, en uit diens tegenwoordigheid verbannen zynde, meer beleefdheden van de Veldheeren der Bondgenooten dan van onze eigene. Terwyl EUGENIUS en MARLBOROUGH hem alle eere gaven, aan zyn uitmuntend Character verschuldigd, deeden de *Fransche Hovelingen*, die het Leger in *Vlaanderen* volgden, alles om hem te vermyden. De slegtsten zogten hun hof te maaken door lasterlyk van den braaven Man te spreeken; de besten oordeelden het een blyk van moed en voorzigtigheid; de hooge gevoelens, welke zy van zyne verdiensten hadden, met stilzwygen in hun boezem te verbergen. Vergeefsch waren de dringende aanzoeken des Hertogs van BOURGONJE, zynen Kweekeling, die, in den Veldtocht des Jaars MDCCVIII, het Leger geboodt; deeze jonge Prins, misschien de eenigste der Inwoonderen van *Versailles*, die FE-

NE-

NELON niet vergeeten hadt, kon de toeſtemming zyns Koninglyken Grootvaders niet verwerven, om één oogenblik te ſpreeken met den Man aan wien hy de dierſte verpligting hadt, en voor wien zyn hart den diepſten eerbied voedde. De Aardsbisſchop van *Kameryk*, dus wreedlyk verlaaten in zyn Geboorteland, mogt het eenigermaate aangezien hebben als een vreemd land, toen *Frankryk*, uitgeput door een achtjaarigen ongelukkigen Oorlog, geheel bedorven werd door den ſtrengen Winter des Jaars MDCCIX. FENELON hadt, ten dien tyde, in zyne Voorraadſchuuren, Graanen, ter waarde van honderd duizend Livres. Hy deelde ze geheel uit aan de arme Soldaaten, die dikwyls broods gebrek leeden; en weigerde 'er iets voor te ontvangen. „ De Koning," ſprak hy, „ is my niets ſchuldig; „ en in de rampen, die het Volk drukken, is het myn „ pligt, en als Franschman en als Bisſchop, aan den Staat „ weder te geeven wat ik 'er van ontvangen heb." —— Op deeze edele wyze nam hy wraak van de ongenade waar in hy gevallen was.

'Er is eene ſchoonheid in zyne Schriften, die ons dezelve dierbaar maakt: te weeten, die aangenaame aandoening van bedaardheid en vrede, welke de Leezer gevoelt, terwyl hy ſchynt te verkeeren met een Vriend, die zyne Ziel, als 't ware, aan ons mededeelt. Hy verzagt, hy neemt weg, ten minſten, voor een oogenblik, onze zorgen, onze bekommernisſen, en de Menschlyke Natuur, tot het haaten van welke wy in verzoeking komen op het beſchouwen der Characters van zommigen, vertoont zich nog beminnelyk, wanneer wy de Werken leezen van eenen FENELON, die dezelve met de aanvalligſte kleuren ſchetst.

De weinige Schriften over de fraaye Letteren, door hem nagelaaten, zyn vol ſmaaks, kieschheids en oordeels. Gekweekt door het leezen der oude Schryveren, wist hy te beter hoe dezelve naar verdienſten te bewonderen; daar zyn juiste en keurige ſmaak niet miste ook de gebreken te ontdekken. In de Schryvers, die hy als voorbeelden ophaalt, zyn de plaatzen, die ons het meest verrukken, dezelfde, waar op hy met zo veel genoegen bleef ſtilſtaan. Hy ſchynt dan, mag ik zo ſpreeken, zyn geboorte-lugt te ademen, en omringd te zyn door alles wat eenſtemmig was, met, en dierbaar aan, zyn uitmuntend hart.

Zyne *Zamenſpraaken over de Welſpreekenheid*, als mede zyn Brief over dat Onderwerp, aan de *Franſche Academie*, behelzen de beste beginzels van de kunst der Overtui-

tuiging. Hy behandelt deeze kunst als een Redenaar en een Wysgeer. Redenkunstenaars, die geen van beiden waren, vielen hem aan zonder hem te wederleggen. Zy hadden alleen ARISTOTELES geleezen, dien zy nauwlyks verstonden; hy hadt de Natuur, die nimmer bedriegt, bestudeerd.

De best geschreevene zyner Werken, schoon geenzins de agtenswaardigste om de juistheid van Redeneertrant, zyn, die hy geschreeven heeft over 't *Quiëtismus*, dat is, over de belanglooze Liefde welke hy wil dat wy het Opperweezen toedraagen; een stelling, door den Godsdienst gewraakt. Men vergeeve het zynen arbeidzaamen en vluggen geest, zoo-veel welzeggenskunst besteed te hebben aan zulk een onderwerp. „ Ik weet niet," is de taal van zeker Schryver, „ of FENELON eene kettersche stelling staande hieldt „ met te beweeren, dat GOD, om zyns zelfs wille, moet „ bemind worden; doch hier van ben ik verzekerd, dat „ FENELON zulk eene liefde verdient." Hy verdeedigde deeze kwaade zaak in zulk een betoverenden styl, dat de verzaagde BOSSUET, zyn tegenstander, gewoon met de onbekwaamste *Protestantsche* Leeraaren in het worstelperk te treeden, beleedt, dat FENELON hem veel meer werks gegeeven hadt dan de CLAUDES en de BASNAGES; op den Aardsbisschop van *Kameryk* was hy gewoon het zeggen van PHILIPS DEN IV, wegens den Maarschalk DE TURENNE, te gebruiken: „ Deeze Man heeft my veele slaaplooze nagten „ doen doorbrengen." Dit, in de daad, bleek zomwylen uit de bitsheid, met welke BOSSUET zynen vreedzaamen Tegenstander bejegende. „ Myn Heer," antwoordde de Bisschop van *Kameryk*; „ waarom geeft gy smaadredenen voor „ bewys? Dagten myne bewysredenen u hoonende taal te „ zyn?" En, schoon FENELON ten slachtoffer strekte van den yver zyns welspreekenden vyands, eerde hy altoos de uitsteekende Talenten van deezen hedendaagschen CHRYSOSTOMUS; en wanneer iemand, door vooroordeel gedreeven, of door laage vleizugt vervoerd, het bestondt, BOSSUET, in zyne tegenwoordigheid, te veragten, verdeedigde hy hem met vuur. 't Is waar, deeze liet hem een dergelyk regt wedervaaren; eene Dame van aanzien vroeg den Bisschop van MEAUX, toen hy in 't hevigst van den Godgeleerden stryd met FENELON was, of de Aardsbisschop waarlyk zo veel verstands bezat, als men in 't algemeen van hem dagt? —— „ Ach! Mevrouw," zeide

de BOSSUET, „ hy heeft verstands genoeg om ons te doen „ beeven."

Dan FENELON, zyn verstand gevangen geevende aan de besluiten der Kerke, kondigde niet alleen, gelyk algemeen bekend is, de Bulle af, welke zyn Werk, de *Grondregels der Heiligen*, veroordeelde; maar hy wilde een altoosduurend Gedenkteken naalaaten van deeze onderwerplykheid in zyne Hoofdkerke. Hy liet eene Zon schilderen, onderschraagd door twee Engelen, die onder hunne Voeten verscheide Boeken vertraden; een derzelven voerde den tytel van zyn eigen Werk.

Hy werd, ten dien tyde, te *Kameryk* gebannen, over de Leer van 't *Quiëtismus;* want by ons wordt een Bisschop gebannen gerekend, wanneer hy last krygt om in zyn Bisdom te blyven. De Aardsbisschop van *Kameryk* merkte het als geen ballingschap aan, en hieldt het voor een gelukkigen misslag, die hem, in 't einde, aan zyne Kerk wedergaf; 't geen anderen een onheil genoemd zouden hebben, zag hy aan voor een zegen.

Zyne Ongenade ten Hove, veroorzaakt door zyne Mystike gevoelens, werd voltooid door zyn *Telemachus*, welken LODEWYK DE XIV aanmerkte als een zydlings schimpschrift op zyne Regeering. 't Is daarom niet verkeerd aangemerkt, „ dat de groote Kettery, des Aardsbisschops „ van *Kameryk*, niet in het Godgeleerde, maar in het „ Staatkundige, bestondt." De Heer DE BOZE volgde hem op in de *Fransche Academie*, en, dewyl LODEWYK DE XIV nog leefde, durfde, noch de Heer DE BOZE, noch de Heer DACIER, die hem aannam, tot lof van den *Telemachus* spreeken. Dan de stem des Algemeens, die geen Monarchen vreest, en zelfs over hun oordeelt, had hem den loflaurier geschonken.

Wy zyn, nogthans, verzekerd, dat LODEWYK DE XIV, eindelyk, regt deedt aan de verdiensten van den gehoonden FENELON: dat hy briefwisseling met hem hieldt, en, op 't hooren van 's Aardsbisschops dood, rouwe betoonde. Misschien hadden de tegenheden, die zyn afneemenden ouderdom bewolkten, zyne trotsche denkbeelden van eer en vermeestering gemaatigd, en geschikter doen worden om de taal der Waarheid te hooren. FENELON hadt deeze onheilen voorzien; en 'er is nog een brief van hem voorhanden, geschreeven, of ten minsten ingerigt, aan den Koning; waar in hy hem de jammerlyke lotwisseling der Fortuine voorspelt, welke, zo kort daar op, 's Konings

hooge jaaren droevig vernederde. Deeze Brief is geschreeven met de welspreekenheid en vrymoedigheid eens Dienaars van het Opperweezen, die de zaak des Volks by den Vorst bepleit. De zagtaartige geest van FENELON schynt, in denzelven, de rustigheid van BOSSUET aangenomen te hebben, om den Monarch de stoutste waarheden te zeggen. Wy weeten niet of LODEWYK DE XIV deezen brief geleezen hebbe; dan hoe waardig was dezelve van hem geleezen te worden, hoe waardig is dezelve nog dat elk Vorst dien leeze en bepeinze? 't Was, eenige jaaren naa dat FENELON deezen Brief geschreeven hadt, dat hy bevorderd wierd tot het Aardsbisdom van *Kameryk*. Indien de Koning, met de daad, deezen Brief geleezen hebbe, was het oogenblik, waar in hy den Schryver van denzelven beloonde, zeker een der roemrykste zyns Leevens. Dan zyne volgend misnoegen over den *Telemachus*, en ongenade tegen den Schryver, doen ons met leedweezen eene daad in twyffel trekken, welke wy gaarne zouden gelooven en pryzen.

De agting van den *Telemachus*, die nimmer in eenig gedeelte van *Europa* veranderde, heeft, in *Frankryk*, verscheide lotwisselingen ondergaan. Wanneer het Werk eerst het licht aanschouwde, deedt het treffende der nieuwigheid, het belang des onderwerps, te inneemender gemaakt door de bevalligheden van den styl, en bovenal, de zydlingsche doch doorgaande berisping eens Konings, die niet langer de God zyner Onderdaanen was, het aller goedkeuring wegdraagen. —— Het Zedebederf, 't welk algemeen de overhand kreeg onder het Regentschap des Hertogs van ORLEANS, maakte de *Franschen* min gevoelig voor de verdiensten eens Werks, waarvan de doorsteekende braafheid van gevoelens het bekoorelykste uitmaakt; de geweldige party tegen HOMERUS verwekt, van wiens Werken men den *Telemachus* eene navolging noemde, en, eindelyk, eene zekere eenzelvigheid van denkbeelden en gelykklankigheid in de uitdrukkingen, maakten, voor een geruimen tyd, dat dit Werk verweezen werd tot den rang dier Schriften, welker eenige verdiensten bestondt, om de Jeugd, op eenen aangenaamen trant, te onderwyzen. Dan de waarde van dit Boek is zeer opgeslaagen in onzen Tyd, die, beter verlicht dan de voorgaande Eeuwen, en de waare beginzels van Staatkundig Geluk beter begrypende, dezelve schynt te bevatten in twee woorden, LANDBOUW en VERDRAAGZAAMHEID; en Standbeelden zou oprigten voor den Burger, die den eersten

ſten zo zeer aangepreezen, en den Bisſchop, die de laatſte zo voorbeeldelyk betragt hadt.

Fenelon ſchreef tegen de *Janſenisten;* doch dit was niet, gelyk de Laster zogt te doen geloven, om zyn hof te maaken by Vader LE TELLIER. Zyn edele en groote ziel was niet vatbaar voor zulk een roerzel; zyne opregtheid en braafheid verboden hem de Vriendſchap van zulk een Man te zoeken. 't Was de zagtheid van zynen aart, en het denkbeeld 't geen hy zich gevormd hadt van de Godlyke Goedheid, die hem zo afkeerig maakten van de Leeringen van Vader QUESNEL; hy noemde dezelve wreed, onbarmhartig, ſtrekkende om de belyders tot wanhoop te dryven; om deeze Leerſtellingen te beſtryden, raadpleegde hy meer met zyn hart dan met zyne Godgeleerdheid. „ Welk een „ ſchriklyk Weezen," betuigde hy, „ maaken zy van „ GOD! Wat my betreft, ik merk GOD aan als een *Goed* „ *Weezen;* en kan nimmer toeſtemmen dat hy een *Dwinge-* „ *land* zou zyn, die, ons de voeten gebonden hebbende, „ beval te wandelen; en ons dan ſtrafte, om dat wy hem „ niet konden gehoorzaamen."

Doch, in deezervoege, de Stellingen, welke hem te hard voorkwamen, wraakende, was hy zeer verre van eenig denkbeeld, om de Voorſtanders derzelven te vervolgen. „ Laat ons," 't was zyn merkwaardig woord, „ ten hunnen „ opzigte weeten, 't geen zy niet willen toeſtaan, dat GOD „ tegen het Menschdom is, vol van Genade en Toegee- „ venheid." Wanneer men hem vermeldde, dat de *Janſenisten* zyne geſlaage Vyanden waren, en geene gelegenheid lieten voorbyglippen, om zyne Leer en Perſoon te lasteren, zeide hy: „ Eene zo veel dringender rede, om hun „ te verdraagen en te vergeeven!"

Schoon die aandoenlykheid van geſteltenisſe, welke FENELON zo beminnelyk maakte, die in alle zyne Werken doorſtraale, vertoont zich dezelve op 't allerſterkst in die hy opſtelde voor den Hertog van BOURGONJE. Onder het ſchryven van deezen, zou iemand zich verbeelden, dat de Aardsbisſchop nimmer uit de gedagten verloor, dit allergewigtigst denkbeeld: „ 't Geen ik voor deezen Jongeling ſchryf, „ kan het geluk of het ongeluk uitmaaken van Twintig „ Millioen Menſchen." Dit edel denkbeeld heerscht bovenal in zyne *Zamenſpraaken der Dooden.* 'Er is vuur en leeven in alle; doch in die, welke hy bepaald ſchikte tot onderwys zyns Kweekelings, ſteekt eene byzonder inneemende klem van zeggen, door 't gewigt des onderwerps

den Schryver ingeboezemd. Hy schildert, met de sterkste kleuren, als hy het noodig oordeelt. Dit blykt in zommige Fabelen, waar in hy zynen Kweekeling aan zyn eigen oog voorstelt, onder vercierde naamen; en een niet zeer vleiend beeld, met het kleed eens Verdichtzels omhange; hy deedt de Eigenliefde tot zyne oogmerken medewerken, en bediende zich daarvan, om den Prins te verlichten, niet om in hem onaangenaame gewaarwordingen op te wekken.

Eene andere zeer opmerkenswaardige omstandigheid is, dat FENELON, in deeze uitsteekende Schriften, niet afdaalt tot de byzondere Voorschriften van den Godsdienst; doch blyft by algemeene Wetten der Natuurlyke Zedekunde. Zulks ontstondt niet uit onverschilligheid voor den Godsdienst, van welken hy een zo waardig Bedienaar was; maar kwam voort uit het verstandigste en pryswaardigste beginzel om nuttig te weezen aan jonge Vorsten van allerlei Landaart, van allerlei Godsdienst; eene taal, waar in de Natuur elk hart onderwyst, en die, in volkomene eenstemmigheid met alle Godsdienstbelydenissen, niet afhangt van den vastgestelden Godsdienst in eenig Land. —— De Voorschriften des *Christendoms*, welke hy zynen Kweekeling inboezemt, vertoonen zich alleen in zyne *Bestuuringen voor 't Geweeten eens Konings*. In welk een beminnelyk en eerwaardig licht verschynt hier de *Christlyke Godsdienst!* Welk een gelukkig gebruik maakt hy van de Leeringen der Openbaaringe, in alles wat het geluk des Menschdoms betreft! of 't geen, in 't onderwys eens jongen Vorsten kon dienen, om hem de uitgestrektheid en 't gewigt der Koninglyke Pligten te toonen, en de jammerlyke gevolgen af te schilderen, welke noodwendig uit derzelver verzuim moesten voortvloeijen; welk een afkeer boezemt hy hem in van Dwinglandy en Onderdrukking, van Vervolging en Geestdryvery! Deeze Leermeester was tevens een Priester en een Burger, twee characters, zo veel te agtenswaardiger; wanneer zy gepaard gaan, als men ze te minder in denzelfden persoon vereenigd ziet.

FENELON beklaagde zich menigmaal over de gewoonte des Hofs van *Frankryk*, volgens welke het zynen Kweekeling niet vrystondt, buiten 's lands te reizen. „ Ik heb," betuigt hy, „ dewyl ik niets beters kon, hem met MEN„ TOR en TELEMACHUS doen reizen. Doch, indien hem „ immer veroorloofd worde, vreemde Landen te gaan „ zien, zou ik verlangen dat hy het deedt zonder Vorstly„ ken toestel. Hoe minder Reisgevolg hy hebbe, te min-

„ der

„ der hinderpaalen de Waarheid zal vinden om tot hem „ te naderen. Hy zal dan, 't huis gekomen, te beter in ſtaat weezen om goed van kwaad te onderſcheiden, „ het een aan te neemen en het ander te vlieden; en, voor „ eenigen tyd, ontſlaagen, van de lastige pligtpleegingen „ aan de Koninglyke Waardigheid verbonden, zal hy te „ gevoeliger ſmaaken, welk een geluk het is een Mensch „ te weezen."

Maar wy moeten niet vergeeten hier op té tekenen eene allergewigtigſte byzonderheid in de Opvoeding des Hertogs van BOURGONJE, ſtrekkende om het beminnenswaardig Character zyns Onderwyzers nog hooger op te heffen. Wanneer FENELON, in den loop zyner Opvoedinge, een misſlag beging, zelfs van den geringſten aart, (en 't was voor hem niet wel mogelyk eenen anderen te begaan,) vervoegde hy zich terſtond by zynen Kweekeling om zichzelven te beſchuldigen. Welk een vermogen verkreeg hy, door deeze edele eenvoudigheid, op den jongen Vorst! Hoe veele Deugden leerde hy hem op éénmaal! Eene gewoonte om opregt en waar te handelen, ten koste zelf der eigenliefde; eene toegeeflykheid omtrent de misſlagen van anderen; eene gereedheid om zyne eigene te herinneren en te bekennen; den moed om zichzelven te beſchuldigen, en de nog roemryker eerzugt om zichzelven te overwinnen. „ Indien gy „ wenscht," was het zeggen eens Wysgeers, „ dat uw „ Zoon gewenne het ſtrenge der Waarheid te hooren en te „ beminnen, maak een aanvang met die te ſpreeken, zelfs „ dan, wanneer zy u benadeele."

Zou men kunnen gelooven, indien de Gedenkſchriften der Academie het niet bevestigden, dat, op den dag van FENELON's verkiezing, twee der Leden zich niet ſchaamden ieder hem een uitſluitend Balletje te geeven. Gelukkig voor hun, gelukkig voor ons, die hunne Leevensbeſchryvers moeten zyn, dat zy voor altoos onbekend zullen weezen, en de naakomelingſchap onkundig van dit droevig geheim; de ontdekking daarvan zou ons vervoerd hebben om hunne gedagtenis te verfoeijen. Hoe luisterryk zy ook mogten weezen door hunne Geboorte, hunne Waardigheden, of zelfs door hunne Werken, het zou onmogelyk geweest zyn van hunnen rang of bekwaamheden, zonder hartzeer, te ſpreeken. Bezig om hun leevensgeſchiedenis te vervaardigen, zouden wy, dat tydſtip naderende, de leevendigſte verontwaardiging gevoelen, en deeze leelyke woorden zouden uit de pen vloeien: „ Hy

„ ſtem-

„ ftemde FENELON niet." In de Hoofdkerk te *Kameryk* leest men een lang, doch kragtloos, Graffchrift op deezen Kerkvoogd. Mogen wy een korter voorftellen.

HIER LIGT FENELON
VOORBYGANGER.
DAT UWE TRAANEN DIT GRAFSCHRIFT NIET UITWISSCHEN,
OP DAT ANDEREN HET NADERHAND MOGEN LEEZEN,
EN SCHREIEN, GELYK GY.

BEDENKINGEN OVER DE ZAMENSTEMMING VAN AANDOENLYKHEID EN REDE.

(Ontleend uit DONALDSON's *Elements of Beauty.*)

AANDOENLYKHEID.

De goede hoedanigheden van Hoofd en Hart worden zeldzaam by elkander gevonden: derzelver vereeniging vormt een waarlyk edel Character.

Al te na gelykende aan Ondeugd is de Dwaasheid van kwaalyk beftuurde Goedhartigheid: de Wysheid der Onaandoenlyke is erger dan Dwaasheid.

Het zelfde beginzel, 't welk den Mensch aanzet om Geluk te zoeken, of zichzelven uit Ongeluk te redden, port hem aan om anderen gelukkig te maaken, of hunne ongelegenheden te verminderen.

Hoe minder Aandoenlykheid iemand bezitte, hoe zelfzoekender zyne neigingen zullen weezen: hoe gevoeliger hy zelve voor Geluk is, hoe meer hy zal overhellen om anderen gelukkig te maaken.

Die zwakheid van zenuwgeftel, welke iemand over beuzelingen ongerust maakt, en hem ongenoegen doet gevoelen zonder genoegzaame reden, moet onder de kwaalen gerekend worden: het is eene valfche Aandoenlykheid. Eenigen zyn meer Oploopend dan Aandoenlyk.

Rechtfchaape Aandoenlykheid is altoos genegen en gereed om misflagen over 't hoofd te zien, en beledigingen te vergeeven: fchoon de Rede leeraare, dat men dit, by zommige gelegenheden, met voeglykheid en betoon van geest doe.

De fom van der Menfchen Geneugten en Ongeneugten moet

moet opgemaakt worden uit hunne onderſcheide maate van Aandoenlykheid. Wat kunnen toch de zodanigen meenen, die ſpreeken van 't geluk des Onaandoenlyken? Kan men iets ongerymder bedenken dan het genot te benyden der zodanigen, die het vermogen om te genieten derven?

SMAAK EN VERNUFT.

Eene oorſpronglyke kieschheid van Smaak is het onafſcheidelyk uitwerkzel en onlochenbaar merkteken van waare Aandoenlykheid: deeze behelst niet alleen een gevoel van Liefde, Medelyden, Dankbaarheid of algemeene Pligtſchuldigheid, (want van deeze zyn zelfs de ruwſte Geſteltenisſen zelden geheel ontbloot,) maar is eene zekere fraayheid van ziel, die de liefde liefderyker maakt, en het genoegen eene nieuwe maate van genoegen byzet: dezelve is Vernuft en Smaak, de tederheid van Vriendſchap, de beſchaafdheid van Hoogagting, en de uitgeleeze bekoorelykheid der Liefde!

Smaak is de Zuster der Deugd; de afſtammeling van Smaak is Vermaak: uit Deugd wordt Gelukzaligheid gebooren: dit is een voordeel der Aandoenlykheid, en 't ſchenkt genoegen aan de zodanigen als vatbaar zyn voor het hoogst Vermaak: eene ondergeſchikte dan egter zeer beminnelyke hoedanigheid, welke afhangt van de keurige onderſcheidingen der Aandoenlykheid.

Van de klaarheid der Zedelyke bevatting, hangt af het vermogen om het goede te verkiezen en het kwaade te verwerpen. Wat het Gemoed waarlyk verbetert, vermeerdert dit vermogen van verkiezen of verwerpen: dewyl het de onderſcheidende kenmerken van goed en kwaad zigtbaarder en kenlyker doet worden.

Alle onkunde van Schoonheid, of bedorvenheid van Smaak, is een ſpreekend gebrek: alle vordering en volmaaking daar in vermeerdert de Aandoenlykheid; de vermogens der Ziele, zo wel als des Lichaams, worden door het recht beoefenen daar van volkomener. Te vraagen of een gezuiverde, verbeterde en verſterkte Smaak een voordeel is? komt eenigermaate op 't zelfde uit als te twyfelen of het beter is te zyn of niet te zyn, te leeven of niet te leeven? Iemand die den goeden Smaak derft is dood voor alle fyne Aandoeningen.

'Er is zo wel eene aangewende als eene natuurlyke Onaandoenlykheid; kwaade Smaak of averegtsch vooroordeel

is aangeleerde Domheid. Te voelen is leeven: hoe meer derhalven dit gevoel opgewekt worde, hoe meer men leeft.

Vernuft is het vermogen of de bekwaamheid in klaar te bevatten, en behoorelyk zamen te voegen, de denkbeelden en gevoelens, die betrekking hebben tot het geen nut is en den Smaak bevordert. Aandoenlykheid en Rede klimmen ten hoogsten toppunte als zy dezelve zamenstemmend by den anderen schikt.

De Dicht- en Schilderkunst en Muzyk zyn Weetenschappen, die byzonder tot het Vernuft behooren. De Dichtkunst is de taal van verheeven en verfynde Drift. De Schilderkunst is stilzwygende Dichtkunde. De Muzyk is de spreekende toon van bezielde Hartstogt.

DICHTKUNST, SCHILDERKUNST EN MUZYK.

Een goed Dichtstuk is het werk der uiterste pooging van Menschlyke verbeeldingskragt en Oordeel.

Enkele naavolging is beneden de waardigheid van Dicht- Schilderkunde en Muzyk. Een Kunstenaar moet de voorwerpen niet altoos vertoonen gelyk ze zyn; maar zodanig als zy strekken om eene aangenaame gesteldheid der ziele te streelen: of zo als dezelve in de verbeelding vergroot worden, wanneer deeze voorbereid is tot het aandoenlyke en hartstogtlyke.

Ongevoelig te weezen voor het vermogen der Muzyk is in zo verre onkundig te zyn van de taal der kiescher Driften: doch het spreekt van zelve, dat hy, die nimmer de zagtere aandoeningen van medelyden of liefde gevoelde, niet begrype hoe de Muzyk die uitdrukke, of de ziel tot zulke zagte beweegingen opwekke.

De Muzyk is een der middelen om de deugdzaame genegenheden der Ziele te streelen en te ontvouken: in zo verre dezelve strekt om dit einde te bereiken, verdient zy onze hoogagting: voor het overige dient zy nergens toe dan om de ooren te kittelen der geenen die geen hart bezitten, en wier waan altoos geëvenredigd is aan hunne Onkunde en mangel van Aandoenlykheid.

In alle dingen moet het streelen der zinnen gepaard gaan met het streelen der Aandoenlykheid: dan vormt het de Ziel tot Deugd en Geluk.

LIEF-

LIEFDE EN VRIENDSCHAP.

Gelyk twee verſchillende ſnaaren, ten zelfden tyde geroerd, overeenſtemming veroorzaaken; eene hoedanigheid, welke geen van beiden, afzonderlyk, te wege kan brengen, zo zal Genegenheid en Hoogagting, zamenwerkende, Liefde baaren; eene Drift van beide verſchillende en voortreflyker dan elk der gemelde op zich zelve beſchouwd.

Liefde en Haat, door geen Rede beſtuurd, loopen meest al op dezelfde einde en oogmerken uit.

De zodanigen zyn alleen vatbaar voor waare Vriendſchap, die weeten wat voeglyk en bevallig is, om, by alle gelegenheden, gezegd en gedaan te worden, en genoegen ſcheppen in 't geen wel gezegd en welgedaan is.

Een dwaas kan nooit de aangenaamheden der Liefde genieten: hy moge, 't is waar, iets ſmaaken van het louter dierlyk gedeelte; doch geenzins die tedere bevalligheden, die het vermaak vermeerderen, duurzaamer doen worden; zy zyn onkundig van het verruklyk mengzel van Liefde en Hoogagting, 't welk het genot doet aangroeijen.

Zy tasten mis, die veronderſtellen, dat de beſtendigſte Vriendſchapsverbintenisſen beſtaan tusſchen lieden van volkomen gelyke geaart- en hoedanigheden: zulk eene gelykvormigheid is eer geſchikt om Mededinging dan Vriendſchap te verwekken. Beter is aan den eenen kant eene grootere maate van Oordeel, en aan den anderen kant eene meerdere Aandoenlykheid; dat men wederzyds van elkanders volmaaktheden overtuigd is: deeze waarneeming geldt inzonderheid ten opzigte van de twee Sexen.

Eene Kieschheid, welke aan zwakheid grenst, voegt eene Vrouwe; eene mindere zagtheid en meerdere ſterkte verwagt men in een' Man: zy behooren te gader een volkomen Character te vormen, veel eer dan twee onderſcheidene en beide volmaakte: de geaartheden van de eene Sexe worden door de volmaaktheden van de andere opgeluisterd. De Natuur heeft, door de Charactertrekken der Sexen te onderſcheiden, alle mededinging tusſchen dezelve geweerd; deeze zou ten hinderpaal van Vereeniging, van Liefde en Vriendſchap gediend hebben.

Welke byzondere onderſcheiding ook de kieschheid van het Vrouwlyk Character merktekent, maakt de Perſoon eener Vrouwe beminnelyker, en dit gaat ook door ten opzigte van haare zielsgeſteltenisſe: 't is die tederheid van Drift, die keurigheid van Smaak, en nauwlettende Zedigheid, der

Sexe

Sexe byzonder eigen, welke haar bevalligst maakt in de waardeering van verſtandige Mannen.

De tederheid der Vriendſchap en der Liefde beſchryft een engen kring: hoe ſterker eene drift is, hoe ze zich naauwer bepaale. Nogthans zyn algemeene Goedwilligheid en Vriendſchap geenzins met elkander onbeſtaanbaar. Verſchillende graaden van agting ſtemmen overeen met de onderſcheide graaden van verdienſten: Vriendſchap wordt aangegaan en bevestigd door gewoonte en nauwe kennis: iemand moge een welwenſcher van allen weezen; doch hy kan ſlegts voor weinigen Vriendſchap hebben, en volkomen Liefde maar voor één.

Het uitgebreid beginzel van Goeddaadigheid bevat een Vriend, een Huisgezin, het Vaderland, en de geheele Wereld: en, naar gelange van de uitgeſtrektheid deezes beginzels, is onze vatbaarheid voor Geluk ook grooter.

MOED EN EER.

Wy behooren Mannen-moed van Beestlyke woestheid te onderſcheiden: 't is ongerymd te veronderſtellen, dat Moed kan beſtaan waar geen gevaar zich vertoont: de ziel die vatbaar is voor Eer kan niet onaandoenlyk weezen voor Vrees: deeze eerſte aandoening de laatſte, in het voorſtaan eener edele zaake, overwinnende, is waare Dapperheid.

Gramſtoorigheid en Wraakzugt worden, maar al te dikwyls, genomen voor kentekens van een gevoel van Eer, doch geene hoedanigheden kunnen ſtrydiger weezen met verfynde Aandoenlykheid.

Eer betreft die deelen van 't Menschlyk gedrag, waar op de Wetten geen byzonder agt ſlaan. Deeze leert een Mensch de toevertrouwde geheimen onſchendbaar te bewaaren; het belang en den goeden naam eens Vriends te onderſtutten; ſtrikt regtvaardig te weezen, wanneer geene openbaare Wetten hem tot Regtvaardigheid verpligten; alle billyke verbindtenisſen geſtand te doen; alles eerlyks, hem aanbevolen, heilig te houden.

De Eer is eene welbewuste waardigheid van geest; welke leert niets, 't geen laag is, of onvoegzaam, te pleegen; doch den Mensch aanport tot edelmoedige en braave bedryven, voortkomende uit eene kieschheid van Aandoening, onderſchraagd door Kloekmoedigheid, en gemaatigd door Rede.

'T GE-

'T GEWEETEN.

Alle rechtmaatige regelen van Gedrag zyn ontleend uit de natuurlyke Genegenheden en uit de Ondervinding. Dezelfde genegenheid, welke ons leert onze Medemenschen lief te hebben, getuigt tegen ons, wanneer wy hun verwaarloozen of slegt behandelen: deeze laatstgemelde werking der genegenheid draagt den naam van beschuldiging of knaaging van 't Geweeten; doch door hebbelykheid of opvoeding kan 'er een kunstgeweeten gevormd worden, 't welk strekt of om het Natuurlyk geweeten te versterken, of om 't zelve geheel te verdorren.

Dus zal 'er eene sterker knaaging volgen op een misdryf tegen eene Natuurlyke Genegenheid gepleegd, als deeze gestaafd is door de Burgerlyke Wet en het heerschend gebruik, dan 'er zou ontstaan uit de schennis van een deezer op zichzelve aangemerkt.

De Natuur heeft eene algemeene en van zelf voortkomende verknogtheid tusschen Ouders en Kinderen, als mede tusschen andere Bloedverwanten, vastgesteld; doch de sterkste van alle genegenheden is die, welke hervoortkomt by Menschen, die elkander hoogagten en beminnen van wegen de uitmuntende begaafd- en bekwaamheden, die zy wederzydsch de een in den ander vinden en erkennen.

Een Mensch kan zyne Kinderen beminnen, uit het zelfde beginzel 't welk de Dieren aanzet om hunne Jongen te beminnen; doch, indien de Mensch teffens ontdekt dat zyne Kinderen deugdzaam zyn, ontstaat uit deeze vereeniging eene onbeschryflyk sterke Toegenegenheid. Dit is Natuurlyke Aandrift, door Rede goedgekeurd en versterkt.

Dat eene ingeschaape Aandoenlykheid ons tot de bewustheid van Goed en Kwaad opleid, is zeker; doch het gaat even vast, dat dit Natuurlyk Gevoel door Rede kan aangekweekt, of door vooroordeel verdorven worden: en dat de voorschriften van 't Geweeten dikwils herkomstig zyn uit Gewoonte, die belaaden gaat met de ketenen van dwaaling. —— Om, derhalven, verkeerde begrippen te weeren, moet de Ziel zich ontslaan van alle vooroordeelen of verkeerdheden van 't Geweeten, en het bezef van Regt gronden op den hegten en onwrikbaaren grondslag van Aandoenlykheid en Rede.

DAMÖN TREURIG, OVER HET AFZYN VAN ZYNE SILVIA.

Eene Alleenſpraak.

Hoe verkwikkelyk is het Zomerſaizoen. De mensch geniet de zagtſte aandoeningen, op het beſchouwen van ieder voorwerp, dat onder zyn gezigt komt. Die in den barren Wintertyd met kwellende ziekten worſtelden, en niet ter herſtellinge konden komen, worden nu gekoesterd door de ſtraalen der verwarmende Zon. Elk mensch, elk dier, geniet thans de aangenaamſte vermaaken; alles lacht ons toe; alles ſchynt te herleeven. Een iegelyk plukt nu de vermaaken van 't hartſtreelende jaargetyde; op elks aangezigt ſtaat de vreugde als geſchilderd. Het goudgeel koorn golft in de Akkerlanden; het vee dartelt in de weiden; de wyde vlakten weêrgalmen van 't geluid van den vrolyken wildzang; de bosſchen ſchateren van duizenden van ſtemmen, die door de gevederde zangrei worden aangeheſt. ——— De Harders dryven, met vermaak, hunne dartele Schaapjes, door de malſe klaverbeemden, en heffen een verrukkend veldlied, ter eere hunner Harderinnen aan, of zitten aangenaam met dezelve te kouten, onder eene digte en koele lommer. Maar voor my, arme *Damon*! is niets bekoorlyks, niets ſtreelt myne zinnen; het aangenaame byzyn van myne *Silvia* moet ik misſen; wat voorwerp zou my nu aandoen? Welke vermaaken zouden myn hart ſtreelen? Niets voorwaar! het byzyn van myne lieve *Silvia* kan my alleen in verrukkingen vervoeren; dan is elk voorwerp my aangenaam; dan ſchynt my alles toe te laggen; dan geniet ik de zoetſte vermaaken: maar nu zy weg is, komt my alles akelig en ſomber voor.

Ach *Silvia*! hebt ge my dan vergeeten? Neen, de droefheid doet my zulk eene taal voeren. Mogelyk is zy digt by my.... dan neen: zy is 'er niet. Mogelyk is zy dieper het land ingetrokken. Mogelyk is zy ver van my af.... mogelyk.... Doch waarom vertoeft gy zoo lang? waarom laat gy my in zulke bekommeringen? Ach! als ik nog herdenk dien wreeden ſtond, wanneer wy elkander vaarwel moesten zeggen! met hoe veel tederheid, met hoe veele aandoeningen, geſchiedde zulks, even als of wy voor eeuwig van elkander geſcheiden wierden. Hoe hartbreekend was dit vaarwel! Duizend kusjes drukte ik op dat pas, op uwe malſe koontjes, met eene verrukkende tederheid. Ach! gy drukte my, op uwe beurt, tegens uwe hygende borst, en gy kost u niet langer wederhouden van my, in vergelding, voor de eerſte maal, eene zagte kus te geeven. Gelyk klimop zig ſtrengelt om de bast van eenen Olm, alzo waren onze armen in één; onze zielen gevoelden de tederſte verbinding, als of ze met zyde ſnoeren aan elkander gebonden waren. Duizend en duizend hartbreekende ſnikken beletten onze woorden uit te ſpreeken, duizend afgebroken

een liefdebetuigingen fpraken wy elkander toe; brakke traantjes biggelden, uit uwe bekoorelyke oogen, over uwe roozenverwige kaaken. Toen kost gy niet langer verbergen, dat ik aan u niet onverfchillig was. Gy fnikte, en drukte myne hand, onder dat fnikken, op de tederfte wyze; welk een ontroering verwekte dit in mynen kloppenden boezem! ——— Myn gezigt wierd eene fpringende fontein van zilte traanen, die zig, al biggelende, langs myne wangen, met de uwen vereenigden. ——— Maar, helaas! ik moest u verlaaten; wy moesten fcheiden! onze vast in een gefrengelde armen moesten, ja met geweld, los gebroken worden! Hoe lang zag ik u agter na! ——— hoe menigmaal zaagt gy nog naar my om! hoe menigmaal knikte gy my toe! en ik, al fnikkende, zeide u duizend en duizendmaal het laatfte.... ach! het laatfte vaarwel.... ik zag u niet meer!

Dat de bergen nu wedergalmen van myne klagten! ——— dat myne ftem door de wyde vlakten verfpreid worde, tot dat zy in de ooren van myne *Silvia* kome; op dat zy hooren moge de klagten die ik in haar afzyn uitroepe. Ach! waarom vertoeft gy zoo lang! hebt gy dan zelve geene begeerte naar deze ftreek? Kan u de getrouwe *Damon* onverfchillig zyn? Hebt gy dan geene begeerte om hem weder te zien, hem, die reikhalzende uitziet naar zyne *Silvia*; om u met verrukking in zyne liefdearmen te drukken; die, door droefheid benard, over het afweezen van zyne Harderin, onophoudelyk zit te treuren? kan dit alles u nog niet beweegen, om te rug te komen? Maar, belaas! wat zeg ik? het zal mogelyk uwe fchuld niet zyn. ——— Neen, ik weet het, eene wreede noodzaakelykheid wederhoud u, en belet u te komen.

Eenzaame bosfchen, deelt in myne klagten! gevederde bende zingt met my een treurgezang! Lugtige Zephirs, draagt myne droevige toonen, op uwe vlugge wiekjes, tot in de ooren van myne *Silvia*, op dat zy niet langer vertoeve, op dat zy zig ten fpoedigfte naar my toe begeeve! Treurt met my, alle gy bloempjes, laat uwe blaadjes droevig nederhangen! treurt met my!.... Dan zagt.... wat hoor ik?.... 't lykt een mensch te weezen.... 't is of iemand.... 't is.... ach! bedriegelyke Zephirs, ik dagt dat myne *Silvia* kwam; maar, helaas! het is het geritfel van de kraakende rietjes, daar gy door heenen dartelt. Dat de hemel deele in myne klagten! dat de Zon zig agter een gordyn van dikke wolken verfchuile! dat alles met my treure! Myne *Silvia*, de wensch van myn hart, myne bekoorelyke *Silvia*, gy zyt weg! myne *Silvia*, gy, die zoo veele aanloklykheden bezit, welke my in duizend verrukkingen wegvoeren; gy, die de fchoonfte van alle de Harderinnen zyt, uwe gedaante zweeft my gedurig voor den geest; uwe aanlokkende gedaante, die gelyk is aan de fchoonfte bloem, welke een gantfchen tuin vercierd; die uitfchittert als een Paauw onder de Vogelen! Uw blanke vel is gelyk aan de zuivere Sneeuw, gevallen op de Velden in 't midden van den kilkouden Winter. Geheel zyt gy aanminnig! Ach, mogte

ik

zien, dat myne *Silvia* wederkwame! ach, wanneer!... ach, hoe lang!.... wie weet hoe lang 't zal duuren!.... ik hoor wederom een zagt gestommel.... van agter dat boschje.... daar, by gintschen boom.... zagt.... zwygt.... myne *Silvia*.... zy is het!.... neen, ik ben wederom misleid; het is het speelend windje, dat met my schynt te spotten, terwyl het, door de takken der boomen dartelende, derzelver bladeren zagtjes doet schommelen.

Dat de tyd tog haast kome; dat myne *Silvia* by my zy. Dartelende Zephirs bedriegt my niet meer! laat liever myne klagten op uwe vlugge wiekjes dryven, en brengt dezelven tot in de ooren van myne *Silvia*; dan zal ik my zoeken stil te houden, en met geduld den tyd te gemoete zien, wanneer myne *Silvia* komen zal.

G.

BRIEF VAN ARMIDA AMAZONE, aan de Uitgeevers der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen,

OVER DE MANLYKE DWINGLANDY.

Wy geeven den volgenden Brief uit, niet als een stuk van grondige redeneering, maar als eene boertery, welke denzulken bevallen kan, die niet ongaarne al lachende zekere waarheden gezegd zien.

MYN HEEREN!

Mooglyk zult gy het beschouwen als een' stap van wederspannigheid, dat ik my verzetten durve tegens eene byna door de geheele Wereld, en ook in ons Land, vastgestelde order. In weerwil evenwel van deze gewoone denkwyze, verstout ik my, my openlyk te stellen, tegens eene zaak, welke my zeer onbillyk, hard en onwettig voorkomt. Schoon ik maar eene vrouw zy, ben ik nogthans zulk eene Voorstandster der Vryheid, dat ik duizendmaal liever in *Washington's* Leger honger en gebrek te lyden, en honderd dooden te sterven, verkiezen zoude, dan my maar te kunnen verbeelden, dat ik niet vry was. De naam van Vryheid is my zo zoet, dat niets daarby haalen kan; en het denkbeeld, van onder eens anders heerschappy te staan, is my zo yslyk, dat mooglyk de strengste slaverny, indien ik my slegts mogt verbeelden, vry te wezen, niets daarby haalen, en my het grootste heil, dat te bedenken was, wezen zou.

By zulk eene denkwyze, myne Heeren, moet het niemand vreemd voorkomen, dat ik eene doodlyke vyandin ben van die heerschappy, welke zig de Mannen over de Vrouwen aanmatigen; en

en dat ik alle myne poogingen aanwende, om aan die heerschappy op eens den bodem in te slaan.

Met de daad, myne Heeren, heb ik my reeds van overlang aan de heerschappy van mynen Man onttrokken. En daar andere Vrouwen, haare Mannen, op het voorbeeld van Moeder *Sara*, niet slegts *Heere* noemen, maar hen ook voor haare Heeren erkennen, en zich door die Heeren laaten regeeren; heb ik het voorbeeld van die braave Moeder, stipter, en meer overeenkomstig myner denkwyze, gevolgd. Ik heb naamlyk getoond, dat, hoe zeer ik voor 't uiterlyke, even als zy, mynen Man, volgens het gebruik, helaas! voor mynen Heer erkende; ik nogthans, even als zy, het bewind der zaaken aan my wist te houden, en *Hagar* met haaren Zoon, dat is, den wil en de begeerte van mynen Man, den huize uit te dryven.

Ik heb, van het uur af, dat ik voor den predikstoel, (Ik moest, meer poëtisch, zeggen, *voor 't Echtaltaar*,) de trouw van mynen Man ontvangen had, my in 't bezit gesteld van de heerschappy; en my, tot op dit oogenblik toe, in die heerschappy gehandhaafd.

En, myne Heeren, zouden de plegtigheden van het huwlyk, met het geen daar op gevolgd is, my van natuur hebben doen veranderen? Tot het oogenblik toe, dat ik op het Formulier van den Echt, door eene nyging, *ja* geantwoord hebbe, ben ik altoos geweest de volstrekte Gebiederes over mynen Man. Hy was my, zedert zyne vryery, niet genaderd, dan met de diepste onderdaanigheid. Hoe menigmaalen heb ik hem niet aan myne voeten gezien! Wat gebeden heeft hy my niet gedaan! Hoe heeft hy my niet voor zyne Prinses; wat zeg ik? voor zyne Godin, van wier uitspraak, wil en grilligheid, zyn geluk afhing, erkend! Hy vloog op myne bevelen, als de geringste slaaf op die van zynen meester. Zoude ik nu, om dat men my, uit zeker boek, iets heeft voorgelezen, en dat ik met mynen Bruidegom te bedde ben gegaan, eene gunst, waarom hy my zo onderdaanig had gesmeekt, alle myne regten kwyt zyn geraakt; en van eene Prinses eene slaavin, van eene Godin eene dienstmeid, zyn geworden? Neen, myne Heeren, men mag zekere artikels uit het Huwlyks formulier aanhaalen, en daar uit myne onderwerping aan mynen Man, als een stuk waaraan ik my vrywillig onderworpen hebbe, willen bewyzen, ik lach daar wat mede; en leg die artikelen uit, even zo als de Mogendheden de Tractaaten doen, overeenkomstig myne belangen en oogmerken. Ik weet den geest van de letter te onderscheiden; en daar de letter my aan de heerschappy van mynen Man onderwerpt, geeft my de geest daar van de heerschappy over hem in handen. Niemant immers, myne Heeren, kan geagt worden, by eenige overeenkomst, zyn eigen nadeel gezogt te hebben. Hoe kan dan eene Vrouw geagt worden, by haar Huwlyk, te hebben afgezien van die heerschappy, welke de natuur haar over de Mannen gegeeven heeft. Eene heerschappy, welke het

het geheele manlyke geslagt, in ons beschaafd Wereldeel, ten minsten. (en van woeste Volken, die naauwlyks menschen zyn, willen wy niet spreeken,) erkend heeft. Neen; deeze tyrannische woorden: *Gy Vrouwe, gy zult uwen wetlyken Manne gehoorzaam zyn in alle dingen, als uwen Heere*; zyn door de Mannen in het Formulier gezet, om dat het de Mannen gemaakt hebben. Hadden het de Vrouwen gemaakt, het zoude geweest zyn: *Gy Man, gy zult uwer wetlyke Vrouwe gehoorzaam zyn in alle dingen, als uwer Vorstinne, uwer Godinne.* Nu luiden de woorden anders; maar ik, en alle Vrouwen, die moed hebben, leggen die uit, overeenkomstig met de natuur der zaake, zo, dat de Vrouw wel voor 't uiterlyke, daar het gebruik het zo wil, haaren Man eeren moet, doch, daarom niet ophoudt, meesteres te blyven, even gelyk zy vóór het huwlyk geweest is. De toestemming, by het trouwen gegeeven, wil niets zeggen; dewyl wy zonder die niet trouwen konden; dus is die toestemming als afgedwongen of *sub-* en *obreptief* verkregen, des wy onder geene verpligting zyn, om 'er ons aan te houden.

Evenwel, zal men zeggen, hier uit zelfs, dat de Mannen de opstellers zyn van 't Huwlyks formulier, blykt, dat hun de heerschappy toebehoort. Maar, hier tegens heb ik vry wat in te brengen. Op zyn hoogste blykt daaruit, dat zig de Mans de heerschappy aanmatigen, doch geenzins, dat die hun toebehoort. Aanmatiging is geen regt; overmagt geene wettige heerschappy. Om dat de natuur den Mannen grovere spieren en meer lichaamssterkte gegeeven heeft, volgt daaruit, dat zy regt over ons Vrouwen hebben? Dan volgt ook, dat de Spanjaarden regt over de Amerikaanen hadden; om dat de eersten vuurwapenen bezaten, waarmede zy de laatsten doodschooten. Integendeel, daaruit, dat de Mannen sterker van lichaam zyn dan de Vrouwen, volgt veeleer, dunkt my, dat zy geschapen zyn om ons te dienen, voor ons te werken, te vegten, enz. even als uit de grootere sterkte van het Paard of den Os boven den Mensch volgt, dat deze Dieren geschapen zyn tot onzen dienst; en om door ons tot die einden gebruikt te worden, tot dewelken het ons goeddunken mag ze te gebruiken.

Zeker, myne Heeren, my dunkt het kan niet anders wezen, dan een misbruik dier grootere kragten, welken de Mans gemeenlyk boven de Vrouwen bezitten, dat hun de heerschappy over ons gegeeven heeft. De eerste Man behoefde maar zynen eigenzinnigen wil by zyne Vrouw met geweld door te dryven, om straks, aan zyne nakomelingen, een voorbeeld van zulk eene aanmatiging te geven. En, gelyk de mensch genegen is tot het maaken van zulk een gebruik van zyne kragten, als meest met zyne neigingen overeenkomt, wierd dit wetlooze voorbeeld door alle zyne manlyke nakomelingen gevolgd, zonder de minste bedenking, of zodanig een gedrag billyk dan onbillyk ware.

In waarheid, myne Heeren, wat anders, dan geweld en overmagt

kon

kon de heerschappy der Mannen vestigen? Zyn zy verstandiger, wyzer, deugdzaamer dan wy? Ik bid u, myne goede Heeren, wat dwaasheden zouden 'er kunnen geschieden, indien de Vrouwen de Wereld regeerden, die nu niet geschieden? Wat grootere dwaasheid kon de mensch begaan, dan dat de een den ander onbeschroomd dood slaat, en zig voor een' des te grooter man houdt, naarmaate hy meer menschen heeft omgebragt? Men mag op de dwaasheden en kinderagtigheden der Vrouwen smaalen zo veel men wil; en onzen opschik, onze snapagtigheid, en wat zottigheden men verder den Vrouwen moge te last leggen, belachen; wat komt dat alles by de dwaasheid der Mannen, die naar den stryd haasten, als naar een feest; en zig des te meerder vereerd agten, naar dat zy grooter kans hebben om naar de andere wereld verzonden te worden!

De Mannen, evenwel, zult gy zeggen, hebben meerder kundigheden dan de Vrouwen, en zyn dus geschikter tot eene wyze bestiering der zaaken. Doch, van waar komt hun die meerdere kennis? Zeker, niet van de natuur, maar van de opvoeding. Dat men ons van de jeugd af dom houdt, is onze schuld niet, maar wel die der Mannen; die zorgvuldig onze verstandsvermogens met voordagt onderdrukken, om de heerschappy over ons te behouden; even gelyk de Turken de Grieken uitmergelen, en in de laagte doen blyven, op dat zy zig niet tegens hun verzetten mogen. Maar wat al Vrouwen zyn 'er niet, die in de weetenschappen hebben uitgemunt! en wat al groote Vorstinnen, welken in den rang der grootste Mannen verdienen geplaatst te worden. Het sta my vry my van dit denkbeeld van VOLTAIRE te bedienen, die zynen Held in de *Henriade* tot Koningin *Elizabeth* doet zeggen:

Le Ciel, qui vous forma pour régir des états,
Vous fait servir d'exemple à tous, tant que nous sommes,
Et l'Europe vous compte au rang des plus grands hommes.

En wat de deugd betreft, geen redelyk mensch zal beweeren, dat het vrouwlyke geslagt daar in voor het manlyke wykt. Ten minsten hy, die zulks beweerde, zou de duidlykste ondervinding tegen zig hebben; daar het zeker is, dat de meeste ondeugden der Vrouwen aan die der Mannen zyn toe te schryven. De Mans immers zyn den meesten tyd de verleiders, de Vrouwen de verleidden. En wat zyn de ondeugden der Vrouwen, in vergelyking met die der Mannen! Dwaasheden, welken meer bespotting, dan eene ernstige bestraffing, verdienen. Beleedig eene Vrouw, wat hebt gy te wagten? Klagten, traanen, kwaadspreeken, zie daar de wraak welke wy pleegen te oeffenen. Maar

de Mannen! wat bloedstortingen zyn uit hunnen toorn niet te vreezen? Gelukkig zeker ware het menschdom, indien het door de Vrouwen geregeerd wierd; welken zekerlyk te zagtaartig wezen zouden, om, ter voldoening eener ydele roemzugt, de wereld in bloed te dompelen.

Het gezag der Mannen over de Vrouwen, deeze zo genoemde *maritaale magt*, is derhalve niets anders dan eene *usurpatie*. Verwonder u niet, myne Heeren, eene Vrouw zulke regtsgeleerde uitdrukkingen te zien gebruiken. Zo dra ik het plan geformeerd had, van meer te zyn dan eene slaavin, tot onderwerping geschapen, heb ik my toegelegd om kundigheden te verkrygen, welken noodig waren voor een mensch dat gebieden wilde. Indien nu deeze *maritaale magt* niet anders dan eene *usurpatie* zy, en alleen op overmagt steunt, is geene Vrouw, welke in verstandlyke vermogens haaren Man te boven gaat, verpligt zig aan zyn gebied te onderwerpen. Ieder moet zig dan in 't bezit van dat gezag stellen, 't welk hy kans ziet te verwerven. Gebieden zulke Mannen over hunne Vrouwen, die meer vermogens dan hunne Vrouwen bezitten, uit hoofde van hunne grootere vermogens; Vrouwen, welken boven haare Mans zyn, hebben even het zelfde regt, om zig van haare meerderheid te bedienen, en over haare Mans te gebieden. De vastgestelde burgerlyke wetten geeven den Mannen zekere magt boven de Vrouwen, om dat die wetten door Mans gemaakt zyn; en ik zie geene kans om vooreerst nog die wetten veranderd te krygen; met den tyd zal dit mooglyk nog wel komen; indien de Vrouwen zig maar toeleggen op het verkrygen van meerdere kundigheden, en voortaan hunnen Dogteren eene andere opvoeding geeven, dan tot nog toe gedaan is. Wat leerden de meisjes in de huishoudens voorheen? Breijen, naaijen, de wasch opdoen en kooken. Dit was goed om dienstmeiden, alleen geschikt om het huishouden van myn Heer den Man op te houden, hem tot zyn plaizier en voortplanting van het geslagt te dienen. Dat zulke Vrouwen gehoorzaamen; zy hebben niets anders geleerd. Maar zo kan het niet gaan met Vrouwen van eene meer verhevene opvoeding, die zig boven den laagen kring van het burgerlyke beweegen; en zo gaat het ook niet meer, gelyk de ondervinding reeds bewyst. Wat eene omwenteling, myne Heeren, in de leevenswyze onzer aanzienlyke Dames, ja, zelfs in die der min aanzienlyken! In plaats van Speelpoppen haarer Heeren Mannen te zyn, doen zy zig gelden; houden haar byzonder gevolg, zien haar byzonder gezelschap, en hebben, in weerwil van 't kwaadaartig gesnap van 't onkundige gemeen, en de haatlyke verdenkingen haarer van jaloersheid woedende Mannen, haare byzondere Vrienden, die meer of min in haare gunstbewyzen deelen; naar maate dat haare onafhanglyke goedwilligheid meer of min door hun verdiend wordt.

Uit deze leevenswyze voorspel ik eene geheele omwenteling

in

in de wereld, welke, indien zy al niet ten beste der maatschappy strekt, ten minsten de eigenliefde van alle Vrouwen van eenen hoogen geest vleit, en wel byzonderlyk die van,

MYNE HEEREN,

UWE LEEZERES,

ARMIDA AMAZONE.

O. O.

DE GESTRAFTE GEMAAKTHEID.

Eene Geschiedenis.

De Heer H.... verstondt weinig of geen *Fransch*; doch hier en daar hadt hy eene en andere spreekwys opgedaan, welker betekenis hy kende, en die hy, zo veel mogelyk, te pas bragt. Op een Dorp woonende, boezemde zulks de lieden, met welken hy verkeerde, in, dat hy dier Taale magtig was; en hy liet ook geenzins na, hun in dien waan te bevestigen, en diets te maaken dat hy 'er zeer veel van hieldt. —— Geviel het eene enkele maal in een gezelschap dat iemand iets in 't *Fransch* uitdrukte, hy lachte en knikte den Spreeker toe, schoon hy 'er geen enkel woord van verstondt; dus hieldt hy zyne eer, van *Fransch* te kennen, staande. —— Doch, op zekeren maaltyd, waar op de Predikant van het Dorp was, zei deeze, ten zynen gevalle, 'er een Fransche spreekwys ondermengende: *Monsieur, je trouve ce pudding extremement bon!* Deeze spreekwys stondt niet in het Woordenboek van den Heer H.... en hy vatte de meening in geenen deele. Nogthans knikte hy den Domine toe, op zyne gewoone wyze, wanneer hy *Fransch* hoorde. Maar iemand, naast hem zittende, getroffen door den toon, op welke die spreekwyze in 't *Fransch* geuit was, en geen *Fransch* in 't geheel verstaande, verzogt hem, dit zeggen te willen verduitschen. De Heer H.... stondt bedremmeld; en, na eene wyl bedenkens, verklaarde hy, dat de wyze van uitdrukking zo kiesch, en zo wonder naar het *Fransche* Taaleigen geschikt, was, dat dezelve niet in 't *Neerduitsch* kon overgebragt worden, zonder een groot gedeelte van de oorspronglyke fraaiheid en geestigheid te verliezen.

DE

DE HELD.

Gascon vol heldenmoed, en die zoo vaak liet blyken,
Dat hy niet wiste van bezwyken;
Waardoor? door heldendaên? ô neen! slegts door zyn' mond,
Wyl al zyn dapperheid in snoeven slegts bestond.
Gascon zwetst wat te sterk: straks komt men hem uitdaagen;
Wat zou hy doen? hy moest het kansje waagen,
En beevend, door zyn heldenmoed,
Ging hy ter plaatse aan hem bescheiden;
Een Vriend alleen kwam hem geleiden.
Op 't zien van zyn party verfteef bykans zyn bloed:
Dees trok terstond van leêr; Gascon gezwind aan 't loopen;
Zyn Vriend, die niet, dan wondren, kon verhoopen
Van zyne dapperheid, riep straks: Verdedig U,
Keer om!.., Gy vlugt... ô Schand! keer om! waar wilt gy heenen?
Waar is uw heldenmoed en dapperheid dan nu?
Het antwoord was terstond: Die steekt thans in myn beenen.

J. D. K. Ph. Z.

IN

INSULAM ST. EUSTATIUM,

A RODNEO

CAPTAM ET DIREPTAM.

Quam duras cædis; atri quæ nuncia belli
Pertulit ad nostros turbida fama lares!
Insula destructa est, pulsi captique coloni,
Omnia Rodneji perfida dextra rapit;
Crullius occubuit, Batavae virtutis imago,
Pro rostro pugnans occidit Ille suo.
Magne vir at gaude! Heros lætare sepulte!
Placabit manes ira Batava tuos!
Jam nunc perjuram fervet contundere gentem,
Ut fugiat turpi in sua lustra pede.

M. V. T.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MAI, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 0-1	54	Stil		o. h. wolk.
	— 0-6	63½	NNW	2	betrokk.
	— 1-4	53	NtW	1	—
2	— 1-6	50	NNW	2	donker
	— 1-7	60	NtW	2	betr.
	— 1-7	49	N	0	omt. helder
3	— 1-7	49	NNO	0	betr. o. held.
	— 1-6	59½	NOoN	2	omt. helder
	— 1-3	50	N	0	—
4	— 0-7	47	NtW	2	damp. wolk.
	— 0-2	57½	NNW	3	z. b. iets R.
	28. 11-9	46	N	5	zeer betr.
5	— 11-3	46½	—	6	— Rb.
	29. 0-0	53	—	9	—
	— 1-9	44*	—	8	omt. helder
6	— 2-5	46	—	4	zeer betr.
	— 2-7	53½	NtW	4	— Rb.
	— 2-6	44½	N	4	wolkig
7	— 2-7	45	NtO	2	iets R. z. b.
	— 2-9	51	NOtN	4	donker
	— 2-6	44*	NNO	4	— z. betr.
8	— 1-6	44*	OZO	3	wein. wolk.
	— 0-0	53	ONO	4	helder
	28. 10-6	46	O	2	wat betr.
9	— 9-2	48	—	2	— —
	— 9-2	55	NNO	4	omt. helder
	— 9-5	44*	—	4	helder
10	— 8-7	48½	NO	4	omt. helder
	— 8-3*	65½	O	4	— —
	— 8-4	59	OZO	4	z. betr.
11	— 8-8	58½	Z	2	R. z. betr.
	— 10-3	65	W	4	donker
	— 11-6	54½	—	2	omt. helder
12	29. 1-6	57	WtN	2	— damp.
	— 2-5	69	NW	0	—
	— 1-9	59	OZO	2	—
13	— 0-5	61½	Z	0	helder
	— 0-4	74½	NW	2	o. h. zw. w.
	— 0-6	61	NO	5	wolkig Wl.
14	28. 11-7	63½	O	2	betr. iets R.
	— 11-7	78*	W	0	—
	— 11-7	65	Stil		— Wl.
15	— 11-9	56	NNO	4	R. donk.
	29. 0-2	70½	NO	2. 4	betr.
	— 0-4	57½	—	4	—
16	— 0-7	58	—	4	donk. damp.
	— 0-9	72	Stil		omt. helder
	— 1-3	57	N	4	wolk. o. h.

	Bar:	Th:	Wind.		
17	29. 1-6	58	NtO	2	zeer betr.
	— 1-6	69	NON	2	zw. wolken
	— 1-6	60	—	4	o. h. wolk.
18	— 1-2	56	O	5	donker
	— 0-6	67	—	3	z. betr. R.
	— 0-1	64	N	1	—
19	28. 11-9	63½	NtO	2	helder
	— 11-9	74	NO	1	wolk. o. h.
	— 11-4	61	NNO	3	wat betr.
20	— 11-0	61	N	2	zw. R. Wl.
	— 11-3	64½	—	4	Stofreg.
	29. 1-5	53½	NNW	2	donker
21	— 1-5	54	NtO	1	—
	— 2-1	64	NNO	2	o. held. wolk.
	— 3-0	53	—	4	—
22	— 4-0	52½	—	6	donker
	— 4-3	58	—	7	z. b. wolk.
	— 4-5	49½	NO	7	omt. helder
23	— 5-1	50	NNO	6	wolkig
	— 5-0	59	ONO6. NO8		helder
	— 5-2	50½	ONO	10	—
24	— 5-3	49	OtZ	8	— omt.
	— 5-2	58	NO	6	—
	— 5-0	50	OtN	4	—
25	— 5-0	50½	OtZ	1	— wolk.
	— 4-3	59	OtN	2	— omt.
	— 3-3	48	NO	3	—
26	— 3-1	52	—	1	—
	— 3-0	62	—	2	—
	— 2-8	51½	NNO	1	—
27	— 3-1	55	Z	0	—
	— 3-3	68	NNWo NOo		— omt.
	— 3-5	54½	N	1	—
28	— 4-1	56½	Z	0	—
	— 4-2	70	NO	0	—
	— 4-0	57	Stil		—
29	— 3-8	61	—		— omt.
	— 3-5	72	O	0	—
	— 2-7	63½	—	2	—
30	— 1-8	64	Zo NOo		— omt.
	— 1-5	78*	Oo — 0		—
	— 1-5	66	OtN	2	—
31	— 1-6	67	O	3	— omt.
	— 1-9	76½	—	3	— omt.
	— 1-8	67½	NtO	0	—
	29. 1 $\frac{41}{90}$	57 $\frac{62}{90}$		2 $\frac{7}{18}$	

In het uittrekſel der Waarneemingen van 1780.

			ſtaat gewoon was	moet zyn gewoon i[s]
Th: den 3 nam: 3½ u: 61.	bl: 173	R: 14		
17 —— 3 u: 70	— 176	middengetal der dooden in 80 w:	425	212 à 2
18 —— 3 u: 69½	— 183	laagſte Spiraal Th: in Aug:	60½ 59½	59½ 56½
20 —— 4 u: 58.	— 185	R: 13	zwaai	zwaaie

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE GODSDIENST, EEN VOORWERP VAN HET ALGEMEENE MENSCHENVERSTAND.

Zalig zyn de armen van geest, want hunner is het Koningryk der Hemelen.

MATTH. V: 3.

Dat vermogen der Ziel, waardoor zy haare denkbeelden van elkanderen kan onderscheiden, of zig onderscheiden voorstellingen van de haar voorkomende dingen kan maaken, wordt het VERSTAND genoemd. Dit vermogen is vatbaar voor beoeffening; die bovenal daarin bestaat, dat men zyne eigene denkbeelden dikwyls tot een voorwerp zyner beschouwingen stelt, waardoor men de hebbelykheid verkrygt van afgetrokken te denken; en hierin is dat voornaamlyk gelegen, het geen men *een' wysgeerigen geest* noemt. Veele menschen zien zulk een' wysgeerigen geest aan, als iets gantsch verschillends, van het geen EEN NATUURLYK VERSTAND geheeten wordt, doch geheel ten onregte. Het natuurlyke verstand is niets anders dan het vermogen, allen menschen van gezonde harssenen eigen, om 't waare van het valsche te onderscheiden, zonder dat het door het licht der Wysbegeerte of der Geleerdheid geoeffend zy. Dit natuurlyke verstand (*) leidt den mensch in het gemeene leeven, en is de grondslag van de Wysbegeerte; die, zonder hetzelve, niets anders is dan een ydel raaskallen. Sommige Wysgeeren, inderdaad al te scherpzinnig om met het overige van 't menschdom te denken, hebben het natuurlyke verstand uit het oog verloren; en, niets willende aanneemen dan het geen zy volgens hunne regels betoogen konden, zyn zy daartoe gekomen, dat zy niets geloofden; waarvan ook het gevolg is geweest, dat zy van 't Volk voor gekken, en van de overige Wysgeeren voor

(*) *Sensus communis.*

voor dwaazen gehouden zyn geworden. Het natuurlyke verstand oeffent zig omtrent alle die waarheden, die uit zulke denkbeelden bestaan, welken de mensch alleen in het gemeene leeven verkrygen kan. Ook is het genoegzaam voor de daaglyksche bezigheden, waartoe wy geroepen worden; en, hetwelk tegenwoordig verscheiden' Wysgeeren (*) hebben beginnen aan te merken, ook ter verkryging van die kundigheden, die voor 's menschen geluk volstrekt noodzaaklyk zyn; ik meen die beginsels van Godsdienst en Zedekunde, zonder welken wy, noch in dit, noch in het toekomende, leeven gelukkig kunnen worden. In die gedagten vertrouwen wy aan een groot getal van Leezers, en aan den Godsdienst zelven, nuttig te zullen weezen, wanneer wy dit eens kortlyk aanwyzen. Met dit oogmerk zullen wy de grondslagen en hoofdwaarheden, zo van den Natuurlyken als van den Christlyken Godsdienst, in zulk een licht tragten voor te stellen, dat elk mensch, begaafd met zyne natuurlyke vermogens, schoon onvoorzien van eenige wysgeerige kundigheid, naar onze gedagte, zyne toestemming aan dezelven zal moeten geeven. Hierin toch is het kenmerk van die waarheden gelegen, dat elk mensch, zyner vermogens magtig, dezelven, zodra zy hem met behoorlyke klaarheid worden voorgesteld, zonder de minste zwarigheid aanneemt.

Wy bestaan, veele wezens bestaan nevens ons; wy beschouwen eene geheele wereld, die ons omringt. Waarvandaan zyn wy, zyn alle die dingen? Zyn zy van eeuwigheid zo geweest, gelyk zy nu zyn? Dit is, ten minsten, met veelen, en byzonderlyk met ons en met de dieren, zo niet. Wy zyn van onze Ouders, en die hebben 't leeven weder van de hunnen ontvangen. Wy zien byna niets in de wereld ten voorschyn komen, zonder te gelyk eene oorzaak te ontdekken, waaruit het voortkomt. Hebben dan de menschen en de dieren zig van alle eeuwigheid voortgeplant? Maar is het mooglyk zig eene reeks van voortteelingen voor te stellen, aan dewelke een begin ontbreekt? Dit zal men niet ligt doen kunnen. Veel waarschynlyker is het dan, het welk ook door eene algemeene over-

(*) Vooral de Heeren REID in zyn *Inquiry into the human Mind, on the principles of common sense*; OSWALD in zyn *Appeal to common sense in behalf of Religion*; en BEATTIE in zyne *Verhandeling over de natuur en onveranderlykheid der Waarheid.*

overlevering, het geloof van 't gantſche menschdom geworden is, dat 'er een Wezen zy, het welk de wereld, met al wat 'er in is, heeft voortgebragt. Wanneer men 't oog met oplettendheid gaan laat door de wereld, en let op de beweegingen van zon, maan en ſtarren, vindt men overal bewyzen van inzigten. Alles is aaneen verknogt; het eene ſtaat ten dienſte, om zo te ſpreeken, van het andere. Alle de deelen ſchynen één geheel uit te maaken. Alles kondigt ook de hoogſte wysheid aan. Zo alles van zig zelf was, dan zou 'er in 't geheel eene wysheid en inzigten zyn, die 'er niet zou zyn in de deelen; en alles zou eene ſtandvastige orde onderhouden, zonder dat 'er iets ware, dat die orde had vastgeſteld en ze bewaarde. Daar is dan een Wezen, dat dit alles heeft geſchapen. Maar dit Wezen moet van zig zelf zyn; anders zou de vraag weer gedaan moeten worden, waar het van daan is. Dat Wezen, van zig zelf zynde, moet dan eeuwig, zonder begin en einde; moet onafhanglyk; moet onveranderlyk; moet oneindig; moet volmaakt zyn. Was dat Wezen niet eeuwig, zo moest het zig zelf 't beſtaan gegeven hebben; maar hoe kon het zig zelf het beſtaan geeven, vóór dat het was? Heeft dat Wezen het beſtaan van zig zelf, zonder het beſtaan ooit ontvangen te hebben, dat is te zeggen, beſtaat het noodzaaklyk, en heeft het alles voortgebragt; zo kan het nergens van afhangen, maar alles hangt van het zelve af. Hangt het van niets af, is het noodzaaklyk, zo kan 'er niets by- of afgedaan worden; het blyft dan noodwendig zo als het is; het is dan onveranderlyk. En is dat Wezen noodzaaklyk, onafhanglyk, hangt alles van het zelve af, zo moet dat Wezen werklyk alle die eigenſchappen hebben, die het hebben kan; want het bevat den grond van alles wat 'er is; derhalve dat Wezen is oneindig, en gevolglyk volmaakt.

Maar dat Wezen is een leevend Wezen; een leevenloos Wezen kan niets voortbrengen. Ook is het een Wezen dat kragt heeft; een Wezen dat geene kragt heeft kan niets werken. Dat Wezen heeft ook verſtand. Het verſtand is eene eigenſchap, die 't ſchynt dat men niet wel van de volmaaktheid eens oneindigen Wezens kan afſcheiden. Daarenboven, de wereld draagt zo menigvuldige blyken van de wysheid haars Maakers, dat een geest, aandagtig op de ſchoonheid van het Wereldgebouw lettende, als gedwongen wordt, verrukt te ſtaan op het gezigt van de Wysheid van 't Opperwezen, dat hetzelve voortgebragt heeft.

Maar ſchryven wy het Opperwezen verſtand toe, dan

moeten wy het ook eenen wil toekennen, waardoor het zig bepaale tot het geen zyn verſtand zig als het beste voorſtelt. De wil is, ten minſten naar het menschlyke begrip, onafſcheidbaar van 't verſtand. En is het Opperwezen een leevendig Wezen, werkzaam, gelyk dit het kenmerk is van een leevendig Wezen, uit een innerlyk beginſel, wat kunnen wy een ander innerlyk beginſel veronderſtellen, dan eene vrywillige bepaaling, en gevolglyk eenen wil in 't Opperwezen? Nu dat verſtand moet oneindig zyn, alles kennen, wat gekend kan worden; en als het oneindige verſtand alles kent, dan moet zig de wil van 't Opperwezen, zonder ooit mis te ſlaan, voor 't beste bepaalen; ook is die wil een volmaakte wil, en bygevolg onveranderlyk. Nu zulk een Wezen noemt men GOD; dan *'er is een God.*

Maar zo 'er een God is, die God is een Geest, en gantsch onſtoflyk. Een Wezen, met verſtand en wil begaafd, wordt, in onderſcheid van 't ſtoflyke, een *Geest* genoemd; om dat wy in de ſtof niets zien, dat overeenkomst hebbe met denken, en vrywillig handelen. Daarenboven, had God een lichaam; dat lichaam zou in zig zelf, gelyk alle lichaamen, uitgebreid en deelbaar zyn. Was nu God deelbaar, zo was het in zig zelf mooglyk, dat 'er een ſtuk van 't geheel wierd afgenomen; doch dit ſtrydt regelregt tegens de onveranderlykheid van 't Opperwezen. Is God dan een onſtoffelyk Wezen, zo is 't geen wonder, dat hy niet onder onze zinnen valt. Evenwel is hierin geene zwaarigheid gelegen. Wy gevoelen, dat 'er in ons iets is dat denkt, en dat de oorzaak is van onze handelingen. Maar dit iets, het geen wy onze *Ziel* noemen, valt niet onder onze zinnen, en nogthans gelooven wy deszelfs beſtaan. Waarom zouden wy dan het beſtaan van een onſtoflyk en onzigtbaar Opperwezen niet gelooven?

Maar zo God oneindig is, zo hy alles werkt, moet hy alomtegenwoordig zyn, ten minſten met zyne invloeden. Te werken, vooronderſtelt op die plaats te zyn, daar men werkt. Hoe nu God, zonder uitgebreid te zyn, overal tegenwoordig is, gaat onze begrippen te boven; doch, daar het onze begrippen te boven gaat, kan men 'er ook de onmooglykheid niet van aantoonen. Om de onmooglykheid van eene ſtelling te doen zien, moet men eene ſtrydigheid aantoonen, tusſchen de denkbeelden, die de ſtelling uitmaaken; dit nu is onmooglyk, ingevalle die ſtelling uit zulke deelen beſtaat, waarvan wy geen klaare denkbeelden hebben. Integendeel, daar zou eene tegenſtrydigheid zyn tusſchen

ſchen deze twee denkbeelden, God werkt, en, daar God werkt, is hy niet tegenwoordig.

Doch zo 'er een God is, die God is een éénig God. Een éénig God te veronderſtellen, voldoet om reden te geeven van 't beſtaan van al het geſchapene; en men heeft geen den minſten grond om meer dan éénen God te vooronderſtellen. Hoe veele Goden toch zal men dan onderſtellen? Voorwaar, daar is zo veel reden om 'er duizend, om 'er tien duizend, te veronderſtellen, als twee.

Maar, dat meer is, daar ligt eene tegenſtrydigheid in het denkbeeld van meer dan éénе Godheid. Vooronderſtel, dat 'er twee Goden zyn. Eéne Godheid voldoet om de wereld te ſcheppen en te onderhouden. Heeft nu de tweede God invloed op de wereld of niet? Zo neen, dan is de wereld onafhanglyk van hem, en gevolglyk is hy dat wezen niet, waarvan alles afhangt; dat is te zeggen, hy is geen God. Heeft hy invloed op de wereld, dan doet hy een noodloos werk, want de Godheid, in de eerſte plaatſe vooronderſteld, voldoet om de wereld te doen zyn het geen zy is. Maar het ſtrydt tegens het denkbeeld van eene volmaakte wysheid, een noodloos werk te doen. Dan zoude in dat geval de tweede Godheid geen volmaakt Wezen, geen God zyn. Gevolglyk, *daar is maar één God.*

Is 'er nu maar één God, en hangt alles van hem af, is de geheele wereld zyn gewrogt, zo is alles, wat 'er gebeurt, een gevolg van zyne ſchikking. Hy is het dan, die ons geluk en rampen toezendt. Van hem dan alleen moeten wy alles goeds verwagten. En daar wy over 't geheel zo veele en zo groote vermaaken genieten; daar de wereld ons van alle kanten zo verruklyke ſchoonheden vertoont, die ons zo zoetlyk ſtreelen; daar wy in onzen boezem zelven, in de ſchatkamer onzer eigene gedagten, zo ryke bronwellen vinden van geluk, beſluiten wy, dat de Godheid het geluk van zyne Schepſelen bedoelt. Zeker, zo groote vermaaken zyn niet volſtrekt noodzaaklyk voor ons beſtaan: zy zyn dan bewyzen van Gods goedheid. Maar is God goed, is hy de oorzaak van al ons geluk; is hy te gelyk oneindig in wysheid en in magt; zo dryft onze natuur ons om hem te beminnen boven alles, en om verrukt te ſtaan in bewondering over zyne oneindige volmaaktheden.

Indien de alwyze goedheid het geluk des menſchen bedoelt, zal zy zekerlyk gezorgd hebben, dat wy die kundigheden niet misten, welken tot ons geluk volſtrekt nood-

 zaak-

zaaklyk zyn. Nu zyn 'er twee dingen, waaromtrent het van groot belang voor ons is onderrigt te wezen, naamlyk van onzen pligt, en van 't lot, dat wy te wagten hebben. Nopens het eerste, onzen pligt naamlyk, heeft zekerlyk de wyze Schepper in ons hart zulke beginsels gelegd, welken ons in ons gedrag bestieren konden. Hy heeft ons eene medegevoeligheid omtrent onzen naasten, eene neiging tot denzelven, en gevolglyk eene liefde tot het zeedlyke goed, gelyk als eenen afkeer van het zeedlyke kwaad, ingeschapen. Daarby heeft hy ons de reden gegeeven, om die beginsels, naar den eisch der omstandigheden, werkzaam te doen zyn. Maar wy zyn als bepaalde wezens aan dwaaling onderhevig, en staan bloot, om door het geweld onzer driften vervoerd te worden, tegens dewelken wy eenen kragtdaadigeren teugel noodig hebben, dan alleen het koele vermogen der reden, welke dikwyls door de hartstogten belet wordt op verafgelegene gevolgen te zien. Uit dien hoofde zoude God voor den mensch op eene voortreflyke wyze gezorgd hebben, indien hy hem, door middel eener onmiddelyke openbaaring, als tot eenen eigenlyk gezegden Wetgeever wilde verstrekken; en, door tusschenkomst van beloofde belooningen en bedreigde straffen, op de kragtdaadigste wyze, tot een geregeld, en tot het algemeene welzyn strekkend, gedrag dryven wilde, zonder het alleen te laaten aankomen op een goed of kwaad gebruik van zyne reden. En wat het tweede aangaat, 's menschen toekomstig lot, naamlyk; het is hem van 't hoogste belang, te weeten, wat hem na den dood te wagten staat; of hy op een leeven na dit leeven te hoopen hebbe, dan of met het lichaam alles dood is. Een stuk noodzaaklyk, niet alleen ter voldoening dier natuurlyke bekommerdheid, welke de mensch heeft omtrent het toekomende, maar ook om daar naar zyn gedrag in te rigten. Een stuk, evenwel, waaromtrent hem de reden niets met zekerheid kan leeren, en hy volstrekt een godlyk onderwys noodig heeft; dewyl het van Gods wil en schikking afhangt, of de mensch eeuwig zal blyven bestaan dan niet.

Dewyl nu de mensch omtrent deze stukken zo zeer eene Godlyke openbaaring noodig heeft; en het niet anders kan zyn, of God begeert ten sterksten het welzyn van 't menschdom, is 'er alle grond om te veronderstellen, ten minsten om het voor zeer waarschynlyk te houden, dat God wezenlyk den mensch eene openbaaring hiervan zal geschonken hebben.

Maar

Maar heeft God den mensch eene openbaaring geschonken, zyne wysheid zal dezelve met zodanige bewyzen vergezeld hebben, dat het bleeke, dat zy van God kwam. Zulke bewyzen nu zouden wonderwerken wezen; dat is te zeggen, zulke verschynselen, die van den gemeenen loop der natuur afwyken, en van niemant dan van eenen, die eene meer dan menschlyke magt bezit, kunnen voortkomen. Wanneer dan eenig mensch voorgeeft, eene openbaaring van Gods wege zynen natuurgenooten te hebben mede te deelen, en om dat voorgeeven te bevestigen, een ontwyffelbaar wonderwerk verrigt, is 'er geen twyffel aan, of het geen deze man leeraart, is eene openbaaring van Gods wege, wanneer het zodanige dingen bevat, welken het den mensch noodzaaklyk is te weeten.

Zulk eene openbaaring zal deze dingen nu zo duidlyk leeren, dat het natuurlyke verstand voldoende zy, om dezelven te verstaan, of anders was zy te vergeefs gegeven; schoon het niet onmooglyk is, dat zy eenige dingen bevatte, welken het vernuft niet ten vollen doorzien konne. Ook kan het gebeuren, dat in de Schriften, welken zulk eene openbaaring behelzen, na eenige eeuwen geschreven te zyn geweest, by verloop van tyden en verandering van denkens- en leevenswyze, eenige duisterheid te vinden zy. Het geen klaar was voor menschen, die andere zeden en begrippen hadden, kan voor ons, na zo veele eeuwen, duister zyn. Maar dit moeten wy niet als eenen grond tegens de openbaaring beschouwen; het geen ons van nut is te verstaan, zullen wy daar ongetwyffeld duidlyk genoeg vinden.

Dat 'er nu zulk eene openbaaring is, en dat men die in de boeken, die wy, Christenen, de Heilige Schrift noemen, en als Godlyk eeren, te vinden is, weeten wy door eene onafgebrokene overlevering. Menschen, die voor zeventien honderd jaaren leefden, hebben de wonderwerken gezien, die geschiedden, om de leer, in die boeken bevat, te bewyzen; en die wonderwerken hebben op hun gemoed eene zo kragtige overtuiging gewrogt, dat zy hun leeven rustig hebben opgeofferd, veel liever dan niet openlyk die leer te blyven aankleeven. Sedert zyn die boeken ons overhandreikt, als behelzende het geen mannen, met godlyke openbaaringen begunstigd, geleerd hebben; en alle de eeuwen, tot nu toe verloopen, zyn oplettend geweest, dat die boeken noch verdonkerd, nog vervalscht wierden. Dus is 'er alle grond om die boeken aan te neemen, als behelzende eene godlyke openbaaring.

Die boeken nu bevestigen alles wat we van Gods natuur gezegd hebben. Zy onderrigten ons van onzen pligt, beveelende ons God lief te hebben boven alles, en onzen naasten als ons zelven. Zy leeren ons ook ons toekomstig lot. Zy verzekeren ons, dat onze ziel niet alleen by de dood overblyft, maar dat ook onze lichaamen eens zullen herleeven, zonder ooit wederom te sterven, en dat wy dan de belooning of straf van onze daaden te wagten hebben. Behalven dit alles, vinden wy in deze boeken een allervolmaaktst voorschrift van Zedenkunde, ons gegeven door Jezus Christus, die niet alleen dat voorschtift in alle volmaaktheid volbragt, en ons dus een volmaakt voorbeeld van deugd gegeeven, maar ons tevens eene onfeilbaare verzekering gebragt heeft, van Gods bereidvaardigheid, om ons, indien wy een opregt berouw van onze misdaaden hebben, en met alle kragten arbeidên om ons te verbeteren, onze overtreedingen te vergeeven; en, in weerwil van onze steeds aankleevende zwakheden, ons eene volmaakte zaligheid na dit leeven te schenken. Deze Jezus was, volgens die boeken, grooter dan alle vroegere Profeeten, en dan alle menschen. Hy was een Godlyk persoon, één met God, en droeg met regt den naam van *Gods Zoon*. Niettegenstaande deze zyne uitnemendheid, heeft hy zig ten diepste vernederd, en zigzelven, vrywillig, als een zoenoffer voor de zonden der menschen, laaten slagten; door zig te onderwerpen aan het onregtvaardige doodvonnis, 't welk hem de haat zyner landgenooten deed ondergaan; aan wier vervolgingen hy duidlyke blyken had gegeeven, dat hy zig, indien hy wilde, gemaklyk had kunnen onttrekken. Na zynen dood heeft God hem opgewekt, en eindlyk ten hemel doen opvaaren, tot een onwederzeglyk bewys van de Godlykheid zyner zending, de onfeilbaarheid zyner leer, en de genoegzaamheid zyner verrigtingen. Hier door zyn wy verzekerd, dat wy den dood van Christus gerustlyk mogen beschouwen als eene volkomene verzoening onzer zonden; en zonder bekommering mogen staat maaken op eene eeuwige zaligheid; mits dat wy ons bevlytigen, om steeds volmaakter te leeven naar de voorschriften van dezen Zaligmaaker, en dus door ons gedrag te betoonen, dat wy aan zyne leer geloof geeven; waardoor wy aan het eenige vereischte voldoen, 't welk hy van ons gevorderd heeft, om deel te hebben aan zyne verdiensten, naamlyk, dat wy, in hem, gelooven zouden.

Na

Na zynen dood heeft Jesus, volgens onze heilige Schriften, zynen Geest gegeven aan zyne Apostelen, welke hen in alle waarheid geleid, en hun zodanige zaaken geopenbaard heeft, als noodzaaklyk waren, dat zy aan het menschdom mededeelden. En gevolglyk behooren wy hunne Leer als eene Godlyke Leer, en hunne Schriften als onfeilbaar, aan te merken en te eerbiedigen.

Zie daar de voornaamste waarheden, zo van den Natuurlyken als Christlyken Godsdienst, op zulk eene wyze voorgesteld, dat wy vertrouwen, dat elk mensch van gezonde harsenen ze begrypen zal; en dat alle Christenen, van welke gezinte ook, ze als waaragtig toestaan zullen; dewyl wy met voordagt alleen dat hebben voorgedraagen, het geen wy wezenlyk, als tot den Godsdienst behoorende, aanzien; terwyl wy de verdere navorschingen en nadere bepaalingen aan de Schoolen der Godgeleerdheid overlaaten.

Wanneer nu het natuurlyk verstand deze waarheden aanneemt, en een mensch het geluk heeft van door de Goddelyke genade in zulke omstandigheden geplaatst te wezen, dat hy op dezelven aandagtig gemaakt en bepaald worde, zo dat zy eene behoorlyke levendigheid in zyne denkbeelden krygen, kan het niet missen, of zy moeten in hem die vereischten voortbrengen, welken onze Heilige Schryvers opgeeven, als de kenmerken van hem, die in den staat van genade zyn, te weeten, het geloof, de hoop en de liefde. Daar hy alle deze waarheden toestemt, heeft hy het Geloof, het welk *een vaste grond is van dingen die men niet ziet.* Daar de zaligheid beloofd wordt aan die geenen welken gelooven, en naar de heiligmaaking staan, heeft hy reden om op de zaligheid te hoopen. En daar hy de oneindiglyk volmaakte Godheid beschouwt als den oorsprong van al zyn geluk, dewelke hem reeds in deze wereld zo groote geneugten doet ondervinden; die hem door het vermaak tot zyn geluk wil trekken; die alleen den mensch wetten voorschryft om hem door dezelven gelukkig te maaken; die hem, niettegenstaande zyne zonden en gruwelen, wil redden en verlossen; die ten dien einde zig op eene zo wonderbaare wyze aan de wereld wil openbaaren; is het onmooglyk, of hy moet, zyne aandagt op zo heuglyke voorstellingen vestigende, met eene kragtige vervoering van vreugde worden aangedaan. Het beschouwen van dien God, in zyne onnaspoorbaare Wysheid, waardoor hy alles weet en alles regelt; in zyne on-

onbegryplyke Almagt, waardoor hy alles doet wat haar behaagt; en in zyne ondoorgrondlyke Goedheid, waardoor hy het geluk van 't menschdom op zo wonderbaare wyzen wil uitwerken, moet hem eene allergenoeglykste bezigheid opleveren, en God van gantschen harte doen lief hebben. Inzonderheid moet ook zyn gemoed vol van erkentenis wezen, omtrent zynen Heilland en Verlosser, die het allerbitterste lyden, den smaadlyksten dood, om zynen wil, ten voordeele van den mensch, wel heeft willen ondergaan. En daar hy de Godlyke Wetten beschouwt als alleen gegeven tot zyn eigen geluk, moet zyne ziel bereidvaardig zyn, om dezelven met alle mooglyke naauwgezetheid te gehoorzaamen. Zyn evenmensch, dien deelgenoot zyner natuur, waaraan hy zig, door de zoete banden eener heimlyke overeenstemming, verknogt voelt, moet hy beschouwen, als zo wel het voorwerp van de liefde van zynen Schepper als hy zelf, en zig, uit hoofde van den wil van dezen zynen Schepper, verpligt agten denzelven te beminnen, gelyk hy zigzelven bemint. Hy kan dan niet anders dan zig verbonden rekenen, om alles, wat maar eenigzins in zyn vermogen is, toe te brengen tot het genoegen en 't voordeel van zynen medemensch. Zyne driften, voor zo ver zy hem in dezen pligt zouden kunnen hinderen, zal hy dan tragten te bedwingen. Hy zal alle aandoeningen van haat, van toorn, van wraakzugt uit zyn gemoed zoeken te verbannen, en ze aanzien als zo veele hinderpaalen van zyne zaligheid. Dus zal hy alle zyne pogingen aanwenden, om zig te volmaaken. Gerust op de beloften van zynen Godsdienst, zal hy zig aan den wil van zynen grooten, alwyzen en goeden Schepper onderwerpen, en dien dag afwagten, wanneer hy tot eene andere en veel volmaaktere bedeeling zal worden toegelaten.

Zie daar, dunkt my, hoe een mensch, alleen met zyn natuurlyk verstand begaafd, door middel eener geschikte onderrigting, door de Godlyke genade, tot dien staat van gelukzaligheid hier op de aarde geraaken kan, die hem voor eenen volmaakter' staat moet voorbereiden. Ondertusschen kan men niet afkeuren, dat de Christen, daar laatende de eerste beginsels der Leer, naar grootere kennis staat. Het gebod van volmaakt te zyn, heeft zyn opzigt zo wel op de kennis als op de deugd. Hoe duidlyker denkbeelden men heeft van het Opperste Wezen, hoe meer men de volmaaktheden van de Godheid leert kennen, des te grootere liefde moet 'er in het hart ontstaan. Alleen behoort men met matigheid

te willen wys zyn. Men moet niet willen weeten boven het geen ons te weeten gegeven is. Verborgenheden te willen uitvorschen, alles te willen beslissen, en in een geregeld zamenstel brengen, kan den mensch ligtlyk in meer dan eene dwaling doen vallen. En dit is gemeenlyk de weg om onzen geest, in plaats van dien te verlichten, in eenen doolhof van verwarring te leiden; waaruit ongerustheden, twyffelingen, en somtyds zelfs ongeloof, ontstaan; dewyl men veelligt alles voor onzeker begint aan te zien, wanneer men stukken, in onze denkbeelden onmiddelyk aan den grond der zaaken verknogt, als van eenen onwrikbaaren grond ontbloot begint aan te merken.

O. O.

NADERE BEDENKINGEN OVER HET LEZEN EN VAN BUITEN OPZEGGEN DER LEERREDENEN.

Voorgesteld in een Brief aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandsche Letter-Oefeningen.

MYN HEEREN.

De aanmerkingen over het *lezen* en *van buiten opzeggen der Leerredenen*, in u lieder *Mengelwerk*, I. D. *bl.* 473 geplaatst, vind ik onzydig, verstandig en der opmerkinge waardig; ook komen my de bygebragte redenen ter afkeuringe ten hoogste bondig voor. —— Elk die de Godsvrugt bemint, en ware hoogachting heeft voor het dierbare Woord van God, en deszelfs voortreffelyke Bedienaars, zal wel niet wraken, dat een of ander onder de oude Lieden, mitsgaders onder jongere Persoonen, dien een ongelukkig toeval getroffen mag hebben, waarlyk, uit gebrek van geheugen, of anderzins, buiten staat zynde, *lezen*; maar hy moet het, dunkt my, grootlyks afkeuren, dat de zodanigen, die in den bloei hunner jaren en kragten zyn, zig daaraan overgeven. Ook leert de ondervinding ten klaarste, dat het meerendeel der Toehoorderen 'er geen genoegen in neemt. En egter schynt dat gebruik hier en daar steeds meer stand te grypen. Wat mag toch hier van de oorzaak wezen?

Is de Predikdienst thans lastiger dan voorheen? Immers

neen. Op verscheiden plaatzen in ons Vaderland heeft men eer minder dan meer Predikbeurten. Men predikt, over 't algemeen, (dat te pryzen is,) beknopter en korter. De hulpmiddels, tot het opstellen van weldoorwerkte Predicatien, zyn vooral niet minder, veeleer menigvuldiger, en gereeder by de hand. Ook zyn de hedendaagsche predikwyzen, van welken smaak ook, inderdaad niet moeilyker, veelligt eer gemaklyker uit te voeren. ——— Zou het ook ontstaan uit eene zugt, om zo veel meer tyds overig te hebben, ten einde zyne Leerredenen beter uit te werken? Behalven dat ik, uit hoofde van 't opgemelde, niet bevroeden kan, dat men nu gieriger op zyn tyd behoeft te wezen, dan voorheen, om zyne Leerredenen op te stellen; zo moet ik betuigen, en velen zullen 't ongetwyfeld met my doen, gemeenlyk niet te kunnen hooren, dat zy, die hunne Predicatien *lezen*, in 't stuk der uitvoeringe, zo by uitstek uitmunten, boven hen, die dezelven *van buiten opzeggen.* En als ze dit niet doen, dan verliest 'er de Toehoorder grootlyks by; waarover ik my thans niet breeder zal uitlaten, om dat zulks, in de voorige aanmerkingen over dit stuk, genoegzaam aangeduid is.

Hoe meer ik alles nagaa, hoe meer reden ik vinde om te dugten, dat het *lezen* der Predicatien, by velen, uit eene gansch andere oorzaak ontstaa. ——— Zou het wel geheel buitenspoorig wezen te gisfen, dat 'er, (zonder nog iemand hunner te verdenken van volstrekte luiheid, of eene al te groote zugt tot gemak,) gevonden worden, die waarlyk meer moeite hebben, en dus meer tyds behoeven, om dat ze hunne Academische Studien niet behoorlyk in agt genomen hebben; en dus de vereischte bekwaamheden niet bezitten? ——— Zou het wel zeldzaam zyn 'er onder te vinden, dien het waarlyk aan tyd mangelt, om hunne Predikatien *van buiten te leeren?* om dat zy zo veel tyds behoeven voor hunne Liefhebbery-Studien; oefeningen, die op zigzelven aan te pryzen zyn, maar den Predikant in zyn dienstwerk niet moeten belemmeren. ——— *Of*, ('t geen erger is,) om dat ze zo veel tyds doorbrengen in noodelooze gezelschappen, met het afleggen van onnoodige vizites, en dergelyken; waardoor de tyd tot het *memorizeeren* te kort schiet. In gevallen van die natuur is 'er naauwlyks een geschikter middel, om dit verzuim te hulp te komen, dan, onder voorwendzel van een verminderd zwak geheugen, zyne Predikatien te *lezen;* om dan, quanswyze, zo veel geschikter en verstandiger te prediken. — Geschiedde

zulks

zulks eens in buitengewoone omſtandigheden, by ongemeene beletzelen; niemand zeker zou het ten kwaade duiden; maar als men 'er eene gewoonte van maakt, is het 'er anders mede gelegen. En dan heeft het tot een gevolg, dat men eerlang waarlyk onbekwaam worde, om *van buiten te leeren*: 't is toch eene heblykheid, die velen, ten minſte, door oefening kunnen verkrygen; en welke zy, die ze bezeten hebben, by gebrek van oefening, kunnen verliezen. By dezen voortgang wordt men eindelyk buiten ſtaat; dus heeft men ten laatſte de wettige rede om te *lezen*; men kan niet meer *van buiten leeren* en opzeggen. Maar hier van is men zelfs de oorzaak; en deze, is het te dugten, heeft veelal haren grond in 't verzuim van Studie, of noodlooze Tydſpilling. ——— En zou hier toe, (mag ik my dus uiten!) niet wel eens van ter zyde medewerken, een kwaalyk beredeneerd begeven van de bekende Beurzen en Præbendes aan onbekwame geestlooze Jongelingen, die zig maar haasten om het Schoolſtof af te ſchudden, en *Eerwaarde Heeren* te worden; die naar het Predikampt ſtaan als een Handwerk; en dus ook, Predikanten geworden zynde, het als een Handwerk behandelen?

'tWas te wenſchen, dat myne gisſingen, naar de oorzaak van dit kwaad, buitenſpoorig waren: doch dit zo niet zynde, gelyk ik vreeze; geſteld, dat ze maar al te gegrond zyn, om als buitenſpoorig verworpen te worden, is 't niet duister te raamen, wat 'er ſtand behoore te grypen, om den verderen voortgang van dit *lezen*, op eene geſchikte wyze, voor te komen.

In de eerſte plaatze behooren zy, die eenige beſtelling hebben in het begeven van Beurzen en Præbendes, dezelven met een goed geweten, voor Gods aangezigt, te verlenen aan zulken, van welken zy met grond iets goeds kunnen verwagten. En 't komt my, (met eerbiedige goedkeuring van alle andere welberaamde maatregelen,) inzonderheid nuttig voor, dat men, (alles gelyk geſteld zynde,) bovenal het oog hield op Zoons van geagte Predikanten, die niet wel bemiddeld zyn; welken van der jeugd af gelegenheid gehad hebben, om het gewigt van het Dienstwerk te leeren kennen. Doch ook in dit geval, even als in alle anderen, zou men mogen wenſchen, dat de begeving niet geſchiedde, dan aan dezulken, die oogenſchynlyk de noodige vermogens en tevens lust hadden, om in tyd en wyle aan Gods Kerk nuttig te zyn.

Voorts moeten zy, die, (gelyk betaamt, uit eene zuive-

vere zugt tot het heil van onstervelyke zielen,) begeerte hebben tot het voortreffelyk Opzienders-Ampt, en met eene genoegzame taalkennis op de Hooge School gekomen zyn, zig vlytig toeleggen op de kennis der noodige voorbereidende Wetenschappen, en zig voorts benaarstigen tot eene gezette en gegronde beoefening der Godsdienstige Waarheden. Bovenal hebben zy, door eene ernstige en oordeelkundige lezing en overdenking der Godgewyde Bladeren, uit welken alleen de geopenbaarde Godsdienst recht te kennen is, zig eene overtuigende Bybelkennis eigen te maaken. Eene kennis, die hun, behalven de aangeduide noodzaaklykheid, ook by uitstek te stade zal komen als heilige Redenaars, zo in het vaardiger *opstellen* als *van buiten leeren* hunner Predikatien. Op die wyze werk maakende van de beoefening der Godgeleerdheid, hebben zy tevens gezetlyk agt te geven op derzelver betragting; de zonden der Jeugd, verleidende gezelschappen en plaatzen van ydelheid te schuwen; het hart met eerbied voor God, en een onuitwischbaar bezef van hunnen pligt, te vervullen; het welk hun, in hunne voortgaande oefeningen, steeds ten spoor en prikkel zal verstrekken. —— Dus behooren zy, onder afsmeeking van den Godlyken zegen, in eene hartlyke erkentenis hunner afhangelykheid van hem, den kostelyken tyd te besteden, om zig tot het Predikampt bekwaam te maaken; ten einde, afkeerig van alle partyschappen, die altoos der Kerke nadeelig waren, en alleen afhangelyk van de woorden des levenden Gods, in eene welgegronde overtuiging te omhelzen de Godsdienstige waarheden, welken, overeenkomstig met Gods Woord, geleerd worden in die Kerk, in welke men verkiest een Leeraar te worden: om zo, onder den Godlyken bystand, een arbeider te worden, die niet beschaamd wordt, en het Woord der waarheid, naar zyn geweeten, recht snydt.

Zyn zulke wel opgeleide Jongelingen, eindelyk, tot den dienst uitgezonden, dan mag men, met het hoogste regt, van hun vorderen, dat zy, als getrouwe Herders, hun hart op de kudde zetten, alle hunne verkregen wetenschappen, niet ter bejaginge van vuil gewin of verkeerde inzigten, maar, als goede voorbeelden in leer en wandel, besteden, tot afbreuk van het Ryk des Duivels, en ter uitbreidinge van 't Koningryk van Christus. Hun Leeraarampt moet nu hun hoofdwerk zyn; waar aan alle By-Studien ondergeschikt moeten blyven, op dat het zelve daardoor niet verhinderd worde. Veel minder behooren zy ooit te dulden,

den, dat ze, in 't recht handhaven van hunnen Predikdienst, zigzelven belemmeren, door 't bywoonen van noodelooze gezelſchappen, het afleggen van onnoodige vizites, en dergelyken. Integendeel behooren zy hunnen tyd uit te koopen, tot eene aanhoudende beoefening van Gods Woord, en leerzaame Geſchriften, om hun oordeel te beſchaven, en hunne kundigheden te vermeerderen; ten einde zig, terwyl ze nog in de volle kragt hunner vermogens zyn, (die toch met den naderenden ouderdom ſtaat af te nemen,) des te meer bekwaam te maaken. ——— Een Leeraar, dus wel onderleid, en op die wyze werkzaam, onder vuurige en aanhoudende biddingen en ſmekingen voor Gods Throon, die hulpe en genade aan zyne gaarn getrouwe Knegten kan en wil geven, zal het gemeenlyk niet veel moeite kosten eene weluitgewerkte Redenvoering op te ſtellen; zyne eigen wel beſtudeerde denkbeelden in derzelver juiste orde te ſchikken; zyn eigen werk te *memorizeeren* en *van buiten op te zeggen.* Zig hier aan beſtendig houdende, zal hy zyne heblykheid daar in dermate verſterken, dat het hem, buiten byzondere ongelukkige toevallen, zelfs in den ouden dag in ſtaat zal ſtellen, om zyne Leerredenen *van buiten op te zeggen*; zonder zig genoodzaakt te zien, tot het *lezen* over te gaan; dat in den ouden dag nieuwe bezwaren krygt.

Langs dezen weg zou men, vlei ik my, het *lezen* van Predikatien, buiten noodzaak, wel dra doen afnemen; en men zou 't alleen overlaten voor zulken, die hunne Academiſche Studien verzuimd hebben, of hunnen tyd als Leeraar, tot nadeel van hun Ampt, verſpillen.

Vinden de Schryvers der *Letteroefeningen* 't goed van deze myne aanmerkingen gebruik te maken, en dezelven in hun Maandwerk te plaatzen, 't zal my aangenaam wezen. De Algenoegzame make dezelven voor de Lezers op alle wyze gezegend! ——— Ik blyve, enz.

Φιλάδελφος.

WAAR-

WAARNEEMING WEGENS EENE ŒDEMATEUSE ZWELLING, ZYNDE EEN GEVOLG VAN EEN SCHARLAKEN KOORTS.

Door JOHN CLARK, M. D. (*)

THOMAS WOOD, oud vyf jaaren, wierd den 24 Augustus in het Godshuis gebragt. —— Hy had zedert agt dagen aan een Scarlaken Koorts, met eene zeere Keel, ziek geweest; de Tonfillæ waren nog ontſtooken en geulcereerd, en de geheele nek was œdemateus. De Pols was zwak en ſchielyk; de oogleden waren gezwollen, en de opperhuid begon met dikke ſchilfers af te vallen: de ſtoelgang was natuurlyk.

Ik liet den Lyder alle drie uuren een klein kopje afkookzel van de Kina gebruiken.

Den negenden dag was het aangezicht, armen, handen, en het geheele lichaam, gezwollen.

De Lyder hoestte dikwyls, was bezet op de borst, loosde geen water, en was daarby hardlyvig. Ik liet hem, van tyd tot tyd, een lepel vol *Infuſ. Sennæ* met *acetum ſcilliticum* gebruiken, tot dat de ſtoelgang volgde.

Den tienden dag was de ulceratie van de *Tonſillæ* geneezen, de waterzuchtige zwelling verminderd; doch de Lyder was nog zeer zwak, leucophlegmatiek, en loosde nog zeer weinig water. Ik ſchreef hem de volgende mixtuur voor, om daarvan een lepel vol te nemen.

℞. *Infuſ. Peruvian. Unc.* vi.
Acet. Squillit.
Extr. Glyzyrrh. aa drach. ii. *m.*

Den dertienden was de Koorts minder, doch de Waterzucht meerder; diensvolgende liet ik hem zo veel van het bovengenoemde Laxeer-aftrekſel gebruiken, als de krachten wilden toelaaten, en gaf hem dan op de tusſchendagen het aftrekſel van de Kina.

Den veertienden September, zynde de agt- en twintigſte dag van de Ziekte, was hy volkomen herſteld.

(*) Zie *Obſervations on Fevers.* p. 327.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN VYGEN-EETER.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Vygen-eeter*, in 't Grieksch Συκαλὶς, in 't Latyn *Ficedula*, in 't Italiaansch *Beccafico*, in 't Hoogduitsch *Wustling*, in 't Poolsch *Sigoiadka*, in 't Fransch *Bec-figue* geheeten, maakt, met den *Ortolan*, een der Lekkernyen van onze Tafels uit. Dit Vogeltje is zo ſchoon niet als welſmaakende: zyne geheele Pluimadie is donker, graauw, bruin, en dit zyn alle de kleurvermengingen, by welke de zwartheid der Staart en Vleugelpennen zich voegt, zonder dezelve te verheffen; een witte band, dwars over de vleugels, loopt het meest in 't ooge, en de meeste Vogelbeſchryvers hebben deezen genomen als een onderſcheidend kenmerk. De Rug is graauw-bruin, deeze kleur begint aan den Kop, en ſtrekt zich uit tot den Stuit, de Hals is witagtig, de Borst is eenigzins bruin en de Buik wit, gelyk ook de buiten veertjes van de twee eerſte Staartpennen; de Bek, zes linien lang, is ſpits. De geheele langte is vyf duimen, en de vleugels hebben zeven duimen vlugts. De kleuren van het Wyfje zyn droever en flaauwer dan die van het Mannetje.

Het Zuiden is het eigen Land deezer Vogeltjes, zy ſchynen niet in *Frankryk* te komen, dan wanneer de ſappige vrugten, waar van zy den naam ontleenen, ryp zyn. Zeer laat in den Voortyd verſchynen ze, en vertrekken met de eerſte koude in het Naajaar. In den Zomer doorzwerven ze, nogthans, een groot gedeelte der Noordlyke Gewesten; want men treft ze aan in *Engeland*, in *Duitschland*, in *Poolen*, ja zelfs in *Zweeden*; met den Herfst komen zy in *Italie* en in *Griekenland* weder, terwyl zy den Winter waarſchynlyk in nog warmer Lugtſtreeken doorbrengen. Met het veranderen van Lugtſtreek ſchynen zy ook van aart te veranderen: want zy komen in benden in de Zuidlyke Gewesten, en houden zich, daarentegen, geduurende hun verblyf in de gemaatigder Landen, verſpreid. Zy bewoonen de bosſchen, eeten Inſecten, en leeven in eenzaamheid, of liever in het aangenaam gezelſchap van het Wyfje: hunne Nesten zyn zo wel verborgen, dat men veel moeite heeft om ze te ontdekken. Het Mannetje onthoudt zich, in dat ſaiſoen, in den top van eenigen hoo-

gen boom, van welken het een zagte wildzang laat hooren, die niet aangenaam is, en zeer naar dien van den *Witſtaart* (*Motteux*) gelykt. De *Vygen-eeters* vertoonen zich met de maand April in *Lotharingen*, zy vertrekken in Augustus, of zomtyds eerder. In dit Landſchap noemt men ze *Muriers* en *Petits pinçons des bois*, dit heeft niet weinig toegebragt tot verwarring; terwyl men ook den naam van *Bec-figue*, aan den kleinen *Bosch-Leeurik* geeft, eene ſoort, zeer van den *Vygen-eeter* verſchillende; dan dit is de eenige misſlag niet, omtrent den naam begaan. Om dat de *Goudvink*, in *Italie*, zich zeer op Vygen geſteld toont, zegt BELON, dat de *Italiaanen* hem *Beccafigi* noemen, en neemt deezen voor den *Vygen-eeter*, van welken MARTIALIS gewaagt. Maar de *Goudvink* verſchilt zo veel van den *Vygen-eeter*, door den ſmaak van zyn vleesch, 't welk zeer bitter is, als door den Bek, de kleuren en de geheele geſtalte. In onze Zuidelyke Landſchappen en *Italie*, geeft men den naam van *Vygen-eeter*, verward, aan alle onderſcheide ſoorten van *Bastaard-Nagtegaalen*, en bykans aan alle Vogeltjes die een dunnen en ſpitzen Bek hebben: ondertusſchen is 'er de rechte *Vygen-eeter* zeer wel bekend, en men onderſcheidt dien overal, door de lekkerheid van zyn vleesch.

MARTIALIS, die vraagt waarom dit kleine Vogeltje, 't geen zo wel Druiven als Vygen eet, eer den naam van de laatſte dan van de eerstgemelde vrugt heeft aangenomen, geeft de voorkeus aan den naam van *Vinette*, waar mede men 't zelve in *Bourgonje* betytelt, om dat het de Wyngaarden bezoekt en Druiven pikt (*): nevens de Vygen en Druiven, aazen deeze Vogeltjes ook op Inſecten en vinden ſmaak in Bingelkruid.

Het geluid, 't welk de *Vygen-eeters* ſlaan, kan best worden uitgedrukt door *bzi*, *bzi*. Zy vliegen met ſprongen; zy loopen en huppelen niet, als zy in de Wyngaarden zich op den grond onthouden; over de diepten en hoogten ſpringen zy heen. Schoon deeze Vogeltjes niet dan omtrent de maand Augustus vertrekken, en niet in benden verſchynen dan omtrent dien tyd in de meeste onzer Landſchappen, heeft men ze zo gezien te midden van den Zomer in *Brie*, waar eenige waarſchynlyk hun Nest maaken.

(*) Cum me ficus alat; cum pascar dulcibus uvis,
Cur potius nomen non dedit uva mihi?
MARTIALIS.

ken. In hun uittocht gaan ze by vyf of zes te gelyk: en worden in *Bourgonje* en langs de *Rhone*, waar ze op 't einde van Augustus, of in 't begin van September, komen, gevangen.

In *Provence* voeren ze, met het hoogste regt, den naam van *Vygen-eeters*: men ziet ze, zonder ophouden, op de Vygenboomen, de rypste vrugten pikkende; zy verlaaten ze niet dan om de schaduw te zoeken in het hakhout en digtbegroeid kreupelbosch. In de maand September worden ze in groote menigte in *Provence*, op veele Eilanden van de *Middellandsche Zee*, en boven al op *Malta*, gevangen. Te laatstgemelder plaatze vertoonen zy zich, als dan, in een verbaazend aantal, en men heeft opgemerkt, dat zy, in hunnen Naajaars overtocht, in veel grooter menigte zyn dan by hun wederkomst in 't Voorjaar, even zo is het gesteld op het Eiland *Cyprus*, waar men 'er eertyds handel in dreef, ze werden in potten met azyn en riekende kruiden na *Venetie* gezonden; toen het Eiland *Cyprus* aan de *Venetiaanen* toebehoorde, kreegen zy 's jaarlyks van daar, naar 't getuigenis van DAPPER, duizend of twaalfhonderd potten met dit Wild gevuld. In *Italie* stondt ook de *Vygen-eeter* bekend onder den naam van den *Vogel van Cyprus*, (*Cyprias*, *Ucelli di Cypro*,) een naam dien hy, volgens WILLUGHBY, tot nog in *Engeland* draagt, te weeten *Cyprus-bird*.

Langen tyd zyn deeze Vogeltjes beroemd geweest als eene Lekkerny. APICIUS noemt meer dan ééns den *Vygen-eeter* met den *kleinen Lyster* als twee even lekkere Vogeltjes. EUSTATHIUS en ATHENEUS gewaagen van de jagt op *Vygen-eeters*, en HESYCHIUS noemt het Net, waar mede men ze, in *Griekenland*, vangt. En, in de daad, niets is lekkerder, fynder, en malscher, dan de *Vygen-eeter* op den rechten tyd geëeten: zy leveren een smaaklyk vet beetje op, 't geen ligt te verteeren valt: het sap der keurlyke vrugten, waar mede zy zich voeden, zet 'er dien verheeven smaak aan by.

Voorts kennen wy maar ééne soort van *Vygen-eeters*, schoon men dien naam aan veele andere gegeeven hebbe. Maar indien men denzelven wilde toevoegen aan alle Vogeltjes, die, in den Zomertyd, Vygen pikken, zouden de *Bastaard-Nagtegaalen*, en bykans alle Vogeltjes met een dunnen Bek, ja zelfs veele met dikke Bekken, dien naam moeten draagen: dit 's de zin van 't *Italiaansche Spreekwoord*. *Nel' messe d'agosto ogni ucello e beccafico.* Maar dit Volks-zeggen, zeer juist om uit te drukken de malscheid,

heid, welke de Vygen aan alle Vogeltjes geeft, die zich daar mede voeden, moet geenzins strekken, om soorten, anderzins zeer van elkander onderscheiden, by een te voegen, en dit te gronden op eene leevenswyze, die alleen van de plaats afhangt, en zeer verwisselt. Zulks zou de grootste verwarring invoeren, en hier toe zyn niet weinig Vogelbeschryvers vervallen.

GEREED, GEMAKLYK EN ONKOSTBAAR MIDDEL, OM DE MIEREN TE VERDRYVEN.

(*Uit het Journal de Paris.*)

MYN HEEREN!

Dikmaals heb ik myn Perzikboomen door de Mieren aangetast gezien. Zy zetten zich voornaamlyk op de uiteinden der Takken en by de Knoppen, waar het sap meest heen dringt tot den groei des Booms; waarschynlyk is dit Sap het geliefde voedzel deezer Diertjes. Weet men ze van deeze Takken en Knoppen te verdryven, voor den tyd, van eenige dagen, de Bladeren komen uit, de Takken groeijen; doch vertoeven zy 'er eenige dagen, de Bladeren kronkelen, worden geel, zwart, en de Boom geraakt zyn tier geheel kwyt. Ik heb deeze oorzaak en dit uitwerkzel gezien, zonder een redmiddel tegen dit kwaad te weeten.— Het ongenoegen, van myne Perzikboomen in dien kwynenden staat te aanschouwen, deedt my te raade worden de Proef te neemen, om Snuiftabak te strooijen op 't einde van een der Takken vol Mieren. Zy betoonden terstond een sterken wederzin; ik verdubbelde de hoeveelheid, zy kreegen eene soort van stuiptrekkingen, eenigen vielen op den grond, anderen namen de vlugt. De zelfde bewerking op andere Takken, mede ryklyk met dit yverig Gedierte bezet, hadt dezelfde uitkomst. 's Anderen daags bezogt ik myn Perzikboomen, en vond ze bykans geheel van Mieren gezuiverd: ik deed op elken Boom nog een of twee neepen Snuiftabak, en zints dien tyd hebben 'er zich geene Mieren op vertoond. Drie jaaren agter een heb ik deeze Proeve met denzelfden uitslag herhaald; en opgemerkt dat de saprykste Perzikboomen van de Mieren den meesten last lyden; als mede, dat deeze Diertjes zich byzonder gesteld toonen

op

op Bladeren door den Luis aangetast: het schynt dat de Mieren de Luizen verwoesten; doch zy worden verwoesters op hunne beurt, en ik heb, met veel genoegen, ontdekt, dat Snuiftabak het rechte middel is om ze weg te weeren. ——— Het kan zyn dat de groeiende Tabak den Mieren tot een goed voedzel dient, Snuiftabak is voor hun vergift, en 'er zal niemand gevonden worden, die niet gaarne, om zyne Boomen en Vrugten tegen de schennissen der Mieren te verdeedigen, 's jaarlyks eenigen voorraad van Snuiftabak zal willen te koste leggen.

DICHTKUNDIGE BESPIEGELINGEN OVER DE ALPISCHE GEBERGTEN; NAAR HET HOOGDUITSCH VAN HALLER.

Door L. STOPPENDAAL, P.Z.

Wendt uwe poogingen den Stervelingen! Verbetert uwen stoet! Maekt gebruik van 't geen de kunst uitgevonden, en de natuur u geschonken heeft! Verlevendigt het bloemtapyt met springende wateren! Verdeelt gehouwe Steenen naer de Korinthische orde! Behangt den marmeren wand met Persische Tapyten! Eet Tonkins nest uit goud! Drinkt paerlen uit smaragd! Begeeft u te rust onder het geklank van Speeltuigen! Ontwaekt by Trompettengeschal! Ruimt rotzen uit den weg! Sluit landen af voor de Jagt! Offchoon het noodlot uwen wensch mogt verhooren, zult gy echter in 't geluk arm, in den rykdom ellendig, blyven.

De ziel is de bron van uw geluk; de uiterlyke dingen geeven u slechts aenleiding tot vermaek of smart; een welgesteld gemoed kan gal zoet maeken, terwyl een onrustige aert alles veralsemt. Wat heeft een Vorst vooruit, dat eenen herder ontbreekt? Hy is zo wel den scepter moede, als de ander den staf: wee hem, wanneer hy door de gierigheid, wanneer hy door de eerzucht, gefolterd word! De bende, die om hem waekt, weert de kwelling niet; doch als eene bevolene stilte zyne zinnen in slaep zoekt te wiegen, is de geringe, die op geene pluimen ligt, reeds in eene zagte rust gedompeld.

Gelukkige gouden tyd! Geschenk der opperste goedheid! Waerom heeft de Hemel u zo vroeg doen vluchten! Niet, om dat de jonge waereld in eene gestadige lente bloeide, en

geen scherpe noordenwind de bloemen verstrooide; niet, wyl van zelfs wassend koorn de geele velden bedekte, en honig met de melk in vette stroomen vloeide, niet, nadien geen onvertsaegde Leeuw de zwakke Schaapskooien deed beeven, en een afgedwaeld Lam by de Wolven in veiligheid rustte; neen, maer wyl de mensch tot het geluk den overvloed niet behoefde, het noodige hem tot rykdom verstrekte, en hy het goud miste, om bevryd van zorgen te weezen.

Gy, Leerling der Natuur, gy kent nog gouden tyden! Doch geen Dichterdom, vol fabelachtige versieringen, weet 'er van. Wie derft den uiterlyken glans van schoonschynende ydelheden, als de deugd lust tot den arbeid geeft, en armoede gelukkig maekt? Het noodlot heeft u hier geen Tempé beloofd; de wolken, die gy drinkt, zyn met ryp en bliksem bezwangerd; de lange winter verkort de laetaenkomende weeken der lente, en een eeuwig ys omringt het koele dal; doch de voortreflykheid uwer zeden heeft dit alles verbeterd, de nyd der hoofdstoffen heeft uw geluk vergroot.

Wat heil geniet gy, vergenoegd Volk! Een weldadig lot heeft u de ryke bron van euveldaden, den overvloed doen derven; hem, die met zynen staet te vreden is, verstrekt armoede zelfs tot geluk, terwyl de pracht en wellust den stut der landen doorknagen. Toen Rome, by zyne veldslagen, de overwinningen nog telde, was moes der Helden spys, en hout der Goden huis; maer als zyn rykdom overvloeide, vergruisde rasch de zwakste vyand deszelfs laeghartige trotsheid. Doch gy, wacht u iet grooters te begeeren, zo lang de eenvoudigheid duurt, zal ook de welstand bestendig blyven.

Schoon de natuur uw hard land met steenen bedekt, gaet uw ploeg 'er echter door, en uw zaed ontspruit; zy wierp de Alpen op, om u van de waereld af te zonderen, nadien de menschen zelven zich tot de grootste plaegen verstrekken. Uw drank is zuiver water, en melk uwe meeste spyze, doch lust en honger maeken die smaekelyk; de diepe mynen der bergen verschaffen u smeedbaer yzer: hoe zeer wenscht Peru niet zo arm als gy te weezen! Want daer de vryheid heerscht, werd alle moeite ligter, de Velden zelfs bebloemd, en Boreas zagter.

Gelukkige derving van nadeelvolle goederen! De rykdom bezit niets, dat by uwe armoede haelen kan; de eendragt is by u in vreedzaeme gemoederen gehuisvest, nadien geen be-

beglanste waen u den twistappel toereikt; de vreugd word hier niet door angſtige vrees verzeld, wyl men het leven lieft, en echter den dood niet haet; hier heerscht het vernuft, door de natuur geleid, dat het noodige zoekt, en het overtollige voor een' last houd: het geen Epictetus gedaen, en Seneca geſchreeven heeft, ziet men hier ongeleerd en ongedwongen verrichten.

Hier heerscht geen onderſcheid, door den geſleepen hoogmoed uitgedacht, 't welk de deugd verlaegt, en de ondeugd veredelt; geene werkelooze verveeling verlengt hier de ſtonden; de arbeid vervult den dag, en rust neemt den nacht in: hier laet geen trotſche geest zich door de eerzucht verblinden, de morgenzorg ſtelt nimmer de tegenwoordige vreugd uit. De vryheid deelt, met altoos gelyke maete, uit milde moederhanden, vergenoegen, rust en arbeid aen 't Volk uit. Geene ontevredene Ziel kwelt zich over haer lot, men eet, men ſlaept, men bemint, en dankt de Voorzienigheid.

De geleerdheid bied hier zekerlyk geene papieren ſchatten te koop; men behoeft de ſtraeten van Rome en Athenen niet te betreeden; men bind het vernuft aen geene Schoolregelen, en niemand leert de Zon in haeren kreits gaen: ô Geleerdheid! trots des Wyzen! wanneer hebt gy hem het vergenoegen geſchonken? Hy kent het Waereldgebouw, en ſterft zonder zichzelven te kennen: de wellust word by hem vergald, en niet overwonnen, zyn verfynde ſmaek doet hem in zynen ſtaet verdriet krygen; doch hier heeft de natuur de leer om wel te leeven den menſchen in 't hart, en niet in 't brein, gedrukt.

Hier maekt geen afwisſelend geluk verſchil tusſchen de tyden; de traenen volgen niet op kortſtondige vreugd; het leven ſnelt heen in ongeſtoorden vrede; 't is heden, gelyk het gisteren was, en morgen zal het als heden weezen. Geen buitengewoon geval tekent hier de dagen; geen onheil verwt die zwart, geen opgezwollen voorſpoed rood. De uitſpanning en de bezigheid der jaeren ſtaen hier ſteeds in evenwigt, de trappen des levens zyn alleen de geboorte en de dood. De vrolykheid doet ſlechts ſomtyds het vlytig Volk, niet dan met moeite, eenig vermaek neemen.

Wanneer door de heete lucht koele windjes fladderen, en een driftig bloed in jonge aderen gloeit, verzamelt zich een Dorp onder de ſchaduw van breede eiken, waer de kunst en bevalligheid zich bevlytigen, om liefde en lof te

verwerven. Hier worstelt een onvertsaegd Paer, mengt ernst onder het vermaek, vat elkander om het lyf, en slaet heup om heup. Daer vliegt een zwaere steen, van eene sterke hand geworpen, door de zich vanéén scheurende lucht naer den vastgezetten pael. Een ander weder, gedreeven door de begeerte om wat edelers aan te vangen, vervoegt zich by een vrolyke schaer van jonge Harderinnen.

Daer snort een voortsnellend lood, dat weêrlicht, en lucht en pael te gelyk doorboort, naer het verafzynde wit; hier rolt een ronde bal, door het afgeperkte spoor, in een' uitgestrekten loop naer het bestemde merk. Daer danst eene bonte Rey hand aen hand, op het vertreeden gras, by eene Dorpschalmei; en schoon de kunst hen niet leert zich naer de maet te wenden, bind de blydschap hun echter vleugels aen. De gryze ouderdom zelfs zit daerby, in lange reiën geschaerd, om zich over het vermaek der kinderen zonder wangunst te verheugen.

Hier toch, waer de natuur alleen het gebied voert, word het bekorelyk Ryk der liefde door geen' wreeden dwang overweldigd. Het geen beminnenswaerdig is, word onbeschroomd geliefd; verdienste maekt alles waerdig, en liefde neemt de ongelykheid weg. De bevalligheid word hier, ook in armen, schoon gevonden; men deelt de gunst hier voor geen zwaere kisten uit, de eerzucht verbreekt niet 't geen door waerdy en gelofte verbonden is, de staetzucht strekt niet tot eene koppelaerster van onheil, de liefde brandt hier vry, en ducht geen onweêrsbui; men bemint voor zichzelven, en niet voor zyn geslacht.

Zodra een jong Herder dien zachten gloed ontwaer word, welke een kwynend oog ligtelyk van min doet branden, word zyn mond door geene vrees geboeid; een ongeveinsd woord bekent wat hem roert, zy hoort hem aen, en zo zyne vlam waerdig is haer hart ten loon te hebben, zo zegt zy wat zy ondervind, en doet waer heur verlangen naer streeft; eene tedere aendoening toch, die uit de bevalligheid voortkomt, en door de deugd bezield is, verstrekt der schoonen tot geene schande. Wyk verkeerde schaemte, nabootster der waere eerbaerheid! de hoogmoed heeft u slechts tot onze kwelling voortgebragt.

De verbintenis gaet hier van geene ydele pracht verzeld; hy bemint haer, zy hem; dit maekt den huwlyksknoop. De echt word door niets, dan door beider trouw bevestigd, het jawoord verstrekt tot een' eed, het zegel is een kusch,

kusch. De liefelyke Nachtegael begroet hen van de naestgelegen telgen, de wellust spreid hun bed op zagte bolle mosch, een boom dient tot eene gordyn, de eenzaemheid tot getuigen, de liefde brengt de bruid in den schoot van haeren Herder. ô Driemael zalig Paer! Een Vorst moet u benyden; want liefde balsemt het gras, en afkeer heerscht op het zyden Bed.

Hier blyft het echtbed rein, men huurt geen' Oppasser, nadien kuischheid en verstand daerby de wacht houden; verkeerde lust loert niet op ongeoorloofde goederen, het geen men bemind heeft, blyft ook schoon by 't bezit. De hand der eerbaere liefde strooit roozen op den arbeid, die voor zyne beminde zorgt, vind vermaek in ieder pligt; en schoon men de kunst niet leert, om naer regels te liefkoozen, zo klinkt het stamelen toch bevallig, als het hart maer spreekt. De bevallige stoet der eendragt, vriendelykheid en scherts, ontgloeit hunne kusschen, en haelt den band der harten toe.

Verwyderd van de ydele nietigheid der zwoegende bezigheden, woont hier de zielerust, en ontwykt den rook der Stad; het werkzaem leven sterkt de volgroeide lichaemskragten, de traege vadzigheid doet nimmer den buik zwellen, de arbeid wekt hen op, en brengt hunne ziel tot kalmte, de lust maekt dien gering, en de gezondheid ligt, in hunne aderen vloeit een onvervalscht bloed, waarin geen erflyk gif van zieke Voorvaderen kruipt, 't welk door geen' kommer vergald, door geen' uitheemschen wyn ontstoken, door geen' geilen etter bedorven, noch door een' Franschen Kok verzuurd is.

Zo rasch de strenge noorderbuiën het luchtgewest verlaeten, en een levendig vocht in alle wezens dringt, als de schoot der aerde zich met nieuw sieraad optooit, 't welk een liefelyke westewind haer, op zwoele vleugelen, aenbrengt, ontwykt het volk ook aenstonds de akelige gronden, waervan de sneeuw nog bezwaerlyk met modderige stroomen vloeit, en ylt naer de Alpen, om het eerste gras te vinden, terwyl de topjes der kruiden pas even door het ys komen; het Vee verlaet den stal, en groet den berg met vreugde, dien de lente en de natuur, tot deszelfs nut, in een groen gewaed steeken.

Wanneer de Leeuwrikken naeuwlyks den vroegen dag welkom heeten, en het licht der waereld ons zyne eerste blikken toewerpt, ontrukt de Herder zich aen de liefkoozingen zyner beminde, die den stond van zyn afscheid wel

met wederzin beschouwt, doch niet verschuift; hy dryft den traegen troep van zwaerlyvige koeiën, terwyl zy vrolyk bulken over den bedaeuwden weg, zy dwaelen langzaem om, waer klaver en moederkruid wassen, en scheeren het tedere gras met scherpe tongen af; ondertusschen zet hy zich by eenen waterval neder, en doet den nabaeuwenden echo door zynen hoorn weêrgalmen.

Als de verafzynde straelen de schaduwen verlengen, en het moede licht ter koele rust onderduikt, dan snelt de verzadigde troep, door den overvloed gezwollen, met verward geloei naer zyne gewoone stallen. De Herderin begroet haeren man, dien zy met genoegen aenschouwt; het vrolyk gebaer der kinderen juicht en speelt om hem heen. En als het zoete schuim uit den uier gedrukt is, dan zit het matte Paer neder om geringe spyzen te nuttigen. Trek en honger doen smaeklyk weezen, het geen de eenvoudigheid heeft toebereid; tot dat slaep en liefde hen, in elkanders armen gestrengeld, naer bed geleiden.

Wanneer de weiden door de kragt der zonne geroost worden, en de hoop des volks in 't geele gras rypt, ylt de vrolyke Herder naer de bedaeuwde gronden, eer het goud van Auroor den top der bergen bemaelt. Flora word nu uit haer gunstryk gebied verdreeven; de kromme sikkel doet den tooi der aerde nedervallen; een liefelyke reuk, uit duizenden vermengd, stygt op van den veelverwigen hoop kruiden; de zwaere tred der Osfen voert hunne winterspys, en een vrolyk lied geleid hunnen togt.

Zodra de treurige herfst de geele bladen afplukt, en de koele lucht zich met graeuwen nevel bedekt, word de schoot der aerde met nieuw sieraed opgesmukt, en, arm in prael en bloemen, met nuttige schatten verrykt; de oogenlust der lente wykt voor grooter genoegen, de vruchten blinken, waer te voren de bloessem stond, het rype goud der appelen, doorvlamd met purperen streepen, buigt den geschraegden tak, en bied zich den mond aen. Volsappige peeren, en honigryke pruimen, lokken de hand van haeren meester, en verbeiden die aen den boom.

De herfst bekranst hier den heuvel wel niet met Wyngaerdranken; men perst hier geen goedblyvend nat uit gekwetste Beziën. De aerde heeft, tot lessching van den dorst, bronnen gegeeven, en geen door kunst gemaekt zuur doet ons spoediger ten grave snellen. Gelukkigen! klaegt niet, gy wint door uw verlies, gy derft geen' noodzaekelyken drank, maer een gif. De weldaedige natuur onthoud dien

dien den dieren, de mensch alleen drinkt wyn, en word daer door een dier. Voor u, gelukzaligen! wil de Voorzienigheid zorg draegen; zy heeft zelfs den weg ten verderve voor u verborgen.

Doch de herfst ontbeert hier ook geen fchatten, die list en waekzaemheid op hooge bergen nafpooren. Eer het morgenrood verfchynt, en de nevelen verzwinden, klinkt reeds de hoorn des Jagers, en wekt den Klipbewoouer; hier ylt eene fchigtige wilde geit, door den fchrik gevleugeld, over het wyde ruim van gekloofde rotfen; daer fnelt een kunftig gevormd lood naer zwaergehoornde bokken; ginds vliegt een gezwind ree, het zwenkt om, en valt ter aerde. De luidruchtige ftryd der honden, het doodelyk kraeken van 't metael, klinkt door het bochtige dal, en doet het woud weërgalmen.

Opdat de vorst echter hen niet als behoeftig overvalle, zo maekt de vlyt des volks, uit de vrucht der Alpen, meel. Hier word, op een fterk vuur, de afgefcheide wei dik; daer ftremt de melk, en word eene geronne olie. Hier perst een zwaer gewigt het lyvig gedeelte der wei; daer fcheid yder zuur het water en het vet; hier word de tweede roof der melk voor het arm volk gekookt; daer vormt eene rondgefnedene plank de nieuwe kaes. Het ganfche Huisgezin grypt aen, en fchaemt zich ledig te zyn; geen flaevenarbeid is zo zwaer als werkeloos te weezen.

(*Het Vervolg en Slot by de eerfte gelegenheid.*)

ZAMENSPRAAK TUSSCHEN LUCIANUS EN LORD LYTTLETON, IN DE ELIZEESCHE VELDEN.

„ De Geleerde THOMAS FRANCKLIN, Hoogleeraar in de „ *Griekfche Taale* op de Hooge Schoole te *Cambridge*, deezer dage eene *Engelfche Vertaaling* van LUCIANUS in 't licht geevende (*), heeft 'er eene Zamenfpraak „ bygevoegd tusfchen dien Schryver en Lord LYTTLETON, „ bekend door zyne *Zamenfpraaken der Dooden*; de keurlykheid van dit Stukje, en de Waarneemingen in 't zelve, ftrekkende tot opheldering der Gefchiedenisfe van „ den

(*) *The Works of Luciaan*, II. Vol. in 4to, London, *Cadell.*

„ den *Samosater*, bewoogen ons het onzen Leezeren ter
„ hand te stellen".

* * * * * * * * *

LUCIANUS.

Aan dien langzaamen tred, aan die reusagtige gestalte, dunkt het my dat ik Lord LYTTLETON zie naderen.

LYTTLETON.

Die doordringende opslag van 't oog, en schampere lach op 't gelaad, wyzen my aan, dat gy myn Vriend LUCIANUS moet weezen. FONTENELLE spreekt met my steeds van u, en van de verpligtingen, welke wy aan u, onzen ouden Meester, hebben. Ik kan u verzekeren, dat gy, van alle Schryvers der Oudheid, de Man zyt, van my, toen ik op aarde was, allermeest geagt.

LUCIANUS.

En 'er is geen hedendaagsch Schryver, die by my hooger te boek staat dan de beminlyke, de fraaije, de eerlyke, de deugdzaame Lord LYTTLETON.

LYTTLETON.

Schoon LUCIANUS nimmer de Man geweest hebbe om lofredenen te maaken, wil ik gelooven dat deeze uwe lofspraake zo opregt is als de myne, en hiervan heb ik blyk gegeeven door myne *Zamenspraaken der Dooden*. Zy, die de Menschen vleien, kunnen ze bedriegen; zy, die hun hof zoeken te maaken, ze verraaden; maar men doet de moeite niet om ze te volgen, zonder agting voor hun te hebben opgevat. En ik heb my bevlytigd, om u zo naby te komen als my mogelyk was.

LUCIANUS.

Gy zyt 'er niet ongelukkig in geslaagd; schoon gy, om de waarheid te zeggen, (en gy weet dat men in deeze Gewesten de waarheid spreekt,) al te ernstig waart, om een goed navolger van LUCIANUS te weezen, al te beschaafd tot het boertige, en al te verstandig om zeer te behaagen. Ik verklaar u rondelyk wat ik over dit stuk denk; daarenboven hangt de naam, welken gy in de Geleerde Wereld verworven hebt, niet alleen af van uwe *Zamenspraaken;* terwyl de myne myn geheele schat zyn: gevolglyk kunt gy veel gereeder dan ik, ten deezen opzigte, eenigen afslag veelen.

LYTTLETON.

Wat het vrolyke, het spottende aanbelangt, beken ik gaarne, dat ik u, met een zeer ongelyken tred, volgde. In uwe Schriften is een onuitputbaare bron van vervrolykende geestigheid, en ik geloof, dat geen Schryver, oude

of hedendaagſche, in dit opzigt, u na de kroon ſteekt. Intusſchen leest men, althans onder de *Engelſchen*, uwe Schriften zo veel niet als die van veele Schryvers, verre beneden u; en ik vrees, dat LUCIANUS, in alle Landen, en door alle tyden heen, enkel bewonderd is door een klein aantal oordeelkundige Leezers, die, vol eerbiedenisſe voor de oudheid, ſmaak in uwe Werken vinden. Deezen zullen zeker altoos een onuitſpreeklyk genoegen ſcheppen, in uw geestig hekelen en fyne boertery.

LUCIANUS.

Maar ik denk, myn Vriend, dat dit geestig hekelen, die fyne boertery, welke gy de goedheid hebt my toe te kennen, my zo veel regts geeven op de algemeene goedkeuring, als alle andere bekwaamheid, welke een Schryver kan bezitten?

LYTTLETON.

Dat 's waar, en uwe veronderſtelling zou desgelyks doorgaan, indien het even waar was, dat al de Wereld eene ſpotterny zo kiesch als de uwe kan voelen en ſmaaken. Maar, gelyk myn Vriend TRISTRAM SHANDY heeft opgemerkt: *Het is allen Menſchen niet gegeeven om ſmaak in 't aartige te vinden, hoe gaarne zy 't ook wenſchen; die ſmaak is eene gaaf des Hemels.*

LUCIANUS.

Recht geestig te weezen, ik erken het, is eene Hemelgave, en zo is ook het vermogen om 'er ſmaak in te vinden; doch ſtaa my toe, op te merken, dat de menigte altoos greetig zoekt wat een klein getal bezit. Schoon, onder duizend Menſchen, misſchien, 'er één enkelen gevonden wordt, die gevoelt wat rechtſchaape Boert is; wil elk ondertusſchen zich voordoen als iemand die des een recht bezef heeft. Gevolglyk zullen 'er maar weinig Geleerden weezen, die openlyk weigeren kennis met myne Werken te maaken, inzonderheid by uwe Landsgenooten, wier Geestgeſteltenis tot het ſpotten, gelyk men my verhaald heeft, overhelt.

LYTTLETON.

't Kan zyn: maar die onder ons het meest leezen, hebben u nog in geen goed Engelsch gewaad gezien: en onze Geletterden zyn veelal te traag om u in 't *Grieksch Gewaad* te zoeken. Daarenboven beſchuldigen zy u van verſcheide misſlagen, over welke het my weinig voegen zou te ſpreeken.

LUCIANUS.

Ik bid u maak des geene zwaarigheid. Ik heb de vryheid

heid gebruikt om u myn gevoelen over uwe Schriften te zeggen, gy hebt omtrent de myne een gelyk regt. Zeg vry op, wat men ten mynen laste heeft.

LYTTLETON.

Om voor u niets te verbergen, myn Vriend, zy hebben veel tegen de duisterheid in uwe Werken.

LUCIANUS.

Niets, Mylord, verduistert eene zaak meer, dan wanneer men dezelve door eene middenstoffe ziet, welke dezelve mismaakt of de waare kleur beneemt. Werp deeze schuld, bid ik u, op de dwaasheid der Uitschryveren zonder kunde, zonder smaak, die dikwyls door hunne inmengzels de zuiverheid van myn gehalte bedorven, en zich alle moeite der wereld gegeeven hebben, om my eene barbaarsche taal te doen spreeken, en grappen te doen zeggen, veel minder aartig dan de myne. Ondertusschen geloof ik, dat men, ondanks hunne vervalschingen, gemaklyk den waaren zin myner uitdrukkingen kan raamen, uit het algemeen beloop myner Schriften. Doch dit is slegts de geringste der beledigingen my aangedaan. De Overzetters, de Oordeelkundigen, en de Verklaarders hebben zamengespannen om my te misvormen, en agting te doen derven. 't Is niet noodig, Mylord, om u de lafheden aan te wyzen, welke zy op myne rekening gesteld hebben, en nooit uit myne pen vloeiden, schoon men ze in alle Uitgaven myner Werken vindt.

LYTTLETON.

Hier over, geloof ik, beklaagt gy u met regt; maar een Man van vernuft moet altoos verwagten, dat men hem meer letter-misdaaden, dan hy begaan heeft, zal ten laste leggen. Wat hier van ook zyn moge, gy hebt den troost van te mogen aanmerken, dat de verstandige Leezers, (en gy bekreunt u, zo ik denk, weinig aan de andere,) zeer wel aan de zigtbaare kentekens weeten te onderscheiden, wat waarlyk uit uwe pen gevloeid is, van 't geen men u valschlyk heeft opgedischt. Kan een redelyk Mensch veronderstellen, dat de oordeelkundige van den *Timon*, *Toxaris* en *Hermotimus*, zulk een slegt gebruik zou gemaakt hebben van zyn tyd en bekwaamheden, om den *Vorstenmoord*, den *Harmonides* en *den Ontërfden Zoon* te schryven? Of dat de geslaage vyand van Bygeloof zichzelven voluit tegenspreeke, door in goeden ernst de Starrewichelaary te verdeedigen?

LUCIANUS.

Gy verzwygt nog de laatſte, ſchoon geenzins de minſte hunner bedriegeryen. Gy ſpreekt niet van die *Ocypus*, door deeze Heeren mede op myn naam gezet. Het is een opſtel van een jammerhartig Sophist, die, aangemoedigd, door den opgang welken myn *Tragopodagra*, een myner beste Werken, maakte, te raade werd my na te volgen in die weinig gelykende copy. —— Maar dit is 't alles niet, waar over ik my beklaagen moet, deeze verpligtende Heertjes, die my toegeſchreeven hebben, 't geen myn werk niet was, konden ook goedvinden my te ontrooven 't geen my toekwam; en door een haatlyk beginzel gedreeven, maakten zy geene zwaarigheid om *Alcyon* my te ontzeggen. *'t Is onmogelyk*, luidt de taal van een myner Vyanden, *dat* LUCIANUS *zich zulk een rechtmaatig denkbeeld van de Goden gevormd, en op zulk eene edele wyze geſprooken hebbe.*

LYTTLETON.

In de daad, myn waarde Vriend, men heeft u ſlegt behandeld, maar, gelyk het Spreekwoord zegt: *De Hond is dol, ſla hem dood.* —— Men moet ook bekennen dat gy zeer vry uitgeſprooken hebt van de Goden des *Heidendoms;* en het heeft my altoos verwonderd dat gy niet in ongelegenheid geraakt zyt door den Godsdienst uws Lands openlyk te beſpotten.

LUCIANUS.

Ik zal 'er u reden van geeven, Mylord. Ten tyde toen ik ſchreef, waren drie vierde, der geenen met welken ik iets te doen hadt, van myn gevoelen; niet alleen had ik de Spotters op myne zyde, maar ook het grootſte gedeelte des Volks. —— Voeg hier by, dat, ſchoon de Ouden, ten opzigte van den Godsdienst, zo veel yvers niet hadden, als uwe Wysgeeren van laater dagen, zy zeker meerder Menſchenliefde bezaten; hoe verſchillend hunne gevoelens mogten weezen, zy bragten elkander daarom niet om hals, gelyk gy, *Christenen.*

LYTTLETON.

Recht, myn Vriend, gy bezit nog uwe gewoone ſchamperheid. —— Maar ik moet u voor den Regterſtoel der Oordeelkunde beſchuldigen van te veelvuldige herhaalingen. Eenige onzer Geleerden zeggen dat gy onderhevig waart aan een overloop van geest, en zo zeer met den gal der hekelaarye bezet dat ze uw kleur misvormde. Zo ras gy het wild hebt opgeſtooten, zet gy het na, tot dat gy geheel buiten

ten adem zyt; en, om de waarheid te zeggen, gy gelykt naar een boom, die eene menigte van waterlooten uitschiet, welke noodwendig moeten afgesneeden worden.

LUCIANUS.

Myne misslagen, ik vrees het, zyn te veelvuldig, even als de gelykenissen, door u bygebragt, om ze beter aan te wyzen. Ondertusschen komt dit alles hier op neder, dat ik zomtyds al te vermaaklyk worde, en dat ik eens in een goede luim zynde, my niet wist te bedwingen. Die overloop van geest, en die overtolligheid van hekelende vogten, zyn kwaalen, weinig bekend onder de hedendaagsche Schryvers; doch gy behoorde, ten minsten, medelyden te hebben met die 'er aan onderhevig zyn.

LYTTLETON.

'Er moge geest steeken in 't geen gy zegt; maar dit geeft geen reden. Dat wy, ondertusschen, ernstig spreeken, myn Vriend! Men heeft tegen u veel grooter bezwaaren, en 't zal, zo ik vermoede, u niet gemaklyk vallen, dezelve uit den weg te ruimen. Gy wordt beschuldigd van dikwyls de Wetten der Zedigheid overtreeden te hebben, en, gelyk myn Vriend POPE wel heeft opgemerkt, *is gebrek aan Welvoeglykheid, gebrek aan Verstand.* Tusschen ons, gy hebt zekere vryheden genomen, die met allen vernuft der Wereld, of, 't geen op 't zelfde uitkomt, met al het vernuft van LUCIANUS, niet verschoond of vergoelykt kunnen worden. Ik zou een aantal plaatzen, die de Eerbaarheid kwetzen, uit uwe Werken kunnen aanhaalen; doch voor tegenwoordig.....

LUCIANUS.

Zyn 'er zulke plaatzen in, 't kan weezen, ik wenschte wel ze niet geschreeven te hebben. Ik gis gereedlyk, waar gy heen wilt, en beken rondborstig dat myn *Ezel* (*) wat sterk daar mede bezet is: maar, om my te bedienen van de uitdrukking uws even aangehaalden Vriends: *Wanneer men met eene Gekheid zeer is ingenomen;* (en dit was ik met myn Ezel,) *kunnen wy bezwaarlyk voorzien, hoe verre die ons zal vervoeren.*

LYTTLETON.

't Is waar: doch gy hebt, in dit stuk alleen, u niet vergreepen. Wat dunkt gy van het Boek der *Liefde*, 't geen gy niet zult ontkennen geschreeven te hebben?

LU-

(*) Eene zeer vrye Vertelling, oorspronglyk door LUCIANUS geschreeven, en naderhand door APULEUS, onder den tytel van den *Gouden Ezel* veranderd, uitgegeeven.

LUCIANUS.

Ik beken fchuld, gy hebt my overtuigd; maar de losbandigheid van zeden der eeuwe, waarin ik leefde, kunnen myne fchuld verminderen. De Hoofdftof van dat Boek was het doorgaande Onderwerp der gefprekken, en men hieldt het voor zo onfchuldig als het tegenwoordig misfchien in *Italie* zou zyn. Gy zult zeggen, Mylord, dat ik zeer zwakke verfchooningen voor myne zaak bybreng.

LYTTLETON.

't Zyn, in de daad, de beste niet. De grove ontugtigheden, welke men niet alleen in uwe Schriften, maar ook in die van meer Schryvers der Oudheid, aantreft, komen my zo veel te zeldzaamer voor, om dat gy, wellustige denkbeelden willende bedekken, zulks doet op eene veel behendiger wyze dan de kuischfte hedendaagfche Schryvers; getuigen hiervan veele plaatzen in het even aangeroerde Stuk. Hoe dit bykome weet ik niet. Maar zeker wy zyn veel kiefcher hierin dan gy gewoon waart.

LUCIANUS.

Dit, in 't voorbygaan, bewyst geenzins dat gy veel deugdzaamer zyt dan wy waren; want, gelyk uw Vriend VOLTAIRE zeer juist heeft opgemerkt: *De Schaamte is uit het Hart geweeken, en heeft de wyk op de Lippen genomen.* Hy voegt 'er by, 't geen zeker niet in uw voordeel pleit. *Hoe meer de Zeden bedorven zyn, hoe gepaster en kiefcher de uitdrukkingen worden; men gelooft in de Taal te zullen herwinnen, 't geen men in Deugd verlooren heeft.*

LYTTLETON.

Gy weet 'er u wonderlyk uit te redden. Maar dewyl wy bezig zyn aan dingen van deezen aart. Zeg my, zyt gy de Schryver van de *Zamenfpraaken der Hovelingen*, door uwe Vyanden aan u toegekend? Wat my betreft, ik geloof dat ze uit eens anders pen gevloeid zyn.

LUCIANUS.

Geen één derzelven heb ik gefchreeven. Ik kan u verzekeren dat ze opgefteld zyn door een dier gewaande Geleerden, op welken ik het in myne hekelfchriften zo zeer gelaaden had; hy wilde, buiten twyfel, myn geest met den zynen op één peil brengen.

LYTTLETON.

Ik heb 'er altoos zo over gedagt, want ze zyn zo laf als ontugtig, zo zeer ontbloot van geest als van betaamelykheid, en alle van zo weinig beduidenis als de gefprek-

ken moeten weezen, door losbandige Hovelingen, op eene flegte plaats gehouden.

LUCIANUS.

Gy hebt gelyk, Mylord, en ik zou my als gevloekt van *Apollo* hebben moeten aanmerken, indien ik myn papier met zulke schaamtloosheden bezoedeld hadt. Niettemin, ben ik, met al myn onzedligheid, en al myne ongeregeldheid, als gy over my wilt oordeelen uit het geen ik gedaan heb, zo flegt niet geweest als veelen zich verbeelden, en uit myne Werken opmaaken. Ik durf my op myn gedrag beroepen; het minst bedrieglyk merkteken van myn waar Character.

LYTTLETON.

Men heeft van uw Leeven en van uwe Werken nooit iets meer gegeeven, dan in 't wilde schermende en tegenstrydige berigten. —— Ik zou my zeer aan u verpligt agten, wanneer gy my, onder deeze aangenaame wandeling, een berigt gaaft van uwe Leevensgevallen.

LUCIANUS.

Met al myn hart.

LYTTLETON.

Wat kort, indien het u gelieft; want ik heb weinig tyds.

LUCIANUS.

Gy weet, Mylord, dat myn Geslacht, 't geen ik wel wil bekennen, dat geenzins onder de aanzienlykste behoorde, oorspronglyk *Grieksch* was, en uit *Patra* in *Achaje* kwam; van waar het zich, om redenen van voorzigtigheid, onnoodig hier op te haalen, na *Samosate* begaf, eene Stad van *Commagene* in *Syrie*, op den oever van den *Euphraat*; deeze Stad hadt de eer (want dit is eene by u geliefde spreekwyze,) om uwen Vriend LUCIANUS ter Geboorte-Stad te strekken.

LYTTLETON.

Zeker is dit eene eer geweest voor die Stad; want wie zou, zonder die gelukkige gebeurtenisse, immer van *Samosate* hebben hooren spreeken? Ik herinner my niet ooit geleezen te hebben, dat dezelve een Man van vernuft, behalven u, voortbragt, en dikwyls verwonderde het my, onder 't leezen uwer Schriften, dat gy zo menigmaal van uwe Geboorte-Stad spreekt, als of gy 'er op roemde.

LUCIANUS.

Ik zal u de rede hier van zeggen, Mylord, ik had voorzien, dat myne Vyanden, die in grooten getale waren, zeker

ker die aanmerking zouden maaken, als ik zelve het niet by voorraad deedt. Zy zouden geduurig gesprooken hebben van *Syrie*, en my verweeten dat ik geen *Griek*, maar een *Barbaar*, was. Ik besloot, derhalven, hun voor te komen, en te doen weeten, dat iemand, te *Samosate* gebooren, zo wel kon schryven als zy. ——— Maar, om tot myne Leevensgeschiedenis weder te keeren, naardemaal myn Vader, een arm Handwerksman, geen geld hadt om aan myne opvoeding ten koste te leggen, kunt gy ligt bevroeden, dat deeze weinig betekende, en dat ik, ondanks myne reeds vroegontluikende zugt tot de Fraaije Letteren, zeer schaars gelegenheid vond om dezelve te voldoen; ik bleef gevolglyk, zeer lang, diep onkundig.

LYTTLETON.

't Is zeer te bevreemden dat gy, in weerwil van die ongunstige omstandigheden, u een styl, zo zuiver, zo fraay, en zo naauwkeurig hebt kunnen eigen maaken, te meer, in een eeuw van bastaardy; toen smaak en vernuft bykans in een hoek verschooven lagen, en in de geleerde Wereld nauwlyks een voetstap was overgebleeven van die volmaaktheid, waartoe *Griekenland* in vroegere eeuwen opklom. Het moet een zonderling verschynsel geweest zyn, te zien dat gy heen boorde door de duisternissen, waarmede de schoolsche wartaal alles bedekte, en met den zuiversten glans schitterde.

LUCIANUS.

Indien ik als Schryver eenige verdiensten bezitte, kan ik dezelve aan niets anders toeschryven dan aan eene hebbelykheid, my, van myne kindsheid af, eigen, om altoos de Werken van de beste Schryvers voor oogen te hebben, als HOMERUS, PLATO, XENOPHON, en twee of drie anderen. 't Gebeurde dikwyls, dat ik, voor myn Vader eene boodschap doende, dezelve leende of ontvreemde van lieden in de nabuurschap; ik doorlas ze met de grootste greetigheid, en beken rondborstig, dat ik alle agting, als Schryver, vervolgens verworven, aan hun heb dank te weeten. ——— 't Is niet noodig u hier te herinneren het ongeluk, 't geen my op myne eerste reize overkwam; noch het geschil, 't welk ik met myn Oom had, *De Droom*, dien gy, buiten twyfel, meer dan eens geleezen hebt, vermeldt u deeze lotgevallen. Ik zal u alleen zeggen, dat ik, naa deeze gedenkwaardige gebeurtenis, in 't huis myner Ouderen niets vindende dan een slegt onthaal, de eerste gelegenheid de beste waarnam om elders heen te gaan. Deeze deedt

zich op. Ik pakte alles, wat ik bezat, by één, (de Hemel weet dat het niet veel zaaks was,) en floeg volvrolyk den weg op na *Antiochie*. Daar, door de bezorging myner doorlugtige Befchermfter, genoeg kundigheden, of althans genoeg onbefchaamdheids gekreegen hebbende, om eene School te openen, beftond ik het in de Redenkunst lesfen te geeven; eene kunst toen zeer in de mode, en welker Onderwyzers doorgaans zeer gezogt en bewonderd werden, op de algemeene veronderftelling dat het niet moeilyker was de Welfpreekenheid te leeren, dan het dansfen of het fluitfpeelen.

LYTTLETON.

Dit denkbeeld, hoe ongerymd ook, heeft, ten uwen tyde, te *Antiochie* niet alleen geheerscht; maar zich tot onze dagen uitgeftrekt. Mylord CHESTERFIELD, een Man zo vol geest en fmaak, was 'er mede ingenomen, en beweerde, dat ieder een, indien hy flegts wilde, een Redenaar kon worden, mits hy de moeite daar toe name. Het voorbeeld van zyn Zoon bewyst het tegendeel; doch gaa voort, bid ik u.

LUCIANUS.

Welhaast verwierf ik agting, en myn arbeid om den jongen Adel de Welfpreekenheid in te boezemen, bezorgde my een overvloed van penningen. Door dit middel, en het opftellen van Redenvoeringen, toen eene zeer gezogte Waar, maakte ik myn fortuin. Misfchien zyn 'er, in de Verzameling myner Werken, nog van de Redenvoeringen voor handen.

LYTTLETON.

Ik geloof, dat gy, te *Antiochie* of *Macedonie*, ik weet niet net op welk eene plaats, nog een ander Beroep waargenomen hebt, en Regtsgeleerde geweest zyt.

LUCIANUS.

Ik fchaam het my, te moeten bekennen; maar 't is gelyk gy zegt. De Schoolfche Redenvoeringen, die ik, door lange hebbelykheid, zeer gemaklyk opftelde, en het gebruik, om het voor en tegen van een vraagftuk te verdeedigen, maakten my, eer ik het wist, bekwaam voor de pleitzaal. In deezen bogtigen doolhof, vol distels en ftruiken, ingetreeden, dwaalde ik langen tyd om, en flaagde niet ongelukkig in de kunst om beledigingen te zeggen, te liegen, en te hairklooven. In 't einde deedt een inwendig bezef van regt en onregt, en eenige knaagingen van 't geweeten, die ik niet kon afweeren, my een Beroep verlaaten, 't welk myn beurs zeer fpekte.

LYTT-

LYTTLETON.

Wy behoeven, myn waarde Vriend, uwe gedagten niet te weeten over de Pleitbezorgers; gy hebt ze klaar genoeg voorgesteld op veele plaatzen in uwe Schriften. Zeg my, bid ik u, werwaards gy vervaaren zyt, naa uw vertrek van *Antiochie*; want myn geheugen bedriegt my zeer, indien gy, geduurende uwe Jeugd, niet veel gezworven hebt.

LUCIANUS.

Het bedriegt u niet, Mylord; het geld, in weinig jaaren, verzameld door de beide bovengemelde Beroepen, stelde my in staat om mynen Reislust te voldoen. Dus heb ik, geduurende de Regeering der twee ANTONYNEN, *Ionie* en geheele *Griekenland*, vervolgens *Gallie* en *Italie*, doorgereisd, van daar kwam ik, door *Macedonie*, in myn Vaderland. De zeer aangenaame reis, kunt gy ligtlyk begrypen, gaf my veel voordeels, ik verkreeg veele nutte kundigheden, ik leerde Menschen kennen, en dit was de grondslag van myn roem. Eindelyk, moede van zo veel omzwervens, besloot ik myn verblyf te neemen in de Hoofdstad des Ryks; en hooge jaaren beklommen hebbende, was ik alleen bedagt om vrede en rust te zoeken in den Schoot der Wysbegeerte.

LYTTLETON.

Deeze was, indien wy op uw schryven afmogen, in geen bloeienden staat, en helde, gelyk gy, na den ondergang.

LUCIANUS.

Ik deed, nogthans, alles, om dezelve staande te houden, en, zo ik geloof, niet geheel zonder vrugt. 't Is waar, myn rang en middelen waren niet toereikende om dezelve te verdeedigen en te beschermen; ik had den geest myner beide Beroepen verlooren, en ik zag de behoefte met den ouden dag my naderen; maar gelukkig boezemde de Voorzienigheid, welke my bewaakte, eenen braaven Keizer het denkbeeld in, om my te begunstigen. De goede MARCUS AURELIUS ontving my in zyn Paleis, telde my in den rang zyner Vrienden en Medgezellen, en beschonk my met de Landvoogdy van *Egypte*, een post zo aanzienlyk als voordeelig.

LYTTLETON.

Ik geloof, dat gy, even als de groote Amptenaars, heden ten dage, een ander den last liet draagen, aan dit bewind vast, en u van de voordeelen bediende.

LUCIANUS.

Voorzeker, en ik fleet de rest myner dagen op de vrolykfte wyze.

LYTTLETON.

Gy hebt een hoogen ouderdom beklommen. Zeg my, hoe hebt gy uwe dagen geëindigd; want de Schryvers, die van uwen dood gewaagen, ftemmen zo weinig overeen, dat men niet weet, wien te gelooven.

LUCIANUS.

Dat weet ik. SUIDAS heeft my van de honden laaten verfcheuren, een ander my ter helle doen vaaren, (dit ondertusfchen ziet gy dat bezyden de waarheid is,) en zulks om het opftellen van een klein Vertoog, *Philopatris* getyteld, aan 't welk ik nooit eenig deel gehad heb. Maar, by *Hercules!* de weezenlyke oorzaak myns doods was die vervloekte ziekte, die zo veele braave Mannen vóór my heeft weggerukt, en altoos de Geneeskunst zal braveeren, de Jicht. Zints lang hâd ik 'er eenige aanvallen van gevoeld, en zy rukte my, in het tachtigfte jaar myns leevens, uit een bedorve Wereld, en voerde my over in de gezegende Gewesten, waar ik het geluk heb u aan te treffen.

LYTTLETON.

Ik heb altoos gedagt, uwe *Tragopodagra* leezende, dat gy de taal voerde van iemand, die alle de ongemakken gevoeld hadt, waar van gy eene zo aandoenlyke en oorfpronglyke befchryving geeft. Doch het lange tydperk uws leevens in aanmerking neemende, hebt gy geen reden van te klaagen, dat *Atropos* uw leevensdraad te vroeg heeft afgefneeden; fchoon het een trek van de fnoodfte ondankbaarheid was in eene Dame, door u tot den rang van eene Godin verheeven, haaren Vergooder te dooden.

LUCIANUS.

Zulk eene belooning had ik niet verwagt; had ik het kunnen voorzien, zy hadt die eer niet genooten.

LYTTLETON.

Ik wil het gaarne gelooven. Ik bedank u voor uw onderhoud, en de gegeeven Leevensfchets.

LUCIANUS.

't Wordt myn tyd. Ik moet SWIFT en RABELAIS opzoeken; ik zou deezen morgen met hun eene wandeling doen.

ZEDELYKE GEDAGTEN.

Niets is bekender en ontègenspreeklyker, dan dat alle menschen, vooral Jongelingen, naar uitstekende eer en glorie haken, en zelden, zonder afgunst, kunnen verdragen, dat die aan hunne tydgenoten worden toegeschreven. Maar, hoe is met deze sterke en algemene zugt overeen te brengen, de luiheid en vadzigheid der meeste menschen, en de weinige moeite, welke zy aanwenden, om het pad van eer en glorie te kunnen instreven?

De roem van eenen onverschrokkenen Held, of eenen beroemden Schryver te wezen, is zeker de grootste, en daarom de meest begeerde, eer. Maar hoe komt het nogtans, dat elke Eeuw zo weinig uitstekende Helden en beroemde Schryvers, (in vergelyking van het schier oneindig getal van menschen op de Wereld,) heeft voortgebragt?

Men zou, naar 't my toeschynt, niet geheel buiten het spoor dwalen, wanneer men stelde, dat het een en ander daar uit ontstaat, dat 'er, om waarlyk uit te munten, eene grootheid van Ziel vereischt wordt, waar van het gros der menschen de onweerstaanbare kragt niet gevoelt. 'Er niet door gedreven wordende, kunnen ze zig geen begrip vormen, van die alles overwinnende drift, welke 'er noodig is, om alle de zwarigheden, die zig aan een bekrompen vernuft opdoen, te boven te komen, ten einde een uitmuntend Man te worden.

De aandoening, die groote Zielen voelen, over alles, wat eenigzins eene verdenking van haare opregtheid insluit, of dat ten hunnen opzigte het voorkomen van hoon of veragting heeft, is zo treffende, dat hier door gemaklyk reden te geven zy van de buitensporigheden, welken zy daartegen dikwils begaan. Sterke driften en heftige gemoeds-aandoeningen, in allerhande opzigten, behooren veelal onder de kenmerken der doorlugtigste Mannen. 't Is een ongeluk, zegt *Montesquieu*, 't welk met de menschlyke natuur verbonden is, dat groote Zielen zelden gematigd zyn. En dewyl het altoos ligter valt zyne kragt te volgen, dan die in te binden, zo vindt men, in de classe van uitmuntende Menschen, eerder luiden, die buitengewoon braaf en deugdzaam, dan die ongemeen voorzigtig en gematigd zyn. ——— Van daar zoo veele voorbeelden van de buitensporigste geneigdheid van groote Mannen tot de Sexe; waardoor meermaals het lot van Steden en Gewesten, ja zomtyds van een gansch Volk of van het geheele Ryk, door het enkel woord van ééne Schoone, beslist is; zelfs dan, wanneer de Held, in den loop zyner overwinningen, door geen wederstand te stuiten, en door geen geweld meer te bedwingen ware.

Ouders, die in hunne Kinderen uitstekende gaven ontdekken, waardoor zy welhaast boven hunne tydgenoten staan uit te munten,

ten, moeten daarom voorzigtig zyn, in het leiden hunner driften; en vooral in die, welken levendige Zielen schielyker, dan logge en stugge Jongelingen, voor het beminnelyk Geslagte gevoelen: want hunne geneigdheid eens aangestoken, of hunne liefde eens ontvlamd, is zelden te dempen of te verdooven; ze eindigt gemeenlyk niet, dan met eene volkomene voldoening. ——— Gelukkig zou het zyn voor het geheele Menschdom, indien aan alle groote Mannen eene Vrouw te beurt viel, als onze Landsgenoot, de onsterfelyke *Huig de Groot*, heeft mogen erlangen.

Niets heeft meer invloeds op het gedrag der overige Kinderen van een Huisgezin, dan het braaf gedrag van het Oudste, vooral wanneer dat een Zoon is; om dat hy dagelyks door de Ouders, als een voorbeeld, aan de anderen kan worden aangeprezen, en het den Kinderen zeer eigen is, by navolging te leven. Een deugdzame Zoon is daarom de eer en het geluk van zyn geslagt; en het betaamt den Ouderen hem op een zeer hoogen prys te stellen. ——— In zulk een geval is 'er geen zwarigheid in een uitstekend betoon van agting voor hem. Maar in de gewoone omstandigheden is het eene gansch onverantwoordelyke zaak voor Ouderen, een doorstralend onderscheid tusschen hunne Kinderen te maken, en den eenen meer blyken van liefde dan den anderen te toonen. Dit verwekt een haat in de Kinderen jegens hunne Ouders, waarin ook die meest geliefde Kinderen betrokken worden; een haat, die dikwerf onuitrooibaar is, en gewoonlyk droevige gevolgen met zig sleept.

Het geluk eener groote menigte van menschen, van allerleie standen, hangt, buiten eenigen twyffel, grootlyks af van het Huwelyk. Dit gelooft, dit zegt, iedereen. Maar hoe zeer strydt ondertusschen doorgaans hier tegen, de handeling en denkwyze der Ouderen, in het uithuwelyken hunner Kinderen! Is derzelver waar geluk gemeenlyk in dezen de daadlyke dryfveer? Zou niet integendeel veeltyds het Geld, of uiterlyk Aanzien in de Wereld, het eenige beweegrad van den raad der Ouderen zyn?

Ieder mensch schynt eene natuurlyke geneigdheid te hebben, om zig by anderen bemind en aangenaam te maken. Dan, hoe is hier mede overeen te brengen, veeler onhebbelyke en stugge manier van onder de menschen te verkeeren? Hoe weinig is hun gedrag meerendeels geschikt, om aan anderen te behagen; daar 't veelal aan de ware vereischten mangelt. Hier toe naamlyk wordt vereischt, eene bevallige houding, een aangename toon, eene ongedwongene wyze van zig uit te drukken, gepaard met wezenlyke kennis van zaken, heuschheid, opregtheid en ongemaakte meegaanbaarheid. Deze zyn, althans naar myn inzien, de eenige geschikte middelen, om op den duur aangenaam en bevallig te wezen.

't Ontbreekt niet aan eene menigte van voorbeelden, in de wyde geschiedenissen van het Menschdom, waardoor de nauwkeurige onderscheiding der characters, of de juiste uitdeeling van loon en

straf,

ftraf, in de gebeurtenisfen duidelyk gezien kan worden: zelfs zyn zommigen van die dermate treffend, dat ze vry algemeen aan eene onmiddelyke tusfchenkomst der Godlyke Voorzienigheid toegefchreven worden. Maar, wanneer men het gedrag der menfchen in 't algemeen gade flaat, dan fchynt het, dat ze, of geheel onkundig zyn van deze zo zigtbare onderfcheidingen, of roekloos daar henen leven, zonder dezelve eenigzins in opmerking te nemen.

'Er zyn veelligt geen menschlyke ondeugden, die in dit leven uitftekender geftraft worden, dan ontrouw, valschheid, onregtvaardigheid en hoogmoed; niet alleen door de natuurlyke ftrafgevolgen, noch de innerlyke overtuigde bewustheid van 't kwaad, die de fcherpfte verwytingen van 't Geweten ten fmertlyken gevolge heeft; maar ook, door by uitnemendheid treffende vertooningen van 's Hemels ongenoegen, zelfs voor het oog van andere menfchen.

Indien zy, die, buiten alle verpligting, na de regering van een Land ftaan, zig voor den geest bragten den last, dien zy daar door op hunne fchouders laden, zouden zy niets meer noodig hebben, om hen van deze roekloze onderneming te doen afzien. Veel meer nog zouden zy fchroomagtig zyn om dien last te aanvaarden, indien zy eenmaal regt ernftig indagten, welke hier namaals de ftraffe der zulken zal zyn, die hun Vaderland, ik zal niet zeggen moedwillig verraden, maar door onkunde of onoplettendheid ten val brengen, en daardoor duizenden ongelukkig maken.

De Christelyke Godsdienst is buiten eenigen twyfel de fchoonfte van allen. Maar in welke vergelyking met deszelfs uitmuntendheid kan het dagelyksch nut, dat door denzelven onder de menfchen te wege gebragt wordt, komen? Het Euangelie leert zagtmoedigheid, verdraagzaamheid, barmhartigheid, eensgezindheid, en nederigheid des harten. Intusfchen hoort men onder de Christenen, niet minder dan onder de Jooden en Turken, van toorn, grimmigheid, wraakzugt, tweedragt en trotsheid des gemoeds.

't Is altyd onvoorzigtig, en een bewys, dat men geen genoegzame kennis van het menschlyk hart heeft, iemand iets te zeggen, dat hem, zonder van eenige nuttigheid voor hem te zyn, niet anders dan onaangenaam kan wezen. 't Is daarom altoos geen blyk van vriendfchap, zynen Vriend te verhalen, wat 'er van hem of zyne daden gezegd wordt, wanneer de kennisgeeving daar van hem geen het minfte voordeel doet, of hem geene gelegenheid geven kan, om 'er zig na te fchikken: want de kwaadfprekendheid is ééne der algemeenfte ondeugden onder de menfchen.

De drift, om zig te wreeken over dezulken, die ons eenig kwaad deeden, ons kwalyk bejegenden, of, met ons gelyk ftaande, een middel gevonden hebben, om zig boven ons te verheffen, is, wanneer zy recht post gevat heeft, de vuurigfte in onzen boezem. Zy kent dan dikwils geen palen, en bekreunt zig niet aan de middelen, welken zy ter hand flaat, om aan haar zelve te voldoen. —— De te leur geftelde hoop van eene Minnares vooral

fchaamt

schaamt zig niet allerleie middelen te beproeven, om haren vorigen Lieveling te drukken, en zo geheel te vernederen, dat hy voor altoos buiten de mogelykheid gerake, om zyne hand aan eene andere te kunnen geven. Haar wraaklust eindigt zelden anders, dan met haren dood. Deeze heftige togt, die den boezem van zo menig eene der schoone Kunne verslonden heeft, is minder sterk, en korter van duur by de Mannen.

Als men de waarde van den Christelyken Godsdienst nagaat en bedenkt, kan men, hoe vyandig men ook tegen denzelven zy, niet nalaten te erkennen, dat dezelve de wezenlykste lessen bevat, die geschikt zyn, om den mensch door zigzelven gelukkig te maken, en het heil der Maatschappy te bevorderen. *Alle dingen die gy wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gy hun ook alzo*, zegt de Zaligmaker; *en zynen naasten lief te hebben als zig zelven*, is één der voornaamste bevelen, die hy zynen aanhangeren gegeven heeft. Grondstellingen, waarin, ('t geen alle verstandige Wysgeeren moeten toestemmen,) de eenige ware grond van geluk op deze wereld gelegen is. —— Wanneer men dien schoonen en beminnelyken Godsdienst altoos van deze zyde voordroeg, zo als dezelve, uit eigen aart, des menschen wezenlyk geluk met zig brengt, zou men 't met rede bykans onmogelyk mogen oordeelen, dat men deszelfs heilzame vrugten en uitwerkzelen niet onder de Christenen oogschynlyk gewaar zou worden; wy zouden 'er ongetwyfeld de vrugtbaarste gevolgen van bespeuren. Doch zins men ongelukkig den Godsdienst van de zedelyke Deugd, —— zo voor elk mensch in 't byzonder als voor de burgerlyke zamenleving in 't algemeen, —— heeft afgezonderd, of het verband tusschen den Hemel en de Aarde geheel los gemaakt heeft, is de Godsdienst over 't geheel van weinig nut of invloed voor de menschen op Aarde, en de Deugd heeft, om die rede, by het gros des Christendoms, weinig of geen bekoorlykheid.

Behalven de wyze van den Godsdienst voor te dragen, om denzelven van meer invloed te doen zyn, op het leven of de zeden der menschen, is 'er geene zaak, die, althans hier te Lande, meer verbetering noodig heeft, dan de opvoeding der Jeugd. De mensch beschouwd, gelyk hy doorgaans op zyn twintig a dertig jaren voorkomt, wanneer hy alle de Scholen der onderwyzinge doorgeworsteld heeft, is veelal niets anders dan een samenstel van vooroordeelen, of wel eene opeenstapeling van zaken, waarvan hy 'er geen één anders, dan op het gezag van Ouders, Vrienden, —— (om niet te spreken van Knegts en Meiden,) —— van Leermeesters en de Wereld aangenomen heeft, zonder eenig eigen onderzoek van wezenlyk aanbelang. Hoe tog wordt hem de Godsdienst veelal geleerd? Hoe wordt hy opgeleid zig voor het kwaad te wagten, en het goed te doen? Hoe wordt hy in alle kunsten en wetenschappen onderwezen? Hoe worden hem de belangen van zyn Vaderland ingeboezemd? Welke gevoelens van eer en deugd worden hem ter regelinge

van

van zyn gedrag aan de hand gegeven? Hoe wordt zyn hart gevormd, om naderhand eene Egtgenoote gelukkig te maken? —— Omtrent deze en soortgelyke stukken heeft de opvoeding onzer Jeugd, (eene zaak van het uiterste gewigt,) buiten tegenspraak eene groote verbetering noodig.

OORLOGSZANG VAN DE BEZETTING TE BERLYN, TOEN DEZELVE DEN 10 APRIL 1778, TE VELDE TROK.

(Naar 't Hoogduitsch van den Heer RAMMLER.)

Ten wapen, dappere Krygshelden! —— Ten wapen! Trekt ten Velde! Onze Oorlog is regtmaatig. De grootste Held van Duitschland voert ons aan. De Eer en de Overwinning volgen ons.

Beeft Vyanden! Dapperheid en Krygskunde ondersteunen ons. Het Bloed onzer Voorvaderen speelt ons in de aderen.

Wy zullen altoos met dezelfde Kloekmoedigheid stryden. Geen aantal van Vyanden zal ons verschrikken. Wy vraagen niet hoe sterk zyn ze; maar waar zy zich bevinden?

Trekt op Kryggenooten! Vernedert den Trots des Vyands. Dat de Overwinning onze Wederkomst verhaastte! Over de Gesneuvelden zullen wy de verschuldigde Traanen storten. Geluk en Roem wagten de Overwinnaaren!

Onze Kinderen zullen wenschen in hunne plaats geweest te zyn. Onze jeugdige Schoonheden houden 't oog op hun geslaagen. Soldaaten, gy zult ons Vaderland beschermen! Mannen, gy zult uwe Vrouwen verdeedigen!

Hoort gy het bulderen des Geschuts? Vergezelt het met uwen Zang. Deeze Dag zal u een' bestendigen Vrede verschaffen.

Dat hy die wykt, dat hy die zich kromt voor den aansnorrenden Kogel, eerst daar door getroffen worde! Dat hy, die lafhartig de vlugt kiest, door 't Zwaard des Vyands omkome!

Neen! eer ik vlugt, zal ik met de wapenen in de vuist sneeven. ô God! ô Koning! ô Vaderland! wreek u op my, indien ik u verraade!

NARIGT.

De Les aan *Narcissa* gegeeven voldoet ons niet; haar geval eischt, zo wel van de eene als van de andere zyde, eene juister beredeneering; de bepaalende omstandigheden doen in zulk een geval zeer veel ter zaake: en wy zouden de roeping van *Narcissa*, vooral, zo sterk niet durven bepaalen.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, JUNI, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.		
	29. 1-5	70	O	o	helder
1	— 1-3	80	WNW	2	——
	— 1-0	64	NW	o	——
	— 0-2	68	W	3	——
2	— 0-0	75	WNW	3	——
	— 0-0	64	NO	o	omt. helder
	28. 11-8	63½	O	3	dunne wolk.
3	— 11-5	72½	— 3. NtW	o	betr. iets R.
	— 10-9	65½	— 1. W	o	z. b. wolk.
	— 10-6	62	W5WZW	6	iets R. z. b.
4	— 10-7	67	W	8	z. betr. Rb.
	— 10-8	58	NWtW	2	——
	— 10-8	61½	ZW	1	—— iets R.
5	— 11-2	68	NW	1	dunn. wolk.
	— 11-4	63	O	2	betrokk.
	— 8-7	60	ZO	2	R. donk.
6	— 8-1	70	WtZ	2	z. b. zw. w.
	— 8-0	61	NO	2	zw. wolken
	— 7-1	57½	WtZ	2	D. Wl. zw. R
7	—* 7-0	65	W	2	z. betr.
	— 7-5	55*	Z	1	wolk. o. h.
	— 7-5	59	ZZO	4	——
8	— 7-3	60½	O 4. W	5	R. z. b.
	— 9-0	58	ZW 2. NW	1	z. betr. R.
	— 9-1	59	Stil. O	o	zw. R. z. b.
9	— 9-1	70	Z 1. ZW	1	z. b. iets R.
	— 10-1	60	WNW	1	wolkig
	— 10-6	62	Z	1	helder
10	— 11-0	73	——	1	wolkig
	— 11-2	63	O	3	omt. helder
	— 11-3	63½	OtZ	o	betr.
11	— 11-6	70	NWo NtO	o	zeer betr.
	— 11-0	66	NO	4	wat betr.
	— 10-9	68½	O	4	——
12	— 10-9	67½	ZO 6. Z	1	R. D. z. betr.
	— 11-0	65	ZZO	1	donker
	— 11-4	65½	Z	1	helder
13	— 11-5	76	ZZW 1. NO	1	wolkig
	— 11-2	62½	O 1. NW	1	omt. helder
	— 10-8	63½	NNWo NO	o	helder
14	— 10-4	74½	— o. ONO	2	wolk. o. h.
	— 10-2	64	N	2	omt. helder
	— 10-6	67	ZO o. Z	o	o.h.zw.w.R
15	— 10-7	77	NNWo. N	2	zw. wolken
	— 10-5	67	OZO	o	betr.

	Bar:	Th:	Wind.		
	28. 10-2	64	W, Z, O	o	R. z. betr.
16	— 10-5	70	ZZW o. W	o	R.
	— 10-5	63	NW	1	donker
	— 10-5	62	——	o	o.h.zw.w.D
17	— 10-7	70	W	6.0	zw. wolken
	— 11-2	60	NW	2	wolk. donker
	29. 0-1	64	Z	o	omt. helder
18	— 1-0	78	——	o	zw. wolken
	— 1-6	70	OZO	1	wat betr. NL
	— 1-3	71½	——	1	helder
19	— 0-7	83	O	4	omt. helder
	— 0-5	76	——	2	—— w. bet.
	— 0-0	73½	——	2	helder
20	28. 11-6	85*	——	3.5	—— omt.
	— 11-6	72	NOtO	5	——
	— 10-9	72½	O	4	——
21	— 10-4	80	ONO	4.5	—— omt.
	— 10-0	68	NtO	4	——
	— 9-8	69	NNO	4	——
22	— 9-6	76	NtO	3	——
	— 9-9	64	——	4	——
	— 10-2	65½	NO	4	—— omtr.
23	— 10-8	71	NOtO	2	—— ——
	— 11-5	63	NtO	4	wat betr.
	— 11-0	62	N	3	iets R. donk.
24	— 10-7	64	NNO	4,6	donk. iets R.
	— 10-0	60	N	3	zeer betr.
	— 10-1	61	NtO	2	donker
25	— 10-3	65½	——	4	z. b. iets R.
	— 10-7	60	N	3	donker
	— 11-0	63½	— 4. NNO	4	omt. helder
26	— 11-5	66	——	4	donk. iets R.
	— 11-3	64	——	4	——
	— 11-7	64	ONO	3	helder
27	— 11-9	78	——	1.3	——
	29. 0-2	69½	NtO	1	—— omt.
	— 1-0	69	NNW	3	——
28	— 2-4	73	——	3	——
	— 4-0	61	NWtN	4.2	wolk. held.
	— 4-7	66	——	3	helder
29	—* 5-2	72	NW	3	—— omtr.
	— 5-0	62½	WtN	4	——
	— 4-5	69	WNW	1	—— omt.
30	— 4-3	77	——	1.0	—— ——
	— 3-2	65½	W	o	—— ——
	28. 11 24/90	67 6/90		2 3/18	

den 8 nam: 3½ u: Th: 64.
11 —— 3 u: —— 72.
12 —— 3½ u: —— 70.
19 —— 2½. 3 u: —— 84.
—— av: 7 u: —— 80.
—— —— 11 u: —— 75.

den 20 mo: 5½ u: 71.
—— nam: 3. 3½ u: 84.
—— av. 11 u: —— 71.
23 nam: 1½ u: —— 73.
24 —— 1 u: —— 66½
26 mo: 8½ u: 67½
27 nam: 3½ u: 79.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

ONBESCHROOMD ONDERZOEK IN DEN GODSDIENST.

De vryheid van den Geest in het nafpeuren, aankleeven en belyden der waarheid, hooger te waardeeren, dan de vryheid van het lighaam, in het inrigten onzer geoorlofde bedryven, word dikwils belemmerd, niet alleen door oorzaaken, die van buiten aankomen, maar ook door zulken die binnen in ons ontftaan. En onder deeze is zekerlyk geene der minfte, *de fchroom voor een volkomen onderzoek in den Godsdienst.*

We zyn natuurlyk geneigd, om elke reeds verkreegene kundigheid, met eenig voorkomend nieuw Voorftel, in geval van eene fchynbaare betrekking, te vergelyken; over beider overeenkomst te oordeelen; en dus onze kennisfe uit te breiden. Maar by aldien onze eerdere kundigheid ons genoegen baart, en het nieuw voorftel met dezelve niet fchynt te ftrooken, alsdan valt ons de gemelde vergelyking onaangenaam, en we zyn zelfs fchroomagtig om die voort te zetten.

Dit heeft, ten aanzien van een volkomen onderzoek in den Godsdienst wel inzonderheid plaats, *eerftelyk*, by vraagen, die op 't gezag van 't gemeen natuurlyk begrip konnen beantwoord worden; en *ten tweeden*, by vraagen, nopens welker beantwoording vrye lieden van verftand en deugd, by aanhoudenheid, bevonden worden verfchillend te denken.

I. Timidus en confidens belyden den Christelyken Godsdienst. Ze zyn niet gemeenzaam met de hedendaagfche nieuwe Wysgeerte van den Geest; nochte met die Overnatuurkunde, in welker diepte het algemeen Menfchenverftand geen gronden gewaar kan worden. Zy hooren, of verneemen, by gelegenheid, eenige ftellingen en inwerpingen uit die Wysgeerte, of uit die Overnatuurkunde, ontleend, ftrekkende, ten deele ter ondermyning, ten deele ter openlyke vernieling, der gronden van den Natuurlyken Godsdienst, of der bewyzen voor het Evangelie.

Zulke ſtellingen en inwerpingen ontrusten hen. Zy zoeken de kalmte van hunnen Geest te vernieuwen: maar op verſchillende wyze.

Timidus bemerkt geene overtuigende redenen of bewyzen der tegenleere; nochte zulken, die de redenen en bewyzen van zyn voorig geloof als kragteloos of ongegrond doen voorkomen. Maar hy ziet voorſtellen, die hem verbysteren; redenen, die hem niet overtuigen, doch die hy tevens niet weet op te losſen. Hy mistrouwt zyne kundigheid, ('t zy in de konst van redenkavelen, 't zy in deezen of geenen anderen tak der Wetenſchappen,) om de nieuwe voorſtellen juist te konnen toetſen. Hy is bedugt, of mogelyk een opzetlyk onderzoek hem geheel in verwarring zoude brengen; en zyne overtuigdheid, van eene hem dierbaare, en door hem tot dus verre omhelsde waarheid, zoude doen wankelen? Hy beſluit des, zodanig een onderzoek ter zyde te ſtellen; de tegenleere en inwerpingen te vergeeten, en in het aankleeven aan zyne bevoorens verkreegene gevoelens te berusten.

Confidens bezeft, dat hy, in allen gevalle, moet toeſtemmen 't geen hy voor waaragtig houd: en dat, in geenen gevalle, noch zyn geloof, noch zyn belang, noch zyne neiging, de dingen konnen doen zyn, 't geen zy mogten niet zyn. Hy behoud de tegenleere levendig in gedagten. Hy ontleed dezelve. Hy vergelykt de redenen, bewyzen, waarſchynlykheden, en gevolgen der oude, met die der nieuwe, leere. Hy raadpleegt, des noods, eenen kundigen, die grootere duisterheden voor hem in zo verre opheldert, dat de geheele zaak binnen den kring van zyn eigen begrip geraake. Hy doet zyn belang en neiging werkeloos zyn. Hy oordeelt zelve. Hy bedenkt of andere perſoonen, van welker verſtand en deugd hy overreed is, mogen gehouden worden met zyn oordeel in te ſtemmen.

II. Onze feilbaarheid in zaaken, die tot geene genoegzaame zekerheid gebragt konnen worden, doet ons in veele derzelven, als zy van veel gewigt zyn, ons eigen oordeel, alleen ſtaande, mistrouwen. Wy verlangen als dan de inſtemming van anderen, van agtingwaardige perſoonen.

Timidus en confidens, niet zeer gemeenzaam met de geſchillen tusſchen de Gezintheden, waarin de Christenen veelal verdeeld zyn, bekomen een ruimer inzigt in eenig Leerſtuk, dat algemeen by de gezintheid, aan welke zy toegedaan zyn, anders, dan by anderen, word

voor-

voorgedragen en bepaald. Deeze en geene bewysreden der laatſten komen hun, voor het tegenwoordige, niet ongegrond voor. Dit belemmert hen; als natuurlyk geneegen tot een gevoelen, dat zy, van jongs af, als regt gekoesterd hebben. Zy poogen deze belemmering op te ruimen: maar op verſchillende wyze.

Timidus bevind zig zeer ſterk aangedaan, door de agting der beroemdſte Naamen in zyne Gezintheid. Hy weet, dat zyne Voorgangeren hem onderzoek en eigen oordeel aanpryzen: maar hy weet ook hoe gevaarlyk men het, nopens veele leerſtukken, en misſchien ook nopens het tegenwoordig, pleeg te houden, als iemand, na onderzoek, van hun mogte verſchillen. Hy weet, dat zyne Voorgangeren geen eigen gezag hebben, tot eene algemeene bepaaling van een Leerſtuk, dat men door eenige vrye verſtandige en deugdzaame Mannen, by aanhoudenheid, anders dan door hen, ziet begrypen. Maar hy is te zwak, om den ſchroom voor eene gebeurlyke en gevaarlyke dwaaling te konnen wederſtaan, indien hy zig, by opzetlyk onderzoek, geperst mogte vinden, om een ander begrip van 't Leerſtuk geheellyk toe te vallen, Misſchien ook overlegt hy, hoe eene verandering zyner denkwyze, in één leerſtuk, invloed zoude konnen hebben op eenig ander, met het voorige in verwantſchap ſtaande: waar door zyne belemmering dan verdubbeld word. In deze verſcheidenheid van bedenkingen, beſluit hy zyn nieuw inzigt te vergeeten, en de bepaaling, waar aan hy gewoon is, zonder verder onderzoek, te blyven erkennen.

Confidens hangt onvergelykelyk minder gewigts aan 't verſchil van begrippen in dit tweede, dan wel in het eerſte, geval. De aandoening van perſoonlyke agting, die als nu zyn oordeel verzelt, is veel minder dan de aandoening van timidus uit den zelven hoofde. Hy voelt, dat zyne toeſtemming in dit tweede geval niet op zo vaste gronden ſteunt, als wel in het eerſte. Hy bemerkt, dat hy in dit tweede, anders dan in het eerſte, moet misſen eene algemeene inſtemming van vrye, verſtandige en deugdzaame lieden; 't zy hy zyn eerder gevoelen bleef aankleeven, 't zy hy een ander, dat hem thans niet ongegrond voorkomt, by eindelyk oordeel, geheellyk omhelsde. Hy beſluit dan gereeder tot een volkomen onderzoek.

Deze twee perſoonen verſchillen onderling, nopens verder onderzoek, op dezelve wyze, ook by vreemdere be-

denkingen over den Godsdient, die in hun eigen gemoed opryzen.

De meerdere en mindere volmaaktheid van de verstandelyke vermogens der Menschen doet hun gedrag, in gelyke voorvallen, zeer dikwils, en met reden, verschillen.

De handelwyze van TIMIDUS, in het *eerste geval*, schynt onberispelyk. Het is de pligt van zulken, die zig niet geschikt bevoelen tot diepzinniger bespiegelingen, en afgetrokkener redeneringen, deeze beiden daar te laaten; zig over dezelven niet te bekommeren; en op die kundigheden, waar van men door gemeenzaamer en nooit ontzenuwde redenen of bewyzen overtuigd is, in geloof en handel te blyven bouwen.

De schroom, om zynen tegenstreever onder de oogen te zien, zou, in dit zelve geval, door CONFIDENS niet onberispelyk ingevolgd worden. 't Is waar, zyne grootste belangen, verknogt aan de waarheid der Leere, die hy tot nog toe omhelsde, zouden afhangen van het slot van dit nieuwe onderzoek; terwyl zyne winst slegts in schâavergoeding bestaan konde. Maar dit onderzoek is evenwel ook, van ter zyde, verzelt van menigerlei voordeel. Allerleie duisterheid is hinderlyk aan eene volkomene berusting. Het vrymoedig onderzoek van CONFIDENS kan het afgelegener onderwerp misschien mede onder het bereik van TIMIDUS brengen, en hem eene aangenaame bevestiging van zyn voorig oordeel veroorzaaken. Daarbenevens doet zulk eene onderneeming den Tegenstreever zien, dat men zig niet onttrekt op eenen gelyken voet met hem te redenkavelen: niets van hem vorderende, dan 't geen men zig zelven ten wet stelt, namentlyk onzydigheid, ernst, en toetsing aan elks eigen verstand.

De handelwyze van TIMIDUS, in het *tweede geval*, schynt verschoonlyk. Natuurlyke zwakheid van geest, en daar uit geboorne kleinmoedigheid, is, niet zonder zeer veele en zeer moeilyke pogingen, gedeeltelyk te verbeteren; en, misschien nooit, zonder buitengewoone hulp, geheellyk te geneezen. Ook in de zaaken deezer Wereld, verkiest een zwakke geest dikwils eerder het oordeel van een anderen, dan zyn eigen, op te volgen. Een zwakke geest erkent dikwils de ydelheid van zekere vreeze, die hy by elke gelegenheid op nieuws voelt, en veel-al op nieuws involgt, om de nadeelen zyner hartstogtelyke ontroeringen voor te komen. De opregte TIMIDUS kleeft, in 't algemeen, deeze handelwyze aan, slegts uit aanmerking

van

van zynen toestand in 't byzonder, welks gebreklykheid hem bedroeft, voor zo verre hy dien mogte konnen verbeterd hebben; en hy erkent tevens de gebreklykheid van dit zyn kleinmoedig gedrag.

CONFIDENS handhaaft, in dit tweede geval, even als in het eerste, de waardigheid van den Godsdienst, en van de menschlyke natuur, beide. Belang en neiging mogen en moeten ons dikwils, natuurlyk, tot eenige Leere doen overhellen, of ons van dezelve afkeerig maaken; welke onverschilligheid de hedendaagsche nieuwe Wysgeerte, en de verbysterende Overnatuurkunde, ook van ons zouden mogen vorderen. Maar dit moet egter stand houden, dat ons oog altoos voor duidlyke waarheid, en duidlyke waarschynlykheid, open blyve; en dat ons harte bereid zy, om dezelve, des noods, ongelet belang en neiging, in zig toe te laaten. De waarheid, de waarheid alleen, de geheele waarheid, is het doelwit, en tevens het rustpunt, van eenen redelyken en verhevenen geest.

Niet, dat CONFIDENS allerleie tegenleeren en inwerpingen van anderen, ofte allerleie maaleryen van zynen eigenen geest, zoude onderneemen te ontleeden. De duidlyke inspraaken van het algemeen natuurlyk begrip, vergeleeken met de verderflyke gevolgen eener nieuwe tegenleere, ofte met de blykbaare wuftheid en ongerymdheid van sommige eigene invallen, zyn genoeg, om de wraakbaarheid deezer laatsten te beweeren, en dezelven te veragten: vooral na eene en andere proeven, in soortgelyke gevallen, genomen. Maar hy onderneemt, onbeschroomd, het onderzoek van alle zulke tegenbedenkingen, die aan hem toeschynen dit eenigzins te verdienen: agtende zelfs de dwaaling, na een behoorlyk onderzoek, in 't algemeen, eerlyker dan de blinde omhelzing der waarheid.

Eene volkomene en Manlyke berusting, eene alleraangenaamste kalmte in den geest, een geloof naderende aan het aanschouwen, na den gewenschten uitslag van een vrymoedig onderzoek van betwiste hoofdwaarheden in den Godsdienst; — vergeleeken met de dubbingen eener zwakke en vreesagtige ziele, nopens die waarheden, — kan ons leeren het gewigt der lesse:

KOOPT DE WAARHEID, EN VERKOOPT ZE NIET!

C. B. Z.

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DE MERCURIUS IN DE HYDROCEPHALUS INTERNUS.

(*Medical and Philosophical Commentaries*, *Vol. VI.* p. 220.)

Den 13 February 1775, wierd ik by den eenigen Zoon van een Heer te Leverpool geroepen: het Kind, tusschen de drie en vier jaaren oud zynde, was zedert agt dagen niet regt wel geweest, en klaagde bestendig over pyn en zwaarte in het hoofd, en in de beenen: het had intusschen gebraakt, was koortsig, en konde het licht niet verdraagen. Ik was niet weinig by dit verhaal aangedaan, vermits ik reeds drie Kinderen in deeze familie onder myne behandeling gehad had, die alle drie, zo als uit de Toevallen, en uit de opening van de ligchaamen, bleek, aan de *Hydrocephalus Internus* gestorven waren; dan myne ongerustheid wierd sterk vermeerderd, toen ik het Kind nader onderzogt. Ik vond de pols zeer schielyk en ongeregeld; het hoofd was heet; de wangen opgezet; de beide pupillen verwyderd, en daar bleef geen twyfel omtrent den aart der Ziekte meer overig.

Men had reeds een Braakmiddel, eenige poejers van Calomel, en een Purgeer-middel, dog zonder de minste beterschap, het Kind toegediend. Ik liet het Kind een voetbad gebruiken, en den *Tartarus Emeticus* in zulke kleine Giften inneemen, dat het eenige neigingen tot braaken verwekte.

„ Den 14 Febr. De Toevallen waren dezelfde, met menigvuldige opvliegendheid, ongeruste slaap, en geduurig slaan op het hoofdkussen, dan met de eene, dan met de andere zyde, van het hoofd. Ik liet een Spaansche-vliegen pleister tusschen de schouderbladen leggen; het voetbad herhaalen, en met het gebruik van de *Tartarus Emeticus* aanhouden.

„ Den 15 Febr. Het Kind was slaperig, onrustig, en schreeuwde by tusschenpoozen sterk; de pols was langzaamer dan natuurlyk, en de pupillen waren voor de sterkste lichtstraalen ongevoelig.

„ Ik had weinig hoope tot het herstel van den Lyder, en dus waren myne raadgeevingen en voorschriften altoos gepaard met een onaangenaam vooruitzigt. Hoe meer ik de Ziekte in alle haare verschillende gezigtspunten beschouwde,

de, hoe meer ik overtuigd wierd, dat de gewoone Geneeswyze in dit geval vruchteloos zoude zyn; en dus viel ik op het denkbeeld, of niet misschien de Mercurius door den omloop der vogten opgenomen, en vervolgens de *glandulæ Salivales* aangedaan hebbende, tot aan het Systeem der opslurpende vaten van de *Ventriculi Cerebri* zouden kunnen doordringen, en op deeze wyze de opslurping van het uitgestort vogt helpen bevorderen.

„De kortheid van de Ziekte, en de schynbaare sterkte van het Kind, waren zeer gunstig om deeze Geneeswyze in 't werk te stellen".

Daar was echter geen tyd te verzuimen, en dus stelde ik het aan de Ouderen voor, die zeer schielyk haare toestemming daartoe gaven; als zynde zeer wel overtuigd, dat, niettegenstaande de reeds aangewende hulpmiddelen, dit haar eenig Kind, even als de drie andere Kinderen, een slagtoffer van de Ziekte zoude worden.

Men maakte dierhalven een begin met de Mercuriale middelen, en vermeerderde dezelve met de mogelykste omzichtigheid.

In 48 uuren begon de adem te stinken, het tandvleesch wierd rood en gezwollen, en de Toevallen van de Ziekte, zo verre men ontdekken konde, wierden eenigsints minder. Naa verloop van nog 48 uuren begon de Salivatie, en de Ziekte wierd oogenschynlyk minder. Tusschen den vyftienden, en twee-en-twintigsten February, gebruikte het Kind twintig grein Calomel, en daarenboven wierd 'er een dragma van de sterkste mercuriaal zelve ingevreeven. De gifte van de Calomel was een grein, met een weinig Suiker; en men liet dezelve naa verloop van zulk een tusschentyd herhaalen, als de omstandigheden toelieten. Naa den twee-en-twintigsten wierden geen mercuriale middelen meer gebruikt: eene gemaatigde Salivatie hield nog vyf of zes dagen aan; vervolgens hield dezelve op, en de Ziekte was volkomen geneezen. Ik liet hierop het Kind de Kina geeven, als zynde het beste versterkendste middel naa het gebruik der Mercuriale middelen, maar ook het beste behoedmiddel tegens een *recidiv*. Ik heb opgemerkt dat het scheelen het laatste Sympton was, 't welk verdween.

Van den vyftienden February zyn 'er geen ander Geneesmiddelen gegeeven dan de Mercuriale.

Ik had dezelfde goede verwachting van de Spaansche Vliegen als Dr. SIMMONS, dan de ondervinding heeft my geleerd dat dezelve niets afdoen. De drie Zusters van dit

 Kind,

Kind, die alle drie aan deeze Ziekte zyn gestorven, waren Spaansche Vliegen pleisters gelegd, en eene van hun, behalven tusschen de schouderbladen, zelfs nog eene agter de beide ooren.

NIEUWE PROEFNEEMINGEN VAN HET POOTEN DER TARWE.

MYN HEEREN!

,, In een tyd, dat onze Landaert aengemoedigt, zoo door ,, den huyshoudelyken tak te Haerlem, als door de ,, Maetschappy ter bevordering van den Landbouw te Amsteldam opgeregt, meer en meer smaek begint te krygen, in het betragten en beoeffenen der allernuttigste Weetenschap, de Landbouwkunde, dunkt my den inhoud van den brief, dien ik, uyt het Engelsch vertaeld hebbende, de vryheyd neeme U Ed. toe te zenden, een onderwerp van groot belang te behelzen; en ik durve uyt dien hoofde U Ed. verzoeken denzelven, hoe eerder hoe liever, eene plaets in uw geagt Maendwerk te gunnen. Mooglyk zou het, daer nu, zoo veele honderde morgen lands, in de kortelings drooggemaekte polders onder het Heemraedschap van Schieland of elders, op nieuw ten landbouw worden ingestooken en aengelegt, veele van derzelver eygenaeren kunnen opwekken, om, in het aenstaende najaer, deeze in Engeland zoo wel geslaegde handelwyze, tot voordeel van hun zelve en het algemeen, nae te volgen."

Ick hebbe de Eere met alle agtingh te zyn

MYN HEEREN!

U.E. D. W. Dienaer,

Een Lid van den Oeconomischen Tak.

Rotterdam, den 19 *Mey* 1781.

(*Gentleman's Magazine, November* 1780.)

MYN HEER, URBAN!

U Ed. kunt geen weezentlyker dienst aen den Landbouw doen, dan door het verspreyden der zeer voordeelige handel-

delwys, kortelings in de Provincie van *Norfolk* ingevoerd, van de Tarwe te pooten; zoo als dezelve vermelt is in de *Brieven en geschriften over den Landbouw, het planten, &c.*, uytgezogt uyt het Correspondentieboek van het Genoodschap opgeregt te *Bath*.

MYN HEEREN!

Het is met veel vermaek dat ik uw onderzoek, betrekkelyk tot de handelwys in deeze landstreek van de Tarwe te pooten, beantwoorde; het is, naer myn gevoelen, eene der grootste verbeteringen in den Landbouw, die, geduurende deeze Eeuw, heeft plaets gehad; en was dezelve algemeen door het Koningryk aengenomen, zoo zoude zulks tot zeer groot voordeel van het algemeen verstrekken.

Het pooten van Tarwe schynt het eerste in de gedagten gekoomen te zyn, door het planten van graenen in tuynen uyt enkele lievhebbery, door menschen die geen gedagten of gelegentheyd hadden, om zulks tot een oogmerk van voordeelgeeving uyt te breyden. En ik kan my niet herinneren, dat het zelve in eenige ruymer maete is ondernomen geworden, tot dat een geringe landbouwer naer by *Norwich*, (de hoofdstad van *Norfolk*,) zulks begon; omtrent twaelf jaeren geleeden, op minder dan een halven morgen lands. In de eerste twee of drie jaeren daer aen, volgden maer eenige weynige deszelvs voorbeeld; en deeze waeren gemeenlyk het voorwerp van bespotting hunner gebuuren, door het navolgen van zulk eene byzondere handelwys: zy hadden egter aenmerkelyk beter en grooter gewassen, dan hunne nabuuren. Dit, zoo wel als het bespaeren van Zaeykoorn, deed meer anderen dezelve naervolgen, onderwylen dat zommige kundige persoonen, het groot voordeel hiervan opmerkende, 'er de nuttigheyd van in de Nieuwspapieren van *Norwich* gemeen maekten, en deeze handelwyze aenpreezen. Die aenbevelingen waren van goede uytwerking; de nieuwsgierigheyd en de onderzoekingslust der Norfolksche Landbouwers, (byzonder in den omtrek van *Norwich*,) wierd opgewekt, en zy vonden genoegzaeme reden, om algemeene proefneemingen te doen. Onder allen was 'er een der grootste landhuurders in dit Graefschap, die 57 acres (omtrent 28 morgen) in een jaer bepootte. Zyn goede uytslag, door het zigtbaere voorregt van zyn gewas, zoo in deugt, als menigte, was zoo groot, dat hy het volgende najaer driehondert Acres (omtrent 150 mor-

 gen)

gen) bepootte; en die handelwys altoos zedert heeft aengehouden. Zulk eene treffelyke proeve heeft deeze handelwys volkoomen ſtand doen grypen; en ze was het middel, om dezelve algemeen in te voeren, by de verſtandige landbouwers, in eene zeer uitgeſtrekte Landſtreek; alwaer 'er nu zeer weynige gevonden worden, die eenige Tarwe zaeijen, wanneer zy handen genoeg bekoomen kunnen, om dezelve te pooten. Men heeft algemeen opgemerkt, dat, alſchoon de gepoote gewasſen zeer dun of ſchrael ſchynen te ſtaen, geduurende den herfst en den winter, de planten egter in de lente, ongemeen uytſtoelen, en zig uytſpreyden. De Airen zyn ontegenzeggelyk grooter, zonder eenige agterblyvende of magere graenkorrelen in zig te bevatten, het graen zelve is kloeker van ſtuk, en zoortelyk zwaerder voor ieder Schepel, dan wanneer het gezaeyd is.

De landen, op welke deeze manier van beteelen, byzonderlyk, voorſpoedig gelukt, zyn die, welke, met klaver bezaeyt geweest zynde, afgemaeyt zyn geworden; of zulke, welke, in de voorige lente met drieblad of graszaeden bezaeyt waren, en op welke, van tyd tot tyd, geduurende den zomer, eenig vee geweyt was geworden.

Deeze gronden worden, na de gewoone bemesting, eens met den ploeg omgezet, in vooren, welke tien duymen van een ſtaen; langs welke een Man, dien men den delver noemt, met twee poot-yzers, eenigzints dikker als laedſtokken, maer veel dikker aen het beneden-eynde, en met eene ſpitſe punt voorzien, rugwaerts gaet, en gaten maekt, omtrent ter afſtand aen alle zyden van vier duymen, en ter diepte van één duym. In deeze gaten laeten de vullers, (Vrouwen, Jongens en Meysjes,) twee graentjes vallen, 't geen volkoomen genoeg is, hier na word 'er, door een paerd, eene Egge met doornen gewapend, over het land geſleept; 't geen de gaten digt maekt.

Op deeze wyze is omtrent drie vierde van een Schepel genoeg, om een halven morgen te bezaeijen; en dewyl het zelve oogenblikkelyk onder de aerde word begraeven, is het gelykelyk bevryd voor ongedierte, of de aenvallen van vorst; de gerégelde manier in welke het zelve opkomt, geeft de beste gelegentheyd, om het vry van onkruyt te houden, 't zy door wieden of ſchoffelen.

In één woord, deeze handelwyze is van veel grooter nut, dan eenige, die tot nog toe in de Landbouwkunst is bezogt geworden. Wanneer men dezelve beſchouwt, met betrekking tot de Parochien, zoo verdient ze ook van die

zy-

zyde alle oplettendheid; dewyl zy grootelyks ſtrekt, om de uytdeelingen aen de armen te verminderen, door het in 't werk ſtellen van de oude lieden en de kinderen, in een jaergetyde, wanneer zy weynig anders te doen hebben. Dezelve beſpaert den landbouwer en het algemeen twee derde van het graen, 't geen anders, door het zaeijen, op iedere halve morgen gebruikt word; 't geen, wanneer zy door de geheele Natie wierd aengenomen, (zonder den meerderen opbreng in aenmerking te neemen,) voor meer dan een half millioen menſchen brood zoude verſchaffen.

De onkosten van het met de hand pooten zyn nu gebragt tot omtrent zes Schellingen, (hollandsch drie guldens tien ſtuyvers,) den halven morgen. Hier benevens is 'er onlangs een zeer volmaekte boorploeg onder ons ingevoerd, die men bevonden heeft ongemeen wel te beantwoorden; door welke de moeijelykheyd om handen genoeg te bekoomen, weggenomen, en de onkosten verminderd worden; dewyl één Man met deezen ploeg een halven morgen, in één dag, kan bepooten: de Maeker van denzelven is Mr. JAMES BLANCHER, van *Attleborough* in het Graefſchap *Norfolk*.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET ROODBORSTJE EN HET BLAUWBORSTJE.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Het *Roodborstje*, in 't Grieksch Ερίθακος, in 't Latyn *Rubecula*, in 't Italiaansch *Pettirosso*, in 't Engelsch *Red-breast*, in 't Fransch *Rouge-Gorge*, in 't Hoogduitsch *Rothbreustlein*, in 't Zweedsch *Rot-gel*, in 't Portugeesch *Pitiroxo* geheeten, brengt den geheelen Zomer door in onze Bosſchen, en komt niet omtrent onze Wooningen dan by zyn vertrek in den Herfst, en zyne wederkomst in de Lente: deeze laatſte keer laat het zich maar enkel zien, en haast zich, om in de Bosſchen onder het uitbottend geboomte de eenzaamheid en liefde te zoeken. Het vervaardigt zyn Nest digt by den grond op de wortels van jonge boomen, of op planten ſterk genoeg om 't zelve te dragen: het beſtaat uit mosch met hair gemengd, en met eene bedding van veeren binnen in. Dikwyls, ſchryft WILLUGH-

LUGHBY, bedekt het *Roodborstje* zyn Nest onder een hoop bladeren, niets nalaatende dan een schuinschen ingang, die het, uitgaande, met een blad sluit. Doorgaans vindt men in het Nest van het *Roodborstje* vyf ja zeven Eitjes van eene donkere kleur. Den geheelen Broedtyd doet het Mannetje in het bosch eenen lugtigen en tederen zang hooren; een aanhoudenden wildzang, doormengd met eenige toonveranderingen, en afgebrooken door bevallige en treffende klanken, die de uitdrukkingen van Liefde schynen: het zoet gezelschap van het Wyfje neemt het Mannetje niet alleen geheel in, maar maakt het als afkeerig van allen ander gezelschap: het vervolgt met drift alle Vogels van zyne soort, en verwydert ze van den kleinen plek gronds door hem verkooren: een zelfde boschje huisvest nimmer twee paaren deezer Vogeltjes, zo getrouw als minziek.

Digtbeschaduwde en vogtige plaatzen zyn de meestgeliefde en gezogtste by de *Roodborstjes*: zy eeten, in den Voortyd, Wormpjes en Insecten, waar op zy jagt maaken met vaart en behendigheid: zy vliegen als een Kapelletje rondsom een blad waar op zy een vlieg bemerken: langs den grond gaan zy huppelende voort, en werpen zich klapwiekende op hunnen prooy. In het Naajaar aazen zy ook op Vrugten. Dikwyls gaan zy na de fonteinen, 't zy om zich te baaden, 't zy om te drinken, doch allermeest doen zy dit in den Herfst, wanneer zy vetst zyn, en de meeste verfrissing noodig hebben.

Geen Vogel is vroeger op, dan het *Roodborstje*. Met het krieken van den dag laat het zich hooren, en is ook van de laatste die 's avonds zingen, zy vliegen dan in menigte. Weinig wantrouwen vertoont dit Vogeltje, en het laat zich op allerlei wyzen vangen. De Heer TRECOURT merkt op, dat, van alle Vogeltjes, die in 't wilde leeven, het *Roodborstje* misschien minst wild is: het laat menigmaal toe, dat men 't zo digt by nadert, dat men zou denken het met de hand te kunnen grypen; doch zo ras men naby komt, gaat het voort, en laat de nadering op nieuw toe, om op dezelfde wyze te wyken. Zomtyds schynt dit Vogeltje vermaak te scheppen, om de Reizigers, die de bosschen doortrekken, te vergezellen; hun een geruimen tyd voorgaande en volgende. Om ze te lokken is 't genoeg, dat de Vogelaar zyn kort geschreeuw *uip uip* nabootst, of eenigen Vogel doet hooren; alle de *Roodborstjes* daar omstreeks komen in beweeging, en aanvliegen,

gen, van verre zich ontdekkende door de klanken *tirit*, *tirititit*, *tirititit*, hun gewoone avond- en morgenzang, en dien zy aanheffen, telkens, wanneer eenig nieuw voorwerp hun gaande maakt, en zy worden de slachtoffers hunner nieuwsgierigheid.

Overal, waar wyduitgestrekte bosschen zyn, treft men veele *Roodborstjes* aan; in *Bourgogne* en *Lotharingen* maakt men veel jagts op deeze kleine Vogeltjes, lekkere beetjes in de daad: in grooten getale worden ze gevangen omstreeks de kleine Steden *Bourmont*, *Mirecourt* en *Neufchâteau*, men zendt ze van *Nanci* na *Parys*. In deeze Landstreek, digt met houtgewas bezet, en ryklyk voorzien van boomen en beeken, onthoudt zich eene groote verscheidenheid van Gevogelte: daarenboven maakt de ligging tusschen het woud van *Ardenne* aan den eenen en de bosschen van *Suntgau* aan den anderen kant, dezelve tot den weg, langs welken zy ten tyde hunner verhuizingen voorttrekken. De *Roodborstjes*, in 't byzonder, komen in menigte uit het woud van *Ardenne*. Voorts zyn deeze Vogeltjes door geheel *Europa*, van *Spanje* en *Italie*, tot in *Poolen* en in *Zweeden* verspreid. Allerwegen zoeken deeze Vogeltjes het Gebergte en de Bosschen, om 'er Nesten te maaken en den Zomer door te brengen.

De Jongen hebben, voor het eerste ruijen, dat schoon hoog oranje, van waar dit Vogeltje den naam ontleent, niet aan den hals en borst. Op 't einde van Augustus ziet men 'er eenige beginzels van, en op 't laatst van September hebben Ouden en Jongen dezelfde Pluimadie, en zyn niet meer te onderscheiden. Als dan beginnen zy in beweeging te geraaken tot hun vertrek; doch zy doen het niet by benden: zy gaan één voor één, en in dat tydperk, wanneer alle andere Vogels zich by een verzamelen en party maaken, behoudt het *Roodborstje* zyn eenzaamheidminnenden aart. Zy vliegen de een na den ander heen, over dag, van boschje tot boschje; doch, naar allen schyn, neemen zy 's nagts hooger vlugt, en leggen meerder wegs af.

Het vertrek onder de *Roodborstjes* niet aangekundigd, en, om zo te spreeken, niet omgeklonken zynde, gelyk onder andere Trekvogelen, blyven 'er veele agter, 't zy Jongen, door de ervaarenis nog niet geleerd, hoe noodig het is van Lugtstreek te veranderen, 't zy de zodanigen, die zich vergenoegen met het weinige, 't geen zy in 't midden van den Winter by ons kunnen vinden. Als dan naderen zy onze Huizen, en zoeken de warmste plaatzen. Is 'er een

en-

enkele, die, geduurende dat barre jaargetyde, in 't bosch blyft, hy wordt een Gezel van den Houthakker, nadert by 't vuur om zich te warmen, pikt aan zyn brood, en vliegt den geheelen dag rondsom hem heen, geduurig op een korten toon zingende; maar wanneer de koude toeneemt, en digtgevalle sneeuw den grond bedekt, komt het *Roodborstje* in onze Huizen, klopt met den bek aan de glaazen, als 't ware om huisvesting te verzoeken, 't geen men hem gaarne geeft, en waar voor hy betaalt door eene vriendlyke gemeenzaamheid, de kruimpjes van tafel pikkende: het schynt de Huisgenooten te kennen, en zingt een Wildzang, min sterk maar niet min aangenaam dan in den Voortyd, en houdt daar mede aan als 't ware, om elken dag zyne weldoenders te begroeten, en dank te zeggen voor het veilig verblyf. Hy blyft 'er, tot de Voortyd hem nieuwe behoeften instort, en nieuwe vermaaken belooft. Ik heb zelve, by een myner Vrienden, een *Roodborstje* gevonden, 't geen hy in 't midden van den Winter huisvesting verleend hadt, het zette zich neder op zyn Inktkooker, terwyl hy schreef, en zong geheele uuren agter een. De Heer HEBERT berigt my in 't *Kathuizer Klooster*, te *Bugey*, *Roodborstjes* gezien te hebben in de Cellen der Kloosterlingen, waar zy ze in genomen hadden. Twee of drie dagen waren 'er slegts noodig om ze te gewennen, tot zo verre dat zy op de tafel kwamen eeten. Zy konden zich naar de kost der Kloosterlingen zeer wel schikken, en bragten den Winter over, voor koude en honger bewaard, zonder den minsten trek tot weggaan te toonen; doch met den Voortyd lieten zy dien blyken, men gaf hun de begeerde vryheid, en zy bedienden 'er zich van tot den volgenden Winter.

In deezen tusschen beiden invallenden huislyken staat eet het *Roodborstje* bykans van alles; broodkruimpjes, vezeltjes vleesch, kleine graankorrels. OLINA heeft, derhalven, ongelyk, wanneer hy schryft, dat men ze, jong uit het Nest genomen, of oud in de Bosschen gevangen hebbende, op dezelfde wyze moet voeden als de *Nagtegaal*: zy neemen genoegen in en vaaren wel by veel min toebereid voedzel. Zy zyn te geschikter Vogeltjes, om vry in een vertrek om te vliegen, dewyl ze weinig vuiligheids veroorzaaken.

De Schryver van de *Ædonologie* wil dat het *Roodborstje* praaten leert; dit is een oud vooroordeel; men vindt het reeds by PROPHIRIUS vermeld: doch het heeft geene waarschynlykheid altoos, dewyl het *Roodborstje* een gespleete of gevorkte tong heeft. BELON, die dit Vogeltje

niet

niet hadt hooren zingen dan in den Herfst, een tyd, wanneer het alleen zyn korten Wildzang flaat, geheel ontbloot van die fterker en aandoenlyker toonen, welke de Liefde 's Voorjaars inboezemt, fpreekt egter, met veel ophefs, van den Zang, dien met den zang des *Nagtegaals* vergelykende. Op veel plaatzen wordt hy den *Winter-Nagtegaal* geheeten.

De kleuren van het *Roodborstje* zyn zeer eenvoudig: eene donkere Pluimadie dekt het bovenfte des Lyfs en den Kop: de Buik is wit; het oranjerood van de Borst is zwakker van kleur by 't Wyfje dan by 't Mannetje: zy hebbe groote zwarte oogen, die leevendig ftaan en vriendlyk kyken. De Bek is zwak en dun, gelyk die van alle Vogelen, welke meest van Infecten leeven. In den Herfst zyn deeze Vogeltjes zeer vet, en behoeven in lekkerheid voor geene te wyken.

Het BLAUWBORSTJE, in 't Latyn *Cyanecula*, in 't Hoogduitsch *Wegfleckin*, of *Blau-kehlein*, in 't Zweedsch *Carls-Vogel*, in 't Fransch *Gorge Bleue* genaamd, fchynt, door zyne grootte en geftalte, eene wedergade van het even befchreevene *Roodborstje*, en 'er alleen van onderfcheiden, door het fchitterend hemelsch blauw, 't welk den borst bedekt ter plaatze waar de andere het oranje rood heeft: het fchynt zelfs of de Natuur de overeenkomst tusfchen deeze beide Vogeltjes heeft willen toonen, tot in hunne verfcheidenheden toe: want beneden deeze blauwe plek, ziet men een zwarten kring en een roodoranjeverwigen band, die by den borst oploopt; deeze oranjekleur vertoont zich ook op de eerfte helft der zydpennen van den Staart, een bleeke rosagtige ftreep loopt van den hoek des Oogs tot den Bek: voor het overige zyn de kleuren, fchoon een weinig fomberder, dezelfde by het *Roodborstje* als by het *Blauwborstje*.

In leevenswyze gelyken deeze twee ook zeer op elkander; doch in de verkiezing van verblyfplaats verfchillen zy. Het *Roodborstje* onthoudt zich in het diepst der Bosfchen; het *Blauwborstje* bemint den buitenkant, moerasfen, vogtige velden: met dezelfde zugt voor de eenzaamheid heeft het dezelfde gemeenzaamheid met den Mensch: want naa den geheelen Zomer, op den kant der bosfchen digt by het water en moerasfen, omgezworven te hebben, komen deeze Vogeltjes, voor hun vertrek, op de wegen, en in de tuinen.

Even min als de *Roodborstjes* gaan zy by benden: zelden ziet men 'er meer dan twee te gelyk. Op 't einde des Zomers,

mers, zegt de Heer LOTTINGER, komen de *Blauwborstjes* op de velden, met groote Graanen beplant. FRISCH wil dat zy de voorkeus geeven aan landen waar Erten groeijen, en beweert dat zy 'er nestelen; doch, over 't algemeen, vindt men hun Nesten op Boomen aan den waterkant, zy bestaan uit kruiden, vastgemaakt aan het uitspruiten der takken.

In den Paartyd heft zich het Mannetje recht op in de lugt, vliegt zingende met een korte vlugt, keert zich om, en valt volvrolyk weder op den tak neder. Hy zingt 's nagts, en zyn Wildzang is zeer aangenaam volgens FRISCH: de Heer HERMANN beweert, in tegendeel, dat dezelve niets aangenaams heeft. Eene strydigheid van berigten, die vereffend kan worden, door de onderscheide tyden op welken deeze twee Waarneemers ze hebben hooren zingen: het zelfde verschil zou plaats kunnen hebben omtrent het *Roodborstje*, wanneer iemand alleen zyn gewoon geschreeuw, en niet zyn welluidenden Zang in den Voortyd, of zyn korten Wildzang op schoone Herfstdagen, gehoord hadt.

Het *Blauwborstje* bemint, zo zeer als het *Roodborstje*, zich te baaden, en woont meer dan dit laatstgemelde aan den waterkant. Wormpjes en andere Insecten dienen daar aan tot spyze, en als het vertrekt eet het ook Vlierbessen. Op moerassige plaatzen zoekt het voedzel op den grond, loopt snel, en met opgeheeven staart; eene houding, het Mannetje byzonder eigen, bovenal wanneer 't het geroep van 't Wyfje hoort, 't zy de waare stem of een nagebootste.

De kleuren zyn donker bruin, en hebben het blauw niet aan den hals: by de Mannetjes vertoonen zich alleen eenige bruine veertjes in het witte van den hals en borst, voor het eerste ruijen. Het Wyfje krygt nimmer een geheel blauwen hals. Onder de Mannetjes vindt men 'er die denzelven hebben, en deezen zyn waarschynlyk Ouden, wier kleuren over 't geheel zwaarder vallen: de meesten hebben een vlek, als een halven halsband, schoon wit, door FRISCH vergeleeken by den glans van gepolyst Zilver: van hier draagt het *Roodborstje* in 't *Brandenburgsche* den naam van *Spiegel-vogel*.

Deeze rykheid van kleuren gaat in den gevangen staat verlooren: het *Blauwborstje*, in een Kooytje opgeslooten, begint ze naa het eerste ruijen te verliezen. In het saisoen dat ze vet zyn leveren zy een lekker beetje op: doch zy zyn zeldzaam en onbekend in verscheide Landschappen van *Vrankryk*. In den *Elsas* vindt men ze meest, en, schoon

in

in *Duitschland* tot in *Pruisſen* toe verſpreid, zyn ze nergens veelvuldig. Deeze ſoort ſchynt veel minder talryk dan het *Roodborstje*; hoewel ze wyduitgeſtrekt gevonden wordt. De naam van *Motacilla Pyrenæica*, door BARRERE daar aan gegeeven, wyst aan dat ons Vogeltje het Pyreneeſche Gebergte bezoekt. Men zou het *Blauwborstje* veelligt voor een byzonder Inbooreling van *Zweeden* houden, om dat LINNÆUS 't zelve *Motacilla Suecica* noemt; doch deeze kwaalyk toegepaste naam bewyst alleen, dat dit Vogeltje in de *Noordſche Gewesten* komt: het verlaat dezelve in den Herfst, om te trekken, en zyn voedzel onder milder Lugtſtreeken te zoeken: deeze hebbelykheid, of liever noodzaaklykheid, heeft het *Blauwborstje* gemeen, met alle Vogeltjes, die van Inſecten en zagte vrugten leeven.

VRAAG,

TEN OPZIGTE DER GENEGENHEID VAN EENIGEN, EN DES AFKEERS VAN ANDEREN, OMTRENT ZOMMIGE HUISDIEREN.

MYNE HEEREN!

Ik heb eene Vraag voor te ſtellen, doch geen Prys uit te looven; maar ik hoop zulks zal geen beletzel weezen dat men dit beantwoordde. De oplosſing, welke ik verlang, eischt geen diepzinnige naſpeuringen, geen breed vertoog, ſchoon het onderwerp misſchien gelegenheid konne geeven tot eene gewigtige Verhandeling. — De zaak, door my bedoeld, is deeze: — Ik heb Menſchen gezien, en ze zyn u, myne Heeren, ongetwyfeld mede meermaalen voorgekomen, die zo groote Liefhebbers waren van Beesten, dat zy, zonder dezelve, het niet konden ſtellen; die liever allen ander gezelſchap zouden hebben laaten vaaren, dan dat hunner Honden, Katten, Vogeltjes, enz. die gaarne in hun huis zo veele ſoorten van Dieren, om zo te ſpreeken, zouden verzamelen als NOACH in den Ark bragt; die van hunne Kamers Vogelvlugten en Menagerien maaken; die hun Aap oppasſen, hunne Katten en Honden bezorgen, hun Goudvink, in de Zang-, en hun Papegaai, in de Spraakkunst onderwyzen; die, met één woord, alles in deeze geliefde Huisgenooten ſtellen, hun, ten dage van Gezondheid, vermaaken, in Ziekte bezorgen, en naa hun Dood beweenen.

Van den anderen kant, myne Heeren, ontdekt gy Menschen, die een gevestigden afkeer hebben van alle Beesten; die, op het zien van een Kat, schrikken; die het liefkoozen van een Hond verveelt; die het dwinglandy noemen, wanneer zy genoodzaakt zyn een pootje van *Petit* te neemen, om ingang by zyn Meestres te maaken; die met allen, wier zinlykheid zich zo verre tot de Beesten uitstrekt, lachen, en het heiligschennis rekenen, wanneer zy iemand over den dood van een Hond of Papegaai zien huilen.

Gaarne zou ik zien dat iemand zich verledigde, om de oorzaaken deezer Genegenheid en deezes Afkeers te ontvouwen. Is het eene overmaat van Aandoenlykheid in deezen, en mangel aan Aandoenlykheid in geenen? —— Verscheide waarneemingen, door my in 't eene en andere geval gedaan, doen my besluiten, dat dit stuk min beslist is, dan men, in den eersten opslage, zou denken. Ik heb Menschen gekend, die traanen stortten over den dood van een' Kanarie-vogel, en met drooge oogen het overlyden hunner Vrienden en Naastbestaanden hoorden; en ik kan niet denken, dat hy, die een Kat of Hond met zyn voet schopt, daar door alleen betoont onaandoenlyk te weezen voor Vriendschapsblyken. Ik geloof, dat het ontvouwen hiervan gelegenheid zou geeven tot gewigtige aanmerkingen, die geen oneere zouden aandoen aan uw Tydschrift, en ik bid u myne oogmerken te ondersteunen door het plaatzen van mynen Brief.

Ik heb de eer van te zyn, en te blyven, enz.

DICHTKUNDIGE BESPIEGELINGEN OVER DE ALPISCHE GEBERGTEN; NAAR HET. HOOGDUITSCH VAN HALLER.

Door L. STOPPENDAAL, P. Z.

(*Vervolg en Slot van Bladz.* 355.)

Maer als de waereld zich in harde vorst heeft begraeven, en het ys de dalen, en de sneeuw de kruinen der bergen bedekt, als het uitgeputte veld rust om weder nieuwe geschenken voort te brengen, en een kristallen dam den loop der vloeden stremt, dan neemt de Herder ook de wyk naer de besneeuwde stulpen, waer de vetachtige damp der Pyn-

boomen de drooge balken zwart maekt; hier worden de moeilykheden, die hy verduurd heeft, door de liefelyke rust verzagt; de zorgelooze dag word met vrolyk gefchersch doorgebragt, en als de buuren by zynen haerd komen zitten, kan hun verftandig onderhoud ook wyzen vermaeken.

De een leert de kunst, om, 't geen de wolken aenvoeren, in den fpiegel der natuur' geestig voor uit te zien, hy kan de ftreek der winden, de richting der orkaenen aenwyzen, en hy ziet, in de heldere lucht, den ftorm van verre opkomen; hy kent de kragt der maen, de werking van haer fchynzel, hy weet wat een vroege nevel beduid; hy telt, in Lentemaend, reeds de toekomende Koornfchooven, en houd, terwyl alles aen 't maeien is, by eenen naderenden regen op; hy is de Raedsman van 't Dorp, zyne uitfpraek ftelt het gerust, en de ervarenheid ftrekt hem voor duizend boeken.

Een jong Herder ftemt intusfchen zyne lier, terwyl hy, gansch verrukt, een nieuw deuntje zingt; natuur en liefde ftorten in hem een heimlyk vuur, dat in de aderen gloeit, en nimmer den lust dwingt; de kunst heeft geen deel aen zyne Herdersliederen; hy maelt, in een' onopgefmukten zang, zyne vrye hartstocht af; wanneer hy ook iets dichten zal, bepaelt hy zich tot zyne kudden; en zyne zanggodes uit zich even als zyne herderin: zyn hart verftrekt hem tot leermeester, zyne fchoone voor Febus; de aendoening, en geene getelde toonen, brengt het vers voort.

Dan vat een grysaert weder het woord op, van wiens zilveren hairen een aengenaem gefprek een nieuw gewigt erlangt; de voorige geflachten aenfchouwden hem reeds; de last van honderd jaeren heeft zynen geest gefterkt, en het lyf flechts gekromd; hy is nog een afbeeldzel van onze heldhaftige Voorouderen, die den blikfem in de hand, en God in 't harte, hadden; hy maelt de veldflagen, telt de veroverde vaenen, bebolwerkt der vyanden wal, en noemt elke bende. De jeugd luistert met vervoering toe, en toont, in haere gebaerden, het edel ongeduld, om nog meêr roem te verwerven.

Een ander, wiens hoofd insgelyks met Sneeuw bedekt, eene leevende Wet en 's Volks richtfnoer is, leert, hoe de lafhartige Waereld den nek onder 't juk buigt; hoe de ydele prael der Vorften het merg der Landen verteert; hy toont de waerde der vryheid, hoe de gelykheid der goederen en 't ontzach voor de wetten, 't geluk des Volks doen

bestendig zyn; hoe alles om ons heen in de grootste behoefte gedompeld is, in de ketenen honger lyd, en Italiëns Paradys slechts naekte bedelaers voed: hoe eendragt, trouw en moed, met onverdeelde kragten, aen eene kleine magt de vleugels van 't geluk binden.

Dan vormt zich weder een kring om eenen wakkeren grysaert, die de natuur nafpeurt, en haere schoonheid kent; zyne schranderheid heeft lang de wondere kragt der kruiden en hunne verschillende gedaenten onderzogt, en elk mosch een' naem gegeeven; hy werpt zyn scherpziend gezicht in onderaerdsche groeven, de aerde bedekt voor hem te vergeefsch haer geelachtig goud: hy dringt door de lucht, en ziet de Zwaveldampen, in wier vochtigen schoot besloten de Donder rolt: hy kent zyn Vaderland, en weet zyn altoosnavorschend oog in deszelfs schatten nuttig te verlustigen.

Hier toch, waer Gotthards hoofd boven de wolken zweeft, en de verhevene Waereld de Zon nader schynt te weezen, heeft de speelende natuur, 't geen anders de aerde als iet zeldzaems vertoont, in weinig lands vereent: 't is waer, dat Lybiën ons nog meerder nieuws verschaft, en zyn zand, elken dag, een stoutmoedig ondier aenschouwt: de Hemel echter heeft dit Land nog meêr beweldadigd, waer niets, dat noodig is, ontbreekt, en slechts het nuttige bloeit: het groeiend ys der bergen, de steile kruinen der rotsen, verstrekken daer zelfs tot voordeel, en bevochtigen de Landen.

Wanneer de eerste straelen van Titan de spitsen der rotsen vergulden, en zyn glansryk aenschyn de nevels doet verzwinden, dan word van eenen berg, met een' altoosvernieuwden lust, beschouwd 't geen de natuur op 't prachtigst ten toon spreid; door den voortsnellenden damp eener dunne wolke opent zich, eensklaps, het schouwtooneel eener Waereld; een afgelegener verblyf van meêr dan één Volk laet alles op éénmael zien, wat zyn omtrek bevat: eene zachte suizeling fluit de al te zwakke oogen, die niet bestand zyn om den al te wyden kreits door te waeren.

Eene aengenaeme mengeling van bergen, rotsen en zeeën word, van afstand tot afstand, flaeuwer, schoon zy zich duidelyk aen 't gezicht vertoont; het blaeuwende verschiet besluit eene kring van blinkende hoogten, waer op een donker woud de laetste straelen breekt: dan doet een naestgelegen gebergte den zacht ryzenden heuvel aenschouwen, waer van een luidruchtig geloei het dal weêrgalmt: dan schynt

ſchynt eene wyduitgeſtrekte Zee een Spiegel van eenige mylen lengte, op welks gladden vloed een tintelend vuur ſpeelt: dan doet zich een ſtreek van groene dalen op, die, ginds en herwaerds in bochten loopende, zich allengskens uit het gezicht verliezen.

Daer ſtort een dorre berg zyne glibberige kanten neder, waer op een verouderd ys den Hemel als beſtormt; zyn bevroozen kristal, 't welk door de gloeiende hitte van den Kreeft te vergeefsch beſtormd word, kaetst alle ſtraelen te rug. Niet verre van daer ſtrekt een vruchtbaer gebergte, vol klaverryke weiden, den breeden rug naer deezen kant uit; eene zachte helling glanst van rypend koorn, en de heuvels zyn met honderd kudden bedekt. Een naeuw dal, waer de koele ſchaduwen woonen, davert door de weêromkaetzing der onderſcheiden toonen.

Hier laet een ſteil gebergte zyne kruinen gelyk muuren zien, een woudſtroom ſnelt 'er over, en ſtort zich, van afgrond tot afgrond, neder. De dikbeſchuimde vloed dringt door de klooven der rotſen, en ſchiet, met bruisſchend geweld, buiten derzelver paelen: het dunne water ſcheid zich van een in zyn' voortgeſtuwden diepen val; een dryvend graeuw zweeft in de verdikte lucht; een regenboog ſchiet zyne ſtraelen door die nevelachtige deelen, en het verafgelegen dal word door een' geduurigen daeuw bevochtigd. Een wandelaer ziet, met verbaesdheid, ſtroomen in den Hemel vloeien, die uit de wolken ſnellen, en zich in wolken uitgieten.

Doch wie het edel denkvermogen, 't welk de kunst en wysheid opſcherpen, door het ryk der Schepping' naer waerheid doet ſtreeven, die zal in geen oord een verſtandig oog vestigen, waer in niet een wonder het zelve tot ſtilſtaen en navorſchen zal dwingen. Hy verlicht, door de fakkel der wysheid, de onderaerdſche holen, die zilveren bloemen draegen, en goud aen de beeken ſchenken; en onderzoekt den heilzaemen groei der veelverwige kruiden, welke een verliefde Zefier Aurora's traenen doet drinken. Gy zult alles ſchoon, en echter verſcheiden vinden, en in den al te ryken ſchat ſteeds graeven, doch dien niet doorgronden.

Wanneer het Zonnelicht aldaer door vluchtige nevels ſtraelt, en de traenen der wolken van het natte land droogt, word de luister van alle wezens door een licht bemaelt, dat op de bladen zweeft, en de natuur verfrischt: de lucht vervult zich met zwoele amberdampen, die het veelverwig ge-

ſlacht van Flora den liefelyke Westewinden toevoert; het prachtig heir der bloemen ſchynt om den voorrang te kampen; een licht hemelsblaeuw beſchaemt het daer nevensſtaende goud; een gansch gebergte, door den regen glanzig gemaekt, vertoont zich als een groen tapyt, met regenboogen doorweeven.

Daer ſteekt het hooge hoofd der edele Genziana ver boven de nederige menigte der laege kruiden uit; een groote menigte van bloemen dient onder haere vaenen, haer blaeuwe broeder zelf buigt zich neder, en vereërt haer. Het helder goud der bloemen, in ſtraelen omgeboogen, bedekt den geheelen ſtengel, en kroont zyn graeuw bekleedzel; het gladde wit der bladen, met donker groen doormengeld, blinkt met den veelkleurigen ſchyn van vochtige diamanten; regtvaerdig Albeſtuur! dat kragt zich met tooi vereenige, en in een ſchoon ligchaem eene ſchooner ziel huisveste!

Hier kruipt een nederig kruid, naer een' graeuwen nevel gelykende, welks bladen de natuur als kruizen heeft toegeſteld; de heilzaeme bloem toont de twee vergulde nebben, die een van Amathist gevormde Vogel draegt. Daer werpt een blinkend blad, als vingers gekorven, den groenen wederſchyn op eene heldere beek; het teder ſneeuwit der bloemen, door een flaeuw purper gekleurd, ſluit eene geſtreepte ſtar in witte ſtraelen in: ſmaragd en roozen bloeien, zelfs op vertreeden heivelden, en rotſen bedekken zich met een purperen kleed.

Doch daer de alkoesterende Zon nimmer haere liefelyke blikken werpt, daer de ongeſtoorde vorst het eenzaem dal van loof ontbloot, worden de holen der rotſen met eene pracht getooid, die door den tyd niet vergaet, noch door den winter geroofd word. Op den nooit verlichten grond van onderaerdſche moerasſen word de vochtige klei met ſchitterend kristal gewelfd; eene rots van edelgeſteenten, daer duizend verwen in ſpeelen, ſchittert door de duistere lucht, en ſchiet alöm haere ſtraelen. ô Rykdom der natuur'! verbergt u, Italiaenſche dwergen; Europa's diamant groeit hier, en wast tot berghoogtens.

In 't midden eens dals van hemelhoog ys, waer het bulderend Noorden zyn' killen zetel heeft gevest, ontſpringt eene ryke bron met ziedend gebruisch, rookt door 't verwelkte gras, en zengt wat zy bevochtigt; haer helder water ſtroomt met vloeiende bergſtoffen, een heilzaem yzererts vergult haeren loop: de onderaerdſche groeven maeken haer warm, en haere vloeden doen, door inwendige kooking,

king, gemengde zouten opwellen; wind en ſneeuw woeden te vergeefsch om haer heen, haer wezen zelf is vuur, en haere ſtroomen zyn vlammen.

Daer echter, waer de toomelooze Avanſon, in 't ſchuim van dwarrelende vloeden, omvergeworpen wouden voortrolt, ſtroomen de holen der bergen met onderaerdſche bronnen, wier ſcherpe damp het zout der rotſen ſmelt. De holle buik der bergen, met marmer gewelfd, ſluit dit kleene meir in diepe mynen op; doch zyn ontbindend vocht verbryzelt het albasten bekleedzel, dringt door de klooven der rotſen, en ſnelt heen om gebruikt te worden: de kruidery der natuur', de rykſte zegen der Landen, bied zich zelve den Volke aen, en vloeit ons tegen.

Uit Schrekhorns kouden hoofd, waer de waterſchat van Europa zich, met ſterke ſtroomen, in de beide zeeën verdeelt, ſtort zich Uchtlands Aer, welke, met een vervaerlyk gebruisch en ſnelle vallen, heen ylt; de ryke bergmyn vergult derzelver takken, en verft den witten vloed met Koninglyken erts; de ſtroom vloeit zwaer van goud, en werpt zuivere korrels op, gelyk anders het graeuwe zand den gemeenen oever zwart maekt; de Herder aenſchouwt deezen ſchat, hy rolt voor zyne voeten, ô voorbeeld voor de waereld! Hy ziet dien, en laet hem dryven.

Verblinde Sterveling! dien gierigheid, eerzucht en wellust, tot aen den rand des grafs, in ydele ſtrikken verward houden, welke de bekrompen uitgedeelde gaven van den kortſtondigen tyd met altoos nieuwe zorgen en nietige kwellingen vergalt, die het ſtil geluk van den middelſtand verſmaed, en meer van 't noodlot, dan de natuur van u vordert, welke u dat geen tot eene behoefte maekt, waerom de dwaesheid ſlechts ſmeekt, ô, geloof het! geen toegenegen geſtarnte verwekt vrolykheid, geen tooi van paerlen geeft rykdom. Zie een veracht Volk by vermoeienden arbeid en armoede lagchen; de maetige natuur alleen kan iemand gelukkig maeken.

Ellendigen! roemt nu den rook der groote Steden, waer boosheid en verraed met het gewaed der deugd zyn bekleed, die prael, welke u omringt, boeit u in gouden ketenen, knellend voor hun, die dezelve draegen, en aen anderen ſlechts ſchoonſchynende. Reeds voor 't ryzen der zonne, ſleept de eerzucht haere knechten naer de geſlootene deuren van aenzienlyke burgers, en de zo zeer verlangde rust van in zuchten geſleeten nachten beneemt u de aenhoudende dorst naer nietig gewin. Het hemelsch vuur

der vriendschap kan by u niet ontgloeien, waer nyd en eigenbelang zelfs de harten der broederen verscheuren.

Aldaer speelt een dolle Vorst met de rampen zyner dienaeren; zyn purper verft zich met laeuw burgerbloed; kwaedspreekendheid, haet en verachting overlaeden de deugdzaemen met schimp; de van gif gezwollen nyd knaegt aen 's naestens goed; de geile wellust, om wiens roozenbed een nakende donder zynen bliksem schiet, verkort de nog naeuwlyks genooten dagen; de gierigaert stapelt, tot zyne en 's anders plaeg, goud op, dat niemand minder, dan die het heeft, bezit; de eene wensch volgt op den anderen, de kommer baert kommer, en hun leven is niet anders dan eene angstige sluimering.

By u, vergenoegd Volk! heeft het zwart gebroed der ondeugd nimmer den eersten zetel in de gemoederen gevest, de natuur verzadigt u met ongezochte goederen, die de grilligheid niet moeilyk te verkrygen, noch het genot walglyk maekt; geen inwendige vyand knaegt onder uwe borsten, waer nimmer het te spade berouw de vreugd met bloed betaelt; geen orkaen van woedende driften bestormt u, daer het vernuft zich met ydele lessen tegen verzet. Niets is 'er, dat u vernedert, niets, dat u verheft, gy leeft altoos op eene zelfde wyze, en sterft, als gy leeft.

ô Gelukkige! die, als gy, met zelfsopgevoede Stieren den aengeërfden grond van eigen akkeren ploegt: welken reine wol dekt, loofryke kranssen versieren, en ongekruide spys, uit zoete melk bereid, vergenoegt; die zich by Zefiers adem en koele watervallen, in een' kommerloozen slaep, op het mollig veldtapyt, uitstrekt: welken het geloei van de onstuimige golven eener hemelhooge zee, noch het trompettengeschal in schrikbaerende tenten opwekt; die zynen stand bemint, en nooit wenscht een' beteren te erlangen, gewislyk de Hemel kan zyn heil niet vergrooten.

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE REGELMAAT DER DICHTERLYKE VINDING.

(Ontleend uit de *Essays on Poetry and Music as they affect the mind*, by JAMES BEATTIE, L. L. D., *Professor of Moral Philosophy and Logic, in the Marechal College and University of Aberdeen.*)

„ Voor eenigen tyd hebben wy de Aanmerkingen des „ Hoogleeraars BEATTIE, over het *Doel der Dichtkunde*, medegedeeld (*). De goede graagte, waar mede het „ gedeelte onzer Leezeren, 't welk deeze vermaakende en „ stigtende Kunst beoefent of daarin behaagen schept, de„ zelve ontvangen heeft, doet ons hoopen dat zy niet min „ voldaan zullen weezen met de bondige Aanmerkingen „ diens keurigen Kunstkenners, zo vry van diepafgetrok„ ke en hoogzweevende bovennatuurkundige gedagten, als „ van Schoolsche uitdrukkingen, over *de Regelmaat der* „ *Dichterlyke Vinding*, in ons Mengelwerk geplaatst te „ zien."

* * * * * * * * *

HOMERUS besluit zyne schoone beschryving van Hemel en Aarde, gelyk dezelve zich in een stillen avond by Maan en Starrelicht vertoonen, met deeze uitdrukking: *En het hart des Herders is blyde* (†). Mejuffrouw DACIER schynt uit den draai, welken zy aan deeze plaats geeft, in haare Overzetting, te denken, en POPE geeft, misschien om zyn vers vol te maaken, te verstaan, dat de Blydschap des Herders ontstaat uit het bezef van den nuttigen dienst deezer Hemellichten. Dit moge voor een gedeelte het geval weezen; doch het staat niet by HOMERUS, en 't is geen noodige bedenking. Wy erkennen, dat zy, die het stoflyk Heelal beschouwende, de oorzaaken en uitwerkzelen der dingen nauwkeurig gade slaan en onderscheiden, daar over meer verrukt worden, dan lieden die niets anders dan grootte en gedaante, kleur en beweeging opmerken. Nogthans is 'er in de buitenste omtrekken van de werken der Natuure, (indien ik my dus mag

(*) Zie ons *Mengelwerk* hier boven, bl. 473, enz.
(†) *Iliad*, lib. VIII. vs. 555.

mag uitdrukken,) een luister en grootsheid, die de minst onderweezenen niet zonder groot genoegen kunnen beschouwen.

Ik wil hier mede geenzins zeggen, dat alle Landlieden, alle Wysgeeren, even vatbaar zyn voor deeze verrukkende indrukzels. Verbaazend groot is de onaandoenlykheid van zommigen, die al de heerlykheid van Hemel en Aarde dagelyks zien, zonder dat dezelve hun hart treft, hunne verbeelding opheft, of eenigen duurzaamen invloed te wege brengt. Hoe veelen zelfs worden 'er niet gevonden, onder Menschen, die zich laaten voorstaan gevoelige zielen om te draagen, by welken de opkomende of ondergaande Zon; het schitterend halfrond der starlichten middernagts; het Bosch op 't hoog gebergte door een geweldigen stormwind schuddende, of ruischende door een zagt koeltje op een zomerschen avond; de aartige afwisseling van heuvels en valeien; de schaduw en de zonneschyn; de boschjes, de open plaatzen, de watervallen, en stroomen, welke een uitgestrekt Landschapsgezigt den oogen biedt; het tooneel des Oceaans zo groots, zo ontzaglyk; de behaaglyke verscheidenheden van het Ryk der Dieren en der Planten, nooit zo veel voldoenings schenken, als de damp en het geraas eener Danszaale, of het speelen en zingen in eene Opera, of de laf- en lastigheden der Speeltafel.

Dan eenige Zielen zyn van een geheel ander maakzel; zy scheppen, zelfs zeer vroeg in 't leeven, vermaak in de beschouwing der Natuure, eene soort van vermaak, 't geen zy bezwaarlyk voor eenig ander zouden willen verwisselen; dewyl Gierigheid noch Eerzugt de zwakheden zyn van dat tydperk des leevens.

Zodanige Zielen hebben altoos in zich de zaaden van den regten Smaak, en dikwyls van een navolgend Vernuft. Ten minsten, schoon hun geestdryvende of verbeeldingryke Zielsgesteltenis, (gelyk lieden van de groote Wereld dezelve noemen,) hun niet altoos tot de Dicht- of Schilderkunst aanzette, schroomen wy geenzins te verzekeren, dat, zonder eenig gedeelte van deeze geestdrift, niemand ooit een rechtschaape Dichter of Schilder wierd. Want hy, die de Werken der Natuure wil naavolgen, moet ze eerst nauwkeurig gade slaan; en nauwkeurige waarneeming is alleen te verwagten by Menschen, die 'er lust in hebben.

Voor eene Ziel, dus gesteld, is geen gedeelte der Scheppinge onverschillig. In de volkryke Stad en de huilende Wildernis, in het welbebouwde Veld en op het eenzaam

Ei-

Eiland; in het bloemvol Perk, en het ruw Gebergte; in het ruifchend Beekje en de ongeftuime Zee; in den lachenden Zomer en ftuurfchen Winter; in den ratelenden Donderflag, en het zagt zwoegen van een Lenteluchtje, vindt die Mensch iets 't welk zyne Verbeeldingskragt opwekt en verleevendigt, zyne Aandoeningen gaande maakt, zyn Verftand werk verfchaft. Uit elke zielswerkzaamheid, welke met geen fmert vergezeld gaat, en zelfs uit eenige daarvan niet ontbloot, als fchrik en medelyden, die de maat niet overfchreeden, ontleent eene welgeftelde Ziel voldoening. Oefening is voor de Ziel even noodig als voor het Lichaam, deeze verfchaft Gezondheid en Vermaak.

Deeze gelukkige aandoenlykheid voor de fchoonheden der Natuure moet in jonge Lieden opgekweekt worden. Dezelve haalt hun over, om den Schepper in zyne verbaazende werkftukken te befchouwen; zy zuivert de Ziel, en maakt die gefchikt tot het ontvangen van verftandig en redelyk onderwys; zy verfchaft een nooit opgedroogde bron van verlustiging, en werkt zelfs mede tot de gezondheid des lichaams; en dewyl 'er eene zeer nauwe overeenkomst plaats heeft tusfchen ftoflyke en zedelyke Schoonheid, wordt het hart zeer gemaklyk van de eene na de andere opgeleid; de Deugd pryst zich by 't zelve aan door haare allesovertreffende beminnelykheid, en de Ondeugd is een voorwerp van veragting en verfoeijing. Eene bedreevenheid in de beste Dichters, die ons de Natuur afbeelden, gepaard met eenige kunde in het tekenen, zal deeze pryswaardige aandoenlykheid in de jeugdige jaaren bevorderen; want dan heeft het gelaad der Natuure by de andere bekoorelykheden ook het treffende der nieuwigheid; de driften zyn niet vooringenomen, het hart is kommerloos, en de verbeelding leevendig en vuurig.

Maar, om niet langer ftil te ftaan op deeze hevige beweegenisfen, byzonder eigen aan fterke geestdrift van den Kweekeling der Natuure, mogen wy niet beweeren dat alle Menfchen, zonder onderfcheid, of ten minfte het geheele verlichte gedeelte des Menschdoms, fmaak vindt in de befchouwing van 't Natuurlyke, als overgefteld tegen het Onnatuurlyke? Gedrogtlyke vertooningen behaagen flegts voor een oogenblik, indien zy in 't geheel behaagen; want zy ontleenen haare behaaglykheid alleen van de verbaazing des Aanfchouwers, die fchielyk bedaart. De Heer BRYDONE gewaagt van een aanzienlyk Heer op *Sicilien*, die vermaak fchiep in zyn Landgoed op te cieren

met

met Schilderyen en Standbeelden van de onnatuurlykste wanſchaapenheid; doch dit is een zeer zonderling voorbeeld; en iemand zou-zich niet meer verwonderen, als hy hoorde van een Man, die zonder voedzel leefde, of glad en vet werd door het dagelyks gebruiken van vergift. Van eenig ding te zeggen, dat het *tegen de Natuur* is, geeft den wanſmaak en afkeuring des Spreekers te kennen, en het toevoegelyk woord *Natuurlyk*, duidt eene aangenaame hoedanigheid aan, en ſchynt meest altoos in te ſluiten dat iets zodanig is als het zelve behoort te zyn, overeenkomſtig met onzen ſmaak, en ſtrookende met onze geſteltenisſen.

Bedenkt eens met welke aandoeningen wy een Dichtſtuk zouden leezen, waar alles tegen Natuurlyk was afgebeeld; waar in men veronderſtelde, dat 'er beginzels van denken en werken plaats hadden, ſtrydig met alles wat wy immer zagen of hoorden, — waar in, by voorbeeld, Gierigheid en Koelzinnigheid aan de Jeugd, Verkwisting en Vuurigheid aan den Ouderdom, werden toegeſchreeven, — waar in de Menſchen in 't wilde handelden, nu eens volgens, dan eens ſtrydig, met hun character, — waar in Nyd en Wreedheid Liefde kweekten, en Goedgunſtigheid Haat baarde, — waar in Schoonheid altoos het voorwerp van Afkeuring, en Leelykheid dat van Genegenheid was, — waar in de Maatſchappy gelukkig werd door het omhelzen van Godlochenende begrippen en het pleegen van allerlei misdryf, en men Regtvaardigheid met Deugd in 't algemeen veragtte. — Overweegt, welk een ſmaak wy zouden vinden in eene Schildery waar in men geen agt ſloeg op de evenredigheden, de ſtanden, de verſchieten, de kleuren of eenige der regelen door de Natuur voorgeſchreeven? waar in de oogen en ooren der Dieren op de ſchouders ſtonden, — waar in de Lugt groen, het Gras rood, geſchilderd was, — waar in de Boomen met de takken in den grond, en met de wortels in de lugt groeiden, — waar in de Menſchen vogten, naa dat hun 't hoofd was afgehouwen, de Schepen op 't Land zeilden, de Leeuwen in Spinnewebben verward geraakten, de Schaapen op Krengen aasden, de Viſchen in 't Geboomte ſprongen en de Olyphanten op Zee wandelden. Zouden zulke afbeeldingen en zamenvoegingen, vermaak verſchaffen, of de benaaming van verheeven en ſchoon verdienen? Zouden wy een oogenblik in twyfel hangen om den Dichter, of Schilder, die ons zulke ſtukken leverde, onder de Gekken te tellen? en kunnen de ongerymd- en onzinnigheden

van

van Dwaazen de gefchikte voorwerpen zyn, of van vermaak, of van navolging, voor redelyke Weezens?

Men merke hier ook op, dat, fchoon wy onze inwendige Vermogens door verfchillende naamen onderfcheiden, dewyl wy anderzins over dezelve niet verftaanbaar kunnen fpreeken, deeze alle werkzaamheden zyn en blyven van dezelfde onverdeelde Ziel: en, over zulks, kunnen wy niet veronderftellen, dat, het geen ftrydig is met ééne hoofdhoedanigheid, aan de overige een beftendig genoegen kan opleveren. 't Geen het Geweeten wraakt, kan niet aangenaam weezen voor de Rede; de Verbeeldingskragt kan geen welgevallen fcheppen in 't geen tegen de Rede ftrydt. —— Daarenboven is zyn geloof en berusting aangenaam, ongeloof en wantrouwen onaangenaam: en hier om kan enkel 't geen iets aanneemelyks in zich heeft, beftendig en algemeen genoegen geeven: het moet geloofiyk weezen voor een redelyk fchepzel: dit kan niet berusten in iets, 't welk rechtdraads tegen de Natuur ftrydt, of eene handtastlyke ongerymdheid influit.

De Dichtkunst, derhalven, en in de daad elke Kunst, die ten oogmerke heeft te behaagen, moet Natuurlyk weezen: en, ten dien einde, eene weezenlyke Gebeurtenis, of iets daar op gelykende, behelzen: dat is, met andere woorden, dezelve moet met de Waarheid of met de Waarfchynlykheid overeenkomen.

En, fchoon elk deel des ftoflyken Heelals een ruimen voorraad van voorwerpen, ter verlustigende befpiegelinge oplevere, toetst niets in de natuur onze harten fterker, of fchenkt eene grootere verfcheidenheid van werkzaamheid aan onze Verftandlyke en Zedelyke Bekwaamheden, dan de Mensch, —— Menschlyke bedryven en Menschlyke aandoeningen zyn in 't algemeen inneemend. Veele worden 'er gevonden, die weinig fmaaks hebben in Dichtftukken, welke ons enkel redelooze en onbezielde dingen verbeelden: dan nauwlyks treft men iemand aan, of hy luistert met vermaak en deelneeming als 'er gehandeld wordt van de lotgevallen, de characters, en de bedryven der Menfchen. Hier om merkt ARISTOTELES het navolgen der Menschlyke bedryven aan, als weezenlyk tot de Dichtkunst behoorende; en voorwaar zy maaken het weezenlykfte gedeelte uit, van het vermaaklykst en leerzaamst gedeelte, het Helden- en Tooneeldicht. - - Enkele befchryvingen, hoe fchoon ook, zedelyke bedenkingen, hoe rechtmaatig, worden droog en verveelend, wanneer men onze Driften tusfchen beide niet roert en

en opwekt door eene gebeurtenis, onze Natuurgenooten betreffende. Scheppen alle Leezers van smaak geen byzonder genoegen in de kleine vertellingen, met welke THOMSON, zyne Jaarsaisoenen heeft verleevendigd? Bemerken zy niet, dat de beschryving van het Onweêr niet half zo treffend zou geweest zyn, zonder het verhaal der twee Gelieven; dat het tafereel van den Oogst veel zou verliezen, door de Geschiedenis van PALEMON en LAVINIA te misfen, en de Sneeuwvlaag, als 'er de Schildery van een Man daar by omkomende ontbrak? 't Is jammer dat YOUNG dezelfde kunstgreep niet gebruikte, om zyne *Nagt-gedagten* te bezielen. Gedagten en beschryvingen mogen te regt aangemerkt worden als de pilasters, het beeldwerk, het verguldzel en andere cieraaden van het Dichtwerk: doch Menschlyke bedryven zyn de Pylaaren en Binten, welke 'er stevigheid en grootsheid aan byzetten. Of, om een andere Leenspreuk te bezigen, zy bezielen het lichaam, terwyl de andere weinig meer uitrigten, dan de kleederen om het te dekken.

Of het Vermaak, 't geen wy scheppen in 't Natuurlyke, en de Afkeer, dien wy van het Onnatuurlyke gevoelen, ontstaat uit hebbelykheid dan uit onze gesteltenisse, behoeft hier niet onderzogt te worden. Niets ongerymds ligt 'er in de veronderstelling, dat tusschen de Ziel, by haare eerste vorming, en de rest der Natuure, eene onderlinge overeenen zamenstemming is vastgesteld, die de ondervinding kan versterken; doch door geene verkeerde hebbelykheden geheel kan te onder gebragt worden. Gelyk geene Opvoeding, hoe genaamd, iemand het tegendeel kan doen gelooven eener van zelfs spreekende eerste Waarheid, of hem een volstrekt eenzaam leeven doen verkiezen: zo verbeeld ik my, dat onze zugt tot het Natuurlyke en Geregelde ons, in zekere maate, zou byblyven, schoon wy gebooren en opgevoed waren, op de straks gemelde *Siciliaansche* Landhoeve; en nimmer iets hadden hooren toejuichen, dan 't geen veragting verdiende, of hooren veragten 't geen toejuiching waardig was. Gewoonte en Hebbelykheid moeten wy, nogthans, toestemmen, hebben eenen sterken invloed op de gevoelens en aandoeningen des Menschdoms. Op voorwerpen, aan welke wy langen tyd gewoon zyn, worden wy gesteld: wy bevatten ze gereedlyk, en beschouwen ze met genoegen; en wy verlaaten niet dan met wederzin en moeite de oud betreden paden van bespiegeling of bedryf. Hier uit ontstaat, voor een gedeelte, onze gehegtheid aan ons eigen Beroep, aan onze oude Kennissen, aan ons Geboorte land,

aan

aan ons Huis, aan onze Goederen, zelfs aan de bergen, bosſchen, ſtroomen, enz. in onze nabuurſchap. Het zou, over zulks, vreemd zyn, indien de Mensch, van de vroegſte dagen zyner Jeugd af gewoon, gelyk hy is, aan de geregeldheid der Natuure, geene genegenheid kreeg tot haare voortbrengzelen, en haare wyze van werken.

Wy verwagten en begeeren, egter niet, dat elke menschlyke vinding, welker oogmerk alleen is te behaagen, eene naauwkeurige beſchryving behelsde van een weezenlyk beſtaan. 't Is genoeg dat de Ziel daar in beruste, als waarſchynlyk, of als iets 't geen wy denken dat plaats kan hebben, zonder tegen eenige wet der Natuur aan te loopen, — of, om nauwkeuriger te ſpreeken, 't is genoeg, dat het beſtaanbaar zy, of, in de eerſte plaats, met de algemeene ondervinding: — of, in de tweede plaats, met het heerſchend Volksbegrip, — of, in de derde plaats, dat het beſtaanbaar zy met zichzelve, en gepaard met waarſchynlyke omſtandigheden.

Wanneer, in de eerſte plaats, eene Vinding beſtaanbaar is, met de *algemeene Ervaarenis*, berusten wy daar in als waarſchynlyk genoeg. Byzondere ondervindingen, egter, kunnen 'er zyn, zo ongemeen en zo weinig verwagt, dat wy derzelver waarſchynlykheid niet zouden erkennen, indien wy ze niet voor waar kenden. Geen mensch van gezond verſtand gelooft, dat hy grooten kans ſtaat, om ryk te worden, door het ontdekken van een verborgen ſchat; of oordeelt het waarſchynlyk, dat hy, een lot in de lotery koopende, den hoogſten prys zal trekken, en nogthans zyn 'er lieden, die, langs den eenen en den anderen weg, groote middelen verkreegen. Doch wy zullen dergelyke gevallen in een Spel, of in een Roman, aanzien, als armhartige middelen om het ſtuk te ontknoopen, en aan een einde te brengen. Wy verwagten dat de Verciering meer zal ſtrooken met het *algemeen* beloop der Menschlyke zaaken: met één woord, dat niet de *mogelykheid*, maar de waarſchynlykheid, de regelmaat zy der Dichterlyke Vinding.

Ten tweeden, kan men de Vinding als beſtaanbaar met deeze regelmaat aanmerken, wanneer dezelve zamenſtemt met de aangenomene denkbeelden. Deeze mogen dwaalende weezen; doch zyn niet dikmaals *blykbaar* ſtrydig met de Natuur. Om deeze rede, en om dat zy ons gemeenzaam zyn van onze vroege Jeugd af, berust de ziel daar in gereedlyk, of geeft 'er ten minſte die maate van geloof aan, welke noodig is om ze behaaglyk te doen worden. Van

hier

hier worden aan de Tovergodinnen, de Geesten en Spooken van SHAKESPEARE, als aan waarſchynlyke weezens, toegang vergund; van hier hebben de Engelen plaats in de Schilderyen van de Gewyde Geſchiedenis, ſchoon zy zich thans op het tooneel des leevens niet vertoonen. Zelfs, wanneer een Volksbegrip reeds voorlang verworpen, en ſtrydig geworden is met het algemeen geloof, laat men de Vercieringen, daar op gebouwd, toe, als natuurlyk, om dat ze zodanig gerekend werden by het Volk, wien men ze eerst voorhieldt, welks gevoelens en inzigten wy gaarne aanneemen, wanneer wy, door de kragt eener aanvallige beſchryving, ons overgevoerd vinden in hun land, en gemeenzaam gemaakt met hunne Zeden. Hierom is het, dat wy de Godgeleerdheid der oude Dichteren toelaaten, van hunne *Elizeeſche Velden* en *Tartarus*, SCYLLA en CHARYBDIS, CYCLOPS en CIRCE, en de rest dier *Schoone Wonderen*, gelyk HORATIUS ze noemt, zonder wederzin hooren; dewyl deeze denkbeelden aangenomen waren in de Helden-eeuwen. — Hierom is het, dat wy de Geesten en Betoveringen van TASSO kunnen dulden: wy mogen veronderſtellen, dat deeze niet weinig geloofs vonden by de *Italiaanen* van de zestiende Eeuwe, en genoeg ſtrookten met de denkbeelden, niet lang voor dien tyd vry algemeen in *Europa* heerſchende (*).

In de daad, wanneer een Dichtſtuk in andere opzigten waarheid is, wanneer het eene nauwkeurige beſchryving geeft van die deelen der Natuure, ten opzigte van welke wy weeten, dat de Menſchen, door alle eeuwen heen, het zelfde denkbeeld gekoesterd hebben; ik bedoel die verſchyn-

(*) In de veertiende Eeuw geloofde het Gemeene Volk in *Italie* dat de Dichter DANTE met de daad in de Hel geweest, en zyn *Inferno* een egt verhaal was van 't geen hy daar wezenlyk gezien hadt: dat zyn ongedaane kleur en hoekige baard, (die door de ongelykheid en kleur te na by 't vuur ſcheen geweest te zyn,) de gevolgen waren van zyn te lang verblyf in dat heet en rookerig Gewest. Zie *Vicende della Literatura del ſig. C. Denini*, *Cap.* 4. Sir JOHN MANDEVILLES *Reizen*, niet lang daar naa geſchreeven, werden niet alleen goedgekeurd door den Paus, naa dat het Boek vergeleeken was, met de Wereldkaart van dien tyd; maar, 't geen nog zeldzaamer voorkomt, die doolende Ridder, ſchoon een Man van geene geringe geleerdheid en geen veragtlyken ſmaak, ſchynt geloof, aan zyne eigene vertellingen geſlaagen te hebben. *Zie het ſlot des Werks.*

ſchynzels in de zigtbaare ſchepping, die gevoelens en werkingen van 't menschlyk hart, welke allen in 't oog loopen —— wanneer, zeg ik, een Dichtſtuk in zo verre met de Natuur overeenſtemt, zyn wy gereed om toe te geeven aan 't geen 'er in vercierd mag weezen, en voor een tyd onze toeſtemming te verleenen aan eenig Stelzel of Fabel, door den Schryver omhelsd: mits hy het Tooneel in een afgelegen Land plaatze, en de dagtekening tot vroeger eeuwe brenge. Dit is geene onredelyke bewilliging: wy zyn die aan den Dichter, wy zyn die aan ons zelven, verſchuldigd: want, zonder zulks, zouden wy zyn Vernuft niet op den rechten prys waardeeren, of uit zyn werk dat vermaak ontleenen, 't geen hy 'er ons door bedoelt te ſchenken. Hy draagt, nogthans zorge, dat zyn Stelzel of Fabel van dien aart zy, dat zyn Land- en Tydgenooten, (voor wien hy zyn werk onmiddelyk ſchikt,) veronderſteld mogen worden in ſtaat te zyn om 'er hunne toeſtemming aän te verleenen: want anderzins zouden wy niet gelooven, dat het hem ernst was: en hy verbindt het zo veel als hem mogelyk is met waarſchynlyke omſtandigheden, en maake eene aanéénſchakeling van met elkander beſtaanbaare gebeurtenisſen.

Want, in de derde plaats, zullen wy, indien dit het geval is, zyne Geſchiedenis als waarſchynlyk laaten gelden, of ten minſten als natuurlyk, en 'er, by gevolge, deel in neemen, zelfs ſchoon ze niet geſtaafd wierd door de algemeene ervaarenisſe, en maar weinig gezags ontleende van het volks denkbeeld. De *Lilliputiaanen* van SWIFT mogen dus voor mogelyke weezens doorgaan; niet zo zeer, dewyl wy weeten dat het geloof in 't beſtaan der *Pigmeen* ten eenigen tyde ingang vondt by het Menschdom, (want de kleinſte der *Pigmeen* van ouden tyd was ten minſten driemaal zo groot als die GULLIVER bezogt,) maar om dat wy bevinden, dat elke omſtandigheid, met betrekking tot hun, met zich zelve overeenſtemt, en met hun voorveronderſteld character. De geſtalte des Volks alleen is niet verkleind; maar hun land, hunne zeeën, hunne ſchepen, hunne ſteden, zyn alle juist in dezelfde evenredigheid: hunne Godgeleerde en ſtaatkundige begrippen, hunne driften, zeden en gewoonten, en alle hunne bedryven ſtrooken wonder met deeze kleinheid: het geheele verhaal is zo eenvoudig en zo blykbaar kunstloos en opregt, dat ik my niet zeer verwonder, dat (gelyk men my verhaald heeft) eenigen, niet van de onkundigſten, daar door misleid zyn, en het voor goeden ernst hebben opgenomen. Aan zyne *Reuſen* heeft hy dezelfde maate van geloofwaardigheid, om dezelfde oorzaaken, bygezet. Maar,

wanneer die zelfde Schryver zyn verhaal doet rusten op eene ſtrydigheid met de Natuur, wanneer hy ons redelyke Dieren, en onredelyke Menſchen voor oogen ſchildert: wanneer hy ons vertelt van Paarden, die huizen bouwen, koeijen melken, in wagens ryden, en geſprekken houden over de Wetten en Staatszaaken van *Europa*, kan al zyn vernuft (en hy laat het hier zo zeer als mogelyk werken) ons met eene zo gedrogtlyke verciering niet vereenigen: wy mogen lachen om eenige zyner ongerymde vergrootingen: wy mogen genoegen ſcheppen in de kragt van zyn ſtyl, en de keurigheid der beſchryvinge op sommige plaatzen; een kwalyk geplaatst hart moge zich verlustigen om de ſcherpte van het hekelagtige: doch wy kunnen noit ſmaak vinden in de Fabel, om dat dezelve onnatuurlyk en tegenzeggelyk is. SWIFTS oordeel ſchynt, in dit geval, bezweeken te zyn (*), hy wentelt zich in vuiligheid en beestagtigheid, en het algemeen beloop zyns Hekelſchrifts is regtſtreekſche eerrooving. In-

(*) Daar zyn oneigenlykheden in dit Verhaal, welke iemand zou denken, dat, door de natuur eenigzins in 't oog te houden, konden vermyd weezen, en die, zonder het Hekelſchrift ſterker te maaken, alleen dienen om de ongerymdheid der Fabel te vermeerderen. De *Houyhnhnms* zyn volkomen Paarden, aan welken Rede en Deugd is toegevoegd. Alles wat, derhalven, hun de volmaaktheid als Paarden beneemt, zonder iets aan hunne redelyke en zedelyke bekwaamheden by te zetten, ſtrydt met 's Schryvers oogmerk, en behoorde geen plaats in het verhaal gevonden te hebben. Nogthans laat hy zyne geliefde Paarden *woonen in huizen van hun eigen maakzel*, *warm voedzel en de koemelk*, als eene lekkerny, gebruiken; ſchoon deeze gemakken der weelde, veronderſteld zynde, dat zy door een Volk, uit Paarden beſtaande, verkreegen konden worden, niet meer tot hunne volmaaktheid doen, dan 't gebruik van Brandewyn, en het zitten in eene gevangenis tot de volmaaktheid van een Mensch. —— Ten anderen geloofde SWIFT, dat Godsdienſtige begrippen natuurlyk waren voor een redelyk weezen, en noodzaaklyk tot het geluk van een zedelyk weezen? Ik hoop, hy geloofde zulks. En egter heeft hy zyn *Houyhnhnms* verbeeld als voorbeelden van zedelyke Deugd als de beste Redenkavelers, en als volkomen gelukkig, zonder eenige Godsdienſtige begrippen, of denkbeelden verder dan dit leeven ſtrekkende. —— Met één woord, hy wil de domheid beſtaanbaar maaken met zielsvoortreflykheid, en onnatuurlyke neigingen met dierlyke volkomenheid. Dit nogthans is weinig in vergelyking met de andere ongerymdheden in dit verfoeienswaardig vertelzel. —— Doch, wanneer een *Christen Godgeleerde*, zich met voordagt kan

Indien wy dit Onderwerp volledig behandelden, zou het voegen hier in 't breede aan te merken, hoe, in eenige soorten van Dichterlyke Vinding, een strikter gehegtheid aan 't waarschynlyke vereischt wordt dan in andere —— dat, by voorbeeld, het Blyspel, 't zy voor het Tooneel geschikt of een enkel Verhaal, zelden mag afwyken van den gewoonen loop der menschlyke bedryven: dewyl het de zeden van het daadlyk, en zelfs van 't gemeenzaam, leeven vertoont. —— Dat de Treurspel-dichter, dewyl hy de verheevener Characters schetst, en doorgaans gebeurtenissen verhandelt, die weinig bekend of lang geleden zyn, zich grooter vrydom mag veroorloven; doch het nimmer moet waagen de hooge vlugt te neemen van den Helden-dichter: vermids hy zyn werk niet alleen voor de driften en verbeelding der Menschen schryft; maar het ook hun' oogen en ooren aanbiedt, welke zich niet gemaklyk laaten bedriegen, en weigeren voldaan te worden, door iets, 't welk de waarheid niet zeer naby komt. ——— Dat het Heldendicht nog uitgestrekter vryheden mag eischen, naardemaal de vercieringen van 't zelve niet onderworpen zyn aan de naspeuring van eenig zintuig; en om dat het ons berigt geeft van de verheevenste Characters onder het Menschdom, van de gewigtigste en wonderbaarste gebeurtenissen, en zelfs gewaagt van ongeziene werelden, en Wezens van een hooger rang, dan wy Menschen.

Het zou dan niet oneigen zyn op te tekenen, dat de onderscheiden soorten van Blyspel, Treurspel, en Heldendicht, geenzins bepaald zyn aan deszelfs maate van waarschynlykheid. Een Klugt mag min waarschynlyk weezen dan een geregeld Blyspel; een *Masque* (*) dan een geregeld Treurspel: en het vermengde Heldendicht dan het zuivere.

kan nederzetten, om veragtlyk te spreeken van die Natuur, welke hy weet dat slegts een weinig minder dan de Engelen gemaakt is, en aangenomen door Eenen verre boven de Engelen verheeven, moet het ons niet bevreemden, dat dezelfde verkeerde wyze van denken, die zyn hart verhardde, ook zyn oordeel vernederde.

(*) Een *woord*, voor 't welke nog, misschien tot ons geluk, geen *Nederduitsch* woord is, en daarom hebben wy 't onvertaald gelaaten. Het duidt aan, een Tooneelstuk, in den Styl eens Treurspels geschreeven, zonder agt te geeven op de regelen van Waarschynlykheid.

vere. — Doch dit ſtuk vereischt een breeder overweeging, waar toe ik my thans niet kan inlaaten. Genoeg heb ik gezegd, om te toonen, dat niets Onnatuurlyks kan behaagen, en dat, overzulks, de Dichtkunst, welker oogmerk is te behaagen, met de NATUUR MOET OVEREENSTEMMEN, en ten dien einde de Natuur vertoonen, zo als dezelve met de daad is, of zich overeenkomſtig met dezelve van het weezenlyke eenigzins verwydere.

SENTIMENTELE WANDELING.

Hoe ſchoon blinken de geſpreide ſtralen der dalende Zon door deze bewelvde dreev: vrolyk ſpelen hier en daar de ruisſchende grasjes in het licht der Zon, dat door de buigende takken blinkt. —— Langſaam valt de avond: niet dan het einde dezer wandel-dreev, verre van my af, is verlicht door den rooden glans der zonne, die zig nog even uit het ſchemerende westen verheft. —— Flauwer ſchynen zyne zwakke ſtralen op de witte ſtammen der beuken. —— Er ontſtaat eene verfrisſchende koelte, die my de hitte van dezen dag doet vergeten, en my zagtjes tot de rust voorbereid. —— Hoe rusten thans myne vermoeide oogen, die door de ſtralen der Zon ſchemerden, op het jonge groen. Weldadige avond! Heilige dreven! die my in de gouden eeuw der oude wereld overvoeren! — Gene verdorde bladeren ritſelen om my; een beekje, dat over kleine witte ſteentjes murmelt, en 't zangryk gevogelte, dat een dankend avond-lied zynen Schepper opzingt, doen myn gevoelige ziel in verrukking wegzinken, en my der ſtervelykheid vergeten. ——

In deze betoverende ſtreek wil ik woonen! Dit prieël wil ik my toebereiden. —— Geen dertele voet kome hier —— in dit oord, waar het verderf nog gene voetſtappen gedrukt heeft, de bloemen vertreden. Hier — waar alles groen, noch versch ontloken is, even als het uit de hand van den Schepper voortkwam. Maar — ach! hoe treurig word my alles. Waarom legt gy uw betoverenden ſluier zoo ſchielyk af——! waar zyt gy bekoorlyke dreven? Helaas! langs het water —— ja hier heeft de dood ook reeds hare treden heen gerigt. Hoe verdord is hier het gras — welke verzengde plaatſen! En daar ter zyde, Hemel...! waar is uwe reuk —— waar uwe ſchoonheid, bevallig roosje...! hoe treurig hangt gy aan het gele takje ——! uwe roode bladeren zyn reeds bruin en geel geworden! daar, op den grond

grond leggen al vogtige en verdorde blaadjes. —— Hoe liefelyk en geurig ſtond gy nog dezen ochtend, een bytje vloog gonzend na u, terwyl gy u zwetende ontſloot, en de dauw-druppeltjes van u op de rillende grasjes neder kletſten. Treurig roosje..! zugtende grasjes...! gy maakt my indagtig, dat ik een mensch — dat ik verganglyk ben. Haast zal zig de bloeiende verwe der gezondheid afwisſelen. Haast nadert my het verderf met ſchuivende ſchreden van agter —— eene vale ſchaduw bedekt my ——; van langzamerhand voert my de dood in een ondoorzienbaren nagt. —— Haast zal ik alle myne genoegens verwisſelen met iets, waar van ik niets weet. — Akelig denkbeeld! Haast word ik ——, vernietigd——, neen——; ik wil gelukkig zyn, volkomen gelukkig: hoe kan ik om vernietiging denken..?— ben ik hier gelukkig...? neen —— weldadige Schepper! die my eene ziel, voor geluk vatbaar, geſchonken —— eene begeerte tot geluk hebt ingeſchapen; gy zult my niet vernietigen, gy wilt my gelukkig maken. Ik wil eeuwig — met u myn Schepper, leven...! Ja —— wanneer myn lighaam onder het ruiſchend gras, onder de boogen van dien gewyden Tempel, in het ſomber graf met een zerk bedekt, onbewust van zig zelven, nederligt; — wanneer de voorbyganger zyne voeten op myn graf zetten zal, zonder aan my te gedenken; —wanneer niemand bykans aan my denken zal; —— dan zult gy, ô Goedertierne, my in liefde gedenken. En, wanneer de Verlosſer my u zal voorſtellen, zal eene zagte donder uwer goedheid van uwen Throon door de onmeetbare ruimte klaterend heen rollen; dan zal ik met de Zeraphs en Heiligen knielend een dank-lied tot U en mynen Verlosſer aanheffen.

U ——.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Zo lang 'er menſchen zyn, zullen de Zedeſchryvers nimmer gebrek aan ſtoffe hebben; want zo lang als 'er menſchen zyn, zullen 'er ook gebreken wezen; en naardien elk mensch onbedenkelyk vele byzonderheden heeft, waar door hy zich van zynen medemensch onderſcheid, moeten deszelfs gebreken ook iets byzonders hebben, en zich van alle andere onderſcheiden, ſchoon ze in derzelver aart en natuur dezelfde zyn: naardien zy, behalven door ontelbare omſtandigheden onderſcheiden, op zeer verſchillende manieren werkſtellig gemaakt worden.

Indien ieder mensch in zyne hoofdbedoelinge voor had iets toe te brengen, ter volmaking van het geheel; hoe ſchoon zou al het ge-

geschapene zich opdoen; en al, wat met rede begaafd is, beantwoorden aan het doeleinde zyner Schepping!

Hy die ongestadig, onstandvastig, aan geduurige veranderingen, aan een wispeltuurig gedrag, onderhevig is, kan zich bezwaarlyk in veler gunst in wikkelen; hy mag zich in den eersten opslag aangenaam weten te vertoonen! zo dra zyn karakter bekend worde, zal niemant hem zoeken, of smaak in hem vinden, het denkbeeld tog van een aangenaam, van een beminnelyk man, sluit noodwendig in zich het denkbeeld van standvastigheid.

Men heeft wel eens onderzogt, of de ongestadigheid voor eene misdaad moet gehouden worden; en men heeft menschen gevonden, die dezelve dorsten verdedigen. — Dan vergeten onstandvastige menschen niet zeer vele pligten, welke zy op den duur aan hunnen naasten verschuldigd zyn? En veroorzaken zy niet vele verwarringen door hun wispeltuurig gedrag?

Om met zynen staat te vrede te zyn, om vergenoegd te leren leven, is ongetwyffeld het beste middel, te zien op zulke menschen, die beneden ons zyn, op menschen wier staat men niet tegen den onzen zou willen verwisselen; want nooit kan men regt gelukkig zyn, als men zich vergelykt by zulken, die, naar ons oordeel, gelukkiger zyn, dan men zelve is. En wat is 'er dan het natuurlyk gevolg van? wat anders, dan dat men onvergenoegd, kwalyk te vrede, met zynen staat leeft.

Het gedrag van wispeltuurige menschen, die van het een op het ander vallen, en zich geen ogenblik by één voorwerp bepalen kunnen, is niet ongelyk aan dat van luiden, die zich eene menigte smakelyke geregten van allerhande lekkernyen op tafel laten voordienen; dog dezelve weêr één voor één laten wegnemen, zonder 'er iets van te proeven.

Dat alles, wat ons op deze aarde omringt, zeer onbestendig, en aan geduurige veranderingen onderhevig zy, daar van levert ons de dagelyksche bevinding, ieder ogenblik, zulke klare, en onweêrstaanbare, voorbeelden op, dat 'er geen mensch op de wyde waereld gevonden kunne worden, welke 'er niet ten vollen van overtuigd is. Is het dan niet de onverschoonelykste dwaasheid, dat men alleen op aardsche goederen zyn gehele hart stelt; even eens als of die alleen in staat ware, om ons bestendig gelukkig te maken.

Niets is er, 't geen een meêr en grooter borgtogt vordert, dan de Loftuigingen van iemands geleerdheid. Elk immers regelt den lof van iemand, naar de wyze of mate dat hy hem gezind is; zo heb ik meêr dan eens de geleerdheid van één en denzelfden man in één uur tyds drie malen hooren verheffen, en drie malen hooren tegenspreken.

Het is één der eerste en voornaamste onzer pligten, en zulks vloeit vooral voort uit den beminnelyksten der Godsdiensten, den Kristelyken, alle vermogens en kragten in het werk te spannen, het heil van onzen Evenmensch te bevorderen. — Als men de ware Gelukzaligheid van onzen Naasten, zo veel eenigzins in ons vermogen is, poogt te bewerken, dan beantwoord men eerst regt aan zynen pligt, en tevens aan het oogmerk onzer Schepping.

Een

Een mensch, die zich gewent, om op'ettend te zoeken naar het geen berispelyk is, krygt wel dra eene doemwaardige neiging, om aan alles, wat hy van zynen naasten ziet verrigten, enen verkeerden draai te geven; alleen op dat hy telkens voedzel hebbe, om de bedryven van anderen te laken.

De Nydigaarts zyn schandvlekken van het menschdom; zy onteeren de redelykheid, en brouwen zo veel kwaad en onheilen in de waereld, als mogelyk geen misdaad in staat is; want zo dra iemand door verdiensten boven anderen uitmunt, en zich de agting der braven heeft waardig gemaakt, staat hy bloot voor de verfoeijelyke aanvallen van eenen doemwaardigen Nydigaart, die, door hoogmoed gedreven, de verdiensten van anderen niet verdragen kan.

Hoe vele onredelyke begeerten ontstaan 'er in onze harten, en hoe vele verkeerde wenschen worden daar uit niet geboren; indien zy allen moesten vervuld worden, zou de Bestuurder aller dingen genoodzaakt zyn de gansche orde der natuur te verkeren, en het Geheelal in de uiterste wanorde te brengen; en de menschen zelve zouden 'er de ongelukkige slagtoffers van worden.

Wanneer ieder mensch met de vereischte oplettenheid zich zelven gade sloeg, hy zou in zich zelven zeer weinig of niets vinden, waarop hy zich zou kunnen verhovaardigen, of hoogmoedig zyn; wat brengen wy menschen tog op de waereld, of wat dragen wy uit dezelve met ons weg? Wy verschynen naakt in de waereld, en naakt gaan wy daar weder uit. De grootste Vorsten, en de geringste Bedelaars zyn naakt, zwak, en van alles ontbloot by hunne geboorte; beiden hebben zy den zelfden bystand van anderen noodig; beiden zyn ze even magteloos om zich zelven te verzorgen; en zonder hulp van anderen sloten zy byna weder zo schielyk hun gezigt als zy het ontsluiten. —— Naakt gaan zy ook beiden uit de waereld, en nemen niets met zich. —— ô Gy Vorsten en Prinsen der aarde, en Gy allerbehoeftigste Bedelaars! zyt gy niet, ten aanzien van geboorte en sterven, in één en het zelfde geval?

Men moet nimmer den lof dwingen, of afpersfen; dan zal men dien nimmer verwerven. Al zyn onze daden en bedryven nog zo pryswaardig, wanneer men iemands Lof 'er over wil afdwingen, zal die nimmer volgen.

Wat is 's menschen leven buiten de Maatschappy, het zelve is zekerlyk, zonder de zoetigheden der zamenleving te smaken, allerdeerniswaardigst.

Men moet zich nooit verbeelden tot die hoogte gekomen te zyn, dat anderen ons niet meer zouden kunnen leren. De Wetenschappen bereiken nooit in den mensch den trap van volmaaktheid, van eene gehele volkomenheid. —— Daar is geen staat of ouderdom des levens, waar in men niet iets leren kan; en nauwlyks is 'er een mensch, zo laag in verstand, welke niet iets doet, dat navolging verdient.

Ç. V. D. O.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, JULI, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 2-0	71½	Z	0	omt. helder
	— 1-1	85	ZW1. NW2		wein. betr.
	28. 11-5	71½	O	0	omt. helder
2	— 9-8	74½	ZtO0. ZO		zw. wolken
	— 10-1	77	W	8	betr.
	— 10-7	68	WNW	2	omt. helder
3	— 11-5	71	W	0	—— bet.
	— 11-8	82½	ZtW	0	— zw. w.
	29. 0-5	62	W	0	zw. D. B. R.
4	— 1-0	65	ZW	2	donker
	— 2-4	72	——	3	betr.
	— 3-0	60½	W	1	omt. helder
5	— 3-6	65	ZZW	0	nev. wolk.
	— 4-0	76½	W	2	zw. wolken
	— 3-7	65	NO	0	o. held. betr.
6	— 2-5	68	OtZ	0	helder
	— 1-4	78½	O	2	omt. helder
	— 0-5	68	ZO	4	——
7	28. 11-5	69	ZZO	1	betr. ——
	— 11-8	71	WtN2 ZZO0		R.
	— 11-8	65	Z	0	donker
8	— 11-8	64½	ZtW	5.8	wolkig
	29. 0-0	75	——	4	——
	— 0-0	65	——	2.3	zw. wolken
9	28. 11-7	61½	Z	3.5	z. b. zw. D. B. R.
	— 11-7	70	WtN1 W2		donk. R.
	— 11-5	62	WNW	4	—— R.
10	— 11-7	64½	——	4	—— R.
	— 11-5	62½	WtZ	4	zw. R.
	— 10-6	63	WtN	4	donker
11	— 11-0	63½	——	4	zeer betr.
	— 11-3	68	W5 —	4	donk. R.
	29. 0-5	65	WNW	4	——
12	— 1-4	65	W	5.7	— iets R.
	— 2-3	68	WZW	9.6	—— ——
	— 2-2	65	W	8	z. b. donk.
13	— 2-3	66½	——	6	—— ——
	— 2-5	74	——	5	betr.
	— 2-2	67½	ZW	4	donker
14	— 1-5	67	——	2.6	—— iets R.
	— 1-0	68	——	4.2	—— R.
	— 0-4	64	NW	4	R.
15	— 0-6	64	NNW	1	betr. iets R.
	— 1-2	66½	——	2	donk. betr.
	— 1-9	59½	——	4	wolkig
16	— 2-7	62½	NW	4	—— iets R.
	— 3-7	67½	NNW	4	——
	— 3-8	59½	——	4	——

	Bar:	Th:	Wind.		
17	29. 3-9	62	NNW	2	held. w.
	— 4-1	69½	NW	2.4	wolkig
	— 3-5	60	NNW	4	——
18	— 3-3	63	NtW	3	zeer betr.
	— 3-5	68	——	3	wolkig
	— 3-5	61	——	4	—— iets R.
19	— 3-2	63	——	2	—— iets R.
	— 4-0	67	N	4	——
	— 4-6	60	NtO	4	omt. helder
20	— 4-7	63½	——	2	——
	— 5-1	72	——	3	zw. wolk.
	— 5-2	59	N	2	o. h. betr.
21	— 5-1	61	NNO	4	R. z. betr.
	— 5-0	67	NtW	2	z. betr.
	— 4-0	61	NNW	3	betr.
22	— 3-3	59	NtO	4	—— iets R.
	— 3-0	65	NW	6 à 10	wolkig
	— 1-8	61	——	6	z. betr. R.
23	— 1-0	59	NtW	6	omt. helder
	— 1-3	66	NW	8	wolkig
	— 1-5	5½	NtW	4	—— R.
24	— 1-5	62	WNW	2	zeer betr.
	— 1-2	73	WtZ	4	o. h. betr.
	— 0-5	62	ZW	3	——
25	28. 11-8	65	ZZW	2	——
	— 11-7	76	W	2	——
	— 11-2	64	——	2	betrokk.
26	— 10-2	64	WtN	5	z. betr. R.
	— 10-8	65	NW	8 à 10	R. buien.
	29. 0-0	60	NNW	8	donk. R.
27	— 0-2	62	NtW	4	betr.
	— 0-8	70	NNW	4	—— vogt
	— 1-0	61	——	4	wolk.
28	— 0-8	63	NW	4	z. b. iets R.
	— 0-7	72	W	4	——
	— 0-7	65	WZW	4	——
29	— 0-5	62	ZW	2	—— iets R.
	— 0-6	70	WNW	2	betr. o. h.
	— 1-7	66	WtZ	0	——
30	— 2-5	66½	——	0	damp. o. h.
	— 3-0	80½	NW	0	omt. helder
	— 2-7	67½	NNW	0	helder
31	— 2-5	71½	Stil		——
	— 2-0	80	O	1	—— omt.
	— 1-1	74	——	1	——
	29. 1 53/93	66 64/93		3 1/18	

den 1 's mo: 9 u: 80½
—— 10½ a 12 u: 85.
2 's mo: 6 u: 71.
—— 8½ u: 82.
—— 11 u: denk
een minsten 86.
[illegible] mo: 5 u: 65.

den 6 nam: 3½ u: 79.
7 's mo: 11 u: denk 83.
8 nam: 3 u: 75½
10 —— 4 u: 60.
12 —— 3 u: 69½
13 —— 2½ u: 74½

den 14 's mo: 9 u:
15 nam: 1 u: } denk 70.
30 —— 3 u: 79.
31 's mo: 8½ u; 79½
—— mid: 12 a 1 u: denk 84.
—— nam: 2 u: 80. 3 u: 81.
—— av: 10 u 74. 11 u: 72½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDAGTEN OVER DE OPENBAARE GODSDIENSTOEFFENINGEN DER PROTESTANTSCHE CHRISTENEN.

De eene gedagte is de voedſter der andere. —— Onlangs in dit *Mengelwerk* de aartige aanmerkingen, *wegens de verſchillende Zitplaatſen in de Kerk* (*), leezende, vielen myne gedagten op de ganſche wyze, waar op de *Protestanten*, in ons land, gewoon zyn *hunne Godsdienstoeffeningen in het openbaar* te verrigten. Ik overwoog, „ of zy wel „ dat oogmerk bereikten, waar toe men denken moet, „ dat zy ingeſteld zyn, en nog in ſtand gehouden wor- „ den? —— Of zy wel den naam van wezenlyke Gods- „ dienstoeffeningen verdienden? —— en welke veranderin- „ gen en verbeteringen men zou kunnen maaken in onzen „ weeklykſchen Eerdienst, op dat het gros der Christenen „ van hunne heilige verrigtingen meerder ſtigtings trokke?" —— 't Kan ligtelyk gebeuren, dat ſoortgelyke aanmerkingen, meermaalen, op het papier gebragt zyn, of dat ik dezelve, eenigen tyd geleden, gehoord of geleezen hebbe. Dit wil ik, evenwel, noch angstvallig onderzoeken, noch myne boekverzameling, daarom, overhoop haalen; en ik kan, met alle gerustheid, verklaaren een vyand te weezen van dat onbeſchaamde ſteelen uit Vertoogen en andere papieren, waar aan veele zich ſchuldig maaken, en dat de volgende gedagten, waar omtrent wy de ſtrikſte orde niet in agt zullen neemen, in myn eigen brein gekookt zyn.

Wy *Proteſtanten*, zyn gewoon te hooren prediken, een of ander half uur te hooren prediken, over dingen, die de meesten niet verſtaan. Dit maakt het voornaamſte deel onzer Godsdienstoeffeningen uit; dit heet onder de middelen der Genade te weezen. Men ſmeekt den Hemel, tot dat einde, om eene gevestigde aandagt, om verligtinge des verſtands voor de Hoorderen, ten opzigte van het aanhooren zodaniger dingen, waar in wel drie vierde gedeelte van Hen nog noodig hadt, zich, eenen zeer geruimen tyd, te

(*) Zie boven, bl. 130, enz.

te oeffenen, eer zy dezelve, met vrugt, konden aanhooren: althans, zo men den gewoonen kunstigen prediktrant in het oog houdt, waar op de voordragt der waarheden geschiedt. Dus zou de Voorzienigheid, ('t geen ons de ervarenis leert, dat zy niet nuttig oordeelt,) een verbasend wonderwerk moeten doen, om al die menschen voor het oogenbliklyk begrip der zaaken vatbaar te maaken, welke men hun voorstelt. Of weeten zy, die zich op de kennis dier dingen, uit hoofde hunnes ampts of eene edele zugt tot oeffening, toeleggen, — weeten die niet, dat de klaare bevatting der onderwerpen, welke men gewoon is op den leerstoel te verhandelen, niet dan allengskens, en door eenen gestadigen letterarbeid, verkreegen worde? Men predikt, in onze vergaderingen ter Godsdienstoeffeninge byeengeroepen, over het bestaan van God, over andere leerstukken onzer Openbaaringe, en over de verpligting der Christenen tot een Godsdienstig gedrag. Men bewyst en verdedigt volgens de regelen eener betere of slegtere redeneerkunde. Men bestrydt het Ongeloof door al de scherpzinnigheid des vernufts, en met de uitsteekendste bekwaamheden van een doorkneed verstand, en zeker met dat gelukkig gevolg, dat de bestryders van den Godsdienst, byna, den jongsten snik gegeeven hebben; althans niet veel meer kunnen uitwerken, dan slegts te smaalen, en eenige ligte aanvallen te doen, ten nadeele van ons dierbaar Geloof. Ook beken ik, dat wy, langs deezen weg, de uitgewerkste Redenvoeringen van veele beroemde mannen, over de gewigtigste waarheden van het Euangelie, in handen hebben.

In de daad; wy zyn geen veragters van wezenlyke kennis, van waare deugd. Den Godsdienst beminnen wy als den appel onzer oogen, en treeden dat spotzieke monster met voeten, 't geen de heiligste, de gewigtigste dingen in een belaglyk ligt stelt. Maar wy vraagen, in allen ernst, of het aanhooren van die Leerredenen, zo lang bedagt, zo wel doorwerkt, den naam van Godsdienstoeffeningen verdiene, vooreerst, by het gros des volks, welk op gezag gelooft; (en zulk een geloof des volks, dat onvermydelyk schynt in hunne omstandigheden, maakt geene zwaarigheid, wanneer het de bron maar is van een Godsdienstig leeven;) welk, zeg ik, op gezag gelooft, dat 'er een God is, de oorsprong en begunstiger van alle Schepselen, die, inzonderheid, het welzyn, het eeuwig welzyn van ons menschen, door verschillende Openbaaringen, bevorderd heeft. —— Ja wy vraagen, vervolgens, of deeze wyze onzer byeenkoominge in Gods huis, wel eenigzints den naam

van

van Godsdienstoeffeninge verdiene, en het einde van ons Kerkgaan bereike, zelfs voor lieden, die hoogere verligting ontvangen hebben? —— Zommigen zullen hierop zeggen, dat 'er maar zelden Redenvoeringen gedaan worden, die geheel en al boven de bevatting der menigte gaan; dat 'er altoos wel iets in is, 't geen zy begrypen kan. Ook zullen andere aanmerken, dat het heilig Psalmgezang en de uitgestorte smeekingen der Euangelieleeraars tog stigten, en van eenen leerzaamen en vertroostenden invloed zyn. — Maar waar toe koom ik te Kerk? Of liever: wat beoogen myne Godsdienstoeffeningen aldaar? (want te Kerk te gaan, en onzen eerdienst aan het Opperstweezen te verrigten, begrypt men, en zeker niet ten onregte, zo nauw aan elkander verbonden te weezen, dat deeze benaamingen, als eene en dezelfde zaak betekenende, voor wisselwoorden doorgaan;) —— waar toe koom ik te Kerk? Is het niet, om het vuur myner Godsdienstige aandoeningen aan te blaazen, op dat ik, met eenen vernieuwden ernst en yver voor den Godsdienst, te huis keere, en dezelve myn volgend christelyk gedrag, mynen handel en wandel, bestiere? —— waar toe koom ik te Kerk? Is het niet, om myn verstand met de eene of andere nuttige kennis van 's Heeren woord te verryken, of de reeds opgedaane Weetenschap van dien dierbaaren schat te bevestigen. Dan is het niet zo klaar als het ligt op den vollen middag, dat die vuurige aandoeningen, door het gezang en gebed in myne Ziele veroorzaakt, versmoord en verstikt moeten worden, na dat myn hart, door eene verdrietige aandagt van zo veel tyds, verwyderd, en myn geest afgesloofd is, in het nagaan van eene welaaneengeschakelde redenvoering, wier zaaken my, niet altoos, geheellyk vreemd zyn, maar, eindelyk, indedaad, voor my vreemd en bevatteloos worden, door de manier van opdisseling, en den uitgerekten en verveelenden tyd, waar in de voordragt geschiedt; en moet men, door deeze afslooving en vermoejing des Geests, ook niet dat geene verliezen, welk men nog meende te vatten? Of wordt deeze onze aanmerking, door de ervarenis, de beslister van geschillen, gelogenstraft? ——— Wy vooronderstellen hier, dat 'er goed gezongen en gebeden word: maar, goede Hemel! hoe menigmaalen heb ik in onze Vergaderingen, als ter loops, en of het Gezang niets tot de zaak deedt, één Versje van een Psalm hooren zingen, of de Godsdienstoeffeningen van vredelievende Christenen hooren beginnen, met eenen ontzaggelyken vloekwensch van *David*, hoe regtmaatig en door goddelyke aanblaazinge van den man naar

Gods harte over zyne vyanden gedaan, al psalmende den Heere opgezongen. Hoe dikwils deedt myn Leeraar een gebed, opgevuld met de fynst gesponnene Schoolgeleerdheid, wel Godgeleerdheid geheeten, in stede van versierd te zyn met de ernstigste uitstortingen, van een aandoenlyk en godsdienstig gemoed. —— Ook spreeken wy in den persoon van den gemeenen man, en wel niet eens van de onkundigste soorte. De meeste hunner hebben wel nog eenige kennis aan de zaaken, die in de leerredenen verhandeld worden; (anders moest men het Christenvolk van eene groove onkunde verdenken:) maar de gewoone betoogtrant, de manier van voordraaging is hun vreemd, om dat zy geen tyds hebben zich te oefenen in de regelen der predikwyze, gelyk zy, die tot den heiligen dienst worden opgeleid. Dit houdt men niet genoeg in het oog. Deeze is de reden, dat de leerredenen dat oogmerk niet bereiken, 't geen men bedoelt, en veele leeraars zich verbeelden, dat zy bereiken. En ziet hier de reden opgelost van het verschynsel, welk men, zo dikwils, ziet; dat veele braave predikanten, die niet weinig werks van oeffeninge maaken, en hunne leerredenen op de netste, de beste wyze schoejen, tot een groot hartzeer dient; en 't geen zy eerder verkroppen, dan uiten willen; namentlyk: dat zommige hunner kundigste Toehoorders, die zeer wel in staat zyn met hen een gesprek over den Godsdienst te houden, vaak, onder het gehoor hunner leerredenen, geen oplettenheids genoeg toonen, ja, menigmaalen, geeuwen of sluimeren, schoon de leeraar by zich zelven overtuigd is het uitgewerktste stuk voor den dag te brengen. Voor die uitwerking zyn zy niet vatbaar; zy weeten niet, of de redenaar zyne verdeeling nauwkeurig volge, en zyn opgegeeven plan volvoere. Dit blykt, om dat een ander, die zich zo nauw niet bindt aan de zaaken, welke hy gezegd heeft te zullen verhandelen, door afwykingen en uitroepingen, die niets ter zaake doen, in staat is hunne aandagt wakker te maaken, terwyl een ervaren persoon, welke met den eerstgemelden wezenlyke juistheid van betooginge waardeert, en in de gronden der beschaafde predikkunde onderweezen is, onder het gehoor van beide geweest zynde, den eersten allen verdienden lof zou toezwaaijen, en den laatsten, op zyn best, voor een slimmen vogel, die meer vernufts dan verstand bezit, houden zou.

Gy bestrydt (zou my iemand hier kunnen tegen voeren) het misbruik, 't geen men van het prediken gemaakt heeft. Neem dat kunstige, dat geleerde, dat wysgeerige uit de

leerredenen weg, en breng ze tot alle mooglyke eenvoudigheid —— tot de eenvoudigheid zelve van *Jesus* en zyner *Apostelen* gesprekken. —— Weet Gy niet, dat dit gebrek meermaalen is aangeweezen, en men reeds de beste middelen heeft voorgeschreeven, om het zelve uitteroejen; ook was dit gebrek al lang geweeken, byaldien menschelyke dwangmiddelen, of de eigenzinnigheid der Bedienaars van het Euangelie zelve, van welke veele liever hunne onverzettelykheid, dan het welzyn hunner Gemeenten, opvolgen en behartigen, de gezegende uitwerking daar van niet beletten. —— Onze Nederlandsche *Wysgeer* (*) heeft, in deszelfs Vertoogen, den Predikanten aangeweezen, hoe eenvoudig, en over welke zaaken, die onder de bevatting des Volks vallen, zy prediken moeten. —— De groote *Spalding* van Berlyn, welke, door zyne bevattelyke voordragt, eene zeer aanzienlyke Vergadering zo stil en oplettend weet te houden, dat 'er nauwlyks gesuis of geritsel vernomen wordt, toont in deszelfs onwaardeerbaar werkje (†), dat men de leerstukken van het Christelyk Geloof zeer beknopt, en inzonderheid aan dien kant, moet voordraagen, dat zy tot stigting en vertroosting der Gemeente dienen (§); terwyl *Haarlem* met de stukken toont, dat men verstaanbaar en tot genoegen van kinderen in jaaren en verstand, onder welke laatste de menigte moet gerekend worden, prediken kan. (⁎) —— Dat men deeze voorbeelden volge! en de gemaakte zwaarigheden zullen van zelve verdwynen.

Laat ons dan vooronderstellen, dat 'er zeer verstaanbaar en voor het begrip der menigte bevattelyk — dat 'er meest zedenkundig of beoeffenend (*praktikaal*) — of, zo 'er leerstukkelyk gepredikt worde, dat men de Geloofswaarheden beknoptelyk in dat ligt voordraagt, waar door zy den meesten invloed hebben. Daar toe wordt tog den gewoonen tyd van een uur, of wat meerder, of minder, besteed, en men rekent dit prediken onder onze Godsdienstoeffeningen. —— Boven zagen wy, wat onze Godsdienstoeffeningen in de Kerk beduiden, en waar toe zy strekken moesten. Zo men nu niet, op goede gronden, tegenspreekt, dat onze af-,

(*) De *Filosoof*.

(†) *De nuttigheid van het Predikampt.*

(§) Ziet *Uber den Religions-zustand in den Preuszischen Staaten, in einer reihe von Briefen.* 1. *band*, *bladz.* 124 *&c.*

(⁎) Te *Haarlem* zyn de Predikanten verbonden, nu en dan, voor *Kinderen* te prediken.

afmaaling juist en regtmaatig zy, blykt het, ten eerſten, dat deeze verrigtingen en het bywoonen van dezelve, nimmer, met regt, den naam van Godsdienstoeffeningen verdienen. Althans gaat het, ten tweeden, vast, dat zy nooit het oogmerk kunnen bereiken, waar toe dezelve ſtrekken moeten, omdat zy den geest, niet ſlegts, vermoejen, daar zy dien, door eene korte Godsdienſtige aandoening, verkwikken en opbeuren moesten, maar tevens onmiddelyk verbonden zyn met dingen, die, in plaatſe van de ziel met eenen heiligen ernst te vervullen, dezelve met geheel andere gedagten bezetten, door gansch andere hartstogten beroeren.

Het aanhooren eener Redenvoering in de Kerk, op welk eene leest die dan ook moge geſchoeid weezen, wordt by de goede Gemeente voor Godsdienstoeffening gehouden. Dit verkeerd begrip wordt, eensdeels, door haare Voorgangers in dezelve verwekt, en ſteunt, ten anderen, op haare eigene vooroordeelen. Het gezang en de gebeden, zo als we reeds hebben aangemerkt, zyn vaak zo verkeerd en kort, dat men dezelve, eerder, als verrigtingen aanziet, die maar dienen, om in Gods huis niet ledig te zyn, tot dat de menigte aldaar tot het wezenlyke byeenkomt, dat de preek moet weezen, dan wezenlyke Godsdienstoeffeningen, waar in het verſtand en het hart volkomen deel neemen. En al zyn die op beteren voet ingerigt, toont het volk maar al te duidelyk, hoe het zelve daar over denkt. Men behoeft maar den tyd hunner opkoominge, althans op zeer veele plaatſen, welke, veelal, onder het Gezang en het Gebed is, gade te ſlaan. —— Een zeer verſtandig Predikant, die in zyne Predikaatſiën, met een allergewenscht gevolg, dikwils, de geestigſte, de kragtigſte ſlagen doet, eens, het verkeerde denkbeeld ſchetſende, 't geen de luiden van den openbaaren Godsdienst vormden, merkte aan, dat men uit de minagting, waar in het leezen van Gods woord en het Gezang in de Kerk by veelen ſtondt, en uit het gedrag, welk de menigte omtrent die verrigtingen hieldt, haast beſluiten zou, dat zy het leezen van des Heeren woord voor het eerſte gelui hielden, 't geen eerst, deeze en geene ten bedehuize lokte, en het zingen der Pſalmen, als het tweede gelui aanmerkten, dat hen, eindelyk, verpligtte ter Kerk te koomen. De ſlag was zo juist als aartig. Ook zal de gemeene man, te huis koomende, nimmer, verhaalen: dien Pſalm zongen wy, ter eere des Allerhoogſten, of dat Gebed werdt 'er uitgeboezemd; maar die Tekst is 'er gepredikt, en hy ziet het onthouden van denzelven, ('t is veel, zo men

de

de Inleiding en Verdeeling daar by weet op te noemen,) als eene genoegzaame vrugt van zyn Kerkgaan, d. i. zyn Godsdienstoeffening aan. Elendig denkbeeld, waarlyk, van onzen Godsdienstigen eerdienst, door vooroordeel, en de berispelyke wyze onzer gewyde verrigtingen in ons verwekt, waar door ook het heilzaam oogmerk van ons opgaan in Gods huis verydeld wordt.

Het zedenkundig, het eenvoudig en treffend prediken zelfs, gedaan wordende in die oogenblikken, dat de Christen gemeente na de Kerk gaat, om haar heilige en godvrugtige aandagt te verrigten, belet eerder dit goede oogmerk, dan dat het zelve dit einde bevorderen zou. Laat men zo roerend prediken als men wil: laat de redenaar, alleenlyk, ten oogmerk hebben, om de harten zyner hoorderen te verbeteren, en niet zo zeer, om hunne aandagt aan deszelfs lieflyke toonen te binden; daaraan is tog dit misbruik, onafscheidelyk, verbonden, dat men, eigentlyk, niet na de Kerk gaat, om onze Godsdienstige gevoelens, in de tegenwoordigheid des Opperften weezens, uittestorten; maar het gehoor, door den galm des redenaars, te streelen, en getroffen te worden door de bekwaamheden, met welke hy gewisse godsdienstige kundigheden zynen toehoorders weet medetedeelen, en hen tot een godvrugtig leeven optewekken. Dit oogmerk hunnes Kerkgaans verraaden zeer veelen, op eene meer of min duidelyke wyze. Terwyl hun beminde leeraar hun de middelen der genade toedient, zien zy met een veragtelyk oog neder op zynen amptgenoot, die beneden hem zit: niet, om dat hy buiten staat is iets leerzaams, en stigtelyks voor den dag te brengen: maar ontbloot van de vermogens, om dat zo aangenaam te doen, of vermits hy den toon niet kan slaan, die hunne gehoorzenuwen gevalt, of dat 'er iets anders in den weg is, 't geen gelegenheid geeft hem met een' smaalend oog te beschouwen. Ja zyn 'er niet, die geene zwaarigheid zouden maaken, ten zy de schaamte hen wederhield, uit de Kerk te loopen, byaldien de een voor den anderen op Stoel kwam? —— Ik ben te menschlievend, om te verzwygen, dat men deeze beweegingen en hartstogten, onder eene behoorlyke bestiering, zo lang onze ziel verkiezing en smaak bezit, niet kunnen, niet moeten afleggen. Waarom moge ik myn gehoor niet laaten streelen door de toonen eenes spreekers? en wat zou my beletten den eenen voor den anderen te trekken in de voorstelling en betooginge van eene heilige zo wel als algemeene waarheid? — Dan deeze harts-

togten, deeze beweegingen myner Ziele, en alles, 't geen hier toe aanleiding zou kunnen geeven, moet in noch buiten my gevonden worden, wanneer ik, op een daar toe bepaald uur, in eene daar toe verordende plaats henen ga, om mynen Hemelſchen Vader te verheerlyken, om my, op nieuws, na al myn pligtverzuim, in zyne gunſte te beveelen, om myne geloften, van Hem wel behaaglyk te leeven, te vernieuwen, en de beſcherming zyner voorzienigheid over my en de myne aftesmeeken: — die beweegingen moeten in my niet huisvesten, als ik mynen godsdienst verrigte, om dat zy ons van dat oogmerk te veel verwyderen; om dat het vlak tegen elkanderen ſtrydige beginſelen zyn, en zo min gemeenſchap met den anderen hebben, als het licht met de duisternis, en Christus met Belial.

En wat moest men dan doen, zal hier gevraagd worden, om dit misbruik te myden, en de Godsdienstoeffeningen, op betere wyze, interigten? Hoe zal men maaken, dat zy, met meerder regt, den naam van onzen gewyden eerdienst verdienen, of wat beter dat oogmerk bereiken, waar toe deeze moet in ſtand gehouden worden? — Ik wilde, alleenlyk, in die tyden, die tot de Godsdienstoeffeningen der Christenen afgezonderd zyn, het Gezang en het Gebed gebruiken, deeze, op den best mooglyken voet, brengen; en zo 'er in die uuren van heilige afzonderinge eene aanſpraak aan het volk geſchieden moest, behoorde dezelve zo beknopt te weezen, dat men niet, dan met de uitgeſtrektſte begeerte daar na verlangde, en dezelve aan het opgenoemde misbruik, nooit, onderheevig was. Ik zal my over het een en ander wat uitgebreider verklaaren.

Ik wilde, ten dien tyde, dat de Kerk voor een iegelyk open ſtondt, om zyne aandagt te verrigten, hem, ten minſten een vierde uurs, gelegenheid geeven, om aldaar, in ſtilte nedergezeeten, onder het leezen of hooren leezen van de Heilige Schrift, den geest met ſtigtelyke overdenkingen te vervullen, waar toe dat hooren leezen of het zelfs inzien van Gods woord, of een ander godvrugtig boek, aanleiding geeven kon. Daarna zou ik begeeren, dat de ganſche vergadering den Heere, eenen geruimen tyd, opzong, en dat deeze eerdienst, door den leeraar, met een ernſtig Gebed, geſlooten wierde, waar op een ieder Ja en Amen zeggen kon; geevende aan Hun, die dat Gebed te diepzinnig, of te Schoolsch, voordroegen, niet een Formulier, maar eene Schetze, waar na zy zich te gedraagen hadden. Deeze zaaken, wilde ik, alleenlyk, tot de openbaare Godsdienst-

oef-

oeffeningen der Christenen brengen, en zy behooren alleen daar onder: want, in die maniere ingerigt, zyn ze gemeenschappelyk, en onder ieder derzelve is elk werkzaam: ten minsten wordt hem de gelegenheid gegeeven, om met zyn hart, daar onder, werkzaam te zyn, en onze geest wordt, door geene afgetrokken denkbeelden, afgesloofd, onvermydelyk verbonden aan het aanhooren eener redenvoering (let wel!) ten tyde der Godsdienstoeffeningen. Hier door oeffent men zynen godsdienst; d. i.: men stort de aandoeningen, de liefderyke, en dankbaare aandoeningen, ten opzigte van God en Christus, uit, en dat is by my wezenlyke Godsdienst. Zodanige verrigtingen zyn volstrekt noodzaakelyk, en onontbeerlyk voor ons, die hartstogten bezitten. Men kan geene redenen inbrengen, waarom men dezelve zou mogen verzuimen. —— Te huis kunnen zy in die stilheid, noch met die gemeenschap, noch met dat vuur, welk in ons ontstooken wordt in een huis, afgezonderd ter gedagtenisse van Gods naam, verrigt worden, en op deeze verrigtingen blyft de Voorzienigheid dus haaren zegen geeven. De redenaar, na dat 'er een psalm ter loops gezongen, en een gebed vlugtig gedaan is, moge dan, in zyne predikaatsie, der gemeente beduiden, dat het Kerkgaan geene Godsdienstoeffening zy; (ach, dat men wegens het misbruik, 't geen daar van gemaakt is, die uitdrukking binnens monds gehouden, en liever zyne zugt, om wat nieuws te zeggen, gesmoord hadde!) —— dat het Kerkgaan geen Godsdienstoeffening is, maar een middel, om godsdienstig te worden. Hy moest wel nalaaten deeze verrigtingen in dat ligt te plaatsen, of ik heb geen denkbeeld van onzen eerdienst, omtrent God en Christus, of ik ken geene godsdienstoeffening, dan die op de laage beweegredenen van ons tydelyk belang steunt. Hier door zou het gros des Volks geleerd worden zelve werkzaam te weezen in godsdienstige aandoeningen, om dezelve, vervolgens, toetepassen op hun gedrag, in stede van na de Kerk te gaan, om van den leeraar iets byzonders te hooren, of door klanken gestreeld te worden, of die godsdienstige afzonderingen, enkel fleurshalven, en met verveelinge van het langduurig gehoor van zo veel zaaken, verre boven hun begrip, by te woonen. —— En wat de Aanspraak des leeraars aan de Gemeente betreft; zo die ook, in die tydstippen, dat men de deure der Christenbedehuizen ontsluit, geschieden moest, 't geen by my twyfelagtig is, behoorde die zeer weinig omslagtig zyn, niet langer dan een vierde uurs te duuren,

en zo ingerigt te weezen, dat men die van de Godsdienstoeffening zelve onderſcheiden kon. Ik zeg: zo men deeze Aanſpraak, in die zelfde tydſtippen, dat de Christenen hunne Godsdienstoeffeningen waarnamen, noodzaaklyk hieldt; want anders kon men iets, buiten dien tyd, in de plaats hebben, 't geen het gemis eener Redenvoering, in die oogenblikken van Godsdienſtige aandagt, vergoeden kon. Dus zou de Euangelieherder, die eenen goeden ſchat van kundigheden bezit, en een godvrugtig leeven leidt, zyn allernuttigst ampt, in de maatſchappy, met meer genoegen, bekleeden, om dat hy van zeer veele, met lust, zou gehoord worden, indien hy hen ſlegts voorging in het gebed, en eene korte dog ſtigtelyke aanſpraak, alleenlyk ter opwekkinge en beſtieringe dienende, deedt, daar hy nu maar weinige zyner Schaapen ziet, om dat zy hem, zo lange, noch kunnen, noch willen hooren. Daar zou geen gelegenheid gegeeven worden tot eene ſoortgelyke klagte, welke, laatstleden, een myner bekende, onder dat ſlag van Herderen behoorende, met de traanen in zyne oogen, uitboezemde: „ Al had ik Zeven Zoonen, daar zou geen „ hunner my in myn ampt opvolgen. Hebben der predikan„ ten redenvoeringen weinig om het lyf, ſchoon zy, door „ aangenaame toonen, de ooren ſtreelen, en, langs dien „ weg, veel volks trekken, worden zy door kundigen op „ kleinen prys geſchat. Doen zy verſtandige en weluitge„ werkte redenvoeringen, meest boven de bevatting des „ volks gaande, prediken zy, doorgaands, voor ſtoelen „ en banken:" — eene klagte, die, ten opzigte van het leeraarampt, niet gevonden moest worden, om dat zy het zelve in minagting brengt, en die, zeker, enkel is toeteſchryven aan de manier onzer Godsdienstoeffeninge, of aan de wyze, op welke men genoodzaakt is dat ampt waar te neemen.

Men zou, misſchien, tegen het ter neergeſtelde, deeze bedenking kunnen inbrengen, dat 'er ook te veel onderſcheids zou gemaakt worden, ten opzigte van den leeraar, die, op zyne beurt, de Gemeente in hunne ſtille aandagt voorging, en de ſmeekingen, ſtemmelyk uitvoerde: zo dat de zelfde zwaarigheid, welke men, te voren, ten aanzien van het aanhooren der leerreden hadt, daar door niet zou weggenomen worden. Dan hier op, antwoorde ik, dat die keurigheid der menigte, ten aanzien eener regelregte aanſpraak tot den Allerhoogſten, zelden, zo verre

gaat,

gaat, wanneer dezelve maar eenvoudig en verstaanbaar geschiedt, 't geen men, in zulk een kort gesprek, gemaklyk, kon waarneemen. Men moge, in eene leerreden, gewissen zwier, eenige streeling der ooren eischen, zal men uitgenodigd worden, om dezelve aan te hooren; die kieschheid zal men, in den gebede, veeleer afleggen, als zulks onbetaamlyk oordeelende, en strydig tegen den eerbied, Gode verschuldigd, welke niet op de fraaije woorden, niet op den streelenden toon, maar enkel op het gemoed, ziet. Verscheiden' predikanten, die men oordeelt, dat zeer verveelend prediken, hebben tog eenen goeden slag van bidden, uit hoofde van hunnen ernst, daar in doorstraalende; al gaat het of wat bulderende, of wat temende daar na toe, 't geen in hunne predikaatsiën, veelligt om dat het daar in te lang duurt, verveelende geoordeeld wordt. Of heeft men niet wel hooren zeggen; „ diens mans gebeden waren „ schoon: men zou, enkel, om des gebeds wille, na de „ Kerk gaan. Zo hy de goede Gemeente, alleenlyk, in „ den gebede voorging: wy zouden hem, gaarne, hoo„ ren." ——— Ook vereischte onze bepaalde manier van Godsdienstoeffeninge eene stille aandagt van eenigen tyd voor een iegelyk, om, onder het leezen van Gods woord of een ander boek, met zyn eigen verstand en hart, in de overweeginge van Godsdienstige zaaken en het uitstorten van de aandoeningen onzes harten, werkzaam te weezen, op dat men, ter dege, beseffe, dat deeze zelfswerkzaamheid, en niet de beweeging onzer gehoorzenuwen, het voldoen onzer nieuwsgierigheid, of zelfsverveeling, het oogmerk van den dag des Heeren, van ons Kerkgaan en Godsdienstige afzondering, ware.

De Latynsche Kerk, hoe zeer misvormd, en alle derzelver ongerymde plegtigheden voor haare rekening gelaaten zynde, verschaft ons het voorbeeld, hoe de menigte, in Gods heiligdom genaderd, haaren boezem in gebeden en smeekingen uitstort; terwyl de redenvoeringen, hoe nuttig geoordeeld, niet als het wezenlykste gedeelte haarer onverzuimelyke Godsdienstoeffeningen, wordt aangezien. En de geringe kundigheden, de domheid des volks in het stuk van den Godsdienst, zo dezelve by de Roomschgezinden in die groote maate, en meerder dan by het gemeene gros der Protestanten, plaats heeft, gelyk men hun ten laste legt, moet in afgelegener oorzaaken gezogt worden, dan in de wyze, op welke zy gewoon zyn God in deszelfs huis te dienen. Men heeft, by de hervorming van den oudsten

Gods-

Godsdienst der Christenen, misschien, te veel veranderingen, in de moederkerk, gebragt: zy heeft, in dat opzigte, getoond, en toont nog, beter gedagten omtrent de openbaare Godsdienstoeffeningen te hebben, voor zo verre ze die gemeenschappelyker te werk stelt, en haar voorbeeld, buiten de ongerymdheden, door haar geliefkoosd, kon ons ten baake gediend hebben. —— De Dweeper met het *Arriaansche gevoelen* schetst ons, in deszelfs grillige Roman, meer dan eene van die Vergaderingen, in welke men den Vader des menschdoms en zyn geliefden Zoon, onzen eenigen Goddelyken middelaar, enkel met bidden en zingen, daaglyksch zelfs, aanbidt en verheerlykt: welke dus ingerigte Vergaderingen, schoon in dat opzigte onwaarschynlyk, dat zy alle uit zeer kundige vrouwen bestonden, en in oorden gevonden werden, daar men eerder eene bende huilende dieren, dan godsdienstig zingende Juffers, zou zoeken, nogthans zeer wel plaats zouden kunnen hebben in onze maatschappy en onder onze Geloofsgenooten. —— Onze broeders Lutheraanen in Duitschland, en zelfs in ons Gemeenebest, maaken, inzonderheid, hun werk van het Gebed en Gezang. 't Is vermaak te zien, met welk een vuur, met welk een eerbied, de Gemeente, gemeenschappelyk, en op die wyze, haaren eerdienst omtrent het Hoogste Weezen blyken laat, schoon hunne verdere manier van oeffeningen het zelfde euvel hebbe, waar van wy spraken, dat ze die Godsdienstige aandoeningen, door eene daaropvolgende en al te uitgestrekte Redenvoering, versmooren. —— In Duitschland, wordt dat gebrek ook gezien, en men schynt tevens, daar, van tyd tot tyd, meer overtuigd te worden, dat de Godsdienst, in die tydstippen, welke men hier toe afzondert, hoe gemeenschappelyker en korter, hoe beter geoeffend worde. De leeraar mag, onder het gebied van den *grooten Frederik*, op hoog gezag (*), maar verre van uit een willekeurig beginsel, zyne openbaare Redenen, op 't meest, niet langer dan drie vierde uurs uitstrekken.— Wy zullen niet buiten 's lands behoeven te gaan, om het oorspronglyke van soortgelyk eene Godsdienstoeffening te haalen. In het hart van ons gewest zal dit te vinden zyn; maar by eenen aanhang, die door veelen veragtelyk beschouwd wordt; eenen aanhang, wiens huishouding en godsdienstige

(*) Elders, *in de boven aangeh. Briefen über den Relig. zustand in Preuszen.*

ftige gemeenfchap zo denkbeeldig zou gehouden worden, als het *Gemeenebest van Plato*, indien ieder geene gelegenheid hadt dezelve, met zyne eigen oogen, te zien; een' aanhang, eindelyk, wiens droefgeestige houding, onverftaanbaare fpreekwyzen en zinnelyke gevoelens (*) van *den Heiland Jezus* en deszelfs Euangelie, voor zo ver men uit hun eigen leerftelfels kan opmaaken, ons niet gevallen: maar wiens vereenigde Godsdienstoeffeningen, toen wy hen hoorden leezen, bidden, zingen, en kort en kragtig vermaanen, ons bekoorden, en, met allen eerbied, vervulden. —— Zeer na aan dit oorfpronglyke koomen de bedeftonden, die wy, eertyds, hier te lande hadden; en daarmede heeft ook groote overeenkomst het Gebed, dat des Zondags avonds te *Rotterdam*, en op andere plaatfen onder de Hervormden, in het Zomergety, zeer eerbiedig gehouden wordt.

Indien ik zelve een Leeraar was, of vermaagfchapt aan een Predikant, dien ik gaarne gemak gunde, uit vreeze, dat het werk, 't geen hy aan zyne leerredenen befteeden moet, hem in een kwynend leeven zou ftorten, hadt men reden te denken, dat het belang en gemak my dus deeden fpreeken; of men zou kunnen dugten, dat ik te veel voedfel verfchaffen wilde aan de ledigheid dier luie Geestelyken, die, in de eeuwen der onweetenheid, en tegenwoordig nog op die plaatfen, daar het licht der Hervorming niet is opgegaan, zich in Kloosters begroeven, om te fmullen, of, byaldien ze voor den dag kwamen, alle naarftige lieden in den weg liepen. Van deeze verdenking zal ik my, met korte woorden, kunnen zuiveren.

Boven heb ik al toegeftaan, dat de predikaatfiën, ter verklaaring van Gods woord, ter behandeling van een Christelyk Geloofsftuk of een Zedekundig onderwerp gedaan, en wel toegepast wordende, allernuttigst en aangenaam zyn. Schoon ik juist niet denken kan met den kundigen *Prideaux* (†), dat de predikaatfiën de voornaamfte redenen waren, welke de Jooden, na de Babylonifche gevangenis, van den afgodendienst te rug hielden, daar deeze, vóor dien tyd, hun onbekend waren, en het, daaromtrent, eerder met den geleerden *Warburton* eens ben (§), houde

(*) *Ziet de aantekening van* MACLAINE, *in de K. G. van* MOSHEIM, 10 *deel, bladz* 35.

(†) *Prideaux, aaneenfch. van het O. en N. V. bladz.* 451 *en* 452.

(§) *Warburton, Goddel. Zend.* 4. *deel, bladz.* 300. Deeze zoekt het in de geftrengheid der ftraffe van de Babylonifche gevan-

houde ik dezelve, met den eerstgenoemden, allerdienstigst, ter bevordering van de kennis der waarheid, van de goede orde in den staat, en tot bewaaring van onzen heiligen Godsdienst. Daar moest, derhalven, buiten twyfel, gepredikt worden, maar niet, om de bovengenoemde redenen, in dien tyd, dat men na 's Heeren huis gaat, om onze Godsdienstige aandoeningen uittestorten; neen: maar daarna, het zy op dien zelfden dag, het zy op een anderen tyd. Hier toe moest men de bedienaars des Euangeliums zo wel verpligten, als zy nu daartoe verbonden zyn. Dan konden zy, vrylyk, toegeeven aan den smaak hunner vergaderinge, en uitweiden over alle de onderwerpen der Godgeleerdheid en Zedenkunde, gelyk de Hoogleeraars der Theologie voor hunne Studenten, somtyds, prediken. Het was dan ook niet noodig zich te schikken na zo veel smaaken eener talryke vergadering, nu uit allerleie soorten van menschen ter Godsdienstoeffening by een verzameld; door welke schikking, dikwils noodzaakelyk, om de schaare, die opkoomt om stigting te ontvangen, genoegen te geeven, de leeraars zich vaak schynen tegentespreeken, of waar door hunne predikaatsiën, menigmaalen, jammerhartig, aan een hangen. —— 't Is waar, het aanhooren der Redenvoeringen, niet langer voor Godsdienstoeffening gehouden zynde, zouden veelen, die, uit die oorzaake, daar toe gedrongen worden, dezelve ganschelyk verzuimen, en zich, alleenlyk vergenoegen met hunne stille en godvrugtige aandagt in de uuren der Godsdienstige afzonderinge. Dan wat zwaarigheid? het is waaragtig, dat menschen, die geene geoeffende kennis, die geenen lust hebben, om met graagte na de Kerk te gaan, ter aanhooringe eener goede Redenvoeringe, die enkel dat doen, om dat het Zondag, de tyd der Godsdienstoeffeninge is, aan eene Redenvoering niets hebben. Getuigen daar van, hun onnozel kyken, hunne verbystering, wanneer naderhand over de predikaatsie gesproken wordt. Soortgelyke menschen moesten door iets anders geholpen worden. Daar zyn by de Protestanten, voor bejaarde lieden, te weinig oeffeningen, (*catechizatiën*) in welke, op eene gemeenzaame wyze, door vraagen en antwoorden, de gronden van den Godsdienst geleerd en aange-

vangenisse, en in het ligt, 't welk zy uit de beste Wysbegeerte der Heidenen ontvingen; dienende dit, om de regtmaatigheid van Gods bevelen den Israëliten aan het verstand te brengen.

gedrongen worden. Deeze zouden voor zulke menfchen veel beter gefchikt weezen, en hun meerder verligten en verbeteren, dan het geduurig hooren prediken. Zodanige oeffeningen zyn volftrekt noodzaakelyk, om het gros der Christenen tegens eene onvergeeflyke onkunde, en het bederf van zeden, te behoeden. De Aartsbisfchop *Tillotfon* fchreef de dwaalingen, fcheuringen en den afval van de waare grondftellingen des Christendoms, in dien tyd, toe, aan het verzuim van dusdanige oeffeningen by de *Episcopaalen* (*). En ik kan niet nalaaten te gelooven, dat men de kundigheden, die het gros des volks nog bezit, het meest, zo niet geheel, hebbe toetefchryven aan het Onderwys, welk zy in hunne Jeugd genooten, en niet aan de Redenvoeringen, welke zy weeklyks hooren. Anders moesten hunne kundigheden toeneemen, naar maate zy meerder hoorden prediken; 't geen de ondervinding logenftraft; en 't geen by my, eensdeels, aan het kunftige, het redenagtige, en de allerjuiste orde van dat prediken wordt toegefchreeven, 't welk den Studenten in den loop hunner Godgeleerde letteroeffeningen wordt ingeboezemd, als of ze altoos voor Hoogleeraars het woord zouden doen, waar voor het gemeen onvatbaar is; en anderdeels, aan de ongefchiktheid der menfchen, om zo lang op een aaneengefchakeld onderwerp te denken, zonder, aan hunnen kant, door iets vervangen te worden, waardoor het beoogde nut van des leeraars poogingen, ganfchelyk, verlooren gaat.

Men denkt gemeenlyk, dat de gewoone leeraars zo wel als de buitengewoone, in de eerfte tyden van het Christendom, gelyk b. v. de Apostelen, en die door Hen aangefteld, en van God met de gaaven des H. G. begunftigd werden, den menfchen den weg der Zaligheid moeten verkondigen; en dat het van hunne hand zal geeischt worden, zo zy dit niet genoegzaam gedaan hebben. Wy onderzoeken hier niet, hoe verre de gewoone Euangeliedienaars met de buitengewoone gelyk ftaan. Wy gelooven mede, dat de verligting en verbetering des menschdoms het doeleinde hunnes ampts zy; dat de predikanten, om die rede, den naam van nuttige leden in de maatfchappy verdienen; en dat zy allerdwaastst handelen, die hun werk befchimpen; maar laat dan die verligting en verbetering, op de best mogelyke wyze, gefchieden. —— Laat hun, die

(*) *Tillotfon's predik. over de opvoeding, bladz.* 121, 8vo.

die reeds onderweezen zyn in de kennis der waarheid, de gelegenheid niet afgesneden worden, om hunnen eerdienst in Gods huis zelve te verrigten; — om hunnen Godsdienst gemeenschappelyk te oeffenen. — En wat kan men 'er tegen hebben, zo die verligting beter door oeffeningen, dan door prediken bevorderd wordt? — Eindelyk, zo het al noodzaaklyk zy, in die uuren ter Godsdienstoeffening afgezonderd, de menigte tot Geloof, Bekeering en Heiligmaaking optewekken: dat men dan zorg draage, dat zulk een goed oogmerk niet in rook verdwyne.

NATUUR- EN GENEESKUNDIGE WAARNEEMING AANGAANDE EENE TEGENNATUURLYKE EN ONWILLIGE AFLOOPING VAN DE PIS, DOOR DE ELECTRICITEIT GENEEZEN.

Door WILLEM BROUWER BOSCH, *Med. Doct.*

Op den 14den Maart van dit jaar wierd ik verzogt by een Man, K. L. genaamd, even buiten deze Stad woonachtig; die reeds den ouderdom van omtrent 68 jaaren, welke hy in eene byna onafgebrookene gezondheid had mogen doorbrengen, bereikte, en, nu eindelyk, in zyn hooggevorderden leeftyd, in eene der lastigste en onaangenaamste ongemakken, eene tegennatuurlyke en tegenwillige aflooping van de Pis, (*Incontinentia Urinæ*) vervallen was.

By hem gekoomen zynde, en eenig nader berigt van zyne droevige omstandigheden gekreegen hebbende, voedde ik geene, ten minste zeer weinige, hoop op zyne herstelling, vreezende, dat, door zyne jaaren, zyne levenskragten reeds te veel versleeten, en het gevoel zyner Zenuwen te veel verstompt, zouden zyn, om door de gewoone prikkelende hulpmiddelen aangedaan, en weder in beweeging gebragt te worden: ik beloofde hem echter te zullen beproeven, wat ik, ter zyner herstelling, zoude kunnen te wege brengen; en verzogt dus eenig nader berigt, zo hy het my geeven konde, raakende de wyze, op welke hy tot dit ongemak vervallen ware. Des Lyders verhaal kwam hier op uit.

Hy was, drie of vier weeken geleeden, op een morgen in de Kerk zynde, zo diep onder de groote menigte der Toehoorderen ingedrongen, dat het hem, hoe noodzaak-

lyk

lyk zulks ook mogte zyn, onmogelyk ware geworden, naar buiten te gaan, des hy gedwongen wierd zyn water langer dan naar gewoonte op te houden. Het gevolg hier van was, dat hy, uit die benaauwende menigte verlost, en in ruimte gesteld zynde, niets van het dus van tyd tot tyd in zyne waterblaas opgehoopte vogt ontlasten konde. Van deze opstopping wierd hy nogtans wel dra, door de vereischte hulpmiddelen, verlost; dog met dit ongelukkig gevolg, dat hy, na zyn water dus eens ontlast te hebben, het zelve, tot dien tyd toe, dat ik by hem geroepen wierd, nimmer, (in hoe klein eene hoeveelheid ook,) had kunnen ophouden; niet tegenstaande hy reeds eenige hulpmiddelen, hem door anderen toegediend, gebruikt hadde.

Op dit berigt, begreep ik veilig iets te kunnen beproeven, om den ongelukkigen, zo het mogelyk ware, eene verligting toe te brengen; gemerkt de oorzaak van het ongemak, uit het berigt van de wyze, op welke de Lyder tot het zelve vervallen was, zig zo kenbaar tekende. Ieder immers, die het gemelde berigt maar even inziet, bemerkt terstond, dat de oorzaak van dit ongemak in dezen geene andere was, dan eene verlamming van den sluitspier der blaas; die te vooren, door de opstopping van het water, en de daardoor veroorzaakte uitzetting van de blaas, te sterk uitgerekt, en uit zyne veerkragt getrokken was geworden; waardoor hy, de blaas zig ontlast hebbende, buiten staat geraakt was, om derzelver opening naar behooren te sluiten, weshalve de kleinste hoeveelheid van water zelve, die in de blaas bevat wierd, door deze niet naar den eisch geslootene opening moest weg loopen. Dewyl nu het geneezen der ziekten grootendeels bestaat in het wegneemen van derzelver oorzaaken, zo kwam het hier voornaamlyk aan op de herstelling dier verlamming van den sluitspier; 't welk niet dan door prikkelende hulpmiddelen kon verrigt worden. Ik maakte derhalven een aanvang met de gewoone versterkende, geestryke, prikkelende Zenuwmiddelen; welken ik hem niet alleen inwendig gebruiken deed, maar ook uitwendig aan den onderbuik, by manier eener zalve, liet aanleggen. Ik hield dit eenige dagen gaande; dog bemerkende dat ik niet vorderde, besloot ik tot het aanleggen van eene groote Spaansche Vlieg-pleister, op het Heilig- en Stuitbeen, om langs dezen weg de Zenuwen, die daar ter plaatze uit het ruggemerg voortkoomen, en waarvan zig een gedeelte over die deelen, die in het bekken gelegen zyn, (en dus over de blaas en derzelver spieren,) verspreidt, op ee-

ne buitengewoone manier te prikkelen. De groote nuttigheid van dit hulpmiddel is door den Geleerden DICKSON reeds beschreeven, in de *Comment. Lipsiens. de Rebus in Scientia Naturali & Medicina gestis.* Vol. XII. pag. 461—467; en naderhand door veele voorbeelden bevestigd. Maar in dit geval bragt deze behandeling den Lyder even zo weinig voordeel aan, als hy uit de voorheen gebruikte hulpmiddelen getrokken had: ik besloot des te beproeven, wat de Spaansche Vliegen, inwendig gebruikt, zouden te wege brengen; daar zulks tegenwoordig als een zeer sterk hulpmiddel, in gevallen van dien aart, als het onze, door verscheidene Geleerden wordt aangepreezen: zo heeft de Heer BRISBANE dit hulpmiddel, in eene verlamming der Piswegen, met een volmaakt goed gevolg, in 't werk gesteld. Zie zyne Ed. *Select cases in the Practice of Medecine;* welk geval ook by mynen Hooggeagten Leermeester, den wydberoemden Hoogleeraar SANDIFORT, in zyn Hoog Ed. *Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek*, *het* Xde Deel, pag. 420, te vinden is; als mede by den Hooggeleerden Heer FORSTEN *in Dissert. Med. Inaugurali Cantharidum Historiam Naturalem, Chemicam et Medicam exhibente*, pag. 139. En indien men het *Journal de Medecine* van de Maand January dezes Jaars inziet, zal men aldaar drie gevallen vinden, waardoor de nuttigheid van het inwendig gebruik der Spaansche Vliegen, in eene *incontinentia Urinæ* ten sterkste getoond word. Ook schynt de ondervindingryke RICHTER dezelve meer dan eens met een gewenschten uitslag gebruikt te hebben; als mede de beroemde STOELLER, gelyk te zien is, in *Dissert. Medic. Inaugurali de Usu Cantharidum interno*, welke de Heer STOCKAR, *a Neuforn*, in de voorleeden maand Maart te Gottingen verdeedigd heeft. Ook zal niemand, die aan deze, in andere gevallen, pisafdryvende hulpmiddelen eene regte kennis heeft, aan derzelver nuttigheid, in gevallen van die natuur als het onze, twyfelen.

Het mag iemand in den eersten opslag eenigzins vreemd schynen, dat dezelfde middelen, die somtyds in eene opstopping van het water van zeer grooten dienst zyn, zo dikwils in eene tegenovergestelde onwillige aflooping van het zelve voordeel zouden doen; dan die bevreemding verdwynt terstond, als men maar een regt denkbeeld heeft van de oorzaak dezer twee tegen elkander overgestelde ziekten. Deze immers kan in beide de gevallen dezelfde zyn; beide deze gebreken, hoe zeer onderscheiden, kunnen door eene verlamming in de spierachtige deelen van de blaas ver-

oor-

oorzaakt worden; welke verlamming dan ééne dezer onderſcheidene uitwerkzelen te wege brengt, naarmaate dezelve of in de ſpierachtige veſelen van de blaas, of in derzelver ſluitſpier, gevonden wordt. Daar nu de oorzaak van deze verſchillende gebreken dezelfde kan zyn, is het zeker, dat ook in deze beiden dezelfde hulpmiddelen kunnen te paſſe koomen. Edog, wat hier van ook zy, ik heb onzen ouden Lyder door dit hulpmiddel egter geen het minſte voordeel kunnen toebrengen. Toen ik 'er mede begon, liet ik hem één grein van hetzelve daags gebruiken; 't welke ik hem by tusſchenpoozen deed inneemen; toen hy dit een dag of drie gedaan had, vermeerderde ik de hoeveelheid tot twee greinen daags. Dan de Patient begon, na dat hy deze Spaanſche Vliegen tien a elf dagen vrugtloos gebruikt had, zeer te klaagen, over ſterke pyn in het onderlyf; die, by het gebruik van dit hulpmiddel, zonder hem voordeel te doen, van dag tot dag verergerde; zo dat ik genoodzaakt wierd 'er van af te zien. 'Er bleef nu niets meer overig, dat my met grond op de herſtelling van den Lyder deed hoopen. Intusſchen egter liepen myne gedagten nog wel eens op het gebruiken van de Electriciteit. Ik had, wel is waar, nimmer eenige aanduiding van derzelver gebruik in zodanig een geval gevonden; dog de menigte der Waarneemingen van verſcheidene Geleerden, wegens de nuttigheid van het toedienen der Electriciteit aan die geenen, die of van de eene zyde van hun lichaam geheel, of in eenig byzonder deel van het zelve, verlamd zyn, deed my beſluiten, in dit anderzins hoopeloos geval, te beproeven, of ook het Electrisch vermoogen hier eenige nuttigheid zoude toebrengen. Ingevolge hiervan maakte ik, op den 12den April, een aanvang, met den Lyder te Electrizeeren. Ik hield hem, geduurende byna een uur, gëizoleerd zynde, door middel van een koper kettingje, met den eerſten Conductor der Electrizeer-Machine in gemeenſchap; zonder hem de minſte Electrike ſchok te doen toekoomen. De Patient zelve wierd, toen hy deze eerſte keer dit hulpmiddel gebruikte, niets van hetzelve gewaar; dan het bragt evenwel deze verandering in zyn geſtel te wege, dat de pols, die, eer wy met het Electrizeeren begonnen waren, by hem 74 maal in één minuut geſlaagen had, toen wy een quartier uurs met Electrizeeren bezig geweest waren, reeds tot op 103 ſlagen in den gezegden tyd vermeerderd was. Ik liet hem den 13den weder aan myn huis koomen; en Electrizeerde hem anderwerf, byna een uur, op dezelfde wyze;

zonder dat hy nogmaals iets gewaar wierd. Den 15den kwam hy weder; en toen ik hem naar zyne omstandigheden vroeg, zeide hy, dat hy 's nagts, tusschen den 13den en 14den zo grooten hinder van zyn ongemak niet gehad had, als hy gewoon was; en dat hy nu in den laatsten nagt maar zeer weinig van het zelve geweeten had. Ik Electrizeerde hem daarop voor de derde keer; en dit was de eerste reis, dat de Patient zelve, onder het Electrizeeren, 'er iets van gevoelde. Hy begon nu een weinig te zweeten; en klaagde over eenig byzonder gevoel door zyn lichaam, 't welk hy niet konde uitduiden.

Den 17den kwam hy voor de vierde keer weder; zeggende, dat zyn ongemak van dag tot dag verminderde, den 18den Electrizeerde ik hem op nieuw; zo ook den 20sten, en hy wierd by aanhoudendheid beter. Den 22sten, 24sten en 25sten herhaalden wy nogmaals dit hulpmiddel; dog hy ging nu niet voor uit; eene vertraaging, die naastdenklyk uit het toen ongunstige weêr ontstond. Hy was nu evenwel zo verre gevorderd, dat hy by dag geheel vry ware, en 's nagts maar zeer weinig te lyden had. Den 26sten, 27sten en 28sten Electrizeerde ik hem weder; en hy begon nu zeer sterk vooruit te gaan. Den 30sten kwam hy by my, betuigende, dat hy den voorgaanden nagt, voor 't eerst, zonder eenig het minste ongemak doorgebragt hadde. Den 2den May, gelyk ook den 4den, geduurende welken tyd hy bestendig van zyn ongemak was vry gebleeven, heb ik hem nogmaals Geëlectrizeerd. Den 7den kwam hy by my, betuigde dat hy nu volkoomen hersteld was; en verzogt my deswegens om nu met Electrizeeren te eindigen. Van tyd tot tyd kwam hy egter nog ten mynen huize, om my van zyne omstandigheden te verwittigen; en hy heeft thans reeds drie maanden, geheel hersteld, in eene volkoomene gezondheid doorgebragt.

Ten besluite dezer Waarneeminge, heb ik by het gezegde nog maar alleen te voegen, dat ik van de nadeelige gevolgen, die de Electrike schok dikwils, byzonder in ligt aandoenelyke gestellen, te wege kan brengen, overtuigd zynde, den Lyder, geduurende al dien tyd, dat ik hem Geëlectrizeerd heb, nooit eenige schok heb doen toekoomen.

Haarlem den 23 Juli
1781.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET PAAPJE, EN HET ZWARTKAPJE.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Het *Paapje*, in 't Grieksch Βατις; in 't Latyn *Rubetra*, in 't Italiaansch *Barada*, in 't Engelsch *Storie-ſmith*, in 't Fransch *Traquet*, is een zeer vlug en leevendig Vogeltje, nooit in rust, altoos van tak op tak vliegende; zit het voor eenige oogenblikken, het houdt niet op met de vlerkjes te beweegen, als gereed om ſteeds weg te vliegen: met kleine vlugten heft het zich in de hoogte, en daalt tuimelende neder.

Schoon het *Paapje* geen hooge vlugt neeme, en zelden tot de hoogte der boomtoppen komt, zet het zich altoos op het hoogſte van kreupelbosch, op de uitſteekendſte takken der haagen en van het hakhout, of op de halmen van het Turks koorn in de velden, en de toppen der Wyngaarden. 't Liefst onthoudt het zich in drooge landſtreeken, en velden, digt by 't gebergte; op een laagen en bedompten toon laat het zyn geſchreeuw *Ouiſtratra* hooren. Indien het op een land een alleen ſtaanden tak vindt, laat het niet na daar op te gaan zitten, en dit geeft gelegenheid dat men 't zeer gemaklyk vange, op eene wyze den Kinderen bekend.

Van wegen deeze hebbelykheid om van tak op tak, op doornen en braamſtruiken te vliegen, heeft BELON, die dit Vogeltje in *Creta* en in *Griekenland*, zo wel als in *Frankryk* en *Italie*, vondt, 'er den naam van *Batis* aan toegevoegd; een Vogeltje, waar van ARISTOTELES maar op één plaats ſpreekt, en zegt dat het van Inſecten leeft. GAZA zet *Batis* over door *Rubetra*, door alle Vogelbeſchryvers op het *Paapje* t'huis gebragt, 't welk in 't algemeen een roodagtig Vogeltje kan betekenen, en het rood op de borst van 't *Paapje* is de meest doorſteekende kleur van dit Vogeltje. Deeze ſtrekt zich, in ſterkte afneemende, uit, tot onder den buik: de rug is op een ſchoonen zwarten grond met bruine ſchubswyze veertjes bezet, deeze loopen tot op den kop; waar het zwart, ondertusſchen, de overhand krygt: dit zwart is zuiver onder den gorgel, ſchoon doormengd met eenige witte pluimpjes, en het klimt op tot de oogen. Een witte vlek aan de zyde van den hals ſteekt af by 't zwart des gorgels, en het rood van de borst. De vleugel- en ſtaartpennen zyn zwart met een bruinen of rosſen rand: op

den vleugel, digt by 't lyf, is eene breede witte streep, en de stuit heeft dezelfde kleur; alle deeze kleuren zyn veel sterker en zwaarder in oude dan in jonge Mannetjes. Het Wyfje heeft op de borst vuil rood; deeze kleur zich mengende met het zwart op den kop en van het bovenlyf, maakt het op de vleugelen zwartagtig, en zy vermengt zich met het wit onder den buik, en onder den gorgel: dit maakt de Pluimadie van het Wyfje droevig, wankleurig en veel min onderscheiden dan die van het Mannetje.

Het *Paapje* vervaardigt zyn nest in onbebouwde landen, aan den voet van kreupelbosch, onder de wortelen, of het bedekzel van een steen. Hy komt 'er niet dan steelswyze in, als vreezende ontdekt te zullen worden: en het is bezwaarlyk dit nest te vinden; in 't einde van Maart is de tyd wanneer het gemaakt wordt.

Het Wyfje legt vyf of zes eitjes, groenagtig blauw van kleur, met kleine en naauwlyks zigtbaare roode stipjes, veelvuldigst aan het dikke einde. De Vader en Moeder voeden de Jongen met wormpjes en insekten, welke zy hun onvermoeid aanbrengen: het schynt dat hunne zorg verdubbelt, wanneer de Jongen het nest verlaaten; zy roepen ze onophoudelyk, en geeven hun nog verscheide dagen lang te eeten.

Voor het overige is het *Paapje* zeer op de eenzaamheid gesteld: men ziet het altoos alleen, behalven op den tyd, wanneer de Liefde hem een Gezellinne geeft, en de Jongen opgekweekt worden. Uit den aart is het *Paapje* wild, en het schynt dom: en daar het in den vryen staat zo veel vlugheids betoont, is het, gevangen, log, en kan niets aanleeren; met moeite en altoos zonder vrugt voedt men ze op. In het veld kan men het, tot op een korten afstand, naderen, en 't verwydert zich niet dan met een kleine vlugt, zonder dat het den Jaager schynt te merken. Het *Paapje* schynt dus den mensch noch te minnen, noch te schuwen.

In den Zomer zyn deeze Vogeltjes zeer vet, en, wat de lekkerheid van 't vleesch betreft, gelyk aan de *Vygeneetertjes*, schoon zy allen van Insekten leeven, en hun bek geheel niet geschikt schynt om graanen te gebruiken. Belon en Aldrovandus hebben geschreeven dat het *Paapje* geen Trekvogel is, dit kan waarheid zyn met betrekking tot *Griekenland* en *Italie*; doch het gaat vast, dat de *Paapjes*, in de Noordlykste Landschappen van *Frankryk*, de koude en het mangel aan Insekten, schuwen: want zy vertrekken met de maand September.

Men

Men vindt dit *Paapje* in *Engeland*, *Schotland*, in *Italie* en *Griekenland*, en 't is zeer gemeen in veele Landschappen van *Frankryk*. In *Engeland*, en byzonder in het gebergte van *Derbyshire*, is een Vogeltje, door BUFFON het *Engelsch Paapje* geheeten: RAY zegt, dat het aan dit Eiland byzonder eigen is; het verschilt in kleuren van het onze, doch heeft dezelfde grootte; dan het bepaalt zich niet volstrekt in dit Eiland; men heeft dit Vogeltje in *Brie* waargenomen.

Het ZWARTKAPJE, in 't Engelsch *Whinchat*, in 't Hoogduitsch *Flugen-stakerle*, in 't Fransch *Tarier*, schoon zeer nabykomende aan het *Paapje*, moet 'er, nogthans, van onderscheiden worden: dewyl zy op dezelfde plaatzen leeven, zonder zich te vermengen: zy verschillen ook in geaartheden en in Pluimadie. Zelden rust het *Zwartkapje* op het geboomte, zy onthouden zich meest op den grond, by de molshoopen, in nieuw ontgonne landen, en omgespitte aarde: de *Paapjes*, in tegendeel, zyn steeds in 't geboomte. Het *Zwartkapje* is ook een weinig grooter dan het *Paapje*, de kleur der Pluimadie is bykans dezelfde, maar op eene andere wyze geschikt. Het *Zwartkapje* heeft veel sterker kleurmengingen boven op het lyf, een dubbele witte vlek op de vleugels en de witte streep van den hoek des beks loopt tot het agterhoofd: een zwarte vlek begint onder het oog, dekt de slaapen des hoofds, doch strekt zich niet, gelyk by het *Paapje*, uit, tot onder den gorgel, die helder rood is: dit rood neemt allengskens af, en vertoont zich door den witten grond van het geheele voorlyf. De stuit is van dezelfde witte kleur, doch sterker en met zwart gespikkeld. Het geheele bovenlyf tot op den kop is bruin gevlekt op een zwarten grond, de kleine veeren en de groote dekveeren zyn zwart. In de kleur der staartpennen doet zich eene kleurwisseling op. —— Het Wyfje verschilt van het Mannetje daarin, dat de kleuren zwakker en de vlekken op de vleugels min merkbaar zyn. Het legt vier of vyf eitjes, vuil wit, met zwarte stippen. Voor het overige vervaardigt het *Zwartkapje* het nest even als het *Paapje*: het komt en vertrekt te gelyk daar mede; het is even zeer op de eenzaamheid gesteld, en schynt nog wilder; het zoekt bergagtige streeken en ontleent daar van zelfs de benaaming. De Vogelaars in 't *Bolognesche* noemen het *Montanello*; KLEIN en GESNER duiden de geneigdheid van dit Vogeltje tot eenzaame en woeste plaatsen aan, door het *Sylvia Petrarum* en *Passerculi genus solitarium* te noemen. De *Zwartkapjes* zyn min talryk dan de *Paapjes*: zy eeten

 des-

desgelyks, wormen, vliegen en andere insekten, op 't einde des Zomers worden ze zeer vet, en behoeven in smaaklykheid voor de lekkerste Vogeltjes niet te wyken.

GISSING, WAAROM HET, TEN ZUIDEN VAN DE MIDDAGLINIE, KOUDER IS DAN TEN NOORDEN, OP GELYKE GRAADEN VAN BREEDTE.

(Ontleend uit ALEXANDER WILSON'S, M. D. *Observations, relative to the Influence of Climate.*)

De Reizigers hebben dikwyls waargenomen, dat het ten Zuiden van de Middaglinie kouder is dan ten Noorden, op gelyke Graaden van Breedte. Dr. WILSON geeft deswegen de volgende gissing aan de hand.

De hoeveelheid van Phlogiston, door de verrotting los gemaakt, in de beide zeer wyduitgestrekte deelen des Aardkloots, en op gelyke Breedte gelegen, hangt af van de hoeveelheid der Aarde, derzelver hoogte, de geregeldheid der oppervlakte, de menigte van Planten en Dieren daar gevoed. In dat gedeelte waar de oppervlakte het vlakst is, en deeze voortbrengzels in den grootsten overvloed voorkomen, zal de lugt meest vervuld zyn met Phlogiston.

Wanneer wy het oog slaan op het Zuider en Noorder Halfrond, ziet men, dat, aan de Noordzyde, de Aarde de helft van de geheele oppervlakte beslaat. De wateren zyn, op veele plaatzen, derwyze verdeeld, dat zy alleen aangemerkt kunnen worden als nauwe Kanaalen, langs welke de Lugt, met Phlogiston vervuld, heen gaat zonder des zo veel gezuiverd te worden, als wanneer zy over wyduitgestrekte Zeeën loopt. Daarenboven is het grootste gedeelte der Zee in het Noorden opgevuld met eene menigte van Eilanden, waar de groeiende en dierlyke zelfstandigheden geduurig blootgesteld zyn aan bederf, door de verrotting.

Ten Zuiden doet zich eene verbaazende Oceaan op, zonder eenige uitgestrektheid Lands, behalven de *Kaap der Goede Hoope*, *Kaap Horn*, *Nieuw Zeeland*, *Nieuw Holland*, *Nieuw Guiné*, die alle met elkander geen vierde, ja misschien geen vyfde, uitmaaken van het Oppervlak des Zuider-Halfronds. *Kaap Horn* is een hoog land, en steekt verre Zuidwaard uit; doch eindigt in een zeer dorre punt lands. ——— Deeze Landen zyn op een wyden afstand van elkander gelegen: bygevolge zyn de Winden, die 'er waai-

waaijen, veel meer gezuiverd dan die, op gelyke hoogte, in 't Noorder Halfrond, heerschen. *Nieuw Zeeland*, *Nieuw Holland* en *Nieuw Guiné* liggen te verre van de *Kaap der Goede Hoope* en van *Kaap Hoorn*, om invloed te hebben op de gesteldheid der lugt daar rondsomme. —— Ten anderen deelen de Zonnestraalen, die op het water vallen, 'er geene warmte aan mede, indien ze geen duister lichaam ontmoeten, 't welk dezelve te rugkaatst of ophoudt. De zelfde straalen, verzameld door een bolle of holle lens, op zulk eene wyze, dat het brandpunt in het water valle, geeven daar aan geene warmte; doch wanneer men 'er een duister lichaam in stelt op welks oppervlakte het brandpunt valt, zal het terstond uitwerking baaren. Overzulks mag men veronderstellen, dat een groot gedeelte der zonnestraalen in het Zuider Halfrond verlooren gaat, in het water des Oceaans doordringende, en door de oppervlakte niet te ruggekaatst, moeten ze al haare kragt verliezen eer ze op den grond komen: terwyl in het Noorder-Halfrond de aarde een veel grooter oppervlakte van donkere voorwerpen oplevert, die de zonnestraalen te rugkaatzen.

Indien wy by deeze oorzaaken der Koude nog voegen, die welke te wege gebragt wordt door de uitwaasseming der onmeetlyke Zeeën, zal dit verschynzel op eene zeer aanneemelyke wyze opgelost zyn. Het weêrlicht ook minder in het Zuider dan in het Noorder-Halfrond; eene omstandigheid, welke deeze oplossing te meer waarschynlykheids byzet.

ANTWOORD,

OP DE VRAAG, TEN OPZIGTE DER GENEGENHEID VAN EENIGEN, EN DES AFKEERS VAN ANDEREN, OMTRENT ZOMMIGE HUISDIEREN (*).

Eer ik de oorzaaken ontvouwe van den Afkeer en de Genegenheid, die veelen schynen te hebben voor Huisdieren, moet ik deeze schynbaarheid ontdoen van alles, 't geen dikwyls alleen gemaaktheid, trotsheid, beuzelagtigheid en onoplettenheid is. Zo lang als deeze kleinigheden invloed hebben op den smaak of afkeer, die de Vrouwen, en de Mannen naar de Vrouwen gelykende, betuigen te heb-

(*) Zie de *Vraag* zelve, hier boven, bl. 389.

hebben voor Honden, Katten, Vogelen, enz., heeft die smaak en wansmaak niets natuurlyks.

't Zou hoogst onregtmaatig weezen ten voor- of ten nadeele van iemands Character te besluiten, uit zyne genegenheid tot, of afkeer van, deeze onschuldige Dieren. Alles is Gemaakt in die soort van drift.

'Er zyn Vrouwen, die, door haare onkunde en bedryfloos leeven, vermaak scheppen in haar Hondje, Kanarie, Papegaai, enz., en gelooven dat zy deeze Beesten op 't hoogst beminnen, om dat ze haar ten hulpmiddel dienen tegen de verveeling, ten allen stonde, wanneer zy niet voor het Toilet zitten, in Schouwburg, of aan de Speeltafel zyn.

Andere, die, by dezelfde bedryfloosheid, op den naam van Aandoenlyk gesteld zyn, maaken veel ophefs van haare zwakheden, en zouden ze gaarne voor kenmerken van Deugd doen doorgaan. Met haar moet men zich bedroeven over het dik en vet worden van haar Schoothondje, over het sterven van haar Kat, en, by die treffende gelegenheden, nevens haar weenen; de schóone traanen, welke zy stortte, verheffen, en zich niet te min verzekerd houden, dat al het belang, 't welk zy daar in stelt, hervoortkomt, uit den lof, welke zy voor haare Aandoenlykheid afspracht.

Een Dame van een' leevendigen en driftigen aart zou zich gestoord, en verhinderd, agten, door de zorgen, welke die kleine Huisdieren eischen; zy slaat 'er nauwlyks het oog op, en merkt ze aan als beweegende en geraasmaakende Werktuigen, die egter min beweeging en minder geraas maaken dan zy zelve; zy weert van zich af de liefkoozingen, die zouden kunnen strekken om de tuin overhoop te werpen, de planten te verscheuren, en de bloemen te vernielen, waar mede zy veel opheeft; zy gelooft te schitteren, als zy de zodanigen, die met een ander oog dan zy deeze kunststukken der Natuure beschouwt, hartig uitlacht.

Een ander, ingewikkeld in den draaykring der groote wereld, nieuwsgierig na, en onderrigt van, alles wat daar omgaat, werkzaam uit den aart, verpligtend van character, en gevolglyk altoos bezig, vermenigvuldigt, om zo te spreeken, zichzelve in goede diensten te kunnen doen, en vermaaken, waar in zy deelt, te bezorgen; zy heeft geen tyd om de minste aandagt te besteeden op weezens, die enkel uit

In-

Instinct werken, wier taal zy niet verstaat, en noch minder spreekt.

Een derde, fier op haare Schoonheid, op haare Geboorte, op haaren Rang, en de Gunsten haar betoont, versmaadt alles wat niet naar het Hof smaakt; hoe zou zy zich kunnen vernederen, om zulke geringe Schepzels te beminnen, te bezorgen?

In den rang der Onverschilligen ten opzigte van de Huisdieren, mogen wy nog plaatzen, die de rol van fraaije Vernuften of de Godsdienstige speelen. Zy zouden 't zich schaamen, of zwaarigheid maaken met die Weezens om te gaan, in hun denkbeelden of gevoelens te veronderstellen, zich te laaten aandoen of aftrekken door Werktuigen, bykans gelyk aan een Uurwerk, en, om zich met hun te bemoeijen, het leezen eener afgetrokke Verhandeling, of de in 't oogloopende Godsdienstverrigtingen, te staaken; en, over 't geheel, de waardigheid van hunne eigene natuur te verlaagen, door meer dan eene overeenkomst tusschen het Menschlyk Geslacht en de Dieren te veronderstellen.

De Mannen zyn niet meer vry dan de Vrouwen van deeze valsche Versmaading of Beesten-liefde. De dolle liefhebbers van Paarden zelve, beminnen, voor het grootste gedeelte, in de daad, niets anders, dan hunne bekwaamheid om ze uit te kiezen, hunne afgerigtheid om ze te bestuuren, en het vermaak 't welk zy daar van genieten.

Niets volstrekt, niets van dit alles, draagt de kenmerken van weezenlyken Afkeer, of weezenlyke toegenegenheid omtrent de Huisdieren.

Maar hy, die openlyk dezelve veragt, zo dat hy ze, zonder medelyden, ziet lyden; hun, zonder wederzin, kwaad doet; geen dieren houdt dan die hy volstrekt noodig heeft, en ze alleen geschaapen agt om hem ten dienste te staan; die, onbeschoft en barbaarsch, onschadelyke Schepzels, welke hy niet voortgebragt heeft, mishandelt of verdelgt, daar zy het regt hebben om te leeven, en het goede, zo wel als wy, in hunnen kring te genieten; die, zonder ontroering, het geschreeuw en gejammer hoort van een mishandeld of zonder noodzaaklykheid gedood Beest, heeft zeker een koel of zelfs een wreed hart.

Men gaa na wat 'er wordt van Kinderen, die zich vermaaken met Vogels den hals om te draaijen; van Dienstbooden, die 'er een spelletje van maaken om een leevende Muis een Kat voor te werpen, of Honden, die hun verveelen, te vergeeven; men merke op, welke de doorgaande ge-

geaartheid, en de maate van goeddaadigheid, is der zodanigen, die altoos, met onbeschoftheid, een Dier, 't geen hun vriendlykheid betoont, wegstooten, die Paarden afbeulen; men zal zien dat deeze woestheid toeneemt, door de hebbelykheid van ze niet tegen te gaan; maar, in tegendeel, toe te juichen, terwyl ze eindigt in gevaarlykheid voor de Menschlyke Maatschappy, wanneer een kwaalyk begreepen eigenbelang hun aanzet om der aangewende wreedaartigheid bot te vieren.

Niets, daarentegen, heeft men te vreezen van die bedagtzaamer en tederder Zielen, die de gewoone Huisdieren houden voor wonderwel bezintuigde, verstandige, erkentlyke en getrouwe Weezens, onzer zorge en bystand waardig.

Een Mensch, billyk genoeg om hun bestaan te ontzien en te verlengen; die schroomt, om alles, wat gevoelig is voor smert, te doen lyden of in lyden te zien; die de Medgezellen zyner afzonderinge, zyner werkzaamheid, en dikwyls zyner ongelukken, gelukkig wil maaken; die vermaak vindt in hunne geaartheden te leeren kennen, en in hun te beminnen, en wederkeerig bemind te worden, zal een goed Vader, een goed Heer, een goed Echtgenoot, een goed Vriend, en bygevolge een goed Burger weezen.

BESCHRYVING EENER ALGEMEENE VERGADERING VAN HET CANTON GLARIS.

Door den Heer RAMOND.

„ Zeer onlangs hebben wy eene *Nederduitsche Vertaaling* „ gekreegen van W. COXE's Reize door *Zwitzerland* (*). Van die zelfde Brieven ziet thans eene *Fransche Vertaaling* het licht, vervaardigd door den Heer „ RAMOND, die dezelfde Gewesten te voet, en op de eenvoudigste wyze doorgereisd, en daar door gelegenheid „ gehad heeft tot het doen van ontdekkingen by COXE niet „ te vinden: deeze voegt hy by de Vertaaling, en zy „ maaken bykans de helft van het Werk zelve uit. In de„ zelve vonden wy de *Beschryving eener Algemeene Vergadering van het Canton Glaris*, welke ons byzonder en ge„ wigtig genoeg voorkwam, om ze eene plaats in ons

„ *Men-*

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-oef. IIIde D. bl.* 420.

„ *Mengelwerk* in te ruimen. Leezers van verfchillende Stan-
„ den zullen 'er genoegen in vinden, en de juistheid erken-
„ nen van het zeggen des Heeren DE MÉHÉGAN, die, in zyn
„ *Tableau de l'Histoire Moderne*, van *Zwitzerland* fpree-
„ kende, fchryft: *Daar woont een eenvoudig, goedaartig,*
„ *dapper Volk, afkeerig van praal, arbeidlievend, 't welk*
„ *geen Slaaven zoekt, en na geen Meesterfchap haakt.*"

Zondag, den zeven- en twintigfte July, was bepaald tot de Algemeene Vergadering. Ik ging met een Overheids perfoon, die my onder zyn geleide en befcherming genomen hadt, na *Schwanden*, een groot en welvaarend Vlek, bykans ééne myl van *Glaris* geleegen, niet verre van 't welk deeze Algemeene Vergadering gehouden wordt. Een ruim veld, tusfchen het Vlek en 't Gebergte, is de gewoonlyke Verzamelplaats. De regen, en de overftroomingen der watervallen, hadden het meerendeel der Landslieden belet te komen, een derde gedeelte flegts der Stem hebbende was 'er tegenwoordig. Men moest, egter, aan de gewoonte voldoen: het Volk werd door den Voorzitter in de Kerk zamengeroepen, om te befluiten, of men, zonder agt te geeven op het groot aantal der Afweézigen, zou voortvaaren, dan de zaaken tot den anderen dag uitftellen. Drie *Engelfchen*, door het Canton reizende, vervoegden zich by ons; en de Voorzitter het Volk gevraagd hebbende, of hy vier Vreemdelingen, onder welken één *Franschman* was, mogt toelaaten op de Vergadering, kundigde een luidrugtige goedkeuring deezer Gemenebestbewoonderen hunne toeftemming aan.

Ik wil gaarne bekennen, dat fchrik de eerfte aandoening was, welke ik, by 't intreeden in de Kerk, gevoelde. Omtrent twaalf honderd Menfchen, zonder fchikking door een gemengd, in eene Kerk, niet van de grootfte, byeen vergaderd te zien, welke zy door hun oproerig gefchreeuw deeden weergalmen, terwyl de Voorzitter en de Raad in 't midden zaten, gedreigd door een hoop misnoegden, wier ongeftuime yver niet bedwongen kon worden, leverde een fchrikbaarend vertoon op, voor lieden, die nooit anders dan gefchikte Vergaderingen gezien, en geregelde pleitgedingen bygewoond hadden. De *Engelfchen*, die ons vergezelden, bleeven langer dan ik in onzekerheid, om dat zy de taal des lands niet verftonden. Ik bevond my ras in ftaat om te hooren, en al-

les met meer bedaardheid te beschouwen, en stond versteld over de blykbaare ongelykheid tusschen de taal, die 'er gevoerd werd, en de weezenstrekken der Spreekeren. De eenvoudigste en minst beledigendste tegenwerping werd voorgesteld met eene zo donderende stem en een zo straf gelaad, dat hy, die der taale onkundig was, dezelve moest opvatten voor eene bedreiging in 't heetst van gloeiende wraakzugt uitgesprooken, en die terstond van daadlykheid stondt gevolgd te worden.

Twee volle uuren werden 'er besteed, om het Vraagstuk te beslissen. Met te grooter drift behandelde men alles, om dat 'er eene ontzaglyke Party was, aangekant tegen den Voorzitter en een der Raaden, die, als Gelastigden van het Canton benoemd, om, te *Solothurn*, de voorbereidende punten eens verdrags te tekenen, volgens eeniger gedagten, hun last, met eenige bepaalingen gegeeven, te buiten gegaan hadden. Deeze Party wilde de Vergadering niet uitgesteld hebben, om dat zy thans de sterkste was, de andere drong op het uitstel aan; dewyl het stukken waren van genoegzaam gewigt om de stemmen van het grootste gedeelte des Cantons in te neemen. Naa veel twistens werd het uitgesteld tot den volgenden dag; wy bragten deezen en den nagt vrolyk door, onder Landlieden, die de party der Magistraat hielden. In deeze eerste Vergadering, en de volgende, kon ik my niet genoeg verwonderen over het beleid en de standvastigheid, waar mede de Voorzitter alle schokken wederstondt, over de bekwaamheid, welke hy bezat om de geesten te leiden, en de ernsthaftigheid, doorstraalende in alles wat hy tot regtvaardiging van zyne zaak bybragt.

Niets is hachlyker, ten tyde deezer Vergaderingen, dan de Staat eens Overheidspersoons, dien men verdenkt dat zyn gezag misbruikt heeft, of eens Burgers wiens grootheid hem gedugt maakt. Hy loopt gevaar, om op 't oogenblik geoordeeld te worden, met al de verhaasting, welke het oordeel eens vergramden Volks vergezelt, en om voor de woede zyner Partye te moeten bezwyken. Men heeft 'er schriklyke voorbeelden van gezien: ik zal ze niet ophaalen, maar alleen, tot een staaltje, iets vermelden van deezen aart laatst in het Canton *Zug* voorgevallen. Een Boer schitterde zynen Medeburgeren te sterk in 't oog, door het bezit eenes onevenredigen rykdoms, die, zonder het aantal zyner genietingen te vergrooten, hem eene meerderheid boven hun kon geeven, gevaarlyk voor de Vryheid.

De

De Algemeene Vergadering beval hem eene opgave zyner Goederen te doen: dezelve werden in twee deelen gescheiden: het eene bleef hy behouden, en hier mede nog een der bestgegoeden van 't geheele Canton, het ander werd *by hoofden* verdeeld (*).

Des Zondags vóór den avond, kwamen de Stemgeregtigden uit alle plaatzen des Cantons te *Schwanden*, derzelver getal was bykans volkomen, en zy begaven zich 's anderen daags 's morgens na de bovengemelde Vlakte, tot het houden der Vergaderinge bestemd. Vier rijen banken stonden daar gereed, en vormden een kring van meer dan drie honderd voeten middellyns. De Overheidspersoonen in den binnensten kring zitting genomen hebbende, nam het Volk, uit omtrent vier duizend Mannen, allen gewapend, zo veel het kon, plaats op de banken, zonder eenige onderscheiding; uitgenomen dat de Priesters van 't Canton gemaklyke stoelen hadden nevens de zitplaats der Overheden. —— De Voorzitter stondt overeinde, en steunde op het Zwaard der Vryheid, een der groote oude Zwaarden, waarmede zy voorheen de *Oostenrykers* uitdreeven. Het is zonder eenig cieraad, en behoorde in de Veertiende Eeuwe aan eenen dapperen Patriot. Welk een Schepter in de hand eens Gemeenebestgezinden? Deeze agtbaare Man bevondt zich bykans in 't middenpunt des krings, met den Griffier en twee Serjanten. De Vrouwen naderen deezen kring niet; maar de Jongens, die nog geen zestien jaaren bereikt hebben, mogen 'er binnen komen, mits zy niet overeinde staan, zo uit eerbied voor de Vergadering, als om geen hinder in 't zien en spreeken te wege te brengen.

Men verbeelde zich, indien men kan, eene treffender en eerwaardiger vertooning dan dit Tooneel. Eene Vergadering van vrye Menschen, veréénigd om hunne algemeene belangen te handhaaven, gezeten op den geboorte-grond, die hun voedt, en welken zy ontheeven hebben van het juk der over-

(*) Wanneer de Algemeene Vergadering eene Geldboete oplegt, moet het voordeel daar van tot alle Leden zich even verre uitstrekken, hierom geschiedt dezelve altoos *by hoofden*. Deeze hoofden zyn, of die der *Stemgeregtigden*, of alleen der zodanigen als zich op de Vergadering bevinden, of, zonder onderscheid, alle hoofden van allen ouderdom, en van beiderlei Sexen, die zich in het geheele Canton bevinden. Eene Geldboete van éénе Gulden 't hoofd, in den laatsten zin, is in staat om de rykste in het Canton geheel arm te maaken.

overheersching, met hunne Kinderen voor oogen, die reeds, op den klank van 't woord Vryheid, in yvergloed ontvonken, en van hunne Ouders leeren dit dierbaar voorregt, ongeschonden, der Naakomelingschappe over te leveren. Welk een Gebouw kan in heerlykheid deeze Valei evenaaren, beschut door de natuurlyke bolwerken des Lands, hier en daar met Wooningen bezet, en met kudden bedekt, die deeze Gemeenebestgezinden de aangenaamheden huns Lands schetzen, en in aller harten de Vaderlandliefde kweeken? —— Ik was zeer getroffen door dit gezigt, en ik kan niet genoeg bewonderen zulk een mengzel van grootsheid en eenvoudigheid, waarvan ik tot nog geen denkbeeld had kunnen vormen. Alles scheen my toe een waardige schets van de eerste Eeuwen der Volken; zodanig waren de oude *Romeinen* en de Gemeenebesten van *Griekenland*; zodanig waren de deugdzaame *Gaulen*, en de dappere *Germaanen*, onze Voorvaders. —— Dat men hiermede *Frankryk* vergelyke, dat men hier tegenover stelle het grootste Ryk des Aardbodems, de verbaasdheid zal vermeerderen, en wy zullen voor oogen hebben de zeldzaamste staat- en zedekundige strydigheid, waarvan de Geschiedenis een voorbeeld oplevert.

De Vergadering werd geopend door een Vertoog van den Voorzitter, die, met eene edele eenvoudigheid verslag deedt van den last, hem opgelegd, en van de redenen, die hem bewoogen hadden om de Verdragpunten te tekenen. Zyn Amptgenoot behandelde, vervolgens, het zelfde onderwerp, en hieldt eene Redenvoering vol klem van taal, byzonder opmerkenswaardig door eene natuurlyke welspreekenheid, die zich met voordeel wist te bedienen van eene aller ongevalligste spraak. Het verbasterd *Duitsch* van *Glaris* kreeg, in zyn mond, eene zonderlinge bevalligheid. Deeze Redenvoering baarde terstond eene zigtbaare uitwerking; en ik smaakte, voor de eerste keer myns levens, het genoegen van de verschillende en trapswyze veranderingen der aandoeningen te beschouwen op eenvoudige aangezigten, welker trekken vry en onbedwongen speelden. De Voorzitter had overtuigd, zyn Amptgenoot wist genoeglyke deelneeming by de overtuiging te voegen; welhaast veréénigden zich alle stemmen, om het gehouden gedrag dier twee Overheidspersoonen goed te keuren.

Verder bragt de Voorzitter in 't midden de bekragtiging des Verdrags, welke de *Fransche* Afgezant te *Solothurn* verwagtte. Een stuk van zo veel aangelegenheids moest

met meerderheid van ftemmen beflist worden; de geheele Vergadering riep eenpaarig uit: „ Het was noodloos „ de ftemmen te tellen, en dat, indien 'er een Burger „ gevonden wierd, die geen Vriend van *Frankryk* was, „ hy niet behoorde bekend te worden." De toejuichingen verdubbelden hier op met eene driftvervoering, waarvan ik, niet zonder eenigen Volks hoogmoed, de oorzaak ontdekte aan myne *Engelfche* Medeaanfchouweren. Terftond werd 'er een brief gefchreeven, en, uit naam van 't geheele Canton, door den Prefident, en den Griffier, getekend. Het Volk beval een der Serjanten den Brief te neemen, en onmiddelyk met denzelven na *Solothurn* te vertrekken. De Serjant, moedig op den gekreegen last, bedankte met eene buiging zyne Medeburgers, en vertrok onder luidrugtige toejuichingen. De Overheidsperfoon, myn eerwaardige Vriend, omhelsde my, en badt my den *Franfchen* Afgezant, wanneer ik door *Solothurn* trok, verflag te geeven van 't geen ik gezien en gehoord had. Acht dagen daar naa, had ik het geluk om deezen last te volvoeren.

Dit groot werk afgedaan zynde, gingen zy voort, om de Amptenaaren der Regeeringe te benoemen: deeze verkiezing gefchiedde op de volgende wyze. De Voorzitter, het openftaande Ampt vermeld hebbende, doorliep de Griffier den geheelen omtrek des krings, en tekende op een papier de Naamen hem opgegeeven. Elk Burger heeft vryheid om den geenen voor te ftellen, dien 't hem behaagt: doch het getal der zodanigen, die eenig regt tot een Ampt hebben, altoos zeer bepaald zynde, worden dezelfde Naamen dikwyls herhaald, en het getal der voorgedraagenen vermeerdert niet fterk; de lyst wordt vervolgens den Voorzitter ter hand gefteld, die de Naamen der opgetekenden aan de Vergadering voorleest. By het noemen worden de ftemmen, door het opheffen der hand aangeduid, geteld, en alle Naamen, die het minfte getal van handen hebben, worden op de lyst doorgefchrapt: het lot, of eene tweede ftemopneeming, beflist het ftuk onder de overblyvenden. Dit is eene zeer langwylige wyze van verkiezen, en de zitting, 's morgens ten tien uuren aangevangen, duurde tot 's avonds ten zeven uuren: dezelve ftondt op 't punt om te eindigen, toen 'er zich eene nieuwe zaak van eene gansch andere natuur opdeedt.

Twee Landlieden verzogten het Volk verlof tot het Huwelyk van twee Zestigjaarige lieden, die elkander in den

bloede bestonden, doch geen kinderen hadden, en arm waren, en aan welke zy een eerlyk bestaan zouden bezorgen. De zaak voorgesteld zynde, verhieven zich veele stemmen tot het vergunnen van den eisch: doch een Geestlyke stondt op, om de regten der Kerke te handhaaven. Hy deedt een vertoog vol geleerdheids, beweerende, dat het een Staatkundig Lichaam niet voegde zich tot zaaken van den Godsdienst in te laaten, en dat de wetgeevende magt der Algemeene Vergaderinge, de Wetten van GOD en der Kerke, tot paalen hadt. Hy besloot, met het Volk te vermaanen, dat het deeze en soortgelyke zaaken zou overlaaten aan de Kerklyke Vergadering. 'Er deedt zich een tegenstander op, een eenvoudige Boer. Hy onderscheidde, in de verboode graaden van Bloedverwantschap, de zodanige die van Godlyke, en die van enkel Menschlyke, Instelling zyn: „ wat „ de eerste betreft," zeide hy, „ heeft de Kerk niet meer „ magts om ze des ontslag te vergunnen dan de Leeken: de „ andere zyn Burgerlyke bepaalingen, die vernietigd kun„ nen worden, door hun, die de magt hebben om Burger„ lyke Wetten te maaken, en af te schaffen — dit komt „ den Souverein toe." ——— Men herinnere zich, dat een eenvoudig Landman die taal voerde. Hy besloot met de Algemeene Vergadering aan te maanen, om uitspraak over dit geval te doen. ——— Een boertende knaap, want de *Alpen* brengen ook Menschen van die geestgesteltenisse voort, deedt de Vergadering opmerken, dat, daar die twee Zestigjaarige lieden zo sterke neiging tot het Huwelyk hadden, het beter ware dat zy dien trek ten koste hunner Familien voldeeden, dan ten koste van anderen. Men lachte; wanneer een andere Landman een voorstel in 't midden bragt, dat meer betekende, en door de eenvoudigheid trof. „ In„ dien," was zyn woord, „ de Wetten regtmaatig zyn, „ is alle ontslag daar van een gunstbewys: en gunstbewy„ zen moeten nooit verleend worden dan in omstandighe„ den, wanneer 'er een groot voordeel kan ontstaan, uit „ het niet volvoeren der Wet; maar het Huwelyk van „ Zestigjaarigen kan men zeker tot die omstandigheden „ niet betrekken: dit verzoek behoort men deswegen niet „ gunstig aan te neemen: zy zyn meer dan iemand tot het „ strikte der Wet verbonden: de verlofgeevingen tot trou„ wen, in die gevallen, moeten zich bepaalen tot de zo„ danigen, die het trouwen past." Hier op ontstondt 'er eene algemeene toejuiching; de twee Oude lieden moesten van de Egtverbintenis, voor ditmaal, afzien, terwyl men be-

bepaalde, om, op de naastvolgende Vergadering, een vaste Wet, ten dien opzigte, te maaken.

In deezervoege eindigde die Vergadering, welke my negen volle uuren bezig gehouden hadt, zonder de minste verveeling: de voldoenendste aanmerkingen mogt ik dikwyls maaken over het oordeel, de kundigheden, en het character der Inwoonderen van *Glaris*, die dus hunne Volksregeering oefenen. Dat *Franschen*, die zich beklaagen over de onbuigzaamheid hunner Taale, eens hoorden, wat 'er wordt van de ruwste uitspraak, door het *Duitsch* bedorven, wanneer Menschen, door een leevendig gevoel van 't geen zy zeggen getroffen, zich daar van bedienen. Kragt en vloeiendheid, stoutheid en innecmendheid schynen beurtlings daar aan natuurlyk te worden. De Taal staat altoos de hartstogten ten dienst.

LEEVENSWYZE VAN DEN OVERLEDEN GRAAF HODIZ, EEN DER ZONDERLINGSTE MANNEN DEEZER EEUWE.

Aan de Heeren Schryveren der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ Naardemaal ik niet twyfel, of het nevensgaande verslag der zonderlinge Leevenswyze van wylen den Graaf HODIZ, opgemaakt uit 't geen een *Engelsch Reiziger* by hem zag, en het Hoogduitsch Berigt, aan den Heer SULZER gezonden, zal zeer wel in uw *Mengelwerk* voegen, laat ik hetzelve aan UL. toekomen: en heb de eer van te blyven, enz."

* * * * * * * *

Van *Neisse*, (dus luidt de Brief van den *Engelschen Reiziger*,) ging ik na *Roswalde* in *Moravie*, digt by de grenzen van *Silesie*, om daar den Graaf HODIZ te zien; een Man, die, door zyne gastvryheid, en de verscheidenheid der vermaaken, op welken hy zyne Gasten onthaalt, zich daaromstreeks bekend en bemind gemaakt heeft. Deeze zonderlinge Heer heeft de plaats zynes verblyfs geheel geschikt tot Tooneelvertooningen en van het Herderlyk leeven. Hy maakt van zyne Dienstbooden en Onderdaanen, Tooneelspeelers, Muzykanten, en Dansers; zints veertig jaaren heeft hy zyn vernuft, zyne werkzaamheid en inkomsten daar toe besteedt. Niets kan hem 'er van aftrekken, schoon hy den ouderdom van zeventig jaaren bereikt hebbe, en met de Jicht en den Steen geplaagd is,

is, verandert hy niet van Leevenswyze, en volhardt daar in met dezelfde drift.

Hy ontving my, als iemand hem voorlang bekend. Deeze aangenaame en vertrouwende gemeenzaamheid is hem natuurlyk geworden. Hy zat op zyn rustbank, omringd door Vreemdelingen, Muzykanten en Zangeresfen. Zyn bloote hoofd, korte gryze hairen, ontbloote borst, vertoonden, als 't ware, een oorfpronglyk beeld der oudheid. Hy fprak met my zeer gunftig van ons Volk, en noemde eenige *Engelfchen*, die hem bezogt hadden; voor HERBERT en CROSS betoonde hy eene byzondere genegenheid.

Toen het Concert begon, fcheen hy zyn ouderdom en fmerten te vergeeten, en voor geenen indruk dan die der Muzyk vatbaar. Deeze was heerlyk, en eenige zyner Zangeresfen zouden zich met toejuiching laaten hooren op tooneelen haarer talenten waardiger. Zy zyn alle, gelyk ook de overige Muzykanten en Kunftenaars des Graaven, Kinderen zyner Onderdaanen, onder zyn oog, door bekwaame Meesters, onderweezen. De beste Zangeresfen hebben veel by hem vooruit, hy laat ze aan zyn Tafel zitten als hy gasten heeft, om het gezelfchap te' vermaaken met aartige zangftukjes van zyne zamenftelling. Ik heb my nimmer de Gastmaalen der Ouden leevendiger kunnen verbeelden dan aan deeze Tafel. Deeze ftondt in dezelfde Kamer; en de oude Graaf, die de Zangftukjes opgaf, fcheen my toe ANACREON zelve te weezen. Hy beklaagde zich zeer, dat de Jicht hem niet toeliet ons zyn *Arcadie*, zyn *Theater*, zyne *Venetiaanfche Masquerade*, zyn *Watervermaak*, zyne *Fonteinen*, zyne *Illuminatien*, en zyn Stad *Liliput* te laaten zien. Niemand kan zyn plaats bekleeden: dewyl hy gewoon is, in eigen perfoon, op alles befchikking te maaken, en by alle feesten de hoofdrol te fpeelen. Doch hy vergunde ons, den volgenden dag, in het Kasteel en in den Hof, de fchikkingen tot het *neemen* deezer vermaaken te befchouwen. Een *Fransch Officier*, die zints lang by hem gewoond heeft, was onze geleider en aanwyzer. Alles is even zonderling, en ik zal u, ongetwyfeld, plaifier doen, met u een omftandiger verhaal mede te deelen, van de veelerbande vermaaken, waar op de Graaf de Vreemdelingen onthaalt, wanneer zyn lichaams gefteltenis het toelaat. Het is getrokken uit een Brief aan den Heer SULZER gefchreeven, die my denzelven heeft medegedeeld.

De Graaf HODIZ, (leezen wy daar in,) is geen gewoon Man. De befchryving van zyn Huis, van zyn Tuin, van zyne Naabootfingen, van zyne Tooneelvertooningen, alles met de bevalligheden der Dichtkunst opgecierd, gelykt zeer naar een der toverfpelen van ARIOSTO. Met vernuft begaafd, en fmaak voor de Dicht- Speel- en Schilderkunst, heeft hy eenige jaaren zyner jeugd in *Italie* gefleeten; ingenomen door de Muzyk en het Tooneel, kwam hy te rug met het ontwerp om te *Roswalde* een Orchest, Zangeresfen, een Tooneel, een Arcadie, *enz.* te hebben. Hy heeft het uitgevoerd. De inkomften zyner Landgoederen zyn matig,

in vergelyking van alles wat hy 'er mede uitvoert, want zy brengen hem niet meer dan 3000 Pond Sterling op. Eene Markgravinne van BARREITH heeft hy ter Vrouwe gehad, dit is oorzaak dat de Koning van PRUISSEN hem zomtyds met den naam van *Neef* vereert. Tegenwoordig is hy Weduwnaar, zonder Kinderen. Ik zal u eene kleine fchets geeven van zyne Leevenswyze, en 't geen deeze zonderlinge Man vervaardigd heeft, omtrent in dezelfde orde als ik ze zag, terwyl ik my te *Roswalde* onthieldt.

Ik kwam 'er, nevens eenige andere Vreemdelingen. By onze komst aan het Kasteel, 't welk een fchoone voorgevel heeft, werden wy met trompetten-gefchal ontvangen. Door de boogen van het voorportaal, voorzien met Standbeelden, Schilderyen en Fonteinen, kwamen wy by eene menigte van kamers, net, zonder opfchik, en zagen een groot aantal bedienden. De Graaf was omringd door een kring jonge Nymphen los en lugtig gekleed. Zyne gulheid en beleefdheid fcheen aller gelaad te vervrolyken. Het was een wonder vreemd gezigt, een Oud Man met gryze hairen te zien, in 't midden van jonge Dogters, en gevolgd van eene frisfe en dartelende jeugd. De ongedwongenheid en vrolykheid heerschten aan tafel, deeze werden gaande gehouden door den Graaf zelven, en het gezang der jonge Zangeresfen aan dezelve gezeten. Deeze Zangeresfen zyn Dogters zyner Bedienden en Onderdaanen, onderweezen door de beste Leermeesters. Eenige zyn getrouwd aan zyne Huisbedienden; 't gebeurt zomwylen dat haar Vader of Man, aan tafel, agter haar ftaat, om haar te bedienen. Dit is min te bevreemden in een land waar de Onderdaanen Lyfeigenen zyn. Elk Staatbediende des Graaven moet twee of drie kunften verftaan, om ze by voorkomende gelegenheden te oefenen. Zy maaken zyn Orchest, zyn Theater, en zyne Balletten uit. Eenige zyn teffens Schilders, Beeldhouwers, Acteurs en Dansfers. Alle deeze werken naar het denkbeeld van hunnen Heer, wiens vrugtbaare en onvermoeide verbeelding hun fteeds bezig houdt. 't Is waar, dat de ftukken, die zy leveren, niet zeer net bewerkt zyn, en sommige zeer lomp; doch dit doet geen nadeel; ter bedoelder plaats gefteld, brengen zy de verlangde uitwerking voort. Daarenboven wordt hun geen tyd gegund om lang op hun werk te zitten. De Graaf HODIZ antwoordde den Koning van PRUISSEN, als deeze zich te *Roswalde* bevondt, en daar over eene aanmerking maakte, in deezer voege. „ Ik heb nog maar weinig „ jaaren leevens meer te goed, en myne inkomften zyn te klein „ om aan de voortbrengzelen myner verbeeldinge een netter voor„ komen by te zetten."

Wanneer zyne Kweekelingen, geene gefchiktheid of bekwaamheid vertoonen, tot het bedoelde einde, zendt hy ze heen, of ftelt ze aan ander werk. „ Deeze jonge Dogter," zeide hy tot ons, op eene wyzende die in den Hof liep, „ hadt eene *Actrice* of een „ *Danseuse* moeten worden, zy ziet 'er wel uit; doch zy hadt zo „ weinig begaafdheden, dat ik haar in de keuken heb moeten zen„ den."

den." Hy gaf ons een verhaal van eenige zyner Acteurs, Zangers en Zangeresfen, die thans op groote tooneelen met veel lofs speelden. Twee jaaren geleden hadt zyne *prima Donna*, gelyk hy ze noemde, een Edelman bekoord, die haar trouwde. Alle deeze jonge Dogters staan onder een Opzigter, en zyn van 's morgens tot 's avonds bezig. Vroeg, in den morgen, moeten ze in de Kapel weezen om de Mis te zingen, vervolgens neemen zy les by haare Meesters, en laaten zich 's middags, 's naamiddags en 's avonds aan tafel, of in 't Concert, hooren.

De benedenste verdieping des Kasteels is vol werkwinkels van Schilders, Beeldhouwers, Kleermaakers enz. en ook vindt men daar voorraad tot allerlei vertooningen. De Graaf heeft ons verzekerd, dat hy 'er de kleeding hadt van alle Natien, en voor allerlei Characters. Niets ontbreekt 'er om een *Romeinsche Zegepraal*, eene *Venetiaansche Mosquerade*, Offeranden, Veldslagen, *Arcadische* en *Chineesche Feesten*, en dergelyke, te vertoonen.

In deeze Vertooningen wordt het Volk verbeeld door alle de Onderdaanen des Graafs, zonder onderscheid, en de spreekende, zingende en dansfende, door zyne Zangeresfen, en Huisbedienden. De Onderdaanen en Dagloonders doen die zelfde verrigtingen, aan welke zy, als Leenhoorigen gewoon zyn. De onbekwaamsten pasfen, in de vertooning van Herderspelen, met eenige honden op het weidend vee. Zy hebben eene *Arcadische Herderkleeding* aan, zitten by een boom, of liggen by een kreupelboschje, waar zy, zonder dat ze het weeten, wel te vredene en onbezorgde *Arcadiers* verbeelden.

De smaak des Graaven strekt zich uit tot bykans alle takken der Kunsten, die een Kenner en Liefhebber bezig houden. Hy heeft ons zyne verzameling vertoond van Boeken, Schilderyen, Plaaten, Tekeningen, Wapens der Ouden, Beeldhouwkunst, en Natuurlyke Historie; inzonderheid viel myn oog op eene talryke verzameling van Tekeningen en Houtsneeden van ALBERT DURER. Boven een klein metaalen Borstbeeld des Konings van PRUISSEN, zeer wel uitgevoerd, heeft de Graaf dit Opschrift, zo ik geloof, uit ARIOSTO ontleend, laaten graveeren.

Lo fece la Natura e poi ruppe la stampa.

Naa ons deeze onderscheide verzamelingen vertoond te hebben, bragt de Graaf ons in zyne tuinen. Zy maaken eene soort van Landhoeve uit, in verscheide partyen verdeeld, vol fonteinen en standbeelden. Op elken voetstap, om zo te spreeken, wordt het oog getroffen door een nieuw en onverwagt gezigt. Hier is het in een *Hollandschen*, daar in den *Chineeschen* smaak; enz. In alles straalt door, dat men niet ten oogmerke gehad heeft, de Natuur te volgen en te verfraaijen; maar door werken van Kunst te verrasfen. Dewyl dit de heerschende smaak hier te lande is, heeft de Graaf geoordeeld zich daar naar te moeten schikken.

Uit

Uit een der verrukkende gedeelten deezes Hofs, waar elke figuur den naderenden aanschouwer bedriegt, doet lachen, of op iets, 't geen hy niet verwagt, onthaalt, komende, werden wy in een Koestal gebragt.

Het binnenste van deezen Stal is in fresco geschilderd en vercierd met schulpwerk, in marmer gehouwen en crystalle lusters; elk schulpwerk is een kleine fontein, welke men, naar welgevallen, kan laaten springen. Op deeze aartige Stal staan zes wonder schoon geplekte zwart bonte Koeijen: ze worden opgepast door jonge Dogters, als Herderinnen gekleed, met bloemkransen op 't hoofd. Onder het oppassen zingen zy *Hoogduitsche*, *Fransche* en *Italiaansche* Airtjes, doorgaans vergezeld met eenige fluiten. Veele deezer Herderinnen zagen 'er schoon uit, gingen blootvoets; haare kleeding was kort, lugtig, en met nauwe mouwen; het hair, kunstloos op 't hoofd gebonden, hadt geen ander cierzel dan den gemelden bloemkrans. ——— Het Melkhuis, aan deezen Stal gehegt, is een kunstige grot, altoos koel en fris door een menigte van springende fonteinen. Hier onthaalden de jonge Boerinnetjes ons op melk, stremzel en versche boter.

By onze terugkomst wagtte ons de Schouwburg op. Men vertoonde 'er ZAÏRE, gevolgd van een aartig Ballet. Het Treurspel werd redelyk uitgevoerd, schoon, over 't algemeen, de Acteurs te verre van de natuur afweeken, door te veelvuldige gesten, en door te aandoenlyk te willen speelen. Die de rol van *Orosmane* speelde, was een Lyfknegt des Graaven, en zyn eerste Dansser. Naa zich doorstooken te hebben, viel hy zeer onbeschoft neer en bezeerde zyn arm.

De Graaf neemt de Landsgewoonten zeer stipt in agt. Zyne Acteurs en Actrices zyn, zo veel mogelyk, gekleed naar de mode des lands en der eeuwe, waar in de Persoonen, die zy verbeelden, geleefd hebben.

De Avondmaaltyd was zeer vrolyk. De jonge Zangeressen, door haaren gryzen ANACREON aangemoedigd, vermaakten ons tot middernagt. In de daad, men moet zich verwonderen over den tyd dien zy het uithouden, over de kragt haarer longen, en de vaardigheid en buigzaamheid haarer stemmen. Men verhaalde ons een staaltje haarer bekwaamheid, 't welk u ongelooflyk zal voorkomen. Onder de veelvuldige vertooningen, waar op de Graaf den Koning van PRUISSEN te *Roswalde*, eenige jaaren geleden, wilde onthaalen, was een Watervermaak, 's avonds, op een geillumineerd kanaal. De Zangeressen moesten Waternymphen, en eenige Jongelingen Tritons, verbeelden, en, zingende, het vaartuig, 't welk den Koning voerde, door 't water trekken. Geen van allen kon zwemmen. Zy moesten het leeren in den korten tyd, die nog voor handen was. Men kleedde ze uit, en voorzag hun van blaazen en kurken; het bovenlyf bleef bloot, aan hun middel werden Vischstaarten van kurk en leder

gebonden. Het hair hing in groote krullen over de schouders te wapperen. In 't eerst schrikten zy; doch welhaast gewenden zy dermaate aan dit element, dat zy, naa eenige herhaalde lessen, zwommen, sprongen, speelden, en den lof van FREDERIK zongen als rechte Water-nymphen en Tritons, die al hun leeven in 't water gesleeten hadden.

De tweede dag was voor ons even aangenaam als de eerste. Wy gingen de Heremitagien, de Grotten, de Gedenkzuilen, de Watervallen, in de groote tuinen des Graafs verspreid, bezigtigen. De Gedenktekens, de Standbeelden en de Groupen zyn gemaakt van een mengzel van Gyps, Potaarde en Zavelaarde, 't welk, naa de kunstbewerking, gelykt naar een zandigen steen, van welken het de hardheid heeft.

Naa den eeten hadden wy een Watervermaak in eene menigte fraaije Gondels en Barken. De Gondeliers waren als *Turken* en *Venetiaanen* gekleed; eene menigte Muzykanten vergezelde de vaarende party. Het Kanaal, waar op wy voeren, loopt door de tuinen, en heeft de langte van eenige mylen. De veranderende verschieten, welke wy op dien tocht zagen, gaven ons groot vermaak. Voornaamlyk werden wy getroffen door een kleine Stad, welker Huizen en Paleizen niet hooger zyn dan tien voeten. De Poorten, de Muuren, de Bruggen, de Markten, de Tempels zyn naar evenredigheid. Toen de Koning van PRUISSEN *Roswalde* met zyn bezoek vereerde, was deeze Stad, in 't miniatuur, *Liliput* geheeten, bewoond door meer dan honderd kinderen, die elk hunne taak hadden: deeze waren Soldaaten, geene Handwerkslieden en Kunstenaars, anderen Priesters, Rechtsgeleerden en Overheden. De Stad werd belegerd door een Reus, die dezelve tot het uiterste bragt, doch vloodt, zo ras de Koning verscheen. De *Liliputiaanen* omringden den Koning als hunnen Verlosser, en zogten hem hunne erkentenis op allerlei wyze te betoonen. Eenigen, met groote paruiken op, deeden voor hem aanspraaken, kleine Autheurs booden hem Boeken aan, geëvenredigd aan hunne gestalte: de *Liliputische* Schoenmaakers namen de maat van 's Konings Laarzen. Deeze Kinderen speelden hunne rollen, meesterlyk, tot groot vermaak van den Vorst, die 'er van gewaagt, in een Brief, aan den Graaf HODIZ, in verzen geschreeven, welke dus aanvangt:

O singulier Hodiz, vous qui ne pour la cour.
Avez fui jeune encor ce dangereux sejour,
Libre des prejugés qui trompent le vulgaire.

Naar gelange wy vorderden, ontdekten wy hier boomlaanen en verwonderlyke doorzigten, daar *Gothische* gebouwen, ginds heerlyke Romeinsche Ruïnen, verder op, tuinen, en muradien van oude Kasteelen, of schroomlyk overhangende rotzen. Alle deeze vertooningen zyn gewrogten der Schilder- en Vergezigtkunde, en het zou veel werks in hebben, de bedriegery van het

oog

oog verder te brengen. *Zy* verbergen Gebouwen, geschikt tot kleine rustplaatzen. De Graaf, die dezelve Lusthuizen noemt, heeft 'er onderscheidende naamen aan toegevoegd, als het Lusthuis van *Oostenryk*, van *Brunswyk*, van *Saxen*, van *Pruissen*, enz.

Digt by het *Pruisssche* is een overheerlyke Waterval. Door middel van een sluis, stort het kanaal op door kunst gemaakte rotzen, en valt met geraas in eene valei. Dit is een overheerlyk gezigt. Nauwlyks zagen wy om, of wy bevonden ons op eene groote vlakte, omringd met kleine heuveltjes en boschjes. Deeze schoone vlakte was deels vervuld met Herders en Herderinnen, die op een herderlyk muzyk danssten. Men hoorde allerlei speeltuigen. In 't verschiet zag men Herders en Kudden, met Honden; dit leverde een recht *Arcadisch* vertoon op.

Dit herderlyke Feest eindigde met eene Offerande aan *Pan*. De beste *Actrice* MARIAMNE, omringd door een stoet Vestaalsche Maagden, in zuiver wit gewaad, met roozen bekranst, vertoonde de Priesteresse. Alles, wat zy sprak, scheen haar ingegeeven. Wolken van wierook verhieven zich boven het Altaar, een choorzang van Priesteresſen en Herderen sloot de offerplegtigheid. De Graaf vindt veel genoegen in zulk slag van Feesten, en speelt dikwyls zelve de rol van Priester. Niets was treffender dan dien Grysaart traanen te zien storten, als de Priesteres deeze woorden uitte? *'Er zal een tyd komen, waar op* Arcadie, Roswalde, *en Vader* HODIZ *niet meer zyn zullen!* (*)

De Zeden en Gebruiken der Oude *Germaanen* en hunner *Druïden* schynen een sterken indruk op zyne verbeelding gemaakt te hebben. De heuvels, die de *Arcadische* vlakte omringen, zyn vervuld met Tempelen, in 't digtst van 't boomgewas, met verblyfplaatzen der *Druïden*; en 'er is in deeze bosschen geen donkere hoek, of dezelve is toegewyd aan eenige *Germaansche* Godheid.

's Graaven verbeeldingskragt werkt op alles. Dit bespeurt men in de vreemde mengelingen van 't gewyde en ongewyde, van het vrolyke en droevige, van het ernstige en het beuzelagtige. Dus, by voorbeeld, ziet men, digt by het Theater, eene duistere plaats, aan een der zyden is een open Graf met een Kruis. Lieden, die 'er in gegaan zyn, op Goeden Vrydag, hebben ons verzekerd, dat

(*) Die tyd is gekomen. De Graaf HODIZ heeft zyne neigingen tot die leevenswyze niet, maar de middelen, om dezelve uit te houden, overleefd. De Koning van Pruissen heeft hem te *Potsdam* eene wykplaats verzorgd. Hy is 'er, met eenige getrouwe Medegenooten zyner vermaakneemingen, gekomen in een vaartuig: naardemaal de smerten van den Steen hem niet toelieten op eene andere wyze te reizen. De Koning heeft hem, als een oud Vriend, ontvangen, een goed huis gegeeven, en een inkomen, genoegzaam om hem in staat te stellen, dat hy zyn Muzyk houdt en zyne Herderspelen geeft. In den Jaare 1777 is hy overleden, te midden van zyne Steenkwaale, onder het hooren van Muzyk en Zang.

dat men geen aandoenlyker vertooning kan beschouwen. De beste Zangeresſen, met loshangende hairen, omringden het Graf, voorover gebogen, en in eene gestakte den diepsten rouw vertoonende; zy zingen een allertreffendst *Miserere*, ondersteund door eenige verborgene en dofklinkende speeltuigen.

's Avonds woonden wy eene klugtige *Italiaansche Opera* by, getyteld *Pancrazio* en *Isabella*, de Muzyk was van den Heer BITTERS. Ze werd heerlyk gespeeld en gezongen.

Een Jagtparty van *Diana*, in een klein aangenaam bosch, op welke eene der *Actrices* de rol der Godinne speelde, de andere voor Nymphen van haaren stoet, eene Illuminatie van alle de tuinen, en een scheepstryd op 't Kanaal, zouden de vermaaken geweest zyn, waar op men ons den volgenden dag onthaalde, indien onze zaaken toegelaaten hadden, langer te blyven by deezen zonderlingen Grysaart, die zyne Gasten in de tyden der Tovergodinnen overbrengt.

Ik ben, enz.

DE OMKOOPBAARE REGTER.

(*Lettres édifiantes & curieuses.*)

Twee *Grieken* bragten eene zaak voor den Cadi of Stadsregter. Een der Partyen hadt papieren en bescheiden in zyn voordeel; en hy bepleitte zyn stuk met alle welspreekenheid, die bewustheid van Regt en Belang kunnen inboezemen; de Omstanders geloofden dat hy Party tot zwygen gedwongen hadt, en veroordeelden dezelve reeds in 't harte. —— Dan deeze verscheen met een vertrouwend gelaad, als zeker van te zullen zegepraalen. In stede van bewysstukken mede te brengen, hadt hy in zyne hand eene rol wit Papier. Toen de eerste uitgesprooken en alles bygebragt hadt, tradt hy nader, en, zonder tyd met redenvoeren te spillen, terstond tot de zaak. Aan den Cadi het Papier, met gouden stukken gevuld, toereikende, sprak hy: *Myn Heer, alles wat myne Party gezegd heeft, is valsch; zie hier het bewys door getuigen, ik bid u zelve ze te onderzoeken.* ——— De Cadi ontving het Papier, ontrolde 't zelve, en de *Sequinen* geteld hebbende, voerde hy den eersten te gemoet: *Myn Vriend, uwe redenen zyn goed: doch deeze Man heeft veertig Getuigen van eene beproefde egtheid, die tegen u verklaaren. Ik moet u veroordeelen, ten minsten, in gevalle gy geene zo goede, en in zulk een aantal bybrengt.* Deeze het vermogen, of den wil, niet hebbende, om veertig *Sequinen* te schenken, moest het pleit verliezen.

OP

OP EN AEN 'S LANDS HELDEN.

Voldappre ZOUTMAN doet, op hoog bevel, de vloot,
Met Batoos heldenkroost bemand, het anker ligten.
De moed der Braven groeit, by 't groeijen van den nood.
Hoe zwaer weegt op elks ziel 't gewigt der burgerpligten!
Elk golfje, dat de kiel verwydert van het ſtrand,
Elk zuchtje van den wind, ſchynt tot hun hart te ſpreken:
Zie hier het tydsgewricht, om 't kwynend Vaderland,
Het hoonen van 's Lands vlag, op 't Britsch geſpuis, te wreeken.
De Held ſtaert op den vloed, en waent een ſchildery
Van 't hemeltergend woên van Albion te ontdekken;
Hier ziet hy 't ſchenden der verdrukte zeevaerdy',
Daer kan de moord van *Krul* zyn tuurende aendacht wekken;
Hier ziet hy 't roov'ren rot, van 't vuigſte hoofd geleid,
Door ſchreeuwende overmagt, ons 't weêrloos West ontrukken,
En, doof voor 't luid geklag der deugd, der menschlykheid,
Den moorddolk in de borst van zyne broedren drukken;
Daer ziet hy 't land verwoest, in ſtuivend puin verkeerd,
Het regt der volken, 't regt des oorlogs zelfs vertreden,
En de onderdrukte ſchaer, door plonderzucht verheerd,
Op 't wreedst ten doel geſteld aen ſnoode uitſpoorigheden.

Hoe

Hoe gist zyn bloed, verhit door dit tafreel van wee!
Terwyl zyn oog nog gloeit van woede op die barbaren,
Ontdekt het hunne vloot; de lucht weêrgalmt hoezee,
De fiere vreugdetoon van Neêrlands waterſcharen.
's Lands wakkre Vlootvoogd, door geen overmagt vertzaegd,
Beveelt zyn volk den ſtryd; hy wil den Brit doen blyken,
Dat Neêrland helden, in zyn vryen boezem, draegt;
Hy komt, hy ziet, valt aen, en doet den vyand wyken:
Den trotſchen vyand, die op nieuw zyn ſchand verſpreidt,
Door 't martlend ontuig, dat zyn ſulferſpuwers braken;
Een gruweldaed ten ſchand' der teedre menschlykheid,
Waer geen Barbaren zelfs zich ooit aen ſchuldig maken.
Naeuw keert 's Lands heldenſtoet in 't dankend Vaderland,
Of Neêrlands edle Vorst tracht elk zyn gunst te toonen,
En ſiert der dappren kruin, aen Leeuwendael verpand,
Nog nat van heldenzweet, met gouden ſtevenkroonen.
Zie daer, myn Landgenoot, wat volk Batavie teelt;
Zie daer, hoe de edle moed beloond wordt in dees ſtreeken,
Wat ſpoorſlag voor een hart, dat ware grootheid ſtreelt!
Bataven, toont uw aert, helpt Neêrlands glorie wreeken,
Ontwaekt, vliegt zeewaerd aen, ontrukt het ſtael de ſcheê,
Valt aen, ſtoot toe, verwint, jaegt Englands magt uit zee.

J. P. V. H.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DEN OORSPRONG DER AFGODERY.

Het is bekend, dat de vermaarde HUME, die, als Wysgeer en Geschiedschryver, zulk eenen uitgebreiden, en in de laatste hoedanigheid wel verdienden, lof verworven heeft, van gedagte was, dat de eerste Godsdienst der menschen het Veelgodendom en de Afgodery geweest is (*). En, zeker, indien men mogt onderstellen, dat de vroegste menschen, aan hun zelven overgelaaten, zich eenen Godsdienst hadden moeten vormen, zou zyn gevoelen zeer waarschynlyk zyn. Het denkbeeld van Geesten, dat is, van wezens begaafd met verstand en kragten, is algemeen, en den mensch natuurlyk. Alle beweeging wordt door ongeoeffende menschen aan Geesten toegeschreeven; het begrip eener louter werktuigkundige beweeging is alleen de vrugt eener beoeffende natuurkunde. Wanneer nu de menschen, in de vroege tyden der onweetendheid, niets weetende van eenen Schepper van 't Heelal, en één eenig Opperwezen, den oorsprong van alles wat bestaat, Zon, Maan en Starren zig zagen beweegen, was het voor hun zeer natuurlyk, zig te verbeelden, dat deze heerlyke lichaamen bezield moesten zyn. Gelyk nu de mensch uit zyne natuur geneigd is, voor al het geen hem verheven, heerlyk en weldaadig voorkomt, eerbied en liefde te gevoelen; en zig ter verwerving van hulp en onderstand tot zulke voorwerpen te keeren, was het aanbidden dier Geesten, welken men onderstelde die hemelbollen te bewoonen, een zeer natuurlyke stap van den menschlyken geest.

HUME redeneerde eenigzins anders; doch zyne redeneering komt op het zelfde uit. Het scheen hem toe, dat de menschen zig eerst laage en geringe denkbeelden hebben moeten maaken van de verhevene Wezens, voor dat zy in staat waren, opteklimmen tot het denkbeeld van het volmaak-

(*) In zyne *Four Dissertations*.

maakte Wezen; even gelyk zy eerst hutten hebben moeten bewoonen, eer zy geleerd hadden paleizen te bouwen.

Deze gronden zyn allersterkst, wanneer wy, in plaats van de geschiedenissen raadtepleegen, onze eigene harssenschimmen voor wezenlyke gebeurtenissen houden, en het menschdom beschouwen, niet zo als het met de daad gesteld is geweest, maar zo als wy goedvinden het ons voortestellen. Hume beroept zig, 't is waar, op de geschiedenissen, welken het veelgodendom vertoonen als het vroegste zamenstel van Godsdienst. Doch wy hebben eene zeer oude geschiedenis, die van MOSES naamlyk, welke ons een geheel ander denkbeeld geeft: en het staat dan ten minsten nog tusschen ons en HUME uittemaaken, welke van die geschiedenissen, die van den Joodschen, of die der door hem aangehaalde Heidensche Schryveren, de geloofwaardigste is. Voor ons, behalven zo veele gronden, welken wy voor de waarheid der Christelyke en Joodsche openbaaring kunnen bybrengen, schynt het ons allerwaarschynlykst toe, dat, overeenkomstig het verhaal van MOSES, God den eersten menschen, zodra zy uit zyne hand gekomen waren, zig zal hebben geopenbaard, ten minsten, in zo verre hun toestand in dien tyd zulks tot hun geluk vorderde.

Den eersten mensch te vooronderstellen als volkomen aan zig zelven overgelaaten, voor zig moetende zorgen, en van de regte of verkeerde aanwending zyner aangeborene kragten zyn behoud of verderf moetende afwagten, schynt ons toe aller ongerymdst te zyn. De mensch, uit de handen des Scheppers komende, was, op zig zelven beschouwd, het elendigste schepzel, van een jong geboren kind alleen door de stevigheid zyner ledemaaten onderscheiden; alleen begaafd met het vermogen der reden; nog zonder werklyke begrippen, zonder ervarenheid, zonder andere werktuigen dan zyne leden. Veel behoeftiger dan het minste dier, welks aangeborene driften het zyn voedsel, zynen vyand, zyne verdediging, doen kennen, gaat de mensch den leeuw even rustig als het schaap te gemoet, treedt even onbekommerd den snellen stroom in, als hy op de aarde gaat; en om zynen eersten honger te stillen, plukt hy den scheerling of een heilzaam kruid, naar dat hem 't geval leidt. Zo heeft, ongetwyffeld, de Schepper zyn werk niet bloot gesteld aan eene waarschynlyke vernieling reeds by zyne eerste geboorte. Maar zoude de Opperste Wysheid en Goedheid niet zo veel voor 's menschen zeedlyk welzyn, als voor zyn lichaamlyk behoud, gezorgd, en hem, by zyne Schepping, ook

niet

niet de eerste begrippen van zeedlykheid geschonken, en hem geleerd hebben, van waar hy oorspronglyk was?

Het is dan ten hoogsten waarschynlyk, dat God, by de schepping van den mensch, hem ook eene openbaaring, geschikt naar zynen toestand, geschonken heeft. En, dit is het juist wat ons MOSES leert, die ons den eersten mensch vertoont, als het eenige Opperwezen voor zynen Schepper erkennende, van het zelve wetten ontvangende, en het vereerende. Op zig zelf genomen, en zonder eenig opzigt op het gewyde gezag des Joodschen Geschiedschryvers, is dan zyn verhaal geloofwaardiger, dan dat der Schryveren, waar op zig HUME beroept; en daar is alle grond om te gelooven, dat de dienst van het eenige volmaakte Opperwezen, en niet de Afgodery, de vroegste Godsdienst van het menschdom geweest zy.

Maar is dat zo; hebben de eerste menschen den waaren God gekend en gediend, hoe zyn dan zyne nakomelingen tot zulk een verval gekomen, van hunnen Schepper te vergeeten, en zig ingebeelde wezens tot Goden te maaken? Immers zullen, zou men zeggen, de Vaders hunne Kinderen dat groote beginsel van allen Godsdienst hebben medegedeeld: hoe heeft het menschdom dit dan kunnen verliezen?

Bedriegen wy ons niet, dan is het denkbeeld van een Opperst Wezen, eene hoogste Godheid, lang bewaard gebleeven; schoon men naderhand begonnen hebbe mindere Goden daar nevens te dienen; en het was niet, dan by de allerwoestste en onkundigste Volken, dat, na een verloop van veele eeuwen, het denkbeeld eener opperste Godheid geheel is verloren geraakt.

De Heidensche Wysgeeren niet alleen, in Griekenland en Rome, hebben eenen Oppersten God erkend; de oude Egyptenaars schynen, onder den naam van *Ftah* of *Knef*, den alles scheppenden en onderhoudenden Geest aangebeden te hebben, schoon zy hem naderhand *Osiris*, *Isis* en andere Godheden, hebben toegevoegd. De *Chang Ti* der oude Chineezen komt, in hun heilig boek, *Chouking* genaamd, voor, als de Geest die onderhoudt, regeert, straffen en beloningen uitdeelt. „ In den *Védam* (*) een heilig boek „ der Indiaanen, welks oorsprong, mooglyk, aan den tyd „ van Noachs geslagt reikt, vindt men, onder alle de ove- „ rige

(*) JERUSALEM Betracht. über die vornehmsten Wahrheiten der Religion. II. Th. 31.

„ rige bygeloovige en in zinſpeelingen beſtaande verdicht-
„ ſelen, nog het groote denkbeeld bewaard, dat *Brim*,
„ de onafhanglyke ſchepper en regeerder aller dingen, een
„ zuiver en van alle ſtof onderſcheiden, eeuwig en onein-
„ dig wezen zy; in zyne natuur verre boven alle begrippen
„ verheven, doch uit zyne werken als een alweetend, al-
„ magtig en alomtegenwoordig wezen kenbaar, by het
„ welk wysheid en goedheid, en eene geregtigheid, welke
„ het kwaade ſtraft, van alle eeuwigheid gewoond hebben."
De Gebers bidden nog, gelyk ſommigen willen, in weerwil van hunne bygeloovige eerbied voor het vuur, den eenigen God aan; en de oude *Odin* der Noordſche Volken ſchynt by hun de opperſte Godheid geweest te zyn.

Men behoeft maar eene geringe maat van oplettendheid te hebben, om optemerken, dat 'er een groot onderſcheid is, tusſchen de geesten der menſchen en der dieren, en zelfs tusſchen die der onderſcheidene dieren. Wanneer men van de mosſel begint, en langs het gekorvene, den visch, den vogel, den hond, den aap, tot den mensch opklimt, komt men natuurlyk tot het denkbeeld van eene opklimming van geesten. En ontdekken wy op deze aarde zulk eene opklimming van geesten, wy worden zeer natuurlyk tot het vermoeden gebragt, dat de menschlyke geest de hoogſte volmaaktheid niet bereikt, maar dat 'er nog geesten boven hem zyn, die hem in verſtand en vermogen overtreffen.

Zon en Maan trekken, met reden, 's menſchen opmerkzaamheid tot zig. Vooral de Zon. Haar glans, haare beweeging, haar weldaadige invloed, vervullen hem met eerbied en verbaasdheid. Niets heerlykers, grootſcher, ziet hy in de geheele natuur. Hy kan haaren loop niet anders dan als wilkeurig aanzien; van aantrekkende, middelpuntzoekende of ſchuwende kragten heeft hy geen denkbeeld. Menſchen en dieren beweegen zig wilkeurig; waarom dan niet ook dit heerlyke geſtarnte. Daarby, de Zon ſchynt hem eeuwig te zyn; niemand heeft haar begin gezien; haar glans ſchynt onuitputbaar; elken morgen verryst zy op nieuw met vollen luister; de gantſche natuur juicht haar, als 't ware, te gemoet; zy verbreidt overal blydſchap en leeven. Wat een heerlyk, wat een weldaadig wezen! Zou het geenen invloed hebben op ons geluk? Zou het geen dienaar wezen van de opperſte Godheid, om den mensch gelukkig te maaken? Schynt de natuur dit niet, met de duidlykſte woorden, te leeren?

Zo

Zo dra men zo verre gekomen was, van de Zon als eenen Geest, van wiens invloed het geluk des menschen afhing, te beschouwen, was 'er maar één stap verder noodig, om de Maan, om de overige Starren, vooral de Dwaalstarren, ook als zo veele Godheden te beschouwen, wel van eene zo veel mindere waardigheid, als haar glans en invloed voor dien der Zonne wyken; maar nogthans als weldaadige en bezielde wezens, die eerbied en liefde waardig zyn. Maar eerbied en liefde, afwagting van voorspoed en geluk van eenig wezen, tot eenen hoogen trap gevoerd, wat zyn die anders dan Aanbidding en Godsdienst. De gierigaard, die zyn geluk van zyn geld verwagt; die niets denkt te vreezen te hebben, als hy maar schatten bezit; die de rykdommen boven alles zoekt, om dat hy ze als de onfeilbaare middelen tot zyn welwezen beschouwt; is een afgodendienaar, even en om dezelfde reden als het de Heiden is, die zyn geluk afwagt van een beeld, dat zyne eigene hand gemaakt heeft. Dat wezen, waar in de mensch zyn hoogste vertrouwen stelt, waar by hy zyn hoogste goed zoekt, is zyn God.

Wanneer men eens zo verre is gekomen, van het bestaan eener meerderheid van Goden te gelooven; zo dra de Zon, de Maan, de Starren voor verhevene geesten erkend zyn; is 'er geen gegronde rede om het getal der Goden te bepaalen, en 'er geenen te onderstellen over al, waar men kragten ziet oeffenen, van de welken men zig geene reden weet te geeven: en dit is het geval alle oogenblikken by ongeoeffende verstanden. De wind, die geweldige uitwerkingen doet, zonder dat de onervarene zynen oorsprong kan ontdekken, wordt dan een geest, die met geweld blaast, en over de geheele aarde vliegt: een *Æolus* wordt geboren. De blixemen, die in de lugt flikkeren, boomen treffen, menschen en dieren dooden, zyn de wapenen eens Gods, die in de wolken woont, en heerschappy over de lugt voert, een *Jupiter*. Maar wordt de lugt door eenen God bewoond, waarom ook niet de zee? waarom ook niet de rivieren? Men neemt eenen *Neptunus* en *Najades* aan. Maar de velden zullen ook niet zonder Godheden wezen, indien hemel, zee en rivieren de hunnen hebben: dan komt een *Pan* met de *Fauni* en *Nymfen* te voorschyn. Op deeze wyze wordt de wereld vervuld met Goden, welke ieder een gedeelte derzelve onder hun bewind hebben. Dus geloofde men aan Goden der bergen, der wouden, der velden, der stroomen, der zeeën, der lugt; alles was vol Godheden,

en alles, wat geschiedde, was derzelver gewrogt. Zekere landstreeken wierden geagt te staan onder de bescherming van zekere Goden, terwyl weder anderen, andere Goden hadden. Wyders viel het ligt, van groote Mannen, weldoeners van 't menschdom, in hun leeven bemind en geëerbiedigd, door hunne verhevenheid van geest reeds boven 't menschlyke, te vermoeden, dat zy, na hunnen dood tot nog verhevener stand geklommen, ook invloed verkreegen over de wereld. Men vindt duizende voorbeelden van vergoodingen by de oude Schryvers; en dit maakte eene nieuwe byzondere bronwel van Afgodery.

Maar bestonden 'er Goden, zy moesten naar den mensch gelyken. Alleen verhevener, volmaakter, sterker, dan wy, verschilden zy in niets van ons, dan in de onsterflykheid. Door opklimming van min volmaakte tot volmaaktere wezens, kwam de mensch tot het denkbeeld der Goden, van wier natuur hy zig geen ander denkbeeld vormen kon, dan het geen uit zyne natuur ontleend was. Dus schreef hy hun zyne eigene geestneigingen toe. Even als de menschen, waren zy vatbaar voor haat en liefde; even als de menschen, wraakzugtig en partydig. Zelfs het verschil der geslagten wordt door het ruwe heidendom zynen Godheden toegeschreeven. Van hier Goden en Godinnen. Men agtte het niet strydig met het aangenomen zamenstel, huwlyken en voortteelingen, ja, wat meer is, ontrouwheden, en echtbreuk, den Goden aantetichten. Oneenigheden, vyandschappen, wierden den Goden toegekend. Alle de zwakheden der menschen onderstelde men in de Goden, *in zo verre* zelfs, dat verstandige heidenen, gelyk een SENECA, de Godgeleerdheid van hunnen tyd voor allerschadelykst hielden, daar zy van de Goden dingen leerden, welken een allergruwlykst voorbeeld aan de menschen gaven.

Met zulke denkbeelden voorzien, kon het niet anders wezen, of de onkundige menigte moest de gunst haarer Goden op dezelfde wyze zoeken, als zy die der Grooten onder de menschen zogten. Wat was dan natuurlyker, dan dat men hun de edelste offeranden bragt, en dat men door den Goden eene gedeelte aantebieden van die goederen, welken men als eene weldaad van hunne hand beschouwde, zyne dankbaarheid tragtte uittedrukken; des te meer, daar wy, uit het agtbaare verhaal van MOSES, grond hebben, te gelooven, dat op die wyze reeds de eerste menschen, vóór hun verval tot Afgodery, het eenige Opperwezen vereerd hadden? Nog meer. Daar men de Goden voor

wraak-

wraakgierig hield, even gelyk wy menschen, moest men, wanneer men dagt ze vertoornd te hebben, poogen, hen door offeranden te verzoenen. Hier van daan, in 't heidendom de zoenofferanden, zelfs die gruwlyke plegtigheden, waarby men der natuure het schriklykste geweld deed, en menschen, ja zelfs zyne eigene kinderen, slagtte, als ware 'er geen vermogender middel om eene beleedigde Godheid te verzoenen, dan het allerwaardste pand, 't welk men bezat, haar opteofferen. Of het Zoenoffer uit dit beginsel voortgesprooten, en uit het Heidendom in de Joodsche Kerkplegtigheden overgegaan, dan reeds door de Aardsvaders in den dienst des waaren Gods gebruikt is, doet hier weinig ter zaak. Het laatste is my, egter, geenzins ongeloofbaar, dewyl een zoenoffer, wel begreepen, eene zeer treflyke godsdienstplegtigheid zyn kan; niet, om het Opperwezen daar door tot het vergeeven der zonden te beweegen, of by het zelve tot eene voldoening voor begaane overtreedinge te verstrekken; (niets dat van buiten komt kan by God iets vermogen, die zig alleen bepaalt, volgens de voorschriften zyner eeuwige wysheid, en van zyn onveranderlyk besluit:) maar om den zondigen mensch zyne schuld afte beelden, en, in het lydende offer hem doende zien, wat hy zoude moeten lyden, was God niet genegen tot genade, in zyn gemoed berouw over zyne zonden, en een voorneemen tot verbetering, voorttebrengen. Doch dit in 't voorbygaan. De Goden, welke men vereeren wilde op eene wyze, naar de begrippen van ruwe menschen geschikt, wien men offerdieren slagten wilde, moesten vaste, en aan hunnen dienst gewyde, dienaars hebben, welken de plegtigheden verrigten, en de altaaren bedienen mogten. Weldra werden dezen de vertrouwden der Goden, wien zy byzonderlyk geheiligd waren. Om zig den geheimen omgang derzelven waardig te maaken, moesten dezen zig aan byzondere reinigingen, onthoudingen, en de allermoeilykste opofferingen, onderwerpen. En, om dit ter dezer gelegenheid aantemerken, wie weet, of de oorsprong der besnydenis, by de Egyptische priesters in gebruik, niet hier te zoeken is; en, of God, ten einde de Israëlieten als priesters aan hem, als 't ware, geheiligd, aan zynen dienst alleen te verbinden, op dat zy niet minder geheiligd mogten schynen dan de Egyptische geestlyken, die plegtigheid niet op zyn volk heeft willen overbrengen. Dan wy laaten de beslissing hier van den Geleerden over.

De zinlyke mensch moest verder zyne Goden voor oogen

hebben; zy zyn hem niet altyd zigtbaar. Hy maakt zig des beelden van hun, welken de priesters aan de Godheid, voor dewelke zy gefchikt zyn, wyden; om dus te maaken, dat de God altyd by dat beeld tegenwoordig blyve. Het beeld wordt naar den inval en de bekwaamheid des maakers vervaardigd; een fteen, een blok, een vogelklaauw, eene veder, is veelen een God.

De mensch heeft eene wooning van nooden. Weldra ftigtte men zynen God een huis, vooral by grootere volkftammen, die eene vaste woonplaats hadden. De priesters waren de wagters der tempelen, waar zy byzonderlyk den omgang hunner Goden genooten, en van derzelver voorneemens en gezindheden onderrigt wierden. Weinige menfchen hebben eerlykheid genoeg, om zig ten hunnen voordeele niet van de domheid des volks te bedienen. De magt der priesters, de vertrouwden der Goden, was hun te vleijend; hun invloed op het volk te ftreelend; om hen niet te verleiden, tot het maaken van een misbruik van de algemeene dwaaling. Daar benevens maakt het bygeloof dikwyls den mensch, ter goeder trouwe, tot een bedrieger. Mooglyk verbeeldden fommigen der priesters zig, eenen wezenlyken omgang met de geesten te hebben; houdende hunne eigene dweepagtige inbeeldingen voor infpraaken hunner Godheid.

De onkundige, en natuurlyk vreesagtige, mensch, alles vol van geesten agtende, verbeeldt zig overal eenen God te ontdekken; alles is een bewys van den toorn of het welgevallen eener Godheid; de priester alleen weet het uitteleggen.

De droom is by hem eene duistere waarfchuuwing eener Godheid; en daar is eene geheime en hooggeëerde konst by den Godstolk, om dien uitteleggen.

De mensch haakt naar de kennis des toekomenden. Wat hem gebeuren zal, is het grootfte voorwerp zynes weetlusts. Zouden dan de Goden, hunnen vertrouwlingen het toekomende niet openbaaren? Offeranden, kastydingen, vasten, bezweeringen, zyn de middelen, welke de priesters aanwenden om de Goden te beweegen tot openbaaring van het verborgene. Hiervan daan, de godfpraaken, toveryen, vervoeringen, ftuiptrekkingen; ten deele inbeelding ter goeder trouwe, maar meest bedrog van priesterfchaaren, die haar aanzien en vermogen grondvesten op de blindheid en het bygeloof der menigte.

Daaglyks bejegent den mensch goed en kwaad, geluk en on-

ongeluk. Alles komt van de Goden. Maar het kwaad, het ongeluk, kan van geene goede Goden voortkomen; vooral niet, als men, na ze vertoornd te hebben, zig plegtig wederom met hun verzoend heeft. Daar moeten dan booze wezens zyn, die vermaak hebben in de menschen te plaagen, even gelyk 'er menschen zyn van eene kwaadaartige inborst. Deezen, vooral, moest men tragten zig tot vrienden te maaken. Eene goede God laat zig ligtlyk bevredigen; maar een booze eischt veel meer; en eenen zodanigen ten gevalle, werden veeltyds de allerwreedste en gruwlykste plegtigheden verrigt.

De zinlyke ruwe mensch heeft weinig, of geen, begrip van eene zeedlyke volmaaktheid. Alle zyne gedagten speelen slegts op het lichaamlyke. Ook niet anders dan lichaamlyke zegeningen bidt de heiden van zyne Goden af. *Niemand komt*, zegt PETRONIUS, *tot de Goden*, *om geestlyke gaaven van hun aftesmeeken; eer hy nog de deur van 't Capitolium bereikt heeft, belooft de een aan de daar aangebedene Godheid reeds het rykste offer, als zy den dood eens ryken bloedvriends wil verhaasten; de ander, als zy hem eenen schat doet vinden; een derde, als zy hem eene groote winst laat doen.* En CICERO merkt aan, dat de mensche in 't algemeen denken, dat zy hunne tydlyke goederen van de Goden hebben; *doch niemand*, zegt hy, *heeft ooit gedagt, dat hy de deugd van hun ontvangen heeft; en dat met regt, de deugd is ons eigen werk.* Zo vindt men in den Heidenschen Godsdienst wel feesten, schouwspelen, geloften en offeranden voorgeschreeven, om de Goden tot eene gunstige bescherming of verzoening over te haalen; maar weinige of geene beweeggronden tot een waarlyk deugdzaam leeven.

Dit is de natuurlyke gang, dien de menschlyke geest, aan zig zelven gelaaten, neemen zoude; en dien hy, ongetwyffeld, genomen heeft, toen eene algemeene woestheid en verwildering van zeden, uit de verstrooijing van 't menschdom, en de noodzaaklykheid eener armoedige en moeilyke leevenswyze, geboren, de overhand gekregen had. Toen werd het Opperwezen allengskens vergeeten. Eerst voegde men het Ondergoden toe; naderhand verloor men het geheel uit de gedagten; of, zo men het niet geheel vergat, men agtte het te verheven, om zig met de regeering der wereld te bemoeijen, of om de aanbiddingen der menschen te ontvangen. Men vervoegde zig dan tot de Ondergoden; even als men zig in een uitgestrekt ryk meer aan de Onder-

koningen en Staatsdienaars, dan aan den Vorst zelven vervoegt; en dat alleen om aardsche zegeningen. Op deze wyze werd alle waare godsvrugt, en tevens de beste beweeggrond ter deugd, verloren. *Goden genoeg*, roept een voornaam Schryver uit, (*) *maar nergens waare godvrugt, welke de menschen, tot overwinning hunner ongeregelde driften, tot regtschapenheid en waare deugd voeren konde. Want, waar geen allerhoogst en van de wereld onderscheiden zeedlyk wezen, waar geene schepping, waar geene wyze inzigten, by de inrigting der wereld, geene alles regeerende wyze Voorzienigheid, en geene verder dan dit leeven gaande hoogere schikking van den mensch, bekend is, daar kan ook onmooglyk waare Godvrugt wezen. Het veelgodendom kan tot geene zeedlyke volmaaktheid leiden; veeleer leidt het 'er den mensch verder van af; en daar is geene ondeugd, welke in het zelve, niet haare byzondere verdeediging, een nieuw voedsel en beweeggronden, vindt.* En, zeker, in deezen zin is het allerwaaragtigst, dat de Heidenen, in weerwil van de menigte hunner gewaande Goden, gelyk een Apostel zegt, *zonder God in de wereld zyn.*

O. O.

(*) JERUSALEM Betr. II. Th. 21.

WAARNEEMING, WEGENS EENE HEVIGE MAAGPYN, DOOR HET UITBRAAKEN VAN VREEMDE LICHAAMEN GENEEZEN. Door Mr. GUILLAUME FILS, *Licentié en Médecine de la faculté de Besançon, residant à Sussey en Franche-Comté.*

(*Journal de Médecine*, Avril, 1781.)

In het jaar 1778, kwam de Dogter van zeker werkman te Sussey my raad vraagen, wegens een maagpyn, waarmede zy, geduurende één maand, onophoudelyk was gekweld. Dit Meisje was vier- en dertig jaaren oud, en voor 't overige van eene gezonde Lichaamsgesteldheid; zy werkte dagelyks op het land, en was dus aan veele vermoeijingen en lugtsveranderingen blootgesteld. Ik was van gedagten, dat de maagpyn hierdoor was veroorzaakt geworden, en gaf haar, ingevolge van dien, den raad, zig ee-

tigen tyd van allen zwaaren arbeid te onthouden, en schreef haar een diëet voor, die ik oordeelde de beste te zyn, om de vogten, zo noodig tot de spysverteering, te verbeteren. Deeze voorzorg was ten eenemaal nutteloos, en de maagpynen wierden, van tyd tot tyd, heviger. Eenige aanwyzingen deeden my besluiten, haar een zagt Laxeermiddel te geven; dan ook dit voldeed niet aan de verwagting. Ik vond my dierhalven genoodzaakt, tot de pynstillende en verzagtende middelen over te gaan; dan de uitwerking daarvan was niet beter. Na dat de pynen, geduurende eenige maanden, door eene gepaste diëet en geneesmiddelen dezelfde waren gebleeven, verheften zig dezelve eensklaps tot eene aanmerkelyke graad, vergezeld van heevige spanningen omtrent de maag, brandende hette, krampagtige trekkingen en aandoeningen, door den geheelen Onderbuik, en gestadige neiging tot braakingen, met tusschenkomende flauwten. De pols was klein, schielyk en ingetrokken. Ik deed de Lyderesse aderlaaten, liet haar de Voetbaden gebruiken, en, onder andere verzagtende middelen, ook de huy, en dunne soupe van Poulet drinken; doch alles was vrugteloos. De omstandigheden wierden van tyd tot tyd gevaarlyker, en alles kondigde den aannaderenden dood van deeze ongelukkige aan.

By dit dreigende gevaar, herinnerde ik my aan de stelregel van CELSUS, en ik was van gedagten, dat het beter was, een onzeker middel te waagen, dan de Lyderesse aan eenen onvermydelyken dood over te geeven; en liet haar diensvolgens anderhalf grein Braakwynsteen met een kopje Thee inneemen. Myne verwondering was niet gering, toen ik zag, dat zy, onder het braaken, drie vreemde, een weinig platte, Lichaamen loosde, die yder twee duimen breed, en omtrent vier of vyf duimen lang waren. Deeze Lichaamen waren buigzaam, en hadden op het uiterlyke veel overeenkomst met de kwabben van een Kalfs-Longe. Zy waren t'zamen gesteld, van een glad sterk vlies, 't welk een wit melkagtig vogt bevatte; noch de vliezen, noch het vogt, had eenigen reuk.

Ik konde myne nieuwsgierigheid in het nader onderzoek deezer Lichaamen niet voldoen, vermits de Ouders van de Lyderesse my dezelve onder de handen wegnamen. Ik liet vervolgens de Lyderesse vier grein *Theriac-Celeste*, met een afztreksel van de Lindebloemen gebruiken.

De Toevallen hielden op staande voet op, en zy sliep

den

den nagt daaraanvolgende, voor de eerste reis, wederom zeer gerust. Dit meisje herstelde binnen korten tyd, en was in staat haaren gewoonen arbeid wederom te verrigten.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN WITSTAART.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De WITSTAART, in 't Grieksch, Οἰνάνθη, in 't Latyn, *Vitiflora*, in 't Italiaansch, *Culo bianco*, in 't Engelsch, *White-tail*, in 't Fransch, *Motteux Cul-blanc*, in 't Zweedsch, *Stensguetta*, is zeer gemeen in *Frankryk*, en onthoudt zich op eerstbebouwde landen; hy volgt de voore van den ploeg om de opgedolven wormpjes te zoeken; opvliegende, komt hy niet hoog, maar scheert langs den grond een korte en snelle vlugt; ontdekkende in het voortvliegen het witte gedeelte zyns agterlyfs, eene houding, welke hem van alle andere Vogelen onderscheidt, en waarom de Jaagers hem *Witgat* noemen. Dikwyls treft men ze aan op braakliggende landen; zy vliegen van steen op steen, en zy schynen de haagen en het houtgewas te vermyden, althans zy zitten meer op aardhoopen dan op takken.

De *Witstaart* is grooter dan het *Zwartkapje*, en veel hooger op de pooten. De buik is wit, van dezelfde kleur zyn de boven- en beneden-dekveeren van den Staart, en bykans de helft zyner veieren, die zwarte punten hebben. Deeze zetten zich overeinde wanneer hy vliegt, waaruit een zonderling vertoon, 't welk hy maakt, ontstaat. De vleugels van het Mannetje zyn zwart, met roswitte randen; de rug is schoon grauw, naar 't blauwe trekkende, welk grauw zich uitstrekt tot het witte onderlyf; een zwarte plek neemt een aanvang van den hoek des beks, loopt onder 't oog door, en strekt zich tot het oor uit. Een witte streep ciert het voorhoofd, en loopt over de oogen heen. Het Wyfje heeft die plek en streep niet. Een rosagtig grauw is het heerschende in de Pluimadie van het Wyfje op alle plaatzen, waar het grauw, naar 't blauwe trekkende, by het Mannetje gevonden wordt; de vleugels zyn eer bruin dan zwart, en breed geboord; over 't algemeen gelykt het meer naar 't Wyfje van het *Zwartkapje* dan naar zyn

zyn eigen Mannetje; de Jongen gelyken volkomen op den Vader en de Moeder tot zy drie weeken oud zyn, wanneer ze beginnen te vliegen.

Scherp aan de punt en breed aan 't grondſtuk, is de bek van den *Witſtaart*, dit maakt hem zeer bekwaam om Inſecten, welke hy naloopt, of liever, op welke hy met kleine ſprongen aanvalt, te vatten en in te ſlingeren. Hy is bykans altoos op den grond; heft hy zich op, 't is om van de eene aardhoop op de andere te vliegen, met een korte en laage vlugt; zonder immer in de bosſchen te komen, en ooit hooger te rusten dan op laage haagen en klein kreupelhout. Zittende wippelt hy den ſtaart op en neder, en laat zyn dof geluid, *titreû*, *titreû*, hooren, 't welk hem misſchien den naam van *Vitrec* of *Fitrec* heeft doen krygen; zo dikwyls hy wegvliegt ſchynt hy zeer onderſcheiden, en met een ſterker ſtem de klanken *far*, *far*, *far*, *far*, uit te drukken; deeze beide toonen ſlaat hy op eene verhaastte wyze.

De *Witſtaart* nestelt onder graszooden en aardhoopen, in nieuw ontgonne landen, en onder ſteenen in braakliggende; ook bedient hy zich van verlaate konynenholen, en muurgaten; het nest, met veel zorgvuldigheids gemaakt, beſtaat van buiten uit mosch of zagt kruid, van binnen uit hair en vederen; het is opmerkenswaardig van wegen eene ſoort van dekzel, daar boven geplaatst, en vastgehegt aan den ſteen of den aardhoop, onder welken het nest vervaardigd is. Doorgaans vindt men 'er vyf of zes eitjes in, blauwagtig wit, met een kring doffer blauw aan 't dikſte einde. Een Wyfje, onder 't broeden gevat, was van onderen geheel zonder veeren, 't welk ſterkbroedende Vogelen meer gebeurt; het Mannetje, ſterk gezet op het zorgvuldig Wyfje, brengt het, terwyl het broedt, mieren, vliegen, enz. het onthoudt zich omtrent het nest. Als 'er iemant voorbygaat, loopt of vliegt het derwaards, met kleine tusſchenpoozingen; is hy ver genoeg weg, dan vliegt de *Witſtaart* in 't rond, en komt weder by 't nest.

De Jongen ziet men in 't midden van Mai; want de *Witſtaarten* komen, met de eerſte ſchoone dagen, op 't einde van Maart, aan; doch volgt 'er vorst, naa hunne aankomst, dan ſneeven zy in groote menigte. Veelvuldig zyn ze in *Lotharingen*; bovenal in 't bergagtig gedeelte; ze zyn zeer gemeen in *Bourgonje* en *Bugen*, doch in *Brie* ontdekt men ze alleen op 't einde des Zomers; doorgaans hebben hooge landen, de vlakten in 't gebergte, en drooge plaatzen by hun

hun de voorkeuze. Op de duinen in *Susfex* worden ze, met den aanvang des Herfsts, in grooten getale gevangen; wanneer ze vet en goed om te eeten zyn.

In Augustus en September keeren zy alle te rugge, en men ziet 'er op 't einde van de laatstgemelde maand geen meer. Zy trekken by kleine benden heen; voor 't overige minnen zy de eenzaamheid zeer, en leeven in geene andere Maatſchappye, dan die van 't Mannetje en 't Wyfje.

De *Witſtaart* heeft groote Vleugels, en ſchoon wy niet zien dat hy veel gebruik maakt van dit vermogen om te vliegen, bedient hy 'er zich des te beter van op zyne tochten, en zomtyds in eene groote maate; want hy behoort onder het klein getal van Vogelen, die gemeen zyn aan *Europa* en het Zuiden van *Aſia*; hy wordt in *Bengale* gevonden, en, in *Europa*, van *Italie* af tot in *Zweeden* toe. Eenige Verſcheidenheden treft men by deeze Vogelen aan; die meer en min byzonders hebben.

DE HERFSTMORGEN.

(*Uit het Hoogduitsch van* S. GESZNER.)

De vroege morgenzon klom reeds agter den berg op, en verkondigde den ſchoonſten der herfstdagen, toen *Micon* uit zyne hut te voorſchyn tradt. Reeds ſtraalde de zon door het purpergeſtreepte, groen en geel gemengeld, loof, dat door zagte morgenwindjes bewogen werdt. De hemel was helder. De daauw lag, gelyk eene zee, in 't dal; de hoogſte heuvels reezen 'er, met hunne rookende hutten, als Eilanden boven uit, en ſtonden, in hun ryk-gekoleurd herfst-ſieraad, in den glans der zonne. Geel en purper, weinig nog groen, prykten de boomen, belaaden met rype vrugten, in de ſchoonſte mengeling. In vrolyke verrukking overzag *Micon* het veruitgeſtrekt oord; hoorde het bly geloei der kudde; de naby en veräfrollende toonen der herders-fluiten, en het ſtreelend gezang der vogelen, die zich nu hoog in de lucht verhieven, en weldra diep in het bedaauwde dal zich verlooren. Verbaasd ſtond hy dus lang. Eindelyk nam hy, bezield door hemelsch vermogen, de lier van den wand, en zong:

Mogt ik, ô Goden! mogt ik myne verrukking, mynen dank

dank u waardig zingen. Alles, alles prykt in rype ſchoonheid; alles verleent ons een vollen zegen; bewondering en vreugde heerscht alöm; van de boomen en van den wynſtok lacht de zegen des jaars ſchoon, ſchoon is het gantſche oord, in den heerlykſten tooi van den Herfst.

Gelukkig hy, aan wiens onbevlekt gemoed geen begaane misdaad knaagt; die zynen zegen in vrede geniet; en, waar hy kan, wel doet. De heldere morgen wekt hem tot blydſchap; de gantſche dag is hem vol van vreugde, en teder omvat hem de nagt in zoete ſluimering. Iedere ſchoonheid treft, iedere blydſchap geniet, zyn vrolyk gemoed. Iedere ſchoonheid van het wisſelend jaargetyde, ieder zegen der natuure, verrukt hem.

Maar, dubbel gelukkig, hy, die zyn geluk met eene gade deelt; welke door ſchoonheid en deugd verſierd is; eene gade, als gy zyt, myn geliefde *Daphne!* zinds *Hymen* ons verbond, is voor my ieder geluk zoeter; ja, zinds *Hymen* ons verbond, was ons leeven, als twee welgeſtemde fluiten, die, in ſtreelende toonen, een zelfde lied ſpeelden. Geen valſche toon ſtoort de zoete harmonie, en wie dezelve hoort wordt vervuld met blydſchap. Was 'er ooit een wensch, die myn oog u verriedt, welken gy niet vervulde? Was 'er ooit eene blydſchap, die ik genoot, welke gy, door uwe vreugde, niet vermeerderde? Heeft ooit eenig verdriet my tot in uwe armen vervolgd, dat niet, gelyk een nevel der Lente, voor de Zonne, verdween? Ja, toen ik u als myne bruid, en in myne hutte leidde, volgde u iedere genoeglykheid des leevens. Zy plaatſten zich naast onze vriendelyke huisgoden, om nimmer van ons te ſcheiden. Huishoudelyke orde en zinnelykheid, moed en blydſchap, vertoonen zich in alle uwe onderneemingen; —— alles wat gy volvoert, is van de Goden gezegend.

Zinds gy, ô, zinds gy de zegen myner hutte zy, zinds is my alles met verdubbeld genoegen verſierd: gezegend is myne hut; gezegend is myn vee; alles wat ik plant, en alles wat ik oogst. Blyde is my de arbeid van elken dag; en, wanneer ik onder myn ſtil dak vermoeid terug koome, ô, hoe verrukt my dan uwe goedhartige bezigheid, om my te verkwikken! ſchoon is my de Lente, ſchoon is my de Zomer en Herfst; en als de Winter rondsom onze hut ſtormt, dan gevoel ik, by den haard, aan uwe zyde gezeten, onder huishoudelyke bezigheden en openhartige geſprekken, het genoeglyke der huislyke gerustheid. By u opgeſloten,

mo-

mogen winden woeden, en fneeuwvlokken my het geheele uitzigt berooven; dan eerst gevoel ik, hoe gy my alles zyt.

De volheid myns geluks zyt gy, ô bekoorlyk volle kinderen, met iederen liefde-trek uwer Moeder gelierd! welk een zegen, welk eene blydfchap bloeit in u voor ons op! de eerfte woorden, die zy u leerde ftamelen, waren, om my te zeggen, dat gy my beminde. Gezondheid en vreugde bloeien in u; en tedere bevalligheid heerscht reeds in elk van uwe fpelen. Gy zyt onze blydfchap in de vaag onzes leevens, en uw geluk zal eens de vreugde zyn van onzen ouderdom. Als ik van het veld of van de kudde terug koome, en gy met vrolyk gewemel my roept, aan myne knieën hangende, met kinderlyke blydfchap de kleine gefchenken ontfangt, zoete vrugten, of wat ik anders voor klein veld- of tuin-gereedfchap voor u maak, om u in uwe kleine bezigheden mede te oefenen; ô hoe verkwikt my dan elk uwer door uwe onfchuldvolle vreugde! Met verrukking vlieg ik dan, ô *Daphne*! in uwe opene armen, en met hertelyke blydfchap kuscht gy dan de vreugde-traanen van myne wangen...

Maar thans kwam *Daphne*, met een aanvallig lief kind op haaren arm, en een tweede aan haare hand. Schoon was zy, gelyk de bedaauwde morgen, met traanen van blydfchap op haare wangen. ô Myn waardfte! (fprak zy) ô hoe gelukkig ben ik! wy koomen, ô wy koomen u danken, dat gy ons zoo bemint.

Nu floot hy ze alle drie in zyne armen. Zy fpraken niet; zy gevoelden alleen haar gantsch geluk; en hy, die hen gezien hadt, zou, geheel tot in de ziel getroffen, ondervonden hebben, dat deugdzaame Gelieven gelukkig zyn.

'T LEEVEN EN CHARACTER VAN DEN HEER JEAN JACQUES ROUSSEAU.

Een der grootfte en uitfteekendfte Characters, die immer de Menschlyke Natuur eere aandeeden door de edelfte begrippen; of dezelve bejammerenswaardig maakte door de kinderlykfte zwakheden, was de beroemde Burger van *Geneve*, JEAN JACQUES ROUSSEAU. „ Indien 'er eene „ pen is," zegt de Uitgeever van een Naagekomen Werk aan

aan deezen zonderlingen Man toegekend (*), „ in ſtaat „ om de eenvoudigſte en verhevenſte Zeden te ſchetſen; „ eene goedhartigheid, welke deelde in alle de elenden „ des Menschdoms; een moed, altoos gereed om alles „ aan de zaak der waarheid op te offeren; en, inzonder„ heid, dat geduurig poogen na het hoogſte toppunt der „ Deugd, al te hoog misſchien, om ooit door de mensch„ lyke zwakheid bereikt te worden; doch dat gevoeligen „ daar voor verheft in een rang verre boven dien der „ gemeene zielen, —— laat zulk eene Pen het Leeven „ van JEAN JACQUES ROUSSEAU beſchryven."

Gemaklyk valt het romanesk te zyn, wanneer de Verbeelding, zonder het beſtuur van Gezond Verſtand, werkt. De waarheid en de kragt der Natuure te bewaaren, te midden van de wilde vervoeringen en verrukkingen eener leevendige Verbeeldingskragt, vordert de voornaamſte hoedanigheden van menschlyk Vernuft, —— eene ſterkte van Vinding en een welwikkend juist Oordeel; en 'er zyn verſcheide trekken, zo in het Gedrag, als plaatzen in de Schriften van deezen zonderlingen Man, die eene aandoenlyke en vernederende ſchildery opleveren van de zwakheid der Menschlyke Natuure, en van zyn eigene verregaande en kwalykgeſtelde aandoenlykheid.

JEAN JACQUES ROUSSEAU was de Zoon eens Horlogiemaakers te *Geneve*. In den Jaare 1712 werd hy geboren; in zyn vroege jeugd omhelsde hy den *Roomsch-Catholyken Godsdienst*, en reisde na *Italie*. Naa veele lotgevallen trok hy na *Frankryk*, en was Geheimſchryver van den Heer DE MONTAIGU, in den Jaare 1743 Gezant te *Venetie*. Hy hadt thans den onderdom van veertig jaaren bereikt, en was dus lang, in de Geleerde Wereld, onbekend gebleeven. Zyne Verhandeling *over de Nadeelen der Weetenſchappen*, door de Academie van *Dyon*, in den Jaare 1750, met den prys bekroond, deedt hem eerst uit de duisternis te voorſchyn treeden. Nimmer werd eene Wonderſpreuk met verleidender Welſpreekenheid beweerd. Het onderwerp was niet nieuw, de vermaarde HENDRIK CORNELIUS AGRIPPA hadt lang voorheen poogen te bewyzen, dat de Weetenſchappen het Menschdom ten nadeele ſtrekten. Maar ROUSSEAU gaf aan zyn onderwerp alle de bevalligheden om als iets nieuws voor te komen; vernuft en geleerdheid ſchitterden beurtlings. Verſcheide Schryvers

(*) *Rousſeau Juge de Jean Jacques.*

vers vielen zyn gevoelen aan. Onze Wysgeer verdeedigde zich; het eene geschilschrift volgde het ander; en alleen ten oogmerke gehad hebbende eene Academische Verhandeling te schryven, vondt hy zich in een heftigen pennestryd ingewikkeld.

Zyn Vertoog *over de Ongelykheid onder de Menschen, en den Oorsprong der Maatschappye*, is vol van stoute grondstellingen, en zonderlinge, zo geen buitenspoorige, denkbeelden. Hy wilde bewyzen, dat alle Menschen gelyk zyn; dat zy gebooren waren om in eenzaamheid te leeven; en dat zy, zich by elkander in Maatschappyen zamenvoegende, de orde der Natuure hadden omgekeerd; met één woord, door te zeer altoos den wilden Man te verheffen, vernedert hy den gezelligen Man te veel. Doch, schoon zyn Stelzel valsch zy, heeft hy zich van zyne pen, om 't zelve op te maaken, ten meesten voordeele bediend. Dit Vertoog, en inzonderheid de Opdragt van 't zelve aan 't Gemeenebest van *Geneve*, behooren onder de meesterstukken der Welspreekenheid, waar van de Ouden ons alleen een denkbeeld gegeeven hadden.

Zyn Brief aan den Heer D'ALEMBERT, over het voorstel om te *Geneve* een Schouwburg op te rigten, in den Jaare 1757 uitgegeeven, behelst, benevens eenige wonderspreuken, de gewigtigste waarheden. Deeze Brief van zo veel aanbelangs, met betrekking tot de Zeden in 't algemeen, en tot het Gemeenebest van *Geneve* in 't byzonder, was de eerste oorsprong van dien haat, welken VOLTAIRE hem opzints altoos toedroeg. 't Verdient, nogthans, onze opmerking, dat ROUSSEAU, die vyand van Tooneelspelen, zelve een Blyspel heeft laaten drukken, en een Herdersstuk aan het Tooneel aangebooden, waarvan de Verzen en de Muzyk zyn werk waren, en waarin hy de eenvoudigheid van de gevoelens en zeden des Landvolks zorgvuldig hadt in agt genomen.

Onze Schryver, die uitmuntende gaven voor de Muzyk bezat, hadt dezelve, met veel smaaks, van zyn vroegste jeugd af, aangekweekt. Zyn *Woordenboek over de Muzyk* is een der beste werken van die soort. Zyn briefswyze Roman, *Julia*, of *La Nouvelle Heloise*, ook onder den naam van *Eloisa* bekend, maakte hem zeer vermaard. Dezelve is, gelyk de meeste werken van uitsteekende Vernuften, vol treffende schoonheden, afgewisseld door groote gebreken. Zyne *Emilius* maakte nog meer gerugts dan zyne *Eloisa*. 't Is algemeen bekend, dat deeze zeer Zede-

kun-

kundige Roman zich voornaamlyk tot de Opvoeding bepaalt. ROUSSEAU is zeer bezorgd om de Natuur te volgen; en, indien zyn stelzel, in eenige opzigten, verre afwykt van de algemeen aangenomene denkbeelden, het verdient, in andere opzigten, zeker met behoorelyke omzigtigheid, daadlyk te werk gesteld te worden. Alle zyne redenkavelingen tegen de Weelde, tegen de Schouwburg-vermaaklykheden, tegen de Ondeugden en Vooroordeelen deezer Eeuwe, zyn der penne van een PLATO, en van een TACITUS, waardig. Zyn styl is volkomen zyn eigen. Somtyds, nogthans, trägt hy dien van MONTAIGNE te volgen, een Schryver hoogst door hem bewonderd; zommige van wiens gevoelens en uitdrukkingen hy heeft doen herleeven.

Het gedeelte van dit Werk, waar op het meest te zeggen valt, is het derde Deel, vol tegenwerpingen tegen den *Christlyken Godsdienst.* Hy heeft, in de daad, eene verheevene Lofspraak van het *Euangelie* opgesteld, en een alleraandoenlykste schildery van den Godlyken Grondlegger des *Christlyken Godsdiensts* gegeeven; maar hy tast de Wonderwerken en de Voorzeggingen, die de hemelsche Zending van CHRISTUS staafden, op het onbescheidenst aan; hier door stoorde hy zyne rust. Van den Jaare 1754 hadt hy, op een klein Landgoed, niet verre van *Monimorenci*, gewoond; een verblyf, 't geen hy verschuldigd was aan de edelmoedigheid eens Ontvangers der Algemeene Inkomsten. Hier leefde hy, op eene wyze, aan den eenen kant verwyderd van de harde strengheid der oude *Hondsche Wysgeeren*, en, aan den anderen kant, vervreemd van die Weelde, welke de rykdommen vergezelt, en maar al te dikwils derzelver edelst gebruik vernietigt. Gelukkig zou hy in deeze eenzaamheid geweest zyn, hadt hy het Gemeen, 't welk hy zich geliet zo zeer te veragten, kunnen vergeeten; maar eigenliefde en roemzugt waren ROUSSEAU zo natuurlyk als gemeener slag van Schryveren.

Het Parlement van *Parys* veroordeelde dit Boek in den Jaare 1762, en ving een regtsgeding aan tegen den Schryver. Dit noodzaakte hem die Stad te ruimen. Hy wilde na zyn eigen Vaderland wederkeeren; doch vondt de poorten voor hem geslooten. Dus verbannen uit zyne Geboorte-Stad, zogt hy eene schuilplaats in *Zwitzerland*, en vondt 'er eindelyk eene in het Vorstendom *Neufchatel*. Zyn eerste werk was zyn *Emilius* te verdeedigen tegen den Aardsbisschop van *Parys*, die dit Boek veroordeeld hadt. Zyne *Brieven van den Berg* zagen kort daar op het licht; doch

dit Geschrift, min cierlyk opgesteld dan de *Brief aan den Aardsbisschop* van *Parys*, en vervuld met schampere uitdrukkingen tegen de Overheden en Geestlyken te *Geneve*, verbitterde de *Protestantsche Leeraaren*, zonder hem met de *Roomsche Geestlykheid* te verzoenen. ROUSSEAU hadt, in den Jaare 1753 de Geloofsbelydenis der laatstgemelde openlyk verzaakt; en, 't geen zeer opmerkenswaardig is, zulks gedaan op den eigen tyd dat hy zich bepaalde in een *Roomsch-Catholyk* Land te gaan woonen. Deeze verandering kon hem, egter, de agting der *Hervormde Leeraaren* niet doen herwinnen, en de bescherming des Konings van *Pruissen*, wien het Vorstendom *Neufchatel* toebehoort, kon hem niet beschutten tegen de vervolging des Leeraars van het Dorp, waar hy zich hadt te nedergezet. Hy nam daarop het besluit om na *Engeland* te verhuizen; doch welhaast geraakte hy overhoop met den vermaarden HUME, die hem derwaards uitgenoodigd, en een aangenaam verblyf in *Derbyshire* bezorgd hadt. Wy zullen in geen breed verslag treeden van dit geschil (*). Misschien bewees onze Engelsche Wysgeer zyne goeddaadigheid niet met eene omzigtigheid, kiesch genoeg voor het character en den zonderlingen aart van zynen Vriend; en 'er is alle grond om te gelooven, dat dit al de belediging was. Het zieklyk gestel van ROUSSEAU, eene sterke en sombere verbeeldingskragt, eene aandoenlykheid, welke te veel omzigtigheids vorderde, een ligtgeraakte aart,

(*) Deeze byzonderheid alleen moeten wy vermelden. Mr. HUME hadt zich by den Secretaris Mr. CONWAY vervoegd, om een Jaargeld voor ROUSSEAU, dit was toegestaan; doch ongelukkig hadt een speeling van vernuft, den winter te vooren door Mr. H. WALPOLE geschreeven, hem, uit naam des Konings van *Pruissen*, verzoekende, plaats gevonden in een der openbaare papieren. Hierin deedt WALPOLE zyne Majesteit zeggen. „ 't Was „ hoog tyd voor hem [ROUSSEAU] om voorzigtig en gelukkig te leeren worden; doch, indien hy volhardde met zyne harsfens te „ kwellen om nieuwe ongelukken uit te vinden, zou hy de zodanige uitkiezen, die hem best geleeken. Hy was een Koning, en kon hem zo ongelukkig maaken als hy wenschte; „ doch hy zou aflaaten hem te vervolgen; wanneer hy niet langer op vervolging gesteld was." De uitgave van deezen Brief schreef ROUSSEAU terstond aan Mr. HUME toe, en hieldt hem, van dit tydstip af, zonder het minste onderzoek te doen op de gegrondheid zyner vermoedens, voor zyn bittersten vyand, weigerde het verworven Jaargeld, en verliet *Engeland* voor altoos.

aart, met geen kleine maate van wysgeerige trotsheid, kon ROUSSEAU misleiden, ten opzigte van eenige schuldlooze handelingen zyns weldoenders, en hem ondankbaar maaken, wanneer hy zelve niet vermoedde ondankbaar te zyn.

ROUSSEAU keerde weder na *Frankryk.* Zyne Voorstanders verzorgden hem de vryheid om in *Parys* te mogen woonen, onder beding dat hy niets zou schryven 't geen den Godsdienst en het Staatsbestuur betrof. Hy hieldt zich heilig aan dit beding; en schreef niets. Zich vergenoegende met het vreedzaam leeven eens Wysgeers, bepaalde hy zyne verkeering tot een klein getal uitgeleeze Vrienden, vermydde het gezelschap der Grooten, en liet zich niets op Wysbegeerte of Vernuft voorstaan. In May des Jaars 1776, aanvaardde hy de uitnoodiging van den Marquis en de Marquisinne DE GIRARDIN, die eene kleine nette wooning voor hem gereed gemaakt hadden op een kleinen afstand van hun vermaaklyk Kasteel *Ermenonville*, omtrent dertig mylen van *Parys*. Deeze verblyfplaats was volmaakt in den smaak van ROUSSEAU. Alle dagen vermaakte hy zich in een nabygeleegen woud, met Planten voor zyne Kruidverzameling te zoeken. De Marquis, zelve een Wysgeer, liet hem zyne zugt voor 't landleeven opvolgen, en stelde de Schriften van deezen zonderlingen Man zeer hoog. Dikwyls hadden zy Muzyk-partyen, welke hy bywoonde; en hy stelde verscheide Zangstukjes op in dien eenvoudigen styl der Natuure, hem zo byzonder eigen. Onder andere bragt hy eenige plaatzen van SHAKESPEARE in muzyk, en speelde ze zelve verrukkend op een *Forte Piano*. Op dit Landgoed stierf ROUSSEAU den tweeden van July des Jaars 1778 (*).

Deeze beschryving van 't Leeven diens grooten en zeldzaamen Mans, zullen wy besluiten met de opgave van zyn Character en van zyne Schriften, zo als deeze geschetst zyn door de meesterlyke penne van Dr. BEATTIE; dit zal eene genoegzaame verschooning weezen dat wy in het voorgaande op geene meer byzondere wyze daarvan spraken. „ Ik merk," schryft Dr. BEATTIE, „ ROUSSEAU aan als „ een Zedekundig Schryver, als een eerst Vernuft. Aan„ doenlykheid van hart, 't vermogen van uitgebreide en „ nauwkeurige waarneeming, leevendigheid en vuur van „ Verbeeldingskragt, en een Styl, ryker, kragtiger en „ fraai-

(*) Van dit sterven zullen wy in een volgend Stukje verslag geeven.

„ fraaijer dan die van eenig ander *Fransch Schryver*, zyn
„ de onderscheidende merktekens van ROUSSEAU. In zy-
„ ne bewyzen slaagt hy niet altoos even gelukkig, te
„ dikwyls neemt hy zwellend spreeken voor bewyzen,
„ en eene veronderstelling voor eene uitgemaakte zaak;
„ doch zyne welspreekenheid, wanneer hy het hart zoekt
„ te raaken, is onwederstaanbaar. Een grooter aantal
„ gewigtige gebeurtenissen, raakende het Menschlyk hart,
„ is 'er te vinden in zyne werken, dan in alle de Boeken
„ van alle de Twyfelzugtige Wysgeeren, zo oude als he-
„ dendaagsche. Doorgaande vertoont hy zich als een Vriend
„ der Deugd, des Menschdoms, des Natuurlyken, en
„ zomtyds des Christlyken, Godsdiensts. Geen, nogthans,
„ zyner beste Werken is vry van ongerymdheid. Zyne
„ redenkavelingen over de Uitwerkzels der Weetenschap-
„ pen, als mede over den Oorsprong en Voortgang der
„ Menschlyke Maatschappye, zyn wydloopig, onnaauw-
„ keurig en dikwyls zwak; zeer verkeerd door zyne eigene
„ bespiegelingen, zo wel als door een ingewikkeld geloove
„ aan de onbepaalde verzekeringen van Reizigers, en de
„ Stelzels eeniger geliefde *Fransche Wysgeeren*. Hy schynt
„ in deeze, en dikwils ook in zyne andere, Schriften, dier-
„ lyk vermaak, en lichaams volkomenheid, voor 't geluk en
„ de volmaaking van den Mensch te houden. Zyn plan
„ van Opvoeding, schoon, in veele opzigten, verwonder-
„ lyk, is in andere oordeelloos, gevaarlyk, en, over 't
„ 't geheel, onuitvoerlyk, 't Character van *Julia's* Min-
„ naar is, in de daad, met eene meesterlyke hand geschetst,
„ en wel doorgehouden; doch *Julia* heeft twee Characters,
„ en wel twee onbestaanbaare Characters. De Vrouw van
„ *Wolmar* is eene geheel verschillende Persoone van de
„ Meestres van *St. Prieux*. WOLMAR zelve is een onmogelyk
„ Character: ontbloot van beginzels, en, nogthans, streng
„ deugdzaam; onaandoenlyk, en nogthans vatbaar voor te-
„ derheid en verknogtheid; kiesch in zyne denkbeelden
„ van eer, en egter zich niet schaamende eene Vrouw te
„ trouwen, welke hy wist dat alle gunsten voor een ander
„ veil hadt. Eenige der aanmerkingen van deezen Schry-
„ ver over den aart des *Christendoms*, en het Character van
„ den Godlyken Grondvester, zyn niet alleen voortreflyk,
„ maar, by uitstek, voortreflyk; en ik denk dat geen *Chris-*
„ *ten* ze kan leezen, zonder dat zyn hart getroffen wordt.
„ Doch 't geen hy zegt van de ongerymdheden, welke hy
„ zich verbeeldt, dat in de gewyde Geschiedenissen voor-

„ ko-

„ komen; van de onvoegelykheid der blykbaarheid uit de „ Wonderwerken ontleend; van de maate der blykbaarheid, welke, zyns oordeels, eene Godlyke Openbaaring „ moest vergezellen, (welke, gelyk hy ze voordraagt, onbestaanbaar zou weezen met 's Menschen vrye werkzaamheid in een staat van Beproeving,) wat hy hier van, en „ van verscheide andere gewigtige Godgeleerde Onderwerpen, zegt, verraadt eene maate van onkunde en vooroordeel, waar over hy zich als Wysgeer, Geleerde, en „ Man, ten uitersten behoorde te schaamen. Het blykt dat „ hy verlegen is over zyne twyfelingen, en egter, maakt „ hy, zonder ooit onderzogt te hebben, of zy wel dan „ kwaalyk gegrond waren, geene zwaarigheid om al zyne „ welspreekenheid aan te wenden, met oogmerk, ten einde „ hy ze anderen inboezeme: een gedrag, 't welk ik altoos „ als onheusch, onregtmaatig, ja wreed, zal veroordeelen.

„ Hadt ROUSSEAU de Heilige Bladeren en de Schriften „ van verstandige Godgeleerden beoeffend, en met zo „ veel aandagts geleezen als het blykt dat hy besteed „ hebbe in 't leezen der Boeken, en het aanhooren der „ Gesprekken, der *Fransche Ongeloovigen*, als mede in het „ opmerken van de onchristlyke Gebruiken en verkeerde „ Leerstellingen, door zommige Kerklyken aangenomen en „ beweerd, ik durf hem verzekeren dat hy het by zichzelven geruster zou gehad, zyne Werken meer waarde „ zou bygezet, en zyne gedagtenis by alle Braaven veel „ dierbaarder zou gemaakt hebben.

„ ROUSSEAU is, myns oordeels, een groot wysgeerig „ Vernuft, doch wild, ongeregeld en dikwyls tegenstrydig; door de heerschende mode van den tyd, welken „ hy beleefde, en, door zyne begeerte om voor een Vrydenker en stout Spreeker gehouden te worden, tot de „ party des Ongeloofs overgeslaagen; doch te teder van „ hart, en te leevendig van verbeelding, om een volslaagen „ Ongeloovige te worden. Hadt hy geleefd in eene eeuwe min tot onderstellingen geneegen, hy zou zich als „ een Zedekundig Wysgeer van den eersten rang onderscheiden hebben."

BRIEF, WEGENS DE VERPLICHTING TOT HET IN ACHT NEEMEN DER BURGERLYKE INSTELLINGEN, BY HET AANGAAN VAN HET HUWLYK.

HOOGGEACHTE VRIEND!

Met uwen laatſten vraagt gy my, onder anderen, „ of „ men verplicht is de Burgerlyke Plechtigheden, by „ het aangaan eener Echtverbintenis gebruiklyk, in acht te „ neemen.” Gy wildt daar over myne gedachten weeten, om dezelven, zo met die uwer andere vrienden, als met uwe eigene, te vergelyken.

Maar eerst ééne voorwaarde, myn Vriend! Ik betuig zeer hartlyk en oprecht tegen alle gevolgen, die men uit myne gezegdens, ten nadeele van Zedelykheid en Deugd, zou MEENEN *te kunnen* haalen. Eene betuiging, die mooglyk voor veele Leezers, die nog niet zeer met de Euangeliſche Zedeleer bekend zyn, — niet geheel overbodig is. Dan, indien men dezelve met waarheid afleiden kan, herroep ik ogenbliklyk het voorgeſtelde.

„ Is men verplicht de Burgerlyke Plechtigheden, by de „ aantrede van het Huwlyk gebruiklyk, in acht te neemen?” Maar wat verſtaat Gy door deeze *Burgerlyke Plechtigheden?* of, de beleefd- en vriendelykheden, waar toe men eigenlyk niet gehouden is, maar die men, volgens eene algemeene gewoonte, tot Vreugdeblyken uitoeffent; of, de Burgerlyke Inſtellingen van de wetgeevende Magt, zonder welke eene verbintenis in de Maatſchappy niet voor *echt* erkend wordt? Op deeze laatſte zult Gy zekerlyk gedoeld hebben. De gebruiken, die het beſchaafde deel der maatſchappy, onder elkanderen als Vrienden, betracht: Vriendelyke Onthaalen, Gastmaalen, Feesten, Zang- en Danspartyën, tot deeze begrypt men zeer ligt, eigenlyk, niet *gehouden* te zyn. Hierin moeten wy ons naar onze omſtandigheden, onze betrekkingen, en de heerſchende gewoonten, gedragen. Het zyn echter Plichten van welleevenheid, welöpgevoedheid en beſchaafdheid, tot welker betrachting wy, als *beſchaafde* Leden der Maatſchappy, verbonden zyn; maar die telkens voor elken hogeren plicht, dien wy als Burgers, Christenen of Menſchen te verrichten hebben, wyken moeten.

„ Zyn wy verplicht de Burgerlyke willekeurige Inſtellin-

„ gen

„ gen van de Souverainе Magt des Lands, in het welk wy „ woonen, by het aangaan eener Echtverbintenis, te ge„ hoorzaamen?" Door deeze *willekeurige* Instellingen, versta ik het *aangeeven*, of zogenaamd *aantekenen*, het *openlyk afkondigen*, het *bevestigen* of *gehuwd spreeken*, door den Rechter, of iemand zyne plaats en magt in deezen bekleedende. De Wetten, dat men niet meer dan ééne Vrouw mag hebben, — van welke men zich niet eigendunkelyk mag scheiden, — niet te na verwand, — en behoorlyk van ouderdom te huwen: deeze Wetten zyn eigenlyk niet *willekeurig*. Hunne bepaaling alleen verschilt, en moet verschillen, naar de onderscheiden Landen, Climaaten, Lichaamsgestellen, en de heerschende denkwys. Wy zullen ons alléén tot de willekeurige bepaalen.

Wy zyn Menschen, — wy zyn Christenen, — wy zyn Burgers van eene samenleeving; Menschen, door dezelfde Wetten geregeerd wordende, en dezelfde voorrechten genietende. In deeze onderscheiden Standen, hebben wy verschillende betrekkingen, onderscheiden plichten. Elke voorgeschreeven plicht heeft de bedoeling van het geluk des betrachters, en van den geheelen kring, als welker lid hy deezen plicht volbrengt. De betrachting van elken plicht is met zekere voordeelen, en haare nalaating met zekere nadeelen, verknocht, dat ons dus ter haarer inachtneeming aanspoort. Zondigen wy als Menschen, dan zyn we als Menschen ongelukkig; zondigen wy als Christenen, dan zyn we als Christenen rampzalig; en als Leden der Maatschappy, dan zyn we als zodanigen strafschuldig.

Dan ter zaake: het Evangelie verbied de *Hoerery*, dat eene Vrouw verscheiden Mans heeft; de Ondervinding de *Polygamie*, dat een Man vééle Vrouwen heeft. Het geluk en oogmerk des Huwlyks brengt best mede, „ dat één „ Man ééne Vrouw heeft, en wederkeerig." Maar stel eens, ik heb uit het geheele Menschengeslagt uitgekozen ééne Vrouw, die my best bevalt, en met welke ik gaarn myn geheele Leven wilde doorbrengen. Zy heeft het zelfde behaagen in my. Ons oogmerk is niet de voldoening der dierlyke driften voor een korten tyd, maar de voortplanting van het Geslagt, de opvoeding der Kinderen, door ons geheele leven.

Waaröm zoude ik met dit Mensch, zonder na iemands toestemming te vraagen, niet verbonden kunnen en mogen leeven? — Deeze Vrouw is heilig; zy is myne bezitting, niemand heeft eenig recht op haar, en dat wil zy ook niet;

want zy bemint my meer dan eenig ander Man. Ik ook, deeze alléén is myne Echtgenote. —— In de rede, in de Plichten als Mensch, in het Evangelie, in de Plichten als Christen, is niets dat ons deeze verbintenis verbieden zou. Dan de Hoogste Magt des Lands, de Souverainiteit, stelde Wetten in, volgens welken men deeze verbintenis niet aangaan mag; zy vorderde dat zulks algemeen bekend zy, en dat zy het bevestigen. Deeze Wetten zyn met het heilzaamst, met het best, oogmerk ingesteld, niet alleen om deeze heilige Plichten te doen nakomen, maar ook om alle verwarringen te verhoeden, om de bezittingen der Ouderen rechtvaardig aan de rechte Kinderen te doen toekomen. Waren de Menschen, zo als zy behoorden te zyn, dan zeker behoefden deeze Instellingen niet; maar zo als het Menschengeslacht is, zyn zy onöntbeerlyk. Hoe dra zou 'er eene algemeene verwarring ontstaan! Hoe weinigen zouden zich altoos aan dezelfde en aan éëne Vrouw houden! Hoe zeer zou dit de bevolking stremmen! Hoe zoude men altoos den waaren Vader van een Kind kunnen bepaalen? Hoe veele ongeregeldheden zou dit in de Maatschappy brengen! Hoe zoude het met het Erven gaan? Hemel, wie kan alle deeze gevolgen doordenken! Wy zyn ook Leden eener Maatschappy: deeze maakt hierömtrent de beste inrichtingen; verönächtzaamen wy dezelven, dan worden wy niet alleen als Overtreders der Burgerlyke Plichten beschouwd, maar ook verstoken van verscheiden voordeelen; althans de Kinderen zyn geene natuurlyke Erfgenaamen. Het niet betrachten deezer Instellingen brengt ons verder veele nadeelen te wege: en wat voordeel hebben wy door dezelven niet te betrachten! Schaamen wy ons dan voor het *publicq* te belyden, dat wy déëze tot onze Echtgenote verkoren hebben? Men vraagt het Algemeen; „ Is 'er ook iemand, die eenige „ nadere betrekking tot Echtverbintenis, op deeze of die „ Persoon hebbe? Heeft zich dezelve ook voorheen tot „ een Huwlyk verplicht?" Hoe veele ongeneugten in het Huwlyk, hoe veele wanörden in de Maatschappy komt dit te boven! De Rechter, of zyn plaatsbekleedende, bevestigt het Huwlyk: hier door worden wy verplicht, (zo gy wilt,) *genoodzaakt* tot het altooshouden van deeze éëne Echtgenoot. Hoe veele zorglyke voorüitzichten, hoe veele moeilykheden, hoe veele zo wél tusschen de Gehuwden als tusschen hen opkoomende onäangenaamheden, verwydert dit niet van het Geluk des Huwlyks!

Maar nog iets, myn Vriend! *Wy zyn ook Bugers van*

het vrye Nederland. Zouden wy nu, by voorbeeld, na *Engeland* gaan, om ons aldaar gemaklyk in den Echt te laaten verbinden, met een Perzoon, met welken wy ons hier niet zouden kunnen of mogen verbinden? en als dan te rug keeren? Willen wy dat doen, meenen wy daar toe gerechtigd te zyn, mits dat het niet tegen *Zedelykheid* en *Godsdienst* ſtryde, dan moeten wy in Engeland blyven. Wy hebben dat gedaan als Menſchen, die in *Engeland* deeze rechten hebben en genieten. Komen wy gehuwd te rug, zonder ons alsdan aan de *Nederlandſche* Wetten te onderwerpen, dan zondigen wy als Burgers, niet der beſchaafde Menschlyke Maatſchappy, —— maar als Burgers van *deezen Staat*; en verdienen de voorrechten niet, waarin zy ons als zodanigen doet deelen.

Eindelyk, waarom zouden wy deeze weldaadige Burgerlyke Inſtellingen niet gehoorzaamen? Men zegt, wy zyn dan *meerder vry;* wy zyn niet *gedwongen* elkanderen te beminnen. Dat is zo: Maar maakt ons dan deeze meerdere vryheid *gelukkiger?* Is het recht niet *wederkeerig?* De Echtgenoten behouden altoos de Magt aan zich van Tafel en Bed te ſcheiden. Het is waar, wy mogen geen ander trouwen, ten zy dat de Rechter wettelyke reden vinde. Maar dat is eene Wet, reeds door de Natuur en den Godsdienst ingevoerd en geſtaafd. De Burgerlyke Wetten zyn dus in deezen niet anders dan drangredenen, tot de betrachting der natuurlyke en zedelyke; en hoe zeer behoeven wy deeze niet by dezelven! Nog één, myn Vriend! waren de Menſchen zo als zy behoorden, zo als zy konden zyn, dan behoefden deeze Wetten niet, dan maakten zy te ſamen één lichaam uit, zonder in afzonderlyke Volken, (die, ô ſchande voor de Menschlykheid en het Christendom! elkander om opgevatte *pretenſiën*, en ingebeelde Rechten, vermoorden!..) verdeeld te zyn; als dan zou de gulde Eeuw herleeven, in welke de Menſchen elkanderen als Broeders, Kinderen van den algemeenen en besten Vader, beminnen zouden. Dit kan de Christelyke Godsdienst, en dit zou dezelve ook daadlyk uitwerken, indien men denzelven gehoor gave; *maar de Menſchen hebben dit niet gewilt.*

De betrachting deezer Burgerlyke Inſtellingen bevordert dan ons geluk, en is, by den tegenwoordigen toeſtand der menſchen, wezenlyk onöntbeerlyk. Wy zyn dus verplicht aan dezelven te gehoorzaamen. Voeg hier, ten laatſten, nog by, de onderdanigheid die wy der Overheid ſchuldig

zyn,

zyn. Immer, op wat voorwaarde genieten wy voorrechten? —— op geene andere, dan om vrywillig plichten te betrachten, die voor het algemeenebest noodzaaklyk zyn.

Amsterdam ——

G————A,

WAARE EN VALSCHE BELEEFDHEID MET ELKANDER VERGELEKEN.

(Overgenomen uit RICHARD HURD's D. D. *Lord Bishop of Litchfield* - Discourses.)

Het lydt geen twyfel, of de Zedelyke en Christlyke Pligt, door PAULUS den *Christenen* bevolen, om „ met eere „ de een den ander voor te gaan" tot den vrede der Maatschappy, en de Liefde, eene allernauwste betrekking heeft, en uitloopt op het nut en de stigting van onze Medemenschen en Medechristenen. Dezelve strekt om de gemoederen der Menschen te leenigen, en te ontheffen van die ruwe boerschheid, die veele Ondeugden teelt, en de Deugden zelfs ontluistert. Maar, wanneer de menschen het voordeel gesmaakt hadden van deeze meegaande geaartheid, en voorts de einden zagen, niet alleen, die de Liefde, maar die het zelfbelang, daar door zou bereiken, lieten zy het niet berusten by de regtmaatige beoefening hier van; maar strekten denzelven uit tot die overboodige dienstvaardigheid, en slaafsche aanbidding, welke wy zo dikmaals in de groote wereld zien, en met reden beklaagen.

Van hier die oneindige oplettenheid en stiptheid, welke zo streng afgevorderd, en zo duur betaald wordt, in den ommegang; van hier die veilstelling van 't hart, welke den Mensch geen wil, geen eigen gevoelen, geene beginzels, geen character overlaat: deeze verdwynen te gader onder het eenpaarig vertoon van fraye zeden: van hier die verleidelyke kunststreeken, die voorbedagte vermommingen, die verpligtende vleieryen, ja, die gemaakte vryheden: met één woord, die vermenigvuldigde en nauwlettend veranderde vormen van aanspraaken; het oogmerk daar van moge weezen, den naam van Beschaafdheid en een goede Opvoeding te verwerven: het zeker uitwerkzel zal zyn, het bederf van alle zaaden der Deugd, het aankweeken van ydele

Hoog-

Hoogmoed, en het ontvlammen van alle Ondeugden in 't menschlyk hart.

Deeze jammeren dringen ter zamenleevinge in, onder voorwendzel en den schyn van de *Beleefdheid*, door den Apostel den *Christenen* voorgesteld en aangepreezen. Maar de regtschaape Deugd laat zich gemaklyk van het namaakzel onderkennen door de volgende eenvoudige kentekenen.

Voor 1. is *Waare Beleefdheid* zedig, maatigt zich niet veel aan, en handelt edelmoedig. Zy maakt zo weinig vertoons, als mooglyk is, en als zy eene heuschheid bewyst, zou zy het gaarne bedekken. Zy verkiest stilletjes af te staan van haare eigene eischen, en niet verpligtend ze aan eene zyde te schuiven. Zy beweegt den Mensch om zyn Naasten boven zich zelven te stellen: om dat hy hem waarlyk hoog agt: en diens goede naam hem ter harte gaat; om dat hy het manlyker en Christelyker houde, een weinig zich zelven te vernederen, dan een ander te verdrukken. In 't kort, deeze Beleefdheid heeft eerbied voor de agting des Naasten.

Het nabootzel deezer beminnelyke Deugd, *Valsche Beleefdheid*, is, in tegendeel, trots, slaafsch, vreesagtig. Zy dingt na de algemeene toejuiching, is zeer bezorgd om te behaagen, en wil gaarne in 't oog loopen. De Man van deezen stempel biedt zyne beleefdheden niet aan, hy dringt ze op, om dat hy door zyn vlytig oppassen verdiensten zoekt in te leggen; om dat hy, wantrouwende door waardiger hoedanigheden, het oog van anderen te trekken, alles van deeze tragt te haalen; en, eindelyk, om dat hy boven alle dingen vreest, door het verzuim van eenige kleinigheden, aanstoot te geeven. Met één woord, deeze soort van Beleefdheid heeft de gunst, en de hoogagting, des Naasten, ten voornaamsten doel.

Ten 2. De Man, die zich, volgens de regelen der *waare Beleefdheid*, bestuurt, toont den voorrang, die hy eenen anderen gunt, op eene wyze zyns waardig; door alle onschuldige toegeeflykheid, door alle eerlyke beleefdheden, door alle betaamlyke inwilligingen.

De Man der groote Wereld, in tegendeel, die by den letter van 's Apostels voorschrift 't laat berusten, is onverschillig omtrent de middelen, door hem te werk gesteld. Hy vergeet zyne eigene waardigheid, en die der menschelyke natuure. Waarheid, rede, deugd, worden alle even zeer verraaden door deezen inschikkenden bedrieger. Hy stemt de Dwaalingen, hoewel zy allerschadelykst zyn, toe; hy keurt

keurt de Zothedens, schoon allerbelachlykst, goed; hy strookt en streelt de Ondeugden van anderen, hoe boos ze mogen weezen. Nimmer spreekt hy tegen, zelf niet van verre: nooit keurt hy af, zelf niet door een ontzag verwekkend stilzwygen; nooit veroordeelt hy, al ware het slegts door een goed voorbeeld. Voor geen ding is hy bekommerd dan alleen hoe hy de lompheid zyner vleieryen voor anderen, en, ware het mogelyk, voor zich zelven, zal bedekken.

Ten 3. Mogen wy vast stellen, dat de einden, waar toe deeze verschillende voorwerpen worden nagejaagd, en ter bereiking van welke men zo verschillende middelen bezigt, ook zeer van elkander moeten verwyderd zyn.

De waarlyk beleefde Man zal, door alle gepaste betuigingen van eerbied, de agting zyns Naasten bevorderen: om dat hy ziet, hoe, door deeze edelmoedige agtneeming op elkander, de rust der Wereld, op eene aanmerkelyke wyze bevorderd wordt; om dat hy weet, hoe deeze wederzydsche oplettenheden vyandschappen voorkomen, de ruwheid der zeden verzagten, en de Menschen aanzetten tot alle pligtsbetragtingen van goedertierenheid en liefde; om dat de belangen der Maatschappyen best bevorderd worden door dit gedrag, en hy zyn pligt kent „ om den Naasten te beminnen als zichzelven."

De valsch Beleefden, in tegendeel, zyn bezorgd, om, door alle middelen, welke ook, zich de agting en gunst te bezorgen der geenen, met welken zy verkeeren: dewyl zy, in de daad, niets anders beoogen dan hun byzonder belang; dewyl zy ontdekken, dat hunne eigene baatzoekende inzigten best bevorderd worden, door zulke bedryven; met één woord „ om dat zy zichzelven beminnen."

Hier uit zien wy, dat rechtschaape Deugd de Eer van anderen beoogt, door waardige middelen, en met het edelaartigst oogmerk: het namaakzel daar van dingt na gunste, door laage inwilligingen, en tot het slegtste einde.

Door zulke blykbaare merktekens zyn deeze twee Characters van elkander onderscheiden! en zo onmogelyk is het, zonder eene moedwillig verkeerd gebruik onzer vermogens in de toepassing van het bevel des Apostels, „ om „ met eere de een den ander voor te gaan," mis te tasten. Uit het gezegde volgt, dat de opregtheid des harten, gelyk SALOMO reeds voorlang opmerkte, de beste leidsvrouw is in de betragting der Zedepligten, „ de Opregtheid der „ Opregten," zegt hy, leidt haar. Wy mogen anderen mis-

misleiden door het valsch betoon van Beleefdheid; doch de misleiding gaat niet verder. Wy kunnen niet nalaaten, in ons eigen geval, onze eigene opregtheid te kennen, wanneer deeze Deugd haare eigene natuur behoudt; wy kunnen niet nalaaten bewust te weezen, wanneer zy ontaart in de Ondeugd, die zich haaren naam aanmaatigt. Ten besluite, een Eerlyk Man loopt geen gevaar door Beleefd te weezen. Laaten wy alleen zorge draagen om ons zelven waarlyk te agten, en wy zullen zelden misfen in 't volbrengen van 't meergemelde vermaan des Apostels.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hy is of dwaas of uitzinnig, die den goeden en welmeenenden raad van een verstandig Man veragt; nochtans gebeurt het maar al te dikwils, dat de heilzaamste voorslag, en de beste raad, in den wind geslagen word. Hier van daan zo veele ongelukkige menschen, die, door hun eigen toedoen, in eenen treurigen toestand vervallen; 't geen zy, door het volgen van eenen goeden raad, hadden kunnen voorkomen.

Men kan geen grooter gevaar loopen, om in het allerjammerlykst onheil te storten, dan een Opperwezen te erkennen, en het zelve noch te vreezen, noch te dienen; daarom merkt Salomo met regt aan, „ dat de Vreeze des „ Heeren de grondslag van alle Weetenschap en Wysheid „ is. — ”.

Met den kwaaden om te gaan is niet goed; ligt treed men in hunne voetstappen, en volgt hunne verkeerde gangen na; want niets wint doorgaans meer veld by de menschen, dan het kwaad.

Al wie een gerust leeven begeert, die bewaare een zuiver gewisse; want een beschuldigend geweten maakt alle de zoetigheden van het leeven bitter.

Het is te vergeefs voor een onverzadigd gemoed uitgestrekte Rykdommen te bezitten, en van alles volop te hebben. Hy, die nimmer genoeg heeft, is arm, in het midden van de grootste schatten.

Een wys Man rigt alle zyne gangen met bedagtzaamheid en voorzigtigheid; maar de Dwaas bewandelt zynen weg onbedagtzaam, en let niet op het einde.

Die wys is in zyne eigene oogen, is, in de oogen van de ge-

geheele wereld, een dwaas. In de zamenleeving is hy elk tot een last; om dat hy zyne eigen bekwaamheden aan alle man wil vertoonen, en doorgaans de bedryven van zynen evenmensch veragt of berispt.

Hy, die zich niet weet te schikken naar de omstandigheden, in welken hy, door den algemeenen loop der dingen, gebragt word, leid doorgaans een zeer kniezend en verdrietig leeven. Nooit te vrede, doet hy gestadig niet dan grommen, en begeert, dat de loop, en orde, der dingen, om zynent wil, zal verschikt worden. —— Welk eene dwaasheid! zal eenig verstandig Werkmeester, om een enkel stofje, de gansche orde van zyn werk verschikken en bederven?

De Lasteraar is het schadelykst en verderfelykst monster op aarde. Zyne beste Vrienden worden niet door hem verschoond. Hy haat de waarheid, en bemint de leugen. Zyn tong is gelyk aan die van eene adder, zy kwetst alle voorwerpen, welke onder haar bereik komen.

Men vindt menschen, die zo kregel van aart zyn, dat ze met niemand kunnen omgaan, of zy zoeken opzettelyk twist en gekyf. Maar de ondervinding leert, dat elk van zulkem enschen schuw is; dat dezelven, in de zamenleeving niet, dan van zeer weinigen gezogt worden, en dan doorgaans nog maar van dezulken, die het uit noodzaake doen moeten, en 'er toe verpligt zyn.

De meeste menschen zyn, omtrent twee zaaken, en wel zeer gewigtigen, doorgaans het alleronagtzaamst, het allerlosts en onbedagtzaamst, dat is, omtrent hunne gezondheid en hunne zaligheid. —— De eerste waagen zy vaak onbedagtzaam; en aan de laatste denken zy byna nooit, of slegts ter loops.

Men kan zich waarlyk niet genoeg verwonderen, wanneer men veele der menschen bedryven oplettend gade slaat. —— Dan niets zou men zeggen is dolzinniger, dan, wanneer men zyne gezondheid verloren heeft, dat men zyn leeven zo ligtvaardig waagt aan onkundige menschen, om weer hersteld te raaken. Men zal geen kleed voor zyn lighaam, geen schoen voor zyn voet, aan een knoeijer vertrouwen. Maar zyn dierbaar leeven waagt men ligtvaardig aan menschen, die geene de minste kennis van de Geneeskunde hebben. —— Zo is men oplettend op beuzelingen, en onagtzaam op het dierbaarste zyner bezittingen.

Niets zet een mensch meer luister en eere by, dan wysheid. —— De wysheid verheft het redelyk Schepzel

bo-

boven al het geschapene waarvan hy omringd word. —— Een meerdere trap van wysheid verheft den mensch boven zyne natuurgenooten. —— Hy, derhalve, die de wysheid bemint, bemint het beste dat op aarde gevonden word; eene zaak, veel beter dan de uitgebreidste schatten. Zy zal hem meer verhoogen dan alle de rykdommen des wereld.

Hy, die weetenschap bemint, is gelyk aan eene lichtende fakkel in de duisternis, verlichtende alle de voorwerpen, die in het donker verborgen lagen.

Wie zyn voet eens gezet heeft op het pad der ondeugd, kan zeer bezwaarlyk te rug treeden. De eerste trap wordt veeltyds van oneindig veele anderen gevolgd. Men hoede zig des voor den eersten moedwilligen mistred tegen zyn beter weeten.

De beste wagt, welke een mensch houden kan, is zyn hart wel te bewaaken. Naar het hart vloeit alles heen, en uit het zelve stroomt alles voort; goed en kwaad. —— Zo het laatste de overhand heeft boven het eerste, dan krygen alle de gedagten wel dra eenen verkeerden plooi; en welke zyn de gevolgen van dit alles? dat, helaas! 's menschen harte boos zynde, weldra alle zyne daaden, alle zyne bedryven, boos worden, en hy zelve geheel schadelyk voor de Maatschappy.

Indien men eenen weg bewandelt, die veele bywegen heeft, is het duizend tegen één dat men niet van 't regte spoor dwaalt. Even zo is het met het pad der deugd gesteld; duizenden van bywegen leiden den mensch vaak van het regte spoor.

Het is ontwyfelbaar, dat de onbedagtzaamheid den mensch in de meeste moeielykheden stort. Zy, die voorzigtig zyn, hunne tong, de lippen, en hunne driften weeten te bedwingen, leeven doorgaans zeer gerust, en komen nooit in moeijelykheden, of men moet al zeer kwaadaartige lieden in de Maatschappy aantreffen, die al de wereld ontrusten, en bygevolge dezulken ook niet ongemoeid kunnen laaten.

Eene valsche tonge is onder het schadelykste en verderfelykste op den ganschen aardbodem te tellen. —— Zy rand alles aan wat haar voorkomt. Zy ontziet vriend noch vyand, bloedverwant noch vreemden, goeden noch kwaaden; de allerblankste! de zuiverste Deugd is zelfs niet veilig tegens haar opstoken.

C. V. D. G.

DE GELUKKIGE SCHIPBREUK.

Eene Vertelling.

„ Elendig voorwerp van myne zugten en myne traanen! —— „ Myn kind, hoe zeer beween ik u! —— Helaas! wat zal „ uw ongelukkig lot weezen? Wy zullen in deeze vreemde plaats „ sterven! Gestrenge Hemel! laat ik den dood van myn Kind niet „ aanschouwen. Laat my, daar ik tog moet sterven, vóór 't zel- „ ve sterven! O ontruk een teerhartige Moeder aan het hartbree- „ kend geschrei van haaren Zoon!" —— Op deeze wyze uitte JULIA, de ongelukkige JULIA, haare jammerklagten, als zy, weenende, haar kind, in de wieg slaapende, aanzag.

Zy zag rond —— Helaas! niets deedt zich op aan haar oog dan de vernederende gevolgen van haar ongeluk! —— van allen optooi ontbloote muuren, een elendig Verblyf, schaars van 't noodige Huisraad voorzien. Het hair, eertyds met bloemen opgecierd, hing onopgemaakt langs nek en schouders. Haar gelaad, op 't welk voorheen de lieve lachjes speelden, zwom in traanen. Zy beschreide onophoudelyk haar deerlyk lot. Nu beschuldigde zy haar Vader, dan haar Echtgenoot, zomtyds murmureerde zy over de geheele Natuur. Zy sloeg het oog, met een mengzel van kennis en medelyden op haar teder Wicht —— zy zugt, en is geheel en al weedom.

JULIUS wordt wakker; zyne Moeder toelachende, steekt hy haar de handen toe —— opgenomen, slaat hy de armen om haaren hals, streelt haar, en vraagt om Brood. —— „ O, myn Kind!" sprak de schreiende Moeder, 't zelve kussende met de onuitspreekelyke aandoeningen van Smert en Liefde, „ O myn Kind, wagt een „ weinig. Uw Vader zal straks iets brengen, het loon van zynen „ zwaaren arbeid, en wy zullen dit Brood der smerte zamen dee- „ len!"

Eindelyk komt DORIVAL vermoeid en afgemat t'huis. Hy brengt eenige ruuwe spyzen mede, en zet ze op tafel; ziet zyn lachend Kind en de weenende Moeder. Hy zit neder —— bedekt zyn aangezigt met zyne handen —— hy schreit —— en kan niet spreeken.

Dit ongelukkig Paar, teder op elkander verliefd, hadt de toestemming van WALSTEIN, den Vader van JULIA, niet kunnen verwerven. In eene vlaag van onbezonne drift hadt DORIVAL haar geschaakt.

Vyf jaaren zwierven deeze Gelieven, van plaats tot plaats, de wraak van een vergramden Vader ontvlugtende, met de ongelukkige vrugt van hun heimlyk geslooten Huwelyk. In 't einde gingen zy scheep na *America*. Het Schip strandde; doch, door behulp van een Visschers Schuit, werden zy behouden, en kwamen op een bykans onbekend Eiland.

Hier

Hier waren zy omtrent een maand geweest, wanneer DORIVAL zich in dienst begaf by een Planter, aldaar PALEMON geheeten. Alle dagen, arbeidde hy in dit heet gewest, en keerde 's avonds weder na zyne jammerlyke hut tot JULIA en zyn Kind. Zy beweenden hun lot. De goede oude Planter bezogt hun dikwyls om hun druk te verligten, en op beter dagen te doen hoopen.

Negen jaaren bragt DORIVAL op dit Eiland door, leevende van zyner handen arbeid, en de gunsten van PALEMON. Geen dag bykans ging 'er voorby, of deeze medelydende Man bragt iets toe tot vermindering van hun druk.

JULIUS was nu vyftien jaaren oud. PALEMON hadt eene Dogter, LUCILIA, van gelyke jaaren. Ras bemerkte men dat deeze jonge Lieden het niet van elkander konden harden. Reeds voelden zy eene aandrift, welke hun bewoog, om alle dagen, zo veel mooglyk was, elkander te zien en te spreeken.

JULIUS, schoon op 't armlykst gekleed, bezat alle de inneemende bevalligheden eens Jongelings, door de Natuur op 't mildst begunstigd. Zyne krullende hairlokken waren, van agteren, zamengebonden met een lint, door LUCILIA hem vereerd. De leevendigheid door goedaartigheid gemaatigd, straalde hem ten ooge uit. Zyn gelaat was bevallig, en de openhartigheid, het beeld der onschuld, stond 'er op geschilderd. Zyn onderhoud was natuurlyk, en zyn gedrag verpligtend; alleszins, met één woord, scheen JULIUS gevormd om te behaagen en te vermaaken.

LUCILIA, als een Landmeisje gekleed, geleek eene der Bevalligheden, en hadt de frisheid van de Roos, die JULIUS op haar' boezem stak. Haare schoone oogen vertoonden zich nooit verrukkender, dan wanneer ze op JULIUS gevestigd waren, nimmer betoonde zy meer vlugheids, dan als zy met hem de onschuldigste kindervermaaken nam.

PALEMON aanschouwde met genoegen de aangroeiende Liefdedrift zyner Dogter en diens vreemden Jongelings. Op zekeren dag verklaarde hy LUCILIA. „ Gy bemint JULIUS, ik zie het met vermaak. Het geluk is hem niet gunstig geweest. Hy is niet ryk: „ doch zyne goede hoedanigheden zyn in zich zelven een schat. „ Nimmer, myne Dogter, zal ik het spoor volgen dier Barbaaren, „ die het geluk hunner Kinderen opofferen aan de laagste inzigten „ van belang. Het voorbeeld van de ongelukkige JULIA is te treffender om my niet te bevestigen in deeze beginzelen. —— Neen, „ myn Kind, nooit wil ik u in den ellendigen staat brengen, om „ het Huwelyk, en de gevolgen daar van, te beklaagen, te verfoeijen. —— Wees bedagtzaam, en vaar voort met JULIUS te „ beminnen. Hy verdient uwe Liefde. Ik bemin u beiden, en „ gy zult myne Kinderen weezen. —— O, myne Dogter, ik „ wensch niets anders dan uw geluk, en myn vuurigst verlangen „ is u vereenigd te zien met JULIUS."

LUCILIA bedankte haaren Vader, en zich tot haaren Minnaar spoedende, voerde zy hem te gemoet. „ Ja JULIUS! PALEMON

 „ be-

„ bemint ons. — Die goede Vader, hoe schreit hy van tederheid,
„ wanneer hy van u spreekt! Hy lieft u of gy zyn eigen Zoon
„ waart. Hy heeft medelyden met den toestand uwer Ouderen.
„ Gaarne zou hy u allen gelukkig zien. Hoe verrukkend is het,
„ myn Vriend, zulk een Man te ontmoeten, gereed om iemand in
„ tegenspoed te troosten." —— JULIUS antwoordde. „ Ach! LUCI-
„ LIA, wist gy welk een eerbied myne Ouders my inboezemen
„ voor uwen uitmuntenden Vader! Op het oogenblik dat myne
„ Moeder hem ziet onze Hut naderen, zegt zy, *Zoon, zie onzen*
„ *Weldoender, bid den Hemel eenen zegen over hem af.* Als hy
„ intreedt, vlieg ik hem te gemoet, en hy omhelst my tederlyk!
„ myne waarde LUCILIA, hoe aangenaam is het zo dikwyls zynen
„ Weldoender te aanschouwen." In deezer voege smaakten JULIUS
en LUCILIA een onderling genoegen, en, in hunne onschuldige
vervoeringen, omhelsden zy elkander; zy herhaalden menigwerf
deeze vertederende gesprekken.

Schoon de Minnaar en zyne Minnaresse thans als onafscheidelyk
byeen waren, baarde zulks den Ouderen geen kommer; want on-
schuld hieldt de wagt over elk woord, over ieder daad. Vriend-
schap veel eer dan Liefde bragt hun byeen, nu eens in een lom-
merryk woud, dan eens aan den bebloemden zoom eener beeke,
zomtyds aan den zee-oever. De wildzang der Vogelen, het ge-
ruisch des waters stortende door een rotzig kanaal, of het ontzag-
lyk rollend geluid der Zeegolven, —— waren de voorwerpen,
die hunne aandagt trokken, en verschaften stoffe tot vermaak.

Intusschen beweende JULIA, verre van haaren Vader verwyderd,
en gepraamd door het drukkend gewigt van zynen haat, haare
vlugt en roekloozen misslag. —— DORIVAL zogt haar te troos-
ten met deeze redenen: „ JULIA, myne dierbaare JULIA, ween
„ niet meer. De Hemel, getuige van uwe boezemsmerte, heeft
„ u reeds vergiffenis geschonken. Uw Vader, door baatzugt en
„ strengheid van zyne Dogter beroofd, betreurt u, buiten twy-
„ fel, reeds. Ja, hy vraagt u weder van elk voorwerp, 't geen
„ hem omringt. Hy verwyt zichzelven zyne gestrengheid, en
„ heeft medelyden met ons." Hierop antwoordde JULIA: „ Waar-
„ de Egtgenoot, staa my toe droefenis te hebben over eenen Va-
„ der, die my altoos zou bemind hebben, hadt die noodlottige
„ Liefdedrift my niet vervoerd. Helaas! misschien is hy niet
„ meer. Ik heb hem ten grave doen daalen. ô, Myn Vader,
„ indien gy nog leeft, indien myn zwakke stem uwe ooren kan
„ bereiken, hoor de weeklagten die de wroeging my inboezemt.
„ Vergeef eene snoode Dogter, die deeze vergiffenis, op haare
„ knieën voor u nedergeboogen, wenschte, af te bidden, en dan
„ met schaamte overdekt te sterven."

Op dit oogenblik treedt PALEMON binnen. „ Ziet, hervatte
JULIA, deezen eerwaardigen Man; indien myn Vader nog leeft,
„ moet hy omtrent die jaaren bereikt hebben." Deeze woorden
uitende, zag zy PALEMON op het tederst aan, —— zy zugtte.

„ ô,

„ ô, Myne Kinderen," voerde PALEMON hun te gemoet. „ Ik ben een boodschapper van blyde tyding; leef JULIA, en wees getroost." ——— „ Welke blyde tyding? zeide JULIA, hebt gy eenig bewys van myn Vader? leeft hy nog?" ——— „ Helaas, myne waarde JULIA, of hy leeft dan dood is, weet ik niet; maar dit is een der gelukkigste dagen myns leevens. Ik breng een blyde boodschap. 't Geluk heeft, eindelyk, myne vuurigste wenschen bekroond. Eene groote erfenis, welke ik niet verwagtte, en waar om ik, zonder u, niet zou gewenscht hebben, is my ten deele gevallen, door den dood eens Bloedverwants, dien ik nauwlyks kende. Ik ontving dit verslag in eenen brief, my overgeleverd door een Persoon, die zo even uit een gestrand schip is ontkomen. ——— Deelt met my in de goedertierenheden der Voorzienigheid. Ik zal ten eenigen dage myne Dogter aan JULIUS ten Vrouwe schenken. Voortaan zullen wy maar één Gezin uitmaaken. ——— Maar hoe, JULIA, gy weent, wat mag 'er aan uw geluk ontbreeken?" Het kort doch zaaklyk antwoord was: ——— „ Myn Vader!"

Zy hadt dit nauwlyks uitgeboezemd, of JULIUS komt, ten einde adem binnen loopen. LUCILIA volgde hem, beevende. „ O myn Moeder!" riep hy uit, ——— „ wat is 'er myn Zoon? spreek." ——— „ Ik bevond my aan strand met LUCILIA, en wy hoorden, op het onverwagtst, het droevigste geluid, 't welk uit een nabuurig boschje scheen te komen. ——— Wy luisterden. ——— Een ongelukkig Man wenschte om den dood. ——— Ik trad nader. ——— Maar ach! welk een gezigt, ik zag een oud Man, zo eerwaardig als PALEMON, op den grond uitgestrekt, kragtloos, bleek als een doode, en half dood. Ik sprong van schrik te rugge. LUCILIA verschool zich agter my. Hy riep dat ik zou naderen, strekte zyne hand uit, en verklaarde op de hartroerendste wyze: *Geef my, indien het mogelyk is, eenigen bystand, op dat ik, eenige oogenblikken, den schriklyken dood, die my dreigt, afweere.*"

„ Een ongelukkig Mensch," sprak PALEMON, „ laaten wy ons haasten tot zyne hulpe." JULIA hadt, onder dit verhaal, de oogen onwrikbaar op den grond geslagen gehouden; zy borst uit: „ Een oud Man, mogelyk is het myn Vader, ik bezwyk onder den last van onheilen!"

Zy verlaaten de hut, zy komen ter plaatze waar de Schipbreukeling zich bevondt. De oude Man smeekte den Hemel om zyne Dogter. „ JULIA, verzugtte hy, indien uwe hand myne oogen mogt luiken; indien gy mogt weeten, dat ik stervende het u vergeeve, ik zou wel te vrede sterven!" ——— „ Zy is u wedergegeeven, Vader!" ——— „ JULIA, myne Dogter! en DORIVAL, ô Jongeling! hun Zoon en ook de myne! Myne Kinderen, omhelst uwen Vader. Hy leeft nog, om u vergiffenis te schenken." . . . . .

PALEMON, die dit aandoenlyk tooneel aanschouwde, nam wee-

 nen-

nende de hand van LUCILIA in de zyne, en dankte den Hemel voor dit heil. Hy beurde den Vader en diens Kinderen op. „ Komt," sprak hy, „ komt in myn Huis; Geluk zal 'er ons „ vergezellen." —— „ Edelmoedige Man, antwoordde WAL„ STEIN, welk een veilige haven biedt gy my aan, naa dat ik „ storm en schipbreuk ben ontkomen! De zugt tot Rykdom „ hadt myn Hart ongevoelig gemaakt, en heeft alle de onge„ lukken, waarin ik my met myne Kinderen vond ingewikkeld, „ berokkend. De Geldgierigheid heeft my vervoerd, om myne „ geheele bezitting op den ongestuimen Oceaan te waagen. Ik „ heb alles verloren! wat zeg ik? —— Ik heb alles weder„ gevonden; dewyl ik thans myne Kinderen kan omhelzen. —— „ Uitmuntende Man! Ik ontvang hun uit uwe handen, en gy „ zult hun Vader zyn! —— Hoe zal ik my van zulk eene „ verpligting ontslaan? —— door welke geloften, door welke „ vuurige wenschen zal ik deeze Goedheid vergelden?" —— „ Uw geluk, en dat van uw Geslacht, antwoordde PALEMON, „ zal my de aangenaamste vergelding weezen."

WALSTEIN, ondersteund door JULIA en DORIVAL, en PALEMON JULIUS en LUCILIA geleidende, kwamen nu aan de Hut. DORIVAL, eerst intreedende, ontving zyn Vader, onder deeze hartlyke uitboezeming. —— „ Welkom, Vader, in de wykplaats „ uwer Kinderen. Negen jaaren hebben zy hier reeds hun „ misdryf beweend. Gy hebt het hun vergeeven. Deeze woon„ stede des verdriets zal voortaan die van vreugde weezen."

De twee Gezinnen, die, van dit oogenblik af, maar één maakten, leefden te zamen in de stilste rust. —— Twee jaaren later bekroonde de Liefde de Deugden van JULIUS en LUCILIA, met den grootsten zegen —— hunne gewenschte Egtverbintenis. Zy trouwden onder 't oog hunner eerwaardige Ouderen, die hun den ouderlyken zegen gaven, en nog, eer zy stierven, het geluk hadden, de lieve Afstammelingen van deeze, voor elkander gebooren, Egtelingen te omhelzen.

DE PHYSIOGNOMIEKUNDE.

Natuur gaf aan myn Fillis
Het voorhoofd van Minerve,
Het edel oog van Juno,
Den opslag van Diana
En Venus lachend mondje.
Zou ik uit deze trekken
Nu Fillis ziel niet leezen?

De wysheid van Minerve,
De Majesteit van Juno,
De kuisheid van Diana,
De aanminnigheid van Venus,
Dit al zyn juiste trekken,
Die, in de Ziel van Fillis,
Zich op het nauwst verëenen.
En, zou ik zulk een Meisje,
Met zulk een Ziel niet minnen?

J. . . . .

DE LEDIGHEID-SCHUWENDE.

'k Heb vaak gehoord, en hou 't ook voor gewis,
Dat yder ledig mensch des Duivels kussen is:
Wat zal ik nu dan best beginnen,
Op dat ik ledigheid vermy'?
Zagt! daar valt my juist iets te binnen....
Welaan! aan 't werk, op dat 'k my zelven nuttig zy.
Kom, Ledig-gangers! die 'k voorby myn oog zie zweeven,
Gy, die den schoonen tyd
In vadsigheid verslyt,
En noemt de minste bezigheid eens Wysgeers leeven:
Daar zoo veel nuttigheids 'er steeds uit is te raapen.
Kom! spiegel U aan my: verlaat het straatgewoel:
Dus sprak Archipiger, en nam geswind een Stoel:
Hy ging terstond iets doen, dat is: wat zitten slaapen.

J. D. K. Ph. z.

LUCHTI-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, AUGUSTI, 1781.

Dag	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 0-3	71	W	2	o. helder z. b.
	— 0-6	77	WNW	3	——
	— 0-6	67½	NW	2	zeer betr.
2	— 0-8	67½	——	2	——
	— 1-4	72	——	4	wolk. o. h.
	— 2-1	60	N	3	omt. helder
3	— 2-8	64	NW	3	——
	— 3-5	70½	NNW	3	——
	— 4-2	61	N	2	——
4	— 4-9	63½	——	2	wolkig
	—* 5-1	67½	N t O	2	iets R. zw. w.
	— 4-9	63½	O t N	4	o. h. wolk.
5	— 4-5	66	O	2	donk. iets R.
	— 3-6	70	NO 4 ZW	0	—— zw. R.
	— 2-2	58½	ZZO	0	z. betr.
6	— 2-2	59	O t Z	2	damp. z. b.
	— 2-0	73	O	2	omt. helder
	— 1-9	66½	NO	2	——
7	— 1-0	67	—— 2 W	2	zw. R. zw. w.
	— 0-7	72	ZW	2	z. betr.
	— 0-5	64	Z	2	iets R. betr. Wl.
8	— 0-5	62	Z t O	5	donk. R.
	— 0-5	65	——	7	R.
	— 0-5	63½	Z	2	z. b. R. buiten
9	— 0-9	66½	ZZW	2	omt. helder
	— 1-1	81	Z	3	——
	— 1-3	67	N t W	1	——
10	— 1-5	67	Z 0. ZW	1	helder
	— 1-6	83	—— 1 O	1	omt. helder
	— 1-5	74	O	1	betr. Wl.
11	— 1-6	66½	ZZO	0	nagt D. B. R. z. b.
	— 1-9	77½	ZW 0. N	0	R. z. betr.
	— 1-8	72	N	0.1	zeer zw. w. Wl.
12	— 1-5	69	ZO	0	helder
	— 1-3	81	——	0	——
	— 1-0	74	O	0	o. held. Wl. en Nl.
13	28. 11-0	71	ZW	3	nagt R. D. betr.
	— 11-8	77½	WZW	3	betr.
	— 11-5	68	——	3	—— Wl.
14	— 11-3	69	W t N	3	omt. helder
	— 11-6	76½	——	3	wolkig
	— 10-9	66½	ZW	2	donk. R.
15	— 9-1	67	ZZW	4	—— R.
	— 9-0	71	W	3	——
	— 9-0	62	ZZW	3	wolkig
16	— 9-2	63	Z t W	5	omt. helder
	— 9-5	72	ZZW	6	donker R.
	— 9-1	61	——	4	wolkig
17	28. 9-1	61	ZW	6	donk. R.
	— 10-6	71½	W t Z	8	wolkig
	— 11-5	59	ZW	3	omt. helder
18	— 11-6	61	——	2	——
	— 11-6	74½	W	2.0	——
	— 11-4	67	NO	0	betr.
19	— 9-4	66½	O	4	R. donk. z.
	— 8-0	71	ZO	2	DBRH. z.
	— 6-6	63½	ZZW	2	wolkig
20	—* 6-1	64	NW	12	R. donker
	— 8-2	68	——	10	R. ——
	— 9-5	60	NW t N	10 à 13	zw. R.
21	— 11-0	61	NW	10	donker
	29. 0-6	67	NNW	8	z. b. iets R.
	— 2-1	61	N	4	o. h. wolk. Nl.
22	— 2-7	61½	——	2	omt. helder
	— 3-2	68	NNW	2	z. betr.
	— 2-5	60	WZW	2	——
23	— 1-4	61	ZW	2	donker
	— 0-7	73	W	2	wolk. o. h.
	— 0-0	63½	NW	2	donker
24	28. 11-0	64	ZZO	1	wein. betr.
	— 10-1	77	Z t O	2	held. betr.
	— 9-0	64	ZO	1	omt. helder
25	— 8-0	66½	ZZW	4 à 10	wolk. Rb.
	— 8-0	70½	WZW	10	zeer betr.
	— 9-2	66½	W	8	donker
26	— 10-6	63½	WNW	6	R. z. betr.
	29. 0-0	70	W t N	4	z. betr.
	— 0-4	64½	W	4	donker
27	28. 11-4	65	ZZW	4.2	R. betr.
	— 10-6	77½	Z t O	2.0	omt. helder
	— 9-7	71½	WNW	0	zw. w. dr. z.
28	— 9-6	69	ZW	2	helder
	— 9-5	76½	ZZW	2	betrokken
	— 9-0	65	ZW	4	D. W. R. o. h.
29	— 8-7	66½	——	8.12	z. betr.
	— 9-7	69½	——	13	——
	— 11-5	63½	WZW	8	omt. helder
30	29. 1-0	64	——	4	——
	— 1-5	74	——	2	——
	— 1-2	66½	O t Z	4	helder
31	— 0-0	66	OZO	2	——
	28. 11-5	84*	Z	3	—— z. b.
	29. 0-0	68	WZW	2	o. helder Wl.
	28. 11 $\frac{37}{93}$	67 $\frac{76}{93}$		3 $\frac{4}{12}$	

Den 1 's mid. 12 u. denk 80 à 81.
10 's morg. 6½ u. 65. 's av. 11½ u. 72.
11 's mid. 1½ u. 78½ 's av. 7 u. 76.
12 's morg. 5½ u. 66. 's av. 11 u. 73.
28 's mid. 1½ u. 78½.
31 's morg. 6 u. 63. 8½ u. 73. 's nam. 3½ u. 83½ 's av. 11½ u. 66.

in de Tafel van *Juli*, Therm.
18 's mid. 68. moet zyn 6[illegible]
23 's av. 5½ —— 5[illegible]

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER DE AFGODERY DER BESCHAAFDE EN VERLICHTE VOLKEN.

Wy hebben onlangs getragt te toonen, hoe het heeft kunnen gebeuren, dat, schoon de allervroegste menschen één éénig Opperwezen als den Schepper en Regeerder der Wereld gekend en gediend hebben, by verloop van tyd, die kennis heeft kunnen verloren gaan, en plaats maaken voor afgodery en bygeloof. Wy vonden toen de reden van dit verschynsel in de onkunde der menschen, ontstaan uit hunne ruuwe en arbeidzaame leevenswyze. Zeker, een geslagt van landbouwers, veehoeders en jaagers kon onmooglyk de weetenschappen beoeffenen; en allengskens moest het menschdom in eene algemeene onkunde vervallen. Dan, door den tyd, moesten 'er, by het uitbreiden der stemmen, en het toeneemen der bevolking, grootere staaten geformeerd, en, de leevenswyze veranderd wordende, handen voor den noodzaaklyken arbeid beginnen overteschieten, waar door dan de denkende vernuften gelegenheid kreegen, om hun verstand te oeffenen, en zig op weetenschappen en konsten toeteleggen. En hoe konden, mag men wel vraagen, in dezen staat, by eenen merklyken trap van beschaafdheid en verlichting, die oude dwaalingen blyven stand houden? Hoe kon het, als de moeder der konsten en weetenschappen, beroemde Egypte; hoe kon het met zo veel regts nog bewonderde Griekenland; hoe kon het verlichte Rome; hoe konden die volken, welken wy, voor 't overige, nog als onze leermeesters en modellen beschouwen en navolgen, zo dwaas wezen, van die dwaalingen, in den schoot der woestheid geformeerd en gekoesterd, te blyven aankleeven?

De zwaarigheid, nopens dit onderwerp, ontstaat eigenlyk hier uit; dat wy van de jeugd af aan gewoon zyn, de éénheid van God als het beginsel van allen Godsdienst te beschouwen; en het veelgodendom voor het toppunt en van godloosheid en ongerymdheid te houden. Onderwezen in de reine leer van 't Christendom, en door de uit het zelve

voortgebragte zuivere wysgeerte verlicht, schynt ons alles te leeren, dat 'er maar één éénige God is. Dan waren wy opgevoed geweest in de Schoolen van 't Heidendom; hadden wy geen beter onderwys gehad dan een Socrates, een Plato, een Cicero, een Seneca, wy zouden, mooglyk met hun wel één éénig allerhoogst Opperwezen gelooven, maar nogthans eene meerderheid van mindere Godheden toestaan. Het redeneerend bewys van Gods éénheid is, zelfs naar 't oordeel van schrandere hedendaagsche wysgeeren, wel voldoende ter overtuiging van 't verstand; doch het heeft geene volslagene wiskonstige zekerheid van betooging. (*) Een nadenkend vernuft kan, zekerlyk, uit de vooronderstelling van eene meerderheid van verhevener wezens, geleid worden, om éénen éénigen opperften Geest te stellen. De opklimming van geesten, welke men in de wereld gewaar wordt, welke in het veelgodendom wordt toegestaan, en van het welk zy als de grondslag is, kan onmooglyk verder gaan dan tot de hoogste volmaaktheid. Het gemeene denkbeeld, dat wy van geesten hebben, doet hun wezen bestaan in kennis en magt. Nu, daar kan geene grootere kennis wezen dan die van al het mooglyke, en geene grootere magt dan die over alles gaat, en alles doen kan wat het verstand goed vindt. Hier, aan de hoogste volmaaktheid, moet de opklimming stuiten; boven den geest, die alles weet en doen kan wat hy wil, kan geen geest wezen. Daarby, het verstand kan zig geene opklimming voorstellen zonder einde: dan, waar zullen wy het einde plaatsen in de schakels der verhevene wezens, dan alleen by de hoogste volmaaktheid, in de welke alles mooglyk is, wat 'er mooglyk in wezen kan, dat is, de oneindigheid?

Volgens dezen redeneertrant wordt het verstand zekerlyk geleid tot het denkbeeld van één éénigen hoogst volmaakten geest; en op dezen grond is het ook waarschynlyk, dat de laatere Wysgeeren onder de Heidenen gekomen zyn tot de kennis van een allerhoogst Wezen. Maar het bestaan van zulk een Wezen, van zulk eenen opperften God, sluit al zo weinig dat van mindere Goden uit, als het 't bestaan uitsluit van minder verhevene, van sterslyke, wezens.

Het

(*) Men zie de Verhandeling over Gods éénheid van den Heer WYTTENBACH, onder de Verhandelingen van het *Stolpiaansche Legaat*.

Het was alleen eene onfeilbaar bewezene Godlyke Openbaaring, welke het geloof aan Ondergoden, en den Dienst der geesten, kon verbannen. 't Was, zoude de Afgodery worden uitgeroeïd, volstrekt noodig, dat hy, die alleen met volle zekerheid weeten kon, dat de bestiering der wereld niet aan mindere Goden was aanbevolen, maar dat zyne over alles gaande Voorzienigheid, door eenen onbegryplyken invloed, en ingevolge van nooit voor mindere geesten te doorgrondene schikkingen, alle dingen wrogt naar den raad van zynen eeuwigen wil, door eene Openbaaring, welker Godlykheid op onwrikbaare en ontwyffelbaare gronden steunde en in 't oog viel, het menschdom desaangaande onderrigtte. Ook heeft, in weerwil van alle de verlichting, welke de wereld genoot, de afgodery stand gehouden, tot den tyd toe, dat de Christlyke Godsdienst gezegenpraald heeft.

Ondertusschen, evenwel, hebben de Wysgeeren, welken in de tyden van 't Heidendom leefden, veel betere begrippen van hunne Goden gehad dan het gemeen. Zy hebben van de leer van het Veelgodendom alle die ongerymdheden afgezonderd, welke gedeeltelyk de domheid des volks, en gedeeltelyk de dartele vinding der Dichteren, den Goden toeschreef. Men behoeft SENECA maar te leezen, om te zien, hoe zeer hy alle die fabelen afkeurde, welke men van de Goden verhaalde, en uit welker ongerymdheid men byna zeggen zoude, dat de Dichters en de verstandigste lieden aan de Goden niet geloofden. Wie, immers, die het bestaan der Goden en hunnen invloed en regeering toestond, zoude zig verstouten durven, hun dwaasheden en schelmstukken aantetichten, welken men den geringsten uit de menschen niet zoude durven verwyten?

Het komt my zeer waarschynlyk voor, dat veelen uit de verstandige Heidenen met de Goden gespot, en of hun bestaan, of ten minste hunnen invloed in de bestiering der wereld, in twyffel getrokken, zo niet volstrekt ontkend, hebben. Maar zo mogten eenigen denken; het Volk, gewoon aan zyne Goden, en derzelver eerdienst; verslaafd aan zyne Priesteren; bleef by het oude geloof; terwyl de Wysgeeren, die in andere gevoelens waren, hunne gedagten veelal niet dorsten openbaaren, te minder, daar zy, die het waagden te zeggen wat zy meenden, als Godverloochenaars aangezien, verfoeid en vervolgd wierden.

Voegt hier by, dat weinige menschen eene sterkte van geest hebben, die groot genoeg is, om volstrekt doortegaan,

op het geen hun waarſchynlyk voorkomt, wanneer de van de jeugd af aan ingezogene vooroordeelen, en de gevoelens der menigte, geheel iets anders leeren. In zulk een geval is de menschlyke geest meer geneigd, om die vooroordeelen en gevoelens met het geen hem, buiten dezelven, waarſchynlyk voorkomt, overeentebrengen, en het een naar het ander zo te plooïjen, dat daar uit een byzonder zamenſtel geboren worde. En dit ſchynt het geval van de meesten der oude Wysgeeren geweest te zyn.

De heerſchende overtuiging van 't beſtaan eener menigte van Goden aan den eenen kant, en aan den anderen het geloof aan éénen opperſten God, ſchynt het zamenſtel der Oosterſche Wysgeeren van de godlyke uitvloeijinge te hebben voortgebragt; het welk mooglyk de grond is van den afgodendienst der Heidenen in Indostan; en dit zamenſtel ſchynt my toe, ook veele Wysgeeren in de ſtelling van het Veelgodendom bevestigd te hebben.

De opklimming der geesten leidt den Wysgeer ligtlyk, gelyk wy boven aanmerkten, tot het geloof aan één opperst hoogst volmaakt Wezen. Die geesten nu, moesten, even als de geheele wereld, eenen oorſprong hebben. De oude overleveringen ſpraken van eene voortbrenging der wereld, en de reden leerde het zelfde: gevolglyk moest de wereld, met alles wat daar in is, niet van zig zelve zynde, haaren oorſprong hebben van het hoogst volmaakt Wezen. Maar dan viel de vraag, hoe heeft dat Wezen de wereld voortgebragt. Eene ſchepping uit Niet is een denkbeeld, dat nimmer in het verſtand van eenigen Wysgeer opkwam; en zeker geen menschlyk vernuft kan zig eene ſchepping uit Niet voorſtellen. Men dagt dan, dat alles uit God was voortgevloeid. Waarſchynlyk had men nog geene begrippen van Gods onſtoflykheid en onverdeelbaarheid; want het is misſchien even moeilyk, zig eene uitvloeijing uit een eenvoudig onſtoflyk Wezen, als eene ſchepping uit Niet, voorteſtellen. Evenwel, dit begrip, 't welk, fyn uitgeſponnen zynde, tot het *Pantheismus* leidt, in weerwil van alle zyne zwaarigheden, was het heerſchende in de ſchoolen der Oosterſche Wysgeeren. De uitvloeiſelen nu uit de Godheid verſchilden in trappen van volmaaktheid; naar dat zy onmiddelbaar uit de eerſte bronwel waren voortgekomen. Het eerſte en volmaaktſte uitvloeiſel was dat, uit het welk alle de overigen waren uitgevloeid, Gods *Reden*, het *Woord*, waar door alle dingen, by veelen der Heidenſche Wysgeeren zelfs, gemaakt waren. Uit dit Wezen waren anderen

voort-

voortgekomen, en uit die wederom anderen, allen in volmaaktheid afdaalende, naar maate van hunnen afstand van het Opperste Wezen, tot aan de laagste wezens, de leevenlooze stof, toe. Dit was het stelsel der Oosterlingen. PLATO's *Denkbeelden* in de Godheid, zyn *Logos*, schynen even den zelfden grond gehad te hebben: en wie weet, hoe veel van die begrippen nog in onze hedendaagsche Godgeleerdheid is overgebleven? Onder die Wysgeeren, welken het Christendom omhelsden, zyn 'er ongetwyffeld ook geweest, die uit de Schoolen hunner Leeraars deze begrippen mede bragten; welken zy wonder wel met het geen in de heilige Schrift van Vader, Zoon en Heiligen Geest geleerd werd, meenden te kunnen overeen brengen (*).

Deze leer, nu, der uitvloeiselen strookte volmaakt wel met die van 't Veelgodendom. Zulk een verheven *Aioon*, (dit was de naam waarmede de Grieken die Wezens benoemden, een naam, welke ook eene *eeuw* betekent,) was een God, verhevener, magtiger, heiliger, naar maate hy nader was aan den oorsprong aller dingen.

In dit stelsel waanden veelen, 't geen het zelve niet weinig begunstigden, ook eene oplossing te vinden van de moeilyke vraag, hoe 'er, daar het Opperwezen goed en wys is, zo veel kwaads in de wereld heeft kunnen komen? De laagere geesten hadden zo veel minder trappen van volmaaktheid als zy van het Opperwezen af waren; het kwaad kwam dan voort van de laagere wezens, en onder deze behoorde ook de mensch.

Het gemaklyke dier oplossinge van dit duister voorstel, in de Wysgeerte, maakte deze stelling des te aanneemelyker; en 't is dus niet vreemd, dat Heidensche Wysgeeren dezelve, ter begunstiginge van 't Veelgodendom, des te greetiger omhelsden.

O. O.

(*) Dit wordt breedvoerig beredeneerd in het *Platonisme devoilé, où Essai touchant le Verbe Platonicien.* Col. 1700.

WAARNEEMING, WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN DE *Calomel*, EN DE *Tinctura Jalappæ*, IN HET UITDRYVEN DER SPOELWORMEN (*LUMBRICI*). Door ANDREW DUNCAN. M. D.

(*Medical Cases and Observations*, pag. 319.)

J— A –, een Jongetje van 3 Jaaren, wierd, den 10 Juny 1777, in het Hospitaal gebragt; hy had, zedert eenigen tyd, dikwils Spoelwormen geloosd, ter lengte van agt tot tien duimen. Hy klaagde over pyn in den Buik en Borst, die hem, by korte tusschenpoozingen, met groote hevigheid aanvielen: hy plukte bestendig aan den Neus, was dikwils geplaagd met perzinge tot afgang, en voelde gestadig aandrang tot wateren, zonder dat hy echter iets loosde.

Des nagts sliep hy tamelyk wel, maar klaagde bestendig over grooten dorst: de eetlust was zeer ongelyk: de Stoelgang was, over het geheel genoomen, geregeld; maar met de perzingen loosde hy een slymagtige stoffe. Aan de Urin konde men niets tegennatuurlyks ontdekken.

Met deeze ongemakken was hy reeds, zedert drie weken, gekweld. De moeder wist geene oorzaak daarvan optegeeven, en men had het Kind geene Geneesmiddelen, behalven nu en dan wat Rhabarber, laaten gebruiken.

Ik schreef diensvolgens de volgende middelen voor,

℞. *Calomelanos granorum unum,*
Conservæ Rosarum quantum sufficit, fiat bolus,

des avonds, naar Bed gaande, te neemen.

℞. *Tincturæ Jalappæ semiunciam*
Syrupi simplicis uncias duas. M.

des morgens vroeg een halve lepel vol te gebruiken, en daarmede alle uur aan te houden, tot dat 'er afgang volgt.

Ik bezogt hem den 13 Juny. Hy had de voorgeschreeven brok wel kunnen verdraagen; de purgatie had zeer sterk gewerkt, en hy had twee groote wormen geloosd, ieder ter lengte van omtrent 10 duimen.

Ik liet hem de voorgeschreeven middelen voortgebruiken.

Den

Den 17 Juny. De Geneesmiddelen had hy niet behoorlyk ingenoomen. Men had niet ontdekt, dat hy, zedert, Wormen had geloosd, en hy bleef, by aanhoudendheid, over pyn in den Buik klaagen. Ik verzogt de geneesmiddelen behoorlyk integeeven.

Den 20 Juny, bezogt ik hem weder, en vernam, dat, zo wel de Bolus, als het Purgeermiddel, waren ingenoomen, welk laatste zeer sterke Stoelgangen verwekt had, waarby het Kind een langen Worm was kwyt geraakt.

Een tweeden Worm had men voor een gedeelte ontdekt; maar was wederom in den darm te rug getrokken. Ik raadde met het gebruik der middelen, tweemaalen in de week, aan te houden.

Den 1 July. Het Kind had, zedert twee reizen, de Geneesmiddelen ingenoomen; van de eerste purgatie had hy vyf, en van de laatste zes Wormen geloosd: ieder derzelven was omtrent agt duimen lang. Hy klaagde niet meer over krimpingen in het lyf; echter bespeurde men nog zomwylen het plukken in den neus, en het knarssen met de tanden, geduurende den slaap.

Het was, om deeze reden, dat ik het voortgebruik der Geneesmiddelen noodig oordeelde.

Den 11 July. Hy had tweemaal ingenoomen; op de eerste purgatie waren twee Wormen gevolgd, maar de laatste had niet gewerkt.

De middelen wierden, als vooren, voortgebruikt.

Den 29 July. Het Kind had, by ieder van de laatste purgatie, 3 Wormen geloosd, waarvan de eene byna elf duimen lang was. Zedert agt dagen had hy niets meer ingenomen, en was ook geen Wormen kwyt geraakt: hy klaagde nu niet meer over eenige pynen in het lyf, en de andere toevallen waren ook merkelyk minder. Ik liet nog eenigen tyd met het gebruik der Geneesmiddelen aanhouden. Wanneer hy in 't vervolg geen Wormen meer loosde, en 'er ook geene van de genoemde toevallen wederkeerden, liet ik hem in volmaakten welstand uit het Hospitaal gaan.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN WITTEN KWIKSTAART.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Witte Kwikſtaart*, in 't Latyn *Motacilla*, in 't Italiaansch *Ballarina*, in 't Portugeesch *Aveloa*, in 't Engelsch *White water wagtail*, in 't Hoogduitsch *Wyſſe waſſer-ſteltz*, in 't Zweedsch *Aerla*, in 't Poolsch *Pliſka*, in 't Fransch *Lavandiere* geheeten, is wat grooter dan een *Koolmees*; doch zyn lange ſtaart ſchynt zyn Lichaam te vergrooten, en geeft hem in 't geheel de langte van zeven duimen: de ſtaart zelve maakt daar van drie en een half duim. De Vogel ſpreidt dien uit, en heft denzelven om hoog, als hy vliegt; hy ſteunt op dien breeden riem als hy in de lugt tuimelt, en dartelende zich onwendt; en wanneer hy zit, is dit deel in eene geſtadige beweeging op en neder, by ſchuddingen vyf of zes maal herhaald.

Vlug, met kleine zeer verhaaste ſchreden, loopen de *Kwikſtaarten* langs den oever der rivieren; zomtyds treeden zy 'er in, ter diepte van eenige linien: veelal onthouden zy zich by molens, ſluizen, en ter plaatze waar 't Linnen gewasſchen wordt; zich by de Vrouwen zeer gemeenzaam vervoegende, om de kruimpjes, welke zy hun voorwerpen, op te zamelen: en dewyl de beweeging van hun ſtaart zeer veel overeenkomsts heeft met die der wasſchende Vrouwen, draagen zy in *Frankryk* den naam van *Lavandiere*.

Wit en zwart by plekken verdeelen de Pluimadie van den *Kwikſtaart*. De Buik is wit, de Staart zamengeſteld uit twaalf pennen, welker tien middelſte zwart, en de twee aan de zyden wit zyn; de digtgeſlaage Vleugels loopen niet verder dan tot een derde der langte des Vogels: de Vleugelpennen zyn zwart en bleek grys geboord. BELON heeft in de Vleugelen van den *Kwikſtaart* iet opgemerkt, 't welk dit Vogeltje aan 't geſlacht der Watervogelen doet naderen. Het bovenſte van den Kop is gedekt met een zwart kapje, 't welk boven by den hals afdaalt: een half masker, 't welk wit is, bedekt het voorhoofd, omringt het oog, en aan de zyden van den Hals nederhangende, loopt het tot het zwart van den Gorgel, voorzien met een breede zwarte plek, op de borst afgerond. Het zwarte trekt in eenigen na het bruine: en het verſchil der Pluimadie tusſchen het Mannetje en Wyfje is hier in gelegen, dat by het laatstgemelde het bovenſte van den Kop bruin, en by het eerstgenoemde zwart is.

De

De *Kwikstaarten* komen op 't einde van Maart in *Frankryk*. Zy maaken hun nest op den grond, onder eenige struiken op de groente of braakliggende landen: doch meestentyds aan den waterkant, aan een uitgekolkten oever of in paalwerk. Dit nest bestaat uit drooge kruiden, hairworteltjes, zomtyds met mosch gemengd, alles vry los in een gewerkt; en van binnen met vederen of hair voorzien. In 't zelve vindt men doorgaans vier of vyf witte, en met bruine stippeltjes gevlekte Eitjes: meestentyds broeden zy maar ééns, ten minsten, wanneer het eerste broedzel niet weggenomen of gestoord is, voor het uitkomen en opvoeden der Jongen. De Vader en Moeder verdeedigen het kroost, wanneer men 't zoekt te naderen, met moed. Zy voorkomen, als 't ware, den vyand, rondsom vliegende, ten einde hem te verbysteren: en als men het broedzel wegneemt, vervolgen zy den roover, vliegen boven zyn hoofd, zich onophoudelyk omwendende, terwyl zy op een' klaagenden toon hunne Jongen roepen. Zy bezorgen ze met zo veel vlyts als zindelykheids, en zuiveren het nest van alle onreinheden: deeze werpen zy niet alleen buiten; maar brengen ze op een zekeren afstand weg. Wanneer de Jongen in staat zyn om te vliegen, worden ze door den Vader en Moeder geleid, die hun dan nog drie weeken of één maand voeden. Zy slingeren, met eene ongemeene greetigheid, de Insecten en Miereneijeren in. Men heeft opgemerkt, dat de *Kwikstaarten* altoos hunne spys met eene zonderlinge schielykheid neemen, en zich geen tyd schynen te gunnen om dezelve door te zwelgen. Zy verzamelen aardwormen, en vangen de vliegen in de lugt, dit is het oogmerk van hun geduurig zwerven en tuimelen: voorts is hunne vlugt golfswyze, met horten en stooten: zy bedienen zich zeer veel van hun staart, die zy dan horizontaal beweegen, en dus in eene tegenovergestelde rigting van de beweeging als zy zitten. Dikwyls laaten de *Kwikstaarten*, en boven al onder het vliegen, een zwak, helder en verdubbeld geluid hooren, omtrent op deezen toon, *güi˜ güi˜t*, *güi˜ güi˜ güi˜t*, dit 's de stem van 't vernoegen: die beneden zyn, beantwoorden ze: maar die zelfde toon klimt hooger, en wordt dikmaaler herhaald, als zy de klauwen eens roofvogels ontkomen zyn: zy vreezen geene andere Dieren, noch ook den Mensch: als men op hun schiet, vliegen zy niet verre, en zetten zich weer neder op een kleinen afstand van den Jaager.

In den Herfst, vertoonen zy zich, talrykst, in onze velden.

den. Dit Jaargetyde, 't welk hun te zamenbrengt, schynt hun vrolykheid in te storten: zy vermenigvuldigen hunne speelen, heffen zich in de lugt, stryken op den grond neder, loopen elkander na, en gaan, in grooten getale, zitten op de molendaken, en de huizen, digt by 't water: daar schynen zy met elkander te praaten, met korte en herhaalde toonen: hun hoorende, zou men gelooven, dat ze, voor eenigen tyd, vraagen voorstelden en antwoorden inbragten: tot dat een algemeen geroep van de geheele vergadering het teken geeft van de toestemming om elders heen te trekken. Ten dien tyde laaten zy ook een zagten en laagen wildzang hooren, die onderstems en bykans niet meer is dan een zagt gemurmer: te deezer oorzaak geeft BELON hun misschien den naam van *Susurada*. Die zagte toon wordt hun ingeboezemd door de schoonheid van 't Saisoen, en 't vermaak der gezelligheid, waar voor deeze Vogeltjes zeer aandoenlyk schynen.

Op 't einde van den Herfst verzamelen zich de *Kwikstaarten* in veel grooter benden. 's Avonds stryken zy neder op het riet aan den oever der rivieren, waar zy de voorbygaanden roepen, en, tot de nagt valt, zamen speelen. Op heldere morgens, in de maand October, hoort men ze, in de lugt, zomtyds zeer hoog, vliegen, zonder ophouden schreeuwende; zy vertrekken als dan: want, met het aannaderen van den Winter, verlaaten zy ons, en zoeken andere lugtstreeken. De Heer DE MAILLET schryft, dat, omtrent dien tyd, in *Egypte* zulk eene menigte van *Kwikstaarten* komt, dat het volk ze in zand droogt, om ze te bewaaren, en vervolgens te eeten. De Heer ADANSON vermeldt, dat men ze des Winters aan de Rivier *Senegal* ziet, met de *Zwaluwen* en *Kwartels*, die 'er zich niet dan op dien tyd teffens bevinden.

De *Kwikstaart* is gemeen in geheel *Europa* tot in *Zweeden* toe, en wordt, gelyk wy gezien hebben, in *Africa* en *Asie* gevonden. Die de Heer SONNERAT ons van de *Philippynsche Eilanden* bragt, is dezelfde als de *Europische*, en een ander, door den Heer COMMERSON van de *Kaap der Goede Hoope* aangevoerd, verschilde 'er weinig van. Doch zou OLINA zich niet vergissen, als hy schryft dat de *Kwikstaart* alleen in den Herfst en in den Winter in *Italie* voorkomt? Kan men gelooven, dat dit Vogeltje den Winter doorbrengt in die Lugtstreeken, daar het zulke verre tochten doet na veel heeter Gewesten?

GE-

GEDAGTEN OVER DE ONTBRANDING DER GEWASSEN, EN BOVENAL VAN OP-EEN GEHOOPT HOOI, WAAR IN MEN MOGELYK HET RECHTE KENMERK ZAL VINDEN, OM DE DRIE SOORTEN VAN GISTING TE ONDERSCHEIDEN.

Door JEAN SENEBIER, *Bibliothecarius van 't Gemeenebest Geneve, en Lid van de Hollandsche Maatschappy te Haarlem.*

(Overgenomen uit het *Journal Physique.*)

Het verschynzel, dat Gewassen in eene groote hoeveelheid, eer zy droog zyn, op-een gehoopt, als van zelve in brand vliegen, is verbaazend. BOERHAVE spreekt 'er van in zyne *Chimie*, als hy over het voedzel des vuurs handelt. MUSSCHENBROEK roert het in zyne Natuurkunde even aan; maar noch de een noch de ander heeft 'er op gedagt om de oorzaak op te speuren van een verschynzel, zo geschikt om de aandagt eens Natuurkundigen te vestigen, door 't verwonderlyke, 't geen zich opdoet in de omstandigheden, en de schadelyke uitwerkzels daar door zomwylen veroorzaakt. Het vuur komt voort uit den schoot der vogtigheid: de verslindende vlam verteert het Lichaam, 't welk dezelve voortbragt, en dreigt alles, wat 'er om heen is, in 't verderf in te wikkelen.

Welk is de oorzaak van dien Brand? —— Welke zyn de hulpmiddelen daar tegen? —— Ik onderneem het niet deeze vraagen te beantwoorden: het is bykans onmogelyk beslissende Proeven op dit stuk te doen. Ik zal 'er alleen eenige gedagten, die misschien zeer aanneemelyk zullen weezen, daar over opgeeven. —— Wanneer men eene Proeve voorstelt, welke tot heil der Menschen kan strekken, door hun te behoeden tegen een verschriklyken brand, mag men toegeevenheid verwagten; het berispen zelfs braveeren, en van zyne eigenliefde eene offerande doen aan de zugt tot het algemeene welzyn.

Het droogst ingezameld Hooi ondergaat in de Hooibergen eene gisting, welke zich ontdekt door eene hevige hitte, een sterke reuk, eene zeer merkbaare vogtigheid, en eene uitwaasseming van vaste Lugt, veelal voortgebragt door den eersten trap van gisting. De ondervinding wyst ten min-

minsten uit, dat men dan, met de bloote hand, altoos de inwendige hette van een Hooihoop niet kan veelen; dat men last in 't hoofd krygt, wanneer men dan lang in de stallen blyft; dat men veel moeilyker ademhaalt, dan in de vrye lugt; dat een brandend vuur met het bloed door de aderen loopt; dat men ras overdekt is van een overvloedig zweet; en dat men, eindelyk, bykans alle de uitwerkzels voelt, die smeulende doove koolen veroorzaaken by lieden aan derzelver uitdamping blootgesteld, als men door een voorzigtig weggaan zulks niet voorkomt.

Maar, indien de Gewassen in eene groote menigte opeengehoopt worden, eer zy droog zyn, wordt men zeer ras de voorbeschreevene uitwerkzels gewaar: dan vervolgens vermeerdert de hette; een wateragtige en phlogistique damp verheft zich, vergezeld van stank, en, naar dat de omstandigheden zyn, barst 'er een geweldige vlam uit, die deeze overblyfzels der verrottinge schynt te ontvlugten.

De gisting is de oorzaak van de ontbinding der Gewassen; doch de deelen, waar uit ze bestaan, zich ontbindende, vormen welhaast nieuwe zamengestelde Lichaamen. In het begin der gistinge is de ontbinding niet volkomen, 'er vliegt eene vlugge damp uit de vaste lugt, die een zout uitwaassemend gedeelte is: maar het Phlogiston blyft nog veréénigd met een groot gedeelte van de stoffe der Gewassen: deeze hoopt zich op een, en is 'er, zonder dezelve te verlaaten, min vast aan gehegt. De vaste Lugt wordt het kenmerk van de geestagtige gisting; het Phlogiston blyft in het mengzel, en brengt een weinig warmte voort. -- Indien de ontbinding der deelen in de Gewassen toeneemt, vermeerdert de hette, het Phlogiston wordt eenigzins losser; het ontvliegt, en besmet de lugt waar het doorgaat, vermindert dezelve op eene aanmerkelyke wyze, en doet een Phlogistique lugt gebooren worden, dit is het kenmerk van de zuure gisting. —— Eindelyk ontdekt zich de rottende gisting, die alle de verbintenissen der hoofdstoffen verbreekt, en in vryheid stelt, om zich op zulk eene wyze, als het haar behaagt, te vereenigen, door eene zeer groote hette, het Phlogiston breekt in grooten overvloed uit, het voegt zich by de zuuren en zouten, die uitdampen, en vormt de ontbrandbaare Lugt, of eene Lugt, zeer met Phlogiston opgevuld, 't welk het einde is van de rottende gisting. —— Zulks moet op de volgende wyze toegaan. — In de geestagtige gisting paart zich het Phlogiston, voor het grootste gedeelte, met de gemengde stoffe; het uit-

waas-

waasſemend gedeelte moet gevolglyk weinig Phlogiston in hebben, gelyk de vaste Lugt. — In de zuure gisting, ſcheidt het Phlogiston, zich verbergende om het zuur te maaken, van de deelen, waar mede het vereenigd was; als dan dampt 'er eene zekere hoeveelheid uit, die de Phlogistique Lugt vormt. — Eindelyk, wanneer alle Phlogiston los raakt, heeft men een met Phlogiston opgevulde Lugt, de ontbrandbaare Lugt, en met deeze de verrotting.

Indien men de Gewasſen aan het vuur blootſtelt, de Lugten 'er uitkomende ontvangt, en het vuur allengskens aanſtookt, krygt men eerst vaste Lugt, vervolgens gephlogisteerde Lugt, en eindelyk de ontbrandbaare Lugt: dit bewyst dat de natuur deezer Lugten betrekking hebbe, tot de maat van de ontbinding der Gewasſen, die dezelve opleveren.

Men begrypt ligt de oorzaak van de hette, welke men gevoelt, als men vogtige Gewasſen, eenigen tyd geleden, opeengehoopt, aanraakt. De ondervinding leeraart, dat de vereeniging der zuuren met het Phlogiston altoos eene warmte verwekt, welker ſterkte geëvenredigd is aan de zuiverheid en hoeveelheid der zuuren en van het Phlogiston, die zich vereenigen. Men ziet ook dat de hette toeneemt in de gistende Gewasſen, met de ontbinding hunner deelen, die, hunne eigene hoedanigheden aanneemende, dezelve brengt in den ſtaat, waarin wy ze bevinden in onze ſtookhuizen, en dezelfde uitwerkzels doet voortbrengen.

De ontvlamming der Gewasſen kan, in deeze omſtandigheden, of van zelve of by toeval ontſtaan. — Zou men dit, in het eerſte geval, niet kunnen ophelderen, door de vereeniging der zuuren, met de olien, 't zy ligter of zwaarder, gelyk gebeurt, wanneer men Geest van Vitriool met eenige Olie vermengt? Zou 'er zich geene ſoort van Pyrophore of Phosphorus, of liever een Salpeter, indien geen zwavelagtige ſtoffe, vormen, die by eene maatige warmte in den brand vliegt, of zelfs, gelyk eenige dier mengzelen, door het aanraaken der lugt? De Gewasſen verſchaffen de ſtoffen van deeze onderſcheide mengzels. In de algemeene vlugtigwording van alle hunne deelen, begrypt men de mogelykheid van de zamenſtelling der opgenoemde ſtoffen, en bygevolge die van 't uitwerkzel, 't geen ik tragt op te losſen.

Wanneer wy de Lichaamen, die de gisting ondergaan hebben, onderzoeken, zien wy dat ze van kleur, geur en zelfſtandigheid veranderd zyn, dat derzelver zwaarte veel is afgenomen, en als 'er eene volkomene rotting plaats gehad

had hebbe, zyn de overblyfzels dier Lichaamen niet meer vatbaar voor de verbranding, zy vormen eene ſoort van kalk die de grondſlag der groeijing, en misſchien het werk der groeijing zelve, is. Zy, die vogtig Hooi opſluiten, weeten dat het zwart wordt, een leelyken ſtank en ſlegten ſmaak krygt, als mede dat de Beesten het weigeren te eeten.

Dewyl men, derhalven, in de Gewasſen, zuuren, zouten, olien, en brandende geesten, het Phlogiston, vindt; dewyl deeze ſtoffen verminderen, of, dewyl eenige derzelven ontaarten, en, geduurende de gisting, verdwynen; dewyl men weet dat de meeste op denzelfden tyd wegvliegen, of kunnen vlugtig worden, mogen wy redelyker wyze beſluiten, dat de ontbinding der Gewasſen eene ſtoffe doet gebooren worden, die dezelve omringt; hier uit kunnen mengzels ontſtaan, die, op 't enkel aanraaken der lugt, in vlam vliegen.

Maar, ſchoon 'er zich eenige waarſchynlykheden opdoen voor deeze oorzaaken, ſchoon zy eene groote rol ſpeelen, in verſcheide omſtandigheden, geloof ik, nogthans, dat men 'er altoos de Ontbranding van vogtig opeengehoopt Hooi niet aan moet toeſchryven. Dit toeval is niet algemeen; het gebeurt niet altoos wanneer men het Hooi, eer het droog is, inzamelt; men neemt het zelfs niet ſteeds waar, wanneer het Hooi bederft, zwart wordt, en verrot. Het blykt, derhalven, dat 'er de zamenloop noodig is van eene uitwendige oorzaak; dus wordt, in 't algemeen, deeze ontbranding der vogtig verzamelde Gewasſen, voortgebragt door de ontbrandbaare Lugt, uit de Gewasſen in dien ſtaat voortgekomen, die dan ontſteekt door eenige byzondere oorzaak, en zonder deeze niet in brand zou vliegen.

Ziet hier de gronden van myn gevoelen: —— *Vooreerst*; men maakt ontvlambaare Lugt door de ontbinding van Yzer of eenig Metaal in Vitrioolzuur, en dit zuur met brandende geesten te mengen, of zelfs door de enkele vereeniging van dit zuur met Phlogistique Stoffen, of met Phlogiston zelve; men maakt ontvlambaare Lugt door het enkel kooken van Olien, gelyk de Heer NERET heeft waargenomen, by het kooken van *Terpentyn-Olie*, en de Heer PRIESTLEY als hy *Olie van Olyven* kookte (*). De wer-

(*) PRIESTLEY, Tom. IV. p. 363. *Journal de Physique*, Tom. XIV. p. 139.

werking van het Vuur, op de Gewasſen, doet 'er de ontvlambaare Lugt uitvliegen; doch deeze vertoont zich niet dan wanneer de zuuren beginnen vlugtig te worden, en de Olien, die zig verheffen, dik genoeg zyn. Ik voeg 'er zelfs by dat de ontvlambaare Lugt voortkomt uit de ontbinding van Yzer door zouten. ——— 't Is blykbaar dat alle deeze ſtoffen van ontbrandbaare Lugt in de Gewasſen zyn, en deeze de warmte, noodig om ze in beweeging te brengen, ondergaan kunnen. Ik beſluit hier uit, dat myne veronderſtelling ten minſten mogelyk is.

Ten Tweeden; de Planten, die in moerasſen verrotten, leveren een ontvlambaare Lugt uit, door den Heer VOLTA daarin ontdekt. Indien men 's Zomers eene genoegzaame hoeveelheid van Gewasſen doet gisten, en onder water houdt om de ontbinding te verhaasten, is een tydſtip, waar op men de Lugtbellen, die zich op 't water vertoonen, kan aan brand ſteeken, en dit is het tydſtip, wanneer de groene kleur der Gewasſen verdwynt. De Lugt, door kooken uit Olien gehaald, heeft de meeste overeenkomst met de ontvlambaare Lugt der moerasſen. Eene ſoort van rook kundigt de ontbrandbaare Lugt aan in de Gewasſen, welke men verbrandt; eindelyk, het Hooi, en bovenal het Naahooi, 't geen verrot in de Hooiklamp, verliest de groene kleur; waar uit volgt dat myne veronderſtelling waarſchynlyk is.

't Is zeker dat het rechtſtreeks bewys ontbreekt. Men heeft geene Proeven genomen op de Lugt in de Hooiſchuuren. Maar ook zeg ik, *vooreerst*, alleen, dat myn gevoelen waarſchynlyk is, en ik agt die waarſchynlykheid groot genoeg om de Landlieden over te haalen, dat zy 'er eene beſlisſende proeve van neemen. Ik zou die aan anderen niet overlaaten, indien myne leevensomſtandigheden gedoogden, dat ik op 't Land woonde, en den Hooibouw kon nagaan. ——— *Ten Tweeden*; alle jaaren en alle plaatzen zyn niet even geſchikt tot die Proeve. ——— *Ten Derden*; 't is niet mogelyk dezelve in 't klein te neemen. ——— *Ten Vierden*; 't geen veel waarſchynlykheids aan myne veronderſtelling byzet, is, dat de lugt in de Hooiſchuuren, gelyk ik reeds aanmerkte, nadeelig is voor de ademhaaling.

Men kan niet twyfelen, of het rottend Hooi vormt ontbrandbaare dampen, door de ſtoffen, die zich ontwikkelen. En beſpiegeling en waarneeming, beiden, leiden ons op, om te gelooven; dat 'er zich eerst Vaste Lugt, vervolgens Gephlogisteerde Lugt, en eindelyk ontvlambaare Lugt

Lugt vertoont; doch men zou derzelver aart te weeten kunnen komen, met de lugt der Hooischuuren, op verscheide tyden, te onderzoeken, naa dat men het Hooi heeft opgedaan, met salpeter-lugt, kalkwater en schoon water. Maar, om te ontdekken of die lugt, ontvlambaare Lugt inhebbe, moest men op de wyze van den Heer VOLTA te werk gaan; en dus de lugt der Hooischuur neemen op 't oogenblik als het Hooi het heetst is, en in 't bovenste gedeelte van de Hooiklamp; dewyl de ontvlambaare Lugt ligter is dan die des Dampkrings; doch dewyl deeze Lugt in de gemeene lugt kan zwerven, moest men het eerst beproeven door een Electrique vonk, vervolgens met 'er eenige bellen gedephlogisteerde lugt by te doen; indien dit niet gelukt, zou men allengskens by de lugt van de Hooiklamp, welker hoeveelheid bekend was, eenige bellen ontvlambaare lugt uit metaalen, welker hoeveelheid men wist, met gemeene lugt kunnen mengen, tot dat de Electrique vonk dezelve aanstak; als dan zou men, uit het verschil tusschen de menigte van bellen ontvlambaare metaallugt, gevoegd by die van den Hooiberg, noodig om te doen ontbranden, en de hoeveelheid van die zelfde lugt met gemeene lugt vermengd, noodig om die in brand te steeken, kunnen oordeelen, hoe veel ontvlambaare lugt in die Hooischuur was.

Maar hoe ontsteekt die ontbrandbaare Lugt? —— Voor eerst, zy ontvlamt niet altoos, schoon het Hooi, dat dezelve voortbrengt, zeer vogtig is gewonnen: als dan heeft de ontvlambaare Lugt zich verspreid, of vindt zich verzwolgen in eene groote hoeveelheid gemeene lugt, of de ontsteekende oorzaak van buiten ontbreekt. —— Ten *anderen*. De ontvlambaare Lugt wordt door de geringste vlam ontstooken; een vonk uit zyden kousfen, uit een mensch, uit een dier gehaald, is daar toe genoeg. 't Zou, derhalven, niet te bevreemden zyn, indien de zomerblikjes des nagts, of zwaarder blixemen, of zelfs de verheveling, onder den naam van verschietende Star bekend, de lugt, die uit de opening der Hooischuur voortkomt, aanstaken, en den brand verwekte. —*Eindelyk*, kan het bybrengen van een ontstooken kaars dit uitwerkzel te wege brengen: voorts loopt dit minder gevaarin de Stallen, die onder de Hooibergen zyn; dewyl die ontvlambaare Lugt uit eigen aart na boven klimt.

Door welke middelen zal men best de heillooze uitwerkzels van het in brand vliegen deezer ontvlambaare Lugt, in de Hooischuuren, voorkomen? —— Ik zie 'er

slegts

flegts twee. Het eerfte beftaat in alle de toegangen tot den Hooiberg zo wel te fluiten, dat de ontvlambaare Lugt, door 't vogtig Hooi voortgebragt, 'er niet konne uitvliegen, dan op een tyd, wanneer men oordeelde, geene ontbranding te vreezen te hebben. —— Een tweede rechtftreeks daar tegen overgefteld middel zou zyn, dat men aan de ontbrandbaare Lugt alle mogelyke openingen verleende, ten einde zy kon ontvliegen, naar maate ze voortgebragt werd, en geen tyd hebben om zich in de Hooifchuur opeen te hoopen: als dan zou de uitdampende ontvlambaare Lugt in zulk eene menigte van gemeene lugt komen, dat ze haare ontvlambaarheid verloor; doch de Lugt, die uit een Hooifchuur alleen komt door de kleine openingen in het dak, krygt een te zeer belaadenen dampkring; welke in brand vliegt, zo ras 'er een vlamverwekkende oorzaak bykomt, en alles rondsom in het verderf inwikkelt

---

XVIII. BERICHT,

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mede-Directeur van de Teken-Academie der Stad Amfterdam; van het Zeeuwfche Genootfchap der Weetenfchappen te Vlisfingen, en van de Keurvorftelyke Schilder- Beeldhouw- en Bouwkunst-Academie te Dusfeldorp, — Lid van de Holl: Maatfchappy der Weetenfchappen te Haarlem.

Zynde de 31ste *Prenttekening.* Door Gr. NETSCHER 1664.

Verbeeldende eene jeugdige Dame, bevalliglyk op een ftoel zittende te fpeelen op eene Guitarre. Men ziet haar ter halver Lyf, van de Linkerzyde, met het gelaat naar den Aanfchouwer toegekeerd, gekleed in een fluweel Jakje, met hermelyne randen. Alles is fchilderagtig en bevallig, zoo in de houding als 't gewaad, waarin byzonder de natuur, ten opzigte van 't onderfcheid in de ftoffe der kleeding, meesterlyk is waargenomen; in welke behandeling deeze Meester, die een tydgenoot van *Metzu* en *Ter Burch* was, te gelyk met die groote Schilders heeft uitgemunt. Het Origineel is in Oost-Indifche Inkt, op een' vasten, meesterly-

ken, en tevens uitvoerigen trant, getekend, en sedert veele jaaren berustende in de verzameling van den Uitgeever.

'T Genoegen dat het Ygezigt op de Stad Amsterdam, (voormaals uitgegeven,) den Kunstliefhebberen verschaft heeft, gaf aanleiding om dezelven ook nu de volgende twee ongemeen natuurlyke Tekeningen, verbeeldende Watergezigten, aantebieden; zynde voor eenige jaaren nog onder de pronkstukken der keurige Verzameling van den kunstlievenden Heer *Sybrand Feitema* geteld, en der naauwkeurige navolging, in tekening, van den Kunstryken Plaatsnyder *Simon Fokke* waardig geoordeeld, van welke de Origineelen in Oost-Indische Inkt, zoo kragtig als natuurlyk uitgevoerd, mede in 't bezit van den Uitgeever zyn. Geteekend door

LUDOLF BAKHUIZEN,

zynde de 32ste *Prent*, en verbeeldende een' aangenaamen vroegen morgenstond, waarin de Zon, in 't opgaan, zig aan de Kimmen vertoont. De aanbreekende dageraad is naauwkeurig waargenomen, gelyk mede het Licht, schitterende over het vlak der kabbelende golven, die door de koelte zagtelyk schynen bewogen te worden; de Nevelen der Nanacht verdwynende, maaken plaats voor de straalen der opkomende Zon, die al flikkerende door de wolken heen schieten. Men ziet een Vaartuig, met een Bootje aan 't zelve vast, by den Wind voortzeilen, als mede aan den gezigteinder nog eenige andere Schepen. Op den Voorgrond vertoont zig een Visscher met een Korf op den Schouder, die na dezelve schynt uit te zien.

De 33ste *Prent*, zynde een weêrga van de voorgaande, verbeeldt een aangenaamen avondstond, by het schynen der Volle Maan, die gedeeltelyk door de dunne Wolken gebroken wordt. Ter zyde op den Voorgrond, ziet men een Visscher, in zyn Schuït, het Net ophaalen, en, wat verder, een Scheepje by den wind opzeilende; in 't verschiet eenige andere Vaartuigen, die als in de Lucht schynen te verdwynen. Het helder Maanlicht, tusschen beide invallende, flikkert over den kabbelenden stroom, en veroorzaakt tegen het zeilende Vaartuig eene natuurlyke Slagschaduw van 't zelve over 't water. Het Avond- of Nagtlicht is, met zyn doorschynenden nevel, kunstig verbeeld, en dus het onderscheid tusschen het Morgenlicht, en dat der Maan, zoo meesterlyk waargenoomen, dat *Bakhuizen* ongetwyfeld dee-

deeze gezigten naar 't leeven gemaakt zal hebben, ten minsten zou men uit deeze Tekeningen mogen vastſtellen, dat 'er geen natuurlyker navolging van een Morgen- en Avondſtond door eenig Zeeſchilder gemaakt is.

OPHELDERINGEN TEN OPZIGTE VAN DEN GODSDIENST EN DE TAAL DER SABEËRS. Door den Heer NORBERG, *Hoogleeraar in de Oosterſche Taalen, en in het Grieks, te Lund.*

De Hoogleeraar NORBERG, van *Conſtantinopole* na zyn Vaderland wederkeerende, en door *Gottingen* trekkende, heeft in de Academie, van welke hy Correspondent is, in de Maand October des Jaars 1780, een Vertoog voorgeleezen, *over den Godsdienst en de Taal der Sabeërs*, waar van wy den hoofdzaaklyken inhoud onzen Leezeren mededeelen.

Een Basſa van *Syrie* kreeg, omtrent vyftig jaaren geleeden, eenige *Sabeeſche* Handſchriften, by het behaalen van een buit, in handen. Hy dwong een *Maronitsch Geestlyken* dezelve te koopen. Deeze bragt ze aan zyn Patriarch, die, de moeite genomen hebbende om ze te leeren leezen en verſtaan, 'er zo veele lasteringen tegen den *Christelyken Godsdienst* in vondt, dat hy, met ſchrik en verontwaardiging vervuld, ze op 't vuur ſmeet, en alle verbrandde. De Sabeërs, hier van verwittigd, waren des zo verbitterd, dat zy een Bisſchop, die na *Laodicea* ging, vermoordden; deezen voor den Patriarch neemende.

Volgens KÆMPFER houden de Sabeërs vier Boeken voor heilig, naamlyk, de *Divan*, over den Val der Engelen en de Schepping van den Mensch; de *Sidra Adam*, over de Schepping der Wereld; de *Sidra Ijai*, behelzende de heilige Geſchiedenisſen; en *Cholaſteh*, vervattende de Gewoonten der *Sabeërs*. Waarſchynlyk zyn deeze vier Boeken volkomen te *Parys* in 's Konings Boekery. 't Geen de Hoogleeraar NORBERG 'er van overgeſchreeven heeft, ſtemt, wat de drie eerſte Boeken aanbelangt, overeen met het verſlag van KÆMPFER.

Men kan de *Sabeërs* niet houden voor *Chaldeen*: dewyl zy Zon, Maan noch Starren aanbidden. —— Zy zyn geen *Jooden*: vermids zy geenen MESSIAS verwagten. —— Zy zyn geen *Christenen*, naardemaal zy JESUS voor een

 valsch

valsch Propheet houden. Hun Godsdienstſtelzel is een verward mengelmoes der drie bovengemelde. Even gelyk de *Christenen* van *St. Thomas* deezen Apostel eeren als den Grondvester hunner Leere, eerbieden de Sabeërs JOANNES DEN DOOPER, en noemen zich zyne Leerlingen onder den naam van *Galileërs*. Dit wyst hunnen oorſprong aan. Hunne oude Taal komt veel nader aan de Syriſche dan aan de *Chaldeeuwſche*.

De Hoogleeraar NORBERG hadt, geduurende zyn verblyf te *Conſtantinopole*, verkeerd met een *Maronit* van *Aleppo*, CONTI geheeten, Vicaris van den Patriarch der *Maroniten*. CONTI, die langen tyd met de *Sabeërs* omgegaan hadt, deelde hem, ten hunne opzigte, verſcheide waarneemingen mede, welker waarheid andere *Maroniten* bevestigden. Komen ze niet, in allen deele, overeen met de verhaalen van KÆMPFER en de *Jeſuiten*, het ontſtaat, waarſchynlyk, daar uit, dat 'er onder de *Sabeërs* verſcheide Aanhangen zyn. Wat hier van moge weezen, volgens het verſlag van CONTI, gaven de Sabeërs voor, dat zy voorheen *Galilea* bewoonden, waar uit zy verdreeven werden door de *Bethlemiten*, en genoodzaakt te vlugten na *Elmerkab*, in 't gebied van *Laodicea*. —— Hun talryk Volk gehoorzaamt den *Turk*, onder den Basſa van *Syrie;* doch heeft zyn eigen Regtbank uit Priesters en Oudſten beſtaande. Deeze Priesters ſnyden het hair noch den baard, drinken geen wyn, ontvangen geene wedde, winnen de kost met hunner eigen handenwerk, hebben één of meer Vrouwen, gelyk de andere *Sabeërs*; ook kleeden zy zich als hunne Volksgenooten, uitgenomen, dat zy, op Feestdagen, een kegelvormige muts en een lange mantel draagen, beide van Kemelshair gemaakt. Dikwyls deelen zy wilden Honig en Springhaanen uit in de Kerk. Zy prediken ééns ter maand, over God, den Oorſprong van het Licht, over den Doop van JOANNES, als den weg ter behoudenisſe, en over de Pligten des Leevens, als de Leer van JOANNES. De Text en de bewyzen worden ontleend uit hunne Heilige Boeken: zy leezen dezelven in 't *Galileesch*; doch verklaaren ze in 't *Arabisch:* gevolglyk is 't noodig dat de Priesters de oude Taal verſtaan. Zy doopen de Kinderen, wanneer ze veertien dagen bereikt hebben, zeggende: *Ik doop u met den Doop, waar mede* JOANNES *zyne Discipelen doopte.* In de Kerk is geen cieraad dan de Doopvonte en het Vloertapyt.

Behalven den Zondag en den Donderdag, hunne Heilige Dagen, onderhouden zy vier Jaarlyksche Feesten, ter eere

van

van JOANNES. —— Vooreerst: den Dag zyner Geboorte, wanneer zy Koeken, besmeerd met Honig en Springhaanen, staatlyk omdraagen. —— Ten tweeden: den Dag zyns Doops, op welken zy zich allen na eene Rivier begeeven, waar de Priester, water over hun hals sproeiende, deeze woorden spreekt. *Ik vernieuw uw Doop in den naam des Vaders, en van onzen Zaligmaker* JOANNES; *gelyk hy de Jooden in den Jordaan gedoopt en geheiligd heeft, zo heilige hy u ook desgelyks.* Vervolgens daalt de Priester zelve af in het water, en doopt zichzelven: hier op gaat de geheele menigte na de Kerk, om Honig en Springhaanen, daar uitgedeeld, te ontvangen. —— Ten derden: den Dag des Doods van JOANNES, een Treurdag. —— Ten vierden: de Bedevaart na de oevers van het Meir *Tiberias* in *Galilea*, 't welke zy blootsvoets verrigten; elke tiende man draagt een Standaart.

De *Galileërs* of *Sabeërs* trouwen niet dan onder elkanderen: geen graad van Bloedverwantschap, behalven die van Zuster en Broeder, strekt ten hinderpaal van Echtverbintenisse. Zy leeven zeer vreedzaam en vriendlyk: hunne huizen staan voor ieder open: de Vrouwen hebben geen afzonderlyk vertrek, en draagen geen sluier dan buitens huis; de Mannen gaan altoos gewapend. Hun arbeid en handwerk bestaat in Tabak- en Zydeteelt.

Wat hun Schrift betreft. Het *Sabeesche Alphabet* was reeds bekend; doch de Hoogleeraar NORBERG heeft het in de Handschriften zeer verschillend gevonden; hy zal, voor de Gedenkschriften der Academie te *Gottingen*, eene nieuwe proeve daar van laaten vervaardigen, en deeze, met ophelderende aanmerkingen, vergezellen.

HERDERSKOUT TUSSCHEN MENANDER EN DAMON.

De malsche, en vrugtbaarmakende dauwdrupjes waren, door de Zon, nog niet van de jeugdige planten, en tedere Grasscheutjes, opgedroogd. De Gras- en Klaverbeemden schitterden nog, als overdekt met glinsterende paarlen. De Zon wierp nog lange schaduwen langs de wyde vlakten, en schoot hare alles verlichtende glansen, nog van agter de toppen der heuvelen, wanneer *Menander* en *Damon* elkander, in de afdalende vlakten, te gemoete traden. Na eene vriendelyke morgengroet, zetten zy zich neder op een klein donsagtig moschheuveltje. Het verkwikkelyke,

 het

het hartstrelende, dat zich in de natuur opdoet by eenen schoonen morgen, zou het onderwerp hunner gesprekken wezen. Dus ving Menander aan.

MENANDER.

Welke zagte, welke strelende aandoeningen ryzen 'er in de ziel op, by het aanschouwen van de verscheidenheden, die zich in de geheele natuur opdoen. De opmerkzame staat verbaasd, en voelt het hart door een zoort van verrukking opgetogen. —— Het oog kan zich niet verzadigen in al dat bevallige, in al dat schoone, in al dat zielverkwikkende, in al dat hartstrelende, 't geen zich allerwege voor het zelve opdoet; —— wanneer de gansche natuur den mensch aanlacht, en de schoonheid van den dag eene dubbele luister schenkt, aan de voor ons oog wyduitgestrekte Vlakten.

DAMON.

Te regt Menander. Wiens hart word ook niet opgetogen, wiens gezigt moet niet oplettend worden, om niet slegts de schoonheden, maar vooral de wonderen in de natuur op te merken; daar tog elk blaadje, ieder bloempje, hoe klein en teder, de grootheid van zynen Maker aantoont, en eene verbazende verwondering en eerbied in het gloeijend hart doet ryzen! —— ô Verbazende vertooning, verrukkende verscheidenheid! Myn borst, myn boezem gloeit, zo vaak ik myn gezigt door de Vlakten laat weiden, op alle derzelver schoonheden, op alle derzelver wonderen!

MENANDER.

Onder uw spreken Damon gevoelt myne ziel eene zagte eene zo strelende aandoening, als ze nooit te voren is ontwaar geworden. —— Nu bepaalt zich myne aandagt by elk voorwerp, dat zich aan dezelve opdoet. Met welk eene statigheid vertoonen zich die hoog getopte boomen, hunne kruinen hemelwaards verheffende! 't Gevogelte vermaakt zich, onder derzelver schommelende blaadjes, zingt en kwinkeleert lustig, terwyl het zorgvuldig bezig is, om zyne kunstig gemaakte nestjes toe te stellen. —— Het Tortelduifje kirt onder het digte Loof, en doet, al springende van den eenen tak op den anderen, eene ligte schommeling ontstaan, als of een zagte Zefirus dezelve effen aanraakt. —— Een ander gedeelte der gevederde bende vliegt van den eenen boom op den anderen, rusteloos, ginds en weder. De Nagtegaal verheft hare stem in het digte Woud; naar welke al het ander gevogelte, als verstomd stil zwygende, met oplettendheid zit te luisteren.

DA-

DAMON.

Alles vertoont zich nu in volle heerlykheid. —— Dan helaas! de vergankelykheid werpt zich tusſchen beiden, en welhaast is alles vernield, alles vergaan! —— Thans vertoont zich alles in de natuur even ſchoon, even aangenaam, en ziet, na weinig tyds, is al die luister verdwenen! —— Thans is de ganſche Natuur jeugdig en groen. Op de wyde Vlakten ligt een tapyt, dat met allerhande bloemwerk pronkt: de klaverweiden nodigen het wollig Vee op friſch voeder: de groenbladerige Eiken verheffen hunne kruinen ten Hemel, en de wilde Kastanjeboom vertoont zyne ſchoone troschbloemen. —— Dan ſtraks, ſtraks is al dat ſchoone, al dat vermakelyke, voor 't gezigt verdwenen! —— Al dat hartſtrelende, alle de zagtaandoenelyke vertooningen voor de ziel, zyn weldra niet meer. Eerlang zien we ſlegts bloote Takken, dorre Wortels, en gryze Wouden. Hoe vergankelyk is alles, hoe kort, ach hoe....?

MENANDER.

Daar is niets beſtendigs onder de Zonne! Zie dezen ſchoonen Rozenboom, verſierd met een aantal bloemen, die de ſtoutſte verwen trotſen: zy ſpreiden de welriekendſte geuren wyd en zyd van zich, wy ademen dezelve in, zy verkwikken ons; zy... Dan alle deze aangenaamheden, deze hartſtrelende verkwikkingen, zyn maar kort van duur. —— Eerlang gaan ze ter verderving over, — eerlang zyn zy 'er niet meer!

DAMON.

Hoe wenſchelyk ware het, dat deze overdenkingen nimmer van ons weken! —— Dat wy altoos de onbeſtendigheid overdagten! Dan zouden wy de tegenheden geduldig, en de voorſpoed, met een bedaard gemoed, dragen kunnen. —— Dan zouden wy leeren, hoe vaak tegenſpoeden op voorſpoed volgen, en de voorſpoed in tegenheden verwisſelen. —— 's Menſchen geluk is dikwils gelyk aan die ſchoone dagen, welke van pikzwarte nagten gevolgd worden: —— en op andere tyden vervangt het geluk den tegenſpoed; even als wanneer de heldere lugt, van agter pikzwarte wolken, uit welke ysſelyke Donders en felle Blixems ſchoten, zich met enen verdubbelden glans vertoont. —— Die zelfde veranderingen en verſcheidenheden word men allerwege in de natuur ontwaar; en zulks doet den mensch ſterker aan, dan dat hy eenparig altoos het zelfde genoot. —— Zo

schenkt ons de Lente en de Zomer eene verdubbelde aangenaamheid; om dat ze op den barren Winter volgen: en zo word ons geluk, onze voorspoed ook des te treffender, wanneer ze op tegenspoed volgt. Zo.....

MENANDER.

Ja Damon, even als een droom, als eene schaduwe die verdwynt, wanneer de Zon van agter de wolken te voorschyn komt; even als een damp, die door den wind word weggedreven; even zo zien wy alle de voorwerpen, die nu ons oog bekoren, verdwynen. ——— Alzo vlieden ook onze dagen daar henen, en der Menschen leven neemt dikwils een einde voor zy 'er aan denken. Gelyk de Zomer de Lente volgt, en die waar door den Herfst vervangen word, terwyl de daar op volgende Winter alles plondert en doet sterven wat door de vorige saisoenen geteeld is; —— zo genaakt ons ook een gewisse dood, als de Wintertyd onzes levens nadert.

DAMON.

Haastig, zeer snel vliegt de tyd daar henen! Geen sterveling kan deszelfs loop stuiten; en vele voorby zynde jaren schynen slegts enkele oogenblikken. ——— Myne jaren zyn reeds tot eene aanmerkelyke hoogte geklommen, en nochtans hebben ze by my, nu ze voorby zyn, niets meer, dan de gedaante van eenige weinige ogenblikken. De tedere Lentebloempjes duuren maar kort; —— de smakelyke Zomervrugten zyn ras verteerd; en 't geen de Herfst teelt, word schielyk door den barren Winter geplonderd. Dan loeijen de stormwinden; dan stort de scherpe hagel neder op de Velden, dan doet de nypende koude alles verstyven en sterven. Al dat aangename, alle die hartstrelende voorwerpen vergaan schielyk, alles verdwynt; en 'er blyft niets dan eene woeste Wildernis op de vlakke Velden en in de Bosschen over. ——— Alle deze veranderingen hebbe ik menigwerf gezien, terwyl myne dagen klommen; en de bevende ouderdom myne zwarte hairlokken heeft wit gemaakt, en myn scherp gezigt heeft doen verduisteren. ——— Hoe vele vermakelyke Zomers heb ik beleefd, die nu alle als in een gesmolten zyn! Ik heb aangename jaarsaisoenen gezien; ook heb ik 'er beleefd, die de heugelyke verwagtinge van den Landman jammerlyk verydelden; ja gezien, dat een verwoestend onweêr al zyne hoop op éénmaal vernielde. ——— Even zo hebben myne oogen het Menschdom vernielingen zien aanrigten. Ik heb verderfelyke oorlogen gehele landen zien verwoesten; menschenbloed zien plengen;

gen; en den dood zien woeden op eene allerysselykste wyze. —— Ik heb vrugtbare en onvrugtbare tyden beleefd; overvloed en armoede; vreugde en droefheid; weelde en gebrek gezien. —— Nu zyn myne dagen haast ten einde. —— Nog maar weinige treden, en ik doe den laatsten, den gedugtsten stap. —— Nog maar... ô aanbiddelyke goedheid! Daar de mensch aan vele elenden, jammeren en wederwaardigheden onderworpen is, hebt gy my, boven een groot aantal myner Evenmenschen, veel goeds geschonken; laten myne dagen, nu, kan het wezen, in vrede eindigen! —— Laten myne gryze hairen in rust ten grave dalen!

MENANDER.

Dat die tyd nog lange vertoeve, dat uw sterfuur spade kome, brave Damon! en dat ik nog dikmalen zulke leerzame gesprekken uit uwen wyzen mond hoore!

Dus eindigde dit nuttig onderhoud, en de twee Harders scheidden wel te vrede van elkanderen, met een voornemen, om, by de eerste gelegenheid, hunne aanmerkingen te vernieuwen, en hunne gesprekken te vervolgen.

Gelukkige streek, welke van zulke brave Harders bewoond; gelukkige schapen, die 'er door gedreven worden; maar bovenal gelukkig gy Harders, die met zulke Godvrugtige gedagten bezield zyt!

G.

DE VERMAAKEN DER VERBEELDING.

Gevolgd naar het Italiaansch.

Ongetwyfeld is de Verbeelding een bron van ontelbaar groote heilgoederen, en tevens van ontelbaar schriklyke jammeren: ik zal alleen haare voordeelen in overweeginge neemen, en stilstaan op de wyze om dezelve deelagtig te worden. Misschien zal ik aan eenigen rykdommen ontdekken, die zy, zonder het te weeten, bezaten; misschien zal ik anderen leeren een beter gebruik te maaken van eene Bekwaamheid, die dus lange hun alleen nadeelig geweest is.

De vermaaken, die ons, onmiddelyk, door van buiten aankomende voorwerpen worden aangebragt, zyn weinig in getal; doch, schoon ze talryker en van grooter verscheidenheid waren, zouden zy nog verre afweezen van

op zichzelve voldoening te kunnen verschaffen voor verbaazende schielykheid, met welke ieder gevoelig weezen, van 't genot tot walging, overslaat. De Verbeelding alleen maakt eene effe baane met bloemen bestrooid van den dikwyls langen en verdrietigen afstand, op welken men het eene zinnelyk Vermaak van het andere aantreft. De Mensch heeft een afschrik van die tusschenruimte, hy zou dezelve willen vernietigen. Genoodzaakt die af te meeten, doorloopt hy ze niet zonder verdriet, of de Verbeelding moet hem, onder den weg, bezig houden om hem te vermaaken door haare aangenaame harssenbeelden, en te betoveren door eene onuitputbaare verscheidenheid van denkbeeldige Vermaaken. Deeze Vermaaken zyn ongelukkig weinig bekend: de meeste Menschen hebben den schok van tegenwoordige voorwerpen noodig om wellust te smaaken, en zy verstaan zelfs de kunst niet om 'er het meeste genot van te trekken. Doch de wyze Man, weetende hoe zeldzaam en hoe kortstondig de zinnelyke vermaaken zyn, geeft zyne verbeelding last om het geen haar ten deele valt, op te fraaijen, uit te breiden en duurzaamheid by te zetten.

De Verbeelding maakt eisch op den tyd, en weet dien voorleden Vermaaken te ontrukken: vooruit gevoerd op de vleugelen der Hoope, zweeft zy in het toekomende, en ontrooft den tyd de toekomende vermaaken; zy weet de eene en de andere in het tegenwoordig oogenblik over te brengen. In deezer voege stort die vlugge en gunstryke Begaafdheid over alle tydperken des leevens, de goederen, die enkel by tusschenvallen en zeer ongelyk verdeeld zyn.

De Menschen loopen om stryd, zy verdringen en kwetzen elkander, om de weinige zinnelyke vermaaken, die de schaarsche hand der Natuure hier en daar in de woestyn deezes leevens gezaaid heeft, den een den ander te betwisten. Doch de Vermaaken der Verbeelding verkrygt men zonder eenig gevaar, zy behooren ons geheel: weinigen benyden ze ons; men agt ze niet; naauwlyks zyn ze bekend. ô Zoete betoveringen! ô Onschuldige dwaalingen! Indien gy niets schitterends bezit, indien gy de verwondering, noch de verbaasdheid gaande maakt, gy gaat ten minsten niet vergezeld van eenige knaaging, en noch de boosaartigheid noch de nyd slingeren de zodanigen, die aan u den voorrang geeven, van hoop tot vreeze, en van vrees tot hoope. —— Aanschouwt dien Hoogmoedigen, ziet de diepte der frontzelen, door de onrust op zyn gelaad ge-

gemaakt; vergelykt zyne houding, zyn voorkomen met de houding en het voorkomen van een onschuldig en gerust Man, die de denkbeeldige Vermaaken in een weezenlyk geluk heeft weeten te hervormen, en zegt my wie van beiden de wysste is. Deeze heeft zyn ziel aan de woedende stormvlaagen der yverzugt ten prooije gegeeven: hy staat bloot voor de gespanne valstrikken zyner medeedingeren, en hangt af van de genade of ongenade der gebeurtenisfen. Geene doorloopt gerust, en zonder ophouden, eene menigte van aangenaame voorwerpen, beschouwt dezelve van alle kanten, en vereenigt ze op ontelbaare wyzen: hy maakt 'er zulk eene menigte van tafereelen van, het een verlustigender dan het ander, dat die opeenvolging, zo vol verscheidenheid in vertooning als schielyk in voortgang, de kragt en leevendigheid, die daar aan ontbreeken, ruim en ryklyk vergoedt.

Voor 't overige versmaadt de gelukkige Man, dien ik afschilder, zonder dat hy gelukkig schynt te weezen, geenszins alle natuurlyke Vermaaken: neen. Hy heeft ze noodig om ze niet met al te veel drifts en ongedulds te verlangen: hy heeft ze noodig om zyner Verbeelding voedzel te verschaffen, en, mag ik my dus uitdrukken, te verryken, met een voorraad, waar van hy zich, naar welgevallen, kan bedienen, en waar aan hy de verschillende kleuren geeft, welke hy ontleent uit de ontelbaare kleine dwaasheden, aan 's Menschen staat op deeze wereld onafscheidelyk eigen: dwaasheden, die hy weet te verbergen, en waar uit hy dikwyls meer kan haalen dan uit de raadgeevingen en lessen der strenge en koele Rede. Want, om tot die verstandige dwaasheid te komen, is 'er misschien meer bekwaamheids, meer denkens noodig, dan om tot de dwaaze wysheid te geraaken.

Onvermydelyk behoeft hy een grooten voorraad van voorwerpen, die hy kan vereenigen, vergelyken, wenden en keeren, als daar zyn, *ingebeelde Gemeenebesten*, *verborgene schatten*, *Toverpaleizen*, *enz.* Indien 'er zich eenige strydigheid opdoet tusschen deeze zoete harssenschimmen, maakt des geene zwaarigheid: in 't stuk der dwaasheid behoeft men zo keurig niet te weezen als in dat der Wysheid.

Ik prys, ten dien einde, zeer aan, het leezen van Dichtwerken, van Tooneelstukken, en vooral van Romans, geenzins de zodanige, die tot de ontknooping niet komen dan door veele moeijlyke omwegen, of zich, met geweld, mees-

meester maaken van de ziel, om dezelve geheel op één voorwerp bepaald te vestigen: maar Romans, die de aandoenlykheid verdeelen, die u nu een Keizer, dan een Herder maaken, die u, van een onbewoond woest Eiland, in de woelingen eener opgepropte Hoofdstad overbrengen.

Beoefen, zo veel u mogelyk is, de vlugheid uwer Verbeeldinge; hoe beweegvaardiger gy deeze Bekwaamheid maakt, hoe gemaklyker gy ze naar uw zin zult kunnen schikken. Eerbied de Rede, uwe Oppervoogdesse; doch zonder al te veel by haar uw hof te maaken, waar zy uw Geest zal drukken, en dwingen te delven, daar gy niets te doen hebt dan bloemen te verzamelen. Wagt u, bewaar, als iets dierbaars, aangenaame dwaalingen; en laat nooit, ik betuig het u by uw geluk, eene vermaakende harssenschim vaaren, al was het 'er een van BERGERAC, voor eene koele redekaveling, al was het van LOCKE zelve. Gy moet ook u zelven voorzien van een weinig Wysgeerige onverschilligheids, zo in uwe zaaken als in het zoeken der Waarheid, die gy eerbiedt als een gehoorzaam en getrouw Onderdaan, doch in 't verborgen en zonder onrust.

De bekende grondregel *Verdeel* en *Heersch* past volkomen op deezen stand: verdeel uwe driften, smaldeel dezelve in een oneindig getal van kleine begeerten, die elkander, zonder ophouden, volgen, zo dat 'er geen zy die over de andere heerschappy voeren. De voorwerpen, in de Verbeelding komende, bezitten een uitbreidend vermogen, 't welk, indien gy 't niet bedwingt, en geene zorge draagt om 't zelve in evenwigt te brengen, met de andere voorwerpen, geschikt om andere begeerten te doen gebooren worden, u geheelenal vermeestert, en eene bekwaamheid, die alleen uwe Vriendin behoort te weezen, in eene Dwinglandesse hervormt.

Houd uw Smaak, uwe Vermaaken, uwe Aandoeningen te raade; gaa 'er spaarzaam mede te werk; haast u niet te leeven; bedenk, dat het geen gy al te veel ophoopt, voor het daadlyk oogenblik, noodwendig afgenomen wordt van de aanstaande.

Als aanschouwer van een hoop dwaazen, die, om kindertuig, waarvan zy zelve het gebruik niet kennen, twisten, harrewarren, en op elkander aanvallen, moet gy u verstandig aan eene zyde schikken; verminder, zo veel u mogelyk is, de betrekkingen, welke gy met hun hebt; doe hun goed; doch op een' behoorlyken afstand, zo

dat zy u niet kunnen beschadigen of in hunnen draaikring wegsleepen. Zeldzaam zyn de sterke en moedige Zielen, aan welke de Hemel het vergund heeft zich tegen de menigte te verzetten, haare beweegingen te maatigen, te veranderen, en, haars ondanks, haar te sleepen na het Altaar des algemeenen welvaards: een altaar, bykans ontoeganglyk en altoos zo schielyk gesloopt als opgebouwd.

Wat u betreft, dat het u genoeg zy, gerust het snelomloopend tydperk, 't geen verzwindt tusschen het eerste oogenblik uws bestaans hier op aarde, en uw laatsten leevensprik, door te brengen. Wat is het noodig dat een Worm op het stof een streep zyns overtochts nalaat? Wat raakt het Heelal het gesnor van een vlieg? Maar verhef ten zelfden tyde uw oog en uwe gedagten tot die ontelbaare klooten, door het Opperweezen in het ongemeeten ruim opgehangen, die lucht, warmte en leeven in 't Heelal verspreiden: en leer u, nu eens verbaazende over een onmeetlyk gevaarte, dan eens verwonderende over een ondeeltje, dat gy u zelven niet te hoog moet schatten, noch al te laag zetten. Laaten de Menschen twisten, vreezen, hoopen, sterven; en stel u gerust met die verlichte en wysgeerige onverschilligheid, ten opzigte van de menschlyke zaaken, die het onuitspreeklyk vermaak, van weldaadig te weezen, niet wegneemt; maar ons ontheft van de onnutte zorgen, en die lotwisselingen van goed en kwaad, welke het grootste gedeelte der Menschen ontrusten en plaagen.

Maar wilt gy dat men u in vrede laate? Hebt dan vrede met u zelven; bevlek u met geen misdryf: weest regtvaardig omtrent alle weezens, die u omringen. Dat de Dieren zelve, ten alle dage onder den voet des wreeden en hoogmoedigen vertreeden, uwe regtvaardigheid gevoelen.

Wagt u, ondertusschen, zorgvuldig voor de harssenschim van volmaakt te willen zyn: eene ontrustende, onnutte begeerte, die u belachlyk maakt in uw eigen oogen, en onverdraaglyk voor de rest des Menschdoms. Verlaat het gewoel der Steden, bemin de afzondering, bemin het land, de verblyfplaats der vryheid en de tempel der Godheid. Daar zult gy misschien, door kragt van denken, tot de ontdekking geraaken van eenige der eerste schakelen van een eeuwige keten; indien gy 'er overal blyken van verwoesting ontdekt, gy zult ook altoos zien

hoe

hoe de wyze Natuur altoos bezig is om die breuke te herstellen: want de Mensch kan den onuitputbaaren voorraad des leevens, die dezelve bezit, wel wyzigen; maar niet verminderen.

BEDENKINGEN OVER DE ZAMENSTEMMING VAN AANDOENLYKHEID EN REDE.

(Ontleend uit DONALDSON's *Elements of Beauty.*)

(*Vervolg van bl.* 317.)

OPREGTHEID.

Een weinig Oordeels, met eene nog kleinder maate van Aandoenlykheid, maakt een Man listig: een weinig meer Aandoenlykheids, met eene even groote maate Verstands, zou hem opregt doen worden.

Eenigen hebben niet meer kennis van Menschlievenheid dan juist genoeg is om hun een vertoon daar van te doen maaken, en hunne eigene laage en zelfzoekende oogmerken te beantwoorden.

Hy die List boven Opregtheid stelt, is ongevoelig voor de versmaading en agterdogt, die bedrog vergezellen: als mede voor de voldoening, welke eene edelaartige ziel smaakt, als zy eerlyk en voor de vuist handelt.

Menschen, die de geneugten der Opregtheid niet kennen, en, om zo te spreeken, een handwerk van bedrog maaken, ruilen een beeld van goedaartigheid voor een schaduw van vreugde; en worden meer bedroogen, dan zy bedriegen.

DRIFT.

Als wy veronderstellen dat 'er geen Driften zyn, moet 'er teffens een einde wezen aan alle redenkaveling over 't zedelyke. Drift alleen kan Drift te regt brengen. Dus verzaaken wy een tegenwoordig vermaak, in hoope dat wy vervolgens een grooter en duurzaamer zullen genieten: dus lyden wy een tegenwoordig ongemak om een grooter te ontgaan. Dit te doen wordt oordeel geheeten. Hy, die de voorschriften van de Drift, welke hem beheerscht, opvolgt, zonder de ervaarenis te raadpleegen, luistert na eenen partydigen raadsman, en zal een verkeerd besluit neemen.

Eenigen trągten, om een valsch kompliment by verstandige Vermaaken af te leggen, de Zinnelyke Vermaaken geheel en al te veragten: met even min regts, schoon met gely-

lyke schynbaarheid, heeft men tegen de natuurlyke Driften en Aandoeningen geschreeuwd, en dezelve beschreeven als onbestaanbaar met 's Menschen geluk. Wy lyden nooit uit hoofde van onze natuurlyke Driften en Aandoeningen: zonder deeze zouden wy nimmer genoegen kunnen smaaken; maar verkeerde Begeerten en onbegrensde Lustopvolgingen doen ons smerte aan: wy worden ongelukkig wanneer wy Rede en Ondervinding niet raadpleegen.

Hy, die eene daad pleegt, welke hem veragtlyk in zyn eigen oogen maakt, verzamelt zich, behalven de andere slegte gevolgen, een voorraad van toekomende smerte, welke hem zal plaagen, zo lang de geheugenis dier daad hem byblyft.

Benevens de onmiddelyke gevolgen eener daad, moeten wy, om 'er regt over te oordeelen, ook de toekomende in de weegschaale leggen; en, aan den eenen kant, in opmerking neemen de voldoening en eere, en aan den anderen kant, de smert en oneere, welke dezelve kunnen vergezellen.

Grootmoedigheid beloont zich in het versmaaden van moeilykheid en smerte, om zwaarder jammeren te vermyden, of grooter genietingen te erlangen.

MAATIGHEID.

De groote regel, ten opzigte van Zinlyke Vermaaken, is deeze derwyze te gebruiken, dat ze elkander niet dwarsboomen, of ons van 't genot der Verstandige ontzetten; doch veel eer behulpzaam zyn om ze ons te zuiverder te doen genieten.

De Menschen bepaalen de meening van het woord Vermaak altoos tot het geen hun zelven vermaakt. Vraaten en Wynzuipers verbeelden zich, dat men door Vermaak slempen en zwelgen verstaat. De waare *Epicuristen* genieten de Geneugten der Maatigheid. Kleine Vermaaken schynen groot aan de zodanigen, die geen grooter kennen. De Deugdzaame Man is hy, die verstands genoeg bezit om het grootst Vermaak te genieten.

Overvloed en pragt gaat by het gros der Ryken voor iets fraais en groots. Voor een Man van rechten smaak is Maatigheid, Weelde, en Eenvoudigheid Grootheid.

Alle Geneugten, die onmiddelyk van de zintuigen afhangen, genieten lieden van een inwendig fyn Gevoel, behalven hunne andere Vermaaken: terwyl de zodanigen, die hun hoogste geluk in louter zinlyke Geneugten stellen, geen rech-

rechten ſmaak kunnen hebben in ſtreelende aandoeningen der ziele.

Menſchen, die Voordeel en Eerlykheid van een ſcheiden, begrypen zeker de natuur van een dier beiden verkeerd. Wy behooren onderſcheid te maaken tusſchen ſchynbaarheden en waarheden: weezenlyk voordeelige en goede dingen zyn dezelfde.

Valſche ſchynvertooningen van voordeel zyn de grootſte vyandinnen van waar belang. Aanſtaande bitterheden vertoonen zich in het vermomd gewaad van tegenwoordige Geneugten; en de kortzigtige Dwaasheid omhelst, met greetigheid, het bedrieglyk beeld.

Alle Ondeugd ontſtaat uit Onaandoenlykheid, uit gebrek aan Oordeel, of uit beide. Geen grondregel ſteunt op vaster grond van waarheid dan dat alle Ondeugd Dwaasheid is. Want door Ondeugd dompelen wy ons zelven in elenden, of wy wikkelen anderen in ramp: zichzelven kwaad te berokkenen is buiten twyfel dwaasheid: en indien iemands tegenwoordig vermaak ſtrekt om anderen ongelukkig te maaken, zo zal hy, ſchoon alle andere ſtraffen ontkomende, daar voor lyden door naberouw; of het is een vast bewys, dat hy beroofd is van dat gevoel des medelydens, 't welk tegenovergeſtelde botheid is: weshalven, in beide de gevallen, alle Ondeugd blykt Dwaasheid te weezen.

WYSHEID.

Wysheid of Deugd is niets anders dan de geſchiktheid om het grootſte geluk te genieten en toe te brengen, gepaard met de kennis hoe het te verkrygen en te beſteeden.

Wysheid heeft altoos iets goeddaadigs in haare oogmerken en bedryven; Dwaasheid, integendeel, neemt kwaad voor goed, of heeft, de Natuur der Ondeugd aanneemende, een kwaad oogmerk.

De voor- en nadeelen der Natuure moeten aangemerkt worden als een gemeen goed der Maatſchappye: de zwakken hebben eisch op den byſtand der ſterken; de ſterken ſcheppen genoegen uit het byſtaan der zwakken; en de Wyzen zyn in zo verre gelukkig, dat welgeſchikten in hunne Wysheid deelen.

'Er is geen Deugd, of dezelve behelst, in eenen algemeenen zin, alle andere Deugden. Wysheid kan niet beſtaan zonder Regtvaardigheid, Maatigheid, en Kloekmoedigheid: want Wysheid is de hoofdſom van alle deeze. 't Is onmogelyk Regtvaardig te weezen zonder Maatigheid,

of

of Maatig zonder Kloekmoedigheid. De Deugden hangen alle zamen.

MAGT.

Magt is geene goede hoedanigheid op zich zelve aangemerkt. Het vermogen om goed te kunnen doen is voor den Wyzen alleen begeerlyk. Alle Ondeugd is eigenbaat, en de zelfzoekendste eigenbaat is de grootste ondeugd.

Groote Zielen weeten Hoogheid en Goedaartigheid zamen te paaren. By laage gaat de Hoogheid meest altoos vergezeld van strengheid en ongemaklykheid.

Verhevene bekwaamheden worden bewonderd: zagter Deugden wekken liefde. Als de Wysheid het hart wil vermeesteren, doet zy het op een inneemenden trant. 't Geen de strenge Man met zyne lippen aanraadt, ontraadt hy door zyn gefronst voorhoofd.

Der Menschen zugt na Rykdom en Magt schynt aan te groeijen, naar gelange van hunne onbekwaamheid om kiesch Vermaak te genieten.

Geen Mensch heeft een natuurlyk regt om een grooter deel van Magt dan een ander in handen te hebben, of hy moet eene grooter maat van verdiensten bezitten: byaldien zyne Dienstknegten beter zyn dan hy, bekleedt hy hunne plaats. Ieder moet die post bekleeden, waar toe de Natuur hem bekwaam gemaakt heeft; waarin hy het gelukkigst voor zichzelven kan zyn, en het meeste toebrengen aan het geluk der Maatschappye.

De Ryken noemen de armen het Gemeen. Laaten wy liever de dingen by den rechten naam noemen: de onbeschoften, de onbeleefden zyn het Gemeen, zy mogen ryk of arm weezen.

De weezenlyk armen en onwaardigen zyn de zodanigen, die geen verstand hebben om de meerderheid van inwendige verdiensten, boven alle uitwendige voordeelen, op te merken en te waardeeren.

REGTVAARDIGHEID en GOEDERTIERENHEID.

't Is niet zo juist uitgedrukt, dat Deugd tot Geluk opleidt, als te zeggen, dat alles, wat tot weezenlyk Geluk brengt, Deugd is. De rede, waarom zommige daaden door de Wet verbooden worden, bestaat hierin, dat de Ondervinding geleeraard heeft, dat zulke daaden slegte gevolgen naar zich sleepen. Doch, dewyl zeer weinigen uit zichzelven in staat zyn, om de zaaken in zulk eene uitgebreidheid te beschouwen, dat zy over alle de goede en kwaade uit-

werkzelen der daaden kunnen oordeelen, zyn de Wetten vastgesteld tot bestuuring der zwakken, en om de boozen te rug te houden van daaden, die, in derzelver uitwerkzelen, kwaad zyn.

De vrees voor de straffe des wereldlyken Regters kan alleen de zodanigen bedwingen, die geen gevoel van eenige andere vrees hebben: hier door worden zy geleerd voor zich zelven te voelen.

Geene daad is altoos kwaad om dat dezelve tegen de Wet aanloopt: doch zekere daaden zyn door de Wet verbooden, dewyl men by ervaarenisse ontdekt heeft, dat de uitwerkzels kwaad zyn.

Laaten wy zorgvuldig een onderscheid maaken tusschen het denkbeeld van Regtvaardigheid en dat van Wraak, de laatste moet, gelyk andere kwaade driften, door Rede bedwongen worden. Het groote einde van menschlyke Regtvaardigheid is het bezorgen van algemeene en byzondere veiligheid. Maar Goedertierenheid maakt dikwyls aanspraak, als strengheid kwaade gevolgen zou baaren: te deezer oorzaake is het somwylen voegelyk goed voor kwaad te vergelden, en de strengheid der Wet met Genade te maatigen.

Welk eene strengheid het Regt ook verpligt zy te volvoeren, het is altoos met een inzigt om grooter goed te bewerken. Den misdaadiger zelve tot besef van zynen pligt te brengen, een voorbeeld aan anderen te geeven, of de Maatschappy te verlossen van een volstrekt bedorven lid, zyn de drie redelyke einden, welke in het aandoen van doodstraffe moeten bedoeld worden: anderzins is het vergelden van kwaad, boosaartigheid, of blinde wraak, geen Regtvaardigheid.

'Er zyn zekere uitzonderingen op algemeene Wetten, waar in de Regtvaardigheid den naam van Goedertierenheid krygt. Hy, die, in zyn gedrag, deeze uitzonderingen in agt neemt, verdient Goedertieren te heeten.

't Moet aan de onvolmaaktheid der Menschlyke Wetten worden toegeschreeven, dat zy tegen toevallige omstandigheden en uitzonderingen niet kunnen voorzien: dat het denkbeeld van Goedertierenheid tegen dat van Regtvaardigheid is overgesteld. Deeze Deugden stryden nogthans niet; waar het voegelyk is Genade te betoonen, zou het Onregtvaardigheid weezen, niet Genadig te zyn.

Onder de Deugdzaamen is Haat naauwlyks bekend: de Snooden haaten de vyanden der Ondeugd: de Goeden hebben medelyden met de vyanden der Deugd. Een edelmoedig

dig hart wenscht geen Mensch zonder gebreken te vinden; doch agt zich gelukkig als hy gelegenheid aantreft om hunne misslagen te vergeeven.

Geweldige en vyandlyke driften worden van de Wyzen nimmer gebruikt, dan om 'er een grooter goed door toe te brengen.

Onze magt te wederhouden, wanneer wy het verderf van ons medeschepzel, zelfs tegen zyn wil, kunnen voorkomen, is zich schuldig maaken aan zynen ondergang. Wie zou, als hy een Kind zag op den kant van een steilte, nalaaten toe te schieten, om dien val voor te komen, onder voorwendzel dat het Kind aan zyn eigen vryen wil was overgelaaten? De Menschen zyn gelyk Kinderen, men moet ze zomtyds van den weg der dwaaling afrukken.

PEDRO EN THERESA.

Eene Spaansche Geschiedenis, uit het Fransch vertaald.

In een dorp in Andalusie, woonde een Landman, genaamd *Pedro*, op eene der schoonste Hoeven van dat Gewest; maar dit was zyn minste schat. Hy was gehuwd met *Theresa*, hem beminnende en door hem geliefd; by welke hy drie Zoons en drie Dogters had, die reeds getrouwd waren en kinderen hadden. De geheele Familie woonde te zamen. *Pedro* was tachtig jaar en zyne *Theresa* acht en zeventig. Ieder van dit talryk Huisgezin gehoorzaamde, beminde en diende deeze Ouders om 't sterkste; elk bevlytigde zig om derzelver ouderdom, door hun het leeven alleszins genoeglyk te doen blyven, als 't ware, te verlengen. Dewyl hunne leevenswyze altoos zuinig en werkzaam geweest was, knelden hun ook de ongemakken des ouderdoms niet. Vergenoegd by zigzelven, elkander hartlyk beminnende, gelukkig door, en grootsch op hunne geliefkoosde en liefkoozende Familie, dankten zy God, en zegenden hun Kroost.

Op zekeren avond zat *Pedro*, met zyne Vrouw en Kinderen, die, na den Oogst ingezameld te hebben, uitrustten, op hunne Stroobussen, voor de deur. Het schoone Tooneel van den Avond, (het welk de Inwoonders der Steden gemeenlyk niet recht kennen,) hield hunne aandagt opgetoogen. Ziet, zei de oude Gryzaard, met hoe veele schitterende Sterren de Hemel doorzaaid is; waarvan eenigen, als uitschietende, een geheelen vuurstraal agter zig laaten. De Maan geeft een flaauw en schemerend licht, dat over alle voorwerpen een evenmaatig wit schynzel verspreidt. De Wind schroomt te waaien; en het stille geboomte eerbiedigt, om zo te spreeken, den slaap der Voge-

len, die onder deszelfs bescherming in hunne nesten rusten. De gantsche Natuur schikt zig ter stilte; en dezelve wordt genoegzaam niet gestoord, dan door een klaagend en veraf zynd geluid, 't welk ons oor dikmaals treft: 't is dat van den Nagtuil, het zinnebeeld der boozen; hy waakt, wanneer ieder rust, en schroomt het daglicht. ô Myne Kinderen, zyt altoos goed, altoos braaf, en gy zult gelukkig zyn. Zedert zestig jaaren, genieten uwe Moeder en ik eene zagte en stille rust; maar de Hemel geeve Ulieden, dat gy dezelve niet genieten moogt, ten koste van 't geen zy ons kost. Op deeze woorden ontslipten den ouden *Pedro* eenige traanen; *Isabella*, zyne oudste Dogter, droogde dezelven af met haare omhelzingen; en sprak hem in deezer voege aan. Myn Vader, de reeds voorbyzynde wederwaardigheden vallen niet smertlyk te verhaalen; zyt zo goed en deel 'er ons eenig berigt van mede. Gy begrypt ligtlyk met welk een genoegen wy U zullen aanhooren; en Moeder zal ook met vreugde zig het lot haarer voorige jaaren des te leevendiger herinneren. Het is nog vroeg; de avond is schoon, en 't vermaak van U te hooren zal den slaap van ons verwyderen. ——— De geheele Famille vereenigde zig met dit verzoek; zy zetteden zig allen rondsom hem, en de Moeders namen haare Kinderen, om voor te komen, dat derzelver gewoel de oplettendheid verhinderde, op den schoot. 'Er heerschte eene volstrekte stilte, en *Pedro*, leunende op zyne Dogter, terwyl hy de hand zyner Vrouwe vast hield, liet zig aldus hooren.

Ik was achttien en *Theresa* zestien jaaren, toen wy elkander leerden kennen. Zy was de eenige Dogter van *Lorenço*, den rykften Landman van dit oord: ik was de armste Boer in het Dorp; doch, helaas! ik ontdekte myne armoede niet, dan op het oogenblik toen ik op *Theresa* verliefde. Ik zogt, door alle middelen, eene liefdedrift te verdooven, die ik dugtte, dat my voor altoos ongelukkig zou maaken. Ik wist maar al te wel, dat myn gering bestaan een eeuwige hinderpaal zou zyn, om *Theresa* te bezitten; en ik haar voor eeuwig verlaaten moest, of na middelen uitzien om myn bestaan te vermeerderen. Dan, om my te verryken, moest ik het dorp verlaaten, het dorp, daar *Theresa* woonde: en zulks was my niet doenlyk. ——— Na alles overdagt, en van de weinige reden, die ik bezat, gebruik gemaakt te hebben, besloot ik, myn dienst als Boereknegt by haar Vader aan te bieden. ——— Ik wierd aangenomen; en 't zal u niet vreemd doen, als ik zegge, dat ik met den uitersten yver arbeidde. Ik wierd welhaast de Vriend van *Lorenço*, doch die van *Theresa* nog eerder. ——— Gy alle, myne Kinderen, die uit liefde gehuwd zyt, gy weet hoe men elkander behaagt, en elkanders byzyn zoekt, wanneer men besllooten heeft voor elkanderen te leeven. ——— *Theresa* beminde zo vuurig als zy bemind wierd. Ik dagt aan niets, dan aan haar: het genoeglyk vermaak van by haar te leeven, betoverde my tot zo verre, dat ik niet

ver-

vermoedde, dat zulk een geluk een einde kon neemen. Doch myne ydele verbeelding duurde niet lang. Een Boer van het naastgelegen dorp vervoegde zig by *Lorenço*, en verzogt van hem *Theresa* ten Huwelyk. *Lorenço* ging naar zyne woonplaats, en bezigtigde het graan, benevens de wyngaarden van den Landman, die zig met zyn vermaagschap zogt te vereeren. Alles naar genoegen vindende, oordeelde hy dien persoon een geschikt Echtgenoot voor zyne Dogter te weezen; en 't Huwelyk werd des wel dra besloten.

Wy treurden, zo dra ons zulks ter ooren kwam; en herriepen te vergeefsch de eeden van getrouwheid, die wy elkander gezwooren hadden, daar alles hooploos was. *Lorenço*, de treurigheid zyner Dogter bemerkende, was ten deezen opzigte onmededoogend, en gaf haar uitdruklyk te kennen, dat haare droefheid hem ten hoogste mishaagde. Zy was derhalve genoodzaakt haare smert te verbergen. Intusschen naderde het noodlottig oogenblik; geen hoop vertoonde zig, alles scheen verlooren; *Theresa* stond my eerstdaags ontrukt te worden: doch zy verkoos veeleer den dood. Dit deed ons tot het eenigste middel, dat ons nog overbleef, besluiten; om naamlyk de vlugt te neemen. —— Wy voelden, dat wy een misslag zouden begaan; maar wy moesten, wilden wy het lot, dat ons dreigde, afwenden, ons aan ons besluit houden, en wierden 'er eerlang over gestraft. —— *Theresa* en ik verlieten dan het dorp, midden in den nagt. Zy zat op een Ezel, welken een haarer Oomen haar vereerd had; des ik oordeelde dat zy dien vry mede konde neemen; dewyl dezelve haar Vader niet toebehoorde. Een klein pakje kleederen van ons beiden was, in een bundel, op den Ezel vastgemaakt. Een geringe voorraad, zeer weinig gelds, alleen door haare spaarzaamheid byeengezameld, was onze geheele schat. Zie daar, al wat *Theresa* en ik met ons voerden. Ik had niets van *Lorenço* willen mede neemen. Zo schikt de Jeugd zig de Deugd naar haare keuze, volgens haare neiging. Ik beroofde een Vader van zyne Dogter; en egter zou ik het my tot een snood bedryf toegerekend hebben, iets van zyn geld of goed mede te neemen. Wy zetteden onzen togt voort, den geheelen nagt door; en, by 't aanbreeken van den dag bevonden wy ons in 't gebergte, alwaar wy voor waarschynlyke vervolging bevryd waren. Wy hielden stand in eene Valei, aan eene stroomende rivier, welke den Gelieven, door haare kabbelingen, tot groot vermaak verstrekte. *Theresa* klom van den Ezel; zettede zig by my op de groene weide neder. Wy aten eenige drooge vrugten, en dronken klaar water uit de stroomende beek. Na deeze schraale, doch smaaklyke, maaltyd, begonnen wy te overweegen, wat ons nu vervolgens te doen stond.

Na lange redeneering, en na ons geld twintigmaal herteld te hebben, den Ezel intusschen op zyne hoogste waarde geschat zynde, bevonden wy dat alles niet meer dan twintig Holland-

ſche Ducaaten beliep, 't welk ons niet genoeg was, om 'er eenigen tyd van belang van te leeven. Dan deeze zwaarigheid ſcheen toen de minſte; ſterker werkte de vrees voor agtervolging. Deeze deed ons beſluiten, om terſtond in eene groote Stad te zien komen, alwaar wy, in geval van agtervolging, het minſte gevaar liepen van ontdekt te worden; terwyl we tevens vastſtelden, aldaar, zo ſpoedig mogelyk was, te trouwen. Met deeze zedige overweeging namen wy den weg na Cordova. By onze aankomst liepen wy terſtond na eene Kerk, welke, volgens de Spaanſche Wetten, onmondigen, die zig voor het Altaar aanbieden, vereenigen mag. Wy vonden aldaar een Priester, die ons trouwde, en gaven hem de helft van onzen kleinen ſchat. Nooit wierd geld met meer genoegen betaald. 't Scheen of alle rampen nu ten einde waren, en dat wy niets meer te vreezen hadden; de liefde was onze eenige bezigheid; en alles ging wel, geduurende acht dagen.

Staande dat verloop van tyd was de Ezel verkogt, en ten einde van eene maand was onze ganſche ſom verteerd. Wat nu te doen? Ik kon niets dan ruw werk verrigten, 't welk de inwoonders der groote Steden gering achten. *Thereſa* wist niet veel meer dan ik. Zy beefde voor het gevolg van ons bedryf; ik was 'er over aangedaan; wy verborgen ſtilzwygende onze droefheid: eene opoffering van hartzeer, die ons zwaarder viel te draagen, dan de ongevallen zelven, onder welken wy zugtten. Eindelyk nam ik, geen andere uitkomst verwagtende, dienst onder de Ruitery in Cordova; en myn handgeld wierd aan *Thereſa* overgegeeven, die het al treurende aannam. Myn daggeld verſtrekte nu verder ter vervullinge van onze nooddruft; en voorts gaven de kleine ſtukjes, welken *Thereſa* maakte, (want de behoefte had haar geleerd,) voldoening voor onze huishouding. Een kind vermeerderde ons geluk. Gy zyt het, myne waarde *Iſabella!* Wy omhelsden en aanſchouwden U, als een ſteun van ons welweezen, indien de Ouderdom ons deel wierd. Op de geboorte van ieder Kind, 't welk ons de Hemel ſchonk, herleefde in ons die aandoening; en, (dank zy den Hemel!) onze hoop is niet ydel geweest. Ik bragt U ter minne, om dat uwe Moeder niet in ſtaat was U te zoogen. Zy was hier over mistroostig, en bragt haare dagen door by uwe wieg; terwyl ik myn best deed, om de gunst myner Opperhoofden, en de vriendſchap myner makkers te verwerven.

Don Ferdinand, myn Capitein, was niet ouder dan twintig jaar; hy muntte boven de andere Officieren uit door zyn bevallig voorkomen en gedrag. My met zyne vriendſchap vereerende, gaf ik hem een verhaal myner lotgevallen; het welk hem zeer trof; te meer na dat hy, my 'er om verzogt hebbende, *Thereſa* gezien had. Hy beloofde ons dagelyks, zyne poogingen, ten onzen behoeve, by *Lorenço* te zullen aanwenden; en, daar ik geheel van hem afhing, gaf hy my zyn woord van my te zullen ontſlaan, zo dra hy myn Schoonvader bewoogen zou hebben. *Don Ferdinand* ſchreef ook aan *Lorenço*, maar hy ontving geen antwoord. In 't volgend

ver-

verloopen van den tyd scheen myn jonge Capitein, ten onzen opzigte, niet te verkoelen; maar *Theresa* wierd van dag tot dag droefgeestiger. Als ik naar de oorzaak haarer meerdere droefgeestigheid vroeg, sprak zy steeds van zigzelve, én wist ons onderhoud een anderen draai te geeven. Ik was toen nog ver van te vermoeden, dat *Don Ferdinand* de oorzaak haarer droefheid was; dan eene laatere ontdekking overtuigde my hier van al te gevoelig. Deeze Jongman driftig, gelyk men op die jaaren is, had in *Theresa* dezelfde bevalligheden ontdekt, als ik. Zyne deugd was zwakker geweest dan zyne drift. Ons ongeluk was hem bekend; hy wist, dat wy hem hoog noodig hadden; en hy dorst *Theresa* openbaaren, welk loon hy voor zyne ondersteuning begeerde. Myne ongelukkige Vrouw betoonde hem haare verontwaardiging: dan, weetende, dat ik jaloersch, en zeer driftig was, verborg zy dat grouwelyk geheim gansch zorgvuldig; en bleef de aanzoekingen van *Don Ferdinand* weigeren, zonder 'er iets van te ontdekken, aan my, die haar dagelyksch de bewyzen van de milddaadigheid en de vriendschap van mynen jongen Capitein herhaalde.

Op zekeren dag, van mynen post afgelost zynde, en t'huiswaards gaande, ontmoette ik, (oordeel over myne verwondering,) niet verre van onze wooning, in welke *Theresa* diestyds my wagtte, *Lorenço*. Zo Schaaker! riep hy terstond uit, zyt gy daar? Geef my myne Dogter; welke gy my ontrukt hebt, tot eene belooning der Vriendschap, welke ik aan u bewees. Ik viel voor hem op myne knien; poogde de eerste oogenblikken zyner driftigheid te ondervangen, en 't gelukte my, hem door myne traanen eenigzins te beweegen. Hy verleende my gehoor Ik ondernam niet my te regtvaardigen; maar tragtte hem tot bedaaren te brengen. De stap, zeide ik vervolgens, is begaan. *Theresa* behoort my. Zy is myne Echtgenoote. Myn leeven, zou ik zeggen, staat in uwe hand; straf my; doch neen; spaar uwe eenige Dogter: onteer, om haaren wil, haaren Echtgenoot niet, en doe haar niet van droefheid sterven! Vergeef my alleen den begaanen misslag, om medëdoogen met haar te oefenen! —— Onder het uitspreeken deezer woorden, bragt ik hem, in plaatze van hem by *Theresa* te geleiden, aan 't huis, daar gy, myne *Isabella*, gezoogt wierd. Kom, zeide ik tot hem, ik zal U nog een voorwerp toonen, dat uw medelyden waardig is. Gy laagt toen in de wieg en sliep: uw sneeuwit en bloozend rood gelaat schetste de onnozelheid en gezondheid. *Lorenço* aanschouwde u; de traanen ontslipten hem; ik nam u uit de wieg, bood u hem aan, zie daar nog, zeide ik, het aanvallig kind uwer Dogter. Op deeze beweeging ontwaakte gy; en, (als of de Hemel het u ingeboezemd hadde,) gy kreunde niet het allerminste, maar glimlachte; en, beide uwe handen na *Lorenço* uitstrekkende, greep gy zyne gryze hairen, welken gy tusschen uwe vingers drukte, terwyl ge uw aangezigt tegen het zyne hield. De Gryzaard kon zig niet bedwingen; hy omhelsde u

hartlyk; my tegen zyne borst drukkende, en u mededraagende, borst hy uit, en zeide: Kom, myn Zoon, gaan wy, en laat ik myne Dogter zien: kom dan Zoon, riep hy, terwyl hy my by de hand vattede. —— Bezef eens, Kinderen, met welk eene vreugde ik hem naar ons huis geleidde.

Onderweg zynde, viel my in, dat het onverwagt gezigt van Vader by *Theresa* nadeelige gevolgen kon veroorzaaken; waarom ik vooruit ſnelde. Aan 't huis gekomen zynde, vloog ik na boven, en opende de deur. Maar, wat zag ik? *Don Ferdinand* op zyne kniën voor *Theresa* geboogen, die alle haare kragten inſpande, om de vervoering zyner wellustige drift tegen te gaan. Naauwlyks had dit ſchouwtooneel myn oog getroffen, of myn degen ſtak reeds in den boezem van *Don Ferdinand*: hy viel neder, en zwom in zyn bloed. Op zyn geſchreeuw kwam hem terſtond volk ter hulpe, en myn degen, die nog van zyn bloed rookte, getuigde tegen my. 'Er verliepen maar weinige oogenblikken, of de Wagt kwam in huis; ik wierd gevat, en de ongelukkige *Lorenço* kwam met den toeloop aan, om zyn Schoonzoon, geboeid, na de gevangenis te zien voeren. Ik omhelsde u nog, myne *Iſabella*; tevens omhelsde ik *Lorenço*, beval hem myn bemind Kind en lieve Vrouw, die gansch buiten zig zelve lag, teder aan. Voorts moest ik my wel, door myne Makkers, na de gevangenis laaten leiden. Hier bleef ik twee dagen en twee nagten, geſlingerd door allerleie denkbeelden over het rampzalig lot, dat my nog te beurt zou vallen. Ik bleef onbewust van alles wat 'er omging, en hoorde niets van 't wedervaaren van myne beminde *Thereſa*. De Cipier, het eenige mensch dat ik zag, gaf my geen het minſte antwoord op alle myne vraagen: alleenlyk verzekerde hy my, dat het niet lang duuren zou, of ik zou gevonnisd worden.

Op den derden dag wierden de deuren geopend; men zei my aan om buiten te komen. Een detachement wagtte my, en omringde my zo als ik voortrad. Men leidde my na de Wagtplaats; daar ik het Regiment in de wapenen zag, en ontdekte wat heilloos lot my dreigde. Het denkbeeld van het einde myner rampen ſcheen my nieuwen moed te geeven. Ik verdubbelde, als door eene ſtuiptrekking, myne ſchreden; myne tong herriep, (doch buiten my.) den naam van *Thereſa*; ik dorst my beklaagen van haar niet te vinden; en kwam eindelyk ter beſtemder plaetze. Myn vonnis wierd my voorgeleezen. Ik ſtond zo het zelve te ondergaan; dan een ſterk geſchreeuw vertraagt de uitvoering. Opziende, zag ik een half naakt, bleek en bloedig mensch, zyn best doende, om, door den hoop, die my omzingelde, heen te dringen. 't Was *Don Ferdinand*. ——— Myne Vrienden, riep hy uit, ik ben de ſchuldige; ik ben het, die den dood verdiend heb! myne Vrienden, vryſpraak voor den onſchuldigen! ik heb zyne Vrouw willen onteeren; hy heeft 'er my voor geſtraft, en heeft regt gedaan. Indien gy met de uit oering van 't vonnis voortgaat, zyt gy wreedaarts! —— Het Opperhoofd van 't Regiment naderde *Don Ferdinand*, ſtel-

ſtelde hem, terwyl hy hem onderſteunde; voor, dat ik naar de Wetten gevonnisd was, als iemand, die zyne hand aan zyn Officier geleid had. Hy was, hervatte *Don Ferdinand*, niet meer onder my; ik had hem reeds vry geſteld, en zyn ontſlag gegeeven; het papier was daags te vooren al ondertekend. *Pedro* is aan uwe regtbank niet onderworpen, gy hebt geen magt over hem. De Opperhoofden, zeer verwonderd, vergaderden byeen, om te raadpleegen. *Don Ferdinand* en de Menschlievendheid verhieven de ſtem voor my; met dat gevolg, dat men my weder na de gevangenis leidde. *Don Ferdinand* ſchreef voorts aan den Staatsminister, beſchuldigde zigzelven, verzogt myne vryſpraak, en ontving die. —— *Lorenço*, *Theresa* en ik wierpen ons voor de voeten van onzen Verlosſer neder; hy beurde ons terſtond op, voltrok zyne belofte van ontſlag, en wilde dezelve met giften vergezeld doen gaan, die wy egter niet aannamen.

Ten einde deezer gelukkige ommekeer van zaaken, gingen wy na dit dorp terug, alwaar de dood van *Lorenço* my in 't bezit zyner goederen ſtelde, en daar *Theresa* en ik, zo wy hoopen, onder u allen, onze dagen in vrede zullen eindigen. —— De kinderen van *Pedro* hadden zig, geduurende zyn verhaal, rondsom hem gevoegd; hy ſprak niet meer, toen zy nog luisterden, en de traanen rolden langs hunne kaaken. Zyt getroost, myne kinderen, hernam de goede Gryzaard; de Hemel heeft myne rampen, door ulieder liefde voor my, ryklyk vergolden. Deeze woorden zeggende, omhelsde hy allen; en 't Huisgezin ging gezamentlyk ter ruste.

DE GIFT. *Eene Allegorie.*

(*Uit het Engelsch.*)

Iemand hadt eene Gift gekreegen, van welke hem gezegd was, dat dezelve hem hoogst heilzaam of ten uiterſten nadeelig zou weezen, naar gelange van het gebruik, 't welk hy 'er van maakte. Het was eene ſoort van Juweel, op de wyze van een Prisma geſleepen, 't welk verſcheide zyden hadt, waar van eenige egte kleuren gaven; doch andere bekoorden door het opleveren van valſche. De gelykvormigheid en ſchynbaare gelykheid van de verſchillende zyden, die, in de daad, zeer veel verſchilden, niet altoos behoorlyk in opmerking genomen zynde, veroorzaakte een ontelbaare menigte van te leurſtellingen, aan den vuurigen en werkzaamen bezitter.

Het oogmerk des Geevers was, dat het Juweel altoos zo naby het hart zou gedraagen worden als kon geſchieden: daar geplaatst zynde, vertoonde het zich als een zeer ſchoon cieraad, en verlichtte de duisterſte plaatzen, door zyne eigenaartige flikkering; en trok, ſterker dan de zeilſteen, alle dingen, waar op de ſtraalen

in

in een rechte lyn vielen. Vielen zy in eene schuinsche rigting, of werden ze zeer veel gebrooken, eer zy het voorwerp raakten, dan was de aantrekking minder, en ook de glans zwakker. Het zette der houding aangenaamheid by; gaf vrolykheid, met goedaartigheid gepaard, aan 't oog; en verleevendigde de verkeering, terwyl het dezelve zuiverde en verbeterde. Het gaf wysheid aan de jeugd, bedaardheid aan de drift, voeglykheid aan de manbaare jaaren; en vriendlykheid aan den ouderdom.

Wanneer men dit dierbaar Juweel rechthoekig beschouwde, was het geheel doorschynend; en in dien stand voor het oog gehouden, spreidde het een tooneel ten toon, welks schoonheid en aanloklykheid alle beschryving te boven ging.

Hoe talryk en zwaar de kwellingen en onlusten des leevens mogten weezen, ja schoon, by gelykenis gesprooken, de geheele Schepping zelve een woestyne scheen, waar in geen vooruitzigt van geluk, en nauwlyks een straal van hoope zich opdeedt, om dit donker tooneel te verlichten; de bezitter hadt alleen het Juweel op de bovengemelde wyze te keeren, wanneer alle begogeling verdween; het gelaat der dingen terstond veranderde; vrede, vermaak, en bedaardheid zich vertoonde, gezien, gevoeld en genooten werd.

Stelt de begeerte van genot, aangezet tot het zoeken naar de middelen van verkryging, my, met hevige drift, de vraage voor, waar en hoe deeze dierbaare Gift kan verkreegen worden? — Ik antwoord — Dezelve hangt van tyd, noch jaaren, noch lugtstreek, noch leevensstand, noch middelen af; maar kan in de dierbaarste hoedanigheden, en in den uitgestrektsten invloed, genooten worden, door allen, die van de opgemelde byzonderheden een gepast gebruik maaken, en omtrent het overige zich niet bekommeren. Op zichzelven mogen wy zeggen, dat deeze Gift bestaat in eene mengeling van weltevredenheid en veragting, ontstaande uit eene rechtmaatige waardeering van zoekens- en verwerpenswaardige voorwerpen.

DE SNEDIGE KOK.

Lindor, een Heer van Staat, die dikmaals Gasten zag,
Gaf aan zyn Kok, op zek'ren dag
Dat hy een Maaltyd had, een wilden Gans te braaden.
Zyn Kok, een losse knaap, niet lettende op zyn plicht;
Wierd door de Kamenier (die nooit gebraad versmaaden,)
Gefopt, wyl zy van 't beest een boutje had geligt.

Naauw

Naauw was de Spyze voor, veel hongerige Maagen
Ter Tafel opgedraagen,
Of men hoort Lindor ſtraks, naar Monſjeur Smeerhans vraagen,
Die, al te wel bewust van 't geen 'er was verricht,
Schoorvoetend kwam, door plicht gedreeven.
Zyn Heer, die, naar het ſchynt, de waarheid half beſloot,
Vroeg „ waar is de andre bout gebleeven?"——
« Een wilde Gans, Myn Heer, die heeft maar éénen poot «
Was 't antwoord van den Kok; dat, na lang tegenſtreeven,
Door zynen Heer werd goedgekeurd,
Mits hy den andren dag daar van bewys zou geeven.
Naauw werd het Morgenlicht aan de Oosterkim beſpeurd;
Of Lindor doet den Kok met hem te Paard vertrekken;
Die, beevende van angst, graag op dien ſtond de vlucht
Genoomen had, en aan de Lucht
Elk oogenblik een Heir van Ganzen dacht te ontdekken.
Doch, toen men by een Beekje kwam,
En hy 'er veelen daar vernam,
Die ſlaapend', naar hunn' aart, op éénen poot ſlegts ſtonden,
Riep hy ras vrolyk uit,
„ Zie daar, Myn Heer! zie daar, de waarheid ondervonden!
„ Ben ik nu nog een Schelm? een Guit?——
« Neen, (ſprak Lindor;) ik moet U pryzen,
« Doch zal uw ſtoutheid uit hun tweeden poot bewyzen.«
Met riep hy ſterk „ ho! ho!" men zag, op dat geluit,
Hen d'andren poot ook nederzetten,
En daadlyk vliegen van het land.
Niets kon toen Lindors drift op dit gezicht beletten,
Hy riep gramſtoorig uit „ wel nu, geleerde Kwant!
„ Bewys my nu dat zy ſlegts eenen poot bezitten"——
« Myn Heer! (dus ſprak de Kok,) op dat myne onſchuld blyk',
« Moet ik op uw hard ſchreeuwen vitten,
« En dat geeft my het grootst' gelyk;
« Want had ge uw Vogel, zo als dezen, toegeſprooken,
« Hy had zyn tweeden poot dan ook wel uitgeſtooken.«

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, SEPTEMBER, 1781.

Day	Bar:		Th:	Wind.		
1	29.	1-1	56	Z	0	wein. betr.
	—	1-7	76	WtN	2	helder
	—	1-7	67	NO	0.4	o.h.Wl.D.B.
2	—	0-4	63½	——	6	DBRH.z.b.DR
	—	0-0	73½	ZO	0	wolkig
	—	0-0	68½	ONO	4	betr. Wl.
3	—	0-9	68½	do. W	1	——
	—	1-0	77½*	ZZW	0	wein. wolk.
	—	0-6	68	NW	1	wolkig
4	28.	11-9	67½	Stil		zw. R.
	—	11-7	69½	N	0	donk. R.
	—	11-5	66½	NNO	1	—— R.
5	—	9-5	67	ZO	2	D. W. R. do.
	—	9-0	75	ZZW	4à8	zw.wolk. R.
	—	9-3	62	——	8à10	wolkig
6	—	9-1	58½	——	8	zw.wolk. R.
	—	9-3	66½	W	.10	z.b.R.donk.
	—	10-3	58½	NNW	8	——
7	—	11-1	59½	WtN	3	——
	29.	0-2	67	——	3	wolk. z. b.
	—	1-5	56	NW	2	helder
8	—	2-5	58	Stil		o. h. wolk.
	—	3-2	71	NNW	2	——
	*	4-1	61	N	0	helder
9	*	4-1	59	O	0	——
	*	4-1	70	NO	1	——
	—	4-0	66	——	1	betr.
10	—	3-8	66	——	1	donker
	—	3-8	72½	OtN	2	z. betr.
	*	4-1	65½	NO	3	——
11	—	3-9	66	——	2	—— o. h.
	—	3-6	75½	——	4	helder
	—	3-6	68	ONO	6	——
12	—	3-4	65½	O	5	——
	—	2-4	76	——	5	——
	—	2-0	68	——	4	o. held. Wl.
13	—	1-5	65½	ZZO	1	b. iets vogt
	—	1-5	76½	ZW	4.6	z. betr. R.
	—	1-5	66½	NW	4	w.donk.Wl.
14	—	1-6	64½	WtN	2	donker
	—	1-8	70	——	4	z.betr.donk
	—	1-6	61	——	2	——
15	—	1-1	57	Stil		helder
	—	0-0	70	O	0	omt. helder
	28.	10-4	60	ZO	0	——

Day	Bar:		Th:	Wind.		
16	28.	9-1	63	ZW	1	iets R.
	—	9-0	74½	——	2	betr. L.
	—	7-7	63½	——	4	donker
17	—	7-3	62½	ZWtZ	4	z. betr.
	—	7-5	67½	ZW	5	—— L.
	—	8-1	62	W	4	R. do
18	—	10-0	56½	WNW	4	R. ——
	—	11-2	57	WZW	8.4	zw. L.
	29.	0-1	53	NW	4	zw.RH.
19	—	0-7	55	NNW	0	iets R.
	—	1-1	63½	NW	2	z. h.
	—	0-9	60	ZW	1	donker
20	28.	11-7	61	——	0	R.
	—	11-6	65½	NNW	1	donk.
	—	11-5	55	N	0	——
21	—	10-0	57	ZWtW	4	ext.zw.
	—	8-7	61	NW	2	z.betr.
	—	9-0	54	NtW	6	zw.R.
22	—	10-0	54	NNW	2	wein.
	—	10-3	62	——	2	——
	—	9-5	53½	ZW	5	donker
23	—	5-0	56	NW	6	R. zw.
	—	4-9	58	——	6à8	zw. R.
	—	5-0	48	NtW	6à10	—— Nl.
24	—	5-2	50½	NWtN	6à8	——
	—	5-8	53	NNW	4à8	——
	—	5-7	47½	NtW	4à8	——
25	—	5-3	46½*	NNW	2à6	R. H.
	—	5-6	57½	——	2	zw.
	—	6-6	48½	N	1	wolkig
26	—	4-6	52	NNW	9.15	R H.
	*	0-9	55½	——	14.2	zw. R.
	—	2-1	53½	——	8	R. ——
27	—	4-2	53½	——	2.4	zw. w
	—	5-8	57½	N	2à4	——
	—	7-2	55	NNW	7	donk.
28	—	8-5	54	——	6	wolkig
	—	10-5	61	——	6	R. do
	—	11-9	54½	——	2	o. helder
29	29.	1-7	49	Stil		——
	—	2-6	61	W	1	betr. iets
	—	2-7	54½	WZW	4	donker
30	—	1-6	54½	——	4	R.
	—	1-0	58	——	6	R.
	—	0-5	60	WNW	4	R.

Th. den 3 nam. 1½ u. 78* 17 nam. 3½ u. 68½
4 —— 3 u. 70 av. 9½ u. 66. 18 's av. 10½ u. 55½
5 —— 3 u. 68 na Regen. 24 nam. 3½ u. 50.

28. 11 $\frac{3}{90}$ | 61 $\frac{71}{90}$ | 3 $\frac{4}{90}$

Th. 1 a 17. 66 $\frac{23}{51}$. 18 a 30. 55 $\frac{5}{39}$

Den 1 av. 11 tot nagts 1 u. zw. D. B en R. den 2 's mo. 3½ a 4 u. D. extra zw. Bl. en zeer groote hagelsteenen en Ysstukken, nog 's mo. 8 à 9 u. D. en R.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET CHARACTER VAN HAZAËL, OF REDENVOERING *over* 2 *Koningen* VIII. 12, 13.

Toen zeide Hazaël: Waarom weent myn Heere? en hy zeide, om dat ik weet wat kwaad gy den Kinderen Israëls doen zult; gy zult hunne sterkten in 't vuur zetten, en hunne jonge Manschap met den zwaarde dooden, hunne jonge Kinderen verpletteren, en hunne zwangere Vrouwen opsnyden. En HAZAËL *zeide: Maar wat is uw Knegt, die een hond is, dat hy deeze groote zaake doen zoude? En Eliza zeide: de Heere heeft my getoond dat gy Koning zyn zult over Syrië.*

DOOR

HUGH BLAIR, D. D. *Leeraar der Hooge Kerke en Hoogleeraar in de Redenkunst en fraaije Letteren, te Edenburg.*

In de dagen van JORAM, Koning van *Israël*, bloeide de Propheet ELIZA. Zyn Character was zo uitsteekend, en zyn roem zo wydklinkende, dat BENHADAD, Koning van *Syrië*, hoewel een Afgodendienaar, zondt om hem te raadpleegen over den uitslag eener ziekte die zyn leeven dreigde. De Boode, te deezer gelegenheid gebruikt, was HAZAËL, die een der Prinsen of Aanzienlykften aan het Hof van *Syrie* schynt geweest te zyn. Met ryke geschenken van den Koning voorzien, vervoegt hy zich tot den Propheet, en spreekt dien op 't eerbiedigst aan. Geduurende hun onderhoud, vestigde ELIZA zyn oog op 't gelaad van HAZAËL, en door den geest der voorzegginge de dwinglandy en wreedheid, welke deeze Man, ten eenigen tyde, zou pleegen, ontdekkende, kon hy zich niet bedwingen van een traanenvloed te storten. Wanneer HAZAËL, des verbaasd, onderzogt wat de rede mogt weezen van deeze sterke gemoedsvervoering, onderregt hem de Propheet, onbewimpeld, welke misdryven en wreedheden hy voorzag dat in 't vervolg door hem zoude gepleegd worden. —— HAZAËLS ziel hadt,

hadt, op dat oogenblik, een afschrik zelfs van de gedagten van wreedheid. Nog niet bedorven door eer- of staatzugt, rees verontwaardiging in hem op: dewyl men hem bekwaam oordeelde tot zulke gruwelstukken, als de Propheet vermeldde. Met veel drifts voert hy den Propheet te gemoete. *Hoe, is uw knegt een Hond, dat hy deeze groote zaake zou doen?* ELIZA geeft hem hier op alleen te kennen, welk een standverwisseling hem zou ten deel vallen. *De Heer heeft my getoond, dat gy Koning zyn zult over Syrie.* —— Het voorspelde kreeg vervulling. HAZAËL beklom den Throon van *Syrie*: en de staatzugt beheerschte zyn hart. HAZAËL, *de Koning van Syrie, verdrukte Israël* alle de dagen van JOAHAZ (*): en, uit het geen van zyne daaden bekend is, blykt duidelyk, dat hy zich den Man betoonde, dien de Propheet gezegd hadt dat hy zyn zou, een Man van geweld, wreedheid, en een Man des bloeds.

Dit gedeelte der Geschiedenisse vertoont ons een Voorwerp, onzer Aandagtige en ernstige overweeginge waardig. Wy zien een Man, die, in zekeren Leevensstand, eenige Misdryven niet kon beschouwen zonder verbaasdheid en schrik; die zich zelven zo weinig kende, dat hy het voor zich onmogelyk oordeelde, dezelve te pleegen. Wy zien dien zelfden Man, door wisseling van Leevensstand, geheel van gevoelens veranderd, en daar hy in Grootheid rees, ook in Boosheid opgroeide: tot hy, in 't einde, 't volslaagen snood Character, eertyds van hem verfoeid, ten vollen vertoonde.

De volgende aanmerkingen liggen 'er natuurlyk in opgeslooten.

I. Dat voor eene Ziel, niet geheel bedorven, de Gevoelens van Afkeer van Misdryf eigenaartig zyn. Ten

II. Dat, niettegenstaande deeze Gevoelens, de Ziel gebragt kan worden onder de heerschappy der meest verfoeide Ondeugden. Ten

III. Dat deeze ongelukkige Ommekeer doorgaans moet toegeschreeven worden, aan de verwisseling van iemands uiterlyke omstandigheden in de wereld.

Deeze waarneemingen zullen de onderwerpen zyn van myne tegenwoordige Redenvoering: en ons zulk een vertoon van de menschlyke natuur opleveren, als, zo wy hoopen, van eene algemeene nuttigheid zyn zal.

1. Voor eene Ziel, niet geheel bedorven, zyn de Gevoe-

(*) 2 Koningen XIII. 22.

voelens van Afkeer van Misdryf eigenaartig. HAZAËLS antwoord, den Propheet gegeeven, toont hoe sterk deeze by hem wrogten. *Is uw Knegt een Hond, dat hy deeze groote zaake zou doen?* Is hy, of kan hy immer zo laag en snood zyn, dat hy misdryven zou pleegen, die hem den naam van een Mensch onwaardig zouden maaken? Dit is de stem der Menschlyke natuure, zo lang dezelve, door boosheid, niet verhard is. Eenige Ondeugden, in de daad, zyn haatlyker dan andere. De Voorzienigheid heeft wyslyk deeze natuurlyke afkeer het scherpst gewet tegen misdryven van den schadelykften en verwoestendften aart: als verraad, verdrukking en wreedheid. Maar, in 't algemeen, is het onderscheid tusschen zedelyk Goed en Kwaad zo sterk uitgewerkt, dat bykans elke ondeugd eene gevoelige afkeuring vindt. Hou iemand, zelf den onkundigsten en onopgevoedsten, een blykbaar stuk van onregt, valschheid, of godloosheid voor oogen; laat hy het beschouwen in een bedaard oogenblik, wanneer geen drift hem verblindt, geen belang hem ter zyde aftrekt, gy zult ontdekken dat zyne ziel 'er tegen opkomt, als iet schandelyks, laags, ja strafbaars. Van hier is het dat de Menschen, hoe zeer zy ook dikwyls omtrent de zaaken mistasten, in het redenkavelen over de Characters van anderen, doorgaans pryzen of laaken, overeenkomstig met de beginzelen van zuivere Zedekunde.

Ten opzigte van hun eigen Character zwenkt eene bekende eenzydigheid maar al te dikwyls hun oordeel. Maar het is opmerkenswaardig, dat geen Zondaar rechtstreeks by zichzelven bekent, dat hy schuldig staat aan volslaagene boosheid. Zelfs dan, wanneer hy door zyne opgeruide Driften vervoerd is tot het pleegen der grootste misdryven, vergelykt hy ze altoos voor zyn eigen gemoed, door de eene of andere veragting, door eene voorgewende noodzaaklykheid; hy tragt 'er eene kleur aan te geeven die het haatlyke wegneemt. Zulk eene vermogen heeft de onbetwistbaare waardigheid der Deugd, zo groot is de erkende schandelykheid der Ondeugd, in 's Menschen boezem. Deeze gevoelens zyn de overgebleevene indrukzels van de Wet, oorspronglyk in 's Menschen hart geschreeven. 't Zyn de schinsteringen van dat Licht, 't geen eens klaar en sterk in ons scheen; en 't welk, schoon grootlyks verdonkerd, nogthans flauwe straalen blyft schieten door de duisternissen, die ons bedekken. Doch welke Gevoelens van Afkeer van de zonde wy, ten eenigen tyde, mogen hebben; wy

mogen op dezelve geen vermetel vertrouwen vestigen, dat zy ons staande zullen houden in de Deugd. Want de tweede Les, die de Geschiedenis ons aan de hand geeft, is

II. Dat de Mensch zo weinig zyn eigen Character kent, en zo zwak van natuure is, dat hy, ten eenigen dage, een schandelyk pleeger kan worden van dezelfde misdryven, welke hy heden ten zeersten verfoeit. Deeze waarneeming wordt maar al te duidelyk bekragtigd door 't geen HAZAËL over kwam, en duizend andere voorbeelden zouden hier van ten bewyze kunnen aangevoerd worden. Schoon 'er niets is, 't welk de Mensch beter behoort te kennen dan zyn eigen hart, wyst, nogthans, hun gedrag uit, dat 'er niets is, waar aan zy minder kennis hebben. Meest altoos meer overhellende om zich zelven te vleijen, dan begeerig om de waarheid te ontdekken, vertrouwen zy elke Deugd te bezitten, op de proeve van welker tegendeel zy nog niet gebragt zyn, en zy rekenen zich beveiligd tegen alle Ondeugden, tot welke zy dus verre niet verzogt werden. Zo lang hun pligt in bespiegeling berust, schynt dezelve zo klaar, zo verkieslyk, dat zy niet kunnen twyfelen, dezelve te zullen volvoeren. Het komt niet in hunne gedagten op, dat hunne gevoelens, hemelsbreedte, kunnen verschillen in het uur der beschouwinge, en in het uur als het op doen aankomt. Zy houden zich ligt verzekerd, dat zy altoos dezelfde zullen blyven: en nogthans verandert die gesteltenisse, met de omstandigheden, elk oogenblik.

De Man, die leevendige indrukken van Godsdienst heeft, oordeelt het onmogelyk het gevoel van Gods Goedheid, 't welk thans zyn hart vertedert, te zullen missen. Hy, die, door zyn Vriend, onlangs uit het verderf gered is, vertrouwt, dat hy, indien 'er zich eene gelegenheid opdeedt, welke zyne Dankbaarheid op den toets zette, eer zou sterven dan zyn Weldoender verlaaten. Hy, die gelukkig en wel te vrede leeft, en het goede van zynen arbeid geniet, verwondert zich hoe iemand zich aan ongebonde vermaaken kan overgeeven. Werden deezen, door een hooger Geest onderrigt, dat de tyd kort op handen was, waar in de een een voorbeeld van de verregaandste Godloosheid, de ander een Verraader zyns Vriends, en de derde een wellustig misbruiker zyns aangroeienden Rykdoms zou worden, elk hunner zou zo veel verbaasdheids en afschriks betuigen als HAZAËL, op het hooren van de voorspelling des Propheets. Zy zouden misschien zeer opregt weezen in hunne betuigingen van afkeer; want Menschen wier gedrag

met zich zelven niet bestaanbaar is, moeten daarom geenzins altoos van Geveinsdheid beschuldigd worden. HAZAËL sprak in goeden ernst, wanneer hy de aangekundigde wreedheden verfoeide. Apostel PETRUS meende het opregt, als hy volyverig zynen Meester betuigde, *ik zal u niet verlaaten, al moest ik met u in den dood gaan.* Zy waren opregt, zy spraken uit de overtuiging huns harten, en overeenkomstig met de Aandoening die hun op dat oogenblik beheerschte, doch zy konden zich zelven niet, gelyk de uitkomst toonde. Zo weinig getrouw is 's Menschen hart al te dikwyls aan zyne beginzelen: zo zwak is de grondsteun van Menschlyke Deugd; zo veel reden is 'er voor het herhaald vermaan in het Euangelie, dat wy ons zelven moeten wantrouwen, en hulp by God zoeken. —— Vernederend, ik beken het, is dit vertoon voor de Menschlyke Natuur: en nogthans waardig om van ons allen in opmerking genomen te worden, ten einde wy de dreigendste gevaaren ontwyken. Want, hoe veelen zyn 'er, enkel door onoplettendheid op hunnen wandel, door mangel van dit voorzigtig verdenken hunner eigene zwakheid, hoe een alles goeds beloovend begin, allengskens, vervreemd van alle beginzelen der Deugd: tot het, in 't einde, zo bezwaarlyk werd voor iemand te gelooven, dat zy immer eenige liefde voor de Godsvrugt gehad hadden, als het, ten eenigen tyde, zou geweest zyn hun te overreeden, dat zy tot zulk eene hoogte in boosheid zouden opklimmen.

Wat is 'er, zal men hier mogen vraagen, in de bovengemelde gevallen, geworden van die gevoelens van afkeer van het snoode, zo sterk werkende, zyn ze geheel uitgerooid? of, indien zy voor een gedeelte overbleeven, hoe kunnen dan zodanige Persoonen zich zelven voldoen in daaden te verrigten, welke hun hart wraakt? —— Hier is de verborgenheid der ongeregtigheid, welke ontdekt moet worden. Verborgen en heimlyk is de voortgang des verderfs in 's Menschen ziel; en hoe verborgener hoe gevaarlyker. Niemand wordt op één sprong de boosste. Het misdryf vertoont niet in ééns zyne geheele mismaaktheid: trapswyze worden wy daar gemeenzaam mede, en ongemerkt verspreidt zich dit vergif door de ziel. Ieder Mensch heeft eene getroetelde Hartstocht, die hem meest altoos het eerste ter ondeugd vervoert. De ongeregelde voldoeningen, waar toe deeze hem, by gelegenheid, brengt, komen hem voor onder de gedaante van ligtverschoonbaare struikelingen: zy worden, in den beginne, met schroom

en behoedzaamheid ingewilligd. Maar, door langer bedryf, verzwakken deeze wederhoudingen, en de kragt der hebbelykheid neemt toe. De eene Ondeugd helpt de andere. Door eene soort van natuurlyke verwantschap hegten zy zich in een, en de wortels schieten diep in 't harte. —— Wanneer het misdryf de overhand krygt, komt 'er het Geweeten tegen op. Maar het Geweeten is een bedaard beginzel. Drift, daarentegen, luidrugtig en geweldig, doet, door 't geweld, 't welk zy verwekt, de stem der Rede zwygen: en verleidt ten zelfde tyde als zy aanport. Want zy bedient zich van 't Verstand om 't Geweeten te bedriegen. Het verzint redenen en bewyzen om de verdorvenheden van het Hart te regtvaardigen. Men beroept zich op den algemeenen trein der wereld. Men maakt ziftende onderscheidingen. De Menschen vinden zich in zulke byzondere omstandigheden geplaatst, die zekere daaden verschoonlyk, indien niet geheel onschuldig maaken, welke, in een ander geval, hoogst laakbaar zouden weezen. Langs deezen weg mogen wy vry gelooven, dat veelen, van stap tot stap, tot de zonde komen; deels door Drift vervoerd, deels door *Zelfbedrog* misleid: zonder besef van de maate der Boosheid, welke zy vervullen. Door diepgewortelde hebbelykheden, wordt, in 't einde, hun Oordeel geheel bedorven, en hun Zedelyk Gevoel geraakt verlooren. Zy zien uit gansch andere oogen; en kunnen zonder smert de bedryven beschouwen, op welker gedagten zy voorheen gruwden.

Noodig is het, nogthans, hier op te merken, dat, schoon onze aangeboorene gevoelens van de afschuwelykheid der Misdryven zo verre verlaagd en dermaate kragtloos gemaakt kunnen worden, dat ze geen invloed op ons gedrag hebben; deeze Gevoelens, egter, oorspronglyk tot onze gesteltenisse behoorende, en nooit ten eenemael uit de ziel gerooid, zo veel gezags zullen behouden, dat zy, by zommige gelegenheden, den Zondaar kastyden, indien niet tot bekeeringe brengen. 't Is alleen, geduurende den tyd des Voorspoeds, dat de Ondeugd haare bedriegeryen ongestoord kan pleegen. Maar in den donkeren dag des tegenspoeds, herleeft de bedagtzaamheid, en het Geweeten krygt zyn regten weder; de bitterheid van 't knaagend naaberouw grypt het hart aan des Mans, die de oorspronglyke beginzels zyner natuure verzaakt en verkragt heeft. Wy mogen vaststellen, dat HAZAËLS eerste indrukken wederkeerden, eer hy zyne dagen eindigde. In het uur des wederspoeds, doorstak de her-

herinnering van zyn gesprek met de Propheet zyn hart. De Gevoelens, welke hy, in die betere dagen, hadt, vergelykende met de haatlyke wreedheden door hem naderhand gepleegd, konden alle de schitterende cercieraaden der Koninglyke waardigheid, de laagheid en schandelykheid zyner inwendige Aandoening niet wegneemen.

Deeze beschouwing van den voortgang des Bederfs en van het gevaar, aan 't welk wy blootgesteld zyn om te vervallen van Beginzels, die wy eens dagten vast omhelsd te hebben, geeft ons een allerheilzaamsten raad omtrent ons gedrag: *Die zich aangordt beroeme zich niet als hy die zich losmaakt.* Niemand stelle een voorbaarig en zo gevaarlyk als voorbaarig vertrouwen op zyne Deugd: *Wie staat, zie toe dat hy niet valle.* Waagt u niet digt by het kwaade. Maakt 'er u, in de kleinste gevallen, niet gemeenzaam mede, zonder vreeze. Luistert met ontzag na elk vermaan van 't Geweeten. Bewaart het tederste en levendigste gevoel van 't onderscheid tusschen goed en kwaad. Indien ooit uw Zedelyk Gevoel begint te verzwakken, en uw Afkeer van misdryf te verminderen, dan hebt gy reden om te vreezen dat de val uwer Deugd op handen is. En laaten, terwyl gy alle omzigtigheid en waakzaamheid gebruikt, welke de Rede u kan verleenen, uwe Gebeden steeds tot God om bystand opklimmen. *Van hem daalen alle goede gaven en volmaakte giften neder.* Hy alleen kan u voor vallen hoeden, én straffoos stellen voor zyne heerlykheid in vreugde. Ik moet nu voortgaan tot de

III. Waarneeming, op HAZAËLS Geschiedenis gegrond. Te weeten, dat het vermogen, 't welk het verderf verkrygt om de oorspronglyke Beginzels der Menschen te verwoesten, dikwyls moet toegeschreeven worden, aan de verandering van hunnen Leevensstand in de wereld. Hoe zeer verschilde HAZAËL, de Afgezant van BENHADAD, van HAZAËL den Koning! hy, die op 't vermelden van wreedheden een gruwen vatte, van hem die zich in bloed baadde! Van deeze droeve en verbaazende omwenteling geeft de Propheet de rede op in weinige maar zeer klemmende woorden. *De Heere heeft my getoond dat gy Koning zult zyn over Syrie!* Die Kroon, die noodlottige Kroon, welke op uwen schedel gezet zal worden, zal een verdervenden invloed hebben op uwe Ziel, en eene verandering in uw Character te wege brengen, welke gy niet kunt gelooven. —— Wiens ervaarenis in de wereld is zo klein, dat ze hem geene hier aan gelykende voorbeelden oplevert, in veel laager leevensstanden?

den? Zo veel vermag de verwisseling van uitwendige omstandigheden naar deeze wereld: zulk een verschillende zwaai geeft deeze aan onzen aart, aan onze gedagten, aan onze inzigten, aan onze genegenheden, dat geen Mensch vooruit kan zeggen wat 'er van zyn Character zou worden, indien de Voorzienigheid zyne Leevensomstandigheden op eene aanmerkelyke wyze verhoogde of verlaagde, en hem in eenen geheel anderen kring deedt beweegen dan hy zich tot nog bewoogen heeft.

De zaaden van wyd verschillende hoedanigheden, goede en kwaade, liggen in onze harten verborgen: doch blyven werkloos en als dood, tot dat voeglyke gelegenheden ze doen uitbotten en rypen. Zy zyn binnen in ons bedekt: of, indien zy voortspruiten, maaken zy dikwyls een misleidend vertoon; een vertoon, 't welk ons zelfs bedriegt. Hoogmoed, by voorbeeld, heeft, in zekere omstandigheden, geene gelegenheid om zich voor te doen, dan onder den schyn van Grootmoedigheid en loflyke Eerzugt. Gierigheid neemt de houding aan van pryslyke zuinigheid. 't Geen in deezen leevensstand voor blooheid en laaghartigheid zou aangezien worden, gaat in eenen anderen door voor wyze bedagtzaamheid. Dat by iemand, met volle oppermagt bekleed, wreedheid en verdrukking zou worden, agt men, in een laager stand, niet meer dan het oefenen van behoorelyke tugt. Voor een tyd is de Mensch nog by de wereld, nog by zich zelven, bekend als de Man, die hy waarlyk is. Doch stelt hem in een nieuwen leevensstand, die met zyne heerschende neiging strookt, die de verborgene hoedanigheden zyner ziele raakt, in beweeging en werkzaamheid helpt; zyn waar en weezenlyk Character zal zich ontvouwen, gelyk de bladeren eens bloems door de zonne bescheenen.

Zulks moge, in zeker opzigt, niet zo zeer eene verandering van Character, door de verwisseling van omstandigheden, geagt worden, dan wel als eene ontdekking van een voorheen verborgen weezenlyk Character. Nogthans is het teffens waarheid, dat de Man zelve eene verandering ondergaat. Want de gelegenheid daar zynde tot het onbedwongen ontwikkelen van eenige tot nog beslootene geaartheden, krygen zy meerder sterkte: en door de overhand, welke zy neemen, worden de andere gedeelten van iemands aart geboogen, en de ziel ondergaat eene geheele verandering. Hy is een waarlyk wys en braaf Man, die, door den Godlyken bystand, zich verheft boven deezen invloed zyns lots

op

op zyn Character, die eens waardige Gevoelens ingezoogen en rechte beginzels van gedrag gelegd heeft, daar by blyft, hoedanig ook zyne omstandigheden mogen weezen: door alle lotwisselingen eenen eenpaarigen leefkoers houdt: en, op 't einde zyner dagen, denzelfden afkeer van het kwaade heeft, als in den beginne. —— Doch hoe zeldzaam is het, deeze lofwaarde bestendigheid onder de Kinderen der Menschen aan te treffen, terwyl zy de onderscheiden standen en tydperken des leevens doorwandelen! Wanneer zy ter wereld intreeden, eer hunne gemoederen zeer misleid of bedorven zyn, gloeijen zy door de edelaartigste aandoeningen, en zien met versmaading neder op alles wat snood en misdaadig is. Maar verder op 't leevenspad voortwandelende, gewennen zy allengskens aan de kromme betreeden paden, zy dringen in den hoop der woelige wereld, zy hebben te stryden met den list van deezen met de versmaading van geenen, zy leeren zomtyds hunne gevoelens te verbergen, en dikwyls hunne aandoeningen te smooren, zy worden in 't einde verhard, en gemeenzaam met het heerschend verderf. —— Wie stort geen traan over deezen droeven, en helaas! zo algemeenen, val van Braafheid en Deugd! Wie wordt niet vernederd, als hy ziet dat dit de droeve uitslag is van die gezuiverde begrippen, die verheevene gevoelens, waar op wy zo menigmaal roemen! De Man, met al zyn hooggehemelde redelyke bekwaamheden, blykt dikwyls het schepzel te weezen van zyn leevenslot, geheel gegooten in den vorm zyner omstandigheden!

Het voorbeeld van HAZAËLS ontaarting leidt ons op, om byzonder het oog te slaan op de gevaaren, uit hoogheid van Staat en het verkrygen van Magt herkomstig: inzonderheid wanneer de verheffing daar toe schielyk en onverwagt geschiede. Weinige hebben sterkte van ziel genoeg om zulk een Lotwissel met gemaatigdheid en zelfsbedwang te ondergaan. Het ontzag, der Grootheid beweezen, de ruimte, welke hun leevensstaat verschaft om der weelde bot te vieren, zyn gevaarlyke omstandigheden voor de Deugd. Wanneer de Menschen onder huns gelyken verkeeren, en gewoon zyn, de te leurstellingen en moeilykheden des leevens te ondervinden, herinneren zy zich hunne onderlinge onafhanglykheid van elkander, en alle afhanglykheid van God. Maar verre boven hunne Natuurgenooten verheeven, ontmoeten zy weinig voorwerpen die ernstige opmerking baaren; maar eene groote menigte die hunne driften aanzetten en ontvonken. Zy zonderen hun belang veelligt af

van 't belang der geenen die hun omringen. Zy bedekken zich met hunne eigene ydele grootheid, en liggen neder in den zagten schoot van zelfzoekend vermaak, waar zy de koelste onverschilligheid krygen omtrent de belangen zelfs van de zodanigen, die zy hun vrienden noemen. —— Deeze ingebeelde onafhanglykheid weert de gevoelens van Godsdienstigheid en Menschlievenheid uit hun hart. *Zy heffen op met den trommel en de harpe; zy verblyden zich op het geluid des orgels; in het goede verslyten zy hunne dagen; nogthans zeggen zy tot* GOD *wykt van ons: want aan de kennisse uwer wegen hebben wy geenen lust. Wat is de Almagtige dat wy hem zouden dienen? en wat baate zouden wy hebben van hem aan te loopen?*

Maar men hebbe zich niet te verbeelden, dat hoogverheevene Leevensstanden de eenige schroomwekkende verzoekingen zyn, waar aan uwe Deugd is blootgesteld. Wy zullen bevinden, dat wy in geen min sterke verzoeking verkeeren, door de uitersten van Armoede en verdrukking. Wanneer Menschen, die beter dagen beleefd hebben, in 't laage vallen, gaat hun geest gebukt, hun aart neemt iets wrangs aan. Nyd over de gelukkiger Medemenschen verteert hun. Heimlyke murmureeringen beschuldigen de Hemelsche Voorzienigheid: 't gevoel der elenden zet hun aan tot gruwzaame misdryven om in beter staat te geraaken. Onder de laagere rangen des Menschdoms heerscht maar al te dikwyls bedrog en oneerlykheid, laage en bekrompe omstandigheden drukken der Menschen zielsvermogens. Zy ontzetten hun van de geschikte middelen om tot kennis en weetenschap te geraaken: en, waar de Onkunde groot is, loopt dezelve altoos gevaar van ongebondenheid voort te brengen.

Van hier is het, over 't algemeen, 't gevoelen van den Verstandigen door alle eeuwen geweest, dat 'er een zekere Middelbaare Leevensstand is, even zeer verwyderd van beide de uitersten, die, schoon dezelve ook haare eigene gevaaren hebbe, nogthans, over 't geheel genomen, de gunstigste is voor Deugd en Geluk. Daar hebben weelde en hoogmoed, aan den eenen kant, geene gelegenheid om de ziel te verzwakken of te bedwelmen: gebrek en afhanglykheid, aan den anderen kant, zullen dezelve niet drukken en vernederen; daar kunnen alle de aangeboorene hoedanigheden der ziele, vry en onbelemmerd, werken, de gelykheid der Menschen wordt gevoeld, vriendschap gekweekt, en men vordert, in allerlei opzigten, met spoed;

daar

daar vinden zich de Menſchen aangezet tot bevlytiging en niet overkropt door bezigheid, en zy ſtellen hunne vermogens te werk, zònder door te ruimen overvloed nutloos gemaakt, of door onoverkomelyke zwaarigheden afgeſchrikt te worden: daar wekt een mengzel van genietingen en van behoeften teffens, hunne Dankbaarheid tegen God, en herinnert hun de noodzaaklykheid zyns byſtands. Dus ſchynen de Menſchen in dien middelbaaren ſtand het leeven ten voordeeligſte te genieten, en minst blootgeſteld aan valſtrikken der ondeugd. In 't Spreukenboek wordt deeze ons voorgedraagen, als de wensch en keuze eens Mans, door zyne Wysheid uitſteekende. *Ydelheid en leugentaal doet verre van my, armoede of rykdom geef my niet, voedt my met het brood myns beſcheiden deels; op dat ik zat zynde u dan niet verlochene, en zegge, wie is de* HEERE? of dat ik, verarmd zynde, dan niet ſteele, en den naam myns GODS aantastte.

Uit alles, wat wy, over dit Onderwerp, gezegd hebben, mogen wy, in de eerſte plaats, leeren, om welke redenen de Voorzienigheid eene verſcheidenheid van rangen en leevensſtanden onder het Menschdom vastgeſteld heeft. Dit leeven is blykbaar geſchikt tot een ſtaat van Beproeving. Geene beproeving van Characters is noodig ten opzigte van God, die ziet wat in elk hart verborgen ligt, en volmaakt weet wat ieder Mensch zou doen in alle mogelyke Standswisſelingen. Maar, om de Mensch zelve, en om de Wereld, moest deeze Beproeving en onderſcheiding des Characters plaats hebben: ten einde waare Deugd zich onderſcheidde van de valſche ſchynvertooningen: en de regtvaardigheid des Hemels blyken in de eindelyke vergeldingen; ten einde de zwakheden der Menſchen aan zich zelven ontdekt wierden, hun onderwys gaven en hunne verbetering bevorderden; als mede, op dat hunne Characters zich, uit alle gezigtpunten, aan 't oog der wereld vertoonden, en voorbeelden van navolging opleverden, of waarſchuwingen tegen gevaaren. De bereiking deezer gewigtige einden vorderde, dat het Menschlyk leeven niet altoos op één en den zelfden voet voortging; doch 'er veele omwentelingen in voorvielen, en eene verſcheidenheid van bezigheden en rangen plaats greep. In het ondergaan van deeze worden de Characters der Menſchen getoetst, en hunne verborgene Deugden of Ondeugden komen aan den dag. HAZAËL zou, in de geſchiedenis, eene maate van roem verworven hebben, tot welke hy niet geregtigd was, ware hy in eenen onderge-

geſchikten leevensſtand gebleeven. In den grond was hy valsch en ſlegt. In hooger kring zich beweegende, ontdekte zich de bedorvenheid van zyn hart, en hy ſtaat nu te boek met welverdiende ſchande, als een waarſchuwing voor volgende Geſlachten.

In de tweede plaats, kunnen wy hier uit leeren, van hoe veel aanbelangs het zy zorgvuldig agt te geeven op de keuze, welke wy doen ten opzigte van onze Bezigheid en Leevensſtand. Het blykt, dat onze uiterlyke Staat dikwyls eenen kragtdaadigen invloed hebbe op ons. zedelyk Character; en, bygevolge, dat deeze niet alleen nauw verbonden is met ons tydlyk welvaaren; maar met ons toekomend geluk of ongeluk. Hy, die onbeſprooken en opregt zommige leevenspaden zou betreden hebben, ſtortte zich, door ongelukkig een ſpoor te verkiezen, waar hy al te ſterke verzoekingen voor zyne deugd aantrof, zich zelven hier in ſchande en namaals in verderf. Hoe dikwyls, nogthans, wordt de bepaaling van dit alleraangelegenst ſtuk overgelaaten aan het lot van toevallige verbintenisſen of onderwerpen aan de keuze van jeugdige verbeelding en grilligheid? Stelt men het tot een onderwerp van ernſtige overweeging, hoe zelden hebben zy dan, aan welken de bepaaling ſtaat, eenig verder inzigt. dan over iemand, die ter wereld in zal treeden, zo te beſchikken, dat hy ſchielyk ryk worde, of, gelyk men 't noemt, best zyn fortuin maakt? Zyn 'er dan geene andere voorwerpen dan dit, om het leevensplan naar te bepaalen? Zyn 'er geen heiliger en gewigtiger belangen, welke verdienen in aanmerking te komen? —— Gy zoudt niet gaarne iemand, wiens welvaaren ũ ter harte ging, in een ſtand ſtellen, tot welken gy wist dat zyne bekwaamheden geenzins geſchikt waren. Deeze onderzoekt gy, derhalven, zorgvuldig: dit maakt de grond uwer beſlisſinge. Maar weest verzekerd, dat de bekwaamheden alleen niet, maar tevens de geaartheid en het hart, met gelyke opmerking, verdienen nagegaan te worden, in het vormen van het plan tot eenen leevensſtand. Elk heeft zyne byzondere zwakheid, eene heerſchende drift, welke hem voor deeze ſoort van verzoekingen meer blootſtelt dan voor geene. Vroegtyds kan men dit zien; en uit de eerſte beginzels oordeelen over den aanſtaanden groei. Voorkomt zulks, Overweegt hoe de volgende lotgevallen des leevens waarſchynlyk daar op zullen werken. Indien gy iemand, uwer zorge toevertrouwd, opleidt. tot een leevensſtand, in welken alle omſtandigheden ſtrekken om dit verderflyk beginzel

te

te stooven en doen rypen, maakt gy u, grootendeels verantwoordelyk voor alle de gevolgen. Te vergeefsch vertrouwt gy op zyne bekwaamheden en vermogens. Ondeugd en bederf, het hart besmettende, zyn genoeg om de grootste bekwaamheden te overdwarsfen. Ja dikwyls wenden zy zich tot nadeel van den bezitter, en worden de werktuigen zyns spoedigen ondergangs.

De opgehelderde Geschiedenis leert ons, in de derde plaats, over waare gelukzaligheid niet te oordeelen, enkel uit de maate van iemands bevordering in de wereld. Altoos door schynbaarheden misleid, laat het gros des Menschdoms zich het meest bedriegen door praal en pragt: en houdt de zodanigen, die boven anderen in rang verre uitsteeken, gezegendst. Van hunne vroegste jeugd af, worden zy geleerd, het oog te vestigen op wereldlyke grootheid als het uiterste voorwerp hunner begeerten: en deeze is van alle beginzelen der dwaaling in gedrag een der gemeenste. —— HAZAËL, op den Throon van *Syrie* gezeten, werd ongetwyfeld meer benyd, en door de menigte voor een gelukkiger Man gerekend dan toen hy een Onderdaan was, en de boodschap van BENHADAD tot ELIZA bragt. Nogthans, ô HAZAËL! hoe veel beter zou het voor u geweest zyn, nooit den naam van Koning, en de eer, daar aan verknogt, genooten, dan die, ten koste van zo veel snoodsheids, gekogt te hebben: daar gy uw eerste en beste Character verzaakt; misdryven, weleer by u in afgryzen, pleegde, en aangebooren gevoelens van uw hart verraadde! Hoe verderflyk voor uwe rust was het begeerlyk Purper, door u in zo veel onschuldig bloed gedoopt! Hoe veel aangenaamer sleet gy uwe dagen, hoe veel ongestoorder uwe nagten, in den eersten tyd uws leevens, dan toen gy, op den Throon geplaatst, by dag, het gekerm hoorde der ongelukkige door u bedorven, en uwe sluimeringen 's nagts werden afgebrooken, door de ontrustende herdenking van uwe wreedheden en misdryven? —— Laaten wy nooit oordeelen naar 't uiterlyk vertoon der dingen; nooit besluiten dat iemand gelukkig is, enkel, dewyl hy zich van Grootheid en Rykdom omringd ziet. Veel jammers schuilt 'er menigmaal waar de wereld het minst vermoedt. Het weezenlyke daar het op aankomt, in het oordeelen over iemands geluk, bestaat niet in 't onderzoek van zyn uitwendigen staat; maar met welk een zielsgesteltenisse hy zich daar in gedraage: of deeze hem verslimmere dan verbetere, of hy zynen weg zo aanstelle, dat hy gunst by God en braave Menschen vindt.

Deeze omſtandigheden brengen weezenlyke en gewigtige onderſcheidingen tusſchen de Leevensſtaaten der Menſchen te wege. De uitwerkzels hier van duuren altoos, zy volduuren, wanneer alle wereldlyke onderſcheidingen zullen vergeeten zyn.

In de laatſte plaats, kunnen wy, uit al het verhandelde, leeren nimmer overmaatig bekommerd te weezen, wegens onzen uiterlyken Leevensſtand: doch ons lot gelaaten aan de ſchikking des Hemels te onderwerpen. De beste en voorzigtigſte verordeningen te maaken, welke wy kunnen, ten opzigte van onzen ſtaat, is een hoofdpligt. Doch wy moeten altoos bedenken, dat alle plans, welke wy vormen, onzeker en wisſelvallig zyn. Geen Mensch kan, naa het neemen van alle voorzorgen, welke menschlyke wysheid hem aan de hand geeft, voorzien, welke verborgene gevaaren hem wagten op het uitverkooren leevenspad. De Voorzienigheid kiest wyzer voor ons dan wy voor ons zelven kiezen: en uit omſtandigheden, die, in den beginne, 't minst beloofden, en zelfs zich zo ongunſtig lieten aanzien, ontſtaat dikmaals tydlyk en zedelyk geluk beide. *Wie weet wat goed is voor den Mensch in dit leeven, in alle de dagen zyns ydelen leevens, 't welk hy doorbrengt als eene ſchaduwe?* Wanneer wy bedenken hoe veel duisters onzen tegenwoordigen ſtaat omringt, de zwakheid der menschlyke natuure, als mede de twyfelagtige en onzekere waardye van alles, 't geen wy voorſpoed noemen, treft de vermaaning des Pſalmdichters elk bedagtzaam gemoed op 't kragtigst. *Wentelt uwen weg op den Heere* (*). Neemt uwe maatregels met voorzigtigheid; doch ontdoe u van angstvalligheden, wegens den uitſlag. In ſtede van uw eigen lot te zullen beſchikken, voegt het u in 's Hemels beſtelling te berusten, en, zonder twyfelen, de ſtem der Voorzienigheid en van uwen Pligt te volgen. In welk een Leevensſtand GOD u ook plaatze, heft het oog en hart tot Hem op, om zyne hulp en genade; en tragt met trouwe en opregtheid de rol, u toegelegd, te volvoeren. Dus doende zult gy vrede by u zelven hebben onder het bewandelen van den leevensweg, en, op 't einde gekomen, met genoegen rugwaards zien: want naa alle de vermoeienisſen, en aangewende poogingen, om tot hoogheid op te klimmen, zullen wy in 't einde bevinden, *dat* GOD *te vreezen, en zyne geboden te bewaaren, de pligt is en het geluk der Menſchen.*

(*) PSALM XXXVII. 5.

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING VAN DE *ASSA FOETIDA*, IN ONGEMAKKEN DER ZENUWEN. Door P. C. WOUTERS, *Med. Licent. te Weiteren.*

(*Journal de Médecine.*)

Tegen het einde van de maand Januari, 1778, wierd ik geroepen by een Jongeling van 16 jaaren, die, na dat hy zig eenigen tyd aan verscheiden Gezelschappen had overgegeeven, en, door eene groote zugt tot allerhande soorten van Spelen, zyn geest en lichaam had afgemat, van eene zwaarte in het hoofd was aangevallen, die eenige dagen daarna agtervolgd wierd van eene zwaare pyn in het hoofd, vergezeld met onwillekeurige beweegingen der Ledemaaten, die hem ten eenemaale den slaap beletten. — Den zesden dag, na den aanval, ontdekten zig, in den hoogsten graad, alle die verschynselen, welke, volgens het getuigenisse van den grooten SYDENHAM, den St. Vitus-dans uitmaaken. Het regter Dye-been wierd bestendig getrokken, en hy was buiten staat eene van zyne handen stil te houden.

De armen wierden na alle kanten zo hevig bewoogen, dat de Lyder, door het bloeden van zyne handen, geheel als met bloed bespat was.

De Oogen, de Mond, en het geheele Hoofd, vertoonde de zeldzaamste en belachlykste gebaarden. De Tong en de Sluitspieren van den Onderkaak wierden, voornamentlyk onder het spreeken, bestendig heen en weder bewogen, zo dat men hem nauwlyks konde verstaan.

Hy was uit het dorp *Masmen*, alwaar hy woonde, te voet by my gekomen, en had onder wege, doordien hy, als een dronken Mensch, heen en weer slingerde, en ook tweemaal was nedergevallen, de oogen van een ieder tot zig getrokken. —— Ik vond de Pols een weinig gespannen, hard, klein en schielyk; daar was geen blyk van krankzinnigheid; met één woord, behalven het reedsgenoemde, scheen hy gezond.

Myne eerste zorg was hem te doen aderlaaten, waarna ook de beweeging van de Tong, Mond en Oogen, een weinig verminderde; doch het overige bleef als vooren. Den volgenden dag vond ik de Pols slap, zwak en zeer langzaam: hy had dien nagt weinig doch zeer ongerust geslaapen, en was, zo als te vooren, telkens door Stuiptrekkingen aangevallen. —— Ik liet hem een zagt laxeer-drankje in-

inneemen, en gaf hem vervolgens poeijers, bestaande uit de *Rad. Valerian. Sylv. Co t. Peruv.* met een weinig Campher; doch ik bespeurde daarvan geene de minste uitwerking. Hierop besloot ik de *Assa Fœtida* te beproeven, en schreef hem eene emulsie voor met drie dragmas *Assa Fœtida*, in zes oncen water, waarvan ik hem alle twee uuren een lepel vol liet gebruiken; en zie daar, alle Toevallen verdweenen als sneeuw voor de zonne.

Ik liet met het gebruik van dit middel niet alleen aanhouden, maar vermeerderde bestendig de hoeveelheid van de *Assa Fœtida*, en zag, dat de Lyder, in den tyd van twee weeken, volkomen hersteld was, uitgezonderd een ligte pyn in de Lenden, en een weinig styfheid in den Ruggegraad, die echter, binnen korten tyd, zonder eenige hulp van Geneesmiddelen, verdween.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET LOOPERTJE, HET WINTERKONINGJE EN 'T GOUDHAANTJE.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De drie kleinste Vogeltjes van *Europa* zyn 't *Goudhaantje*, het *Winterkoningje* en 't *Loopertje*. 't Laatstgemelde in 't Grieksch Οισαῖς, in 't Latyn *Asilus*, in 't Engelsch *Green wren*, in 't Poolsch *Krolik Nieczubaty*, in 't Fransch *Pouillot*, geheeten, heeft, zonder veel grooter dan de twee andere te weezen, alleen het Lyf wat langer. Het leeft van Vliegen en andere kleine Insecten, de Bek is scherp en dun, van buiten glinsterend bruin, van binnen en aan de kanten geel; zyne Pluimadie bestaat uit twee zwakke kleuren, groenagtig grys en geelagtig wit; de eerste strekt zig uit over den Rug en den Kop; eene geelagtige band begint aan den hoek van den Bek, loopt by 't oog heen, en strekt zich uit tot aan de zyde des Kops; de Vleugelpennen, vry somber grys, hebben, gelyk die van den Staart, den rand met groenagtig geel geboord; en een plek van dezelfde kleur vertoont zich op elke zyde van de Borst, en in 't vouwen de Vleugelen; de Buik is wit meer of min met zwak geel gemengd, naar dat het Vogeltje ouder of jonger is, of naar 't verschil der Sexe; want het Wyfje heeft alle kleuren min sterk dan het Mannetje; over 't algemeen gelykt de Pluimadie van het *Loopertje* naar die van 't *Goudhaantje*, 't welk alleen een witte plek meer op de vleugels en een witten kuif heeft. Ge-

Geduurende den Zomer onthoudt zich het *Loopertje* in de bosschen, en maakt zyn Nest in 't digtst der kreupelbosschen, of onder een hoop digt in een gegroeide Planten. Het is met zo veel zorgs zamengesteld, als verhoolen. Het bestaat van buiten uit mosch, van binnen uit wol en hair, alles is wel dooreengevlogten, wel gedekt, en heeft de gedaante van een bal, gelyk die van het *Winterkoningje*, *het Goudhaantje* en de *kleine Mees met een langen staart.* Het schynt dat de stem der Natuure deeze vier soorten van kleine Vogeltjes geleerd heeft, die gedaante aan hunne Nesten te geeven: dewyl derzelver warmte tot de broeijing niet genoegzaam zou weezen, indien deeze niet bewaard en byeengepakt bleeven: dit wyst ook aan, dat alle Dieren misschien meer vernufts betoonen in de voortplanting van haar soort, dan het Instinct om zich zelven te bewaaren. Het Wyfje van het *Loopertje* legt doorgaans vier of vyf eitjes, vuil wit, met roodagtige stipjes, en zomtyds zes of zeven. De Jongen blyven in 't Nest, tot dat zy gemaklyk kunnen vliegen.

In den Herfst, verlaat het *Loopertje* de bosschen, en zingt in onze Hoven; de toon dien het dan slaat is *tüit*, *tüit*: in 't Voorjaar en in den Zomer laat het een vollen Zangtoon hooren, die zeer aangenaam is. De beweeging, welke het *Loopertje* maakt, is veel aanhoudender dan zyn Zang: het vliegt, zonder ophouden, van tak op tak, om Vliegen te vangen, gaat de bladeren van boven en onderen na, om Insecten te betrappen: de staart heeft eene langzaame en afgepaste beweeging van boven na beneden.

Deeze Vogeltjes komen in April, dikwyls vóór het ontwikkelen der bladeren: op reis maaken zy eene bende van vyftien of twintig uit: doch, zo ras zy aankomen, scheiden zy van een, en paaren: wanneer 'er ongelukkig op den tyd hunner herwaardskomst wat knellende koude ontstaat, worden zy daar door aangegreepen, en vallen op den weg dood.

Dit klein en teder geslacht is zeer wyd verspreid: men vindt het tot in *Zweeden*, door geheel *Frankryk*, in *Italie*, en 't schynt in *Griekenland* bekend geweest te zyn.

Het WINTERKONINGJE, by de Grieken τροχιλος, by de Latynen *Trochilus*, by de Italiaanen *Reattino*, by de Duitschers *Thurnkoenig*, by de Zweeden *Tumling*, by de Poolen *Krolik*, by de Turken *Bibil*, by de Franschen *Roitelet* geheeten, is een zeer klein Vogeltje, 't welk met den Wintertyd in de Steden en Dorpen komt, en, tot het felst van

den Winter, met een heldere ſtem, een vrolyken wildzang laat hooren, byzonder tegen den avond: het vertoont zich boven op houtſtapels en takkebosſchen, waar in het oogenbliklyk wegkruipt, ook op de daken der huizen, waar het zich terſtond aan 't oog onttrekt; daar onder, of in de gaten der muuren, ſluipende. Wanneer het te voorſchyn komt, huppelt het heen en weder, altoos met den ſtaart overeinde. Het heeft eene zeer korte vlugt, vol wendingen; de vleugelen zyn in eene zo ſterke en geduurige beweeging, dat men 'er geen oog op houden, of dezelve onderſcheiden kan.

Het *Winterkoningje* is iets meer dan drie duimen lang, heeft vyf en een half duim vlugts; de geheele Pluimadie is dwars doorſneeden met kleine bruine en zwarte banden; over 't Lyf, de Vleugelen, de Kop en den Staart heen loopende: het onderſte van 't Lyf is een mengzel van wit en grys.

Dit kleine Vogeltje is bykans het eenige, 't welk tot in 't holst van den Winter ons byblyft: het eenige, dat, in dit treurig jaarſaiſoen, zyne vrolykheid behoudt: altoos levendig, altoos lustig; zyn hooge en heldere Zang beſtaat uit korte en ſchielyke toonen, *ſidiriti*, *ſidiriti*, om de vyf of zes ſeconden afgebrooken. Dit is de eenige zagte en bevallige toon, die men hoort in dat Jaargetyde, wanneer de Lugtbewoonders zwygen, behalven de krasſende Raaven en Kraaijen. Boven al laat het *Winterkoningje* zich hooren als 'er ſneeuw valt, of tegen den avond, wanneer de nagt de koude vermeerdert. Het vertoont zich in de voorpleinen, in de houttuinen, als mede op de daken en in de muurgaten; tot in de putten zelve Inſecten en Poppen zoekende. Het onthoudt zich ook aan warme bronnen en beeken, die niet bevriezen, verſchuilende in gaten, zomtyds in grooten getale by een: dikwyls gaan ze drinken, en keeren ſchielyk weder na hunne algemeene wooning. Schoon gemeenzaam, weinig wantrouwend en gemaklyk te genaaken, valt het egter moeilyk ze te vangen. Hunne kleinheid, zo wel als hunne vaardigheid, doet hun het oog en het net hunner belaageren ontduiken.

Staande den Voortyd woont het *Winterkoningje* in de bosſchen, waar het zyn Nest maakt, op eenige verſpreide takken, of zelfs op den grond neder, zomtyds onder den ſtronk van een boom of rots, ook wel aan den overhangenden kant des waters; onder het dak van een eenzaam huis of een boschwerkers hut, plaatst hy het mede. Tot het vervaardigen ſleept het zeer veel mosch zamen, en het

Nest

Nest bestaat van buiten geheel uit mosch: doch van binnen netjes met vederen voorzien: het is bykans geheel rond, zeer groot, en van buiten zo ongeschikt dat het de Vogelnest-zoekers bedriegt, zich niet anders vertoonende dan een hoop mosch, toevallig daar heen geworpen; het heeft een kleinen zeer nauwen ingang aan de zyde. 't *Winterkoningje* legt negen of, tien kleine vuilwitte eitjes, aan het dikste einde met een roodagtigen kring: het verlaat dezelve als het bemerkt dat men ze ontdekt heeft. De Jongen haasten zich om het nest te verlaaten, eer zy kunnen vliegen, en men ziet ze, als kleine rotten, in de bosschen loopen. Zomtyds maaken de Veldmuizen zich meester van deeze Nesten, 't zy dezelve door het *Winterkoningje* verlaaten zyn, of dat deeze vyanden het broed daar uit verdreeven hebben.

Wy hebben niet gemerkt, dat zy, in onze Landstreeken, ten tweedemaal, broeden, in de maand Augustus, gelyk ALBERTUS by ALDROVANDUS schryft, en OLINA van *Italie* verzekert; 'er by voegende, dat men ze te *Rome*, en daar omstreeks, in groote menigte aantreft. Deeze zelfde Schryver geeft de wyze op, om deeze Vogeltjes, uit het Nest genomen, op te voeden, 't geen, gelyk BELON aanmerkt, egter, zelden gelukt, dewyl dit Vogeltje zeer teer is.

Het *Winterkoningje* schept vermaak in 't gezelschap der *Roodborstjes*, ten minsten komt het met deeze aanvliegen, en slaat, onder het naderen, het geluid *tirit*, *tirit*, op een zwaarder toon dan zyn Zang, doch even helder. Het is zo weinig wantrouwend en zo nieuwsgierig, dat het door het geboomte heen dringt, tot het huisje van den Vogelaar. Tot diep in den nagt vliegt en zingt het in de bosschen, en het is, met het *Roodborstje* en de *Merel*, een der Vogeltjes, die men, naa het ondergaan der Zonne hoort: 's morgens is het ook vroeg op; niet uit gezelligheid; want de eenzaamheid is, buiten den paartyd, by het *Winterkoningje* meest geliefd: in den Zomer zetten de Mannetjes elkander heftig na.

Deeze soort is in *Europa* zeer verspreid, en, gelyk BELON zegt, overal bekend. Ondertusschen schynen de Winters in het Noorden, schoon het de onze doorstaat, 't zelve al te streng; LINNÆUS getuigt, dat ze in *Zweeden* schaars voorkomen.

'T GOUDHAANTJE, 't welk in 't Grieksch den naam van Τυραννος, in 't Latyn dien van *Tyrannus* draagt, wordt in 't Hoogduitsch *Gold Hendlin*, in 't Italiaansch *Fior Rancio*, in

in 't Engelsch *The Golden crowned Wren*, in 't Fransch *Petit Roi* geheeten. Deeze naam van *Klein Koningje* voegt aan geen Vogeltje beter: dewyl het de kleinste van alle *Europische Vogeltjes* is, door de Natuur met een Kroon beschonken.

't *Goudhaantje*, 't welk geheel maar drie duimen in de lengte haalt, en, geplukt, geen duim lang is, gaat door de maazen der gewoone vogelnetten, en ontsnapt gereed uit de kooitjes; laat men 't vliegen in eene kamer, die men denkt wel gesloten te zyn, het ontkomt binnen korten tyd, eene naauwlyks zigtbaare opening is groot genoeg om het een uitgang te verleenen. Als het in onze hoven komt, sluipt het in het geboomte, en hoe zou men het niet ras uit ons gezigt verliezen, daar een klein blad genoeg is om het geheel te bedekken: de kleinste hagel is te grof om het te schieten, hier toe moet men niet dan het fynste zand gebruiken, bovenal wanneer men 'er opgesteld is om het ongeschonden te hebben. Als men het leevend gevangen heeft, vreest men een zo teder Vogeltje te zeer te zullen drukken; men gelooft het nog in handen te hebben, en 't heeft zich door zyne vlugheid reeds gered. Het slaat een scherpen en doordringenden toon. — ARISTOTELES schryft dat het lieflyk zingt, doch het is zeer waarschynlyk, dat zy, die hem dit berigt gaven, het *Winte. koningje* met het *Goudhaantje* verward hebben.

Het Wyfje legt zes of zeven eitjes, die niet veel grooter zyn dan erweten, in een klein nestje, klootswys gemaakt, uit mosch en spinrag zamengesteld, van binnen met het zagtste dons voorzien, met eene opening aan de zyde, meestentyds vindt men het in de bosschen, zomtyds in de Klimop, in jokboompjes, of in de haagen onzer tuinen.

De kleinste Insecten zyn doorgaans het voedzel deezer kleine Vogeltjes. In den Zomer vangen zy ze aartig in de vlugt; in den Winter zoeken zy ze op in hunne schuilplaatzen, daar ze den winterslaap slaapen, en half of geheel dood zyn. 't *Goudhaantje* eet de overblyfzels op, en aast op alle soorten van wormpjes, betoonende eene zeer groote behendigheid in het zoeken en vatten van dien prooi. Des Zomers eeten zy ook kleine zaaden, en krabben den grond om, by oude mestvaalten, waar zy, naar allen schyn, spys zoeken: dan ik heb nooit steentjes in de maag gevonden. Zy toonen eene groote greetigheid in 't eeten, en gaan zich, tot stervens toe, in gulzigheid zomtyds te buiten.

Gaar-

Gaarne onthouden zich de *Winterkoningjes* in hoog geboomte. SCHWENCHFELD zegt, dat zy, Zomer en Winter, in *Silesie*, in bosfchen voorkomen; in *Engeland* bewoonen zy de bosfchen op 't gebergte; in *Beijeren* en *Oostenryk* komen zy 's Winters na de Steden om befchutzel tegen de koude te zoeken: men voegt 'er by, dat ze in kleine benden vliegen, niet alleen beftaande uit Vogeltjes van hun geflacht, maar ook van andere kleine Vogeltjes, die eene foortgelyke leevenswyze houden. SALERNE vermeldt ons, dat ze 's Winters doorgaans twee aan twee vliegen, en elkander roepen als ze van een verwyderd zyn. In gevolge hier van, zouden zy, in onderfcheide Landen, verfchillende zeden moeten hebben: dit fchynt my niet geheel onmogelyk toe, dewyl deeze veelal van de omftandigheden afhangen: doch 't is ook zeer mogelyk dat de Schryvers hier een misflag begaan hebben. 't Gaat niet vast of zy in *Zwitzerland* den geheelen Winter overblyven; doch men weet dat zy daar, en in *Engeland*, de laatfte zyn die vertrekken. Zeker is het, dat men ze in *Frankryk* meer in den Herfst, en in den Winter, dan in den Zomer, ziet, en dat 'er verfcheide Landfchappen in dat Ryk zyn, waar ze nooit, of zeer zelden, nestelen.

Deeze kleine Vogeltjes zyn vol leevens en beweegings, vliegende, zonder ophouden, van tak op tak, kruipende op boomen, zich in allerlei geftalte; en zomtyds het onderst boven, gelyk de *Meezen*, aan de pooten hangende: zoekende onder den fchors den prooi, of dien noodzaakende voor den dag te komen. Geduurende de koude, onthouden zy zich gaarne in altoos groen geboomte, welker beziën hun ten voedzel dienen: dikwyls zitten ze in 't hoogst der boomen, dit fchynen ze niet te doen, om den Mensch te ontwyken: want, by veele andere gelegenheden, laaten zy toe dat men ze tot zeer naby nadert. In den Herfst zyn ze vet, en zeer goed om te eeten, voor zo verre een klein brokje fmaaklyk zyn kan: zy worden dan meest gevangen; omftreeks *Neurenberg* moet men ze ryklyk vangen, dewyl ze op de openbaare markt te koop komen.

De *Goudhaantjes* zyn niet alleen in *Europa*, van *Zweeden* tot in *Italie*, en, waarfchynlyk, tot in *Spanje*, verfpreid, maar ook in *Afie*, tot *Bengale*, en zelfs in *America*, van de *Antilles* af, tot het Noorden van *Nieuw Engeland*, volgens EDWARDS: waar uit volgt, dat deeze Vogeltjes, die, in de daad, de Noordfche Landen bezoeken, maar een zeer korte vlugt hebben, van het eene in het andere vaste

Land zyn overgegaan: en dit enkel ſtuk, wel bevestigd zynde, zou ten blyk ſtrekken van eene groote nabygelegenheid der twee vaste Landen, in 't Noorden. Naar deeze veronderſtelling moet men toeſtaan, dat het *Goudhaantje*, zo klein, zo zwak in 't voorkomen, en dat, in 't vervaardigen van zyn nest, zo veele voorzorgen tegen de koude draagt, nogthans zeer ſterk is, niet alleen tegen de koude, maar ook beſtand tegen zeer verſchillende lugtſtreeken: dewyl het zo onderſcheidene bewoont.

Het opmerkenswaardigſte in de Pluimadie van het *Goudhaantje* is de ſchoone Kuif of Kroon, geel van kleur, ter wederzyden met zwart geboord: deeze kan het laaten vallen, en onder de andere vederen bedekken, door de beweeging van de ſpieren des Kops: 'er is een zwarte ſtreep die boven de oogen heen loopt, tusſchen den zwarten rand des Kroons, en een andere zwarte ſtreep, waar op het oog rust; deeze geeven aan het gelaad deezer Vogeltjes ſterke trekken. Voorts zyn het Bovenlyf, als mede de kleine dekveeren der vleugelen, olyf-geel; van onderen van den Bek af is de Pluimadie helder rood, op de zyden naar het olyfkleurige trekkende; het wit, rondsom den Bek, is bezet met eenige zwarte vlekjes; de vleugelpennen zyn bruin, met een olyfkleurigen rand; de ſtaartpennen, even zo geboord, zyn donker grys. De Kroon van 't Wyfje is bleeker geel dan die van 't Mannetje: ook heeft het, gelyk doorgaans het geval by de Vogelen is, alle de kleuren der Pluimadie zwakker.

OPMERKENSWAARDIGE OMSTANDIGHEDEN, DIE HET STERVEN VERGEZELDEN VAN JEAN JACQUES ROUSSEAU; MET EENE BESCHRYVING DER TUINEN VAN ERMENONVILLE, EN VAN DE GRAFTOMBE, TE ZYNER GEDACHTENISSE, OP HET POPULIEREN EILAND, VERVAARDIGD.

In een voorgaand Stukje (*) hebben wy onzen Leezeren verſlag gegeeven van het Leeven en de Schriften des Geneefſchen Burgers JEAN JACQUES ROUSSEAU. En beloofden toen mede verſlag te zullen geeven van 's Mans ſterven, waaraan wy thans voldoen, Met byvoeging van ee-

(*) Zie boven bl. 472.

eene fraaije *Afbeeldiug* van het Populieren Eiland, en der *Graftombe*, voor deezen zonderlingen Man opgerigt.

De Heer de PRESLE, de Boezemvriend van ROUSSEAU, heeft ons de volgende omstandigheden van diens Uitgang, door de Weduwe des Overledenens hem opgegeeven, nagelaaten.

Den tweeden July 1778, stondt ROUSSEAU, zo veel men uiterlyk zien kon, 's morgens ten vyf uuren, (zyn gewoone uur in den Zomer) volmaakt gezond op, en wandelde met zynen jongen Kweekeling. Omtrent zeven uuren keerde hy alleen weder na zyn huis, en vroeg zyne Vrouwe of het ontbyt gereed was? 't Zelve niet gereed vindende, zeide hy nog eenige oogenblikken in 't bosch te zullen wandelen, met verzoek dat hy geroepen zou worden, als het op tafel stondt. Hy werd geroepen, dronk een kop Koffy, ging weder uit, en kwam naa weinig minuuten te rug. Omtrent acht uuren was zyne Vrouw na beneden gegaan, om de rekening van een Smid te betaalen, en hoorde, zo als zy daar was, ROUSSEAU zugten. Onmiddelyk vervoegde zy zich by hem, en vondt hem zittende op een stoel, met een verbleekt doodsch weezen, het hoofd met de hand vasthoudende, dewyl zyn arm op een Schryftafel leunde. „ Wat schort u, myn Vriend; zyt gy ongesteld?" was haare vraag. —— *Ik voel*, antwoordde hy, *eene drukkende benauwdheid en hevige Kolykpynen.* Hier op verliet Mevrouw ROUSSEAU het vertrek, als of zy iets wilde haalen, en zondt na het Kasteel, om den Marquis en de Marquisinne DE GIRARDIN berigt te geeven van de ongesteldheid haars Egtgenoots. De Marquisinne kwam, op 't hooren van deeze ontroerende tyding, in aller yl, na de wooning des Wysgeers, en, om hem niet te ontrusten, verklaarde zy daar te komen verneemen, of de Muzyk, 's avonds, in de open lugt voor 't Kasteel, gespeeld, hem en Mevrouw ROUSSEAU niet gestoord hadt. De Philosooph antwoordde, met de grootste bedaardheid in stem en gelaad: *Mevrouw, ik weet zeer wel dat niets, de Muzyk betreffende, u herwaards dryft. Ik ben zeer overtuigd van uwe vriendelykheid; doch vind my gantsch ongesteld. En ik moet het u als een gunst verzoeken, dat gy my alleen laat met myne Vrouwe, welke ik, te deezer gelegenheid, nog veel te zeggen heb.* —— Mevrouw GIRARDIN vertrok terstond. Hier op verzogt ROUSSEAU de deur digt te doen en van binnen te sluiten, als mede dat zy by hem zou nederzitten. „ Ik zal het „ doen, myn Vriend; ik zit thans by u, hoe hebt gy 't?"

ROUSSEAU. *Ik bevoel my erger, eene koude rydt door al myn leden, geef my uw hand, laat ik beproeven of deeze my verwarme. —— Ach! die zagte warmte is aangenaam. —— Doch de Kolykpynen keeren weder —— ze zyn vry heevig.*

MEV. ROUSSEAU. „ Zoudt gy, myn Waarde, het niet „ best oordeelen, iets te gebruiken tegen deeze pynen?"

ROUSSEAU. *Myn Lief, wees zo goed om deeze vensters open te zetten, op dat ik het genoegen moge hebben van nog éénmaal het groen van dat Veld te aanschouwen —— hoe schoon is het! Hoe zuiver is de lugt! Hoe helder de Hemel! Welk eene grootheid en luister spreidt de Natuur ten toon!*

MEV. ROUSSEAU. „ Waarom, myn Vriend, doen deeze „ voorwerpen u tegenwoordig zo buiten gewoon aan?"

ROUSSEAU. *Myn Waarde, 't was altoos myne hartlyke begeerte dat het* GOD *mogt behaagen my vóor u uit de wereld te haalen — myn gebed is verhoord — en myn wensch zal welhaast vervuld worden. Aanschouw die Zon, welker vrolyk aanblikkeren my schynt van hier te roepen! —— Daar is myn* GOD —— GOD *zelve —— die my de boezem zyner vaderlyke goedheid opent, en my noodigt, om, in 't einde die eeuwige en ongestoorde rust te genieten, na welke ik zo lang en vuurig gehaakt heb. —— Myne dierbaare Vrouw, ween niet, gy hebt altoos gewenscht my gelukkig te zien. Ik gaa nu daadlyk gelukkig worden! — Verlaat my niet — ik begeer dat niemand, dan gy alleen, by my blyft —— gy alleen zult myne oogen sluiten!*

MEV. ROUSSEAU. „ Myn waardste Vriend, verban dee- „ ze gedagten —— laat ik u iets geeven. —— Ik hoop dee- „ ze ongesteldheid zal van geen langen duur zyn."

ROUSSEAU. *Ik voel in myn borst iet als of ik met scherpe pennen gestooken werd: dit veroorzaakt my heevige pyn. Myn Lief, indien ik u immer eenig ongemak of onrust veroorzaakt heb, of, door ons Huwelyk, blootgesteld aan ongelegenheden, welke gy anderzins zoudt misgegaan hebben, zult gy, hoop ik, my zulks wel willen vergeeven.*

MEV. ROUSSEAU. „ Helaas! myn Vriend, 't was veel- „ eer myne zaak u vergiffenisse te vraagen, wegens eenige „ onaangenaame oogenblikken, welke gy, om mynen wil, „ of door myn toedoen, geleeten hebt."

ROUSSEAU. *Ach! myn Vriendin, hoe gelukkig is het sterven, wanneer iemand geen knaaging, geen zelfverwyt gevoelt! —— Eeuwig Weezen! De Ziel, welke ik U thans*

te rug geef, is, op dit oogenblik, zo zuiver, als toen dezelve van U kwam — maak my een deelgenoot uwer Gelukzaligheid! —— *Myn Waarde! Ik heb, van den Marquis de* GIRARDIN *en zyne Marquisinne, de blyken van vaderlyke tederheid en toegenegenheid ondervonden: zeg hun, dat ik hunne Deugden eerbiede, en, met stervende lippen, dankbetuige, voor alle de bewyzen van hunne goedheid en vriendschap! Ik begeer dat myn Lichaam, terstond naa mynen dood, geopend worde, en dat gy een naauwkeurig verslag van de gesteldheid der onderscheide deelen laat vervaardigen.* —— *Zeg, myn Heer en Mevrouw* DE GIRARDIN, *dat ik hoop, in een gedeelte van hun lusthof, 't welk zy daar toe het geschiktste vinden, begraaven te worden.*

Mev. ROUSSEAU. „ Hoe zeer ontroert gy my! ——— „ myn Vriend, ik bid u, by de tedere liefde, welke gy my „ altoos hebt toegedraagen, iets te gebruiken."

ROUSSEAU. *Ik zal het doen, om dat gy het verzoekt.* — *Ach! ik voel in myn hoofd eene vreemde beweeging* —— *dit treft* —— *ik voel de hevigste pynen* —— *Weezen aller Weezens!* ——— GOD! ——— (Hier hieldt hy eene lange poos op, de Oogen ten Hemel geslagen houdende,) *Myn waarde Vrouw! laat ik u omhelzen! Help my een weinig, ik zal opstaan.*

Zyne schielyk toegenomene zwakheid maakte, dat hy, zonder hulpe, niet kon gaan: en Mevrouw ROUSSEAU, niet sterk genoeg om hem te onderstutten, zeeg hy op de vloer neder, waar hy, eenigen tyd beweegloos gelegen hebbende, een diepgehaalde zugt gaf, en den geest uitblies. ——— In deezervoege stierf ROUSSEAU, en eindigde gerust zyne dagen, in veel woelens gesleeten.

Niemand kan den ernst van ROUSSEAU in twyfel trekken; in zyne laatste oogenblikken, voelde hy de vertroostingen van een deugdzaam leeven. En, indien dit de vertroostingen zyn der *Deugd*, niet onderschraagd door de heerlyke vooruitzigten, welke het *Euangelie* verschaft, hoe oneindig verhevener moet dan de hoop eens *Christens* Weezen! —— Verwaaten is het zeggen zelf van een deugdzaam Man: „ Eeuwig Weezen! De Ziel, welke ik U thans te rug „ geef, is, op dit oogenblik, zo zuiver als toen dezelve „ van U kwam." Groot, in de daad, is de hoop, die de onbygestaane Rede schenkt, wanneer de schuldige Mensch zich zelve voor GOD vernedert. Van zyne Goedheid mag hy op vergiffenis *hoopen*, wegens de begaane misgangen:

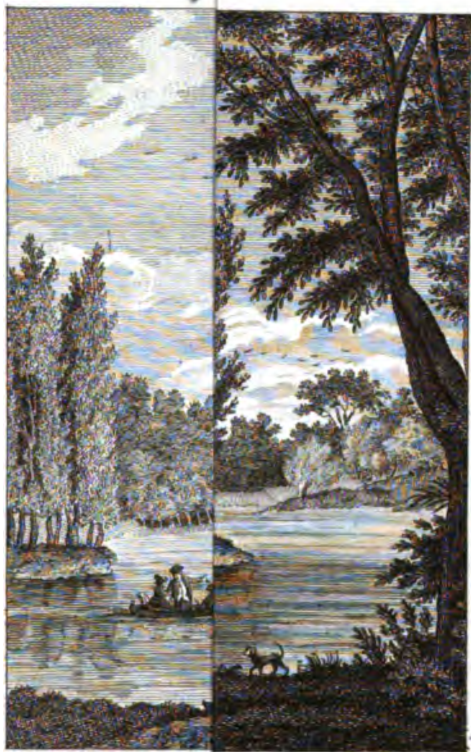
 doch,

doch, dewyl alle menschlyke deugd, in vergelyking gesprooken, niets is, in 't oog der onbevlekte Heiligheid, moet deeze *Hoop* met *twyfeling* vermengd weezen: en de Mensch kan nimmer eenige *verzekering* van belooning vinden voor zyne beste verrigtingen. Maar het *Euangelie* klaart deeze twyfeling op, en brengt het *Leeven der Onverderflykheid aan het licht.* 't Zelve verschaft niet alleen *hoop* op vergiffenis van struikelingen en zwakheden, maar *verzekering* dat ons de grootste misdryven zullen worden kwytgescholden, als wy ons daar van opregt bekeeren, en voortaan in opregtheid des harten wandelen. Het verleent ons die *zekerheid*, welke de Rede, door de Christlyke Openbaaring niet verlicht, ons nooit kan geeven, *dat zy, die volharden in weldoen, Heerlykheid, Eer, en het Eeuwige Leeven zullen beërven.*

Vier-en-twintig uuren naa den dood van ROUSSEAU, werd zyn Lichaam, in 't byzyn van verscheide getuigen, geopend, en de Chirurgyns verklaarden, met eede, dat alle de deelen des lichaams welgesteld waren, en eene Beroerte, waar van de zigtbaare tekens in de harsfens zich ontdekten, zyn dood veroorzaakt hadt.

De Marquis DE GIRARDIN beval het lichaam te balzemen, waar op het in een eiken kist, met lood bekleed, gelegd, en op het *Populieren Eiland* begraaven wierd, 't welk thans den naam draagt van *Elysium*. Deeze plek gronds is verrukkend, en vertoont zich als een betoverend gewest. Het Eiland heeft eene eironde gedaante, vyftig voet in de lengte, en vyf en dertig in de breedte, 't water vloeit 'er zagtlyk om heenen, de winden schynen de oppervlakte niet te willen beroeren, of de bykans onmerkbaare beweeging te vermeerderen. Het klein Meir, door deezen zagtvlietenden stroom gevormd, is omringd van heuvelen, die 't zelve van de andere deelen der Natuur afscheiden, en dit verblyf eene stilte byzetten, die een peinzende aandagt opwekt. Deeze heuvels zyn beplant met boomen, en de eenzaame laanen loopen tot den kant des Meirs, deeze worden nu betreeden, en zullen lang bewandeld worden, door gevoelige harten, die een herinnerd oog na *Elysium* wenden.

Ermenonville behoorde voortyds aan de vermaarde GABRIELLE D'ETREES, Matresse van Koning HENDRIK den IV, en ligt omtrent vier mylen van *Chantilli*. De Marquis, wiens keurlyke smaak dit adelyk Landgoed zo zeer verbeterd heeft, hadt de wilde gedeelten van 't zelve

Grafs Eiland.

ve aan ROUSSEAU geheiligd, eer hy dien zonderlingen Man in perfoon kende. Onder veele andere zeer bezigtingswaardige voorwerpen, hier te zien, is een Tempel op een hoogte gebouwd, en der Wysbegeerte toegeheiligd. Het Gebouw is vercierd met vier Pylaaren, op den eerften ftaan de woorden

NEWTON
LUCEM

op den tweeden MONTESQUIEU
JUSTITIAM

op den derden PENN
HUMANITATEM

op den vierden VOLTAIRE
RIDICULUM

op den vyfden ROUSSEAU
NATURAM

Toen ROUSSEAU deezer wereld overleed, was de Marquis de GIRARDIN bezig met voor hem, op *Ermenonville*, een net Huis te bouwen; uitfteekend door deszelfs eenvoudigheid en de fchoonheid der ligging. Zints heeft hy een Graftombe opgeregt boven het Overfchot zyns geftorven Vriends. 't Zelve is van wit Marmer, met den Lykbus des Overledenen, door HOUDON; de cieraaden zyn in den eerften fmaak. Een der zyden vertoont twee Duiven, voor ELOISA: een ander, eene Moeder haar Kind zoogende, voor EMILIUS. Kinderen, op het Altaar der Natuure offerende, ftaan op de derde; en de vierde pronkt met een Lier, en andere zinfchetzen van Dichtkunst en Muzyk. Het opfchrift is lang, en behelst eene zwellende lofreden, over 't Vernuft, de Gevoelens en het Zedelyk Character van den beroemden ROUSSEAU.

VER-

VERTOOG, STREKKENDE OM AAN TE TOONEN, DAT DE DICHTKUNST EEN STELZEL DER NATUURE OPGEEFT, EENIGZINS VAN HET WEEZEN DER DINGEN VERSCHILLENDE.

(Ontleend uit de *Essays on Poetry and Music as they effect the mind*, by JAMES BEATTIE, L. L. D. *Professor of Moral Philosophy and Logic, in the Marechal College and University of Aberdeen.*)

„ 't Laatste, 't geen wy, uit het bovengemelde fraaije „ Werk des Hoogleeraars BEATTIE, onzen Leeze„ ren mededeelden, over de *Regelmaat der Dichterlyke* „ *Vinding* (*), dienende ten Vervolge van zyne *Aanmer-* „ *kingen over het Doel der Dichtkunde*, sloot met de be„ tuiging. *Genoeg heb ik gezegd, om te toonen, dat niets* „ *onnatuurlyks kan behaagen, en dat, overzulks, de Dicht-* „ *kunst, welker oogmerk is te behaagen*, MET DE NATUUR „ MOET OVEREENSTEMMEN, *en, ten dien einde, de Na-* „ *tuur vertoonen, zo als dezelve met de daad is, of zich* „ *overeenkomstig met dezelve van het weezenlyke eenigzins* „ *verwyderen:*" het volgend Vertoog zal strekken om aan te toonen, *dat de Dichtkunst een stelzel der Natuure opgeeft, eenigzins van het weezen der dingen verschillende.*

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

De *Weezenlyke Natuur* te vertoonen is het werk der Geschiedschryvers, die, bepaalde hy zich strikt binnen zyn eigen kring, nooit geene de minste omstandigheid van een gesprek, gebeurtenis, of beschryving, zou opgeeven, dan die op genoegzaam gezag steunde. 't Is de taal der Oordeelkundigen, door alle eeuwen heen, geweest, dat een Geschiedschryver niets, 't geen valsch of twyfelagtig was, als waar, mogt verhaalen, en niets, 't geen hy wist waarheid te weezen, mogt verzwygen. Maar 't komt by my zeer in bedenking, of wel eenig ongewyd Geschiedboeker ooit zo schroomagtig geweest hebbe. THUCYDIDES zelve, die zyne Geschiedenis aanvangt, wanneer die oorlog, welke hy verhaalt, begon, en elke gebeurtenis boekte, kort naa dat dezelve gebeurd was, en daar in de geloofwaardigste be-

(*) Zie boven bl. 397.

berigten volgde, schynt, egter, zyner verbeeldinge niet weinig bot gevierd te hebben, in zyne Aanspraaken en Beschryvingen, boven al in die der Pest te *Athene*. LIVIUS en TACITUS hebben hier in nog meer ruimte genomen, als mede de beste Geschiedschryvers, oude en hedendaagsche, in grooter of kleinder maate. ——— Ik wraak zulks in hun geenzins. Door deeze opgecierde of bedagte Aanspraaken, en door die verheevenheid aan hunne Beschryvingen bygezet, worden hunne Werken gewigtiger en nutter: niemand wordt bedroogen, en de geschiedkundige waarheid in den grond niet aangetast.

Nogthans moet hier, gelyk in alle andere dingen, den middelweg niet uit het oog verlooren worden. Wanneer de Geschiedboeker de Beschryving uitbreidt tot een verslag van vercierde gebeurtenissen, gelyk VOLTAIRE gedaan heeft in zyn verhaal des Veldslags van *Fontenoy*, verliest hy zyne geloofwaardigheid by ons, door een vermoeden te verwekken, dat hy 'er meer op uit is, om ons iets aartigs dan om de waarheid te vermelden. Zyne onopregtheid stoot ons, als hy, strydig met alle waarschynlykheid, lange en uitgewerkte Redenvoeringen legt in den mond der zodanigen, die wy weeten, dat, uit hoofde van hunne omstandigheden, zulke Redenvoeringen niet konden doen, of van welken het, volgens egte bescheiden, vast gaat dat zy ze nimmer gedaan hebben. Aan deezen misslag maakte zich DIONYSIUS HALICARNASSUS schuldig, als hy VOLUMNIA haaren Zoon CORIOLANUS laat aanspreeken, en FLAVIUS JOSEPHUS, wanneer hy JUDA zyn Broeder als Onderkoning van Egypte doet begroeten. Uit het verhaal deezer Geschiedschryveren zou iemand denken, dat de *Romeinsche Matrone*, te *Athene*, onder een langdraadigen Redenkunstenaar zich geoefend hadt, en dat JOSEPHS Broeder onder een der vloeiendste Redenaaren van de Oudheid geweest ware. Het vercierde deel der Geschiedenisse moet nooit veel plaats beslaan; en is ten hoogsten te wraaken, als het ons verkeerde denkbeelden van Gebeurtenissen of Characters inboezemt.

Waarom nu neemen de Geschiedschryveren de vryheid, om hunne werken, in deezer voege, op te cieren? Een der redenen is, ongetwyfeld, ten einde zy dus hunne bekwaamheden, in de Redenkunsten, en in 't Verhaalen, ten toon spreiden; maar de hoofdreden bestaat zeker daar in, dat zy dus hun opstel aangenaamer maaken. Het schynt, derhalven, dat iet meer behaagende dan de *Weezenlyke*

Na-

Natuur, of iet dat de behaagende hoedanigheden der *Weezenlyke Natuure* vermeerdert, door de menschlyke verbeelding, kan uitgevonden worden. Dit is geoorlofd. Dit moet de Dichter doen. En wanneer de Geschiedschryver het eenigermaate doet, wordt zyn Verhaal, in dat gedeelte, Dichterlyk.

De mogelykheid, om dus de Natuur te verbeteren, loopt elk in 't oog. Als wy een Landschap beschouwen, kunnen wy 'er ons duizend toevoegelyke fraaiheden by verbeelden. Bergen hooger en schilderagtiger; breeder, helderder en bevalliger kronkelende Rivieren; vlakker en wyder Wegen; Valeien, vol van meerder verscheidenheids; Holen en Rotzen, die 'er akeliger en vervaarlyker uitzien; Ruinen van een staatlyker voorkomen; trotser Gebouwen; Zeeën vervuld met meer Eilanden, bevaaren door meer Schepen, sterker door Storm beroerd, dan wy immer zagen, zyn gemaklyk voor 's Menschen verbeelding te vormen. Veele dingen in Kunst en Natuur gaan de verwagting te boven; maar niets zinlyks overtreft of evenaart de vatbaarheid der gedagten ——— een spreekend blyk der verheevenheid van 's Menschen Ziel! De schoonste Vrouw des aardbodems zal, in elks oog, behalven in dat haars Minnaars, iet hebben, dat verbeterd zou kunnen worden. Geen wonder, derhalven, dat in de Dichtkunst de Gebeurtenisfen meer zamengedrongen, en, met eene bevalliger verscheidenheid, kunnen voorgesteld worden, dan de pen der Geschiedkunde ze beschryft, dat de Tooneelen der onbezielde natuur 'er bevalliger of schriklyker, en Menschlyke Characters 'er verhevener en sterker, zo ten goede als ten kwaade, in worden afgemaald.

Nogthans moet de Natuur zo wel het grondwerk en de stoffe verschaffen, als de Maatstok weezen der Dichterlyke verciering. De bedreevenste Schilders bedienen zich van een Leêman, of eene andere zigtbaare figuur om hunne hand te bestuuren, en hunne verbeelding te regelen. HOMERUS zelve grondde zyne twee Dichtstukken op egte overleveringen: Treurspelmaakers en Heldendichters hebben dat voorbeeld gevolgd. De Schryvers van Romans zoeken ook waare lotgevallen in hunne verdichte Geschiedenisfen te brengen, en, wanneer dit gevoegelyk geschieden kan, de omtrekken van hun plan van het daadlyk leeven te ontleenen. Dus is de Vertelling van *Robinson Crusoë* gegrond op een geval, 't geen zekeren ALEXANDER SELKIRK, een zeevaarend man, die verscheide jaaren alleen sleet op het

Ei-

Eiland *Juan Fernandes*, overkwam: dus denkt men dat SMOLLET, in de Historie van RODERICK RANDOM, eenige van zyne eigene leevensgevallen heeft opgedischt, en de hoofdcharacters in *Tomas Jones*, *Joseph Andriessen* en *Pamela* wil men dat afbeeldzels zyn van weezenlyk bestaande Persoonen.

't Tooneelspel is, voor 't grootste gedeelte, enkel verciering: want indien het weezenlyke Gebeurtenissen, zo wel als tegenwoordige Zeden, ten tooneele voerde, zou het al te persoonlyk worden voor eene vergadering van welopgevoede Toekykers, en veraarten in rechtstreeks misbruik; dit is het geval geweest in *Griekenland* (*). Maar, over 't algemeen, zal de stoffe, ontleend van weezenlyke gevallen, niet weinig bevalligheids en kragts geeven, zelf in de verbeeldingvolste Dichtstukken. Deeze stoffe, nogthans, mag door 's Dichters verbeelding, verbeterd, en opgecierd worden, met alle byvoegzelen, bestaanbaar met het oogmerk en den aart des Werks —— of, om dit met andere woorden uit te drukken, met de aandoeningen, welke de Dichter in 't gemoed des Leezers wil gaande maaken. Want louter Dichterlyk cieraad, 't welk de Aandoeningen niet roert, is niet alleen nutloos, maar ongeschikt: alle waare Dichtkunst vervoegt zich tot het Hart, en bedoelt vermaak te schenken, door de Driften op te wekken of te streelen: de eenige kragtdaadige wyze, om een redelyk en zedelyk werkend Schepzel te behaagen. Hierom wilde ik den grondregel van HORATIUS voor algemeen geldende, in de Dichtkunst, aanneemen. „ Non satis est, pulchra esse poemata *dulcia* sunto." — „ 't Is niet genoeg, dat de Dichtstukken schoon zyn, zy „ moeten ook *aandoenlyk* weezen." —— Dit is, volgens de beste Uitleggers, en, in den zamenhang, de beteekenis van 't woord *dulcia* (†).

Dat de gedagten en aandoeningen van gevoelige weezens, in Dicht uitgedrukt, onze aandoeningen gaande maaken, is zeer natuurlyk; maar kunnen beschryvingen van onbezielde weezens ook aandoenlyk weezen? Zeker ja: en hoe meer zy aandoen, hoe meer zy ons behaagen, hoe dichterlyker wy dezelve keuren. De Landdichten van VIR-

(*) Vergelyk HORATIUS *Lib.* I. *Sat.* 4. vs. 1—5. met zyne *Ar. Poët.* vs. 281——285.
(†) HORAT. *Ar. Poët.* vs. 95—100.

VIRGILIUS zyn een uitsteekend, en, in de daad, het alleruitsteekendste voorbeeld van deeze soort. Elk Leezer van smaak vindt zich ingenomen door zyne beschryving van de voorwerpen, die de Natuur den oogen biedt, en hy wordt verrukt. De volgende waarneemingen zullen misschien dit stuk in het volste daglicht zetten.

Elk ding, in de natuur, is zamengesteld, en heeft ontelbaare betrekkingen tot andere dingen: het kan, overzulks, uit eene eindelooze verscheidenheid van gezigtpunten beschouwd, en, gevolglyk, op eindeloos verscheide wyzen, beschreeven worden. Eenige beschryvingen zyn goed, andere kwaad. Eene Geschiedkundige Beschryving, die alle de hoedanigheden van een voorwerp optelt, is zeker goed, om dat ze waar is; doch kan zo min treffende weezen, als de droogste bepaaling van een Redenkunstenaar. In de Dichtkunst is geene onaandoenlyke beschryving goed, hoe zeer ze met de waarheid moge zamenstemmen: want hier verwagten wy geene volkomene optelling van hoedanigheden, (het hoofdeinde van die Kunst geen ander zynde dan te behaagen) maar alleen zodanig eene optelling als ons een leevendig en belangneemend denkbeeld inboezemt. 't Is geene geheugenis of de kennis van regelen, die een Dichter bekwaam kan maaken tot dat slag van Beschryvingen; maar eene byzondere leevendigheid van verbeeldingskragt, eene aandoenlykheid van hart; waar van wy den aart kunnen verklaaren, door de uitwerkzelen, schoon het ons onmogelyk zy, regels te geeven tot het verkrygen.

Wanneer onze Ziel, door eenige vervoering, in beweeging gebragt is, gebruiken wy, natuurlyk, woorden, denken wy natuurlyk op dingen, die 'er mede overeenkomen, en strekken, om dezelve aan te zetten. Indien iemand een brief gaat schryven, als hy zeer vertoornd is, zal 'er eigenaartig iet geweldigs en bitters in zynen styl invloeijen, schoon de Man, aan wien hy schryft, het voorwerp zyns toorns niet zy. Dit zelfde gaat door, ten opzigte van elke andere sterke hartstocht of gemoedsbeweeging. —— Terwyl deeze in de ziel heerscht, dult zy het haar eigene aan onze gedagten mede, zo wel als aan onze stem, houding en gelaad: en, uit dien hoofde, verwagten wy, dat ieder Persoon, door den Dichter ingevoerd, alle dingen zal zien door de middenstoffe zyner heerschende drift, en dat, gevolglyk, zyne gedagten, zyne taal, daar van de tekens zullen draagen. Een zwaargeestig Man, in een bosch wande-

delende, verwagt 'er dingen die met zyne zwaargeestigheid overeenkomen, en 'er voedzel aan verschaffen; het gieren van den wind in 't geboomte, het dommelend geraas der watervallen, de donker- en somberheid der digte schaduwen. Een vrolyk Man vindt, op dezelfde plaats, veele verlustigende voorwerpen; het lieflyk gezang der Vogelen, het zagt ruischen der beeken, en de aangenaame verkwikking van het groen, zo vol verscheidenheid. Menschen van verschillende Characters, de zelfde zaak, eene *Romeinsche Zegeboog*, by voorbeeld, beschouwende, gevoelen onderscheidene gemoedsbeweegingen, en wenden het oog op verschillende voorwerpen. Deeze is, met verwondering, vervuld, over zulk een vertoon van rykdom en magt; geene staat verrukt op het denkbeeld van overwinning, en haakt na krygseere; een derde, afkeerig van alles dat geraas maakt, en verwarring verwekt, wenscht om stilte, rust en eenzaamheid: de een stort traanen van medelyden over den verwonnenen, en maakt bedroevende aanmerkingen op het weinig betekenende van wereldlyke grootheid en de onzekerheid der menschlyke zaaken; terwyl de Snaak, en mogelyk ook de Wysgeer, het geheel en al beschouwt als een stuk van ydele vertooning, 't geen door deszelfs staatlykheid en de bewondering, die het by zo veelen verwekt, alleen te belachlyker wordt —— en ieder deezer zou 'er eene beschryving van geeven, overeenkomstig met zyne eigene aandoeningen, en tragten deeze ook in anderen gaande te maaken. Wy zien in MILTONS *Allegro* en *Penseroso*, hoe eene verschillende gesteltenis des gemoeds, eene verscheidenheid te wege brengt, in het bevatten en beschouwen der zelfde Land-tooneelen. In het eerstgemelde deezer keurlyke Dichtstukken, verbeeldt de Dichter een genoeglyk Man, en merkt die dingen in de natuur op, welke met zyne vrolyke denkbeelden strooken, en strekken om die op te wekken; in het laatstgenoemde wordt elk voorwerp op de ernstigste en staatlykste wyze beschreeven; alles dient om diep denken en zwaargeestigheid te koesteren. En men zou my niet ligt in 't geloof praaten, dat MILTON het eerste, in diepen druk gezeten, en het tweede, in eene vrolyke luim, geschreeven hebbe.

Menigmaal zien wy eens Schryvers Character in zyne Werken: en was elk Schryver in goeden ernst, wanneer hy de pen op 't papier zet, wy zouden dit veelvoudiger aantreffen. THOMSON was een Godvrugtig en liefhebbend Man, een vuurig bewonderaar van de schoonheden der Na-

Natuure; en elke beſchryving in zyn Dichtſtuk over de Jaarſaiſoenen ſtrekt om dezelfde loflyke aandoeningen in zyne Leezers op te wekken. De deelen der Natuure, die zyn aandagt trekken, zyn de zodanigen, welke een Ongodsdienſtig of onmeedoogend Man, niet zou opmerken, of 'er niet door aangedaan worden, althans niet op dezelfde wyze. In SWIFT ontdekken wy eene gemoedsneiging, zeer verſchillende van die des beminnelyken THOMSONS: weinig ſmaaks voor het verheevene of ſchoone, en eene geduurige opeenvolging van hevige gemoedsbeweegingen. Alle zyne ſchilderyen van 't menschlyk leeven ſchynen aan te duiden, dat misvormdheid en laagheid de geheele voorwerpen waren zyner aandagt, dat zyne ziel geduurig ten prooi ſtrekte van verontwaardiging (*), wederzin, en andere naargeestige hartstochten, ontſtaande uit zulk eene beſchouwing der voorwerpen. En alle zyne Schriften ſtrekken (ſchoon het niet altoos het oogmerk diens Schryvers ware,) om dezelfde aandoeningen zynen Leezeren mede te deelen: in zo verre, dat 'er, niettegenſtaande zyne Geleerdheid, en wereldkennis, niettegenſtaande zyne bekwaamheden als een volkbehaagend Redenaar, en een Man van bedryf, de kragt van zyn ſtyl, de fraaiheid van eenige zyner verzen, en zyne ongemeene talenten van geestigheid, reden is om te twyfelen, of iemand, door het leezen zyner Schriften, veel vorderings gemaakt hebbe in Godsdienſtigheid en Menſchenliefde.

In deezer voege zien wy, hoe de opſtellen van een verſtandig Schryver op het hart kunnen werken, welk ook het onderwerp zyn moge. De bovendryvende aandoeningen van den Schryver zelve wenden zyne aandagt tot ſoortgelyke voorwerpen, en geeven eene byzondere neiging aan zyn vermogen van uitvinding, en eene byzondere kleur aan zyne taal. Dus zal zyn Werk, zo wel als zyn Gelaad, als hy de Natuur 'er vrylyk in laat ſpeelen, eene ſchildery van zyn gemoed opleveren, en daar aan beantwoordende aandoeningen in den Leezer baaren. Zyn deeze der Deugd gunſtig, en dit behooren ze altoos te zyn, dan zal het Werk dat *zoet aandoenlyke en verrukkende* verkrygen, waar op HORATIUS ter bovengemelde plaatze doelt, 't geen wy zo

(*) Voor deeze aanmerking hebben wy SWIFTS eigen gezag; zyne brieven zyn vol van ſtaaltjes: en in een *Latynsch* Grafſchrift, 't geen hy voor zich zelven opſtelde, bekragtigt hy zulks op 't volkomenst; de woorden zyn: „ Ubi ſæva indignatio ulterius cor lacerare nequit." Zie *His last will and testament*.

zo zeer bewonderen, en zo hartlyk toejuichen, zelfs in die gedeelten der Landgedichten van VIRGILIUS, welke de onbezielde Natuur beschryven.

HORATIUS dagt 'er niet anders over. „ 't Is," zegt hy, (de geheele plaats verdient hier aangehaald te worden) „ niet genoeg, dat de Dichtstukken schoon zyn, zy moe-„ ten ook aandoenlyk weezen; en de ziel vervullen met die „ Driften, welke de Dichter zoekt op te wekken. Gelyk „ een lachend gelaad tot lachen wekt, zo storten wy traa-„ nen met den schreienden. Indien gy wilt dat ik weene, „ moet gy zelven eerst weenen: dan, en niet eer, zal ik „ deel neemen in uwe rampen. Want de Natuur maakt „ *eerst* de beweegingen onzer Ziele overeenkomstig met „ onze omstandigheden; naar de gelegenheid het mede „ brengt, vreugde, verdriet of wraak inboezemende; en „ *vervolgens* geeft zy het waarlyk aandoenlyke aan stem en „ taal (*)." —— Deeze Les, die den Redenaar en den Tooneelspeeler niet min betreft dan den Dichter, is recht Wysgeerig, en even toepasselyk op het Tooneeldicht, als op eenig ander soort van Dichtstukken, geschikt om te behaagen en te treffen. 's Dichters aandoenlykheid moet hem eerst geheel en al met zyn voorwerp, en met elk deel van 't zelve, sterk inneemen; anderzins zal hy te vergeefsch arbeiden, om den Leezer 'er belang in te doen stellen. Wil hy de Natuur schilderen, gelyk VIRGILIUS en THOMSON gedaan hebben, hy moet eerst op de Natuur zelve als verliefd zyn; wil hy zyne Helden of Heldinnen, de taal der liefde of der smerte, der onderwerping of dapperheid, der eerzugt of toorn, der goeddaadigheid of der tederheid doen spreeken, zyn hart moet vatbaar weezen voor die gemoedsbeweegingen; hy moet ze, in zekere maate, voelen, ten minsten zo lang hy woorden bedenkt, om ze uit te beelden. POPE zegt:

He best shall paint them, who can feel them most (†)
Hy die ze meest gevoelt, die maalt ze allerbest.

Een rechtschaapen Dichter moet, derhalven, niet alleen de Natuur beoefenen, en het weezenlyk bestaan der dingen

(*) HORAT. *Ar. Poët.* vs. 99—111.
(†) POPE's *Eloisa.* vs. 366.

gen kennen; maar ook Verbeelding bezitten om bygevoegde cieraaden uit te vinden, ——— Oordeel, om hem te bestuuren in de keuze der zodanigen, die met de waarschynlykheid zamenstemmen, ——— en Aandoenlykheid, om, met vuurige vervoering, alle deelen zyns onderwerps te behandelen, en zyn Werk eene verheevenheid en kragt by te zetten, sterk genoeg om in den Leezer daar aan beantwoordende vervoeringen op te wekken.

Het Vervolg by eene nadere gelegenheid.

MEDEGEDEELD BERIGT, NOPENS HET HOOGSTPRYSWAARDIG GEDRAG VAN DEN HEER J. BELTON; *Jongste Luitenant op het Schip de Nestor.*

JACOB BELTON was, volgens dit medegedeeld Berigt, 22 jaaren, toen men zyn Vaderland een onregtvaardigen Oorlog aandeed; hy studeerde op 's Lands Hooge School te Leiden; naa eenigen tyd beraadens, nam hy, als Adelborst, dienst op 's Lands Vloot; zy deeden ééne reis, waarop men niet dan ligte schermutselingen hadde uit te staan; hy gedroeg zich wel, en maakte zich kundig; hy wierd Jongste Luitenant op den Nestor, onder bevel van Kapitein BRAVO, en ging weder in Zee. Zy liepen Texel uit, en kwamen gelukkig op Curaçao; naa zich van alles wel voorzien te hebben, gingen zy naar het Vaderland weder op reis; thans ontmoetten zy een vyandlyk Schip, en geraakten slaags; de omstandigheden van dit gevegt zyn in dezen brief vermeld, dien BELTON aan eenen zyner oude Medestudenten, zynen Boezemvriend, zyn ander Ik, afvaardigde.

Brief van Belton.

In lang hebt Ge van uwen vriend niet gehoord. Wy zyn gisteren te Cadix aangekoomen, waar wy een vyandlyk Schip, de Hector, van 60 Stukken, hebben opgebragt. Deel thans in het genoegen, dat uw's vriends tegenwoordigheid, aan boord van den Nestor, niet geheel vergeefsch

was,

was. Wy waren ruim een half uur ſlaags geweest, toen onze dappere Kapitein eene wonde in de borst ontving, die hem waarſchynelyk den dood zal aanbrengen. Onze eerſte Luitenant nam het Commando op, en toonde blyken van dapperheid en kunde, geduurende de weinige oogenblikken, die hy naa zyn Kapitein ongekwetst bleef; toen men hem weg bragt, riep hy; *houdt moed, jongens!* en ſtierf. De tweede Luitenant hieldt het Commando, geduurende een geheel uur, manmoedig ſtaande; men hadt, op het wonden van den Kapitein, en den eerſten Luitenant, geene verſlagenheid onder het Volk gezien; veeleer was 'er hunne woede door verdubbeld. Deeze Officier wierd eindlyk ook gekwetst, en de derde Luitenant was intusſchen geſneuveld. Nu was het de beurt van uwen Vriend: op het wegbrengen van den tweeden Luitenant begon de moed van 't Scheepsvolk te verſlaauwen, daar de vyand noch al dapper aanhieldt. *In Gods naam, jongens!* zeide ik, —— het gold myn vaderland, en myn eer——! *In Gods naam, jongens! overwinnen of ſterven! laaten wy ons der vlaggen waardig toonen, die tot nog onbevlekt boven onze hoofden waaijen!* —— Men zag my aan; men ſcheen van myne ervarenheid niet veel te verwagten; en ik dank U nog, ô Hemel! dat gy my deeze woorden inblies. 't Was, myn Vriend! de eerſte reis, dien ik als Luitenant deed; en nu voerde ik alléén het Commando over een Schip van 54 Stukken; de bedaarde ervarenheid van onzen eerſten Schryver kwam my wonderlyk te hulp. Wy ſloegen niet lang, of 's Vyands Fokkenmast wierd over boord geſlagen: dit zette duidelyk den onzen moed by; naa noch ruim een half uur ſlaans, hadde ik het genoegen ———, (zulk een genoegen is tot nog door geen pen beſchreeven, en zal waarſchynelyk nimmer beſchreeven kunnen worden——,) van den vyand zyne vlag te zien ſtryken; duizend hoezés gingen in de lucht op. Ik wist niet hoe men van een overwonnen Schip bezit moest neemen, ik gaf aan mynen vriend, den Schryver, den rang van Luitenant, en liet hem op den Hector overſtappen; terwyl ik zelf aan ons boord het één en ander in orde ſchikte, en aan elk van het Bootsvolk met eigene hand, —— myne hand beefde ——, een glas besten wyn toereikte. Ik zeide hen, dat ze de gevangenen niet hoonen moesten; dapperheid, hoewel te kort ſchietende, verdiende beter lot; en ik moet zeggen, dat

 het

het volk my hierin uitneemend gehoorzaamd heeft. —— Ik liet den overwonnen Kapitein by my overbrengen; deeze man voldeed my; *ik konde niet langer*, zeide hy, *alles is reddeloos*; *ik verwagte van uwe edelmoedigheid*, *Myn Heer*! *dat Gy myn Volk wel zult behandelen*. Ik beantwoordde zyn zeggen met eene ſtille buiging; die ik aan zyne meerdere jaaren en dapperheid verſchuldigd was . God weet, wat 'er in myn hart omging ! Men zoude, op het gezigt van deezen Officier, niet gezegd hebben, dat Hy overwonnen was. Zoo bedaard! Zomtyds een glimplach op 't weezen! die ongelukkige! hy heeft met 10 zyner Stukken, geduurende het geheele Gevegt, niet kunnen ſpeelen! de overige vyandlyke Officieren zyn allen geſneuveld. Ik bragt den Kapitein SELBY, (zoo is de naam van den overwonnen Officier,) aan het bed van onzen Kapitein, die tegen hem met moeite ſprak.

Alles was thans in orde; het vyandlyke Bootsvolk was de magt benomen van te kunnen ſchaaden; onze Schryver voerde het bevel op 't overwonnen Schip, en nu bekroop my de nieuwsgierigheid van voor één oogenblik op den Hector over te ſtappen. Hoe jammerlyk was het hier geſteld! alles was ter neder of ſtukken geſchooten, en het hol tot zinkens toe!

Eindelyk maakten wy weder Zeil, en ſtevenden, zoo goed we konden, naar den baai van Cadix, daar we gelukkig aankwamen. Waren wy, intusſchen, door een ander vyandlyk Schip, al was het van 20 Stukken, ontmoet geweest, zoude ik zeker op myn beurt ondervonden hebben, hoe hard het valle, de vlag te ſtryken. Wy waren te veel gehavend om ſlag te kunnen leveren; de vyand zal 120 dooden en gekwetſten hebben; wy hebben 'er 92, waaronder de Kapitein en 3 Luitenants; uw vriend is geheel fris gebleeven. Ik hebbe alles omſtandig aan den Admiraal Generaal geſchreeven; thans kan ik niet meer: alleenlyk nog één trek! Zulk eenen, die ik weet, dat uwe Ziel boven haaren gewoonen Spheer verheffen zal. Toen de Kapitein op zyn Ziekbedde het hoezé hoorde roepen, rigtte Hy zich op; ik liet hem tyding brengen van de overwinning; de bootsman hadde nog niet uit, toen hy zeide, *genoeg*, *myn Vriend*! *indien dit my niet het leeven geeft*, *zal ik met vreugde ſterven: waar is myn Belton*? Toen ik voor zyn bed kwam, kuste hy my de hand, en zeeg in flaauwte neder; zoo vermoeid was hy. Denk! of ik weende.

Ik

Ik mag myn hart in den boezem der vriendschap gewis vrylyk uitstorten, ik ben over my zelven voldaan; ik hebbe my als een waardig Officier gedraagen; myn Vaderland zal ook over my voldaan zyn; dan weet, myn Vriend! dat ik geene verwaandheid genoeg bezitte, om eenig eerteken of belooning, hoe men het noemen wille, aan te neemen; indien men niet eene gelyke eer aan den Schryver aanbiede; want waarlyk, Hy, zonder my, en Ik, zonder Hem, zoude de overwinning zoo niet bevogten hebben: Indien Gy Hem spreekt, zult Gy genoegen in zyn persoon neemen; 't is een aartige jongen, zeer vrolyk, hy ligtmist nooit. Vaarwel!

J. BELTON.

P. S. Een half uur reizens, myn Vriend! is zoo ver niet; geef myn Vader een bezoek; ik weet, dat de oude man op uw gezigt schreijen zal. Wy zullen elkanderen nog in lang niet weder zien; schryf my te gelyk met myn Vader te rug. Kapitein *Selby* zal myn vriend worden, Hy is 38 jaaren oud, en rustig van gestalte. Hy leest dagelyks in zynen Griekschen Homerus; buiten de Scheepsboeken, vond ik nog aan zyn boord, de Werken van den Abt *Millot* in 't Fransch, eenige Engelsche Treurspelen, en een Grieksch Testament; behalven noch eenige andere boeken, die my minder in 't oog liepen. Indien het ons lot eenmaal zal weezen, overwonnen te worden, dan hoop ik zal een Selby onze overwinnaar zyn. 'Er doet zich, zedert ik deezen begonnen ben, veel hoop tot herstel voor onzen braaven Kapitein op. God geeve dat ik onder Hem blyf vaaren! Hy is midden in de gevaaren bedaard, en geheel aandagt; niets ontgaat zyne scherpe bruine oogen. Gy zoudt met veel vermaak zien, hoe omzigtig thans het ruwe Bootsvolk is, om hem geen het minst ongemak aan te doen. Vaarwel!

J. BELTON.

BEDENKINGEN OVER DE OPREGTHEID EN OPENHARTIGHEID.

(*Uit het Fransch van den Heer* DE TRESSEOL.)

De *Opregtheid* legt onze ziel voor 't oog van anderen bloot. De *Openhartigheid* deelt hun vrylyk ons gevoelen mede. Door *Opregtheid*, zegt men, 't geen men gevoelt, om dat men 't gevoelt. Door *Openhartigheid*, zegt men, 't geen men denkt, om dat men oordeelt het te moeten zeggen.

De *Opregtheid* is de eigenschap van eene zuivere ziel. De *Openhartigheid* het deel van een stoutmoedigen geest. De *Vermomming* is het tegenovergestelde van de *Opregtheid*: de *Veinzery* staat tegen de *Openhartigheid* over. De *Openhartige* verhaalt getrouw. De *Opregte* erkent alles voor de vuist. De *Openhartigheid* houdt de Trouw, en de *Opregtheid* de onbewimpeldheid, vast. Deeze is alleen waar; geene klemmend en kragtig. Ik bemin de eerste om haare hoedanigheden; ik aanbid de laatste.

De *Opregte* Man spreekt de Waarheid, ondanks de gevaaren aan 't spreeken daar aan verknogt. De *Openhartige* Man spreekt de Waarheid, zonder de gevaaren in aanmerking te neemen.

De *Opregtheid* voegt alleen aan de Onschuld. De *Openhartigheid* is ten minsten een vyandin van zekere Ondeugden. Eene doorstaande *Openhartigheid* vordert moedbetooningen: want deeze zyn noodig om de waarheid staande te houden, te midden van de leugen. De *Opregtheid* zal een eenvoudig verslag doen, haare misslagen edelmoedig bekennen, en het erkennen van haare braave daaden zal te edelaartiger weezen, om dat het zedig geschiedt. Dit is eene van zelfs voortvloeiende heldhaftigheid.

Wy vinden somwylen, onzes bedunkens, in de verrigtingen, in de gesprekken, van groote Mannen, blyken van trotsheid en eerzugt, terwyl zy niets meer doen dan met *Opregtheid* te werk gaan. Zou het haar dan niet geoorlofd zyn, besef te hebben van hunne Deugden, en overeenkomstig met dat besef te handelen en te spreeken? Somtyds beroemt men zich op zyne *Openhartigheid*, terwyl men niets anders gedaan heeft, dan zyn hoogmoed, zyne eigenzinnigheid, en boosheid opvolgen: en dit heeft bovenal plaats, wanneer de *Openhartigheid* niet ten beste strekt der Maatschappye, of ten voordeele des berispers.

Zielen, in *Opregtheid* uitmuntend, hebben zelden een rechtmaatig denkbeeld van zich zelve. Haare misslagen zyn niets anders dan doolingen, en zy beschuldigen zich deswegen op 't sterkst. Enkel *Openhartig* zynde, kan men zich zelven te hoog en veel te hoog schatten, misdryven met bewustheid daar van pleegen, en zal, met de waarheid te bekennen, wagen, tot men beschuldigd worde.

De

De *Opregtheid* verwerft ons toegenegene Harten. De *Openhartigheid* vervreemt ze dikwyls van ons; om dat deeze ten oogmerk schynt te hebben, om den trots van anderen aan den onzen te onderwerpen, en geene om onze eigenliefde voor die van anderen te doen bukken.

Onze *Opregtheid* strekt altoos tot onzen eigen lof. Onze *Openhartigheid* kan zomtyds alleen tot eer van onze Vrienden dienen. Ten dien opzigte merke men aan, dat de goedheid, de leerzaamheid, het vertrouwen, de aanzoeken onzer vrienden, ons het hart, onzes ondanks, openen, en als dan zal onze *Openhartigheid* hun werk weezen, en zy de verdiensten daar van hebben. Maar wat zal ons *Opregtheid* inboezemen, indien niet onze Onschuld, onze Braafheid? ——

De *Openhartigheid* moet bestuurd worden; de *Opregtheid* kan men aan haar zelve overlaaten. De *Openhartigheid* vindt zich bepaald binnen de perken van betaamlykheid, welvoeglykheid, pligt en liefde. Zy loopt gevaar van streng, hoonend, beschadigend, en onverdraagelyk te worden. Ik vrees niets in 't minste voor de onschuld der *Opregtheid*. Zy vertoont altoos welvoegelyk en eerbaar de weezenlyke gesteltenis haarer ziele. De *Opregtheid* moedigt anderen aan, en lokt de *Openhartigheid* uit. Een *Opregte* Ziel gaat een *Openhartig* Mensch grootmoedig voor.

De noodzaaklykheid, om een dekkleed over onze Ondeugden te spreiden, brengt mede dat wy de Ondeugden van onzen Naasten eerbieden, en iemand moet wel zeer zich zelven bedriegen, als hy de *Openhartigheid* durft aanneemen, wanneer hy ze door *Opregtheid* niet kan staande houden.

Kweekt, zonder ruwheid en trots, de *Onschuld* in uwe Kinderen aan, en beloont hunnè *Openhartigheid* met verstand, en gy zult hunne Opregtheid bewaaren.

Tweeërlei slag van lieden zouden als Goden op aarde aangezien worden: zy, die altoos de waarheid spraken, of dezelve dagten te spreeken, zonder iemand te beledigen: en zy, die alles wat zy deeden, en wat in hun omging, konden ontdekken, zonder des te bloozen.

In de zamenleeving zou men meer *Openhartigheid* vinden, indien de Menschen opregt ten oogmerke hadden beter te worden; en meer *Opregtheid* als zy dus geworden waren.

De *Opregtheid* zou voornamelyk onder de schoone Sexe plaats hebben: om dat deeze, uit eigen aart, de eenvoudigste en kieschste is; onder de Mannen zou men meer *Openhartigheid* aantreffen, dewyl zy een grooter maate moeds en vrypostigheids bezitten. Doch door eene droeve Zedeverbastering is de *Opregtheid* niet meer het deel der Vrouwen, dan de *Openhartigheid* dat der Mannen.

OVER

OVER DE GELYKHEID VAN GEVOELENS, VOOR ZO VERRE DEEZE HET GELUK DER MAATSCHAPPY BETREFT.

(Overgenomen uit *Loose Hints upon Education by Lord* KAMES.)

Naardemaal de ongerymdheid, om gelykheid van Gevoelens, in het stuk van den Godsdienst, onder de Menschen te verwagten, thans voor elk blykbaar zy, zal ik enkel deeze eenvoudige vraag doen. Welk voordeel zou de Maatschappy, en de verkeering, een van derzelver grootste steunzels, ontvangen, als 'er geen verschil van Begrippen en Gevoelens plaats vondt? —— Blykt het, op de minste overweeging, niet, dat de spraak grootendeels noodloos zou worden? dat 'er geen verbindende band zou overblyven, dat veele handen, om de noodzaaklykheden des dierlyken leevens te bezorgen, werkeloos zouden moeten blyven? Zou de Mensch, als 't ware, niet in een Dier veraarten? —— Heerlyke uitwerkzels zeker! Uitwerkzels, waardig, om door alle, zelfs de sterkste en geweldaadigste, middelen te wege gebragt te worden! —— Is dit de Natuur navolgen, die onze Zielen niet min verscheiden dan onze Aangezigten gemaakt heeft? Wat zullen wy dan van hun zeggen, die, in gezelschap, zich onbeschoft aanstellen tegen allen, die van hun in denkbeelden verschillen? Ik kan dit niet beter ophelderen dan met een Fabel van een Fransch Schryver.

„ Vier Vrienden waren door den naauwsten band van Vriendschap vereenigd. Wanneer zy verschilden, was het alleen in „ Gevoelen, nooit in genegenheid. De een gaf de voorkeus aan „ een Blonde, de ander beweerde dat een Bruinet den prys der „ schoonheid won: deeze schiep vermaak in Dichtstukken, geene „ hieldt meer van Ondicht. Veelvuldig waren hunne twistredenen; doch zy strekten alle om de Verkeering te verleevendigen. „ Ten eenigen tyde kwam 'er een onderwerp op 't tapyt, waar in „ zy allen ernstig deel namen: elk koos party, zy werden zo vuurig, dat het gesprek eer geraas dan redentwisten mogt heeten. „ Zy scheidden onvergenoegd van den anderen, en de Vriendschapsband scheen geheel van een gereten. —— Naa eenigen „ tyd bedaarens, sprak een hunner: *Hoe gelukkig is het voor Vrienden, dat zy altoos van één en het zelfde Gevoelen zyn, laaten wy de Goden ootmoedig smeeken om dien zegen!* De overige vonden „ deezen voorslag goed, en men stelde denzelven terstond te werk. „ Zy gingen te gader na den Tempel van APOLLO, en stortten hunne gebeden uit. De God leende een gunstig oor, voldeedt hun „ verzoek, en, in een oogenblik, waren zy geheel eenstemmig. „ De een maakte eene aanmerking; allen beaamden zy dezelve. „ Een ander gaf zyn gevoelen over iets te kennen; de rest knik-

„ te

„ te. *Vaarwel Twisten*, zeiden zy, *gy zyt van onder ons voor* „ *altoos verbannen.* —— Maar ziet! het aangenaame der ver- „ keering was tevens geweeken. Geen meer vermaakende gesprek- „ ken, geen meer schoone aanmerkingen, geen meer schitterende „ gedagten; die, door tegenspraak verwekt, het verstand verlich- „ ten, en het hart verbeteren. *Ja*, een geeuwend uitgebragt *ja*, is „ voortaan het éénig woord. —— De Vriendschap verkoelde. On- „ verschilligheid nam de plaats in. De uuren, welke voorheen on- „ gemerkt wegvloogen, sleepten thans met een verveelenden tred. „ De volkomene overeenstemming verbrak de gemaakte verééni- „ ging. —— Dat de Menschen hier uit leeren zich te onthouden „ van het werk der Natuure te verbeteren: wy zyn goed, zo als „ wy zyn. Geef alle Menschen dezelfde wyze van denken: gy „ neemt het zout der verkeeringe weg. —— *Eenzelvigheid* bragt „ een Kind voort, en aan dat Kind gaf zy den naam van *Verveeling*."

Bespiegelingen als deeze strekken zeer eigenaartig, om alle soort van bygeloovige gehegtheid aan zekere begrippen te verbannen. Eenige begrippen zyn 'er, die algemeen behooren te weezen; dewyl zy onzer Natuure zyn ingedrukt, en ik zou elk gevoelen vervolgen, 't welk aanliep tegen de volgende voorstellen: dat 'er een God is, welke wy Dankbaarheid en Eerdienst schuldig zyn: dat 'er goed en kwaad in der Menschen daaden plaats hebbe, 't welk het gedrag van elk Mensch moet regelen. Maar ik zou alleen de gevoelens vervolgen, en geenzins de Persoonen, die dezelve voorstaan: zy zyn voorwerpen van Medelyden, niet van vervolging. 't Is niet min buiten 's Menschen vermogen, zyne Gevoelens af te leggen, dan zyne Aandoeningen en Neigingen uit te schudden. En hoe ongerymd is het niet, iemand te straffen over 't geen hy niet kan helpen? 'Er is geen beginzel blykbaarder dan dit, en 't welk de toestemming vordert van een ieder, wanneer het wel voorgesteld wordt, en hy het begrypt. Zo groot, nogthans, is de invloed van Vooroordeel en Drift, dat dit beginzel eeuwen lang onopgemerkt bleef. Om niet hooger dan tot het begin der tegenwoordige Eeuwe op te klimmen. LOCKE, de groote LOCKE, werd door de Protestanten zelve voor hoogst Onregtzinnig uitgekreeten, om dat hy de Verdraagzaamheid voorstondt. Ik heb, egter, hoope, dat men het in de volgende eeuw vreemd zal vinden, dat de Vervolging immer onder ons gezellige Weezens woedde. Misschien zal men twyfelen of dezelven ooit in ernst stand greep.

DE

DE GEHOORZAME BURGER.

„ Ik zie op Zondag u niet meer ter Kerke gaan;
„ Hoe komt dit, Vriend! men zag u nimmer overslaan?
„ Gy zyt, behalven dit, voorbeeldig in uw leven;
„ Ei, wil op Zondag u weêr in Gods huis begeven,"
Verschoon my, Vriend! ik kom ter Kerke op dien Dag niet,
En dit is dat myn pligt als Burger my gebiedt:
Wie mag het hoog gebod der Ovrigheid bedillen!
Ten minste zoude ik zulks nooit overtreden willen;
Nu, heeft Ze op Sabbath laatst den handel niet verboôn?
Kunt gy my dus gerust dien Dag ter Kerke noôn,
Daar deze een Marktplaats is van Stoelen en van Banken?
Ik moet, voor 't Kerkgaan, als goed Burger, dus bedanken.

B. A. Z.

1781.

N A B E R I G T.

Den Heere B...... zy kennelyk, dat de brave *Alexis* ons al voor eenigen tyd eene Vizite heeft gegeeven, en toen heuschlyk ontvangen is.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERGELYKING VAN DE VOORGAANDE EEUWEN MET DE TEGENWOORDIGE.

„ Misschien is 'er geen algemeener aangenomen denk-
„ beeld, en teffens misschien geen verkeerder, dan
„ dat de tegenwoordige Eeuw grootlyks verbasterd is van
„ de voorheen verloopene Eeuwen, in alle die Hoedanighe-
„ den, welke den Mensch verheffen, kloek, groot, ag-
„ tens- en beminnenswaardig maaken. Deugden en On-
„ deugden hebben in alle Eeuwen stand gegreepen; en waar
„ de Verbastering grootst was, mogen wy de oorzaaken
„ daar van toeschryven aan de Omstandigheden van Tyd
„ en Plaats, en die, gevolglyk, niet verondersteld kunnen
„ worden, het Character des Menschdoms, in 't algemeen,
„ te betreffen. 't Lust ons dit stuk wat van nader by te
„ beschouwen, en wy volgen hier, grootendeels, de aan-
„ merkingen van den Heer HARRIS in zyne *Philological*
„ *Inquiries*."

Ieder voorledene Eeuw is, op haare beurt, eene tegenwoordige geweest. Dit spreekt van zelve; maar wy mogen, met even veel gronds van waarheid, zeggen: elke voorledene Eeuw was, tegenwoordig zynde, het voorwerp van berispende aanmerkingen. De Menschen zyn door hunne Tydgenooten, niet alleen als slegt, maar als verbasterd, afgemaald, en als minder dan hunne voorzaaten, zo ten opzigte van Lichaams- als van Zielsvermogens, en zedelyke vorderingen.

Dit is een denkbeeld, zo algemeen aangenomen, dat VIRGILIUS, zich daar volgens schikkende, wanneer hy vroege tyden wil beschryven, dezelve enkel *beter* noemt, even of het woord *beter* het denkbeeld van *vroeger* insloot,

Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles
Magnanimi heroës, nati melioribus annis. (*)

Hier

(*) Æn. VI. 648.

——————— Hier weeten zich d'aelouden
En Teucers oud geslacht en afkomst t'onderhouden
De braave mannen, in een *beteren* tyd geteeld.

Het zelfde gevoelen wordt, door HOMERUS, aan den ouden NESTOR toegeschreeven, als dit grys eerwaardig Legerhoofd van de Helden spreekt, die hy in zyne Jeugd kende. Hy haalt eenige hunner Naamen en Bedryven op, en hoe zy de *Centauers* hadden uitgerooid: verklaarende dat met *deezen geen van 't Aardsche geslacht, zodanig als het nu is, zou kunnen vegten.* En gelyk deeze Helden verondersteld worden, in sterkte, die van den *Trojaanschen* Oorlog te overtreffen, zo gingen die van dat Tydperk de volgende te boven. Diensvolgens was, zints den *Trojaanschen* Kryg, tot de dagen van HOMERUS, de kragt der Menschen de helft verminderd. TYDIDES *greep met zyn hand, een' steen van eene verbaazende grootte: zo dat geen twee Mannen, zo als de Menschen thans zyn, dien konden draagen, maar hy alleen smeet dien gemaklyk weg.* VIRGILIUS gaat verder, en vermeldt ons, dat *twaalf Man* den steen, door TURNUS geworpen, nauwlyks konden torsen.

Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex, cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem. (*)

——————— Meer spreekt hy niet, en ziet
Een vreeselyken steen, die d'oude tyd hier liet
Bestellen by geval, en tot een merksteen rechten,
Tot eenen scheidpaal, om het landkrakeel te slechten,
Waaraan, nog hedendaags, wel zes paar sterke mans
Met al hun magt en kragt aanheffen, zonder kans.
De Held heft deezen steen.

In deezer voege was de sterkte der Menschen, ten tyde van HOMERUS, tot op de helft verminderd, ten dage van VIR-

(*) Æn. XII. 896.

VIRGILIUS, slegts een twaalfde gebleeven. Indien sterkte en grootte aan elkander geëvenredigd zyn, (gelyk doorgaans het geval is,) welke *Pigmeen* moeten dan de Tydgenooten van VIRGILIUS geweest zyn, indien hunne sterkte zodanig was afgenomen. Een Man, die alleen achtmaal sterker was, en niet twaalfmaal, (zo als de Dichter zingt) moest ten minsten vyf of zes voeten hooger dan zy geweest zyn. —— Doch wy weeten allen, welk een voorregt Dichters en Schilders zich aanmaatigen.

'T Is uit kragte van dit voorregt, dat HORATIUS, het zedenbederf zyner Land- en Tydgenooten vermeldende, beweert, „ *dat hunne Vaders erger waren dan hunne Grootvaders, dat zy hunne Vaders in boosheid overtroffen; en dat hunne Kinderen nog boozer zouden weezen dan zy.*

Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem (*).

Dus telt hy drie opeenvolgingen van verbastering, na de dagen der Grootvaderen: en wy hebben, wanneer dit het geval was, alleen te vraagen, wat 'er van de *Romeinen* zou geworden zyn, als zy, in die evenredigheid, nog vyf of zes opeenvolgende geslachten verslimmerden?

Wanneer het Westersch Ryk begon te vervallen, en de Barbaaren *Europa* en *Africa* afliepen, werden de Menschen, die deeze drukkende onheilen gevoelden, opgeleid om hunne tyden voor de slegtste te houden. —— De Vyanden van het *Christendom*, (want het *Heidendom* was toen nog niet uitgerooid,) schreeven deeze rampen ongerymd toe aan den *Christlyken Godsdienst*, beweerende, dat de tyden zo ongelukkig waren: dewyl men de Goden onteerde en den voorvaderlyken Eerdienst agter wege liet. OROSIUS, een *Christen*, ontkende geenzins de treffende volksrampen; doch poogt, om eene tegenwerping, zo hoonende voor den waaren Godsdienst, kragtloos te maaken, te bewyzen, uit gewyde en ongewyde Geschiedschryvers, dat onheilen van allerleien aart, door alle eeuwen heen, bestaan hadden, en veele zo groot als die thans de wereld drukten. Indien OROSIUS het stuk recht begreepen hebbe, (en zyn werk is wel doorwrogt) dan volgt, dat de klagten, toen uitgestort,

(*) Od. Lib. III. Od. VI. 46.

ſtort, en zedert uitgeboezemd, niets meer zyn dan de natuurlyke vergrootende ſpreekmanieren der Menſchen, die plaats zouden vinden, in welk een tydperk zy ook leefden, eigenaartig ontſtaande uit de meerdere kragt die tegenwoordige gebeurtenisſen hebben op tegenwoordige aandoeningen.

Even zo verheft men de oude tyden, die met de hedendaagſche vergelykende: en dusdanige lofredenen, welke doorgaans in *Ontkenningen* beſtaan, zullen wy best door een voorbeeld, ophelderen. Dusdanig een loftuiter, de elfde Eeuw boven de tegenwoordige willende verheffen, zou, buiten twyfel, zeggen: „Ten tyde van den *Normanniſchen* „ *Overmeesteraar* hadden wy *geen* ſpeelgezelſchappen, *geen* „ Bals, *geen* Redouten, *geen* Wedloopen van Paarden, *geen* „ Omkoopers van ſtemmen, *geen* Omgekogten, &c. &c." Hy zou voortvaaren, en aan deeze keten van Ontkenningen nog verſcheide ſchalmen hegten.

Wat moeten wy doen, zulk een lofſpraak hoorende? — Moeten wy de ſtukken ontkennen? — Dat kan niet aankomen. — Moeten wy het beſluit lochenen? — Zulks ſchynt niet voegelyk. — Geen weg blyft 'er over, dan onheilen met onheilen te vergelyken, die van den Jaare 1066 tegen die van 1780 over te ſtellen: en te zien of die vroegere Eeuw geene jammeren hadt, haar byzonder eigen, die de tegenwoordige nooit ondervondt: dewyl zy thans niet beſtaan. Wy mogen toeſtemmen dat de opgenoemde kwaalen tegenwoordig heerſchen — wy mogen, daar benevens, erkennen, dat derzelver aantal nog grootlyks zou kunnen vermeerderd worden: doch dan mogen wy, by wyze van te rugkaatzing, eene optelling doen van onheilen, in die dagen ſmertende gevoeld, die nu ons geheel niet drukken, en beweeren, „ Dat wy nu ons Land niet „ vermeesterd zien door vreemde Invallers; noch onze „ goederen ons afgenomen, door, en verdeeld onder, de „ vermeesteraars; noch ons zelven van vrye lieden in ſlaaven veranderd; noch onze regten onderworpen aan onbe„ kende en vreemde wetten, zonder toeſtemming, ons van „ over Zee aangebragt."

Op dien voet kunnen wy, van Eeuw tot Eeuw, voortgaan, als wy een derzelve hooren verheffen, met het haatlyk oogmerk om de tegenwoordige te drukken. Eene rechtmaatige waardeering kan nooit gemaakt worden, dan ingevolge van zulk eene vergelyking: want indien wy het loflyke agter wege laaten, en het laakenswaardige alleen ophaalen, of, het ſlegte verzwygen en alleen van 't pryslyke

ſpree-

ſpreeken, is geene Eeuw, welk ook derzelver weezenlyke geſteltenisſe moge weezen, of men kan ze, naar welgevallen, voor eene goede of kwaade doen doorgaan.

Ik zal hier eene waarneeming byvoegen, eene waarneeming, gegrond op eene veeljaarige ondervinding. Dikwyls heb ik heftig, zeer heftig, hooren uitvaaren tegen het thans leevende geſlacht; 't zelve zien afmaalen als valsch, zelfzoekend, haatdraagend, verraadlyk, verdrukkend, enz. — Nogthans hoorde ik nimmer zulk een Schelder zeggen, *Ik bewys, 't geen ik zeg met een voorbeeld; waaromtrent ik niet kan misſen. Ik ben zelve een Snoodaart, van de beſchreevene ſoort.* — Dit is 'er zo verre af, dat het misſchien gevaarlyk zou weezen hem in 't oor te luisteren. *Gy hebt, met zo veel verzekering, geſprooken van zeker ſlag zeer ſlegte Menſchen — zyt gy verzekerd dat gy zelve niet één van die party uitmaakt.*

Een geval, my zelve overgekomen, kan ik niet nalaaten hier plaats te geeven. Met een Vriend, een braaf, doch zwaargeestig Man, op myn Boekvertrek zittende, las ik hem uit een Boek het volgende voor: „ Van onze dagen „ mogen wy met meer waarheids dan oudtyds zeggen, dat „ de Deugd ons verlaaten heeft; de Kerk legt het onderst „ boven; de Geestlykheid ſteekt in dwaaling; de Duivel „ heerscht, &c." Myn Vriend zugtte diep, en viel my in de reden, zeggende: *Helaas! hoe juist! hoe regtmaatig eene afbeelding der tyden!* —— Ik vraag hem „ van „ welke tyden?" —— *Vraagt gy*, voer hy voort met veel drifts, *van welke tyden, kunt gy om andere dan de tegenwoordige denken?* waren 'er ooit *zo ſlegte, zo bedorvene, zo* —— „ Vergeef het my," ſprak ik, „ dat ik u „ niet laat voortgaan, de tyden, van welke ik lees, zyn „ ouder dan gy u verbeeldt: vier honderd jaaren geleden „ heeft men dus geſchreeven: de Schryver van dit Boek „ is Sir JOHN MANDEVILLE, die in den Jaare 1371 overleedt."

Naardemaal de Mensch van natuure een gezellig weezen is, ſchynt een goed humeur een noodzaaklyk vereischte in zyn Character. Dit is het Zout, 't welk ſmaak geeft aan de ſpyzen op het feest des leevens; en, 't geen ontbreekende, alles laf en ſmaakloos doet worden. Veele oorzaaken werken zamen, om ons van die beminnelyke geſteltenis te berooven, en geene misſchien oefent 'er meerder kragts dan ongunſtige gevoelens van het Menschdom te voeden. —— Ongunſtige gevoelens van onze

Tydgenooten maaken ons natuurlyk Menschenhaaters: groeien deeze aan, passen wy ze op 't Heelal toe, zy loopen uit op een nog deerlyker uiterste, zy brengen ons in 't gevaar van Godverzaakerye. Het kwalykneemend en grommend Character vormt zich allengskens, Zedelyke Deugd en Godsvrugt wyken: want welke Natuurgenooten zullen beminnen, welk eene Oppermagt eerbieden, wanneer wy rondsom ons geene andere voorwerpen zien dan van Haat en Afschrik (*).

Het is, derhalven, nuttig, indien wy prys stellen op onze betere beginzels, ja, indien wy ons eigen geluk lief hebben; het opvatten en koesteren van zulke ongunstige gevoelens te schuwen. 't Was de raad des wysten Konings. *Zegt niet wat is 'er dat de voorige dagen beter geweest zyn dan deeze? Want gy zoudt na zulks niet uit Wysheid vraagen* (†). Tegenwoordige dingen maaken eenen veel diepgaander indruk dan verder afgelegene: zo dat wy, ten opzigte van allerlei voorwerpen, ligtlyk mistasten, in derzelver vergelykende grootheid. In eene Schildery, zal een Mensch, op den voorgrond, de plaats beslaan van een afgelegen Hut; en een vooraanliggende Molshoop in grootte een Berg in 't verschiet evenaaren. — Wat het volvoeren van misdryven betreft, ik geloof dat 'er weinig Menschen gevonden worden, of zy zullen zich meer

(*) Menschenhaatery is eene zo gevaarlyke zaak, en gaat zo verre in het omkeeren der grondslagen van Zedelykheid en Godsdienst, dat, myns oordeels, het laatste gedeelte van SWIFTS *Gulliver*, (waar in hy zyne *Hoyhnhnms* en *Yahoos* beschryft.) een slegter Boek is om geleezen te worden, dan die men verbiedt als ontugtig en zedenloos. —— Eene ongerymdheid van dien Schryver (een elendig Wysgeer, schoon een groot Vernuft,) is opmerkenswaardig; ——— om de menschlyke natuur haatlyk af te schilderen, en die der Beesten beminnelyk te doen voorkomen, vindt hy zich genoodzaakt *menschlyke Characters* aan zyne *Beesten*, en *beestlyke Characters* aan zyne *Menschen* te geeven: zo dat wy ons over de *Beesten* moeten bewonderen, niet om dat ze *Beesten*, maar om dat ze beminnenswaardige *Menschen*, zyn: en de Menschen veragten, niet om dat zy *Menschen*, maar dewyl zy verfoeilyke *Beesten*, zyn. ——— Laat iemand, deeze onnatuurlyke beschimping geleezen hebbende, de Schriften van een menschlievenden ADDISON in handen neemen; welk een onderscheid! hoe veel zuiverder vernuft!

(†) *Prediker* VII. 10.

smeer getroffen voelen, door daadlyk iemand te zien vermoorden, (het denkbeeld van persoonlyk gevaar zelfs buiten gesloten) dan op het leezen van den Moord te Parys op *St. Bartel.*

De even aangehaalde Menschkundige Vorstlyke Schryver zoekt ons voor die dwaalingen te behoeden. Hy onderrigt ons, *Het geen dat 'er geweest is, 't zelve zal 'er zyn, en 't geen dat 'er gedaan is, 't zelve zal 'er gedaan worden, zo dat 'er niets nieuws is onder de zonne*, en geeft vervolgens reden van deeze schynbaare nieuwigheid. *Is 'er eenig ding, waar van men zou kunnen zeggen, ziet dat is nieuw? Het is alreeds geweest in de eeuwen, die voor ons geweest zyn. Daar is geen gedagtenisse van de voorgaande dingen: en van de navolgende dingen, die zyn zullen, van dezelve zal ook geene gedagtenisse zyn by die namaals weezen zullen —— aangezien het geene dat nu is, in de toekomende dagen, altemaal vergeeten wordt* (*).

Deeze vergetelheid van 't geen gelyk is in uitkomsten, die wederkeeren, (want in elke wederkeerende uitkomst, bestaat zulk eene gelykheid,) is de vergetelheid van een onkundigen en zwakken geest; niet onderweezen in die groote omwentelingen, welke, onder het toevoorzigt der Voorzienigheid, altoos in 't Heelal plaats grypen. —— Zy staat niet gelyk met die vergetelheid, welke ik eens ontdekte by een geleerd man, die, in zynen hoogen ouderdom, bemerkende, dat zyn geheugen begon te verzwakken, blymoedig betuigde: *Nu zal ik een vermaak hebben, 't geen ik te vooren niet kon genieten*: van myne oude Boeken te leezen, en ze *alle nieuw te vinden.* In deezen troost was iet wysgeerigs en aartigs. Dan 't zou veel wysgeeriger zyn, (konden wy het zo verre brengen,) het voorgaande niet te vergeeten; maar by de beschouwing van het voorgaande op het toekomende te zien: zo dat wy, als zich de naarste en beangstigdste vooruitzigten opdeeden, met eene behoorelyke onderwerping, de taal van ENEAS, by de *Cumesche Waarzeggeres*, de onze maakten.

—————— Non ulla laborum
O Virgo, nova mi facies inopinave surgit
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.

(*) *Prediker* I. 9, 10. II. 16.

O wyze Maagd, geen leed werd ooit zo groot vernomen
Het welk my onverwagt en vreemd kan overkomen;
Het is my lang voorspeld, ik heb het lang erkent: (*)

In zulk een gedrag, indien het op goede gronden gevestigd wordt, ligt niet alleen Kloekmoedigheid, maar ook Godsdienst. —— Kloekmoedigheid, die, haarer braafheid bewust, nooit bezwykt. —— Godsvrugt, die, zich in alles aan den Godlyken Wil onderwerpende, nooit mort of wederstreeft.

(*) Æn. VI. 103. 105.

AANMERKINGEN OVER DE WINTERHANDEN EN WINTERVOETEN, (*Perniones.*)

Door JACOB VAN DER MAAR.

De Winterhanden en Wintervoeten worden, by de Geneeskundigen, uit hoofde van de ontsteking en zwelling, aangemerkt als een uitwendig gebrek, door koude veroorzaakt en slegts uitwendige middelen vereischende, zonder dat 'er, zo veel ik weet, byna ooit, van inwendige oorzaken, of van inwendige geneesmiddelen, gesproken word.

Hier van daan dan ook alle die verschillende uitwendige hulpmiddelen, welke, gelyk bekend is, meest al vrugtloos, zo niet met nadeel, daar tegen worden aangewend.

Maar zo het zwellen van handen of voeten, by anders gezond schynende menschen, slegts eene uitwendige ziekte te kennen geeft, en men de vermeende koude als de oorzaak daar van, eens, voor een oogenblik, uitsluit, dan zou men, naar myne gedagten, met het zelfde regt, de ontsteking en zwelling van de handen en voeten der gezondschynende *Podagristen*, mede een uitwendig gebrek, eeniglyk uitwendige middelen vereischende, konnen en mogen noemen.

Dan het is by alle Kundigen bekend, dat deze laatste uitwendige Ziekte altoos eene voorafgaande inwendige stoffelyke oorzaak heeft, welke, door eene gunstige werking der Natuur, van binnen naar buiten gevoerd, en, door eene

ftille onzigtbare uitwaasfeming, door de huid van het gezwollen deel, zig kan, wil, en moet ontlasten.

Aldus is het, by de ervarenfte Mannen, eene vaste wet geworden, om, by de ontftoken zwelling der *Podagristen*, alle uitwendige, koele, en te rug dryvende, hulpmiddelen, zorgvuldig te verbieden.

Maar, dat by Winterhanden en by Wintervoeten, welke men onderftelt, dat flegts door uitwendige koude veroorzaakt zyn, zo wel, als by het *Podagra*, byna altoos eene inwendige oorzaak plaats heeft, zal, misfchien, velen vreemd voorkomen, en nogthans meen ik, dat eene veeljarige opmerking en ondervinding my dit, op eene ontwyffelbare wyze, heeft geleerd. ——— Uit vele andere breedvoerige bewyzen, zullen de volgende korte en weinige genoeg zyn; en ik hoop dat ze myne Medeburgeren zullen voelen en begrypen.

Vele kinderen of ook bejaarde menfchen, die naauwlyks in de lugt komen, fchynen veelmalen gezond, en hebben nogthans eene inwendige ongefteldheid: deze krygen dikwils, en lang voor dat de Winter regt begint, eenige ontftoken en jeukende knobbelen op de handen, vingeren, enz., zonder dat de geringe koude daar van, als eene eerfte of eenige oorzaak, kan worden aangemerkt.

Want dit foort van Winterhanden en Wintervoeten ziet men, niet zelden, by eene matige, dog vogtige, koude, in de maanden December en January; en zo ras de koude in deze of in de volgende maanden droger word, en toeneemt, geneezen vele van deze menfchen van zelfs; maar krygen, na de vermindering der groote droge koude, en, in het laatfte van February of Maart, niet zelden hunne Winterhanden, enz. wederom; en dit duurt, fomwylen, tot in April of langer; zynde, zo als ons Hollandsch Spreekwoord zegt: *de beste plaaster voor de Winterhanden, de maand May.* —— Wie ziet niet, dat hier eene geheele andere oorzaak, dan de blote koude, plaats heeft?

Andere, wier inwendige gefteldheid met eene middelmatige en vogtige koude meer fchynt overéén te komen, krygen geene Winterhanden, voor dat de Winter regt begint, of alreeds geëindigd is. —— Van alle deze verfcheidenheden zyn genoegzame redenen te geven, maar het is hier nog de plaats, nog myn oogmerk, veele woorden te gebruiken, maar met waarnemingen, die meer dan woorden afdoen, te fpreken.

De ondervinding toont aan alle opmerkenden, dat vele kinderen, ja ook bejaarden, die de meeste koude ondergaan, het minste aan Winterhanden onderworpen zyn; en dat, in het tegendeel, by anderen, daar alle mogelyke zorg voor gedragen word, ondanks al hunne vlyt, daar mede gekweld worden. —— Leert dit niet, dat 'er, by deze laatste, eene verborgen of inwendige oorzaak, om dit kwaad voort te brengen, huisvest?

Zo veel ik door opmerking gezien heb, zyn kinderen van zwakke, teringachtige of zenuwzieke Ouderen, die blond hair, blaauwe oogen, een rood aangezigt, en eene zwakke long hebben, aan Winterhanden, enz. zeer onderworpen. —— En wie ziet niet, dat dit eigenaartig gestel zulks eenigzins mede brengt; en dat Winterhanden voor hun een voorregt en een hulpmiddel der Natuur is?

Want die eigen ondervinding heeft my geleerd, dat de ongesteldheid by zommige Kinderen verdween, zo ras zy roode bolle Winterhanden kregen, onaangezien zy, des Winters, ongedaan, zwak of ziek zynde, geweldig, ja ook geduurig, hadden moeten hoesten, terwyl zy over niets, dan over jeukte en eene ligte pyn der Winterhanden, klaagden. Ja, ik heb, in één huis, vyf kinderen, van twee tot agt jaren oud, gezien, waar van de twee oudste en twee jongste van een geweldigen hoest waren aangedaan; terwyl het middenste van vyf jaren dikke bolle Winterhanden had, en van den hoest bevryd bleef.

Te regt zegt daarom een uitmuntend Neêrlandsch Heelmeester, wiens leven lang en gezegend zy! sprekende van de Winterhanden: *Aan zommige Menschen schynen ze zelfs heilzaam te zyn voor de gezondheid* (*). Dit is zo waaragtig, dat ik my ten hoogsten verwonder, dat daar van by anderen naauwlyks gesproken word. Want ik kan my niet herinneren, ooit iemand met gezwollen Winterhanden, die tevens regt ziek was, gezien te hebben. En ik merk dit gebrek, (want ziekte mag nog wil men het niet noemen,) aan, als eene heilzame poging van de Natuur, om zig, even als in het *Podagra*, van eenige schadelyke stof, die zig voorheen door de huid, of liever door de long, ontlastte, te ontdoen. —— De volgende voorbeelden, kunnen dit, zo ik meen, nog meer bewyzen.

Een jongsken van vier jaren, met zeer ontstoken en gezwol-

(*) VAN GESSCHER, *Hedendaagsche Oeffenende Heelkunde*, Iste Deel, bladz. 106.

gezwollen Winterhanden, valt, onverwagt, en, zonder dat 'er eenige kennelyke oorzaak van te begrypen was, in herhaalde aanvallen van ſtuipen, die, den volgenden dag, wanneer het kind hevig ziek was, bedaarden. Om de Winterhanden had men niet gedagt, maar toen de zwagtels, door het gewoel, daar van waren afgevallen, zag men, met geen kleine verwondering, dat dezelve ongemeen dun, en de huid zeer gerimpeld was. Door een menigte wit, dik water, en een heilzaam zweet, eindigde deze ziekte. —— Verſcheiden aanmerkelyke, doch minder in het oog loopende, voorbeelden, ga ik, kortheidshalven, voorby.

Ik ken verſcheide menſchen, van dertig en veertig jaren oud, met erflyke longkwalen, met kortborſtige toevallen, met eenen drogen, of ook, na eene doorbraak, met eenen waren etterigen of gemengden ſnotagtigen hoest, welke by zwakke en zagte Winters veelal elendig geplaagd worden, en verpligt zyn, eenige weken of maanden, het bed te moeten houden. Verſcheiden reizen, en met een ongemeen genoegen, heb ik gezien, dat dezelve, by gestrenge Winters, Winterhanden kregen, en daar na, zo ruim van long en borst waren, dat ze de ſtrengſte koude, als het ware, trotzeerden.

Eene Juffrouw van dit ſoort, had, voor eenige jaren, zeer gezwollen Winterhanden, en was daar by, na hare gewoone omſtandigheden, vry gezond. Hare Vriendinnen rieden haar, om hare handen, by herhaling, in ſterken en heeten Azyn te baden, en de jeukte en zwelling te verdryven; dit gebeurde ook: hier op kreeg zy ysſelyke krampen en benaauwdheden in de long, en verſcheiden andere toevallen, die, na den kundigſten raad, zelfs in Hollandsch *Atheenen* gehaald, niet, dan met de volgende Zomer-warmte, verdwenen.

Wie ziet niet, uit deze waarnemingen, welke ik zeer konde vermeerderen, dat men de Winterhanden, enz. niet zo algemeen moet aanmerken als een enkel uitwendig gebrek, het welk ſlegts en alleen door uitwendige koude is veroorzaakt? In het tegendeel ſchynt het my toe, wel eene uitwendige ziekte te zyn, doch by welke altoos, min of meer, eene inwendige ſtoffelyke oorzaak plaats heeft. En hier van daan is het ook, dat men deze gebreken niet dan met kunde en een goed oordeel, door uitwendige middelen, moet zoeken te verdryven, en wederom naar binnen te

ja-

jagen. ——— Het *Podagra*, schoon eene ziekte van een ander en verschillenden aart, leert dit duidelyk.

Zo ik my niet bedrieg, ken ik de uitwendige middelen zeer wel, door welke men de jeukte, ontsteking, en bolle zwelling der Winterhanden en Voeten, ras en gemakkelyk kan doen verdwynen, en in het lichaam te rug brengen. ——— Ik weet wat minerale zuuren, met vet gemengd, doen kunnen. Maar ik zal de *Formulen* daarvan, om een gedugt misbruik voor te komen, alhier niet opgeven. —— In het tegendeel wenschte ik die middelen te kennen, door welke men, by zommigen, Winterhanden konde maken, en hunne gezondheid bewaren.

Ik beken, dat reeds al in het midden van de veertiende Eeuw, door GUIDO DE GAULIAC, door verscheiden, daarop volgende, Schryvers, ja zelfs door den bekenden TISSOT, het baden in koud water, of water met Azyn, tegen de Winterhanden zeer geprezen word. Ja, ik weet, by eigen bevinding, dat het deze gezwellen, (zo wel als het *Podagra*,) voorkomt, verzagt, en zelfs zomwylen, ja veelmalen, spoedig geneest. ——— De goedheid van de menschelyke Natuur laat dit dikwyls, doch niet altyd, toe; zy weet de te rug gedrevene stoffen, zomwylen, ja dikwyls, op eene andere wyze, door de long, door de huid, of door de nieren, wederom uit het lichaam te dryven. ——— Maar wie weet, vooraf, dat ze dit altoos zal, kan, of wil doen? —— en wie heeft 'er den kwaden uitslag niet meermalen van gezien?

Vraagt men my, of men dan tegen de jeukte, ontsteking en zwelling der aangedane deelen, (even als by de zwelling van het *Podagra*,) niets behoort te doen? Ik antwoord, hoe minder hoe beter, en raad dezelve, by tyds, om ze niet te erg te doen worden, met zeemleder of met een bescherm-plaaster van *Diapalm*, met *Althea-zalv'* gemengd, te bedekken; en, zo zy open raken, daarmede, of met een andere onschuldige zalv', te verbinden; ze zyn toch meerendeels, zo niet altyd, gelyk uit het voorgaande te zien is, heilzaam. ——— *Tyd* en *Natuur* geneest ze zeker en van zelf.

Intusschen dient men, op de voorgaande en tegenswoordige in- en uitwendige gesteldheid, naauwkeurig onderzoek te doen, om, daar na, de inwendige geneeswyze, ten aanzien van het uitwendig gebrek, te regelen.

Kinders, die, in plaats van des Zomers aangedaan te worden met hair- en daauwworm, met oog-ontsteking, klier-

kliergezwellen, en 's Winters, met een natten of drogen hoest, thans Winterhanden hebben, raad ik, een inwendig gebruik van deeze *Chocolade*: —— R. *Extract.* vel *Cort. Peruvian. opt. unc. ſem. Cort. Cinnamom. dr. ſem. Syrup. Cort. Aurant. q. S. Balſ. Peruv. gutt. V. M. F. Electuarium*, met water en zoete melk gemengd, in drie of vier dagen te gebruiken. —— Om de maag, de keuken van het lichaam, in ſtaat te houden, de onzigtbare uitwaasſeming aan te zetten, en de ſtof der Winterhanden door de long, de huid, of door het water, uit te dryven, raad ik mede, nu en dan een weinig Mallaga, of eenen anderen olyagtigen, en niet ligt zuur wordenden, Wyn.

Dan, het zy my gegund, hier nog eenige geringe dingen, van eenig nut, en misſchien niet ongepast, te mogen byvoegen.

In de Waterzucht van de borst is het zeer gemeen, dat een of beide de handen zwellen. —— By eene hevige en eenigzins aanhoudende kramptrekking in de long, (*Asthma Convulſiva*) worden niet zelden de handen blond en blauw van bloed. —— Zyn dit geen pogingen van de Natuur, om het geweld, het welk de long ondergaat, te verligten? —— Menſchen, die aan eene ware longontſteking ziek zyn, en op de handen worden adergelaten, vinden ſomwylen verligting op de borst, wanneer hunne handen in het warme water zwellen, en rood worden, en wel voor dat het bloed uit de Ader loopt. —— Brengen groote Spaanſche-vlieg-plaasters, binnens arms, en na by den Oxel, in deze benaauwde borstziekten, niet dikwyls zeer ſpoedige verligting en ontlasting te weeg? —— Leeren deze en vele andere bewyzen niet, dat 'er, tusſchen de borst en de armen, eene byzondere *ſympatie* ſchynt plaats te hebben? —— dan het is hier geen plaats, nog myn oogmerk, uit te weiden.

Mogten hier uit die onkundige doch ongelukkige, welke in de Nieuwspapieren hunne uitwendige geneesmiddelen, tegen Winterhanden en Wintervoeten, zo onbedagt opveilen, en anderen die ze zo gretig kopen, leeren, hoe verkeerd zy handelen; dan, waarlyk! zou ik my eenigzins vleijen, dat ik, door deze weinige trekken, aan myn Vaderland een kleinen dienst gedaan had.

's Hertogenbosch,
den 2 *December*, 1781.

NATUURLYKE HISTORIE DER MEEZEN IN 'T ALGEMEEN.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

Alle de Vogels van 't Geslacht der *Meezen* hebben een zwak voorkomen: dewyl ze zeer klein zyn; dan desniettegenstaande zyn ze zeer leevendig, woelig en moedig; zonder ophouden ziet men ze in beweeging; zonder ophouden vliegen zy van boom op boom, en springen van tak op tak, kruipen langs den schors en by de muuren op; zy hangen op allerlei wyzen, dikwyls zelfs met den kop nederwaards, om dus in alle kleine openingen te kunnen komen, en daar Wormen, Insecten, of derzelver eitjes te zoeken. Zy leeven ook van Graanen; doch, in stede van ze in den bek te pellen, gelyk de Vinken, houden bykans alle *Meezen* ze onder de kleine klauwen, en pikken ze dan met den bek stukken; zo weeten zy zelfs Nooten en Amandelen te verbreeken. Wanneer men een Noot aan een touwtje hangt, zullen zy 'er bykomen, alle de slingeringen daar van volgen, en niet aflaaten, van 'er onophoudelyk na te pikken. Men heeft waargenomen, dat de halsspieren deezer Vogeltjes zeer sterk zyn, als mede dat zy een zeer dikken harssenpan hebben; dit verklaart, voor een gedeelte, hunne werkzaamheden; doch, om ze alle uit te leggen, moet men veronderstellen, dat zy ook veel kragts in de spieren der Pooten en Vingeren bezitten.

Het meerendeel der *Europische Meezen* bevindt zich in *Frankryk*, door alle jaargetyden heen; doch nooit in zo grooten getale als op 't einde van den Herfst: een saisoen, waar zy, die zich in de bosschen en op 't gebergte, geduurende den Zomer, onthielden, van daar gedreeven worden door de koude, de sneeüw, en genoodzaakt hun onderhoud te zoeken in bebouwde vlakten, en digt by bewoonde plaatzen. In den Winter, en zelfs in den aanvang der Lente, leeven zy van verdroogde Graanen en overblyfzels van Insecten, welke zy, de boomen beklauterende, vinden: zy pikken op de uitspruitende botten der boomen; en aazen greetig op de Eitjes der Kapellen, inzonderheid op die het Kapelletje van den Ruigrups rondom de takjes legt: ook zoeken zy op 't veld kleine doode Vogeltjes, en indien zy ze nog leevende aantreffen, verzwakt door ziekte

of geklemd in eene ſtrik, met een woord, wanneer zy ze overmogen, al waren ze van hunne eigene ſoort, pikken zy den harsſenpan ſtukken, en eeten de harsſens: deeze wreedheid wordt niet altoos door dringende behoefte verſchoond, dewyl zy dezelve pleegen in vlugten: waar 't hun aan geen voorraad van geſchikt voedzel ontbreekt. In den Zomer eeten zy, behalven Amandelen en Nooten, Inſecten, &c. Kastanjes, Vygen, Kennipzaad en andere kleine Zaaden. Men heeft opgemerkt, dat de *Meezen* in koutjes opgeſlooten, zeer op bloed, verrot vleesch, rauw vet en geſmolten kaarsſmeer, geſteld zyn: 't ſchynt dat, in den opgeſlooten ſtaat, hun ſmaak bedorven wordt.

Over 't algemeen beminnen alle *Meezen*, ſchoon eenigzins woest van aart, het gezelſchap huns gelyken, en vliegen by meer of min ſterke benden: wanneer zy, door eenig toeval, geſcheiden worden, roepen zy elkander, en zyn welhaast weder verëenigd. Ondertusſchen ſchynen zy eene al te nauwe gemeenſchap te myden, buiten twyfel, dewyl zy, uit hunne eigene geaartheid over die van huns gelyken oordeelende, ontdekken, niet te veel te moeten vertrouwen: zodanig is eene maatſchappy van ſnooden. —— Met minder wantrouwen geeven zy zich over aan de nauwere veréénigingen, welke zy in den Voortyd aangaan, en waar van eene talryke afkomst het gevolg is: want de *Meezen* hebben de eigenſchap van vrugtbaarder te zyn, dan eenige andere ſoort van Vogelen: dit is in *Engeland* zo bekend, dat men 'er gewoon is eene zeer vrugtbaare Vrouwe, die teffens klein is, den naam van *Mees* te geeven.

Geen Vogel tast den *Steenuil* met meer ſtoutmoedigheids aan dan de *Meezen*; zy zyn altoos de eerſten in den aanval, en zoeken hem de oogen uit te pikken: dit bedryf gaat vergezeld van het opzetten der Pluimadie, en gepaard met geweldige houdingen en vaardige beweegingen; die de kragt hunner verſtoordheid en woede uitdrukken. Wanneer zy gevangen zyn, byten zy na de vingers des Vogelaars, en ſchreeuwen met geweld om hulp hunner ſoortgenooten, die in menigte komen aanvliegen, en, op hunne beurt, weder anderen roepen, die dan 't zelfde lot wedervaart. —— Men bedient zich van veelerlei middelen om de *Meezen* te vangen. en van allen bykans met eenen gelukkigen uitſlag. Eene hoofdreden, dat zy veel belaagd en gevangen worden, is, dat de Byenhouders groot belang hebben in de verdelging der *Meezen:* dewyl deeze Vogeltjes eene groote vernieling onder deeze nutte Inſecten aanregten, en wanneer de-

dezelve klein zyn, en des Winters; wanneer de logheid ze ten gereeden prooi maakt. Ten tyde als zy zich eerst in grooten getale vertoonen, laaten zy zich gereed op allerlei wyzen vangen: zy zyn dan niet zeer wild, onthouden zich in boschjes, vliegen rondsom by de groote wegen, en laaten toe dat men ze nadere: doch welhaast verkrygen zy, door de ondervinding, meer en meer wantrouwen.

De *Meezen* leggen achttien of twintig Eitjes; deezen verkiezen tot dat einde gaten in de boomen, zich van hun bek bedienende om dezelve rond te maaken, en van binnen de gedaante te geeven, tot het oogmerk geschikt; anderen vervaardigen daar toe Nesten van eene klootswyze gedaante, en eene grootte, geheel niet geëvenredigd aan de kleine gestalte deezer Vogeltjes. 't Schynt als of zy de Eitjes geteld hebben, eer zy dezelve leggen; 't schynt ook dat zy eene voorafgaande tederheid bezitten voor de Jongen, die 'er uit staan te komen; zulks blykt uit de voorzorgen, welke zy gebruiken in het toestellen van het Nest, terwyl eenige soorten het aan 't einde eens taks ophangen; uit de keuze der stoffen, welke zy bezigen, als kleine kruiden, hairworteltjes, mosch, hair, wol, vederen, enz. Het verschaffen van den noodigen voorraad aan zulk een talryk Gezin veronderstelt niet alleen yver en onvermoeide werkzaamheid, maar tevens eene groote maate ervaarenheids in de jagt. Dikwyl ziet men ze met Rupsen in den bek na 't nest vliegen. Vallen andere Vogels hun kroost aan, zy verdeedigen 't zelve onverschrokken, vallen op den vyand aan, en de moed vergoedt het gebrek aan kragt.

Alle de *Europische Meezen* hebben witte plekken rondsom de Oogen, de Tong als geknot, en aan 't einde met borstelige vezeltjes uitloopende; bykans allen zyn ze aan den stuit zeer dik gevederd; allen, behalven de *Blaauwe-* of *Pimpel-Mees*, hebben een zwarten of met zwart gemerkten Kop, en allen, uitgezonderd de langstaart, loodkleurige Pooten; doch, 't geen de Vogels van dit Geslacht het allerbyzonderst onderscheidt, is hun Bek, die niet, gelyk eenige Rangschikkers gezegd hebben, elsvormig is; maar een korte kegel, aan de zyden eenigzins vlak, en, met één woord, veel korter en sterker dan die der *Bastaard-Nagtegaalen*, en dikwyls omzet met op- en vooruitsteekende vederen; desgelyks zyn hunne neusgaten overdekt door andere veel kleinder en onbeweeglykstaande pluimpjes. Hunne leevenswyze en natuurlyke hebbelykheden onderscheiden ze ook grootlyks van andere Vogelen.

'tZal

'T Zal niet overtollig weezen hier op te merken, dat de *Meezen* eenige trekken van gelykvormigheid hebben, met de *Raaven*, *Aakſters* en zelfs met de *Klaauwieren*, in de kragt van hun Bek, in de Vlekken daar rondsom, in hunne kleine Klauwen, in hun trek tot vleesch, in hunne wyze van het voedzel in ſtukken te ſcheuren, eer zy het eeten, en zelfs, zegt men, in hun geſchreeuw en wyze van vliegen: doch zy behooren daarom niet tot het zelfde Geſlacht gebragt te worden, gelyk de Heer KRAMER gedaan heeft. 'Er is alleen een opſlag van 't oog in de vergelyking deezer Vogelen noodig, men heeft de *Meezen* enkel op de boomen te zien klimmen, hunne uiterlyke gedaante en evenredigheden, en verbaazende vrugtbaarheid, in opmerking te neemen, om overtuigd te worden, dat de *Mees* niets minder is dan de *Raave*. Daarenboven, ſchoon de *Meezen* onder elkander vegten, en dikwyls elkander verſcheuren, inzonderheid eenige ſoorten, die een ingewortelden afkeer voeden, leeven zy zomtyds onderling in eene zeer goede verſtandhouding, en zelfs met Vogeltjes van eene andere ſoort. Men kan niet zeggen, dat ze uit eigen aart wreed zyn, gelyk de *Klaauwieren*; maar alleen by toeval, en in eenige omſtandigheden, die wy alle niet recht weeten. Ik heb, met eigen oogen, gezien, dat zy, wel verre van hunne magt te misbruiken, in een geval, wanneer zy het zonder eenig gevaar konden doen, zich vatbaar toonden voor medelyden, en die belangneeming, welke de zwakheid altoos de ſterken behoorde in te boezemen. In een kouwtje, waar in een *Blaauwe* of *Pimpel Mees* was, twee kleine zwarte *Meezen*, uit het nest genomen, gedaan hebbende, nam deeze de kleinen voor eigen Jongen, bekleedde de plaats van Moeder, en deelde met hun het gewoone voedzel, met veel zorgvuldigheids; de al te harde graankorrels daar onder vermengd, voor de jongen breekende. Ik twyfel hartlyk, of eenige *Klaauwier* zulk een goed werk zou verrigt hebben.

De *Meezen* zyn de geheele Oude Wereld door verſpreid, van *Deenemarken* en *Zweeden* af, tot de *Kaap der Goede Hoope*, toe. Hier heeft KOLBE zes ſoorten gevonden, en hy vermeldt ons, met hoe veel gronds laaten wy voor zyne rekening, dat zy zeer aangenaam zingen, in hun' zang naar de *Kanarievogels* gelyken, en met deezen heerlyke concerten van wildzang houden. Onze Vogelkenners beweeren desgelyks dat ze in *Europa* fraai zingen, dit moet verſtaan worden van hunnen Zang in den voortyd, ik wil zeggen van den toon die de Liefde hun doet ſlaan; en niet

van het onaangenaam en knarsfend geluid, 't welk zy de rest des jaars ſlaan. Die zelfde Kenners voegen 'er by, dat men ze airtjes kan leeren fluiten; en dat de Jongen, wat groot uit het nest genomen, hier in beter ſlaagen, dan die men geheel en al, van zeer klein af, opkweekt; dat zy ſchielyk gemeenzaam worden, en met de tien of twaalf dagen beginnen te zingen. Eindelyk voegen zy 'er nevens, dat de *Meezen* zeer onderhevig zyn aan de Jicht, en, daarom, geduurende den Winter, warm gehouden moeten worden.

Bykans alle *Meezen* verzamelen voorraad, zo in den ſtaat der vryheid, als wanneer zy opgeſlooten zyn. De Heer Burggraaf de QUERHOËNT heeft dikwyls waargenomen, dat verſcheide *Meezen*, wier vlerken hy gekort hadt, eenige graankorrels in den bek genomen hebbende, met eene verbaazende ſchielykheid na om hoog klommen, waar zy hunne voorraadverzamelplaats hadden aangelegd: doch het is duidelyk, dat deeze trek, om ſpyze op te leggen, uit gierigheid, niet uit voorzorge, ontſtaat, ten minſten by de zodanigen, die den Zomer op 't gebergte, en den Winter in de vlakte, doorbrengen. —— Desgelyks heeft men ontdekt, dat ze altoos donkere plaatzen zoeken om te rusten, zy ſchynen de planken en de muuren te willen doorbyten, om zich zulke wykplaatzen te verzorgen: en dit altoos op eene zekere hoogte: want zy zyn niet gaarne op den grond, en onthouden zich niet lang beneden in een vlugt. De Heer HEBERT nam eenige ſoorten waar, die den nagt in holle boomen doorbragten; dikwyls zag hy ze daar in vliegen, naa aan alle kanten rond gekeeken, en, als 't ware, kennis genomen te hebben van de geſteltenis der plaatze: menigmaal hadt hy vergeefsch gepoogd, door een ſtok, in die zelfde gaten, waar zy ingegaan waren, te ſteeken, hun 'er uit te doen komen: hy denkt dat zy alle avonden het zelfde gat zoeken, en dit is te waarſchynlyker, dewyl hetzelve de plaats is, waar zy hun kleinen voorraad opleggen. —— Voor 't overige ſlaapen deeze Vogels zeer vast, den kop onder den vleugel geſtooken hebbende, gelyk andere Vogels. Het vleesch der *Meezen* is, over 't algemeen, mager, bitter en droog, en bygevolge niet goed tot ſpyze. GESNER zegt, dat men ze in *Zwitzerland* eet, ſchoon hy erkent dat ze niet lekker ſmaaken. SCHWENCKFELD, alleen, is van oordeel, dat ze in den Herfst, en in den Winter, goed zyn om te eeten.

Van de *Meezen*, dus verre in 't algemeen beſchouwd, zullen wy vervolgens, afzonderlyk, ſpreeken.

BRIEF

BRIEF AAN DE HEEREN SCHRYVEREN DER *Algemeene Vaderlandsche Letter-oeffeningen*, WEGENS EEN NEVENSGAAND BERIGT OVER HET GEBRUIK DER EIKELS.

MYNE HEEREN!

Daar het gebruik der Eikels, in plaats van Coffy, hier en hier omstreeks, met eene genoegzaam algemene goedkeuring gebruikt word, by de meesten met half Coffy, by velen met eene meerder quantiteit Eikels, en by geringe lieden zelfs puur, schynt het my toe, dat 'er aan den goeden uitslag niet meer te twyffelen is., en vertrouwe dus, myne Landgenoten geen ondienst te zullen doen, met voor het volgende *Berigt*, *aangaande 't gebruik der Eikels*, een plaats in uw *Mengelwerk* te verzoeken.

Dezulken myner Landgenoten die met Rogge, Garste, Weite, Erten, Boonen of diergelyke reeds de proef genomen hebben, en 'er nu die der Eikels tegen over gelieven te nemen, zullen bevinden, dat niets van dat alles de Coffy zo nabykomt.

Maar 't vooroordeel! het heeft, ik beken het, veel kragt; doch heeft ook niet de smaak zyne mode? en kan de smaak, ondergeschikt aan eene mode, geen wansmaak smakelyk maken? Wat is 'er gebeurd met de Aardappelen? zyn dezelven niet, nog voor weinige jaren, buiten gewoonte, buiten de mode geweest? wierden ze by velen niet voor een ongezonde vrucht gehouden? en zyn zy thans niet algemeen in achting, gezond en smakelyk, en strekken ze niet tot eene grote vervulling? moet deze verandering aan ons gestel, aan 't climaat, aan de vrucht, den smaak, de mode, of een afgelegd en overwonnen vooroordeel, worden toegeschreven? —— Mogelyk hebben mode en vooroordeel hier den meesten invloed.

Zyn 'er echter zommige Magen die met de Eikels niet kunnen instemmen, dezulken kunnen dezelven daar laten. —— Of zou men den meeste Menschen, even als men zomtyds met kinderen handelt, ook behoren te verbieden wat hen nuttig, en te gebieden wat hen schadelyk kan zyn? Zou het dan ook dienstig wezen het gebruik van 't nuttige met een Impost te belasten, en 't schadelyke vry te geven? in dat geval kon schoon Water en Melk 't eerst op de Lyst geplaatst worden.

 In

In hoe verre de smaak bedriegt of aan mode of vooroordeel onderworpen is, leert de dagelykse ondervinding. Zullen dezulken, wier smaak verfynd is, niet watertanden van een Snip met zyn drek? iets waarvan anders de Mensch een natuurlyken afkeer heeft. Mogelyk zou iemand de Coffy en Thee, hem noch onbekend zynde, die, nevens het aftreksel van Eikels, proevende, het een en andere by een Apothecars drank gelyken, en zich verbeelden, dat hy, om die te kunnen innemen, eene goede dosis Melk en Suiker behoefde. Gaat men de waarheid ook wel te buiten, als men beweert, dat de hoogmoed meer wyn doet schenken dan 'er tot verkwikking gedronken word? terwyl, behalven schoon Water en Melk, goed Bier voor den dorst voldoende kon zyn. Maar 't geen van verre komt en veel geld kost, kan niet gemeen, en derhalven niet ongezond, zyn.

Doch, om wat bepaalder weder tot de Eikels te komen, zonder van 't nut der Eikeboomen, die, als een onontbeerbaare Bouwstoffe by elk ten overvloede bekend zyn, te spreken, zal ik, met betrekking tot het Medicinale hier noch byvoegen, dat een voornaam in Amsterdam practiserend Doctor, een Gelders Meisje, na aldaar een geruimen tyd, in weerwil veler gebruikte Medicynen, aan eene Koorts gesukkeld te hebben, aangeraden heeft, van lugt te veranderen, en t'huis komende eenvoudig het aftreksel van de eerste uitspruitsels der Eikeboomen, tot hare herstelling, te gebruiken. —— Hieruit, dunkt my, mag ik besluiten, dat ook de Eikeboom de aandagt der Medicinale Kunstkundigen niet ten enemale ontglipt is; terwyl verdere Proefnemingen mogelyk nog meerdere ontdekkingen zullen doen.

Van myne eigen Proefneming kan ik dit in 't attest voegen, dat ik de eerstemaal moeite had een groenen Eikel te kauwen; doch, dat ik, by iedere herhaling, 'er zo verre in gevorderd ben, dat ik tegenwoordig den nasmaak reeds aangenaam vinde. Zelfs heb ik den groenen Eikel in eene zenuwkwaal met een zeer goed effect zien gebruiken, en bespeurd, dat dezelve van windbrekende kragt is. Ook is my, schoon velen de Eikels als varkenskost veroordelen, en het tot schande rekenen, dat ze door Menschen gebruikt zouden worden, door oude lieden wel betuigd, datze die, in schaarse tyden, drooggemaakt en gemalen, onder Roggenbrood gebakken zynde, gebruikt hebben. Daarenboven, wat zegt dit? het zy en blyve Varkenskost: hoe veel overeenkomst heeft een Mensch niet met een Varken? en wat eet hy niet al, dat een Varken ook lust?

Maar

Maar, dit daar gelaten, hoe vele Lasten Boekweite zou de Eikeloogst niet, dit Jaar alleen, in Gelderland bespa-ren? Welk eene grote vervulling in de Graangewassen zou derzelver inzameling niet uitleveren, daar de Eikels, in plaats van Boekweiten-meel of Raapkoeken, 's winters zelfs voor Melkbeesten, en vooral tot vetmaking van Varkens, met goed gevolg gebruikt worden? En 't is bekend, dat de Varkens niet alleen met Eikel-meel gevoerd worden, maar dat men ook gewoon is, hun Eikels, na dezelven alvorens in water uitgeëekt te hebben onder Aardappelen, Wortelen, enz. zo wel rauw als gekookt te geven; als mede, dat de Varkens, met Eikelen vetgemaakt, voor de smakelykste gehouden worden.

Zou dit een en andere niet veler myner Landgenoten kunnen opwakkeren, tot ene meerdere aankweking van dat allesints nuttige Houtgewas; waaraan dit Land, zonder dat het van elders wotd toegevoerd, ontegenzeggelyk gebrek heeft? En hoe vele daartoe geschikte gronden in ons Land, die dus verre zonder voortbrenging van een aanmerkelyk nuttig product ledig zyn, wagten niet alrede op enen vlytigen Planter, om den Inwoonderen nut en voordeel te geven; terwyl zy jaarlyks eene ruime intrest en in 't vervolg 't capitaal zelve met verdubbelingen kunnen betalen?

Zo ik eindelyk, met opzigt tot het gebruik van Eikels, in plaats van Coffy, het oog sla op myn voordeel, 't geen my de Eikels, onder de Coffy gebruikt, aanbrengen, dan berekene ik, gebruikt te hebben 5 lood Coffy 's daags; en gesteld, dat men voor ieder lood in de winkels 5 duiten betaalt, zo beloopt dit in 't Jaar ruim 57 Guld: waarvan ik de halfscheid, door de Eikels vervuld, winne; en dus ruim de rente van een Lands Obligatie van duizend Guldens.

Als men nu dit, maar eens alleen over myne Plaats- en Kerspel-genoten, op 600 Huisgezinnen aangeslagen, uitstrekt, en de ene door de andere berekent een lood 's daags uittewinnen, beloopt dit in 't Jaar *f* 6843 : 15 : 0. En zou 'er niet reeds jaarlyks ruim zo veel, alleen onder den gemenen man, aan de inlandsche Tabak geprofiteerd werden? Indien dit nu maar alleen over deze Provincie eens berekend wierd, zou het al een sommetje in 't Jaar belopen. ——— Ik blyve

U Wel Edelens D. W. Dienaar
S.

A.... 31 Oct. 1781.

Berigt aangaande 't gebruik der Eikels.

Voor vier Jaren wierd my berigt gegeven van de Medicinale kragt der Eikels, of van de vrucht der Eikeboomen; 't welk myne aandagt daarop vestigde. Iemand die aan eene zwakke maag laboreerde, zo dat hy, aan eene publicque tafel etende, en byna niets kunnende verdragen, het medelyden van zyne commensalen opwekte, herstelde, door het gebruik van enige weinige Eikels, in zo verre, dat hy, tot verwondering van het gezelschap, sterk begon te eten, zonder enigerhande spys die hem smaakte te schromen. Ik wierd begerig daarvan proeven te nemen; ried elk, die ik in zulk een geval vond, sterk daartoe aan, en vond by velen eene gewenschte uitwerking. Onder anderen was 'er eene vrouw, welker maag al sedert vele Jaren aan die zwakheid was onderhevig geweest, en op mynen raad ook 2 a 4 Eikels 's daags gebruikte; deze klaagde, dat zy 'er geen baat by vond; doch op een tyd, met hevige maagpyn gekweld, deed de pyn haar den gehelen dag door rauwe eikels kauwen; waarop zy berigtte, nu evenwel te moeten erkennen, dat de Eikels haar goedgedaan, en van hare pyn verlost hadden. Dit deed ons hier de Proeven verder uitstrekken: ik onderstelde, en wierd daarin door een voornaam Medicus bevestigd, dat de Eikels veel overeenkomst met de Kina hadden, schoon ze niet evenaarden aan deszelfs kragt. Ik prees ze dan aan in anderen daagse koortsen met een goed succes, dewyl de Lyders herstelden.

Men vond dat het een beproefd middel was tegen het zuur in de Maag; iemand, die my bezogt, leide zyn pyp neder; ik vroeg hem naar de reden, welke hy zeide het Zuur te zyn; ik gaf hem twee gestampte Eikels met een weinig siroop, waarop hy den gehelen avond bleef roken, en verklaarde van zyn ongemak niet meer te gevoelen. Menschen, die eene benauwde Borst hadden, en de Eikels voor de Maag gebruikten, vonden 'er, by toeval, een ongemeen soulaas tegen de aamborstigheid in.

Dit alles heeft my aangezet, om een extract van die vrucht te laten maken, en deszelfs kragt te beproeven, in gelyke gevallen, waarin men 't extract van Kina gebruikt. Deze goede en nuttige eigenschappen wekten my op, om te bezien, of de Eikels in de oeconomie ook van dienst konden zyn. De bittere smaak der Eikels, echter, in lang niet evenarende met de bitterheid van de Cichory, deed my denken, aan de

over-

overeenstemming van de Eikels met de Coffy. Ik zou al een Jaar vroeger de proef genomen hebben; doch de lage prys der Coffy veroorzaakte, dat dit verzuimd wierd; in het voorleden Jaar drong ik 'er wat sterker op aan; de proef wierd genomen, en was van dien gewenschten uitslag, dat wy geen onderscheid konden gewaar worden, als wy ¼ Eikels, de helft Coffy en ¼ Cichory namen; zo dat we, in plaats van twee lood Coffy, een lood Coffy ½ lood Eikels en ½ lood Cichory gebruikten. Niemand, van dit mengsel onkundig, had op de Coffy iets te zeggen; en 'er van verwittigd zynde betuigden ze allen niets dan Coffy geproefd te hebben. Verscheidene verklaarden de Coffy met Eikels aangenamer. Ondertusschen verloor zy ook hare Maagsterkende kragt niet geheel. Zo lang men dit mengsel had, wisten zy, die, door het overtollig gebruik van Coffy, dikwyls pyn in de Maag gevoelden, niets van die pyn; welke nochtans wederkeerde, toen de Eikels op waren; waarom ik my dit Jaar een meerderen voorraad verzorgd hebbe.

De nadelen van den Oorlog, waarin wy gewikkeld zyn, hebben zig ook uitgestrekt tot de Coffy, die door den lagen prys zo algemeen was ingevoerd, en waarvan men zig niet gereed ontwennen konde. Dit was de reden, dat ik, zo veel ik konde, myne ondervinding bekend maakte, met dat gevolg, dat de meeste menschen by ons het gebruik der Eikels by de Coffy hebben aangenomen.

Mogelyk was het niet kwaad, dat dit gebruik voorts aanleiding gave om de Eikels alleen te gebruiken; alzo ik gehoord heb, dat een vrouw, die zo aamborstig was, dat zy niet dan met moeite door het Huis konde gaan, geheel daardoor genezen is. Doch voor tegenwoordig heb ik, nopens de bereiding, nog maar aantemerken, dat men best doet, om de Eikels met de Coffy te doen evenaren; en vooral de Eikels niet te hoog te branden; als wanneer de Coffy niet bezinken wil.

Ik heb in dit berigt alleen beoogd myne Vaderlanders dienst te doen, en daarin gevolgd myne genegentheid tot de eigen producten van ons Land, zo in het geneeskundige als in het huishoudelyke: en ik zal my verheugen; zo ik, door dit eenvoudig berigt, iets aan het welzyn en voordeel van myne Landgenoten toegebragt moge hebben. Wyders verzoeke ik, uit die zelfde beweegredenen, de Geneeskundigen, om nader de kragt der Eikels te onderzoeken; en

na te gaan, in hoe verre derzelver Extracten en Harsten onder de Medicamenten ene plaats mogen erlangen.

U Wel Ed. D. W. Dienaar,

BELGIOPHILUS.

VERTOOG, STREKKENDE OM AAN TE TOONEN, DAT DE DICHTKUNST EEN STELZEL DER NATUURE OPGEEFT, EENIGZINS VAN HET WEEZEN DER DINGEN VERSCHILLENDE.

(Vervolg van bladz. 576.)

(Ontleend uit de *Essays on Poetry and Music as they affect the mind, by* JAMES BEATTIE, L. L. D. *Professor of Moral Philosophy and Logic, &c.*)

„ De Geschiedschryver en Dichter, zegt ARISTOTELES, „ verschillen hier in, dat de eerste de dingen voorstelt „ gelyk ze zyn, en de laatste zo als zy kunnen zyn (*).” Hy meent daar mede, denk ik, in dien staat van volmaaktheid, welke bestaanbaar is met waarschynlykheid, en waar in wy ze, om onze eigene voldoening, wenschen te vinden. Indien de Dichter, naa zich van alle de vryheden, welke hy met de waarheid mag neemen, bediend te hebben, niets keuriger kan voortbrengen, dan 't geen men doorgaande in de Geschiedenis aantreft, zal zyn Leezer te leurgesteld en misnoegd weezen. Dichterlyke vertooningen moeten, derhalven, gemaakt zyn naar het patroon der hoogst mogelyke volmaaktheid, 't geen de aart des werks toelaate: — de zigtbaare natuur neemt een schilderagtiger gelaat aan dan ze deadlyk heeft; de bedryven zyn vuuriger; de gezegden drukken de aandoeningen en 't character der Spreekers sterker uit, en komen meer overeen met zyne omstandigheden; de persoonen hebben de hoedanigheden, die verwondering, medelyden, schrik en andere geweldige gemoedsbeweegingen verwekken, in eene grooter maate; de gebeurtenissen zyn meer in een gedrongen en duidelyker verbonden met de oorzaake, en gevolgen; zy worden voorgedraagen op eene wyze die de verbeelding meer streelt, en de hartstochten sterker roert. — Doch waar, vraagt men mogelyk, is dit patroon van volmaaktheid te vinden? —

Niet

(*) *Poet. Sect.* 9.

Niet in de Natuur zelve: anderzins zou de Geschiedenis, welk deeze afbeeldt, 't zelve aan ons verschaffen. Het moet enkel gezogt worden in de ziel des Dichters, 't is zyne verbeelding, door kennis geregeld, welke hem in staat stelt om het te vormen.

Met 's leevens aanvang, en als onze ondervinding nog binnen eenen zeer nauwen kring omschreeven is, verwonderen wy ons over alles, en vinden genoegen in iets, 't geen stegts eenigzins uitmunt. Een Boer houdt de Zaal van zyn Landheer voor de fraaiste kamer in de gehele wereld; hy luistert met verrukking na den schreeuwenden liedjes-zanger, en staat verrukt op de ruwe houdsneeplaaten, boven de liedjes gedrukt. Een Kind ziet zyn geboortevlek aan voor eene Stad, het Watertje, dat 'er by langs vloeit, voor eene Rivier, de Velden en Heuvels, rondsom, voor de ruimste en schoonste, die 'er kunnen weezen. —— Maar, wanneer het, naa eene lange afweezigheid, in hooggeklomme jaaren, derwaards wederkeert, om, eer hy sterft, nog eens zyn dierbaaren geboortegrond en die tooneelen te zien, welker oorspronglyke bekoorelykheden hy zich meer herinnert dan de juiste afmeetingen, hoe zeer is hy dan te leur gesteld, als hy alles dermaate verlaagd en verkleind vindt? De Heuvels schynen geslegt, het Watertje opgedroogd, en het Vlek van Volk ontbloot; de Dorpkerk heeft al haaren luister verlooren, is laag, nauw en naar geworden; de velden vertoonen alleen een verkleinend afbeeldzel van 't geen ze voorheen waren. ——— Hadt dit Kind nooit zyn geboortegrond verlaaten, zyne denkbeelden zouden dezelfde gebleeven zyn als in den beginne; was het nimmer verre van daar verreisd, zy zouden misschien geene uitbreiding van weezenlyk aanbelang gekreegen hebben.

Het blykt, over zulks, dat wy, uit de waarneeming van veele dingen, van dezelfde of soortgelyke natuur, de bekwaamheid verkrygen om volkomener denkbeelden te vormen, dan de weezenlyke voorwerpen, die ons omringen, opleveren; en deeze denkbeelden kunnen wy allengskens meer en meer uitbreiden, naar gelange van de leevendigheid onzer zielsgesteltenisse, en de uitgestrektheid onzer ondervindinge, tot wy ze, ten laatsten, verheffen tot eene maate van volmaaktheid, grooter dan eenig ding, dat wy in de natuur aantreffen. —— Voorwaar 'er kan niets verborgens in deeze leer weezen; want wy denken en spreeken, dagelyks, op dien trant. Dus is 'er niets gemeeners dan te zeggen, dat zulk een kunstenaar alles overtreft wat wy ooit

van dien aart gezien hebben, en, nogthans, kunnen wy ons steeds een begrip vormen van een treffelyker meesterstuk. ——— Een Zedeschryver kan, door de onderscheiden deugden van verscheide persoonen by een te voegen, een stelzel van Pligt vormen, volmaakter dan eenig dat hy ooit voorbeeldelyk onder de Menschen aantrof. - - Welke gemoedsbeweeging een Dichter ook zoekt op te wekken in zyn Leezer, 't zy verwondering, of schrik, blydschap of droefenisse: welk voorwerp hy ook wil schilderen, of VENUS, of TISIPHONE, ACHILLES of THERSITES, een Paleis of een Ruïne, een Dans of een Veldslag, hy volgt doorgaans een denkbeeld zyner eigene verbeelding; neemende elke hoedanigheid, zo als hy die vondt te bestaan in verscheide voorwerpen van elke soort; hier uit maakt hy eene verzameling, min of meer volmaakt, naar maate van het oogmerk, waar toe hy dezelve meent te bezigen.

Hier uit schynt men te moeten afneemen, dat de denkbeelden der Dichtkunste eer algemeen dan byzonder zyn; eer verzameld uit het onderzoek van zeker soort van dingen, dan gemaakt naar een enkel voorbeeld. En dit is, volgens ARISTOTELES, met de daad, het geval, ten minsten doorgaans; waarom die Schryver beweert dat de Dichtkunst iets keurigers en wysgeerigers heeft dan de Geschiedkunde. (*) De Geschiedboeker moge *Bucephalus* beschryven; doch de Dichter verbeeldt een Oorlogs-paard, de eerste moet het Dier, van 't welke hy gewaagt, gezien of des egte berigten ontvangen hebben, wanneer hy het geschiedkundig zal beschryven, voor de laatsten is het genoeg, dat hy verscheide Beesten van die soort gezien heeft. De eerstgemelde verhaalt ons wat ACHILLES met de daad sprak en uitvoerde; de laatstgenoemde stelt ons voor, wat iemand van zulk een Character als ACHILLES zou zeggen en doen, in zekere gegeevene omstandigheden.

't Is waar, de Dichter kan byzonder bepaalde voorwerpen afbeelden, en doet het met de daad. HOMERUS ontleende zyn character uit het leeven; of droeg, ten minsten, zorge, om, in 't vormen derzelven, de overlevering zo verre te volgen, als de natuur van zyn plan gehengde. Doch, waarschynlyk, gebruikte hy de vryheid, om by eenige hoedanigheden wat toe te voegen, van anderen wat af te neemen: om, by voorbeeld, ACHILLES sterker, vuuriger en uitsteekender in Kinderliefde te doen worden, en HECTOR, Vader-

(*) *Poet. Sect. 9.*

derlandlievender en beminnelyker te maaken, dan een van beide weezenlyk was. Indien hy dit, of iets dergelyks, niet gedaan hadt, zou zyn Werk eer eene Geschiedenis, dan een Dichtstuk, geweest zyn: hy hadt dan de dingen vertoond, zo als zy waren, niet zo als zy konden weezen; ACHILLES en HECTOR zouden de naamen geweest zyn van byzondere, en, met de daad, bestaande Helden: terwyl ze, naar de aanmerking van ARISTOTELES, aangemerkt moeten worden als twee onderscheide wyzingen of soorten van het Heldencharacter. —— SHAKESPEARES berigt van het gebergte van *Dover* komt zo naby de waarheid, dat wy niet kunnen twyfelen, of het is geschreeven door iemand, die het gezien heeft. Doch hy, die het voor eene nauwkeurige geschiedkundige beschryving neemt, zal verbaasd staan, wanneer hy te dier plaatze komt, en dat gebergte niet half zo hoog vindt als de Dichter hem hadt doen gelooven. Zulk eene vergrooting zou een Geschiedschryver niet voegen: dewyl hy, eene byzondere hoogte beschryvende, ons juist verhaalen moet hoedanig dezelve is: en dan zal zyne beschryving op die plaats, en misschien op geene andere in de geheele wereld, passen. Doch de Dichter heeft alleen ten oogmerke een denkbeeld te geeven, hoe zodanig een gebergte kan zyn; en, gevolglyk, zal zyne beschryving kunnen toegepast worden op veele zulke Krytgebergten aan den zeekant.

Deeze wyze, om naar algemeene denkbeelden, door den Kunstenaar gevormd, uit het waarneemen van verscheide byzondere voorwerpen, te schilderen, onderscheidt de *Italiaansche*, en alle verheevene Schilders, van de *Hollandsche* en hunne Naavolgers. Deezen geeven ons de bloote natuur, met de onvolmaakt- en byzonderheden der byzondere voorwerpen en persoonen; geenen geeven ons de natuur, verbeterd, zo verre de waarschynlykheid en het oogmerk des Schilderstuks wil toelaaten. TENIERS en HOGARTH maalen aangezigten, gestalten en kleedingen, naar het leeven, en overeenkomstig met de tegenwoordige gewoonten; en, uit deezen hoofde, moeten hunne stukken eenigermaate in kragt verliezen, en wanbehaagelyk worden als de thans heerschende Modes veranderd zyn. —— RAPHAËL en REYNOLDS ontleenen hunne modellen van de natuur in 't algemeen: vermydende, zo verre zulks mogelyk is, (ten minsten in alle hunne meesterstukken,) de byzonderheden, die haare schoonheid alleen aan de Mode hebben dank te weeten, en, daarom, moeten hunne stukken, behaagen en fraai

voorkomen, zo lang de Menschen in staat zyn om algemeene denkbeelden te vormen, en daar volgens te oordeelen. De laatstgenoemde gadelooze Kunstenaar maakt byzonder zyn werk om Kinderen waar te neemen, wier uitzigt en houding minder onder het bedwang van kunst en plaatslyke gewoonten staande, het bepaald kenmerktekenende van eenige soort beter uitdrukken, dan Mannen en Vrouwen. Deeze wyze van waarneeming heeft hem veele schoone beelden verschaft, inzonderheid dat allerschoonste van 't Blyspel, yverende om de genegenheid van GARRICK te winnen; —— een beeld, 't welk nooit in de verbeelding eens Schilders zou opgekomen zyn, die zyne beschouwingen bepaald hadt tot volwasse persoonen; ziende en zich beweegende naar de gezetheden des beschaafden leevens. —— Een beeld, 't welk in alle Landen, en door alle eeuwen heen, voor natuurlyk en inneemend zal doorgaan —— terwyl die menschlyke gedaanten, welke wy dagelyks zien buigende, strykende, en op de maat alles versigtende, gepruikt, gekapt, en gekleed, niet verder fraai voorkomen, dan die Modes voortgezet zyn, en niet langer dan zy onveranderd stand houden.

Ik heb meermaalen hooren twistredenen, of een Portrait moest gekleed worden, naar de heerschende Mode, of in een dier kleedingen, welke, uit hoofde van derzelver fraaiheid of langtydig gebruik, aangenomen worden door groote Schilders, en daarom *Schilderkleeding* heeten. Dit geding kan uitgemaakt worden, volgens de hier ter nedergestelde beginzelen. Wenscht gy het Portrait van uwen Vriend te hebben, dat altoos fraai, en nimmer afzigtig is, verkies de Schilderkleeding: maar wilt gy de gedagtenis bewaaren van eenige byzondere kleeding, zonder te bedenken welk een belachlyke figuur uw Vriend, waarschynlyk, binnen een honderd jaar, naa deezen, zal maaken, laat hem dan naar de Mode opschikken. De Geschiedenis der Kleeding moge bewaarenswaardig zyn: maar wie zal begeeren, dat zyne Afbeelding tot een model diene voor oudheidkundige Kleer- of Pruikemaakers?

'Er is, in de vordering der Menschlyke Maatschappye, zo wel als in het menschlyk leeven, een tydperk, waar op de verhevener rang van Dichters zeer moet letten, en waar uit zy wel zullen doen met hunne characters en zeden, en het tydstip hunner gebeurtenissen, te ontleenen. Ik meen dat, wanneer de Menschen het woeste leeven verlaaten, en aanmerkelyke vorderingen, door kunsten, staatsbestuur, en

om-

ommegang verkreegen hebben; doch niet zo hoog in befchaafdheid zyn opgeklommen, dat het hun hebbelyk eigen geworden is, hun gevoelens en driften te vermommen, en hun gedrag op de eenpaarige leest der Mode te fchoeijen. Van dien aart was het Tydperk, waar in HOMERUS het geluk (als Dichter) hadt te mogen leeven, en in zyn verzen te vereeuwigen. Dit is het Tydperk, waar in de Zeden der Menfchen het fchilderagtigst, en hunne lotgevallen het meest romanesk, zyn. Dit is het Tydperk, waar in de begeerten, niet bedorven door weelde, de kragten niet verzwakt door verwyfdheid, en de denkbeelden niet gepraamd door kunftigen dwang, in perfoonen van gelyke geaartheid en omftandigheden, bykans op dezelfde wyze, zullen werken; —— waar in, gevolglyk, de Characters van byzondere Perfoonen naast zullen komen aan de natuur van dichterlyke of algemeene denkbeelden: en, wel nagevolgd, genoegen zullen fchenken aan geheel het Menschdom of, ten minfte, aan verre de grootfte meerderheid. —— Maar een Character, gefchilderd naar de Mode des befchaafden leevens, zou zo algemeen niet voldoen. Een Mensch, die alle zyne fchreden afmeet, alle zyne beweegingen verrigt volgens de lesfen van een hedendaagfchen Dansmeester, en gekleed is door een Kleermaaker, naar den eerften trant, zal wel fpeelen in een Blyfpel, en een Klugt; doch voer hem ten Treurtooneele, hy zal alleen bewonderd worden door de zodanigen, die geleerd hebben niets behaagelyks te vinden dan de tegenwoordige kleeding en Mode; en maar zo lang, als de thans heerfchende ftand houdt. Doch ACHILLES en SARPEDON, DIOMEDES en HECTOR, NESTOR en ULISSES, gelyk ze door HOMERUS gefchilderd worden, zullen, door alle eeuwen heen, onafhangelyk van eenige Mode, de aandagt des Menschdoms wekken en hunne bewondering wegdraagen. Zy bezitten hoedanigheden, welke men, in 't algemeen, weet, dat tot de Menschlyke Natuur behooren; terwyl een Heer, van den tegenwoordigen tyd, zich onderfcheidt door hoedanigheden, alleen eigen aan eene byzondere eeuw, aan eene byzondere Maatfchappy, aan een zeker hoekje van de wereld.

Ik fpreek hier niet van zedelyke of verftandige bekwaamheden, deeze zyn voorwerpen van bewondering voor alle eeuwen; maar van die uitwendige voltooijingen, en die byzondere gefteltenis der driften, welke het meest in 't oogloopend gedeelte van der Menfchen character vormen. Gelyk, derhalven, de Staatkundige, in het ontvouwen van

de

de regten des Menschdoms, dikwyls moet zinspeelen op een ingebeelden Natuurstaat: zo moet ook de Dichter, die ten oogmerke heeft, verwondering, medelyden, schrik of andere geweldig werkende Hartstochten op te wekken, by het Menschdom, in 't algemeen, en byzonder by Leezers, die de opgeklaardste verstanden bezitten, zyne Schilderyen van leeven en zeden liever ontleenen uit het Helden-tydperk, waar van wy thans spreeken, dan uit Tydperken van verder gevorderde beschaafdheid; en derhalven, om den Grondregel van ARISTOTELES te herhaalen, „de Dingen vertoonen zich „niet zo als ze zyn; maar zo als zy kunnen weezen."

Byaldien 'er, dan, eenige Volken zyn, zo gezet op, en zo vooringenomen met, eenig stelzel van, naar kunstgevormde, zeden, dat zy geen ander, 't zy natuurlyk, 't zy kunstig, kunnen dulden, mogen wy dan niet veilig besluiten, dat het *Heldendicht* by zulke Volken niet zal slaagen? Hoe verre dit ter opehelderinge kan strekken van eenige byzonderheden in den smaak en letterkunde eens nabuurigen Volks, laat ik aan mynen Leezer verblyven (*). Wanneer iemand zo verkeerd van natuure of door hebbelykheid dermaate ontaart was, dat hy geene menschlyke gedaante bevallig rekende, dan in zo verre die bevalligheid afhangt van kant, gaas, linten, franje, poeder, pomade, walvischbeen, enz. enz. enz. zou het my geenzins verwonderen, indien hy onvoldaan en met een versmaadenden glimplach te rug keerde van de beschouwing der naakte majesteit van *Apollo* van *Belvidere*, of de ongemaakte eenvoudigheid des mantels, die een CICERO of FLORA verciert. Maar, indien eén zyner geliefde gedaanten de wereld rondgevoerd wierd nevens deeze Standbeelden, dan zou, geloof ik, de algemeene stem des Menschdoms zyn oordeel niet bekragtigen. De eenvoudige Zeden by HOMERUS mogen een' TESSARON, en CHESTERFIELD mishaagen: maar zy zullen altoos den algemeenen smaak voldoen: naardemaal zy in zichzelven schilderagtiger zyn, dan eenige gedaante van naar de kunstgevormde zeden kan weezen, en meer overeenkomen met die denkbeelden van 't mensch-

(*) VOLTAIRE schryft: „Je me souviens, que lorsque Je consultai, sur ma *Henriade*, feu M. DE MALEZIEUX, homme qui „joignait une grande imagination à une littérature immense, il „me dit: *Vous entreprenez un ouvrage, qui n'est fait pour notre* „*nation*; LES FRANCOIS N'ONT PAS LA TETE EPIQUE. *Essai sur la Poesie Epique.* Chap. 9.

menschlyk leeven, die allergemeenst in 's menſchen ziel huisvesten.

Niemand denke, dat ik eenige partydige voorkeus geef aan de ſtellingen dier Wysgeeren, die de Zeden van deeze Heldeneeuw, of zelfs van 's Menschdoms woesten ſtaat, aanpryzen, en, uit een zedekundig gezigtpunt beſchouwd, beter keuren dan die van hun eigen leeftyd; of dat ik eenige beledigende aanmerking maak op de braafheid of het gezond verſtand, als ik met kleinagting ſpreek van eenige ſtukken des uitwendigen heerſchenden opſchiks. Onze kleederen, onze houdingen zyn, misſchien, zo bevallig niet als zy behoorden te weezen: maar dat is onze ſchuld niet: dewyl zulks afhangt van oorzaaken buiten onze mâgt. —— Dit betreft de deugd niet van een braaf man, en geene maat van uitwendige verfraaijing zal ooit het hart van een ſlegt man hervormen: en het ſtrekt niet meer tot een bewys van onzen ſlegten ſmaak, dan de ruwheid onzer taale, of de koudheid onzer lugtſtreeke.

Als een Zedekundige, moet iemand de dingen van dit leeven waardeeren, volgens derzelver invloed op het toekomende; doch in dit Vertoog ſpreek ik als een Oordeelkundige, en oordeel over de dingen, naar gelange van derzelver uitwerkzels op de ſchoone Kunſten. De Dichtkunst geeft, aangemerkt als een middel om Vermaak te verſchaffen, de voorkeus aan dingen, die de meeste verſcheidenheid hebben, en het ſterkst op de hartstochten werken; en als eene kunst, die eer door voorbeelden dan door lesſen onderwyst, moet zy zo wel kwaade als goede, ſnoode zo wel als deugdzaame, Characters vertoonen. Dat Wilden, en Helden, gelyk die HOMERUS beſchryft, geruster ſlaapen, greetiger eeten en drinken, en mogelyk ook vuuriger vegten dan hedendaagſche *Europeaanen*; dat zy ons in ſterkte, gezwindheid, en veele ſoorten van behendigheden, overtreffen; dat zy, met één woord, *beter Dieren* zyn dan wy; dat zy voorts, aan minder bepaalingen van Deugd en kiesheid onderhevig zynde, eene meer bezielde ſchildery opleveren van de onvermomde vermogens der menschlyke ziel, wil ik gereed toeſtemmen; maar ik hou tevens ſtaande, dat de zeden van eene beſchaafde leevenswyze onvergelyklyk gunſtiger zyn voor die goedaartigheid, dat medelyden en zelfsbeſtuur, 't welk den roem uitmaakt van het Character eens *Chri tens*, en de hoogſte volkomenheid onzer Natuure als redelyke en onſterflyke Weezens. —— Aan den eerstgemelden ſtaat des Menschdoms, zou ik, derhalven, de voorkeus

keus geeven, als het beste onderwerp voor Heldendicht en Treurspel: doch, om de middelen, tot het verkrygen van weezenlyk Geluk hier, en van eeuwige Gelukzaligheid hier naamaals, te verschaffen, zal elk bedagtzaam Mensch, die door aangenomene veronderstellingen of vooroordeelen niet verblind is, de voorkeus schenken aan den laatstgenoemden.

PROEVE OVER HET MENIGVULDIG VLOEKEN, EN BYZONDER HET YDEL GEBRUIKEN VAN GODS NAAM, ONDER DE ROOMSCHGEZINDE CHRISTENEN, HIER TE LANDE.

Het mooge veeltyds weinig moeite kosten, om de uitsteekendste charactertrekken van byzondere persoonen duidelyk te onderscheiden. Men mooge doorgaans, in korten tyd, onder een gemengden hoop van menschen, den gierigaart, den verkwister, den dweepzieken, den wellustigen, enz. ontdekken. 't Gaat egter, gelyk de ondervinding reeds meermaalen geleerd heeft, zo gemaklyk niet, om, ik zal niet zeggen, alle, maar slegts de voornaamste en meest in 't oog loopende, trekken, waardoor het eene Volk, het eene Genootschap, de eene Godsdienstige Gezintheid, van alle de overigen verschillen, met behoorlyke juistheid te bepaalen. —— Het zou veelligt niet moeilyk vallen, eene voldoende reden van dit verschynzel in de zedelyke Waereld op te geeven; dog 't is myn tegenwoordig oogmerk niet, my daar mede op te houden. —— Nader aan myn bedoelde deswegens komt de aanmerking, hoe het, ook in dit opzigt, een noodzaaklyk gevolg van de enge paalen onzer menschenkennisse zy, dat wy veele byzonderheden, welken, inderdaad, tot de characters van het laatste soort behooren, of door onoplettendheid geheel over 't hoofd zien, of, opgemerkt wordende, niet gepast weeten te verklaaren. De volgende waarneeming, welke ik hier mede aan het oordeel van des kundigen onderwerpe, dient, myns bedunkens, zeer, om dit myn zeggen te bevestigen.

Het vloeken, en byzonder het ydel gebruiken van Gods Naam, gaat, gelyk elk weet, hoe uitdrukkelyk door den Oppersten Wetgeever verbooden, ruim zo algemeen onder het Menschdom in zwang, als eenig kwaad, hoe ook genaamd. De opvoeding, de gewoonte en de verkeerde smaak begunstigen dit onverantwoordlyk wangedrag; by lieden van al-

allerleien rang, fexe, ouderdom en beroep; zelfs fchynen zommigen 'er eene heillooze ftudie van te maaken, om anderen in 't vloeken te overtreffen. Dit alles is onbetwistbaar zeker. — Maar, buiten dit algemeene, verbeeld ik my, (want ik wil liefst denken, dat het eene verbeelding zy, en niet waarlyk plaats heeft,) opgemerkt te hebben, dat 'er omtrent dit kwaad iets byzonders plaats heeft, 't welk men, myns weetens, tog nog niet openlyk getekend heeft; te weeten, dat het zelve onder de Roomschgezinde Christenen, of, zo als ze zig gaarne hooren noemen, Catholyken, hier te Lande, algemeener heerscht, dan by hen, die hunnen God en Zaligmaaker, naar de leerbegrippen van andere Christelyke Kerkgemeentes, dienen. Om alle misverftand voor te komen, zal ik my omtrent dit Stuk nog wát onderfcheidenlyker verklaaren.

Ik bedoel hier geenzins veele gruwelyke, voorbedagte, en met de Godonteerendfte oogmerken uitgefproken vervloekingen. —— Hoe wanfchapen het Christendom 'er ook uitzie, deeze heiligfchennis bepaalt zig, onder 't wys beftuur van Gods gehoonde Majefteit, tot weinigen: zulke uitvaagzels kunnen niet gezegd worden eenigen Godsdienst, veel min den Christelyken, toegedaan te zyn. —— Ik oog hier bepaaldlyk, op die onteering van den heiligften aller Naamen en foortgelyken, welke den menfchen, in de dagelykfche zamenleeving, bykans ongemerkt fchynt te ontvallen; en in welk fchandelyk misbruik veelen den grootften nadruk van hunne gefprekken, als 't ware, plaatzen; in 't kort, waardoor de eerbiedeniswaardige Naamen, *God*, *Jezus*, enz. tot gewoone ftopwoorden gemaakt worden.—Het baart my geen verwondering, dat 'er onder de Catholyken, zo wel als onder andere Gezintheden, losfe en onbedagtzaame zielen gevonden worden, die geene wagt voor hunne lippen ftellen; die, gelyk in andere ondeugden, dus ook in het vloeken, het verleidend voorbeeld hunner medgezellen volgen: misfchien treft men de zulken, in even grooten getale als onder de Catholyken, by die van andere Gezintheden, aan. 't Zyn deezen niet, welken ik thans bedoel. —— Maar 't heeft my, al voor eenigen tyd, vreemd toegefcheenen, dat dezulken, die, tot de Catholyke Kerkgemeenfchap behoorende, hunne belydenis, voor 't overige, in 't algemeen met een onbefproken wandel bevestigen, ja in veele opzigten teder van gewisfe, en zelfs van een voorbeeldig gedrag zyn, dat dezulken, zeg ik, zig *doorgaans*, meer dan de zogenoemde Calvinisten en Lutherfchen, hier

te Lande, aan dat onbetaamelyk misbruik schuldig maaken. Deeze zyn het, dit wangedrag is het, waarop ik hier ter plaatze byzonder het oog heb.

Veelligt zal iemand, dit leezende, zeggen: „ Deeze taal „ is te stout; gy spreekt te stellig; iets, 't welk nog niet „ beweezen is waar te zyn, 't welk, valsch bevonden „ zynde, uwe onschuldige Medechristenen beleedigt, ziet „ gy reeds voor zeker aan." —— Ik zou gewillig terstond schuld belyden, als men uit myn voorgezegde niet duidelyk genoeg kon opmaaken, dat ik deeze myne waarneeming, tot hier toe, slegts voor eene min of meer waarschynlyke gissing aangezien wil hebben. En 't geen 'er my eenig geloof aan doet slaan, is, deels myne eigen ondervinding, deels die van anderen.

Al etlyke jaaren agtereen heb ik gelegenheid gehad, om my daarvan, op veele verschillende wyzen, en omtrent zeer onderscheidene persoonen, te vergewissen, niet alleen in de Provincie, daar ik nu verkeer, maar ook in Holland, en Groningerland, ben ik in myn vermoeden bevestigd. Ik heb niet slegts op lieden van het geringste zoort, maar ook op de zulken, die tot den burgerstand behooren, nauwkeurig, en met denzelfden uitslag, gelet. Tot de aanzienlyken deezer Aarde, behalven dat zy onder de Catholyken hier te Lande zeer schaars zyn, heb ik nimmer genoegzaamen toegang gehad, om iets, hen betreffende, met zekerheid te bepaalen. Lange heb ik dit vermoeden niet hooger, dan voor eene opwellende gedagte, eene loutere inbeelding, aangezien; dan telkens trokken versche ontmoetingen myne aandagt ongezogt derwaards; —— de lyst myner waarneemingen nam dagelyks toe; —— zy begonden ten laatste by my eenig geloof te verdienen. —— Ik deelde zulks aan andere oplettende waarneemers mede. Zommigen hadden 'er nog zo nauw geen agt op gegeeven; dog, door my als wakker gemaakt zynde, zagen zy het zelfde, dat my, reeds een geruimen tyd, vry duidelyk, in 't oog was geloopen. Anderen stonden, over myne beschroomdheid in dit geval, verwonderd; zy spraken met veel verzekering van dit verschynzel; en wisten my de gegrondheid van hunne opmerking, met in 't oog loopende voorbeelden, te bevestigen: ook twyffelden zy geenszins, of dit was een der charactermaatige trekken, waar door de Catholyken, hier te Lande, *gemeenlyk*, van die der andere Christelyke Kerkgenootschappen verschillen.

Met dit alles, zal men, egter, myne voorgedraagen stelling

ling zekerlyk nog voor verdagt en twyffelagtig aanzien; dit verwagt, dit vorder ik, dit doe ik zelf; wenschende niets anders, dan door dit geschrift den weetgraagen op te wekken, om myne waarneemingen door de hunnen te bevestigen, of om verre te stooten. —— Eene wysgeerige twyffel is in den onderzoeker, zoo wel der zedelyke als der natuurlyke waereld, onontbeerlyk. —— „ Beuzelagtige nieu- „ wigheden," roept mogelyk iemand, en ontwykt hier mede, gelyk in andere gevallen, ook in deeze zaak alle moeite van onderzoek. Even als of die verdervelyke stelregel, dat *nieuw* en *valsch*, woorden van dezelfde betekenis zyn, van den Hemel afkomstig ware, om het gezond verstand en het vindingryk vernuft voor eeuwig te boeijen. Daarenboven bevat myne waarneeming niet iets nieuws. Zy rust op een gedrag, dat mogelyk al een zeer langen tyd, hoewel zo bepaaldlyk niet opgemerkt, geduurd heeft; of zy is veelligt valsch. —— „ Heethoofdige Godsdienst- „ yver!" dit verwagt ik, dat my van deezen of geenen driftigen Catholyk toegevoerd zal worden; „ redenlooze „ partyzugt! het heerschend kenmerk van den afvalligen „ Hugenot! dit, en niets anders, heeft dien ongerymden „ laster uitgevonden." —— Dog wien heb ik ontdekt, dat ik tot de party der Hugenoten behoore? Moet men, om regt Catholyk te weezen, blind zyn voor de gebreken dier Gezintheid, en haare weezenlyke feilen voorspreeken of bedekken? Dit, vertrouw ik, zal geen verstandig mensch beweeren: en voor het overige doet het in dit geval niets tot myne waarneeming: dezelve kan waar of valsch weezen, 't zy ik onder de Catholyken of de Hugenoten behoore.

Maar nu, eens gesteld zynde, dat myne waarneeming gegrond zy, (hy kome dan van een Catholyk of Hugenot, dat is om 't even,) dat dezelve, niet slegts omtrent byzondere persoonen, (hieraan is geen twyffel,) maar ook omtrent de aankleevers der Catholyke Leerwyze, in het algemeen, doorgaa; gesteld zynde, dat dit kwaad één der uiterlyke kenmerken zy, waar door de Catholyken, hier te Lande, van de Protestanten verschillen; zoo valt de vraag: welke is toch de rede van dit zedelyk verschynzel?

Hoc opus, hic labor.

Ik belyde openlyk, dat ik het antwoord op deeze vraag tot nog niet kan uitvinden. —— Te zeggen, dat de Kinderen, dit gebrek, in hunne eerste jeugd, reeds van hunne

Ouderen aanleeren, is in dit geval niets gezegd; de vraag betreft dan maar, niet zo zeer de Kinderen als wel de Ouders. —— Zal men dit gebrek toeschryven aan der Catholyken verkeerd begrip van de leer hunner Kerke? Zal men het wyten aan de afzonderlyke belydenis hunner Zonde in de Biegt? Zekerlyk neen: deeze vooronderstelling zou te veel bewyzen, en deugt gevolglyk niet. Want, waarom gaan zig dan de Catholyken ook niet, in ontelbaar veel andere gevallen, grover te buiten, dan de Protestanten? En zou hun begrip van de Biegt hen wel zedeloozer maaken, dan veele verkeerde begrippen, van zommigen der voornaamste grondwaarheden des geloofs, het gros hunner overige Medechristenen kunnen doen? —— Zeldzaame wonderspreuk! Uit die algemeene bron van verkeerde Godsdienstige begrippen, die by alle Gezintheden ontdekt wordt, waaruit natuurlyk veelerleie zondige gedagten, buitenspoorige gesprekken, en onchristelyke bedryven moeten voortvloeien, welt, tot groot geluk des menschdoms, niets, waarin de Catholyken zedenloozer voorkomen dan anderen, dan eenige honderden, zonder overleg, geuite Vloekwoorden! —— Ik kan niet zien, dat de zwaarigheid door zulk eene oplossing merkelyk vermindert, ze schynt ons veel eer eene andere te baaren, 't Is hier

Incidit in Scyllam, cupiens vitare Charybdim.

Andere my even weinig voldoenende reden, verzwyge ik kortheidshalve. Voorts kan ik in alle opregtheid betuigen, dat geen partyzucht tegen de Catholyken, my, tot het opstellen deezer proeve, bewoogen heeft. Zulks is alleen toe te schryven aan de waarneemingen, die de ondervinding my heeft doen maaken; en aan myne leergierige onkunde, die my noopt om daaromtrent nadere onderrigting te begeeren. Ik verlang niets meer, dan dat myne poogingen, naar de zuiverheid myner oogmerken, beoordeeld worden: en niets zal my aangenaamer weezen, dan dat ik door anderen van myne meening, indien dezelve ongegrond zy, afgebragt worde; of dat ik, daarin bevestigd wordende, de waarschynlyke rede van dit verschynzel moge verneemen. Gemerkt ik my, in mynen tegenwoordigen ouderdom, in geenen deele behoeve te schaamen over de vriendlyke en verstandige aanmerkingen en onderrigtingen myner medemenschen, zal ik dezelven des te meer dankbaar erkennen,

J.

RAAD-

RAADGEEVINGEN TOT HET VERMEERDEREN EN BEWAAREN DER VROUWLYKE SCHOONHEID.

De Wysgeer en de Man van Smaak verschillen van elkander voornaamlyk hier in, dat de laatstgemelde voldaan is, met het genoegen, 't welk hy uit de Voorwerpen ontvangt, zonder te onderzoeken na de oorzaaken, of beginzelen, uit welken dat genoegen hervoortkomt. Maar de Wysgeer, niet te vrede met het uitwerkzel, 't geen de geziene Voorwerpen by hem baaren, tragt de redenen te ontdekken, waarom deeze hem vermaak schenken, en geene ongenoegen te wege brengen: waarom dit hem aangenaam, dat onaangenaam is.

Hier uit zyn verschillende Stelzels gebooren, ten opzigte van de beginzelen der *Schoonheid*; zulks heeft gelegenheid gegeeven tot het vaststellen van Regelen, uit deeze Beginzelen afgeleid, naar welke de Oordeelkunde zich rigt.

In den loop deezer naspeuringen heeft men verscheide bespiegelende Stelzels uitgedagt, om de hoedanigheden te bepaalen, die, zamen genomen, *Schoonheid* opleveren; en die aandoening verwekken, welke in de Ziel ontstaat op het gezigt eens schoonen voorwerps. Eenige Wysgeeren hebben beweerd, dat deeze aandoening in ons opkomt, uit het zien of onderzoeken van een Voorwerp, waar in een voeglyk mengzel gevonden wordt van *Eenpaarigheid* en *Verscheidenheid*: anderen oordeelen, dat, behalven Eenpaarigheid en Verscheidenheid, zeer veele andere hoedanigheden vereischt worden om een Voorwerp op te leveren, 't welk den naam van *Schoon* mag wegdraagen.

Ons in te laaten tot een onderzoek deezer verschillende Stelzelen, zou ons tot eene te diepzinnige en afgetrokkene uitpluizing vervoeren. Ik verzoek, egter, de vryheid om eene aanhaaling, niet vry van dat afgetrokkene, by te brengen, waar de Schryver spreekt van de uitwerking, welke de *Schoonheid der Menschen* op onze Ziel hebbe; zyne taal luidt.

„ Wy kunnen niet voorby hier eene aanmerking te maaken, „ betreffende de uiterlyke Schoonheid der Menschen, die allen „ bekennen, dat eene groote kragt hebbe op de gemoederen. „ 't Is iets *Zedelyks*, 't geen men daar in ontdekt, zekere na„ tuurlyke of ingebeelde *aanduiding van 'er mede gepaard gaande* „ *Deugd*, die deeze veel vermogende toverkragt daar aan byzet, „ meer dan alle andere soort van Schoonheid. Men overweege „ de characters van Schoonheid, die doorgaans in 't gelaad be„ wonderd worden, wy zullen bevinden dat het *zagtaartigheid*, „ *goedheid*, *deftigheid*, *leevendigheid*, *nederigheid*, *tederheid* is: „ zekere trekken; zekere evenredigheden, zekere *je ne sçai quoi s*, „ zyn de natuurlyke *Aanduidingen* van zodanige Deugden, of „ natuurlyke geneigdheden, tot derzelver beoefening. Gelyk

„ elen-

„ elende en druk zich op 't gelaad met kennelyke tekenen drukken, zo worden de hebbelyke gesteldheden der Ziele op 't
„ weezen geschilderd, op zulk eene wyze, dat de aanschouwer
„ 'er aanduidzels uit ontleene en opmaake. Onze geweldig ontstooke Gemoedsdriften vertoonen zich, in den eersten opslag,
„ op 't gelaad, en met zo wisse kenmerken, dat geen kunst ze
„ kan verbergen: in minder maate werkende, zal een oplettend
„ oog ze nogthans gadeslaan, en de heerschende Hartstochten
„ waarneemen (*).

Welk eene gewigtige Les zouden myne schoone Landgenooten uit deeze aangetoogene plaats kunnen ontleenen? De Natuur heeft haare Sexe de Schoonheid der uiterlyke gedaante in eene veel grooter maate dan de onze geschonken: welk een vermogen zy daar door op onze harten hebben, weeten zy te over, en behoeven des geen onderrigting: maar hy, die haar een Voorschrift weet te geeven, welks opvolgen deeze Schoonheid vermeerdert, of 't verval dezelve vertraagt, is een nutte Raadsman, en weldaadig Vriend.

Nu denk ik, dat 'er zulk een Voorschrift kan gehaald worden uit de Les van den opgemelden Wysgeer, 't welk kragtdadiger strekt om de Schoonheid der Jufferschap te vermeerderen en te bewaaren, dan alle hulpmiddelen van zalven, watertjes, „ enz. in eenigen Winkel te bekomen.

Maar ik verzoek, myne schoone Leezeressen, niet te denken dat ik zo slegt opgevoed ben, en zo weinig van de groote Wereld weet, dat ik de hoedanigheden, in de bovenaangehaalde plaats opgegeeven, aanprys, uit hoofde dat zy eenige innerlyke waarde hebben. —— De Menschen aan te preeken, dat zy *de Deugd om haars zelfs wille* moeten omhelzen, laaten wy over aan zulke stugge Knaapen als de oude *Heidensche Wysgeeren*, of de Hedendaagschen, die deeze stelling uit hunne schriften ontleenen, en met veel ophefs voordraagen.

Verre, zeer verre, is het van my, dat ik eene Mevrouw van de groote Wereld, zelfs van ter zyde, zou beduiden, dat ze zomtyds t'huis moet blyven, of na 't Land vertrekken, met het verveelendste van alle verveelende Schepzelen, een Egtgenoot: dewyl het de pligt der Vrouwen is, haare *Mannen onderdaanig te zyn* —— dat zy zich heusch, jegens haare Dienstbooden, moet gedraagen: naar dien het *met de voegelykheid der dingen* strookt, Menschen, onder ons gesteld, wel te behandelen —— dat zy van het laat speelen, op Zondag, afzie: om dat de Predikant beweert, dat wy *den Zondag tot den Godsdienst moeten schikken en afzonderen.*

Neen, ik weet ten vollen, dat niets rechtstreekscher aanloopt te-

(*) Dr. HUTCHESON *Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue.*

tegen de heerschende Mode, dan dat Man en Vrouw dikwyls of lang by elkander zyn; —— dat het beneden eene Mevrouw van Fatsoen is, ägt te slaan op de Huishouding, of zich zelven dermaate te verlaagen, dat zy haare Dienstbooden aanzie als schepzels, met haar van eene stoffe opgelegd —— dat het Kerkgaan alleen het werk is van slegthoofden en oude Vrouwen.

Maar, schoon ik de bovengemelde en dergelyke bedryven, haar niet aanpryze, om derzelver innerlyke waarde, en, in zo verre, verschil van den Wysgeer, op wiens taal ik myn Voorschrift grond, denk ik, nogthans, dat zy de opmerking der Jufferschap verdienen: van wegen de gezegende uitwerkzels, die zy op Vrouwlyke Schoonheid kunnen en zullen hebben.

Hoewel ik verzekerd ben, dat elke Dame, van de groote Wereld, met Mevrouw STADGRAAG, bykans in flauwte valle, als men haar de Landvermaaklykheden voor oogen houde; moet zy zich, egter, laaten overhaalen, om eenigen tyd des Jaars op 't Land te slyten, al ware het Buiten zelfs de doorgaande verblyfplaats haars Egtgenoots: vermids de rust, en de frisheid van de buitenlugt, het verlies van bloozende Schoonheid, door het winterverblyf, in de Stad geleeden, kan vergoeden. ——— Hoewel ik desgelyks vast stel, dat het besteeden van den Zondag, als een vroom *Christen*, het verdrietigste ding, en met de Mode, voluit strydig is, kan, nogthans, het eenigzins waarneemen van den Sabbath, en het betragten van eenige geregeldheid op dien Dag, door te Kerk, en vroeg te bedde te gaan, de frontzels van het laat opblyven der andere zes dagen, verzagten. ——— En hoewel Huishoudelykheid, en het letten op inkomst en uitgave, in zichzelve beschouwd, een laag en gemeen ding zy; vordert het, egter, misschien, zo verre de aandagt, dat zy daar door het geheel bederf des Huisgezins voorkomt: dewyl zorg, het lastig maanen der Schuldeischeren, en andere onaangenaamheden aan Bankbreuken vast, de Schoonheid des Gelaads, voor den tyd, doen verdwynen. ——— Desgelyks, schoon ik toestemme, dat het voor eene Dame, naar de Mode, te laag is, *zagtaartigheid*, *goedheid*, *nederigheid*, *tederheid* en dergelyke Deugden te betragten, om dat ze haar als Pligten worden voorgeschreven, zou ik nogthans de Jufferschap wel nederig durven aanraaden, goedaartig en zagtzinnig te zyn jegens haare Dienstboden, en zelfs beleefd jegens haare Echtgenooten: dewyl deeze hoedanigheden veel afdoen tot opluistering van 't gelaad. Agt te geeven op die hoedanigheden, geloof ik, zal meer tot haare Schoonheid toedoen, dan het fynste en kunstigst aangelegd blanketzel, zich deeze hebbelyk eigen te maaken, haar de voordeeligste kleur schenken, zonder eenig gevaar dat dezelve afvalle, of het natuurlyk vel benadeele.

Dat elke Dame, derhalven, bedenk, hoe zy, iets goedaartigs zeggende of betragtende, daar door een nieuwe trek van Schoonheid aan haar gelaad geeve; dat zy, met agt te slaan op haare Huishouding, met nu en dan geregeld te leeven, en zich van nacht-

nachtbraaken te onthouden, de diepe en zo gehaate vooren des Ouderdoms wat langer dan anderszins van haar aangezigt weeren. En ik hoop, dat het Voorschrift, door my thans medegedeeld, te midden van de veel gewigtiger zorgen, voor Plaisierpartyen, haar aandagt zal verdienen.

Eigenaartig bepaalt zich dit Voorschrift tot de Dames, dewyl Schoonheid haar grootste voorregt uitmaakt. *Deugd* aan onze Heertjes, van de groote Wereld, aan te pryzen, om dat *Ondeugd* hunne gestalte bederft en hun aangezigt verleelykt, zou wat naar spotterny zweemen, en hier van wenschte ik my, een zo ernstig onderwerp behandelende, te onthouden. Doch dit eigenste Voorschrift kan, niettemin, aanleiding geeven tot deeze en geene bedenkingen, die een Heer van Fatzoen zullen toonen, dat hy zyne rekening zal vinden by, nu en dan, de Deugd te betragten, zonder iets in 't minste weg te neemen van de waardigheid van dat Character, welks verkrygen hem op zo veel moeite te staan komt.

TREFFEND VOORBEELD VAN GASTVRYHEID EN KINDER-OPVOEDING, AANGETROFFEN, BY EEN LANDMAN, IN NEDER-SILESIE.

(*Uit het Hoogduitsch.*)

G****, den 2 Feb.

MYN HEER!

Indien ik uw hart naar 't myne beoordeel, zal de ontmoeting, waar van ik u met deezen verslag doe, by u een der gewigtigste van myne geheele Reis weezen. Den acht en twintigsten van January kwam ik in het Dorp R****. De Heer was 'er niet, en de Priester lag met den dood te worstelen. 'Er bleef voor my niets anders over dan eene slaapplaats te zoeken in een elendige kroeg, de eenige herberg dier plaatze. Maar alle de kamers waren bezet met Boerengezelschap, en het geraas der Muzyk-Instrumenten benam my alle hoop op eenige nagtrust. De oude Syndicus van het Dorp, een Man van een ernsthaftig, doch inneemend, gelaad, ontdekte myne verlegenheid, kwam na my toe, groette my op de ongemaaktste wyze, en ik moet bekennen nooit met zo veel openhartigheids aangesprooken te zyn. Hy boodt my zyn huis ter verblyfplaats aan. Zyn voorstel verheugde my ten hoogsten, en, naa myne eerste vervoeringen van dankbaarheid geuit te hebben, volgde ik hem,

Het eerste voorwerp, 't welk myne aandagt trok, was de orde, de geschikt- en netheid, in zyn verblyf heerschende: het tweede de ontmoeting eener allerbeminnelykste Vrouwe, die, zo ras zy

het

het oogmerk van haaren Man begreep, met allen lust, daar aan beantwoordde. ——— „ Wilt gy," vroeg de gulhartige Man, „ myn kleine tuin zien? wy zyn in den winter, doch dezelve zal „ u, misschien, daarom niet min behaagen. Ondertusschen zal myne „ Vrouw het noodige tot het avondeeten bezorgen." Welhaast vonden wy ons onder een berceau van Pynboomen, zo groen als de schoonste die men ergens, in den Voortyd, zou aantreffen; ik verbeeldde my in een ander Gewest overgevoerd te weezen. Nauwlyks hadden wy, onder deeze berceau, eenigen tyd gewandeld, of myn oog werdt getroffen door een alleraartigst groepje: drie Meisjes en twee kleine Jongens, die 'er allerliefst uitzagen, lagen geknield, ziende na de ondergaande Zon, (het was zeer zagt weêr) en laazen het heerlyk tafereel, door den Dichter ZACHARIAS, hier van gemaald. Myn Gastheer had my gewaarschouwd zagtjes te treeden, om dit vertederend tooneel, waar van hy my 't gezigt wilde gunnen, niet te stooren. —— De Gouverneur bemerkte ons, myn Gastheer gaf hem een teken dat hy zou blyven. —— Een *Gouverneur*, zult gy zeggen, by den Syndicus van een Dorp in *Silesie?* Ja, ongetwyfeld een *Gouverneur*. —— Hoe vreemd u dit voorkome; de Gouverneur hier wordt met meer heuschheids bejegend en ryklyker betaald, dan by zommige groote Heeren.

Wy hielden ons stil achter deeze Kinderen, die in opgetoogendste verrukking lagen: zo ras zy ophielden met leezen, deedt de Gouverneur een stemmelyk Gebed, geschikt om den Schepper te looven voor den gelukkigen dag, dien zy hadden mogen ten einde brengen. De Kinderen baden met hem. Zy stonden vervolgens op, en, zo ras zy ons ontdekten, was 'er een mengzel van verlegenheid en verwondering, op hun gelaad te leezen. „ Gy moet," sprak de tederhartige Vader, „ u niet schaamen het Opperweezen „ te aanbidden. Deeze Heer bidt hem zo wel aan als gy, en hy „ zal 'er u te meer om beminnen, om dat gy den dag met den Schep„ per eindigt." ——— Nooit heeft een afgeloopen dag myne Ziel zo zeer opgebeurd.

Wy vonden welhaast, na onze te rugkomst, een smaaklyk avondgeregt gereed, niet van uitgeleezene maar gezonde spyzen, met den saus der gulhartigheid overgooten. Op 't einde van het eeten vroeg myn Gastheer den Gouverneur eene Memorie af. ——— Eene *Memorie*, ik wist niet wat deeze zou betekenen? Maar, kunt gy 't gelooven? 'k zag te voorschyn haalen eene zeer net geschreeve lyst van het goede en kwaade, door de Kinderen dien dag uitgevoerd, welke de Gouverneur aan den Vader, ter beoordeeling, overhandigde. „ Verheug u, goede Moeder," sprak hy, zyne Vrouw omhelzende, „ uwe Kinderen hebben dee„ zen dag, even als gy, veel meer goeds dan kwaads gedaan." —— Vervolgens prees hy deezen, en berispte den ander, alles op den toon van een tederhartig Vriend. Waar zal men eene opvoeding vinden, ingerigt naar zulk een plan? In de woning eens

Land-

Landmans! Ach! welke Burgers zou de Staat krygen, indien zulk eene Opvoeding algemeener stand greep.

Naa het afneemen van de tafel, kwamen alle de werklieden en dienstbooden deezes braaven Mans binnen. Hy vroeg elk in 't byzonder wat hy dien dag verrigt, en of hy ook eenige rede van klaagen hadt? De oudste der werklieden deeds een gebed, waar zy allen bystonden, voorts gaf hy elk zyn werk tot den volgenden dag, en zy gingen alle in de volmaaktste orde heen. Alles, 't geen ik zag, alles wat ik hoorde, vervulde my met verwondering. „ Is „ het mogelyk," voerde ik hem te gemoet, „ zo veel eenstemmigheids en orde in eene Huishouding te doen heerschen?" —— „ Ach!" antwoordde hy de schouders ophaalende, „ 't is „ voor tegenwoordig een weinig van streek, maar alles zal welhaast weder op zyn stel geraaken". —— Met het Huisgezin alleen zynde, las het oudste Zoontje eenige bladzyden uit de Zedekunde van GELLERT, waar op het oudste Dogtertje een der Gezangen, deezes voortreflyken Mans, op de Klavecimbaal speelde, volgens de nooten van den beroemden BACH. De overige zongen. Ik stortte traanen van een teder vergenoegen.

Zeer vroeg gingen wy na bedde. Ik genoot een allerverkwiklykften slaap. Het vroegtydig opstaan myns weldaadigen Gastheers en zyner Vrouwe, porde my vroeger, dan naar gewoonte, ter bedde uit. En ik beken u, myn Vriend, dat ik, niet zonder hartzeer, dit Huis, deeze verblyfplaats van Braafheid, Godsdienst, Deugd en Eensgezindheid kon verlaaten.

AMYNTAS.

(*Uit het Hoogduitsch van* S. GESZNER.)

In den vroegen morgenstond kwam *Amyntas*, uit het belommerd bosch, met den byl in zyne rechte hand. Hy hadt in het zelve voor zich paalen gehakt tot eene Heining, en droeg dien last gekromd op zyne schouderen. In 't voorbygaan zag hy een' jongen Eiken Boom, die naast een' ruischenden waterbeek stond; het water hadt deszelfs wortels van aarde ontbloot, en de boom stond treurig, dreigende neêr te storten.

ô Jammer! (dus sprak *Amyntas*) zoudt gy, ô Boom, in dit vlietend water vallen? Neen, uwe takken zullen niet ten speeltuige zyner golven zyn!

Hierop smeet hy den zwaaren last van zynen schouder: Ik kan my andere paalen hakken, (sprak hy); en begon een hechten dam voor den boom te maaken, en aarde te graaven. Den dam gereed, en de ontblootte wortels met nieuwe aarde bedekt zynde, nam hy

den

den byl op den fchouder, en lagchte nog eens, vergenoegd zynde over zyn' arbeid, in de fchaduw van den geredden Boom.

Vervolgens wilde hy te rug gaan na het bosch, om andere paalen te hakken; maar ziet, de *Dryade* (*) riep hem, uit den Eik, met eene lievelyke ftemme, toe: Zou ik u onbeloond laaten weggaan, braave Herder! zeg my, wat eischt gy ter belooninge? Ik weet dat gy arm zyt, en flegts vyf fchaapen weidt. —— ô, Als gy my eene bede vergunt, (fprak de arme Herder) myn buurman *Palemon* is, zinds den oogst, reeds krank; laat hem gezond worden!

Zo fmeekte de braave; en *Palemon* wierdt gezond: Maar *Amyntas* befpeurde tevens een' ryken zegen onder zyne kudde; zyne boomen droegen een overvloed van vrugten, en hy wierdt een ryk Herder; want de Goden laaten de deugdzaamen niet ongezegend.

(*) De *Dryaden* waren Befchermgodinnen der Eiken: ze ontftonden en ftierven met den Boom.

DE DROEFHEIDBAARENDE TROOST.

Celinde, door de koorts op 't krankbed neergefmeeten,
Sprak haaren Man, daar voor gezeten,
En met haar ongeval begaan,
Dus ter vertroostinge aan:
„ Myn kind! zyt wel gemoed! 't zyn immers 's Hemels wegen:
„ Ook maaken wy, eer 't nog behoeft,
„ Ons zelv dikwerf *te veel* verlegen!"
Ja, Kindlief! fchreide Alceſt, *dit* maakt... my zô.... bedroefd!

W. H.

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, OCTOBER, 1781.

Dag	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 1-4	58	N	1	betrokken.
	— 1-5	63½*	W	4	R.
	— 1-3	61	NW	3	donk. R.
2	— 0-5	59½	——	4	—— R.
	28. 11-6	62	——	4	R. donker
	— 11-6	56½	N	2	o. helder
3	29. 0-5	54	NNW	1	wolk. ietsR.
	— 1-5	61	N	1	z. b. — R.
	— 2-8	56	——	2	betr.
4	— 3.2.3.5	54½	NO	1	z. betr.
	— 3-3	60	O	0	betr.
	— 3-1	56	——	0	——
5	— 2-3	54	ZZO	0	z. betr.
	— 2-1	58½	WNW	3	donk. R.
	— 2-3	54	NNW	1	betr.
6	— 2-7	52	——	2	o. helder
	— 3-0	59	NW	2	donk. ietsR.
	— 2-6	55½	——	1	——
7	— 3-2	50½	NNW	2	o. h. z. betr.
	— 4-1	58½	N	2	wolkig
	— 5-0	51	——	2	o. helder
8	— 5-7	47	——	0	——
	— 6-3	60	——	1	wolkig
	— 6-8	55½	NNW	1	donker
9	— 6-9*	52½	Stil		o. helder
	— 6-9*	60	O	1	——
	— 6-4	52½	——	2	——
10	— 5-1	45	ZO	2	helder
	— 4-5	58½	Z	2	betr.
	— 4-2	52	ZW	1	donker
11	— 3-8	51	N	0	damp. wolk.
	— 3-3	62	NNW	1	z. betr.
	— 2-3	54½	W	2	donker
12	— 0-7	55	ZW	4	R. z. betr.
	— 1-0	61	NW	4	z. betr.
	— 2-0	57	——	2	——
13	— 2-6	56½	——	0	donk. damp
	— 3-2	60½	W W	1	——
	— 3-6	52½	——	1	betr.
14	— 4-1	53	Z	0	——
	— 4-6	62½	ZW	2.4	——
	— 4-6	56	——	1	donker
15	— 3-9	50	ZtW	2	——
	— 2-9	61	W	3	——
	— 2-7	53	NW	2	wolk. NL.
16	— 3-4	50½	——	N 2	R. o. held.
	— 3-9	57½	NNW	2	wolk. ietsR.
	— 4-5	50	——	1	——

Dag	Bar:	Th:	Wind.		
17	29. 4-7	46½	ZW	1.0	wolkig
	— 5-0	55	W	4	donk. ietsR.
	— 4-5	46½	——	2	wolkig
18	— 3-5	50½	ZW	4	donker
	— 2-2	57½	WNW	4	R. donk.
	— 0-5	49½	NW	8	wolkig
19	28. 11-5	45½	NNW	10	R. wolk.
	29. 1-3	51	——	10	R. H. z. b.
	28. 11-8	48	NW	10	R. donker
20	— 10-0	52½	NNW	9	z. b. R. buiën
	— 11-6	56	NWtN	7	——
	— 11-5	53½	NNW	8 à 10	——
21	— 10-5	54½	——	8 à 10	——
	— 11-0	54	——	10	donk. R.
	29. 0-4	50	——	10 à 12	—— R.
22	— 0-5	43	——	10 à 12	zw. w. R.
	— 1-3	46½	——	10	—— R. H.
	— 1-8	44	——	10 à 12	—— R. H.
23	— 2-0	44½	——	6.4	—— iets R.
	— 2-0	50½	——	6 à 8	—— R.
	— 1-7	47	NtW	8	—— R.
24	— 1-6	44½	ZZW	1	donker R.
	— 0-3	51	W	4	—— R.
	28. 10-5	49½	ZW	4	R.
25	— 10-7	49	NtW	4	betr. R.
	— 11-6	54	N	6	z. betr. R.
	29. 1-3	48½	——	5	wolkig
26	— 3-0	48	NOtN	3	R. z. betr.
	— 4-1	52	NO	4	wolkig
	— 4-6	45	NNO	3	o. helder
27	— 3-6	42½*	ZW	3	donker
	— 2-3	53	WNW	3	—— R.
	— 1-0	49	ZW	4	——
28	28. 11-5	48½	——	4	z. betr.
	— 9-8	55	ZtW	4	—— R.
	— 8-0	48	ZZW	4	R. donker
29	— 5-9	46½	——	3	donker R.
	— 5-5	54	WZW	4	wolk. R.
	— 5-4	45	ZW	2	——
30	— 5-3*	44½	Z	0	donk. ietsR.
	— 5-5	52	ZW	1	—— z. b.
	— 5-7	48½	NW	0	—— ——
31	— 7-1	43½	NtW	1	z. betr.
	— 8-7	48½	NNW	3	wolk. o. h.
	— 9.6.3.	44½	W	6	donk. R.
	29. 1 $\frac{42}{93}$	52 $\frac{54}{93}$	3 $\frac{4}{13}$		

Th. den 21 's mo. 9 u. 56. 's mid. 12 u. 53.
— 22 's nam. 3. u. 47
— 29 's av. 9 u. 41
— 31 's av. 8½ u. 40*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHAAL VAN EEN KINDERLYK MUZYKANT.

Door CHARLES BURNEY, *Doctor in de Muzyk*, *en F. R. S. in eenen Brieve aan* WILLIAM HUNTER, *F. R. S.*

(Uit *the Philosophical Transactions*, *Vol. LXIX. Part.* 1.)

MYN HEER!

Naardemaal uwe nieuwsgierigheid zeer gaande schynt gemaakt te weezen, door de zeldzaame verhaalen van het Muzikaal Kind te *Norwich*; en dewyl gy eenige begeerte betuigd hebt om te mogen weeten, in welke byzonderheden zyn speelen zo zeer en verwonderenswaardig uitstak, en het eene geschiktheid betoonde tot de Muzyk zo veel verheeven boven andere Kinderen van die jaaren, heb ik, naa alle mogelyke naspeuringen gedaan, en het Kind menigmaal gehoord te hebben, het volgende verhaal opgesteld, 't welk, indien het niet te gering schyne, gaarne door u zag overleveren, aan de Koninglyke Societeit, als een kenteken van myne hoogachting voor dat Geleerde Lichaam, 't welk, daar deszelfs naspeuringen zich uitstrekken tot alle deelen der Natuure, het misschien niet versmaaden zal een verslag te ontvangen van de ongemeene uitoefeningen der menschlyke bekwaamheden, in een veel vroeger leeftyd dan zy zich doorgaans ontwikkelen.

Ik heb de eer, enz.

WILLIAM CROTCH werd den 5 July 1775 te *Norwich* gebooren. Zyn Vader, een Timmerman van zyn handwerk, een liefhebber, schoon geen kenner van de Muzyk zynde, ondernam het een Orgel te maaken, waar op hy, zo ras het geluid kon geeven, twee of drie gemeene Deuntjes leerde, als *God save great George our King*; *Let Ambition fire thy Mind* en het *Pascha-Lied*, waar mede hy, als mede met zulke toonen, die hem het meest smaakten, zyn Instrument beproefde.

Verfcheide byzonderheden wegens zyns Zoons eerfte aandagt op de Muzyk, heb ik ontvangen van ROBERT PATRIDGE, *Schildk.* Een Heer van Rang in *Norwich*, die, op myn verzoek, verpligtend genoeg geweest is, om my verzekering te geeven van verfcheide byzonderheden, aan welker waarheid ik, fteunden zy alleen op 't gezag van 's Kinds Vader of Moeder, zou getwyfeld hebben. Verfchynzels, die buiten den algemeenen loop der natuure gaan, kunnen niet te nauwkeurig of te byzonder nagegaan worden.

Omtrent Kerstyd des Jaars 1776, toen het Kind flegts anderhalf jaar bereikt hadt, betoonde het eene fterke genegenheid tot de Muzyk, door zelfs het eeten te laaten ftaan als het Orgel fpeelde; en omtrent het midden van den Zomer des Jaars 1777, wilde hy den fleutel-toon van zyn geliefde Deuntjes aanraaken, om zyn Vader te noopen dat deeze dezelve fpeelde. Korten tyd daar naa, als hy niet in ftaat was deeze Deuntjes te noemen, wilde hy de twee of drie eerfte nooten van dezelve fpeelen, als hy dagt dat 't aanraaken van den fleutel-toon niet genoeg was, om aan te duiden, wat hy wenschte gefpeeld te hebben.

Doch, volgens het berigt zyner Moeder, fchynt het Kind de eerfte pooging om zelfs te fpeelen gedaan te hebben, als Mejuffrouw LULMAN, een groot Liefhebfter der Muzyk, die het orgel zyns Vaders kwam beproeven, daar op fpeelde, en 'er by zong: want op dien avond, wanneer Mejuffrouw LULMAN vertrokken was, fchreeuwde het Kind, en was zo lastig dat de Moeder het niet wist te ftillen. Eindelyk, door de eetkamer gaande, drong het na het Orgel toe, en floeg 'er, bykomende, met zyn kleine vuisten op, even als andere Kinderen, die 'er gaarne, als zy 'er by kunnen komen, geraas op maaken.

Den volgenden dag, nogthans, met zyn Broeder, een Jongeling van omtrent veertien jaaren, in de kamer zynde, als zyne Moeder uit was, wilde hy hem met geen rust laaten, voor dat deeze de blaasbalken van het Orgel trok, terwyl hy, op diens knie zittende, de klavieren in 't eerst verward roerde; doch, kort daar op, met de eene hand, genoeg fpeelde, van het ftukje: *God fave great George our King*, om de nieuwsgierigheid gaande te maaken van zyn Vader, die, op een vliering, zyne werkplaats, was, en fchielyk na beneden ging, om te verneemen wie op het Orgel dit Deuntje fpeelde. Wanneer hy bevondt, dat het zyn jongfte Kind was, kon hy naauwlyks gelooven wat hy hoorde en zag. Toen was het Kind net twee jaaren en drie

wee-

ken oud, gelyk my gebleeken is uit eene Copy van een Doopcedel, in de Parochie van *St. Georges Colgate*, *te Norwich*, getekend door den Eerwaardigen Mr. TAPPS. Desgelyks bevestigen allen, die dit Kind gezien hebben, dat het niet veronderſteld kan worden, ouder te weezen: dewyl het niet alleen het voorkomen heeft van een zo jong Kind, maar in alles zich zodanig aanſtelt, en niet meer kan overgehaald worden om te ſpeelen, dan een Vogel om te zingen.

Wanneer zyne Moeder t'huis kwam, verzogt de Vader dat zy met hem binnen wilde treeden: dewyl hy haar iets zeldzaams moest toonen. Zy deedt het, en ſtondt niet min dan de Vader verſteld, als zy haar Kind het begin hoorde ſpeelen van *God ſave great George our King*. Den volgenden dag leerde het Kind de Bovenzang van het tweede gedeelte, en beſtondt daags daar aan de Bas te ſpeelen, welke het bykans volkomen trof.

In 't begin van November, des Jaars 1777, ſpeelde onze WILLIAM den Bovenzang en de Bas van *Let Ambition fire thy Mind*.

Toen de Ouders deeze zeldzaame gebeurtenis aan eenigen hunner Buuren verhaalden, lachten zy 'er om; en het aanmerkende als de uitwerking van Ouderlyke vooringenomenheid met hun Kind, raadden zy hun het niet voort te vertellen: vermits zulk een verhaal alleen zou ſtrekken, om hun te doen beſpotten. Wanneer, eenige dagen laater, Vader CROTCH buiten ſtaat zynde, om buiten te werken, Mr. PAUL, voor wien hy iets te doen hadt, toevallig daar voor by wandelde, en het orgel hoorende, zich verbeeldde dat CROTCH hem bedroogen hadt, en t'huis gebleeven was om op zyn geliefd orgel te ſpeelen: geheel met dit denkbeeld vervuld, tradt hy binnen, en met een vaart de Kamerdeur openende, zag hy het Kind op het Orgel ſpeelen, terwyl de oudere Broeder de blaasbalken trok. Mr. PAUL ſtondt het ſpeelen zo wel aan, dat hy terſtond twee of drie Buuren binnen riep, om het te hooren; deezen het nieuws wyd en zyd verſpreidende, kwamen 'er, den naast volgenden dag, omtrent honderd Menſchen om den jongen Muzykant te hooren, en naderhand een nog veel grooter aantal, uit alle hoeken van de Stad, daar aan huis: tot dat, in het einde, de Ouders zich genoodzaakt vonden, dit ſpeelen tot zekere dagen en uuren te bepaalen, om het Kind voor vermoeienis te veiligen, en zich te ont-

ſlaan van de ongelegenheid om ſteeds zulk eene nieuwsgierige menigte op te wagten.

Dit verhaal ſtemt in de meeste byzonderheden overeen, met een Brief dien ik van *Norwich* ontving, en waar van ik hier een uittrekzel mededeel.

„ Thans bevindt zich hier ter ſtede een wonder in de Muzyk, waar van elk den mond vol heeft. Een Kind, de Zoon eens Timmermans, ſlegts twee jaaren oud, zyn Vader menigmaal op een Orgel, door hem gemaakt, hebbende hooren ſpeelen, vertoont naauwlyks geloofbaare bekwaamheden in de Muzyk. Het ſpeelt verſcheide Deuntjes, en haalt enkel uit zyn geheugen brokken op, van verſcheide caprices, welke het van Mr. GARLAND, den Organist in de Hoofdkerk, heeft hooren ſpeelen. Dikwyls heeft het iemand, op de Fluit ſpeelende, geaccompagneerd, niet alleen met den Bovenzang, maar maakte 'er den Bas by, die het gros der Toehoorderen wel voldeedt. Indien iemand valsch ſpeelt, wordt het terſtond boos. Het ſchynt in andere opzigten geen uitneemend ſnel Kind; doch zyne geheele ziel is Muzyk. Veele komen dagelyks om het te hooren, en allen, die Muzyk verſtaan, verwonderen zich ten hoogſten (*)."

Het Kind ſlegts twee jaaren en acht maanden oud zynde, toen deeze Brief geſchreeven werd, moet zyn ſpeelen veel verwonderlyker voorgekomen zyn dan tegenwoordig: want, daar het nauwlyks eenig onderwys ſchynt te ontvangen, en geen geregelde lesſen zints dien tyd gehad te hebben, kan men zich niet wel verbeelden, dat zyne vorderingen aanmerkelyk zyn. Nogthans moet de ondervinding hem geleerd hebben, welke opeenvolging of zamenvoeging van klanken zyn oor meest mishaagde; doch zo groot is zyn drift, dat hy nimmer lang op één noot blyft ſtaan: en, in de daad, zyne uitvoering moet oorſpronglyk zo veel op het geleide van zyn oog, als op zyn oor, afgegaan hebben: want,

(*) Zyn Vader, die onlangs in *Londen* geweest is, en met wien ik, naa het opſtellen deezes verſlags geſprooken heb, en alle de byzonderheden ſtaafde, verhaalde my nog, dat zyn Kind, als hy 'er mede na de Hoofdkerk ging, begon te ſchreeuwen, wanneer 't het geluid des grooten Orgels hoorde, zo veel zwaarder dan 't geen het gewoon was: het hieldt eenigen tyd aan, eer het, zonder ſmert te betoonen, dat Orgel kon hooren: misſchien ontſtondt dit uit de groote kieschheid van het gehoor deezes Kinds, en de aandoenlykheid der Zenuwen.

want, wanneer zyn hand ongelukkig een verkeerde noot grypt, kan het oor daar over niet oordeelen, voor het te laat is om den misslag te verbeteren. Hebbelykheid, egter, en misschien de kieschheid en scherpte van een ander zintuig, het gevoel, bestuurt hem tot het roeren der Klavieren, welke hy drukt, terwyl hy 'er bykans nooit na kykt.

De eerste Caprice, welke hy met aandagt hoorde, werd gespeeld aan 't huis van zyn Vader, door Mr. MULLY, een Muzyk-meester; en zo ras deeze vertrokken was, scheen het Kind op eene wilde en geheel andere wys te speelen dan zyne Moeder gewoon was te hooren. Zy vroeg hem, wat hy deedt? „ Ik speel," antwoordde hy, „ dat mooije „ stukje van dien Heer." Doch zy was niet in staat om over de gelykheid daar van te oordeelen. Wanneer, nogthans, Mr. MULLY, eenige dagen laater, wederkwam, en gevraagd werd of het Kind eenige stukken van zyne Caprice onthouden hadt, betuigde hy van ja. Dit viel voor, omtrent in 't midden van den Zomer, des Jaars 1777, wanneer het Kind niet meer dan twee jaaren en vier maanden telde, en een geruimen tyd daar naa, wilde het niets anders dan deeze stukken uit den Caprice speelen.

Een Muzykkundig Heer van *Norwich* onderrichtte Mr. PATRIDGE, dat de vorderingen, welke het Kind op dien tyd gemaakt had, in het oordeelen over de zamenstemming der klanken, zo snel waren, dat het 't Paasch-lied volkomen speelde; en in de twee of drie laatste partyen van het *Hallelujah*, waar dezelfde toon moet doorgehouden worden, speelde hy met beide de handen, waar door hy 't tot een zesde bragt, doch 't geen bezwaarlyk viel door de kortheid zyner vingeren. Die zelfde Heer merkte op, dat hy de Bas maakende op toonen, die hy eerst by 't gehoor geleerd hadt, wanneer de zamenstemming hem niet behaagde, den Bovenzang zo lang aanhieldt, tot hy een beter zamenstemming gevonden hadt.

Zedert deezen tyd was hem zyn geheugen zeer getrouw, in het onthouden van toonen die hem behaagden: zich bevindende op een Concert, waar eenige Liefhebbers de *Overture in Rodelinda* speelden, was hy dermaate ingenomen met de *Minuet*, dat hy den volgenden morgen in zyn bedde een gedeelte daar van neuride, en 's middags, zonder eenige verdere hulpe, dezelve geheel op het Orgel speelde.

Het Kind schept thans het meeste vermaak in Caprices te speelen, die zeker den naam van Muzyk niet zouden mogen

draagen als ze gespeeld werden door een bejaarder Persoon: dewyl 'er eenstemmigheid en maat aan ontbreekt; doch zy duiden zulk een oordeel en keuze van nooten aan, als met de daad verwonderlyk is, en die, van zelve voortkomende, in iemand van welk een ouderdom ook, verbaazend zouden weezen. Maar, schoon onze WILLIAM stukjes van gemeene Deuntjes vry goed in de maat speelt, kan men, nogthans, niet ontdekken dat hy zich in zyne Caprices aan een byzondere maat bindt; ook heb ik in geen deezer waargenomen, dat hy de drie-maat zogt te speelen. Indien hy aan eenige byzondere maat de voorkeus geeft, het is aan de *Dactylus*, bestaande uit een lange en twee korte greepen, die de doorgaande maat uitleveren, waarop veele Straatdeuntjes gemaakt worden; en inzonderheid, het begin is van de *Belleisle March;* deeze kan hem die maat wel eerst gegeeven, en in zyn geheugen gedrukt hebben. En zyn oor, schoon keurig gevormd om klanken te onderscheiden, wordt, egter, alleen verrukt door den gemeenen zangtoon, en houdt zich voldaan met eene zeer onvolkomene overeenstemming. Ik nam zyne houding waar, als hy voor de eerste keer de stem hoorde van den Signor PACCHIEROTTI, den voornaamsten Zanger in de Opera; doch ik vond niet dat hy bleek zeer aandoenlyk te weezen, voor den verheeven smaak en kieschheid diens uitsteekenden Meesters; nogthans riep hy, vry kort na dat het air was aangeheeven: „ Hy zingt uit F."

En dit is een der verwonderlyke eigenschappen zyns gehoors, dat hy, op eene vry grooten afstand van eenig Speeltuig, en buiten het gezigt der klavieren, een noot, die aangeslaagen wordt, kan onderscheiden en weet te zeggen of het A, B, C, enz. is. In dit stuk heb ik hem menigmaal op de proeve gesteld, en vondt nooit dat hy mistastte, zelfs niet in de halve nooten. Eene byzonderheid te zeldzaamer, om dat veele Speelders en zelfs zeer bekwaame, buiten staat zyn, om, enkel op 't gehoor, in eene Opera, of elders, te onderscheiden, uit welk een Sleutel een stuk gespeeld worde.

Maar dit Kind was bekwaam, om een noot, die onder het bereik zyns gehoors geslaagen werdt, als hy de klavieren niet zag, slegts twee en een half jaar oud zynde, zelfs eer hy de Letters van het A, B, kon, te onderscheiden. Eene omstandigheid zo zonderling, dat ik zeer begeerig was om te weeten, wanneer, en op welk eene

wy-

wyze, deeze bekwaamheid zich eerst ontdekte. Zyn Vader verhaalde my, dat wanneer hy, in 't midden van January, des Jaars 1778 op 't Orgel speelde, zekere noot hing, of bleef doorspeelen, schoon niet door den vinger gedrukt, en dat, schoon noch hy, noch zyn oudste Zoon, kon ontdekken welk een noot deeze was, WILLIAM, die toen over de vloer liep te speelen, dit staakte, na het Orgel liep, en zyn vinger op die noot zette. Mr. CROTCH, denkende dat dit enkel toevallig was, maakte, met voordagt, dat, op den volgenden dag, verscheide nooten hingen, welke het Kind terstond de een naa de ander aanwees: eindelyk deedt hy twee klavieren te gelyk hangen blyven, 't welk, door het beletten dat de klepjes van de windlaade sluiten, een dubbele wantoon veroorzaakt; dan hy vondt die beide terstond uit. Elk Kind, in de daad, 't welk niet geheel onvatbaar is, dat wit van zwart, lang van kort, kan onderkennen, en de Letters van 't A, B weet te noemen, waar door de Muzyknooten aangeduid worden, kan de naamen der klavieren op een Klavecimbaal in vyf minuuten leeren; doch, over 't algemeen zouden vyf jaaren niet genoeg zyn, om iemand, van welk een ouderdom ook, hoe zeer hy zich op de Muzyk bevlytigde, een onfeilbaare herinnering in te boezemen, van de toonen door deeze klavieren voortgebragt, wanneer hy de vryheid niet hebbe om ze te zien.

Eene andere wondere eigenschap van deeze zeer vroege bekwaamheid is, dat hy, twee jaaren en vier maanden oud zynde, in staat was, alles wat hy speelde op de vreemdste en zwaarste sleutels over te brengen, en nu in zyne Caprices uit alle sleutels even gemaklyk speelt.

De laatste hoedanigheid, welke ik nog moet aanwyzen, als zeldzaam in deezen Kinderlyken Muzykant, bestaat hier in, dat hy voor de vuist een bas kan speelen op gemaklyke Wyzen, als zy door een ander op 't zelfde Speeltuig gespeeld worden. Maar men hebbe zich niet te verbeelden, dat deeze Bassen juist zyn, en naar de regelen van tegenstelling, dit heeft hier zo min plaats, als in zyne Caprices.

Voor tegenwoordig, bestaan alle zyne eigen Deuntjes uit navolgingen van gemeene en gemaklyke stukjes, en hy schynt ongevoelig voor andere: egter schynt de eenige wyze, waar op zulk een Kind als nog iets beters kan geleerd worden, door voorbeeld te zyn. Indien hy geene dan uitmuntende stukken hoorde, zou hy ongetwyfeld poogen, iets dergelyks voort te brengen: doch, thans, speelt kleine

LIAM niets nauwkeurig, en zyne Caprices zyn weinig minder wild dan de wildzang der Vogelen. Hy schynt nog geen voorwerp te weezen, om onderwys te ontvangen: want, eer zyn verstand ryp genoeg is, om de lessen van een Meester te bevatten, en eer hy eene zugt om te leeren laat blyken, door eene gewillige en bereidvaardige onderwerping aan zyne onderrigtingen, zou het bedwang van regelen hem alleen mishaagen, en, te sterk aangedrongen, de wonderbaare natuurlyke Muzykbekwaamheden, verdooven, of misschien geheel verwoesten.

HET ONVERWAGTE HUWELYK.

Eene aandoenlyke Geschiedenis.

(Uit een' Brief van eene reizende Juffrouw aan haare Vriendin te Londen.)

Brussel 20 *Feb.* 1780.

WAARDE SOPHIA!

In deeze nabuurschap is onlangs een Huwelyk voltrokken, met al de pragt en staatsy aan de aanzienlykheid der Familie, en de zonderlingheid der omstandigheden, die 't zelve voorgingen, voegende. De Juffrouw was zes jaaren lang de begunstigde Kamenier geweest der Gravinne, Weduwe van B——, die maar één Zoon hadt, welken zy, tot onzer aller groote verbaasdheid, deezer dage, aan die Kamenier heeft laaten trouwen.

De Gravinne is in *Vlaanderen* zeer hoog geagt, van wegen haar kloek verstand, voorzigtigheid en oordeel; en staat bekend voor eene Mevrouwe, boven allen dwaas vooroordeel verheeven: en hier van levert dit Huwelyk een nieuw bewys op. Naardemaal ik de eer heb van zeer gemeenzaam bekend te weezen in het Gezin van een haarer naaste Bloedverwanten, aan welke zy een breed verhaal van dit gebeurde heeft medegedeeld, zal ik het u tragten op te geeven, met de woorden van deeze beminnenswaarde Gravinne, uit eenen Brieve, te dier gelegenheid gezonden, waar van ik, volgens verkreegen verlof, u dit uittrekzel toeschik.

„ 't Is nu zes jaaren geleden, dat ik de waardige LEONORA (ik geef haar deezen verbloemden naam, om dat ik gee-

geene vryheid heb tot het melden van den rechten,) in mynen dienst nam. Zy was van Adelyke geboorte; doch, in haare vroegste jeugd, eene Wees gebleeven, zonder middelen. Ik besloot, uit genegenheid voor den Vader en Moeder, die ik zeer wel gekend had, de zorg haarer opvoeding op my te neemen. Ik bragt haar op, overeenkomstig met den leevensrang tot welken ik haar schikte, en besloot, indien zy aan myne verwagting beantwoordde, haar, by myn dood, zoo veel naa te laaten, als genoegzaam zou weezen, om onafhanglyk van iemand anders te leeven. Gy moogt u verzekerd houden, dat ik zorge droeg om de striktste denkbeelden van Deugd en Eer haar in te boezemen, en was zo gelukkig, dat haare neigingen met myne lessen medewrogten. Zy was vry van die ligtzinnigheid en ydeltuitery, doorgaans eigen aan Juffrouwen van haare jaaren, en ik kon geen het minste zweemzel van eigenwaan in haar ontdekken. Ik verwonderde my over haare schoonheid, en zy alleen scheen onkundig van haare bekoorelykheden. Dikwyls stelde ik haar op de proeve, en overtuigd van haare trouwe en voorzigtigheid, vertrouwde ik my, ten laatsten, geheel op haar, en raadpleegde haar ten opzigte van myne grootste en dierbaarste belangen. Haare goede geaartheid zette haar aan, tot het betoon van dankbaarheid, en ik was geheel voldaan over haar gedrag.

Myn Zoon, zyne Letteroefeningen voleind hebbende, dan nog minderjaarig zynde, woonde by my in huis, tot hy den ouderdom zou bereikt hebben, om van zynen Staat en Rang bezit te neemen. Ik verwonderde my geheel niet, dat hy myne Kamenier aanzag als eene Juffrouw, wier staat veel te laag was om by hem eenigzins in aanmerking te komen. Ik merkte zelfs op, dat hy het pryzen van deeze bekoorelyke Maagd niet kon hooren, zonder daarover zyn wederzin te betoonen: menigmaal wedersprak hy het gevoelen der zodanigen, die regt deeden aan haare verdiensten, nogthans zorg draagende om nimmer het behoorelyk ontzag mywaarts te schenden.

Zonder my verder in te laaten tot het onderzoek der oorzaake, waar aan deeze handelwyze moest toegeschreeven worden, kende ik ze alleen toe aan jalousy; dewyl hy zag hoe zeer ik deeze jonge Dogter beminde en begunstigde. Elk blyk van agting, welk ik haar betoonde, scheen in myne oogen de agterdogt van myn Zoon gaande te maaken. Ik beken dat zulks my eenigzins ontrustte; doch ik streelde my met de hoop, dat deeze nydige geaartheid zou afnee-

men met het vermeerderen zyner jaaren, en dat de Maaking, met welke ik voorhad haar in myn Uiterften Wil te begunftigen, zyne twyfelingen zou verbannen. Ik befloot, derhalven, hem zyn gevoelen te vraagen, over de fchikking die ik ten haaren voordeele in myn Testament gemaakt had; doch terwyl ik dit denkbeeld koesterde, werd ik zeer ontrust over de droefgeestigheid en mymering waar aan LEONORA zich overgaf: al haare leevendigheid, al haar vlytig oppasfen, en onvermoeide bezorgdheid om my te behaagen, ruimde plaats in aan wanlustigheid en blykbaare verveeling. Deeze verandering fmertte my zeer, en zy bleef in dien toeftand het geheele laatstverloopen jaar, toen ik eindelyk befloot de oorzaak daar van te ontdekken. De eenzaamheid, welke zy zogt, dagt ik, komt met haaren droefgeestigen aart overeen: en ik verwonderde my geheel niet, dat zy gezelfchap fchuwde: maar het maakte my verlegen, dat zy my zo veel mogelyk fchuwde, en altoos na haare kamer ging, zo ras zy het volftrekt noodige ten mynen dienfte verrigt hadt. Men verhaalde my, dat zy altoos de deur floot, en zorgvuldig den fleutel daar uit nam. Ik boertte hier over, op eenen vriendlyken trant, en zy antwoordde my, met haare gewoone vriendlykheid, dat zy dit alleen deedt om ongeftoord te leezen in de boeken, welk ik haar geleend had. —— Tot nog vermoedde ik, in al dit gedrag, niets geheims: doch zonder u te kunnen zeggen wat myne nieuwsgierigheid gaande maakte, befloot ik haar in 't oog te houden, telkens als zy na haare kamer ging. Eindelyk boodt zich, omtrent acht dagen geleden, eene gunftige gelegenheid aan, zy liet niet alleen den fleutel in de deur; maar dezelve een weinig openftaan. Hier op verfchool ik my in eene plaats, van waar ik, zonder ontdekt te worden, kon zien wat zy deedt, zy was geen twee minuuten van my af geweest, of ik zag haar, na een Klederkas loopen, waar uit zy een der fchoonfte Kinderen haalde, die ik immer aanfchouwde, zy liet het zuigen, en het Kind maakte geen het minfte geluid, —— de netheid der kleederen van dit klein onfchuldig wicht, —— de zonderlingheid eener omftandigheid van deezen aart, en de denkbeelden, welke in my opkwamen, bragten my in zulk eene verwarring, dat ik nog verwonderd ftaa, hoe ik in ftaat was in de kamer te gaan.

Niets dan de fterke genegenheid, welke ik LEONORA toedroeg, kon de verontwaardiging, die my vervulde, te boven ko-

komen. Op het oogenblik dat zy my zag, zeeg zy voor myne voeten neer, en ontwapende myne woede. Ik spaarde geene moeite om haar te doen bekomen; in 't einde opende zy haare schoone oogen, alleen om een vloed van traanen te schreijen, terwyl zy myne kniën omhelsde: zy kon geen woord spreeken. Alleraandoenlykst was haar toestand: de verlegenheid, waar in zy zich bevondt, vermeerderde haare schoonheid, en ik schaam het my niet te verklaaren, dat haar voorkomen de bitterheid der verwytingen, welke ik voor hadt haar te doen, verzagtte. Nogthans, in het denkbeeld, dat zy zich op eene laage wyze hadt laaten onteeren, spaarde ik haar niet; doch besloot, met haar te verzekeren, dat ik alles, wat in myn vermogen was, zou aanwenden om haare eer te herstellen, indien zy my ontdekte aan wien der mynen zy zich hadt overgegeeven. —— Hier op verdubbelden haare traanen. —— Ik voelde my sterk bewoogen, en omhelsde het Kind, zonder te weeten waarom: dit blyk myner tederheid gaf de Moeder moed: en zy riep uit. „ Is alles over, Mevrouw, ik zal u de geheele zaak ontdekken. Het bloed, dat in de aderen van myn lieven Zoon vliet, is te edel om niet erkend te worden. —— Dit Kind is de vrugt niet van eene laage gemeenschap. 't Is uw eigen bloed, Mevrouw, — de Graaf, uw Zoon, is de Vader. Maar helaas! op welk eene wyze? —— Reeds voor eenige maanden, stelde hy alle kunstenaaryen te werk, om my te verleiden; dan, noch eeden, noch geschenken, noch zelfs trouwbeloften, konden baaten, tot hy eindelyk, my in diepen slaap overvallende, met geweld volvoerde, 't geen ik op alle zyne aanzoeken geweigerd had. Ik kan u myne wanhoop niet beschryven: ze was zo groot, dat ik den Graaf op zyn eer als Edelman deedt zweeren, dat hy nimmer weder eenigen toeleg op myne eer zou maaken. Hy heeft zyn woord gehouden, en ik moet hem dat regt doen: maar nooit heeft hy afgelaaten my aan te zoeken, en om hier van ontslaagen te worden, kon ik geen ander middel vinden, dan de bedreiging dat ik u zynen ganschen handel zou ontdekken. —— Zoudt gy het kunnen gelooven, Mevrouw, dit gedrag veranderde de Liefde, welke hy my gezwooren hadt, in haat: en ik ontdekte eerst de verandering van zyne gevoelens, toen ik te laat bemerkte, dat myne onteering zou blyken door een levendig bewys. —— Wat kon ik doen? Ik besloot, het ging zo 't ging, myn toestand te bedekken. ——

„ Ik

„ Ik maakte alles tot het kraamen gereed, en gy weet, hoe „ zorgvuldig ik u altoos zogt te vermyden, als gy my „ met opmerking scheen te willen aanzien. In 't einde be„ sloot ik liever myn leeven te waagen, dan myn toestand „ te ontdekken. Gelukkig slaagde alles naar wensch: ik „ bragt myn Kind midden in den nagt ter wereld, baker„ de het op, en gewende het aan deeze kleerkas, en de „ Hemel heeft my zo verre begunstigd, dat het, zints de „ geboorte, nooit luid genoeg geschreeuwd heeft, om ge„ hoord te kunnen worden; wat de Graaf betreft, hy is „ nog onkundig van dit gevolg zyns gepleegden misdryfs."

Ik had geen kragts genoeg, (vervolgt de Gravinne) om meer hier van te hooren; doch uit haar mond de bekentenis gekreegen hebbende, dat zy eene genegenheid voor myn' Zoon hadt, welke zy alleen onder hieldt, uit hoofde van het verschil tusschen hunnen Staat, verzogt ik haar het geheim voor zichzelven te bewaaren, en besloot tot het doen van dien stap, welken ik nu genomen heb.

Op zekeren dag by myzelven zittende te overdenken, welke maatregels best in dit geval te neemen, tradt myn Zoon ter kamer in, met een zeer vergenoegd gelaad, en my gegroet hebbende, met zyn gewoonen kinderlyken eerbied, verhaalde hy my, onlangs kennis gekreegen te hebben, aan eene zeer beminnenswaardige Juffrouw, en hoe hy niet twyfelde of haare Bloedverwanten zouden gereedlyk in haar Huwelyk met hem bewilligen, indien het my aanstondt. — Ik ontving deezen voorslag met een gedwongen glimplach, en myn antwoord tot eene nadere gelegenheid verschuivende, ging ik de kamer uit, en na de kamer van LEONORA, die ik belastte met haar Kind zich in het kabinetje van myn kleedkamer te verbergen; zo ras het middagmaal gedaan was, verzogt ik den Graaf met my na deeze kamer te gaan; en ik gaf de striktste bevelen, dat niemand ons zou volgen of stooren.

De voorzorgen verbaasden den jongen Minnaar, die zonder draalen mede ging. Ik ving het onderhoud aan, met hem verscheide vraagen voor te stellen, wegens den rang en middelen der Dame met welke hy voorhadt te trouwen, en wanneer hy op haar verliefd geworden was. My op deeze stukken geantwoord hebbende, betuigde ik daar over wel voldaan te zyn; doch verzogt te mogen weeten, of deeze de eerste gevestigde genegenheid was, door hem voor een uit de schoone Sexe opgevat? Op deeze vraage scheen hy grootlyks verlegen; en op myn nader aandringen, beleedt

leedt hy, een jaar geleden, een malle drift gevoeld te hebben, voor een jong Meisje, die hy gelukkig niet ontdekt hadt: om dat ik ze zeker zou gewraakt hebben. Op dit alles onderzogt ik, of dat jonge Meisje van laage geboorte, zonder middelen, en zonder verdienften, was? „ Neen, Mevrouw," antwoordde myn Zoon, „ haare verdienfte is „ verre boven haare geboorte, en haare Deugd maakte „ my geheel verlegen: en niets anders, dan deeze was in „ ftaat om myne vuurige liefde in afkeer te veranderen!"

„ Hoe, myn Zoon," hervatte ik, „ dient de Deugd en „ Eerbaarheid eener jonge Dogter, om u aan te zetten om „ haar te haaten? Zyn deeze de vrugten van uwe Opvoeding, „ welke ik u gegeeven heb? Zyn dit de gevoelens van „ braafheid en eer, die ik u zo diep zogt in te prenten? „ Moet ik u aanmerken, als een plaatsbekleeder van uwen „ Vader, daar gy dusdanige begrippen koestert? ——— „ Doch laat ons een weinig nader komen. Ik ftaa op een „ verhaal, van alle de omftandigheden, die uwe eerfte lief- „ de vergezelde." ——— My zo ftellig bepaald vindende, bekragtigde hy, fchoon met veel wederzin, LEONORA's berigt van al het voorgevallene in deezen geheimen minnehandel, 'er eenige omftandigheden byvoegende, die haare kieschheid haar hadt doen zwygen: en inzonderheid, dat hy, door middel van een nagemaakten fleutel, in haare kamer hadt weeten te komen. Naa deeze volkomene belydenis van zyn misdryf gedaan te hebben, voegde hy 'er nevens, dat deeze zyne ongelukkige liefdedrift van geen kwaade gevolgen vergezeld geweest was, ten opzigte van het voorwerp; en dat hy, uit dien hoofde, oordeelde volkomene vryheid te hebben om zyne genegenheid elders te vestigen; my alleen verzoekende zyn geluk te willen volmaaken door myne goedkeuring.

Ik hield het gefprek aan, met hem te verzekeren, dat zyn geluk 't zelfde was als myn eigen: doch dat het, om 't zelve beftendig te maaken, noodig was den grond in Eer en Deugd te leggen. „ Zyt gy," ftelde ik hem voor, „ zyt „ gy niets verfchuldigd aan de beledigde fchoonheid, door „ u gewelddaadig onteerd, op eene wyze, waar voor de „ fnoodfte zou gruwen? Hebt gy genoeg zekerheids, dat „ uw roekeloos en fnood beftaan geen gevolgen gehad „ hebbe? Hebt gy immer onderzoek gedaan, hoe het met „ dit alles gelegen is? Indien gy, naa uw Huwelyk met de „ Dame, nu door u beoogd, uwen misflag ontdekt, zoudt „ gy dan niet ten prooy weezen, aan de plaagendfte zelf-

„ ver-

„ verwyten van een befchuldigd geweeten?" —— Nauwlyks had ik deeze woorden gefprooken, of ik gaf LEONORA het beftemde teken, die daar op met het Kind binnen tradt: en 't zelve hem aanbiedende, zeide ik: „ Zie hier, myn „ Heer, het gefchenk, dat ik uwe nieuwe Zielsvoogdes zal „ maaken!" —— Myn Zoon, verbaasd en verlegen, kon deezen onverwagten fchok niet verdraagen; doch viel van zich zelven op den grond neder; terwyl de arme LEONORA, die haare tederheid niet langer kon bedwingen, te zyner hulpe toefchoot, en my fmeekte, myn Zoon geen verwyten meer te doen: teffens myne toeftemming verzoekende, om myn Huis te mogen verlaaten, en na een ander land te trekken, waar zy, met haarer handen arbeid, het noodige voor zich en haar Kind zou zoeken te winnen. —— Doch, als zy op 't punt ftondt om ter kamer uit te gaan, kwam de Graaf tot zichzelven, en werd overgehaald, om Liefde en Deugd beide hulde te doen. Ik had naauwlyks noodig, myne gevoelens eenigzins uitgebreid voor te draagen, zo' gereed ftemde hy in mynen voorflag; en door in het Huwelyk met LEONORA te bewilligen, floeg hy den eenigen weg in, langs welken hy eene belediging kon vergoeden, „ die," gelyk ik hem betuigde, „ door iemand anders „ gepleegd, aan eene Juffrouw my zo dierbaar, niet onge„ ftraft zou gebleeven zyn."

Ik begryp zeer ligt, dat veele deelen deezes voorvals een romanesk voorkomen hebben; doch dit belet niet, dat het met de daad op deeze wyze gebeurd is."

Ik blyf, enz.

VERHAAL VAN DE JAARLYKSCHE FEESTEN DER CHINEEZEN, TER EERE VAN DEN LANDBOUW.

(*Uit het Engelsch.*)

De Landbouw eischt, zekerlyk, in 't ftuk van Oudheid, den voorrang, boven alle Konften en Weetenfchappen. Wy leezen toch in de vroegfte tyden reeds van Doorluchtige Staatsmannen en beroemde Helden, welken te gelyk den Ploeg eerden; en voorlang hebben de grootfte vernuften, gelyk ook de Mantuaanfche Bard, den Landbouw als een voor hun gunftig onderwerp aangemerkt. Maar in geen deel des aardbodems word de Landbouw immer hooger geëerd, dan in China; alwaar de Natie zig over 't algemeen ten vlytigfte op den Landbouw en deszelfs verbetering toelegt. De edelmoedigheid van twee hunner Keizers is nog heden het

het voorwerp van aller Eerbied. Deze groote Monarchen, het voordeel van den Staat, boven dat van hunne bloedverwandschap verkiezende, hielden hunne eigene kinderen van den troon, om plaats te maaken voor menschen die zy van den Ploeg namen. Niet minder eeren zy de Nagedagtenisse van deze Koninglyke Landlieden, die de zaaden van 't geluk, en der bestendigheid van 't Keizerryk, in den vrugtbaaren boezem der aarde zaaiden: terwyl zy den Landbouw aanmerken, als eene onuitputbaare bron, van alles, wat tot voedzel en gevolgelyk tot voortplanting, van het menschdom strekt. Van daar worden de Landlieden in China hooger dan de Konstenaars, ja zelfs boven de Kooplieden, geacht. Ook zyn hunne voorregten veel uitgebreider; gemerkt hun beroep, met regt als veel nuttiger voor 't Chineesche Keizerryk aangemerkt word: want, door hunne naarstigheid, geniet de gantsche Natie haar onderhoud. 't Is indedaad zeker, dat het, zonder den gedurigen toeleg der Boeren op den Landbouw, onmogelyk zyn zoude, de Onderdaanen van zulk een groot Keizerryk te kunnen onderhouden. China naamlyk is zo volkryk, dat ieder vlakte, naar behooren bebouwd, 'er nauwlyks genoeg zy ter voedinge der Inwoonders. En zulk een wyduitgestrekt Ryk zou maar weinig steun vinden in den bystand van vreemdelingen, ter vervullinge van deszelfs verscheide Noodzakelykheden; al ware het, dat deszelfs verstandhouding met hun beter vastgesteld was, dan het Ryk tot nog goedvind. Het is derhalve niet te verwonderen, dat men, in dit Keizerryk, den voorspoed van den Landbouw bestendig aanziet, als een der voornaamste onderwerpen van de Regeering; en dat men den Landlieden, ter oorzaake van dit hun beroep, zeer veel hoogachting toedraagt. En hier aan is het toe te schryven, dat men in China, ter hunner eere, een openbaar Feest viert; by welks onderhouding de Keizer zelf 'er moedig op is, dat hy 's Jaarlyks eens den Ploeg bestiere. Dit komt voor als eene instelling van een der oude Oostersche Monarchen. *King-vang*, de vier- en twintigste Keizer van 't Huis van *Chou*, onder wiens regeering, de vermaarde Philosooph *Confusius* gebooren was, 531 Jaar vóór de geboorte van CHRISTUS, vernieuwde alle de wetten, welken, zyne voorzaaten, ten voordeele van den Landbouw, ingevoerd hadden. Maar, ten tyde van den Keizer *Ven-ci*, die 302 Jaaren na *King-vang* regeerde, steeg de Landbouw tot den hoogste eerentrap. Deze Prins, bemerkende dat zyne Landen door den oorlog verwoest waren, gaf een edel voorbeeld van oeffening en arbeidzaamheid aan zyne onderdaanen; door zelf de bezittingen der Kroon te bebouwen. Zyne Staatsdienaaren en alle de Edellieden werden door dezelfde noodzakelykheid aangezet, en door 's Vorsten voorbeeld aangemoedigd. Deze gebeurtenis word gehouden, voor den grondslag van een groot feest, dat Jaarlyks in alle de Steden van China gevierd word; wanneer de Zon in den vyftienden graad van *Aquarius* treed; dat is, op dien tyd, welke de Chineesche

Ster-

Sterrekundigen, als het begin der Lente in China, bepaald hebben. Wanneer die tyd daar is, verlaat elk Bevelhebber van ieder Stad zyn Paleis; voorgegaan door zulken, die zyne merktekens van gezag, by een groot getal toortsen, draagen en vergezeld van verscheiden Muzikanten, die op verschillende instrumenten speelen. Hy is gekroond met bloemen, en gaat dus, naar de oostelyke poort der Stad; als of hy de Lente te gemoete ging. Zyn stoet is te zamen gesteld uit een groot getal draagstoelen, geschilderd, of behangen met zyden stoffen, die, in verschillende vakken, de afbeeldzels van deze beroemde Mannen, aan wien de Landbouw het meest verschuldigd is, vertoonen; met aanduiding der geschiedenisse van ieder dezer onderdaanen. De straaten worden alomme met tapyten bekleed; op zekere afstanden, ziet men Eerbogen opgeregt; en de Steden zyn over 't geheel verlicht. Onder andere zinnebeeldige vertoningen, is 'er in den stoet, eene aarden Koe, van zulk eene verbaazende grootte, dat vyftig mannen bezwaarlyk in staat zyn, dezelve den trein te doen vergezellen. Agter deze Koe, welker hoorns verguld zyn, volgt een Kind, dat den geest van naarstigheid en arbeidzaamheid verbeeld; het wandelt met den eenen voet bloot, en den anderen bedekt; houdende een stok in zyne hand, waar mede het de Koe onophoudelyk slaat, als of het dezelve voort wilde dryven. Wyders volgt 'er eene menigte van arbeidslieden voorzien van hunne gereedschappen; en voorts eene party gemaskerden en Comedianten, die verscheiden stukken uitvoeren. De procesfie nadert dus den Bevelhebber; als dan word de Koe van alle haare vercierselen beroofd, en in stukken geslaagen; en de kleine Koetjes, die uit haaren buik komen, als mede de stukken van de groote Koe, worden onder de menigte verdeeld. Hier op doet de Bevelhebber eene korte Redenvoering, tot lof van den Landbouw; welken hy verheft, als 't waardigste beroep, en 't nuttigste voor het algemeene welzyn. —— Men merke ter deezer gelegenheid aan, dat de oplettendheid van den Keizer en de Mandaryns op het belang van den Landbouw zó ver gaat, dat men, wanneer 'er een Courier van een Onderkoning ten Hove verschynt, nooit vergeet, na het voorkomen van 't Veld, en de vooruitzigten van den Herfst, te vraagen. Eene gunstige regenbui is oorzaak van menige bezoeken en gelukwenschingen onder de Mandarynen. En als de Lente daar is, verzuimt de Keizer nooit den ploeg, volgens de oude gewoonte, te bestieren; en zelf eenige Voornen, met alle de vereischte plegtigheid te openen, om de Landlieden door zyn voorbeeld aan te moedigen; ook neemen de Mandaryns, in ieder Stad, deze plegtigheden in acht, met de volgende gebruikelykheden.

Het Hof der Wiskonstenaars begint, volgens de orders die zy ontvangen hebben, met den 24sten dag van de 2de maand, vast te stellen, als den geschiktsten tot den Landbouw; en de Ceremonie-Meesters verkondigen daar na, by eene memorie, aan den Kei-

Keizer de plegtigheid van het Feest. *Voor eerst* benoemt de Keizer twaalf Edellieden, om hem tot zyn gevolg te dienen, en den grond agter hem te ploegen. Deze Edellieden moeten drie Prinsen en negen Voorzitters van Souvereine Hoven zyn; of wel hunne *Assistenten*, in geval van ouderdom of ongesteldheid. *Ten tweede*, de pligt van den Keizer, in deze plegtigheid, is niet alleen den grond te ploegen, om den nayver door zyn voorbeeld op te wekken; maar ook, in hoedanigheid als opperste Kerkvoogd, eene offerhande aan *Changti* te doen; ter verwerving van overvloed: en hy is verpligt, zig, drie dagen vóór de plegtigheid, met vasten en ingetogenheid, daar toe te bereiden. De twaalf Prinsen en de Mandarynen, tot zyne hulpe geschikt, zyn aan dezelfde wet onderworpen. *Ten derde*, moet de Keizer, den avond, vóór den bepaalden dag, eene *deputatie* van eenige Heeren naar de zaal zyner voorzaaten zenden. Deze Edellieden buigen zig neder voor de tafels, daar derzelver Naamen op geschreven zyn, en verkondigen hen, als of zy nog in leven waren, dat 'er den volgenden dag eene groote offerhande zal geofferd worden. Behalven deze pligten, welken den Keizer aangaan, schryft het zelfde gerechtshof aan andere gerechtshoven de schikkingen voor, die in hunne respective Departementen in acht genomen moeten worden. De een is geschikt om de offerhande te bereiden; en een ander om het formulier op te stellen, dat de Keizer, geduurende de plegtigheid, herhaalt. Deze weder heeft het opzigt over de schikking der tenten, in welken de Hofstoet het middagmaal moet houden; en gene wordt gelast, veertig of vyftig Landlieden te vergaderen, wier Jaaren hen achtbaar gemaakt hebben; om tegenwoordig te zyn, als de Keizer de hand aan den ploeg slaat: benevens veertig Jonge Boeren, om de Bouwgereedschappen te draagen; om de Osfen op te tuigen; en 't graan klaar te maaken om te zaaijen. Zy verkiezen vyf zoorten van plantgewasfen, welken alle de anderen verbeelden; te weeten, Weite, Ryst, Boonen, en twee zoorten van Gerst.

Wanneer de 24ste dag der tweede maand daar is, begeeft zig de Keizer, in zyn staatsiekleed, met zyn geheele Hof, naar de bestemde plaats, om aan *Changti* de Lente-offerhande op te offeren, ter verkryginge van de behoudenis der vrugten, en den zegen van overvloed. Deze plaats is eene kleine hoogte, op een geringen afstand, aan de zuidzyde van de Stad, ter hoogte van 50 voeten en 4 duimen; naast welke de plaats, die de Koningtyke Landman zal beploegen, gelegen is. Op het voleindigen der offerhande, klimt de Keizer af, met de drie Prinsen, en de negen Presidenten, welken hy met deze onderscheiding vereerd heeft. Eenige Edellieden draagen de kisten, daar de zaaden in besloten zyn; en 't gantsche Hof vergezelt deze plegtigheid, met de diepste stilzwygendheid en eerbied. Zyne Majesteit neemt dan den ploeg, en maakt menige voornen, voorwaarts en ag-

agterwaarts. De drie Prinsen, en de negen Presidenten, doen vervolgens het zelfde. Na dit werk, 't geen voorts ook in andere deelen van 't Veld, op nieuw begonnen word, zaait zyne Majesteit de opgenoemde onderscheiden zoorten van gewassen. Den volgenden dag bearbeiden de veertig Huislieden en Jonge Boeren het overschot van 't Veld. En de plegtigheid eindigt met geschenken, die de Keizer onder hen uitdeelt, bestaande in vier stukken Katoenstof. Gedurende het verloopen van dit Jaarsaisoen, en voorts, is de Gouverneur van Pekin verpligt, dit Veld te bezoeken, en toe te zien, dat het met de uiterste naauwkeurigheid in acht genomen worde. Hy beziet zelf de Ryen, om te ontdekken, of 'er eenige buitengemeene Koornairen zyn; wordende het als een zeer voordeelig voorteken gehouden, by voorbeeld, een stam met 13 airen te vinden. Als de Gouverneur zulk een stam ontdekt, dan haast hy zig, om deze gunstige omstandigheid aan 't Hof bekend te maaken. In den Herfst moet hy het gewas in geele zakken vergaderen, en in een Magazyn, tot dat einde geschikt, 't geen het Koninglyk Magazyn genoemt word, verzorgen. Dit gewas word voor de grootste plegtigheden bewaard. Wel inzonderheid neemt de Keizer, als hy zyne offerhanden aan *Tyen*, of *Changti*, offert, van dit gewas, als de vrugt van zyn eigen arbeid: en hy doet dezelfde offerhanden, op zekere tyden van 't Jaar, aan zyne Voorzaaten.

Men merke wyders ter dezer gelegenheid nog aan, dat deze pragtige plegtigheden de enkelde eerbewyzingen niet zyn; welken de Chineezen aan den Landman en de Landbouwery doen. Onder andere uitmuntende schikkingen van den Keizer *Tong ching*, ter aanmoediginge van de Landlieden, is bovenal der aanteekeninge waardig, zyn bevel dat de Gouverneurs van iedere Stad, jaarlyks, den naam van een Boer in hun district zouden opgeeven, die zig onderscheidde, door zyn toeleg op den Landbouw; door zyn onberispelyk gedrag; de vreedzaamheid van zyn Huisgezin; en de eensgezinde onderhandeling met zyne nabuuren; ook werd de spaarzaamheid en bescheidenheid in zyne zaaken niet vergeeten. Op dit getuigschrift van den Gouverneur verheft de Keizer dezen wyzen en naarstigen Boer, tot de waardigheid van Mandaryn van de 8ste order; en zend hem de bewysbrieven van honorair Mandaryn. Hierdoor verkrygt hy een aanzien, 't welk hem 't regt geeft, om het kleed van die order te draagen; om den Gouverneur te bezoeken; in zyne tegenwoordigheid te zitten, en Thee met hem te drinken. Verder word hy, voor 't overige van zyn leeven, geëerbiedigd. Na zyn dood word hy, met alle plegtigheid overeenkomstig met zyn rang, begraaven: ook worden zyne Eertytels op de tafels, in de zaal zyner voorzaaten, geschreeven. Hoe sterk zyn zulke voorbeelden niet geschikt, om den nayver der Boeren op te wekken! Overeenkomstig hier mede zyn alle hunne zorgen tot eene algemeene bebouwing geschikt; wanneer zy eenigen ledigen tyd hebben, hakken zy hout in de bergen; en bezoe-

ken

ken hunne moestuinen, of zien na hun suikerriet. Ze zyn nooit ledig; en hunne Landen liggen nooit onbebouwd. Men telt hier gemeenlyk drie Oogsten in 't Jaar; de eerste van Ryst, de tweede van Wikken, die gezaald zyn vóór dat de Ryst ryp is; en de derde van Boonen, of een ander soort van Graan. De Chineezen laaten zelden hun Land nutteloos leggen; en de weinige gronden, die tot vermaak beplant worden; schynen aldaar bedekt, en van 't bloote oog verwyderd te zyn; als of de eigenaars bevreesd waren, te beschouwen, hoe veel gronds zy bezitten, die bebouwd moest zyn voor het onderhoud van 't leeven. Want by dit vernuftig Volk is het een onverbreekelyke grondregel, *dat het Algemeene-best altoos den voorrang boven het Eigen Vermaak behoorde te hebben.*

C——S.

DE DEUGD.

ô Hoe schoon, hoe schoon,
ô Hoe goddlyk schoon
Is de schoone Deugd!...
Grootste schat der ryken!
Grootste roem der helden!
Pronkjuweel der braaven!
Heerlyk beeld der Godheid!
Wie zou u niet minnen,
Wie uw wet niet eeren!...
Gy, ô Zedenleerster!
Gy, ô Eéndrachtschraagster!
Gy, ô Vriendschapbindster!
Gy, ô Liefdevoedster!
Zyt een gift des hemels!..
Langs de zagte paden,
Die uw voét bewandelt,
Strooit gy roosenbladen,
Bloeïen violieren,
Rieken ambergeuren!...
ô Hoe schoon, hoe schoon,
ô Hoe goddlyk schoon,
Is de schoone Deugd!...

Zagt zyn uwe wetten;
Minnlyk uw' bevelen;
Hemelsch uw' geboden,
Heerlyk beeld der Godheid!...
Gy bied waar genoegen,
Grootste schat der ryken!
Gy geeft eedle blydschap,
Grootste roem der helden!
Gy schenkt reine wellust,
Pronkjuweel der braaven!...
ó Hoe schoon, hoe schoon,
ó Hoe goddlyk schoon
Is de schoone Deugd!

BERIGT
VOOR DEN
BINDER.

MENG. Afbeelding van een Toestel voor Slang-Brandspuiten, *te plaatzen tegen over bl.* 26
——— Verbetering van het Ezelshoofd. 114
——— Spillen, om Ankers op te winden. 216
——— Afbeelding der Graftombe van ROUSSEAU. 566

LUGTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, NOVEMBER, 1781.

	Bar:	Th:	Wind.				Bar:	Th:	Wind.		
	28. 10-1	42½	ZW	2	wolkig		27. 11-6	48½	W	10	z. betr. R.
1	— 10-7	52	—	4	—	16	28. 9-1	53	WNW	11	— R.
	— 10-5	48½	ZZW	7	iets R. z. b.		— 4-5	46½	—	8	— R.
	— 9-9	47	Z t W	6	z. b. iets R.		— 4-7	37½	Z	1	helder
2	— 9-0	52½	—	9	— R.	17	— 4-2	49	Z t W	2	betr. stof R.
	— 8-7	47½	—	7	R.		— 2-3	45	ZW	6	zw. R.
	— 8-7	43	ZW	1	o. helder		— 4-2	42	W	6	zw. w. R. H.
3	— 10-0	51	W	1	wolkig	18	— 4-9	45	ZW 3 Z	1	betr.
	— 10-7	42½	—	0	o. helder		— 6-0	40	Z	0	—
	29. 0-2	37½	NW	0	—		— 8-0	32	—	0	held. nevel
4	— 1-0	50	WNW	2	wolkig	19	— 10-7	44½	N O	0	wolk. —
	— 2-1	37	—	1	o. helder		29. 1-0	38	—	0	o. helder
	— 0-5	38½	Z t O	4	z. betr.		— 2-2	36	Z	0	damp. z. b.
5	28. 10-0	44	—	8	R.	20	— 2-4	48	ZZW	2	z. b. mistig
	— 7-8	54½	ZZW	8	R.		— 2-0	36	ZW	6	mist. donk.
	— 5-8	55	—	6	donker		— 0-5	34½	Z	4	— —
6	— 6-5	56*	—	3	o. helder	21	28. 10-5	42	—	3	helder
	— 5-0	51½	—	8	— ☾		— 8-6	32	—	1	—
	— 3-3	50½	Z	8	— z. b. R.		— 7-2	33½	— 4 NNW	10	vogt. R.
7	— 4-1	52	WZW	12	donk. R.	22	— 7-8	42	NNW	7	z. betr.
	— 6-5	46½	ZW	13	R.		— 9-1	35	—	4	o. helder
	— 9-7	46	W t N	8	donk. R.		— 9-4	30½	W	0	—
8	— 11-4	48	NW	6	R. buiën	23	— 9-0	41	Z	2	betr. —
	29. 1-7	43½	—	4	o. helder		— 8-9	32½	Z t O	2	— ☾
	— 3-3	43½	—	2	z. betr.		— 9-3	34½	ZZO	4	donker
9	—* 4-0	51	W.	2	wolkig	24	— 10-1	42	ZO t Z	4	betr.
	— 3-9	37½	—	3	—		— 11-2	34½	ZZO	4	—
	— 2-1	37	ZW	4	o. helder		29. 0-5	34½	ZO	2	o. held. b.
10	— 1-3	46½	—	6	iets R. donk.	25	— 1-8	41	Z t W	2	betr.
	28. 11-6	43½	ZZW	8	donker R.		— 2-7	36	ZZW	2	o. helder
	— 7-8	39½	Z t W	8	R.		— 2-8	32½	Z	2	—
11	— 6-6	44½	—	4	R.	26	— 2-5	36	Z t O	4	zw. mist
	— 6-0	49½	NW	4	R.		— 2-0	31	—	3	mist. donk.
	— 7-5	47½	—	2	z. b. iets R.		— 0-9	30*	—	1	zw. mist
12	— 7-7	52	WNW	1	— — R.	27	— 0-3	31	—	1	—
	— 6-0	48	WZW	6	donker		28. 11-5	30*	—	1	donker
	— 4-8	46½	NW	10	zw. wolk. R.		— 11-4	30*	ZZW	1	—
13	— 7-5	51½	—	7	wolk. R.	28	— 11-9	32	ZW	2	—
	— 9-1	46	—	4	donker		29. 0-7	32	Z t O	0	sneeu
	— 6-5	45½	Z t W	6	R.		— 1-8	34	—	0	donker
14	-4:1 3-7	55	—	9	R.	29	— 2-2	37	Z	2	—
	-4:5 4-3	52½	ZW	10	R. donker		— 2-5	35	—	2	—
	27. 11-5	53	—	14	zw. R. z. b.		— 2-3	34	—	2	— —
15	28. 1-0	53	W t N	12	z. betr.	30	— 2-3	40	—	2	— —
	— 0-3	48	ZW	10	wolkig		— 2-3	38	—	1	—

Den 15 's morg. 9 u Bar. 27. 10 3/8*

28. 9 18/30 | 42 23/30 | 4 1/10

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, DECEMBER, 1781.

Dag	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 2-5	32	Z t O	2	zw. dr. mist
	—— 2-4	35	Z O	1	——
	—— 2-8	33	ONO	2	donker vogt
2	—— 2-9	36	O	2	——
	—— 3-0	37½	OZO	2	——
	—— 2-4	33	O	3	o. helder
3	—— 1-5	32	O t Z	3	z. betr.
	—— 1-0	35½	ZO t O	3	donker
	—— 1-0	33½	OZO	3	——
4	—— 0-5	32	O t Z	1	——
	—— 0-0	33	——	2	——
	28. 11-7	32	——	4	——
5	—— 11-7	33	OZO	4	——
	—— 11-8	35½	——	4	——
	29. 0-0	32	——	6.4	—— o. h.
6	28. 11-5	32	O t Z	4	——
	29. 0-4	33	OZO	5	——
	—— 0-7	29	——	3	wolkig
7	—— 0-4	30	——	2	donker
	—— 0-0	32½	O	6	helder z. b.
	28. 11-4	28½	OZO	7	donker
8	—— 10-9	29½	ZO 8 O 8		betr.
	—— 10-9	32½	O t Z	8	——
	—— 11-5	28	——	9	donker
9	—— 11-4	29	OZO	7	——
	—— 11-6	32½	O	9	——
	29. 0-1	30	OZO	8	——
10	—— 0-2	26½	——	6	o. helder
	—— 0-4	32½	O	7	helder
	—— 0-1	24	——	5	o. helder
11	—— 0-0	22½*	——	4	helder
	—— 0-0	30½	OZO	2	——
	—— 0-0	24	O t Z	2	—— Nl.
12	—— 0-4	27	——	2	z. betr.
	—— 0-7	35½	ZO	2	donk. mistig
	—— 0-7	34½	OZO	2	z. betr.
13	—— 0-7	34	O t Z	2	——
	—— 0-6	39	O	2	o. helder
	—— 0-3	31½	OZO	2	——
14	28. 11-9	30½	ZO 4 Z 1		——
	—— 11-7	39½	ZO	2	——
	—— 11-0	34½	OZO	2	——
15	—— 10-0	34	Z t O	4	——
	—— 9-3	44	ZZW	4	betr. vogt
	—— 9-0	42½	Z W	5	donk. iets R.
16	—— 7-9	46½	——	6	——
	—— 8-2	47½	W t Z	5	—— mistig
	—— 10-0	41	——	4	——

Dag	Bar:	Th:	Wind.		
17	28. 10-0	37	Z	0	mist
	—— 9-7	44½	Z t O	1	natte mist
	—— 9-8	43½	W	4	——
18	—— 10-5	37	Stil.		zw. nevel
	—— 10-6	42½	Z t O	2	——
	—— 10-5	43½	——	2	—— R. donk.
19	—— 10-4	45½	——	2	—— natte mis
	—— 10-3	49½	ZZO	3	donker R.
	—— 10-0	49½	Z	4	——
20	—— 11-5	45½	Z t W	2	mistig
	29. 0-3	47½	Z W	2	donker R.
	—— 1-7	43½	W t Z	3	—— R.
21	—— 3-8	34	Z	2	zw. mist
	—* 4-2	42	——	4.5	donker
	—— 3-8	40	——	4	z. betr.
22	—— 2-1	35½	——	4	o. helder
	—— 0-6	43½	Z t O	2	betr.
	28. 11-8	42½	Z	4	— donk. (☾)
23	29. 0-0	44	Z t W	4	vogt don.
	—— 0-0	50	——	3	o. helder
	—— 0-0	42½	ZW	4	helder
24	28. 11-1	40½	Z t W	5	——
	—— 10-6	50½	——	6	z. betr.
	—— 11-7	47	ZZW	5	o. helder
25	29. 0-1	48	Z W	6	wolkig
	—— 1-2	50	ZW t W	2	o. helder
	—— 2-7	40	Z t W	2	betr.
26	—— 1-7	36½	——	0	held. zw. nev.
	—— 0-6	43	ZZO	2	o. helder
	28. 10-7	41	——	6	z. betr.
27	—— 8-5	44	W	2	donker R.
	—— 10-5	48	W t Z	2	o. helder
	29. 0-6	43½	Z t W	2	——
28	28. 10-7	47	Z W	10	R. donker
	—— 8-9	54*	——	13	donk. o. h.
	—— 9-6	48½	WZW	12	o. helder
29	—— 10-3	43	W	5	——
	—— 10-5	44½	——	5	—— z. b. damp
	—— 10-5	44	——	2	betr.
30	—— 11-3	41½	W t N	2	o. helder
	—— 11-7	47	W t Z	4	——
	—— 8-8	43	Z W	13	z. b. zw. R.
31	—* 5-4	41½	NW	4	donk. mistig
	—— 7-6	41	NO t N	6	stofr. donker
	—— 11-0	29	ONO	10	donker
	28. 11$\frac{63}{93}$	38$\frac{81}{93}$	4 ——		

Th. den 5 's av. 11 u. 31.
26 's mo. 7½ u. 35.
28 nam. 3 u. 54½*
29 —— 3½ u. 43

Th. 1 à 14 —— 31$\frac{71}{84}$
15 à 31 —— 43 [illegible]
19 Nov. à 14 Dec. 33$\frac{45}{?}$